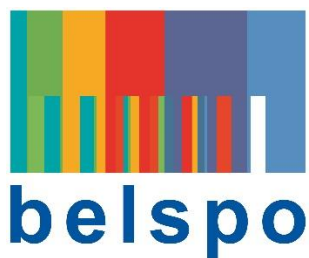

Promotor	Prof. dr. Marc Boone Vakgroep Geschiedenis
Copromotor	Dr. Marc Carnier Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën: Rijksarchief te Leuven
Decaan	Prof. dr. Marc Boone
Rector	Prof. dr. Anne De Paepe

Afbeelding omslag: Antonius Sanderus, *Flandria illustrata, sive descriptio comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi, III tomis absoluta. Tomus I*, Amsterdam, 1641, p. 127.

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte

“Amici nunc sicut et antea”

*Een stedelijke parochiekerk en een prinselijk kapittel
tussen kerk en wereld in het laatmiddeleeuwse en
vroegmoderne Gent
Sint-Niklaas en Sint-Veerle
1384-1614*

Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van
doctor in de geschiedenis

2015

Woord vooraf

Het meest opmerkelijke aan een woord vooraf is dat het doorgaans pas aan het einde van de werkzaamheden wordt aangevat, als terugblik op de periode die ermee wordt afgesloten. Met de eindmeet in zicht, rest ook mij nog slechts het neerpennen van de allerlaatste woorden. Hiervoor laat ik het religieus-historische jargon graag even voor wat het is, om te leen te gaan in een meer poëtisch register.

« C'est le temps que tu as perdu pour ta rose qui fait ta rose si importante »

Deze goede raad werd door het personage van de vos aan *le Petit Prince* meegegeven in het gelijknamige verhaal van Antoine de Saint-Exupéry uit 1943. Wijze woorden waar ik tijdens het schrijven van deze verhandeling meer dan eens aan terug moest denken. Onderzoeksresultaten krijgen voornamelijk vorm tijdens eenzame uren voor beeldscherm en klavier, en dat was in dit geval niet anders. Ik had bij het uitvoeren van deze opdracht echter het geluk omringd te worden door tal van mensen die bereid waren samen met mij stukjes van hun tijd voor *ma rose* te verliezen. Promotoren, leden van de doctoraatsbegeleidingscommissie, collega's, vak- en lotgenoten, familie en vrienden hebben elk op hun manier bijgedragen tot voorliggend eindresultaat. Al wie zich in deze omschrijving herkent, verdient daarom mijn erkentelijkheid voor het advies, de suggesties, de praktische hulp of eenvoudigweg voor het luisterend oor of de aanmoedigingen vanaf de zijlijn.

Bedankt!

Lijst van gebruikte afkortingen

AAM	Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen
ABVH	Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgiedenis
AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
ASEB	Annales de la Société d'Émulation de Bruges
ASHEB	Analectes pour servir à l'Histoire Ecclésiastique de la Belgique
AUFSS	Annali dell'Università di Ferrara. Sezione Storia
AVHM	Appeltjes van het Meetjesland
BCRH	Bulletin de la Commission Royale d'Histoire
BIHBR	Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome
BMGN	Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
BMGOG	Bulletijn der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
BSHLT	Bulletin de la Société Historique et Littéraire de Tournai
BTFG	Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis
CBG	Collationes Brugenses et Gandavenses
DL	De Leiegouw
EHESS	École des Hautes Études en Sciences Sociales
gr.	groten

HGGB	Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge
HKCG	Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis
HKGOKK	Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk
HKKOLKM	Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen
HKOOJ	Heemkundige Kring de Oost-Oudburg. Jaarboek
HKZMTLG	Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal, Letteren en Geschiedenis
HMGOG	Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent
HMGOG NR	Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks
JEMH	Journal of Early Modern History
JMG	Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis
JMH	Journal of Medieval History
KAD	Kathedraalarchief Doornik
KUL	Katholieke Universiteit Leuven
lb.	pond
LMA	Le Moyen Âge
MA	Musica Antiqua
MDISHFC	Mémoires et Documents Inédits pour Servir à l'Histoire de la Franche-Comté
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
MKAWSKB	Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België
MSHAAB	Messenger des Sciences Historiques et Archives des Arts de Belgique

par.	parisis
RAA	Rijksarchief Anderlecht
RAG	Rijksarchief Gent
RB	Revue Bénédictine
RBAHA	Revue belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art
RHEF	Revue d'Histoire de l'Église en France
RUG	Rijksuniversiteit Gent (tot 2003)
RVV	Archief van de Raad van Vlaanderen
s.	schellingen
SAG	Stadsarchief Gent
SBB	Archief van de Sint-Baafsabdij, het Sint-Baafskapittel en het Bisdom Gent
SHMESP	Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public
SG	Archief van de kapittelkerk van Sint-Michiël en Sint-Goedele te Brussel
SHG	Studia Historica Gandensia
SN	Archief van de Sint-Niklaaskerk te Gent
SPA	Archief van de Sint-Pietersabdij te Gent
SV	Archief van het Sint-Veerlekapittel te Gent
TEHR	The English Historical Review
TG	Tijdschrift voor Geschiedenis
tourn.	turnoois
Trajecta	Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden
TSG	Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis
TVNM	Tijdschrift voor Nederlandse Muziekgeschiedenis

UBG	Universiteitsbibliotheek Gent
UCL	Université Catholique de Louvain
UGent	Universiteit Gent (na 2003)
VKAWLSK	Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België
VKBA	Verhandelingen van de Koninklijke Belgische Academie
VKVAWLSKB	Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België
vl.	vlaams
VMGOG	Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
VUB	Vrije Universiteit Brussel

Lijst van tabellen

Tabel 1	Overzicht van de altaren in de Sint-Niklaaskerk tijdens de late middeleeuwen, hun toewijding en oudste vermelding	62
Tabel 2	Overzicht van de kapellen en kapelanijen in de Sint-Niklaaskerk tijdens de late middeleeuwen, hun toewijding en oudste vermelding	63
Tabel 3	Overzicht van de <i>pouillés</i> met het aantal kapelannen vermeld voor de Sint-Niklaaskerk	66
Tabel 4	Overzicht van de ambachten met diensten in de Sint-Niklaaskerk	73
Tabel 5	Overzicht van de broederschappen en rederijderskamer met diensten in de Sint-Niklaaskerk	73
Tabel 6	Aantal kapelanijen in de Sint-Veerlekerk volgens de kapellen en/of altaren waaraan ze verbonden waren, eind 16 ^{de} , begin 17 ^{de} eeuw	128
Tabel 7	Procentueel aandeel in de bede per jaar van inning en plaats in de rangorde (PR), met aanduiding van het onderscheid tussen ontwerp (O) en de reële geïnde bede (RB)	180
Tabel 8	Aandeel in de <i>pouillé</i> van 1362 per instelling (selectie)	181
Tabel 9	Overzicht geestelijken Sint-Niklaas en Sint-Veerle naar type beneficie	210
Tabel 10	Oorzaken voor de vacatie van beneficiërs in de Sint-Niklaaskerk, periode 1424-1614	211
Tabel 11	Verloop van de kapelannen in de drie kapelanijen bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk	212
Tabel 12	Verloop van de kapelannen in de kapelanij bij het altaar van Sint-Barbara in de Sint-Niklaaskerk	215
Tabel 13	Procentueel aandeel van de gekende oorzaken voor het einde van een kapelaansbeneficie in de Sint-Niklaaskerk	216
Tabel 14	Kapelannen in de Sint-Niklaaskerk die ooit meer dan één kapelanij in de kerk bezaten	217
Tabel 15	Opvolging in kapelanijen van Sint-Niklaas door beneficianten met eenzelfde naam	220
Tabel 16	Kapelannen van de Sint-Niklaaskerk en hun procuratoren	221
Tabel 17	Chronologisch overzicht van de koster in de Sint-Niklaaskerk, 1439-1479	225
Tabel 18	Beneficianten in de Sint-Niklaaskerk in 1455	227
Tabel 19	Geïdentificeerde pastoors van de Sint-Niklaaskerk tijdens de onderzoeksperiode	230
Tabel 20	Kapelannen in Sint-Veerle, algemene cijfers	234

Tabel 21	Redenen einde beneficie kapelannen Sint-Veerlekerk	235
Tabel 22	Verloop van de kapelannen in de drie kapelanismen bij het altaar van Sint-Veerle	236
Tabel 23	Verloop van de kapelannen in de kapelanismen van Halen	238
Tabel 24	Kapelannen in Sint-Veerle met kapelanismen bij meerdere altaren	240
Tabel 25	Opvolging in kapelanismen in de Sint-Veerlekerk door beneficianten met eenzelfde naam	241
Tabel 26	Kapelannen van de Sint-Veerlekerk en hun procuratoren	242
Tabel 27	Redenen einde beneficie kanunniken Sint-Veerle (bekende einddatum)	244
Tabel 28	Overzicht van de geïdentificeerde proosten van het Sint-Veerlekapittel tijdens de onderzoeksperiode	245
Tabel 29	Overzicht van de geïdentificeerde dekens van het Sint-Veerlekapittel tijdens de onderzoeksperiode	249
Tabel 30	Chronologie kanunniksprebenden van de dekens van Sint-Veerle	252
Tabel 31	Bekende gegevens over de kanunniken-pastors van Sint-Veerle	253
Tabel 32	Overzicht geïdentificeerde beneficianten kapelanismen van het <i>castrum</i> tijdens de onderzoeksperiode	256
Tabel 33	Beneficianten in de Sint-Veerlekerk in 1533	258
Tabel 34	Overzicht kanunniken en hun procuratoren	263
Tabel 35	Opvolging beneficies en waardigheden door naamgenoten in de Sint-Veerlekerk	266
Tabel 36	Overzicht van bekende kerkmeesters van de Sint-Niklaaskerk (1384-1614)	488
Tabel 37	Overzicht van de bekende armenmeesters van de Sint-Niklaaskerk (1384-1614)	495

Lijst van afbeeldingen

Figuur 1	Kaart met aanduiding van de oudste Gentse stadskern op de linker Scheldeoever	29
Figuur 2	Detail uit het panoramisch zicht op Gent (Anoniem, 1534)	43
Figuur 3	Romaanse kerk © F. De Smidt – A. Bressers	49
Figuur 4	Eerste gotische bouwcampagne	49
Figuur 5	Tweede gotische bouwcampagne	50
Figuur 6	Grenzen van het <i>castrum</i> na 1180	86
Figuur 7	De Sint-Veerlekerk gezien vanaf het Gravensteen, met oost-west georiënteerd koor, door Arend van Wynendaele (1580)	90
Figuur 8	De buurt rond het Gravensteen met de Sint-Veerlekerk, oost-west	91
Figuur 9	Schilderij getiteld “De kruisdraging”, vermoedelijk door een navolger van Hiëronymus Bosch (ca. 1530-1540)	92
Figuur 10	Aquarel van de Sint-Veerlekerk, N-Z georiënteerd, zicht vanaf de Leie in 1590	95
Figuur 11	Kaart met aanduiding van de Gentse patronaatsgrens	170
Figuur 12	Zegel van proost Ogerus Portier	291
Figuur 13	Zegel van proost Johannes Cuelsbrouck	297
Figuur 14	Portret van Petrus Damant door Otto van Veen (1608)	312
Figuur 15	Portret van Petrus Damant in <i>Flandria Illustrata</i> van Antonius Sanderus	313
Figuur 16	Zegel van proost Laurentius Maech	322
Figuur 17	Zegel van deken Johannes Zalaert	335
Figuur 18	Ordonnantie voor de buurt van het Sint-Veerleplein door Cornelis vander Meeren, 1624	475
Figuur 19	Kaart van de Gentse wijkindeling	477
Figuur 20	Wapen van Simon de Mirabello uit de “Memoriën” van Anthonio de Succa (1601-1615)	516
Figuur 21	Beeltenis van Catharina van Bourgondië uit de “Memoriën” van Anthonio de Succa (1601-1615)	518

Inhoudstafel

Lijst gebruikte afkortingen	i
Lijst van tabellen	v
Lijst van afbeeldingen	vii
<i>Inleiding</i>	1
<i>A tale of two churches</i>	23
Hoofdstuk 1 Sint-Niklaas: de kerk en de parochie	25
1.1 Proloog: Het Gentse parochiale netwerk	25
1.1.1 Ontstaan en groei van (christelijk) Gent	25
1.1.1.1 De spillen: Ganda en Blandinium	25
1.1.1.2 Ontwikkeling van het stedelijk gebied	28
1.1.2 De genese van de stedelijke parochies en de uitbouw van het parochiale netwerk	30
1.1.2.1 Tienden en patronaat	31
1.1.2.2 Van <i>capella</i> tot stadskerk	33
1.1.2.3 Omvang van de parochies	38
1.2 Kerk en parochie	42
1.2.1 Hypothesen omtrent het ontstaan van Sint-Niklaas	42
1.2.2 Een architecturale parel en bouwtechnisch zorgenkind	46
1.2.3 Het organisatorische raderwerk	58
1.2.3.1 De kerkelijke context	58
1.2.3.2 De bedienaren	59
Pastoors	59
Kapelanen	60
Overige dienaren	68
1.2.3.3 Parochiale instellingen	70
De kerkfabriek	70
De tafel van de Heilige Geest	70
De <i>cotidiane</i>	71
De broederschappen en gilden	72

1.2.4	Relieken en devoties	74
1.3	Een (buiten)gewone stadskerk?	75
Hoofdstuk 2	Sint-Veerle: de kerk, het kapittel en de parochie.....	77
2.1	De relieken van de Heilige Veerle in Gent	77
2.2	De (burcht)kerk.....	85
2.2.1	De identificatie van <i>novum castellum</i>	85
2.2.2	De lotgevallen van de Sint-Veerlekerk	88
2.3	Het kapittel	96
2.3.1	Ontstaan en context	96
2.3.1.1	Van hofkapel tot kapittel	96
2.3.1.2	De laattijdigheid van de stichting: hypothesen en bedenkingen.....	101
2.3.2	Statuten en besluitvorming.....	115
2.3.3	Mensen en <i>members</i>	119
2.3.3.1	Gebeneficieerde leden en clerici	119
	Deken	120
	Proost	121
	Kanunniken	123
	Kapelanen	127
	Kapelaan van het <i>castrum</i>	134
2.3.3.2	‘Parochiale’ <i>members</i>	137
	De kerkfabriek.....	138
	De tafel van de Heilige Geest.....	138
	De broederschappen	138
2.3.3.3	<i>Members</i> in functie van de muziekuitvoering.....	138
	De koralen of <i>Boninfanten</i>	140
	De <i>cotidiane</i>	150
2.3.3.4	Overige dienaren	152
2.3.4	Het kapittel op het raakvlak van de lekenwereld	157
2.3.4.1	Devotionele, pastorale, caritatieve en administratieve functies.....	157
2.3.4.2	Het Sint-Veerlekapittel en het Gentse onderwijs.....	161
2.4	De Sint-Veerleparochie.....	166
2.4.1	Ontstaan en patronaat	166
2.4.2	Het parochianenvraagstuk	170
2.5	Het Sint-Veerlekapittel gewikt en gewogen	178
	Epiloog: logboek van de translaties	187

<i>In de kerk, in de stad, in de wereld.....</i>	<i>201</i>
--	------------

Hoofdstuk 3 De gebeneficieerde clerus van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel..... 203

3.1	Beneficiebezit, benoeming en patronaat	203
3.1.1	Werking van het beneficiesysteem.....	203
3.1.2	Bronnen	207
3.1.3	Vaststellingen	209
3.1.3.1	Algemeen	209
3.1.3.2	Sint-Niklaaskerk	210
3.1.3.3	Sint-Veerlekerk.....	234
	Kapelanen	234
	Kanunniken	243
3.1.4	Nabeschouwingen	267
3.2	Portrettering van de geestelijken	279
3.2.1	Proloog	279
3.2.2	Het netwerk als sleutel	285
3.2.3	Tussen kerk en wereld	288
3.2.3.1	Indeling naar interne structuur, hiërarchie en waardigheden.....	290
3.2.3.1.1	Proosten van Sint-Veerle.....	290
	Ogerus Portier.....	290
	Livinus Nevelinc, alias de Bleckere.....	291
	Johannes Cuelsbrouck	294
	Matheus van Brakel	298
	Antonius Maurel/Moreel	301
	Simon de Slusa.....	302
	Johannes Nilis (senior)	303
	Johannes Nilis (junior).....	304
	Judocus Pype	305
	Willelmus Bertrandus.....	305
	Philippus Nigri.....	306
	Petrus Damant	308
	Nicolaus Fierens	313
	Leo(n) de Meyere.....	314
	Context en vaststellingen	318
3.2.3.1.2	Dekens van Sint-Veerle	321
	Ogerus Portier.....	321
	Laurentius Maech.....	321
	Jacobus Sanders	323
	Simon Robertus	324
	Egidius van Hamme	325
	Egidius Gobeert.....	326
	Ludovicus Schauvlieghe	327
	Petrus van Houtte / de Ligno	327
	Thomas van Houtte / de Ligno.....	329
	Johannes Steppinc/Stappins	330

	Petrus Doolaghe	331
	Cornelius Voet	332
	Johannes Braem	333
	Johannes Zalaert	334
	Jacobus vander Guchte	335
	Matheus Bruys/Brunsch	337
	Henricus van Ideghem	338
	Adrianus van Steelant	339
	Philippus Jaddaert.....	345
	Context en vaststellingen	348
3.2.3.1.3	Kanunniken-pastors van Sint-Veerle	350
	Livinus Grenier	350
	Cornelius de Vlaminck	352
	Johannes van Butsele.....	354
	Andreas vander Beken	356
	Simon de Moor	357
	Context en vaststellingen	358
3.2.3.1.4	Kapelanen van het <i>castrum</i> van Sint-Veerle	359
	Petrus vander Hane	359
	Petrus de la Trémoille	359
	Egidius Warnier	360
	Alexander Ballet	363
	Context en vaststellingen	363
3.2.3.1.5	Pastors van de Sint-Niklaaskerk.....	364
	Johannes de Vlieghe / Volatoris	364
	Victor de Vlieghe.....	365
	Paulus Beye	365
	Oliverus de Corte.....	365
	Michael vander Machelt / Machtildis.....	366
	Petrus de Rest	366
	Ludovicus Abe.....	367
	Petrus Hermanus.....	368
	Gossuinus de Simay	368
	Hubertus de Crytsche	370
	Livinus de Coninc	370
	Johannes de Wilde.....	370
	Willelmus Lievins	371
	Egidius Nijs.....	371
	Matheus de Gaey	372
	Zacharias Rots.....	372
	Antonius Antonius	373
	Adrianus Pletincx.....	374
	Context en vaststellingen	376
3.2.3.2	Indeling naar invloedssfeer / wijze van (bemiddeling voor)	
	‘intrede’ in Sint-Veerle of Sint-Niklaas	381
3.2.3.2.1	Wereldlijke hovelingen en ambtenaren.....	381
	Johannes Sarrote.....	382
	Johannes Seguinat.....	382

	Fortigarius de Placentia	384
	Franciscus van Gent / de Gandavo	385
	Egidius van Schorisse / de Scornaco	386
	Andreas de Wierenghes.....	387
	Georgius Bladelin	387
	Walterus Henricus.....	388
	Philippus Conrault	389
	Petrus de Vlenke	390
	Johannes Coolbrant.....	392
	Arthur de Bourbon.....	393
	Petrus le Barbier.....	394
	Raphael en Antonius de Mercatel.....	395
	Context en vaststellingen	396
3.2.3.2.2	Pauselijke hovelingen of curialen.....	400
	Livinus Nilis.....	401
	Context en vaststellingen	402
3.2.3.2.3	Bisschoppelijke hovelingen en dienaren.....	404
	Lucas Rijm	404
	Paulus Beye	405
	Johannes Ketelboetere	406
	Johannes Blocqueel.....	406
	Context en vaststellingen	407
3.2.3.2.4	Musici.....	410
	Paschasius de Prato.....	410
	Maubranus de Orto	411
	Petrus Clita.....	412
	Petrus de la Rue	413
	Jacobus de la Rue	414
	Judocus vanden Broele	415
	Rogierius de Crayere.....	416
	Simon de Vrient	416
	Context en vaststellingen	417
Excursie:	Zangmeesters en koralen.....	418
	Thomas vander Horst	419
	Ludovicus le Petit	419
	Petrus Thiry	419
	Carolus vande Castele.....	421
	Adrianus en Jacobus van Vroyenhove	422
	Christophorus Letterwerck	423
	Marten Stocman	424
	Egidius Bonjours.....	424
	Context en vaststellingen	425
3.2.3.3	Indeling naar enkele wekerende, typerende eigenschappen	428
3.2.3.3.1	Notarissen	428
	Johannes de Grijsperre	428
	Johannes Nemegheer.....	429
	Egidius van Beversluus.....	429

	Johannes Neefs / Nepotis.....	431
	Ricardus van Munte	431
	Georgius Daens	432
	Herstinus Ghiselins	432
	Johannes vande Walle / de Valle.....	433
	Cornelius vander Varent.....	434
	Henricus Cooman	434
	Victor de Moor	434
	Dionysius Blommaert	435
	Context en vaststellingen	437
3.2.3.3.2	Professoren	439
	Johannes Vermeulen / de Molendino.....	440
	Livinus Hoir.....	440
	Context en vaststellingen.....	440
3.2.3.3.3	Humanisten, auteurs, rederijkers.....	443
	Johannes Lievens.....	443
	Petrus le Barbier	444
	Cornelius Wouters	445
	Johannes Fiers	446
	Carolus van Auweghem.....	446
	Context en vaststellingen	447
3.2.3.3.4	Kanunniken van het Sint-Baafskapittel.....	452
	Georgius de Backere/Pistor	453
	Judocus Croesius	453
	Egidius Dhertoghe.....	454
	Gerardus Noeufcourt	457
	Johannes van Daele.....	458
	Context en vaststellingen	458
3.2.4	Epiloog	464
Hoofdstuk 4	De kerk in stad en wereld / Stad en wereld in de kerk	471
4.1	De parochie als wereldlijke structuur en seculier kader in de stad.....	471
4.1.1	Link met de ‘gebuurten’	472
4.1.2	Rol in politieke context	475
4.1.3	Rol in militaire en fiscale context	477
4.1.4	Rol in juridische context	479
4.1.5	Identificatie en eenvoud als ordenend principe.....	481
4.2	Parochiale instellingen als barometer van ‘clericaliteit’ versus ‘laïciteit’	484
4.2.1	De kerkfabrieken	485
4.2.2	De tafels van de Heilige Geest.....	493
4.2.3	De broederschappen	499
	4.2.3.1 De broederschappen in de Sint-Niklaaskerk	503
	4.2.3.2 De broederschappen in de Sint-Veerlekerk	509
4.3	Tot slot: de kerken en hun leken.....	515
Conclusie	527

Geciteerde archiefbronnen	533
Bibliografie	536
Bijlage 1 Schematisch overzicht van de inhoud van de statuten van het Sint- Veerlekapittel te Gent (1225-1788).....	585
Bijlage 2 Overzicht van gebeneficieerde geestelijken van Sint-Niklaas (SN) en Sint- Veerle (SV) van 1384 tot 1614	601
Bijlage 3 Charters	677
Toelichting bij de series charters van Sint-Niklaas en Sint-Veerle	677
Toelichting bij de ontsluiting	679

Inleiding

« Dieu, li premierz, plus anchiiens et souverains bourgeois
de tous »

De titel van een bijdrage van de hand van Walter Simons uit 2008 vat de rol en de plaats van religie in de middeleeuwse stad zeer treffend samen. Het stedelijke milieu vormde immers de omgeving bij uitstek waar aan gelovigen alle faciliteiten werden geboden voor het beoefenen van hun godsdienstige praktijk, zowel in de vorm van concrete structuren als vaste rituelen. Stedelijke overheden presenteerden zich sinds de late middeleeuwen in toenemende mate als beschermers van de Kerk en verdedigers van *le bien commun*¹. Een uitvloeisel hiervan is het fenomeen van de *civic religion*, een term die sinds de jaren '90 van de 20ste eeuw wordt gebruikt als omschrijving voor het geheel van religieuze fenomenen waarbij de stedelijke overheid een determinerende rol speelde en die de stedelijke identiteit onderschreven of beschermden².

Op een hoger niveau probeerden ook de landvorsten, in dit geval de graven van Vlaanderen, verschillende dimensies van traditioneel als kerkelijk beschouwde aangelegenheden te beheersen of te beïnvloeden. Concreet behelsde dit onder meer de controle over facetten van de devotionele praktijk zoals de heiligenverering, maar

¹ W. Simons, « Dieu, li premierz, plus anchiiens et souverains bourgeois de tous. Sur la place de la religion dans les villes flamandes (XIIIe-XVe siècle) » in E. Crouzet-Pavan, E. Lecuppre-Desjardin (eds.), *Villes de Flandre et d'Italie (XIIIe-XVIe siècle). Les enseignements d'une comparaison*, Turnhout, 2008, p. 98-99 (Studies in European Urban History (1100-1800), 12). Dit artikel biedt in zijn geheel een uitstekend overzicht van de ontwikkelingen binnen dit onderzoeksterrein. Over het concept “bien commun” of “common good”, zie E. Lecuppre-Desjardin, A.-L. Van Bruaene, *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.): Discours et pratique du Bien Commun dans les villes d'Europe (XIIIe au XVIe siècle)*, Turnhout, 2010 (Studies in European Urban History (1100-1800), 22).

² T. Dean, *The Towns of Italy in the Later Middle Ages*, Manchester, 2000, p. 63; A. Vauchez, « Introduction », in A. Vauchez (ed.) *La religion civique à l'époque médiévale et moderne (chrétienté et islam) : Actes du colloque organisé par le Centre de recherche “Histoire sociale et culturelle de l'Occident. XIIIe-XVIIIe siècle” de l'Université de Paris X-Nanterre et l'Institut universitaire de France (Nanterre, 21-23 juin 1993)*, Rome, 1995, p. 1. Zie ook het themanummer « Religion civique – Patriotisme urbain » van het tijdschrift *Histoire Urbaine*, 2010, XXVII, nr. 1.

evenzeer het uitoefenen van institutionele macht via zeggenschap in de benoeming van geestelijken³. Het middel tot dit laatste was het patronaatsrecht, waardoor ook wereldlijke machthebbers een stem konden hebben in de aanstelling van clerici in religieuze instellingen⁴.

Deze twee vaststellingen, enerzijds de sterke aanwezigheid van kerkelijk-religieuze structuren in de stad en anderzijds de inzet van religie voor wereldlijke doeleinden, zowel op lokaal als supralokaal niveau, zijn van belang voor het voorliggend onderzoek. Als geografisch onderzoeksterrein biedt de stad Gent om diverse redenen een interessante casus. We denken in eerste instantie aan haar status als grootste stad in de laatmiddeleeuwse Nederlanden en haar ontwikkeling tot pre-industrieel economisch centrum in de 14de en 15de eeuw⁵. De stad was in de loop der tijden meermaals het toneel van belangrijke gebeurtenissen en vormde een knooppunt in bepaalde evoluties en tendenzen, die het bredere politieke, sociaal-economische als cultureel-religieuze leven beïnvloedden en vorm gaven. Sinds het einde van de 14de eeuw bestond er een veelzijdige en doorgaans vijandige verhouding tussen het Gentse stedelijke milieu en het Bourgondische hof⁶. Gent groeide uit tot het symbool van het stedelijk particularisme, dat zich afzette tegen een al te sterke greep van de centrale overheid op het lokale niveau. Onder meer via haar positie als eerste van het college der Vier Leden nam ze het voortouw in het verzet tegen de realisatie van een sterk gecentraliseerd staatsbestuur⁷. Na het aantreden van de dynastie van de Habsburgers werden de

³ Over de 'devotionele' beïnvloeding zie bijvoorbeeld A.-L. Van Bruaene, S. Speakman-Sutch, "The Seven Sorrows of the Virgin Mary: Devotional Communication and Politics in the Burgundian-Habsburg Low Countries, c. 1490-1520", *JEH*, LXI, 2010, 2, p. 252-278. De interactie tussen kerk en staat vormt het centrale thema in J.-P. Genet, B. Vincent (eds.), *État et église dans la genèse de l'état moderne. Actes du colloque organisé par le C.N.R.S. et la Casa de Velázquez, Madrid, 30 novembre et 1er décembre 1984*, Madrid, 1986, p. 246 (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 1).

⁴ Over het patronaatsrecht, *ut infra*.

⁵ Deze tendens stakte niet abrupt aan het einde van de middeleeuwen. Het traditionele, 19de-eeuwse en voornamelijk door Victor Fris vormgegeven beeld van het vroegmoderne Gent als een stad in verval na de laatmiddeleeuwse bloeiperiode, werd intussen immers bijgesteld. A.-L. Van Bruaene, "Een religieuze republiek en citadel" in M. Boone, G. Deneckere (eds.), *Gent. Stad van alle tijden*, Brussel, 2010, p. 99.

⁶ P. Arnade, *Realms of Ritual. Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, Ithaca and London, 1996, p. 5-6.

⁷ De overige leden in de standenvertegenwoordiging waren de steden Brugge, Ieper en het Brugse Vrije, het meer landelijke hinterland van Brugge. W. P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978 (VKAWLSKB, Klasse der letteren, 90); M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen (ca. 1384-ca. 1453). Sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1991, p. 13 (VKAWLSKB, 133). Terzelfdertijd was Gent één van de Vlaamse steden bij uitstek waar het grafelijke gezag institutioneel vertegenwoordigd was, in eerste instantie via de Raad van Vlaanderen als hoogste gerechtshof (*ut infra*).

wederzijdse spanningen verder op de spits gedreven, wat in de 16de eeuw leidde tot een ongeziene escalatie in het conflict tussen stad en staat⁸. Het feit dat er voor het eerst ook een religieuze dimensie in het spel was, helpt de intensiteit van deze climax mee te verklaren⁹. Gedurende zeven jaar, van 1577 tot 1584, wist een radicaal-reformatorisch stadsbestuur zich bovendien aan het centrale gezag (van Filips II) te onttrekken en de katholieke geloofspraktijk zo goed als onmogelijk te maken¹⁰. Landvoogd Alexander Farnese slaagde erin de opstandige gebieden aan de Spaanse Kroon te onderwerpen en effende daarmee het pad voor de rekatholicisatie van de Nederlanden¹¹. Het daaropvolgende bewind van de aartshertogen kan worden gezien als een periode van herstel en verzoening, een tijdperk waarin de heropbouw van zowel het katholieke als het dynastieke gezag centraal stond¹². Dit vormt in een notedop het decor waartegen ons onderzoeksverhaal zich afspeelt.

⁸ M. Boone, "The Dutch Revolt and the Medieval Tradition of Urban Dissent", *JEMH*, XI, 2007, 4, p. 351-375; *Idem*, Les Républiques calvinistes et la tradition médiévale des révoltes urbaines dans les Pays-Bas », in M. Weis (ed.), *Des villes en révolte. Les Républiques urbaines aux Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle*, Turnhout, 2010, p. 7-23 (Studies in European Urban History (1200-1800), 23) en A.-L. Van Bruaene, « Culture politique et capital social pendant la République calviniste à Gand » in *ibidem*, p. 35-46.

⁹ J. Dambruyne, "Een doorgewinterde rebel", in J. Decavele (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, p. 123-140; J. Decavele, "Stropdragers", in *ibidem*, p. 173-180 en P. Van Peteghem, "Exemplaire bestraffing" in *ibidem*, p. 181-190.

¹⁰ J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984.

¹¹ V. Soen, "Reconquista and Reconciliation in the Dutch Revolt. The Campaign of Governor-General Alexander Farnese in the Dutch Revolt (1578-1592)", *JEMH*, XVI, 2012, p. 1-22.

¹² L. Duerloo, *Dynasty and Piety: Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars*, Farnham, 2012.

Aanleiding en doel van het onderzoek

“Amici nunc sicut et antea”

“Vrienden, nu zoals tevoren”. Zo luiden, vrij vertaald, de woorden waarmee de kanunniken van het Gentse Sint-Veerlekapittel begin jaren 1590 verklaarden gevolg te zullen geven aan de pauselijke bulle die een einde maakte aan hun eerste verblijf in de parochiekerk van Sint-Niklaas in dezelfde stad. Het kapittel was er in 1585 ondergebracht omwille van de lamentabele toestand waarin de eigen Sint-Veerlekerk verkeerde als gevolg van de godsdienstoorlogen. Ondanks deze schijnbaar verzoenende woorden, lieten de kapittelheren niet na toe te voegen dat ze de kerk op verzoek van de abt van de Sint-Pietersabdij verlieten *“non desolatam ut eam invenerunt, sed iam ornatam ob eorum presentiam per quinquennium quo ibidem divina [officia] peregerunt”*. Kort samengevat meenden ze de Sint-Niklaaskerk in een betere toestand te hebben achtergelaten dan dewelke waarin ze haar vijf jaar eerder bij hun intrek hadden aantreffen¹³. Een intrigerende passage, waarachter een verhaal schuilgaat dat de aanzet vormde tot dit onderzoek.

Voorliggende studie focust in het bijzonder op twee religieuze instellingen, de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel, die beide sinds de middeleeuwen binnen de Gentse stadsmuren waren gevestigd. De genese van het onderzoek wijkt enigszins af van de traditionele gang van zaken. Waar doorgaans mee op basis van de beschikbaarheid en de ontsluitingsgraad van de bronnen een onderzoeksthema wordt gekozen, kreeg dit project vorm door de vaststelling dat de archieven van beide instellingen slechts beperkt toegankelijk zijn. De aard van het project ligt hiervan aan de grondslag. Het werd gefinancierd door het Belgisch Federaal Wetenschapsbeleid (Belgian Science Policy Office of BELSPO), in het kader van het inmiddels opgeheven programma “Stimulering van het onderzoek in de federale wetenschappelijke instellingen” (Actie 2: doctoraten) en werd uitgevoerd in het Rijksarchief. Een onderzoeksfinanciering binnen dit programma vereiste een directe link met een collectie bewaard in één van de federale wetenschappelijke instellingen (FWI), waartoe het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën (of kortweg het Rijksarchief) behoort. Binnen het project diende bovendien naast het doctoraat een ‘bijproduct’ te worden gerealiseerd ten

¹³ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 125 r°-v°.

behoefte van de instelling die als zetel van het onderzoek fungeert, hier het Rijksarchief Gent.

De oppervlakkige en weinig transparante ontsluitingstoestand van beide archiefbestanden vormt een belangrijke oorzaak van het feit dat de kerk en het kapittel tot nu toe ietwat onderbelicht bleven in de geschiedschrijving over de stad Gent. Deze gebrekkige graad van ontsluiting vindt zijn oorsprong voornamelijk in de geschiedenis van beide instellingen, namelijk in de ‘definitieve’ overbrenging van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk in 1614 (*ut infra*), waarbij de archieven van beide instellingen vermengd raakten. Bovendien gingen tijdens de woelige episode van de Beeldenstormen (1566 en 1578-1579) en de Calvinistische Republiek (1577-1584) heel wat archivalia verloren. Het ontbreken van institutioneel onderzoek naar beide kerken is terzelfdertijd de oorzaak en het gevolg van deze situatie. Met de voorgestelde studie hopen we dus een aanzet te kunnen geven tot een beter begrip van de organisatie en de werking van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel om zo in de toekomst een betere ontsluiting van de respectievelijke archiefbestanden te faciliteren. Een beginsel werd reeds gemaakt met de ontsluiting van de reeksen losse charters van de Sint-Niklaaskerk (1278-1689) en het Sint-Veerlekapittel (1073-1795) en de zwaar gehavende charters van Sint-Niklaas (1331-1535), samen goed voor 1306 individuele bestanddeelnummers¹⁴.

De doelstelling van het onderzoek was van bij de aanvang meervoudig. In een eerste deel wordt aandacht besteed aan het institutionele aspect (historiek, organisatie en werking) van beide instellingen, met als doel een basis te bieden voor interpretatie van de archiefvorming en ontsluiting van het archief. Concreet komt dit neer op de vraag naar het ontstaan en de materiële geschiedenis, de bevoegdheden en taakverdeling van en binnen elk van beide instellingen. Dit wordt behandeld in de hoofdstukken 1 en 2. In een tweede onderzoeksluik focussen we op de plaats van de twee kerken in een ruimer kader, zowel lokaal als supralokaal. Dit doen we in eerste instantie aan de hand van een studie naar de geestelijkheid, meer bepaald de gebeneficieerde clerici van zowel Sint-Niklaas als Sint-Veerle. Respectievelijk gaat het om pastoors en kapelanen, en kanunniken, pastoors en kapelanen. Dit derde hoofdstuk bestaat op zijn beurt uit twee luiken: een meer ‘technische’ benadering van het patronaatsrecht en de praktijk van het beneficiëren, naast een meer ‘gestoffeerde’ portrettering van de geestelijken. In het vierde en laatste hoofdstuk wordt ten slotte kort ingegaan op de plaats die leken hadden of konden innemen in de organisatie en werking van de parochie, en het fysieke gebruik

¹⁴ Deze beschrijvingen gelden als het eerder vermelde ‘bijproduct’ voor de FWI binnen de onderzoeksfinanciering. Ze werden in Access-databases beschreven die kunnen worden geraadpleegd op de CD-ROM in bijlage. De verantwoording bij de databases is te vinden in bijlage 3.

dat van de kerk werd gemaakt. De betekenis van beide kerken voor de leken waardoor ze in de stedelijke context werden omringd, staat hier met andere woorden centraal.

De voorgestelde onderzoeksperiode vangt aan met het aantreden van Filips de Stoute als graaf van Vlaanderen in 1384 en eindigt bij de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk in 1614. De startdatum markeert symbolisch het begin van de ‘Bourgondische’ periode in de Nederlanden, onder het bestuur van het Franse huis van Valois. Dit vormt een interessant uitgangspunt wanneer we de reputatie van de stad in aanmerking nemen. Gent stond immers bekend als de vurigste tegenstander van de centraliseringstendens die onder dat bewind werd ontwikkeld.

Het aanvankelijke doel van het derde hoofdstuk betreffende de geestelijkheid was na te gaan in hoeverre de gebeneficieerde clerus die was verbonden aan een stedelijke parochiekerk enerzijds en een prinselijk kapittel anderzijds, ook was ingebed in hetzij stedelijke, hetzij vorstelijke netwerken. Aan de hand hiervan wilden we onderzoeken of en in hoeverre er een spanningsveld was te detecteren tussen beide invloedssferen, naar analogie met de situatie op het politieke niveau¹⁵. Kort samengevat was het de bedoeling de rol van beide instellingen als exponenten van de stedelijke en vorstelijke invloedssfeer in religieuze context te bekijken, en als uitloper daarvan vast te stellen in hoeverre hun eigen archieven als bron kunnen dienen voor onderzoek naar de geestelijkheid op het lokale niveau. Al snel werd duidelijk dat een dergelijke probleemstelling niet tot bevredigende resultaten zou leiden. De ‘Rijksarchiefbronnen’ die omwille van de aard van de financiering van het project centraal dienden te staan, bleken immers ontoereikend om voldoende persoonlijke informatie over de geestelijken in kwestie te verzamelen. Bovendien was de stedelijke greep inzake kerkelijke benoemingen eerder verwaarloosbaar, in tegenstelling tot de situatie op bepaalde plaatsen in de Noordelijke Nederlanden¹⁶. Aanvullend onderzoek in bijvoorbeeld de reeksen schepenakten van de stad Gent was gezien de omvang van deze series niet realiseerbaar op redelijke termijn. Voor het verzamelen van basisinformatie over de geestelijkheid (en in het bijzonder de kapelannen) van de Sint-Niklaaskerk, bleek de consultatie van een bijkomende bron echter onvermijdelijk. De zogenoemde

¹⁵ Verwant hieraan is het onderzoek gevoerd in het kader van het VNC-project “De interactie van Kerk en wereldlijke overheden bij de godsdienstige hervormingen in de Nederlanden tussen 1370 en 1560”, waaruit de volgende publicaties voortvloeiden: M. De Smet, P. Trio, “De verhouding tussen Kerk en stad in de late middeleeuwen, onderzocht aan de hand van het interdict”, *JMG*, V, 2002, p. 247-276 en M. De Smet, J. Kuys, P. Trio, *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Urban Level*, KUL, 2006 (Preprint, 111).

¹⁶ J. Kuys, “Who controlled the Urban Parish? Some Ways in which Towns in the Late Medieval Northern Netherlands got Control of their Parish Churches”, M. De Smet, J. Kuys, P. Trio, *Processions*, p. 83-91. Dit komt verder aan bod in het hoofdstuk 4.

beneficieregisters (beter: presentatieregisters, *ut infra*) van de Sint-Pietersabdij als patronerende overheid (eveneens afkomstig uit de collectie van het Rijksarchief Gent) werden erbij gehaald om een lijst van namen aan te leggen van geestelijken die tijdens de onderzoeksperiode op voordracht van de abt in de Sint-Niklaaskerk werden aangesteld. Vanuit archiefstandpunt bood dit een boeiende *casus*, waarop werd besloten de mogelijkheden van deze bron verder te verkennen aan de hand van een meer gekwantificeerde analyse. Er kon immers een vergelijking worden gemaakt met een gelijkaardige bron (een introductieregister), verwant aan het kapittelarchief van Sint-Veerle, wat voor beide instellingen min of meer dezelfde opties bood¹⁷.

Hoewel een gedetailleerde netwerkanalyse dus niet haalbaar bleek, besloten we een deel van de aanvankelijke doelstelling te recupereren en vooral in de literatuur naar aanvullende informatie op zoek te gaan. We wijzigden daarop de invalshoek van het spanningsveld tussen het vorstelijke en stedelijke niveau naar het meer algemene terrein, met name de dunne grens tussen kerkelijke en wereldlijke invloedssferen¹⁸. Aan de hand van een eerder typologische benadering trachten we te achterhalen of en op welke manier ook de 'Gentse' geestelijken tot een combinatie van invloedssferen behoorden en zich op zowel kerkelijk als wereldlijk terrein begaven. Samengevat behandelt het derde hoofdstuk van de studie dus een deel van de gebeneficieerde clerus van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel, met als doel te ontdekken wie zij waren, wat ze deden en hoe ze zich bewogen in en tussen de kerkelijke en wereldlijke invloedssfeer.

In het vierde en laatste hoofdstuk – dat initieel niet op de agenda stond – wordt in eerste instantie ingegaan op de betekenis van parochies als structurerend element binnen de grenzen van het stedelijk territorium. Daarnaast komt ook de rol van en de interactie met leken in de parochies beknopt aan bod. Een aantal gegevens die tijdens deze studie aan de oppervlakte kwamen, leken immers voldoende interessant om er enige aandacht aan te besteden, zij het dan niet exhaustief en eerder in de vorm van een aanzet tot bijkomend onderzoek.

¹⁷ Het betreft een kopie van een verloren gegaan origineel register, die bewaard wordt in de Universiteitsbibliotheek van Gent. De kopie werd opgesteld door een 18de-eeuwse kapittelproost en is in die zin dus verwant aan het kapittelarchief. *Ut infra*. Het besluit bij deze vergelijking zou creatief kunnen worden geïnterpreteerd als een broncommentaar, waarvan de definitie als volgt luidt: "Uiteenzetting betreffende de gemeenschappelijk context en de gebruiksmogelijkheden voor onderzoek van archiefbescheiden met dezelfde functie en redactionele vorm in de archieven van verschillende archiefvormers". A.J.M. den Teuling, *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, 's-Gravenhage, 2003, nr. 134. Het betreft echter geen volledig gelijkaardige documenten voor Sint-Pieters en Sint-Veerle, zoals er bijvoorbeeld wel bewaard zijn in de archieven van de Sint-Baafsabdij en het Sint-Baafskapittel (ter vergelijking met Sint-Pieters).

¹⁸ Dit naar analogie met de bevindingen van onder meer A.-J. Bijsterveld en anderen, *ut infra*.

Aan de hand van de gedane vaststellingen – institutioneel, met betrekking tot de geestelijkheid en in verband met de interactie met leken – wordt tot slot een koppeling gemaakt naar het karakter van de twee Gentse kerken die centraal staan in dit onderzoek.

Archiefgeschiedenis en overzicht van bronnen

In zekere zin vormen de bronnen in dit onderzoek zowel het doel als het middel. Veel informatie werd geput uit de eigen archieven van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel, met de bedoeling de organisatie en werking van beide instellingen tot 1614 zo goed als mogelijk te doorgronden. Na de overbrenging van het kapittel naar de parochiekerk raakten de twee archiefbestanden sterk vermengd, wat een duidelijke kijk op hun (afzonderlijke) archiefvorming bemoeilijkt¹⁹. Meer dan louter van vermenging is er ook sprake van verspreiding: de archiefbestanden zitten immers verdeeld over verschillende fysieke archiefblokken. Een korte archiefgeschiedenis illustreert het probleem²⁰. Zoals gezegd kreeg het middeleeuwse archief van Sint-Veerle het tijdens de tweede helft van de 16de eeuw zwaar te verduren. Wat overbleef van het kapittelarchief werd na de translatie bij de archivalia van de Sint-Niklaaskerk gevoegd. Dit bleef zo tot het kapittel in 1782 de kerk opnieuw verliet om zijn intrek te nemen in de voormalige jezuïetenkerk in de Volderstraat. Een deel van het archief bleef achter in de Sint-Niklaaskerk, waar het samen met het archief van Sint-Niklaas in de bovenkamer van de sacristie werd bewaard en (gedeeltelijk) door Ernest Coppieters-Stochove werd geïnventariseerd in 1902. Een ander deel van het kapittelarchief verhuisde met het kanunnikencollege mee en bleef in de Volderstraat tot aan de opheffing van de collegiale in 1797. Als gevolg hiervan werden de bescheiden van het kapittel geconfisqueerd en overgemaakt aan het Archief van het Scheldedepartement (de rechtsvoorganger van het huidige Rijksarchief Gent). Dit bestand werd tijdens de 19de eeuw aangevuld met stukken afkomstig uit de 'Varia'-reeksen van het Rijksarchief, maar ook met aankopen en schenkingen. De stukken werden beschreven, maar niet terdege geordend door Robert Schoorman. Het deel van het archief dat in de Sint-Niklaaskerk achterbleef en zowel archivalia van Sint-Niklaas als Sint-Veerle omvatte, werd omwille van de slechte staat van het gebouw in 1955 door het bisdom Gent aan het Rijksarchief in bewaring gegeven en staat bekend als de serie SN. Aan deze reeks werden naderhand via anonieme schenkingen nog enkele toevoegingen gedaan. Door middel van een ruiloperatie met het Stadsarchief kwam tijdens hetzelfde jaar 1955 een ander deel van

¹⁹ Zie bijvoorbeeld het overzicht van de inhoud van beide bestanden, waaruit de cesuur van 1614 niet blijkt. B. Augustyn, W. Buntinx e.a., *Archiefvormers in het gerechtelijk arrondissement Gent, Deel III: privaatrechtelijke instellingen*, Brussel, 2008, p. 45-50, 394-424.

²⁰ Grotendeels gebaseerd op *ibidem*, p. 43-44. 392-393. Zie ook bijlage 3.

het archief in de magazijnen van het Rijksarchief terecht, de huidige serie S. Deze overdrachten vonden bijzonder snel en enigszins ondoordacht plaats, wat er toe leidde dat een groot deel van de oorspronkelijke ordening verloren ging en een aantal documenten dat in 1902 nog was beschreven, zoek raakte²¹. Een deel van het archief werd in 1960 door Maurits Gysseling onder handen genomen (de reeksen S en SN) en provisorisch beschreven en geordend. Het hedendaagse kerkarchief van Sint-Niklaas (periode 1797-1961) werd afgezonderd en apart geïnventariseerd door Griet Maréchal. De parochieregisters werden ondergebracht in de verzameling parochieregisters van het Rijksarchief Beveren in 1991. Recent, in 2012 werd nog een extra blok hedendaags kerkarchief aan het Rijksarchief overgedragen, waaronder zich eveneens ancien-régimestukken bevonden. Verder zijn er nog enkele ‘mysterieuze’ reeksen ongeordend archief te signaleren, waaronder deze met aanduidingen CN2, CN3, vraagteken (!), ... De herkomst van deze dozen is onduidelijk en wordt niet behandeld in het archievenoverzicht uit 2008. Ook het centraal dossier van het Gentse Rijksarchief bevat geen informatie over deze documenten, evenmin als het aanwinstenregister. Vermoedelijk zijn deze stukken eveneens afkomstig uit het Gentse Stadsarchief. Om het geheel nog wat complexer te maken, bevinden zich in het kapittelarchief ook archivalia van de priorij Onze-Lieve-Vrouw ten Walle te Elsegem, waarvan de kapittelheren bij de verhuis naar de Volderstraat de geconfisqueerde goederen ontvingen. De sterk vermengde archiefbestanden van Sint-Niklaas en Sint-Veerle omvatten naast archivalia betreffende de kerken, parochies en het kapittel ook stukken betreffende de parochiale instellingen (kerkfabriek, armendis, broederschappen) en de *members* van het kapittel (*ut infra*).

De aard van de bewaarde documenten wijkt op sommige punten sterk uiteen. Waar bijvoorbeeld de rekeningen van Sint-Niklaas vrij goed bewaard zijn, blijkt voor Sint-Veerle precies het omgekeerde het geval. Anderzijds is er vanaf het einde van de 16de eeuw een mooie reeks *acta capituli* bewaard, terwijl we voor Sint-Niklaas slechts één gelijkaardige bron, een resolutieregister, aantreffen. Helemaal in lijn met de traditie bleven archivalia in verband met goederen- en rentebezit (dus instrumenten voor het vermogensbeheer van de instelling, zoals landcijs-, rente- en handboeken) voor beide kerken een stuk beter bewaard. Toch dient te worden opgemerkt dat ook voor dit deel van het archief mogelijk veel middeleeuws materiaal verloren ging. *Cartularia* uit de middeleeuwse periode van de ‘kerninstellingen’ (respectievelijk het kapittel en de

²¹ Historicus Daniel Lievois ondernam begin jaren 2000 een poging om de stukken uit de inventaris van Coppieters-Stochove te vergelijken met de huidige inventarissen en de ongeordende archivalia in de hoop deze te kunnen identificeren. Hieruit bleek dat bepaalde documenten inderdaad verloren gingen.

parochie) bleven in geen van beide archieven bewaard²². Vooral voor wat de Sint-Niklaaskerk betreft, is het met de bewaring van de charters eerder pover gesteld: slechts 337 bestanddeelnummers werden overgeleverd vanaf de middeleeuwen tot de 18de eeuw, waarvan 26 in zwaar gehavende en quasi onconsulteerbare toestand. De Sint-Veerlekerk was op dit vlak beter bedeed, met 969 ‘overlevende’ charters. Een uitgebreide behandeling van de charters kan men vinden op de CD-ROM in bijlage, maar algemeen kunnen we alvast opmerken dat dit in zeer veel gevallen schepenakten zijn, onder meer in verband met het bezetten van renten ten voordele van het kapittel of bepaalde kapelanijen. Onder de charters van Sint-Veerle betreft een opmerkelijk aantal de heerlijkheid Blaisant, gelegen op de Muide, die deel uitmaakte van één van de kanunniksprebenden. Voor het Sint-Veerlekapittel bleven daarnaast afschriften van oorkonden en kapittelakten bewaard in de universiteitsbibliotheek van Gent, net als het register van introducties waarvan geen origineel exemplaar meer bestaat en dat bijgevolg cruciaal was voor dit onderzoek. Onontbeerlijk voor de kapittelgeschiedenis waren verder de statuten, waarvan er niet minder dan vijf verschillende redacties bewaard bleven voor de periode van 1225 tot 1788. Omwille van de bijzondere waarde van dit dossier werden de statuten afzonderlijk ontsloten in de vorm van een becommentarieerde tekstuitgave²³.

Verder troffen we voor de onderzoeksperiode zowel in het kerk- als kapittelarchief verspreide stukken aan betreffende *anniversaria*, broederschappen, kapelanijen, ... In het archief van Sint-Veerle bevinden zich daarnaast documenten in verband met de kapittelkelders, de kapittelmembers, alsook een *status animarum*²⁴.

²² Naar de definitie geformuleerd door Herman Coppens wordt een *cartularium* omschreven als “een register van akten, aangelegd door of vanwege degene, die deze akten als bewijsstukken voor zijn rechten of gedenkstukken van zijn geschiedenis beschouwde”. Deze omschrijving geeft zeer duidelijk het belang van *cartularia* voor een instelling weer. H. Coppens, *Archiefterminologie*, Brussel, 2004, nr. 399 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. *Miscellanea Archivistica Manuale*, 49). Dit belang schuilt in belangrijke mate in hun dubbele functie, enerzijds als registratie-instrumenten van de oorkondenschat van een instelling maar anderzijds ook als op zichzelf staande ‘identiteitvormende’ documenten. O. Guyotjeannin, L. Morelle, M. Parisse (eds.), *Les cartulaires: actes de la table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du CNRS (Paris, 5-7 décembre 1991)*, Paris, 1993 en P. Geary, “From Charter to Cartulary. From Archival Practice to History”, in R. A. Maxwell (ed.), *Representing History, 900-1300: Art, Music, History*, 2010, p. 181-186. Een overzicht van de bewaarde *cartularia* (voornamelijk afkomstig van de parochiale instellingen) en kopieboeken is te vinden in bijlage 3, voetnoot 2391.

²³ A. Somers, “Ad utilitatem et conservationem ipsius status et decorem. De statuten van het Gentse Sint-Veerlekapittel, 1225-1782”, *HKCG*, te verschijnen.

²⁴ Verder zijn in beide archieven enkele (zowel naar vorm als inhoud) opmerkelijke stukken te signaleren die voor dit onderzoek weliswaar eerder van secundair belang waren. Voor het Sint-Veerlearchief gaat het om een *liber ordinarius* of *ordinale* van van het kapittel (*ut infra*), een mercuriaal of ‘marktbericht’ voor de periode 1621-1628, naast twee 16de-eeuwse registers met zeldzame Gentse topografische aantekeningen. RAG, SV, nrs. 3, 162, 147 en 148. In het archief van de Sint-Niklaaskerk treffen we zowel het grootste als het kleinste register

Aanvullend werd een beroep gedaan op bronnen afkomstig uit archieven van kerkelijke en wereldlijke overheden, zij het in beperkte mate. We wezen al op de registers van de Sint-Pietersabdij, maar daarnaast werd gingen we ook te rade bij enkele stukken uit het archief van de Sint-Baafsabdij en het Sint-Baafskapittel, het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Doornik en de officialiteit van het aartsbisdom Mechelen. Enkele bescheiden konden we in uitgegeven vorm raadplegen, waaronder de rekeningen van de zegelaar van het bisdom Doornik (voor boetes die werden betaald bij overtredingen) en pauselijke supplieken betreffende de begeving van beneficië (in de reeks *Analecta Vaticano-Belgica*). In de archieven van de centrale overheid (Grote Raad, Audiëntie) vonden we daarenboven enkele stukken die meer informatie boden in verband met de translatie en dus niet onbelangrijk waren voor het institutionele luik.

De voornaamste bij het onderzoek gebruikte bronnen worden telkens in de afzonderlijke onderdelen meer uitgebreid besproken.

(respectievelijk een landcijsboek en legger van renten en goederen) uit de collectie van het Rijksarchief Gent aan, evenals een 15de-eeuwse ‘dialogue’ tussen de Heilige Anselmus en Onze-Lieve-Vrouw over de passie van Onze-Lieve-Heer Zie RAG, SBB, serie S, nrs. 137, 146 en RAG, SBB, serie SN, nr. 195. Het stuk met nummer 146 (het kleinste register) bevindt zich helaas niet langer in de collectie van het Rijksarchief, maar werd tijdens een tentoonstelling in het toenmalige Bijloke museum ontvreemd.

Historiografisch kader²⁵

De specifieke ‘wordingsgeschiedenis’ van dit onderzoek belet ons niet stil te staan bij het bredere historiografische kader. Voorliggende studie vertoont immers raakpunten met uiteenlopende onderzoekslijnen die in de afgelopen decennia tot ontwikkeling kwamen. Tot de tendenzen die deze verhandeling inspireerden, behoren naast de meer traditionele instellingengeschiedenis ook het personen- en netwerkonderzoek en het onderzoek naar interacties tussen kerk (met de nadruk op seculiere geestelijkheid) en wereld, zowel op het vlak van structuren (institutioneel) als personen (sociaal-cultureel). Een overzicht van de voornaamste realisaties is als volgt.

De ‘klassieke’ kerkgeschiedenis was tot het midden van de twintigste eeuw het uitverkoren terrein van clerici die zich ofwel op onderzoek naar anekdotische deelaspecten, ofwel op studies naar de institutionele kant van het godsdienstig leven focusten. Tot deze laatste categorie behoort – voor wat de Lage Landen betreft – onder meer het werk van kanunnik Jozef Laenen over de parochiegeschiedenis in het aartsbisdom Mechelen en dit van kanunnik Placide Lefèvre over de kerkelijke organisatiestructuur in Brussel, beide daterend uit de eerste helft van de 20ste eeuw²⁶. In dit verband kan ook het overzichtswerk van de jezuïet Édouard de Moreau worden vermeld. Dit vijfdelige naslagwerk ambieerde niet minder dan een Belgische kerkgeschiedenis, maar stokte bij het jaar 1633 door het overlijden van de auteur in 1952²⁷. Een compilatiewerk voor kerkelijke instellingen in de middeleeuwse periode was dit van (priester) Willem Nolet en Petrus Cornelis Boeren uit 1951²⁸. De dominicaan Stephanus Axters behandelde in de jaren 1950-1956 de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden, met grote nadruk op de mystiek²⁹. In Nederland werd de publicatie van de geestelijke Reinier Post over de kerkelijke verhoudingen gedurende jaren als toonaangevend beschouwd, hoewel deze studie – door het ontbreken van een

²⁵ We focussen in dit onderdeel vooral op de voor ons onderzoek relevante onderzoekslijnen met betrekking tot kapittels, parochies en geestelijkheid. Meer zijdelingse aspecten zoals bijvoorbeeld de hogere kerkelijke kaders als de bisdommen, worden in de loop van het corpus aangehaald.

²⁶ J. Laenen, *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines : les institutions*, Brussel, 1924 ; Pl. L. Lefèvre, *L'organisation ecclésiastique de la ville de Bruxelles au Moyen Age*, Leuven, 1942.

²⁷ E. De Moreau, *Histoire de l'Église en Belgique*, Bruxelles, 5 t., 1945-1952.

²⁸ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1951.

²⁹ S. Axters, *De geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen, 1950-1956, 4 dln.

systematische methode voor het verwerken van gegevens over seculiere clerici – ontvankelijk was voor kritiek³⁰.

Geïnspireerd door het religieus-sociologisch onderzoek van onder meer Gabriel Le Bras verscheen over onze contreien in de tweede helft van de 20ste eeuw het werk van pater Jacques Toussaert, dat zowel lof als scherpe kritiek oogstte³¹. Zijn onderzoek naar de godsdienstbeleving in Vlaanderen aan het einde van de middeleeuwen maakte voor het eerst gebruik van statistische gegevensverwerking, een methode die niet algemeen werd gesmaakt³². Toch is in het kielzog van Toussaert de belangstelling voor nieuwe benaderingswijzen binnen het veld van de religieuze geschiedenis toegenomen³³. De ‘lekenfocus’ sijpelde ook door in het onderzoek naar de Zuidelijke Nederlanden, waarbij we vooral denken aan de talrijke verhandelingen die onder supervisie van Michel Cloet werden voorbereid aan de Katholieke Universiteit Leuven³⁴. Cloets onderzoek kan eveneens worden gesitueerd in de nieuwe traditie die de paradigmaverschuiving onder invloed van Le Bras teweegbracht. De nadruk lag daarbij vooral op de vroegmoderne periode, na het Concilie van Trente en de katholieke reformatie. Het nadeel van deze studies was evenwel dat ze het lekenperspectief vooral vanuit bisschoppelijke

³⁰ R. R. Post, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van 1500 tot 1580*, Utrecht, 1954; A. J. A. Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-16*, Nijmegen, 1993, p. 3-4.

³¹ Le Bras maakte weliswaar geen deel uit van de Franse *Annales*-school, maar zijn ideeën oogstten er niettemin bijval en leidden onder meer tot de ontwikkeling van de zogenoemde mentaliteitsgeschiedenis. Tot de voornaamste realisaties van Le Bras behoren G. Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la chrétienté médiévale*, 2 v., Paris, 1959-1964 en *Idem, Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident*, 13 v., Paris, 1965. Over de receptie van de *Annales*-methode en invloed in de Nederlanden, zie W. Simons, “The *Annales* and Medieval Studies in the Low Countries”, in M. Rubin (ed.), *The work of Jacques Le Goff and the Challenges of Medieval History*, New York, 1997, p. 117-119.

³² J. Toussaert, *Le sentiment religieux en Flandre à la fin du Moyen Age*, Parijs, 1959. Voor een overzicht van de kritiek die op het werk van Toussaert werd geleverd, raadplege men H. Callewier, *De papen van Brugge. De seculiere clerus in een middeleeuwse wereldstad (1411-1477)*, KU Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2011, p. xvi, noot 22.

³³ Vooral vanaf het einde van de jaren 1960 werd binnen het religieus onderzoek een toenadering gezocht met de mentaliteitsgeschiedenis, waarvan onder meer Jacques Le Goff vanaf de jaren 1980 een belangrijk vertegenwoordiger was. Voor een overzicht van de publicaties en uitgaven op het gebied van de kerkgeschiedenis in de periode 1959-1992 zie L. Milis, “De kerkhistorische productie in België (1959-1992) betreffende de middeleeuwen”, *Trajecta*, 1993, I, 2, p. 113-123.

³⁴ Deze waren voornamelijk geïnspireerd op zijn eigen doctoraatsonderzoek. M. Cloet, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968. Zie ook M. Cloet, F. Daelemans (eds.), *Godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven. Religieuze geschiedenis in België sinds 1970*, 1988 (Archief- en bibliotheekwezen in België, 35). Voor een overzicht van de licentiaatsverhandelingen in kwestie, zie E. Put, M.-J. Marinus en H. Storme, *Geloven in het verleden, Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet*, Leuven, 1996 (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, Series A, 22).

visitatieverslagen - een bij uitstek 'clericale' bron - benaderden³⁵. Hoewel in de woorden van Walter Simons een vroomheidsgeschiedenis voor Vlaanderen "*reste à écrire*", is er voor wat het laatmiddeleeuwse Gent betreft toch al een stap gezet³⁶. Daarbij denken we vooral aan het onderzoek van Paul Trio naar de Gentse broederschappen³⁷. Ook kapelanj- en *memoriastichtingen* kregen reeds enige aandacht, althans voor de middeleeuwse periode³⁸. Op het vlak van kwantificering van dit laatste aspect is vooral de Franse studie van Jacques Chiffolleau uit 1980 toonaangevend geweest³⁹. Andere belangrijke 'wegbereiders' op het terrein van de middeleeuwse vroomheid en devotie waren vanaf de tweede helft van de jaren 1980 André Vauchez, Robert Swanson en John Bossy⁴⁰.

Naast de klassieke, institutionele kant van het verhaal, wonnen vanaf de jaren 1960 dus ook andere invalshoeken terrein. Het is tijdens deze periode dat de prosopografie als methode in het (middeleeuws) historisch onderzoek aan een opmars begon. Vooral de

³⁵ Ook het onderzoek van Marc Therry naar de lekenvroomheid in het bisdom Brugge bijvoorbeeld, steunde in sterke mate op "hiërarchische" bronnen als officialiteitsdossiers en "officieel" devotioneel drukwerk. M. Therry, *De religieuze beleving bij de leken in het 17de-eeuwse bisdom Brugge (1609-1706)*, Brussel, 1988 (VKAWLSKB, Klasse der Letteren, 128).

³⁶ W. Simons, « Dieu », p. 77-78. Het eerder genoemde werk van Axters bijvoorbeeld, concentreerde zich nog zeer sterk op het clericale perspectief.

³⁷ P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de Late Middeleeuwen*, Leuven, 1993. Voor een overzicht van de internationale literatuur inzake broederschappen, verwijzen we naar hoofdstuk 4, punt 4.2.3.

³⁸ M. De Smet, 'Ter laevenessen mynre zielen' *Middeleeuwse jaargetijdenstichtingen in de Sint-Niklaaskerk te Gent*, deel I, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 2000; H. Franck, "Memoria et Caritas. Jaargetijden als armenzorg in de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Gent in de late middeleeuwen", *HMGOG NR*, LXVII, 2013, p. 29-57. Voor de Noordelijke Nederlanden, zie onder meer A.-J. A. Bijsterveld, *Do ut des. Gift giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries*, Hilversum, 2007; R. De Weijert, K. Ragetli, A.-J. Bijsterveld, J. Van Arentshals (ed.), *Living Memoria: Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of Truus van Bueren*, Hilversum, 2011 en de onderzoeksprojecten besproken in R. P. G. de Weijert (ed.), "Lopend promotieonderzoek naar middeleeuwse memoria in de Nederlanden", *Signum. Tijdschrift van de Contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de middeleeuwen*, 16 (2004), p. 63-82. Een overzicht en appreciatie van de studies naar vroomheidsgeschiedenis in de Nederlanden wordt geboden in A.-M. Speetjens, "A Quantitative Approach to Late Medieval Transformations of Piety in the Low Countries. Historiography and New Ideas", in: R. Lutton, E. Salter (eds.), *Pieties in Transition. Religious Practices and Experiences, 1400-1640*, Farnham, 2007.

³⁹ Zie onder meer J. Chiffolleau, *La comptabilité de l'au-delà : les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320 - vers 1480)*, Rome, 1980; *Idem*, *La religion flamboyante, France (1320-1520)*, Paris, heruitgave 2011; J. Chiffolleau, P. Boucheron (eds.), *Religion et sociétés urbaines au Moyen Âge: études offertes à Jean-Louis Biget par ses anciens élèves*, Paris, 2000 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire ancienne et médiévale, 60).

⁴⁰ A. Vauchez, *Les laïcs au Moyen Âge. Pratiques et expériences religieuses*, Paris, 1987; R.N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe. c. 1215-c. 1515*, Cambridge, 1995; J. Bossy, *Christianity in the West. 1400-1700*, Oxford/New York, 1989.

kapittels genoten hierbij bijzondere aandacht. Pioniers op dit gebied waren Raphael (Raf) De Keyser en Hélène Millet, wier studies naar respectievelijk de hogere geestelijkheid van het Sint-Donatianskapittel in Brugge en de kanunniken van het kathedraal kapittel van Laon in 1972 en 1982 verschenen⁴¹. Onder promotorschap van de Leuvense professoren kanunnik Jozef-Maria De Smet en pater Willem Lourdaux verschenen tal van gelijkaardige studies over kapittels in de lage landen en Noord-Frankrijk⁴². Hoewel deze verhandelingen in opzet een sociologische benadering nastreefden, bleef het institutionele aspect niettemin van groot belang⁴³. Ook Jacques Pycke besteedde in zijn onderzoek naar het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Doornik weliswaar aandacht aan de leden van het kapittel, maar ook zijn studie bleef voornamelijk institutioneel van karakter⁴⁴. Het traditionele laatmiddeleeuwse en vroegmoderne beeld van een decadente clerus in verval, zoals het werd gepropageerd door eigentijdse humanisten en hervormers als Desiderius Erasmus en Maarten Luther, vormde vanaf de jaren 1990 het uitgangspunt voor een nieuw type studie. Auteurs stelden zichzelf tot doel dit stereotype beeld te onderzoeken en zo nodig bij te stellen. Een doorgedreven prosopografisch onderzoek leverde bijvoorbeeld mooie resultaten op in het werk van Bram van den Hoven van Genderen, die de Utrechtse kanunniken van Oudmunster onderzocht⁴⁵. Bram van Hofstraeten rondde meer recent een gelijkaardig onderzoek af voor de kanunniken van het Sint-Goedelekapittel te Brussel⁴⁶. Belangrijke niet-Nederlandstalige studies situeren zich onder meer in het Duitse taalgebied en

⁴¹ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel te Brugge (1350-1450). Bijdrage tot de studie van de hogere geestelijkheid tijdens de late middeleeuwen*, KU Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1972; H. Millet, *Les chanoines du chapitre cathédral de Laon, 1272-1412*, Rome, 1982 (Collection de l'École Française de Rome, 56), . Zie ook Th. de Hemptinne, "Over kanunniken en intellectuelen in de middeleeuwen. Nota's bij recente publikaties aangaande kapittel, prosopografieën en dataverwerking" *HMGOG NR*, XLI, 1987, p. 195-199 en voor het Engelse taalgebied R.B. Dobson "Recent prosopographical Research in Late Medieval English History: University Graduates, Durham Monks and York canons", in N. Bulst, J.-P. Genet (eds.), *Medieval Lives and the Historian: Studies in Medieval Prosopography*, Kalamazoo, 1985, p. 181-200.

⁴² Waaronder het helaas onuitgegeven doctoraat van De Keyser. Zie ook R. Lievens, E. Van Mingroot, W. Verbeke, *Pascua Mediaevalia. Studies voor Prof. Dr. J.-M. De Smet*, Leuven, 1983, p. xi.

⁴³ De kritiek op deze studies luidt verder ook dat ze gebaseerd zijn op eenzijdige bronnen en dat de gehanteerde categorieën van geestelijken niet absoluut kunnen worden afgebakend. H. Callewier, *De papen*, 2011, p. xvii.

⁴⁴ J. Pycke, *Le chapitre cathédral Notre-Dame de Tournai de la fin du XIe à la fin du XIIIe siècle. Son organisation, sa vie, ses membres*, Louvain-la-Neuve-Bruxelles, 1986 (Université de Louvain, Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie, 6e série, 30).

⁴⁵ B. van den Hoven van Genderen, *De Heren van de Kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen*, Zutphen, 1997.

⁴⁶ Uitgegeven als B. Van Hofstraeten, "De dignitarissen en grote kanunniken van het kapittel van Sint-Goedele en Sint-Michiel te Brussel (1430-1559)", *JMG*, XIII, 2010, p. 210-260.

behandelen de collegiales van Mainz, Wiedenbrück en Trier⁴⁷. In dit verband kan ook *Fasti Ecclesiae gallicanae* worden vermeld, een onderzoeksproject dat een prosopografisch repertorium beoogt van de bisschoppen, dignitarissen en kanunniken in de Franse bisdommen van 1200 tot 1500⁴⁸.

Aansluitend hierbij dient te worden opgemerkt dat het onderzoek naar kapittels en kanunniken zich tot nu toe zeer sterk op de middeleeuwse periode heeft toegespitst. Voor de tweede helft en zeker vanaf het einde van de 16de en doorheen de 17de eeuw, zijn heel wat minder resultaten voorhanden. In de studie van Marinus over het 'contrareformatische' Antwerpen vormen kapittel en kanunniken van Onze-Lieve-Vrouw een deel van het onderzoek⁴⁹. Uniek is tot nu toe het al in 1925-1926 verschenen overzichtsartikel van de hand van Alexandre Pasture. Hierin behandelde hij de algemene toestand van de kapittels in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het bewind van de aartshertogen⁵⁰. Op dit terrein zijn wel al buitenlandse studies voorhanden, zoals het werk van Philippe Loupès voor de kapittels van het Franse Guyenne en het standaardwerk van Alain Lottin over de katholieke reformatie te Rijsel, waarin ook het Sint-Pieterskapittel aan bod komt⁵¹. Voor de Spaanse kapittels werd evenzeer reeds één en ander uitgeklaard door Ignasi Fernández Terricabras⁵².

Onderzoeksprojecten naar de laatmiddeleeuwse geestelijkheid die de grenzen van een enkele instelling overschreden, resulteerden in de verhandelingen van Arnoud-Jan

⁴⁷ M. Hollmann, *Das Mainzer Domkapittel im späten Mittelalter*, Mainz, 1990; B. Schmidt-Czaia, *Das Kollegialstift St. Aegidii et Caroli Magni zu Wiedenbrück, 1250-1650*, 1994; R. Holbach, *Stiftsgeistlichkeit im Spannungsfeld von Kirche und Welt. Studien zur Geschichte des Trierer Domkapitels und Domklerus im Spätmittelalter*, Trier, 1992, 2 dln. (Trierer Historische Forschungen, 2).

⁴⁸ H. Millet (ed.), *Fasti Ecclesiae Gallicanae. Répertoire prosopographique des évêques, dignitaires et chanoines des diocèses de France de 1200 à 1500*, Turnhout, 1996-2015, t. 1-15. Gelijkaardige projecten bestaan voor de Engelse en Schotse hoge clerus, onder de titel *Fasti Ecclesiae anglicanae* en *Fasti Ecclesiae scoticanae*.

⁴⁹ M.-J. Marinus, *De Contrareformatie te Antwerpen (1585-1676): kerkelijk leven in een grootstad*, Brussel, 1995 (VKAWLSKB, 155). Ook het werk van Alice Dubois past in dit rijtje: A. Dubois, *Le chapitre cathédral de Saint-Lambert à Liège au XVIIe siècle*, Liège, 1949 (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège, 111).

⁵⁰ A. Pasture, « Les chapitres séculiers pendant le règne des archiducs (1596-1633) », *BIHBR*, V, 1925, p. 5-50 en VI, 1926, p. 5-69.

⁵¹ Ph. Loupès, *Chapitres et chanoines de Guyenne au XVIIe et XVIIIe siècles : études de compagnies ecclésiastiques sous l'ancien régime*, Parijs, 1985 (EHESS Civilisations et société, 70); A. Lottin, *Lille, Citadelle de la Contre-Réforme?*, Dunkerque, 1984.

⁵² I. Fernández Terricabras, *Philippe II et la contre-réforme. L'église espagnole à l'heure du Concile de Trente*, Paris, 2001; *Idem*, "Conflictos entre Carlos V y los cabildos catedráticos de Corona de Castilla (1552-1556)", in M. Rivero Rodríguez, A. Álvarez-Ossorio Alvarino (eds.), *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558). Congreso internacional, Madrid 3-6 de julio de 2000, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V*, 2001, II, p. 361-386.

Bijsterveld en Hendrik Callewier, die middels een prosopografische benadering de Noord-Brabantse pastoors en de Brugse seculiere clerus grondiger onderzochten⁵³. In hetzelfde rijtje hoort, voor wat het bisdom Rouen betreft, ook Vincent Tabbagh thuis⁵⁴. Voor de latere periode kunnen we Steven Vanden Broecke aanhalen, die zich toeleegde op de seculiere geestelijken in het 17de-eeuwse bisdom Gent⁵⁵. In een ruimer kader is intussen heel wat onderzoek naar clerici (pastoors, kanunniken en anderen) en religieuze instellingen verricht, zowel in een verder verleden als meer recent⁵⁶.

Een interessante ontwikkeling is dat er de laatste jaren meer aandacht wordt geschonken aan de rol van de parochie(kerk) in het stedelijk weefsel. Het lopende onderzoek van M. Bauwens naar de Gentse Sint-Jacobsparochie vormt hiervan het meest nabije voorbeeld⁵⁷. Dergelijk onderzoek kan worden begrepen binnen de ruimere aandacht die aan de parochie en de parochianen als invloedrijke factor wordt besteed en waarin de Angelsaksische wereld een voortrekkersrol vertolkt. Auteurs als Clive Burgess, Eamon Duffy, Beat Kümin, Susan Wright, Gary Gibbs en Katherine French kunnen hier worden vermeld, net zoals de activiteiten van het Warwick Network for Parish Research⁵⁸. Waar de vroegmoderne parochie in onze contreien tot nu toe minder aandacht kreeg, is in het Engelse taalgebied bijna sprake van een overaccentuering, ten

⁵³ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld*; H. Callewier, *De papen van Brugge*.

⁵⁴ V. Tabbagh, *Le clergé séculier du diocèse de Rouen à la fin du Moyen Âge (1359-1493)*, Paris 4, doctoraatsverhandeling, 1988. Van zijn hand verscheen het deel over het bisdom Rouen in de reeks *Fasti Ecclesiae gallicanae*. Zie ook V. Tabbagh, *Gens d'Eglise, gens de pouvoir (XIII-XVe siècles)*, Dijon, 2006.

⁵⁵ S. Vanden Broecke, "Seculiere geestelijken in het 17de-eeuwse bisdom Gent: een prosopografie", *Trajecta*, III, 1994, 3, p. 193-208.

⁵⁶ We kozen ervoor een meer uitvoerige bespreking hiervan (met onder meer aandacht voor de rol van de geestelijkheid in staatsvormingsprocessen) op te nemen onder hoofdstuk 3, punt 3.2.1.

⁵⁷ Het gaat om een FWO-project getiteld *The church in the middle. An inquiry into the urban parish and parish church in the Southern Low Countries (ca. 1450-1700)*. Zie ook A.-L. Van Bruaene, M. Bauwens, "De Sint-Jacobskerk te Gent. Een onderzoek naar de betekenis van de stedelijke parochiekerk in de zestiende-eeuwse Nederlanden", *HMGOG NR*, LXV, 2011, p. 103-125 en A.-L. Van Bruaene, "Exploring the features and challenges of the urban parish church in the southern Low Countries. The case of 16th-century Ghent", in A. Spicer, *Parish Churches in the Early Modern World*, Farnham, 2016, te verschijnen.

⁵⁸ Zie onder meer S. J. Wright, *Parish, Church and People: Local Studies in Lay Religion, 1350-1750*, London, 1988; B. Kümin, *The Shaping of a Community. The Rise and Reformation of the English Parish, c. 1400-1560*, Aldershot, 1996; K. French, G. Gibbs, B. Kümin (eds.), *The Parish in English Life, 1400-1600*, New York, 1997; C. Burgess, E. Duffy (eds.), *The Parish in Late Medieval England*, Donington, 2006 (Harlaxton Medieval Studies, 14); K. French, *The Good Women of the Parish: Gender and Religion after the Black Death*, Philadelphia, 2007. Zie ook http://www2.warwick.ac.uk/fac/arts/history/res_rec/parishnetwork/ (geraadpleegd op 23 augustus 2015). Deze website omvat onder meer bibliografieën over het parochieonderzoek in verschillende landen, waaronder België.

nadele van andere kerkelijke instellingen als kloosters, abdijen en hospitalen⁵⁹. Voor Frankrijk kan onder meer aan het werk van Bruno Restif en Anne Bonzon worden gedacht⁶⁰. Het parochieonderzoek wordt bovendien in toenemende mate vanuit het lekenperspectief benaderd, waarbij de *agency* van de gelovigen centraal staat. Dit wordt geïllustreerd door het werk van onder meer Judith Pollmann, Benjamin Kaplan en Charles Parker⁶¹.

Dit overzicht zou ten onrechte de indruk kunnen wekken dat het institutionele onderzoek sinds de jaren 1950 in het verdomhoekje is geraakt. Meer in het bijzonder betreffende de door ons onderzochte types kerkelijke instellingen, werden de laatste decennia nieuwe studies afgerond. Specifiek voor onze regio denken we voor de kapittels (zowel reguliere als seculiere) aan het onderzoek van Brigitte Meijns, die de vroegste geschiedenis van de collegiales in Vlaanderen (tot 1200) onderzocht. Marc Carnier deed hetzelfde (tot 1300) voor de parochies en bidplaatsen in het bisdom Terwaan⁶². Vooral in de Franse historiografie werd aan beide types instellingen heel wat aandacht besteed. Tot de meer recente realisaties behoort voor wat kapittels betreft de database “Base des collégiales séculières de France (816-1563)” van het Laboratoire de Médiévistique Occidentale de Paris (LAMOP), dat verderbouwt op het werk van Hélène

⁵⁹ Dit heeft veel te maken met de uitschakeling van deze instellingen ten tijde van de Reformatie, maar evenzeer met de nadruk die het protestantisme legde op pastorale zorg. C. Burgess, “Time and Place: The Late Medieval English Parish in Perspective” in C. Burgess, E. Duffy, *The Parish*, p 1-28.

⁶⁰ B. Restif, *La révolution des paroisses. Culture paroissiale et réforme catholique en Haute-Bretagne aux XVIe et XVIIe siècles*, Rennes, 2006; A. Bonzon, *L'esprit de clocher. Prêtres et paroisses dans le diocèse de Beauvais (1535-1650)*, Paris, 1999.

⁶¹ J. Pollmann, *Catholic identity and the Revolt of the Netherlands, 1520-1635*, Oxford, 2011; B. Kaplan, *Divided by faith. Religious conflict and the practice of toleration in Early Modern Europe*, Cambridge 2007; C. Parker, *Faith on the margins*, London 2008.

⁶² B. Meijns, *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven, 2000; M. Carnier, *Bidplaatsen en parochies in het bisdom Terwaan vóór 1300: een institutionele studie*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1996 en M. Carnier, *Parochies en bidplaatsen in het bisdom Terwaan vóór 1300: een repertorium van de dekenijen Veurne en Ieper en een overzicht van alle bidplaatsen in het bisdom*, Brussel, 1999 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën Studia 78). Voorbeelden van specifieke instellingenstudies naar kapittels zijn de geschiedenis van het Sint-Pieterskapittel in Rijsel door Édouard Hautcoeur en het institutioneel onderzoek naar het kapittel van Saint-Lambert in Luik door Alice Dubois: E. Hautcoeur, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, Rijsel, 1896-1899; A. Dubois, *Le chapitre cathédral de Saint-Lambert à Liège au XVIIe siècle* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, 111), Luik, 1949. Ook het recentere werk van Jacques Nazet is van opzet vrij traditioneel en eerder institutioneel georiënteerd, hoewel deze auteur zich niet tot het onderzoek van één specifieke instelling beperkte, maar het geheel van seculiere kapittels in Henegouwen behandelde (*ut infra*): J. Nazet, *Les chapitres de chanoines séculiers en Hainaut du XIIIe au début du XVe siècle* (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres, 3e série, VII), Brussel, 1993.

Millet⁶³. Hierin wordt een overzicht geboden van de seculiere kapittels die zich situeerden binnen de middeleeuwse Franse bisdommen (waardoor ook Vlaamse, Brabantse en Henegouwse kanunnikencolleges werden opgenomen) in de periode van het Concilie van Aken tot het Concilie van Trente⁶⁴. Een gelijkaardig project voor de Noordelijke Nederlanden is het recent verschenen repertorium van kapittels in het middeleeuwse bisdom Utrecht van de hand van Jan Kuys⁶⁵. De publicatie onder leiding van André Vauchez en Cécile Gaby biedt een ander overzichtswerk in de vorm van een onderzoeksgids, dat zich voornamelijk op de geschiedenis van reguliere geestelijken toespitst⁶⁶. Tot de Franse specialisten inzake kerk- en parochiegeschiedenis behoren verder Joseph Avril, Michel Aubrun en recenter Bernard Delmaire⁶⁷. Voor de institutionele kerkgeschiedenis is ook het eerder canoniekrechtelijk geïnspireerde onderzoek van Jean Gaudemet van belang⁶⁸. Colloquia en studiedagen boden de afgelopen twee decennia bovendien gunstige voedingsbodems voor discussie en nieuwe resultaten in het parochie- en kapittelonderzoek⁶⁹.

Tot slot kunnen we er op wijzen dat er zeker voor wat Gent betreft de laatste jaren (vooral aan de Universiteit Gent) bijzonder veel onderzoek is gevoerd naar de samenstelling, netwerkvorming en machtsverhoudingen binnen en tussen allerhande sociale groepen in de stad. Voorbeelden hiervan zijn de studies van onder meer Marc Boone, Johan Dambruyne, Jan Dumolyn, Jelle Haemers, Anne-Laure Van Bruaene en anderen, die aandacht besteedden aan figuren uit zowel de stedelijke context (en de

⁶³ Te raadplegen via <http://lamop-appli.univ-paris1.fr/collegiales/> (geraadpleegd op 22 augustus 2015). Deze omvat naast een identificatiefiche ook een bibliografie per besproken kapittel.

⁶⁴ M. Maillard-Luybaert, « Les chapitres séculiers dans le diocèse de Cambrai (800-1560) », M. Carnier, B. Meijns (eds.), *De canonici qui seculariter dicuntur. Treize siècles de chanoines séculiers dans les anciens Pays-Bas. Thirteen centuries of secular canons in the Low Countries*, te verschijnen.

⁶⁵ J. Kuys, *Repertorium van collegiale kapittels in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, Hilversum, 2014.

⁶⁶ A. Vauchez, C. Gaby, *L'Histoire des moines, chanoines et religieux au Moyen Âge. Guide de recherche et documents*, Turnhout, 2003 (L'Atelier du Médiéviste, 9).

⁶⁷ We beperken ons hier tot hun meest algemene publicaties: J. Avril, « La paroisse médiévale. Bilan et perspectives d'après quelques travaux récents », *RHEF*, LXXIV, 1988, p. 91-113; M. Aubrun, *La paroisse en France des origines au XVe siècle*, Paris, 1986; B. Delmaire, *Le diocèse d'Arras de 1093 au milieu du XIVe siècle, Recherches sur l'histoire religieuse du Nord de la France*, Arras, 1994.

⁶⁸ J. Gaudemet, *Le gouvernement de l'Église à l'époque classique. IIe partie: le gouvernement local*, Paris, 1979 (Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident, VIII, 2), *Idem*, *La société ecclésiastique dans l'Occident médiéval*, Aldershot, 1980 en *Idem*, *Eglise et société en Occident au Moyen Âge*, London, 1984.

⁶⁹ Zie onder meer Y. Coutiez, D. Van Overstraeten (eds.), *La paroisse en questions. Actes du colloque de Saint-Ghislain, 25 novembre 1995*, Mons, 1998; R. Le Bourgeois, A. Massoni, P. Montaubin (eds.), *Les collégiales et la ville dans la province ecclésiastique de Reims (IXe-XVIe siècles). Actes du colloque d'Amiens-Beauvais 3-5 juillet 2009 organisé en l'honneur d'Hélène Millet*, Amiens, 2010, (Histoire Médiévale et Archéologie 23); A. Bonzon, Ph. Guignet, M. Venard (eds.), *La paroisse urbaine du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 2014, p. 129-145. (Histoire religieuse de la France, 41) en M. Carnier, B. Meijns (eds.), *De canonici*, te verschijnen.

verschillende maatschappelijke geledingen) als centrale overheidsinstellingen. Deze studies bestrijken zowel het politieke, sociale, economische als cultureel-religieuze domein en worden in de loop van het corpus uitvoerig geciteerd.

A tale of two churches

Op de ochtend van zaterdag 28 juni 1614 beëindigden de leden van het Gentse Sint-Veerlekapittel tegen halftien hun ‘kleine uren’ of getijden in hun kerk op het Sint-Veerleplein. In groep begaven ze zich naar de Sint-Niklaaskerk, waar om tien uur een Heilige-Geestmis werd opgedragen ter ere van het welslagen van de translatie van het kapittel naar de voornoemde kerk. Daar celebreeerden deken Philippus Jaddaert en de kanunniken Michael Noeufcourt, Johannes van Boterdaele, Jacobus Delvael, Simon de Moor, Ludovicus Hoste, Judocus van Pouke, Marcus Bardeloos, Alexander Ballet en Andreas Denys samen met de pastoor en vele parochianen van de Sint-Niklaaskerk voor het eerst gezamenlijk een plechtig officie⁷⁰. Voortaan zouden alle diensten van het kapittel in de Sint-Niklaaskerk doorgaan, die als *ecclesia collegiatae Sanctae Pharaïldis ad divum Nicolaum* zou worden aangeduid⁷¹.

Een ordonnantie van de aartshertogen Albert en Isabella van 20 juni had de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de nabijgelegen Sint-Niklaaskerk mogelijk gemaakt. In de loop van het daaropvolgende jaar 1615 zou de overbrenging van het kapittel naar de parochiekerk, inclusief de unie van hun respectievelijke parochies, verder ten uitvoer worden gebracht. Op 9 februari 1615 gaf immers ook bisschop Franciscus van der Burch zijn *fiat* voor de vereniging van beide entiteiten in de Sint-Niklaaskerk. De directe aanleiding voor deze translatie was de grote schade die de kapittelkerk had geleden ten tijde van de Beeldenstormen. In de 16de eeuw had zich in versneld tempo een materieel degeneratieproces ontwikkeld, waarbij de vernielingen en plunderingen ten tijde van de godsdiensttroebelen de genadeslag betekenden voor het autonoom voortbestaan van het kapittel. Reeds in de 15de eeuw hadden stormvloeden voor een verlies aan goederen in Zeeuws-Vlaanderen gezorgd. Deze financiële tegenslag betekende slechts een voorbode van wat een eeuw later komen zou. In 1585 werd een eerste poging tot translatie ondernomen, waarbij landvoogd Alexander Farnese zijn goedkeuring

⁷⁰ RAG, SN, nr. 168, f° 47 v°.

⁷¹ RAG, SV, nr. 158.

verleende aan een onderneming die na amper vijf jaar zou stranden. Het water tussen beide partijen bleek te diep en het kapittel werd uiteindelijk na een verzoek aan de paus zelf opgedragen de Sint-Niklaaskerk weer te verlaten. Voortaan moest het zich behelpen met wat overbleef van de oude kerk, die in erbarmelijke omstandigheden verkeerde. In 1614 waren de geesten rijp voor een tweede poging, een avontuur van langere adem dat tot 1782 zou voortduren en door meerdere betrokken partijen, zowel religieuzen als leken, werd goedgekeurd. Het *placet* van de aartshertogen kan in dit opzicht worden gezien als de bekroning van het voorbereidend werk dat was verricht door het kapittel en de ruimere kring aan betrokkenen van en bij de Sint-Niklaaskerk. De langere duur van de tweede translatie betekende echter allerm minst dat de zaken van een leien dakje liepen. De samenvoeging van twee typologisch verschillende instellingen, met elk hun eigen organisatiestructuur en gebruiken, zou in de loop van de 17de en 18de eeuw herhaaldelijk tot confrontaties leiden. In 1783 zou ook de tweede translatie ten einde komen, toen Jozef II het kapittel een nieuw onderkomen bezorgde in de kloosterkerk van de afgeschafte jezuïetenorde. Daar bleef de instelling nog een groot decennium bestaan, tot aan de definitieve afschaffing ervan door het Franse revolutionaire bewind. Aan beide institutionele entiteiten – kapittel en parochie – moet dan ook de nodige aandacht worden besteed. Hun onderlinge heterogeniteit vormt immers een wezenlijk element in dit verhaal, aangezien de insteek van het onderzoek precies rond de eigenheid van beide instellingen en de hierbij veronderstelde invloedssferen is opgebouwd.

Het hierna volgende overzicht is *grosso modo* opgedeeld in drie luiken, waarbij in eerste instantie aandacht wordt besteed aan de Sint-Niklaaskerk- en parochie. Een tweede onderdeel omvat het Sint-Veerlekapittel, zijn kerk en parochie. Ten derde voegden we hier bij wijze van epiloog een bespreking aan toe van de verschillende akten die naar aanleiding van de twee translaties werden opgesteld. Het voornaamste doel hiervan was een aantal wijzigingen mee te geven die van belang waren voor de verdere organisatiestructuur en het praktische reilen en zeilen binnen de kerk, de parochie en het kapittel na 1614. De nadruk van dit onderzoek ligt dan weliswaar op het tijdsbestek vóór deze einddatum, toch is het – zeker vanuit archivistisch standpunt – van belang hier ook enige informatie over mee te geven. Een overzicht van de oorsprong, organisatie, taken en bevoegdheden is immers onontbeerlijk als bouwsteen voor een nieuwe, grondige inventarisatie van het archief van beide instellingen. Verschillende auteurs die de archieven van Sint-Niklaas en Sint-Veerle voor hun onderzoek gebruikten, wezen in het verleden reeds op de wenselijkheid hiervan. We hopen dan ook met dit overzicht een basis te leggen die kan leiden tot een nieuwe, wetenschappelijk verantwoorde toegang op de archivalia van beide instellingen.

Hoofdstuk 1 Sint-Niklaas: de kerk en de parochie

1.1 Proloog: Het Gentse parochiale netwerk

1.1.1 Ontstaan en groei van (christelijk) Gent

Bij de bespreking van de Sint-Niklaaskerk- en parochie, is het aangewezen wat dieper in te gaan op de kerkelijke indeling van Gent. Een schets van het bredere kader is immers onontbeerlijk voor een goed begrip van de ontstaanscontext. In dit verband kan niet om de bepalende rol van de twee grote benedictijnerabdijen toegewijd aan de heiligen Petrus en Bavo, worden heengegaan. Tot de 10de-11de eeuw waren beide kloosters immers de enige protagonisten op het Gentse religieuze toneel. Ook na het verschijnen van nieuwe ‘spelers’ in de vorm van kerkelijke en religieuze instellingen van allerlei origine, bleven ze invloed uitoefenen op het geestelijk leven binnen de stad. In een overzicht van hun beider historiek worden bovendien reeds elementen aangereikt die ook voor de verdere uiteenzetting van belang zijn.

1.1.1.1 De spillen: Ganda en Blandinium

De ontstaansgeschiedenis van beide abdijen grijpt terug tot de 7de eeuw en moet gesitueerd worden binnen de christianiseringspolitiek die zich op dat ogenblik in de noordelijke gebieden van het Frankische Rijk liet voelen. De tot dan toe voornamelijk heidense regio die zich uitstrekte tussen de Somme en de Ardennen werd in deze periode – met steun van de Merovingisch-Frankische elite – door zendelingen gemissionieerd. Het ‘wapen’ in dit offensief waren kloosters en abdijen die in het Merovingische Rijk in grote getale gesticht werden. Beide Gentse abdijen dankten hun ontstaan aan Amandus, een missionaris van Aquitaanse herkomst. Geïnspireerd door het *peregrinatio pro Christo*-ideaal, trok hij onder meer naar de regio van het Scheldebekken, waar hij tussen 629 en 639 de abdij Elnone stichtte. Van Gent als stad was toen vanzelfsprekend nog geen sprake. Wel was er aan de samenvloeiing van Leie en Schelde een niet-rurale nederzetting die een centrumfunctie vervulde, gelegen

binnen de *pagus Gandensis* of Gentgouw. Gouwen waren administratieve eenheden waarin het grote Frankische Rijk was opgedeeld, en stonden onder leiding van een (gouw)graaf als vertegenwoordiger van de vorst op rechterlijk en bestuurlijk vlak⁷². In deze Gentgouw verliep het bekeringswerk aanvankelijk bijzonder stroef. Ondanks de steun van Dagobert I (†639), die het dopen onder dwang bij weigering invoerde, ondervond de zendeling flink wat tegenkanting⁷³.

Hoewel de precieze locatie van Amandus' bekeringswerk in de eerder vermelde Gentgouw niet werd toegelicht in de 8ste-eeuwse *Vita Amandi*, mag toch worden aangenomen dat hij zich concentreerde op het centrum van deze gouw, ten oosten van de plaats waar Leie en Schelde samenvloeiden. Het is op deze plaats dat de Sint-Baafsabdij of *Ganda* ontstond. De vermoedelijke uitvalsbasis van Amandus bij de aanvang van zijn bekeringswerk in het Gentse, was het landelijke domein toebehorend aan de Merovingische koning, gesitueerd op de plek waar de Sint-Pietersabdij of *Blandinium* werd gevestigd⁷⁴. De precieze oorsprong van beide stichtingen is evenwel onduidelijk: door het ontbreken van betrouwbare eigentijdse bronnen kan de exacte ouderdom van deze instellingen moeilijk worden achterhaald. Het feit dat beide abdijen zich in de loop der tijd op het vervaardigen van allerlei *falsa* richtten in de hoop zich te legitimeren als oudste van beide stichtingen, maakt deze materie niet eenvoudiger⁷⁵. Uit betrouwbare – zij het veel jongere – teksttradities en diplomatische documenten is af te leiden dat de stichting van de Sint-Pietersabdij in de periode 629-639 kan worden gesitueerd. De materiële oorsprong van de abdij is wellicht te vinden in het kloostertje met kapel van waaruit Amandus opereerde, en dat gelegen was op het koninklijke domein dat hij ten behoeve zijn bekeringsactiviteiten van de Merovingische vorsten wist te verkrijgen⁷⁶. De abdij die hij op dit aan de Schelde gelegen bezit stichtte, was gewijd aan de heiligen Petrus en Paulus. Later werd ze kortweg de Sint-Pietersabdij genoemd⁷⁷. Wellicht trok de missionaris van hieruit stroomafwaarts naar de samenvloeiing van Leie en Schelde, om er zijn bekeringswerk te vervolgen⁷⁸.

⁷² G. Declercq, M.-C. Laleman, "Archeologie van de stedelijke ruimte" in M. Boone, G. Deneckere (eds.), *Gent*, p. 39.

⁷³ G. Declercq, "Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)" in G. Declercq (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, p. 14.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 16-17.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁷⁶ Voor de meer uitgebreide argumentering hieromtrent, zie *ibidem*, p. 19.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 16-17.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 22.

De oudste sporen van de Sint-Baafsabdij zijn nog moeilijker te traceren en te dateren. Ze werd naar alle waarschijnlijkheid door dezelfde Amandus gesticht als een kerk of *basilica* die aan Sint-Pieter was toegewijd. Sinds de tweede helft van de 7de eeuw werden in deze bidplaats de relieken van de Heilige Bavo bewaard⁷⁹. Rond deze kostbaarheden ontstond in de loop van de 8ste eeuw een cultus, waaraan de abdij haar uiteindelijke naam zou ontleenen. Aanvankelijk werd ze immers *Ganda* genoemd, naar het *castrum Gandavum*, de plek aan de eerder vermelde samenvloeiing van Leie en Schelde waar de voorloper van de abdij werd opgericht⁸⁰. De Heilige Bavo was een Haspengouws edelman die een volgeling werd van Amandus en zich aansloot bij de prille gemeenschap rond de kerkelijke instelling in het *castrum Gandavum*. Na enige tijd trok hij zich terug in een kluis die wellicht te Mendonk moet worden gesitueerd. Het is op deze plek dat Bavo overleed en begraven werd. Van daaruit werden zijn relieken naar de (latere) abdij overgebracht. De gegevens in de 9de-eeuwse *Vita Bavonis* die omtrent de oudste geschiedenis van de abdij worden verstrekt, zijn evenwel niet betrouwbaar⁸¹. Door de grote populariteit van Bavo's verering, wist de bidplaats op korte tijd veel giften te verzamelen. Er mag worden aangenomen dat nog vóór het jaar 700 rond deze *basilica* een kloostergemeenschap ontstond, die omwille van de vele schenkingen materieel welvarender was dan de Sint-Pietersabdij⁸².

Onder het bewind van de Karolingische dynastie raakten godsdienst en politiek, kerk en staat steeds nauwer met elkaar verbonden. Religie diende de politiek als bindmiddel, het kloosterwezen bijvoorbeeld werd ingeschakeld ter bevordering van de eenheid in het Karolingische machtsgebied⁸³. Niet alleen vergrootten de vorsten hun greep op de abdijen, bijvoorbeeld door het invoeren van militaire lasten en het aanstellen van lekenabten, ook in de interne organisatie werd ingegrepen. Het onderscheid tussen monniken en kanunniken, zij die de regel van Benedictus volgden en zij die dit niet deden, dateert uit deze periode⁸⁴.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 22.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 18-20.

⁸¹ *Ibidem*, p. 20. Deze *vita* werd opgesteld met als doel de Bavocultus te stimuleren en de abdij te verrijken door de inkomsten hieruit. Qua historische accuraatheid is ze echter weinig waardevol. Tijdens de 9de eeuw nam de verering van de Heilige Bavo een hoge vlucht, onder meer door de overname ervan door leden uit de entourage van de vorsten. Op die manier wist de Bavocultus zich op te waarden tot een hofcultus, wat de bekendheid en de verspreiding ervan ten goede kwam. *Ibidem*, p. 26.

⁸² *Ibidem*, p. 22.

⁸³ G. Declercq, "Heiligen, lekenabten en hervormers", p. 23; *Idem*, "Een Karolingische lekenabt in Gent. Einhard en de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs", *HMGOG NR*, LV, 2001, p. 37.

⁸⁴ Tot dan toe volgden beide abdijen een gemengde regel, gebaseerd op deze van Benedictus en Columbanus. G. Declercq, "Heiligen, lekenabten en hervormers", p. 23. Over het onderscheid tussen monniken en kanunniken, *ut infra*.

Met de invallen van de Noormannen in de tweede helft van de 9de eeuw werd de Sint-Baafsabdij overspoeld door een golf van rampspoed. Tot twee maal toe werd de abdij geplunderd en vernield. De kanunniken vluchtten richting het huidige Noord-Frankrijk om pas in de 10de eeuw terug naar Gent te keren⁸⁵.

De geestelijken van de Sint-Pietersabdij hadden hun klooster niet verlaten, en wisten daardoor een voorrangspositie ten opzichte van Sint-Baafs te verwerven. Het West-Frankische rijk was in tussentijd uiteengevallen en Gent maakte sedertdien deel uit van het graafschap Vlaanderen. Ondanks het wegvallen van het lekenabbatuaat vanaf de tweede helft van de 10de eeuw, bleef de grafelijke greep op beide abdijen intact in de vorm van het voogdijrecht. Middels dit recht behielden de graven zich de aanstelling van de abten voor, in ruil voor bescherming⁸⁶.

1.1.1.2 Ontwikkeling van het stedelijk gebied

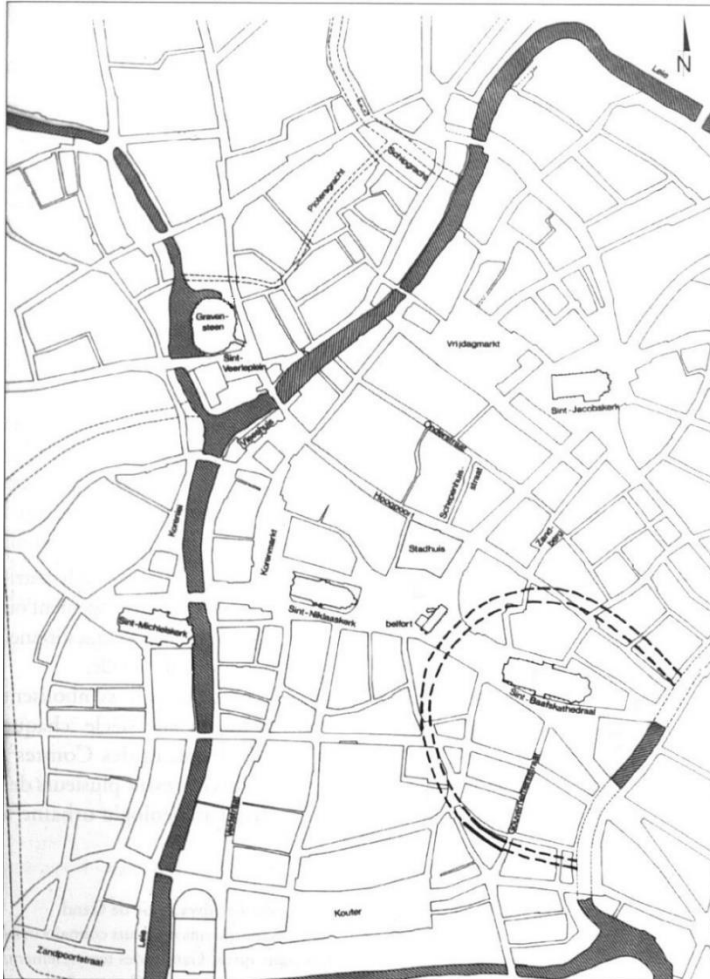
De toenemende verstedelijking van het gebied tussen Schelde en Leie vanaf de tweede helft van de 9de eeuw, zorgde voor nieuwe uitdagingen. De verschuiving van de oorspronkelijke kern *Ganda* – waar de Sint-Baafsabdij werd gesticht en ook de *portus* zich bevond – naar een nieuwe locatie moet immers in deze periode worden gesitueerd. Zoals eerder vermeld, werd de originele nederzetting inclusief de abdij geplunderd tijdens de Noorse invasie. Het resultaat was dat deze plek decennialang desolaat gebied bleef, aangezien de kanunniken wegvluchtten en de bevolking zich verder stroomopwaarts op de linker Scheldeoever ging vestigen. De halfcirkelvormige omwalling (droge gracht en aarden berm) waarvan een gedeelte op deze plek door archeologisch onderzoek werd geattesteerd, kreeg voortaan de naam *Gandavum* en vormde de kern van de middeleeuwse stadsontwikkeling⁸⁷. Deze kern breidde zich tegen

⁸⁵ G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 33, Declercq, “Heiligen, lekenabten en hervormers”, p. 27-28, 30. De lotgevallen van de Bavelingen en hun relieken komen verder uitgebreider aan bod.

⁸⁶ G. Declercq, “Heiligen, lekenabten en hervormers”, p. 39-40; G. Declercq, “Blandinium rond het jaar 1000”, *passim*.

⁸⁷ De traditionele, laat-19de-eeuwse visie op de vroegste stadsontwikkeling rond het huidige Gravensteen die onder meer door Pirenne, Des Marez en Ganshof werd onderschreven, is reeds geruime tijd verlaten. De omwalling waarvan de vorm mits enige verbeelding aan de kromming van een banaan doet denken, is heden ten dage het uitgangspunt wat betreft de oudste sporen van stedelijke ontwikkeling in Gent. G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 43; M. Berkens, M.-C. Laleman, “Vooruitstrevend of ouderwets? Het Gravensteen als spiegel voor het ontstaan en de ontwikkeling van het kasteel in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen”, *HMGOG NR*, LXV, 2011, p. 12-13; M.-C. Laleman en G. Vermeiren, “Ruimte en bebouwing in het centrum van het middeleeuwse Gent”, *HMGOG NR*, LXIV, 2010, p. 13; M.-C. Laleman, “Châteaux et pouvoir à Gand (Flandre Orientale, Belgique)”, *Tables rondes du Centre des Recherches Archéologiques et Historiques anciennes et Médiévales*, VII, 2012, p. 258. Over de confrontatie tussen historische en archeologische bevindingen binnen het kader van de vroegste Gentse stadsontwikkeling, zie ook: A. Verhulst, M.-C. Laleman, “Archeologische en historische visies op het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Gent in confrontatie. I. Een historische visie door

het midden van de 10de eeuw uit tot aan de Leie en verder, op de linkeroever. De vestiging van een versterking of *castrum* vóór 937 was hiertoe een belangrijke aanzet⁸⁸. Dergelijke versterkingen namen immers de economische rol van de kloosters over, als domaniale centra voor het collecteren en de distributie van de opbrengsten van de grafelijke domeinen. Uit deze nederzettingen (aan de Scheldeoever en rond het *castrum*, samen het *portus Gandavum*) groeide vanaf de 10de eeuw de middeleeuwse stad⁸⁹.

Figuur 1 Kaart met aanduiding van de oudste Gentse stadskern (stippellijn) op de linker Scheldeoever
Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarcheologie

Adriaan Verhulst. II. Een archeologische visie door Marie-Christine Laleman” in *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologische en historisch probleem, Gemeentekrediet van België, 14de internationaal colloquium, Spa, 6-8 sept. 1988*, Brussel, Gemeentekrediet, 1990, p. 299-316.

⁸⁸ Over de interpretatie van de betekenis van dit gebied, *ut infra*.

⁸⁹ Over het gebruik van de term ‘versterking’ bestaat enige discussie, zie verder onder 2.2.1. Desondanks wordt ze hier toch gebruikt, aangezien de auteurs van de bijdrage over de oudste geschiedenis van Gent deze in het meest recente overzichtswerk van de geschiedenis van de stad immers ook toepassen. Zie: G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 45-47.

Vanaf de tweede helft van dezelfde eeuw kende Gent een forse bevolkingstoename. De regionale handel in landbouwoverschotten vertoonde een sterke groei door de toevloed aan wolvoorraden die gewonnen werden aan de Vlaamse en Zeeuwse kusten, waar de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij over uitgebreide schorren (dit zijn landplaten gelegen in getijdengebied) beschikten. Deze schorren konden – aangezien ze enkel bij springtij overstroomden – als weiland worden gebruikt, bijvoorbeeld voor het hoeden van schapen. De gestegen woltoevoer betekende een belangrijke stimulans voor de lakennijverheid, die zich in toenemende mate op export kon richten. Hieruit volgde dat de stad zich al gauw kon inschrijven in het circuit van internationale handel. De toenemende vraag zorgde voor een grotere nood aan grondstoffen, zodat er vanaf de 11de eeuw ook (Engelse) wol werd geïmporteerd en verhandeld op de jaarmarkt (die doorging op 1 oktober, Sint-Baafsmis of *bamis*). De tolvrijheid die Sint-Pieters en Sint-Baafs in 977 van Otto II wisten te bekomen, oefende een extra aantrekkingskracht uit: als cijnsplichtigen van één van beide abdijen, konden inwoners van de *portus* immers vrij van tol handel drijven in het Duitse Rijk. De eerste kiemen van de bloeiende Gentse Rijnhandel werden bijgevolg in deze periode gelegd⁹⁰. In de 11de-12de eeuw zou Gent immers uitgroeien tot een voornaam knooppunt in het handelstracé tussen Brugge en Keulen, waarbij het verbindingsnetwerk van zowel land- als waterwegen een cruciale rol speelde⁹¹.

1.1.2 De genese van de stedelijke parochies en de uitbouw van het parochiale netwerk

Het toenemend belang van Gent als handelscentrum leidde tot een verdere uitbreiding van de stad en een flinke groei van haar bevolking. Vooral in de 12de en 13de eeuw vergrootte het stedelijk territorium door het aanhechten van gekocht perifeer gebied, grotendeels op initiatief van de Vlaamse graven en gravinnen⁹². De nieuwe parochiekerken die voornamelijk vanaf de late 11de eeuw in het Gentse stadsbeeld oprezen, fungeerden als de meest zichtbare getuigen van de aanhoudende bevolkingstoename.

⁹⁰ G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 48.

⁹¹ A. Verhulst, G. Declercq, “Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking” in J. Decavele (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 62-63.

⁹² *Ibidem*, p. 64.

1.1.2.1 Tienden en patronaat

Vooraleer in te gaan op het ontstaan van het Gentse parochienetwerk, is het van belang even te wijzen op een opmerkelijk kenmerk van de ‘generieke’ middeleeuwse parochie. Een wezenstrek die zowel de grote als de kleine, de landelijke als de stedelijke parochies met elkaar deelden, was het feit dat geen van hen ooit werd gedefinieerd. Tot aan het Concilie van Trente (1545-1563) bestond immers geen canonieke definitie van het concept ‘parochie’. Het is daarmee de kerkelijke instelling bij uitstek die louter in de praktijk werd vormgegeven. Ondanks deze opmerkelijke vaststelling zijn zowel historici als theologen het er algemeen over eens dat vier elementen noodzakelijk waren om van een parochie te kunnen gewagen omstreeks de 12de-13de eeuw. Een eerste kenmerk was het bestaan van een onafhankelijke kerk, met een eigen patrimonium. Een strikt omschreven parochiaal territorium gold als tweede vereiste. Als derde voorwaarde moest er personeel aanwezig zijn, dat belast werd met de *cura animarum* of zielzorg en werd aangesteld door de bisschop. Een laatste essentiële karakteristiek was ten slotte het voorkomen van een gemeenschap van gelovigen. Indien aan deze vier eigenschappen werd voldaan, kon terecht gesproken worden van een parochie. Let wel: deze definitie is zeer statisch en kan daarom ook pas voor parochies vanaf de 12de eeuw worden toegepast. De hier aangehaalde kenmerken zijn immers culminatiepunten in een eeuwenlange evolutie, waarvan het ontwikkelingsproces door de schaarste aan oudere bronnen slechts moeilijk te vatten is⁹³.

De ontwikkeling van een netwerk van stedelijke parochies in het centrum van Gent nam hoogstwaarschijnlijk een aanvang omstreeks het midden van de 10de eeuw. Tot het begin van de 12de eeuw woonden alle bewoners van de *portus* op gebied dat toebehoorde aan een van beide abdijen. Daarom waren ze cijns verschuldigd aan deze instellingen. Een eerste indicatie van parochieontwikkeling binnen dit gebied, dateert uit het jaar 941. De Sint-Pietersabdij ontving toen van graaf Arnulf I (918-965) een kerkelijk tiend, dat geheven werd op de inwoners van de *portus*⁹⁴. Hoewel er in de schenkingsoorkonde geen kerk werd vermeld waaraan deze inkomsten waren gekoppeld, mag dit document niettemin als de oudste aanwijzer van het ontstaan van een nieuwe parochie binnen de stad worden beschouwd.

In eerste instantie was een parochie immers geen sociologisch of zelfs geen louter territoriaal gegeven, maar wel de dotatie die een bepaalde kerk kreeg toegewezen. De kerk was dus eerst, later volgde de parochie als het « *territoire sur lequel ces droits ecclésiastiques sont perçus* ». Het afbakenen van een parochie werd mogelijk vanaf het

⁹³ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 101-102.

⁹⁴ A. Verhulst, G. Declercq, “Het vroeg-middeleeuwse Gent”, p. 58-59.

moment dat ze dichter werd bevolkt. Een dergelijke begrenzing verhoogde de druk op de inwoners van een bepaald gebied om hun verbondenheid aan 'hun' kerk te respecteren inzake het ontvangen van de sacramenten⁹⁵. De voornaamste maatstaf voor het bepalen van parochiegrenzen werd gevormd door de tienden en aan welke parochie ze toebehoorden. Gaudemet stelt letterlijk dat

« *La perception de la dîme contribua ainsi à faire délimiter les frontières des territoires paroissiaux* »⁹⁶

De tienden vormden het belangrijkste aandeel in de bijdragen die van de gelovigen verwacht werden, naast onder meer de (vrijwillige) offergaven. Hoewel ook de tiendeninning een gebruik was dat zijn vroegste wortels in de gewoonte had, mag worden aangenomen dat het ten tijde van de (vroeg-)Karolingische dynastie, met name door Pippijn en Karel de Grote, werd verspreid en in toenemende mate gereguleerd⁹⁷. Tienden moesten door grondbezitters betaald worden in ruil voor de bediening van sacramenten, en werden geheven op allerlei inkomsten, hoewel het in de praktijk quasi uitsluitend om landbouwproducten ging⁹⁸. Deze tienden werden parochiaal geïnd en dienden zo ook de parochiale identiteit te versterken. Tiendenbezit was samengesteld uit twee elementen, met name het *altare* en het *bodium*, wat grosso modo overeenstemde met 1/3 en 2/3 van de opbrengsten. Deze waren respectievelijk bestemd voor de verantwoordelijke voor de pastorale activiteit of zielzorg en de eigenaar of diegene die het presentatierecht bezat⁹⁹. Aangezien de Sint-Pietersabdij in 941 van de graaf de beschikking kreeg over een tiend dat binnen de *portus* werd geheven, moet er sprake zijn geweest van een afhankelijke kerk waarvoor een begrensd gebied werd belast, waardoor de abdij over het *bodium* beschikte¹⁰⁰.

In een latere akte uit 964 wordt hierover meer duidelijkheid verschaft en is er sprake van de Sint-Janskerk, die tot eind 11de eeuw de enige parochiekerk binnen de *portus* was. Over de echtheid van deze oorkonde bestaat evenwel discussie, zoals Verhulst en Declercq terecht signaleerden. De Sint-Janskerk was in oorsprong immers toegewijd aan

⁹⁵ J. Gaudemet, *Église et cité. Histoire du droit canonique*, Paris, 1994, p. 235.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 235.

⁹⁷ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 245.

⁹⁸ Voor een typologie van de parochiale tienden, zie *ibidem*, p. 249 e.v.

⁹⁹ B. Delmaire, *Le diocèse d'Arras*, p. 105-120; M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 262-265. Tijdens het laatste kwart van de twaalfde eeuw verschoof de verdeling van de offergaven in de Gentse parochies naar een 50/50-systeem voor bedienaar en patroon. N.-N. Huyghebaert, « Notes sur l'origine de la pluralité des curés dans l'ancien comté de Flandre », *RHE*, LXIV, 1969, 2, p. 416-417.

¹⁰⁰ In dit verband kan op een bijkomende eigenaardigheid van de bepaling uit 941 worden gewezen: tienden werden immers quasi uitsluitend op veldvruchten geheven. Verhulst en Declercq suggereren dat dit tiende zou zijn omgezet naar een personele belasting van 10% op de *portusbewoners*. We komen hier verder nog op terug.

de heiligen Johannes de Doper, Vedastus en Bavo. Vooral de dedicatie aan deze laatste heilige doet vragen rijzen, aangezien het een kerk binnen het gebied van Sint-Pieters betrof. Het vermoeden dat hier meer aan de hand is, wordt daarenboven versterkt door een ander document. In een parallelle oorkonde voor de Sint-Baafsabdij uit 966, werd de oplijsting van de territoriale rechten van Sint-Baafs binnen de *portus* naar alle waarschijnlijkheid uit het charter weggekrabd. Aangezien de echtheid van dit laatste stuk niet betwist wordt, roept de hele kwestie vragen op in verband met de juistheid van de in 964 voorgestelde verdeling¹⁰¹. Het feit dat de Sint-Pietersabdij vanaf circa 966 tot 981 het toezicht uitoefende over Sint-Baafs, is aan deze eigenaardige wending wellicht niet vreemd. De territoriale verdeling van de *portus* in een invloedssfeer van Sint-Baafs en Sint-Pieters moet dus op punt zijn gesteld kort na de heropbouw van de Sint-Baafsabdij, toen de abt van Sint-Pieters er aan het hoofd stond. Omstreeks 981 werden alle rechten binnen de Leiebocht aan Sint-Pieters toegewezen, terwijl Sint-Baafs de linker Leieoever, dus aan de buitenkant van deze bocht, tot haar rechtsgebied mocht rekenen¹⁰². De rechten van de abdij betroffen niet enkel het justitiële en fiscale, maar eveneens het kerkelijke. Behalve op administratief en juridisch vlak, speelde deze tweedeling bijgevolg ook op religieus niveau een determinerende rol. Van de 10de tot de 12de eeuw ontwikkelde zich binnen de invloedssferen van beide abdijen een netwerk van parochiekerken, die – naargelang hun ligging – tot het patronaat van Sint-Pieters dan wel Sint-Baafs behoorden. Een belangrijk aspect van het patronaatsrecht, was het presentatierecht (*ius praesentationis*, het voordragen van kandidaat-pastors)¹⁰³. De pastoorskeuze geschiedde immers door de patroon, in Gent de abt van Sint-Pieters dan wel Sint-Baafs, waarop ze werd bekrachtigd door de bisschop van Doornik als *ordinarius* of bekleeder van de diocesane rechtsmacht.

1.1.2.2 Van *capella* tot stadskerk

De Sint-Janskerk was zonder twijfel de eerste en oudste van de Gentse centrumkerken. In de loop van de 11de en 12de eeuw zou het netwerk van stadskerken verder tot ontplooiing komen met de stedelijke demografie als voornaamste katalysator. Elk van deze nieuwe stichtingen (zeven in totaal) lag slechts op een boogscheut van elkaar

¹⁰¹ A. Verhulst, G. Declercq, “Het vroeg-middeleeuwse Gent”, p. 58-59. Het zou met andere woorden kunnen gaan om een bidplaats die in oorsprong in relatie stond met de Sint-Baafsabdij. De lokatie van de kerk, vlakbij het huidige Geraard de Duivelsteen aan de linker Scheldeoever (*Gandavum* genoemd) dat hoger reeds werd aangehaald als nieuwe bewoningskern na de invallen van de Noormannen, maakt een dergelijke hypothese plausibel.

¹⁰² A. Verhulst, G. Declercq, “Het vroeg-middeleeuwse Gent”, p. 59; G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 47-48.

¹⁰³ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 324-325; J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 296.

verwijderd. Volgens Milis werd wellicht eerder omwille van het streven naar prestige en onderscheiding van de afzonderlijke stadswijken dan omwille van de uitgestrektheid van het centrum overgegaan tot de bouw van nieuwe kerken. Niettemin zorgde een fijnmaziger netwerk voor een directere kerkelijke omkadering en een nauwer toezicht op de parochiaan in een steeds verder expanderende stad¹⁰⁴. De ‘profileringsdrang’ van de *portusbewoners* als accelerator voor de ontwikkeling van het parochiewezen biedt een interessant perspectief voor deze uiteenzetting. Stellen dat een gemeenschap spontaan kon besluiten om een nieuwe parochie te gaan vormen, zou echter een al te simplistische weergave bieden van deze evolutie. Een overzicht van de uitbouw van het Gentse ‘parochiecomplex’, biedt terzelfdertijd een synthese van de motieven en aandachtspunten die bij het ontstaan van deze parochies een rol heeft of kan hebben gespeeld.

Sinds de bijdrage van G. De Clercq over de Gentse kerkelijke instellingen uit 1939, kende de these dat de beide abdijkerken vóór de tweede helft van de 11de eeuw reeds dienst deden als parochiekerken, gretig navolging¹⁰⁵. Deze veronderstelling werd ons inziens terecht door Trio ontkracht: de argumenten die De Clercq ten bewijze van zijn hypothese aanhaalt, kunnen vrij eenvoudig worden weerlegd. Zo is de in verscheidene verhalende bronnen vermelde aanwezigheid van grote aantallen mannen en vrouwen in de abdijkerken op belangrijke feestdagen, eenvoudig te verklaren vanuit de rol die beide instellingen speelden als bedevaartsoorden voor de verering van relieken. Bovendien spreekt de eerder gedane vaststelling in verband met het bestaan van de Sint-Janskerk deze stelling duidelijk tegen. De Sint-Janskerk ontstond zoals gezegd omstreeks het midden van de 10de eeuw en werd wellicht rond 1030 herbouwd en uitgebreid¹⁰⁶.

Ook in de onmiddellijke nabijheid van de abdijen werden nieuwe kerken gesticht: in 1067 werd de Heilig Kerstkerk (ook wel Sint-Salvator genoemd) gewijd als parochiekerk van het expanderende Sint-Baafsdorp¹⁰⁷. terwijl de Onze-Lieve-Vrouwekerk (of Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk) bestemd was voor de groeiende bevolking binnen het

¹⁰⁴ L. Milis, “De middeleeuwse grootstad” in J. Decavele (ed.), *Gent. Apologie*, p. 75.

¹⁰⁵ G. De Clercq “De kerkelijke instellingen in Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis”, *Nederlandsche Historiebladen*, II, 1939, p. 119-121. Voor een overzicht van de auteurs die deze stelling overnamen, zie P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen (12de-16de eeuw)*, KU Leuven, Departement Geschiedenis, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1989, p. 138.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 59.

¹⁰⁷ De oorspronkelijke parochie *Christikerka* stemde sinds de Karolingische tijd overeen met het gebied van het Sint-Baafsdomein. In de loop van de 13de eeuw splitsten zich hieruit de parochies Zaffelare, Desteldonk, Mendonk, Lochristi en Zeveneken af. Hierdoor werd de parochie ‘beperkt’ tot het oosten van Gent, met inbegrip van Oostakker en Sint-Amandsberg. P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 211-212; J. Decavele, J. Art, « Gand », *Dictionnaire d’Histoire et de Géographie Écclesiastiques*, XIX kol. 1005-1006.

Sint-Pietersdorp¹⁰⁸. De precieze stichtingsdatum van deze laatste parochiekerk blijft onduidelijk: de oudste vermelding dateert uit 1140, maar wellicht is ze een stuk ouder. De meningen hierover zijn echter verdeeld. De Clercq situeert de stichting vóór 1086, een datering die door verschillende auteurs werd overgenomen¹⁰⁹. Van Werveke opperde een potentieel nog vroegere datum, maar hield de schatting niettemin erg ruim door de periode 1037-1140 naar voor te schuiven¹¹⁰. Trio hield het op “waarschijnlijk kort voordien”, wanneer hij het heeft over het jaar 1140¹¹¹.

Ons inziens lijkt het dat de ouderdom van deze parochie misschien wel onderschat wordt. In de hoger vermelde oorkonde gedateerd in het jaar 1140 bevestigde Simon van Vermandois, bisschop van Doornik (1123-1146), abt Sigerus van de Sint-Pietersabdij in het bezit van het *altare* van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de *capellae* gewijd aan Sint-Jan-, Sint-Jacob en Sint-Niklaas in “*opido (sic) Gandensi*”¹¹². In een bulle van 14 december 1145, uitgevaardigd door paus Eugenius III (1145-1153) met hetzelfde doel, werden deze drie *capellae* bovendien nadrukkelijk als *appendiciis* van het *altare* van Onze-Lieve-Vrouw vermeld¹¹³. Hiermee wordt een duidelijke afhankelijkheidsrelatie weergegeven: Sint-Pieters oefende het patronaat uit over Onze-Lieve-Vrouw, dat drie afhankelijke *capellae* bezit binnen de stadskern. Het gebruik van zowel de term *capella* als *appendix*, duidde ondubbelzinnig een ongelijke relatie aan, namelijk Onze-Lieve-Vrouw als moederkerk van Sint-Jan, Sint-Jacob en Sint-Niklaas. Een gegeven dat geen enkele van de bovengenoemde auteurs scheen in acht te nemen bij hun datering van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, is het feit dat het zeer vreemd voorkomt dat Sint-Jan, dat reeds in 941 zou hebben bestaan, als afhankelijk werd beschouwd van een kerk die in sommige van de aangehaalde interpretaties pas 200 jaar later zou zijn opgericht. Daarenboven is het

¹⁰⁸ In de 13de eeuw werd het Sint-Pietersdorp begrensd door de Leie, Ketelvest en oude Schelde enerzijds en de buitenwijken Sint-Pieters-Aalst, Sint-Pieters-Aaigem en Ledeberg anderzijds. De parochies Afsnee, Mariakerke, Sint-Denijs-Westrem, Zevergem en Zwijnaarde waren tegen dit ogenblik al zelfstandig geworden. P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 143-145; J. Decavele, J. Art, « Gand », kol. 1006-1007.

¹⁰⁹ G. De Clercq, “Kerkelijke instellingen”, p. 125-126; J. Decavele, « Gand », kol. 1006; B. Augustyn, E. Palmboom, *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen : een analytische inventaris van dokumenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500)*, Gent, 1983, p. 462 (Publikaties van Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 72).

¹¹⁰ H. Van Werveke, *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen, 1923, p. 29.

¹¹¹ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 138, 143.

¹¹² A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au Mont Blandin à Gand*, Gent, 1868, p. 138-139 (nr. 229). Dit charter werd geïdentificeerd als een formeel *falsum*, hoewel de inhoud wel als betrouwbaar werd beoordeeld. Zie N.-N. Huyghebaert, « Quelques chartes épiscopales fausses pour Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand forgées aux XIIe et XIIIe siècles », *HKCG*, CXLVIII, 1982, p. 39-45. Paul Trio stelt ten onrechte dat de drie parochiekerken in deze akte reeds als *appendicia* van Onze-Lieve-Vrouw worden genoemd, dit is echter pas het geval in 1145. P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 138.

¹¹³ A. Van Lokeren, *Chartes*, p. 141-142 (nr. 235).

ietwat eigenaardig dat bisschop Simon in 1140 weliswaar het begrip *capella* gebruikt, zonder melding te maken van een zogenoemde ‘moederkerk’. Van *capella*-vermeldingen wordt namelijk aangenomen dat ze een verhouding van dochter- tot moederkerk weergeven, waarbij de eerste logischerwijze wordt afgesplitst van de tweede. Als verklaring hiervoor opperen we twee mogelijkheden: ofwel is de Onze-Lieve-Vrouwekerk als bidplaats veel ouder dan tot nu toe werd aangenomen, maar kwam ze pas in de 12de eeuw voor het eerst in de bronnen voor. De kerk moet gesitueerd worden ten noorden van het abdijcomplex en de oudste materiële sporen wijzen op een 13de-eeuwse gotische kerk. Archeologische studies signaleren het vermoedelijke bestaan van een wellicht 11de-eeuwse parochie, die weliswaar geen afhankelijke kerk had, maar volgens de materiële bevindingen aan een altaar of een kapel in of bij het *atrium* van de abdij kon zijn gekoppeld¹¹⁴. Gezien de nabijheid van deze parochie bij de Sint-Pietersabdij, kan de relatie tussen beide vrij eenduidig en zonder problemen zijn verlopen, wat het mogelijk minder nodig maakte om een aantal zaken ook officieel op schrift te stellen. De macht die de abdij ‘van nature’ over de parochie bezat, kon voldoende groot zijn geweest om genoeg te nemen met de praktijk, zonder dat schriftelijke getuigenissen hiervan noodzakelijk leken. Daarenboven vertelt de oudste vermelding van een kerk of parochie niet noodzakelijk iets over de oudste vermelding van deze locatie als bidplaats, die van vroegere datum kan zijn. Mogelijk bestond er binnen het Sint-Pietersdorp dus al langer een dergelijke bidplaats, die uitgroeide tot een heuse parochie. Een alternatieve mogelijkheid is dat de *portuskerken* rechtstreeks afhankelijk waren van de abdijkerk, maar dat deze laatste in de 11de-12de eeuw ontdubbeld werd in een parochie- en abdijkerk, waarbij de nieuwe parochiekerk als moederkerk voor de centrumkerken werd aangeduid. De ‘bevordering’ van de Onze-Lieve-Vrouwekerk tot moederkerk zou in deze interpretatie een constructie van de Sint-Pietersabdij zijn, die werd op punt gesteld bij de oprichting van deze nieuwe parochiekerk. Trio haalde in verband hiermee in misschien wat vage bewoordingen aan dat zowel de Heilig Kerstkerk als de kerk van Onze-Lieve-Vrouw omwille van hun ligging en statuut de overgang van abdijkerken naar meer onafhankelijke stadskerken symboliseerden, waarmee hij wellicht alludeert op een ontdubbeling van de abdijkerken in bijkomende parochiekerken. In ieder geval maakte het uitbouwen van een parochiaal netwerk de religieuze functie van beide benedictijnerabdijen deels overbodig: het

¹¹⁴ M.-C. Laleman, “De ontwikkeling van Blandinium”, *HMGOG NR*, LVIII, 2004, p. 16-17; A. Van Den Breemt, G. Vermeiren, “Archeologisch vooronderzoek op het Sint-Pietersplein en aan de Tweekerkenstraat”, *HMGOG NR*, LVIII, 2004, p. 42-44. Geen van beide artikelen maakt echter melding van de bron waarop wordt gesteund voor de bewering over de 11de-eeuwse parochie. Wellicht gaat het om de hypotheses van De Clercq en Van Werveke (*ut supra*).

dagelijks religieus leven van de stedeling speelde zich voortaan immers af op het parochiale niveau¹¹⁵.

Vanaf eind 11de eeuw werden in hetzelfde rechtsgebied van Sint-Pieters en uit de Sint-Jansparochie de parochies gewijd aan Sint-Jacob en Sint-Niklaas afgescheiden. *Grosso modo* strekte de Sint-Niklaasparochie zich uit tot aan de Vrijdagmarkt in het noorden en de Ketelvest in het zuiden, en omvatte dus het gebied in de omgeving van de Korenmarkt met de Veldstraat als verbindingsas tot aan de Kouter. Over de Leie werd (vóór 1105) een kapel gebouwd op het territorium van de reeds sinds de 9de eeuw bestaande Sint-Maartensparochie (“Ekkergem”), bestemd voor de daar residerende inwoners van de *portus*. Tussen 1156 en 1169 evolueerde deze kapel tot de Sint-Michielskerk¹¹⁶.

Hiervoor werd reeds gewezen op het feit dat de Gentse centrumkerken als *capella* werden aangeduid, wat een ondergeschikte relatie met een moederkerk veronderstelt, waarbij de *capellae* niet als autonome stichtingen worden gezien. Het gebruik van de term *altare* impliceert dan weer ondubbelzinnig de aanwezigheid van tienden, inkomsten uit (voornamelijk) landbouwactiviteit. In verband hiermee kunnen we opmerken dat in het centrum van Gent wellicht weinig ruimte was voor landbouwareaal dat met een dergelijke 10%-taks ten voordele van de parochiekerken kon worden belast. Toponiemen als ‘Veldstraat’ en ‘Kouter’ wijzen weliswaar op een landelijk verleden maar bleven ook in de verstedelijkte fase in gebruik¹¹⁷. Door deze beperkte agrarische ruimte stootten de parochies allicht vrij snel op hun grenzen, namelijk door de beperkte capaciteit aan landelijk gebied waarop ze konden worden getaxeerd. Dit was wellicht de reden waarom ze in de loop der tijd verzelfstandigd zijn van de moederkerk. De nieuwe stadsparochies botsten als het ware op de grenzen van de Onze-Lieve-Vrouwe-, Heilig-Kerst- en ook de meer rurale Sint-Maartensparochie. Hierdoor waren ze bij wijze van spreken ingesloten door kerken die wél over een ruimere ‘landelijke marge’ beschikten. Zo reikten de grenzen van het Sint-Pietersdorp tot aan de Kouter, terwijl het Sint-Baafsdorp naast de landelijke regio Ekkergem ook de moerassige gronden van de Muide bezat¹¹⁸. Doorgaans nemen nieuwe parochies een deel van de grotere, meer ruraal ingebedde moederparochies over, maar in de Gentse situatie was hiervoor van in het begin weinig marge. Door het ontbreken van platteland in de omgeving waarop de dochterkerken tienden konden innen (waarvan een deel voor de moederkerk was

¹¹⁵ J. Decavele, J. Art, « Gand », kol. 1007.

¹¹⁶ *Ibidem*, kol. 1005-1006.

¹¹⁷ L. Milis, “De middeleeuwse grootstad”, p. 63.

¹¹⁸ A. Verhulst, G. Declercq, “Het vroeg-middeleeuwse Gent”, p. 57.

bestemd), was deze afhankelijkheidsrelatie in de Gentse context wellicht minder nadrukkelijk aanwezig.

Vanuit deze vaststellingen kunnen we teruggrijpen naar de veronderstelling van Milis, die wees op het feit dat de Gentse centrumkerken mogelijk als exponenten van de positionerings- en onderscheidingsdrang van de *portusbewoners* kunnen worden beschouwd. In een kader zoals hiervoor geschetst, lijkt dit perfect mogelijk. De abdijen verliezen immers niets met een verdere opdeling, aangezien er geen grote tienden te verdelen waren¹¹⁹. Daarentegen beschikten ze wel over het patronaat van de parochies, waarbij hen het recht toekwam om de pastoors in deze kerken te presenteren¹²⁰. Een bijkomend voordeel van deze nieuw opgerichte parochiekerken was het feit dat de abdijs wél inkomsten uit de offergaven kon ontvangen, waarvan een deel voor de patroon was bestemd. De bouw en het onderhoud van de kerk was traditioneel voor de gemeenschap van gelovigen en kostte de abdijs dus evenmin veel moeite of middelen. Scherp gesteld maakte het voor de abdijen in de 11de-12de eeuw in principe weinig verschil hoeveel parochiekerken er zich precies in het centrum ontwikkelden, zolang deze maar ‘rendabel’ waren en voor de patroon geen extra kosten met zich meebrachten. In een dergelijk opzicht was de dynamiek voor het ontstaan van parochies dus allerm minst van religieuze oorsprong, maar kwam ze eerder voort uit de basis van gelovigen. De stichting van nieuwe parochies was bijgevolg niet noodzakelijk of uitsluitend het resultaat van (kerkelijke of wereldlijke) overheidsinitiatieven, maar kwam er ook op vraag van ‘gewone’ leken¹²¹.

1.1.2.3 Omvang van de parochies

De indeling van het Gentse centrum in stadsparochies die omstreeks de 12de eeuw tot ontwikkeling kwam, zou eeuwenlang standhouden¹²². Dit gegeven was niet uniek, maar een vrij wijd verspreid fenomeen¹²³. Een bevolkingstoename lag zoals hoger vermeld aan de basis van het verder opdelen van het stedelijk territorium in nieuwe parochiale eenheden¹²⁴. De stad telde zeven parochies, wat een relatief laag aantal is voor de 60.000

¹¹⁹ Voor bisschoppen, kapittels en abdijen was dit de voornaamste reden om zich te verzetten tegen de oprichting van nieuwe parochies. M. Aubrun, *La paroisse*, p. 109-110.

¹²⁰ Vanaf de 14de eeuw zou dit voorrecht meer en meer ondermijnd worden door het pauselijk reservatierecht (*ut infra*). P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 23-24.

¹²¹ B. Kümin, *The Shaping*, p. 13-14.

¹²² Een gelijkaardige situatie deed zich voor in Engeland. J. Blair, “Introduction” in J. Blair (ed.), *Minsters and Parish Churches*, Oxford, 1988, p. 1.

¹²³ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 228.

¹²⁴ L. Milis, “The Church in the Low Countries between Gregorian Reform and Avignon”, in J. Deploige, M. De Reu e.a. (eds.), *Ludo J.R. Milis. Religion, Culture and Mentalities in the Medieval Low Countries. Selected Essays*, Turnhout, 2005, p. 126.

en 40 à 50.000 inwoners die ze respectievelijk in de 14de en 16de eeuw telde. In de tweede helft van de 16de eeuw zouden de parochies elk tussen de 4000 en 5000 communicanten hebben gehad¹²⁵. Vanuit dit standpunt is het opmerkelijk dat de tendens tot het oprichten van nieuwe parochies zich niet doorzette tijdens de 13de eeuw, toen het aantal stedelingen zeer sterk begon toe te nemen. In steden als Calais, Atrecht, Douai en Valenciennes, leidde precies de stijgende getalsterkte van de parochianen in deze periode tot het verder opdelen van het parochiale territorium¹²⁶. Een factor die de toenemende ‘vraag’ naar parochies mee verklaarde, was het feit dat er sinds het Vierde Concilie van Lateranen in 1215 een verwachtingspatroon was gecreëerd ten aanzien van de parochie als een “intieme gemeenschap”, een beeld dat ook de parochianen zelf aansprak¹²⁷.

De dichtheid van het parochiale netwerk in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne steden was niettemin zeer variabel. In Antwerpen bijvoorbeeld waren de parochies nog groter: voor zo’n 100.000 Antwerpenaren waren er in 1582 slechts vier parochies¹²⁸. Ook in bepaalde steden van de Noordelijke Nederlanden bleef het aantal parochies beperkt, zoals in Leiden, Den Bosch en Nijmegen. Deze hadden alle slechts één parochie tot het einde van de middeleeuwen¹²⁹. Anders was de situatie in Atrecht en Douai, waar de parochiekerken volgens Aubrun “*étaient trop nombreuses et minuscules*” en niet meer dan vijfhonderd zielen telden. Het Parijse Île de la Cité kende een gelijkaardige situatie. Ook Luik had een enorm dicht parochienetwerk, met niet minder dan 32 parochies in de 13de eeuw¹³⁰. Tijdens de late middeleeuwen kenden Brugge, Rijsel en Doornik respectievelijk zes, zeven en negen parochies¹³¹. Ook in breder perspectief kon de omvang van parochies stevig verschillen. Alleen al in de 16de eeuw telde Castilië één pastoor per 42

¹²⁵ A.-L. Van Bruaene, M. Bauwens, “De Sint-Jacobskerk”, p. 108-109.

¹²⁶ B. Delmaire, « Les actes de fondation de paroisses dans le Nord de la France au XIIe-XIIIe siècles », *RDN*, CCCXL, 2001, 2, p. 257-258.

¹²⁷ K. L. French, “Localized Faith. Parochial and Domestic Spaces”, in J. Arnold (ed.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*, Oxford, 2014, p. 167. Bijvoorbeeld in Noord-Frankrijk zijn voorbeelden te vinden van expliciete vragen van parochianen aan de bisschop om nieuwe parochies in het leven te roepen, onder meer omwille van de grote afstanden tot de kerk. Naast louter praktische motieven, kan het ideaalbeeld van de “intimate community” die een kleinere, geografisch compactere parochie kon zijn, hier ook een rol hebben gespeeld. B. Delmaire, “Les actes”, p. 257.

¹²⁸ J. Van Den Nieuwenhuizen, “De parochiale organisatie van Antwerpen tijdens de Middeleeuwen”, in R. Lievens, E. Van Mingroot, W. Verbeke (eds.), *Pascua Mediaevalia*, p. 15-19; M.-J. Marinus, *De contrareformatie*, p. 216.

¹²⁹ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 322.

¹³⁰ M. Aubrun, *La paroisse*, p. 110. Aubrun noteert dat Leuven 32 parochies telde, maar bedoelt wellicht Luik. Volgens Nolet en Boeren waren het er 26: W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 322.

¹³¹ J. Dumoulin, “La paroisse urbaine à la fin du moyen âge. Le cas de quatre villes de l’ancien diocèse de Tournai: Bruges, Gand, Lille et Tournai”, in Y. Coutiez, D. Van Overstraeten (eds.), *La paroisse en questions*, p. 97.

huishoudens, in Genève (vóór de reformatie) één per 28 huishoudens en in Engeland één per 24 huishoudens (of ongeveer per 300 personen). Duitse steden als Braunschweig, Rostock en Hamburg telden daartegenover elk slechts vier parochies. Dit staat dan weer in groot contrast met Keulen, Toledo en Verona, die er respectievelijk twaalf, 28 en 52 telden. London was met zijn 110 parochies de absolute koploper en beschikte over één parochie per 450 zielen. Ter vergelijking: de 28 parochies in Toledo telden elk gemiddeld zo'n 1800 zielen¹³². De grote verschillen tussen de onderscheiden regio's laten dan ook nog ruimte voor comparatief onderzoek¹³³. Een mogelijke verklaring voor het feit dat er ondanks het groeiende aantal inwoners geen nieuwe kerken werden gebouwd, kan de verdere indeling van het parochiale territorium zijn geweest, die hiervoor noodzakelijk was. Dit zou onder meer voor de reeds aanwezige pastoors een verdere opdeling van hun inkomsten en tienden hebben betekend. Voor de patronaatsheren had het afsplitsen van nieuwe parochies of het verzelfstandigen van dochterkerken eind 11de, begin 12de eeuw niet noodzakelijk een derving van inkomsten betekend, zoals we hiervoor argumenteerden. Ook is het van belang te wijzen op het tekort aan goed opgeleide priesters die konden tegemoetkomen aan de spirituele noden van de stedelingen. Door de toenemende bevolking raakten ook de lege ruimten binnen het stedelijk territorium meer en meer bewoond. Door het feit dat het aantal parochies niet evenredig aangroeide, werden als het ware 'blinde vlekken' gecreëerd inzake de zielzorg. Deze lacunes werden vanaf de 13de eeuw in stijgende mate gevuld door de opkomst van de bedelorden. Deze orden zouden zich – tot ergernis van de bestaande parochieclerus en hun superieuren – meer en meer aspecten en inkomsten behorend tot de *cura animarum* (bijvoorbeeld bij begrafenissen) toeëigenen¹³⁴.

Een laatste opmerking die in dit verband moet worden gemaakt, betreft de afstand die er was tot de hiërarchische overheid, het bisdom Doornik. Waar elders bisschoppen actief optraden en parochies verder opdeelden – enerzijds om tegemoet te komen aan de vraag van de gelovigen, anderzijds om tot een gelijkmatiger verdeling van inkomsten en invloed te komen – was dit in Gent en bij uitbreiding in het graafschap Vlaanderen

¹³² B. Kümin, "The English parish in a European perspective", in K. French, G. Gibbs, B. Kümin (eds.), *The Parish*, p. 16-17.

¹³³ In het recente Oxford Handbook of Medieval Christianity wijst John Arnold op de mogelijke invalshoek die het parochieonderzoek biedt voor "de kerkgeschiedenis". Hij haalt daarbij in het bijzonder het geografisch-chronologische aspect aan: "One could think geographically in a different way also, noting for example the considerable differences of scope in dioceses between different realms, the different periods in which parishes were formed and the different concentrations of such parishes in rural and civic areas". J. Arnold, "Introduction. A History of Medieval Christianity", in *idem* (ed.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*, p. 3

¹³⁴ W. Simons, « Dieu », p. 83-84; L. Milis, "The Church in the Low Countries", p. 128 e.v. Gelijkaardige voorbeelden waren te vinden in Frankrijk: M. Aubrun, *La paroisse*, p. 113.

niet het geval¹³⁵. De Doornikse bisschopsstoel bevond zich immers in de periferie van het graafschap Vlaanderen, waardoor aanzienlijke episcopale ingrepen in de organisatie van het parochienetwerk uitbleven¹³⁶.

¹³⁵ K. L. French, "Localized Faith", p. 167.

¹³⁶ Hetzelfde gold voor de bisschoppen van Utrecht, Atrecht en Terwaan, die eveneens jurisdictie bezaten over delen van het graafschap. Deze bisdommen behoorden tot de respectievelijke kerkprovincies Keulen (Utrecht) en Reims (Atrecht, Terwaan en Doornik). De indeling in kerkprovincies was gebaseerd op de bestuurlijke indeling uit de Romeinse tijd. Deze was nog enigszins zinvol in de Karolingische periode, maar had omstreeks de 11de eeuw alle relevantie verloren. L. Milis, "The Church in the Low Countries", p. 82.

1.2 Kerk en parochie

1.2.1 Hypothesen omtrent het ontstaan van Sint-Niklaas

In het vorige onderdeel werd reeds aangehaald dat de Sint-Niklaasparochie samen met deze van Sint-Jacob werd afgescheiden uit het parochiaal territorium van Sint-Jan. Een charter uit 1038 waarin de goederen van de Sint-Pietersabdij worden bevestigd, vermeldt de aan Sint-Jan-de-Doper gewijde kerk in het *portus* tussen Leie en Schelde, maar spreekt niet van de andere twee kerken. Omwille hiervan werd aangenomen dat beide op dat ogenblik nog niet bestonden. Dit sluit weliswaar niet uit dat er op dat ogenblik wél al afhankelijke bidplaatsen waren op deze plekken, waarvan noch in de geschreven, noch in de materiële bronnen sporen bewaard bleven¹³⁷. Door het feit dat in tal van akten betreffende de Gentse parochiekerken Sint-Jacob vaak vóór Sint-Niklaas stond vermeld, werd aangenomen dat deze volgorde betekenisvol was ten aanzien van de ouderdom van beide plaatsen. Daaruit zou dan volgen dat Sint-Jacob ouder is dan Sint-Niklaas, wat door het archeologisch onderzoek niet ondubbelzinnig wordt ondersteund. De oudste archeologische sporen van beide kerken zijn ten vroegste in de 12de eeuw te dateren. Hierbij dient weliswaar te worden opgemerkt dat oudere constructies veelal van hout waren, een materiaal dat archeologisch moeilijker te traceren is, als het al sporen nalaat¹³⁸. Belangrijker in deze context zijn echter de vaststellingen die werden gedaan in verband met de uitbouw en ontwikkeling van de stad. Reeds in de 9de eeuw was er immers sprake van een bevolkingsconcentratie in *Gandavum*, het gebied op de linker Scheldeoever ter hoogte van het huidige Geraard Duivelsteen. Deze prille *portus* ontwikkelde zich in de loop van de 10de eeuw in de richting van de huidige Korenmarkt en verder, tot aan en zelfs over de Leie. In het Overleiegebied zou de grens eind 11de eeuw aan de toen aangelegde Houtlei komen te liggen¹³⁹. Onder meer het recent aan het licht gebrachte belang van de as Sint-Jansstraat - Korte Ridderstraat (ter hoogte van het huidige Emile Braunplein) vanaf de 10de eeuw,

¹³⁷ M. Gysseling, A. C. F. Koch, *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, Deel I: teksten, Brussel, 1950, nr. 92, p. 196-199 (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands 1); P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 138-139.

¹³⁸ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 139; K. Deforce, "Houtresten als kennisbron. Het onderzoek van hout en houtschool in de archeologie", in *Open Monumentendag 2005. Hout-Grondstof stof tot nadenken*, Brussel, 2005, s.p.

¹³⁹ A. Verhulst, G. Declercq, "Het vroeg-middeleeuwse Gent", p. 57.

illustreert dit¹⁴⁰. Op het panoramisch zicht op Gent uit 1534 is duidelijk te zien hoe Sint-Jan en Sint-Niklaas (links) als het ware op dezelfde lijn liggen, terwijl Sint-Jacobs (rechts) van deze as afwijkt.

Figuur 2 Detail uit het panoramisch zicht op Gent (Anoniem, 1534)
Collectie STAM Gent © Lukasweb

Van groot belang voor de *'post quem'*-datering van de toewijding van de Sint-Niklaaskerk, is het patrociniumonderzoek. Het lijkt immers zeer onwaarschijnlijk dat een kerk aan de Heilige Nicolaas van Myra zou zijn toegewijd vóór 1087. In dat jaar brachten Italiaanse kooplieden de relieken van de bisschop vanuit het huidige Turkse Demre over naar Bari, waar ze in een basiliek werden ondergebracht¹⁴¹. Tegen een dergelijke interpretatie spreekt de mogelijkheid dat de bidplaats waarop de parochie

¹⁴⁰ M.-C. Laleman, G. Vermeiren, "Ruimte en bebouwing", p. 31, 55; M.-C. Laleman, « Espaces publics dans les villes flamandes au moyen âge: l'apport de l'archéologie urbaine », in M. Boone, P. Stabel (eds.), *Shaping Urban Identity in Late Medieval Flanders*, Leuven-Apeldoorn, 2000, p. 29-30 (Studies in Urban, Social, Economic and Political History of the Medieval and Early Modern Low Countries, 11).

¹⁴¹ M.-C. Laleman, G. Vermeiren, "Ruimte en bebouwing", p. 16; D. Lievois, "Kapellen, huisjes, fruit en bloemen bij de westgevel van de Sint-Niklaaskerk in Gent", *HMGOG NR*, LIX, 2005, p. 82-83.

terugging in oorsprong een andere patroonheilige kan hebben gehad. De toewijding aan de Heilige Nicolaas kan in ieder geval pas ten vroegste op het einde van de 11de eeuw hebben plaatsgevonden. Deze gold bovendien als de beschermheilige van handelaars en schippers, wat gezien de inplanting van de kerk vlakbij de aanlegkade aan de Graslei een eventuele ‘omschakeling’ van patroonheilige plausibel maakt.

Traditioneel wordt aangenomen dat Sint-Jacob omstreeks 1093 werd opgericht en Sint-Niklaas vóór 1120. De eerste datum vindt zijn oorsprong in de *Annales Blandinienses*, terwijl de tweede gebaseerd is op een andere verhalende bron, de *Annales Elmarenses*¹⁴². In deze laatste tekst wordt de vernieling van de kerk ten tijde van de grote stadsbrand op 4 mei 1120 aangehaald. Hoewel dit relaas door tal van auteurs werd overgenomen, staat echter niet vast dat de voorstelling uit deze *Annales* correct is. Bij archeologisch onderzoek werd immers geen enkel spoor gevonden van een dergelijke brand die de kerk zou hebben geteisterd¹⁴³. De 17de-eeuwse pastoor Rogerius Nottingham situeerde het ontstaan van zijn kerk in 870, een stelling die onmogelijk plausibel kan zijn. Kervyn de Volkaersbeke meldt twee mogelijke stichtingsdata, met name 912 en 1051. De eerste is wellicht gebaseerd op een verwarring met de (eveneens foutieve) stichtingsdatum van het Sint-Veerlekapittel (*ut infra*) en is afkomstig uit een devotieboekje van de broederschap van Sint-Anna uit de Sint-Niklaaskerk¹⁴⁴. Deze datum werd door Frans De Potter overgenomen, zij het onder voorbehoud van het ontbreken van concrete bronnen hieromtrent¹⁴⁵. De tweede datum vindt zijn oorsprong in het werk van Antonin Schayes en werd onder meer door Gabriël Celis gekopieerd¹⁴⁶. Ook Victor Fris vermeldt 1050, weliswaar zonder hiervoor een bron of argument te geven¹⁴⁷. Hetzelfde geldt voor Decavele en Art, die het ontstaan van de kerk vóór 1100 situeerden¹⁴⁸.

Sint-Michiël dateert zoals hoger aangehaald van vóór 1105. Omtrent de nabijheid van de laatste twee kerken is daarenboven ook al wat inkt gevloeid: zo werd in het verleden gesteld dat de oprichting van de Sint-Niklaaskerk een reactie zou zijn geweest van de

¹⁴² Zie http://www.narrative-sources.be/naso_link_nl.php?link=63 en http://www.narrative-sources.be/naso_link_nl.php?link=66 (zoals beide geraadpleegd op 2 juli 2014).

¹⁴³ F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk te Gent. Archeologische studie*, Brussel, 1969, p. 21 (VKVAWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, 23).

¹⁴⁴ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk Gent*, Gent, 1960, p. 1-2 (Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oostvlaanderen, 3); Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises de Gand. II: églises paroissiales et oratoires*, Gent, 1858, p. 141.

¹⁴⁵ F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad. Deel III*, Gent, 1834-1904, p. 165-166.

¹⁴⁶ G. Celis, *Beschrijving van Gent of geschiedkundige beschouwing der stad en hare merkwaardige gebouwen*, Gent, 1909, p. 40-41.

¹⁴⁷ V. Fris, *Histoire de Gand depuis ses origines jusqu'en 1913*, Gent, 1930, p. 25.

¹⁴⁸ J. Decavele, J. Art, « Gand », kol. 1006.

abt van Sint-Pieters, om de aanwezigheid van de bewoners van de Leieoever in één van zijn patronaatskerken te garanderen, en dus te verhinderen dat ze de rivier overstaken om in Sint-Michiël de sacramenten te ontvangen. Binnen dezelfde logica werd Sint-Michiël als een voorpost van Sint-Maarten aan de linkeroever van de Leie ingeplant, om een oversteek in de andere richting, naar de Sint-Janskerk, te vermijden¹⁴⁹. In een dergelijke veronderstelling zouden de abdijen parochiekerken hebben opgericht in hun patronaatsgebied op basis van eerder economische motieven. Zo zouden deze bijkomende stichtingen bedoeld zijn om inkomsten uit offergaven van de ‘concurrerende’ patronaatsheer af te romen wanneer gelovigen over de Leie trokken om dichter in hun buurt de sacramenten te kunnen ontvangen. Dit lijkt echter weinig waarschijnlijk. Interessanter is de veronderstelling van Trio, die wees op de nabijheid van een havenplaats, wat enerzijds de aanvoer van bouwmaterialen faciliteerde en anderzijds nog voldoende ‘lege’ ruimte impliceerde (door open los- en laadruimtes) om er een kerk te bouwen die aan de noden van de groeiende bevolking tegemoet kon komen¹⁵⁰. Het feit dat deze grond wellicht een gemeenschappelijk goed was, legt opnieuw de link met de parochie als realisatie van een groep inwoners¹⁵¹. Helaas kunnen we enkel vaststellen dat zowel de geschreven als de materiële bronnen ontoereikend zijn gebleken voor wat betreft het dateren en chronologisch rangschikken van de kerken in de Gentse *portus*. Ook naar de motieven terzake blijft het gissen. De korte afstand die de centrumkerken van elkaar scheidde, zorgt er wel voor dat het ‘verplaatsingsargument’ ons inziens te licht weegt om doorslaggevend te zijn geweest, een overtuiging die we delen met Trio¹⁵². De hoger voorgestelde hypothese van Milis in verband met de profileringsdrang van de stedelijke bevolking die zich ook uitte in de kerkbouw, lijkt in dit opzicht het meest aannemelijk.

¹⁴⁹ G. De Clercq, “Kerkelijke instellingen”, p. 126-129. Deze stelling werd overgenomen door N.-N. Huyghebaert, « Notes », p. 413 en H. Van Werveke, *Kritische studiën*, p. 29, zoals vermeld in P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 140-141.

¹⁵⁰ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 141.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 141; zie ook H. Van Werveke, “Over kerkbouw voor de XIIIe eeuw”, in *Album Prof. dr. J. Vercoullie*, II, Brussel, 1927, p. 343-344.

¹⁵² P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 141.

1.2.2 Een architecturale parel en bouwtechnisch zorgenkind¹⁵³

« ... la ville de Gand compte deux monuments d'une beauté, d'une noblesse incontestables: Saint-Nicolas, auguste demeure sacrée du treizième ou quatorzième siècle : massive, accroupie comme un lion prêt à bondir sur l'incrédulité, fortifiée comme l'entrée d'un imprenable paradis; et la cathédrale de Saint-Bavon ... »
(Maurice Maeterlinck, *Bulles bleues. Souvenirs heureux*, 1949)

Zoals hoger aangehaald werden bij het archeologisch onderzoek geen materiële sporen van de eerste, wellicht houten, Sint-Niklaaskerk aangetroffen¹⁵⁴. Uit de studies van Firmin De Smidt blijken niettemin interessante gegevens in verband met de eerste Romaanse kerk, die in de jaren 1960 uit het bewaard gebleven bodemarchief konden worden afgeleid. Zo zou deze kerk een basilicaal kruisvormig model hebben gehad, wellicht daterend uit de 11de eeuw, dat vermoedelijk begin 13de eeuw gedeeltelijk verdween¹⁵⁵. In hoeverre de grote stadsbranden van 1120 en 1176 de kerk schade hebben toegebracht, is nog moeilijk uit te maken¹⁵⁶. Deze kerk was voorzien van een vieringtoren en kapellen die ten oosten van de kruisarmen waren ingeplant¹⁵⁷. Door de hellende ligging van de kerk naar de Leie toe, liep het westelijke gedeelte waarschijnlijk regelmatig onder of werd de vloer minstens vochtig bij stijgingen van het waterpeil¹⁵⁸. Dit bedehuis – door De Smidt als “bescheiden van afmetingen en eenvoudig van opbouw” omschreven, werd omstreeks 1200 (gedeeltelijk) afgebroken om er een nieuwe, voor die tijd moderne gotische kerk te bouwen¹⁵⁹. Het prestige dat met deze constructie werd nagestreefd, blijkt in eerste instantie uit het gebruik van kostbare Doornikse kalksteen en de fijne sculpturale afwerking van bijvoorbeeld het westportaal

¹⁵³ In het hiernavolgende overzicht worden enkel de belangrijkste ontwikkelingen en evoluties weergegeven. Voor gedetailleerde informatie over de bouw- en restauratiegeschiedenis van de kerk, raadplege men de in voetnoot vermelde studies van voornamelijk De Smidt en Dhanens.

¹⁵⁴ M.-C. Laleman, P. Raveschot (ed.), *Wat 'n leven binnen die muren! Gent 1100-1350: een stadsarcheologische benadering van de Gentse binnenstad*, Gent, 1986, p. 40.

¹⁵⁵ F. De Smidt, *De restauratie van de Sint-Niklaastoren te Gent. Archeologische studie*, Brussel, 1967, p. 23 (VKVAVLSKB, Klasse der Schone Kunsten, 21).

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 25; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 21.

¹⁵⁷ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 177.

¹⁵⁸ F. De Smidt, *De restauratie*, p. 25.

¹⁵⁹ Dit kadert in een meer algemene tendens, door Saint-Denis als volgt omschreven: « Avec l'accroissement des ressources liés au développement des productions rurales et à leur commercialisation, les lieux de culte font l'objet de reconstructions à partir du milieu du XIIe siècle », A. Saint-Denis, « L'apparition d'une identité urbaine dans les villes de commune de France du Nord aux XIIe et XIIIe siècles », in M. Boone, P. Stabel (eds.), *Shaping Urban Identity*, p. 72.

aan de Korenmarkt, een uniek gegeven onder de Gentse kerken. Als inspiratiebron werden mogelijk de kathedralen van Doornik, Reims, Noyon en Laon aangewend¹⁶⁰. De dure grondstof was zeer geliefd bij het stedelijk patriciaat, dat in dezelfde periode imposante stenen huizen liet optrekken als teken van hun aanzien. Zoals hoger reeds werd aangehaald, werden de bouw en het onderhoud van de parochiekerken gedragen door de parochiale gemeenschap. De waardevolle materiaalkeuze en fijne afwerking van de kerk – met verticaliserende geledingen, een lichte en heldere opbouw en gesculpteerde details – impliceerden bijgevolg rijkelijke giften van niet onbemiddelde parochianen¹⁶¹. De toren bijvoorbeeld, werd als één van de knapste voorbeelden van de Scheldegotiek beschouwd, hoewel recent archeologisch onderzoek uitwees dat deze stelling dient te worden genuanceerd. De bovengrondse kerk kwam immers tot stand in talrijke bouwfases daterend van nà de 13de eeuw¹⁶². De Sint-Niklaasparochie was qua omvang weliswaar beperkt (*grosso modo* het gebied van de Korenmarkt tot de Kouter met de Veldstraat als verbindingsas) en telde bijgevolg minder zielen, hoewel de gemeenschap van gelovigen daarentegen nadrukkelijk welvarend was te noemen¹⁶³. De aanwezigheid van de graanstapel en een dichte concentratie aan handelaars, was hier uiteraard niet vreemd aan.

Tijdens het eerste kwart van de 13de eeuw werden de vier traveeën van de benedenkerk gebouwd, die in het westen werden afgewerkt met een gevel voorzien van twee traptorentjes. Als basis diende het Romaanse koor en transept, dat in gebruik bleef. Vervolgens werden koor, transept en toren verder uitgebouwd en afgewerkt, met inbegrip van verbindingstraveeën tussen het nieuwe en oude gedeelte. Deze werken werden omstreeks het tweede en derde kwart van dezelfde eeuw uitgevoerd. De Sint-Niklaaskerk kreeg het uitzicht van een kruiskerk met driebeukige benedenkerk, vijf traveeën en tribunes boven de zijbeuken. Het middenschip van het koor was vlak afgesloten en telde vier traveeën, aansluitend bij zijbeuken van drie traveeën diep. De oostelijke zijde was net als het middenschip vlak afgesloten en het transept werd

¹⁶⁰ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 52-55.

¹⁶¹ F. De Smidt, *Het westportaal van de Sint-Niklaaskerk te Gent*, Brussel, 1970, p. 12 (VKVAWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, 24). Over het materiaalgebruik zie ook E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 23 en F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 235 e.v. Specifiek over het 13de-eeuwse materiaal: F. De Smidt, *Enkele XIIIde-eeuwse steenhouwersmerken in de Sint-Niklaaskerk te Gent*, Brussel, 1974 (MKAWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, XXXVI, 4).

¹⁶² *Ibidem*, p. 128. M.-C. Laleman, “Bodemverhalen: 40 jaar archeologisch stadsonderzoek in Gent, *HMGOG NR*, LXVIII, 2014, p. 36-38.

¹⁶³ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobiëlenmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, Kortrijk-Heule, 1981, p. 166-167, 194-195, 199 (Standen en Landen, 78); P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 176.

bekroond met een verfijnde lantaarntoren¹⁶⁴. In de aanloop naar de 14de eeuw vonden reeds nieuwe aanpassingswerken plaats, waarbij de vrij recent afgewerkte benedenkerk opnieuw onder handen werd genomen: de tribunes werden afgebroken, de zijbeuken uitgebreid met een reeks kapellen en het geheel werd overwelfd. Het optrekken van de schiparcade zorgde ervoor dat de lichtinval in de middenbeuk geoptimaliseerd werd. Uniek zijn de luchtbogen aan het hoofdkoor, die de kerk haar zo typerende uitzicht geven. De kostbare bouwmaterialen waaruit muren, gewelven en pijlers waren opgetrokken, werden gepolychromeerd, de ramen voorzien van kleurrijke glas-inloodvensters. Rond deze periode werd Sint-Niklaas “de kerk van de patriciërs” genoemd¹⁶⁵. Over de bouwmeester(s) die de kerk haar majestueuze uitzicht gaven, is geen informatie voorhanden.

Het oostelijke gedeelte van de kerk kreeg wellicht pas in de 15de eeuw zijn huidige uitzicht, toen het koor werd afgesloten met een askapel¹⁶⁶. In 1405 werd de borstwering van de kerk door Jan Diederix van Steenokkerzeel in een zandstenen uitvoering vernieuwd¹⁶⁷. Omstreeks 1432 bereikte het middeleeuwse grondplan van de kerk min of meer zijn definitieve vorm¹⁶⁸. De kerk telde toen vijftwintig à dertig kapellen, een uitbreiding die ze volgens De Smidt ‘verminkte’¹⁶⁹. De invloed van de patriciërs op de verfraaiing van de kerk was sinds het begin van de 14de eeuw afgenomen en voortaan ging Sint-Niklaas als de “kerk van gilden, ambachten en neringen” door het leven. Volgens Dhanens was de Sint-Niklaaskerk dé Gentse kerk bij uitstek die in contact stond met het stadsbestuur¹⁷⁰. We komen hier verder op terug. Zeker in het midden van de 15de eeuw was het kerkhof aan de westzijde omgord door een muur, terwijl het oostelijke gedeelte begin 16de eeuw nog ‘open’ lag¹⁷¹.

¹⁶⁴ F. De Smidt, “De restauratie van de Sint-Niklaaskerk”, in *De Sint-Niklaaskerk te Gent. Geschiedenis-Iconografie-Kerkschat-Restauratie*, Gent, Dienst voor Culturele Zaken, 1979, p. 19; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 24.

¹⁶⁵ N. N., “Geschiedenis van de Sint-Niklaaskerk”, in *De Sint-Niklaaskerk te Gent*, p. 10.

¹⁶⁶ F. De Smidt, *Het westportaal*, p. 15; *Idem*, *De restauratie*, p. 27; P. Trio, *Volksdevotie*, 1989, p. 178.

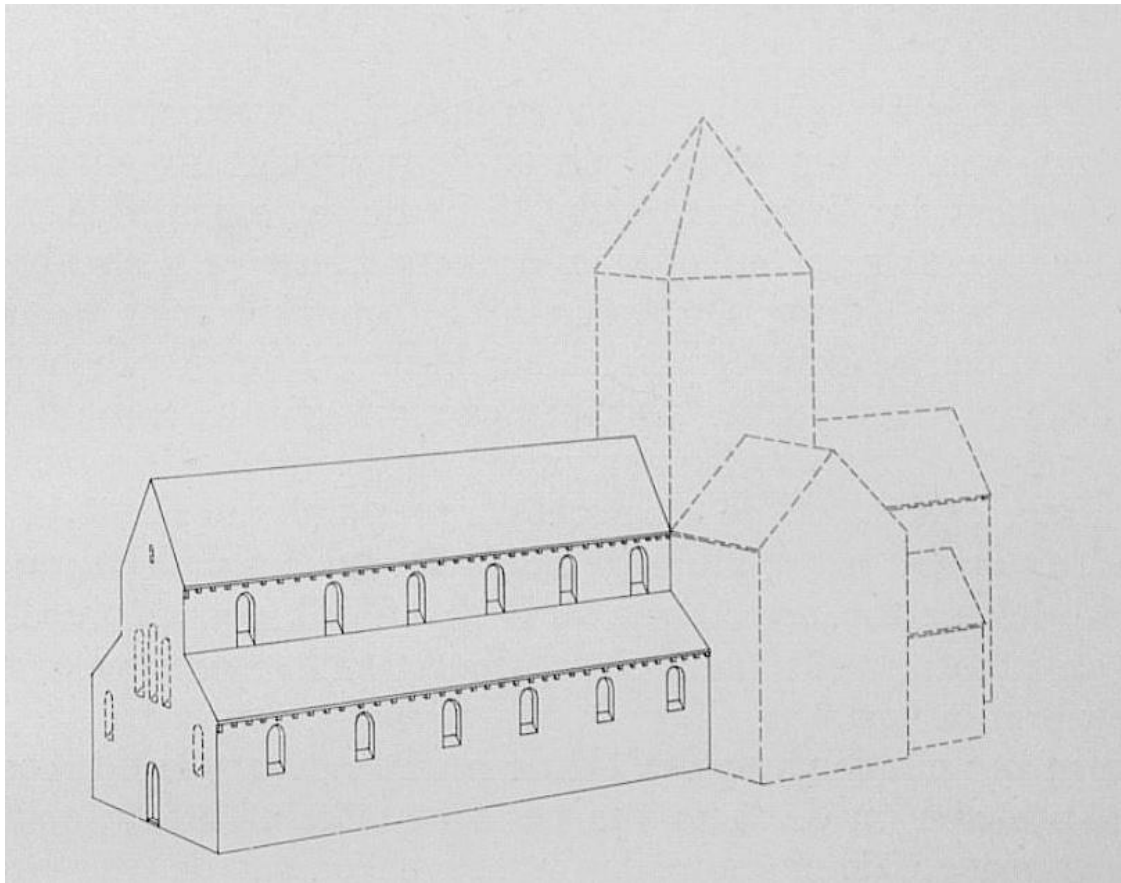
¹⁶⁷ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 5.

¹⁶⁸ Diericx en Dhanens schrijven de werken van de jaren 1430 toe aan Lieven Boonen en Jan Coolins. Ch. L. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, II, Gent, 1815, p. 105. E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 6.

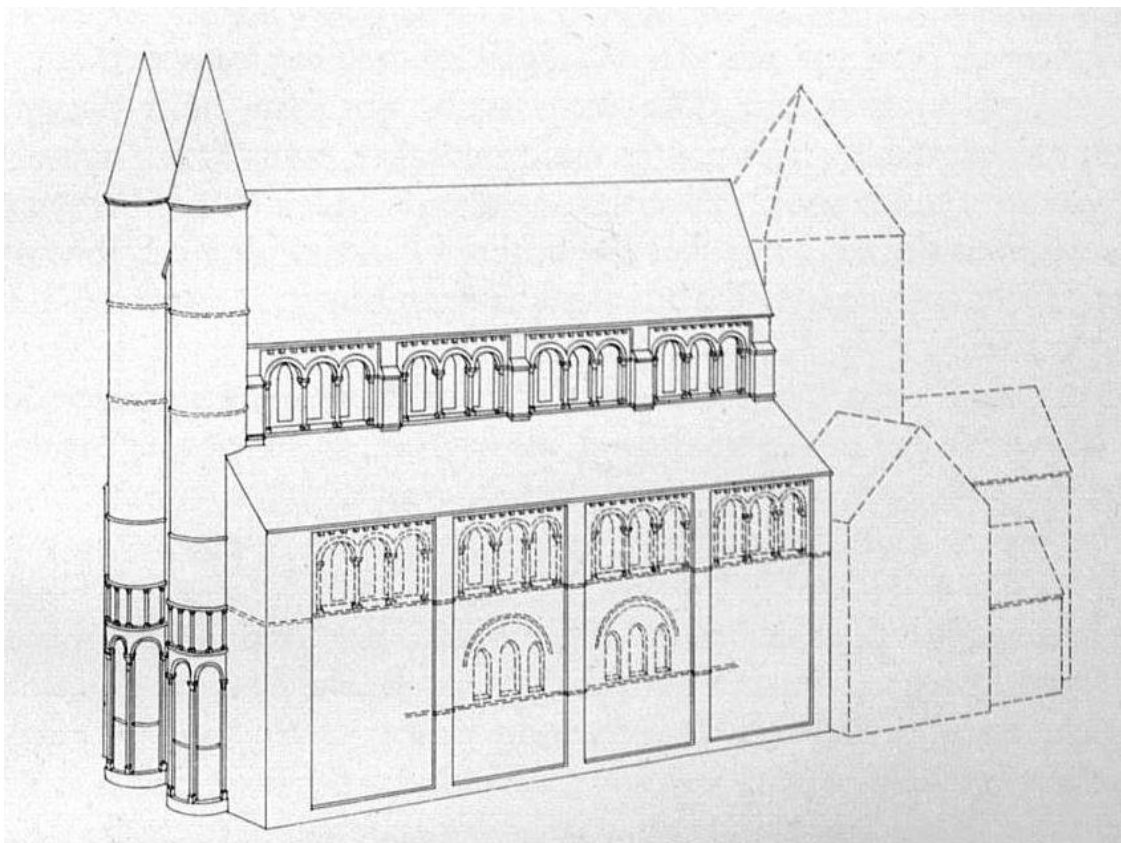
¹⁶⁹ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 178. De gelegenheidspublicatie over de Sint-Niklaaskerk uit 1979 houdt het op 25. N. N., “Geschiedenis van de Sint-Niklaaskerk”, in *De Sint-Niklaaskerk te Gent*, p. 10. F. De Smidt, “De restauratie”, p. 20.

¹⁷⁰ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 3. Tijdens de middeleeuwen zou de Sint-Niklaaskerk ook de drukst bezochte Gentse parochiekerk zijn geweest. L. Willems, “De Sint-Niklaastoren als oud belfort van Gent”, *BMGOG*, Gent, 1912, XX, p. 108.

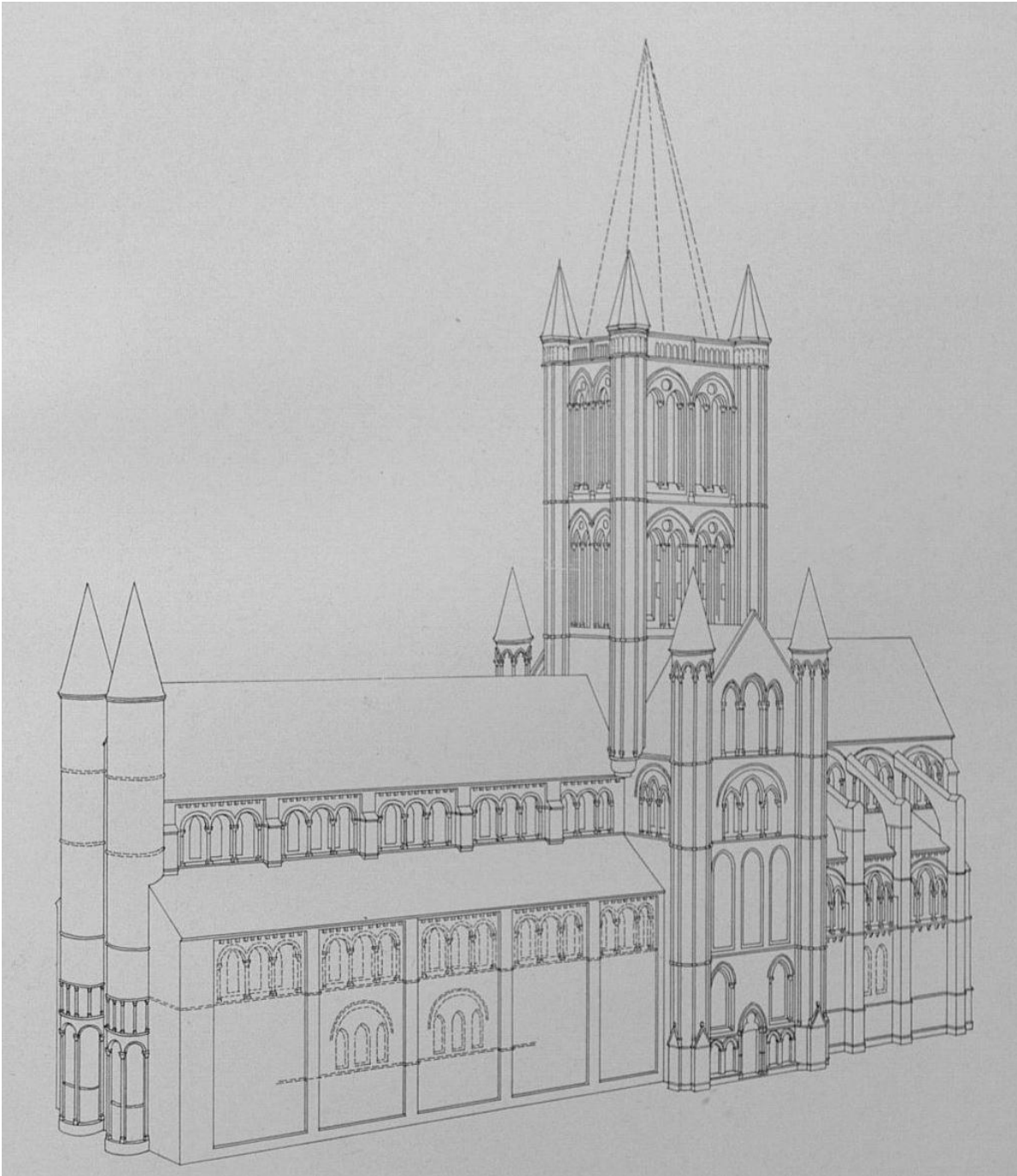
¹⁷¹ Zie hierover en in verband met de grens tussen ‘stadsgrond’ en ‘kerkgrond’ D. Lievois, “Kapellen”, p. 72-81.

Figuur 3 Romaanse kerk © F. De Smidt – A. Bressers

Figuur 4 Eerste gotische bouwcampagne © F. De Smidt – A. Bressers

Figuur 5 Tweede gotische bouwcampagne © F. De Smidt – A. Bressers

Alfons Van Werveke haalde in 1912 reeds aan dat het door een tekort aan documentaire getuigenissen in feite zeer moeilijk is een bouwgeschiedenis van de kerk te schrijven. De talloze vermeldingen van herstellingen uit latere eeuwen laten wel toe aan de hand van de 'lijdensgeschiedenis' een beeld te schetsen van de wijzigingen die het gebouw in de loop der tijden onderging. Vanaf de middeleeuwen en tot in de 20ste eeuw is de Sint-Niklaaskerk immers een bouwtechnisch zorgenkind geweest. "Aan de sierlijkheid is de

stevigheid geofferd geweest”, zoals dezelfde Van Werveke het omschreef¹⁷². De stabiliteit van de toren bijvoorbeeld, moest herhaaldelijk worden herbekeken en opnieuw verzekerd. Ook van calamiteiten als brand en noodweer bleef de kerk niet gespaard, en gedurende de 15de en 16de eeuw waren voortdurend reparaties en verstevigingen nodig¹⁷³. De kosten liepen daarbij zo hoog op dat het stadsbestuur ter hulp werd geroepen¹⁷⁴. Het belang van de Sint-Niklaastoren oversteeg namelijk zijn functie als herkenningpunt van een religieuze ontmoetingsplaats. De locatie van de kerk, temidden van het stedelijke handelscentrum, vormde wellicht de voornaamste reden waarom de Sint-Niklaastoren eeuwenlang een ‘belfortfunctie’ had en ook als wachttoren dienst deed tot de bouw van het belfort in de 14de eeuw¹⁷⁵. Nog in de jaren 1441-1442 zijn in de stadsrekeningen vermeldingen te vinden van de uitbetaling van wachters op de Sint-Niklaastoren. In dezelfde toren hingen bovendien de klokken die het ritme van het dagelijks leven aangaven: de *dachclocke*, *brantclocke*, *hauweetclocke* en *werclocke*¹⁷⁶. Zeker tot het begin van de 15de eeuw bepaalde hij daarenboven de hoogste piek aan de Gentse skyline¹⁷⁷.

Ten tijde van de godsdiensttroebelen en meer specifiek de beeldenstormen van 1566 en 1578 werd de Sint-Niklaaskerk evenmin als de overige Gentse katholieke kloosters en bedehuizen ontzien. Hoewel de iconoclasten voornamelijk het interieur van de kerk viseerden, werden in de jaren volgend op de tweede beeldenstorm ook uitgaven genoteerd voor reparaties aan de toren, beuken en transept¹⁷⁸. Uit beschrijvingen van tijdgenoten krijgen we een idee van de hevigheid en de omvang van de aangerichte vernielingen. In het dagboek Marcus van Vaernewijck, tijdgenoot, rederijker en kerkmeester van de Gentse Sint-Jacobskerk, lezen we over de gebeurtenissen in de Sint-Niklaaskerk het volgende verslag:

“...ende zoo in Sente Nicolaus keercke, daer wart ooc al omverre ghesmeten. Hier plach een autartaefel te stane, daer onse liever Vrouwe ghemaect was, als oft zij int kinderbedde gheleghen hadde, ende was bijna alzoo groot als dleven ghesneden ende gheschildert. Dese wart vande vraukins ende de costers verchiert met spanghen, roosenhoeden, decsel van

¹⁷² A. Van Werveke, “De lijdensgeschiedenis van de Sint-Nicolaaskerk”, *BMGOG*, 1912, XX, p. 121.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 6-8.

¹⁷⁴ F. De Smidt, *De restauratie*, p. 31, 128 e.v.

¹⁷⁵ L. Willems, “De Sint-Niklaastoren”, p. 104.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 105-109. Met *hauweet* of *auweet* wordt de jaarlijkse optocht van gewapende ambachtslieden bedoeld, die voor halfvasten plaatsvond. De dag-, werk- en auweetsklok bleven in de Sint-Niklaaskerk hangen, aangezien de stadsrekeningen van 1442-1443 gewag maken van de aankoop van een nieuwe dergelijke klok voor het belfort. Tijdens de 18de eeuw, toen er aan het belfort werken werden uitgevoerd, nam de Sint-Niklaastoren tijdelijk het luiden van de werkklok over. L. Willems, “De Sint-Niklaastoren”, p. 111.

¹⁷⁷ F. De Smidt, *De restauratie*, p. 29.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 34; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 34.

zijde, fijn douck ende dierghelijcke, ende tkindekin Jhesu stont achter tbedde, zeer schoone bluesende, Joseph zat ten voethende ende onderzette zijn hoofd. Hierup riepen die kinderen: Comt af Majkin, ghij bebt langhe ghenouch int kinderbedde ghelegghen ende zuijpenen ghegheten, ghij moet nu verhuysen. Ende hebbent alzoo al van boven nedergheworpen, ende ooc die wassen kinderkins, armen ende beenen, die daer an hijnghen; want vele lieden daer groote devocie toe hadden, om dat die beelde haer zoo wel beviel, dat zij ter eeren onser Vrouwen, daer sommighe dijnghen verghisten, jeghen diveersche nooden ende ghebreken. Die autaertafelen werden openbaerlic achter straten wechghesleept, van sommighe moghelic, diese preserveren wilden ende daer recht an hadden.”¹⁷⁹

...

“In Sente Nicolaus keercke hadden zij ooc ter keermesse gheweest (zoo voorseijt es), hadden in den hooghen choor ooc veel schade ghedaen. De tafel up den hooghen autae ende ‘t Sacraments huus, nieuwe ghemaect, een hooghe upghaende weerck, was gheheel gheruwijneert, welc Sacramentshuus doen maken was ende ghegheven van Andries Seijs, jeghen over den Fremenueren, een rijck coopman van lijnwade. De beste weercken van autaertafelen, dat daer waren, was alvoren die tafele in den bueck in de meerseniers capelle; want thautenweerck was ghesneden zeer net van meester Willem Hughe, die een ghoet duechdelic man was ende een fraij constenare, ende die platte schilderie up douck was ghedaen bij meester Jan Schoore, canonick ‘t Uutrecht; moghelic en wast daerom up haut niet gheschildert, om dattet zoo verre te voeren zoude gheweest hebben. Daer naer wasser die tafel vanden name Jhesus, die de pijnders oft zacdraghers onderhilden, ende en was niet qualic ghesneden ende gheschildert platte schilderie van Lievin De Stoevere. Daer naer was de autae tafele van Sente Pieter ende Sente Pauwels, die de Romeinen, die tot Roome gheweest hadden, onderhilden, ende was ghesneden van Matthijs De Kien, ende alzoo voort als een gheschilderde tafel vande Drij Coninghen en meer ander weercken, die alle bedorven waren, uutghenomen die te voren uutghedaen waren. Daer was een haufremsche tafele daer Ons Vrouwe int kinderbedde lach, daer wij af ghezeijt hebben, in dit Ite bouck, int derde capittel, daer men eenen costelicken mantel up Onse Vrouwe plach te legghen, die curts te voren ghestolen was, ende men vraechder zeer naer waer hij zou moghen wesen. Doe wasser een man, een ghuijchclare, die zeijde hij wist wel wie dat mer behoorde naer te vraghen, ende als zij totten man ghecommen waren om te weten bescheet, zoo sprack hij dat zijt vraghen zouden de achterwaersterigghe van deser Onser Vrouwe, ende alzoo quamt al up een ghuijchelijnghe uute; want zulcke manniere van doene, daer ghiericheijt onder ghemijngheelt was, (want men offerde daer ghaerne dat de kinderen eerst ghesponnen hadden ende dierghelijcke), beggonde tvolc al te verdrieten ende begbonden daer haren spot mede te hauden.”¹⁸⁰

¹⁷⁹ M. Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568*, ed. F. Vanderhaeghen, 5 dln., Gent, 1872-1881, I, p. 110.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 152-153.

Een andere beschrijving is afkomstig uit de *Gheestelijcken gheduerighen grooten calendrier* van Justus Billet (1592-1682), Gents stadsambtenaar, waarin het volgende staat te lezen¹⁸¹:

“De parochiaele kercke van St Nicolaus was gelijk uytgeplundert ende verlaeten. Luttel authaeren hadden hun authaercleeren, dwaelen ende gordijnen, ontbloot van hun authaertafelen ofte schilderijen; den heer pasteur die was met eenen visiteerder ende coster, sonder capelaenen ofte priesters, dan de religieusen canonicken reguliers vant clooster van Melle, hier in de stadt gherefusieert, deden in deselve kercke hun officiën. De capellen die hadden in de troublen voor stallen van peerden moeten dienen. De eerste wercken, die tot den goddelicken dienst ende cieraet van den selven inde voorseide kercke wierden gemaect, dat was het costelick ende constich tabernaecel, dat ghestelt, ghemaect ende verheven wiert tusschen de twee choorpilaeren, op de zijde vant Evangelie, om aldaer te rusten het heylich Lichaem des Heeren, eenichsins naer sijne groote weerdicheyt, voor sooveel het in de macht was van de parochiaenen, ghelijck dat men noch siet staen op den dach van heden. Op den hooghen authaer wiert oock ghestelt tot cieraert een seer slechte, breede maer leeghe schilderije, int midden vande welcke sat op eenen steen onsen Verlosser ofte Saelichmaeker Christi, naeckt, ghewont ende bebloet, hebbende de doorne croone op sijn hoofd, en het riet in plaetse van scepter in sijn ghebonden handen; voort de heele schilderije was vervult met de instrumenten ofte misterien van sijn bitter passie, staende bij stucken ghesaeyt door de selve schilderije, de welcke naer de confuse memorie vanden autheur was van waeterverve, slecht ghenoech gheschildert ende ghemaect op eenen witten gront van lijwaet. De twee edele heeren van de gheslachten van Bette ende Gruytere die gaeven de twee eerste aulthaertafelen van oliewerve, sijnde de cruysinghe van onsen Saelichmaeker Christi en de andere sijne glorieuse Verrijsenisse, ghelijck die heden nog te sien sijn, staende ’t enden van den beuck vande selve kercke, niet verre van den choor, midtsgaders een rootfluwelen aulthaercleet, daerop dat rijckelick gheborduert stonden hunne wapenen, ende eenighe cassuyfels ende tunnicquielen, om daarmede te celebreren den goddelicken dienst der misse. Daernaer wiert ook ghemaect de organo ofte orghel, die nu noch te siene is. Dese kercke en hadde maer een slechte clocke, dewelcke moste dienen soo in vreucht als in droefheyt, ende die wiert ghelijck soo traech ghesteecken dat het bynaer verdrietich ofte droeve was die soo te hooren luyden. Maer daarnaer soo wiert deselve kercke door de goetjonsticheyt ende miltheyt vande parochiaenen, alsmede door de neeringhen, die hun capellen daerin hadden, allenskens verbeteret ende verciert.”

In 1579 had de (calvinistische) magistraat opdracht gegeven om de kerk te slopen, maar dit werd nooit uitgevoerd¹⁸². Twee kapellen die zich op het kerkhof rondom de kerk

¹⁸¹ Geciteerd door F. De Potter, *Gent*, III, p. 177-178. Een digitale kopie van het origineel is te raadplegen via <http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:F3D6EBB8-02D5-11E4-AF95-A88FD43445F2&type=carousel> (geraadpleegd op 28 juli 2014).

¹⁸² N. N., “Geschiedenis van de Sint-Niklaaskerk”, p. 10.

bevonden, gewijd aan Sint-Joris en Sint-Niklaas (ten Poele), werden wel verwijderd¹⁸³. De aan de kerk gebouwde huizen bleven niettemin gegeerd als handelspand, zoals Lievois aantoonde¹⁸⁴. Een jaar later, nog steeds ten tijde van de Calvinistische Republiek (1577-1584) werd de kerk (zoals Billiet aangaf) geprofaneerd en tijdelijk als paardenstal ingericht¹⁸⁵. Ter hoogte van het koor zou een doorgang zijn gemaakt voor een nieuwe straat¹⁸⁶. De kroniek van Philips de Kempenaere, advocaat in de Raad van Vlaanderen en tijdgenoot, zegt hierover in 1584 het volgende¹⁸⁷:

“Den 21 waren aen de kerdeuren brievekens geplakt, te kennen gevende hoe dat zeker heer Zacharias, die ’t zynen tyde geweest was chorael of zangjongen in S. Michiels, maer nu geworden was pastor van S. Nicolaskerke, ’s morgens in de kapelle van de Schippers zoude misse en sermoen doen, mitsdien de prochiekerke meer gelijk aen een verkenskot, gebroken en geschonden was en de Geuzen hadden daer door eene straet gemaekt; dies niet tegenstaende hebben de kerkmeesters begonnen de kerk te doen zuiveren, dekken ende vermaken.”

Na de doortocht van Alexander Farnese en de uitschakeling van het calvinistisch bestuur in 1584, werd de kerk hersteld en opnieuw gewijd. Deze werken verliepen niet van een leien dakje gezien de zware beschadigingen, onder meer aan het koor en de buitenzijde van de kerk. De uitgevoerde ingrepen waren vooral noodoplossingen die de stabiliteit van de kerk moesten verzekeren (zoals het dichtmetselen van vensters) en de uitvoering van de eredienst weer mogelijk moesten maken (zoals het oplappen van torens en daken).

Gedurende de hele 17de eeuw werd verder gepoogd om de toren – die het onder meer door blikseminslagen en onweders zwaar te verduren kreeg – te vrijwaren, waarbij ook het stadsbestuur opnieuw financieel bijsprong¹⁸⁸. In de jaren 1616-1617 en 1639-1640 werden nieuwe sacristieën opgericht¹⁸⁹. Ten tijde van het lange pastoraat van Roger Nottingham (1656-1691) kreeg de kerk een barokinterieur, evenals het westportaal dat

¹⁸³ D. Lievois, “Kapellen”, p. 71.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 101.

¹⁸⁵ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises*, p. 146.

¹⁸⁶ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 7. A. Van Werveke, “De lijdensgeschiedenis”, p. 119-120.

¹⁸⁷ Ph. Blommaert, *Vlaemsche kronijk, of dachregister van al het gene gedenkweerdig voorgevallen is, binnen de stad Gent, sedert den 15 juli 1566 tot 15 juni 1585; onderhouden in ’t Latijn door Ph. De Kempenare, overgezet door J.P. Van Male, pastor van Bovekerke, thans voor de eerste mael uitgegeven door Ph. B.*, Gent, 1839, p. 346-347.

¹⁸⁸ Op 19 januari 1624 sloeg de bliksem op de toren in, waardoor de spits afbrandde en het kruis door het dak van het kerkkoor naar beneden stortte. Van deze gebeurtenis bleef een getuigenis bewaard door de zusters van het klooster Groenenbriel. Een gelijkaardig rampscenario herhaalde zich grotendeels in 1642. A. Van Werveke, “De lijdensgeschiedenis”, p. 128-129, 135-136. F. De Smidt, *De restauratie*, p. 34-35 en volgende.

¹⁸⁹ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 8; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 38.

van een monumentaal uitzicht werd voorzien¹⁹⁰. Er werd ook een aanvang genomen met structurele werken, zoals de ophoging van het vloerpeil om wateroverlast tegen te gaan¹⁹¹. Buurtbewoners richtten in 1673 een verzoekschrift aan de Raad van Vlaanderen met de dringende vraag om het stadsbestuur en de kerkfabriek aan te sporen tot actie, aangezien bij een storm andermaal een stuk van de torenspits was afgebroken en de omliggende huizen had beschadigd. De omwonenden eisten ofwel het *versekeren*, ofwel het afbreken van de toren. De laatste optie bleek de meest afdoende oplossing te bieden en de toren werd een jaar later vervangen door een lager, stomper exemplaar dat het uitzicht van de kerk wijzigde¹⁹².

De 18de eeuw verliep relatief rustig. Er vonden werken plaats in het koor en aan de sacristie, alsook aan de glasramen boven het hoogaltaar¹⁹³. In de tweede helft van deze eeuw werd het interieur van zijn gotische sierelementen ontdaan, bepleisterd en met rococomotieven verfraaid, een ingreep die zowel een esthetische als praktische reden had. Op die manier kon men immers ook barsten, scheuren en andere schade camoufleren¹⁹⁴. Tegen de eeuwwisseling leek de Sint-Niklaaskerk aan belang in te boeten. Na de afschaffing van de jezuïetenorde door keizer Jozef II in 1773, werd even overwogen om de kerk als opslagplaats in te richten en de voormalige ordekerk (gewijd aan Sint-Lieven en eveneens onder het patronaat van de abt van Sint-Pieters) als parochiekerk in te richten¹⁹⁵. Hiertegen kwam luid protest: niet enkel de schepenen en de parochiegeestelijkheid liet van zich horen, ook de handelaars rond de kerk en de parochianen verzetten zich hiertegen¹⁹⁶. Van hogerhand werd echter besloten om er het Sint-Veerlekapittel in onder te brengen, waardoor de Sint-Niklaaskerk haar functie bleef behouden. In 1789 werden aan de noordzijde negen nieuwe huisjes gebouwd¹⁹⁷. Onder het Frans bewind in de Nederlanden werden devotionele uitingen verboden, contemplatieve kloosterorden afgeschaft en hun bezittingen geconfisqueerd. De wet van 5 september 1797 legde de clerus op een eed van haat af te leggen ten aanzien van het koningschap en trouw te zweren aan de republiek. In Gent werden alle

¹⁹⁰ Beschrijvingen hiervan zijn te vinden in diens memorieboek, dat werd uitgegeven door E. Ossieur, "Het memorieboek van pastoor Roger Nottingham van de Gentse Sint-Niklaasparochie (1657-1690)", *Ghendtsche Tydinghen*, XXXII-XXXIII, 2003-2004.

¹⁹¹ F. De Smidt, *De restauratie*, p. 41, Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 9.

¹⁹² F. De Smidt, *De restauratie*, p. 42-44. A. Van Werveke, "De lijdensgeschiedenis", p. 130-131, 160-161. E. Coppieters-Stochove, "Les archives de l'église Saint-Nicolas", *HMGOG NR*, V, 1902-1903 p. 259-260. Het huidige silhouet is ongewijzigd: F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 39.

¹⁹³ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 10.

¹⁹⁴ F. De Smidt "De restauratie", p. 20; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 46.

¹⁹⁵ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 10-11.

¹⁹⁶ F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 46.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 47.

parochiekerken in 1798 gesloten. Van de Sint-Niklaaskerk zou een graanhalle worden gemaakt, maar ook deze plannen werden nooit ten uitvoer gebracht. Reeds ten tijde van de regering van Maria Theresia (1740-1780) rezen plannen om de kerk tot een handelsbeurs, lijnwaadhal of goederendepot om te vormen¹⁹⁸. In 1800 werd de eredienst er hersteld. De kwetsbare Sint-Niklaaskerk, die altijd bijzondere aandacht en onderhoud had gevergd, was door onbruik en verwaarlozing sterk in verval geraakt. Ondanks deze negatieve ontwikkelingen werden er aan de Sint-Niklaaskerk toch enkele herstellings- en verbouwingswerken doorgevoerd, maar deze konden de verdere aftakeling van het monument niet tegenhouden.

De situatie in de 19de eeuw was er één van veel intenties maar weinig actie. Zoals De Smidt het omschreef¹⁹⁹:

“Het was niet de goede wil die ontbrak, maar wel de middelen, zodat voor onderhavig geval de XIXde eeuw gekarakteriseerd wordt door het opstellen van verslagen, het slaken van alarmkreten en het maken van goede voornemens om het gebouw van de ondergang te redden. Maar tot daden kwam het niet.”

Stadsarchitect August Van Assche pleitte er voor de aangebouwde huizen aan de noordzijde te laten slopen en de kerk in haar ‘gotische staat’ te herstellen, door onder meer het barokportaal aan te pakken²⁰⁰. Deze visie werd (gelukkig) verworpen. Tegen het einde van de 19de eeuw kwamen de eerste restauratiewerken op gang, maar deze bleven hoofdzakelijk tot het meest nodige beperkt. Nochtans werd gedurende een periode van meer dan honderd jaar in periodieken en dagbladen bericht over de lamentabele toestand van de kerk en de noodzaak om ze te herstellen²⁰¹. Omstreeks de eeuwwisseling vonden enkele noodherstellingen plaats en werden de huizen aan de westelijke en zuidelijke zijde verwijderd, deze aan de noordkant bleven behouden²⁰². Deze verwijderingen kaderden in urbanisatiewerken die onder het burgemeesterschap van Emile Braun werden uitgevoerd, en waarbij heel wat huizen in de buurt werden

¹⁹⁸ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises*, p. 149-150; F. De Potter, *Gent*, III, p. 173.

¹⁹⁹ Onder meer Jules de Saint-Genois, Auguste van Lokeren en Philippe Kervyn de Volkaersbeke werden door de Stedelijke Commissie voor Monumenten gehoord in verband met hun bevindingen over de toestand van de kerk. F. De Smidt, *De restauratie*, p. 44. Een illustratie hiervan vormt bijvoorbeeld de tirade van De Potter in zijn naslagwerk over Gent: F. De Potter, *Gent*, p. 174-175.

²⁰⁰ N. N., “Geschiedenis van de Sint-Niklaaskerk”, p. 13.

²⁰¹ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 11.

²⁰² N. N., “Geschiedenis van de Sint-Niklaaskerk”, p. 13; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 49-50. Deze huisjes waren er voornamelijk in de 17de en 18de eeuw gekomen. E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 8-13. In verband met de verschillende visies op het ‘ontbloten’ van monumenten en de casus Sint-Niklaas, zie H. Calcoen, *De vrijmaking van de Sint-Niklaaskerk te Gent in relatie tot het internationaal debat*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2009.

gesloopt. Op deze manier werden onder meer het Gouden Leeuwplein en het Braunplein in het leven geroepen, waardoor de kerk plots in een 'legere' ruimte kwam te staan²⁰³. Begin 20ste eeuw werd de correspondentie tussen de bevoegde overheden in verband met de restauratie verder gezet. Drie architecten, Henri Geirnaert van de kerkfabriek, Stephan Mortier van de provincie en Charles van Rysselberghe van de stad, kwamen hierbij nadrukkelijk in beeld²⁰⁴. Hoewel er quasi eindeloos over de toestand van de kerk werd overlegd, was er tot de jaren 1930 weinig sprake van concrete actie. In 1908 kwam er een nieuwe sacristie en in 1913 werd de westgevel aangepakt, een onderneming die omwille van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog diende te worden gestaakt²⁰⁵. In 1936 werden 'de Vrienden van de Sint-Niklaaskerk' opgericht, een vereniging die zich tot doel stelde de herwaardering van de kerk te bevorderen²⁰⁶. Volgens Dhanens werd met deze gebeurtenis de publieke opinie wakkergeschud²⁰⁷. Ook de artikels van prof. dr. ingenieur Stan Leurs uit 1929 en 1936 in het tijdschrift *Toerisme* en de studies van baron Verhaegen in de *Touring Club de Belgique* en *L'Art et la Vie* waren hierbij van belang²⁰⁸. Uiteindelijk werd eind jaren 1930 het startschot gegeven voor de restauratie van de westgevel en de aansluitende zuidelijke flank van de kerk. Deze werd in 1943 en 1948 voltooid. Na jarenlange discussies omtrent een al dan niet 'conservatieve' restauratie en bijkomende administratieve beslommeringen – waarbij de kerkfabriek, de stad Gent, de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, de provincie Oost-Vlaanderen en onder meer de ministeries van Justitie en Onderwijs de bal steeds naar elkaar doorspeelden – werden in 1956 eindelijk nieuwe werken aangevat²⁰⁹. Deze vorderden slechts moeizaam. Een jaar later zou de kerk voor het eerst grondig en volledig worden onderzocht, een gebeurtenis die voor een kentering zorgde in het restauratieproces²¹⁰. In het najaar van 1960 namen de broodnodige werken (voornamelijk aan de toren) een aanvang, evenals het uitgebreid gedocumenteerde archeologisch onderzoek dat onder leiding van prof. dr. Firmin De Smidt kwam te staan²¹¹.

²⁰³ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 23.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 13.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 14-16; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 61.

²⁰⁶ F. De Smidt, *De restauratie*, p. 44-57; F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 65. De vereniging bestaat tot op de dag van vandaag, zie <http://www.sintniklaaskerk.be/> (geraadpleegd op 26 juli 2014).

²⁰⁷ E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 17.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 16-17. Zie ook S. Leurs, *De oude kerken van Gent. Sint-Niklaas en Sint-Baafs*, Antwerpen, 1937 (Ars Belgica, 7).

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 57 e.v.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 106-112.

²¹¹ F. De Smidt, *De restauratie*, p. 120-122.

Van 1963 tot 1986 werd de stabilisatie, consolidatie en restauratie van de vieringtoren, het transept en het koor gefaseerd aangepakt onder leiding van architectenbureau Bressers. In 1988 kwam ook het schip aan de beurt. In 1992 werd de kerk voor het eerst sinds dertig jaar opnieuw open gesteld voor het publiek en in 2010 was het gebouw na meer dan vijftig jaar weer volledig toegankelijk.

Tot besluit van dit onderdeel kunnen we enkele vaststellingen van De Smidt aanhalen, die meende dat de Sint-Niklaaskerk in haar ‘gave’ vorm wellicht als het meest representatieve werk van de Scheldegotiek kon worden beschouwd, een exemplariteit die door recent onderzoek van de Gentse stadsarcheologische dienst wordt genuanceerd. Meer nog biedt het onderzoek van de kerk een buitengewoon interessante *case-study* van de evolutie van de lokale architectuur, die als het ware in één gebouw wordt weerspiegeld. Het *Leitmotiv* dat de verschillende opdrachtgevers en bevoegde instanties doorheen doorheen de eeuwen voor ogen hielden, was immers de wens om de kerk in haar uitzicht ten allen tijde ‘jong’ te houden²¹².

1.2.3 Het organisatorische raderwerk

1.2.3.1 De kerkelijke context

De Sint-Niklaaskerk- en parochie maakten tijdens de middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd deel uit van het bisdom Doornik, dat zich in 1146 had afgescheiden en verzelfstandigd ten aanzien van het bisdom Noyon. Het bleef zoals voorheen behoren tot het aartsbisdom Reims. Binnen het Doornikse diocesis waren twee aartsdiaconaten ingericht, Doornik en Vlaanderen²¹³. Vanaf 1272 werd dit laatste aartsdiaconaat verder ingedeeld in vier decanaten, namelijk deze van Gent, Oudenaarde, Roeselare en Waas. Elk van deze decanaten stond onder het toezicht van een deken van de christenheid²¹⁴. De Sint-Niklaasparochie maakte deel uit van het eerstgenoemde decanaat, dat in totaal 63 parochies telde. Deze situatie bleef ongewijzigd tot 1559, toen paus Paulus IV op verzoek van Filips II de bisdomsgrenzen in de Nederlanden liet hertekenen. Op 12 mei van dat jaar werd met de bulle *Super Universas* bepaald dat Gent, naast bijvoorbeeld ook

²¹² F. De Smidt, *De Sint-Niklaaskerk*, p. 315-316.

²¹³ M. Van Melkebeek “Kerkgeschiedenis (12de-16de eeuw)”, in J. Art, M. Boone (eds.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel II: inleiding tot de lokale geschiedenis van de 12de tot de 18e eeuw*, Gent, 2004, p. 226-228.

²¹⁴ De veronderstelling dat de Gentse deken van de christenheid steeds een kanunnik van het Sint-Veerlekapittel was, werd intussen weerlegd. M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé seculier Gantois en 1498-1499 », *HKCG*, CXLIX, 1983, p. 379-380.

Brugge en Ieper, de zetel zou worden van een nieuw bisdom, gelegen binnen het overkoepelende aartsbisdom Mechelen²¹⁵.

1.2.3.2 De bedienaren

Pastors

Zoals hoger reeds aangegeven stond de Sint-Niklaaskerk onder het patronaat van de Sint-Pietersabdij, een situatie die tot het einde van het ancien régime ongewijzigd bleef. Hoewel het presentatierecht van oudsher was voorbehouden aan de patroon en de benoeming aan de bisschop, betekent dit niet dat alle kandidaat-pastors steeds door de abt werden aangeduid²¹⁶.

Een beneficie bestond uit een kerkelijke betrekking of geestelijk ambt, waaraan vaste inkomsten waren verbonden, afkomstig uit een vast vermogen. Het was met andere woorden een 'vaste benoeming', waarbij het officie de 'lasten' van het ambt omvatte. Tot de taakomschrijving van de pastoor behoorde in eerste instantie het verlenen van de zielzorg of *cura animarum* en de bediening van de sacramenten. Een dergelijk beneficie met zielelast werd aangeduid als *personatus*²¹⁷. Het innen van de inkomsten uit een beneficie betekende echter niet automatisch dat ook de taken van het officie daadwerkelijk door één en dezelfde persoon werden waargenomen²¹⁸. In een dergelijk geval werden de *officia* overgenomen door een vervanger of *deservitor*, die in tegenstelling tot de aangestelde pastoor geen vaste betrekking had²¹⁹. Een zeer courante praktijk onder beneficielhouders was de *permutatio* of ambtenruil. Doorgaans ging het om een regeling tussen twee partijen, maar soms leidde dit tot ingewikkelde constructies met drie, vier of meer betrokkenen²²⁰. De beneficieregisters van de Gentse Sint-Pietersabdij vormen de sprekende getuigen van de benoemings- en ruilpraktijk van kerkelijke ambten in de kerken van de Gentse kuip. Deze registers bevatten immers de registratie van alle door de abt als patroon begeben beneficiën in de kerken die onder

²¹⁵ E. Van Mingroot, "De lange weg naar het bisdom Gent", in M. Cloet, L. Collin, R. Boudens (eds.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 24.

²¹⁶ Dit bleek bijvoorbeeld het geval in de Sint-Janskerk tijdens de 14de eeuw. M. Boone, *Gent*, 1991, p. 94-95.

²¹⁷ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 327.

²¹⁸ J. Gaudemet, *Église et cité*, p. 489.

²¹⁹ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 47-48.

²²⁰ Zie onder meer de voorbeelden aangehaald bij H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 191 e.v.

zijn bevoegdheid vielen, waaronder ook de ruiloperaties waarvoor hij zijn *fiat* moest geven²²¹.

De Sint-Niklaaskerk werd tijdens de middeleeuwen door twee pastoors bediend. Dit was zeker het geval sinds 1163, wanneer het duo parochieherders van Sint-Niklaas voor het eerst in een charter voor de Sint-Pietersabdij opduikt. *Symon et Theodericus presbyteri Sancti Nicholai* treden in dat jaar op als getuigen bij een schenking van gronden aan de abdij²²². Elk was verantwoordelijk voor zijn eigen (wellicht ongeveer gelijke) ‘portie’ van de parochie, een situatie die tijdens de hele middeleeuwen gangbaar bleef en voor het eerst in 1372 nadrukkelijk werd vermeld²²³. In 1590 werden de twee pastoorsporties verenigd²²⁴. De pastoor van de Sint-Niklaaskerk was er omwille van het patronaatsrecht van de Sint-Pietersabdij toe gehouden om elk jaar ter gelegenheid van de Heilig Sacramentsprocessie en de Kruisdagen de abt tegemoet te komen naar de abdij en hem naar het centrum van de stad te begeleiden²²⁵.

Kapelanen

Hoger werd reeds aangehaald dat de Sint-Niklaaskerk sinds de 15de eeuw een enorme uitbreiding kende door het bouwen van nieuwe kapellen. Deze werden niet enkel door de ambachten en neringen gebruikt, maar dienden ook voor het opdragen van missen die in het kader van kapelanijstichtingen en jaargetijden waren gefundeerd. Daarnaast stonden in de kerk tal van altaren opgesteld (al dan niet in de kapellen), waaraan eveneens diensten werden voorgedaan. Voor al deze missen waren uiteraard dienaren nodig, de kapelanen.

De term *capellanus* duidde van de 9de tot de 12de eeuw een priester aan die de *capellania* of bediening van een parochiekerk bezat. Vanaf de 12de eeuw onderging de term een betekeniswijziging en evolueerde hij naar een omschrijving voor de plaatsvervanger van de titulaire clericus van een parochie. *Capellanus* verwees met andere woorden naar de parochiale kapelaan, de ‘invaller’ voor de pastoor die verantwoordelijk was voor de *cura animarum* of zielzorg. Ongeveer terzelfdertijd verengde de betekenis van het woord naar clerici die met specifieke diensten waren belast in het kader van allerhande

²²¹ De registers bleven bewaard voor de periodes 1424-1525 en 1549-1791. RAG, SPA, reeks I, nr. 43-46, 48-48bis. Toekenningen van beneficijs van vóór 1424 zijn te vinden in een algemeen register van akten, RAG, SPA, reeks I, nr. 2.

²²² A. Van Lokeren, *Chartes et documents*, p. 160, nr. 277. Zie ook N.-N. Huyghebaert, « Notes », p. 414-415.

²²³ A. Van Lokeren, *Chartes et documents*, II, p. 85-87, nr. 1288, P. Rogghé, “Gent in de XIVde en XVde eeuw. De geestelijkheid en haar tijd”, *AVHM*, XXIV, 1973, p. 111. Zie ook M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 401-402.

²²⁴ F. De Potter, *Gent*, III, p. 210.

²²⁵ *Ibidem*, p. 211.

stichtingen²²⁶. Binnen het bisdom Doornik verschenen de eerste kapelanijen in deze laatste betekenis tijdens het vierde kwart van de 12de eeuw²²⁷. Vanaf de 13de en vooral de 14de eeuw kenden kapelanijen als exponenten van de *memoriapraktijk* een enorme groei²²⁸. Toch moeten kapelanijen van pakweg jaargetijden worden onderscheiden, niet in het minst omwille van de creatie van een nieuwe rechtspersoon, die elke kapelanijstichting in wezen was²²⁹. Hier komen we later nog op terug.

Kapelanen beschikten over een beneficie, met een eigen dotatie, inkomsten en een cultusplaats, beperkt tot een altaar waaraan ze mochten celebreren²³⁰. Deze mislezers of altaristen waren in de regel niet bij de zielzorg betrokken. De taak van de kapelaan bestond uit het verzekeren van liturgische diensten die waren vastgelegd door de stichters van zijn kapelanij²³¹. Kapelanijen werden opgericht met een specifiek doel, namelijk het opdragen van missen ter nagedachtenis van de overledenen die ze hadden gesticht. Reeds bestaande kapelanijen konden uiteraard ook worden begiftigd in ruil voor zielemissen in de vorm van *anniversaria* of jaargetijden²³². Een kapel of altaar kon

²²⁶ J. Avril, « En marge du clergé paroissial: les chapelains de chapellenies (fin XIIe-XIIIe siècles) », in SHMESP, *Le clerc séculier au Moyen Âge. XXIIe Congrès de la S.H.M.E.S. (Amiens, juin 1991)*, Paris, 1993, p. 121 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire Ancienne et Médiévale, 27). N. Bériou, « Les chapellenies dans la province ecclésiastique de Reims au XIVe siècle », *RHEF*, LVII, 1971, p. 229. Een kapelanij of “chantry” wordt door Clive Burgess omschreven als “... an arrangement facilitating the steady accumulation of Masses to benefit the soul or souls who commissioned the service, and of any nominees”, C. Burgess, “Strategies for Eternity: Perpetual Chantry Foundation in Late Medieval Bristol”, in C. Harper-Bill, *Religious Belief and Ecclesiastical Careers in Late Medieval England; Proceedings of the Conference held at Strawberry Hill, Easter 1989*, Woodbridge, 1991, p. 1-23 (Studies in the History of Medieval Religion, 3). Zie ook M.-H. Rousseau: *Saving the Souls of Medieval London: Perpetual Chantries at St. Paul's Cathedral (c. 1200-1548)*, London, 2011 (Church, Faith and Culture in the Medieval West).

²²⁷ P. Declerck, “De Middeleeuwse kapelanij in het bisdom Doornik”, in *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, p. 134.

²²⁸ Bijsterveld omschrijft *memoria* of liturgische herdenking als “the remembrance of the living and the dead in all liturgical services that religious and clerics – secular and regular, male and female – performed collectively in masses, offices, anniversaries, vigils, prayers, and the saying or singing of psalms, as well as individually in “private” prayers, whether or not in conjunction with fasts and the performance of “good works” such as the distribution of alms, pittances, and commemorative meals or “reflections” in order to ensure salvation”. A.-J. A. Bijsterveld, *Do ut des*, p. 9-10, 158.

²²⁹ A. Speetjens, “The Founder, the Chaplain and the Ecclesiastical Authorities. Chantries in the Low Countries”, in R. De Weijert, K. Ragetli, A.-J. Bijsterveld, J. Van Arentshals (eds.), *Living Memoria*, p. 197.

²³⁰ J. Avril, « En marge », p. 122-123. Bovendien mochten ze geen gebruik maken van het hoofdaltaar, noch van de ornamenten van de kerk, maar dienden ze over eigen cultusvoorwerpen en liturgische boeken te beschikken, waarvoor ze ook verantwoordelijk waren. *Ibidem*, p. 124-125; W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 340-341. Ze hadden het recht om de inkomsten die aan hun kapelanijstichting waren verbonden, te innen: P. Declerck, “De Middeleeuwse kapelanij”, p. 133-134.

²³¹ J. Avril « En marge », p. 125.

²³² Jaargetijden of *anniversaria* (*defuncti*) zijn missen die jaarlijks ter nagedachtenis van een overledene werden opgedragen, gewoonlijk op diens sterf- of begrafenisdag. In verband met de jaargetijdenstichtingen in de Sint-Niklaaskerk tijdens de middeleeuwen biedt de licentiaatsverhandeling van Marjan De Smet een enorme bron aan informatie. M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 16.

daarenboven meerdere kapelanijstichtingen huisvesten²³³. Inzake de regeling van het presentatierecht was geen sprake van eenvormigheid. Bij de stichting en eerste aanstelling van een kapelaan kwam dit recht toe aan de stichter in kwestie. In de daaropvolgende periode kon dit variëren: ofwel bleef het recht in handen van de nakomelingen van de stichter, ofwel ging het over naar de patroon van de kerk²³⁴. De reeds vermelde beneficieregisters van de Sint-Pietersabdij tonen voor wat de Sint-Niklaaskerk betreft aan dat een flink deel van de presentaties in handen was van de abt als patroon. Verschillende auteurs maakten in het kader van hun onderzoek reeds overzichten van de in de Sint-Niklaaskerk aanwezige kapellen, kapelanijen en altaren²³⁵. Aangezien het voorkomen ervan geen statisch maar wel een zeer dynamisch gegeven was, is het niet evident om hiervan een zeer scherp beeld te krijgen. Diverse bronnen kunnen weliswaar gecombineerd worden, maar er is nooit zekerheid dat het geschetste beeld een langdurige toestand weergeeft. Oudere auteurs zoals bijvoorbeeld De Potter, maar ook het grondplan opgesteld door Bressers dat wordt weergegeven bij Dhanens, geven bijvoorbeeld informatie in verband met de toestand vanaf de 17de eeuw en later²³⁶. In de hiernavolgende tabellen werden de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne kapellen, altaren en kapelanijen opgenomen, waarover bij vergelijking van verschillende studies en auteurs min of meer consensus lijkt te bestaan.

Tabel 1 Overzicht van de altaren in de Sint-Niklaaskerk tijdens de late middeleeuwen, hun toewijding en oudste vermelding

Sint-Anna	1305
Sint-Laurentius	1336
Onze-Lieve-Vrouw	Eerste helft 14 ^{de} eeuw
Onze-Lieve-Vrouw in Bodio/op de Vloer	1403

²³³ In de databank MeMO, Medieval Memoria Online, wordt dit onderscheid zeer duidelijk aangegeven in de omschrijving van de gebruikte terminologie. Een *chantry* of kapelanij is een stichting bestaand uit een gereserveerd vermogen met bijbehorend bestuursreglement, met als doel het onderhoud van een priester ten behoeve van een altaardienst, terwijl een *chapel* of kapel dan weer de ruimte aanduidt waarin een altaar is geplaatst, hetzij als onderdeel van of aanbouw aan een kerk, hetzij als zelfstandig gebouw. URL: <http://memo.hum.uu.nl/database/pages/institutions-nl.html> (geraadpleegd op 21 april 2014). De onterechte ‘klassieke’ veronderstelling dat elke kapelanij over een eigen kapel beschikte, en er dus sprake was van een ‘één-op-één’-relatie werd recent nog door Annemarie Speetjens onder de aandacht gebracht en gecorrigeerd: A. Speetjens, “The Founder”, p. 197-198.

²³⁴ P. Declerck, “De Middeleeuwse kapelanij”, p. 135-136.

²³⁵ Zie onder meer P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 178-182 en M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 36-37. Het onderzoek van Paul Trio hanteert 1578 als uiterste datum, dat van Marjan De Smet 1580. Trio merkt op dat de altaren in kwestie niet steeds in kapellen werden opgesteld, maar bijvoorbeeld ook tegen pilaren in de kerk. Deze laatste auteur geeft in voetnoot ook een overzicht van de literatuur en bronnen die hij hanteerde bij de reconstructie van de kapelanijen.

²³⁶ F. De Potter, *Gent*, III, p. 178-191; E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 22.

Sint-Gerulphus	1455
Sint-Barbara	1366
Sint-Maria Magdalena	1369
Sint-Amandus	1383
Sint-Johannes Baptista	1393-1394
Sint-Judocus (Joost)	1400
Sint-Johannes Evangelist	1431
Sint-Antonius	1431
Sint-Egidius ²³⁷ (Gillis)	1448
Sint-Gengulphus ²³⁸ / Sint-Gendulphus	1429 / 1455
Sint-Eligius (Elooi)	1455
Sint-Jacobus	1455
Sint-Martinus (Maarten)	1459-1459
Nood Gods	1469
Sint-Margaretha	1473
Sint-Matheus	1481
Heilig Kruis	1486
Sint-Gummarus / Sint-Job	1499
Sint-Michael (Michiel)	Omstreeks 1500
Sint-Georgius (Joris)	Omstreeks 1500
Sint-Vincentius	Omstreeks 1500
Sint-Crispinus en Sint-Crispianus	Omstreeks 1500
Sint-Petrus en Sint-Paulus	Omstreeks 1500
Sint-Catharina	Omstreeks 1500
Sint-Alexius / Sint-Petrus en Sint-Paulus	Omstreeks 1500 / 1548
Onze-Lieve-Vrouw onder het doksaal	Omstreeks 1500
Onze-Lieve-Vrouw in het Kinderbed	Omstreeks 1500
Heilige Verrijzenis	1500-1501
Heilige Naam Jezus	1528
Heilige Geest	1529
Sint-Hubertus	1555
Sint-Hermes	1567

Tabel 2 Overzicht van de kapellen en kapelanijen in de Sint-Niklaaskerk tijdens de late middeleeuwen, hun toewijding en oudste vermelding

Sint-Gerulphus	Kapelanij	1356
----------------	-----------	------

²³⁷ Bij M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 412 staat dit altaar vermeld als “*nunc Johannis Evangeliste*”. Zoals uit de tabel blijkt, is er reeds uit 1431 een vermelding bekend van een altaar gewijd aan deze laatste heilige.

²³⁸ Komt niet voor bij Trio en De Smet. RAG, SPA, Reeks I, nr. 45, f° 93 r°. Gengulphus en Gendulphus werden door elkaar gebruikt. Niet te verwarren met Gerulphus.

Sint-Barbara	Kapel	1366
Sint-Judocus (Joost)	Kapel	1491
Sint-Nicolaas	Kapel	1403
Onze-Lieve-Vrouw achter het Hoogaltaar/in het Koor	Kapel	1425
Heilige Drievuldigheid = Onze-Lieve-Vrouw ter Sneeuw	Kapel	1448/1491
Sint-Eligius	Kapel	1500-1501
Sint-Jacobus	Kapel	1503
Sint-Bartholomeus / Sint-Cosmas en Sint-Damianus	Kapel	1471/1533
Sint-Victor, voorheen Sint-Petrus en Sint-Paulus	Kapel	1488
Sint-Johannes-(Jan)-in-de-Olie	Kapel	Omstreeks 1500

We kunnen hier aan toevoegen dat uit de beneficieregisters en *pouillés* blijkt dat er verder ook kapelanijen moeten zijn geweest aan altaren gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw-van-Zeven-Weeën (1597)²³⁹, Sint-Lambertus (1540)²⁴⁰, Sint-Livinus (1500)²⁴¹, Sint-Nicasius (wellicht een verschrijving van de kapelanij van Sint-Niklaas, in sommige gevallen aangeduid als “*alias S. Nicasius*”, 1422, 16de eeuw)²⁴². Voorts is er ook sprake van een kapelanij genaamd “ter Huffel” van Maria Magdalena²⁴³. Verder kan er worden gewezen op het feit dat zich op het kerkhof kapellen bevonden gewijd aan Sint-Georgius (Joris) en Sint-Nicolaas (ten Poele), die zoals reeds vermeld in 1579 werden verwijderd²⁴⁴. Bij De Potter is verder sprake van een kapel van de Gelovige Zielen²⁴⁵. Ook vermeldt hij de kapel gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor die volgens hem later werd toegewijd aan het Heilig Sacrament. Hij noemt evenwel geen jaartal met betrekking tot deze omschakeling²⁴⁶. Een andere wijziging die werd doorgevoerd, was het wijden van de vroegere kapel van Maria Magdalena aan Sint-Amandus²⁴⁷. Verder maakte hij gewag van kapellen ter ere van de Drie Koningen, de Nood Gods, Sint-Veerle, de Naam Jezus,

²³⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, p. 2/37

²⁴⁰ RAG, SV, nr. 88.

²⁴¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 127 r°

²⁴² RAG, SV, nr. 88; RAG, SPA, reeks I, nr. 46, p. 20.

²⁴³ RAG, SPA, reeks II, nr. 537, f° 79 v°.

²⁴⁴ De Sint-Niklaaskapel op het kerkhof bestond zeker al in 1393, de oudst bekende vermelding van de Sint-Joriskapel dateert uit 1356. D. Lievois, “Kapellen”, p. 82, 86.

²⁴⁵ F. De Potter, *Gent*, III, p. 181-182.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 183.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 183. Er zijn rekeningen van deze kapel bewaard voor de periode 1580-1681. RAG, ongeordend archief van de Sint-Niklaaskerk, CN3LII.

Sint-Antonius van Padua (vroeger het altaar van Sint-Amandus), Sint-Anna en de Calvarieberg²⁴⁸.

Daarnaast bieden de *pouillés* de mogelijkheid om het aantal kapelaansbeneficies op een welbepaald moment vast te stellen. Deze documenten houden verband met intrakerkelijke belastingen op beneficiés, die aan de paus waren verschuldigd. Deze pauselijke tienden werden op beneficiés geheven ten behoeve van de financiering van de kruistochten²⁴⁹. De repartitietabellen die als richtlijn bij de inning ervan werden opgesteld, werden *pouillés* genoemd. De tabellen geven een overzicht van de bisdommen, de aartsdiakonaten, de dekenijen en op het laagste niveau de parochies, soms ook kapellen en individuele beneficiés. Via deze documenten krijgen we met andere woorden een idee van het aantal belaste clerici van een bepaalde religieuze instelling, de ‘categorie’ waartoe ze behoorden en de relatieve waarde van hun beneficie (*ut infra*). Onder andere in het archief van de Gentse Sint-Pietersabdij zijn meerdere dergelijke taxatielijsten te vinden. Het overzicht van het aantal kapelanen opgenomen in deze lijsten tijdens de periode 1330-1533, is als volgt:

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 184-190.

²⁴⁹ Over de pauselijke tienden, zie U. Berlière, « Les décimes pontificales dans les anciens diocèses belges aux XIIIe et XIVe siècles », *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 1925, p. 99-125.

Tabel 3 Overzicht van de *pouillés* met het aantal kapelanen vermeld voor de Sint-Niklaaskerk

1330-1331	11 ²⁵⁰
1346	11 ²⁵¹
1362	11 ²⁵²
14 ^{de} eeuw (ongedateerd)	17 ²⁵³
1441	12 ²⁵⁴
1455	30 ²⁵⁵
1494	25 ²⁵⁶
1496	25 ²⁵⁷
1498-1499	22 ²⁵⁸
1530	24 ²⁵⁹
1533	26 ²⁶⁰

Naar aanleiding van de afspraken die werden gemaakt met het oog op de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk, werd een rationalisering van het kapelanijwezen gepland. Hierbij bleek men niet alleen de kapelanijen van het kapittel, maar ook deze van de parochiekerk te viseren²⁶¹:

²⁵⁰ Ch. Piot, « Les limites et les subdivisions de l'ancien diocèse de Tournai », *ASEB*, XXII, 1870, p. 214-216 en 222-224.

²⁵¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 561.

²⁵² A. Longnon, *Pouillés de la province de Reims*, I, Parijs, 1908, p. 409.

²⁵³ *Ibidem*, p. 436

²⁵⁴ ADN, Lille, série B, n° 214, f° 27 v°-32 r°.Eugenius IV schenkt Filips de Goede de pauselijke tienden in de bisdommen Atrecht, Terwaan, Amiens, Doornik en Utrecht ter financiering van een kruistocht.

²⁵⁵ J. Warichez, « État bénéficial de la Flandre et du Tournais au temps de Philippe le Bon (1455) », *ASHEB*, 3e série, V-VIII, 1909-1912, p. 12-14.

²⁵⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 50.

²⁵⁷ RAG, SPA, reeks II, nr. 288.

²⁵⁸ M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 402 ; RAG, SV, nr. 164.

²⁵⁹ RAG, SPA, reeks II, nr. 537.

²⁶⁰ RAG, SPA, reeks II, nr. 537.

²⁶¹ RAG, SV, nr. 102, "*concordaet van translatie int Vlaems*":vertaalde kopie van de akte afgesloten tussen de prelaat van de Sint-Pietersabdij en het Sint-Veerlekapittel, in verband met de translatie.

“De andere capelrien van prochiekercke zullen ghesupprimeert worden, ende hun incommen in een masse vergaert door de gemeenen ontfangher, opdat zij niet verlooren en gaen. Wuyt welcke vruchten sullen gemaect werden eenighe nieuwe als cappelrien, de welcke zullen gheaplikeert worden aen eenighe andere titel ofte capelrien de welcke syn vanden choor van St Pharaildis, opdat sy aen den choor ook souden verobligeert syn tot residentie, en sullen ondersulx ghenieten de privilegien ende incommen namentlick ende profijten van kelder ende alle andere rechten de cappelrien van St Pharaildis competerende. Van welcke gesupprimeerde cappelrien de presentatie sal blyven bij den eerwaerde abt, welcke cappellanen die vant capittel ghehauden sullen wesen te stellen in possessie”

De goederen van deze kapelanijen werden in een *corpus* verenigd en verdeeld over de acht die behouden bleven. Ze werden als “behorend tot het koor van Sint-Veerle” beschouwd en konden aldus genieten van bepaalde voordelen, zoals het gebruik van de kapittelkelder (*ut infra*). Het presentatierecht van dit nieuwe *corpus* van *capellani de gremio chori* kwam aan de abt van Sint-Pieters toe als patroon van Sint-Niklaas. In navolging van de decreten van het Concilie van Trente (1545-1563) werd in 1571 op diocesaan niveau besloten om bepaalde *beneficia simplicia* of beneficijs zonder zielzorg (zoals kapelanijen) te incorporeren ten voordele van de oprichting van een bisschoppelijk seminarie. Met de Sint-Niklaaskerk werd afgesproken dat een kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in het Koor ten bate hiervan zou worden ‘opgeofferd’ en dat de inkomsten ervan aan het seminarie zouden worden gegeven²⁶².

In 1782 verliet het Sint-Veerlekapittel de Sint-Niklaaskerk ten voordele van de Sint-Lievenskerk, de voormalige jezuïetenkerk in de Volderstraat. Logischerwijze gaf dit moeilijkheden in verband met de kapelanijen, die tot één geheel waren omgevormd. Blijkens de aanvullende statuten die het kapittel in 1788 ontving, was het aantal kapelanijen tegen dan opnieuw aangegroeid tot 37 (*ut infra*). Het voornemen voor de nieuwe translatie lokte begrijpelijkerwijs protest uit vanwege abt Gudwalus Seiger (1760-1789) van Sint-Pieters, die met deze ingreep niet alleen het kapittel uit Sint-Niklaas zag vertrekken, maar ook de kapelanijen. Dit had immers zware gevolgen voor alle diensten die niet ten laste waren van de pastoor van de Sint-Niklaasparochie, want de kerk liep hierdoor op het vlak van de uitvoering van missen als het ware leeg, gezien ook de ‘oude’ kapelanijen van Sint-Niklaas reeds begin 17de eeuw waren gereduceerd. In een brief van 20 februari 1782 maakte de abt zijn grieven met betrekking tot de nieuwe translatie kenbaar. Hij meende dat het ongehoord was dat een kerk die zo centraal gelegen was als de Sint-Niklaaskerk, het zonder kapelanijen moest stellen. Daardoor kon de kerk zich in zijn ogen immers onmogelijk nog meten met de andere parochiekerken²⁶³.

²⁶² J. Roegiers, *De oprichting en beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623)*, Gent, 1974, p. 48

²⁶³ RAG, SV, nr. 102.

Overige dienaren

Andere clerici die we binnen de context van de Sint-Niklaaskerk kunnen vermelden zijn onder meer de *cotidianisten* en de diaken en subdiaken. De eerste groep komt iets verder aan bod. ‘Diaken’ en ‘subdiaken’ werden als het ware als een *pars pro toto* gebruikt voor twee dienaren, waarvan de naam naar de wijding verwijst die ze hadden ontvangen. De diaken beschikte over het recht om te preken en catechismusonderricht te geven. Daarnaast was hij gemachtigd om het doopsel toe te dienen en de pastoor bij te staan bij de pastorale bediening. De subdiaken assisteerde de priester bij de vieringen (door het aanreiken van de ornamenten), was gehouden aan het celibaat en nam dagelijks deel aan het breviergebed²⁶⁴. Verder waren er nog vicarissen, priesterlijke hulpen of hulppastors en *visiteerders* of ‘gastpriesters’ die er diensten kwamen opdragen of preken houden²⁶⁵.

Naast het gewijd ‘personeel’ van de kerk, waren ook tal van leken in bezoldigde dienst die bijdroegen aan het uitvoeren van de religieuze diensten en de werking van de parochiale instellingen. Hun gage werd betaald door zowel de kerkfabriek, de armendis als de *cotidiane*, aangezien deze functionarissen voor elk van deze ‘subinstellingen’ diensten verrichtten.

In de archivalia van de Sint-Niklaaskerk is vanaf 1367 sprake van een koster en onderkoster. De voornaamste taak van de koster bestond uit de zorg voor en het klaarzetten van de ornamenten die bij de diensten werden gebruikt en het onderhouden van de kerk²⁶⁶. De functie van onderkoster was mogelijk niet permanent, aangezien ze in 1498-1499 werd vermeld, maar niet in 1455²⁶⁷. Eind 16de- begin 17de eeuw lijkt er enkel een koster te zijn geweest²⁶⁸. De koster werd ‘van oudsher’ betaald door de kerkfabriek, de *cotidiane* en de armendis (*ut infra*)²⁶⁹. Het officie van koster was in de 17de eeuw, maar wellicht ook voordien, ter collatie van de abt van Sint-Pieters²⁷⁰. Verder was er ook een kerkbaljuw, die naar analogie met een wereldlijke baljuw verantwoordelijk was voor de discipline in de kerk. De baljuw ontving periodiek extra inkomsten voor het “*te pardoene*

²⁶⁴ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 88; M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 136-137.

²⁶⁵ M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 383. Zo werd onder meer Rogerius Marrens, kanunnik van Sint-Veerle, in 1606-1607 voor een maand dienst door de *cotidiane* betaald. RAG, SBB, serie SN, nr. 130R.

²⁶⁶ In sommige gevallen was er sprake van een tweedeling van de kosterfunctie: de *custos* was dan verantwoordelijk voor de ‘gewone’ ornamenten en kerkschatten, de *thesaurarius* voor de meest kostbare. W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 196. We hebben geen aanduidingen dat dit in Sint-Niklaas het geval zou zijn geweest.

²⁶⁷ M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 32.

²⁶⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 130A-V.

²⁶⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, aantekening van 20 oktober 1590.

²⁷⁰ *Ibidem*, f° 19 r°.

zitten”²⁷¹. Dit waren dagen waarop aflaten konden worden verdiend en waarop er bijgevolg een grote drukte was in de kerk²⁷². Cumulatie van officies was mogelijk: zo combineerde de baljuw in 1612 zijn taak met deze van grafmaker²⁷³. Ook de knapenfunctie kon worden gecombineerd: de knaap van de kerk was in de tweede helft van de 16de eeuw eveneens knaap van de armendis²⁷⁴. Blijkens een document dat van de knaap van Sint-Niklaas uit 1561 bewaard bleef, omvatte zijn takenpakket voornamelijk opdrachten die verband hielden met het uitvoeren van de jaargetijden, zoals het dekken van de Heilige Geesttafel, de plaatsing van ornamenten, het oproepen van de aanwezigen, het voorzien van loden, het controleren van het brood en de zorg voor het obituarium waarin de stichtingen werden opgetekend²⁷⁵.

Verder was er in de kerk ook een klokkenluider actief, want zoals vermeld beschikte de kerk over meerdere klokken²⁷⁶. De opdracht tot het luiden werd vermoedelijk door de koster gegeven²⁷⁷. Daarnaast was er ook een orgelblazer, degene die de blaasbalgen moest bedienen die wind pompten in het orgel dat door de organist werd bespeeld²⁷⁸. Belangrijk voor het bekomen van mooie klanken was het produceren van een constante luchtdruk, wat een vermoeiende opdracht kon zijn. Aansluitend hierbij was er ook een organist aanwezig, degene die het orgel bespeelde. Bij belangrijke feesten zoals dat van de patroonheilige werden stadsspeellieden ingehuurd²⁷⁹. In 1547 was er een orgel aanwezig van de hand van Hendrik Zachmoorter, dat in 1605 werd vervangen²⁸⁰. Een resolutieboek van de kerk meldt dat de organist na het installeren van dit orgel een loonsverhoging kreeg, omdat zijn dienst was verzwaard²⁸¹.

Bij Trio en De Smet werd de aanwezigheid van een beiaardier gemeld, maar correcter is het om te spreken van een klokluider. Ook de Potter spreekt van “beiaardiers” in 1477, maar vóór 1552 was er in Gent geen beiaard aanwezig²⁸². Een andere figuur die we in de

²⁷¹ Dit was bijvoorbeeld het geval op de vierde zondag van de vasten. RAG, SN, nrs. 238-256, *passim*.

²⁷² P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 189.

²⁷³ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 18 v°.

²⁷⁴ M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 32.

²⁷⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 530, f° 1-9.

²⁷⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises*, II, p. 188.

²⁷⁷ M. De Smet merkte bij haar onderzoek naar de jaargetijdstichtingen immers dat de koster soms een vergoeding kregen voor het luiden van de klokken. Het is niet duidelijk of zij in oorsprong ook effectief het fysieke luiden op zich namen. M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 132.

²⁷⁸ B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen in het kapittel. Het muziekleven in Vlaamse kathedralen en kapittelkerken ca. 1300-1600*, Peer, 1998, p. 16.

²⁷⁹ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 188-189; bv. RAG, SBB, serie SN, nr. 247, f° 12.

²⁸⁰ F. De Potter, *Gent*, III, p. 241. Dit orgel zou later andermaal vervangen worden door exemplaren vervaardigd door de orgelbouwers van Peteghem en Cavaillé-Coll. Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises*, II, p. 181-184.

²⁸¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 12 v°.

²⁸² P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 185; M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 32; F. De Potter, *Gent*, III, p. 229.

bronnen aantreffen, is de *scholaster*, die instond voor het onderricht op parochiaal niveau²⁸³. Het gaat hier wellicht eerder om een *submoniteur*, verantwoordelijk voor het muziekonderricht op parochiaal niveau, die onder het toezicht van de *scholaster* van een kapittelkerk stond. We komen hier verder op terug.

Ten slotte beschikten zowel de kerk als de parochiale instellingen over ontvangers, die instonden voor het innen van allerlei inkomsten uit goederen en diensten, en het uitbetalen van vergoedingen of onkosten waartoe ze de opdracht kregen.

1.2.3.3 Parochiale instellingen

De kerkfabriek

De kerkfabriek of *fabrica ecclesiae* was een instelling die in het leven werd geroepen ten behoeve van het beheer en het onderhoud van het kerkgebouw, een taak die als de plicht van de parochianen werd beschouwd. De kerkfabriek groeide wellicht van een *ad hoc* ontstaan fenomeen uit tot een geïnstitutionaliseerd orgaan, in het algemeen beheerd door notabele parochianen, de kerkmeesters²⁸⁴. Zij werden doorgaans per twee door verkiezing aangeduid en oefenden hun functie gedurende een onbepaalde periode uit²⁸⁵. Een precies ontstaansmoment is niet bekend, maar de *fabrica* is wellicht ouder dan de 13de eeuw²⁸⁶. In de Sint-Niklaaskerk waren er vier kerkmeesters aanwezig, die samen met de twee pastoors het kerkbestuur vormden. Samen waren ze verantwoordelijk voor belangrijke beslissingen, bijvoorbeeld in verband met werken aan de kerk. Dit gebeurde doorgaans in overleg met de meest notabele parochianen.

De tafel van de Heilige Geest

Tafels van de Heilige Geest of armendissen werden dan weer vanaf de tweede helft van de 13de en begin 14de eeuw op parochiaal niveau georganiseerd. Ze ondersteunden enkel

²⁸³ Onder meer in de rekeningen van de cotidiane en de binnenkerk, RAG, SBB, serie SN, nrs. 130A-Z en nr. 252. Zie ook M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 32.

²⁸⁴ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 401. Sint-Veerle vormde evenwel een uitzondering op deze laatste regel, ut infra.

²⁸⁵ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 96.

²⁸⁶ Kerkfabrieken bestonden wellicht al in de 12de eeuw, zie J. Kuys, "Secular Authorities and Parish Church Building in Late Medieval Towns in the Netherlands", in M. De Smet, J. Kuys, P. Trio, *Processions* p. 111. De oudste vermelding van een kerkfabriek in de Nederlanden verwijst naar de *fabrica* van Sint-Goedele te Brussel in 1226-1238. J. Kuys, "Churchwardens' Accounts and Parish Finances in the Netherlands during the Late Middle Ages", in M. De Smet, J. Kuys, P. Trio, *Processions*, p. 99. Uit dezelfde periode dateren de oudste gegevens in verband met de organisatie en de taken van kerkfabrieken, volgens de toenmalige bisschop van Kamerijk, Guiardus van Laon. *Ibidem*, p. 99-100. Algemene informatie is tevens te vinden bij W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 346-347. Voor een bespreking van de parochiale instellingen zie ook verder hoofdstuk 4.

de armen die tot de desbetreffende parochie behoorden en die een penning of loodje konden voorleggen²⁸⁷. Het beheer van deze instellingen was in handen van uit de parochianen verkozen armen- of Heilige Geestmeesters, terwijl de controle werd uitgeoefend door de stadsmagistraat. Bedelingen gebeurden aan huis, meestal in de vorm van levensmiddelen, kledij, brandstof of geld. De inkomsten van de tafels waren vooral uit schenkingen afkomstig, bijvoorbeeld ten bate van jaargetijden. De dagen waarop bedeed werd, waren meestal gekoppeld aan grote kerkelijke feestdagen en namen in aantal toe vanaf de 15de eeuw²⁸⁸. De armendis van de Sint-Niklaaskerk wordt voor het eerst vermeld in het jaar 1265 en verschaft ons de oudste rekeningen van een dergelijke instelling die binnen Gent actief was²⁸⁹. Deze Heilige Geesttafel vormde in het verleden al verschillende malen het onderwerp van studies naar de Gentse armenzorg tijdens de middeleeuwen²⁹⁰.

De cotidiane

De *cotidiane* of het priesterkoor was eigenlijk een typisch fenomeen voor kapittelkerken, waar groot belang werd gehecht aan de muziek die werd uitgevoerd bij de getijdengebeden. *Cotidianes* kwamen vanaf de 14de eeuw ook in reguliere parochiekerken voor, waar ze werden begiftigd door rijke parochianen met als doel aan de diensten in hun eigen – niet-collegiale – kerken de nodige luister te verschaffen door het verzekeren van de muziekuitvoering²⁹¹. De *cotidiane* van de Sint-Niklaaskerk gaat wellicht terug tot het jaar 1373, toen een groep rijke poorters aan zes priester-zangers

²⁸⁷ L. De Mecheleer, “Armoede in de Late Middeleeuwen”, in L. De Mecheleer., *De armoede in onze gewesten van de middeleeuwen tot nu*, Brussel, 1991 (Algemeen Rijksarchief. Educatieve dienst. Dossier, II, 6), p. 29; A. Somers, *De armenzorg in Gent sinds de middeleeuwen. Zoekwijzer*, Brussel, 20, p. 5 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Zoekwijzers, 26).

²⁸⁸ G. Marechal, “Armen- en ziekenzorg in de Zuidelijke Nederlanden (11de-14de eeuw)”, in AGN, II, Haarlem, 1980, p. 273-275; G. De Messemaker-De Wilde, “De parochiale armenzorg te Gent in de Late Middeleeuwen”, ABVH, XVIII, 1980, p. 47-58. Een analyse van het effect van de armenzorg via armendissen is te vinden bij W.P. Blockmans, W. Prevenier, “Armoede in de Nederlanden van de XIVe tot het midden van de XVIe eeuw: bronnen en problemen”, TG, 88, 1975, p. 505 e.v.

²⁸⁹ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 186.

²⁹⁰ J. Pandelaers, *De Heilige Geesttafel van de Sint-Niklaasparochie in Gent (14de eeuw)*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1966; G. De Messemaker-De Wilde, “De parochiale armenzorg”, p. 47-58; A. Kawahara, *Charity and society in medieval Flemish towns*, Tokio, 2001; M.-J. Tits-Dieuaide, « Les tables des pauvres dans les anciennes principautés belges au moyen âge », TG, LXXXVIII, 1975, p. 562-583; W. Blockmans, W. Prevenier, “Armoede in de Nederlanden”, p. 501-538.

²⁹¹ B. Bouckaert, “Het muziekleven in Sint-Baafs: uitbouw van een professioneel muziekensemble na 1536” in B. Bouckaert (ed.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent/Amsterdam, 2000, p. 174; B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 240-241. In Gent kwamen *cotidianes* vrij vroeg voor vergeleken met andere steden, waar gelijkaardige getijdencolleges pas vanaf de 15de eeuw voor het eerst opduiken: B. Bouckaert, “De musici”, p. 53.

een som geld ter beschikking stelde om van woensdag tot zaterdag de gezangen tijdens de zeven getijden te verzorgen. Daarnaast stond dit gezelschap ook in voor het opdragen van een vroegmis²⁹². Deze stichting werd nadien verder begiftigd door andere schenkers. In 1529 werd deze instelling gereorganiseerd en ingeperkt tot acht leden, namelijk een zangmeester, een organist en zes priester-zangers, waaronder twee bassen, twee tenoren en twee baritons. Het aantal diensten werd eveneens gerationaliseerd om het loon van de *cotidianisten* te verhogen²⁹³. Eind 16de, begin 17de eeuw gebeurde een deel van de uitbetalingen voor de *cotidiane* door de armendis²⁹⁴.

De broederschappen en gilden

De aanwezigheid van deze talrijke kapellen en altaren was direct te linken aan de bijnaam die de Sint-Niklaaskerk wel eens kreeg, met name ‘de kerk van broederschappen en gilden’²⁹⁵. Talloze ambachtsgilden en religieuze broederschappen kozen immers de Sint-Niklaaskerk als locatie voor hun religieuze diensten en beschikten er over altaren of kapellen, doorgaans gewijd aan hun patroonheilige²⁹⁶. Trio definieerde broederschappen als corporaties waarvan de hoofddoelstelling bestaat uit het beoefenen van religieuze activiteiten, waaronder verlichting en uitrusting van een altaar, liturgische diensten naast armen-, zieken- en dodenzorg in al hun vormen. Ze onderscheidden zich van gilden waar groepsvorming door beroepsgebonden solidariteit (ambachts- en priestergilden), vrijwillige stadsverdediging (schutters- en schermersgilden) en de “*const van rhetoriken*” (rederijkersgilden) centraal stonden. Ook de drie laatstgenoemde categorieën ontplooiden eigen religieuze activiteiten, waardoor ze allen vrij sterk parochiaal verankerd waren²⁹⁷. Alleen al de lijst van ambachten telt niet minder dan achttien corporaties:

²⁹² P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 185.

²⁹³ *Ibidem*, p. 185-186.

²⁹⁴ Zoals blijkt uit de bewaarde *cotidianerekeningen*. RAG, SBB, serie SN, nr. 130A-Z.

²⁹⁵ Gelijkaardige vaststellingen zijn mogelijk voor andere kerken. Onder andere Bériou wees reeds op de link tussen de architectuur van kerken en het belang van de kerk voor leken – zowel in broederschappen als individueel – als cultusplaats. N. Bériou, “Les chapellenies”, p. 234.

²⁹⁶ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 179-184 ; M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 37-38.

²⁹⁷ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 45-49, 52. Anne-Laure Van Bruaene schuift eveneens het beoefenen van “*retorike*” in de vorm van het produceren en opvoeren van toneelstukken en de productie van lyrische teksten naar voor als kernactiviteit van rederijkersgenootschappen, die ze in tegenstelling tot Trio gilden of broederschappen noemt. A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2008, p. 18-19.

Tabel 4 Overzicht van de ambachten met diensten in de Sint-Niklaaskerk

Ververs	Altaar van Sint-Laurentius
Kruideniers	Altaar van Sint-Maria Magdalena
Timmerlieden	Altaar van Sint-Amandus
Meerseniërs	Altaar van Sint-Nicolaas
Metselaars	Kapel van Onze-Lieve-Vrouw in het Koor
Smeden	Altaar / kapel van Sint-Eligius
Tichel- en strodekkingen	Altaar / kapel van Sint-Jacobus
Taverniers	Altaar van Sint-Martinus
Barbiers	Kapel van Sint-Bartholomeus / Sint-Cosmas en Sint-Damianus
Klokluiders	Altaar van Sint-Margaretha
Molenaars	Kapel van Sint-Victor
Vrije speellieden	Altaar van Sint-Gommarus / Sint-Job
Olieslagers	Kapel van Sint-Johannes-(Jan)-in-de-Olie
Kaaskopers	Altaar van Sint-Michael
Fruiteniers	Altaar van Sint-Vincentius
Schoenmakers	Altaar van Sint-Crispinus en Sint-Crispianus
Lijnmakers	Altaar van Sint-Petrus en Sint-Paulus
Pijnders	Altaar van de Heilige Naam Jezus

Verder waren er in de kerk tot het einde van de 16de eeuw zes broedersschappen en een rederijkerskamer te gast voor het opkleden van hun religieuze diensten²⁹⁸.

Tabel 5 Overzicht van de broedersschappen en rederijkerskamer met diensten in de Sint-Niklaaskerk

Onze-Lieve-Vrouw op de Rade	27 december 1312	Altaar van Onze-Lieve-Vrouw in Bodio / in het hoogkoor
Onze-Lieve-Vrouw van de Poortery	Eind 14 ^{de} eeuw	Altaar van Onze-Lieve-Vrouw in het Kinderbed
Sint-Anna	22 november 1445	Altaar van Sint-Anna
Sint-Barbara	29 juni 1456	Altaar van Sint-Barbara
Sint-Judocus	6 juni 1467	Altaar van Sint-Judocus
Sint-Rochus en Antonius	13 oktober 1489	Altaar van Sint-Antonius
Sint-Petrus en Paulus	31 juli 1522	Altaar van Sint-Petrus en Paulus
De Fonteyne	1448	Kapel van de Heilige Drievuldigheid

²⁹⁸ De rederijkerskamer van Mariën Theeren bijvoorbeeld, had als religieuze ‘ankerplaats’ de Sint-Jacobskerk. A.-L. Van Bruaene, “De gildenbroeders en gildenzusters van Mariën Theeren: een prosopografie op basis van de oudst overgeleverde ledenlijst van een rederijkerskamer (Gent, 1474-1484)”, *HMGOG NR*, LX, 2006, p. 153-246. Op de aanwezigheid van broedersschappen in de Sint-Niklaaskerk, komen we in hoofdstuk 4 nog terug.

1.2.4 Relieken en devoties

De Sint-Niklaaskerk was zoals hoger aangehaald gewijd aan de Heilige Nicolaas van Myra. Over de verering van deze heilige in de kerk is echter niet bijzonder veel geweten. Zo is het niet duidelijk of de kerk bijvoorbeeld over een relikwie van haar patroonheilige beschikte, hoewel er vermoedens zijn dat dit wel het geval was. Als beschermer van handelaars en zeelui is het niet verwonderlijk dat Nicolaas door het ambacht der meerseniers als patroon werd kozen. Op zijn feestdag op 6 december werd tijdens de 16de eeuw een beeld van de heilige door vier priesters in processie rondgedragen, waarna in de versierde kerk een plechtige mis met lof volgde die door muzikanten werd opgeluisterd. De pastoors ontvingen naar aanleiding van dit feest jaarlijks een nieuw paar handschoenen²⁹⁹. Van de 'Nood Gods' was sinds de middeleeuwen een reliek aanwezig, die op verschillende momenten van het jaar werd vereerd aan het hoogaltaar. Andere relikwieën waren deze van het Heilig Bloed, vermeld in de 15de eeuw, en het Heilig Kruis, die tijdens de tweede helft van de 16de eeuw voor het eerst in de bronnen verscheen. Ook van de heiligen Judocus en Margaretha zou de kerk relieken in het bezit hebben gehad, die jaarlijks in processies werden rondgedragen³⁰⁰. De Potter citeert een drukwerk dat meldt dat reeds sinds de 12de eeuw een reliek van de Heilige Anna in de Sint-Niklaaskerk zou zijn ondergebracht.³⁰¹ Dit wordt echter niet ondersteund door de bronnen. Wel waren er in de 15de eeuw twee kapelanijen ter ere van de moeder van Maria, in de 16de eeuw drie³⁰².

Belangrijke vereringen waren verder gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw (getuige onder meer het grote aantal kapelanijen aan haar gewijd), de Passie van Christus, het Heilig Graf, de Heilige Gendulphus en het Heilig Sacrament³⁰³.

²⁹⁹ Zoals blijkt uit de kerkrekeningen van het eerste decennium van de 16de eeuw. RAG, SBB, serie SN, nr. 1.

³⁰⁰ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 188-192; M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 40-41. Het blijft evenwel onduidelijk waaruit de reliek van de Nood Gods zou moeten bestaan.

³⁰¹ F. De Potter, *Gent*, III, p. 220.

³⁰² RAG, SPA, reeks I, nr. 50 (1494) en RAG, SPA, reeks II, nr. 537 (1530).

³⁰³ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 188-192; M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 40-41. In 1494 waren acht van de 25 toen getaxeerde kapelanijen in de Sint-Niklaaskerk aan Maria gewijd. RAG, SPA, reeks I, nr. 50. In 1530 waren dit er zeker vijf, wellicht zeven, RAG, SPA, reeks II, nr. 537 (1530).

1.3 Een (buiten)gewone stadskerk?

Bij het einde van deze bespreking staan we nog even stil bij het karakter van de Sint-Niklaaskerk en de bijhorende parochie. Eerst en vooral kunnen we opmerken dat het niet ging om een uitzonderlijke instelling binnen het (complexe) ‘model’ van de stedelijke parochiekerk in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden³⁰⁴. De kerk beschikte over een aantal karakteristieken die ook in de zes andere Gentse stadparochies te vinden waren (en bij uitbreiding in andere steden). De eerste was de stichtingsdatum, die eind 11de-begin 12de eeuw te situeren is. Verder waren er meerdere clerici aanwezig die als pastoors en kapelannen optraden, naast verscheidene dienaren die toezagen op de organisatie en het verloop van de diensten. Ook was er sprake van lekenadministratie via een kerkfabriek en armendis en kende de kerk een actief broederschapleven. Hoewel het aantal Gentse centrumparochies beperkt was – amper vier in het geografische gebied van de zogenoemde ‘kuip’ – was het parochiale territorium van Sint-Niklaas aan de kleine kant vergeleken met dat van de andere. Daardoor werd de kerk door ‘slechts’ twee priesters bediend in vergelijking met bijvoorbeeld Sint-Michiel, waar er vijf pastoors waren³⁰⁵. Niettemin vallen een aantal specifieke kenmerken te noteren, die de parochie een eigen karakter gaven.

In het voorgaande werd reeds meermaals gewezen op de nadrukkelijke aanwezigheid van ‘de stad’ in de kerk. Het fraaie, alom geprezen uiterlijk van het gebouw was het gevolg van milde schenkingen en een drang naar grandeur van de parochianen, waarvan een aanzienlijk deel tot de sociaal-economische elite behoorde. Ondanks de beperkte omvang van de parochie zou Sint-Niklaas niettemin de kerk geweest zijn die het meest werd bezocht en door giften in de offerblokken werd begunstigd. In de 13de eeuw werd ze de kerk ‘van de patriciërs’ genoemd, een eeuw later deze ‘van de ambachten’³⁰⁶. Sint-Niklaas was daarnaast ook dé Gentse kerk bij uitstek waar het verenigingsleven thuis was. Nog een aspect dat de ‘verwantschap’ met de stad onderstreepte, was het feit dat de Sint-Niklaastoren lange tijd fungeerde als belfort en

³⁰⁴ Een gelijkaardige opmerking – zij het in de zeer specifieke context van de gebeurtenissen ten tijde van de Beeldenstormen – is te vinden bij Marcus van Vaernewijck. In zijn relaas over de Sint-Jacobskerk wees hij op de ‘exemplariteit’ van de gebeurtenissen in zijn parochie, die ook in de andere stadskerken plaatsgrepen. M. van Vaernewijck, *Van die beroerlijke tijden*, I, p. 310, geciteerd in A.-L. Van Bruaene, M. Bauwens “De Sint-Jacobskerk”, p. 107.

³⁰⁵ A.-L. Van Bruaene, M. Bauwens “De Sint-Jacobskerk”, p. 107-110, W. Simons, “Dieu, li premierz”, p. 83.

³⁰⁶ Dit vertaalde zich ook in de link met het stadsbestuur. We gaan hier in hoofdstuk 4 verder op in.

zelfs als stedelijke tresorie³⁰⁷. De oorsprong hiervan was ook zichtbaar in de architectuur: de kerk beschikte nu eenmaal lange tijd over de hoogste toren van Gent. De symbolische waarde van torens en de link die werd gelegd tussen de hoogte ervan en het prestige dat ze aan de ‘bouwers’ verschaften, is bekend. De uitbreiding en verfraaiing van de Sint-Niklaaskerk was met andere woorden ook een symbool van wereldlijk aanzien. Het optrekken van constructies die hoog boven de omgeving uittorenden, was immers « *un élément fort de l’identité urbaine* »³⁰⁸.

Vanuit artistiek en bouwtechnisch oogpunt was Sint-Niklaas misschien de mooiste, maar in ieder geval de meest problematische van alle Gentse parochiekerken. De sierlijkheid van de constructie moest het meer dan eens afleggen tegen de soliditeit, wat leidde tot allerlei ingrepen waarvan de littekens vandaag nog zichtbaar zijn. In materieel opzicht verkeerde de kerk meerdere malen in zwaar weer – bijvoorbeeld na de Beeldenstorm – wat de keuze ervan als locatie voor de eerste translatie van het Sint-Veerlekapittel in 1585 in feite wat contradictorisch maakt. Juist omwille van de logistieke problemen die ook het kapittel ondervond, werd het naar Sint-Niklaas overgebracht. Daarmee bekleedde de kerk tot eind 18de eeuw een unieke positie. Ze was namelijk de enige parochiekerk in de stad die een kapittel te gast kreeg en er zich tevens zetel van mocht noemen³⁰⁹.

³⁰⁷ F. Blockmans, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, p. 71. Het is evenwel niet duidelijk of met de Sint-Niklaastoren de 13de-eeuwse vieringtoren werd bedoeld. M.-C. Laleman, “Bodemverhalen”, p. 38

³⁰⁸. “*Au moment où se développe le pouvoir communal, la ville est déjà un espace où chacun fait démonstration bien visible de l’ampleur de son pouvoir*”. Dit geldt zowel voor private woningen als voor openbare gebouwen. A. Saint-Denis, « L’apparition », p. 72-74.

³⁰⁹ De Sint-Janskerk was na de komst van het Sint-Baafskapittel in 1540 en de oprichting van het bisdom Gent in 1559 immers een kathedrale kerk geworden, gewijd aan Sint-Bavo.

Hoofdstuk 2 Sint-Veerle: de kerk, het kapittel en de parochie

2.1 De relieken van de Heilige Veerle in Gent

De Heilige Veerle of Pharaïldis staat tot de dag van vandaag in eerste plaats als een Gentse heilige te boek. Niettemin zijn er van haar verering binnen de stad – op het toponiem ‘Sint-Veerleplein’ na – nog amper sporen te vinden. Haar cultus was bovendien niet zeer wijd verspreid. Binnen de grenzen van de huidige provincie Oost-Vlaanderen bijvoorbeeld, is nog amper één kerk aan haar toegewijd, met name het Sint-Pharaïldiskerkje uit 1824 in het onooglijke dorpje Smetlede (in de buurt van Aalst)³¹⁰. In Brabant werd de heilige sinds de middeleeuwen vereerd te Wambeek (bij Steenokkerzeel), waar zich vandaag nog steeds een Sint-Pharaïldiskapel bevindt³¹¹.

³¹⁰ O. Vandeputte (ed.), *Gids voor Vlaanderen. Toeristische en culturele gids voor alle steden en dorpen in Vlaanderen*, Tielt, 2007, p. 725. In Oostkerke bij Diksmuide werd in 1923 eveneens een Sint-Veerlekerk gebouwd, *ibidem*, p. 333. Over de ouderdom van haar verering daar is weinig informatie voorhanden.

³¹¹ In het kerkarchief van Steenokkerzeel, bewaard in het Rijksarchief te Leuven, getuigen enkele archivalia uit de 18de, 19de en 20ste eeuw van deze cultus. Zie E. Put, *Inventaris van het archief van de Sint-Romboutsparochie te Steenokkerzeel met inbegrip van de archieven van de armentafel, de choralenfundatie en het Sint-Bernardusbroederschap (15de-20ste eeuw)*, Brussel, 2008 (Rijksarchief te Leuven. Inventarissen, 43), nrs. 231-234, 240. Volgens de overlevering worden in dezelfde Sint-Romboutskerk te Steenokkerzeel de stenen broden bewaard uit één van de legenden die rond de heilige ontstonden. Op de hagiografie en de *vitae* van de Heilige Pharaïldis gaan we echter niet verder in. Voor meer informatie hierover, zie M.-H. Voordeckers-Declercq, “Het ontstaan van de S. Veerlecultus te Gent”, *HMGOG NR*, XVII, 1963, p. 3-7 alsook J. Deploige, “Twisten via heiligen. Hagiografische dialogen tussen de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs”, 941-1079, *HMGOG NR*, LXI, 2007, 39-40. Over de verering van de Heilige Pharaïldis te Steenokkerzeel: P. Degraeve, *Kort verhael van leven ende mirakelen van de H. Pharaïldis, naar een vita uit 1711 opgetekend door Z.E.H. Kockaert, toenmalig pastoor van Steenokkerzeel*, Steenokkerzeel, 2002 en J. Lauwers, *Steenokkerzeel, ter Ham, Wambeek en Humelgem*, II, Menen, 1987, p. 30-78. De werken van Voordeckers-Declercq, Degraeve en Lauwers dienen met de nodige voorzichtigheid te worden

Voor de oudste gegevens over de aanwezigheid van de resten van de Heilige Veerle en haar cultus in Gent, kan een beroep worden gedaan op twee verhalende bronnen, met name de *Miracula S. Bavonis* en de *Annales S. Bavonis*. De *Miracula* zijn een wellicht 10de-eeuwse bron, te dateren tussen 30 september 946 en vóór 9 maart 949, die als vrij geloofwaardig mag worden beschouwd³¹². Ze werd kort na de restauratie van de abdij opgetekend door een van de kanunniken en vertelt het verhaal van de mirakelen die gebeurden tijdens de omzwervingen van de gemeenschap met de relieken van hun patroonheilige. De *Annales* daarentegen is een 14de-eeuws en minder betrouwbaar werk, ondanks het feit dat het zich beroept op een 10de-eeuwse traditie³¹³.

Volgens de *Annales* werden de relieken van onder meer de Heilige Veerle in het jaar 754 door abt Egilfried van de Sint-Baafsabdij uit Lotharingen meegebracht. Op 16 november van hetzelfde jaar werden haar overblijfselen op plechtige wijze in de abdij geplaatst³¹⁴. Volgens de hypothese van M.-H. Voordeckers-Declercq maakte de abt bij zijn terugkeer uit Rome in 754 wellicht een stop in Bruay (vandaag Bruay-sur-l'Escaut, regio Nord-Pas-de-Calais), waar zich een aan Sint-Veerle gewijde bidplaats bevond die uit de tijd van de heilige zelf zou stammen. Vanuit deze locatie tussen Valenciennes en Saint-Amand zou hij de relieken van Veerle naar Gent hebben gebracht³¹⁵.

Vanaf de tweede helft van de 9de eeuw brak een bewogen tijd aan voor de Sint-Baafsabdij, waarvan het relaas zowel in de *Miracula* als de *Annales* werd opgenomen. De Noormanneninvallen verwoestten de abdij tot tweemaal toe, met name in 851 en 879-880. De kanunniken zelf hadden reeds in 846 de wijk genomen naar het versterkte klooster van Sint-Omaars (Saint-Omer, huidige regio Nord-Pas-de-Calais), uit angst voor de dreiging uit het noorden. De gemeenschap moest weliswaar haar abdij achterlaten,

gelezen, vooral wat de interpretatie van de gegevens in verband met het overbrengen van de relieken van de heilige betreft.

³¹² Over de datering, zie G. Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het Liber Traditionum Antiquus van de Gentse Sint-Pietersabdij*, Brussel, 1998, p. 242, noot 142 (VKAWLSKB, Klasse der Letteren, 164).

³¹³ *The Narrative Sources from the Low Countries*, ed. J. Deploige, Brussel (sinds 2009), URL: <http://www.narrative-sources.be>, IDA083 (geraadpleegd op 5 mei 2013).

³¹⁴ “*Qui anno Domini 754 de urbe Roma rediens, multas reliquias apostolorum et aliorum sanctorum, et de Lotharingia corpus beate Pharaildis Deo dicte virginis secum detulit, et in cenobio Gandensi 16. Kalendas Decembris honorificer et decenter collocavit*” via MGH, URL:

http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000869_00207.html?sortIndex=010%3A050%3A0002%3A010%3A000%3A00&zoom=0.75 (geraadpleegd op 24 mei 2014).

³¹⁵ Voor een uitgebreid overzicht van de geografische en chronologische argumenten ter zake: M.-H. Voordeckers-Declercq, “Het ontstaan”, p. 8-11.

maar de reliekenschat werd meegenomen en in veiligheid gebracht³¹⁶. In 853 trokken de Bavelingen vanuit Sint-Omaars naar Laon (Picardië). Tussen 911-918 en 937 verlieten ze ook Laon en verbleven ze wellicht enige tijd in Nesle-la-Reposte (Champagne-Ardenne). Vóór 937 keerde een delegatie van zeven kanunniken terug naar Gent³¹⁷. Aangezien de restanten van de vernielde abdijgebouwen geen veilig onderkomen boden voor de teruggebrachte relieken, werden deze tijdelijk ondergebracht in wat de *Miracula* als *novo edificata castello ecclesia* omschrijven³¹⁸. De kapel waarvan sprake is, behoorde toe aan wat traditioneel als de grafelijke burcht wordt beschouwd. Het gebied dat rond deze versterking lag, stond rechtstreeks onder het gezag van de graaf en beschikte over een eigen castrale ‘kerk’ die wellicht (zoals de meeste burchtkerken) aan Onze-Lieve-Vrouw was toegewijd³¹⁹. Het is evenwel niet zeker dat zich onder de in bewaring gegeven relieken ook de resten van de Heilige Veerle bevonden, aangezien de *Miracula* enkel expliciet deze van Bavo vermelden³²⁰. De eerste niet-verhalende bron waarin sprake is van een claim van de gemeenschap op de stoffelijke resten van deze vrouwelijke “*martir et virgo*”, is de brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, die uit het begin van de 11de eeuw dateert³²¹. Ondanks het feit dat de abt stelt dat de relieken “*apud nos antiquitus reperta*”, betekent dit niet zonder meer dat ze tot de reliekenschat behoorden die volgens de *Miracula* in 939 in de “*castello ecclesia*” werd geborgen³²². Zo werd door Hans

³¹⁶ In de *Annales* luidt het: “Anno 844 Eynardus abbas Gandensis obiit, successit Einkericus. Qui secundo anno, scilicet 846, propter incursionem Northmannorum corpora sanctorum Bavonis et Pharaildis cum aliis reliquiis sanctorum transtulit ad castrum Sancti Audomari” via MGH, URL :

http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000869_00207.html?sortIndex=010%3A050%3A0002%3A010%3A00%3A00&zoom=0.75 (geraadpleegd op 24 mei 2014).

³¹⁷ G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 33, Declercq, “Heiligen, lekenabten en hervormers”, p. 27-28.

³¹⁸ “*Igitur post Northmannicae infestationis repausationem opstabili quandoque regione tranquillitatis quiete composita, metuentes aliquorum alicuius incursionis inquietudinem, hi videlicet qui Lugduno transfugerant cum sanctis reliquiis et monasteriali suppellectili, utpote in extraneis constituti. Gandavum quantocius, sublati secum sancti patris pignoribus, maturabant reverti. Et quoniam eotenus ut totus circumiacens pagus, ita et Gandensis coenobii locus pene videbatur similior deserto vacuatus cultoribus, in novo edificate castello aecclesia, illo ea introduxerunt custodienda*” via MGH, URL:

http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000889_00029.html?sortIndex=010%3A050%3A0015%3A010%3A02%3A00&zoom=0.75 (geraadpleegd op 24 mei 2014).

³¹⁹ H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum en Oudburg”, p. 3-5, 10.

³²⁰ M.-H. Voordeckers-Declercq, “Het ontstaan”, p. 13; L. Voet, *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030)*, Brussel, 1949, p. 47-48; H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum en Oudburg”, p. 8-9; H. Van Werveke, « A-t-il existé des fortifications à Saint-Omer antérieurement à 878-881 ? », *BTFG*, XLI, 1949, p. 1079; P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 240-241. Cf. noot 317.

³²¹ L. Voet, *De brief*, p. 46-57.

³²² Othelbold heeft immers slechts zeer weinig informatie te melden met betrekking tot deze relieken: “Dit stilzwijgen is des te meer betekenisvol, vermits Othelbold niet nalaat aan zijne briefwisselaarster mede te delen, hetgeen hij weet aangaande de andere heiligen, die in de Sint-Baafsabdij vereerd werden”. E. Callant, *De Sint-Veerleplaats te Gent. Hare gebouwen, instellingen en gebeurtenissen*, Gent, 1908, p. 21.

Van Werveke de suggestie geopperd dat de relieken al door toedoen van graaf Boudewijn II (879-918) naar de Gentse burcht werden gebracht³²³. Ook Adriaan Verhulst en Georges Declercq situeren de translatie van de relieken op een vroeger tijdstip, met name in de jaren 920-930³²⁴. Zeker tijdens de periode 937-946 verbleven de kanunniken in het *castellum*.

In de loop van 946 werden de relieken plechtig naar de heropgerichte Sint-Baafsabdij overgebracht door Gerard van Brogne, die als de geestelijke leider van deze restauratie wordt beschouwd. Volgens de 14de-eeuwse *Annales* werd op vraag van de toenmalige graaf van Vlaanderen, Arnulf I (918-962) besloten om deeltjes van de relieken van Sint-Veerle en Sint-Bavo in de burchtkerk achter te laten³²⁵. Het overbrengen of bewaren van relieken in grafelijke versterkingen was een klassiek ritueel dat door de graven van Vlaanderen werd aangewend voor de legitimatie van hun macht. Algemeen wordt aangenomen dat zij van de onrust ten tijde van de Noormanneninvasies handig gebruik wisten te maken om in de loop van de 9de en 10de eeuw hun macht uit te breiden en te consolideren. Van districtsfunctionarissen over de Karolingische *pagi* wisten ze uit te groeien tot soevereinen, die de heerschappij verwierven over een ruimer aaneengesloten gebied binnen het fel verzwakte West-Frankische Rijk. Door het toevoegen van 'spirituele beschermers' in de vorm van relieken werd het belang van de nieuwe machtsbasissen onderstreept. De grafelijke machtskernen kregen op deze wijze naast een politiek-strategische ook een religieuze rol toebedeeld³²⁶. Als tegemoetkoming voor de achtergelaten relieken zou een jaarlijkse processie worden ingericht naar de abdij, waarin de clerus van de burchtkerk zou opstappen³²⁷. Paul Trio meende in de 14de-eeuwse vermelding van het schenken van de relieken in de *Annales* een maneuver te zien van de Sint-Baafsabdij om haar patronaatsrecht over Sint-Veerle te consolideren. Hij poneert deze hypothese onder meer vanuit de – terechte – vaststelling dat er vóór de

³²³ H. Van Werveke, « A-t-il existé », p. 1078-1085; L. Voet, *De brief*, p. 46-57; B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 385; M.-H. Voordeckers-Declercq, "Het ontstaan", p. 16.

³²⁴ A. Verhulst, G. Declercq, "Het vroeg-middeleeuwse Gent", p. 55-56.

³²⁵ "Anno 940 aliquibus sanctorum Bavonis et Pharaildis reliquiis in ecclesia predicta novi castelli super ripam fluminis Legia sita, ad instantiam et devotam supplicationem Arnulfi comitis Flandrie relictis, tali conditione, quod clerus prefate ecclesie cum supradictis eorum reliquiis annuam peregrinationem dicto cenobio Gandensi venerabiliter persolverent, sanctorum Bavonis et Pharaildis predictorum corpora cum aliorum sanctorum pigneribus a sancto Gerardo, abbate Gandensi, de sepelicta novi castelli ecclesia cum innumerabili multitudine populorum ad cenobium Gandenense reportantur, et cum ingenti leticia et tripudio ibidem decenter relocantur" via MGH, URL : <http://www.dmgh.de/de/fs1/object/goToPage/bsb00000869.html?pageNo=188&sortIndex=010%3A050%3A0002%3A010%3A00%3A00> (geraadpleegd op 24 mei 2014).

³²⁶ B. Meijns, « Les premières collégiales des comtes de Flandre, leurs reliques et les conséquences des invasions normandes (IXe-Xe siècles) », *BTFG*, LXXXV, 2007, p. 575. Over *pagi* of gouwen, zie voetnoot 72.

³²⁷ M.-H. Voordeckers-Declercq, "Het ontstaan", p. 13.

11de eeuw geen vermeldingen van de relieken in de burchtkapel voorhanden zijn uit niet-narratieve bronnen³²⁸.

De oudste diplomatisch bron die spreekt over de aanwezigheid van de relieken van Sint-Veerle in de Gentse burchtkerk is een akte van 12 juni 1073 die getuigt van de *translatio* van de resten van de heilige naar een nieuw schrijn. Bij deze gelegenheid waren vijf bedienaren van de kerk aanwezig, de monniken en abten van zowel de Sint-Pieters- als de Sint-Baafsabdij en de burggraaf van Gent³²⁹. In datzelfde jaar, op 20 mei, hadden de monniken van Sint-Baafs echter eveneens met hun reliekschrijn van de Heilige Veerle een translatie in de Sint-Pietersabdij bijgewoond³³⁰. Dit betekende dat er dus twee relieken van Sint-Veerle ‘circuleerden’, wat overeenstemt met de bevindingen uit de *Annales*³³¹. Om redenen die hiervoor reeds werden geschetst, moeten deze annalen echter met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Trio haalt in dit verband aan dat er niet zoiets bestaat als de ‘ondeelbaarheid’ van het heiligenlichaam, waarmee hij verwijst naar de zeer wijd verspreide praktijk van het opdelen en laten circuleren van stukjes lichaam van overleden heiligen. De loutere eigendom van een reliek garandeerde immers niet automatisch de authenticiteit ervan. Niettemin schenen zowel Sint-Baafs als Sint-Veerle het wederzijdse bezit van resten van de heilige te erkennen – zoals de aanwezigheid van de abt van Sint-Baafs bij de translatie in de Sint-Pietersabdij bevestigt – wat dan wel weer in het voordeel van de versie uit *Annales* pleit³³². Zeker in de 12de eeuw en vanaf 1540 was er sprake van een Sint-Veerlecultus in de Sint-Baafsabdij en -kathedraal, hoewel de verering van de heilige in haar gelijknamige kerk toonaangevend was³³³. De verdere geschiedenis van de Veerlerelieken in de grafelijke kapittelkerk biedt bovendien nog meer stof tot nadenken, zonder evenwel uitsluitel te bieden over een aantal zaken.

³²⁸ De hypothese van Trio stoelt op meer uitgebreide gegevens, die in de verdere uiteenzetting in verband met het patronaatsrecht uitvoeriger worden behandeld en geëvalueerd. P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 240-242.

³²⁹ RAG, SV, serie charters, nr. 1.

³³⁰ P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 243.

³³¹ Voor de discussie hieromtrent, zie ook *ibidem*, p. 243-244; J. Van Loon, “De heilige Farahildis: haar naam en de historische waarde van haar vita”, *Naamkunde*, 1982, XIV, p. 108. Van Loon citeert hier de *Miracula*, maar bedoelt de *Annales*.

³³² P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 243.

³³³ *Ibidem*, p. 243-244, Maurice Coens en Joseph Van Der Straeten toonden aan de hand van de studie van liturgische documenten zoals kalenders en martyriologia van de Sint-Baafsabdij en het Sint-Baafskapittel aan dat er wel degelijk een Sint-Veerlecultus was in de abdij en later het kapittel. In het in 1572 gedrukte *Officium de Sanctis* van Sint-Baafs bijvoorbeeld, werd ook Sint-Veerle opgenomen. In de litanieën van de Sint-Pietersabdij blijft ze dan weer nadrukkelijk afwezig. M. Coens, J. Van Der Straeten, « Un martyrologe du XIIIe siècle à l’usage de Saint-Bavon de Gand (Brit. Mus., Egerton 2796) », *Analecta Bollandiana*, LXXXIV, 1966, p. 135-136.

Op 7 oktober 1337 werden de relieken van de heilige op vraag van het kapittel door bisschop Andreas Ghini van Doornik in een nieuw schrijn geplaatst³³⁴. Reeds het jaar voordien, op 6 februari 1336, was het schrijn met de resten van Bavo en Veerle in het bijzijn van de vicaris-generaal en de officiaal van het bisdom Doornik en diverse getuigen geopend³³⁵. Drie dagen later, op 9 februari, kwam het kapittel op vraag van de bisschop bijeen om te beraadslagen over de overbrenging van dezelfde relieken³³⁶. In oktober dat jaar werd in ieder geval een schrijn geplaatst bij het Heilig Kruisaltaar, dat relieken van de Heilige Agnes bevatte³³⁷. De translatiedatum, 7 oktober, gold voortaan ook als een officiële feestdag in het kapittel³³⁸. In 1342 zou het Sint-Veerlekapittel ingelicht zijn over de verering van een aantal stenen broden te Steenokkerzeel, die de stoffelijke bewijzen vormden van een van de mirakelen van de Heilige Veerle³³⁹.

Vervolgens springen we bijna drie eeuwen in de tijd vooruit. Op 25 februari 1611 werden in het Sint-Baafskapittel elf reliekcapsules gevonden, waaronder zich relieken van de Heilige Veerle bevonden. Op 30 april werden de twee reliekjes van de Heilige Veerle uit hun capsule gelicht en aan het gelijknamige kapittel bezorgd³⁴⁰. Het Sint-Veerlekapittel liet op zijn beurt een houten capsule maken voor de grote reliek en een zilveren voor de kleine, die dan kon worden vereerd en gekust. Op de dag van de overdracht (30 april) werden de relieken ook aan de bevolking getoond. Het kapittel ontving daarenboven een brief waarin bisschop Maes getuigenis aflegde van de vondst, die als officieel attest gold³⁴¹. Twintig november van datzelfde jaar werden ze plechtig in een reliekenkast

³³⁴ RAG, SV, serie charters, nr. 132.

³³⁵ RAG, SV, serie charters, nr. 122.

³³⁶ RAG, SV, serie charters, nr. 123.

³³⁷ RAG, SV, serie charters, nr. 129. In uitvoering van de laatste wens van wijlen proost Livinus Bleckere acteerde het kapittel in 1418 dat de relieken waarover ze beschikten in een nieuw verguld schrijn zouden worden ondergebracht. Hierbij wordt een overzicht gegeven van de resten in kwestie, maar er wordt evenwel geen melding gemaakt van de Heilige Veerle, noch van Sint-Bavo en Sint-Agnes. RAG, SV, serie charters, nr. 342. Dit kan wellicht worden verklaard door het feit dat de relieken van deze drie heiligen reeds over een afzonderlijk schrijn beschikten.

³³⁸ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 249.

³³⁹ Het relaas van het mirakel gaat als volgt: een vrouw verzocht één van haar buurvrouwen om wat brood. Deze beweerde er geen te hebben en waagde het te zweren bij God en de Heilige Pharaïldis dat al haar brood in steen mocht veranderen indien dit een leugen was. Aldus geschiedde. In de 17de eeuw werd de beschrijving van het mirakel en een verwijzing naar een oorkonde hieromtrent van 14 juni 1342 opgenomen in een levensbeschrijving van de Heilige Veerle die door de toenmalige proost van het kapittel werd opgesteld. I. C. Vrints van Trauwenfeldt, *Het leven vande H. Pharaïldis*, Gent, 1674, p. 38-41. Twee van deze broden zouden naar Gent zijn gebracht en zich heden ten dage in de Sint-Niklaaskerk bevinden, maar herhaaldelijke navraag bij de verantwoordelijken voor de kerk leverde niets op.

³⁴⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 127 r°.

³⁴¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 138 r°.

tentoongesteld op het hoogaltaar, die werd gezegeld met het zegel van het kapittel³⁴². Het is niet geheel duidelijk of het hier de relieken betrof die terug naar de Sint-Baafsabdij keerden, ofwel deze van het kapittel die – op één of andere wijze – in de kathedraal waren terecht gekomen, bijvoorbeeld tijdens de turbulente episode van de Beeldenstorm en de Calvinistische Republiek³⁴³. Bijkomend onderzoek in bijvoorbeeld de *acta capituli* van Sint-Baafs, zou mogelijk meer gegevens hierover kunnen verschaffen. Bij de translatie werd in ieder geval gemeld dat het Sint-Veerlekapittel niet enkel goederen en ornamenten, maar ook relieken was verloren tijdens de voorafgaande periode³⁴⁴. Een laatste gegeven in verband met de overblijfselen van de heilige dat we hier aanhalen, is de schenking van relieken van het Sint-Baafskapittel aan de aartsbisschop van Mechelen op 17 december 1685, om deze te bewaren in de Sint-Veerlekapel te Wambeek bij Steenokkerzeel (*ut supra*). Op 9 mei 1686 werden de relieken door aartsbisschop Alphonse de Berghes authentiek verklaard en bij de pastoor van Steenokkerzeel in bewaring gegeven, waarna ze op 12 mei plechtig in processie naar de kapel te Wambeek werden overgebracht³⁴⁵. Het zou dus kunnen dat de Sint-Baafsabdij eind 16de-begin 17de eeuw inderdaad over de reliek van het Sint-Veerlekapittel beschikte, deze restitueerde en vervolgens enkele decennia later haar ‘eigen’ reliek naar Steenokkerzeel stuurde. Uit nazicht van de reliekenverzameling van de Sint-Baafskathedraal bleek bovendien geen reliek van Sint-Veerle meer voorhanden te zijn, hoewel er in de crypte van de kathedraal een afzonderlijk schrijn staat opgesteld met reliekjes van alle overige Gentse stadsheiligen³⁴⁶.

Over de omzwervingen van de relieken van de Heilige Veerle is het laatste woord overduidelijk nog niet gezegd. Het valt niettemin buiten het doel van dit onderzoek om op deze materie verder in te gaan. Er dient vooral onthouden te worden dat de aanwezigheid van relieken in de burchtkapel de graaf de theoretische mogelijkheid bood zijn macht te legitimeren. De invasies van de Noormannen veroorzaakten niet enkel een massale vlucht van kloosterlingen, maar ook een migratie van hun relieken en kostbaarheden. Door de beschikking over zowel een spirituele als een materiële dotatie werden tal van grafelijke *castra* als een logisch gevolg hiervan, van een kapittel

³⁴² RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 146 v°:

³⁴³ Dit wordt ook gesuggereerd bij E. Hautcoeur, *Actes de Sainte Pharailde*, Lille, 1887.

³⁴⁴ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 149 v°.

³⁴⁵ AAM, *Mechliniensia*, nr. 136; J. Lauwers, *Steenokkerzeel*, p. 56. Zie ook N. N., *Kort verhael van het Leven ende Mirakelen van de H. Pharaildis, maghet, Gemeynelijck genaemt S. Veerle, die tot Steynockerzeel geviert wordet. Ghetrocken uit gheloof-weerdige Schryvers, ende andere authentycke Monumenten*, Brussel, 1711. De relieken van Sint-Veerle zouden geruild zijn voor resten van de Heilige Rumoldus. E. Hautcoeur, *Actes de Sainte Pharailde*.

³⁴⁶ Met dank aan E.H. kanunnik Ludo Collin, rector van de Sint-Baafskathedraal, die bereid was ons toegang te verlenen tot de reliquiaria in de Sacramentskapel, de sacristie en de crypte van de kathedraal.

voorzien³⁴⁷. In wat volgt, gaan we verder in op de verschillende elementen en aspecten die verband houden met (de genese van) het Sint-Veerlekapittel.

³⁴⁷ B. Meijns, « Les premières collégiales », p. 575.

2.2 De (burcht)kerk

2.2.1 De identificatie van *novum castellum*

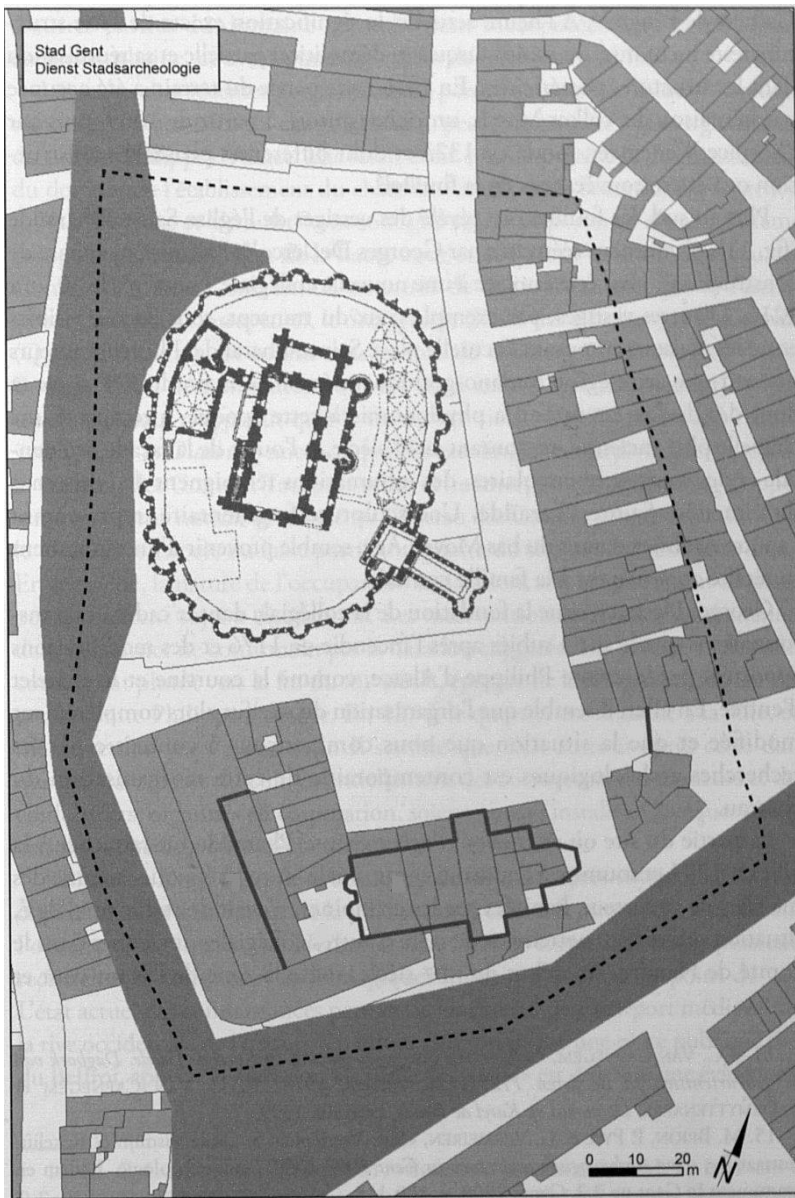
De omzwervingen van de relieken brengen ons vervolgens bij een tweede punt, dat te maken heeft met de interpretatie van de term *castellum* zoals vermeld in de *Miracula*. Archeologisch onderzoek bracht immers sporen van een 10de-eeuwse houten versterking aan het licht op de plek van het huidige Gravensteen. Dit zou de traditionele interpretatie van de term *novum castellum* als grafelijke versterking in een nieuw daglicht plaatsen. Kan dit houten complex immers met de veronderstelde versterking worden geïdentificeerd? Vergelijkend onderzoek wees uit dat *castellum*-vermeldingen niet noodzakelijk naar kastelen of versterkingen verwijzen, maar eerder naar nederzettingen. De aanduiding van een *novum castellum* in de 10de-eeuwse *Miracula* zou bijgevolg niet per definitie op een versterking van grafelijke oorsprong wijzen. Vanuit deze optiek zou het ook kunnen gaan om een burgerlijke nederzetting met een gemengde bevolking. Er zijn tot op heden immers geen doorslaggevende archeologische argumenten om de aangetroffen houtbouw ook daadwerkelijk als een versterking of burcht te identificeren³⁴⁸. De oudste sporen van steenbouw op de plaats van deze versterking zijn te dateren omstreeks de 11de eeuw. Het zuinige gebruik van Doornikse kalksteen en de architecturale keuzes die werden gemaakt, wijzen in de richting van een luxeresidentie. Deze bouwcampagne zou te situeren zijn ten tijde van de regering van Boudewijn IV of V (988-1035 of 1035-1067), toen het graafschap Vlaanderen gereorganiseerd werd en het Gravensteen naast de grafelijke residentie ook de functie van administratief centrum van de kasselrij kreeg³⁴⁹. Vanaf 1180 werd met de term *castrum* of *castellum* verwezen naar het eigenlijke kasteel, het Gravensteen. Dit komt overeen met het moment waarop Filips van de Elzas (1168-1191) de reorganisatie van de Gravensteensite (die reeds onder zijn vader Diederik was aangevat) voltooidde³⁵⁰. Vóór

³⁴⁸ Zie M.-C. Laleman, "Chateau et pouvoir. Beschouwingen bij symboolarchitectuur in de ontwikkeling van het middeleeuwse Gent", *HMGOG NR*, LXII; 2008, p. 11-12; M. Berkens, M.-C. Laleman, "Vooruitstrevend of ouderwets", p. 18-19; M.-C. Laleman, «Château et pouvoir à Gand», p. 362.

³⁴⁹ M.-C. Laleman, "Chateau et pouvoir", p. 12.

³⁵⁰ *Ibidem*, p. 13-15. In verband met de terminologische discussie, zie: H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum en Oudburg", p. 50-51; H. Van Werveke, *Kritische studiën*, p. 19-20, 54-57; J. F. Verbruggen, « Note sur le sens des mots castrum, castellum, et quelques autres expressions qui désignent des fortifications », *BTFG*, XXVIII, 1950, p. 147-155.

deze periode beschreven beide termen een gebied dat een breder territorium rondom de versterking omvatte³⁵¹. Het zuidwestelijke deel van dit territorium strekte zich uit van aan de Leie in zuid-zuidoostelijke richting tot de Leertouwers- of Plotersgracht in het noorden en noordwesten. De Schipgracht bepaalde de noordoostelijke afbakening, terwijl de Lieve de westelijke grens van dit gebied vormde. Het stond onder het rechtstreekse toezicht van de graaf die er de volledige macht uitoefende³⁵². Het belang van dit bijzondere juridisch statuut komt verder nog aan bod.

Figuur 6 Grenzen van het castrum na 1180 (stippellijn)
Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarcheologie

³⁵¹ H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum en Oudburg", p. 13-14; M.-C. Laleman, "Chateau et pouvoir", p. 13.

³⁵² Dit gebied was tot de tweede helft van de 13de eeuw in een grafelijk en een klerikaal deel opgesplitst. Van burgerlijke bewoning was geen sprake. H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum en Oudburg", p. 5, 46.

In ieder geval was er op de locatie waar de relieken van de Sint-Baafsabdij in de eerste helft van de 10de eeuw heen werden gebracht een kapel gevestigd, die kan worden vereenzelvigd met de kapel van de (al dan niet latere) grafelijke residentie³⁵³. Grierson meende ten onrechte dat de grafelijke burcht nooit een eigen kapel heeft gehad en dat de kapel uit de *Miracula* met de Sint-Janskerk dient te worden vereenzelvigd³⁵⁴. Deze stelling wordt echter tegengesproken door een bron afkomstig uit het kapittel zelf. De annalen van Sint-Veerle situeren immers een Sint-Veerlekerk bij de burcht vanaf 912³⁵⁵. Zeker in 1060 kwamen de monniken van de abdij van Lobbes “*apud Sanctam Pharahildem*” bidden, toen ze op bedeltocht met de relieken van hun patroonheilige Sint-Ursmarus Gent aandeden³⁵⁶. Deze kapel werd in 1176 verwoest door de grote brand die Gent toen teisterde en ook het toen aanwezige archief van de instelling grotendeels verwoestte. De herhaling van de privileges van de burchtkerk door aartsbisschop Willem van Reims in 1179 bevestigt de vernieling:³⁵⁷

³⁵³ Ondanks de bedenkingen bij de aard van de houten nederzetting, wordt hier toch de term ‘versterking’ of *castrum* overgenomen. De auteurs van de bijdrage over de oudste geschiedenis van Gent passen deze in het meest recente overzichtswerk van de geschiedenis van de stad immers ook toe. Zie: G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 45-47. Het oprichten van de burchtkapel moet wellicht gelijktijdig gesitueerd worden met het moment waarop de graaf het gebied innam en het als bestuurszetel inrichtte. H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum en Oudburg”, p. 58. De term *ecclesia* werd zeer breed toegepast en vertelt in se niets over het statuut van de bidplaats die ermee is aangeduid. M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 106-107. De begrippen kerk of kapel duiden hier dus niet zozeer op onderling verschillende types instellingen, maar op wat we eerder algemeen als ‘bidplaatsen’ kunnen beschouwen. Beide termen worden ook in de literatuur over het Sint-Veerlekapittel door elkaar gebruikt, cf. G. Declercq, “Nieuwe inzichten over de oorsprong van het Sint-Veerlekapittel in Gent”, *HMGOG NR*, XLIII, 1989, p. 58.

³⁵⁴ Th. Grierson, “The early abbots of St. Bavo’s of Ghent”, *RB*, XLIX, 1937, p. 57; R. Witdouw, “Kapittels en kanunniken onder Philippe d’Arbois, bisschop van Doornik (1351-1378)”, *DL*, XXXVII, 1995, p. 186.

³⁵⁵ Deze annalen zijn weliswaar enkel bekend via twee 15de-eeuwse afschriften van het *Liber Floridus* van Lambert van Sint-Omaars, waar ze als een toevoeging bij de annalen van Sint-Omaars zijn opgenomen. Beide afschriften gaan terug op een 14de-eeuws model, maar werden wel door het kapittel zelf opgetekend. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 49-50.

³⁵⁶ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 386. Het relaas van deze bedeltocht werd beschreven in de “*Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta*”, *MGH SS*, XV, p. 837-842.

³⁵⁷ De originele oorkonde ging verloren, de inhoud is gekend uit een *vidimus* door gravin Margaretha van Constantinopel: RAG, SV, serie charters, nr. 2. De gevidimeerde akte werd onder meer uitgegeven door M.-H. Voordeckers-Declercq, “Het ontstaan”, p. 20-22. Zie ook G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 49; A. Verhulst, “Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12de eeuw”, *HMGOG NR*, XIII, 1959, p. 18-19. Colinez stelt dat de kerk en het grootste deel van het archief reeds tijdens de grote brand van mei 1120 zouden zijn vernietigd, een gegeven dat werd overgenomen door Callant maar dat niet door bevindingen uit het archeologisch onderzoek naar de Gravensteensite wordt gestaafd. L.-A. Colinez, *Collégiale de Sainte-Pharahilde à Gand*, Gand 1852, p. 6 (overdruk uit *Annales de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand*, IV, 1851-1852, p. 195-233); E. Callant, *De Sint-Veerleplaats*, p. 23; M.-C. Laleman, “Château et pouvoir”, p. 12-13. Ook Deruelle nam deze bewering onterecht over: M. Deruelle, “De Sint-Veerlekerk te Gent”, *Oostvlaamse Zanten*, XLVI, 1971, p. 56.

“Postmodum autem infortunio miserabili, praefato oppido penitus igne consumpto, etiam ipsa ecclesia Sanctae Pharaïldis in pulverem et in cinerem redacta, cum privilegia eiusdem ecclesiae, tam de scholis praelibatis, quam de elemosynis sibi collatis, fuissent in combustionem et cibus ignis ...”

2.2.2 De lotgevallen van de Sint-Veerlekerk

Omstreeks de periode waarin grondige werkzaamheden aan het Gravensteen plaatsvonden werd ook een Sint-Veerlekerk gebouwd, die vanaf eind 12de, begin 13de eeuw in de oorkonden van graaf Boudewijn IX (1194-1205) als locatie van uitgave wordt vermeld³⁵⁸. Recent archeologisch onderzoek bracht de verschillende bouwfases van een ‘eerste’ kerk aan het licht. De oudste vondsten wijzen op een constructie in romaanse stijl, die niet precies in de tijd kan worden gesitueerd maar in ieder geval van vóór 1216 dateert³⁵⁹. Dit stemt mogelijk overeen met hiervoor vermelde bouwactiviteiten uit het laatste kwart van de 12de eeuw. Deze constructie werd vergroot en later aangepast tot een gotische kerk, die op haar beurt – wellicht gefaseerde – wijzigingen onderging. De nieuwe kerk werd door de bisschop van Doornik plechtig ingewijd op 30 juni 1216³⁶⁰. Hoewel de directe link met de grafelijke burcht vanaf de constructie van de nieuwe kerk niet langer bestond, bleef Sint-Veerle als religieuze instelling doorheen het hele verloop van haar geschiedenis de eretitel van grafelijke kapel dragen³⁶¹. Dat er niettemin een verbintenis bleef tussen het kapittel en de burcht is een gegeven dat verder nog aan bod komt.

De constructie van de nieuwe en ruimere kerk op het huidige Veerleplein moet wellicht worden gezien in het kader van de oprichting van het bijhorende kapittel³⁶². Het

³⁵⁸ W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, Brussel, 1971 (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Verzameling van de Akten der Belgische Vorsten), p. 89, 113, 369, 393.

³⁵⁹ M.-A. Bru, P. Steurbaut, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein”, *passim*; G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 58; M.-C. Laleman, “Van tentenkampen tot ‘stenen zo hoog als torens’. De ontwikkeling van de Gentse architectuur in de preromaanse en romaanse tijd”, in G. Deseyn, M. Dubois, M. Fredericq-Lilar, N. Poulain (eds.), *Gent & architectuur. Trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 1985, p. 17; P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 245 en M.-C. Laleman, “Chateau et pouvoir”, p. 15-16.

³⁶⁰ De kerkwijding wordt vermeld in de Annalen van Sint-Veerle uit het midden van de 14de eeuw, een gegeven dat wordt ondersteund door het feit dat bisschop Goswinus van Doornik op dat ogenblik zeker in Gent aanwezig was. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 96-97.

³⁶¹ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 58-59.

³⁶² Het oprichten van een kapittel gelinkt aan een burchtkapel ging doorgaans immers gepaard met de bouw van een nieuwe kerk, zoals bijvoorbeeld ook het geval was in Brugge en Kortrijk. G. Declercq, “Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel in Brugge?”, *HGGB, XCCII*, 1985, p. 155-156; J. De Cuyper, “Het ontstaan van

kerkgebouw was in oost-westelijke richting georiënteerd, met het koor traditioneel in het oosten en het schip evenwijdig met de Leie³⁶³. In de 15de eeuw werden dringende herstelwerken uitgevoerd aan de kerk en de kapittelschool, waarvoor de kanunniken een som van 18 lb. par. aan het kapittel ter beschikking stelden³⁶⁴. In 1525 dreigde de toren van de Sint-Veerlekerk in te storten, waarop veiligheidshalve besloten werd ze af te breken en een nieuwe toren te bouwen. Deze werd het daaropvolgende jaar afgewerkt en kostte 200 lb. gr. vl.³⁶⁵. De aanvankelijk vierhoekige toren zou toen door een achthoekig exemplaar zijn vervangen³⁶⁶.

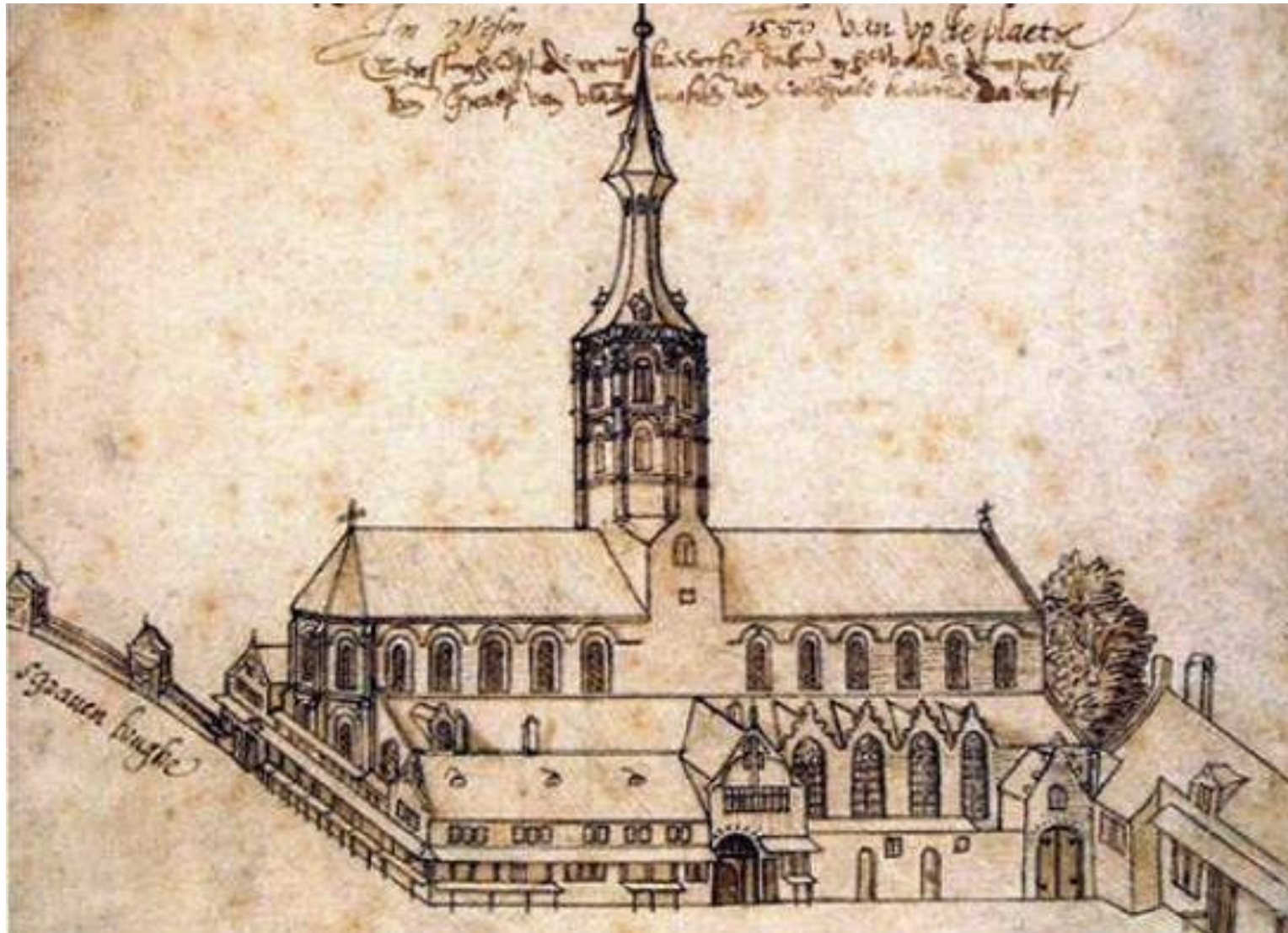
het kapittel te Kortrijk (1199-1212)”, in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, Leuven-Brussel, 1946, p. 516.

³⁶³ M.-A. Bru, P. Steurbaut, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein 2 en 3 & Kleine Vismarkt 7”, *Archeologisch onderzoek in Gent, 1999-2006*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, 2) Gent, 2007, p.165; M. Brion, P. Pype, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein 5, Oude Vismijn & Rekelingestraat 5”, *Archeologisch onderzoek in Gent, 1997-2008*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, 2) Gent, 2008, p. 117; M.-A. Bru, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein 5, Oude Vismijn”, *Archeologisch onderzoek in Gent, 1997-2008*, p. 132.

³⁶⁴ L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 17. Kanunniken Livinus Coolins, Lucas Rijm, Johannes Boomhauwere, Johannes Morael, Johannes van Zingem, Livinus Maeth, Livinus de Bleekere en Johannes Baerck schonken hiervoor 18 lb. par. Johannes Morael betaalde wegens zijn niet-residentie 6 lb. par. extra. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 111 r°-v°. De kapittelschool lag aan de westelijke zijde van het Sint-Veerleplein, *ut infra*.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 18. A. Van Heule, P.-C. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent van 't jaer 1301 tot 1793*, II, Gent, 1854, p. 67.

³⁶⁶ H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum en Oudburg”, p. 39.

Figuur 7 De Sint-Veerlekerk gezien vanaf het Gravensteen, met oost-west georiënteerd koor, door Arend van Wynendaele (1580)
 Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarchief, Album Arend Van Wijnendaele

Figuur 8 De buurt rond het Gravensteen met de Sint-Veerlekerk (nr. 4), oost-west georiënteerd, naar het panoramisch zicht op Gent uit 1534, door J. Heins

De woelige episode van de Beeldenstorm bracht de kerk grote, zelfs fatale schade toe. Het gebouw viel een eerste keer aan de iconoclasten ten prooi in de nacht van 22 op 23 augustus 1566. Uit het dagboek van Marcus van Vaernewijck leren we het volgende met betrekking tot de eerste doortocht van de beeldenstormers in Sint-Veerle³⁶⁷:

“... daer wasser een groot ghedeel in de canesije van Sente Pharahilden, daer zijt ooc al cuijschten ende in sticken braken...”

Bij zijn beschrijving van de vernielde kunstwerken, vermeldt hij nog het volgende³⁶⁸:

“t Sente Pharahilden en weet ic niet wat daer sonderlincx ghebroken was. Hier inne was een gheschilderde tafel ende es daer Ons Heere zijn cruuse draecht, ghedaen bij meester Jeronimus Bosch, die men hiet den duvelmakere, omdat zijns ghelijcke niet uut en quam

³⁶⁷ M. Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568*, I, p. 110. Ook in de Gentse memorieboeken wordt vermeld dat Sint-Veerle niet door de iconoclasten werd ontzien tijdens hun tocht langs de Gentse kerken. P.-C. Vander Meersch (ed.), *Memorieboek*, II, p. 340. Twee jaar tevoren viel de kerk reeds ten prooi aan dieven, die de Sint-Barbarakapel beroofden. A. Van Heule, P.-C. Vander Meersch, *Memorieboek*, p. 331.

³⁶⁸ M. Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke tijden*, I, p. 156.

van duvelen te maken. Dit was eene vanden besten sticken; dander en waren maer middelbaer”³⁶⁹

Figuur 9 Schilderij getiteld “De kruisdraging”, vermoedelijk door een navolger van Hiëronymus Bosch (ca. 1530-1540)
Collectie MSK Gent © Lukasweb

³⁶⁹ Betreffende het hier vermelde schilderij van Hiëronymus Bosch (1453-1516) kan gewezen worden op de suggestie van Paul Trio dat het hier om de Kruisdraging gaat die zich heden ten dage in de collectie van het Museum voor Schone Kunsten (MSK) te Gent bevindt en traditioneel aan Bosch werd toegeschreven. P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 247. Hierover zijn in de literatuur in ieder geval geen gegevens bekend. De hypothese houdt uiteraard ook enkel stand in de veronderstelling dat het schilderij niet werd vernietigd tijdens de Beeldenstorm, wat van Vaernewijck eerder in het midden laat. Recent werd de toeschrijving van het hier afgebeelde werk aan Bosch opnieuw in vraag gesteld. Zie hiervoor de artikels verschenen in *De Standaard* van 31 oktober 2015: “Kruisdraging van Christus’ in Gent toch geen Bosch” en 2 november 2015: “Kruisdraging’ niet van Jheronimus Bosch”. Eerder al schreef de Duitse kunsthistoricus Stefan Fischer het werk toe aan een (onbekende) Antwerpse navolger van Bosch. S. Fischer, *Hiëronymus Bosch. Das vollständige Werk*, Köln, 2013.

Een ander ooggetuigenverslag van de gebeurtenissen in 1566 is te vinden in het dagboek van Cornelis en Philip van Campene, waarin we aanvullende gegevens aantreffen over de aard en de omvang van de vernielingen³⁷⁰:

“... item Sente Veerle waeren daer oock vander ghelijcke, ende braecken daer onder andere onsticken de vonte, namen van zommeghen priesters, huudt huerlieder locaris, serpliesen ende anders, datse gheerijghen consten, twas al goed voor heurlieder...”

Bij Bernardus De Jonghe treffen we dan weer de volgende beschrijving aan, hoewel bij dit relaas de nodige kanttekeningen dienen te worden geplaatst³⁷¹:

“Den zelve morgent vond men dry Beelden van Heylige gekroont als Zotten op de Veirle-Plaetse staen op dry stukken Kanon, de welke eenige Borgers van de Wacht in het Graven-Kasteel in den nacht gehaelt hadden uyt S. Pharailde-Kerke, daer zy ook by-naer alles gebroken hadden.”

De zwaarste vernielingen grepen echter ruim een decennium later plaats, ten tijde van de Gentse Calvinistische Republiek. Op 10 maart 1579 raasde een nieuwe beeldenstorm over Gent, waarbij de Sint-Veerlekerk werd geplunderd en herleid tot een ruïne. Onder meer het ijzer en lood van de daken en de toren werd gestolen³⁷². Binnen in de kerk werden schilderijen, altaren, archivalia en liturgische ornamenten tot stof herleid. De woede van de beeldenstormers richtte zich bovendien ook op de graven die zich in de kerk bevonden. De zerken werden afgebroken en de stoffelijke resten van de overledenen weggegooid³⁷³. Bij Steyaert staat te lezen hoe de Sint-Veerlekerk werd aangepakt³⁷⁴:

³⁷⁰ F. De Potter, *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene behelzende het verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen te Gent sedert het begin der godsdienstberoerten tot den 5en april 1571*, Gent, 1870, p. 17. Cornelis van Campene is mogelijk te identificeren als de gelijknamige armenmeester van de Sint-Niklaaskerk uit het rekenjaar 1562-1563, cf. tabel 37.

³⁷¹ B. De Jonghe, *Gendsche geschiedenis ofte kronyke van de beroerten en ketterye binnen en ontrent de stad van Gend sedert het jaer 1566 tot het jaer 1585*, Gent, 1752, p. 42-43. Deze beschrijving werd immers niet door een tijdgenoot op schrift gesteld, maar bijna twee eeuwen na datum opgetekend. De auteur, een dominicaan, was daarenboven niet onbevooroordeeld: uit zijn relaas blijkt een nadrukkelijk pro-katholieke en anti-protestantse houding. De eerste uitgave van het werk van De Jonghe uit 1746 wordt algemeen als minder betrouwbaar beschouwd dan de herwerkte heruitgave van Jan-Lieven de Roothaese uit 1572, weliswaar gepubliceerd onder De Jonghes naam. T. Verschaffel, “Bernardus de Jonghe (1676-1749) en de Opstand. De geschiedenis van de Ghendtsche Geschiedenissen”, *HMGOG NR*, XLIII, 1989, p. 168-169.

³⁷² SAG, Nota's Van Werveke. Met dank aan wijlen Daniel Lievois.

³⁷³ L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 18-19. Ook een hoogaltaar van de Gentse beeldhouwer Gillis de Witte zou zijn vernield. E. Callant, *De Veerleplaats*, p. 28.

³⁷⁴ J. J. Steyaert, *Beschryving der stad Gend, of geschiedkundig overzicht van die stad en hare van die stad en hare bewooners; de merkweerdige gebouwen, gestichten en maetschappijen, de beroemde Gentenaren, enz.*, Gent, 1838, p. 289.

“... [door] de sectarissen berooft, gheplundert, ghesaccagiert ende hendelinghe voor den meerderendeel ghedemolieert...”

De aangerichte ravage was zo groot dat het kerkgebouw niet langer geschikt was voor gebruik. Op 26 april 1579 besliste het calvinistische stadsbestuur het gebouw te verkopen met de bedoeling het te laten slopen. Op 27 mei 1581 werd Jan Serlippens voor een som van 480 lb. 10 s. gr. de nieuwe eigenaar. In 1582 liet hij op de locatie van de voormalige kerk negen huizen bouwen, naar een plan dat in opdracht van het stadsbestuur was opgesteld³⁷⁵.

Op 8 juni 1585 werd de verkoop van de kapittelgronden door de Raad van Vlaanderen als onrechtmatig beoordeeld en de instelling werd in haar eigendom hersteld³⁷⁶. Het enige wat van de oorspronkelijke kerk restte, was de dwarsbeuk met de vieringtoren die er in 1526 was opgetrokken en die op dat ogenblik dienst deed als wachthuis en paardenstal. Uit de noordelijke transeptarm werd in de jaren 1586-1590 een nieuw koor gereconstrueerd, dat bijgevolg noord-zuid in plaats van oost-west was georiënteerd³⁷⁷. Het werd omgeven door de huizen die uit de afgebroken ‘oude’ kerk waren opgetrokken. Links naast het portaal dat zich vanaf dan ter hoogte van het midden van het Sint-Veerleplein bevond, waren onder meer enkele winkels aangebouwd³⁷⁸.

³⁷⁵ L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 19.

³⁷⁶ Deze datum is zeer interessant, aangezien de Raad van Vlaanderen pas elf weken voordien theoretisch te Gent werd “hersteld” na de periode van de Calvinistische Republiek. Deze zaak werd met andere woorden uitzonderlijk snel afgehandeld. Met dank aan Joke Verfaillie voor deze informatie.

³⁷⁷ J. J. Steyaert, *Beschryving*, p. 288-289. Colinez stelt verkeerdelijk dat de Geheime Raad de verkoop nietig verklaarde: L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 19; M.-A. Bru, P. Steurbaut, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein”, p. 166.

³⁷⁸ H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum”, p. 38.

Figuur 10 Aquarel van de Sint-Veerlekerk, N-Z georiënteerd, zicht vanaf de Leie in 1590
Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarchief

In 1678 werd de kerk niet langer door het kapittel gebruikt (*ut infra*) en werden er Franse troepen ingekwartierd. Op 15 juni 1688 verkocht het kapittel drie van zijn aanpalende huizen (voor een som van 3000 lb. gr.) aan de stad om er een vismijn in onder te brengen³⁷⁹. De toren werd gesloopt in 1736-1737, nadat de kerk was ontwijd. Ze werd omgevormd tot een burgerhuis met gevel in classicistische stijl. In 1913 tenslotte werd het huis volledig aangepast aan de stijl van de aanpalende gebouwen en verdwenen de laatste uitwendige tekenen van de kerk die er ooit was gehuisvest³⁸⁰. De geschiedenis van de Sint-Veerlekerk is in feite exemplarisch voor de historiek van het kapittel, die onlosmakelijk met de lotgevallen van het kerkgebouw was verbonden.

³⁷⁹ L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 38.

³⁸⁰ A.-M Bru, P. Steurbaut, G. Vermeiren, "Sint-Veerleplein", p. 166.

2.3 Het kapittel

2.3.1 Ontstaan en context

2.3.1.1 Van hofkapel tot kapittel

Aan de Sint-Veerlekerk waren uiteraard geestelijken verbonden, hoewel hun statuut – zeker voor de vroegste periode – lange tijd onduidelijk was. Sint-Veerle kan in haar oudste gedaante beschouwd worden als een zogenoemde ‘eigenkerk’ of ‘*église privé*’, een bidplaats die door een wereldlijke heer op zijn grondgebied werd ingericht, in dit geval de graaf van Vlaanderen³⁸¹. De rechten over dergelijke kerken kwamen sinds de Karolingische tijd aan de eigenaar van de grond toe waarop de kerk was gebouwd en omvatten zowel de inkomsten als het recht op aanstelling van de bedienaar³⁸². Het is uit dit ‘eigenkerkenrecht’ dat het patronaatsrecht ontstond, waarbij de status van de grond waarop de kerk werd gebouwd, van doorslaggevend belang was. In de 11de eeuw kwam hier het zogenoemde presentatierecht uit voort. Voornamelijk in de loop van de 12de eeuw werd het concept van het *ius patronatus* verder ontwikkeld. Zonder al te diep op deze materie in te gaan, kunnen we stellen dat het doel hiervan was om de grote lekeninvloed in kerkelijke sfeer die het systeem van de eigenkerken had gecreëerd, aan banden te leggen. Het patronaatsrecht werd daarbij ‘omgebogen’ tot een gunst die door de kerk aan de bezitter van grond waarop een bidplaats was gebouwd, werd toegekend. De nuance zat daarbij in het feit dat de bezitter of mecenas van het kerkgebouw dus niet automatisch ook als de patroon werd beschouwd, maar dat dit recht als een ‘annex’ bij het bezit van de grond werd gezien³⁸³. Het bestond volgens de 12de-eeuwse kerkjurist magister Rufinus uit twee elementen, namelijk de *provisio* en de *electio*. In zijn *Summa Decretorum* – een samenvatting van het *Concordantia Discordantium Canonum* of *Decretum Gratiani*, dat het eerste deel vormde van het *Corpus Juris Canonici* – interpreteerde hij de *provisio* als het toezicht op de administratie van de kerkgoederen. Het tweede aspect van het patronaat, de *electio* omschreef hij als de selectie van een geschikte kandidaat-

³⁸¹ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 323-324.

³⁸² M Carnier, *Bidplaatsen*, p. 229.

³⁸³ *Ibidem*, p. 230-231; J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 295-296.

clericus, die weliswaar moest worden goedgekeurd en benoemd door de bisschop (*ut infra*)³⁸⁴.

Aan de Gentse grafelijke ‘eigenkerk’ was een groep clerici verbonden die als private kapelannen het officie, de uitvoering van de religieuze diensten, verzorgde³⁸⁵. Tijdens de eerste eeuwen van het bestaan van de burchtkapel is er evenwel nog geen sprake van een kapittel – in tegenstelling tot wat in andere, gelijkaardige stichtingen het geval was³⁸⁶. Alvorens dieper in te gaan op de specifieke historiek van het Sint-Veerlekapittel, is het aangewezen even stil te staan bij het ontstaan, de plaats en de functie van kapittels. Op die manier kan Sint-Veerle als ‘type’ instelling worden gesitueerd in het bredere religieuze kader³⁸⁷.

Met de term ‘kapittel’ werd een gemeenschap van geestelijken aangeduid – kanunniken genoemd – die verbonden was aan een bepaalde kerk. Hun voornaamste opdracht bestond uit de viering van de dagelijkse gezamenlijke mis en het verzorgen van het koorgebed, de *horae canonicae* of kerkelijke getijden. In hun geheel werden de verzamelde gemeenschappen van kanunniken als de *ordo canonicus* aangeduid³⁸⁸. Kapittels waren in principe gehouden aan de aloude *Institutio canonicorum*, de zogenoemde regel van Aken die op het concilie aldaar in 816 werd afgekondigd. Deze regel vond zijn oorsprong in de *Regula canonicorum* van Chrodegang, bisschop van Metz, die tussen 755 en 766 tot stand kwam. De richtlijnen van Chrodegang waren in eerste instantie bedoeld voor zijn eigen diocesis. Hij beoogde een algemene hervorming van de levenswijze van de clerus in zijn rechtsgebied middels een restauratie van de canonieke regelgeving. Hiermee hoopte hij een duidelijk onderscheid te maken tussen de *ordo monasticus* (zij die in gemeenschap leefden, in toenemende mate volgens de opgang makende regel van Benedictus) enerzijds en de *ordo canonicus* (zij die onder toezicht van een bisschop de *Institutio* naleefden) anderzijds. Veel aandacht werd hierbij besteed aan deelname aan het goddelijk officie, studie van de Bijbel, gehoorzaamheid en broederlijk samenleven, dit alles onder het toezicht van de bisschop. Voor zijn *Regula* putte

³⁸⁴ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 296-297.

³⁸⁵ Over kapelannen, *ut infra*.

³⁸⁶ De graven van Vlaanderen stichtten in de 11de eeuw niet minder dan zeven collegiales binnen de steden van het graafschap, namelijk in Rijsel (Sint-Pieter), Aire (Sint-Pieter), Douai (Sint-Pieter), Harelbeke (Sint-Salvator), Mesen (Onze-Lieve-Vrouw), Cassel (Sint-Pieter) en Torhout (Sint-Pieter). De kapittels van Brugge (Sint-Donaas en Onze-Lieve-Vrouw), Veurne (Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Walburga) en Douai (Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Amatus), zijn zelfs nog ouder en klimmen op tot het einde van de 9de en de 10de eeuw. B. Meijns, « Les collégiales », p. 17-18; *Idem*, « Les premières collégiales », p. 540-541.

³⁸⁷ De hiernavolgende uiteenzetting werd gedeeltelijk overgenomen uit in A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

³⁸⁸ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. XXI.

Chrodegang niettemin in zeer sterke mate uit de monastieke regel van Benedictus van Nursia, waardoor grote gelijkenissen bleven bestaan met de geldende richtlijnen voor de *ordo monasticus*³⁸⁹. In de regel van Chrodegang had de term ‘kapittel’ in feite een vierledige betekenis, namelijk: 1) een voorgelezen hoofdstuk uit zijn regel; 2) de plaats waar de gemeenschap haar gezamenlijke activiteiten uitoefent; 3) de vergadering van de gemeenschap van kanunniken; 4) de ‘stem’ of het stemrecht in de kapittelvergadering. Pas vanaf de late 12de eeuw werd de term algemeen gebruikt voor het aanduiden van een kanunnikengemeenschap verbonden aan een collegiale kerk³⁹⁰.

Het doel van het Akense concilie was om het onderscheid tussen monniken enerzijds en kanunniken anderzijds veel duidelijker te definiëren door beiden een individuele, uniforme regel op te leggen. De toen geproclameerde *Institutio Canonorum* geldt als de officiële ‘stichting’ van de *ordo canonicus*³⁹¹. Het ruimere kader van deze hervormingsmaatregelen wordt bepaald door de Karolingische centralisatiepolitiek die gestart was onder Karel de Grote (768-814) en door zijn zoon Lodewijk de Vrome (814-840) verder werd gerealiseerd. Binnen deze politiek gold de kerkhervorming als een instrument om de macht van de dynastie en in het bijzonder het *imperium christianum* te consolideren³⁹².

De *Institutio* telde 185 hoofdstukken, waarvan 120 een compilatie bevatten van de teksten van de kerkvaders en conciliaire besluiten. De 65 overige waren gewijd aan concrete richtlijnen voor het collectieve aspect van het leven van de kanunniken. De voornaamste bepaling betrof het verzorgen van de cultus volgens de Romeinse voorschriften, waar het hoofd van het kapittel op moest toezien. Er was naar analogie met de *ordo monasticus* weliswaar sprake van een zekere mate van *vita communis* of gemeenschappelijk leven, hoewel het samen eten en slapen niet werd verplicht en er bovendien ruimte bleef voor eigen goederen. Ook aan de zielzorg of *cura* werd het nodige belang gehecht. Vergoedingen voor de koordienst werden voorzien in de vorm van *stipendia* of uitkeringen, afkomstig uit de inkomsten van de kerk³⁹³.

De regel van Aken zou het Karolingische imperium, dat in de tweede helft van de 9de eeuw uiteenviel, ruim overleven³⁹⁴. De desintegratie van het Karolingische eenheidsrijk luidde immers ook een aanzienlijke toename van het aantal landsheerlijke kapittels in, als symbool voor de machtsconsolidatie van de nieuwe leidende klasse. De gouvgraven die aan het hoofd van deze kleinere eenheden of *pagi* kwamen te staan, legden een grote

³⁸⁹ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 156-159.

³⁹⁰ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 179.

³⁹¹ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 171-172.

³⁹² *Ibidem*, I, p. 162-163, 165.

³⁹³ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 175-177; W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 181-182.

³⁹⁴ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 186.

stichtingsijver aan de dag, met het Akense Paltskapittel als voorbeeld. Tegen het einde van de 9de eeuw evolueerden heel wat kapittels tot colleges van seculiere geestelijken, waar het gemeenschapsleven niet langer centraal stond.

Vanaf de 11de eeuw tekende zich binnen de *ordo* een tweedeling af tussen enerzijds seculiere en anderzijds reguliere kanunniken. Deze religieus bewogen periode die gekenmerkt werd door de oploeiende Investituurstrijd – waarbij onder meer het lekenpatronaat in vraag werd gesteld – en de hierop volgende Gregoriaanse hervorming (ca. 1049-1122), zorgde immers ook in het kanonikale milieu voor deining. Binnen de *ordo* trad een hervormings- of beter een herstelbeweging naar voor die de Akense regel als te liberaal beschouwde. In het bijzonder de bepalingen die kanunniken toestonden private goederen te bezitten, werden hierbij geïnviseerd. Zij streefden naar een strenger gemeenschapsleven, gebaseerd op een terugkeer naar het voorbeeld van de *vita apostolica* en de eerste christenen in Jeruzalem. Deze afsplitsingsgroep binnen de *ordo* zou bovendien een regel aannemen geïnspireerd door de Heilige Augustinus en als reguliere kanunniken voortbestaan, tegenover de seculieren, die het bij een meer gematigde levenswijze hielden³⁹⁵. Binnen de gemeenschap van seculiere kapittels was bovendien eveneens een onderscheid gegroeid, met name tussen kathedrale en collegiale kapittels. Het eerste type onderscheidde zich door het feit dat deze kapittels aan een kathedrale of domkerk verbonden waren, in tegenstelling tot de tweede, waaraan geen bisschopszetel verbonden was³⁹⁶.

Het Sint-Veerlekapittel in Gent kan in laatstgenoemde traditie worden gesitueerd, waarbinnen het weliswaar een speciale *casus* vormde. Ondanks het feit dat Sint-Veerle zonder enige twijfel reeds in de 10de eeuw als een grafelijke eigenkerk was gesticht, werd de instelling pas zeer laat – in de 13de eeuw – een volwaardig kapittel³⁹⁷. Het precieze moment waarop Sint-Veerle officieel een kapittel werd, is niet bekend en gaf in het verleden aanleiding tot diverse hypothesen en interpretaties³⁹⁸. Een uitgebreid en zeer

³⁹⁵ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 677-678.

³⁹⁶ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 177-178.

³⁹⁷ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 388-389.

³⁹⁸ Colinez vermeldt in zijn studie over het Sint-Veerlekapittel geen stichtingsdatum: L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 4-5; Callant stelde in zijn werk over het Sint-Veerleplein dat de burchtkerk vanaf 939 “de collegiale kerk van Sinte-Pharaïlda heette”. E. Callant, *De Sint-Veerleplaats*, p. 22. Dhondt situeerde het ontstaan van het kapittel in de 11de eeuw: J. Dhondt, “Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle” *RDN*, XXX, 1948, p. 154; G. De Clercq (niet te verwarren met Georges Declercq) formuleerde het in de jaren 1930 voorzigtiger en poneerde dat het kapittel voor het jaar 1073 ontstond: G. De Clercq “De kerkelijke instellingen”, p. 124; Steyaert op zijn beurt situeert de stichting van het kapittel na 1216: J. J. Steyaert, *Beschrijving*, p. 288. Hij wordt in deze stelling onder meer gevolgd door Celis: G. Celis, *Beschrijving van Gent. Herziene en vermeerderde uitgaaf*, Gent, 1920, p. 177; Diericx houdt het er op dat de stichtingsdatum onbekend is, maar dat er zeker voor 1244 geen proost was: Ch.-L. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, II, Gent, 1815, p. 526-527.

gedetailleerd onderzoek van Georges Declercq uit 1989, bracht voor het eerst opheldering in deze materie³⁹⁹.

Aan de kapel bij de grafelijke burcht kan in geen geval van bij het ontstaan een kapittel verbonden zijn geweest. Eerder moet worden gedacht aan een groepje van vijf priesters-kapelanen, die als bedienaren van de kapel waren aangesteld en *canonici* werden genoemd. Mogelijk stonden zij als grafelijke kapelanen onder het toezicht van een *maior capellanus*, maar de gegevens hierover zijn zowel gering als vaag⁴⁰⁰. Van een echt kapittel kan pas sprake zijn vanaf de periode 1202/1204-1207, toen aan de vijf bestaande (en door de graaf in zijn burchtkapel gestichte) sacerdotale prebenden een diaconale en een subdiaconale prebende werd toegevoegd⁴⁰¹. Prebenden waren gelinkt aan een *beneficium* of beneficie. Dit was een vast inkomen, ofwel afkomstig uit de gezamenlijke inkomsten van het kapittel, ofwel afkomstig uit aan de individuele kanunnik toegewezen goederen, renten of tienden, dat aan de uitoefening van een kerkelijk ambt werd verbonden⁴⁰². Aan het verwerven van een beneficie ging een zekere procedure vooraf, die sinds de Karolingische periode was opgedeeld in een *electio*, *nominatio* en *praesentatio*. Vanaf de late middeleeuwen beperkte men zich echter tot de presentatie van de kandidaat door de patroon of begever van het beneficie, gevolgd door de *collatio* of benoeming door de bevoegde overheid, doorgaans de bisschop, aan wie de kandidaat door de patroon was voorgedragen⁴⁰³. In de Sint-Veerlekerk gebeurde de collatie weliswaar niet door de bisschop, maar wel door de graaf of de proost zelf (*ut infra*)⁴⁰⁴. De aanwezigheid van een diaconale en een subdiaconale prebende was cruciaal

³⁹⁹ G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 49-102.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 101.

⁴⁰¹ Declercq argumenteert dat ook de bijkomende twee prebenden van grafelijke oorsprong waren, aangezien het statuut van de burchtkapel onmogelijk kon wijzigen tenzij op grafelijk initiatief. Gezien het feit deze prebendestichting slechts benaderend kan worden gedateerd, zijn verschillende potentiële stichters mogelijk. Het kan immers zowel om Boudewijn IX, zijn echtgenote Maria van Champagne of de regent in Vlaanderen tijdens Boudewijns afwezigheid, Filips van Namen, gaan. G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 101.

⁴⁰² W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 185.

⁴⁰³ *Ibidem*, p. 350-352; H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 4; T. Ulbrich, *Päpstliche Provision oder patronatsherrliche Präsentation? Der Pfründenerwerb Bamberger Weltgeistlicher im 15. Jahrhundert*, Husum, 1998, p. 28-29 (Historische Studien Band 455).

⁴⁰⁴ In de Sint-Donatiaan- en Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge bijvoorbeeld golden vergelijkbare regelingen, waarbij niet de bisschop maar (leden van) het kapittel zelf instonden voor de benoeming. H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 6. Voor voorbeelden uit het Sint-Veerlekapittel zelf, zie UBG, Ms. 567, "*Registrum Receptionum et Introductionum Beneficiato hujus Collegiate Ecclesie Sancte Pharahildis Anno Domini Millesimo quadringentesimo undecimo*", *passim*. Zie ook A. Wouters, "Wie was wie en wie deed wat? De personage in en rond de Vlaamse kapittelkerken", in I. De Loos, M. Monteyne, E. Schreurs (eds.), *Laus Deo – Pax Vivis: het muziekleven aan de Vlaamse kapittelkerken en kathedralen tot ca. 1800. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling te Brussel, 5 maart – 30 april 1998*, Brussel, 1998 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Educatieve Dienst. Dossiers III, 3), p. 16-17.

voor een traditionele ‘kapittelsamenstelling’⁴⁰⁵. In 1207 stichtte de patriciër Volker Utenhove een achtste prebende, de tweede diaconale in het kapittel⁴⁰⁶. Tussen 1235 en 1334 werden hieraan nog vier grafelijke of ‘castrale’ prebenden toegevoegd, telkens twee van subdiaconale en diaconale aard⁴⁰⁷. Aan deze prebenden waren goederen en inkomsten verbonden, die de kanunniken voorzagen in hun levensonderhoud. De veronderstelling dat de omvorming van Sint-Veerle tot een kapittel op grafelijk initiatief gebeurde, is aannemelijk, gezien het feit dat het hier een ingreep aan de private burchtkapel betrof en het bijgevolg wellicht de graaf zelf was die de nodige prebenden toevoegde om ook effectief van een kapittel te kunnen gewagen⁴⁰⁸.

2.3.1.2 De laattijdigheid van de stichting: hypothesen en bedenkingen

In bovenstaand verband kunnen we ook wijzen op een hypothese die door Brigitte Meijns werd geformuleerd met betrekking tot de laattijdige stichting van het Sint-Veerlekapittel. De oorzaak hiervan kan volgens haar worden gezocht in de restauratie van de Sint-Baafsabdij. ‘Dankzij’ de verwoesting van de abdij door de Noormannen, zagen de Bavelingen zich immers genoodzaakt hun relieken onder te brengen in de burchtkapel, zoals hoger reeds werd aangehaald. Daarmee leek al in de 10de eeuw voldaan aan alle voorwaarden voor het ontstaan van een kapittel bij de burchtkerk, namelijk een locatie, bedienaren en een ‘potentiële spirituele en materiële dotatie’ (in de vorm van relieken en eventuele abdijgoederen)⁴⁰⁹. Met de terugkeer van de kanunniken zag de burchtkapel logischerwijs een groot deel van dit potentieel in rook opgaan. Meijns meent in de terughoudendheid van graaf Arnulf (889-965) om de restauratie van Sint-Baafs te steunen, een eventueel maneuver te kunnen zien om de voordelen voor zijn burchtkapel te vrijwaren. In haar hypothese is de graaf uiteindelijk gezwicht voor de druk die door bisschop Transmarus van Noyon-Doornik werd

⁴⁰⁵ De aard van deze prebenden is gelinkt aan de wijding die er voor was vereist, voor sacerdotale, diaconale en subdiaconale prebenden diende de kandidaat respectievelijk de wijding tot priester, diaken of subdiaken te hebben ontvangen.

⁴⁰⁶ Dit zou volgens Declercq plaats hebben gevonden na de ‘statuutswijziging’ (dus na de transformatie tot een echt kapittel door de toevoeging van de vorige twee prebenden), waarbij het andere actoren dan de graaf mogelijk werd gemaakt om in het kapittel prebenden te stichten. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 89.

⁴⁰⁷ Betreffende het minutieus gevoerde onderzoek naar de prebenden verwijzen we naar de gedetailleerde uiteenzetting van Declercq: G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 80-90.

⁴⁰⁸ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 93.

⁴⁰⁹ Andere kapittels met een ‘langzaam’ ontstaansproces, zoals het geval was in Brugge, Boulogne en Douai, steunden immers allen op een gelijkaardige basis. In de tweede helft van de 9de eeuw ontvingen de burchten van deze steden eveneens kloostergemeenschappen die met hun kostbaarheden op de vlucht waren voor de Noormannen. In elk van deze gevallen werden de oorspronkelijke abdijen niet heropgebouwd en profiteerde de graaf als het ware van de aanwezigheid van clerici en materiële middelen om over te gaan tot de stichting van kapittels binnen zijn *castrum*. B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 411.

uitgeoefend, waardoor er geen kapittel ontstond op het schijnbaar meest logische tijdstip⁴¹⁰. Een andere hypothese is deze geformuleerd door Georges Declercq, die suggereerde dat graaf Arnulf mogelijk plannen koesterde om de (toen nog) kanunniken van Sint-Baafs en de Bavocultus permanent aan de burchtkerk te verbinden⁴¹¹. Eerdere, gelijkaardige ingrepen door Arnulf zijn immers gekend voor de Torhoutse kanunniken en de relieken van Sint-Donatianus die naar de burcht van Brugge werden overgebracht, en deze van Sint-Amatus die uit Merville afkomstig waren, maar naar Douai werden verplaatst. De terughoudendheid van de graaf om de hervorming van Sint-Baafs te steunen, zou dan in dit licht kunnen worden verklaard⁴¹². Ook in deze veronderstelling zou de graaf gevolg hebben gegeven aan de wens van de bisschop.

We zijn het zonder meer eens met de stelling dat de restauratie van Sint-Baafs in de 10de eeuw in belangrijke mate de ontwikkeling van een kapittel heeft afgeremd door het wegtrekken van mensen en middelen uit de burchtkerk. Niettemin roepen de aangehaalde veronderstellingen een aantal vragen op, meer bepaald met betrekking tot de rol van de graaf. De aanvankelijke desinteresse van Arnulf voor het verlenen van steun aan de restauratie van Sint-Baafs is wellicht eerder te verklaren vanuit het feit dat ‘concurrent’ Sint-Pieters de grafelijke voorkeur genoot, dan omwille van een gefnuikte kapittelstichtingspoging. Een gelijkaardige hypothese werd geopperd door Christoph Maier, die stelde dat de graaf door het niet-steunen van de cultus van Sint-Bavo, een potentiële concurrent voor de cultus van de Heilige Petrus wilde neutraliseren⁴¹³. Omwille van het feit dat de monniken van Sint-Pieters niet waren gevlucht, hadden zij het materiële voordeel dat hun abdij nooit was verlaten en ingenomen, waardoor ze met steun van de graven relatief snel hun rijkdom konden accumuleren⁴¹⁴. De schenkingen van de graaf aan de Sint-Baafsabdij bleven al bij al gering en beperkten zich louter tot een restitutie van geïsurpeerde goederen, zonder hier evenwel nieuwe donaties aan toe te voegen. De ‘bedelbrief’ die abt Othelbold begin 11de eeuw aan gravin Otgiva schreef,

⁴¹⁰ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 389.

⁴¹¹ G. Declercq, *Traditievorming*, p. 242, noot. 141.

⁴¹² G. Declercq, Oorsprong en vroegste ontwikkeling van de burcht van Brugge (9de-12de eeuw)”, in H. De Witte (ed.), *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Brugge, 1991, p. 15-45.

⁴¹³ Hij formuleert hierbij de open vraag of de graaf misschien de kanunniken van Sint-Baafs tot de beschermers van de cultus van de Heilige Veerle, verbonden aan zijn burchtkerk, wilde omvormen. C. Maier, “Saints, Tradition and Monastic Identity: the Ghent Relics, 850-1100”, *BTFG*, LXXXV, 2, 2007, p. 238-239.

⁴¹⁴ G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 33, G. Declercq, “Heiligen”, p. 29-30; G. Declercq, “Blandinium rond het jaar 1000. Twee eeuwen monastieke bloei en uitstraling in de Gentse Sint-Pietersabdij”, *HMGOG NR*, LVIII, 2004, p. 66-68. S. Vanderputten, B. Meijns, « Gérard de Brogne en Flandre. État de la question sur les réformes monastiques du dixième siècle », *RDN*, XCII, 2010, (geraadpleegd in digitale kopie van de auteurs).

vormt hier een bijkomende illustratie van⁴¹⁵. Indien de graaf werkelijk onder grote druk had gestaan door de aansporingen van de bisschop, was hij allicht guller geweest. Het was vooral dankzij de toegenomen interesse van de Duitse keizer Otto II, dat de Sint-Baafsabdij zich vanaf het jaar 974 echt wist te herstellen⁴¹⁶. Omwille van haar gunstige ligging aan de westelijke grens van het Duitse Rijk, restitueerde de keizer de abdij niet enkel in haar verloren gegane goederen (in het keizerrijk), maar begiftigde hij ze ook met nieuwe schenkingen⁴¹⁷. Bovendien blijft het maar de vraag of een machtige landsheer, *in casu* de graaf van Vlaanderen, zich door een kerkelijke overheid zou laten beïnvloeden om de ene dan wel de andere stichting te begunstigen binnen een gebied dat onder zijn gezag stond⁴¹⁸. Meer zelfs, zou hij een religieuze instelling als de grafelijke kapel, die door zijn directe voorgangers werd gesticht en als een uiterlijk element van zijn aanwezigheid in de stad gold (met name als onderdeel van de grafelijke burcht), daarom benadelen?

We willen hierbij niet nalaten een poging tot tegenhypothese te formuleren. Daarbij nemen we aan dat de restauratie van beide abdijen – die toen nog kanunnikengemeenschappen waren onder lekenabbatiaat van de graaf zelf – het ‘uitstel’ van kapittelvorming inderdaad in de hand heeft gewerkt⁴¹⁹. De aanwezigheid van twee aanzienlijke abdijen zou de bloei van een nieuw kapittel immers sowieso hebben bemoeilijkt. Daarenboven kan de bijwijlen hoog opblaaiende ‘relikenstrijd’ die zich vanaf de 10de eeuw tussen Pieterlingen en Bavelingen ontspon (en het diplomatieke *falsum* als voornaamste wapen hanteerde) hier ook een rol hebben gespeeld⁴²⁰. Graaf Arnulf I had de Sint-Pietersabdij immers niet alleen van een rijke reliekenschat

⁴¹⁵ L. Voet, “De brief”, *passim*; G. Declercq, “Heiligen”, p. 32. Steven Vanderputten formuleerde de desinteresse van Arnulf voor Sint-Baafs ondubbelzinnig als volgt: “*Reforming Saint-Bavo made, in the count’s eyes at least, no sense*”, S. Vanderputten, *Monastic Reform as Process. Realities and Reformatations in Medieval Flanders, 900-1100*, Ithaca and London, 2013, p. 45.

⁴¹⁶ A. Verhulst, “De restauratie van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs te Gent tijdens de 10de eeuw”, in J. B. Berns, P. A. Henderikx, P. H. D. Leupen, e.a. (eds.), *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D. P. Blok ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag en zijn afscheid als hoogleraar in de nederzettingsgeschiedenis in verband met de plaatsnaamkunde aan de Universiteit van Amsterdam*, Hilversum, 1990, p. 340 (Amsterdamse Historische Reeks. Grote Serie, 12).

⁴¹⁷ G. Declercq, M.-C. Laleman, “Archeologie”, p. 30-32; M.-C. Laleman, “De ontwikkeling van Blandinium”, *HMGOG NR*, LVIII, 2004, p. 13.

⁴¹⁸ Zie ook de opmerking hierover bij M. Carnier, *Aken en Jeruzalem*, online recensie verschenen op: <http://www.contactgroepsignum.eu/node/762> (geraadpleegd op 9 april 2014).

⁴¹⁹ G. Declercq, “Heiligen”, p. 29-30; S. Vanderputten, “Flemish Monasticism, Comital Power, and the Archbishops of Canterbury: A Written Legacy from the Late Tenth Century”, in D. Rollason, C. Leyser, H. Williams, *England and the Continent in the Tenth Century. Studies in Honour of Wilhelm Levison (1876-1947)*, Turnhout, 2011 (Studies in the Early Middle Ages, 37).

⁴²⁰ S. Vanderputten, B. Meijns, « Gérard »; G. Declercq, “Blandinium”, p. 72; J. Deploige, “Twisten”, *passim*.

voorzien, het klooster gold sinds de regeerperiode van dezelfde graaf ook als de dynastieke necropool⁴²¹. Dit leverde de abdij een immens materieel voordeel op, dat elders in het graafschap zijn gelijke niet kende⁴²². Er is bovendien een 11de-eeuws voorval bekend waarbij graaf Boudewijn V (1035-1067) op aanraden van de monniken van Sint-Pieters verstek liet gaan voor een ceremonie in de Sint-Baafsabdij “om het familieklooster niet te benadelen”⁴²³. In een dergelijke context is het goed mogelijk dat de graven de oprichting van een bijkomende ‘eigen’ religieuze instelling niet noodzakelijk achtten.

In de loop van de 11de eeuw kwam de rol van Sint-Pieters als dynastieke necropool ten einde. Dit gegeven kan worden verklaard vanuit de machtsconsolidatie van de graven, die een centralisering van de dynastieke *memoria* als het ware overbodig maakte. Integendeel, juist het ‘verspreiden’ van de dynastieke grafcultuur over verschillende plaatsen in het graafschap diende als middel om hun intussen ‘geterritorialiseerde’ macht te consolideren⁴²⁴. Toch bleef ook in de 11de en 12de eeuw sprake van grafelijke inmenging in Sint-Pieters, onder meer via het doorvoeren van de kloosterhervorming van Cluny. Eind 11de eeuw trouwde Boudewijn IV de Sint-Pietersabdij toe aan Richard van Saint-Vanne (970-1046), terwijl gravin Clementia (1070-1129, echtgenote van graaf Robrecht II) en haar zoon Boudewijn VII (1093-1119) het initiatief namen voor de hervorming van de abdij naar het model van Cluny⁴²⁵.

Naar het einde van de 12de eeuw zijn een aantal opvallende evoluties waar te nemen. Ten eerste zien we de greep van het grafelijke huis op de benedictijnerabdiën afnemen,

⁴²¹ G. Declercq, “Blandinium”, p. 64 e.v. Dit was vooral het geval tijdens de jaren 918-1035. Opvallend is bovendien dat in de periode 879-1128 zes abdijen en kloosters (Gent, Sint-Omaars, Atrecht, Hasnon, Mesen en Bourbourg) en vier kapittels (Brugge, Rijsel, Cassel, Sint-Omaars en Veurne) dienst deden als laatste rustplaatsen van de graven. Sint-Baafs maakte hier nooit deel van uit. G. Declercq, « Entre mémoire dynastique et représentation politique. Les sépultures des comtes et comtesses de Flandre (879-1128) », in M. Margue (ed.), *Sépulture, mort et représentation du pouvoir au moyen âge. Tod, Grabmal und Herrschaftsrepräsentation im Mittelalter. Actes des 11es journées lotharingiennes, 26-29 septembre 2000*, Luxembourg, 2006, p. 324 (Publications du Centre luxembourgeois du Documentation et d'Études Médiévales, 18). Het feit dat elders wél kapittelkerken werden gekozen, onderlijnt het vermoeden dat een kapittelkerk in Gent aanvankelijk ‘niet nodig’ werd geacht, gezien de rol van de Sint-Pietersabdij.

⁴²² G. Declercq, « Entre mémoire », p. 348-349.

⁴²³ G. Declercq, “Heiligen”, p. 37.

⁴²⁴ G. Declercq, « Entre mémoire », p. 371. De stichting van het klooster van Mesen was hier een goed voorbeeld van. S. Vanderputten, “Female Monasticism, Ecclesiastical Reform and Regional Politics. The County of Flanders and its Surrounding Territories”, *French Historical Studies*, XXXVI, 2013 (geraadpleegd in digitale kopie van de auteur).

⁴²⁵ G. Declercq, “Heiligen”, p. 39-40; *Idem*, “Blandinium”, *passim*. Clementia ‘hernam’ als het ware de interesse voor de abdij. S. Vanderputten, *Monastic Reform*, p. 165.

een fenomeen dat mee door de uitkomst van de Investituurstrijd te verklaren valt⁴²⁶. Bovendien gold de Sint-Pietersabdij zoals gezegd sinds de 11de eeuw niet langer als de vaste begraafplaats van de grafelijke familie⁴²⁷. Het grootste belang kan misschien wel worden gehecht aan de nieuwe ‘stedelijke’ realiteit die zich vanaf dezelfde periode manifesteerde. De stadsbewoners waren er immers in toenemende mate in geslaagd grondcijs van de monniken af te kopen, waardoor die hun dominante positie binnen de stedelijke kern zagen tanen (zie 1.1.2.2). De afgenomen grafelijke greep op de abdijen, in combinatie met de nieuwe verhoudingen in de stad, kan voor de graaf een aanleiding hebben betekend om zijn college van burchtkapelanen alsnog tot een kapittel om te vormen en zich op religieus vlak binnen de stad te ‘herpositioneren’. Eind 12de- begin 13de eeuw liet het stedelijk patriciaat bovendien meer en meer haar ambitie blijken, wat misschien een *trigger* kan zijn geweest om de grafelijke aanwezigheid in de stad te benadrukken via de stichting van een kapittel met een nieuwe, afzonderlijke kerk in de nabijheid van de grafelijke burcht⁴²⁸. De aanwezigheid van relieken van een heilige waarrond in de context van de burchtkapel reeds een cultus was gevormd, bood hiervoor extra steun⁴²⁹. Omstreeks de 13de eeuw was Sint-Veerle bovendien tot een

⁴²⁶ Het betreft hier het conflict dat tijdens de 11de en 12de eeuw ontstond tussen de paus en de keizer van het Duitse Rijk betreffende de vraag naar de wenselijkheid van lekeninvestituur ofwel de benoeming van hoge geestelijken door toedoen van leken (voornamelijk territoriale vorsten). Het conflict vond zijn beslag in het Concordaat van Worms van 1122, waarbij nieuwe afspraken werden vastgelegd. Hierbij dienden we ook op te merken dat de graaf sinds de tweede helft van de 10de eeuw over het voogdijrecht van zowel de Sint-Pieters- als de Sint-Baafsabdij had beschikt. G. Declercq, “Heiligen”, p. 30.

⁴²⁷ G. Declercq, « Entre mémoire », p. 371.

⁴²⁸ Het feit dat uitgerekend een patriciër, Volker Utenhove, een prebende stichtte, hoeft hierbij niet als een anomalie te worden beschouwd. Deze stichting dateert immers van na de omvorming van Sint-Veerle tot een kapittel. Utenhove was kanunnik in het Sint-Pieterskapittel te Rijsel, eveneens een grafelijke stichting. Zijn verwantschap met de grafelijke kringen blijkt bovendien nog uit een ander, iets later voorbeeld. Volker en zijn zus Ermentrudis waren immers de stichters van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal in Onderbergen, de voorloper van het latere Bijlokehospitaal annex abdij, een stichting uit 1228 die door gravin Johanna van Constantinopel (1205-1244) werd gesteund. C. Vleeschouwers, “Het beheer van het O.L.Vrouw-Hospitaal te Gent en de stichting van de Cisterciënserinnenabdijen O.L.Vrouw-ten-Bos (1215) en Bijloke (1228) door uten Hove’s”, *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgiedenis*, IX, 1971, p. 11-34; G. Van Acker, “Abbaye de la Byloque à Gand”, *Monasticon belge*, VII, 3, Liège, 1980, p. 336-348.

Opvallend is in dit verband ook de vaststelling die reeds door Georges Declercq werd gedaan, namelijk dat de deken en proosten van het Sint-Veerlekapittel tijdens de 13de en 14de eeuw afgaand op hun naam (Masch, Damman, etc.) dikwijls leden van aanzienlijke Gentse patriciërsgeslachten leken te zijn. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 94-95. We komen hier verder nog op terug.

⁴²⁹ De oorspronkelijke burchtkapel was hoogstwaarschijnlijk aan Onze-Lieve-Vrouw gewijd, maar haar verering werd mogelijk overschaduwd door deze van de ‘nieuwe’ heilige. B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 405.

‘stadsheilige’ uitgegroeid, wat een dubbele link was en dus een voordeel kan hebben betekend⁴³⁰.

Om deze hypothese – waarbinnen de graaf een actieve rol speelt – te kaderen, grijpen we opnieuw terug naar het onderzoek van Meijns. Zij omschreef de hele problematiek omtrent het achterhalen van de drijfveren voor kapittelstichtingen zeer treffend⁴³¹.

“In een wereld waarin de aardse en de hemelse sfeer moeiteloos in elkaar overvloeiden en waar het bovenaardse op elk ogenblik door tussenkomst van de heiligen en hun mirakelen kon ingrijpen in het ondermaanse, is het werken met een categorische scheiding tussen religieus en profaan, hemels en werelds, per definitie anachronistisch. De vervlechting van beide sferen komt uitgerekend in de geschiedenis van de religieuze instellingen bijzonder scherp tot uiting, want wat was de oprichting van een abdij of kapittel anders dan een poging om zowel het aardse als het wereldse (sic)⁴³² met elkaar te verzoenen?”

In haar onderzoek concludeerde zij terecht dat zowel religieuze als meer profane motieven aan monastieke en canoniale stichtingen ten grondslag lagen. De aanwezigheid van meer wereldlijk geïnspireerde beweegredenen beschouwt zij voornamelijk als typerend voor de *ordo canonicus*⁴³³. Deze eerder profane *stimuli* vallen *grosso modo* in drie elementen uiteen, namelijk machtsopbouw, machtsrepresentatie en machtslegitimatie. In het geval van het Sint-Veerlekapittel vond dit proces weliswaar met een onderbreking plaats. Het moment van de machtsopbouw was doorgaans het ogenblik waarop een wereldlijke heer zijn gezag in een bepaald gebied wist te verankeren en er een kapittel stichtte. Zoals aangehaald, was dit bij Sint-Veerle niet het geval: pas eeuwen na de oprichting van de grafelijke burcht werd binnen de *castrum* site ook een kapittel toegevoegd. De specificiteit van de Gentse *casus* inzake de lange tijdsspanne tussen de burchtinrichting en de kapittelstichting werd hoger reeds verklaard door de grote rol van Sint-Pieters en Sint-Baafs. Meijns stelt dat de vestiging van een kanunnikengemeenschap waarschijnlijk steeds volgde op de bouw van een burcht. In de context van Sint-Veerle kan wat dit betreft gewezen worden op de wijzigingen die het *castrum* gebied onder de Elzassergraven onderging, waarbij de site opnieuw werd ingericht en het gebruik van zogenaamde ‘symboolarchitectuur’ als

⁴³⁰ J. Deploige, *Hagiografische strategieën en tactieken tegen de achtergrond van kerkelijke en maatschappelijke vernieuwingstendensen. De Nederlanden, ca. 920 – ca. 1320*, I, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2002, p. 277-281.

⁴³¹ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 619.

⁴³² In plaats van “wereldse” wordt wellicht “hemelse” bedoeld.

⁴³³ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 619.

teken van macht van groot belang was⁴³⁴. Deze reorganisatie vond zeer kort vóór het stichtingsmoment van het kapittel plaats. Het oprichten van kapittels in burchtkerken werd door Moraw voor wat het middeleeuwse Duitse rijk betreft al benoemd als een “*symbolische und konkrete Demonstration von Herrenexistenz*”⁴³⁵. Dit tweede element, de machtsrepresentatie, komt dan weer vooral naar voren uit het patronaatsrecht, dat door de graaf zelf werd uitgeoefend. De mogelijkheden waarover de graaf beschikte om in zijn eigen stichting tussen te komen of bepalingen op te leggen (*ut infra*), waren een manifestatie van zijn macht, weliswaar rekening houdend met het gezag van de kerkelijke overheid, de bisschop, die hiervoor zijn *fiat* moest geven⁴³⁶. Ten slotte komen we bij het derde aspect, dat als een logisch gevolg uit de twee voorgaande vloeide. De machtslegitimerende rol van kapittels bestond er in de grafelijke macht, waarvan de religieuze instelling zelf een symbool was, op een hoger, ‘hemels’ niveau te tillen, en “*een sacrale dimensie [te verlenen] aan de aardse machtsverhouding die ze representeerden*”⁴³⁷. Het was vooral voor deze laatste dimensie dat de aanwezigheid van relieken – in dit geval deze van de inmiddels tot ‘stadsheilige’ uitgroeide Veerle – een onmisbare rol speelde⁴³⁸. Als we deze drie ‘rollen’ bekijken vanuit het Sint-Veerledossier, blijken deze – ook in de ‘late’ context – zeker nog toepasbaar te zijn. De vroegste landsheerlijke kapittelstichtingen waren – naar het voorbeeld van de Akense Paltskapel – emanaties van de macht van grote heren (specifiek in Vlaanderen de graaf) en de positie die zij wisten te verwerven en vooral consolideren. In de ‘nieuwe’ stedelijke context die zich vanaf de 13de eeuw begon te manifesteren en waarin de burgerij in toenemende mate een rol opeiste, kan het Sint-Veerlekapittel mogelijk in gelijkaardige zin als een ‘positioneringsinstrument’ van de graaf worden gezien.

De andere door Meijns besproken drijfveer bij kapittelstichtingen, namelijk de zielenheilfunctie, kan hier eveneens worden vermeld. Uit haar onderzoek concludeerde zij dat de oprichting van kapittels niet als een monocausale gebeurtenis mag worden

⁴³⁴ “...het bevestigen van macht en overmacht, niet alleen tegenover een zich sterk ontplooiende agglomeratie - stad in de Gentse casus -, maar ook over andere ondergeschikten zoals lagere edelen en gelijken zoals vorsten en hoge adel”. M.-C. Laleman, “Chateau et pouvoir”, p. 13.

⁴³⁵ P. Moraw, “Über Typologie, Chronologie und Geographie der Stiftskirche im Deutschen Mittelalter”, in *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, Göttingen, 1980, p. 25.

⁴³⁶ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 639. In het Sint-Veerledossier ontbreekt evenwel enige rechtstreekse formele bron met betrekking tot de stichting, zoals bijvoorbeeld een bisschoppelijke oorkonde ter bevestiging van de oprichting van het kapittel. Het staat niettemin buiten kijf dat het kapittel niet aan de bisschoppelijke rechtsmacht onttrokken was, zoals verder nog zal blijken. Zie ook G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 62.

⁴³⁷ *Ibidem*, p. 651.

⁴³⁸ Binnen ditzelfde kader zou het interessant zijn te weten te komen wanneer en door wiens tussenkomst het kapittel in het bezit kwam van zijn overige relieken, die in 14de-eeuwse oorkonden vermeld worden. Binnen het tijdsbestek van dit onderzoek was het helaas niet mogelijk hier verder op in te gaan.

beschouwd. Binnen de door haar onderzochte dossiers bleken de elementen die zij als “*pro anima mea*” en “*pro statu regni*” omschreef, het zwaarst door te wegen. Dit laatste aspect kwam in de voorgaande hypothese sterk tot uiting, maar ook vanuit de zielenheil-optiek kunnen in de Gentse *casus* een aantal elementen voor het voetlicht worden geplaatst. Binnen deze invalshoek staat de wederkerige relatie tussen ‘Kerk’ en ‘Wereld’ centraal. De door dit motief gerealiseerde onderlinge solidariteit kwam in essentie neer op het stichten, begiftigen en steunen van kerkelijke instellingen door lekenheren, in ruil voor bescherming van het zielenheil⁴³⁹. Dit bestond uit twee aspecten, enerzijds de vergeving van de aardse zonden of *redemptio*, anderzijds de liturgische gebedsgedachtenis of *memoria* na het overlijden van de stichter(s) en hun verwanten. De commemoratie van de overledenen door bij voorkeur kanunniken kon immers “de verlossing van de ziel aanzienlijk bespoedigen”⁴⁴⁰.

Verder is het ook van belang te verwijzen naar de politieke context in het graafschap Vlaanderen op het ogenblik van de kapittelstichting. Op 14 april 1202 was graaf Boudewijn IX (1171-1205) op kruisvaart vertrokken richting Heilig Land, waar hij evenwel nooit zou aankomen⁴⁴¹. De kruisvaarders wijzigden hun koers richting Byzantium, waar Boudewijn op 16 mei 1204 (na de dubbele belegering van Constantinopel) tot eerste keizer van het Latijnse keizerrijk werd gekroond. Tijdens de afwezigheid van de graaf beschikte zijn echtgenote Maria van Champagne (1174-1204) over het volle grafelijke gezag en werd ze bijgestaan door een regentschapsraad, bestaande uit kanselier Geraard van de Elzas en de burggraven Willem van Sint-Omaars en Gilbert van Rijsel, naast een aantal andere figuren waaronder grafelijk *notarius* Wulvinus⁴⁴². Aan het begin van het jaar 1204 zou ook Maria naar het Oosten vertrekken, waar ze in augustus overleed. Na haar vertrek werd de broer van Boudewijn, Filips van Namen (1175-1212), aangesteld als *custos* over de regentschapsraad die Maria had bijgestaan en werd hij regent in Vlaanderen. In Henegouwen nam een oom van de graaf, “Willem de Oom”, deze functie waar. In augustus 1205 bereikte het nieuws het graafschap dat Boudewijn in Bulgarije gevangen was genomen. Na februari 1206 kwam ook het bericht van zijn vermoedelijke overlijden in Vlaanderen aan, waarop Filips werd

⁴³⁹ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 620-621. “De hemel was te koop”: L. Milis, *Hemelse monniken, aardse mensen. Het monnikenideaal en zijn betekenis voor de middeleeuwse samenleving*, Antwerpen, 1998, p. 121.

⁴⁴⁰ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 625-626. Een aantal grafelijke kapittels vervulden in eenzelfde context ook een functie als necropool voor de stichter. *Ut supra*.

⁴⁴¹ De hiernavolgende passage is voor wat de grote lijnen betreft, gebaseerd op de notitie van Walter Prevenier over Boudewijn IX in het Nationaal Biografisch Woordenboek. Aanvullingen uit andere werken werden aangeduid in voetnoot. W. Prevenier, “Boudewijn IX (VI)”, in *NBW*, I, Brussel, 1964, kol. 223-237.

⁴⁴² Het regentschap van Maria en de bevoegdheid waarover ze beschikte, wordt niet betwijfeld. Zie B. Hendrickx, “Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op Kruisvaart (1202-1211)”, *BTFG*, XLVIII, 2, 1970, p. 380-381.

aangesteld als *procurator* in afwachting van de meerderjarigheid van Boudewijns opvolgster Johanna van Constantinopel (1194-1244).

Binnen een dergelijk specifiek kader kunnen een aantal bijkomende bedenkingen en suggesties in verband met de Gentse kapittelstichting worden geformuleerd. Als uitgangspunt hiervoor kunnen we ons in navolging van Declercq immers de vraag stellen in hoeverre de eigenlijke omvorming van Sint-Veerle er op het *initiatief* van de graaf (of zijn regenten) zelf is gekomen⁴⁴³. Dit is logischerwijze onlosmakelijk verbonden met het motief voor de stichting. Als leidraad voor de hiernavolgende uiteenzetting steunen we op de genese van het Kortrijkse kapittel, dat op verschillende punten als indicator wordt gehanteerd.

Van de min of meer gelijktijdige stichting van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel staat bijvoorbeeld met zekerheid vast dat ze door de graaf werd verordend, maar in ‘etappes’ werd uitgevoerd. Het voornemen voor een kapittelstichting dateert vermoedelijk uit de periode 1195-1199⁴⁴⁴. Reeds eind 12de eeuw waren aan de Kortrijkse grafelijke slotkapel één, later drie kapelanijen verbonden, die – net als in het geval van Sint-Veerle – nog geen kapittel vormden. Zeker in 1199 werden de eerste maatregelen voor de creatie van een echt kapittel getroffen, in de vorm van een schenking van het tiendrecht in Hulsterambacht als dotatie voor de grafelijke kapelanen⁴⁴⁵. Kort voor zijn afreis naar het Oosten op Pasen 1202 trof de graaf bijkomende regelingen in verband met zijn stichting, waaronder de bouw van een nieuwe kapittelkerk⁴⁴⁶. Als directe aanleiding voor het oprichten van het Kortrijkse kanunnikencollege werd door Decuyper de aanwezigheid van relieken uit het Heilig Land geopperd, die door toedoen van graaf Filips van de Elzas in de Leiestad terecht waren gekomen⁴⁴⁷. Deze aanwezigheid zal ongetwijfeld een belangrijke meerwaarde hebben betekend, maar wellicht heeft het ‘kruisvaartmotief’ *tout court* hier een rol gespeeld. Het initiatief voor de creatie kan immers worden gezien als een manier om zich van de goddelijke bescherming te verzekeren met het oog op de nakende Vierde Kruistocht, waartoe de graaf en de gravin in 1200 de gelofte van

⁴⁴³ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 93.

⁴⁴⁴ Uit twee charters die de graaf tijdens zijn verblijf in het Oosten in maart 1205 liet uitvaardigen, wordt dit zonder meer duidelijk. Zie W. Prevenier, *De oorkonden*, II, nrs. 287-288; R. L. Wolff, “Baldwin of Flanders and Hainault, First Latin Emperor of Constantinople: his Life, Death and Resurrection, 1172-1225”, *Speculum*, XXVII, 1952, 3, p. 289.

⁴⁴⁵ J. Decuyper, “Het ontstaan”, p. 513.

⁴⁴⁶ Hierbij is onder meer sprake van de aanwezigheid van diakens en subdiakens, die zoals hoger vermeld naast priesters noodzakelijk waren voor een traditionele kapittelsamenstelling. J. De Cuyper, “Het ontstaan”, p. 516.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, p. 510-515. In 1207 werd de reliekenschat nog aangevuld met een schenking van Hendrik, Boudewijns broer en opvolger als Latijns keizer.

deelname hadden afgelegd⁴⁴⁸. Omstreeks dezelfde periode zagen andere stichtingen het licht of werden religieuze instellingen met gunsten begiftigd voor het zieleheil van de kruisvaarders⁴⁴⁹. Vanuit een dergelijke optiek zou de stichting van het Sint-Veerlekapittel door een gelijkaardig motief kunnen zijn ontstaan, gesteld uiteraard dat dit argument doorslaggevend was⁴⁵⁰. Het feit dat de tweede ‘set’ relieken die door Latijns keizer Hendrik in 1208 naar Vlaanderen werd gestuurd, exclusief naar Kortrijk ging, kan deze veronderstelling dan weer verzwakken, ook al weten we dat er actief voor deze gift aan de Onze-Lieve-Vrouwecollegiale werd bemiddeld door een *clericus*-kanunnik (*ut infra*). Een kapittel dat met een gelijkaardig doel door de broer van de Latijnse keizer zou zijn gesticht, zou in dat geval wellicht ook met een deel van de reliekenschat uit het Heilig Land zijn bedacht, al was het maar om de symboliek van de stichting kracht bij te zetten⁴⁵¹.

Maar er is nog een andere mogelijkheid. De verantwoordelijkheid voor het afronden van de Kortrijkse kapittelstichting berustte in 1206 bij regent Filips van Namen, maar een eerste prebende ter voltooiing hiervan werd pas in mei 1209 gesticht. In 1210 waren het de kanunniken zelf die zich bij paus Innocentius III bekloegen over het feit dat aan de door Boudewijn gemaakte belofte nog steeds niet volledig was voldaan. Ongeveer terzelfdertijd was de regent echter in actie getreden en had hij drie bijkomende prebenden gesticht. In 1212 kon de stichting van het Kortrijkse kapittel als voltooid worden beschouwd, toen ook een prebende voor een deken werd toegevoegd. Wat nu voor ons betoog van belang is, is enerzijds het feit dat het ‘onafgewerkte’ Kortrijkse kapittel zelf actief optrad in verband met de voltooiing van de stichting, en dat anderzijds de prebenden die door Filips van Namen werden gecreeërd, toekwamen aan *clerici* of verwanten van *clerici* van de regent⁴⁵². Dit doet het vermoeden rijzen dat hier

⁴⁴⁸ In een document uit 1205 liet de graaf bovendien nadrukkelijk weten de belofte tot het stichten van het kapittel reeds voor zijn vertrek naar het Oosten te hebben gemaakt, evenals de eerste maatregelen in verband hiermee te hebben getroffen voor zijn afreis.

⁴⁴⁹ Ook uit de regeerperiode van Filips van de Elzas zijn gelijkaardige voorbeelden bekend. E. Reusens, « Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu’au commencement du XIIIe siècle », *ASHEB*, 2e série, X, 1896, p. 101 e.v.121-122.

⁴⁵⁰ Meijns stelt in dit verband dat in de door haar bestudeerde stichtings- of schenkingsoorkonden geen enkele oorkonder naliet om het *memoria*-thema te vermelden als motivering van de rechtshandeling. B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 623.

⁴⁵¹ De oudste vermelding van de aanwezigheid van traditionele ‘kruisvaartreliken’ als splinters van het Heilig Kruis of van de tafel van het Laatste Avondmaal en relictten van de boeien van Christus, dateert uit 1418. Toen werden de relieken van het kapittel naar aanleiding van een testamentaire bepaling van de proost, opgelijst. Zie noot 337.

⁴⁵² Het betreft in het bijzonder Jan, de zoon van de grafelijke *clericus* Robert de Honnecourt, Nicolaas, de zoon van *clericus* Nicolaas van Barra en *clericus* Radulf van Brugge. J. De Cuyper, “Het ontstaan”, p. 525-527. Voor persoonsgegevens over de Honnecourt, van Barra en van Brugge, zie E. De Paermentier, *In cuius rei testimonium*

misschien sprake was van een bewuste ‘lobby’, waarbij de reeds aangestelde kanunniken de zaak van de afronding van de stichting bepleitten met als doel collega-*clerici* te begunstigen. Onder andere de schenking van Walter van Kortrijk van het leen Rodenburg aan het kapittel in 1208, ondersteunt een dergelijke piste⁴⁵³. Deze Walter opereerde al tijdens de regering van graaf Boudewijn als *notarius* en *clericus comitis* en had dus op zijn beurt een link met het milieu van degenen die door de stichting direct werden begunstigd⁴⁵⁴. De begiftiging van het kapittel met een nieuwe reliekenschat door keizer Hendrik kwam er in 1207 bovendien op vraag van Simon de Beaumont, *clericus* tijdens Filips’ regentschap en kanunnik van Onze-Lieve-Vrouw⁴⁵⁵. Hierdoor werd niet alleen het ‘aansijn’ van het kapittel en dus ook de grafelijke zaak in de verf gezet, het leverde de kanunniken wellicht ook een welgekomen mogelijkheid op om hun ‘agenda’ te realiseren.

et firmitatem. Oorkonden en kanselarijwerking in de entourage van de graven en gravinnen van Vlaanderen (1191-1244). Een diplomatische en paleografische studie, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2010, p. 525-526 (uitgave voorzien in 2015) en A. Gryspeerdt, *Dekens en kanunniken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk tot 1400*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1958, p. 155-156, 203-204, 237-238. In Kortrijk bevond zich in deze periode een lokaal grafelijk ‘bureau’ waar akten werden uitgevaardigd. In 1211 werd aan Simon de Beaumont, door Filips aangeduid als “*clerico meo*” eveneens een prebende toegekend. E. De Paermentier, « La chancellerie comtale en Flandre et en Hainaut sous Baudouin IX/VI (1195-1206) et pendant la régence de Philippe Ier de Namur (1206-1212) », in Th. de Hemptinne, J.-M. Duvosquel (eds.), *Chancelleries princières et scriptoria dans les anciens Pays-Bas X^e-XVe siècles*, Bruxelles, 2010, p. 264, 278. De term *clericus* duidde tegen het begin van de 13de eeuw beroepsklerken aan, die omwille van hun competenties werden geselecteerd en de grafelijke *notarii* en *capellani* bijstonden, die vooral verantwoordelijk waren voor de domeinadministratie en de inkomsten. De term *clericus* wordt in de uiteenzetting hier in deze betekenis gebruikt. Th. de Hemptinne, M. Vandermaesen, “De ambtenaren van de centrale administratie van het graafschap Vlaanderen van de 12de tot de 14de eeuw”, heruitgegeven in E. De Paermentier, F. Van Tricht (eds.), *Thérèse de Hemptinne. Intuitu fidelis servitii sui. Diplomacy and Literacy, Gender and Politics in the Medieval Low Countries. Selected Essays*, Gent, 2013, p. 67-99. In verband met de term *clericus*, zie ook E. Reusens, “Les chancelleries”, p. 130-131. Ook de twee prebenden in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel die in 1203 door bisschop Etienne (Stephanus) van Doornik bevestigd werden, gingen naar *clerici*, zij het dan uit de episcopale entourage. Een nadere identificatie van deze twee personen, Johannes en Renaldus, zou interessante gegevens kunnen opleveren over het feit of zij al dan niet in relatie stonden tot de grafelijke scribenten. J. De Cuyper, “Het ontstaan”, p. 521.

⁴⁵³ J. De Cuyper, “Het ontstaan”, p. 522-523.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, p. 73-74. Over Walter van Kortrijk, zie E. De Paermentier, “Versatile profiles: Three Chancery Scribes in the Service of Joan of Constantinople, Countess of Flanders and Hainault (1212-1244) – Walter of Kortrijk, Gilles of Breedene and Fulco Utenhove”, *Scriptorium. International Review of Manuscript Studies*, LXVII, 2013, 1, p. 3-43. Deze zegelbewaarder en *protonotarius* van gravin Johanna was reeds in dienst geweest van graaf Boudewijn IX, die hij onder meer diende tijdens zijn regering als Latijns keizer: W. Prevenier, « La chancellerie de l’empire latin de Constantinople (1204-1261) », in V. Van Aalst, K. Ciggaar (eds.), *The Latin Empire*, Hermen, 1990, p. 63-81.

⁴⁵⁵ A. Mussely, E. Molitor, *Cartulaire de l’ancienne église collégiale de Notre Dame à Courtrai*, Gent, 1880, p. 33. Deze Simon ontving zijn prebende in het Kortrijkse kapittel van de bisschop, dus opnieuw kan er sprake zijn van een link tussen het milieu van grafelijke en bisschoppelijke scribenten. E. De Paermentier, *In cuius rei*, p. 527.

Als we dit nu vergelijken met de situatie in Sint-Veerle, kunnen ook daar de grafelijke kapelannen een rol hebben gespeeld in de omvorming van de burchtkapel tot een heus kapittel. Zonder hiervoor evenwel op bewijsmateriaal uit de bronnen te kunnen steunen, kan worden geopperd dat de omvorming er misschien kwam op aansturen van de grafelijke kapelannen, die reeds over een sacerdotale prebende beschikten. Tijdens de ‘interimperiode’ van de regentschappen kunnen zij achter de schermen hebben geijverd voor hun transformatie tot kanunniken in een kapittelstructuur, waarvoor de toevoeging van minstens een diaconale en een subdiaconale prebende was vereist. Ook in Sint-Veerle was er immers sprake van een zekere link tussen de hofkapelannen en de grafelijke *clerici*. Zo was de eerste kapelaan van het Gravensteen, Simon, de stiefzoon van de grafelijke *notarius* Rodulfus, die reeds in 1201 door graaf Boudewijn tot kapelaan van het *castrum* was aangesteld⁴⁵⁶. Bijkomend kan het zielenheilelement eveneens als factor hebben meegespeeld. Het lijkt niet ondenkbaar dat de kapittelstichting precies door de toekomstige kanunniken zelf als een heilzaam instrument voor de goede afloop in het Oosten kan zijn beargumeerd. Immers, een dergelijk discours kon hen via een ingreep die als batig voor grafelijke zaak werd geformuleerd, tot de realisatie van hun eigen doelstellingen brengen. In het nadeel van deze laatste toevoeging in verband met het zielenheilaspect pleit dan weer de hoger aangehaalde vaststelling in verband met de reliekenschenking van Latijns keizer Hendrik⁴⁵⁷. Ook het hoger gesuggereerde “*pro statu regni*”-motief, zou in een dergelijke context kunnen zijn aangewend, precies om de schijn van een politieke verzwakking ten tijde van de regentschappen tegen te gaan. Een aanleiding voor dergelijk ‘lobbywerk’ zou het feit kunnen zijn dat na de regering van Filips van de Elzas – die voor de Gentse residentie een tijdperk van grote dynamiek betekende – onder de grafelijke *clerici* en hofkapelannen de perceptie leefde dat hun situatie nadeliger was, vergeleken met het grafelijke initiatief in Kortrijk.

Er kan hoedanook niet genoeg gewezen worden op het feit dat dit allemaal slechts bij veronderstellingen en mogelijkheden blijft. Bovendien blijft er in eender welk scenario een enigszins problematisch aspect aan heel het verhaal zitten. Volgens Declercq kan de omvorming van de hofkapel tot kapittel immers niet zonder toestemming van de graaf of zijn regent zijn gebeurd. Toch komt het bijzonder vreemd voor dat geen enkele actor, Boudewijn, Maria, noch Filips, *nominatim* gelinkt werd aan de goedkeuring voor de kapittelstichting. Een zeer eigenaardig kenmerk van het Sint-Veerlekapittel was immers

⁴⁵⁶ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 76-77. In 1215 (dus reeds na de omvorming) ruilde de eerder aangehaalde Walter van Kortrijk zijn prebende in het Sint-Donaaskapittel van Brugge voor een subdiaconale prebende in Sint-Veerle. *Ibidem*, p. 88. Voor meer informatie over de kapelanij van het Gravensteen of *castrum*, *ut infra*.

⁴⁵⁷ Op het ogenblik van de schenking aan het Kortrijkse kapittel, in 1208, was de stichting van Sint-Veerle in zijn essentiële vorm volgens Declercq immers voltooid, namelijk in 1207.

dat er in latere tijden door de rechtsoptvolgers van de graven (waaronder de Bourgondische hertogen en de aartshertogen, *ut infra*) werd teruggegrepen naar de oorsprong van het kapittel als grafelijke stichting, zonder dat ook maar één van deze opvolgers leek te weten wie daadwerkelijk aan de oprichting van het kanunnikencollege ten grondslag lag. Dat de stichting als grafelijk moest worden beschouwd stond buiten kijf, maar vreemd genoeg werd ze nooit aan een specifieke grondlegger toegeschreven. Men zou immers verwachten dat een stichter zich nadrukkelijk als dusdanig liet herinneren of dat minstens in één of meerdere akten (al dan niet direct) naar zijn of haar persoon werd verwezen, wat in het geval van Sint-Veerle niet zo was. Noch in de oorkondenschat van het kapittel, noch in *cartularia* of andere collecties met 13de-eeuwse (grafelijke) oorkonden zijn sporen te vinden die wijzen op de ‘toeëigening’ van de kapittelstichting door één van de gezaghebbende figuren van dat ogenblik⁴⁵⁸. Zonder nadrukkelijke vermelding van een stichter, lijkt het nut van een dergelijke omvorming immers zijn doel spreekwoordelijk wat voorbij te schieten. Dit tenzij de omvorming tot een kapittel *de facto* op aansturen van de grafelijke kapelannen werd gerealiseerd, eventueel zonder dat dit – om welke reden ook – formeel werd geacteerd⁴⁵⁹. Zelfs indien het eigenlijke initiatief inderdaad van deze geestelijken zou zijn uitgegaan, doet dit geen afbreuk aan het feit dat de stichting als grafelijk kan worden beschouwd. Vermits ze in een dergelijk geval op aansturen van figuren uit zijn entourage zou zijn ontstaan, hoeft dit de grafelijke status van het kapittel of de latere perceptie ervan immers niet noodzakelijk te belemmeren. Het kapittel zou dan bij wijze van spreken als een ‘passieve’ grafelijke stichting kunnen worden gezien. De tegenstelling met de Kortrijkse situatie, waar de graaf zijn nadrukkelijke wens en voornemen uitte om een kapittel te stichten, is bijgevolg duidelijk. De verklaring hiervoor is ons inziens vrij eenvoudig: de

⁴⁵⁸ In de Sint-Veerlekerk werd tot eind 18de eeuw weliswaar het jaargetijde van Boudewijn IX gevierd, maar de beschikbare informatie hierover is niet voldoende overtuigend om ook van een stichtingsmotief te gewagen. Declercq toonde reeds aan dat dit jaargetijde eerder dient te worden geïnterpreteerd als een herinnering aan Boudewijn als stichter van de prebende van de kapelanij van het *castrum* (*ut infra*), dan omwille van zijn eventuele rol als stichter van het kapittel. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 93-94. In een dergelijke context kan ook gewezen worden op de commemoratieve rol die documenten van rechtshandelingen zoals oorkonden en *cartularia* konden spelen. P. Geary, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton, 1994, p. 84-87; *Idem*, « Entre gestion et gesta », in O. Guyotjeannin, L. Morelle, M. Parisse (eds.), *Les cartulaires. Actes de la table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S. (Paris, 5-7 décembre 1991)*, Paris, 1993, p. 13-26 (*Mémoires et documents de l'École des chartes*, 39); A.-J. Bijsterveld, *Do ut des*, p. 127. Het ontbreken van zulke documenten kan in dit opzicht evenzeer als betekenisvol worden beschouwd.

⁴⁵⁹ Een grondige bestudering van de aard van de inkomsten en goederen die aan de twee prebenden die de omvorming uiteindelijk realiseerden, werden gehecht, zou eventueel voor meer duidelijkheid kunnen zorgen. Binnen het bereik van dit onderzoek was een dergelijke bijkomende studie echter niet haalbaar. Opmerkelijk is ook dat formele sporen van een kerkelijke bekrachtiging van de stichting evenzeer ontbreken.

residentie in Kortrijk genoot de ontegensprekelijke voorkeur van het grafelijke echtpaar Boudewijn en Maria. De nabijheid van de grens met het graafschap Henegouwen is hier allicht niet vreemd aan. Daarenboven waren in Kortrijk reeds 'kruisvaartreliken' aanwezig, die een directe link betekenden voor een stichting die tot doel had precies een goede afloop van de Vierde Kruistocht en de bescherming van de kruisvaarders te begunstigen. De kanunniken en grafelijke *clerici* kunnen in het Kortrijkse scenario dan ook als katalysatoren worden beschouwd in een proces dat reeds door de graaf was geïnitieerd. In Gent daarentegen, waren ze mogelijk de initiatiefnemers en dus – om in een vergelijkbare beeldspraak te blijven – de motor, hoewel hiervoor geen ontegensprekelijke bewijzen voorhanden zijn.

We kunnen tot slot van dit overzicht helaas slechts besluiten dat het niet mogelijk is een eenduidig antwoord te formuleren op de vraag naar de motivatie en bij uitbreiding zelfs het initiatief voor het oprichten van het Sint-Veerlekapittel. De Gentse *casus* illustreert zeer duidelijk de waarde van Meijns' opmerking over de pluricausaliteit van de grafelijke kapittelstichtingen. De suggesties die we hier formuleerden, moeten bijgevolg ook als dusdanig worden gelezen en kunnen, hoewel afzonderlijk geformuleerd, ook met elkaar interfereren. De late oprichting van een echt kapittel kan blijkens de beschreven hypothesen worden gezien als het gevolg van een aantal evoluties en gebeurtenissen, die aanleiding kunnen hebben gegeven tot de stichting. Desondanks is het van belang steeds de karigheid van de beschikbare informatie voor ogen te houden, die ons hierover inlicht. Door het ontbreken van concrete bronnen in verband met de stichting van het kapittel, blijft een interpretatie hiervan helaas altijd steken in giswerk en veronderstellingen. Daardoor zal de oprichting van het Sint-Veerlekapittel, of liever de conversie van de groep burchtkapelanen tot een collegiaal kapittel, stof voor discussie en uiteenlopende interpretaties blijven opleveren. Het laatste woord is over deze kwestie ongetwijfeld nog niet gevallen.

2.3.2 Statuten en besluitvorming

Het Sint-Veerlekapittel als college van kanunniken bestond in zijn ruimste samenstelling uit twaalf geprebendeerde leden, waaronder de deken, onder leiding van een proost⁴⁶⁰. Binnen de Sint-Veerlekerk beschikten ook de kapelannen over een beneficie, maar deze situatie verschilde van kerk tot kerk. Naast gebeneficieerde clerici waren er in de kerk heel wat personen die met een officie waren belast. Officies waren tijdelijke ambten waarvoor men weliswaar vergoed werd, maar zonder vaste benoeming⁴⁶¹. Over deze leden en dienaren, hun taken en bevoegdheden komen we heel wat te weten dankzij de statuten van het kapittel. Vooraleer we overgaan tot een bespreking van de ‘mensen en members’ van het kapittel, is het interessant om even de aandacht te vestigen op regelgeving en besluitvorming, twee elementen die van belang zijn voor de organisatie en de werking van de instelling. De verdere toelichting bij de personen die in en rond het kapittel actief waren, is hier immers in sterke mate op gebaseerd.

De term ‘statuten’ wijst op voorschriften die we kunnen beschouwen als particuliere bronnen van het kerkelijk recht, omdat ze voor individuele instellingen waren bestemd⁴⁶². Statuten duiden immers beslissingen aan waarmee overheden of groeperingen zonder een uitgesproken wetgevend prerogatief, maar die een zekere autonomie bezitten, hun interne aangelegenheden mogen reglementeren⁴⁶³. Onder het hoofdstuk *Van keuren, statuten en ordonnantien* uit zijn *Practijcke Civiele* stelde de laatmiddeleeuwse raadsheer en jurist Filips Wielant bijvoorbeeld dat

“Alle volck dat iurisdictie heeft, tzy volle, oft gelimiteerde macht kueren, statuten, ende ordonnancien maken alsoe verre als zijn iurisdictie streckt”⁴⁶⁴

Binnen het kader van het canoniek recht kwam deze mogelijkheid ook aan kerkelijke colleges zoals kapittels toe, voor zover het louter de regeling van interne aangelegenheden betrof. Goedkeuring van een hogere overheid was in principe niet vereist, zolang de bepalingen – bijvoorbeeld in verband met straffen – niet in strijd waren met de algemene normen⁴⁶⁵. Deze bekrachtiging werd soms wel gevraagd, ook al

⁴⁶⁰ Over de benadering van kapittels als instellingen in ‘brede’ en ‘enge’ zin, *ut infra*.

⁴⁶¹ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 250-252; H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 4.

⁴⁶² W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 178.

⁴⁶³ P. Torquebiau, « Chapitres de chanoines », *Dictionnaire du droit canonique*, 3, 1942, kol. 562-563.

⁴⁶⁴ F. Wielant, *Practijcke Civiele*, Amsterdam 1968 (heruitgave door E. Strubbe), p. 24.

⁴⁶⁵ Ph. Hofmeister, *Bischof und Domkapitel nach altem und nach neuem Recht*, Württemberg, 1931, p. 109 en P. Hinschius, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, 2, Berlijn, 1878, p. 131. Voor een rechtstreekse verwijzing naar boek I titel V van de *Codex Iuris Canonici* over statuten en reglementen, zie URL:

was dit strikt genomen niet noodzakelijk. Statuten kunnen in feite worden beschouwd als *consuetudines*, ze kregen geleidelijk aan vorm als verzamelingen van reeds toegepaste regels en gebruiken, die de (bestaande) interne orde en organisatie moesten stroomlijnen⁴⁶⁶. Dit verklaart mee waarom statuten doorgaans pas jaren, decennia of zelfs eeuwen na het ontstaan van een instelling werden gecompileerd⁴⁶⁷. Toch was het niet uitzonderlijk dat ook oudere bepalingen die bijvoorbeeld door de patroon of de bevoegde bisschop waren opgelegd, op eigen initiatief van het kapittel in de statuten werden verwerkt⁴⁶⁸. In de oudere redacties van de kapittelstatuten is bijvoorbeeld sprake van de kerkelijke overheid: onder meer in 1225, de 14de eeuw en 1413 wordt expliciet verwezen naar de jurisdictie van de toen bevoegde diocesane overheid, de bisschop van Doornik. Bovendien vinden sommige bepalingen rechtstreeks hun oorsprong in grafelijke verordeningen, waarbij bepaalde interne aangelegenheden werden geregeld. De voornaamste grafelijke kapittels in Vlaanderen stelden hun statuten samen in de 13de of de 15de eeuw, maar dit verschilde sterk tussen de instellingen onderling⁴⁶⁹. Kapittels waren dan wel vrij om hun statuten al dan niet te redigeren, tijdens concilies zoals deze van Château-Gontier (1231) en Trente (1545-1563, *ut infra*) werd deze mogelijkheid in herinnering gebracht en in de afsluitende decreten werd gewezen op de waarde ervan⁴⁷⁰.

In het geval van Sint-Veerle beschikken we als bij wonder over een bijzonder rijk en interessant dossier voor wat de kapittelstatuten betreft⁴⁷¹. We kunnen immers een beroep doen op een geheel van redacties die dateren van de vroege 13de tot het einde van de 18de eeuw. De compilaties die tot op vandaag zijn overgeleverd, dateren respectievelijk uit 1225, een niet exact bepaald tijdstip in de 14de eeuw (tussen 1341 en

http://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/latin/documents/cic_liberI_lt.html#TITULUS_V (geraadpleegd op 2 mei 2013).

⁴⁶⁶ Voor een overzicht van de gangbare definities van *consuetudines*, zie J. Gilissen, *La coutume*, Turnhout, 1982, p. 20-22 (Typologie des sources du Moyen Age occidental, 41).

⁴⁶⁷ Zie bijvoorbeeld de casus van het Sint-Lambertuskapittel te Luik: A. Dubois, « Les statuts du chapitre cathédral de Saint-Lambert à Liège », *HKCG*, CXIII, 1948, p. 224-225, waar een echt afzonderlijke bundeling van de statuten pas in de zestiende eeuw werd aangevat.

⁴⁶⁸ Zie onder meer G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 62, 75, 91.

⁴⁶⁹ Zie bijvoorbeeld de vergelijking die wordt gemaakt tussen de kapittels van Kortrijk, Rijsel, Harelbeke, Brugge en Torhout in R. Callewaert, *Studie over het Sint-Salvatorskapittel te Harelbeke. Statuten-proosten-dekens (ontstaan-1442)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1977, p. 35-40.

⁴⁷⁰ L. Degraeve, *Statuten van het kapittel (1385-1589) en van de broederschap der kapelannen (1324-1361) van de collegiale kerk Sint-Servaas te Maastricht*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1968, p. V.

⁴⁷¹ Gezien de zeer onvolledige overlevering van het archief van het kapittel ten gevolge van allerlei calamiteiten die de instelling teisterden, is dit uitzonderlijk te noemen. Voor een uitgebreide bespreking en tekstuitgave van de statuten, zie A. Somers, "Ad utilitatem", te verschijnen.

1413), 1413, 1627 en 1788⁴⁷². Er bleef ook een aanvullende ordonnantie uit 1463 bewaard, evenals een aanvulling op de statuten, opgesteld in 1615⁴⁷³. De verschillende redacties betreffen telkens verzamelingen van voorschriften die in de meeste gevallen niet enkel door de gebeneficieerde leden van het kapittel, namelijk de proost, deken en kanunniken, maar ook door de kapelannen (die eveneens over een beneficie beschikten) en andere dienaren of officianten die aan het kapittel waren verbonden, moesten worden nageleefd. Opvallend aan de statuten van het Sint-Veerlekapittel is bovendien hun vorm. Uit het onderzoek van Jacques Nazet naar de Henegouwse kapittels bijvoorbeeld, bleek dat de statuten van deze instellingen voornamelijk waren vervat in cartularia en thematische ‘dossiers’⁴⁷⁴. Ook de statuten van het kapittel van Sint-Goedele te Brussel en Onze-Lieve-Vrouw te Brugge bijvoorbeeld, bestaan voornamelijk uit afschriften van oorkonden die werden bijeengebracht, eerder dan uit een nieuw samengestelde tekst⁴⁷⁵. De opeenvolgende redacties van de statuten van Sint-Veerle vormen bijgevolg een bijzonder rijke bron voor onze kennis over de organisatie en geldende richtlijnen binnen het kapittel⁴⁷⁶.

Strikt juridisch gesproken, stond het Sint-Veerlekapittel onder het toezicht van de bisschop van Doornik en vanaf 1559 – bij de reorganisatie van de bisdommen in de Nederlanden – onder dat van de bisschop van Gent. De invloed van de bisschop was

⁴⁷² Deze worden respectievelijk bewaard op de volgende plaatsen: 1225: UBG, HSL, Ms. nr. 572; 14de eeuw: RAG, SBB, serie S, nr. 226; 1413: RAG, SBB, serie S, nr. 226; 1627: RAG, SV, nr. 102, 1788: RAG, SBB, serie SN, nr. 181

⁴⁷³ Respectievelijk RAG, SV, nr. 3 en RAG, SBB, serie SN, nr. 107. De ordonnantie uit 1463 betreft voornamelijk specifieke liturgische voorschriften.

⁴⁷⁴ J. Nazet, *Les chapitres*, p. 56-76.

⁴⁷⁵ P. De Ridder, *Inventaris van het oud archief van de kapittelkerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele te Brussel. Deel I*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1987, p. 129-130 en M. Vandermaesen, *Inventaris van het oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge (1091-1816)*, Brussel, 1984, p. 25-26. De eerste echte codificatie van de statuten van Sint-Goedele dateert bovendien pas van halverwege de 16de eeuw: B. Van Hofstraeten, “De dignitarissen”, p. 242.

⁴⁷⁶ Hierbij dient te worden opgemerkt dat statuten op zich geen reële situatie weergeven, maar wel de situatie zoals ze zou moeten zijn. Hier moet rekening mee gehouden worden bij de interpretatie van de informatie die uit deze richtlijnen naar voor komt. Dankzij aanvullingen uit andere bronnen zoals oorkonden en de kapittelakten is het mogelijk dit spanningsveld tussen het ideale en het reële min of meer bloot te leggen. In de hiernavolgende uiteenzetting wordt uitgebreid gebruik gemaakt van de statuten en de te verschijnen uitgave ervan (cf. noot 471). Om de bijlage niet nodeloos te verzwaren werd geopteerd voor de opname van een tabel met een vergelijking van de inhoud uit de verschillende redacties eerder dan voor een integrale kopie van de te verschijnen tekstuutgave. In wat volgt, wordt via alfanumerieke aanduidingen verwezen naar de uitgave in de HKCG en naar de corresponderende parafrase van de betreffende bepalingen in de tabel in bijlage 1 (die ook aan de eigenlijke uitgave als bijlage werd toegevoegd). De Romeinse cijfers verwijzen naar de afzonderlijke redacties (I = 1225, II = 14^{de} eeuw, IV = 1413, V = aanvulling 16de eeuw, VI = 1627 en VII = 1788), terwijl de Arabische cijfer- en lettercodes verwijzen naar de onderscheiden passages uit de desbetreffende redactie.

evenwel indirect. Over de keuze en de aanstelling van de leden had hij immers geen zeggenschap. Bepaalde kapittels maakten aanspraak op exemptie, waarmee ze zich aan de bisschoppelijke invloed konden onttrekken. Dit was bij het Sint-Veerlekapittel niet het geval. Pas in de tweede helft van de 17de eeuw beriep het kapittel zich naar aanleiding van een conflict met de bisschop omtrent een visitatie op dit zogenoemde privilege, maar de akten die tot bewijs van deze exemptie moesten dienen, kunnen als *falsa* worden beschouwd⁴⁷⁷.

Al in de oudste redactie van de kapittelstatuten uit 1225 waren precieze momenten vastgelegd waarop het college van kanunniken vergaderde. Naast een wekelijkse bijeenkomst werd er tweemaal per jaar een algemene kapittelvergadering georganiseerd, op 4 januari (Sint-Veerle) en 30 juni (I, 6-8). Dit evolueerde naar een wekelijkse vergadering op vrijdag en een jaarlijkse bijeenkomst op de maandag na Hemelvaart tijdens de 14de-15de eeuw (II, 24b; IV, 20). In 1627 werd vastgelegd dat het generaal kapittel moest plaatsvinden op de tweede tot en met de vierde dag na de zondag volgend op de octaaf van Hemelvaartsdag en dat de statuten van het kapittel er moesten worden voorgelezen (VI, 10o). Tijdens de 14de en 15de eeuw werden grote beslissingen tijdens de jaarlijkse algemene vergadering genomen, in onderling overleg (II, 24b, IV, 20). Het *maior et sanior pars*-principe wordt in 1225 vermeld, net als in 1627 (I, 4; VI, 10f)⁴⁷⁸. Elke stem woog even zwaar en de beslissing viel bij meerderheid van stemmen. In 1225 lijkt de deken geen eigen stem te hebben gehad, hij sloot zich aan bij de meerderheid. De statuten uit de 14de eeuw bepalen dat tijdens een vergadering minstens vier kanunniken aanwezig moesten zijn alvorens er tot beslissingen kon worden overgegaan (II, 24a). In 1788 was weliswaar sprake van pariteit, onder voorbehoud van *ex aequo*: in dat geval kreeg de proost een dubbele stem (VII, 31). In 1627 werd vastgelegd dat buitengewone vergaderingen (en *dito* besluitvorming) enkel voor de bespreking van ernstige aangelegenheden waren toegestaan (VI, 10e).

In 1385 werd een nieuw kapittelhuis « *fort magnifique et commodieuse* » in gebruik genomen aan het Sint-Veerleplein, dat wellicht voornamelijk dienst deed als vergaderplaats. In Sint-Veerle is er hoogstwaarschijnlijk nooit sprake geweest van *vita communis*, mede door de laattijdige stichting van het kapittel, die plaatsgreep op een moment waarop dit principe in de meeste collegiales reeds was verlaten. Na de vernielingen ten tijde van de beeldenstorm, werd het kapittelhuis door het calvinistische stadsbestuur aan Jan Serlippens verkocht en afgebroken. Dit gebouw,

⁴⁷⁷ G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 64-66.

⁴⁷⁸ *Maior et sanior pars* was een principe dat traditioneel in clericale middens werd toegepast, waarbij het mogelijk was beslissingen te nemen zonder dat hieraan voorafgaand een consensus noodzakelijk was. Zie B. Guenée, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles : les Etats*, Parijs, 1981, p. 257-258.

palend aan de zuidwestelijke hoek van de kerk, kwam hoogstwaarschijnlijk overeen met de voormalige school van het kapittel, die zich op de plaats van het vroegere proosthuis, aan de westzijde van het Sint-Veerleplein bevond⁴⁷⁹. Eind 17de eeuw gebruikte het college wellicht een ruimte boven de sacristie van de Sint-Niklaaskerk als ‘kapittelkamer’⁴⁸⁰. Gedurende het verblijf in de voormalige jezuïetenkerk eind 18de eeuw, werd ten slotte de vroegere sacristie van deze aan Sint-Lieven gewijde kerk als lokaal voor de kapittelvergaderingen ingericht⁴⁸¹.

2.3.3 Mensen en *members*

2.3.3.1 Gebeneficieerde leden en clerici

De samenstelling van een kapittel kan op twee wijzen worden benaderd. Er is enerzijds een ‘brede’ en anderzijds een ‘enge’ definitie mogelijk. In de eerste omschrijving omvat het kapittel zowel de ‘hoge’ als ‘lage’ clerici, met name niet louter de kanunniken, maar ook de kapelannen, vicarissen, koralen en zo meer. In de striktere benadering bestaat een kapittel louter uit de ‘leden’, met name de kanunniken, en valt de instelling dus samen met dit in aantal beperkte college van geestelijken⁴⁸². Uit wat volgt, zal blijken dat de kanunniken van Sint-Veerle er in sterke mate een gelijkaardige perceptie van hun eigen instelling op nahielden, die juridisch gesproken ook de enige juiste is. Bij het samenstellen van dit overzicht hebben we als het ware voor een ‘derde weg’ geopteerd. We behandelen eerst de gebeneficieerde clerici van Sint-Veerle, met name de kanunniken of ‘leden’ van het kapittel, naast de kapelannen. De strikte tweedeling tussen ‘hogere’ en ‘lagere’ clerus is ons inziens immers achterhaald: de omschrijvingen ‘hoog’ en ‘laag’ worden voornamelijk toegepast in de context van de kerkelijke wijdingen, waarbij de graden van subdiaken, diaken en priester tot de ‘hogere’ worden gerekend. Heel wat kapelannen beschikten bijvoorbeeld ook over een dergelijke hogere wijding, wat het onderscheid tussen ‘hoge’ en ‘lage’ clerici enigszins artificieel doet aanvoelen. Het al of niet in het bezit zijn van een beneficie lijkt ons desgevallend een meer werkbaar onderscheid tussen wat we de ‘benoemde’ clerici en de ‘contractuelen’ van het kapittel zouden kunnen noemen. In wat volgt behandelen we eerst de gebeneficieerde leden van

⁴⁷⁹ H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum en Oudburg”, p. 39, 43.

⁴⁸⁰ RAG, SBB, serie S, nr. 348, f° 141. Met dank aan wijlen Daniel Lievois die ons hierop attent maakte.

⁴⁸¹ RAG, SV, nr. 102, akte van 5 april 1782.

⁴⁸² Loupès maakt het onderscheid op basis van de plaats in het koor: de kanunniken in het hoogkoor, de overige clerici erbuiten. Ph. Loupès, *Chapitre et chanoines*, p. 68. In deze studie wordt ook de metafoor aangehaald waarin kapittels werden beschouwd als bomen waarvan de kanunniken de stam vormen en de overige dienaren de takken. Deze visie scheen in het 18de-eeuwse Frankrijk zeer gangbaar te zijn.

het kapittel, om ons vervolgens in een later stadium toe te spitsen op de andere kerkdienaren. Deze worden zowel bij de toelichting over de *members* als in een afzonderlijk luikje aan bod gebracht, rekening houdend met de context waarin ze verschenen. Kapittelleden (kanunniken) die naast hun prebende ook met een ‘waardigheid’ waren bekleed, worden ook wel dignitarissen genoemd⁴⁸³. Deze werden doorgaans via stemming aangeduid⁴⁸⁴.

Deken

De eerste vermelding van een kapitteldeken dateert uit 1220⁴⁸⁵. Van een proost was toen nog geen sprake, dus er mag worden aangenomen dat de deken de leiding had over het college van kanunniken, een gegeven dat door de statuten van 1225 wordt bevestigd. Volgens deze bron had de deken de eerste stem in de kapittelvergadering en vertegenwoordigde hij het college op kerkvergaderingen of synodes (I, 2 en 4). Naast zijn prebende beschikte de deken over afzonderlijke inkomsten en aanvankelijk ook over een dubbel aandeel in de dagelijkse uitdelingen van het kapittel (I, 1)⁴⁸⁶. In 1267 werd vastgelegd dat de deken diende te worden verkozen uit de leden van het kapittel, een principe dat de translatie naar de Sint-Niklaaskerk overleefde⁴⁸⁷. Het rechtstreekse gevolg hiervan was dat aan deze functie geen specifieke prebende was verbonden, want de kanunnik in kwestie behield de prebende waarover hij reeds beschikte⁴⁸⁸. Bij de translatie van 1614 werd de kanunniksprebende van de toenmalige deken als deel van de overeenkomst en na diens overlijden toegekend aan de pastoor van de Sint-Niklaaskerk⁴⁸⁹. Toch werd de dekenale waardigheid niet prebendegebonden, en bleef men de kanunnik die deze titel kreeg toebedeeld, kiezen uit het college van kanunniken. Hij zag toe op de ordehandhaving in het koor en had de dagelijkse leiding binnen de kapittelkerk (II, 27-28; IV, 15a; VI, 5b). Na de implementatie van decreten van het Concilie van Trente (eind 16de maar vooral begin 17de eeuw) was hij bijvoorbeeld degene die moest toezien op het correct toepassen van de *usus Romanus*, de zang en het respecteren van de stilte in het koor (VI, 5b). Ook de zorg voor de ornamenten kwam vanaf dan aan de deken toe (VI, 5b). Zijn functieomschrijving bleef niettemin vrij

⁴⁸³ B. Van Hofstraeten, “De dignitarissen”, p. 213.

⁴⁸⁴ Traditioneel betreft het waardigheden als de proost, deken, plebaan of pastoor, *cantor*, scholaster en schatbewaarder. Uit wat volgt zal blijken dat de situatie in Sint-Veerle soms enigszins afweek van dit patroon.

⁴⁸⁵ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 72-80.

⁴⁸⁶ De bij de diensten aanwezige kanunniken hadden recht op een dagelijkse vergoeding hiervoor. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 81-82.

⁴⁸⁷ RAG, SV, serie charters, nr. 34, zie ook de statuten van de 14de eeuw, 1413 en 1627 (II, 28; IV, 23; VI, 5b).

⁴⁸⁸ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 81, noot 192.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, p. 98, noot 288.

constant doorheen de eeuwen. Na 1788 werd de rol van de deken heel wat bescheidener en was hij enkel nog medeverantwoordelijk voor het toezicht op de sacristie (VII, 34). Vanaf dat ogenblik beschikte hij bovendien over een vaste prebende, namelijk deze van de kapelanij van het *castrum* (VII, 16 en *ut infra*).

Proost

Bisschop Walter de Marvis (1219-1252) verordende op 3 maart 1245 dat het kapittel voortaan onder de leiding van een proost zou komen te staan, die door verkiezing moest worden aangeduid⁴⁹⁰. De proost werd de nieuwe vertegenwoordiger van het kapittel, bijvoorbeeld op synodes (II, 26), en had een dubbel aandeel of dubbele 'portie', zowel qua stem in het kapittel als bij de uitdelingen (II, 8, 17; IV, 11). Volgens de 14de-eeuwse statuten werd de proost na verkiezing door het kapittel aangesteld door de bisschop. In 1413 werd hieraan toegevoegd dat hij priester moest zijn, of binnen het jaar na zijn proostverkiezing de priesterwijding moest ontvangen. Op de fundamenteën van het vroegere proosthuis werd in de turbulente periode na de beeldenstormen een nieuw huis opgericht, dat na de translatie voor een bedrag van 24 lb. vl. verkocht werd ten voordele van de proosdij. Het kapittel ging akkoord met de verkoop op 19 juni 1615, op voorwaarde dat er een jaarlijkse cijns op werd bezet⁴⁹¹.

De eerste proost van het kapittel, Gerardus, beschikte over een eigen prebende, terwijl dit voor zijn opvolgers niet langer het geval was⁴⁹². Pas omstreeks 1607, ten tijde van aanvang van de onderhandelingen over de translatie naar de Sint-Niklaaskerk, werd er opnieuw gesproken over een prebende voor de proost⁴⁹³. Op 30 maart 1613 werd aan de proosdij ook effectief een prebende gehecht, namelijk één van de bestaande grafelijke of 'castrale' prebenden, met subdiaconale waardigheid⁴⁹⁴. De oorspronkelijke prebende

⁴⁹⁰ Zoals eerder aangehaald, bezat het kapittel geen exemptie ten aanzien van de bisschoppelijke jurisdictie en kon de bisschop dus maatregelen opleggen aan het kapittel. Het waarom van deze beslissing wordt evenwel niet beargumenteerd. RAG, SV, serie charters, nr. 26.

⁴⁹¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 155 v°. Voorlopig konden geen gegevens worden gevonden in verband met een nieuwe proostwoning na 1615. Het perceel waarop het vermoedelijk eerste proosthuis lag, werd reeds in 1269 door het kapittel verkocht aan Volker Masch. Op dat ogenblik bevond zich op dit terrein de kapittelschool. Dit stuk grond was aan de westzijde van het Sint-Veerleplein gelegen en zou later ook aan het kapittelhuis een plaats bieden. H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum en Oudburg", p. 31, 43. Het is niet duidelijk of het proosthuis dat begin 17de eeuw werd verkocht zich ook op deze plek ten westen van de kerk bevond.

⁴⁹² RAG, SV, serie charters, nr. 36; A. Longnon, *Pouillés*, p. 408, 438.

⁴⁹³ RAG, SV, serie SN, 167, f° 3 e.v.

⁴⁹⁴ Op 14 januari 1611 liet de toenmalige proost Leo de Meyere per notariële akte van 23 november 1610 aan het kapittel weten dat hij reeds bezit had genomen van de goederen die aan deze prebende waren verbonden (na het overlijden van de bezitter). RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 119 v°. In de kapittelvergadering van 7 juni

werd gesupprimeerd en de inkomsten en voordelen ervan aan de proosdij verbonden. Al in 1608 werd een voorstel in die zin goedgekeurd door Petrus Damant, die tot zijn aantreden als bisschop van Gent in 1590 zelf proost van Sint-Veerle was geweest⁴⁹⁵. Het beneficiëren van de proost hield wellicht verband met het garanderen van diens aanwezigheid, een materie die blijkens de kapittelakten voor de nodige wrevel zorgde⁴⁹⁶. Het toekennen van een prebende aan de proost op een voor het kapittel zo cruciaal ogenblik – in volle onderhandeling over de translatie – lijkt niet zonder enige zin voor pragmatiek te zijn beslist. Aangezien residentie steeds als voorwaarde werd gesteld voor het innen van de ‘vruchten’ van de prebenden (of het nu om de proost, deken of gewone kanunniken ging, I, 1; II, 29; IV, 24; VI, 3e en 7a), kan dit als een middel worden beschouwd om de aanwezigheid van de proost ook daadwerkelijk te garanderen. Na de translatie naar de Sint-Niklaaskerk werd de proost bovendien belast met de zielzorg over ‘het eigen koor’, namelijk het kapittel en zijn geaffilieerden, naast de hovelingen waaronder de hoogbaljuw van Gent (*ut infra*)⁴⁹⁷. Blijkens de statuten uit 1627 was de proost de enige die buitengewone kapittelvergaderingen kon bijeenroepen (VI, 5a-b). Hoewel de deken de functionaris was die doorgaans het toezicht over het koor hield, was het de proost die corrigerend mocht optreden bij onregelmatigheden (*idem*). Hij was degene die de interne jurisdictie bezat en in eerste instantie mocht tussenkomen op een wijze die “in overeenstemming was met het canoniek recht” (IV, 34b). Deze ruime omschrijving van het juridisch optreden van de proost geeft aan dat er vrij veel marge was en het hoofd van het kapittel dus naar eigen appreciatie en inschatting mocht optreden bij conflicten of overtredingen.

Zeker tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw werden de bevoegdheden van proost en deken ten dele gedelegeerd. Dit heeft mogelijk te maken met absenteïsme, waardoor bepaalde (delen) van hun opdrachten werden doorgegeven. Blijkens de *acta capituli* uit deze periode was binnen het Sint-Veerlekapittel namelijk één van de kanunniken aangesteld als *promotor capituli*, een interne ‘vervolgingsambtenaar’ die werd belast met het opsporen en signaleren van onregelmatigheden van zowel de beneficianten als de officianten⁴⁹⁸. Deze *promotor* was weliswaar de figuurlijke klokkenluider binnen het

1613 werden ook aan de kanunniken die de proost bij de ‘lasten’ van diens prebende assisteerden, tegemoetkomingen toegekend: RAG, SBB, reeks S, nr. 234, f° 141 v° e.v.

⁴⁹⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, einde van het register; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 140 r° e.v.

⁴⁹⁶ Zie bijvoorbeeld RAG, SBB, serie SN, n° 166, f° 170 v°-171 r°, SN 167 f° 93 r°, 107 r°-v°, 159 v°.

⁴⁹⁷ RAG, SBB, reeks S, nr. 234 149 v° e.v.; RAG, SV, nr. 158.

⁴⁹⁸ In 1604 bijvoorbeeld werd koster Judocus van Daele wegens overspel met Johanna van Eede vervolgd door de promotor. Deze vervolging resulteerde in een opsluiting van vijf dagen (water en brood) en een strafbedevaart naar Halle. Omdat het kapittel door de vernielingen ten tijde van de Beeldenstorm niet langer over een geschikte kerker beschikte, moest de opsluiting elders gebeuren. Hij kreeg wellicht huisarrest. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 117 v° en RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 133. Later werd nog toegevoegd dat de

kapittel, maar beschikte niet over de bevoegdheid om op eigen houtje op te treden⁴⁹⁹. Hiervoor was steeds de toestemming van de deken of bij diens afwezigheid, van de oudste kanunnik vereist⁵⁰⁰. De promotor werd op de jaarlijkse algemene kapittelvergadering aangeduid of in zijn functie verlengd. Conflicten werden blijkens de 16de- en begin 17de- eeuwse *acta capituli* in grote mate intern geregeld⁵⁰¹. Pas eind 18de eeuw werd voor het oplossen van interne conflicten een externe scheidsrechter ingeschakeld (VII, 39). Een tweede waardigheid die op de jaarlijkse vergadering werd toegekend, was deze van *syndicus capituli*. Deze functionaris (eveneens aangeduid onder de leden van het kapittel) trad als vertegenwoordiger van het kapittel in officiële aangelegenheden op, bijvoorbeeld bij overleg met andere instanties of als bezorger van officiële brieven en akten⁵⁰².

Kanunniken

De grootste groep kapittelleden werd uiteraard gevormd door de kanunniken. Hun college bestond uit twaalf leden, waaronder de deken. Zij beschikten elk over een prebende, waaraan bepaalde goederen en rechten waren verbonden en waaruit ze inkomsten genereerden. Zo waren de heerlijkheden Overbroek (bij de Brugse Poort) en Blaisant (aan de Muide) bijvoorbeeld verbonden aan prebenden van het Sint-Veerlekapittel⁵⁰³. Daarnaast beschikte het kapittel over aanzienlijke goederen in

pelgrimstocht van de veroordeelde koster vier maanden moest duren. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 119v°-120r°. Nog later legde hij een attest voor ten bewijze van zijn bedevaart, RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 133 v°.

⁴⁹⁹ Nolet en Boeren vermelden het bestaan van een officiaal in grote kapittels, die ze omschrijven als een gerechtelijk functionaris. W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 198.

⁵⁰⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 44 r°. Op 16 december 1588 moet hierover een regel zijn uitgevaardigd, waarover we helaas niet beschikken. Het daaropvolgende jaar, 1589, rees in ieder geval een groot bevoegdheidsconflict tussen de toenmalige deken en *promotor capituli*. *Ibidem*, f° 44 r° e.v.

⁵⁰¹ Dit was eveneens het geval in het Brusselse Sint-Goedelekapittel. Net zoals in Sint-Veerle waren er geen voorschriften in verband met de bestraffing, maar werd ieder geval individueel beoordeeld. Wat in Sint-Veerle de *promotor* heette, komt wellicht overeen met de 16de- en 17de-eeuwse functie van *fiscus* in Sint-Goedele, waarvoor wél een concrete bevoegdheidsomschrijving bewaard bleef. P. De Ridder, *Inventaris*, p. 37. Zie ook RAA, SG, nr. 1141.

⁵⁰² In het archief van het Sint-Veerlekapittel werd geen exacte omschrijving van deze twee functies gevonden, de formulering van beide waardigheden is gebaseerd op de vermeldingen uit de *acta capituli*. Zie bijvoorbeeld RAG, SBB, serie SN, nrs. 165-168 *passim*.

⁵⁰³ G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 87-88. Dit heeft tot gevolg dat het archief van voornamelijk de heerlijkheid Blaisant in het archief van het kapittel wordt bewaard. Heel wat verpachtings- en verkoopakten van goederen gelegen op de Muide bevinden zich daardoor in het archief van het Sint-Veerlekapittel. Zoals G. Declercq in zijn studie over het Sint-Veerlekapittel al aanhaalde, ware het interessant het goederenbezit van het kapittel meer gedetailleerd te bestuderen. Op die manier zou nieuwe informatie aan het licht kunnen komen over de samenstelling van de prebenden. Binnen het tijdsbestek van dit onderzoek was het helaas niet

Mendonk, Desteldonk, Lochristi, Zaffelare, Lovendegem, Burst en Sleidinge, en bezat het de tienden van Wetteren, Sleidinge en Pumbeke. Aanvankelijk werden vijf prebenden begeven door de graaf van Vlaanderen zelf, waaronder de vier castrale prebenden en de prebende verbonden aan de kapelanij van het *castrum*. Naar aanleiding van de samenvoeging van één van de castrale prebenden met de proostfunctie in 1613 stond de proost een extra prebende ter collatie af aan de graaf. In de loop van de 17de eeuw (zeker voor 1630) kwam hier nog een prebende bij, wat het totaal van de door de graaf te begeven prebenden op zeven bracht. De overige prebenden, eerst zeven, vanaf 1613 zes en in de loop van de 17de en 18de eeuw vijf, waren ter collatie van de proost⁵⁰⁴.

Niet alleen de vorst kon zijn invloed laten gelden bij benoemingen in het kapittel, ook de paus en de Leuvense universiteit speelden hierin soms een rol⁵⁰⁵. In 1483 verwierf de *Alma Mater* immers een bulle betreffende het *privilegium nominationum*, waardoor de *artes*-faculteit voortaan over de bevoegdheid beschikte om ‘behoefte’ academici aan een prebende en zodoende een inkomen te helpen. Het ging hierbij om beneficiëes die binnen de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden ter begeving kwamen⁵⁰⁶. Ook de paus beschikte over de mogelijkheid om benoemingen te reserveren. Het ging hierbij niet alleen om effectief vacante beneficiëes, maar ook *gratia expectativa*, begevingen van beneficiëes ‘in de wachtkamer’ zeg maar⁵⁰⁷. Tot de beneficiëes waarover de paus kon beschikken, behoorden diegene waarvan de bezitter tijdens een verblijf aan de Curie was overleden. Sinds Martinus V (1417-1431) was er ook een rotatiesysteem in voege, waarbij de pausen tijdens de oneven maanden vacant geworden beneficiëes konden begeven⁵⁰⁸. Vanaf 1441 werd door een concordaat tussen Filips de Goede (1419-1467) en

mogelijk een dergelijke grondige analyse uit te voeren. Bovendien houdt de doelstelling van deze studie geen direct verband met deze materie. Cf. G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 95.

⁵⁰⁴ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 85-86.

⁵⁰⁵ Volledigheidshalve dient te worden opgemerkt dat het hier niet alleen kanunnikprebenden betreft, maar ook de begeving van andere beneficiëes, bijvoorbeeld in parochies.

⁵⁰⁶ L. Hamers, *Het professorenkorps van de hogere faculteiten aan de Leuvense universiteit in de periode 1425-1525: een socio-professionele studie*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2002, p. 61; P. Trio, “Financing of University Students in the Middle Ages: A New Orientation”, *History of Universities*, IV, 1984, p. 4. Petrus van Oudenhagen bijvoorbeeld, was een kandidaat-kanunnik van de Leuvense universiteit die in Sint-Veerle werd voorgedragen in 1606. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 151 v°-152 r°. Hij legde het kapittel in 1607 attesten voor van zijn studies, RAG, SBB, serie SN, nr. 167, 14 r°.

⁵⁰⁷ Voornamelijk in de periode van het Westers Schisma (1378-1417) leverde dit moeilijkheden op, aangezien zowel de paus in Rome als de tegenpaus in Avignon dezelfde beneficiëes gingen begeven. A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 58-59. Daarenboven oefende ook de ‘obediëntie’ van de landsheer invloed uit. Lodewijk van Male bijvoorbeeld was Urbanist (Rome) terwijl zijn opvolger Filips de Stoute een uitgesproken Clementijn (Avignon) was. P. Rogghé, “Gent in de XIVe en XVe eeuw. De geestelijkheid”, p. 102. Zie ook H. Nélis, « La collation des bénéfices ecclésiastiques en Belgique sous Clement VII (1378-1394) », *RHE*, XXVIII, 1932, 1, p. 34-69.

⁵⁰⁸ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 116-117. Johannes Steppinc bijvoorbeeld ontving in november 1461 na voordracht door de paus een kanunnikprebende in Sint-Veerle. UBG, Ms. 567, p. 20.

paus Eugenius IV (1431-1447) het merendeel van de pauselijke reservaties afgeschaft, maar behield de kerkvorst wel het recht om in de even maanden lagere beneficies te begeben⁵⁰⁹.

Bij de intrede in het kapittel werd zeker sinds de 14de eeuw een intredegeld betaald door de kanunniken en moest een koormantel van zijde of met gouddraad doorweven op kosten van de nieuwe kanunnik worden gemaakt (II, 7a-b; IV, 10b). Daarnaast moesten geldsommen worden geschonken ten voordele van een aantal officianten en *members* van het kapittel (*ut infra*)⁵¹⁰. Begin 17de eeuw was ook een tonsuur- en collatiebewijs vereist (V, in de marge). Ten tijde van bisschop Triest werd de toetreding nog strenger gereguleerd en diende men niet alleen over de juiste wijding te beschikken overeenkomstig met de prebende (wat altijd al het geval was geweest (I, 9; II, 36; IV, 30) maar vaak door middel van dispensaties door de vingers werd gezien), maar moest men ook van legitieme geboorte zijn (V, 3a-b)⁵¹¹. Sinds de 14de eeuw legden de kanunniken ook een eed af bij hun aanvaarding, net zoals de deken en de proost (II, 4; IV, 10; VI, 4c).

De opdracht van de kanunniken in het kapittel bestond er uit de nauwgezette uitvoering van officies of taken die aan hun beneficies waren verbonden⁵¹². Tot die taken behoorden het bijwonen van de getijden of canonieke uren en het opluisteren van begrafenissen van medeleden en jaargetijden of *anniversaria* die in de kapittelkerk waren gesticht (I, 11; II, 16 en 22; IV, 15a-b, 18 en 33b; IV). Dit diende niet enkel in het gepaste habijt te gebeuren, ook aan uitspraak en articulatie tijdens het zingen werd

⁵⁰⁹ W. Blockmans, W. Prevenier, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 243-244; H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 176. In verband met de begevingspolitik van prebenden in de kathedrale kapittels tijdens de 18de eeuw, zie B. Vandermeersch, « La valse aux collations. Enjeux et échec d'une politique de mainmise du gouvernement des Pays-Bas Autrichiens (1740-1792) », M. Carnier, B. Meijns (eds.), *De canonicis*, te verschijnen.

⁵¹⁰ A. Somers, "Ad utilitatem", te verschijnen.

⁵¹¹ Deze stelling gaat terug op de oude, maar vaak verwaarloosde bepaling dat priesterzonen uit de geestelijke stand werden geweerd. Reeds op de synode van Poitiers (1078) werd vastgelegd dat bastaarden in de regel waren uitgesloten van hogere wijdingen. Urbanus II bepaalde in 1089 dat het altaarverbod enkel gold voor priesterzonen, tenzij ze regulieren waren. De belangrijkste canonieke regels betreffende het zogenaamde *defectus natalium* waren tot het begin van de 20ste eeuw (!) de decretalen van Bonifatius VIII en Gregorius IX uit de 13de eeuw. Hierin werd bepaald dat noch priesterzonen, noch andere onwettige zonen konden toetreden tot de geestelijkheid. Pauselijke en bisschoppelijke dispensaties waren echter mogelijk en werden tijdens de 14de en 15de eeuw zonder veel problemen verleend. Zie A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 128-129 en M. Carlier, *Kindere van de minne? Bastaarden in het vijftiende-eeuwse Vlaanderen*, Brussel, 2001, p. 119-120 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe Reeks 3).

⁵¹² Officies of *officia* vormen, naargelang de invalshoek – algemeen of vanuit het standpunt van de officiant – een geheel van kerkelijke aangelegenheden of handelingen die door het kerkelijk recht zijn omschreven ofwel het recht en de plicht om dergelijke aangelegenheden te behartigen of kerkelijke functies uit te oefenen. Beneficies of *beneficia* zijn dan het vaste inkomen dat uit een kerkelijk vermogen voortkomt en verbonden is met een bepaald kerkambt ofwel het recht op een dergelijk inkomen. W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 350.

groot belang gehecht (II, 20a-b; VI, 8k). Qua uiterlijke kenmerken was de tonsuur of kruinschering verplicht en was het hen verboden een baard te dragen (II, 18; IV, 16. VI, 9b). In het koor en op het kerkhof mochten ze enkel in *veste nuptialis* verschijnen, bij begrafenissen van kapittelleden of kapelannen was een wit habijt verplicht (II, 16, 21, 22, 29; IV, 15b, 18; VI, 8a, 9a)⁵¹³. Ten tijde van het episcopaat van Triest werd bovendien de wapendracht nadrukkelijk verboden en het dragen van de halsboord opgelegd (VI, 9c, e). Op hetzelfde moment werden voor het eerst ook expliciet beperkingen opgelegd inzake persoonlijk leven. Concubinaat en herbergbezoek waren uit den boze, evenals het uitoefenen van activiteiten gerelateerd aan ‘onwaardige’ sectoren als handel of landbouw (VI, 9d, f, h). De kanunniken beschikten over een stem in het kapittel en een zogenoemde ‘stal’ of stoel in het koor⁵¹⁴. Bovendien waren ze er toe gehouden nauwgezet toe te zien op de goederen die aan hun prebende waren verbonden, een opdracht waar ze vanzelfsprekend groot belang bij hadden. Ze genoten niet enkel inkomsten uit de zogenaamde ‘grote vruchten’ van hun prebenden; indien ze trouw de diensten bijwoonden, werd dit inkomen nog aangevuld met uitbetalingen voor hun aanwezigheid bij de *anniversaria*, de kapittelvergaderingen, en de distributies door de *cotidiane (ut infra)* (I, 1, 8, 10; II, 23, 24, 29, 35; IV, 20a, c, 24, 28b, 29; V, 45; VI, 3e, 7a, 5c, 8h-i, 10a). Eind 18de eeuw werd het prebendesysteem grondig hervormd. Door devaluatie en verlies van goederen was de waarde van de individuele prebenden zeer sterk gedaald. In 1788 werd daarom besloten om voortaan alle prebendegoederen in een *corpus* samen te brengen en deze gelijk te verdelen (VII, 14-15). Daarenboven konden de kanunniken inkomsten genereren uit de aan het kapittel toegekende goederen van de afgeschafte priorij van Onze-Lieve-Vrouw ten Walle in Elsegem (VII, 24-25). Een voorwaarde voor het ontvangen van inkomsten (zowel uit de prebende als uit kleinere ontvangsten) was aanwezigheid of residentie. De kanunniken en kapelannen waren verplicht te resideren, hoewel algemeen wordt aangenomen dat dit voorschrift – dat in alle kerkelijke instellingen gold – niet meteen de allergrootste becommernis vormde van de laatmiddeleeuwse clerus⁵¹⁵. Aanvankelijk was vastgelegd dat men vanaf twee maanden afwezigheid als *foraneus* werd beschouwd, wat gepaard ging met een verlies aan inkomsten (I, 12). In de 14de-eeuwse statuten wordt de residentieplicht andersom benaderd en legde men, in plaats van te bepalen vanaf wanneer iemand niet langer als

⁵¹³ Het Sint-Veerlekerkhof lag aan de westzijde van de kerk en het Sint-Veerleplein, waartoe een poort toegang verschaft. H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum en Oudburg”, p. 38.

⁵¹⁴ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 185.

⁵¹⁵ Dit werd reeds op sprekende wijze aangetoond door tal van auteurs. We beperken ons hier tot twee goed gedocumenteerde voorbeelden, namelijk het onderzoek van Arnoud-Jan Bijsterveld naar de 15de en 16de-eeuwse Noord-Brabantse pastoors en recenter dat van Hendrik Callewier die de 15de-eeuwse Brugse clerus bestudeerde: A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 262-284; H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 217-250.

residerend wordt beschouwd, daarentegen vast wat de minimumvoorwaarde was om te resideren. Voortaan was een onafgebroken aanwezigheid van minstens 33 weken vereist, in 1413 zelfs 39 weken (II, 31b; IV, 25). Het voornemen om te resideren moest worden aangekondigd in de kapittelvergadering (II, 30). Uitzonderingen waren mogelijk voor pelgrims, zieke en studerende kapittelleden (II, 31a-b, 32, 37; IV, 26, 27, 32). In 1627 werd de voorwaarde tot residentie teruggebracht naar 33 weken aanwezigheid, maar de toelating werd daarentegen wel strenger beoordeeld (VI, 6a-d). Pelgrims kregen ook niet langer een vrijstelling. Men kon als residerend of absent worden beschouwd op twee manieren: ofwel werd een maximumduur op de afwezigheid gezet (bijvoorbeeld twee maanden in de statuten van 1225, zie I, 12), ofwel werd vastgelegd hoe lang een kapittelid aanwezig moest zijn om als residerend te worden beschouwd (zeker 33 à 39 weken vanaf de 14de eeuw, II, 31b; IV, 25; V, 45; VI, 6a-d). Het voornemen tot resideren moest vanaf de 14de eeuw bovendien worden aangekondigd en goedgekeurd door de kapittelvergadering. Uitzonderingen (dispensaties) werden toegestaan voor zieke of studerende kanunniken, of voor leden die een pelgrimage ondernamen (II, 31a-b, 32, 37; IV, 26, 27, 32; V, 45; VI, 6a-f).

Kapelanen

Naast het college van kanunniken verschenen vanaf de 14de eeuw in toenemende mate andere dienaren in de kapittelkerk. Zoals hoger reeds werd aangehaald, rekenen we ook de kapelanen tot de gebeneficieerde clerici. In 1585 waren in de Sint-Veerlekerk 32 kapelanijen aanwezig.

Kapelanen die aan kapittelkerken waren verbonden, namen ook deel aan het koorofficie en de *anniversaria* waarvoor ze zelf niet verantwoordelijk waren. Hierdoor hadden ze recht op een part in de *cotidiane* of dagelijkse uitdelingen, wat extra inkomsten opleverde⁵¹⁶. De missen die door de kapelanen van Sint-Veerle werden opgedragen, gingen door in de kapellen of aan zijaltaren (gewijd aan diverse heiligen) die in de kerk ter beschikking stonden. De oudste kapelanij in de Sint-Veerlekerk werd in 1296 gesticht door kanunnik Fulcro of Volker Masch⁵¹⁷. Het was daarmee meteen de eerste

⁵¹⁶ N. Bériou, « Les chapellenies » p. 232.

⁵¹⁷ RAG, SV, nr. 127, p. 195. Masch was tevens als kanunnik verbonden aan de grafelijke kapittels gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw in Doornik en Sint-Salvator in Harelbeke. J. Pycke, *Répertoire biographique des chanoines de Notre-Dame de Tournai, 1080-1300*, Louvain-La-Neuve/Bruxelles, 1988, nr. 374, p. 370-371 (Université de Louvain. Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie, 6e série, fasc. 35). Dit was beduidend later dan bijvoorbeeld het Sint-Pieterskapittel in Rijsel, waar de oudste kapelanij reeds eind 12de eeuw werd gesticht (een tijdstip waarop het Sint-Veerlekapittel weliswaar nog niet als dusdanig bestond). L. Baekelandt, *Kapelanen en kapelaniewezenen van het Sint-Pieterskapittel te Rijsel vanaf de oorsprong tot 1500*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1965, p. 62.

kapelanij van de acht die alleen al bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw werden ingesteld⁵¹⁸.

Tabel 6 Aantal kapelanijen in de Sint-Veerlekerk volgens de kapellen en/of altaren waaraan ze verbonden waren, eind 16de, begin 17de eeuw⁵¹⁹

Naam kapel of altaar	Aantal kapelanijen
Kapel/Altaar van Onze-Lieve-Vrouw	8
Altaar van Sint-Laurentius en Sint-Catharina	2
Altaar van Sint-Pharaïldis (Veerle)	3
Kapel/Altaar van het Heilig Kruis	2
Altaar van Sint-Egidius (Gillis)	2
Altaar van Sint-Jacobus	2
Altaar van Sint-Daniel	2
Altaar van Sint-Antonius	1
Altaar van Sint-Anna	1
Altaar van Sint-Livinus en Sint-Ivo ⁵²⁰	3

⁵¹⁸ Ook in de Sint-Niklaaskerk was het merendeel van de kapelanijen opgedragen aan Onze-Lieve-Vrouw. *Ut supra*.

⁵¹⁹ Dit is uiteraard slechts een momentopname in een dynamisch proces. In de loop van de geschiedenis van de Sint-Veerlekerk ontstonden of verdwenen altaren en kapelanijen. In 1331 bijvoorbeeld, werd een kapelanij gesticht bij het altaar van Sint-Agatha, die eind 16de eeuw niet langer bestond. Zie RAG, SV, serie charters, nr. 94. In 1368 was er een kapelanij van Sint-Simon, die eveneens verdwenen is in ons overzicht. P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 246-247. Andere altaren die weinig talrijk in de bronnen opduiken zijn deze van Sint-Hubertus (mogelijk op het kerkhof), Sint-Andreas en een altaar ter ere van de Verrijzenis. RAG, SV, nr. 3, f° 18 r°-v°. Verder was er zeker ook een kapelanij van het Heilig Sacrament in de periode 1564-1565. B. Augustyn, W. Buntinx e.a., *Archiefvormers*, III, p. 412. In 1592 kozen de Sacramentsmeesters van Sint-Veerle een nieuwe kapel voor de verering ervan in de Sint-Niklaaskerk. Dit had wellicht te maken met de slechte toestand van de Sint-Veerlekerk. Er was zeker sinds 1581 een gelijknamige kapel in de Sint-Niklaaskerk aanwezig. RAG, SV, nr. 129 en RAG, ongeordend archief Sint-Niklaaskerk, doos CN3LII.

⁵²⁰ Het altaar van Sint-Livinus was aanvankelijk enkel aan deze heilige toegewijd, zoals uit het *ordinale* van de kerk is af te leiden. De oudste vermelding waarin we ook de Heilige Ivo aantreffen, is te vinden in het testament van Livinus de Bleckere uit 1411. RAG, SV, serie charters, nr. 349. In een akte uit 1368 is sprake van een altaar van Sint-Ivo, waarbij proost Jacobus Storm een kapelanij laat stichten ter nagedachtenis van hemzelf en zijn ouders. RAG, SV, serie charters, nr. 226.

Naam kapel of altaar	Aantal kapelanijen
Kapel van het Wenemaerhospitaal / Altaar van Sint-Philippus, Sint-Jacobus en Sint-Margaretha	1
Kapel van Halen / Altaren van Sint-Martinus, Sint-Johannes-Baptista, Sint-Petrus en het Heilig Kruis	5

Daarenboven beschikte het kapittel ook over een aantal zogenaamde kapelanijen *extra choro*, buiten de eigen kerk. Zo kwam aan hen het collatierecht toe over misstichtingen in de kapel van de Magdalenazusters of *filledieusen*, in deze van het voldersambacht, in een kapel in de Geldmunt en in de Sint-Niklaaskerk⁵²¹. Paschasius Gheerolf, stichter van de ‘kapelanijen Gheerolfs’, bepaalde dat er vier kapelanijen moesten worden opgericht, waarvan twee “*extra chorum, sed ad altare Sti. Aegidii*”⁵²². De stichting van Willem Wenemaer in het naar hem vernoemde godshuis aan het Sint-Veerleplein werd schijnbaar wel tot de koorkapelanijen gerekend, hoewel de diensten buiten de eigen kerk werden volbracht⁵²³.

Zoals reeds aangehaald bij de bespreking van de Sint-Niklaaskerk, kwam het presentatierecht bij kapelanijen in eerste instantie toe aan de stichter, maar kon dit later overgaan op een nieuwe patroon, doorgaans deze van de kerk⁵²⁴. In het geval van

⁵²¹ RAG, SBB, serie S, nr. 226, statuten van het kapittel uit de 14de eeuw en 1413. Jan Dulhuys stichtte in 1395 bijvoorbeeld twee wekelijkse missen bij de *filles de Dieu* en Clemens van den Dimere een wekelijkse mis in de Sint-Niklaaskerk in het jaar 1400. Beide waren ten laste van het kapittel. Zie ook RAG, SV, nr. 127, p. 277, 281. Het kapelletje in de Geldmunt is wellicht niet te identificeren met de eveneens in deze straat gelegen Sint-Elooiskapel van de smeden. In de *acta capituli* van 22 mei 1615 wordt immers vermeld dat Lievin Meyntkins zal worden vervolgd voor het afbreken en transformeren van de Geldmuntkapel tot “een profaan huis”, zonder toelating van het kapittel. RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 86 v°. Door dit gebouw passeerden ook processies van het kapittel, RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 95 r°. De Sint-Elooiskapel daarentegen bleef bestaan tot het einde van de 18de eeuw. E. Callant, *De Veerleplaats*, p. 25. In het *ordinale* van het kapittel wordt deze kapel gesitueerd “*in castro Gandensi*” waarmee misschien de Gravensteenskapel wordt bedoeld. RAG, SV, nr. 3, f° 18 r°-v°.

⁵²² Deze stichting van onbekende datum (maar na de oprichting van de *cotidiane*, ten laatste in 1341) werd herbevestigd in 1539: RAG, SV, nr. 151, f° 95 v° e.v. en RAG, SV, nr. 127, p. 259 e.v. Wat in deze context dan met *extra chorum* wordt bedoeld, is niet geheel duidelijk.

⁵²³ Voor de stichtingsakte, zie RAG, SV, serie charters, nr. 67. Mogelijk had dit te maken met het feit dat de Wenemaerkapel tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw tijdelijk als ‘hoofdkerk’ door het kapittel was gebruikt.

⁵²⁴ P. Declerck, “De Middeleeuwse kapelanij”, p. 135-136. Na de dood van stichter Dulhuys moest de seculiere priester of kapelaan die instond voor de bediening van de kapelanij bij de *filledieusen* worden aangeduid door het kapittel. RAG, SV, nr. 127, p. 278. Bij de begiftiging van de vier kapelanijen van Halen door Simon de Mirabello, zoon van stichter Jan in 1331, werd vastgelegd dat de presentatie van de kapelanen telkens zou toekomen aan de Mirabello zelf en zijn nazaten. De vijfde kapelanij van Halen, gesticht door Simon in 1335, was aan hetzelfde regime onderworpen. RAG, SV, nr. 127, p. 312 e.v. In de 18de eeuw bijvoorbeeld kwam het

de Sint-Veerlekerk gold de graaf van Vlaanderen als patroon, maar hij delegeerde dit recht aan het kapittel. Wanneer een kapelanij vacant werd en het kapittel een nieuwe kapelaan mocht voordragen, gebeurde de presentatie van nieuwe kandidaat-kapelanen sinds de 14de eeuw *per turnum* of door beurtrol. Dit hield in dat het presentatierecht als een cyclus werd benaderd, waarbij alle kanunniken een aantal weken per jaar ‘aan zet’ waren. Dit systeem, de zogenoemde *turnus errans* was rond een strikte volgorde opgebouwd, die zich steeds herhaalde doorheen het hele jaar. Met Sint-Jansmis startte de cyclus opnieuw. De proost beschikte over meerdere weken, wat soms aanleiding gaf tot conflicten⁵²⁵. Wanneer een kapelanij vacant werd, begon men te rekenen vanaf Sint-Jansmis: de eerste twee weken voor de proost, dan een week voor de deken, dan één voor de kanunnik-pastoor, en vervolgens telkens een week voor de overige kanunniken (mogelijk naargelang hun leeftijd). Dit systeem was in zekere zin een loterij: wie ‘geluk’ had, kreeg bij toeval regelmatig het presentatierecht over een vacante kapelanij, terwijl andere kanunniken binnen een dergelijk stelsel wellicht zelden tot nooit aan de beurt kwamen.

De kapelanen van de Sint-Veerlekerk kwamen vanaf de 14de eeuw ook in de kapittelstatuten aan bod. Zij kregen eveneens bepaalde regels opgelegd en beschikten over rechten en plichten die dienden te worden nageleefd. In 1589 werd voor de kapelanen zelfs een afzonderlijk reglement opgesteld⁵²⁶.

De ‘algemene’ kapittelstatuten bieden ons echter ook heel wat informatie over de rechten en voornamelijk plichten van de kapelanen van de Sint-Veerlekerk. Net als de kanunniken waren de kapelanen er bij de aanvaarding van hun beneficie zeker sinds de 14de eeuw toe gehouden een intredegeld te betalen ten behoeve van bepaalde *members* en dienaren (II, 9b; IV, 11b; VI, 3d) en een eed te zweren (II, 9; IV, 12a-b; VI, 4d). Bovendien moesten ze niet enkel zorg dragen voor hun eigen kapelanijgoederen, maar ook toezien op de vrijwaring van de rechten en goederen van het kapittel (II, 4; IV, 12a; VI, 4d). Aanwezigheid bij de *anniversaria* en getijden was, net als nauwgezetheid bij het

presentatierecht van deze vijf kapelanijen toe aan de graaf van Watten *ratione juris sui patronatus*. RAG, SV, nr. 157, p. 146. Hetzelfde gold voor de vier kapelanijen gesticht door Paschasius Gheerolfs, die na zijn overlijden door zijn nakomelingen of bloedverwanten moesten worden begeven. RAG, SV, nr. 151, f° 95 v° e.v. Begin 18de eeuw scheen deze situatie evenwel gewijzigd te zijn, en was het collatierecht in handen van het kapittel. RAG, SBB, serie S, nr. 233, p. 168.

⁵²⁵ Bijvoorbeeld wanneer hij vanaf 1613 claimde recht te hebben op drie aansluitende weken presentatierecht, omwille van de aan zijn waardigheid toegevoegde prebende. Zie RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 145 r°. Ook andere aangelegenheden zoals vervangingen bij belangrijke misvieringen werden bij beurtrol geregeld.

⁵²⁶ Statuten voor kapelanen als afzonderlijke groep binnen kapittelkerken kwamen in Kamerijk, Laon en Reims reeds voor sinds de 13de eeuw: N. Bériou, « Les chapellenies » p. 236. Ook in het Sint-Servaaskapittel van Maastricht, kenden de kapelanen sinds de 14de eeuw hun eigen statuten: L. Degraeve, *Statuten van het kapittel (1385-1589)*.

uitvoeren van hun officies en het ‘vermijden van schandalen’ noodzakelijk (*idem* en II, 19a-b; VI, 5d). Blijkens de *acta capituli* werd van de kapelannen eveneens verwacht dat ze resideerden, hoewel er geen termijnen voor residentie en absenteïsme waren vastgelegd, zoals bij de kanunniken wel het geval was⁵²⁷. In de statuten voor de kapelannen uit 1589 werden wel regels opgelegd in verband met residentie. Ze moesten hun residentie aankondigen zoals de kanunniken en hiervoor toestemming krijgen. Indien ze zich hier niet aan hielden, zouden ze inkomsten verliezen⁵²⁸. Op 23 juni 1600 werden andermaal statutaire bepalingen voor de kapelannen vastgelegd, waarin de voorwaarden voor (toelating tot) residentie werden herhaald⁵²⁹. Onder meer in een document uit 1602 verzetten de kapelannen zich hiertegen en halen ze aan dat noch uit de stichtingsakten, noch uit de eed die de kapelannen moesten zweren, bleek dat ze tot strikte residentie waren gehouden⁵³⁰. Het conflict hierover laaide ettelijke malen opnieuw op in de verdere loop van de 17de eeuw, voornamelijk met betrekking tot de vergoedingen in de vorm van distributies die het kapittel de kapelannen bij nalatigheid trachtte ontzeggen⁵³¹. Begin 17de eeuw ‘dreigden’ de kapelannen er bovendien mee zich in een afzonderlijk college te verenigen ter behartiging van hun gemeenschappelijke belangen, wat door het kapittel ten strengste werd verboden⁵³²:

“Domini attenta et examinata scedula per capellanos exhibita, in qua dicti capellani inter alia per magnam novitatem et usitatam, arrogantiam, contra jus et fas, dicunt de constituere collegium. Iisdem capellanis universis et singulis inhihent ne umquam in suis scriptis, actis et sermonibus audeant aut presumant se vocare collegiam, aut capitulum aut locum domumve, penoris sui communem, capitulum aut locum capitularem, sub pena quinquaginta florenorum fabrica applicandorum privatim per privatos capellanos, et communiter a communitate capellanorum qui contravenerint, persolvenda.”

⁵²⁷ Zie bijvoorbeeld RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 66 r° en RAG, SBB, serie SN, nr. 167 f° 3 r° e.v.

⁵²⁸ Het betreft voornamelijk een aantal praktische afspraken in verband met het gebruik en de administratie van de kapittelkelder door de kapelannen. Het kapittel was immers vrijgesteld van accijnzen op bier en wijn, een voordeel waar de kapelannen ook gebruik van konden maken. Als voorwaarde gold de residentieplicht, die naar aanleiding van de onregelmatigheden met betrekking tot de kelders, werd gecodificeerd (*ut infra*). RAG, SV, nr. 102, kopie van de *Statuta capellanorum ecclesiae collegiatae D. Pharaildis oppidi ac diocesis Gandavensis 1589*. Over de kelders, de privileges hieromtrent en de toegestane voorraden, zie L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 12-13 en E. Callant, “De Veerleplaats”, p. 25-26.

⁵²⁹ RAG, SV, nr. 131, uittreksel uit de *acta capituli* in verband met de ‘bulle’ van 23 juni 1600.

⁵³⁰ RAG, SV, nr. 102, document met dorsale notitie *Anno Domini 1602 coram illustrissimi nuncio apostolico Gandavi episteli*.

⁵³¹ Dit was bijvoorbeeld het geval in 1622, RAG, SV, nr. 131. Zie ook de inventaris van archivalia van de kapelannen in RAG, SV, nr. 127, p. 609-660, waarin onder meer beschrijvingen van processtukken over de kelders en de residentie zijn opgenomen.

⁵³² RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°-v°.

Toch waren dergelijke colleges geen ongewone zaak en kwamen corporaties van kapelannen sinds de middeleeuwen voor, ter verdediging van hun rechten en inkomsten⁵³³. Bovendien onderschreef het feit dat het Sint-Veerlekapittel een afzonderlijk reglement voor hen vastlegde in zekere zin de perceptie van deze groep clerici als een afzonderlijk *corpus*, hoewel het college van kanunniken fel gekant was tegen een formalisering hiervan⁵³⁴.

De voorschriften inzake kleding en uiterlijk voorkomen die in de ‘algemene’ statuten aan bod kwamen, golden in principe voor alle gebeneficieerden, waaronder dus ook de kapelannen. Bijgevolg waren zij eveneens verplicht om baard en kruin te scheren, en in *veste nuptialis* het koor en kerkhof te betreden (II, 18; II, 16, 21, 29; IV, 15b, 16; VI, 8a, 9a-b). Bij begrafenissen was ook voor de kapelannen het dragen van een wit habijt verplicht (II, 22; IV, 18). In de statuten van Triest uit 1627 gelden de regels in verband met het uiterlijk zelfs voor “*quicumque de clero sunt*”, dus vanaf deze periode waren ook de kapelannen verplicht een halsboord te dragen en was het hen verboden zich gewapend op straat te begeven (VI, 8a, 9a-b-c, 9e).

Zoals eerder vermeld telde de Sint-Veerlekerk in de 16de eeuw 32 kapelanijen. Deze zouden naar aanleiding van de translatie van 1585 tot twaalf worden gereduceerd⁵³⁵. Aangezien er op 15 maart 1632 een nieuw verzoek tot incorporatie en reductie van 32 tot acht kapelanijen aan de kapelannen van Sint-Veerle werd voorgelegd, mogen we ervan uitgaan dat het voorstel tot rationalisering van 1585 nooit werd uitgevoerd⁵³⁶. Ook

⁵³³ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 342. Een voorbeeld hiervan zijn de “communautés de chapelains” van Amiens, Laon en Reims: N. Bériou, « Les chapellenies », p. 228. Zie ook C. Vincent, « Les confréries de bas-clercs, un expédient pour la réforme des séculiers? L'exemple du Mans, XIIe-XIIIe siècles », SHMESP, *Le clerc séculier au Moyen Âge*, p. 121 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire Ancienne et Médiévale, 27), p. 263; A. Fontbonne, « Les confréries capitulaires du XIIe au XVe siècle. Une proposition pour la typologie des confréries: de l'institutionnel au relationnel », *Confraternitas*, XVIII, 2007, 2, p. 3-16 en C. Dury, « Fraternités et clergé secondaire du diocèse de Liège au Moyen Âge. Contribution à la protohistoire des assemblées représentatives », *LMA, LCLVI*, 1990, 2, p. 287-315. Er zijn bovendien aanwijzingen dat de kapelannen van Sint-Veerle zeker in 1584 binnen de Sint-Niklaasparochie over een huis beschikten dat als hun *capittelhuys* werd aangeduid. AAM, Officialiteit, nr. 1456.

⁵³⁴ In het Sint-Goedelekapittel te Brussel bijvoorbeeld, beschikte het afzonderlijk college van kapelannen reeds sinds de 14de eeuw over een eigen zegel, een eigen archief en een gemeenschappelijke kas. Deze corporatie begon zich in toenemende mate als de gelijke van het college van kanunniken te presenteren en claimde zelfs een hogere ouderdom. Dergelijke evoluties werden door kapittels logischerwijze als een bedreiging gepercipieerd. N. Bériou, « Les chapellenies » p. 239. Toch wijzen de door het Sint-Veerlekapittel vastgelegde statuten uit 1589 al op een tendens in die zin, door de verantwoordelijkheid in verband met de kelders en de residentie te leggen bij een verkozen *rector poenoris* of *praefectus poenoris* en de twee oudste kapelannen. In de 17de eeuw beschikten de kapelannen van Sint-Veerle over een eigen resolutieregister, getuige RAG, SBB, serie SN, nr. 198bis.

⁵³⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 8 v° en RAG, SBB, serie S, nr. 234, acta op datum van 3 juni 1585.

⁵³⁶ Zie RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 173 v° en RAG, SV, nr. 127, p. 652-653.

de tweede poging tot reductie bleef ongerealiseerd. In 1608 werden de kapelanijen van Sint-Anna enerzijds en Sint-Lieven en Sint-Ivo anderzijds al samengevoegd om de inkomsten ervan aan te wenden voor de vermeerdering van de prebende van twee kanunniken, waaronder deze van de deken⁵³⁷. Daarenboven werd – net zoals in de Sint-Niklaaskerk – ook in Sint-Veerle een kapelanij aangewezen waarvan de inkomsten dienden te worden aangewend voor de dotatie van het nieuw opgerichte bisschoppelijke seminarie, met name de kapelanij bij het altaar van Sint-Daniel⁵³⁸. Pas in 1613 werd dit voornemen effectief ten uitvoer gebracht: het kapittel gaf zijn rechten op de kapelanij op en stelde het “ter beschikking van de promotie van de goddelijke cultus”⁵³⁹. De ‘lasten’ of missen van gesupprimeerde of geïncorporeerde kapelanijen waren voor rekening van de begunstigde prebendarissen⁵⁴⁰.

Uit de *acta capituli* blijkt duidelijk dat de inkomsten uit deze kapelanijen tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw zeer pover waren⁵⁴¹, wat er allicht mee de oorzaak van was dat de kapelannen (onder meer via het uitvaardigen van specifieke statuten) meermaals tot de orde werden geroepen wegens absenteïsme en nalatigheid⁵⁴². Het voorhanden zijn van rekeningen van vacante of ‘vacherende’ kapelanijen getuigt hiervan⁵⁴³. Op 8 maart 1614 werd door de Raad van Vlaanderen een vonnis uitgesproken in een zaak tussen de kapelannen en het kapittel, waarbij werd bepaald dat het kapittel geen kapelannen meer tot de strikte residentie mocht toelaten als ze op het moment van de aanvang van hun residentie niet formeel over een kapelanij beschikten en de priesterwijding niet hadden ontvangen⁵⁴⁴. Dit had logischerwijze implicaties voor het gebruik van en de toegang tot de kapittelkelders, die hen zodoende werden ontzegd.

⁵³⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 39 v°. Blijkens een klacht van de kapelannen uit 1622 betrof het hier de twee ‘beste’ kapelanijen qua opbrengst: RAG, SV, nr. 131.

⁵³⁸ J. Roegiers, *De oprichting*, p. 48-49.

⁵³⁹ RAG, SBB, serie SN, n° 168, f° 16v°-17v°, 41 r°. Er was in 1572 evenwel bepaald dat de kapelanijen pas zouden worden geïncorporeerd na het overlijden van toenmalige bezitters. Kapelaan Johannes Plasschaert overleed echter al in 1607, dus het kapittel wachtte zeker nog zes jaar alvorens effectief tot actie over te gaan.

⁵⁴⁰ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de *acta capituli* van 2 juni 1615 waarin wordt vastgesteld dat twee kanunniksprebeden belast zijn met twee wekelijkse missen ten gevolge van de incorporatie van de kapelanij van Sint-Anna: RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 155 v°. De diensten van de door het seminarie geïncorporeerde kapelanijen kwamen ten laste van hetzelfde seminarie. J. Roegiers, *De oprichting*, p. 49.

⁵⁴¹ Reducties van misstichtingen, zoals bijvoorbeeld deze van de kapelanijen van Halen van de de Mirabello's in 1543, illustreren de verminderde opbrengst van de kapelanijgoederen, die leidden tot een afname van het aantal uitgevoerde diensten en dus een vermindering van de inkomsten van de betrokken kapelannen. RAG, SV, nr. 127, p. 327-328.

⁵⁴² In 1591 bijvoorbeeld, werden ze samengeroepen om te worden voorgelezen uit de kapittelstatuten in verband met hun rechten en plichten. RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 68 r°. In 1595 werd gedreigd met straffen in de vorm van uitsluiting van de loodbedeling. RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 97 r°.

⁵⁴³ Zie RAG, SV, nr. 70 voor een discontinue reeks rekeningen voor de jaren 1589-1709.

⁵⁴⁴ RAG, SV, nr. 127, p. 636-637.

Het kapittel had wel het collatie- of benoemingsrecht⁵⁴⁵. Onder meer in 1615 werden de kapelannen andermaal aangemaand tot residentie, aangezien men zelfs niet scheen te weten waar velen onder hen uithingen⁵⁴⁶. Tegen eind 18de eeuw telde het kapittel een groter aantal kapelanijen, want in de statuten van 1788 is sprake van een (drastische) reductie, ditmaal van 37 tot vier. De kapelanijgoederen werden verenigd en de lasten van de kapelanijen (de officies) verdeeld, net als de opbrengsten. Bij die gelegenheid kwam de collatie van de kapelanijen rechtstreeks aan de vorst toe en werd dit recht niet langer gedelegeerd (VII, 6, 7)⁵⁴⁷.

Kapelaan van het *castrum*

Een aspect waar we hier even dieper op zullen ingaan, is de kapelanij van het *castrum*, waarvan de prebende zoals hoger aangehaald door de graaf werd begeben⁵⁴⁸. Deze kanunnik was naast lid van het kapittel ook de hofkapelaan van de grafelijke stichting. Het ontstaan van de titel gaat terug tot de oorspronkelijke burchtkapel, de latere kapelanij van het Gravensteen. In november 1225 verenigde gravin Margaretha van Constantinopel deze kapelanij met één van de (diaconale) prebenden van het kapittel⁵⁴⁹. De kanunnik-kapelaan werd bijgevolg aan dezelfde verplichtingen als zijn collega's onderworpen, met name residentie en aanwezigheid bij de getijden en diensten (II,5, IV, 10c). In 1788 viel deze verantwoordelijkheid samen met de waardigheid van deken en was ze dus niet langer prebendegebonden (VII, 16). Dat aan de hofkapel ook lang na het verdwijnen van de grafelijke aanwezigheid uit de *castrum*site nog belang werd gehecht, blijkt onder meer uit een 17de-eeuwse rekening. Hierin wordt een overzicht gegeven van de opbrengsten van het eerste jaar van de zogenoemde vacante prebenden (waaronder deze van de hofkapelaan), met vermelding dat⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 150 r°-v°.

⁵⁴⁶ Een waarschuwing aan het adres van de niet-residerende kapelannen werd uitgehangen aan de kerk en de kathedraal. Aan de afwezigen werd gevraagd om binnen de zes weken hun intentie om te resideren kenbaar te maken, alsook de plaats waar ze verbleven. In 1613 was reeds verklaard dat kapelanijen niet enkel vacant werden door overlijden, resignatie, afname of onbekwaamheid, maar ook door desertie, wanneer men niet wist waar de eigenaar zich bevond. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°-v° en 156 r°. Absente kapelannen dreigden met andere woorden hun beneficium te verliezen.

⁵⁴⁷ Bovendien kwam er begrijpelijkerwijs protest vanwege de abt van Sint-Pieters, die hiermee de kapelanijen en hun inkomsten uit zijn patronaatskerk zag verdwijnen (*ut supra*). SV, nr. 102, brief van 20 februari 1782.

⁵⁴⁸ De oorkonde waarbij Boudewijn IX van Vlaanderen en Henegouwen de kapelanij van het *castrum* als het ware 'stichtte' door er inkomsten aan te verbinden en deze aan een zekere *notarius* Rodulfus te schenken, dateert van de periode 1194-1202 en werd onder meer uitgegeven door Egied Strubbe. E. Strubbe, *Egidius van Breedene (11..-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie*, Brugge, 1942, p. 152.

⁵⁴⁹ UBG, Ms. 567, p. 94-96; G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 84, 86. De kapelaan van het Gravensteen was niettemin steeds een priester, zie *ibidem*, p. 90.

⁵⁵⁰ RAG, SV, nr. 166, f° 10 r°.

“...nemaer alsoo dese prebende belast is met het doen vande daegheluxsche misse voor het vergaderen vande heeren vanden raede van Vlaenderen als capellaen vanden graven casteele...”

De kapelaan van het Gravensteen bleef er dus steeds toe gehouden ter plaatse (in het steen) een dagelijkse mis te vieren. Dit geeft aanleiding tot enige verwarring met een andere bepaling, die in het kader van de translatie uit 1614 werd vastgelegd. Op de plaats van de vroegere kerk (dus in het nieuwe koor daterend van na de beeldenstorm) moest immers ook een kapel worden gesticht. De oude kapellen ter ere van Onze-Lieve-Vrouw en het Heilig Kruis werden omgevormd tot huizen, terwijl het overige deel van de kerk als bidplaats werd ingericht. Deze kapel bezat geen parochiale rechten, maar er moest wel een dagelijkse mis worden opgedragen om 11 uur, met inbegrip van een extra dienst op zon- en feestdagen. Jaarlijks moest het kapittel een bijdrage van 200 florijnen voorzien voor de conservatie van het gebouw, aangezien de opbrengsten van de dagelijkse diensten de lasten van het onderhoud niet konden compenseren⁵⁵¹. De bediening van de eredienst werd er waargenomen door ‘officianten’, die jaarlijks op Sint-Jansmis werden aangeduid door het kapittel⁵⁵². Kort na de translatie werd aan de kapel in ieder geval ook een koster verbonden⁵⁵³. De afzonderlijke kapel op de oude locatie werd met toestemming van landvoogdes Maria Elisabeth van Oostenrijk (1724-1741) in 1736 afgebroken. Het gebouw bevond zich in slechte staat en de kosten voor het onderhoud waren te hoog gerezen. De dagelijkse mis moest voortaan in de Sint-Niklaaskerk bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor worden gecelebreerd⁵⁵⁴. Het betreft hier duidelijk een andere kapel dan de castrale in het Gravensteen: in de rekeningen van de kleine boeten van de Raad van Vlaenderen zijn immers aanwijzingen voor uitgaven voor de *capelle van de Raedt van Vlaenderen* ten laste van de Raad⁵⁵⁵, wat niet overeenstemt met de vastlegging van de uitgaven voor rekening van het kapittel. Bovendien werden de missen in het Gravensteen voorafgaand aan de

⁵⁵¹ De gegevens hierover zijn ietwat tegenstrijdig. Sommige documenten spreken van een mis om 11u, andere vermelden 12u. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 147v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 49 v°. RAG, SV, nr. 102. Om het jaarlijks onderhoud van de kapel te bekostigen, moest worden geput uit de ontvangsten van de kapittelgoederen, meer bepaald de huuropbrengsten van de huizen die in 1582 door Serlippens gebouwd en in 1585 aan het kapittel gerestitueerd werden. De ontvanger van deze goederen zou dan de 200 florijnen doorstorten aan de ontvanger van de kerkfabriek, om er de kosten mee te betalen. Eens per jaar moest deze zijn rekeningen voorleggen aan de bisschop en de fiscalen van de Raad van Vlaenderen, ten bewijze van de uitgevoerde transactie, RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 49 v°; RAG, SV, nr. 158, p. 4.

⁵⁵² RAG, SV, nr. 102. Het territorium van de Sint-Veerleparochie werd na de translatie weliswaar bij dat van de Sint-Niklaasparochie gevoegd (*ut infra*), maar niettemin behield het kapittel er alle rechten, dus ook de presentatie en benoeming van geestelijken in de grafelijke kapel.

⁵⁵³ RAG, SBB, serie SN, nr. 168 f° 66 r°.

⁵⁵⁴ F. De Potter, *Second cartulaire de Gand*, Gent, 1886, p. 335-336 ; RAG, SV, nr. 158, p. 26-28.

⁵⁵⁵ RAG, RVV, nr. 7626, ongefolieerd. Met dank aan Joke Verfaillie voor deze gegevens.

zittingen van de Raad gevierd, die's zomers om zeven uur of halfacht en 's winters om acht uur of halfnegen startten⁵⁵⁶. Ook dit is strijdig met de bepalingen uit 1614. In ieder geval staat vast dat binnen het Gravensteen steeds een kapelruimte in gebruik bleef waaraan in de 18de eeuw blijkbaar nog steeds een dienst was verbonden waarbij de grafelijke kapelaan was betrokken⁵⁵⁷. Daarenboven werd bij de translatie van 1614 een extra dagelijkse mis ter ere van de grafelijke stichting verordend in de Sint-Veerlekerk, de vroegere thuisbasis van het kapittel, een beslissing die weliswaar mee door de Raad van Vlaanderen werd geadviseerd⁵⁵⁸. Op basis van deze gegevens menen we de volgende hypothese te kunnen formuleren: de mis in het Gravensteen ging wellicht terug op de stichting van Sint-Veerle als private burchtkapel, terwijl we de mis in de kapel op het Sint-Veerleplein eerder kunnen beschouwen als herdenking van de stichting van het kapittel op die plek door de graven en de translatie, begunstigd door dezelfde graven. Immers, zoals we eerder zagen, viel het ogenblik van de kapittelstichting hoogstwaarschijnlijk samen met de bouw van de nieuwe kerk, die in 1216 werd gewijd en de eigenlijke, autonome kapittelkerk vormde. Een citaat uit de akte waarmee bisschop Jan Baptiste de Smet in 1736 zijn fiat gaf voor de afbraak van de kapel op het Sint-Veerleplein, lijkt dit te bevestigen⁵⁵⁹:

“... ecclesia ad quam ab illo tempore translatum est memoratum capitulum, apponatur ad intentionem Suae Caesariae et Catholicae Majestatis Suorumque praedecessorum”

Een minuut van een brief aan de bisschop in verband met de onderhandelingen voor de translatie stelt het als volgt⁵⁶⁰:

« ... pour la perpétuelle mémoire de ceste translation, la moderne église de Ste Pharaïlde demeurerait en pred pour chapelle... »

Het feit dat de titulaire kapelaan van het *castrum* door de last van zijn prebende aan het Gravensteen verbonden bleef, komt bovendien overeen met de vaststellingen van Van Werveke en Verhulst, namelijk dat de term *castrum* vanaf de herinrichting van het burchtgebied onder Filips van de Elzas (ca. 1180) uitsluitend nog gebruikt werd in verwijzingen naar het Gravensteen, zonder het omliggende gebied⁵⁶¹.

⁵⁵⁶ J. Verfaillie, *Au cœur de la cour. Een analyse van de organisatie en het personeel van de griffie van de Raad van Vlaanderen 1386-1795. Band 1: Tekst*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, UGent, 2014, p. 172-173.

⁵⁵⁷ In een register uit 1766 met een overzicht van de prebenden en hun goederen en lasten, is deze 'last' immers ook opgenomen. RAG, SV, 158, p. 121. Voor een aanduiding van de locatie van deze kapel, zie het bewerkte Brismailleplan bij J. Verfaillie, *Au cœur de la cour*, I, p. 46-49.

⁵⁵⁸ RAG, SV, nr. 102, minuut van een brief, gedateerd op 16 juni 1614.

⁵⁵⁹ RAG, SV, nr. 158, p. 29, zie ook RAG, SV, nr. 102, akte van 18 juli 1736.

⁵⁶⁰ RAG, SV, nr. 102, minuut van een brief, gedateerd op 16 juni 1614.

⁵⁶¹ H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum", p. 14-15.

Daarnaast zijn er in het archief geen aanwijzingen te vinden dat het onderhoud van de kapel op de oude locatie van de kerk ten laste kwam van de prebende die toebehoorde aan de kapelaan van het *castrum*, wat een identificatie van deze kapel als een surrogaat voor de oorspronkelijke hofkapel uitsluit. Een eventuele verderzetting van het onderzoek in het archief van de Raad van Vlaanderen zou ons misschien meer kunnen leren over de functie en perceptie van de Gravensteenkapel voor en door de Raad van Vlaanderen⁵⁶².

2.3.3.2 ‘Parochiale’ *members*

Aan het kapittel van Sint-Veerle waren een aantal geaffilieerde leden of zogenoemde *members* verbonden. Deze zijn *grosso modo* op te delen in twee types, namelijk de instellingen die aan de meeste parochiekerken waren verbonden, zoals een kerkfabriek, een armendis of tafel van de Heilige Geest, en diverse broederschappen⁵⁶³. Ook de kapelanijen werden tot de *members* gerekend. Daarnaast huisvestte de Sint-Veerlekerk een aantal leden die we eerder specifiek in een kapittelcontext situeren, zoals *vicarii*, *mercenarii*, *bonifanten* of koralen en een *cotidiane* of priesterkoor⁵⁶⁴. Deze laatste ‘categorie’ betreft niet toevallig instellingen die op één of andere wijze met de uitvoering van muziek en gezang tijdens de liturgische diensten te maken hebben. Niet voor niets werden de kapittels in de Nederlanden vanaf de late middeleeuwen als belangrijke katalysatoren beschouwd voor het muziekleven in het algemeen en de ontwikkeling van de polyfonie of meerstemmige muziek in het bijzonder⁵⁶⁵. In de hiernavolgende bespreking starten we met de meer algemeen voorkomende *members*, met name de kerkfabriek, de tafel van de Heilige Geest en de broederschappen. We beperken ons hier tot een korte situering van de instellingen, aangezien deze in hoofdstuk 4 van deze verhandeling meer uitvoerig worden behandeld.

⁵⁶² Door het verlies van grote delen van het middeleeuws archief van het kapittel, zijn in de eigen bestanden immers zeer weinig gegevens voor deze periode terug te vinden.

⁵⁶³ Deze indeling is evenwel allerm minst absoluut, ze is slechts gebaseerd op een veralgemening van een aantal vaststellingen. ‘Afwijkende’ situaties in andere parochie- of kapittelkerken zijn dus zeker mogelijk. De omschrijving “*members*” is allicht ontleend aan de in de late middeleeuwen en vroegmoderne periode geliefde metafoer van het lichaam, waarbij de afzonderlijke ledematen samen een geheel vormen.

⁵⁶⁴ Verder was er ook een *member* van de Burggravie, een rentestichting ten laste van de burggraven van Gent waarvan de inkomsten schijnbaar voornamelijk werden aangewend voor uitgaven die aan de muziekuitsvoering waren te linken. Dit *member* kwam in 1788 nog in de statuten van het kapittel voor (VII, 17).

⁵⁶⁵ A. Wouters, “Wie”, p. 23 ; B Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 9.

De kerkfabriek

De Sint-Veerlekerk had haar eigen *fabrica* of fabriek, die over verscheidene goederen en inkomsten beschikte, waaronder de inkomsten van het eerste jaar van de vacante prebenden. Deze maatregel was reeds in 1197 door Boudewijn van Constantinopel aan de burchtkapel opgelegd en later in de kapittelstatuten overgenomen (II, 29; IV, 31, VI, 7a)⁵⁶⁶. Dit illustreert meteen ook de hypothese over de ouderdom van kerkfabrieken of gelijkaardige voorgangers van Jan Kuys, die reeds bij de bespreking van de Sint-Niklaaskerk werd vermeld.

De tafel van de Heilige Geest

Aan de Sint-Veerlekerk was vanaf eind 13de eeuw een tafel van de Heilige Geest verbonden. Zeker in 1296 trad een kanunnik van het kapittel op als *homo mortalis* of sterfman voor dit *member*⁵⁶⁷. Na de translatie van 1614 beschikte het kapittel niet langer over een armendis en werden de goederen ervan aangewend ten voordele van andere *members*.

De broederschappen

De Sint-Veerlekerk telde tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne periode drie broederschappen, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, de Heilige Barbara en de Zoete Naam Jezus⁵⁶⁸. In de statuten van 1627 wordt de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw samen met deze van Sint-Anna (oorspronkelijk ontstaan in de Sint-Niklaaskerk) expliciet vermeld (V, 12j). Een meer diepgaande bespreking hiervan volgt in hoofdstuk 4.

2.3.3.3 *Members* in functie van de muziekuitvoering

Vervolgens komen we bij de *members* of leden terecht die alle aan het muziekleven in de kerk te relateren zijn. Binnen de liturgie zijn twee grote ‘types’ van diensten te onderscheiden die beide in kapittelkerken voorkwamen, namelijk de mis en de getijden.

⁵⁶⁶ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 75; W. Prevenier, *De oorkonden*, nr. 160, p. 140. De maatregel komt bijvoorbeeld ook aan bod in de statuten van het Sint-Salvatorkapittel te Harelbeke, A.C. De Schrevel, « Approbation des statuts du chapitre d’Harlebeke par l’official de Théroutanne », *ASHEB*, XXVI, 1896, p. 282. In Doornik worden deze opbrengsten ca. 1450 dan weer bestemd voor de aankoop van officiewijn of voor het refectarium. Zie KAD, register nr. 344, f° 123 v° en register nr. 343, f° 32 r°-v°.

⁵⁶⁷ RAG, SV, nr. 86. Bij de belening van religieuze instellingen moest een natuurlijke persoon immers als sterfman worden aangewezen en dit voor de duur van zijn leven.

⁵⁶⁸ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 214, 218.

De mis was in essentie een gemeenschappelijke maaltijd die tot een sacramentele eredienst was geëvolueerd, waarbij de volgende aspecten centraal stonden: het misoffer of de wijding van het brood en de wijn, het voorlezen uit de bijbel en het zingen van psalmen en gebeden. De getijden werden acht maal per dag uitgevoerd, waarvan éénmaal 's nachts. Deze diensten bestonden vooral uit het zingen van psalmen, afkomstig uit een *corpus* van in totaal 150 godsdienstige liederen die op wekelijkse basis moesten worden uitgevoerd. De metten of het nachtelijk getijde bestond uit drie nocturnes of series van afwisselend gezang en lezingen. Overdag vonden de lauden plaats, gevolgd door de zogenaamde 'kleine uren': de priemen, tertsen, sexten en nonen. 's Avonds waren er nog de vespers en de completen. Deze dagindeling was ontleend aan de Heilige Benedictus van Nursia, die ze opnam in zijn naar hem genoemde kloosterregel. De getijden bepaalden in grote mate het onderscheid tussen kapittelkerken en 'gewone' parochiekerken, waar – met uitzondering van de vespers – geen gelijkaardige diensten werden uitgevoerd⁵⁶⁹. Polyfone of meerstemmige muziek werd bij uitstek in collegiale en kathedrale kapittels uitgevoerd, in tegenstelling tot het gregoriaans, dat omwille van zijn soberder karakter eerder in monastieke middens in voege bleef. Van de 14de tot de 16de eeuw bereikte het genre van de polyfonie voornamelijk in Vlaanderen zijn absolute hoogtepunt, fors gestimuleerd door de Bourgondisch-Habsburgse hofcultuur⁵⁷⁰. Uit het feit dat het graafschap Vlaanderen vóór de hervorming van de bisdommen in 1559 geen kathedrale kerken telde, volgt logischerwijze het belang van 'gewone' collegiales voor de ontwikkeling van de polyfonie. Bruno Bouckaert en Eugene Schreurs achten de niet-kathedrale kapittels in dit opzicht zelfs belangrijker dan de kathedraalscholen⁵⁷¹. Een document afkomstig uit de Sint-Baafscollegiale (later kathedraal) uit de jaren 1536-1537 is verhelderend in verband met de strikte hiërarchie die tussen de muzikale functies in kapittelkerken gold⁵⁷². Op basis van bekwaamheid, talent en ervaring was het mogelijk om naar een hoger échelon door te stromen⁵⁷³. Onderaan de ladder bevonden zich de koralen of

⁵⁶⁹ I. De Loos, « Culte chrétien et chant liturgique », in I. De Loos, M. Monteyne, E. Schreurs (eds.), *Laus*, p. 24.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, p. 33; E. Schreurs, "Kathedralen en collegiale kerken: centra van muziekcultuur in Vlaanderen (late Middeleeuwen tot circa 1650)", in B. Bouckaert (ed.), *De Sint-Baafskathedraal*, p. 141-143. Over de sterke interactie tussen de muziekensembles aan collegiale kapittels en het Bourgondische hof, meer specifiek de casus Brugge, zie: H. Callewier, "The Singers of the Bruges Churches and the Music Chapel of the Dukes of Burgundy", in A. Van Oosterwijk, W. P. Blockmans, T.-H. Borchert (eds.), *Staging the Court of Burgundy. Proceedings of the Conference "The Splendour of Burgundy"*, Turnhout, 2011, p. 215-220 en H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 487-501.

⁵⁷¹ B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 10.

⁵⁷² Het betreft een anoniem advies in verband met de uitbouw van een muziekensemble voor het pas opgerichte kapittel, gebaseerd op voorbeelden uit Atrecht, Rijsel, Kamerijk, Brugge en Doornik. B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 15; B. Bouckaert, "Het muziekleven in Sint-Baafs", p. 149-154.

⁵⁷³ B. Bouckaert, "Het muziekleven", p. 154.

koorknapen, in Sint-Veerle de *Boninfanten* genoemd. Elders kwamen zij ook voor onder de benaming *clericuli*⁵⁷⁴. Ze konden opklimmen tot zangers of *vicarii*, de vervangers van de kanunniken in het koor wanneer deze laatste afwezig waren. Verdienstelijke vicarissen konden in aanmerking komen om als kapelannen te worden gepresenteerd bij vacatie van een kapelanij. In Sint-Veerle waren geen zogenoemde groot-vicarissen of kleine kanunniken aanwezig, wat bijvoorbeeld in Sint-Goedele te Brussel wel het geval was⁵⁷⁵. Naast een member van vicarissen telde de Sint-Veerlekerk ook *mercenarii*, wat letterlijk ‘huurlingen’ betekende, die als vervangers voor de afwezige kapelannen optraden⁵⁷⁶. In de *acta capituli* van Sint-Veerle wordt bovendien melding gemaakt van *vicarioti* of zangers-muzikanten, die bijvoorbeeld ook in de kathedraal van Doornik voorkwamen⁵⁷⁷.

De koralen of *Boninfanten*

Al sinds de eerste eeuwen van het Christendom werden kinderen actief ingeschakeld bij liturgische vieringen, hetzij als voorlezers, hetzij als zangers⁵⁷⁸. Naar de koorkinderen of *Boninfanten* en ook de kleine *cotidiane* (*ut infra*) van Sint-Veerle werd in het verleden reeds onderzoek gevoerd⁵⁷⁹. Verscheidene documenten in verband met deze *members* werden door Bruno Bouckaert en Eugene Schreurs niet alleen bestudeerd en

⁵⁷⁴ In Doornik bijvoorbeeld. C.-J. Voisin, « Recherches sur les petits clerics – clericuli – les enfants de chœur et les musiciens de la cathédrale de Tournai », *BSHLT*, VIII, 1862, p. 62-63.

⁵⁷⁵ Dit waren de hoogste vicarissen in rang, een titel die na jaren dienst kon worden toegekend. Zij hielden zich voornamelijk bezig met de uitvoering van het gregoriaans en gingen gekleed als kanunniken. Ze hadden weliswaar geen stem in de kapittelvergaderingen en bijgevolg geen beslissingsrecht. B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 15-16; E. Schreurs, “Kathedralen”, p. 143-144 geeft een overzicht van de kapittelkerken die over zogenaamde “kleine” kanunniken beschikten.

⁵⁷⁶ De Ridder stelde vast dat de *mercenarii* van het Sint-Goedelekapittel als invallers voor overige clerici optraden en dat ze een zeer pover statuut hadden omwille van de periodieke inkomsten die hiermee gepaard gingen. Doordat er slechts op individuele *mercenarii* een beroep werd gedaan, meende hij dat ze ook geen gezamenlijk archief hadden gevormd. P. De Ridder, *Inventaris*, p. 43-44. In Sint-Veerle lijken de *mercenarii* op een bepaalde manier wel als een afzonderlijke ‘groep’ te zijn beschouwd (zonder dat dit evenwel geïnstitutionaliseerd werd, cf. de reactie van het kapittel op het ‘dreigement’ van de kapelannen), want het feit dat er gesproken wordt van een *member* én het bestaan van afzonderlijke rekeningen wijzen toch wel in deze richting. RAG, SV, nr. 65[A].

⁵⁷⁷ C.-J. Voisin, « Recherches », p. 73 e.v. RAG, SBB, serie SN, 166, f° 165 v° en RAG, SBB, serie SN, nr. 167 f° 3 r° e.v.

⁵⁷⁸ P. Demouy, « Les *pueri chori* de Notre-Dame de Reims. Contribution à l’histoire des clergeons au Moyen Âge », in *Le clerc séculier au Moyen Âge. Actes du XIIe Congrès national de la Société des historiens médiévistes de l’enseignement supérieur public* (Amiens, juin 1991), Paris, 1993, p. 135.

⁵⁷⁹ De term *Boninfanten* werd overgenomen uit het oudste Nederlandstalige documenten uit het archief van de Sint-Veerlekerk waarin ze werden vermeld, met name het reglement uit 1423. RAG, SBB, serie S, nr. 228.

geanalyseerd, maar bovendien uitgegeven⁵⁸⁰. Sleutelfiguur voor zowel de koralen- als de *cotidian*stichting van Sint-Veerle was Simon de Mirabello, heer van Halen en Pervijze⁵⁸¹. Het belang van deze stichting blijkt onder meer uit het feit dat de nieuwe leden van het kapittel, evenals de kapelannen, bij hun toetreding een eed moesten zweren die tevens het vrijwaren en beschermen van de stichtingen van de Mirabello omvatte, wat wordt geïllustreerd door de statuten van het kapittel⁵⁸²:

“Item iuro facta et negotia capituli secreta tenere, necnon ordinationem factam per dominum Symonem de Mirabello, militem, de parvis cotidianis distributionibus et de bonis pueris in perpetuum pro posse observare. Sic me Deus adiuvet et hec Evangelia Sacrosanta”

Bouckaert en Schreurs toonden ondubbelzinnig aan dat de *Boninfanten* niet te interpreteren waren als een kapelanijstichting, noch als schoolkinderen, vondelingen, de kleine *cotidiane* of zelfs een klooster, in tegenstelling tot de beweringen van sommige

⁵⁸⁰ Het betreft artikelen die in sterke mate voortbouwen op de reeds door Bouckaert in zijn doctoraat behandelde gegevens. B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen tot de studie van het muziekleven in de Sint-Veerlekerk te Gent (14de-16de eeuw). De fundatie van Simon de Mirabello (ca. 1280-1346). Deel I”, MA, XII, 1995, p. 154-163 en B. Bouckaert, E. Schreurs “Bijdragen tot de studie van het muziekleven in de Sint-Veerlekerk te Gent (14de-16de eeuw). Het koraalwezen. Deel II”, MA, XIII, 1996, p. 56-67. Het ‘overleven’ van deze documenten mag als uitzonderlijk worden beschouwd, gezien de calamiteiten die het kapittelarchief in de loop van de eeuwen heeft doorstaan.

⁵⁸¹ Simon de Mirabello werd omstreeks 1280 geboren als de natuurlijke zoon van Giovanni (Jan) de Mirabello, rentmeester van hertog Jan III van Brabant. De de Mirabello's waren afkomstig uit het Italiaanse Asti. Simon huwde in totaal drie keer, zijn tweede echtgenote was Elisabeth van Lierde, een natuurlijke zus van graaf Lodewijk van Nevers. Elisabeth overleed op 27 maart 1365 en werd begraven in de Sint-Veerlekerk. Simon de Mirabello maakte carrière als geldschietter, onder meer als zaakgelastigde van het Italiaanse Perruzzi-bankhuis. Hij onderhield financiële contacten met tal van andere wereldlijke en kerkelijke notabelen, waaronder de Engelse koning Edward III. Op deze wijze wist hij in ijlt tempo een enorm fortuin te maken. Verder stond hij op zeer goede voet met de Vlaamse graaf, Lodewijk van Nevers, bij wie hij van 1323 tot 1338 in dienst was als geldschietter, raadsheer, ontvanger en zelfs mederegent van Vlaanderen. Via zijn vader verwierf de Mirabello tal van onroerende goederen in de belangrijkste steden van het graafschap. In Gent kocht hij het goed Sersanderswal, het latere Prinsenhof. In 1328 koos de Mirabello openlijk de kant van Jacob van Artevelde en dus de Engelse koning (zijn voornaamste schuldenaar) in het Frans-Engels conflict. Verder onderhandelde hij mee voor het Vlaams-Brabants verdrag van 1339 tegen Parijs, en had hij een aandeel in het Engels-Vlaams economisch en militair akkoord van 1340. Met dit akkoord werd het gezag van Edward III als leenheer over Vlaanderen erkend. Hetzelfde jaar werd Simon ruwaard (regent) van Vlaanderen, een taak die hij tot 1345 met kleine onderbrekingen ter harte nam. De Mirabello genoot grote steun van de Drie Leden (Gent, Ieper en Brugge), die hij met zijn anglofiele politiek volledig in de kaart speelde. Een jaar na de moord op Jacob van Artevelde, wiens pro-Engelse gezindheid hem uiteindelijk fataal werd, schakelden aanhangers van de graaf op 9 mei 1346 ook de Mirabello voorgoed uit. Hij werd, net als zijn vader en zijn tweede echtgenote, begraven in de Sint-Veerlekerk. P. Rogghé, “Mirabello, Simon de”, NBW, I, Brussel, 1964, kol. 711.

⁵⁸² Het gebruik van het zweren van trouw aan de fundatie van de Mirabello bleef zeker tot in de 17de eeuw bewaard, aangezien het ook in de statuten van 1627 werd vermeld. A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

vroegere auteurs⁵⁸³. Ook over de stichtingsdatum heerst geen consensus, zowel de jaartallen 1331 als 1341 circuleren als mogelijkheden⁵⁸⁴. We mogen deze stichting hoe dan ook als eerder vroeg beschouwen, zeker in vergelijking met de Brabantse koralen van Brussel (1465), Leuven (1496) en Anderlecht (1535), die minstens ruim een eeuw later in het leven werden geroepen⁵⁸⁵. De verdienste van Bouckaert en Schreurs bestond erin om, onder meer aan de hand van de hierboven weergegeven eedformule, het reglement voor de *Boninfanten* uit 1423 en een akte in verband met de reductie van de stichting uit 1541, aan te tonen dat de koorkinderen enerzijds niet te identificeren waren als de kleine *cotidiane*, en dat ze anderzijds in geen geval ‘gewone’ schoolkinderen waren. Wél betrof het een groep jonge zangertjes die in dienst van het kapittel waren en instonden voor de uitvoering van het gregoriaans en de polyfonie tijdens de koordiensten⁵⁸⁶. In tegenstelling tot wat in Sint-Goedele te Brussel het geval was, werd er niet gestipuleerd dat de kandidaatjes van arme komaf moesten zijn⁵⁸⁷. De bestaande verwarring omtrent de stichtingsdatum van het *member* is in sterke mate te wijten aan de gefaseerde totstandkoming ervan. Simon de Mirabello en zijn echtgenote Elisabeth van Lierde kochten immers in eerste instantie een rente ter waarde van 300 lb. tourn. van de burggraven van Gent. Daarop verzochten ze de toenmalige graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Nevers, om de opbrengst van deze rente aan het Sint-Veerlekapittel te mogen schenken, ten voordele van de uitvoering van meer luisterrijke diensten in de Sint-Veerlekerk en voor hun eigen zieleheil. De graaf stemde hiermee in en droeg de Gentse baljuw en schepenen op om de schenking te ratificeren. De de Mirabello's lieten ook de precieze besteding van de jaarlijkse opbrengst van 300 lb. vastleggen, namelijk

⁵⁸³ Respectievelijk L. Colinez, « Collégiale », p. 206; P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 248; C.-L. Diericx, *Mémoires*, p. 611; Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 248; P. Rogghé, “Simon de Mirabello in Vlaanderen. Schatrijke lombard. Grafelijk ambtenaar. Ruwaard van Vlaanderen. Vlaams politicus”, *AVHM*, IX, 1958, p. 19. Dit laatste gegeven werd onterecht overgenomen in P. Rogghé, “Mirabello, Simon de”, kol. 711 en G. Maréchal, *Inventaris van de abdij van Groenenbriel te Gent*, Brussel, 1975 (Rijksarchief te Gent. Inventarissen, 54), p. 5. Zie B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen I”, p. 155, 160-161. David Kusman omschreef de stichting meer recent maar onterecht als een godshuis voor arme kinderen. D. Kusman, « Entre noblesse, ville et clergé. Les financiers lombards dans les anciens Pays-Bas aux XIVe-XVe siècles: un état de la question », in J.-M. Cauchies (ed.), *Crédit et société: les sources, les techniques et les hommes (XIVe-XVIe s.)*, Publication du centre européen d'études bourguignonnes, XXXIX, 1999, p. 120.

⁵⁸⁴ Strohm hanteert 1331 als stichtingsdatum, terwijl Trio het op 1341 houdt: B. Bouckaert, “Bijdragen I”, p. 155, 161; R. Strohm, “The Ars Nova Fragments of Gent”, *TVNM*, XXXIV, 1984, p. 117, 124; P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 248. Ook over de stichtingsdatum van andere koralenscholen, zoals deze in Parijs, Doornik of Antwerpen, bestaat onduidelijkheid. B. Bouckaert, “Bijdragen II”, p. 56.

⁵⁸⁵ E. Schreurs, “Kathedralen”, p. 145. Hierbij dient te worden gewezen op het feit dat *Boninfanten* en koralen in het Sint-Goedelekapittel geen synoniemen waren, wat in Sint-Veerle wel het geval lijkt te zijn geweest. De Brusselse *Boninfanten*stichting dateert wel al uit de 14de eeuw.

⁵⁸⁶ B. Bouckaert E. Schreurs, “Bijdragen I”, p. 155.

⁵⁸⁷ P. De Ridder, *Inventaris*, p. 46-47. *Ut supra*.

een derde voor de *cotidiane*, een derde voor de koralen en een derde voor de vier kapelanijen van Halen, gesticht door Jan de Mirabello, Simons vader⁵⁸⁸. Van deze laatste 100 lb. moest eveneens een jaargetijde voor vader en zoon worden gevierd⁵⁸⁹. Een oorkonde van 27 januari 1341 geldt als het eindstadium in de stichting en getuigt van de verschillende voorafgaande stappen. Het is ook uit dit document dat we te weten komen dat de koralen niet alleen door de Mirabello werden gesticht (*gefondeert bi ons*) maar dat hij bovendien een huis in de Burgstraat aan de stichting schonk, om er de koralen te huisvesten⁵⁹⁰. Een precieze stichtingsdatum komen we weliswaar niet te weten, maar er mag worden verondersteld dat met dit charter de stichting als ‘afgerond’ werd beschouwd. De jaarlijkse toelage van 100 lb. tourn. bleek *de facto* weliswaar niet volledig te zijn uitbetaald, want het aandeel voor de koralen beperkte zich tot een kwart van de totaalopbrengst van de initiële rentestichting. Niettemin bleken de inkomsten uit de de Mirabellostichting op het einde van de 16de eeuw nog steeds de hoofdmoot van de baten van het *member* te bepalen, gevolgd door schenkingen van de armendis die wellicht het gevolg waren van andere jaargetijdenstichtingen⁵⁹¹. In tegenstelling tot de *cotidiane* werd de som die de Mirabello voor de koralen reserveerde, beheerd door de kanunniken alleen. Jaarlijks werden twee kapittelleden aangeduid als administratoren van de *Boninfanten* en dienden ze ook rekenschap af te leggen. Door de averij die het kapittelarchief in de loop van zijn geschiedenis opliep, dateren de oudst bewaarde rekeningen van de koralen echter pas uit de 16de eeuw⁵⁹².

Het belang van koralenscholen zoals de Gentse *Boninfanten* voor de ontwikkeling van het muziekleven aan de kapittelkerken kan niet worden overschat. Toch is het niet altijd eenvoudig om de specifieke zangscholen van de ‘gewone’ kapittelscholen waar regulier onderwijs werd verstrekt, te onderscheiden. Ook in deze laatste categorie scholen werd

⁵⁸⁸ Over Jan de Mirabello, zie D. Kusman, « Jean de Mirabello dit van Haelen (ca. 1280-1333). Haute finance et Lombards en Brabant dans le premier tiers du XIVe siècle », *BTFG*, LXXVII, 1999, 4, p. 843-931.

⁵⁸⁹ Een ongedateerd document geeft bijkomende informatie omtrent de uitvoering van de schenking. De som van 100 lb. werd uiteindelijk enigszins anders besteed dan in het charter van 1341 werd vastgelegd. Het totaalbedrag zou ook lager zijn geweest. Met 20 lb. werd een vijfde kapelaan aan de stichting toegevoegd, en werden extra missen gevorderd van de vier reeds in functie zijnde kapelannen. Een som van 25 lb. werd voorbehouden voor het weeshuis, met de clause dat – indien dit zou ophouden te bestaan – de twee beste koralen op kosten van de stichting maximum vijf jaar naar Parijs mochten worden gestuurd om er te studeren. Van het jaargetijde voor vader en zoon werd geen melding meer gemaakt. We weten echter uit andere documenten dat Simon de Mirabello reeds in 1331 en 1335 een jaargetijde had gesticht en de kapelanijen van zijn vader bijkomend had begiftigd, wat hiervoor een verklaring zou kunnen bieden. B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen I”, p. 156-157.

⁵⁹⁰ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen I”, p. 156.

⁵⁹¹ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen II”, p. 59.

⁵⁹² RAG, SV, nr. 65[B]; RAG; SBB, serie SN, 195ter; B. Bouckaert, “Bijdragen I”, p. 156.

immers muziekonderricht aangeboden en de kinderen werden eveneens ingeschakeld tijdens de liturgische diensten. Een groot verschil met de specifieke koralenscholen of *maîtrises* was het aantal leerlingen of *scholares*, dat in de reguliere kapittelscholen kon oplopen tot een dertig- à veertigtal. In koralenscholen bleef dit doorgaans beperkt tot een aantal van tussen de twee en twaalf *chorales*⁵⁹³. In dergelijke scholen kreeg een groep koorknapen of koralen een praktijkgerichte muziekopleiding van een zangmeester, in de statuten van het Sint-Veerlekapittel ook wel *cantor scholarum* genoemd⁵⁹⁴. Hun belangrijkste taak bestond uit het dagelijks verzorgen van de muziek tijdens het koorgebed in de kerk, naast het lezen van gebeden, het bijwonen van gestichte missen, het misdienen en kleinere, praktische taken, bijvoorbeeld het dragen van fakkels of het wieroken tijdens processies⁵⁹⁵.

Het reglement voor de (vier) koralen uit 1423 (met 15de-eeuwse aanvullingen) is bijzonder informatief in verband met de strenge toetredingsprocedure⁵⁹⁶. De lichamelijke geschiktheid van de koorkinderen was een zeer belangrijk element dat bij een kandidaatstelling in overweging werd genomen. Fysieke en mentale gezondheid stonden voorop, kinderen met lichamelijke gebreken (handicaps) of aandoeningen (bijvoorbeeld besmettelijke ziekten of kortademigheid) werden geweerd. Ze moesten daarenboven zindelijk zijn⁵⁹⁷. In dit reglement ontbreekt vreemd genoeg een passage over de stemproef, waarbij de kwaliteit van de kandidaatjes door de *cantor* of

⁵⁹³ B. Bouckaert, E. Schreurs, "Bijdragen II", p. 56.

⁵⁹⁴ B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 14, 23; B. Bouckaert, "Bijdragen II", p. 57. De *cantor* was een kanunnik die als een soort ceremoniemeester werd aangesteld en toezicht hield op de muziekuitvoering. Het ging dus in theorie om een dignitaris van het kapittel. In Sint-Veerle lijken de functies van *cantor* en zangmeester (aan wie de *cantor* zijn taken kon delegeren) in de opeenvolgende statuten van het kapittel door elkaar te zijn gebruikt ter aanduiding van één en dezelfde functionaris, waarmee blijkens zijn verantwoordelijkheid voor de koralen een zangmeester wordt bedoeld. Het reglement voor de koralen uit 1413 spreekt van een *cantere*, die door Bouckaert eveneens als de zangmeester wordt geïdentificeerd: B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 261. In Sint-Goedele bijvoorbeeld, waren beide functies duidelijk onderscheiden. B. Haggh, "Singers and Scribes in the Secular Churches of Brussels", in F. Kisby (ed.), *Music and Musicians in Renaissance Cities and Towns*, Cambridge, 2001, p. 145 en P. De Ridder, *Inventaris*, p. 21. Met de term *cantores* lijken in Sint-Veerle begin 17de eeuw twee kanunniken te zijn aangeduid die de proost moesten bijstaan bij het vervullen van zijn officies. RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 16v°-17 v°, 48 v°, 89 r°.

⁵⁹⁵ B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 27-28.

⁵⁹⁶ Samen met de koralenvoorschriften van de Notre Dame te Parijs (1435) en Onze-Lieve-Vrouw te Antwerpen (1460) behoort het Gentse koralenreglement uit 1423 tot de oudste voorbeelden van dergelijke documenten. B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 256-257. Dit van de kathedraal van Kamerijk bijvoorbeeld, dateert pas uit 1739: B. Bouckaert, E. Schreurs, "Bijdragen II", p. 60. Het bewaard blijven van een dergelijk document voor het Sint-Veerlekapittel is des te opmerkelijker, aangezien er quasi geen andere middeleeuwse bronnen (rekeningen bijvoorbeeld) van dit *member* bewaard bleven.

⁵⁹⁷ B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 25-26. De uitgave van dit reglement is te vinden in B. Bouckaert, E. Schreurs, "Bijdragen, II", p. 65 e.v.

zangmeester werd beoordeeld en die traditioneel als het belangrijkste onderdeel van een sollicitatie voor koraal gold. Wellicht ging dit deel van het document verloren, want het is zeer onwaarschijnlijk dat de koorkinderen fysiek streng werden beoordeeld, maar niet op talent of aanleg voor het zingen werden geëvalueerd⁵⁹⁸.

Orde en discipline moesten verder strikt in acht worden genomen. Wie de regels overtrad, riskeerde te worden weggestuurd⁵⁹⁹. Ook in het koraalhuis, waar de koorkinderen – gescheiden van hun ouders – samenwoonden, heerste strenge tucht. De koralen stonden er onder het toezicht van de schoolmeester of *magister scholarum*, die er de dagelijkse leiding had en ook verantwoordelijk was voor de administratie⁶⁰⁰. Reeds in de oudst bewaarde statuten van het kapittel uit 1225 werd melding gemaakt van enerzijds een *scholasticus* en anderzijds een *magister scholarum*. De *scholasticus* was een functionaris van het kapittel, namelijk een kanunnik die belast werd met het toezicht op de scholen, zoals dit reeds in de 12de eeuw door de graven van Vlaanderen was bepaald (*ut infra*). De 14de-eeuwse statuten spreken van een *magister scholarum* “*qui tenet scholas*” en een *cantor scholarum*, waarmee wellicht de zangmeester wordt bedoeld. Uit de eden die beiden moesten zweren bij hun aanstelling blijkt dat ze de aan hen toevertrouwde kinderen zowel in de grammatica (Latijn) als in zang en ‘goede zeden’ zouden onderrichtten. Ze moesten er bovendien voor zorgen dat de kinderen tijdig in het koor aanwezig waren voor het uitvoeren van de diensten⁶⁰¹. De eedformule van beiden blijft in de statuten van 1413 behouden, maar in 1627 rest enkel nog de eed van de *magister scholarum*⁶⁰². In 1788 tenslotte, was nog slechts sprake van de *maître de musique*, die tevens één van de vier muzikanten was, en van vier koorknapen, die door de proost werden gepresenteerd aan het kapittel (VII, 8, 11).

De aanwezigheid van beiden – *magister* en *cantor* – illustreert de tweeledigheid van de opleiding. Deze omvatte namelijk zowel een algemeen vormend luik, waarbij de kinderen naast lezen en schrijven ook Latijn leerden, en een partim muziek, waarbij ze zowel in het gregoriaans of “*simpele musicken*” als in de polyfonie of “*discant*” werden ingewijd⁶⁰³. De respectieve opleidingsonderdelen werden door de schoolmeester en de

⁵⁹⁸ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen II”, p. 61. Op 14 januari 1605 werd Anthontken, de zoon van Ghyselbrecht Marcx, door zijn vader bij het kapittel gepresenteerd. Het kind moest de kapittelschool en de kerk bezoeken tot aan de vasten, om dan “*gheprouft*” te worden. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 126 r°.

⁵⁹⁹ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen II”, p. 61.

⁶⁰⁰ *Ibidem*, p. 62.

⁶⁰¹ B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 250-251; A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

⁶⁰² A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

⁶⁰³ De Mechelse koralen bijvoorbeeld, werden in de 17de-18de eeuw aan een gelijkaardig onderwijspakket onderworpen: S. Beghein, “Klanken in de kathedraal. Muziekleven en muziekcollections van de Mechelse ‘Metropolitaine’, ca. 1695-1751”, *HKKOLKM*, CXII, 2008, p. 81.

zangmeester verzorgd⁶⁰⁴. Het algemene onderricht vond wellicht samen met ‘gewone’ leerlingen plaats op een locatie buiten het koralenhuis⁶⁰⁵. De *scholaster* werd geacht de *cantor* of zangmeester in dienst te nemen, die bovendien mee moest instaan voor het toezicht op de opvoeding van de koorkinderen. Sinds begin 13de en ook tijdens de 14de eeuw, werd deze aanstelling door de graven van Vlaanderen bevestigd. De *scholaster* bleef zeker tot in de 16de eeuw het feitelijke hoofd van de koralen⁶⁰⁶. Hij was daarenboven mee verantwoordelijk voor de zangopdrachten van de ‘gewone’ schoolkinderen in andere Gentse parochiekerken, zoals de Sint-Jacobs- en de Sint-Michielskerk, waar hij de zogenaamde *submoniteurs* aanstelde. Zij waren verantwoordelijk voor het muziekonderricht van de schoolkinderen die zongen in de respectieve kerken waaraan ze waren verbonden, maar traden soms ook als plaatsvervangers van de *scholaster* van Sint-Veerle op. Hun gage werd betaald door de *cotidiane* van hun ‘eigen’ kerk⁶⁰⁷. De *scholaster* was in aanvang een dignitaris, een kanunnik van het kapittel (*ut supra*), maar dit schijnt eind 16de-begin 17de eeuw niet langer het geval te zijn geweest⁶⁰⁸.

In 1541 werd een ordonnantie uitgevaardigd die orde op zaken moest stellen met betrekking tot de financiële situatie van de koralenstichting. De waarde van de oorspronkelijke rentestichting was door de eeuwen heen immers flink gedevalueerd, waardoor de inkomsten hieruit niet langer volstonden om de kosten te dekken. Het koraalhuis was bovendien dringend aan een opknapbeurt toe. Het document vermeldt een aantal maatregelen om hieraan tegemoet te komen, zoals een reductie van de uitgaven en het in bezit geven van het huis aan de schoolmeester, aan wie het kapittel voortaan huur was verschuldigd. Interessant aan dit document was verder dat de ‘benodigdheden’ voor de koralen – op dat ogenblik vier in aantal – werden gespecificeerd: jaarlijks kregen ze kort voor Pasen een kerel of tabbaard uit sierlijk laken.

⁶⁰⁴ *Ibidem*, p. 26. Op 1 juni 1615 werd de nieuwe opperscholaster David de Burchgrave belast met de taak de koralen te leren lezen, schrijven en “wat gebruikelijk is in een school”, namelijk goede manieren. Ook het misdienen zat in het leerpakket. RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 87 v°. Een gelijkaardig opleidingssysteem gold bijvoorbeeld in de Kortrijkse kapittel- en koralenschool: J. Desmet, *Het muziekleven in Kortrijk in de zeventiende en achttiende eeuw aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Sint-Maartenskerk*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1970, p. 64-70.

⁶⁰⁵ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen II”, p. 62.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁶⁰⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁶⁰⁸ Het Kortrijkse kapittel bijvoorbeeld, beschikte in aanvang helemaal niet over een scholaster. A. Lybeer, *Een toegang op het ongeordend gedeelte van het archief van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk (1203-1798) als opstap naar een volwaardige inventaris van het gehele archief*, VUB, onuitgegeven masterscriptie, 2010, p. 29; J. Vindevoghel, *Dekens en kanunniken van het Lieve-Vrouwe-kapittel te Kortrijk van 1400 tot 1481*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1962, p. 366-368.

Driemaal per jaar, op Sint-Baafsmis, met Kerst en Pasen kregen ze bovendien schoenen met dubbele zolen. Overige uitgaven die waren voorzien, behelsden het voedsel, de barbier voor het kruinscheren en kosten voor de verwarming van het koraalhuis. Daarnaast kregen ze in maandelijks schijven een jaarlijkse vergoeding van 12, 15 of 18 lb. par. uitbetaald voor respectievelijk hun eerste, tweede en vanaf hun derde jaar dienst. Extra's moesten door familieleden of verwanten worden bekostigd. Wat overbleef van de inkomsten van het *member* moest dienen voor de herstellingen aan het koraalhuis. Uit een zeldzaam bewaard gebleven rekening voor het jaar 1570-1571 bleek de ordonnantie van 1541 weliswaar nog steeds van kracht te zijn geweest, maar niettemin rezen de uitgaven ver boven de inkomsten⁶⁰⁹.

Uit de *acta capituli* van de Sint-Veerlekerk komen bijkomende gegevens naar voor die de situatie aan het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw illustreren. Hieruit leren we onder meer dat ouders zich zelf tot het kapittel wendden met het verzoek om hun zoon als koraal te willen opnemen, eerder dan dat er actief werd gerekruteerd. De kinderen werden door het kapittel onderhouden en ontvingen een tabbaard bij hun toetreden, maar dit was zeker niet langer standaard jaarlijks het geval. De ouders of voogden kregen bovendien een som geld als vergoeding voor de diensten van het kind, die in sommige gevallen voor zes jaar werden vastgelegd⁶¹⁰. De ouders dienden een contract te ondertekenen, waarin ze verklaarden hun kinderen niet vóór het aflopen van de afgesproken termijn weer uit de koralenschool te halen⁶¹¹. Net als de overige clerici die aan het kapittel waren verbonden, werden ook de koralen nog steeds getonsureerd, zoals blijkt uit de uitbetaling van een barbier in 1603⁶¹².

Een aantekening van 9 oktober 1613 is verhelderend in verband met de wijze waarop de zangmeester werd vergoed. Het waren de verschillende members die hiervoor instonden: zo ontving hij 8 lb. gr. *mercenaris*lood, een vergoeding van het *member* van de Burggravie voor het onderricht aan de *bonifanten* ter waarde van 9 lb. gr. per jaar en 1 lb. 7 s. 3 gr. voorschot, 4 lb. 5 gr. van de vacante kapelanijen voor het bedienen van zijn

⁶⁰⁹ B. Bouckaert, E. Schreurs, "Bijdragen II", p. 63-64.

⁶¹⁰ Zie bijvoorbeeld RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 53 r°: Christiaenken, zoon van Jan Dhont, wordt op 12 juli 1614 door zijn vader gepresenteerd als koraal bij het kapittel. Het kind wordt toegelaten en mag dienen 'zolang zijn stem bekwaam is'. In ruil krijgt hij een vaste vergoeding en een tabbaard. Iets verder, op 12 december (f° 69 r°), leren we dat de grootvader van Christoffel Franca, koraal, van het kapittel 7 s. 6 gr. ontving als betaling voor zijn kleinzoon. In hetzelfde register staan bovendien ook aantekeningen in verband met de aankoop van kledij en boeken voor een zekere koraal genaamd "Inghelkin" (f° 6 r°, 34 v°, 79 r°, 131 r°), die vanaf februari 1617 onder de naam "Inghel" als vicariot werd aangenomen (f° 154 r°). Gelijkaardige voorbeelden zijn eveneens te vinden in RAG, SBB, SN, nr. 166 en 167. Soms werd afwisselend een vergoeding betaald of een tabbaard of *kerel* gegeven, bijvoorbeeld: RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 98 v°. Pieterken, de zoon van Jan van Hulle, werd op 16 mei 1603 meteen voor zes jaar koraal: RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 98 v°.

⁶¹¹ B. Bouckaert, E. Schreurs, "Het muziekleven", p. 162.

⁶¹² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 96 v° en 167, f° 28 r°.

eigen kapelanij, 20 s. van hetzelfde *member* voor zijn taak als zangmeester, 2 lb. groten van de Heilige Geest, 3 lb. gr. van de *bonifanten*, 2 lb. 10 s. van de *cotidiane* en nog eens 2 lb. 7 s. 3 gr. van dezelfde voor het onderricht aan de *bonifanten*⁶¹³.

Eerder werd vermeld dat de *bonifanten* over een huis in de Burgstraat beschikten dat hen door Simon de Mirabello was geschonken. Ook dit verhaal is niet zo eenvoudig als het lijkt. De Mirabello's erfgenamen bezetten de stenen woning na zijn overlijden immers met geweld, in een poging de uitvoering van het testament te verhinderen⁶¹⁴. In 1376 betrokken de koralen wel degelijk een huis in de Burgstraat, maar wellicht ging het om een ander pand. Het oorspronkelijk voor de koralen bestemde huis werd omstreeks dit tijdstip door de erfgenamen van het kapittel afgekocht, zonder dat duidelijk is of het ooit effectief door de koralen werd bewoond. Een bijkomend probleem in de hele kwestie was het feit dat Hugo Dullaerd in het koralenhuis reeds vóór de verkoop een kapelanij stichtte, die naar aanleiding van de transactie moest worden verplaatst. Deze stichting werd daarom overgeplaatst naar de Sint-Michielskerk. Met de opbrengst van de verkoop werd nog vóór het jaar 1376 het zogenaamde *Naeldekinsconvent* aangekocht, eveneens gelegen in de Burgstraat, waarheen ook de kapelanij van Dullaerd werd overgebracht en dat werd voorzien van een klokkentorentje en wijwatervat⁶¹⁵.

Zoals hoger werd aangehaald, verkeerde het *Boninfanten*huis in 1541 in slechte staat en drongen herstellingen zich op. Tijdens de Beeldenstorm van 1566 moet het gebouw het bovendien zwaar te verduren hebben gekregen, waarop bisschop Jansenius in 1575 besliste om de kapel over te brengen naar de Sint-Amandskapel in het Sint-Baafsdorp, waar de diensten zouden worden gevierd bij het altaar van Sint-Anna. Omwille van zijn

⁶¹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 29 r°.

⁶¹⁴ C.-L. Diericx, *Mémoire*, p. 610-611. De bisschop van Doornik dreigde in dit verband zelfs met een kerkban voor het niet-naleven van de Mirabello's laatste wilsbeschikking. RAG, Abdij Groenenbriel, serie charters, nr. 18.

⁶¹⁵ Deze gegevens zijn afkomstig uit een oorkonde van de abt van Sint-Baafs die naar aanleiding van de verplaatsing van de kapelanij werd opgesteld. Bouckaert interpreteert de tussenkomst van de abt hier uit hoofde van zijn patronaatsrecht over de Sint-Veerlekerk, ons inziens onterecht. Het gaat hier niet om het patronaat over Sint-Veerle, maar wel over de locatie waar de kapelanij werd ondergebracht, namelijk in de Sint-Michielskerk en het *Naeldekinsconvent*. Beide lagen wel binnen het patronaatsgebied van de abt, wat zijn optreden hier verklaart. B. Bouckaert, "Bijdragen II", p. 59.

Zie ook: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/19018> (geraadpleegd op 30 april 2014). Dit wordt ondersteund door bijvoorbeeld een beneficieregister van het Sint-Baafskapittel uit 1538, waarin enkel de kapelanij van de bonifanten wordt vermeld, maar niet Sint-Veerle of één van zijn kapelaniën: RAG, SBB, serie B, 1340. Dat de proost van Sint-Baafs over dit recht beschikte, blijkt bijvoorbeeld uit de aanstelling van Rogerius Ooms als kapelaan van de bonifanten in 1641: RAG, SBB, serie K, nr. 10580. Bouckaert spreekt in deze overigens zichzelf tegen, want eerder volgde hij de bevindingen van Declercq in verband met het patronaatsrecht: B. Bouckaert, *Het muziekleven aan de collegiale kerken van Sint-Baafs en Sint-Veerle in Gent (ca. 1350 - ca. 1600)*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1998, p. 231 en 254.

hoge leeftijd mocht de toenmalige kapelaan Johannes Baert zijn diensten in de kapel van de meer nabijgelegen *filledieusen* opdragen⁶¹⁶.

In de 18de eeuw werd de kapelanij verbonden aan de prebende van de deken, de collatie gebeurde door het kapittel⁶¹⁷. Wellicht beschikte het kapittel eind 17de eeuw niet meer over een bruikbaar gebouw voor de koralen, aangezien in de renteboeken van 1579 en 1582 over “*wijlent choraelhuys*” en “*wijlent den bonnefantten huus*” wordt gesproken. In een afschrift van een goederenregister van het Sint-Baafskapittel betreffende de kapelanij van de *bonifanten*, staat anno 1641 het volgende te lezen⁶¹⁸:

“Hebbe onderlyn horen segghen dat dit domus bonorum Infantium placht te staene inde Burgstraete, wesende aldoens een cleyen capellekin ende met den trouble is geworden een woninge, soo datter gheen memorie meer af en is”

Na de translatie werd zeker vanaf juni 1615 een kamer naast de kerk gehuurd waar per dag twee uur zangonderricht werd gegeven door de zangmeester⁶¹⁹. Soms werden koralen bijkomend naar de jezuïeten gestuurd om er les te volgen⁶²⁰. De materiële malaise sijpelde begin 17de eeuw ook in het onderricht van de koralen door, zoals de kritiek van de grootvader van de koraal Symoentkin illustreert⁶²¹. Ook het feit dat er twee kanunniken werden afgevaardigd om extra toe te zien op het goed gedrag van de koralen en hen eventueel te laten bestraffen, is hiervan een indicatie⁶²².

Tenslotte wijzen we hier nog op een zeer intrigerend fenomeen dat in het reglement uit 1423 werd vermeld, namelijk het jaarlijkse feest van de kinderbisschop. Van Sint-Niklaas tot Driekoningen (6 december - 6 januari) vormden de koralen het centrum van de liturgische vieringen. Op 28 december (het feest van de Onnozele of Onschuldige Kinderen) ‘vervingen’ de koralen onder aanvoering van een door hen aangeduide

⁶¹⁶ RAG, SV, nr. 127, p. 263-264. Ook de muziekcollectie van het kapittel kreeg het zwaar te verduren, zie hierover B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen tot de studie van het muziekleven in de Sint-Veerlekerk te Gent (14de-16de eeuw). Een muziekinventaris uit 1616. Deel III”, *MA*, XIII, 1996, p. 174-181.

⁶¹⁷ *Ibidem*, p. 265.

⁶¹⁸ RAG, SBB, serie K, nr. 10580.

⁶¹⁹ RAG, SV, nr. 168, f° 89 r° en RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 155 v°.

⁶²⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 49 v°.

⁶²¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 52 v°. Symoen de Vriendt, de grootvader van het kind, bekloeg zich bij het kapittel over het feit dat zijn kleinzoon niet “zeer quelic gheleert werdt” in lezen, schrijven en muziek. Zangmeester Aerts werd hiervoor tot de orde geroepen (naast berispingen voor het “onbeleefd spreken” en het verlaten van het koor tijdens de diensten) maar repliceerde dat zijn huidig loon nu eenmaal niet volstond om zijn taken naar behoren uit te oefenen.

⁶²² De kanunniken Delvael en Luttens werden op 14 juli 1600 belast met deze verantwoordelijkheid. Ze moesten een overzicht bijhouden van de koralen en er op toezien dat ze zich als goede leerlingen gedroegen. Wangedrag tijdens de officies moest worden bestraft. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 47 r°.

kinderbisschop de kanunniken in het koor⁶²³. Dergelijke omkeringsrituelen, waarbij zogenaamde ‘lagere’ clerici de rollen van de ‘hogere’ overnamen, waren tijdens de middeleeuwen in kerkelijke middens goed gekend en ruim verspreid⁶²⁴. In de Sint-Veerlekerk hield deze traditie zeker tot in de 16de eeuw stand⁶²⁵.

De cotidiane

Uit een ongedateerd document dat naar aanleiding van de fundatie van Simon de Mirabello door het kapittel werd opgesteld maar enkel uit latere afschriften is gekend, leren we meer over de specificaties van zijn stichting, waaronder ook de *cotidiane*. Hieruit blijkt onder meer dat met de ‘kleine *cotidiane*’ de dagelijkse distributies aan kanunniken, kapelannen, *vicarii* en de koster werden bedoeld, die ze ontvingen voor hun aanwezigheid bij de getijden en de mis. *Cotidiane* betekent immers letterlijk ‘wat dagelijks gebeurt’, namelijk het koorofficie of de zeven getijden. Doorgaans werden dit *member* ook ingeschakeld in de vroeg- en hoogmis. Met de term *cotidiane* werd algemeen een groep zangers aangeduid, samengesteld uit clerici van diverse status (kanunniken, kapelannen en vicarissen), zoals ook hier het geval was⁶²⁶. Ze vormden, in de woorden van Bouckaert, een “sub-organisatie” binnen de kapittelkerk⁶²⁷.

In het bewuste document komen bepalingen voor die ook in de kapittelstatuten werden opgenomen, met name in verband met de derving van inkomsten bij afwezigheid, het dubbele aandeel voor de proost en uitzonderingen voor zieken⁶²⁸. Verder waren er specifieke richtlijnen voor de kanunniken enerzijds en de kapelannen en vicarissen anderzijds, waaruit blijkt dat de laatste twee gedurende de hele dienst in het

⁶²³ Voor een beschrijving van de rituelen die hiermee gepaard gingen, zie B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen II”, p. 62.

⁶²⁴ In het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge bijvoorbeeld, werd jaarlijks eveneens een kinderbisschop of *episcopus innocentium* gekozen. Daarnaast was er de minder onschuldige variant onder de volwassen koorzangers, met name het feest van de narrenbisschop (*episcopus fatuorum*) ook wel de ezelspaus genoemd. Meer informatie en andere voorbeelden van *festi fatuorum* (en de er uit voortspruitende excessen en maatregelen hiertegen) zijn te vinden bij H. Callewier, “De omgekeerde wereld van de Brugse ezelspaus. Een omstreden aspect van de laat-middeleeuwse kerkelijke feestcultuur”, *JMG*, XII, 2010, p. 175-195.

⁶²⁵ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen II”, p. 63.

⁶²⁶ Paul De Ridder beschrijft de *cotidiane* van het Sint-Goedelekapittel voornamelijk als een distributie ingesteld om het absentisme te bestrijden en behandelt ze samen met de verdeling van het kanunnikbrood (in Sint-Veerle *massa panis* genoemd) en het genot van de kapittelkelder. P. De Ridder, *Inventaris*, p. 47.

⁶²⁷ B. Bouckaert, “De musici en de muziekcollectie in Sint-Baafs na 1536”, in B. Bouckaert (ed.), *Musicerende engelen. Bijdragen over het muzikaal erfgoed van de Gentse Sint-Baafskathedraal, middeleeuwen - eind 18de eeuw*, Gent, 2005, p. 53. Onder meer in Brugge werden dergelijke ‘surrogaatkapittels’ aangeduid met de term ‘*commuun*’. H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 464. Voor meer informatie hierover zie de noten bij Callewier.

⁶²⁸ B. Bouckaert, E. Schreurs, “Bijdragen I”, p. 156, A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

koor aanwezig hoorden te zijn, in tegenstelling tot de kapittelheren⁶²⁹. Wat overbleef van de jaarlijkse toelage van 100 lb. diende in een “busse” te worden bewaard die door de kanunniken en kapelannen werd beheerd. Dit geld werd in de aankoop van nieuwe renten geïnvesteerd, ter bestendiging van de stichting. De administratie van de inkomsten en uitgaven van de *cotidiane* gebeurde eind 16de, begin 17de eeuw door een ontvanger die tevens verantwoordelijk was voor de rekeningen van de *anniversaria*, de armendis en de vacante kapelanijen⁶³⁰. Deze rekeningen zijn ten vroegste vanaf het einde van de 16de eeuw beschikbaar, de overige zijn verdwenen⁶³¹. Het bedelen vanuit de *cotidiane* gebeurde via loden, die de aanwezige clerici bij het officie waaraan ze deelnamen, ontvingen en die ze konden inruilen voor contant geld. De liturgische diensten waren opgedeeld in categorieën: enkelvoudige, dubbele en driedubbele, wat repercussies had voor de uitdelingen. De dubbele waren de zogenoemde “feesten van de deken”, de driedubbele de “feesten van de proost”. Tijdens dergelijke vieringen moesten deze respectievelijke dignitarissen de dienst voorgaan⁶³². Voor het bedelen van de loden had het kapittel een ‘loodgever’ ter beschikking, bijvoorbeeld de zangmeester of koster, die met deze taak werd belast en werd aangeduid op de algemene kapittelvergadering. Vanaf 1627 kwam de loodgever voor in de statuten van Sint-Veerle en werden zijn taken strikt omschreven: de *punctator* of *distributor* is belast met het registreren van de aanwezigheden bij de officies en de verdeling van de loden als vergoeding hiervoor onder de aanwezigen (VI, 5e).

In 1605 werd besloten de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna te laten uitdoven en de vrijgekomen inkomsten toe te voegen aan twee kanunniksprebenden, naast de *cotidiane*, die jaarlijks een extra som van 4 lb. vl. ter beschikking kreeg⁶³³.

⁶²⁹ B. Bouckaert, “Bijdragen I”, p. 156, 163 (uitgave) en RAG, SBB, serie S, nr. 8, afschrift uit 1646 en UBG, Ms. 572, 281-288.

⁶³⁰ In november 1606 bijvoorbeeld, nam Jaspar vander Haghen de ontvangersfunctie over van Johannes Plasschaert, die gedurende tientallen jaren (tot aan zijn overlijden) deze administratie had waargenomen. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 173 r°.

⁶³¹ Een rekening uit 1585-1586 meldt op de omslag “*Ile rekeninge naer den trouble*”, wat een indicatie kan zijn dat heel wat stukken in verband met de rekenplicht verloren gingen ten tijde van de Calvinistische Republiek. RAG, SV, nr. 77.

⁶³² Een overzicht van de *festa triplicia* en *festa duplicia* is te vinden in het *liber ordinarius* of *ordinale* van het kapittel. RAG, SV, nr. 3, f° 52 v°. Voorbeelden zijn Kerstmis, Pasen en Sint-Veerle (4 januari) voor de proost, *Circumcisio Domini* (1 januari), Sint-Jan-Baptist (24 juni) en Sint-Petrus en Paulus (29 juni) voor de deken. Enkelvoudige vieringen werden *festa simplicia* genoemd. Een *ordinale* kan worden omschreven als “... een gids of een *directorium* die de celebrant en zijn assistenten in staat stelt om de liturgische rituelen te voltrekken door te beschrijven hoe gedurende het jaar dagelijks de getijden en de mis gevierd moeten worden” L. Van Tongeren, “De vormgeving van de kruiscultus in de christelijke Oudheid en de Middeleeuwen”, *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek*, XXII, 2006, p. 256.

⁶³³ Een deel van de opbrengst was bovendien bestemd voor het member der *mercenarii*. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 147 v°.

2.3.3.4 Overige dienaren

Aan de kapittelkerk van Sint-Veerle waren naast de hierboven reeds beschreven dignitarissen en functionarissen nog tal van kleinere officies verbonden, die zowel voor het kapittel als voor de parochie van belang waren. Volgens een akte van de vicaris-generaal van het bisdom Doornik uit 1407 was het het kapittel toegestaan zelf jurisdictie uit te oefenen over deze lagere dienaren in geval van kleine overtredingen⁶³⁴. Het betreft hier onder meer de kerkbaljuw, de *virgifer chori* of roedrager, de klokkenluider, de orgelblazer of *sufflator*, de organist, de grafmaker, de kapittelsecretaris, de keldermeester, de conciërge, de koster en de onderkoster⁶³⁵. Al deze personen werden door het kapittel aangesteld of hun ‘contract’ werd door hen verlengd, doorgaans op de algemene kapittelvergadering. Ze behielden hun functies voor meerdere jaren tot ze er uit werden ontzet, ze zelf opzegden of overleden. Hun lonen werden doorgaans betaald uit de inkomsten van een combinatie van *members*, zoals kerkfabriek, *cotidiane* en *armendis*. Ook uit het ‘intredegeld’ dat kanunniken en kapelannen bij de aanvaarding van hun beneficie dienden te betalen, gingen vastgelegde sommen naar bepaalde dienaren, zoals bijvoorbeeld de koster, de baljuw en de roedrager (II, 7b, 9b; IV, 10b, 11b; VI, 3d).

De koster beschikte blijkens de kapittelstatuten uit 1225 over een beneficie (I, 2 en 11), maar dit schijnt later niet langer het geval te zijn geweest. In de *pouillé* van het aartsbisdom Reims uit de 14de eeuw is wel nog sprake van een getaxeerd kosterbeneficie, maar in de statuten van het kapittel uit dezelfde eeuw lijkt dit te zijn gewijzigd. Gezien de datering van deze statuten (na 1341) verdween het beneficie van de koster dus wellicht ergens begin 14de eeuw⁶³⁶. Deze dienaar legde sinds dezelfde eeuw jaarlijks de eed af in het kapittel (II, 10), waarin hij trouw en gehoorzaamheid beloofde en verklaarde de goederen en rechten van de instelling te zullen beschermen en vrijwaren. Zijn taak was gelijk aan deze van koster in andere kerken en bestond voornamelijk uit de zorg voor en het klaarzetten van de ornamenten⁶³⁷. Ook de aankoop van ornamenten en gewaden kon aan hem worden toevertrouwd. Een nalatige koster kon grote schade aanrichten, zoals een beschrijving uit de *acta capituli* van maart 1612 illustreert. De toenmalige koster had immers op eigen initiatief een vervanger aangeduid, wat resulteerde in de diefstal van een grote tinnen beker naast een aantal

⁶³⁴ RAG, SV, serie charters, nr. 316.

⁶³⁵ Gezien de beperkte hoeveelheid middeleeuws archief die bewaard bleef, zijn we voor gegevens over het dagelijkse reilen en zeilen binnen het kapittel (en dus ook voor informatie over de officianten) grotendeels afhankelijk van de laat 16de- en begin 17de-eeuwse *acta capituli*.

⁶³⁶ A. Longnon, *Pouillés*, p. 438; over de datering van de statuten: A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

⁶³⁷ Net als in de Sint-Niklaaskerk was er in Sint-Veerle geen sprake van een tweedeling tussen *custos* en *thesaurarius*.

andere voorwerpen, verbrande gordijnen en ‘ralatte’ (wellicht door het onzorgvuldig doven van de kaarsen op de rade) en een onrechtmatig aan de Sint-Niklaaskerk uitgeleende kelk. De koster werd op het matje geroepen en diende zich voortaan borg te stellen voor de goederen waarover hij de zorg kreeg toevertrouwd⁶³⁸. Zijn opvolger kreeg daarom van de kerkmeesters een inventaris van de ornamenten waarvoor hij moest instaan⁶³⁹. Eind 15de, begin 16de eeuw was er zeker ook een onderkoster aan het kapittel verbonden, die de koster bijstond⁶⁴⁰. Uit een tarief voor de begrafenissen in de Sint-Veerlekerk leren we dat deze onderkoster als de verantwoordelijke werd beschouwd voor het voorzien van brood en wijn, behalve bij begrafenissen van kanunniken, kapelannen of ‘suppoosten’ van het kapittel, dan werd deze taak aan de koster toevertrouwd. De ‘opperkoster’ moest bij dergelijke gelegenheden zorgen voor de vanen en het kleden van het lijk⁶⁴¹. Omstreeks dezelfde periode werd de koster ook ingeschakeld als *mercenarius*⁶⁴². Tot de afschaffing van de instelling eind 18de eeuw bleef de functie van koster in voege.

Vanaf 1413 wordt de baljuw in de statuten vermeld (IV, 12b). Hij zag tijdens de missen toe op de goede orde en kon onregelmatigheden bestraffen. Hij beschikte hiervoor over een staf, als teken van zijn gezag. Ten tijde van de beeldenstormen werd deze ‘baljuwsroede’ door een zekere Jan Cueleman ontvreemd en wellicht verkocht⁶⁴³. Blijkens de *acta capituli* van 1602 behoorde het tevens tot de taak van de baljuw om er voor te zorgen dat het traject dat tijdens processies werd gevolgd, vrij bleef van obstakels⁶⁴⁴. Nog volgens dezelfde *acta* van het jaar 1606, trad de baljuw ook op als ‘deurwaarder’ wanneer kapittelleden of andere dienaren door het kapittel werden gesommeerd⁶⁴⁵. In sommige gevallen nam hij ook de taak van het omhalen met de schaal op zich⁶⁴⁶. De baljuw combineerde zijn officie soms met dat van roeddrager.

⁶³⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 159 r°.

⁶³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 176 v°.

⁶⁴⁰ In dat geval werd er gesproken van een opper- en onderkoster, zoals bijvoorbeeld in 1613, toen vader en zoon van Daele deze functies waarnamen. RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 20 v°.

⁶⁴¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 7 v° e.v.

⁶⁴² Koster Johannes van Overwaele moest in 1606 luidens een besluit van het kapittel meezingen met de *mercenarii*. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 145 r°. Ook koster Petrus vander Muelen mocht dienst doen als *mercenarius*, op voorwaarde dat hij voor aanvang van de diensten zijn kostertaken behartigde. RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 53 v°.

⁶⁴³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 9 r°.

⁶⁴⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 87 v°.

⁶⁴⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 170 r°.

⁶⁴⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 59 v°.

De *virgifer* of roedrager assisteerde bij de officies. Hij moest mee de orde helpen bewaren tijdens de diensten en stond ook in voor het onderhoud van de kerk⁶⁴⁷. Volgens de strikte interpretatie van de term ‘roedrager’ beschikte deze functionaris net als de baljuw over een uiterlijk symbool van zijn gezag in het koor, maar hiervan vonden we geen concrete sporen terug. Het feit dat beide functies soms gecombineerd werden, biedt mogelijk een verklaring: wellicht werd in dat geval de baljuwsroede ook als teken van de ‘rechtsmacht’ van de roedrager beschouwd.

Bevoegdheden die eveneens zeer nauw verbonden waren met de diensten waren deze van de klokluiders, de organist en de orgelblazer. Deze functies overleefden alle drie de hervorming van Jozef II en bleven tot eind 18de eeuw aan het kapittel verbonden (VII, 7). Het luiden van de klokken duidde het begin en einde van de diensten aan, maar bijvoorbeeld ook de kapittelvergaderingen. Wie te laat in het koor aankwam, dreigde inkomsten te verliezen, bijvoorbeeld uit de distributies. Reeds in de statuten van 1225 werd bepaald dat kanunniken voor de derde klokslag in de kerk moesten zijn (I, 20), een gebruik dat ook later in voege bleef (II, 23; IV, 20a-b). Het was dus belangrijk dat de verantwoordelijke voor het klokluiden zijn taken consciëntieus uitvoerde en op de juiste tijdstippen het luiden aanvatte⁶⁴⁸. Op speciale feestdagen moest bovendien de

⁶⁴⁷ Voor het Sint-Donaaskapittel te Brugge bleef een uitzonderlijke beschrijving van de taken van de roedrager bewaard, opgetekend in een zogenoemd ‘handboek voor de kleine officies’. Zie L. Danhieux, “Uit het handboek van de roedrager van de Sint-Donaaskerk te Brugge”, *Biekorf*, LXXV, 1974, p. 243-254.

⁶⁴⁸ Zoals Bouckaert en Schreurs reeds aanhaalden, bepaalde het klokkengelui het dagritme en hadden de verschillende klokken ook elk een eigen betekenis. B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 16. Rond de klokken van Sint-Veerle ontstond eind 16de eeuw enig ophef. Na de Beeldenstorm werd één van de kapittelklokken immers op bevel van de Gentse schepenen naar het Sint-Elizabethbegijnhof gebracht. De grootjuffrouw weigerde echter ten stelligste om deze na de periode van de Calvinistische Republiek, toen de rust in de stad was teruggekeerd, aan het kapittel te restitueren. Zo liet ze de deuren van het begijnhof vergrendelen toen een poging werd ondernomen om de klok terug te halen. Pas na een procedureslag konden de kanunniken in september 1585 weer over hun klok beschikken, die naar aanleiding van de translatie naar de Sint-Niklaaskerk daarheen werd overgebracht. RAG, SV, nr. 111 en 129, en B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 232. Begin jaren 1590 – na het afspringen van de eerste poging tot cohabitatie – kreeg het kapittel een som geld gerestitueerd waarmee een nieuwe klok kon worden gemaakt. In 1596 werd in Bergen (Henegouwen) een 758 pond zware klok gekocht, ter vervanging van de oude. De klok was gegraveerd met de volgende inscriptie: “*Traquillont et Catharine m’ont nommé Marie a° 1575*”. Op de ene zijde stond onder dezelfde tekst een kruis, op de andere de beeltenis van Maria. De totaalprijs liep op tot 37 lb., 18 s. gr. Ze werd in de kerk gehangen door Gillis Romeels, tonnenmaker en Pieter vander Haghen, kerkbaljuw, met de hulp van de kraankinderen of hijskraanbedieners. Zie RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 4 r°. Bij de translatie van 1614 werd andermaal een nieuwe klok besteld, dit keer voor de Sint-Niklaaskerk. RAG, SBB, serie SN, nr. 168 f° 62 r°. Deze klok werd bij dezelfde klokkengieter of *fusore campane* besteld, een zekere Johannes Groengnart/Groenaert. Hiervan wordt evenwel geen melding gemaakt in de inventaris van het patrimonium van de Sint-Niklaaskerk: E. Dhanens, *Sint-Niklaaskerk*, p. 152-153. Een 18de-eeuwse kopie van een instructie voor de klokluiders illustreert het belang dat aan het luiden

juiste ‘wijze’ van het luiden worden gevolgd, zoals blijkt uit een 14de-eeuwse *modus capitulandi* (III, 2v).

De klokkenluider combineerde zijn functie doorgaans met de taak van orgelblazer of *sufflator*⁶⁴⁹. Zo komen we bij de organist terecht, de persoon die tijdens de diensten in de kerk het orgel bespeelde. Hij stond ook in voor het onderhoud van het orgel en moest indien nodig herstelwerken laten uitvoeren⁶⁵⁰. Behalve de organist en de klokkenluider waren er geen instrumentalisten die in vast dienstverband voor het kapittel werkten⁶⁵¹.

De grafmaker of –delfer was zoals de naam doet vermoeden, degene die de graven dolf, ze dichtmaakte of de zerken lichtte. Sint-Veerle beschikte sinds 1190 over het begrafenisrecht⁶⁵². Begraffenissen werden zowel binnen als buiten de kerk (op het aanpalende kerkhof) uitgevoerd⁶⁵³. Kanunniken en kapelannen beschikten over gemeenschappelijke graven, waar ze zich indien gewenst, konden laten begraven⁶⁵⁴. Ook na de translatie naar de Sint-Niklaaskerk bleef dit gebruik in voege⁶⁵⁵. De grafdelfer werd periodiek ook ingeschakeld voor het uitvoeren van werken aan de kapittelkelders⁶⁵⁶. In de 15de-eeuwse stadsrekeningen wordt melding gemaakt van jaarlijkse uitgaven voor de Gentse grafdelvers, die in naam van de stad als belastinginners optraden⁶⁵⁷.

De secretaris was begin 17de eeuw degene die de verantwoordelijkheid kreeg over het ‘secreet’ en het kapittelarchief. De sleutel van deze ruimte ontving hij gewoonlijk uit

werd gehecht. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 102r°-104 v°. Zie B. Haggh, “Sources for plainchant and ritual from Ghent and London: a survey and comparison”, *HMGOG NR*, L, 1996, p. 50.

⁶⁴⁹ Zie de registers van *acta capituli*: RAG, SBB, serie SN, nrs. 165-168, *passim*. B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 16.

⁶⁵⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 52 v°.

⁶⁵¹ B. Bouckaert, E. Schreurs, *Stemmen*, p. 20. Bij uitzonderlijke feestdagen deden kapittels soms wel een beroep op stadsspeellieden of hofmuzikanten, zoals bijvoorbeeld ter gelegenheid van een Blijde Intrede.

⁶⁵² G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 78.

⁶⁵³ Voor archeologische gegevens in verband met het Sint-Veerlekerkhof en de begravingen op de site, zie M. Brion, P. Pype, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein 5”, p. 115-118; M.-A. Bru, G. Vermeiren, “Sint-Veerleplein 5”, p. 128-131. De enige identificeerbare grafsteen die in de kerk werd aangetroffen, was deze van een zekere Johannes Cornepuut, kapelaan in Sint-Veerle en pastoor van de Sint-Gilliskerk te Brugge.

⁶⁵⁴ Kanunnik Andreas Vander Beken bijvoorbeeld, liet bij testament vastleggen dat hij een geldsom ter beschikking stelde voor het laten maken van een nieuw gemeenschappelijk graf voor de kanunniken, zoals blijkt uit de kapittelakten van 1606. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 149 v°.

⁶⁵⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 81 r°.

⁶⁵⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 31 v°.

⁶⁵⁷ M. Boone, “Openbare diensten”, p. 84. Er wordt gesproken van de “VIII graefmakers ter VIII kerken”, dus wellicht werd Sint-Veerle hierin meegerekend. Het gaat om de inning van het issuerecht (*ut infra*).

handen van de proost. Het was hem ten strengste verboden deze sleutel uit te lenen⁶⁵⁸. Tot zijn voornaamste taken behoorde het op schrift stellen en afleveren van documenten of duplicaten van akten, zoals collatiebrieven⁶⁵⁹. Hij of de ontvanger tekenden ook de kapittelrekeningen. Op sommige momenten lijken er twee secretarissen te zijn geweest. In 1611 werd immers een tweede sleutel gemaakt voor de toegang tot de ‘tafel’ van het kapittel, bestemd voor de tweede secretaris⁶⁶⁰. In 1627 werd “bij sententie van de vorst” verordend dat de tweede kapittelsecretaris moest worden ontslagen en dat de instelling maar één secretaris mocht hebben⁶⁶¹. In 1413 werd in de kapittelstatuten een eed vastgelegd voor deze dienaar, die zich er voornamelijk toe diende te verbinden de kapittelakten trouw te noteren en hierbij de nodige discretie aan de dag te leggen (IV, 8). Deze voorwaarden bleven ook in de statuten van 1627 van kracht (VI, 4i). In 1788 werd hem nog extra verantwoordelijkheid gegeven: de ontvanger mocht voortaan geen betalingen uitvoerend zonder een getekend mandaat van de secretaris (VII, 25).

Het kapittel beschikte ten behoeve van het beheer van de kapittelkelders over een conciërge en één of meer keldermeesters. Eerstgenoemde diende eind 16de, begin 17de eeuw een waarborg te betalen bij zijn indiensttreding⁶⁶². Onder meer in het huis *Paradijsken* op de hoek van de Donkersteeg en het Gouden Leeuwplein, tapte het kapittel bier en wijn⁶⁶³. In 1615 werden extra kamers gebouwd bij de conciërgerie en werd een kelder ingericht bij de kapel van Sint-Veerle (op het Sint-Veerleplein), “*tot aen de Schelde*”⁶⁶⁴. Uit de aanstelling van Augustin Hutsebaut tot keldermeester in 1615 valt af te leiden dat hij een brouwer was, die de kelder van wijn en bier moest voorzien⁶⁶⁵. Hij was degene die het bier of de wijn tapte, maar mocht dit in geen geval op krediet doen⁶⁶⁶. Onder meer voor deelnames aan processies kregen de leden van het kapittel een pot wijn. Een contract dat het kapittel in 1628 met de conciërge afsloot, laat uitschijnen dat het bier en de wijn werden aangekocht door de keldermeesters. De conciërge mocht in geen geval uit andere voorraden tappen, dan deze die door de keldermeesters waren

⁶⁵⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 97 r°.

⁶⁵⁹ *Ibidem*, f° 121 r° en RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°.

⁶⁶⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 145 v°.

⁶⁶¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 170 v°.

⁶⁶² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 7 v°.

⁶⁶³ F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, III, Gent,

⁶⁶⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 123 r°. Het betreft wellicht een fout, in plaats van Schelde wordt hier hoogstwaarschijnlijk Leie bedoeld. Het is niet duidelijk of hier een wijnkelder wordt aangeduid, wellicht gaat het om een ‘gewone’ kelderruimte, die net als een aantal huizen op het Sint-Veerleplein werd verhuurd.

⁶⁶⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 96 v°-97 r°.

⁶⁶⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 8 r°. Over de oorsprong van de functie van keldermeester, zie W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 197.

aangelegd⁶⁶⁷. Vóór de translatie werd de taak van keldermeester waargenomen door kanunniken en kapelannen⁶⁶⁸. Sint-Veerle bleef tot eind 18de eeuw in het bezit van een kapittelkelder⁶⁶⁹.

Naast personen die voor diverse aangelegenheden waren verbonden aan de kerk, beschikte het kapittel ook over een aantal betrokkenen die eerder ‘vanop afstand’ voor de instelling actief waren. Het betreft bijvoorbeeld de baljuws, schepenen en ontvangers van de heerlijkheden die aan bepaalde prebenden waren verbonden, zoals deze van Blaisant (in oorkonden vaak *Blasan* of *Blasant* genoemd), gelegen op de Muide⁶⁷⁰.

2.3.4 Het kapittel op het raakvlak van de lekenwereld

2.3.4.1 Devotionele, pastorale, caritatieve en administratieve functies

Naast het verzorgen van liturgische diensten ontwikkelden kapittels ook bijkomende activiteiten, die zich zowel in de religieuze als meer seculiere sfeer situeerden of op zijn minst intense contacten met leken veronderstelden. Om dit fenomeen nader te verklaren is het aangewezen even terug te grijpen naar de vroegste geschiedenis van de (Vlaamse) seculiere kapittels. Aan het begin van de 13de eeuw konden de graven van Vlaanderen terugblikken op de grote ijver die hun voorgangers op het terrein van kapittelstichtingen aan de dag hadden gelegd. Uit onderzoek bleek immers dat zij niet enkel de hand hadden in een groot deel van de oprichtingen van seculiere kapittels in het graafschap, maar dat zij daarenboven in heel wat andere stichtingen hun autoriteit wisten te vestigen. Dit was met name het geval in achttien kapittels op een totaal van vijftientwintig, daterend van voor het jaar 1200⁶⁷¹. Hoewel de these van Jan Dhondt in verband met de oprichting van de grafelijke kapittels als katalysatoren voor het uitbouwen van administratieve centra reeds geruime tijd is verlaten, blijft de algemene vaststelling dat de oudste stichtingen in veel gevallen direct waren gelinkt aan de vroegste ontwikkeling van steden, wel overeind⁶⁷². De wisselwerking tussen de kapittels

⁶⁶⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 198, ongefolieerd.

⁶⁶⁸ Zie in verband hiermee ook het eerder aangehaalde reglement voor de kapelannen uit 1589.

⁶⁶⁹ G. Elewaut, “Herberg en Overheid. Politionele en fiskale aspecten van het overheidsoptreden betreffende herbergen in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 17de- 18de eeuw”, *HMGOG NR*, XL, 1986, p. 112.

⁶⁷⁰ Meer specifieke informatie hierover kan worden gevonden in de reeks oorkonden en de goederenregisters van het kapittel, maar is binnen dit onderzoek eerder van secundair belang.

⁶⁷¹ B. Meijns, « Les collégiales », p. 20.

⁶⁷² J. Dhondt, « Développement urbain », p. 133-156; B. Meijns, « Les fondations de chapitres dans le comté de Flandre : La thèse du professeur Jan Dhondt et l'état des recherches actuelles », in J. Heuclin, Ph. Racinet, J. Schwerdroffer, H. Platelle (eds.), *Les moines dans la ville. Actes du colloque de Lille 31 Mars et 1er Avril 1995*, Rijsel,

en de toenemende urbanisatie van de gebieden waarin ze waren gelegen, bracht een geïntensifieerd contact met leken met zich mee dat verschillende gedaantes aannam.

Vooreerst was er uiteraard de reliekenverering. Alle kapittels beschikten immers over heilige resten die ze door de gelovigen in hun kerken of tijdens processies lieten vereren, wat ook in het Sint-Veerlekapittel het geval was (cf. 2.1)⁶⁷³. In sommige gevallen groeiden de kapittels uit tot heuse bedevaartsoorden ter ere van hun patroonheilige, zoals bijvoorbeeld het geval was voor Sint-Hermes te Ronse⁶⁷⁴. De mobilisatie die de reliekenverering teweeg bracht, kon ook commercieel voordeel opleveren, bijvoorbeeld door het laten samenvallen van de feestdag van een patroonheilige met een jaarmarkt⁶⁷⁵. Begin 13de eeuw vormde zich een vaste ‘cyclus’ van jaarmarkten, waarvan niet toevallig deze van ‘kapittelsteden’ als Brugge, Rijsel, Ieper, Mese en Torhout de spil vormden⁶⁷⁶. In Gent werd jaarlijks een bedevaart naar de Sint-Veerlekerk georganiseerd en was er een kermis met kinderspelen naar aanleiding van de feestdag van de heilige⁶⁷⁷. In 16de-eeuwse Gentse almanakken wordt de feestdag van Sint-Veerle nog steeds vermeld wat eveneens een indicatie biedt van ‘navolging’ die de heilige ook na de middeleeuwse periode bleef genieten⁶⁷⁸. Hoger werd reeds gewezen op het feit dat het kapittel zijn relieken wellicht tijdens de godsdiensttroebelen kwijtraakte, waarmee

1996, p. 197-211; J.-F. Lemarignier, J. Gaudemet, G. Mollat, « Institutions ecclésiastiques », in F. Lot, R. Fawtier (eds.), *Histoire des institutions françaises du Moyen Age*, Parijs, 1962, p. 196 ; B. Meijns, « Les collégiales », p. 24.

⁶⁷³ B. Meijns, “In Search of Holy Bones. Relics and the Foundations of Collegiate Churches by the Counts of Flanders (9th-11th C.), *AUFSS*, IV, 2007, p. 1-26; É. Bozoky, « La politique des reliques des premiers comtes de Flandre (fin du Xe-fin du XIe siècle) », in: É. Bozoky, A.-M. Helvétius (eds.), *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, Turnhout, 1999, p. 271-292.

⁶⁷⁴ E. Devos, L. Collin, “Behoet mine zinne...”: 1150 jaar Sint-Hermes in Ronse, Gent, 2010, 79 p.

⁶⁷⁵ B. Meijns, « Les collégiales », p. 25.

⁶⁷⁶ M. Yamada, « Le mouvement des foires en Flandre avant 1200 » in J.-M. Duvosquel, A. Dierkens (eds.), *Villes et campagne au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège, 1991, p. 773; A. Verhulst, “Ieper in de 11de-12de eeuw”, in E. S. C. Erkelens-Buttinger (ed.), *De kerk en de Nederlanden. Archieven, instellingen, samenleving*, Hilversum, 1997, p. 66-85; A. Derville, *Les villes de Flandre et d’Artois (900-1500)*, Villeneuve d’Ascq, 2002, p. 40; B. Van Bavel, *Manors and Markets. Economy and Society in the Low Countries, 500-1600*, Oxford, 2010, p. 221.

⁶⁷⁷ Tijdens de 19de eeuw zouden op het Sint-Veerleplein aan het begin van de maand december ook zogenaamde ‘Klaaskenskramen’ zijn geïnstalleerd, waar kinderspeelgoed werd verkocht ter ere van het feest van Sint-Nicolaas (6 december). Over de ouderdom en de oorsprong van deze markt is weinig informatie beschikbaar. Er zou een verband zijn met een bedevaart die “vóór verscheidene eeuwen” naar de Sint-Veerlekerk (dus wellicht voor eind 16de eeuw) werd ondernomen, maar met deze informatie moet voorzichtig worden omgegaan. Het is immers niet duidelijk of het hier de bedevaart van Sint-Veerle betreft, die een maand later (4 januari) doorging. E. Callant, *De Veerleplaats*, p. 75-77. Volgens Hautcoeur was er een aparte Sint-Veerlemarkt in januari, die begin 19de eeuw werd vervangen door de Sint-Nicolaasmarkt in december. E. Hautcoeur, *Actes de Sainte Pharailde*.

⁶⁷⁸ Een voorbeeld is de almanak van 1524 van Livinus Hoosterlinc, waarin naast Veerle ook andere ‘Gentse’ heiligen als Livinus, Macharius en Amalberga worden vermeld. E. Cocx-Indesteghe, “Livinus Hoosterlinc. Een almanak voor 1524”, *Scientiarum Historia*, V, 1963, 2, p. 54.

hoogstwaarschijnlijk ook de verering van de heilige op een lager pitje kwam te staan⁶⁷⁹. Bovendien werd de feestelijkheden naar aanleiding van de viering van Sint-Veerle op 4 januari 1569 door bisschop Cornelius Jansenius afgeschaft, in een poging het ‘ontaarde’ volksvermaak aan banden te leggen⁶⁸⁰.

Sommige collegiales lagen dan weer aan de basis van de oprichting van hospitalen in ruime zin, waar pelgrims, reizigers, armen en zieken onderdak vonden. Dergelijke caritatieve initiatieven werden reeds in de *Institutio* aangemoedigd⁶⁸¹. Het Gentse kapittel had evenwel geen aandeel in deze trend, evenals de collegiales van bijvoorbeeld Kortrijk en Brugge⁶⁸². De kapittels namen daarentegen wél allemaal parochiale taken op, zowel in breed (patronaatsrecht over parochies) als in eng (zielzorg binnen de eigen parochie) opzicht. Dit aspect komt omwille van zijn complexiteit in een afzonderlijk onderdeel meer uitgebreid aan bod (2.4).

Het kenmerk dat Jan Dhondt wellicht het meest inspireerde tot zijn befaamde hypothese, was het gegeven dat veel grafelijke kapittels eveneens dienst deden als administratieve centra. Hoogopgeleide geestelijken konden immers ingeschakeld worden in de grafelijke kanselarij (zoals in Sint-Donatiaan te Brugge, waar de proost ook kanselier was en als dusdanig een sleutelrol speelde in de grafelijke administratie⁶⁸³) of de ontvangerij van de grafelijke domeinen (bijvoorbeeld kanunniken van de kapittels van Veurne, Harelbeke en Sint-Omaars)⁶⁸⁴. Hoger werd bijvoorbeeld reeds gewezen op de aanwezigheid van grafelijk scribent Walterus van Kortrijk als kanunnik in het Sint-Veerlekapittel vanaf 1215. Toch mag een rol als potentieel administratief ‘centrum’ niet

⁶⁷⁹ Opnieuw Hautcoeur meldt dat de processie ter ere van de heilige na de vernieling van de kerk niet langer werd georganiseerd, wat logisch te verklaren is door het verlies van de relieken.

⁶⁸⁰ Dit geeft aan dat het feest van Sint-Veerle wellicht een druk bijgewoond evenement was, dat bijgevolg de neiging had te ontaarden. In 1570 werd daarenboven besloten de vieringen op Sacramentsdag in de parochies te vervangen door een generale processie. H. Soly, “Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw”, in *L’initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime), 11e Colloque international, Spa, 1-4 sept. 1982, Actes-Handelingen*, Brussel, 1984, p. 622.

⁶⁸¹ B. Meijns, « Les collégiales », p. 25.

⁶⁸² Paul Trio merkte terecht op dat “... on ne peut se défaire de l’impression globale que les collégiales ne considéraient pas cette forme d’aide comme substantielle pour le fonctionnement de la collégiale”. P. Trio, « Les collégiales médiévales en Flandre (environ 1300-1500): entre pouvoir et service », in R. Le Bourgeois, A. Massoni, P. Montaubin (eds), *Les collégiales et la ville*, p. 33 ; G. Declercq, “Het ontstaan van het Sint-Salvatorskapittel in Harelbeke”, *DL*, XX, 1978, 2, p. 36.

⁶⁸³ H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 273 cf. ook de voetnoten; P. Trio, « Les collégiales médiévales », p. 181.

⁶⁸⁴ B. Meijns, « Les collégiales », p. 26. Meer specifiek over de kanselarij, zie A. Verhulst, Th. de Hemptinne, « Le chancelier de Flandre sous les comtes de la maison d’Alsace (1128-1191) », heruitgegeven in E. De Paermentier, F. Van Tricht (eds.), *Intuitu fidelis*, p. 7-53; Th. de Hemptinne en M. Vandermaesen, “De ambtenaren”, p. 67-101 en Th. de Hemptinne, W. Prevenier, M. Vandermaesen, « La chancellerie des Comtes de Flandre (12e-14e Siècle) », in *ibidem*, p. 101-122.

al te zeer worden benadrukt, aangezien het individuele optreden van *clerici*-kanunniken als klerken in dienst van de graaf wellicht dichter bij de realiteit aanleunde. Volgens Georges Declercq verkeerde de grafelijke administratie in de 11de eeuw nog in een ‘embryonale’ fase. Daarenboven lag de klemtoon tot 1150 quasi exclusief op het Sint-Donatiaankapittel, waardoor de overige kapittels op dit gebied pas vanaf de tweede helft van de 12de eeuw een rol gingen spelen⁶⁸⁵. Het Sint-Veerlekapittel kan hierin weliswaar een aandeel hebben gehad, maar het was nooit een dominante factor in de organisatie van de grafelijke oorkondingsactiviteit, zeker aangezien er reeds vanaf het tweede kwart van de 13de eeuw een zekere laïciseringstendens merkbaar was onder de grafelijke scribenten⁶⁸⁶. Aan het einde van de 11de tot het begin van de 13de eeuw werden weliswaar tien grafelijke oorkonden gedateerd in de Gentse burcht, de grafelijke kapel of de Sint-Veerlekerk, maar toen was nog geen sprake van een kapittel⁶⁸⁷. Aanvullend kunnen we ook een gegeven met betrekking tot het grafelijk goederenbeheer aanstippen. Tijdens de regering van graaf Diederik van de Elzas groeide Gent uit tot een centrum van het domaniale netwerk van ontvangerijen van de graaf, zoals blijkt uit de oudste grafelijke rekening, de “Grote Brief” uit 1187. Eén van de ontvangers, een zekere Simon, kan worden geïdentificeerd met de *notarius Gandensis* die was verbonden aan de

⁶⁸⁵ G. Declercq, “Sekuliere kapittels in Vlaanderen”, *DL*, XXVIII, 1986, p. 237-238. Ook Paul Trio onderschreef het feit dat de rol van de kapittels als instellingen in de prinselijke administratie niet mag worden overschat. Hij benadrukt dat tijdens de regeerperiode van de Bourgondische dynastie in Vlaanderen vooral kapittelleden ten persoonlijke titel naar voor traden, of dat belangrijke administratoren beloond werden met rijke prebenden. P. Trio, « Les collégiales médiévales », p. 33-34. De vermelde Walter van Kortrijk kan hiervan als voorbeeld dienen. Toch waren de kanselarij-ambtenaren in de 12de eeuw allen seculiere geestelijken, waaronder heel wat kanunniken van de kapittels van Brugge, Veurne, Mese, Aire, Cassel en Rijsel. Th. de Hemptinne, M. Vandermaesen, “De ambtenaren”, p. 82.

⁶⁸⁶ Zo werd de leidende rol van de kanselier-proost van Sint-Donatiaan in de loop van de 13de eeuw overgenomen door een technisch geschoolde ambtenaar. Th. de Hemptinne, M. Vandermaesen, “De ambtenaren”, p. 82-83, 98. Els De Paermentier definieerde de grafelijke kanselarij omstreeks de eerste helft van de 13de eeuw (ten tijde van de personele unie met het graafschap Henegouwen) als volgt: « *un ensemble lâche de personnes qui – pas nécessairement à partir d’un endroit central et non nécessairement revêtues d’un titre administratif – se chargeaient régulièrement ou occasionnellement, par ordre du comte et de la comtesse, de la rédaction, de la mise au net et de la validation des actes émanant de, ou destinés au comte et/ou à la comtesse, et qui se chargeaient occasionnellement de la rédaction ou de la mise au net d’actes émanant de personnes appartenant à l’entourage familial ou administratif comtal* ». Zij wijst er op dat tal van scribenten tot de grafelijke kanselarij kunnen worden gerekend, ook al worden ze niet als dusdanig in de akten vermeld. Onder deze figuren situeert ze onder meer leden van de grafelijke kapittels van Sint-Donatiaan te Brugge, Sint-Pieters te Rijsel, Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk, maar ook scribenten behorend tot het Sint-Veerlekapittel, zij het weliswaar ten persoonlijke titel. E. De Paermentier, « Une chancellerie complexe. La production d’actes dans l’entourage comtal pendant l’union personnelle des comtés de Flandre et de Hainaut (1191-1244) », *RH*, CCCXV, 2013, p. 43, 52-55.

⁶⁸⁷ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 50-51.

burchtkapel⁶⁸⁸. In dit verband moet echter opnieuw worden gewezen op de tendens naar het inschakelen van leken in de domaniale administratie vanaf de 12de eeuw, die ook dit gegeven enigszins relativeert⁶⁸⁹.

2.3.4.2 Het Sint-Veerlekapittel en het Gentse onderwijs

Een ander raakpunt tussen de collegiale kerken en de lekenwereld was het onderwijs, dat sinds de *Institutio* uit 816 in de vorm van kapittelscholen werd georganiseerd⁶⁹⁰. Deze functie van het kapittel kan – op het religieus-liturgische na – als hun voornaamste taak worden gezien⁶⁹¹. De zogenoemde ‘Latijnse scholen’ of kapittelscholen ontvingen leerlingen die niet strikt tot het kapittel behoorden en vergaarden in sommige gevallen een faam die tot ver buiten de stadsgrenzen reikte⁶⁹². Het Sint-Veerlekapittel blijkt reeds zeer vroeg een rol te hebben gespeeld in dit verhaal, aangezien er al eind 12de eeuw een school aanwezig was, waar deze in bijvoorbeeld Rijsel pas tijdens de tweede helft van de 13de eeuw verschijnt⁶⁹³. Sinds de 11de eeuw zouden de kapittelscholen volgens de bevindingen van Henri Pirenne in toenemende mate een rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de handel, meer bepaald door het afleveren van opgeleide ‘schrijvers’ die als administratoren voor de kooplui konden optreden⁶⁹⁴. Vanaf de 12de eeuw groeide de behoefte aan onderwijs en scholen vanuit de leken-gemeenschap, die het onderricht voortaan ook zelf wenste te organiseren, gericht op de specifieke vereisten van het seculiere (koopmans)leven.

⁶⁸⁸ Een uitgave en kritische bespreking van deze algemene rekening is te vinden bij A. Verhulst, M. Gysseling, *Le Compte Général de 1187, connu sous le nom de “Gros Brief” du comté de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, 1962. Zie ook G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 108. Ook Walter van Kortrijk, kanunnik van Sint-Veerle sinds 1215, zou tijdens de jaren 1220 ook grafelijk ontvanger zijn geweest. E. De Paermentier, *In cuius rei*, p. 528. Deze mogelijkheid wordt door Els De Paermentier verder onderzocht.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, 112-114; Th. de Hemptinne, M. Vandermaesen, “De ambtenaren”, p. 83. Zowel Simon als Walter waren wellicht eerder ten persoonlijke titel als ontvanger aangenomen, naast onder meer een aantal grafelijke leenmannen.

⁶⁹⁰ B. Meijns, « Les collégiales », p. 26.

⁶⁹¹ Het is in dit onderdeelje evenwel niet de bedoeling om een uitgebreid overzicht van de geschiedenis van het onderwijs of de historische pedagogiek te geven. We beperken ons tot een algemene situering van de plaats van het Sint-Veerlekapittel in het Gentse onderwijslandschap.

⁶⁹² Dit was bijvoorbeeld het geval voor het Sint-Donatianskapittel te Brugge, maar ook voor Sint-Pieters te Rijsel en Onze-Lieve-Vrouw in Doornik. P. Trio, « Les collégiales médiévales », p. 35.

⁶⁹³ *Ibidem*, p. 35. Belangrijk is hier dat we in het geval van Sint-Veerle eerder van een ‘protokapittel’ moeten gewagen, aangezien de groep grafelijke hofkapelanen naar alle waarschijnlijkheid pas begin 13de eeuw tot een volwaardig kapittel werd omgevormd. Niettemin blijken er door dit genootschap van clerici reeds onderwijsactiviteiten te zijn ontwikkeld.

⁶⁹⁴ H. Pirenne, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Brugge, 1951, p. 562-563.

De rol van het Sint-Veerlekapittel voor het vroegste Gentse onderwijs, is nauw verwant met de figuur van de graaf van Vlaanderen. Hij beschikte in oorsprong immers over het monopolie om scholen op te richten binnen de stad (de zogenoemde Gentse kuip), een recht dat hij aan één van de *canonici* van de Sint-Veerlekerk (dat toen nog geen kapittel was) delegeerde. Deze door de graaf aangeduide *scholasticus* trad als het ware op als de ‘directeur’ van het stedelijk onderwijs: hij bepaalde hoeveel scholen er moesten worden ingericht en wie er als schoolmeester werd aangesteld⁶⁹⁵. De Sint-Baafs- en Sint-Pietersabdij behielden evenwel de autoriteit over de scholen die in hun respectievelijke afhankelijke dorpen waren gelegen (*ut infra*). De eerder aangehaalde akte (cf. 2.2.1) waarbij bisschop Willem van Reims het verloren gegane privilege van Filips van de Elzas voor het kapittel bekrachtigde, stelt het als volgt⁶⁹⁶:

“Philippus, Flandrie et Viromandie illustris comes, sua nobis insinuatione monstravit, quod olim quasi a primo ecclesie sancte Pharaïldis fundamento, que est in Gandensi oppido sita et specialis est capella Flandrie comitis, scole predicti oppidi assignate fuerunt uni canonicorum, ut hullus in eodem oppido, sine illius assensu cui a comite scole assignate fuerunt, scolas regere et gubernare presumeret”

De brand van 1176 en de vernietiging van een groot deel van het kapittelarchief die ermee gepaard ging, bood de Gentenaren een aanleiding om te trachten bij de toenmalige graaf (onder meer) een nieuw onderwijsprivilege af te dwingen, dat het bestaande monopolie zou breken ten voordele van een gediversifieerd en praktijkgericht onderwijs⁶⁹⁷. Deze reactie moet evenwel niet worden beschouwd als een antiklerikaal offensief, maar wel als een poging om tegemoet te komen aan de noden die door seculiere (beroeps)activiteiten waren ontstaan en die het door de kerk georganiseerde onderwijs niet kon lenigen⁶⁹⁸. Bij Filips van de Elzas’ terugkeer uit het Heilig Land brak in Gent oproer uit, waarbij de stedelingen hun wensen kenbaar maakten. Sint-Veerle richtte zich echter eveneens tot de graaf en bekwam niet alleen

⁶⁹⁵ M.-H. Voordeckers-Declercq, “De S. Veerlescholen en de schoolstrijd te Gent tot het einde der XIIIe eeuw”, CBG, IX, 1963, p. 386. De gegevens uit dit artikel lijken grotendeels te zijn ontleend aan L. De Rijcker, *Schets eener geschiedenis van het openbaar onderwijs te Gent*, Gent, 1870, p. 5-10. Over de taken van de scholaster, zie ook 2.3.3.3. Voor een belangrijke aanvulling hierop met betrekking tot de datering van het ontstaan van het kapittel en de aanstelling van een *scholasticus*, zie G. Declercq, ‘Nieuwe inzichten’, p. 62-64.

⁶⁹⁶ RAG, SV, serie charters, nr. 2. Het betreft een *vidimus* van dit charter uit 1251, het origineel bleef immers niet bewaard.

⁶⁹⁷ M.-H. Voordeckers-Declercq, “De S. Veerlescholen”, p. 387. De auteur vermeldt hier het (foute) jaartal 1178 als datering voor de grote brand.

⁶⁹⁸ Zoals bijvoorbeeld ook werd vastgesteld in het onderzoek van N. Orme naar het niet-universitair middeleeuws onderwijs in Engeland. Voor een samenvatting, zie: H. De Ridder-Symoens, « La sécularisation de l’enseignement aux anciens Pays-Bas au Moyen Âge et à la Renaissance », in J.-M. Duvosquel, E. Thoen, *Peasants and Townsmen in Medieval Europe. Studia in Honorem Adriaan Verhulst*, Gent, 1995, p. 724.

een herhaling van het privilege, maar tevens een bevestiging ervan door de aartsbisschop van Reims. De graaf hield echter ook rekening met de grieven van de Gentenaren. In het charter werd immers bepaald dat het toezicht op het stedelijk onderwijs voortaan zou toekomen aan een zekere clericus genaamd Simon, tevens grafelijk *notarius* (*ut supra*): hij was voortaan degene die besliste wie scholen mocht oprichten en waar. Op die manier kregen de Gentse burgers toch enige vrijheid in het stichten van scholen binnen het ‘genre van onderwijs’ dat ze voor hun activiteiten nodig achtten⁶⁹⁹.

Na het overlijden van graaf Filips trachtten de Gentenaren eens te meer hun slag thuis te halen door het opstellen van een nieuwe keure voor de stad, waarin gravin-weduwe Mathilde tot concessies werd gedwongen. De Gentse bevolking meende hier recht op te hebben, als dank voor de militaire steun die de gravin had gekregen ten tijde van de opvolgingsstrijd die op de dood van haar echtgenoot volgde. Dit keer troffen ze hun doel voluit: de vrijheid van onderwijs werd formeel geproclameerd, elkéén die scholen wou oprichten en daartoe bekwaam en vermogend genoeg was, kon dit voortaan zonder tegenspraak of beperking doen⁷⁰⁰. Het blijft echter maar de vraag of de effecten van dit privilege ooit ten volle voelbaar zijn geweest. In de oorkondenschat van het Sint-Veerlekapittel bleef immers een charter van gravin Johanna van Constantinopel bewaard, waaruit blijkt dat het onderwijsmonopolie in 1235 weer bij de graven berustte. Het recht om schoolmeesters te benoemen, behoorde op dat ogenblik aan een zekere kanunnik Godefridus uit Doornik toe⁷⁰¹. Het Sint-Veerlekapittel ging hiermee aanvankelijk niet akkoord, maar legde zich uiteindelijk wel bij de beslissing neer⁷⁰². Wellicht was deze Godefridus een kanunnik van het Sint-Veerlekapittel geweest, maar raakte hij door permutatie van zijn prebende verbonden aan het kapittel van Doornik. Later datzelfde jaar lijkt deze kanunnik van het toneel te zijn verdwenen en liet de gravin akteren dat het benoemingsrecht opnieuw – zij het onrechtstreeks – aan het Sint-Veerlekapittel toekwam⁷⁰³. De hypothese over de permutatie van Godefridus

⁶⁹⁹ Eerder had zich reeds een gelijkaardig conflict voorgedaan tussen de abt en de stedelingen over de scholen gelegen binnen de grenzen van het Sint-Pietersdorp, evenwel zonder dat hiervoor een uitkomst bekend is. M.-H. Voordeckers-Declercq, “De S. Veerlescholen”, p. 387-389.

⁷⁰⁰ De door Mathilde toegestane keure werd bevestigd en bekrachtigd door zowel Boudewijn VIII als IX. *Ibidem*, p. 390.

⁷⁰¹ Monique Van Melkebeek identificeerde deze Godefridus als de officiaal Godfried van Doornik in 1220-1221. M. Van Melkebeek, *De officialiteit van Doornik. Oorsprong en vroege ontwikkeling (1192-1300)*, Brussel, 1985, p. 76-77 (VKAWLSKB, 117).

⁷⁰² Een andere ‘schoolstrijd’ ten tijde van Johanna’s regering was deze waarbij het Henegouwse kapittel van la-Salle-le-Comte was betrokken. P. Pierrard, « L’écolâtrerie de Saint-Jean et l’enseignement en Valenciennes, des origines aux premières années du XVIIe siècle », *Mémoires du Cercle archéologique et historique de Valenciennes*, III, 1957, p. 29-143; J. Nazet, *Les chapitres*, p. 265, 278-286; E. De Paermentier, *In cuius rei*, p. 518-520, 548-551.

⁷⁰³ M.-H. Voordeckers-Declercq, “De S. Veerlescholen”, p. 390-391. RAG, SV, serie charters, nrs. 13-16.

wordt mee ondersteund door de kapittelstatuten van 1225, die spreken van een door de graaf aangeduide *scholasticus* die onder de kanunniken werd geselecteerd, wat er bijgevolg op wijst dat de ‘oude’ situatie dus zeker al vanaf 1225 weer in voege was⁷⁰⁴.

Het concrete benoemingsrecht bestond er in dat de deken en kanunniken (op dat ogenblik was er in het kapittel immers geen proost) jaarlijks vóór Pasen een kandidaat voor de waardigheid van *scholasticus* moesten voordragen, die door de gravin vanaf Sint-Jansmis (24 juni) voor de duur van één jaar werd aangesteld⁷⁰⁵. In 1251 werd dit privilege door Johanna’s zus Margaretha bevestigd, die hiervoor de akte van aartsbisschop Willem uit 1179 aanhaalde⁷⁰⁶.

Belangrijke momenten in de ontwikkeling van het onderwijs waren de (derde en vierde) concilies van Lateranen in 1179 en 1215. Tijdens deze kerkvergaderingen werd immers bepaald dat behalve de kapittels ook alle gedoteerde kerken over een *magister scholarum* of *scholasticus* moesten beschikken voor het verschaffen van kosteloos onderwijs in lezen, schrijven en godsdienst. Met deze maatregel hoopte de Kerk tegemoet te komen aan de nood aan degelijk onderwijs, die evenredig met de stedelijke bevolking toenam⁷⁰⁷.

Zeker tot in de 14de eeuw bleek het grafelijk patronagesysteem via het Sint-Veerlekapittel in Gent te zijn gehandhaafd en was er van een vrij stedelijk onderwijs op exclusief lekeninitiatief geen sprake⁷⁰⁸. Het aantal scholen en erkende onderwijzers breidde zich weliswaar uit: naast kapittel- en kloosterscholen verschenen bijvoorbeeld parochiescholen waar de pastoor les gaf in de volkstaal, naast meer en meer particuliere initiatieven waaronder privéscholen met erkende lesgevers, stadsscholen en armenscholen. Leken beschikten weliswaar over het recht om scholen op te richten, maar het toezicht bleef in handen van een kerkelijke verantwoordelijke, in dit geval de scholaster van Sint-Veerle⁷⁰⁹. Binnen het onderwijsaanbod waren twee grote ‘types’ te onderscheiden, met name de ‘kleine’ of onderscholen en de ‘grote’ of Latijnse scholen. In het eerste type werd voornamelijk basisonderricht geboden in lezen, schrijven, kerkzang en catechismus, terwijl de tweede categorie min of meer overeenstemde met

⁷⁰⁴ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 62-63.

⁷⁰⁵ L. De Rijcker, *Schets*, p. 6-10.

⁷⁰⁶ RAG, SV, serie charters, nr. 2.

⁷⁰⁷ H. De Ridder-Symoens, “Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de 16de eeuw”, *HMGOG NR*, XXXII, 1978, p. 122-123.

⁷⁰⁸ Voor enkele bewijzen van dergelijke benoemingen tot in de 14de eeuw, zie M.-H. Voordeckers-Declercq, “De S. Veerlescholen”, p. 392-393.

⁷⁰⁹ Voor meer algemene inlichtingen hierover, zie: A. Uyttebrouck, « Le rôle des autorités communales dans l’organisation de l’enseignement sous l’Ancien Régime », *L’initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime)*, 11e Colloque international, Spa, 1-4 sept. 1982, Actes-Handelingen, Brussel, 1984, p. 577-596.

wat wij als middelbaar onderwijs kennen, zij het weliswaar met onderlinge niveau- en intensiteitsverschillen wat bijvoorbeeld het onderricht van het Latijn betrof⁷¹⁰.

Zeker tot het begin van de 16de eeuw was er aan het kapittel van Sint-Veerle een Latijnse school verbonden⁷¹¹. De kapittelstatuten uit 1627 vermelden de eed die de schoolmeester bij zijn aanstelling moest zweren, dus tot de eerste helft van de 17de eeuw beschikte het kapittel in ieder geval over een eigen *magister scholarum* (VI, 4f)⁷¹².

Na de omvorming van de Sint-Baafsabdij tot een seculier kapittel in 1536 werd binnen deze laatste instelling ook de waardigheid van scholaster in het leven geroepen. Deze dignitaris nam voortaan het toezicht op het Gentse onderwijs van het Sint-Veerlekapittel over, waar de functie in zijn originele betekenis in onbruik was geraakt⁷¹³. Vanaf de 16de eeuw werd de organisatie van het Latijns onderwijs via kapittelscholen bovendien in toenemende mate geregeld door de stadsmagistraat⁷¹⁴. De eens invloedrijke rol van het Sint-Veerlekapittel op het gebied van het Gentse onderwijs leek bij deze dan ook zo goed als uitgespeeld.

⁷¹⁰ H. De Ridder-Symoens, “Lieven van Pottelsberghe”, p. 123.

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 124. Deze zou er sinds de 12de eeuw zijn geweest, dus toen er nog geen volwaardig kapittel bestond. J. Decavele, J. Art, « Gand », kol. 1007. De auteurs van dit laatste artikel citeren evenwel geen bronnen of verschaffen geen bijkomende informatie hierover. De kapittelschool lag zoals hoger reeds aangehaald aan de westelijke zijde van het Sint-Veerleplein, naast de kapittelkerk.

⁷¹² Verder onderzoek in de *acta capituli* van Sint-Veerle die voor de 17de en 18de eeuw bewaard bleven, kan bijkomende gegevens opleveren over de aanwezigheid van deze functionaris.

⁷¹³ J. Roegiers, “Sint-Baafs: abdij, kapittel, kathedraal”, in B. Bouckaert (ed.), *De Sint-Baafskathedraal*, p. 115-116. De enige kapittelstatuten van Sint-Veerle waarin de *scholasticus* wordt vermeld, zijn deze uit 1225 (I, 10). In de 14de-eeuwse statuten is sprake van de *rector scholarum* (14a) maar in de latere statuten werden geen verwijzingen naar deze figuur meer opgenomen, wat allicht als een indicatie mag worden beschouwd van het verminderde gezag dat van de functie uitging. Bovendien werd de functie van scholaster zeker eind 16de - begin 17de eeuw niet door een kanunnik van het kapittel waargenomen (*ut supra*).

⁷¹⁴ E. Put, “Inleiding”, in E. Put, M. D’Hoker (eds.), *Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw). Repertorium en archiefgids. Vlaanderen en Brussel*, Brussel, 2007, p. 13 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 116).

2.4 De Sint-Veerleparochie

2.4.1 Ontstaan en patronaat

Aan de Sint-Veerlekerk was zeker vanaf het tweede kwart van de 13de eeuw een parochie verbonden. In de oudst bewaarde statuten van het kapittel, daterend uit 1225, is immers sprake van een pastoor die belast werd met de zielzorg of *cura*⁷¹⁵. Het ontstaan van de parochie moet echter van na 1190 dateren, toen aartsbisschop Willem van Reims (1176-1202) de toekenning van het begrafenisrecht door paus Clemens III (1187-1191) aan de Sint-Veerlekerk bevestigde. Dit privilege werd verleend op voorwaarde dat de rechten van de parochies waartoe de te begraven overledenen behoorden, zouden worden gerespecteerd. Dit wijst er op dat Sint-Veerle in 1190 nog geen eigen parochierechten bezat⁷¹⁶. Het ontstaan van de Sint-Veerleparochie moet bijgevolg ergens tussen beide data, 1190 en 1225, plaats hebben gevonden. De pastoor was tevens een kanunnik van het kapittel en was in het bezit van één van de sacerdotale prebenden.

De Sint-Veerleparochie vormt een bijzonder interessante *casus* binnen het Gentse parochiale kader, aangezien ze door haar institutionele achtergrond erg verschillend was van de overige Gentse parochies. Hoger werd reeds gewezen op de indeling van het Gentse parochiale territorium in een invloedssfeer van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdij (1.1.2). Het patronaats- en presentatierecht van de parochiekerken binnen het *portus Gandavum* behoorde bijgevolg tot de bevoegdheid van één van de Gentse benedictijnerabten.

De Sint-Veerleparochie vormde een uitzondering op deze regel, aangezien het patronaat over de parochie toekwam aan de graaf van Vlaanderen zelf. Eerder werd gewezen op de ligging van het grafelijke *castrum*, dat een rechthoekig ‘eiland’ vormde op de linker Leieoever⁷¹⁷. Het gebied dat dit eiland bestreek, komt overeen met het huidige Sint-Veerleplein, het Gravensteen, de Rekelingenstraat, de Kleine Vismarkt, de Geldmunt en een deel van de Kraanlei, tot aan de Ballenstraat⁷¹⁸. Sommige auteurs

⁷¹⁵ A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

⁷¹⁶ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 97-99. A. Miraeus, J. F. Foppens, *Opera Diplomatica et Historica*, II, Leuven, 1723, p. 980. Het Sint-Veerlekerkhof bevond zich zoals hoger aangehaald ten westen van de kerk.

⁷¹⁷ Aanvankelijk behoorde ook de Oudburg tot het *castrum*, maar vanaf circa 964 werden de kerkelijke rechten over dit gebied aan de Sint-Baafsabdij overgedragen. Met het *novum castellum* werd immers de zuidwestelijke hoek van het ‘eiland’ bedoeld, wat overeenkwam met de begrenzing van de latere Sint-Veerleparochie, zoals ze hiervoor reeds werd geschetst (cf. figuur 3). G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 100, noot 303, A. Verhulst, G. Declercq, “Het vroegmiddeleeuwse Gent”, p. 56.

⁷¹⁸ H. Van Werveke, A. Verhulst, “Castrum”, p. 25 e.v.

namen hierdoor aan dat de Veerlekerk tot het patronaatsgebied van Sint-Baafs behoorde en dat de parochie begin 13de eeuw werd afgescheiden uit de bestaande Sint-Michielsparochie⁷¹⁹. Bij de afbakening van de invloedssfeer van beide abdijen halverwege de 10de eeuw, werd het *novum castellum* echter niet in overweging genomen en viel het buiten de parochiale organisatie⁷²⁰. De graaf behield met andere woorden niet enkel de juridische, maar ook de kerkelijke rechten over zijn burchtgebied⁷²¹. Dit wordt ondersteund door aanwijzingen uit de bronnen zelf. Onder meer diverse akten opgesteld naar aanleiding van de translatie van het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk in 1614 haalden nadrukkelijk de graaf als patroon aan, een gegeven dat niet werd gecontesteerd door de andere partijen. In maart 1614 bijvoorbeeld, werd in de praktische bepalingen die werden opgesteld ter voorbereiding van de translatie expliciet vermeld dat de graaf het patronaatsrecht over de parochie behield en dat ze dus exempt was van het patronaat van de abt van de Sint-Pietersabdij, de patroon van de Sint-Niklaaskerk⁷²². Een bijkomend argument hierbij is dat, indien het patronaat over de Sint-Veerleparochie aan Sint-Baafs zou hebben toebehoord, dit bij de herschikking van het patronaatsgebied na oprichting en de translatie van het Sint-Baafskapittel in 1536-1540 aan Sint-Pieters zou zijn toegekomen. Doordat de Sint-Pietersabdij de Sint-Janskerk afstond om er de zetel van het Sint-Baafskapittel van te maken, kreeg de abt in ruil immers het patronaat over de parochies Sint-Michiel en Sint-Maarten (Ekkergem) toegewezen⁷²³. Indien Sint-Veerle zou zijn afgescheiden uit Sint-Michiel, zou deze parochie na 1540 dus ook automatisch tot het rechtsgebied van de Sint-Pietersabdij hebben behoord. Noch in de beneficieregisters van Sint-Pieters, noch in deze van Sint-

⁷¹⁹ Tot de meer recente auteurs die deze mening zijn toegedaan, behoort bijvoorbeeld Trio: P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 23-24. Hij wordt daarin gevolgd door Haggh: B. Haggh, "Muziek en ritueel in de Sint-Baafsabdij: structuur en ontwikkeling van de liturgie, het gregoriaans, de liturgische handschriften en drukken", in B. Bouckaert (ed.), *De Sint-Baafskathedraal*, p. 67. Ook Decavele en Art interpreteerden het ontstaan van de Sint-Veerleparochie op deze manier: J. Decavele, J. Art, « Gand », kol. 1006. Van Werveke en Verhulst meenden eveneens de Sint-Veerleparochie als een afsplitsing van de Sint-Michielsparochie te kunnen beschouwen: H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum", p. 27. Witdouck geeft in zijn artikel over de kapittels in het bisdom Doornik tijdens het derde kwart van de 14de eeuw ook ten onrechte aan dat Sint-Veerle onder het patronaat van de Sint-Baafsabdij stond: R. Witdouck "Kapittels", p. 190. Verder vonden we gelijkaardige veronderstellingen reeds terug bij Huyghebaert en De Clercq, N.-N. Huyghebaert, « Notes », p. 412-413; G. De Clercq "De kerkelijke instellingen", p. 117. Colinez vermeldde in zijn studie over het Sint-Veerlekapittel dat de oorspronkelijke hofkapel onder patronaat van Sint-Baafs stond en dat de presentatie van de kapelaan door de burggraaf gebeurde, zonder hier evenwel bewijzen of bronnen aan te halen: L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 7.

⁷²⁰ Deze hypothese wordt onderschreven door onder meer G. Declercq en M. Gysseling. G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 99-100; M. Gysseling, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, Antwerpen-Brussel, 1954, p. 34.

⁷²¹ G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 100.

⁷²² RAG, SV, nr. 158.

⁷²³ A. Miraeus, J. F. Foppens, *Opera Diplomatica et Historica*, III, Brussel, 1734, p. 228-229.

Baafs zijn echter notities opgenomen in verband met de collatie van prebenden in de Sint-Veerlekerk, zowel in de 15de, 16de als 17de eeuw⁷²⁴.

Een interessante *case-study* in dit verband wordt geboden door een akte van 23 april 1539, over een dagvaarding door Karel V van het Sint-Veerlekapittel na een klacht van het kapittel van Sint-Baafs⁷²⁵. Dit document vormt de basis voor een hypothese geformuleerd door Paul Trio, waarin het patronaatsrecht een centrale rol speelt. Het document maakt immers melding van een jaarlijkse processie van Sint-Veerle naar Sint-Baafs, die zowel door Maurits Gysseling als door Paul Trio wordt vereenzelvigd met de pelgrimage die in 940 in ruil voor de relieken van de Heilige Veerle werd ingesteld. Uit het document uit 1539 leren we dat de kanunniken van Sint-Veerle dat jaar voor de tweede keer op rij weigerden om deel te nemen aan een processie naar de Sint-Baafsabdij, waarvan de monnikengemeenschap toen reeds tot een college van kanunniken was omgevormd. In de dagvaarding wordt zowel melding gemaakt van de relieken van de Heilige Veerle die in de burchtkerk werden achtergelaten, als van het feit dat de Sint-Baafsabdij het patronaatsrecht over Sint-Veerle bezat⁷²⁶. Trio concludeerde op basis van de vaststelling dat deze jaarlijkse processie doorging tijdens de Kruisdagen of *dies rogationes* – de drie dagen voor Hemelvaart – dat deze pelgrimage wellicht louter aan het patronaat van Sint-Baafs over Sint-Veerle was toe te schrijven, eerder dan aan de schenking van de relieken. Zoals eerder werd aangehaald, poneerde hij de stelling dat de Sint-Baafsabdij via de manipulatie van gekende gegevens reeds in de 14de-eeuwse *Annales* haar patronaatsrecht over het kapittel trachtte te bestendigen⁷²⁷. Hij licht evenwel niet toe waarom de abdij van een dergelijke ‘omweg’ gebruik zou maken. Als ze immers effectief over het patronaatsrecht over het kapittel beschikte, dan was een dergelijke constructie ons inziens namelijk niet nodig. Bovendien staat in het 16de-eeuwse document wel zwart op wit te lezen dat Sint-Baafs het patronaat over Sint-Veerle claimde. We menen ook over aanwijzingen te beschikken dat deelname aan de Kruisdagenprocessie niet als een wetmatigheid kan worden beschouwd binnen de

⁷²⁴ Uitzonderingen hierop vormen zogenaamde ‘permutaties’ of het ruilen van beneficijs. In het geval waarbij een prebendehouder uit het patronaatsgebied van Sint-Pieters bijvoorbeeld wilde ruilen met een gebeneficieerd clericus uit Sint-Veerle, diende de abt als patroon van eerstgenoemde hiervoor zijn toestemming te geven en werd dit als dusdanig in de registers genoteerd. RAG, SBB, serie K, nr. 2457 en 17388; RAG, SBB, serie B, nr. 1340 en RAG, SPA, reeks I, nrs. 2, 35ter, 44-46 en 61.

⁷²⁵ Dit document werd uitgegeven door M. Gysseling, “Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg”, *HKOOJ*, XXII, 1986, p. 77-81.

⁷²⁶ Het eigenlijke proces vond uiteindelijk nooit plaats, omwille van de translatie van het Sint-Baafskapittel naar de vroegere Sint-Janskerk, vanaf dan de Sint-Baafskathedraal, in 1540. M. Gysseling, “De proosten van Sint-Baafs en van Sint-Amands”, *HKOOJ*, XXXVIII, 1991, p. 14; B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 232.

⁷²⁷ P. Trio, *Volksreligie*, I, 1989, p. 240-242.

patronaatskwestie⁷²⁸. Na de translatie naar de Sint-Niklaaskerk nam het kapittel immers deel aan de *dies rogationes* naar de Sint-Pietersabdij, als patroon van de nieuwe kerk waarin ze was gehuisvest. Het staat nochtans buiten kijf dat de abt van Sint-Pieters niet het patronaat uitoefende over het kapittel (*ut supra* en *ut infra*)⁷²⁹. Indien Sint-Baafs inderdaad de patroon was geweest van Sint-Veerle, dan zou de bisschop noch het kathedraal kapittel zich wellicht met een dergelijke regeling hebben verzoend bij de optekening van de afspraken naar aanleiding van de translatie. Het kapittel diende weliswaar op te stappen in de processie en op het feest van Sint-Petrus en Paulus een wassen kaars van één pond met een zilveren munt te offeren, maar dit was ter erkenning van de gunst die hen was toegestaan door de abt. Ze ontvingen immers niet alleen de toezegging van een translatie naar één van zijn patronaatskerken, daarenboven behielden ze ook hun exemptie ten aanzien van zijn patronaatsrecht⁷³⁰.

Ten slotte kunnen nog een tweetal bijkomende argumenten worden aangehaald. Zo wijst een oudere, middeleeuwse bron ondubbelzinnig in de richting van een patronaat door de graven van Vlaanderen. Gwijde van Dampierre werd in een oorkonde van 23 april 1283 immers aangeduid als *illustri domino nostro comito Flandriae et ecclesiae nostrae praedictae patrono*⁷³¹. Bovendien bleek de Sint-Veerleparochie begin 17de eeuw niet tot de stadsparochies te worden gerekend, wat haar bijzondere statuut onderschrijft⁷³². De Concessio Carolina uit 1540 wijst in dezelfde richting. Bij het samenstellen van de Collatie of Grote Raad werden volgens artikel 67 immers vertegenwoordigers gekozen uit de zeven stadsparochies, met name Sint-Niklaas, Sint-Jan, Sint-Michiël, Sint-Jacob,

⁷²⁸ Onderzoek naar de processiecultuur in laatmiddeleeuwse Duitse steden maakt zelfs geen gewag van de rol van het patronaat in bijvoorbeeld de Sacraments- of Kruisprocessies. A. Löther, *Prozessionen in spätmittelalterlichen Städten. Politische Partizipation, obrigkeitliche Inszenierung, städtische Einheit*, Köln-Weimar-Wien-Böhlau, 1999 (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit Band 12).

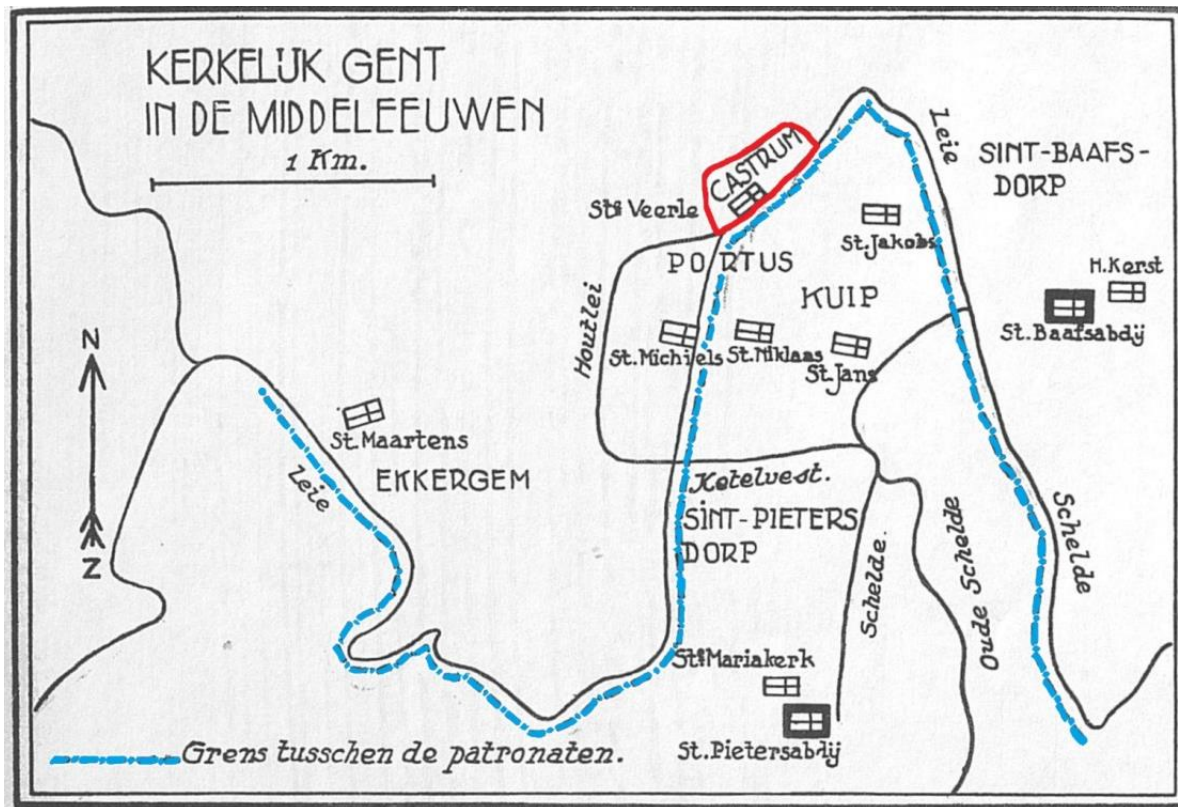
⁷²⁹ Uit een beschrijving van de gevolgde route tijdens de Kruisdagen in 1591 weten we dat de Sint-Baafskerk door het kapittel niet werd aangedaan en dat de ommegang in de directe omgeving van de eigen parochie plaatsvond. Dit zou dan weer wél kunnen wijzen op een afwijzing van het patronaat van Sint-Baafs en als referentie aan het eigen patronaat gelden. RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 65 v°. Deze gegevens zijn niettemin te schaars om hier algemene conclusies aan te koppelen.

⁷³⁰ Zie hiervoor de akte verleend door bisschop van der Burch van 9 februari 1615. RAG, SV, nr. 102.

⁷³¹ L. A. Warnkoenig, A. E. Gheldolf, *Histoire de la Flandre*, III, 1846, p. 270, nr. XXB ; G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 100.

⁷³² Dit komt onder meer naar voor in de bevestigingsakte van de translatie door bisschop van der Burch (9 februari 1615). RAG, SBB, Serie S, nr. 234, f° 148 e.v. Ook uit de bepalingen van maart 1614 blijkt ondubbelzinnig dat het kapittel het presentatie- en patronaatsrecht behield binnen de grenzen van zijn oude parochie, waarvan de diensten weliswaar in de Sint-Niklaaskerk zullen doorgaan. RAG, SV, nr. 158. Zie ook A. Miraeus, J. F. Foppens, *Opera Diplomatica*, III, p. 1112.

Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieters en Heilig Kerst. Sint-Veerle werd hierbij niet vermeld⁷³³. De graaf was *de iure* dan wel de patroon over de parochie, *de facto* delegeerde hij zijn patronaatsrecht aan het kapittel⁷³⁴. We hopen dit met de aangehaalde voorbeelden voldoende te hebben geïllustreerd, zodat de these over het patronaatsrecht door Sint-Baafs voortaan kan worden verlaten.

Figuur 11 Kaart met aanduiding van de Gentse patronaatsgrens
Basiskaart: G. De Clercq, 1938

2.4.2 Het parochianenvraagstuk

Niet enkel uit het oogpunt van de Gentse patronaatskwestie kan Sint-Veerle als een uitzondering worden beschouwd. Ook op het gebied van de identificatie van de parochianen valt over deze bijzondere parochie één en ander te zeggen. Om in deze materie klaarheid te scheppen, verwijzen we opnieuw naar de definitie die onder 1.1.2 van de parochie als ‘generieke’ instelling werd gegeven. Zoals werd aangehaald, bleek de

⁷³³ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*, Gent, 2002, p. 549-550 (VMGOG, 28).

⁷³⁴ Dit blijkt onder meer uit de volgende bepaling, afkomstig uit de akte van van der Burch: *Capitulum autem retinebit similiter antiquum suum ius patronatus et oblationum intra limites antiquae parochiae S. Pharahildis*.

parochie immers het instituut bij uitstek te zijn dat eerst in de praktijk vorm werd gegeven alvorens de karakteristieken ervan in regels werden vastgelegd. Hoewel er vóór het concilie van Trente (1545-1563) geen canoniek-rechtelijke definitie van de parochie bestond, kan er vanaf de 12de-13de eeuw een *communis opinio* worden vastgesteld over de kenmerken ervan⁷³⁵. Er is immers steeds sprake van de volgende karakteristieken: 1) een onafhankelijke parochiekerk met een eigen patrimonium; 2) een afgebakend territorium; 3) de aanwezigheid van minstens één bedienaar belast met de *cura animarum*, gewoonlijk aangesteld door de bisschop; 4) een gemeenschap van gelovigen. De Sint-Veerleparochie beantwoordde in essentie weliswaar aan elk van deze voorwaarden, maar toch kunnen er met betrekking tot het tweede en vierde kenmerk enkele kanttekeningen worden geplaatst. Het onderzoek van Bernard Delmaire naar de parochies en het parochiale leven van de kapittelkerken in Waals-Vlaanderen en Artesië van de 12de tot de 16de eeuw, geldt hierbij als leidraad⁷³⁶. Uit dit onderzoek resulteerde immers een typologie van “pastorale cirkels” die kapittels omringen. Deze cirkels beschrijven de rol van de kapittelparochies vanuit het oogpunt van de zielzorg. Een eerste cirkel omvat de leden van het kapittel en zij die er aan geaffilieerd waren, zoals kapelannen, koster, vicarissen, “suppoosten” en andere bedienaren. Een tweede kring wordt gevormd door de parochie waarvan de kapittelkerk de zetel vormde. Doorgaans bestond een dergelijke parochie al vooraleer het kapittel ontstond en deelden ze dezelfde patroonheilige⁷³⁷. De zielzorg werd in dit type parochies nooit waargenomen door een kanunnik van het kapittel. Omgekeerd nam de pastoor wel deel aan de getijden en de uitdelingen van het kapittel. De derde cirkel tenslotte, is deze van de pastoors van andere parochies, waarover het kapittel zelf het patronaatsrecht bezat en de collatie van de prebenden uitoefende. Deze clerici werden door het kapittel gekozen en gebeneficieerd⁷³⁸. In het geval van de Sint-Veerleparochie kunnen we slechts gewag maken van het eerste type. Dit houdt in dat de zielzorg binnen deze parochie als een materie *ratione personae* moet worden beschouwd, wat in essentie niet haaks staat op de

⁷³⁵ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 101-102.

⁷³⁶ B. Delmaire, « Les collégiales, leurs paroisses et la vie paroissiale dans les villes d'Artois et de Flandre wallonne (XIIe-XVIe siècle) », in R. Le Bourgeois, A. Massoni, P. Montaubin (eds), *Les collégiales et la ville dans la province ecclésiastique de Reims (IXe-XVIe siècles)*. Actes du colloque d'Amiens-Beauvais 3-5 juillet 2009 organisé en l'honneur d'Hélène Millet, Amiens, 2010, (Histoire Médiévale et Archéologie 23), p. 41-56.

⁷³⁷ Er zijn andere situaties gekend, waarbij de patroonheilige van het kapittel en deze van de parochie waarvan de kapittelkerk de zetel is, verschillen. Een voorbeeld is het Sint-Omaarskapittel van Lillers, waarvan de parochie aan de Heilige Victor en de Heilige Julius is toegewijd. B. Delmaire, « Les collégiales », p. 47. In dergelijke kerken werden de parochiale missen aan een afzonderlijk altaar gevierd, of werd een onderscheid gemaakt tussen het gedeelte voor het kapittel (doorgaans het koor) en dat voor de parochie (het schip). Dit was bijvoorbeeld ook het geval in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge, waar omstreeks 1400 de zuidbeuk van de kerk voor de parochianen werd bestemd. R. Witdouch, “Kapittels”, p. 156.

⁷³⁸ *Ibidem*, p. 47.

eerder gedane vaststelling van een geografisch afgebakende parochie. In zijn meest oorspronkelijke vorm huisden in het grafelijke *castrum* slechts leden van de grafelijke familie en hofhouding, waaronder de oorspronkelijke kapelannen (de latere kanunniken). Verhulst en Van Werveke omschreven het als een gebied dat niet meer bevatte dan de organen van het grafelijk bestuur⁷³⁹. De zielzorg uitgeoefend door de pastoor van Sint-Veerle beperkte zich met andere woorden tot het hof en de hovelingen, die binnen de geografische grenzen van het grafelijk gebied aanwezig waren⁷⁴⁰. Zolang het *castrum* de functie van grafelijke residentie en administratief centrum behield, vielen de geografische en de personele parochiegrenzen dan ook perfect samen⁷⁴¹.

Interessant werd het wanneer de functie van het burchtgebied begon te wijzigen. Tot aan de regering van Lodewijk van Nevers (1322-1346) bleef het Gravensteen de enige grafelijke residentie binnen Gent. Vanaf de 14de eeuw werd uitgeweken naar meer comfortabele locaties. Als eerste werd de residentie genaamd 'Posteerne' in gebruik genomen, gelegen vlakbij de gelijknamige poort. Deze residentie werd vooral ten tijde van Lodewijk van Male (1346-1384) intensief gebruikt, maar raakte in de loop van de 15de eeuw in verval. Onder impuls van dezelfde Lodewijk werd in 1349 het 'Hof ten Walle' van Simon de Mirabello (*ut infra*) verworven, gelegen ten noordoosten van het Gravensteen⁷⁴². Die residentie stond ook bekend onder de naam 'Prinsenhof'. Vanaf dat ogenblik werd dit de belangrijkste verblijfplaats van de grafelijke dynastie binnen de stad⁷⁴³. Niettemin bleef de burcht een grafelijke functie behouden, eerst als zetel van de

⁷³⁹ H. Van Werveke, A. Verhulst, "Castrum", p. 6. Eerder werd al gewezen op de opdeling van het gebied in een grafelijk en een klerikaal deel (voetnoot 352). We kunnen bijgevolg aannemen dat de clerici binnen dit gebied ten dienste stonden van de leken die er actief waren.

⁷⁴⁰ Dit wordt zeer goed geïllustreerd door een oorkonde van 5 februari 1365, waarbij afspraken werden vastgelegd tussen de Sint-Michielsparochie en het Sint-Veerlekapittel in verband met de parochiale rechten (voornamelijk begravenissen), waarbij werd bepaald dat de graven en hun *familiares* het voorrecht hadden in de Sint-Veerleparochie de sacramenten te ontvangen. RAG, SV, serie charters, nr. 213.

⁷⁴¹ In verband met de dialectische relatie tussen religieuze instellingen en het stedelijke landschap (inclusief de lekenbevolking), zie H. Noizet, « La fabrique urbaine de Tours: une analyse dialectique entre sociétés et espaces urbains (IXe-XIIIe siècle) », in C. Deligne, C. Billen, *Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains (Moyen Age-16e siècle)*, Turnhout, 2007, p. 19-37 (Studies in Medieval Urban History 1100-1800, 10).

⁷⁴² De Prinsenhofsituatie situeert zich ter hoogte van de huidige Abrahamstraat, Burgstraat, Simon de Mirabellostraat, Gewad, Pluimstraat, Prinsenhof, Prinsenhofplein, Rabotstraat, Sanderswal, Tinnenpotstraat, Varkensstraat en Zilverhof. M.-C. Laleman, "Het prinselijk hof ten Walle in Gent: recent onderzoek en nieuwe inzichten", *HMGOG NR*, LV, 2001, p. 201.

⁷⁴³ M. Boone, Th. de Hemptinne, « Espace urbain et ambitions princières: les presences matérielles de l'autorité princière dans le Gand medieval (12e siècle-1540) » in W. Paravicini, *Zeremoniell und Raum. 4. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen veranstaltet gemeinsam mit dem Deutschen Historischen Institut Paris*, Sigmaringen, 1997, p. 285-288 (Residenzenforschung, 6); W. Paravicini, "Die Residenzen der Herzöge von Burgund, 1363-1477", in H. Patze, W. Paravicini, *Fürstliche Residenzen im*

munt en vanaf 1407 als residentieplaats van (onder meer) de Raad van Vlaanderen⁷⁴⁴. Omstreeks het midden van de 15de eeuw woonden bijgevolg nog steeds een aantal grafelijke ambtenaren binnen het gebied⁷⁴⁵. Van belang voor deze uiteenzetting is het feit dat niet enkel de ambtenaren die in en rond het Gravensteen woonden of werkten Sint-Veerle als hun parochiekerk mochten beschouwen. Ook de leden van de grafelijke familie en hun hofhouding – wanneer deze in het Prinsenhof verbleven – trokken naar de Sint-Veerlekerk voor de bediening van de sacramenten en niet naar de Sint-Michielsparochie, wat gezien de ligging van het hof ten Walle logisch zou zijn geweest⁷⁴⁶. Daarbij komt dat zich in de loop der eeuwen meer en meer ‘externen’ binnen de parochiegrenzen gingen vestigen, wat door de wijzigende functie van het burchtgebied een logische tendens lijkt. In 1323 was aan de westzijde van het Sint-Veerleplein bijvoorbeeld een hospitaal gesticht door Willem Wenemaer en zijn echtgenote Margaretha ’s Brunen, die tot de economische toplaag van de Gentse bevolking werden gerekend. Het aan Sint-Laurentius toegewijde godshuis, dat was gevestigd in het huis ‘het Paradijs’, ving officieel armen en zieken op (proveniers of kostgangers), die door broeders en zusters onder toezicht van een meesteres werden verzorgd. Na 1330 werd het godshuis erkend door de schepenen van Gent, de graaf van Vlaanderen en de bisschop van Doornik. Het werd volledig met private middelen gefinancierd, afkomstig uit schenkingen, in eerste instantie van de Wenemaers zelf⁷⁴⁷. Het personeel en de proveniers gingen aldus ook tot de parochianen van de Sint-Veerleparochie behoren. Dit blijkt onder meer uit een *status animarum* van de Sint-Veerleparochie van het einde van de 16de eeuw, waarin onder andere de *meesterrygghe* en *vijf provendireghe* van het *Spittaet* als parochianen werden vermeld⁷⁴⁸. Aangezien alle personen binnen de fysieke

spätmittelalterlichen Europa Sigmaringen, 1991, p. 217 (Vorträge und Forschungen herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte Band 36).

⁷⁴⁴ Dit opperste gerechtshof opereerde doorheen de loop van zijn geschiedenis vanuit verschillende steden (ten tijde van conflicten bijvoorbeeld), maar het gros van de tijd was het in het Gravensteen gehuisvest. Zie J. Verfaillie, *Au coeur de la cour*, I, p. 17.

⁷⁴⁵ M. Boone, Th. de Hemptinne, « Espace urbain », p. 296.

⁷⁴⁶ M.-C. Laleman, “Château et pouvoir”, p. 16. Hier kan een vergelijking worden gemaakt met de situatie in Brugge, waar de Sint-Donatiansparochie eveneens als de grafelijke gold en in de 15de eeuw niet enkel het ‘Burggebied’ maar ook de grafelijke residentie te Male tot haar zielzorgterritorium rekende. H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 15, noot 166. Vergelijk ook met de kenmerken beschreven in C. Billot, « Les Saintes-Chapelles (XIIIe-XVIe siècles): approche comparée de fondations dynastiques », *RHEF*, LXXII, 1987, p. 229-248.

⁷⁴⁷ J. de Saint-Genois, *Histoire de l'hospice de Wenemaer à Gand et de ses fondateurs. Extrait du Messenger des Sciences historiques de Belgique*, 1853-1854, Gent, 1854, p. 11-26 en 32 e.v. R. Grégoire, *In de schaduw van het Gravensteen. Een huizenonderzoek in Gent : het Wenemaerhospitaal*, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2011, p. 39-43.

⁷⁴⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 231. Het document bestaat uit een klein registertje, met twee lijsten met opsommingen van parochianen van Sint-Veerle. De eerste draagt de titel “*Parochiam Ecclesie D. Pharaildis - 1591*”, de tweede titel luidt “*Namen ende tounamen vande parochianen van Ste Pharahilde vanden jaere ende paesschen 1591*”. De lijsten stemmen gedeeltelijk overeen, de tweede is iets uitgebreider.

parochiegrenzen tot de aanvankelijk beoogde categorie van leden uit de prinselijke entourage behoorden, kunnen we hieruit besluiten dat de status van parochiaan zoals eerder vermeld in essentie een gegeven *ratione personae* was. We zien dit echter opschuiven naar een geografisch gefixeerd ‘parochiaanschap’ (*ratione loci*), waarbij iedereen die binnen de materiële parochie woonde, als parochiaan werd aanzien. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit de bepalingen die bij de translatie van het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk in 1614 werden vastgelegd: de fysieke Sint-Veerleparochie werd bij het grondgebied van de Sint-Niklaasparochie geannexeerd, waarover de pastoor van Sint-Niklaas de *cura* kreeg⁷⁴⁹. Het kapittel bleef anderzijds wél de parochie van de hovelingen; de proost was degene die voortaan de zielzorg had over deze miniatuurparochie zonder grondgebied waartoe in eerste instantie de *suppôts et serviteurs* van het kapittel behoorden⁷⁵⁰. De Sint-Veerleparochie ontstond met andere woorden als een personele parochie binnen een afgebakend territorium, die vrij snel de fysieke grenzen oversteeg⁷⁵¹. Anderzijds was het net de geografische afbakening van het parochieterrein die zorgde voor ‘nieuwe’ parochianen. De translatie van 1614 betekende in feite de definitieve teloorgang van de geografische of fysieke parochie⁷⁵². Uit de *acta capituli* blijkt bovendien dat tijdens het zeer korte episcopaat van Willem Lindanus (7 juni-2 november 1588) als alternatief voor een unie met een andere parochie, ook een concept van een project moet hebben voorgelegen om de grenzen van de Sint-Veerleparochie uit te breiden⁷⁵³. In 1607 werd binnen de kapittelvergadering geopperd om dit item op de agenda te laten plaatsen van het provinciaal concilie van de Mechelse kerkprovincie uit 1607⁷⁵⁴. Hierover is helaas geen uitgebreide informatie beschikbaar.

⁷⁴⁹ Hoger werd reeds aangehaald dat de pastoor van Sint-Niklaas naar aanleiding van de translatie ook geprebenideerd kanunnik van Sint-Veerle werd.

⁷⁵⁰ L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 28-29.

⁷⁵¹ Een voorbeeld hiervan is het geschil uit 1523 tussen het Sint-Veerlekapittel en de Sint-Jansparochie. Simon Tierens, “*vicariotus et habituatus*” in de Sint-Veerlekerk, was immers begraven met een dienst in de kerk van de Sint-Jansparochie, waar hij woonde. Het kapittel beschouwde dit als een inbreuk op haar parochiale rechten. RAG, SV, serie charters, nr. 567.

⁷⁵² Een eigenaardig document in dit verband is een (onvolledige) telling die met fiscale doeleinden in 1624 vanuit parochiaal oogpunt werd opgesteld, waarin Sint-Veerle en zijn 286 parochianen wel nog als een afzonderlijke parochie werden behandeld. H. Van Werveke, *De curve van het Gentse bevolkingscijfer in de 17de en 18de eeuw*, Brussel, 1948, p. 7 (VKVAWLSKB, Klasse der Letteren, 8). Niettemin stelt de translatieakte zwart op wit dat het Sint-Veerlegebied voortaan tot de Sint-Niklaasparochie ging behoren, een gegeven dat wordt ondersteund door de *status animarum* van laatstgenoemde parochie uit 1681.

⁷⁵³ RAG, SBB, serie SN, nr. 167 f° 13 r°-v°.

⁷⁵⁴ Na het Concilie van Trente moesten de decreten in eerste instantie via de in 1559 nieuw opgerichte bisdommen ingang vinden op het lokale niveau. Dit proces kwam echter maar moeizaam op gang, in Gent bijvoorbeeld werd dit bemoeilijkt door de beeldenstormen van 1566 en 1578-1579 en de Calvinistische Republiek (1577-1584). In ieder aartsbisdom dienden provinciale concilies te worden gehouden, waar praktische richtlijnen werden geformuleerd voor de implementatie van de Tridentijnse decreten. Op een lager

De houding van het kapittel ten aanzien van de parochianen van Sint-Veerle was doorheen de geschiedenis van de instelling op zijn minst ambigue te noemen. Hoewel uit de *status* van 1591 duidelijk blijkt dat de geografie van de parochie als uitgangspunt voor de opstelling van het document werd gebruikt, beschouwden zij deze personen zelf niet steeds als volwaardige parochianen⁷⁵⁵. Een 17de-eeuws fragment van een procesdossier is in dit opzicht verhelderend. Ten tijde van de translatie werd voor de Raad van Vlaanderen een proces gevoerd tegen het kapittel, een zaak die door ‘parochianen’ van Sint-Veerle aanhangig was gemaakt⁷⁵⁶. Voorwerp van het geschil vormde de translatie naar de Sint-Niklaaskerk, waarbij de parochianen van Sint-Veerle zich bekloegen over het feit dat ze geen inspraak kregen, voornamelijk met betrekking tot de goederen van de kerkfabriek. In de argumentatie van het kapittel werd zeer duidelijk de kaart van de ‘personele’ parochie getrokken. Zij meenden immers dat de inwoners van het parochiegebied die niet tot het hof of het kapittel zelf behoorden, de sacramenten slechts door een gunstmaatregel in de Sint-Veerlekerk konden ontvangen. Nog blijkens het verweer van het kapittel hadden de parochianen geen enkel zeggenschap over de administratie van de kerkfabriek, en – meer zelfs – liet hun (financiële) steun aan de kerk in tijden van nood en zelfs hun aanwezigheid bij de

niveau behandelden diocesane synodes deze materie meer vanuit het lokale perspectief. In het aartsbisdom Mechelen vonden de eerste provinciale concilies plaats in 1570, 1574 en 1607, diocesane synodes in het bisdom Gent volgden hierop in respectievelijk 1571, 1574 en 1613. Zie P. F. X. De Ram, *Synodicon Belgicum sive acta omnium ecclesiarum belgii a celebrato concilio tridentino usque ad concordatum anni 1801*, Luik, 1828 (reprint 1996), t. I-IV (Centre Nationale de Recherche d'Histoire Religieuse. Études et documents 1).

⁷⁵⁵ Het betreft hier een zeer eigenaardig document, dat eigenlijk te vroeg voorkomt om als een werkelijke *status animarum* te kunnen worden beschouwd. De verplichting tot het opstellen van een dergelijke *status* dateert pas van 1614, toen het *Rituale Romanum* de functies van de pastoor uniformeerde en hem opdroeg een staat bij te houden van hun parochianen. De eerste instructie hieromtrent werd pas in 1625 door bisschop Antonius Triest uitgevaardigd. Na het Concilie van Trente (1545-1563) werden pastoors wel geacht hun parochianen ‘te kennen’, maar hierover werden niet meteen concrete richtlijnen uitgevaardigd die in dit kader een invloed kunnen hebben uitgeoefend. M. Cloet, “Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1627)”, in H. Soly, R. Vermeir (eds.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 39-41. Het bijzondere aan deze *status* is bovendien dat ze op een cruciaal moment werd opgesteld, namelijk toen duidelijk werd dat het eigen, gereconstrueerde kerkgebouw op het Sint-Veerleplein niet voldeed. Mogelijk werd de *status* geredigeerd om het geringe aantal parochianen en de armoede die hieruit volgde ook daadwerkelijk te illustreren. Bovendien is niet duidelijk wie de auteur van deze *status* is, de eigenlijke pastoor van de Sint-Veerleparochie (tevens kanunnik) of iemand anders. Qua datering wordt bovendien weliswaar 1591 vermeld, maar het kan zijn dat het stuk later werd opgesteld en geantidateerd om als bewijs te dienen. Dit zou ook kunnen verklaren waarom er twee lijsten uit ongeveer dezelfde periode voorkomen (waarvan één zonder specifieke datum), die qua inhoud van elkaar afwijken. Sinds de jaren 1567-1570 werd weliswaar vanuit het bisdom opgeroepen tot enquêtes en registratie van parochianen, maar hierover bleven slechts beperkt gegevens bewaard. J. Dambruyne, *Mensen en centen. Het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief*, Gent, 2001, p. 32, noot 78 (VMGOG, 26).

⁷⁵⁶ Het gaat om fragmenten van een dossier dat wellicht als basis diende voor een ander procesdossier.

diensten meer dan te wensen over⁷⁵⁷. Het kapittel liet bovendien verstaan dat – wat het personeel van de Raad van Vlaanderen betreft – ze deze ook niet als echte parochianen zagen⁷⁵⁸.

We kunnen er hoe dan ook van uitgaan dat de identificatie van de leden van de ‘personele’ parochie (waaronder bijvoorbeeld raadsheren en andere “suppoosten” van de Raad van Vlaanderen), eerder gering was en louter als een verwantschap *ex officio* werd beschouwd⁷⁵⁹.

De dualiteit van de Sint-Veerleparochie en de soms opportunistische wijze waarmee met het statuut ervan werd omgegaan, blijkt bijvoorbeeld uit het conflict dat in de kapittelakten van 30 augustus 1613 staat beschreven. De schoonmoeder van “procureur” Arnould de Bisschop (Raad van Vlaanderen) overleed immers in de voorkamer van zijn huis, waar de overledene werd opgebaard. Geografisch gezien bevond deze kamer zich volgens het kapittel binnen hun parochiegrenzen, wat betekende dat ze bepaalde rechten hadden in verband met de begrafenis. De dame in kwestie werd echter begraven in de Sint-Michielskerk, zonder dat aan Sint-Veerle hiervoor een financiële tegemoetkoming in de vorm van het zogenoemde redemptierecht werd uitbetaald⁷⁶⁰. Wanneer er financieel gewin in het spel was, bleek

⁷⁵⁷ RAG, SV, nr. 129. Dit wordt bovendien ondersteund door gegevens uit andere archiefdocumenten. Voor een bespreking, zie M. Bauwens, A. Somers, “Church, Chapter and Parishioners in the Aftermath of Religious Turmoil. The Case of St James and St Pharahild in Ghent (1566-1614)”, bijdrage gepresenteerd tijdens sessie M20 “The Urban Parish (Late Middle Ages and Early Modern Period)” op het 11de internationale congres van de European Association for Urban History, met als thema “Cities & Societies in Comparative Perspective”, te Praag op 1 september 2012.

⁷⁵⁸ Specifiek met betrekking tot procureur Hannerel en advocaat Cainy (?) wordt immers gesteld dat zij parochianen van Sint-Michiels waren, en derhalve niets te zeggen hadden over de Sint-Veerleparochie. RAG, SV, nr. 129.

⁷⁵⁹ Uit het prosopografisch repertorium van de griffiers van de Raad van Vlaanderen dat recent door Joke Verfaillie werd afgewerkt, valt af te leiden dat deze figuren zich voornamelijk in de Sint-Michielsparochie lieten trouwen en begraven, en dus als parochianen van deze parochie te beschouwen waren. J. Verfaillie, *Au cœur de le cour. Een analyse van de organisatie en het personeel van de griffie van de Raad van Vlaanderen 1386-1795. Band 2: bijlage*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, UGent, 2014. Ook de bevindingen van Laurence Derycke over de Gentse Sint-Michielswijk bevatten aanwijzingen in deze richting. Zij stelde er onder meer de aanwezigheid van een aantal raadsheren en procureurs vast in de periode 1480-1520. L. Derycke, *De Sint-Michielswijk in Gent (1480-1520) een sociaal-topografische reconstructie*, Gent 1999 (VMGOG, 24). Een voornaam figuur uit de Raad die zich duidelijk als parochiaan van de Sint-Jacobskerk profileerde, was Filips Wielant, president van de Raad. F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jakobsparochie*, Gent, 1975, p. 47.

⁷⁶⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 25 v°. De Bisschop was geen procureur, maar advocaat bij de Raad van Vlaanderen. Met dank aan Joke Verfaillie voor deze correctie. In de *acta capituli* zijn in dezelfde periode nog gelijkaardige voorbeelden te vinden in verband met conflicten rond het begrafenisrecht. Een ander voorbeeld betreft een proces tussen het kapittel en het Wenemaerhospitaal “*niet willende onder onse pastoor ende prochie subiect wesende*”. De pastoor van Sint-Veerle eist immers het recht om in het hospitaal het goddelijk officie te mogen voorgaan en dus de inkomsten te innen. Hij is er echter enkel welkom om diensten te zingen (dus

het kapittel zich eerder rekkelijk op te stellen ten aanzien van het principe wie het als parochianen beschouwde.

Het steeds wat vaag gebleven en kennelijk 'rekbare' statuut van de Sint-Veerleparochie lag ongetwijfeld mee aan de basis van de niet-erkenning van het gebied als stadsparochie zoals bijvoorbeeld het geval was in de eerder aangehaalde Carolijnse Concessie. De gevolgen die dit had voor de identificatie van leken met deze parochiekerk, komen in hoofdstuk 4 aan bod.

assisteren), maar niet om voor te gaan. Omwille van de ligging van het godshuis meent hij hier niettemin aanspraak op te kunnen maken. RAG, SV, nr. 129.

2.5 Het Sint-Veerlekapittel gewikt en gewogen

Tot slot synthetiseren we nog even een aantal gegevens die in dit eerder institutioneel georiënteerde hoofdstuk over het Sint-Veerlekapittel aan bod kwamen en brengen we nog enkele bijkomende elementen ter overweging aan. Het doel hiervan is tot een voorlopige ‘waardering’ van het kapittel te komen, die als uitgangspunt kan dienen voor het tweede luik van het onderzoek. We beperken ons hier om praktische redenen tot de einddatum van de bestudeerde periode (1614) en niet deze van de instelling in haar geheel. Een evaluatie van het belang en de ‘waarde’ van Sint-Veerle kan slechts gebeuren door een vergelijking te maken met andere, gelijkaardige kapittels. Door het toetsen van een aantal beschikbare kwantitatieve en kwalitatieve parameters is het immers mogelijk de positie van de oudste Gentse collegiale in wat we het Vlaamse (grafelijke) kapittellandschap kunnen noemen, duidelijker te situeren⁷⁶¹.

Allereerst kunnen we iets zeggen over de omvang en de ouderdom van de instelling. Met zijn twaalf gebeneficieerde leden was het Sint-Veerlekapittel eerder bescheiden van formaat in vergelijking met de collegiales van Sint-Donatiaan te Brugge en Sint-Pieters te Rijsel. Deze telden in de 14de en 15de eeuw aanzienlijk meer kanunniksprebenden, respectievelijk 32 en 41. Sint-Walburga in Veurne had er vijftien⁷⁶². Sint-Veerle hield gelijke tred met de kapittels gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw in Kortrijk en Brugge en Sint-Salvator in Harelbeke, die respectievelijk over twaalf en dertien prebenden beschikten. Het Sint-Pieterskapittel van Torhout telde negen, later acht prebenden⁷⁶³. De omvorming van de Gentse groep grafelijke hofkapelanen tot een kapittel geschiedde bovendien vrij laat – tussen 1202 en 1207. Andere castrale kapellen zoals Sint-Donaas en Onze-Lieve-Vrouw in Brugge, Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Walburga in Veurne, Sint-Martinus en Sint-Winnok in Sint-Winnoksbergen (Bergues), Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Gerulphus in Drongen, Sint-Vulmerus (Saint-Vulmer) in Boulogne en Onze-Lieve-Vrouw

⁷⁶¹ Het lijkt ons logisch om de focus hier vooral te leggen op stichtingen met een gelijkaardige achtergrond, eerder dan bijvoorbeeld de vergelijking te maken met kathedrale kapittels of instellingen uit verderaf gelegen regio's. We baseren ons voor het vergelijkingsmateriaal op de resultaten en gegevens die reeds door andere auteurs werden verzameld.

⁷⁶² B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 332-333.

⁷⁶³ Zie hiervoor de overzichtstabel bij P. Trio, « Les collégiales », p. 37, die weliswaar ten onrechte dertien prebenden vermeldt bij Sint-Veerle en Sint-Salvator tijdens de 14de-15de eeuw. Wellicht werden hier prebenden van respectievelijk proost en deken meegerekend, die op dat ogenblik in deze kapittels geen beneficie hadden, *ut supra* en G. Declercq, “Het ontstaan van het Sint-Salvatorskapittel”, p. 188.

en Sint-Amatus (Saint-Amé) in Douai werden reeds aan het eind van de 9de en in de eerste helft van de 10de eeuw gesticht⁷⁶⁴.

Ook aan de waarde van de prebenden en het aandeel van Sint-Veerle in de taxatie van de clerus kan informatie worden gekoppeld over het ‘gewicht’ van het kapittel. We wezen hoger reeds op de vrijstelling van wijn- en bieraccijnzen die het kapittel met betrekking tot zijn kelders te beurt viel. In theorie was de clerus fiscaal immuun sinds het derde Concilie van Lateranen (1179), maar dit blijkt in de praktijk niet steeds het geval te zijn geweest. Zo konden pauselijke tienden, belastingen die binnen de Kerk werden geheven ten behoeve van de financiering van de kruistochten, ook worden geïnd ten voordele van wereldlijke instanties zoals de graven van Vlaanderen⁷⁶⁵. Hoger wezen we al op de repartitietabellen die in dit kader als richtlijn bij de inning van deze tienden werden gebruikt, de zogenoemde *pouillés*. Het zijn verdeelsleutels die *quoten* aanduiden, namelijk de waarde van beneficiëes met aftrek van de lasten, of kortweg het belastbaar vermogen. Aan de hand van deze lijsten kan in theorie de waarde van de kerkelijke instellingen tegen elkaar worden afgewogen, ook al zijn tegen deze methode evenzeer bezwaren in te brengen⁷⁶⁶. Naast deze in essentie kerkelijke belasting, werd de clerus eveneens in het systeem van de bedden ingeschakeld en werden bij de geestelijken dus ook buitengewone belastingen geïnd⁷⁶⁷. Zonder hier al te diep op de specifieke eigenschappen van beide vormen van fiscaliteit in te gaan, kunnen we stellen dat de *quoten* voor alle types kerkelijke instellingen golden, terwijl in het bedesysteem per gevraagde bedde een aantal types werden geselecteerd (bijvoorbeeld enkel abdijen en kapittels).

⁷⁶⁴ B. Meijns, « Les collégiales », p. 17 ; *Idem*, « Les premières collégiales », p. 540-541.

⁷⁶⁵ Over de pauselijke tienden, zie U. Berlière, « Les décimes », p. 99-125.

⁷⁶⁶ W. Prevenier, “De verhouding van de clerus tot de locale en regionale overheid in het graafschap Vlaanderen in de Late Middeleeuwen”, *SHG*, CIII, 1968, p. 12-14. De gegevens uit de *pouillés* zijn immers erg statisch, want kleinere of nieuwe beneficiëes werden niet opgenomen. De basis van deze lijsten dateerde namelijk uit de tweede helft van de 13de eeuw, maar werd wellicht niet aangepast. Bovendien was een onderschatting van de inkomsten een middel om belastingen te ontlopen. In 1467 verzocht de bisschop van Doornik de paus om de taxatielijsten te actualiseren, wat niet gebeurde. Eind 15de eeuw werd nog steeds de oude *taxatio* gehanteerd. H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 294; J. Warichez, « État bénéficial ».

⁷⁶⁷ Traditioneel kwamen de bedden ten laste van de zogenoemde ‘derde stand’, bestaande uit de steden en kasselrijen in het graafschap. De bedden ten laste van de clerus werden buiten dit systeem om geheven. W. Prevenier, “De verhouding”, p. 14.

Tabel 7 Procentueel aandeel in de bedde per jaar van inning en plaats in de rangorde (PR), met aanduiding van het onderscheid tussen ontwerp (O) en de reële geïnde bedde (RB)⁷⁶⁸

	1294		1394 (O)		1394 (RB)		1397 (O)		1397 (RB)		1423	
	%	PR	%	PR	%	PR	%	PR	%	PR	%	PR
Sint-Donatiaan Brugge	3,83	5	4,22	5	4,17	4	7,13	4	7,82	1	5,84	1
Sint-Walburga Veurne	2,30	11	1,97	17	2,61	14	2,76	14	3,48	9	3,03	11
Sint-Pieter Rijsel	1,51	21	5,63	4	4,17	4	4,54	5	4,34	5	/	/
Sint-Salvator Harelbeke	1,24	27	1,97	17	1,82	20	1,70	20	1,52	26	3,97	6
Onze-Lieve-Vrouw Kortrijk	1,10	31	3,52	8	3,26	11	2,95	11	3,26	10	3,97	6
Sint-Veerle Gent	0,86	35	0,84	33	/	/	0,41	45	0,46	41	0,56	35
Sint-Amatus Douai	0,49	47	1,41	23	/	/	1,62	21	1,56	23	/	/
Onze-Lieve-Vrouw Cassel	0,28	64	0,35	42	0,31	44	0,29	47	0,26	48	0,56	35

Een doorgedreven analyse van deze gegevens is hier niet aan de orde, maar in één oogopslag wordt wel duidelijk dat het aandeel van Sint-Veerle eerder gering was, zowel vergeleken met grote kapittels als met instellingen van gelijke omvang⁷⁶⁹. Het kapittel

⁷⁶⁸ De selecties van cijfergegevens werden overgenomen uit *ibidem*, p. 37, 40-41. Voor een ruimer overzicht verwijzen we dan ook naar deze publicatie.

⁷⁶⁹ Het Rijselse kapittel wist deze positie bovendien ook tijdens de vroegmoderne periode te handhaven: « Le chapitre représentait une puissance temporelle de premier ordre et sa richesse était proverbiale ». A. Lottin,

bekleedde voor de reële inningen de 35ste (1294), 41ste (1397) en 35ste (1423) plaats in een ranking van 88 instellingen, waaronder zich weliswaar een aantal *ex aequo*'s bevonden. Het situeert zich hiermee iets boven de middenmoot. Aangezien we de repartitie van de beden als “een kapitaalsbelasting in de kiem” mogen beschouwen, verschaft dit ons geen onbelangrijke informatie over de vermogenspositie van het Sint-Veerlekapittel⁷⁷⁰. Opmerkelijk is bovendien dat Sint-Veerle ook een rol speelde in de inning van de bede van 1436, waarvoor een kanunnik van het kapittel samen met reguliere en seculiere clerici uit Gent, Brugge, Veurne, Doornik, Koksijde en Terwaan als vertegenwoordiger werd afgevaardigd.

Tabel 8 Aandeel in de *pouillé* van 1362 per instelling (selectie)

Instelling	Aandeel in <i>pouillé</i>	Ranking
Sint-Pieter Rijsel	6,16 %	3
Sint-Donaas Brugge	4,82 %	4
Sint-Amatus Douai	4,17 %	6
Sint-Walburga Veurne	1,88 %	18
Sint-Veerle Gent	0,80 %	33
Sint-Salvator Harelbeke	0,87 %	35
Onze-Lieve-Vrouw Cassel	0,60 %	38
Onze-Lieve-Vrouw Kortrijk	0,45 %	42

Een selectie van gegevens uit de *pouillé* van 1362 geeft een gelijkaardig beeld in verband met de positie van Sint-Veerle, dat een 33ste plaats bekleedt (op 75 instellingen) in de rangorde van de taxatie. Opvallend is wel dat het aandeel van bijvoorbeeld Sint-Salvator in Harelbeke en Onze-Lieve-Vrouw in Kortrijk hier duidelijk geringer is (respectievelijk de 35ste en 42ste plaats) en zich dichterbij de buurt van dit van Sint-Veerle situeert, in vergelijking met hun aandeel in de beden in dezelfde periode. Qua vermogen kunnen we

Lille. *Citadelle de la contre-réforme? (1598-1668)*, Dunkerque, 1984, p. 78. Voor Brugge zie H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 294-296.

⁷⁷⁰ Voorzichtigheid is hier niettemin geboden. Bij de toekenning van de beden kunnen ‘valse elementen’ een rol hebben gespeeld, zoals bijvoorbeeld de uitzonderlijke toegeeflijkheid van bepaalde instellingen ten aanzien van de vorst of een stijging van het aantal getaxeerde instellingen. Deze kunnen een vermogensinterpretatie op basis van de repartitie logischerwijze beïnvloeden. W. Prevenier, “De verhouding”, p. 24.

het Sint-Veerlekapittel dus als een instelling van gemiddelde omvang beschouwen. Prebenden waaraan uitzonderlijk grote inkomsten waren verbonden, kwamen in het Sint-Veerlekapittel niet echt voor. Deze vaststelling ontlokte aan Roger Witdouck de stelling dat Sint-Veerle “*geen trekpleister [was] voor ambitieuze geestelijken*”⁷⁷¹. Het algemene goederenbezit van het kapittel bestond uit eigendommen en tienden in Wetteren, Sleidinge, Zaffelare, Lovendegem, Burst, Doornzele, Mendonk, Desteldonk en Lochristi. Helaas gingen heel wat poldergebieden door de noodlottige 15de-eeuwse stormvloeden verloren. Voornamelijk de overstromingen van 1410, 1428 en 1487 lieten hun sporen na in het kapittelbezit⁷⁷². Tijdens de 16de eeuw zou het kapittel deze calamiteiten aanhalen als medeoorzaak van zijn materiële lijdensweg.

Naast het materiële aspect kan het Sint-Veerlekapittel ook worden geëvalueerd op wat we als zijn ‘dienstbaarheid’ kunnen omschrijven. Onder 2.3.4 wezen we al op de functies die kapittels voor de lekenwereld konden vervullen. Hieruit bleek dat Sint-Veerle slechts op één gebied een min of meer langdurige rol van betekenis speelde, met name in het toezicht op het stedelijk onderwijs. Ook de kapittels van Rijsel, Brugge en Kortrijk beschikten over een gelijkaardige bevoegdheid⁷⁷³. In de eerste helft van de 16de eeuw moest Sint-Veerle deze positie prijsgeven aan de pas opgerichte Sint-Baafscollegiale⁷⁷⁴.

In tegenstelling tot een aantal andere grafelijke kapittels van eerder bescheiden omvang, beschikte Sint-Veerle enkel over het patronaat van de eigen parochie⁷⁷⁵. Hiervoor kan een tweeledige verklaring worden gegeven: enerzijds doofde het systeem van het schenken van *altaria* ter begiftiging van nieuwe stichtingen omstreeks de 13de eeuw uit⁷⁷⁶. Gezien de late stichting van Sint-Veerle, lijkt dit een logische situatie⁷⁷⁷.

⁷⁷¹ R. Witdouck, *Kapittels*, p. 192.

⁷⁷² L.-A. Colinez, *Collégiale*, p. 17-18.

⁷⁷³ A. Dewitte, “Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen”, *HGGB*, CIX, 1972, p. 145-217; R. Witdouck, “Kapittels”, p. 263.

⁷⁷⁴ Een ietwat gelijkaardige situatie deed zich voor in het Kortrijkse, waar de kapittelschool werd overvleugeld door de scholaster van de kathedraal van Doornik. De school zou ophouden te bestaan in 1589. R. Witdouck, “Kapittels”, p. 185. Zie ook H. Vercruysse, « L'école chapitrale de Notre-Dame et les établissements d'enseignement moyen à Courtrai », *HKGOKK*, VI, 1908-1909, p. 66-90.

⁷⁷⁵ Het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Kortrijk bijvoorbeeld, bezat patronaatsrechten in Rollegem, Kortrijk Marke en de Vier Ambachten. Sint-Salvator in Harelbeke bezat de altaren van Harelbeke, Zwevegem, Maldegem, Desselgem, Hulste, Tielt, Meulebeke, Ingelmunster en Koolskamp. R. Witdouck, “Kapittels”, p. 132-133, 179; M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 146. Zie ook de tabel opgenomen bij P. Trio, « Les collégiales », p. 37.

⁷⁷⁶ Er bestond een duidelijke correlatie tussen het oprichten of hervormen van religieuze instellingen en het overdragen van *altaria* of bidplaatsen aan dergelijke stichtingen. Vooral in de 11de en 12de eeuw lijkt deze trend zeer sterk te zijn geweest. M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 106, 160, 226-228. Het niet beschikken over altaarrechten en de hieraan verbonden inkomsten betekende, vergeleken met de andere stichtingen, logischerwijs minder financiële armslag voor het Sint-Veerlekapittel.

Anderzijds was ook de aanwezigheid van twee machtige patronaatsheren als de Sint-Baafs- en Sint-Pietersabdij niet vreemd aan deze situatie. Zij bezaten als het ware reeds het monopolie over de parochies en altaren in de wijde omgeving van Gent, waardoor de spreekwoordelijke koek al vóór de oprichting van het Sint-Veerlekapittel voornamelijk onder hun twee was verdeeld⁷⁷⁸.

Qua kanselarijwerking bleef het aandeel van Sint-Veerle eveneens beperkt. Geen enkele van de Vlaamse collegiales kon zich meten met de positie die het Sint-Donatiaanskapittel – via zijn proost – op dit gebied wist te verwerven. Ook een vaste fiscale of financiële functie met betrekking tot het grafelijke domein lijkt het Sint-Veerlekapittel niet echt te hebben gehad. Opnieuw kan worden verwezen naar de laattijdige reconversie van het Gentse college van burchtkapelanen als verklarende factor voor de bescheiden rol van Sint-Veerle in een facet van de traditionele ‘kapittelactiviteiten’. Omstreeks de 13de eeuw was de evolutie naar een laïcisering van het grafelijk ambtenarenapparaat immers reeds ingezet⁷⁷⁹. Daarenboven staat voor dezelfde periode niet vast hoe de rol van de kapittels als schriftcentra voor de graaf moet worden geïnterpreteerd: als opleidingscentrum, rekruteringscentrum of ‘beloning’ voor bewezen diensten⁷⁸⁰. Aansluitend hierbij bestaan er niet meteen aanwijzingen dat het Sint-Veerlekapittel over een rijke bibliotheek beschikte. Evenmin hebben we gegevens over een potentiële functie als literair centrum, wat bijvoorbeeld in Brugge en Rijsel wél het geval was⁷⁸¹. In verband met de kapittelbibliotheek moet hier gewezen

⁷⁷⁷ In dit verband kan worden opgemerkt dat het Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekapittel, dat eveneens vrij ‘laat’ (omstreeks 1200) werd opgericht, wél nog patronaatsrechten over andere parochies wist te verkrijgen, zoals eerder aangehaald. Wellicht heeft dit te maken met de lokale resistentie van het *personas*systeem, waarbij wereldlijke heren (zoals de graaf van Vlaanderen) als kapitaalkrachtige ‘beschermers’ van bidplaatsen werden aangesteld en er bijgevolg over konden beschikken. M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 173.

⁷⁷⁸ De Sint-Baafsabdij oefende omstreeks 1450 het patronaatsrecht uit over 38 parochies in het bisdom Doornik (inclusief de Gentse Sint-Michielsparochie), terwijl Sint-Pieters er maar liefst 59 ter beschikking had (waaronder de Sint-Jans-, Sint-Jacobs- en Sint-Niklaasparochie in Gent). R. Witdouck, “Kapittels”, p. 190. Beide elementen – de late stichting van het Sint-Veerlekapittel en de verworven voorrechten van de abdijen – kunnen bovendien als verklaring dienen waarom Gent tot 1536 slechts één kapittel telde, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Brugge.

⁷⁷⁹ Th. de Hemptinne, W. Prevenier, M. Vandermaesen, « La chancellerie », p. 111-112.

⁷⁸⁰ E. De Paermentier, *In cuius rei*, p. 551. Het geringe belang van Sint-Veerle als schriftcentrum in totaalperspectief staat bijgevolg niet noodzakelijk haaks op de eerder geformuleerde hypothese in verband met de rol die *clerici*/hofkapelanen kunnen hebben gespeeld bij de stichting van het kapittel. Een interessant figuur in het opzicht van de vraag naar de rol van de kapittels als schriftcentra is Petrus de Duaco, grafelijke klerk en kanunnik van zowel Sint-Donatiaan te Brugge, Sint-Pieters in Rijsel als Sint-Veerle te Gent. A. Gryspeerdt, *Dekens en kanunniken*, p. 222-224.

⁷⁸¹ Brugge: A. Dewitte, “De grafelijke Sint-Donaaskerk te Brugge als middeleeuws cultuurcentrum”, *Studiën en Berichten*, LXVIII, 1971, p. 207-224; *Idem*, “Boek- en bibliotheekwezen in de Brugse Sint-Donaaskerk, 13de-15de eeuw”, *Archivum Artis Lovaniense*, 1971; A. Derolez, “De bibliotheek van het kapittel van Sint-Donaas te Brugge

worden op de zware vernielingen waaraan de instelling eind 16de eeuw ten prooi viel, die een eventuele collectie kunnen hebben vernietigd. Niettemin golden wellicht vooral de grotere kapittels als kernen van literaire cultuur. In Gent leek een dergelijke functie voornamelijk weggelegd voor – opnieuw – de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij⁷⁸².

Tijdens de middeleeuwen vormde de Sint-Veerlekerk het logische centrum van verering van de patroonheilige, hoewel de Lotharingische patrones van het kapittel ook op andere plaatsen in de stad werd bedacht⁷⁸³. Er lijkt daarenboven geen onmiskenbare link te zijn geweest tussen de Veerledevotie en grote economische evenementen zoals jaarmarkten, wat op andere plaatsen wel het geval was. Specifiek in het Gentse speelde Sint-Baafsmis (1 oktober) op dit vlak een aanzienlijker rol⁷⁸⁴. Opmerkelijk is wel dat de ‘kapittelheilige’ zich wist op te werken tot de (mede)patrones van de stedelijke gemeenschap wat aan het begin van de 13de eeuw een vaker voorkomend fenomeen was⁷⁸⁵. Zeker in de 15de eeuw gold de historisch fictieve Heilige Lieven, wiens cultus voornamelijk vanuit de Sint-Baafsabdij werd gestimuleerd, als dé Gentse heilige bij uitstek⁷⁸⁶. Opmerkelijk is verder dat in het omstreeks 1382 opgestelde allegorisch

in de Middeleeuwen”, *HKZMTLG*, XV, 1961, p. 159-173, 163-165. Zie ook de bijdragen van onder meer A. Dewitte en A. Derolez in *Vlaamse kunst op perkament. Handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw : tentoonstelling ingericht door de Stad Brugge in het Gruuthusemuseum 18 juli-18 oktober 1981*, Brugge, 1981; H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 503-504. Rijsel: E. Hautcoeur, *Histoire de l’église de Saint-Pierre de Lille*, II, 1897, p. 107-109, 442 ; G. Schnuerer, *Kerk en beschaving in de Middeleeuwen*, III, Haarlem, 1941, p. 198.

⁷⁸² A. Derolez, “Scriptorium en bibliotheek tijdens de Middeleeuwen”, in G. Declercq, *Ganda en Blandinium*, p. 147-160.

⁷⁸³ Dit was logischerwijze het geval in de Sint-Baafsabdij, die de relieken van de heilige in de Sint-Veerlekapel had ondergebracht. In de abdij werd onder meer een officie voor Sint-Pharaïldis gezongen. B. Haggh, “Muziek in de handschriften van de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij”, in G. Declercq (ed.), *Ganda en Blandinium*, p. 163. Zeker in de 16de eeuw (toen de abdij reeds tot een kapittel was omgevormd) was deze verering van gering belang. P. Trio, “Volksdevotionele aspecten in de Sint-Jans- en de Sint-Baafskerk (tot circa 1560)”, in B. Bouckaert (ed.), *De Sint-Baafskathedraal*, p. 40.

⁷⁸⁴ M. Yamada, « Le mouvement », p. 778-779. Frans Blockmans omschrijft dit evenement op de volgende manier : « ... une foule énorme se rencontre alors à Gand, les uns pour la fête religieuse, d’autres pour s’adonner aux affaires pendant la foire, d’autres encore simplement curiositate nundinarum ». F. Blockmans, « L’équipement commercial de la Flandre avant 1300 », *Annales de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique. Congrès de Namur*, 1938-1939, p. 284.

⁷⁸⁵ Een gelijkaardige tendens deed zich namelijk voor in Brussel, Mechelen, Lier en Bergen, met de respectievelijke heiligen Goedele, Rombout, Gummarus en Waldetrudis. J. Deploige, *Hagiografische strategieën*, p. 277-281. Deploige wijst voor wat het einde van de 12de en de 13de eeuw betreft op de toegenomen populariteit van heiligen die de grootsheid en het belang van de instellingen die aan hen werden gewijd, in de verf zetten. De heiligen in kwestie werden hierbij steeds adellijker voorgesteld en hun daden werden in een historisch meer verdicht verleden geplaatst. Ook de ‘spektakelwaarde’ van de (vooral vrouwelijke) heiligen in kwestie ging een grotere rol spelen.

⁷⁸⁶ De bekendste exponent hiervan was de massaal bijgewoonde processie van de Gentenaren naar Sint-Lievens-Houtem, die jaarlijks op 28 en 29 juni plaatsvond. De combinatie met excessief drankverbruik deed de

gedicht “de Maagd van Gent” sprake is van de bescherming van deze maagd (de stad Gent) tegen haar vader (de graaf van Vlaanderen) door niet minder dan vijftwintig heiligen. De heiligen in kwestie zijn de patroonheiligen van de Gentse kerken en kapellen, waaronder Sint-Veerle (als grafelijke kapel) schittert door afwezigheid⁷⁸⁷.

Uit het voorgaande blijkt dat we het Sint-Veerlekapittel – wanneer we het in het ruimere kapittellandschap bekijken – als een vrij onopvallende en gemiddelde instelling kunnen beschouwen. De voornaamste verklaring voor de bescheiden rol van Sint-Veerle op het religieuze toneel is wellicht te vinden in de eerder aangehaalde positie van de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij. De historiek van beide instellingen was immers onlosmakelijk verbonden met de ontstaansgeschiedenis van Gent, waardoor ze hun aanzien en invloed reeds lang vóór de stichting van het Sint-Veerlekapittel wisten te consolideren. Van de 10de tot de 12de eeuw kwam de middeleeuwse stadskern tussen de Scheldeoever en het *castrum* tot volle ontwikkeling. Het stedelijke territorium werd in deze periode, zoals hoger reeds aangehaald, ‘verdeeld’ tussen de twee abdijen. Op die manier werd slechts weinig ruimte gelaten voor een derde grote religieuze instelling in het centrum van de stad. De laattijdigheid van de stichting van Sint-Veerle als kapittel biedt daarenboven een verklaring voor de beperkte opname of zelfs het ontbreken van een aantal klassieke kapitteltaken, die mee in functie van de lekenwereld stonden. De eerder beperkte ‘dienstverlening’ die het kapittel vervulde (toezicht op het onderwijs, expeditie van grafelijke charters) ging bovendien vooral terug tot de tijd van het ‘protokapittel’, de groep grafelijke burchtkapelanen van vóór de 13de eeuw. In deze context rijst de vraag wat dan de aanleiding heeft gevormd om het college van grafelijke kapelanen alsnog om te vormen tot een kapittel. Of, scherper geformuleerd: wat was het nut van de stichting van het Sint-Veerlekapittel?

Mogelijk wilde de graaf – in de nasleep van de wijzigende rol van de benedictijnerabdijen en zijn verminderde greep op deze instellingen – alsnog een ‘eigen’ religieuze instelling binnen de stad realiseren, waarover hij het volle patronaatsrecht bezat. Het kapittel kon bovendien als een exponent worden gezien van zijn grafelijke macht en aanwezigheid in de stad, tegenover de toenemende positioneringsdrang waarvan het stedelijk patriciaat blijk gaf. Een dergelijk motief kan ook verband hebben

optocht meer dan eens ontaarden in onlusten, die in 1467 zelfs de aanleiding vormden voor een opstand tegen hertog Karel de Stoute. P. Trio, “Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen. Een historisch overzicht (13de-15de eeuw)”, in G. Declercq (ed.), *Ganda en Blandinium*, p. 71-72. Zie in verband met de Heilige Livinus in Gent en de Sint-Lievensprocessie ook het themanummer van de *HMGOG NR*, LXI, 2007.

⁷⁸⁷ R. Mantels, A.-L. Van Bruaene, C. Verbrugghen, G. Deneckere, “Inleiding”, in R. Mantels, A.-L. Van Bruaene, C. Verbrugghen, G. Deneckere, *Geloven in Gent. Plaatsen van het religieuze verleden*, Gent, 2015, p. 48. We komen hier onder 4.3 op terug.

gehouden met de herinrichting van het burchtgebied aan het einde van de 12de eeuw. Beide elementen (namelijk ingrepen aan het burchtgebied en het etaleren van de grafelijke aanwezigheid) zouden in dat geval als late reflecties van de motieven voor de vroegere grafelijke kapittelstichtingen in Vlaanderen kunnen worden beschouwd⁷⁸⁸. Aan het begin van de 13de eeuw kan ook het motief van de kapittelstichting als ‘verzekering’ voor de goede afloop van de kruistocht waar de toenmalige graaf aan deelnam, een factor zijn geweest. Bovendien mag de mogelijke rol van de hofkapelannen niet over het hoofd worden gezien. Hun eventuele ‘lobbywerk’ om zich naar het voorbeeld van andere grafelijke *clerici* tot een kapittel te laten opwaarderen kon (hoewel niet door rechtstreekse bronnen ondersteund) in de specifieke politieke context van die tijd immers een impuls hebben betekend om de transformatie te realiseren⁷⁸⁹. Welke hypothese ook gelijkenissen met de werkelijke gang van zaken vertoont, het blijft een eigenaardig gegeven dat de naam van de stichter van Sint-Veerle nooit nadrukkelijk werd genoemd. Ondanks de precaire archiefsituatie van het kapittel zelf, is het immers vreemd dat ook in andere archieven geen sporen bewaard bleven die de exacte identiteit van de stichter onthullen. Noch het motief, noch het initiatief voor de Gentse kapittelstichting zijn bijgevolgd zwart op wit duidelijk.

Tot slot van deze evaluatie kunnen we besluiten dat het Sint-Veerlekapittel in het bredere kader een collegiale van gemiddeld belang was. Het wist zich globaal genomen niet uitzonderlijk te profileren – zijn immer met een zweem van mysterie omgeven ontstaanscontext niet te na gesproken⁷⁹⁰. Het hield min of meer gelijke tred met grafelijke kapittels uit kleinere steden als bijvoorbeeld Kortrijk, wat een ietwat ongewoon beeld oplevert. Het belang en de uitstraling van de stad Gent tijdens de middeleeuwen zouden – naar analogie met de toestand in pakweg Brugge – immers een compleet andere situatie doen vermoeden dan degene die we hierboven hebben geschetst. De reeds eeuwenlange aanwezigheid van twee belangrijke benedictijnerabdijen zorgde echter voor een afwijkend scenario.

⁷⁸⁸ Kapittelstichtingen liepen traditioneel parallel met het uitbouwen van het burchtgebied en het consolideren van de grafelijke macht over een bepaald gebied. B. Meijns, *Aken of Jeruzalem*, p. 417.

⁷⁸⁹ Zie de argumentering *ut supra*.

⁷⁹⁰ Een aspect dat hier nog niet aan bod kwam, maar verder wordt behandeld, is dit van de muziekuitvoering (3.2.3.2.4).

Epiloog: logboek van de translaties

In het voorgaande zijn we ingegaan op de geschiedenis en organisatie van de twee onderzochte instellingen. Daarbij lag de nadruk voornamelijk op de eigen werking van elk van beide als afzonderlijke gehelen en in het bijzonder op de periode vóór de translatie van 1614. Aangezien er tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw reeds een kortstondig ‘gezamenlijk’ intermezzo was, staan we hier nog even stil bij de chronologie van de cohabitatie. In wat volgt, behandelen we kort de aanloop naar beide translaties. Daarnaast vatten we samen welke maatregelen de opeenvolgende akten en overeenkomsten van en met de bevoegde instanties – de landvoogd, de aartshertogen, de bisschop en de abt van Sint-Pieters – in verband met de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk stipuleerden.

De eerste poging

Op 17 september 1584 dwong een troepenmacht onder leiding van landvoogd Alexander Farnese het calvinistische bestuur in Gent – dat in de laatste weken van haar bestaan als een “uitzinnig radicaal eiland” werd omschreven – tot capitulatie⁷⁹¹. Het katholieke leven moest gezien de enorme materiële schade die was geleden, volledig worden heropgebouwd. In de daaropvolgende decennia namen vooral religieuze congregaties een hoge vlucht en wisten zich goed te positioneren in het hertekende religieuze landschap. Religieuze orden als de jezuïeten, kapucijnen en augustijnen wisten zich duidelijk te profileren als vaandeldragers van het katholiek herstel, onder meer via

⁷⁹¹ J. Decavele, ““Genève” van Vlaanderen”, in J. Decavele (ed.), *Het eind*, p. 59-60; H. Vanderlinden, “Beleg en val in 1584”, in *ibidem*, p. 106-108; J. Decavele, P. Van Peteghem, “Gent ‘absoluut’ getemd”, in J. Decavele (ed.), *Gent. Apologie*, p. 107-113.

onderwijs en predikatie⁷⁹². Op het parochiale niveau was eveneens sprake van een restauratiedynamiek, die zowel van bovenaf door het lokale en centrale bestuur, als van onderuit door de parochianen werd gestuurd⁷⁹³. Vrij snel moet duidelijk zijn geworden dat voor de Sint-Veerlekerk een restauratie van het gebouw geen realistische optie was. Wellicht lag het besef dat volledig herstel met een tekort aan eigen middelen en het ontbreken van externe steun door het lage aantal parochianen een onhaalbare kaart was, aan de basis hiervan⁷⁹⁴. Een translatie naar een andere kerk waar het kapittel over de infrastructuur zou beschikken om het van zijn taken te kwijten, was bijgevolg de enige mogelijkheid. Op 10 mei 1585 was het zo ver en verordende landvoogd Farnese de translatie van het kanunnikencollege naar de Sint-Niklaaskerk. Blijkens de *acta capituli* werden ook gesprekken gevoerd met de betrokkenen van de Sint-Baafs- en Sint-Michielskerk, maar werd uiteindelijk omwille van de nabijheid geopteerd voor de Sint-Niklaaskerk⁷⁹⁵. Dit lijkt op zich een valabel argument, maar was in werkelijkheid wellicht een drogreden, die moest verbergen dat het kapittel in het zand had gebeten. De zeer beknopte aantekeningen in de *acta* reppen immers met geen woord over de precieze aard of inhoud van de gevoerde besprekingen.

Wat voorafging, najaar 1584

In het archief van de officialiteit van het aartsbisdom Mechelen bevindt zich een dossier dat interessante gegevens bevat over de translatievoornemens die kort na de herovering van Gent vorm kregen. In het dossier bleef onder meer een rekest van de pastoor, kerkmeesters en notabelen bewaard, dat door hen aan de landsheer werd gericht in november 1584. Daarin stelden ze dat de Sint-Niklaaskerk erg te lijden had gehad onder de turbulente doortocht van de rebellen maar helaas over te weinig middelen beschikte om een herstel op korte termijn te realiseren. Als oplossing hiervoor zagen ze een translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de parochiekerk. De verzoekers

⁷⁹² A.-L. Van Bruaene, “A Religious Republic and Fortress”, in M. Boone, G. Deneckere (eds.), *Ghent. A City of All Times*, Brussel, 2010, p. 116-118.

⁷⁹³ Zowel Margaretha van Parma als Alexander Farnese verordenden dat de parochiekerken dienden te worden gerestaureerd. A. Spicer, “After Iconoclasm. Reconciliation and Resacralisation in the Southern Netherlands, c. 1566-1585”, *The Sixteenth Century Journal*, 44, 2013, 2, p. 411-413. Het Gentse stadsbestuur stuurde dan weer sterk aan op actie van de gilden en broederschappen voor het restaureren van hun kapellen: M. van Vaernewijck, *Van die beroerlicke tijden*, II, p. 258-259, III, p. 293-295.

⁷⁹⁴ M. Bauwens, A. Somers, “The Institutional Nature of the Parish and the Restoration of the Church after Iconoclasm. The Case of St James and St Pharahild in Ghent (1566-1614)”, *BTFG*, XCIII, 2015, 3-4, te verschijnen.

⁷⁹⁵ Zowel in vogelvlucht gemeten als rekening houdend met het stratenplan is dit inderdaad het geval: de afstand van het Sint-Veerleplein tot aan het portaal van Sint-Niklaas was korter dan deze tot aan de Sint-Michielskerk. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 117 v° e.v.

werden in hun vraag gesteund door de schepenen van de stad Gent, die eveneens een rekest tot de overheid richtten waarin ze de aanvragers volmondig bijvielen. Uit het dossier blijkt echter ook dat de voorkeur van het kapittel zelf eerder naar de Sint-Michielskerk en (vooral) de Sint-Baafskathedraal leek uit te gaan. De argumenten van de verzoekers luiden onder meer dat de Sint-Niklaaskerk tot de mooiste en belangrijkste kerken van de stad behoorde:

« ... l'église de la dicte paroisse est la plus accomplie pour le bastiment et une belle et haute tour, assise sur le grand marché à l'oeuil et regard des manans et estrangers au coeur de la dicte ville »

Volgens hen was de Sint-Michielskerk “...*bien dotée mais petite et imparfaicte mal assise*”. In de Sint-Baafskathedraal zou het kapittel dan weer op de luister van zijn diensten moeten inboeten, tweede in rang zijn en bovendien zijn naam verliezen. Met de steun van de abt van de Sint-Pietersabdij – de patroon van zowel Sint-Niklaas als Sint-Michiël – werd bovendien expliciet verzocht om níét voor deze laatste parochiekerk te opteren. In de documenten staat niet zozeer het belang van het kapittel voorop, als wel de dringende vraag om de Sint-Niklaaskerk te redden van verval. In een apostille van 4 december datzelfde jaar staat bovendien te lezen dat het verzoek voor advies zal worden voorgelegd aan de aartsbisschop van Mechelen en dat het de kapittelheren in tussentijd verboden is initiatieven te nemen zonder goedkeuring van de vorst.

Uit de overige argumentatiestukken blijkt dat de Sint-Niklaaskerk behoorlijk wat inkomsten had, namelijk 100 lb. gr. per jaar uit goederen van de kerkfabriek en de cotidiane. Daarnaast wordt gewag gemaakt van een opmerkelijke inzet van “*een cleen ghemeente in zo benaudt eenen tydt*”. Zo werd immers een som van 30 lb. gr. verzameld uit ommegangen in amper twee maanden tijd. Verder werd er 24 lb. aan aalmoezen ontvangen in dezelfde tijdsspanne, waarbij de ommegangen tijdens het sermoen ter waarde van 10 gulden nog niet waren meegerekend. Niettegenstaande de materiële toestand van de kerk, die onderhevig was aan wind, regen en koude, was er dus sprake van een grote inzet van de parochianen. Daarenboven werd veel hulp in natura geboden door het schenken of uitlenen van herstellmateriaal. Er waren met andere woorden middelen genoeg om de kerk te repareren. Verder wordt onderstreept dat bisschop Cornelius Jansenius als pastoor van de kerk een geleerd man of licentiaat in de theologie wenste, en dat hij de kerk ook van meer middelen wilde voorzien. Daarnaast was het ook zijn bedoeling het aantal parochianen te verhogen, maar dit stuitte op protest van de pastoors van de Sint-Michielskerk. Verder wordt aangehaald dat de huidige pastoor van de kerk (wellicht Zacharias Rots, *ut infra*) de kamerling en klerk van de bisschop is en bijgevolg een geschikte geestelijke. Een dergelijk figuur was nodig, want de Sint-Niklaaskerk was nog blijkens het betoog “*de bequaemste kercke om proffyt an zielen te doene*”. Het voorzien van gepaste middelen voor een goede pastoor was – in tijden van katholiek herstel – bijgevolg noodzakelijk. Andere argumenten luiden dat de kerk van

Sint-Veerle was afgebroken en dat het kapittel over een kleine parochie beschikt, net als Sint-Niklaas. Ook wordt aangehaald dat beide kerken ouder zijn dan de andere parochiekerken (wat zoals we hoger reeds bespraken weliswaar niet correct is). Sint-Veerle was de oudste stichting (van haar type) en hoorde volgens de verzoekers daarom niet in de Sint-Baafskathedraal te worden ondergebracht, aangezien dit kapittel een creatie van recente datum was en Sint-Veerle niet alleen zou onderdrukken, maar ook zijn naam zou doen verliezen. De andere optie, de Sint-Michielskerk, was weliswaar rijk, maar ongeschikt en minder mooi.

Het kapittel stelde daartegenover dat ze *“soberlick ghefundeert”* waren en ook dat *“twee naecte qualick malcanderen cleeden”*, om de translatie naar Sint-Niklaas af te wijzen. Ze deden hun kerk volgens de verzoekers oneer aan door ze zo arm voor te stellen, ze was immers de kapel van de vorsten en heeft altijd mooie diensten gehad. Daarenboven bezat het kapittel mooie huizen waarop ze renten inden, die ze schijnbaar vooral voor eigen profijt aanwendden. Een andere opmerking luidt dat de collegiale een onderling akkoord trachtte te sluiten, zonder hun patroon, de bisschop of de stad hierin te kennen, hoewel deze zaken hen ook aanbelangden.

Verder lezen we dat het kapittel ongeveer dertig jaar eerder overwoog naar de Sint-Niklaaskerk te verhuizen, zonder een andere kerk hiervoor in aanmerking te nemen. Indien het voorliggende rekest voor een translatie niet kan worden ingewilligd, verzoeken ze om andere middelen *“om zo schoon een kercke staende up tschonste vander stadt niet te laten vervallen tot verminderijnghe vanden dienst Gods ende cleenicht vander stadt”*. Ook werd een beroep gedaan op de eerlijkheid van de kanunniken om niet na te laten te vermelden hoe ook zij geleden hebben onder de troebelen, en brengen ze in herinnering dat de stad veel eer zou worden bewezen met een translatie, aangezien Sint-Niklaas de kerk was van de neringen die er veel kapellen hadden. Indien nodig kon de Sint-Niklaaskerk bovendien tegemoet komen aan de kerkfabriek en *cotidiane* van Sint-Veerle om de diensten op te dragen als tevoren. Op het argument van het kapittel dat ze de grote werken vreesden die nodig waren aan de kerk, reageren ze met de garantie dat hierin adequaat zal worden voorzien. Verder werd gesteld dat de kapelanen van het kapittel reeds over een ‘kapittelhuis’ bij de kerk beschikten en dat er in de buurt voldoende mooie huizen te huur of te koop waren, zodat dit evenmin een excuus is. Nogmaals verzoeken ze om hun wens in te willigen *“...zo verre die eere gods ende die ghemeene siraet vander stadt ende zulc doch een werck van consequentie”*.

Het kapittel bracht hiertegen opnieuw een aantal argumenten in, maar deze werden andermaal weerlegd. Het plein bij de kerk (de Korenmarkt) zou volgens de kapittelheren te rumoerig zijn, maar ze moesten rekening houden met het feit dat hier alleen graan werd verhandeld en dat alle transacties tegen het middaguur waren afgelopen. Bovendien was de kerk nog door een kerkhof omringd, waardoor er voldoende afstand was tussen het gebouw en het veronderstelde “tumult”. Meer zelfs,

in vergelijking met het Sint-Veerleplein was het er veel rustiger: het plein voor de kapittelkerk vormde immers dagelijks het toneel voor markten, voor onder meer vlees, eieren en fruit. Bovendien was het er zeer druk door de aanwezigheid van de Raad van Vlaanderen, wat veel verkeer met zich meebracht.

Eens te meer wordt gewezen op het feit dat de kanunniken in de onderhandelingen *cavalier seul* speelden: ze knoopten contacten aan zonder hierin de relevante overheden, bisschop, landvoogd, schepenen en abt, te kennen. Verder wordt opnieuw aangehaald dat de vorige bisschop (Jansenius) het plan had opgevat om Sint-Veerle met Sint-Baafs te verenigen en dat hij van mening was dat de pastoor van Sint-Niklaas een theoloog of andere geleerde diende te zijn. Ook het voornemen dat er een dertigtal jaar eerder was (dus nog voor de oprichting van het bisdom en op initiatief van het kapittel zelf), om Sint-Veerle naar Sint-Niklaas over te brengen, wordt in herinnering gebracht. Bijkomende argumenten waren de centrale ligging van de Sint-Niklaaskerk, het feit dat de kapelannen van het kapittel er vlakbij hun “kapittelhuis” hadden, de mooie nieuwe sacristie en *dito* buurt, het grote kerkhof waardoor de kerk rustig was gelegen en verder de uitrusting van het gebouw: mooie ornamenten, de aanwezigheid van een klok en een orgel, ... Bij dit alles wordt bovendien de ongeschiktheid van de Sint-Michielskerk extra in de verf gezet. Aan het eind van het betoog wordt nog uitgehaald naar de huidige pastoor van de Sint-Veerlekerk, die tevens pastoor was van de Sint-Michielskerk (Livinus Grenier, *ut infra*). Toen hij deken was in het Kortrijkse kapittel zouden hij en zijn broer zich immers met ketterse aangelegenheden hebben ingelaten. Het feit dat “die van Sint-Niklaas” vinden dat hij moet resigneren als pastoor van Sint-Michiel doet veronderstellen dat de voorkeur voor deze kerk mogelijk door de pastoor werd gepromoot. Allicht moeten de beschuldigingen van Sint-Niklaas louter worden gezien als een poging om de pastoor te compromitteren, aangezien we verder geen gelijkaardige getuigenissen over deze geestelijke aantreffen.

In het dossier bevinden zich verder geen stukken die de verdere afwikkeling van de zaak documenteren. Gezien de akte van Farnese van 10 mei het daaropvolgende jaar, blijkt dat de tegenargumenten van het kapittel niet werden gevolgd en er werd geoordeeld dat de Sint-Niklaaskerk inderdaad het meest geschikt was als nieuw onderkomen voor de collegiale.

10 mei 1585

De akte van Alexander Farnese, hertog van Parma, in verband met de eerste translatie van het kapittel is bijzonder kort en bondig. Omtrent de cohabitatie worden immers geen specificaties vastgelegd. De gouverneur van de Nederlanden signaleert wel twee opmerkelijke zaken: ten eerste gebeurde de translatie niet enkel op vraag van het

kapittel zelf: ook de stad Gent diende bij de vorst een rekest in met de unie van beide instellingen als onderwerp. Uit het voorgaande weten we dat het kapittel wellicht om “een” translatie had verzocht, maar daarbij niet noodzakelijkerwijs de Sint-Niklaaskerk in gedachten had.

Een tweede interessant gegeven uit de ordonnantie van de landvoogd betreft het feit dat hij stelt « *ne pouvant pour maintenant resoudre absolument sur l'union requise*”. Wél staat hij het kapittel toe « *de s'accomoder en l'église paroissiale de Saint Nicolas et y faire le Saint service divin, et ce par provision et jusque a ce qu'autrement y soit ordonné* ». Eénieder die het aanbelangde, diende desgevallend « *selon se regler et conduire, sans aucun detournebier, n'y empêchement* »⁷⁹⁶. Er werden met andere woorden geen strikte afspraken gemaakt in verband met de cohabitatie, noch werd ze als definitief beschouwd.

Op 17 mei maakten de kanunniken zich op om tegen Pinksteren – dat jaar op 9 juni – het officie in de Sint-Niklaaskerk te vieren. Een aantal leden van het kapittel werd afgevaardigd om “*te doen maeken lessenaers ende boeken in Sinte Nicolaes kerke*”. Terzelfdertijd werd een andere delegatie er op uitgestuurd om de klok van het kapittel uit het Sint-Elisabethbegijnhof te laten weghalen (*ut supra*).

Op 3 juni werd vervolgens in de kapittelvergadering besloten het aantal kapelanijen tot twaalf te reduceren. Hoger toonden we reeds aan dat dit voornemen dode letter bleef.

Op 28 juni werd door de pastoor, kerkmeesters, Heilige-Geestmeesters en notabelen van Sint-Niklaas besloten dat “*a proximo festo Sancti Joannis articuli concepti vigorem habeant, et omnia sive redditus utriusque ecclesiae in unum redigantur corpus, ita tamen ut in perpetuum faciliter cognoscantur et separari valeant*”⁷⁹⁷. De reactie van het kapittel was veelbetekenend en bood een voorafspiegeling van wat de komende jaren zouden brengen. Veel inbreng hoefde van hen niet te worden verwacht; ze leken vooral te willen teren op de accommodatie die hen in de Sint-Niklaaskerk werd geboden. Zij oordeelden immers dat “*nimis esse prematuram, ende middelertijd hemlieden te quyten ende te employeren der kerke ende andere members goedingen, in als dat reden is ter Gods dienste*”. In de *acta capituli* van de daaropvolgende jaren blijft het echter oorverdovend stil omtrent de hele kwestie. Hoewel de bronnensituatie voor de jaren 1585-1590 niet bijzonder goed is, geeft het feit dat de eerstvolgende vermelding in verband met de translatie de ‘verbrekingbulle’ *Super Unione* is, weinig hoop tot denken dat er in de praktijk ooit een evenwichtige regeling zou zijn geweest. De verantwoordelijken van de Sint-Niklaasparochie hadden zich deze situatie daarenboven voor een groot stuk zelf op de hals gehaald, door hun voorstellen waarin quasi onvoorwaardelijke materiële steun was

⁷⁹⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 118 r°-v°. Hier wordt wellicht het feest van Sint-Jan in de Winter bedoeld, op 27 december.

⁷⁹⁷ *Ibidem*, p. 119 r°

toegezegd. Het gebrek aan een stevige basis voor de cohabitatie leidde onvermijdelijk tot de breuk die op verzoek van de abt van Sint-Pieters door de paus werd bevolen. Vooral het feit dat het kapittel de parochiekerk als de hunne beschouwde, kon bij de prelaat op weinig sympathie rekenen en noopte hem tot drastische maatregelen⁷⁹⁸.

De tweede poging

Tijdens de jaren volgend op de terugkeer van het kapittel naar hun oude locatie moest het zich in oncomfortabele omstandigheden zien te behelpen. In 1592 werden de werken aan het oude koor die na de verbreking van de unie waren aangevat, voltooid. Vervolgens werd het opnieuw gewijd door bisschop Petrus Damant⁷⁹⁹. Ondanks de aanpassingswerken, getuigde de translatieakte van 1614 van “... *quelque petit miserable chœur, bas et nullement suffisant pour y faire le service divin selon leur fondation et cérémonies requises...*”⁸⁰⁰. Het aanzien van het kapittel leek hiermee voorgoed teniet gedaan. In de jaren volgend op de terugkeer naar de oude kerk trachtte de instelling haar imago nog enigszins op te vijzelen door tijdens de kapittelvergaderingen uitvoerig te wijzen op de decreten van het Concilie van Trente (1545-1563) en te ijveren voor een strikte naleving hiervan⁸⁰¹. Op deze manier probeerde het kanunnikencollege zich een contrareformatorisch aura aan te meten, waarmee het zijn jammerlijke status van schijnbaar overbodig geworden instelling binnen de context van de ‘rekatholicisering’ van de stad trachtte te bestrijden. Uiteindelijk zouden plannen rijzen voor een nieuwe translatie naar de Sint-Niklaaskerk, wat de enige haalbare optie bleek. In 1602 werd door het kapittel bij de aartshertogen een rekest ingediend dat verzocht om de collegiale over te mogen brengen naar de Sint-Niklaaskerk. De deken van het Sint-Baafskapittel, Karel-Filips de Rodoan en de voorzitter van de Raad van Vlaanderen Jacob Liebaert werden belast met het onderzoeken van de kwestie⁸⁰². De bronnen blijven vervolgens weer enige tijd stil. In 1604 duiken in de *acta capituli* de eerste aantekeningen op in

⁷⁹⁸ Zie hiervoor een kopie van de bulle van Sixtus V uit 1589 over de rechten van het kapittel. RAG, SV, serie vraagteken, nr. 43, bestanddeel CN2K2.

⁷⁹⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 85 r°. Damant was voor hij tot bisschop van Gent werd gewijd onder meer proost van het Sint-Veerlekapittel.

⁸⁰⁰ RAG, SV, nr. 102.

⁸⁰¹ In verband met het contrareformatorische discours waarvan het kapittel zich in deze periode bediende, zie A. Somers, “., “A Post-Reformational Contradiction? The Survival of the Chapter of St. Pharahild in Ghent at the turn of the Sixteenth Century”, *Journal of Early Modern Christianity*, I, 1, 2014, p. 12-13.

⁸⁰² ARA, Archief van de Audiëntie, nr. 1141. Zie ook RAG, SV, serie charters, nr. 773.

verband met verkennende contacten tussen kapittelleden en de pastoor, kerkmeesters en notabelen van de Sint-Niklaasparochie. Er werd bij die gelegenheid door het kapittel geoordeeld dat de gesprekken op een hoger niveau moesten worden gevoerd, namelijk met de abt en de abdij⁸⁰³. Wellicht herinnerden de kanunniken zich maar al te goed de grieven van de abt uit 1589 en de gevolgen ervan. In maart 1611 was sprake van een translatie “*ad aliam commodorem ecclesiam*”, evenwel zonder nadere specificaties⁸⁰⁴. In het najaar van 1613 kwam in de kapittelvergadering de vraag aan bod of ook de mogelijkheid van een translatie naar een andere Gentse parochiekerk werd onderzocht. Als reactie werd gegeven dat een overbrenging naar de Sint-Niklaaskerk door de bisschop (van der Burch) om verschillende reden “*commodior et opportunior*” werd geacht.⁸⁰⁵ Met het formuleren van tegenargumenten zoals bij de eerste translatie mocht duidelijk geen tijd worden verloren. In de lente van 1614 kwam het hele proces in een stroomversnelling.

Op 14 maart 1614 werden in de kapittelvergadering de afspraken voorgelezen die de proost en deken in naam van het voltallige college van kanunniken hadden vastgelegd met de pastoor en notabelen van de Sint-Niklaasparochie, de abt van Sint-Pieters en de bisschop als getuige. Zowel de overeenkomsten die de proost en deken met de abt als met de pastoor en parochianen sloten, werden door de vergadering goedgekeurd. Bij akte van 20 juni 1614 werd de translatie officieel door de aartshertogen geordonneerd en op 28 juni volgde de eerste gezamenlijke mis. Op 9 februari van het daaropvolgende jaar bekrachtigde ook bisschop Henricus van der Burch de unie. In de akte die naar aanleiding hiervan werd opgesteld, werd niet alleen het charter van Albert en Isabella herhaald. Ook de op 13 en 14 maart 1614 gemaakte praktische afspraken en regelingen tussen proost Leo de Meyere en deken Philippus Jaddaert en respectievelijk de vertegenwoordigers van de Sint-Pietersabdij (abt Cornelius Columbanus Vrancx, coadjutor Joachim Arsenius a Schaick en prior Victor Jours) en de pastoor en notabelen van de parochie, kwamen aan bod. Deze afspraken waren bijzonder praktisch en *to the point* vergeleken met de officiële documenten die (niet) werden opgesteld bij de eerste translatiepoging⁸⁰⁶.

⁸⁰³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 118 v°.

⁸⁰⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 123 v°.

⁸⁰⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 30 v°.

⁸⁰⁶ Voor dit overzicht werd gebruikt gemaakt van de afschriften van de translatieakten aanwezig in RAG, SV, nr. 102 en nr. 158, alsook van RAG, SBB, serie S, nr. 234.

13 maart 1614

Eén van de eerste bepalingen betrof de feestdagen van de patroonheilige Nicolaas en de Heilige Veerle, die volgens het Romeins brevier zouden worden gehuldigd. Het recent vervaardigde tabernakel met de beeltenis van de Heilige Nicolaas moest bovendien zijn plaats achter het hoofdaltaar behouden. De naam van de instelling zou voortaan *ecclesia collegiatae Sanctae Pharaïldis ad Divum Nicholaum* luiden en de kerk zou de eretitel van grafelijke kapel krijgen.

Het kapittel diende een nieuw zegel te laten maken, aangezien het oude verloren was gegaan.

Bij de inhuldiging van een nieuwe graaf van Vlaanderen werd het kapittel geacht zich naar de Sint-Pietersabdij te begeven – de traditionele aankomstplaats – om vervolgens in processie naar het centrum te trekken. Uit de bepalingen in verband met de plaatsen die op dergelijke feestelijkheden in het koor mochten worden ingenomen, blijkt duidelijk dat de kapelannen slechts een tweederangsrol kregen. De kanunniken kregen plaatsen toegewezen “*prima sedilia in frontispicio utriusque lateris a parte altari proximiori*”, terwijl de kapelannen “*poterunt sedere in inferioribus subselliis*”.

Hoger werd reeds aangehaald dat het kapittel de prebende van de laatste deken uit de ‘pre-translatieperiode’ aan de pastoor van Sint-Niklaas afstond. Deze werd bijgevolg ook kanunnik van het kapittel. De abt en zijn opvolgers behielden wel het presentatierecht van de pastoor, ook met de nieuw aangehechte prebende. Indien de pastoorsfunctie vrij zou komen wanneer ook de waardigheid van abt tijdelijk vacant was, mocht de proost wel de presentatie overnemen. De goedkeuring lag bij de bisschop. De abt stond dan weer het beschikkingsrecht over de kapelanij die op dat ogenblik toebehoorde aan Dionysius Blommaert af aan de proost, waarvan de inkomsten ten voordele van het seminarie zouden worden aangewend⁸⁰⁷.

Eerder werd ook reeds het nieuw op te richten, gereduceerde *corpus* van kapelannen vermeld, dat als *capellania de gremio choro* van Sint-Veerle zou voortbestaan. De bezitters van deze kapelanijen werden verplicht tot residentie en frequentie in het koor. De presentatie was in handen van de abt.

Er werd één koster voorzien, die eveneens door de abt werd voorgedragen. Verder ontving de abt de helft van de offeranden die voortaan in de Sint-Niklaaskerk zouden worden omgehaald. Van de opbrengsten van eerste missen gevierd in Sint-Niklaas, zou de opperkoster van de abdij tien stuivers compensatie innen⁸⁰⁸.

⁸⁰⁷ Het betreft wellicht de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor. Blommaert was tevens kanunnik van het Sint-Veerlekapittel.

⁸⁰⁸ Met ‘eerste missen’ worden letterlijk de eerste vieringen bedoeld die door een nieuw gewijde priester werden opgedragen. Deze missen volgden kort na de wijding, in de kerk waaraan de wijdeling verbonden was.

Verder kwam hier ook de reeds aangehaalde bepaling aan bod dat het kapittel een wassen kaars van één pond met een zilveren penning aan de abdij verschuldigd was op het feest van Sint-Petrus en Paulus. De abdij zou voortaan ook het redemptierecht ontvangen voor begrafenissen binnen de aangehechte ‘geografische’ Sint-Veerleparochie, die nu deel uitmaakte van Sint-Niklaas. Het kapittel behield niettemin de zielzorg en het redemptierecht over het eigen koor, de grafelijke kapel, de hovelingen en in het bijzonder over de hoogbaljuw als hoogste grafelijke ambtenaar in de stad. Voor seculieren die geen koordiensten verrichtten, maar door Sint-Veerle begraven werden, was toestemming nodig van de koster van Sint-Pieters.

Verder werd bepaald dat de pastoor van de parochie als vicaris van de abt het officie moest celebreren op het feest van Sint-Nicolaas en op dat van de kerkwijding. De kerkmeesters en Heilige-Geestmeesters werden door de pastoor volgens de oude gebruiken op advies van de notabelen van de parochie aangesteld.

14 maart 1614

Het akkoord met de pastoor, kerk- en armenmeesters behelsde een aantal punten die werden overgenomen uit de overeenkomst met de abt, maar ook een aantal bijkomende zaken⁸⁰⁹. Er werd eveneens melding gemaakt van het zegel, het tabernakel en de naamswijziging, hoewel er expliciet werd toegevoegd dat Sint-Niklaas steeds vóór Sint-Veerle moest worden herdacht. De nieuwe naam van de kerk zette immers vooral het belang van het kapittel in de verf, dus misschien werd dit als een tegemoetkoming hiervoor beschouwd.

Verder werd bepaald dat de pastoor en de kerk- en armenmeesters de administratie over de kerkfabriek en de Heilige Geest op onafhankelijke wijze behielden, zonder inmenging van het kapittel. Verder werd het kapittel geacht de lasten te dragen van het officie, de zeven getijden, de vroeg- en hoogmis en de dagelijkse loven met zang en muziek ter ere van Onze-Lieve-Vrouw. Ze waren verder belast met de bezoldiging van de *phonascus* of zangmeester, de zangers, *mercenarii*, misdienaars en de organist. Van de vier toen aanwezige koralen zouden er twee ten laste komen van de armendis (van Sint-

Dit in tegenstelling tot de priesterwijding zelf, die plaatsvond op een datum en locatie die door de bisschop en het vicariaat werden bepaald. H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 74-75; T. Cooper, *The Last Generation of English Catholic Clergy: Parish Priests in the Diocese of Coventry and Lichfield in the Early Sixteenth Century*, Rochester, 1999, p. 29 (Studies in the History of Medieval Religion).

⁸⁰⁹ In de tekst wordt gesproken van *aeditui parochialis*. Een Franse vertaling van de akte geeft *sacristains* weer. Wellicht wordt hier niet de letterlijke betekenis van koster bedoeld, maar eerder de functie van kerkmeester. Een Nederlandse vertaling van de bepalingen interpreteert deze ook als kerkmeesters. RAG, SV, nr. 102 en RAG, SV, nr. 158.

Niklaas) en twee voor rekening van het kapittel. Voor de bekostiging hiervan moesten ze gedurende vijf jaar de inkomsten uit de *cotidiane* aanwenden. Intussen moest wel al een jaarlijkse som van 8 lb. gr. aan de huidige pastoor worden betaald. Uit de *cotidiane*-inkomsten zou het kapittel een jaarlijkse uitkering ontvangen, die het moest aanwenden voor het zingen van het lof in de kerk. De kerkfabriek zou het kapittel de eerste vijf jaar 100 florijnen geven voor de kosten van licht, wijn en andere zaken nodig voor het goddelijk officie, zowel in als buiten het koor, aangezien ze gedurende die vijf jaar geen *cotidiane*-inkomsten zouden hebben.

De parochiekerk had ook recht op de ‘grote vruchten’ van het eerste jaar uit elk beneficie dat vacant werd, zelfs dat van de proost. Verder moest het kapittel op eigen kosten twaalf stallen laten installeren in het koor, die bij het altaar mochten worden opgesteld. Als er een nieuwe gemeenschappelijke sacristie zou worden gebouwd, moest het college 250 florijnen bijdragen. De parochiekerk nam dan weer de last van de kerkbaljuw, koster, klokkenluider en bedienaars van de kerk en de Heilige Geest op zich, alsook de (visiterende) kapelanen. Zij namen hen in dienst of ontsloegen hen naar eigen goeddunken. Niettemin ondergingen de dienaren van de kerk de jurisdictie van het kapittel. Ook hier werd vermeld dat de diensten ter ere van Onze-Lieve-Vrouw, het Heilig Sacrament en Sint-Anna luisterrijk moesten worden uitgevoerd.

De pastoor behield – naast zijn nieuwe prebende die hij ontving vanaf het overlijden van de huidige deken – alle rechten op de inkomsten en voordelen van zijn pastoorschap. Hij werd wel ontlast van de beurtrol om de hoogmis op te dragen. De huidige pastoor en zijn opvolgers kregen in waardigheid de eerste plaats na de deken. Omwille van zijn dubbele ‘mandaat’, was hij verontschuldigd om bepaalde diensten bij te wonen. Hij kreeg de kapel van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor ter beschikking, tenzij hij omwille van uitzonderlijke omstandigheden “*alst noot doet*” het hoogkoor mocht gebruiken. Zoals de andere kanunniken zou hij deelnemen aan het officie van de hoogmis en aan de feestdagen van de kerkwijding, Sint-Niklaas, *purificatio* of Lichtmis (2 februari), het vigilie van Pasen en Pinksteren, de octaaf van het Heilig Sacrament en Allerzielen. Uit verdere bepalingen bleek dat van hem in eerste instantie werd verwacht zijn taken als pastoor te vervullen en zich daarna als kanunnik aan te sluiten bij de diensten van het kapittel.

Om de organisatie van de diensten vlot te laten verlopen, moest het kapittel ervoor zorgen dat elke zondag, feestdag, adventsdag en andere dagen waarop in de parochie werd gepreekt, de vroegmis vóór het uur van het sermoen werd afgehandeld. Uitzonderlijke gebeurtenissen als plechtige begrafenissen moesten tijdig worden gemeld (vóór de vespers daags voordien), en indien nodig moest de hoogmis worden uitgesteld.

Ambachten en neringen behielden hun kapellen. Vrije kapellen mochten wel door het kapittel worden gebruikt.

Het redemptierecht kwam toe aan de pastoor van Sint-Niklaas, alsook de helft van de offeranden. Aan de pastoor en kerkmeesters diende geen vergoeding te worden betaald voor eerste missen die door kapelanen en kanunniken in de Sint-Niklaaskerk werden opgedragen. Het kapittel behield zoals de dag tevoren reeds bepaald was enkel het redemptierecht over de personele parochie, waarbinnen ook hun patronaatsrecht en presentatierecht intact bleef.

De kanunniken kregen verder het recht om in de kerk begraven te worden (als er plaats was, anders niet). Voor de kapittelleden werd in het koor een gemeenschappelijk graf voorzien, voor de kapelanen erbuiten. Indien ze buiten de kerk wensten te worden begraven, zou het redemptierecht gelden.

Verder werd hier ook een morele boodschap toegevoegd. Het kapittel moest ernaar streven in vrede en rust samen te leven en geen tweedracht te veroorzaken. Problemen met lagere bedienaren moesten worden verzoend en ieder moest zich aan de grenzen van zijn officie houden. Aansluitend werden nog enkele materiële bepalingen toegevoegd. Het kapittel diende zijn ornamenten over te dragen, behalve deze die het voor de eigen diensten nodig had, alsook de klok, die op kosten van het college van kanunniken moest worden hergoten. In geval van problemen of onenigheid zou de bisschop als scheidsrechter en *ordinarius* optreden, wat in overeenstemming was met de decreten uitgevaardigd door het concilie van Trente.

20 juni 1614

Door het bepalen van de afspraken die een translatie zou inhouden, had de abt van Sint-Pieters als patroon van de Sint-Niklaaskerk zich reeds akkoord verklaard met de translatie. De bal lag dus in het kamp van de aartshertogen als patroon van Sint-Veerle. Zij verklaarden zich op 20 juni officieel akkoord met het verzoek van het kapittel om naar de Sint-Niklaaskerk te worden getranslateerd. Dit keer zou ook daadwerkelijk een unie worden gerealiseerd door het samenvoegen van de parochies en de beschikbare middelen. Albert en Isabella benadrukten vooral het belang van deze unie voor het garanderen van het voortbestaan van Sint-Veerle als grafelijke stichting⁸¹⁰. Op advies van de bisschop van Gent en de Raad van Vlaanderen verklaarden ze zich akkoord met het voorstel, maar niet zonder de clausule dat de kapel op het Sint-Veerleplein behouden zou blijven, zoals hoger reeds werd besproken.

⁸¹⁰ Over het belang van deze eretitel voor het voortbestaan van het kapittel, zie A. Somers, « Specialis est capella Flandrie comitis. Le chapitre comtal de Sainte-Pharaïlde jusqu'au XVIIe siècle », in M. Carnier, B. Meijns, *De canonicis*, te verschijnen.

9 februari 1615

Tenslotte bekrachtigde ook de bisschop alle in de eerdere akten vastgelegde bepalingen en voegde er nog enkele zaken aan toe. Zo meldde hij dat Simon de Moor, de pastoor van Sint-Veerle, van zijn zielzorg werd ontheven, evenals van de zondagse mis die hij voor het sermoen diende te verzorgen.

Hij wees ook expliciet op de unie van de prebende van de huidige deken met de pastorie van Sint-Niklaas, die effectief zou ingaan na het overlijden van de eerste.

Met de akte van de bisschop werd de translatie van het Sint-Veerlekapittel met inbegrip van al zijn beneficiés, officies, dienaren, leden en fundaties officieel, en werden beide kerken verenigd. De Sint-Veerlekerk "*quatenus parochialis fuit*" werd bij dezelfde gelegenheid voor eeuwig uitgedoofd. De parochianen uit het (geografische) "*districtus*" van Sint-Veerle, zouden immers voortaan in de Sint-Niklaaskerk de sacramenten ontvangen. Met de pennetrek van de bisschop werden de geografische grenzen van Sint-Veerle van de Gentse parochiekaart geveegd. In dezelfde beweging werd de Sint-Niklaaskerk opgewaardeerd tot zetel van een collegiale.

In de kerk, in de stad, in de wereld

In het tweede deel van deze verhandeling gaan we in op de positie van de twee onderzochte instellingen binnen het ruimere kader. De directe wereldlijke context wordt gevormd door de stad, maar op een hoger niveau was er ook sprake van interactie met wat we in bovenstaande titel generaliserend hebben aangeduid als ‘de wereld’. We onderzoeken zowel de wijze waarop de geestelijkheid van Sint-Niklaas en Sint-Veerle in de maatschappij stond (zowel binnen als buiten het strikt religieuze kader), maar we besteden ook aandacht aan de manier waarop de stad en de wereld bezit namen van de beide kerken.

Hoofdstuk 3 De gebeneficieerde clerus van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel

3.1 Beneficiebezit, benoeming en patronaat

3.1.1 Werking van het beneficiesysteem

In het voorgaande deel van deze verhandeling werd reeds gewezen op het mechanisme van het toewijzen van kerkelijke beneficies. Beneficies of *beneficia* werden daarbij omschreven als het vaste inkomen dat uit een kerkelijk vermogen voortkwam en verbonden was met een bepaald kerkelijk ambt, ofwel het recht op een dergelijk inkomen. Beneficies als kerkelijke benoemingen omvatten ook het officie of de taken die dienden te worden uitgevoerd, zeg maar de lasten van het beneficie⁸¹¹. Ze kunnen worden beschouwd als vaste kerkelijke betrekkingen, waardoor ze bijgevolg financiële zekerheid boden aan de bezitter ervan. Een ander begrip dat we eerder aanhaalden, was de prebende. Prebenden waren gelinkt aan een beneficie (voornamelijk in kapittels) en vormden een vast inkomen, doorgaans afkomstig uit goederen, renten of tienden toebehorend aan de instelling, die aan gebeneficieerden werden toegekend en waaruit ze in hun levensonderhoud konden voorzien⁸¹². Door het verwerven van een prebende werd de geestelijke als het ware ‘aandeelhouder’ van de instelling⁸¹³. Een geestelijke die een beneficie hoopte te verwerven, moest zich in de bewoording van Arnoud-Jan Bijsterveld “in het blikveld zien te manoeuvreren van een instelling of persoon – de

⁸¹¹ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 327.

⁸¹² *Ibidem*, p. 185.

⁸¹³ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 73.

‘patroon’ – die het recht bezat bij de bisschop of de aartsdiaken een kandidaat voor een altaar, kapel of kerk ter benoeming voor te dragen”⁸¹⁴.

In dit onderzoek richten we de focus in het bijzonder op de gebeneficieerden van twee specifieke instellingen, waartoe in het geval van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel zowel pastoors, kanunniken als kapelannen behoorden. Anders gezegd gebeurde de selectie van de onderzoeksgroep op basis van één gemeenschappelijk kenmerk, namelijk het feit dat de bestudeerde clerici over een beneficie in de Sint-Niklaas- dan wel de Sint-Veerlekerk beschikten. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het onderzoek naar de Noord-Brabantse pastoors van Bijsterveld, waarin zowel pastoors-beneficianten als pastoors-waarnemers (plaatsvervangers) werden behandeld, of dat van Hendrik Callewier, die de Brugse seculiere clerus ‘in zijn geheel’, zonder onderscheid tussen beneficianten of officianten bestudeerde⁸¹⁵. Een tweede verschil is dat beide auteurs voor een hoofdzakelijk geografisch afbakeningscriterium kozen, terwijl in ons onderzoek de focus ligt op twee instellingen. In die zin vertoont onze werkwijze eerder parallellen met deze van Raf De Keyser, Bram van den Hoven van Genderen of Hélène Millet, die in hun doctoraatsonderzoek uitvoerig aandacht besteedden aan de kanunniken van respectievelijk het Brugse Sint-Donatiaanskapittel, het Utrechtse Oudmunster en het kathedraal kapittel van Laon, dus een afgebakende groep binnen één instelling⁸¹⁶. Beide auteurs richtten zich evenwel op één ‘type’ beneficiant binnen telkens één instelling. Dit heeft als voordeel dat de doelgroep van het onderzoek specifiek en bijgevolg makkelijk te identificeren is.

Door het feit dat er in het bijzonder over de gebeneficieerden wordt gewerkt, valt één en ander te vermelden over het verwerven of ‘verlaten’ van beneficiës. In dit verband komen in eerste instantie twee grote patronaatsheren in beeld. Het betreft enerzijds een aanzienlijke leek, anderzijds een prelaat, met name de graaf van Vlaanderen en de abt van de Gentse Sint-Pietersabdij. Zij waren degenen die over de beneficiës beschikten die in beide instellingen te begeven waren. Binnen Sint-Veerle speelde ook het kapittel zelf hierin een rol: niet alleen werd een deel van de kanunniksprebeden door de proost begeven, de keuze van de kapelannen gebeurde grotendeels bij beurtrol door de kanunniken. Tot 1613 beschikte de graaf van Vlaanderen over vijf van de twaalf, vervolgens over zes en in de loop van de 17de eeuw over zeven kanonikaten in Sint-Veerle⁸¹⁷. In de Sint-Niklaaskerk werden de pastoorsfuncties begeven door de abt van Sint-Pieters, terwijl ook de toewijzing van het merendeel van de kapelanijen (waarbij de

⁸¹⁴ *Ibidem*, p. 213.

⁸¹⁵ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 61-62; H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 20.

⁸¹⁶ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*; H. Millet, *Les chanoines*; B. Van den Hoven van Genderen, *De Heren van de kerk*.

⁸¹⁷ Zie 2.3.3.1.

presentatie niet in handen bleef van de stichters zelf) aan het oordeel van de abt werd overgelaten. Beneficies konden op verschillende wijzen vrijkomen of vacant worden. Het overlijden van de beneficiant was logischerwijze de meest natuurlijke manier. Daarnaast kon een geestelijke resigneren of ontslag nemen uit zijn ambt (*resignatio*). Dit diende bij de bisschop of *ordinarius* te gebeuren (hier de bisschop van Doornik en vanaf 1559 die van Gent), maar in de praktijk werd enkel de patroon hierbij betrokken. In veel gevallen ging *resignatio* gepaard met *permutatio* (vaak aangeduid als *resignatio ac permutatio*), waarbij één of meerdere clerici zich uit hun huidige ambt terugtrokken om dit onderling te ruilen voor een ander beneficie. In principe was in een dergelijk geval eveneens toelating vereist van de *ordinarius*, maar ook hier volstond het gewoonlijk te ‘permuteren’ in handen van de patroon⁸¹⁸. *Resignatio* zonder *permutatio* kon om verschillende redenen plaatsvinden, bijvoorbeeld wanneer de clericus in het huwelijk trad en dus de geestelijke stand verliet of wanneer hij voor een regulier leven in een klooster koos en intrad. De procedure voor het verwerven van een beneficie vereenvoudigde vanaf de late middeleeuwen, zoals reeds werd aangehaald⁸¹⁹. Vanaf dan volstond het immers dat de patroon of begever van het beneficie een kandidaat presenteerde (*presentatio*), waarop de benoeming (*collatio*) volgde door de *ordinarius* of bisschop aan wie de kandidaat was voorgesteld. Eerder werd eveneens aangehaald dat de *collatio* van beneficies in de Sint-Veerlekerk niet door de bisschop gebeurde, maar door de graaf of de proost zelf. Dit stemt overeen met de vastellingen van Gaudemet die stelt dat

« Au patron de choisir le desservant et de le présenter à l'évêque pour que celui-ci lui donne l'institution canonique. Sans doute, en droit, l'évêque a ainsi la possibilité d'exercer un contrôle et de refuser un candidat indigne. Mais l'autorité des patrons est telle qu'il lui est le plus souvent impossible de refuser »

Deze auteur haalt verder de reeds hoger vermelde kerkjurist Rufinus (12de eeuw) aan, volgens wie het recht van patronen (hetzij geestelijken of leken) op drievoudige basis kon zijn gestoeld⁸²⁰. Hij onderscheidde de *possessio* of het bezit van de grond waarop de kerk was gebouwd, de *constructio* of het bekostigen van de kerkbouw en de *locupletio* of verrijking van de stichting, bijvoorbeeld door het toekennen van rechten. In elk van de drie gevallen kon de patroon als ‘stichter’ in brede zin worden aangeduid⁸²¹. Het presentatierecht was in principe en logischerwijs voorbehouden aan de patroon (hetzij een geestelijke begever dan wel een leek). Zijn autoriteit op dit gebied stond in die mate

⁸¹⁸ Zie onder meer W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 356.

⁸¹⁹ Zie 2.3.1.1.

⁸²⁰ Dit betreft weliswaar een optekening van reeds langer geldende gebruiken.

⁸²¹ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 248-249.

vast, dat de bisschop slechts met moeite een kandidaat kon weigeren⁸²². In het vorige deel wezen we op de uitzonderingen die hierop van toepassing waren⁸²³. Zo kon ook de paus zich het begeven van bepaalde beneficies voorbehouden, wat tijdens de middeleeuwen een gangbare praktijk was. Laenen noteerde in dit verband dat

« *L'intervention de la papauté dans la collation des bénéfices inférieurs date du XIe siècle, mais elle se développa au XIIe et surtout au XIIIe siècle pour atteindre son point culminant au XIVe et au XVe et subir ensuite des limitations à l'époque moderne* »⁸²⁴.

De moeilijkheden die hieruit voortvloeiden ten tijde van het Westers Schisma (twee pausen *ergo* twee kandidaten voor eenzelfde gereserveerd beneficie) werden reeds gesignaleerd. Dit schisma duurde van 1378 tot 1417, toen het werd beëindigd met het Concilie van Konstanz (1414-1418). Behalve de paus van Rome en de tegenpaus van Avignon was er vanaf 1409 ook een derde protagonist, de paus van Pisa. Het genoemde Concilie bepaalde dat de drie pausen werden afgezet en vervangen door een eenheidspaus, Martinus V (1417-1431). Door middel van het toekennen van gunsten trachtte elke paus zich van een trouwe schare aanhangers te verzekeren. Het geliefkoosde middel hiervoor waren de zogenoemde pauselijke reservaties, die om tal van redenen aan de kerkvorst waren voorbehouden. Onder meer beneficies die vacant werden door het overlijden van hun bezitters tijdens een verblijf aan de Curie, van clerici uit de pauselijke hofhouding, door schorsing of destitutie, ... kwamen hiervoor in aanmerking⁸²⁵. Het ging in dergelijke gevallen om specifieke prebenden. Naast het reservatierecht beschikte de paus ook over interventierecht wanneer een beneficie te lang vacant bleef en de patroon dus niet tijdig optrad (*devolutio*), of wanneer een bisschops- of abtsfunctie vacant was en de collatie in het gedrang kwam (*substitutio*)⁸²⁶. Een andere procedure was deze van de expectantie, waarbij geen rekening werd gehouden met de actuele vacatie van een welbepaald beneficie, maar werd gespeculeerd op het vrijkomen van 'een' beneficie in een bepaalde instelling. Middels dit systeem beloofde de paus nog bezette beneficies aan begunstigden, een tactiek waarmee vooral de pausen van Avignon gunstelingen voor zich probeerden te winnen⁸²⁷. Expectatieven

⁸²² J. Gaudemet, *Église et cité*, p. 444. « *L'autorité du patron est telle qu'il est difficile à l'évêque de refuser un candidat, alors même qu'il le réprouverait.* »

⁸²³ Zie 2.3.3.1.

⁸²⁴ J. Laenen, *Introduction*, p. 263 (Herdruk in de reeks: Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 53).

⁸²⁵ M. Gastout, *Suppliques et lettres d'Urbain VI (1378-1389) et de Boniface IX (cinq premières années: 1389-1394)*, Bruxelles, 1976, p. V-XX. (Analecta Vaticano-Belgica, 29; Documents relatifs au Grand Schisme, 7)

⁸²⁶ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 250; *Idem*, *Église et cité*, p. 444-445.

⁸²⁷ G. Mollat, "Expectatives", *Dictionnaire de droit canonique*, V, 1953, kol. 678-690. G. Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la chrétienté médiévale*, Paris, 1959-1964, p. 577.

werden veelal verleend op verzoek van een kandidaat-beneficiant, die zich via een suppliek bij de paus kon laten aanbevelen voor een beneficie. Hoewel reservaties en expectanties bij momenten kwistig werden uitgedeeld, was het effect ervan in de praktijk eerder gering. Ook het feit dat ze aan meerdere kandidaten werden toegekend, ondermijnde de efficiëntie van dit systeem. Het concordaat tussen Filips de Goede en Eugenius IV van 1441 legde vast dat de paus voortaan enkel nog lagere beneficies ter begeving kreeg, en dit tijdens de even maanden (2.3.3.1). In verband met het reservatierecht stipten we ook al het privilege aan dat de Leuvense universiteit in 1483 verwierf, waardoor ze in de Nederlanden tijdens de Bourgondische en Habsburgse periode eveneens over het presentatierecht voor beneficies kon beschikken.

3.1.2 Bronnen

De begeving van de vacante beneficies in Sint-Niklaas en Sint-Veerle kan aan de hand van een aantal typedocumenten worden achterhaald. Voor wat de Sint-Niklaaskerk betreft, wezen we hoger reeds op de registers van toekenningen van beneficies door de abt van de Sint-Pietersabdij, die in het abdijsarchief worden bewaard. De notities die hierin zijn opgenomen, bieden de weerslag van afzonderlijke rechtshandelingen, namelijk de presentatie van individuele kandidaat-beneficianten. Deze akten werden chronologisch opgenomen en bevatten persoonsgegevens over de kandidaat (minstens de naam van de persoon in kwestie, eventueel gevolgd door diens wijdingsgraad, bisdom van herkomst en huidige ambt), het beneficie dat hij ontving, de naam van zijn voorganger en vaak ook de reden van de vacatie. Degene die presenteerde, gebruikelijk de abt of zijn plaatsvervanger, werd regelmatig maar niet altijd vermeld⁸²⁸. In deze registers werd ook de locatie aangeduid waar de akte werd opgesteld en vanwaar doorgaans ook de expeditie werd bezorgd. In het merendeel van de gevallen ging het om de abdij zelf of het buitenverblijf te Zwijnaarde, uitzonderlijk worden andere locaties vermeld⁸²⁹.

In de 15de en 16de eeuw werd in het Sint-Veerlekapittel een gelijkaardig document bijgehouden, namelijk een “*registrum receptionum et introductionum beneficiariorum*”, dat enkel nog via een 18de-eeuws afschrift is bekend⁸³⁰. De auteur van deze kopie (met aantekeningen voor de periode 1413 tot 1534) was Johannes Baptiste de Castillion, de

⁸²⁸ Personen die door derden werden aangeduid, bijvoorbeeld wanneer het presentatierecht in handen was van een leek als opvolger van de stichter van de kapelanijs, komen bijgevolg in deze documenten niet voor.

⁸²⁹ Van onder meer de 15de-eeuwse abten Johannes van Maeyghem en Philippus Conrault is bekend dat ze bij voorkeur te Zwijnaarde verbleven. P. Rogghé, “Gent in de XIVe en XVe eeuw. De geestelijkheid”, p. 124.

⁸³⁰ UBG, HSL, Ms. 567.

toenmalige proost van het kapittel, die eigenhandig startte met het overpennen van het intussen verloren gegane origineel⁸³¹. Het grote verschil tussen de beide documenten is in voorkomen subtiel, maar niet onbelangrijk. De registers van Sint-Pieters bevatten immers de presentaties door de abt, vóór de collatie door de bisschop (presentaties die weliswaar zelden tot nooit werden geweigerd), terwijl het register van Sint-Veerle de effectieve aanvaarding en ‘intrede’ in het kapittel documenteert. De samenstelling van de inhoud is niettemin zeer gelijkaardig aan deze van de registers van de Sint-Pietersabdij. Zoals de titel aangeeft, wordt ook hier vermeld wie de ‘nieuwkomer’ in kwestie in het kapittel introduceerde. De term ‘introduceren’ moet hier worden beschouwd in de betekenis van ‘begeleiden’ en niet als ‘voorstellen’, wat de taak was van degene (proost, graaf of kanunnik) die voor het kanunnikaat of de kapelanij in kwestie over het presentatierecht beschikte. De introductie gebeurde blijkens de gegevens in dit document steeds door een kanunnik. Over het intredegeld dat volgens de kapittelstatuten door nieuwe leden diende te worden betaald, wordt niets vermeld, waardoor het niet duidelijk is of er een verband hiermee bestond. Voor Sint-Veerle zijn daarenboven de *acta capituli* van belang: de schriftelijke neerslag van onderwerpen die tijdens de wekelijkse kapittelvergaderingen aan bod kwamen, waaronder ook benoemingen van kanunniken en kapelanen. Deze documenten zijn pas serieel beschikbaar vanaf het einde van de 16de eeuw. Voor de beneficietoekenningen in Sint-Veerle zijn er dus rechtstreekse gegevens voorhanden van 1411 tot 1534 (in het bovengenoemde register) en vanaf ongeveer 1590 (in de *acta capituli*). Wat de begevingen in Sint-Niklaas betreft, zijn er seriële gegevens voor de periodes 1424-1525 en vanaf 1549. Opvallend in de registers van de Sint-Pietersabdij is, dat de frequentie van de vermeldingen eind 16de-begin 17de eeuw sterk afneemt vergeleken met de situatie in de 15de eeuw, wat kan wijzen op een verminderde greep van de abdij op het presentatiesysteem, ofwel een afgenomen aandacht voor de registratie van deze gegevens. Uiteraard dient hierbij rekening te worden gehouden met de onstabiele periode die het Gentse kerkelijke leven tijdens de tweede helft van de 16de eeuw tekende.

Aanvullend maakten we ook van andere documenten gebruik. Overzichten van goederen en jaargetijden bevatten soms informatie over de volgorde van de beneficianten, uit allerhande rekeningen kon in bepaalde gevallen worden afgeleid of een specifieke persoon op een gegeven moment nog steeds aan het kapittel was verbonden. Deze informatie presenteerde zich niet enkel gedifferentieerder en minder systematisch, ze was bovendien ook moeilijker eenduidig te interpreteren of zelfs te

⁸³¹ Als waarschuwing aan de lezer wees hij op het gebruik van talloze afkortingen en de moeilijkheidsgraad van het schrift in het originele document, waardoor fouten volgens hem niet waren uitgesloten.

dateren, waardoor voor het gros van de bevindingen vooral op de eerder aangehaalde registers werd gesteund.

Ook de documenten uitgegeven in de reeks *Analecta Vaticano-Belgica* waren niet zonder belang voor dit onderzoek. Het betreft pauselijke stukken relevant voor de oude bisdommen die het huidige Belgische grondgebied omvatten. Pauselijke supplieken bijvoorbeeld, bevatten relevante informatie over de begeving of reservatie van beneficies voor specifieke clerici in welbepaalde religieuze instellingen, waartoe ook Sint-Niklaas en Sint-Veerle behoorden.

3.1.3 Vaststellingen

3.1.3.1 Algemeen

Vooraleer in te gaan op elk van de afzonderlijke instellingen, is het interessant een aantal algemene cijfers op een rijtje te zetten. Hoewel voor de individuele behandeling van de benoemingen in Sint-Niklaas en Sint-Veerle gesteund werd op een selectie van meer gedetailleerde bronnen, werden ook enkele berekeningen gemaakt op basis van de totaliteit van de gegevens. Dit was geen sinecure aangezien heel wat personen pas na hun overlijden in documenten worden vermeld (jaargetijden, lijsten van bezitters). Van hen beschikken we verder vaak maar over weinig of geen contextuele data. We beperken ons hier dan ook tot enkele algemene bevindingen in verband met het verschijnen van leden van de onderzoekspopulatie in één of beide instellingen.

In totaal konden 563 kapelanen worden onderscheiden die tijdens de onderzoeksperiode een beneficie bezaten in de Sint-Niklaaskerk⁸³². Van dit aantal waren 52 clerici ook ooit kapelaan in de Sint-Veerlekerk, terwijl 44 er ooit een kanunniksprebende bezaten. Verder konden 36 pastoors worden geïdentificeerd, waarvan er respectievelijk twaalf en drie ooit kapelaan waren in Sint-Niklaas en Sint-Veerle⁸³³. Vier pastoors waren ooit als lid aan het kapittel verbonden. In de Sint-Veerlekerk konden 226 kanunniken worden geïdentificeerd, waarvan er 49 ooit een kapelanij bezaten in dezelfde kerk. Het aantal

⁸³² De afbakening van de onderzoeksperiode werd hier strikt gehanteerd: beneficies die later werden verworven, werden niet mee in overweging genomen. Een fictief voorbeeld: zo komt een kapelaan van Sint-Veerle uit 1600 die in 1620 ook kanunnik werd, hier enkel voor onder de kapelanencijfers.

⁸³³ In dit overzicht baseerden we ons louter op de gegevens die werden aangetroffen in de door ons geconsulteerde bronnen. Frans De Potter geeft in zijn overzicht van de Gentse geschiedenis een langere lijst van pastoors, maar duidde niet aan waar hij zijn informatie vandaan haalde. Het is bijgevolg niet duidelijk of deze gegevens 1) voldoende correct zijn en 2) gebeneficieerde pastoors dan wel plaatsvervangers betreffen. Zo wordt onder meer kapittelproost Leon de Meyere als pastoor genoemd, wat zeker niet correct is. Zie F. De Potter, *Gent*, III, p. 505.

kapelannen in de Sint-Veerlekerk bedroeg in totaal 341, waarvan er 49 ooit een kanunniksprebende bezaten en 56 een beneficie in de Sint-Niklaaskerk. Het totale aantal unieke geestelijken bedroeg 1024.

Tabel 9 Overzicht geestelijken Sint-Niklaas en Sint-Veerle naar type beneficie

Aantal unieke geestelijken	1024		
Kapelannen Sint-Niklaas	563	Waarvan pastoor SN	12
		Waarvan kapelaan SV	52
		Waarvan kanunnik SV	44
Pastors Sint-Niklaas	36	Waarvan kapelaan SN	12
		Waarvan kapelaan SV	3
		Waarvan kanunnik SV	4
Kanunniken Sint-Veerle	226	Waarvan pastoor SN	4
		Waarvan kapelaan SN	44
		Waarvan kapelaan SV	49
Kapelannen Sint-Veerle	341	Waarvan kapelaan SN	52
		Waarvan pastoor SN	3
		Waarvan kanunnik SV	49

Als we deze gegevens omzetten naar procenten, komen we tot het volgende beeld: 9% van de kapelannen van de Sint-Niklaaskerk was ooit kapelaan in de Sint-Veerlekerk, terwijl 8% er ooit een kanunniksprebende bezat. Van de pastors in Sint-Niklaas was 33% ooit kapelaan in dezelfde kerk, terwijl respectievelijk 8% en 11% een kapelanij of prebende in Sint-Veerle ontving. In de Sint-Veerlekerk waren de cijfers als volgt: 22% van de kanunniken was ooit als kapelaan aan de kapittelkerk verbonden, 21% bezat een beneficie in de Sint-Niklaaskerk. Onder de kapelannen van Sint-Veerle tenslotte, was 14% ooit kanunnik in dezelfde kerk en had 16% ooit een beneficie in Sint-Niklaas.

De cijfers die hier vooral naar voor komen, zijn deze in verband met de pastors van Sint-Niklaas, die in één derde van de gevallen eveneens ooit kapelaan in dezelfde kerk werden of waren geweest. Verder is het ook markant dat iets minder dan een kwart van de kanunniken van Sint-Veerle ook ooit kapelaan was in dezelfde kerk, en bijna één vijfde tevens een beneficie in de Sint-Niklaaskerk had. De cijfers voor het bezit van een beneficie in de andere kerk, schommelen tussen de 8% en de 21%. Meer gedetailleerde analyses volgen. In ieder geval lijkt het niet zo te zijn geweest dat er omwille van de afwijkende patronaatsheren 'schotten' bestonden die het verwerven van beneficiën in de andere kerk bemoeilijkten.

3.1.3.2 Sint-Niklaaskerk

In de Sint-Niklaaskerk waren omstreeks 1533 28 beneficiën te begeven, met name twee pastorsporties naast 26 plaatsen voor kapelannen (cf. tabel 3). In 1455 waren dit er nog dertig. Precieze aantallen zijn niet eenvoudig voor elk exact tijdstip te bepalen, gezien

de fluctuaties in het aantal kapelanijen, die bijvoorbeeld door onstabiele financiering weer konden verdwijnen. De eerder aangehaalde *pouillés* worden daarom nog vaak gebruikt als indicatoren van het aantal beneficies op een bepaald moment, ook al zijn tegen het gebruik van deze bronnen evenzeer bezwaren in te brengen (cf. voetnoot 770). In totaal werden in de presentatieregisters van de Sint-Pietersabdij 369 aanduidingen van ‘einde beneficies’ aangetroffen binnen de onderzoeksperiode, waarvan we een exacte einddatum kennen. Onder de presentaties bevinden zich geen voorbeelden van personen die door iemand anders dan de abt of zijn vicaris werden voorgesteld⁸³⁴. De bevestiging van de toekenning van het beneficie diende te gebeuren door de bisschop of door diens vicaris. Bij de 369 beneficies die vacant werden, zijn verschillende oorzaken voor de vacatie aan te duiden. Het gaat in vijftien gevallen om pastoors, de overige vacante beneficies waren voor kapelanen.

Tabel 10 Oorzaken voor de vacatie van beneficies in de Sint-Niklaaskerk, periode 1424-1614

Reden vacatie	Aantal Kapelanen	Aantal pastoors
Permutatie	84	9
Resignatie	178	2
Overlijden	82	4
Intrede / Professie	2	/
Huwelijk	1	/
Onbekend	7 (alleen kapelanijen waarvan einddatum gekend is)	/

Zowat 22% van de kapelanen overleed in die hoedanigheid, terwijl respectievelijk 23% en 49% zijn beneficie resigneerde of permuteerde en als het ware voor een ‘onnatuurlijk’ einde van het kapelaanschap koos. Dit vormt een interessante verklikker in verband met de perceptie van de kapelanijen in Sint-Niklaas, die klaarblijkelijk minder als een einddoel werden gezien in de clericale carrière.

Rekening houdend met het feit dat er sinds de middeleeuwen twee pastoors aan de Sint-Niklaasparochie waren verbonden, zijn de gegevens die uit de presentatieregisters blijken voor deze ambten, beperkt. Om een idee te krijgen van de snelheid van het verloop van bepaalde beneficies, hebben we bij wijze van voorbeeld een reconstructie

⁸³⁴ Ook de personen die door middel van pauselijke tussenkomst een beneficie bemachtigden, staan in de collatieregisters genoteerd als “*presentavit Domini Sancti Petri ...*”.

gemaakt van de 15de, 16de en deels 17de-eeuwse ‘bezetting’ van de drie kapelanijen die in de Sint-Niklaaskerk aan het altaar van Maria Magdalena waren verbonden. Omwille van een aantal hiaten kon de reconstructie niet voor de volledige periode en per kapelanij doorlopend gebeuren, waardoor niet altijd duidelijk is welke ‘blokken’ van opeenvolgende beneficianten per kapelanij aansluiten⁸³⁵. Niettemin geeft het onderstaande een idee van de grote mobiliteit die er onder de kapelanen aan het Magdalena-altaar heerste. Een aantal namen zien we zelfs meermaals verschijnen (Matheus van Aalst, Florentius de Deckere). De lengte van deze ‘kettingen’ van beneficianten schetst bovendien een beeld van de traceerbaarheid van de bezetting van beneficiaries in een bepaalde periode. Zo ontbreken vanaf de 16de eeuw steeds meer schakels, waardoor het moeilijker wordt de opvolging bij te houden⁸³⁶.

Tabel 11 Verloop van de kapelanen in de drie kapelanijen bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Voorganger	Opvolger
Matheus van Aalst	?	10/06/1430	Permutatie	?	Egidius vander Craye
Egidius vander Craye	10/06/1430	?	?	Matheus van Aalst	?
*	*	*	*	*	*
Dionysius Amours	?	18/06/1438	Permutatie	?	Johannes Seulemoots
Johannes Seulemoots	18/06/1438	?	?	Dionysius Amours	?
*	*	*	*	*	*
Egidius Koet	?	15/12/1439	Overlijden	?	Johannes Cuelsbrouck
Johannes Cuelsbrouck	15/12/1439	25/09/1444	Resignatie	Egidius Koet	Ricardus van Munte
Ricardus van Munte	25/09/1444	26/06/1447	Permutatie	Johannes Cuelsbrouck	Johannes de Wageneere
Johannes de Wageneere	26/06/1447	27/02/1448	Resignatie	Ricardus van Munte	Georgius Bladelin
Georgius Bladelin	27/02/1448	?	?	Johannes de Wageneere	?
Matheus van Aalst	?	20/11/1451	Overlijden	?	Hector de Clerc
Hector de Clerc	20/11/1451	05/10/1463	Resignatie	Matheus van	Judocus van

⁸³⁵ In de collatieregisters van de Sint-Pietersabdij werd niet aangeduid bij de ‘hoeveelste’ kapelanij aan een bepaald altaar een kapelaanschap werd begeven, terwijl kapelanijen in bepaalde gevallen wel werden genummerd. De onderbrekingen in de opvolging werden in de tabel met * aangeduid.

⁸³⁶ Dit wordt in eerste instantie verklaard door het feit dat de registers een hiaat vertonen tussen 1525 en 1549, maar zelfs rekening houdend hiermee lijkt het tempo van de vermeldingen te stagneren.

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Voorganger	Opvolger
				Aalst	Crombrugghe
Judocus van Crombrugghe	05/10/1463	08/03/1466	Permutatie	Hector de Clerc	Martinus de Smet
Martinus de Smet	08/03/1467	?	?	Judocus van Crombrugghe	?
*	*	*	*	*	*
Petrus de Wageneere	?	20/10/1453	Overlijden	?	Johannes van Beversluus
Johannes van Beversluus	20/10/1453	19/01/1460	Resignatie	Petrus de Wageneere	?
Thomas van Houtte	19/01/1460	18/02/1461	Resignatie	Johannes van Beversluus	Johannes van Houtte
Johannes van Houtte	18/02/1461	23/10/1465	Permutatie	Thomas van Houtte	Jacobus de Brune
Jacobus de Brune	23/10/1465	12/03/1466	Resignatie	Johannes van Houtte	Giselbertus Haec
Giselbertus Haec	12/03/1466	01/09/1470	Overlijden	Jacobus de Brune	Antonius Noppe
Antonius Noppe	01/09/1470	18/06/1480	Resignatie	Giselbertus Haec	Florentius de Deckere
Florentius de Deckere	18/06/1480	01/12/1483	Resignatie	Antonius Noppe	?
*	*	*	*	*	*
Florentius de Deckere	?	08/10/1492	Resignatie	?	Gossuinus de Simay
Gossuinus de Simay	08/10/1492	21/04/1500	Permutatie	Florentius de Deckere	Michael vander Machelt
Michael vander Machelt	21/04/1500	?	?	Gossuinus de Simay	?
*	*	*	*	*	*
Theobaldus Briselen	?	29/03/1480	Resignatie	?	Leo Oleris
Leo Oleris	29/03/1480	07/09/1483	Overlijden	Theobaldus Briselen	Petrus Hermanus
Petrus Hermanus	07/09/1483	12/09/1489	Resignatie	Leo Oleris	Johannes Panonis
Johannes Panonis	12/09/1489	22/06/1505	Overlijden	Petrus Hermanus	Paulus Pinguelieu
Paulus Pinguelieu	22/06/1505	10/11/1508	Permutatie	Johannes Panonis	Johannes vander Weyden
Johannes vander Weyden	10/11/1508	19/04/1512	Overlijden	Paulus Pinguelieu	Johannes de Meyere
Johannes de Meyere	19/04/1512	27/03/1519	Permutatie	Johannes vander Weyden	Nicolaas Clercq

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Voorganger	Opvolger
Nicolaus Clercq	07/03/1519	31/12/1521	Resignatie	Johannes de Meyere	Petrus Boechout
Petrus Boechout	31/12/1521	08/06/1525	Resignatie	Nicolaas Clercq	Petrus Bloyaert
Petrus Bloyaert	08/06/1525	?	?	Petrus Boechout	?
*	*	*	*	*	*
Johannes vanden Eynde	?	17/03/1520	Resignatie	?	Jeronimus vander Houven
Jeronimus vander Houven	17/03/1520	09/11/1525	Resignatie	Michael Fadins	Johannes vanden Eynde
Michael Fadins	09/11/1525	?	?	Jeronimus vander Houven	?
*	*	*	*	*	*
Thomas Rogiers	?	13/02/1518	Resignatie	?	Jacobus Torreman
Jacobus Torreman	13/02/1518	03/11/1519	Overlijden	Thomas Rogiers	?
*	*	*	*	*	*
Judocus Willebroordt	?	17/07/1520	Resignatie	?	Adrianus Adriaenssens
Adrianus Adriaenssens	17/07/1520	?	?	Judocus Willebroordt	?
*	*	*	*	*	*
Damianus Conde	?	18/02/1514	?	?	Hubertus Conde
Hubertus Conde	18/02/1514	02/12/1516	Resignatie	Damianus Conde	Persevaldus Heyns
Persevaldus Heyns	02/12/1516	?	?	Hubertus Conde	?
*	*	*	*	*	*
Michael Hamme	?	15/06/1555	Permutatie	?	Judocus de Beer
Judocus de Beer	15/06/1555	?	?	Michael Hamme	?
*	*	*	*	*	*
Lucas Blommaert	?	23/04/1596	Resignatie	?	Ludovicus vande Visscherie
Ludovicus vande Visscherie	23/04/1596	15/05/1604	Permutatie	Lucas Blommaert	Egidius Hendricx
Egidius Hendricx	15/05/1604	?	?	?	Ludovicus vande Visscherie

Ter vergelijking nemen we ook een voorbeeld van een altaar waaraan slechts één kapelanij was gesticht, en waar alle kapelannen dus rechtstreeks of onrechtstreeks (in geval van hiaten in de bronnen) elkaars opvolger zijn.

Tabel 12 Verloop van de kapelannen in de kapelanij bij het altaar van Sint-Barbara in de Sint-Niklaaskerk

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Voorganger	Opvolger
Johannes Costere	?	23/09/1438	Overlijden	?	Arnoldus van Marke
Arnoldus van Marke	23/09/1438	20-22/03/1439	Permutatie	Johannes Costere	Johannes van Munte
Johannes van Munte	20-22/03/1439	28/04/1447	Resignatie	Arnoldus van Marke	Petrus de Jonghe Junior
Petrus de Jonghe Junior	28/04/1447	07/06/1449	Permutatie	Johannes van Munte	Franciscus van Hamme
Franciscus van Hamme	07/06/1449	?	?	?	Petrus de Jonghe Junior
Antonius Mauve	?	12/04/1464	Permutatie	Rogierius Agache	?
Rogierius Agache	12/04/1464	09/04/1469	Permutatie	Philippus le Franc	Antonius Mauve
Philippus le Franc	09/04/1469	17/06/1476	Permutatie	Petrus de Buc	Rogierius Agache
Petrus de Buc	17/06/1476	29/03/1519	Resignatie	Henricus Boel	Philippus le Franc
Henricus Boel	29/03/1519	24/06/1520	Resignatie	Petrus de Buc	Petrus de Buc
Petrus de Buc	24/06/1520	?	?	Henricus Boel	?
Adrianus de Brune	?	15/12/1551	Resignatie	Petrus de Brune	?
Petrus de Brune	15/12/1551	02/03/1565	Resignatie	Jacobus Teeamis	Adrianus de Brune
Jacobus Teeamis	02/03/1565	?	?	Petrus de Brune	?
Martinus Stock	31/08/1598	?	?	?	?

Als we voor de drie voorgaande tabellen de (bekende) oorzaken voor het beëindigen van een beneficie bekijken, valt op dat het grootste aandeel telkens wordt ingenomen door resignatie, gevolgd door permutatie en dan pas overlijden. Zij die hun beneficie behielden tot aan hun overlijden, waren bijgevolg in de minderheid. De kapelannen van Maria Magdalena voor wie een begin- en einddatum bekend is, behielden het beneficie gemiddeld 4 jaar en 8 maanden, met uitschieters van 5 maanden tot 15 jaar en 9 maanden. De mediaan is 3 jaar en 6 maanden. Dezelfde oefening voor de ene kapelanij van Sint-Barbara geeft een resultaat van gemiddeld 10 jaar en 2 maanden, met mediaan 12 jaar en 2 maanden. De kortste en langste bekende beneficieperiodes zijn hier 6 maanden versus 42 jaar en 9 maanden. Hoewel het gemiddelde bezit van de kapelanij van Sint-Barbara langer duurde, was ook hier sprake van een vrij groot ‘onnatuurlijk’ verloop.

Tabel 13 Procentueel aandeel van de gekende oorzaken voor het einde van een kapelaansbeneficie in de Sint-Niklaaskerk

Oorzaak	% globaal	% Maria Magdalena	% Sint-Barbara
Overlijden	22	22	9
Resignatie	48	51	45,5
Permutatie	23	27	45,5

Als we even kijken naar een aantal taxatielijsten, kan de (relatieve) waarde van deze beneficiëes dit misschien verklaren. In 1494 werden bijvoorbeeld twee van de drie kapelanjien van Maria Magdalena getaxeerd op 15 s., één op 10 s. Voor de kapelanij van Sint-Barbara bedroeg dit eveneens 15 s. In de taxatielijst van 1530 is het verschil een stuk groter: de kapelanjien van Maria Magdalena worden hier getaxeerd op 40 s., terwijl Sint-Barbara met 2 lb. 10 s. een stuk hoger werd belast en dus wellicht ook hogere inkomsten genoot. De iets langere ambtsperiodes van de kapelanen van Sint-Barbara situeren zich eerder in de 16de eeuw, dus wellicht zijn de relatief hogere inkomsten uit deze kapelanij hier niet vreemd aan. Niettemin mogen op basis hiervan geen al te veralgemenende uitspraken worden gedaan. De taxatielijsten moeten zoals gezegd met de nodige voorzorg worden gehanteerd. De waarde van de taxatie kan immers niet volledig kritiekloos als indicator voor de reële waarde van een beneficie worden beschouwd. Daarenboven moet ook rekening worden gehouden met het feit dat de beschikbare gegevens niet toelaten het verloop in de kapelanjien chronologisch ononderbroken weer te geven.

Uit de gegevens in de presentatieregisters blijkt dat 26 kapelanen van Sint-Niklaas in de loop van hun carrière aan twee verschillende altaren in de kerk waren verbonden (zij het niet terzelfdertijd). Het aantal kapelanen dat ooit drie altaren in Sint-Niklaas bediende, bedraagt vier en één kapelaan bezat mogelijk vier verschillende altaren in de Sint-Niklaaskerk⁸³⁷. Hoewel de gegevens voor de periode waarin de kapelanen over een beneficie beschikten verre van volledig zijn, blijkt toch dat sommigen hun altaar slechts enkele jaren (of nog minder) behielden. Toch vallen er ook uitzonderingen van tien jaar of meer te noteren. Bepaalde kapelanen bezaten eenzelfde kapelanij ook meerdere keren, dus in verschillende periodes, wat een bijkomende illustratie vormt van het grote verloop onder de kapelanen.

⁸³⁷ Georgius de Monte (vanden Berghe) komt in de registers voor als kapelaan bij het altaar van Sint-Egidius tot 1508 en dat van Sint-Eligius vanaf 1480, maar mogelijk betreft het hier een fout in de notatie en gaat het in beide gevallen om dezelfde kapelanij. RAG, SPA, reeks I, 44, 57 r°; 151 r°.

Tabel 14 Kapelannen in de Sint-Niklaaskerk die ooit meer dan één kapelanij in de kerk bezaten

Naam	Kapelanijen	Periode
Dionysius Blommaert	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor	1603-?
	Sint-Gendulphus	?-1597
Henricus Bollaert	Onze-Lieve-Vrouw	1433-?
	Sint-Amandus	?-1458
Franciscus Bossier	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	?-1608
	Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën	1597-?
Philippus Conrault	Onze-Lieve-Vrouw	1459-?
	Sint-Amandus	?-1462
Simon Cuelsbrouck	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor	1518-1523
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1517-
Johannes Daussay	Onze-Lieve-Vrouw	1452-1457
	Sint-Barbara	Z.d.
Petrus de Brune	Sint-Barbara	1551-1565
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1614-?
Johannes de Bost Senior	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	?-1449
	Sint-Anna	1463-1466
Johannes de Mil	Heilig Kruis	1460-?
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1507-1512
Willelmus de Schaghe	Onze-Lieve-Vrouw	1459-?
	Sint-Amandus	1459-?
	Sint-Gerulphus	1459-1467
Gossuinus de Simay	Sint-Gerulphus	1513-?
	Maria Magdalena	1492-1500
	Sint-Gendulphus	(1530)
Petrus Feys	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1510-1512
	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor	?-1512

Naam	Kapelanijen	Periode
Hostinus/Herstinus Ghiselins	Heilig Kruis	1457-1459
	Sint-Amandus	1462-1470
Johannes Heys	Onze-Lieve-Vrouw	1557-?
	Sint-Gendulphus	?-1592
Livinus Mast	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1599-?
	Sint-Egidius	1599-?
Antonius Mauve	Onze-Lieve-Vrouw	1457-?
	Sint-Barbara	?-1464/1465
Johannes Moraen	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	(1455)-1470
	Sint-Amandus	1471-?
Petrus Multoris	Onze-Lieve-Vrouw	?-1439
	Sint-Anna	1433-1440?
	Sint-Laurentius	?-1431
Johannes Panonis	Maria Magdalena	1489-1505
	Sint-Gendulphus	?-1488
Johannes Schulen	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor	?-1448
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1448-1458
Livinus Snelle	O.L.V. op de Vloer	1564-?
	Sint-Egidius	1552-1555
Egidius van Beversluus	Maria Magdalena	1427-1441
	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor	?-1440
Johannes vanden Boven	Maria Magdalena	?-1484
	Sint-Anna	1476-?
Adrianus vander Meersch	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor	1495-1496
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	?-1514
	Sint-Amandus	1496-?
	Onze-Lieve-Vrouw	?-1518

Naam	Kapelanijen	Periode
Livinus vander Stat	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1480-1524
	Sint-Joris	1499/1505-?
Carolus vander Varent	Onze-Lieve-Vrouw	?-1556
	Sint-Gendulphus	1552-?
Petrus van Gelder	Sint-Amandus	1415-?
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	?-1447
Franciscus van Hamme	Onze-Lieve-Vrouw	?-1452
	Sint-Barbara	1449-?
Johannes van Houtte	Sint-Amandus	1470-1471; 1473-1477; 1516-?
	Maria Magdalena	1462-1465
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	?-1478
Thomas van Houtte	Maria Magdalena	1460-1462
	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	1471-?, 1478-1482
Judocus Willebroordt	Maria Magdalena	1518-?
	Onze-Lieve-Vrouw	?-1520

Op basis van mogelijke verwantschap kunnen ook enkele vaststellingen worden gedaan. Bij de kapelanijen waarbij we over informatie beschikken over de volgorde van de aanstellingen, vinden we 26 gevallen terug waarbij personen met eenzelfde familienaam elkaar opvolgden. Onder hen onder meer Raphaël de Mercatel, abt van Sint-Baafs en bastaardzoon van Filips de Goede, die de kapelanij bij het altaar van Sint-Joris verkreeg door permutatie met zijn (eveneens onwettige) zoon Antonius in 1505. In drie gevallen was er sprake van een overlijden, waarbij we ons de vraag kunnen stellen in hoeverre de 'opvolger' al dan niet reeds voordien bij de abt was aanbevolen. Het merendeel van de voorbeelden betreft resignaties, waarbij er mag worden uitgegaan van *resignatio in favorem*, waarbij iemand ontslag neemt ten profijte van een vooraf bepaalde opvolger. De precieze familiebanden konden amper worden achterhaald. Misschien gaat het bij Petrus de Jonghe senior en junior (midden 15de eeuw) om vader en (onwettige) zoon, maar de combinatie oom-neef is evenzeer mogelijk. Van de genoemde de Mercatels kennen we de verwantschap. Bij de uten Hove's (Johannes en Philippus *ex Curia*, 1486) gaat het wellicht niet om twee broers, aangezien bij slechts één van beiden het patroniem *filius Ghiselebertus* werd toegevoegd. Een vader-zoonrelatie zou eventueel kunnen, gesteld dat de zoon dispensatie had gekregen voor zijn onwettige afkomst. Dit

zou dan ook de reden kunnen zijn waarom bij de tweede uten Hove (Philippus) geen nader identificerend patroniem is vermeld. Een interessant geval zijn de beide clerici Johannes de Bost, die elkaar tot twee keer opvolgden in de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna. Johannes junior werd in één akte aangeduid als *filius Livinus*, mogelijk was hij een neef van de andere Johannes. Opmerkelijk in deze tabel is de activiteit van de familie van Houtte, die met vier afzonderlijke (vermoedelijke) verwanten het hoogst scoort.

Tabel 15 Opvolging in kapelanijen van Sint-Niklaas door beneficianten met eenzelfde naam

Kapelanij	Naam beneficianten	Voornaam oude beneficiant	Reden einde	Voornaam nieuwe beneficiant	Jaartal
Onze-Lieve-Vrouw	Willaerd	Willelmus	Permutatie	Philippus	1420
?	de Bleekere	Johannes	Resignatie	Cornelius	1440
Sint-Anna	van Asper	Johannes	Resignatie	Vincentius	1449
Maria Magdalena	van Houtte	Thomas	Resignatie	Johannes	1461
Sint-Barbara	de Brune	Adrianus	Resignatie	Petrus	1551
Maria Magdalena	van Houtte	Thomas	Resignatie	Johannes	1462
Sint-Anna	de Bost	Johannes (junior)	Resignatie	Johannes (senior)	1463
Sint-Anna	de Bost	Johannes (senior)	Resignatie	Johannes (junior)	1466
Sint-Gerulphus	de Schaghe	Willelmus	Overlijden	Andreas	1467
Sint-Anna	Pien	Johannes	Huwelijk	Henricus	1466
Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	van Houtte	Thomas	Permutatie	Andreas	1471
Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	Colin	Cornelius	Permutatie	Willelmus	1474
Kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw	van Schoonbeke	Judocus	Resignatie	Eligius	1476
Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	vander Stoct	Adrianus	Resignatie	Johannes	1477
Sint-Anna	vander Houven	Petrus	Resignatie	Ludovicus	1477
Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer	van Houtte	Johannes	Permutatie	Thomas	1478
Onze-Lieve-Vrouw achter het Hoogkoor	uten Hove	Philippus	Resignatie	Johannes (filius Ghiselebertus)	1486
Sint-Joris	de Mercatel	Antonius	Permutatie	Raphael	1505

Kapelanij	Naam beneficianten	Voornaam oude beneficiant	Reden einde	Voornaam nieuwe beneficiant	Jaartal
(kerkhof)					
Sint-Egidius	vanden Berghe	Georgius	Resignatie	Jacobus	1508
Onze-Lieve- Vrouw op de Vloer	van Dycke	Adrianus	Resignatie	Ludovicus	1509
Onze-Lieve- Vrouw op de Vloer	van Outrive	Willelmus	Overlijden	Wulfardus	1510
Sint-Amandus	van Houtte	Willelmus	Resignatie	Johannes	1516
Sint-Barbara	de Brune	Adrianus	Resignatie	Petrus	1551
Sint- Gendulphus	vander Varent	Ricardus	Resignatie	Carolus	1552
Sint-Anna	Fiers	Johannes	Resignatie	Egidius	1557
Heilig Kruis	de Dobbelaere	Bussardus	Overlijden	Philippus	1564

Een ander element dat op basis van de collatieregisters kan worden onderzocht, is het gebruik van procuratoren bij het verwerven of resigneren van beneficies. In totaal zijn 23 gevallen bekend waarbij één van veertien identificeerbare procuratoren optrad, waarbij het slechts eenmaal ging om het aanvaarden en 22 keer om het resigneren of permuteren van een beneficie (respectievelijk achttien en vier gevallen).

Tabel 16 Kapelannen van de Sint-Niklaaskerk en hun procuratoren

Naam kapelaan	Begin	Einde	Procurator	Status procurator
Henricus Tweescelle	/	03/03/1428	Johannes Caneveld	Kapelaan
Walterus de Eeke	/	06/04/1445	Johannes Ghiselins	Kapelaan 1430-1437
Galterus Alaerts	/	01/01/1449	Marcus de Juede	
Willelmus de Schaghe	/	13/12/1459	Johannes Blanckaert	Kapelaan 1452-1454
Willelmus de Wilde	/	30/10/1460	Philippus Leporis	
Livinus Godefridus	/	28/01/1462	Philippus Leporis	
Johannes van Houtte	/	22/05/1471	Philippus Leporis	
Stephanus vanden Berghe	/	16/12/1471	Simon de Lalaing	
Johannes vanden Slycke	/	02/12/1486	Petrus Hermanus	Kapelaan 1486-1489, Pastoor 1489-1496

Naam kapelaan	Begin	Einde	Procurator	Status procurator
Antonius de Lira	08/06/1496	/	Livinus van Kortrijk	Koster
Johannes Boudyns	/	24/12/1497	Livinus de Witte	Kapelaan
Johannes vander Stoct	/	06/05/1500	Petrus Hermanus	Kapelaan 1486-1489, Pastoor 1489-1496
Johannes Verbrugghen	/	??/09/1502	Johannes Albertus	Kapelaan
Antonius de Mercatel	/	13/06/1505	Petrus Hermanus	Kapelaan 1486-1489, Pastoor 1489-1496
Raphael de Mercatel	/	22/06/1505	Petrus Hermanus	Kapelaan 1486-1489, Pastoor 1489-1496
Johannes Verbrugghen	/	06/07/1510	Johannes Albertus	Kapelaan
Petrus Feys	/	23/02/1512	Petrus Hermanus	Kapelaan 1486-1489, Pastoor 1489-1496
Antonius vander Gracht	/	28/03/1512	Johannes de Munck	
Johannes Waelben	/	28/03/1512	Johannes de Munck	
Adrianus vanden Dycke	/	30/06/1512	Livinus Muecken	
Cornelius de Meyere	/	07/06/1515	Petrus Hermanus	Kapelaan 1486-1489, Pastoor 1489-1496
Willelmus van Houtte	/	27/09/1516	Johannes Gheerst	
Egidius Piens	/	16/03/1522	Johannes Dauwe	
Arnoldus van Mendonk	/	11/05/1524	Johannes Dauwe	

Ook in deze kleine set gegevens zijn enkele vaststellingen te doen. Bij twee resignaties ging het om eenzelfde ‘combinatie’ gebeneficieerde-procurator, namelijk Johannes Albertus die optrad in naam van Johannes Verbrugghen in 1502 en 1510. Petrus Hermanus was de meest voorkomende procurator. We beschikken over aanwijzingen van zes resignaties waarbij hij optrad, waaronder deze van vader en zoon de Mercatel, beide in 1505. Philippus Leporis trad drie keer als procurator op, Johannes Dauwe, Johannes Albertus en Johannes de Munck elk twee keer. De overige procuratoren zien we slechts één keer verschijnen als tussenpersoon. Vijf procuratoren waren op het

ogenblik van hun optreden zelf ook als kapelaan of koster binnen de Sint-Niklaaskerk aangesteld. Twee anderen waren respectievelijk kapelaan en pastoor (Petrus Hermanus) en kapelaan (Johannes Blanckaert) geweest, alvorens ze andere kapelannen vertegenwoordigden. Opvallend is verder het meermaals voorkomen van Philippus Leporis en Johannes de Munck, die we niet meteen aan de kerk konden linken, maar van wie het wel waarschijnlijk is dat ze er ooit als clericus actief waren. Familieleden lijken op het eerste zicht niet als procuratoren te zijn opgetreden, althans niet op basis van de voorkomende familienamen.

Een klein aantal kapelannen bekwam een beneficie in de Sint-Niklaaskerk door pauselijke tussenkomst, waarvan een deel ten tijde van de woelige periode van het Westers Schisma. Op vraag van de Roomse paus Innocentius VII (1404-1407) werd Sigerus vande Steene in 1405 aangeduid als de opvolger van Johannes Meynssone⁸³⁸. Vande Steenes beneficie werd in 1426 weer vacant door zijn overlijden, dus het lijkt erop dat hij dit ook effectief bezat⁸³⁹. Dit in tegenstelling tot Michael van Wetteren en Rutgerus van Dijck, die na het overlijden van Ogerus Portier door Bonifatius IX (1389-1394) diens kapelanijen in de Gentse parochiekerken Sint-Niklaas en Sint-Jan kregen toegewezen. Voor geen van beide figuren vonden we (althans wat de Sint-Niklaaskerk betreft) verder enig spoor van het eigenlijke bezit van dit beneficie⁸⁴⁰. Een ander geval betreft Petrus de Vriendt (*Amici*), die reeds over een kapelaansbeneficie in Sint-Niklaas en Poortakker beschikte. Op vraag van Bonifatius IX uit 1389 moest hij bij de eerste gelegenheid een pastoorsbeneficie ontvangen van de abt van Sint-Baafs⁸⁴¹. Een gelijkaardig ‘geval’ was Johannes Bernardus, kapelaan in Sint-Niklaas, die ondanks zijn *defectu natalium* (hij was een onwettig kind) van diezelfde Bonifatius IX een priesterwijding mocht ontvangen en van zodra dit mogelijk was, moest hij tevens één van de pastoorsporties van de Sint-Baafsparochie in Aardenburg krijgen⁸⁴². Johannes Pascharis kwam volgens dezelfde paus in aanmerking voor een beneficie ter begeving van de bisschop, proost, deken en kapittel van Doornik op voorwaarde dat hij verzorgd zong⁸⁴³. Voor kapelaan Johannes

⁸³⁸ M. Maillard-Luypaert, *Documents relatifs au Grand Schisme, tome VII: lettres d'Innocent VII (1404-1406)*, Turnhout, 1987, (Analecta Vaticano-Belgica, 32).

⁸³⁹ Dit “ondanks” de Clementijnse obediëntie van abt Gerard van Leewaerde (1389-1412). P. Trio, “Ganda en Blandinium”, p. 47-48.

⁸⁴⁰ Deze Ogerus Portier (onder meer proost van Sint-Veerle) bezat blijkens de pauselijke suppliek kapelanijen in Sint-Jan, Sint-Niklaas, Sint-Michiel, Sint-Jacob en Heilig Kerst. Van zijn presentatie in deze kerken vonden we echter niet meteen sporen terug. M. Gastout, *Suppliques*, nr. 25, nr. 32 (Analecta Vaticano-Belgica, 29). In dit verband kan worden gewezen op het feit dat geen systematische registratie van de presentaties van vóór 1424 bewaard bleef.

⁸⁴¹ *Ibidem*, nr. 139.

⁸⁴² *Ibidem*, nr. 501

⁸⁴³ *Ibidem*, nr. 509

Sersymoens reserveerde ‘tegenpaus’ Benedictus XIII (1394-1422) in 1394 dan weer een prebende ter begeving van de bisschop en het kapittel van Kamerijk. Deze kapelaan bezat ook een kapelanij in de Sint-Janskerk, een pastoraat in “Moerskerke” (Moerkerke?) en de proostfunctie van het Sint-Veerlekapittel⁸⁴⁴. Henricus Tweescelle ontving in september 1418 een kapelanij in Sint-Niklaas, die hij in maart 1428 door procuratie zou permuteren voor het pastoorschap in Terdeghem⁸⁴⁵. Egidius van Hamme, kapelaan bij het altaar van Sint-Anna, kreeg bij bulle van 14 november 1426 van Martinus V (1417-1431) bijkomende jaarlijkse inkomsten (*cantuarium*) toegekend⁸⁴⁶. Livinus Stoep kreeg in 1427 vrijstelling van taksen op zijn kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw toegewezen, die hij sinds eind 1426 in de Sint-Niklaaskerk bezat. Dergelijke exempties werden verleend voor lage beneficies die door de Curie waren begeben. Hetzelfde gold voor Egidius van Beversluus, die een onbekende kapelanij in de Sint-Niklaaskerk bezat⁸⁴⁷. Van deze laatste weten we dat hij zeker in 1440 resigneerde uit de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw achter het koor en anno 1441 koster was⁸⁴⁸. Johannes de Baertmaekere kreeg in 1426 hetzelfde voorrecht met betrekking tot zijn kapelanij bij het altaar van Sint-Anna, waaruit hij in 1429 resigneerde⁸⁴⁹. In 1430 kreeg ook Judocus vander Hellen deze gunst⁸⁵⁰.

In totaal beschikken we dus over de gegevens van zeven geestelijken die door pauselijke tussenkomst een kapelanij in de Sint-Niklaaskerk kregen, waarvan er zes ook zeker een kapelanij in de kerk bezaten. Vijf onder hen werden aangeduid nà het Schisma, door Martinus V, één iemand door Innocentius VII (Rome) en één iemand door Bonifatius IX (Rome). Opmerkelijk is dat tijdens de periode 1389-1412 een pro-Clementijnse abt aan het hoofd van Sint-Pieters stond, wat wellicht een invloed heeft gehad op het niet-uitvoeren van de benoeming door Bonifatius⁸⁵¹. De andere voorbeelden betreffen reeds aanwezige kapelannen die andere beneficies werden beloofd.

⁸⁴⁴ J. Paye-Bourgeois, *Documents relatifs au Grand Schisme, tome IV: lettres de Benoît XIII (1304-1422), tome I (1394-1395)*, Turnhout, 1983, nr. 66 (Analecta Vaticano-Belgica, 31).

⁸⁴⁵ Bij Duinkerke, het huidige Noord-Frankrijk. F. Baix, *La Chambre Apostolique et les "Libri Annatarum" de Martin V (1417-1431)*, Turnhout, 1947-1960, nr. 766 (voetnoot) (Analecta Vaticano-Belgica, 14) en RAG, SPA I, nr. 45, f° 218v°. In 1438 kreeg hij bovendien een expectatieve prebende in het kapittel van Cassel. H. Dubrulle, « Les bénéficiers des diocèses d'Arras, Cambrai, Théroüanne, Tournai, pendant le pontificat de Martin V d'après les documents conservés aux Archives d'État, à Rome », *ASHEB*, Troisième série, I, 1905, nr. 574.

⁸⁴⁶ F. Baix, *La Chambre*, nr. 421.

⁸⁴⁷ *Ibidem*, nr. 492, 589.

⁸⁴⁸ SPA I, nr. 45, p. 143 r° en 145 v°.

⁸⁴⁹ F. Baix, *La Chambre*, nr. 418 en SPA I, nr. 45, f° 99 r°. Bij Dubrulle staat deze kapelaan als Jean (Johannes) in plaats van Jacobus genoteerd. H. Dubrulle, « Les bénéficiers », p. 261, nr. 233.

⁸⁵⁰ F. Baix, *La Chambre*, nr. 968.

⁸⁵¹ P. Trio, “Ganda”, p. 47-48.

De personen die door de pausen werden aangeduid, waren geen onbelangrijke figuren. Zo was Henricus Tweescelle een vertrouweling van kardinaal Lucidus de Comitibus (apostolisch protonotarius en kardinaal-diaken van Santa Maria in Cosmedin onder Johannes XXIII) en van kardinaal-bisschop Thomas de Brancaccio (een neef van paus Johannes XXIII, bisschop van Tricaria in het koninkrijk Napels en kardinaal vanaf 1411)⁸⁵². Op het moment dat hij de kapelanij in de Sint-Niklaaskerk ontving, bezat hij ook een expectatieve prebende in het Sint-Pieterskapittel te Cassel, die hij in 1438 effectief zou verwerven⁸⁵³. In 1427 permuteerde hij zijn kapelanij door procuratie, wat er allicht op wijst dat hij niet resideerde⁸⁵⁴. Judocus vander Hellen verkreeg door pauselijke tussenkomst de parochie Caster, ondanks zijn *defectu aetatis* (waarmee wordt bedoeld dat hij te jong was). Binnen Gent bezat hij naast zijn kapelanij in Sint-Niklaas ook één in de Sint-Jacobskerk⁸⁵⁵. Een aantal van deze pauselijke kandidaten bezat bovendien ook een prebende in Sint-Veerle, zoals verder wordt besproken.

Uit de zogenoemde *pouillés*, de taxatielijsten van kerkelijke beneficiés, blijkt dat in de Sint-Niklaaskerk in bepaalde periodes ook aan het kostersambt een beneficie was verbonden. Zo wordt de koster getaxeerd in de *pouillés* van 1455, 1482, 1496 en 1530⁸⁵⁶. In 1533 komt het ambt in dergelijke documenten niet meer voor, en ook in 1346 en 1362 wordt het niet vermeld, terwijl het in de ongedateerde, 14de-eeuwse *pouillé* wel voorkomt⁸⁵⁷. Het merendeel van de gegevens over de kosters van de Sint-Niklaaskerk komt uit de beneficieregisters. Het is mogelijk vanaf 1439 tot 1479 de directe opvolging te reconstrueren. Vervolgens is er een hiaat van meer dan een eeuw. De bezetting ziet er als volgt uit:

Tabel 17 Chronologisch overzicht van de kosters in de Sint-Niklaaskerk, 1439-1479

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Voorganger	Opvolger
Judocus vander Hellen	?	23/03/1439	Resignatie	?	Egidius Koet
Egidius Koet	23/03/1439	24/03/1439	Resignatie	Judocus vander Hellen	Egidius vander Hellen
Egidius vander Hellen	24/03/1439	20/06/1441	Permutatie	Egidius Koet	Egidius van Beversluus

⁸⁵² G.J. Von Eggs, *Supplementum novum purpurae doctae seu vitae, legationes, res gestae obitus, aliquae scitu ac memoratu digna &c. eorum S.R.E. cardinalium*, II, 1729, p. 171-172; M. Michaud (ed.), *Biographie Universelle, ancienne et moderne*, V, Paris, 1854, p. 421.

⁸⁵³ F. Baix, *La Chambre*, p. 286, noot 4.

⁸⁵⁴ RAG, SPA I, nr. 45, f° 218 v°.

⁸⁵⁵ F. Baix, *La Chambre*, p. 360, noot 5.

⁸⁵⁶ J. Warichez, « État bénéficial », p. 14, SPA II, nr. 288, 537.

⁸⁵⁷ RAG, SPA I, nr. 561 en Longnon, *Pouillés*, p. 409, 435

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Voorganger	Opvolger
Egidius van Beversluus	20/06/1441	22/06/1441	Permutatie	Egidius vander Hellen	Willelmus de Sarto
Willelmus de Sarto	22/06/1441	01/01/1459	Overlijden	Egidius van Beversluus	Livinus Sersymoens
Livinus Sersymoens	01/01/1459	04/08/1479	Overlijden	Willelmus de Sarto	Ludovicus Fevrier
Ludovicus Fevrier	04/08/1479	?	?	Livinus Sersymoens	?
Simon Goethals	?	10/04/1561	Resignatie	?	Martinus Bigarde
Martinus de Bigarde	10/04/1561	?	?	Simon Goethals	?

De koster van wie we over informatie betreffende de duur van hun beneficie beschikken, bleven gemiddeld 5 jaar en 9 maanden in functie, met mediaan 2 jaar en 3 maanden. Grote verschillen zijn er tussen zij die 1 of 2 dagen hun beneficie behielden, en degene die dit 22 jaar en 10 maanden deed. De koster van Sint-Niklaas bezaten in sommige gevallen ook (ooit) andere beneficies in de kerk. Zo waren Judocus vander Hellen, Egidius Koet, Egidius vander Hellen en Egidius van Beversluus op bepaalde momenten eveneens als kapelannen aan de kerk verbonden. Simon Goethals op zijn beurt bezat een kapelanij in de Sint-Veerlekerk. Willelmus de Sarto, Livinus Sersymoens en Martinus Bigarde kennen we enkel als koster van Sint-Niklaas. Uit dit overzicht blijken verder enkele opvallende gegevens. Zo ging het beneficie van Judocus vander Hellen over naar Egidius Koet, die na amper één dag resigneerde om te worden opgevolgd door Egidius vander Hellen, hoogstwaarschijnlijk een verwant (misschien een zoon?) van Judocus. Na de resignatie van Egidius vander Hellen, ontving Egidius van Beversluus het beneficie. Reeds na twee dagen permuteerde hij met Willelmus de Sarto, een kanunnik-scholaster van Sint-Donatiaan te Brugge die het kosterschap zou behouden tot aan zijn overlijden in 1458. Uit een resolutieboek van de Sint-Niklaaskerk, weten we dat er in 1590 een zekere Christophorus Meerezone als koster aan de kerk was verbonden. Deze was in juli 1585 reeds aanvaard als onderkoster in de Sint-Veerlekerk⁸⁵⁸. Vanaf 1586 komt hij ook voor als *mercenarius*⁸⁵⁹. Op 17 juli 1597 resigneerde Christophorus het kosterschap in Sint-Niklaas ten voordele van zijn zoon Petrus. Deze laatste verwierf in 1599 eveneens een kapelanij bij het altaar van het H. Kruis in de Sint-Veerlekerk, waaruit hij in 1606 zou resigneren. Hij bezat verder een kapelanij 'Gheerolfs' buiten het

⁸⁵⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 119 v°.

⁸⁵⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 298, f° 24 r°.

koor tot aan zijn overlijden⁸⁶⁰. Op 5 juli 1614 werd hij er koster en *mercenarius*, en werd hij bijgestaan door de vorige koster, Petrus van Daele⁸⁶¹.

Op basis van de taxatielijsten van beneficiés is het mogelijk een reconstructie te maken van de beneficianten van de Sint-Niklaaskerk op het tijdstip van de redactie van het document. Voor het jaar 1455 geeft dit het volgende beeld, dat we aanvulden met de gegevens uit de beneficieregisters over begin- en einddatum, voorgangers en opvolgers.

Tabel 18 Beneficianten in de Sint-Niklaaskerk in 1455

Naam	Beneficie	Begin	Einde	Reden	Voorganger	Opvolger
Oliverus de Corte	Pastoor	09/06/1441	?	?	Johannes de Vos	?
Michael vander Machelt	Pastoor	?	21/04/1500	Permutatie	?	Gossuinus de Simay
Petrus de Jonghe Senior	Kapelani OLV achter het altaar	?	10/11/1460	Overlijden	?	Ludovicus van Wayenberghe
Johannes Smitere	Kapelani OLV achter het altaar	05/06/1438	?	?	?	?
Johannes Burgers	Kapelani OLV achter het altaar	?	?	?	?	?
Hector de Clerc	Kapelani Maria Magdalena	20/11/1451	05/10/1463	Resignatie	Matheus van Aalst	Judocus van Crombrugghe
Georgius Daens	Kapelani Maria Magdalena	?	?	?	?	?
Johannes Flenoets	Kapelani Maria Magdalena	?	?	?	?	?
Johannes van Beversluus	Kapelani Maria Magdalena	20/10/1453	19/01/1460	Resignatie	Johannes de Wageneere	Thomas van Houtte
Gudwalus van Duyn	Kapelani Sint- Gerulphus	20/06/1448	11/06/1457	Permutatie	Theodericus Wilson	Jacobus Metsaert
Johannes Daussay	Kapelani Sint-	20/10/1452	04/06/1457	Resignatie	Franciscus van Hamme	Antonius Mauve

⁸⁶⁰ RAG, SV, nr. 97-98.

⁸⁶¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 51 r°. De vraag om *mercenarius* te worden had hij reeds in 1608 gesteld. RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 37 r°.

Naam	Beneficie	Begin	Einde	Reden	Voorganger	Opvolger
	Barbara					
Egidius vander Hellen	Kapelanijsint-Laurentius	23/08/1441	06/02/1482	Overlijden	Egidius van Schorisse	Michael Cleinen
Johannes de Zayere	Kapelanijsint-Amandus	?	16/04/1485	Overlijden	?	Egidius van Asper
Johannes van Brakel	Kapelanijsint-Eligius	12/11/1453	28/11/1457	Overlijden	Johannes van Pottelsberghe	Arnoldus vanden Hamme
Balduinus Goethals	Kapelanijsint-Eligius	16/03/1431	14/09/1470	Resignatie	Johannes de Groote	Johannes Cluts
Onbekende kapelaan	Kapelanijsint-Judocus	?	?	?	?	?
Hector Stoppeleere	Kapelanijsint-Niklaas	??/03/1445	25/08/1457	Resignatie	Johannes vande Voorde	Sebastianus van Overackere
Franciscus de Germez	Kapelanijsint-Gendulphus	10/01/1454	?	?	Andreas Borchgrave	?
Johannes Februarijs	Kapelanijsint-Anna	26/07/1450	05/05/1467	Resignatie	Petrus Coelins	Petrus vander Houven
Johannes de Haspere	Kapelanijsint-Anna	?	?	?	?	?
Philippus vande Vijver / de Vivario	Kapelanijsint-Anna	10/10/1447	?	?	Lucas van Brakel ⁸⁶²	?
Johannes de Bost	Kapelanijsint-Anna	08/06/1451	07/02/1458	Resignatie	Ludovicus de Vriese	Johannes Brughgheman
Johannes Beuyt	Kapelanijsint-OLV op de Vloer	13/09/1449	?	?	Johannes Brughgheman	?
Johannes Schulen	Kapelanijsint-OLV op de Vloer	24/04/1448	17/05/1458	Permutatie	Johannes Baes	Martinus Fabri
Johannes Moraen	Kapelanijsint-OLV op	?	29/12/1470	Resignatie	?	?

⁸⁶² Door M. Boone werd zowel voor vande Vijver / de Vivario als van Brakel een link verondersteld met het lid van de kleine neringen. Mogelijk was er dus een zekere band tussen beide, hoewel dit louter op veronderstellingen berust. M. Boone, *Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces ca. 1385 - ca. 1453*, RUG, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1988, IV, p. 16, 18.

Naam	Beneficie	Begin	Einde	Reden	Voorganger	Opvolger
	de Vloer					
Henricus Bollaert	Kapelanj van OLV op de Vloer	11/02/1433	?	?	Wernerus van Brakel	?
Johannes de Nyele	Kapelanj van OLV op de Vloer	?	?	?	?	?
Bartholomeus de Jonghe	Kapelanj van het H. Kruis	12/06/1450	29/05/1459	Resignatie	Walterus Tkind	Jacobus de Beere
Petrus vander Hellen	Kapelanj van Sint-Egidius	03/04/1427	23/11/1457	Overlijden	Jacobus Clercq	Johannes Colin
Petrus de Jonghe junior	“Altare pro libito”	09/07/1454?	24/06/1458?	Permutatie	Johannes Martelare?	?
Willelmus de Sarto	Koster	22/06/1441	01/01/1459	Overlijden	Egidius van Beversluus	Livinus Sersymoens

Op basis van deze gegevens kunnen eveneens enkele eenvoudige berekeningen worden uitgevoerd. De beneficianten uit de *pouillé* van 1455 van wie informatie voorhanden is over de duur van hun beneficie, waren gemiddeld 14 jaar en 10 maanden aan de Sint-Niklaaskerk verbonden. De mediaan hiervan bedraagt iets minder, namelijk 9 jaar en 7 maanden. Uitschieters vormen de geestelijken die 3 jaar en 11 maanden en 39 jaar en 6 maanden hun beneficie behielden.

Dan komen we bij de pastoors van de Sint-Niklaaskerk. Zoals vermeld, is de informatie die over deze geestelijken in de presentatieregisters kon worden teruggevonden vrij beperkt, ondanks het feit dat hun beneficiës eveneens door de abt van Sint-Pieters werden begeven. Via andere bronnen zoals kerkrekeningen was het niettemin mogelijk de benaderende periode te reconstrueren tijdens dewelke een aantal personen het pastoorsambt bekleedden. In het voorgaande deel werd reeds gewezen op het feit dat de Sint-Niklaasparochie tot 1590 werd bediend door twee pastoors en dat vanaf dat ogenblik de beide porties werden verenigd. Na de unie met het Sint-Veerlekapittel ontving de pastoor van Sint-Niklaas daarenboven de prebende die voorheen aan de deken van het kapittel had toebehoord, althans na het overlijden van de deken die op het moment van de translatie nog in functie was. In onderstaande tabel werd een extra kolom toegevoegd, waaruit af te lezen valt tijdens welke periode of op welke momenten bepaalde figuren waarvan de begin- en/of einddatum van het beneficie niet gekend is, als pastoor werden vermeld.

Tabel 19 Geïdentificeerde pastoors van de Sint-Niklaaskerk tijdens de onderzoeksperiode⁸⁶³

Naam	Datum vermeld	Datum begin	Datum einde	Reden	Voorganger	Opvolger
Johannes de Vlieghere	1383, 1400	?	?	?	?	?
Victor de Vlieghere	1413, 1433	?	?	?	?	?
Paulus Beye		?	03/06/1441	Permutatie	?	Johannes de Vos
Johannes de Vos		03/06/1441	09/06/1441	Permutatie	Paulus Beye	Oliverus de Corte
Oliverus de Corte	1455	09/06/1441	?	Permutatie	Johannes de Vos	?
Michael vander Machelt	1455	?	21/04/1500	Permutatie	?	Gossuinus de Simay
Gossuinus de Simay		21/04/1500	24/05/1513	Permutatie	Michael vander Machelt	Livinus Reyns
Livinus Reyns		24/05/1513	?	?	Gossuinus de Simay	?
Willelmus Harout		?	22/11/1459	Permutatie	?	Petrus de Rest
Petrus de Rest		22/11/1459	?	?	Willelmus Harout	?
Johannes de Keyser	1462	?	?	?	?	?
Petrus Bataille		?	18/10/1468	Resignatie	?	Thomas van Houtte
Ludovicus Abe		?	05/09/1489	Overlijden	?	Petrus Hermanus
Petrus Hermanus		05/09/1489	27/06/1496	Permutatie	Ludovicus ?	Hubertus Grenier
Hubertus Grenier		27/06/1496	?	?	?	?
Hubertus de Crytsche	(1494), 1496-1497	?	vóór 04/04/1505	Overlijden	?	?
Egidius Schollaert	1500-1501	?	?	?	?	?
Giselbertus vanden Eede	1502-1510, 1547-1550	?	?	?	?	?
Livinus van Heerweghe	1511-1513	?	?	?	?	?
Livinus de	1512-1515	?	?	?	?	?

⁸⁶³ Cf. voetnoot 833.

Naam	Datum vermeld	Datum begin	Datum einde	Reden	Voorganger	Opvolger
Coninc						
Judocus de ?		?	21/06/1513	Resignatie	?	Johannes de Wilde
Johannes de Wilde	1513-1515, 1527-1538, 1541-1542	21/06/1513	?	?	Judocus de ?	?
Franciscus Ronse	1530-1541	?	?	?	?	?
Johannes de Walssche	1538-1542	?	?	?	?	?
Willelmus Lievins	1542-1543	?	?	?	?	?
Martinus Felloen	1542-1551	?	19/06/1551	Permutatie	?	Dionysius Goethals
Dionysius Goethals		19/06/1551	13/06/1552	Permutatie	Martinus Felloen	Nicolaus van Gent
Nicolaus van Gent		13/06/1552	?	?	Dionysius Goethals	?
Egidius Nijs	1543-1569	?	?	?	?	?
Mattheus de Gaey		?	18/06/1558	Permutatie		Nicolaus Reynaert
Nicolaus Reynaert	1558-1577	18/06/1558	?	?	Mattheus Gay	?
Zacharias Rots	1584-1588	?	?	?	?	?
Martinus Noetschalc	1582-1588	?	?	?	?	?
Antonius Antonius	1588- 1593/1595	?	08/04/1595	Overlijden	?	Adrianus Pletincx
Adrianus Pletincx		08/04/1595	1627	Overlijden	Antonius Antonius	Johannes Debbaut

Ook bij de pastoors zien we (waar althans informatie beschikbaar is) dat de meesten hun beneficie door permutatie beëindigden. Drie geestelijken overleden terwijl ze dit ambt uitoefenden. Onder de pastoors lijken op het eerste zicht zeer weinig gelijknamige personen voor te komen die elkaar opvolgden. Eind 14de, begin 15de eeuw komen twee De Vliegheeres voor, maar het is onduidelijk of Victor Johannes rechtstreeks opvolgde, noch of beiden verwant waren. We weten van slechts vier pastoors precies hoe lang ze in functie waren. Het gemiddelde van deze vier bedraagt 5 jaar en 3 maanden, met uitschieters van 6 dagen tot 13 jaar en 1 maand (mediaan 3 jaar en 11 maanden). De

laagste en hoogste dienstjaren gaan van 1 jaar tot 29 jaar⁸⁶⁴. Johannes de Vos resigneerde al na enkele dagen, Dionysius Goethals na een jaar. Adrianus Pletincx en Johannes de Wilde daarentegen vonden we respectievelijk 32 en 29 jaar lang als pastoor terug, Egidius Nijs en Nicolaus Reynaert 26 en 19 jaar, hoewel hun pastoraat wellicht onderbroken werd door de godsdienstroebelen.

Van de uit de presentatieregisters gekende pastoors van de Sint-Niklaaskerk waren er twaalf die ook ooit één of meer kapelanijen in de kerk bezaten⁸⁶⁵. Johannes De Vos kwam in 1495 na zijn zeer kortstondig pastoraat in het bezit van een kapelanij bij het altaar van Maria Magdalena, evenals Michael vander Machelt, die zijn pastoraat voor deze kapelanij verruilde met de latere pastoor Gossuinus de Simay. Dezelfde de Simay ruilde in 1513 op zijn beurt het pastoorsbeneficie voor de kapelanij bij het altaar van Sint-Gerulphus met Livinus Reyns en bezat in 1530 ook de kapelanij van Sint-Gendulphus⁸⁶⁶. Johannes de Keyser ontving wellicht na of in ruil voor zijn pastoorsfunctie een onbekende kapelanij, die hij zeker in 1496-1497 bezat. Petrus Hermanus nam kort na zijn aanstelling als pastoor afstand van zijn kapelanij van Maria Magdalena, op 12 september 1489. Johannes de Wilde bezat in de periode 1530-1540 vermoedelijk ook de kapelanij van de Sint-Joriskapel. In 1540 was hij kapelaan in de kapel van de tertianen van Sint-Franciscus, gelegen binnen de parochie⁸⁶⁷. Het pastoorsbeneficie werd door Martinus Felloen ingeruild ten voordele van de kapelanij bij het altaar van Sint-Niklaas, waaruit hij nog geen jaar later resigneerde voor de functie van koster in het Brugse Sint-Donatiaanskapittel. Matheus de Gaey op zijn beurt ruilde zijn pastoraat met Nicolaus Reynaert voor de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor. Opmerkelijk is dat geen enkele kapelanij in de Sint-Niklaaskerk qua relatieve waarde kon tippen aan een pastoraat, althans volgens de informatie in de taxatielijsten. Naast de eerder genoemde Felloen bezaten ook andere pastoors van Sint-Niklaas beneficiés in andere kerken. Gossuinus de Simay ruilde in 1515 zijn kapelanij bij het altaar van Sint-Lieven in de Sint-Veerlekerk voor een kanunnikaat met prebende in diezelfde kerk. Dat beneficie verruilde hij in 1524 opnieuw voor een kapelanij in de parochiekerk van Axel. Pastoor

⁸⁶⁴ Hier dient uiteraard rekening te worden gehouden met het feit dat deze cijfers slechts afgerond kunnen worden weergegeven. Ze zijn bovendien louter gebaseerd op het voorkomen van deze personen in de bronnen. Iemand die in 1500 en 1501 werd vermeld, had er daarom geen volledig jaar in functie opzitten. Hiaten in het bronnenmateriaal kunnen bovendien voor vertekening zorgen, aangezien geen specifieke begin- en einddata gekend zijn.

⁸⁶⁵ Zie tabel 9 onder punt 3.1.3.1.

⁸⁶⁶ In de bron Sint-Gengulphus. Hoger werd de verwarring tussen deze twee reeds aangehaald.

⁸⁶⁷ Het convent van de tertianen was toen reeds geïncorporeerd bij het weversambacht en gebruikt als godshuis. W. Simons, *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen. Chronologie en topografie van de bedelordenverspreiding vóór 1350*, Brugge, 1987, p. 151-158.

Petrus de Rest bezat tal van andere beneficies: hij ruilde een kosterij in “Ossthera” (Estières?) bij Kortrijk met Willelmus Harout, die hiermee afstand nam van het pastoraat van Sint-Niklaas. In 1461 resigneerde de Rest als kapelaan van het Hebberechtshospitaal, in 1464 werd hij pastoor in Kemzeke. In 1470 resigneerde hij als koster in Schoondijke en werd hij pastoor in Vrasene. In augustus 1471 werd hij kapelaan van Sint-Pieter in Temse en een half jaar later, in maart 1472, werd hij pastoor in Vrasene. In 1473 ontving hij een kapelanij bij het altaar van Sint-Cornelius in de Sint-Jacobskerk, terwijl hij in 1477 permuteerde als kapelaan van het Heilig Kruis in de Sint-Janskerk voor de kapelanij van Sint-Niklaas in dezelfde kerk, een functie waarin hij in 1486 zou overlijden. Op het moment van zijn overlijden was hij eveneens kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in Sint-Jacobs.

Johannes de Keyser permuteerde in 1469 zijn kapelanij van Sint-Catharina in Wondelgem voor een kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in “Hueregem”. Hij resigneerde in 1473 en 1482 als koster in Sint-Denijs-Westrem en werd kapelaan van het Heilig Kruis in de Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk en de kapelanij bij het Hoogaltaar in de Sint-Michielskerk. In 1487 kreeg hij de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Sint-Jacobskerk, in ruil voor de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in de collegiale van Dendermonde. Hij overleed in 1498 als kapelaan van Sint-Jacobs. Petrus Hermanus op zijn beurt was vanaf eind 1476 pastoor van Hillegem en vanaf 1492 kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Sint-Jacobskerk. Vier jaar later werd hij koster in Sint-Denijs-Westrem, een beneficie dat hij vrijwel meteen omruilde voor een kanunnikaat in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Brugge. Nog in 1496 werd hij pastoor van Semmerzake door permutatie met Hubertus Grenier, eveneens pastoor in Sint-Niklaas. In 1504 resigneerde hij als koster in Beveren (aan de Leie), een jaar later ook als koster in Temse. In 1514 ontving hij de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in de parochiekerk van Lovendegem en in 1518 resigneerde hij als kapelaan van het Hebberechtshospitaal.

Hubertus Grenier werd in 1500 kapelaan bij het altaar van Sint-Lieven in de Sint-Veerlekerk. Naast het eerder vermelde pastoraat in Semmerzake waarvan hij in 1496 afstand deed, bekam hij in 1500 de kapelanij van Sint-Blasius in de Gentse Sint-Janskerk. Hubertus de Crytsche permuteerde in 1590 één van de twee pastoorsporties in Maldegem voor een kanunniksprebende in Sint-Veerle. In Langemark verwierf Dionysius Goethals in 1552 de kapelanij van Sint-Julianus, in 1554 werd hij pastoor van één van de porties van de Sint-Michielskerk te Gent in ruil voor de kapelanij van Sint-Daniel in Beervelde. Eind 1554 resigneerde hij als kapelaan in dezelfde Sint-Michielskerk. Zoals reeds werd aangehaald, werd Adrianus Pletincx door de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk automatisch kanunnik van het kapittel.

3.1.3.3 Sint-Veerlekerk

Kapelanen

Aan het einde van de 16de eeuw waren er in Sint-Veerle een kleine veertig kapelanijen (*ut supra*, 2.3). Voor het achterhalen van gegevens in verband met de geestelijken verbonden aan de Sint-Veerlekerk, diende een gamma aan bronnen te worden gecombineerd. Zo verzamelden we informatie over 341 onderscheiden kapelanen, waartoe de kapelanen van het *castrum* niet werden meegerekend, aangezien zij tot de kanunniken behoorden⁸⁶⁸. Van 269 kapelanen kon precies worden bepaald aan welke altaren ze ooit kapelanij(en) in de Sint-Veerlekerk bezaten. Een meerderheid, 252 individuen, bezat een kapelanij aan één identificeerbaar altaar en vijftien kapelanen beschikten ooit over kapelanijen aan twee verschillende altaren in Sint-Veerle, terwijl twee geestelijken ooit over kapelanijen bij drie onderscheiden altaren beschikten⁸⁶⁹.

Tabel 20 Kapelanen in Sint-Veerle, algemene cijfers

	Aantal kapelanen
Geïdentificeerde personen	341
Onbekende kapelanij(en)/altaren in SV	72
Kapelanij bij 1 bekend altaar	252
Kapelanij bij 2 bekende altaren	15
Kapelanij bij 3 bekende altaren	2

Zoals onder 2.3.3.1 werd besproken, kwam de presentatie voor de kapelanen in Sint-Veerle bij beurtrol aan de leden van het kapittel toe. Uitzonderingen waren de kapelanijen van Halen, gesticht door Jan en Simon de Mirabello, die tijdens de onderzoeksperiode werden begeven door hun nazaten, *in casu* eind 16de-begin 17de eeuw de heren van Wieze. Ook kandidaten voor de zogenoemde “kapelanijen Gheerolfs”,

⁸⁶⁸ Hoger werd reeds aangehaald dat degene die werd aangeduid als kapelaan van het *castrum* door een bepaling van Margaretha van Constantinopel uit 1225 een prebende in het kapittel ontving. Doorgaans werden deze figuren in de bronnen als kanunniken aangeduid.

⁸⁶⁹ We spreken hier van ‘kapelanijen bij altaren’ eerder dan van ‘kapelanijen’ omdat de in sommige bronnen gebruikte nummering van de kapelanijen niet adequaat blijkt. Zo worden voor één en dezelfde kapelanij soms afwijkende nummeringen gegeven. Door het combineren van diverse bronnen met gelijkaardige gegevens (waaronder ook niet-eigentijdse afschriften) wordt het voorkomen van dergelijke fouten waarschijnlijker. Wanneer wordt uitgegaan van de betrokken altaren, wordt de foutenmarge bijgevolg kleiner. Bijvoorbeeld: Johannes van Wijnendaele wordt in verschillende bronnen aangeduid als kapelaan van de eerste en tweede kapelanij van het Heilig Kruis en van de tweede kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw. Nochtans betreft het twee maal dezelfde kapelanij van het Heilig Kruis. Bijgevolg was hij kapelaan bij twee verschillende altaren.

gesticht bij het altaar van het Heilig Kruis, werden (wanneer over de voordracht informatie beschikbaar is) door afstammelingen met de naam Gheerolfs gepresenteerd⁸⁷⁰.

Een aantal documenten verschaft ons informatie over de aanstelling en opvolging van de kapelannen in Sint-Veerle. Eerder vermeldden we dat deze informatie voornamelijk beschikbaar is via een 18de-eeuws afschrift van een register van introducties in de kapittelkerk, naast gegevens uit de *acta capituli*. Aanvullend werd hier ook gebruik gemaakt van een verzamelband van afschriften van diverse akten van het kapittel en van notities over ‘tegenwoordige bezitters’ van de kapelanijen uit 1588-1621 en 1588-1709⁸⁷¹. Van de kapelannen in de Sint-Veerlekerk die ‘einde beneficie’ waren, ziet de verdeling van de redenen hiervoor er als volgt uit⁸⁷²

Tabel 21 Redenen einde beneficie kapelannen Sint-Veerlekerk

Reden vacatie	Aantal
Permutatie	37
Resignatie	26
Overlijden	83
Intrede / Professie	1
Huwelijk	3
<i>Desertio</i>	11
‘Ontslag’	5
Onbekend	9
Verwerpen van het geloof	1

Een bijzonder geval was de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna, die werd uitgedoofd aan het begin van de 16de eeuw, toen het beneficie in het bezit was van kapelaan

⁸⁷⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165 en 166.

⁸⁷¹ Concreet gaat het om de volgende stukken: UBG, HSL, 567, RAG, SBB, serie K, nr. 79; serie SN, nrs. 165, 166, 167, 168; SV, nrs. 87, 97-98. Tussen deze data bevonden zich weliswaar veel ‘dubbels’. Voor het bekomen van het algemene cijfer van kapelannen van Sint-Veerle werd gebruik gemaakt van meer types bronnen, waaronder bijvoorbeeld ook rekeningen en renteboeken. Deze verschaften minder of minder dateerbare gegevens dan de hiervoor vermelde documenten, waardoor ze voor de meer gedetailleerde behandeling van het beneficiebezit van de kapelannen van geringer belang waren.

⁸⁷² De kapelanijen waarvan de einddatum niet bekend is, werden niet meegerekend.

Johannes van Butsele. De inkomsten van de toen opgeheven kapelanij kwamen toe aan het *member* van de *mercenarii*, hoewel ze in feite dienden te worden aangewend ter spijzing van twee kanunniksprebenden en voor de vergoedingen van de kleine *cotidiane*⁸⁷³. In tegenstelling tot wat in de Sint-Niklaaskerk het geval was, vormt de groep ‘onnatuurlijke’ redenen voor het beëindigen van een beneficie hier niet de absolute hoofdmoot: van de 167 gevallen die in deze tabel werden verwerkt, was bij 83 voorbeelden (50%) sprake van overlijden terwijl voor 83 personen (eveneens 50%) andere (bekende) redenen van toepassing waren. Hieruit kan veralgemenend worden afgeleid dat de kapelaansbeneficies in Sint-Veerle meer dan deze in Sint-Niklaas een doel op zich waren in plaats van een middel dat in het kader van beneficieruïl als pasmunt werd ingezet. Niettemin is het van belang voor ogen te houden dat we slechts over dergelijke gegevens beschikken voor nog niet de helft van het totale aantal onderscheiden kapelannen. Een tweede aandachtspunt betreft de periodisering: waar we voor Sint-Niklaas vooral gegevens ter beschikking hadden voor de 15de en het begin van de 16de eeuw, ligt de nadruk bij Sint-Veerle eerder op het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw⁸⁷⁴.

Ook voor de kapelanijen in de Sint-Veerlekerk kan een poging tot reconstructie van de bezetting worden gemaakt. Een eerste *casus* betreft de kapelanijen bij het altaar van Sint-Veerle, waarvoor de beschikbare informatie er als volgt uitziet:

Tabel 22 Verloop van de kapelannen in de drie kapelanijen bij het altaar van Sint-Veerle

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Opvolger	Voorganger
Henricus Coeman	?	23/06/1514	Resignatie	Cornelius de Mey / de Maio	?
Cornelius de Mey / de Maio	23/06/1514	?	?	?	Henricus Coeman
*	*	*	*	*	*
Arnoldus Buc	03/06/1575	15/07/1594	Overlijden	Arnoldus Lieverdey	?
Arnoldus Lieverdey	15/07/1594	14/02/1600	Desertie	Adrianus van Rijsel / de Lille	Arnoldus Buc
Adrianus van Rijsel / de Lille	24-25/02/1600	10/04/1601	Resignatie	Johannes de Turri	Arnoldus Lieverdey
Johannes de Turri	15-18/05/1601	13/02/1604	Huwelijk	Livinus van Ooteghem	Adrianus de Lille
Livinus van Ooteghem	13/02/1604	21/06/1614	Resignatie	Johannes de Turri	Antonius Baete

⁸⁷³ Met de opbrengsten van het eerste jaar moest bovendien een kelk worden vervaardigd ten behoeve van de kerk. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 39 v°.

⁸⁷⁴ In veertien gevallen betrof het voorbeelden uit de 15de eeuw.

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Opvolger	Voorganger
*	*	*	*	*	*
Egidius Fiers	?	24/05/1585	Overlijden	Jacobus Coolins	?
Jacobus Coolins	24/05/1585	15/07/1594	Overlijden	Baptiste Lutens	Egidius Fiers
Baptiste Lutens	15/07/1594	23/07/1599	Huwelijk	Judocus de Caesmaeker	Jacobus Coolins
Judocus de Caesmaeker	23/07/1599	14/02/1604	Huwelijk	Petrus de Beymont	Baptiste Luyten
Petrus de Beymont	14/02/1604	?	?	?	Judocus de Caesmaeker
*	*	*	*	*	*
Johannes Audenroghe	?	20/02/1574	Overlijden	?	Simon Goethals
Simon Goethals	20/02/1574	06/11/1587	Overlijden	Christianus Everaert	Johannes Audenroghe
Christianus Everaert	06/11/1587	13/01/1606	Overlijden	Petrus Vermeulen	Simon Goethals
Petrus Vermeulen	13/01/1606	03/03/1623	Desertie	Willelmus de Vrient	Christianus Everaert

Gezien de gevarieerde aard van de gebruikte bronnen, dient te worden opgemerkt dat voornamelijk de einddata als uiterste data voor de vacatie van het beneficie moeten worden gelezen. Sommige data zijn bijvoorbeeld afkomstig uit *acta capituli* waarin een nieuwe kapelaan werd aangesteld, maar waarvan we niet de exacte einddatum van zijn voorganger kennen. Omwille van het feit dat verschillende bronnen soms afwijkende data opgeven, werd hier geopteerd voor de vermelding van de datum *ante quem*⁸⁷⁵.

Naar analogie met de *casus* over de Sint-Niklaaskerk kunnen ook hier enkele cijfergegevens worden gepresenteerd over de duur van het beneficie, althans voor die personen van wie we over voldoende gegevens beschikken. Gemiddeld bleven de kapelannen bij het altaar van Sint-Veerle ongeveer 9 jaar en 8 maanden in functie, terwijl de mediaan op 9 jaar en 2 maanden ligt. De uitersten worden bepaald door een kapelaanschap van 1 jaar en 2 maanden en één van 19 jaar en 1 maand. De gekende redenen voor het beëindigen van het beneficie zijn divers: zes overlijdens, drie huwelijken, twee resigaties en twee deserties.

⁸⁷⁵ Dit principe werd verder eveneens toegepast.

Tabel 23 Verloop van de kapelannen in de kapelanijen van Halen

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Opvolger	Voorganger
Robertus de Zaghere	?	08/09/1436	Resignatie	Judocus Broc	?
Judocus Broc	08/09/1436	03/02/1447	Permutatie	Adrianus vander Varent	Robertus de Zaghere
Adrianus vander Varent	03/02/1447	?	?	?	Judocus Broc
*	*	*	*	*	*
Philippus van Loo	?	19/11/1593	Desertie	Franciscus Vermeulen	?
Franciscus Vermeulen	19/11/1593	18/09/1598	Professie	Johannes de Vroe	Philippus van Loo
Johannes de Vroe	18/09/1598	07/08/1611	Overlijden	Franciscus Vermeulen	Augustinus vande Vivere
Augustinus vande Vivere	07/08/1611	?	?	Johannes de Vroe	?
*	*	*	*	*	*
Johannes Goossens	?	19/11/1593	Desertie	Petrus de Meulemeester	?
Petrus de Meulemeester	19/11/1593	21/05/1610	Huwelijk	Oliverus Hutsebaut	Johannes Goossens
Oliverus Hutsebaut	21/05/1610	(na 1622)	?	?	Petrus de Meulemeester
*	*	*	*	*	*
Franciscus de Rittere	?	02/04/1594	Overlijden	David Lutens	?
David Lutens	02/04/1594	13/10/1600	Overlijden	Cornelius Dhont	Franciscus de Rittere
Cornelius Dhont	13/10/1600	?	?	?	David Lutens
*	*	*	*	*	*
Johannes de Bellemaeker	?	02/04/1595	Overlijden	Ludovicus vande Visscherie	?
Ludovicus vande Visscherie	02/04/1595	16/09/1605	Resignatie	Jacobus Dhaene	Johannes de Bellemaeker
Jacobus Dhaene	16/09/1605	?	?	?	Ludovicus vande Visscherie
*	*	*	*	*	*
Petrus vander Meulen	23/12/1605	07/10/1611	Ontslag	Johannes Parmentier	?
Johannes Parmentier	07/10/1611	?	?	?	Petrus vander Meulen
*	*	*	*	*	*
Daniel Jenest	?	30/06/1600	Resignatie	Johannes	?

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Opvolger	Voorganger
				Meganck	
Johannes Meganck ⁸⁷⁶	30/06/1600	?	?	?	?

Opnieuw wordt duidelijk dat het reconstrueren van doorlopende bezettingslijnen van de kapelanismen geen sinecure is. Ook blijkt uit de bronnen dat de eigentijdse nummeringen van de kapelanismen niet steeds betrouwbaar is. Zo worden in de onderscheiden documenten identieke ‘kapelanismkettingen’ weergegeven als verbonden aan verschillende kapelanismen (bijvoorbeeld: de vierde en vijfde kapelanism van Halen) terwijl het om één en dezelfde kapelanism gaat. Hoewel we hier over begin- en einddata van slechts vier kapelanism beschikken, werd toch ook een berekening in verband met de gemiddelde duur gemaakt. Deze bedraagt 9 jaar en 8 maanden, met mediaan 10 jaar en 5 maanden. De extremen bedragen hier enerzijds 4 jaar en 10 maanden, anderzijds 16 jaar en 6 maanden. Vergeleken met de data voor de Sint-Niklaaskerk, lijken ook in de kapelanism van Halen zeer korte periodes als kapelaan uitzonderlijk. Twee zaken dienen hierbij in acht te worden genomen: enerzijds de beperktheid van de voorhanden zijnde gegevens, en het feit dat de nadruk hier een eeuw later ligt anderzijds. Namelijk het eerder ‘precaire’ einde van de 16de tegenover de meer stabiele 15de eeuw⁸⁷⁷. De einde-beneficiaries in de kapelanism van Halen kennen als oorzaak drie resigaties, twee deserties, één professie, één huwelijk, drie overlijdens en één ontslag. In tegenstelling tot wat in de Sint-Niklaaskerk het geval was, lijkt het aandeel personen van wie het kapelaansbeneficie door hun overlijden eindigde, gemiddeld groter te zijn in Sint-Veerle (namelijk telkens 46%). Beide voorbeelden, zowel voor de kapelanism bij het altaar van Sint-Veerle als de kapelanism van Halen, ondersteunen de algemene gemiddelden waarmee we dit onderdeel aanvatten.

Het overzicht van de kapelanism voor wie het bezit van meerdere altaren binnen de onderzoeksperiode kon worden vastgesteld, is als volgt⁸⁷⁸

⁸⁷⁶ Verschillende bronnen spreken elkaar tegen wat zijn voorganger betreft. We zijn geneigd in deze de *acta capituli* te volgen eerder dan de 18de- eeuwse lijst van begevingen die als voorganger Egidius Loutens suggereert. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 47 r° en RAG, SBB, serie K, nr. 2300.

⁸⁷⁷ Dit voornamelijk vanuit financieel oogpunt.

⁸⁷⁸ Zie voetnoot 833.

Tabel 24 Kapelannen in Sint-Veerle met kapelanijen bij meerdere altaren

Naam kapelaan	Altaren in Sint-Veerle	Periode / “Attestatie” ⁸⁷⁹
Antonius Baete	Wenemaerhospitaal	1597-1597
	Sint-Veerle	1614-?
Marcus Bardeloos	OLV	“1614”
	Sint-Veerle	1614-?
	Sint-Lieven	?-1648
Hugo Clarisse	OLV	1601-1605
	Sint-Egidius	1601-1601
Georgius Dugelaere	Sint-Laurentius en Catharina	1601-1602
	Sint-Egidius	1601-1601/1602
Natalius Fonteyne	Sint-Jacob	1611-?
	Heilig Kruis	1599-?
	Sint-Egidius	1611-?
Johannes Gheerwijn	Sint-Jacob	(1569)-1590
	Sint-Egidius	?-1590
	van Halen	“1574-1575”
Eligius Houcarn	Heilig Kruis	(1543)-1587
	OLV in het koor	?-1587
Franciscus Lespinoy	OLV	1590-1592
	van Halen	1592-?
Rogerius Marrens	Sint-Antonius	1607-1607
	Sint-Lieven en Sint-Ivo	Z.d.
Johannes Robosch	Sint-Lieven	?-1441

⁸⁷⁹ Waar mogelijk werden begin- en einddata weergegeven. De datering tussen aanhalingstekens betreft perioden waarop activiteit aan deze altaren werd weergegeven in de bronnen, zonder dat deze daarom uiterste data bepalen. De gegevens zonder datum zijn afkomstig van ongedateerde documenten, maar waarvan kan worden vermoed dat ze verwijzen naar situaties binnen de onderzoeksperiode.

Naam kapelaan	Altaren in Sint-Veerle	Periode / "Attestatie" ⁸⁷⁹
	Sint-Veerle	1449-?
Franciscus Seseyn	Sint-Jacob	?-1585
	Sint-Daniel	?-1585
Georgius vanden Berghe / de Monte	Heilig Kruis	1587-1599
	OLV	1592-1611
Johannes van Larebeke	Sint-Egidius	1606-1619
	Sint-Livinus	1606-?
Adrianus van Rijsel / de Lille	OLV	1588-1588
	Sint-Veerle	1600-1601
Johannes van Wijnendaele	Heilig Kruis	1610-1619
	OLV	1610-1659
Georgius Zoethelene	Heilig Kruis	1587-?
	Sint-Gerulphus	?-1606

Zoals uit bovenstaande weergave blijkt, lieten de gegevens over de kapelannen in de Sint-Veerlekerk zich nog een stuk moeilijker vatten dan voor de Sint-Niklaaskerk al het geval was. Waar duidelijke gegevens voorhanden zijn over de duur van het kapelanijbezit, leken deze in Sint-Veerle langer dan in Sint-Niklaas, hoewel ook hier enkele zeer korte beneficieperiodes kunnen worden gemeld. Het spreiden van kapelanijbezit aan eenzelfde altaar over meerdere periodes kwam hier ook voor, maar bleef beperkt.

Bij de kapelannen van de Sint-Veerlekerk werd eveneens onderzocht welke personen met eenzelfde naam elkaar opvolgden in een bepaald beneficium. We troffen hiervan slechts drie voorbeelden aan, met name de volgende:

Tabel 25 Opvolging in kapelanijen in de Sint-Veerlekerk door beneficianten met eenzelfde naam

Kapelanij	Naam beneficianten	Voornaam oude beneficiant	Reden einde	Voornaam nieuwe beneficiant	Jaartal
?	de Jonghe	Petrus Senior	Permutatie	Petrus Junior	1456
Onze-Lieve-Vrouw	Adriaens	Jeronimus	Overlijden	Adrianus	1610
Onze-Lieve-Vrouw	de Vliege	Willelmus	Overlijden	Gerardus	1616

In eerste instantie moet hierbij worden gewezen op de meer geringe informatie die uit de bronnen voor Sint-Veerle blijkt. Dit kan mee aan worden gehaald voor het lagere aantal voorbeelden van ‘homonieme’ opeenvolgende beneficianten. Wellicht lag het reële aantal beneficiëruilen tussen naamgenoten hoger, maar valt dit op basis van het bewaarde materiaal niet af te leiden. Daarenboven beschikken we hier over bijzonder weinig bijkomende gegevens (bijvoorbeeld door het toevoegen van patroniemen) die het mogelijk maken een eventuele verwantschap te identificeren. Eén van de voorbeelden kwam bij de bespreking van de Sint-Niklaaskerk ook al aan bod en betreft het duo Petrus de Jonghe senior en junior, die onderling meerdere beneficies ruilden. Bij de wissel tussen Jeronimus en Adrianus Adriaens kunnen we ons opnieuw de vraag stellen in welke mate deze opvolging reeds was voorzien vóór het overlijden van Jeronimus. Het derde voorbeeld van de de Vliege's valt strikt genomen buiten onze onderzoeksperiode. Daarenboven is er geen bijkomende informatie over de omstandigheden van deze opvolging.

De kapelannen in de Sint-Veerlekerk maakten eveneens gebruik van procuratoren bij het verwerven of verlaten van hun beneficie, al weze het ook hier duidelijk dat de beschikbare gegevens beperkter zijn. Minstens tien kapelannen maakten ooit gebruik van evenveel procuratoren. In tegenstelling tot wat in de Sint-Niklaaskerk werd vastgesteld, komen hier geen ‘dubbels’ voor en was er schijnbaar sprake van unieke procuratoren.

Tabel 26 Kapelannen van de Sint-Veerlekerk en hun procuratoren

Naam kapelaan	Begin	Einde	Procurator	Status
Jacobus de Pynkere	17/07/1420	?	Johannes Bollaert	Kapelaan
Fortigarius de Placentia	25/11/1429	?	Jacobus “dictus Pape”	?
Petrus vander Hane	11/09/1443	?	Johannes de Meyere	?
Johannes Moraen	?	16/11/1481	Willelmus vanden Cante	Kapelaan
Cornelius de Mey / de Maio	23/06/1514	?	Johannes Verbrugghen	Kapelaan 1499-1510
Gerardus Noeufcourt	?	23/06/1586	Carolus van Auweghem	Kapelaan
Johannes van Daele	03/02/1595	?	Johannes van Butsele	Kapelaan
Franciscus Lespinoy	13/04/1591	?	Livinus vander Spurt	Kapelaan
Philippus Savate	?	20-22/06/1601	Adrianus van Rijsel / de Lille	Kapelaan
Egidius Bonjours	?	06/04/1612	Michael Zachmoorter	Pastoor

In zes gevallen betrof het de verwerving van het kapelaansbeneficie, terwijl in vier gevallen afstand ervan werd genomen. Het merendeel van de procuratoren was zelf kapelaan in Sint-Veerle. Twee kapelannen maakten daarnaast gebruik van procuratoren wanneer ze tot de orde werden geroepen. Zo deed Livinus vander Spurt in 1587 een beroep op de diensten van Petrus de Zanghere, toen hij reageerde op een brief die hem namens de *promotor capituli* was bezorgd⁸⁸⁰. Kapelaan Carolus van Auweghem vertegenwoordigde op zijn beurt Georgius Dugelaere toen die samen met een aantal andere kapelannen in 1611 op de hoogte werd gebracht van door de paus verordende maatregelen in verband met residentie en aanwezigheid. Deze werden via de bisschop opgelegd en dienden te worden nageleefd⁸⁸¹.

Verder beschikken we over de gegevens van twee pauselijke voordrachten voor kapelanijen. Zo werd Petrus vande Steene in 1472 door paus Sixtus IV (1471-1484) voorgedragen voor de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna, terwijl Antonius Rysselinck in 1608 via paus Paulus V (1605-1621) de kapelanij (wellicht bij het altaar van Sint-Jacob) ontving die vacant was geworden door het overlijden van Johannes van Butsele⁸⁸². Rekening houdend met de redenen waarom de paus een kapelaan kon presenteren, bestaat de mogelijkheid dat Van Butsele en Egidius Duntis (die deze van Sint-Anna bezat) aan de Curie overleden.

Tot slot van de bespreking van de kapelannen van Sint-Veerle, kunnen we opmerken dat de doorstroom van een kapelaansbeneficie naar een kanunniksprebende zeer beperkt was. Amper 14% van de kapelannen bezat ooit een kanunniksprebende (48 van de 341), waarvan nog niet de helft (twintig kapelannen) deze verwierf nadat ze eerder kapelaan waren geworden. Ondanks het feit dat de kapelannen door de kanunniken werden gepresenteerd, lijkt deze voordracht een eventuele verdere carrière 'hogerop' in het kapittel niet noodzakelijk te hebben gefaciliteerd. We kunnen dit bovendien terugkoppelen naar onze eerste vaststelling, namelijk dat een kapelaansbeneficie in Sint-Veerle eerder dan in Sint-Niklaas een doel op zich lijkt te zijn geweest.

Kanunniken

De laatste 'subgroep' die we in dit onderdeel behandelen, is die van de kanunniken van het Sint-Veerlekapittel. We konden 226 personen identificeren die binnen de onderzoeksperiode als kanunnik in de kapittelbronnen verschijnen. Van 138 daarvan hebben we gegevens over het beëindigen van hun beneficie. Onder hen waren er 64 die

⁸⁸⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 25v°.

⁸⁸¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 68 v°.

⁸⁸² UBG, Ms. 567, p. 24; ARA, Geheime Raad, Spaanse periode, nr. 1141.

in functie overleden, 43 permutaties, 23 resignaties en telkens één geval van diskwalificatie en intrede. Bij zeven personen kon geen specifieke reden worden achterhaald.

Tabel 27 Redenen einde beneficie kanunniken Sint-Veerle (bekende einddatum)

Reden vacatie	Aantal kanunniken
Permutatie	43
Resignatie	23
Overlijden	64
Onbekend	7
Diskwalificatie	1
Intrede	1

Bij de kanunniken was het aandeel einde-beneficies door ‘natuurlijke’ omstandigheden vrij groot (46%), maar nipt kleiner dan dit van de clerici die actief hun beneficie beëindigden door permutatie of resignatie (samen 47%). Het aantal resignerende kanunniken (16%) ligt een stuk hoger dan bijvoorbeeld in het kathedraal kapittel van Laon, waar in de periode 1272-1412 amper 9% van de kapittelheren door resignatie zijn beneficie beëindigde. Tussen 1407 en 1412 trad één derde van de kanunniken er tot het kapittel toe door permutatie, wat een gelijkaardig resultaat oplevert als dit voor het beëindigen van beneficies door permutatie in het Gentse kapittel (31%)⁸⁸³. Tot de categorie van de kanunniken behoren ook de dekenen en pastoors van het kapittel, die eveneens een kanunniksprebende bezaten. Bij de proosten was dit niet noodzakelijk het geval, aangezien zij niet uit het college van kanunniken dienden te worden aangeduid. Van halverwege de dertiende eeuw tot 1613 bechikten zij bovendien niet automatisch over een prebende. De weergegeven cijfers omvatten niettemin ook proosten, pastoors en dekenen, maar de hier verwerkte gegevens betreffen louter vermeldingen in hun hoedanigheid van kanunnik. Zo kon een proost bijvoorbeeld verschillende kanunniksprebenden permuteren, los van zijn waardigheid (*ut infra*).

Op basis van de informatie die we uit een gevarieerd scala aan documenten uit het kapittelarchief konden verzamelen, hebben we getracht het overzicht van de proosten van Sint-Veerle voor de onderzoeksperiode te reconstrueren. Reeds in het werk van J.-B. de Castillion, waarin ook de geschiedenis van het Sint-Veerlekapittel werd geschetst,

⁸⁸³ H. Millet, *Les chanoines*, p. 203-204.

was een gelijkaardig overzicht opgenomen⁸⁸⁴. Niettemin komen onze bevindingen voor de onderzoeksperiode slechts gedeeltelijk overeen met de informatie die we bij de Castillion voor dezelfde tijdsspanne aantreffen⁸⁸⁵. Hetzelfde geldt voor de proostenlijst die geboden werd door Sanderus in zijn *Flandria Illustrata*⁸⁸⁶. Op basis van de door ons verzamelde gegevens, komen we tot het volgende beeld:

Tabel 28 Overzicht van de geïdentificeerde proosten van het Sint-Veerlekapittel tijdens de onderzoeksperiode

Naam	Jaartal oudste vermelding	Begin	Einde	Reden
Ogerus Portier	1389	?	vóór 01/07/1394	Overlijden
Henricus Goethals?	1394	?	?	Wellicht nooit proost geweest
Johannes Sersymoens?	1394	?	?	Wellicht nooit proost geweest
Anselmus Fabri de Breda?	1405	?	?	Wellicht nooit proost geweest
Livinus Nevelinc, alias de Bleckere	1404	?	?	?
Johannes Cuelsbrouck		04/11/1413	?	?
Matheus van Brakel		30/08/1443	19/11/1459	Permutatie
Antonius Maurel		19/11/1459	12/05/1473	Overlijden
Simon de Sluza		12/05/1473	15/10/1474	Cessie (resignatie)
Johannes Nilis		15/10/1474	20/07/1501	Overlijden
Johannes Isenbaert		20/07/1501	07/03/1502	?
Johannes Nilis Junior		1502?	Vóór 21/11/1508	Overlijden
Judocus Pype		21/11/1508	?	?
Willelmus Bertrandus	1515	?	?	?
Philippus Nigri		01/05/1528	?	Overleden in 1563
Petrus Damant	1560	?	Oktober 1590	Bisschopswijding

⁸⁸⁴ Joannes Baptista Ludovicus de Castillion was bisschop van Brugge en proost van Sint-Veerle tijdens de 18de eeuw. Hij was de kopiist van het register met de receptie- en introductieakten van het kapittel sinds de 15de eeuw. Zijn historische interesse bleek onder meer uit de publicatie van een naslagwerk getiteld *Sacra Belgii chronologia* uit 1719, waarin een overzicht werd gegeven van de metropolitaanse, kathedrale en collegiale kerken in de Nederlanden, waaronder ook het Sint-Veerlekapittel. T. Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden*, Verloren, 1998, p. 34. De kopieeractiviteiten van de Castillion mogen vrijwel zeker worden beschouwd als een poging het op dat ogenblik reeds gehavende geheugen van het kapittel – het archief van Sint-Veerle had immers al drie verhuisoperaties en twee beeldenstormen achter de rug – in de mate van het mogelijke te reconstrueren en vrijwaren.

⁸⁸⁵ Voor een vergelijking, zie J.-B. de Castillion, *Sacra Belgii Chronologia in duas partes distributa*, Brussel, 1719, II, p. 75-81.

⁸⁸⁶ A. Sanderus, *Flandria illustrata, sive Descriptio comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi, III tomis absoluta. Tomus I*, Amsterdam, 1641, p. 146.

Naam	Jaartal oudste vermelding	Begin	Einde	Reden
Nicolaus Fierens		20/06/1597	23/06/1599	Resignatie
Leo de Meyere		16/06/1599	19/02/1616	Permutatie

De gegevens waarover we beschikken zijn lacunair en spreken elkaar soms tegen. De in de tabel weergegeven situatie is deze die ons het meest plausibel lijkt, ondanks de hiaten die ze bevat. Er werden immers enkel proosten opgenomen die we ook daadwerkelijk in de bronnen aantreffen. Een eerste obstakel ontmoeten we ten tijde van de opvolging van proost Ogerus Portier. Zowel Henricus Goethals, Johannes Sersymoens als pauselijk *abbreviator* Anselmus Fabri de Breda werden door respectievelijk Clemens VII (Avignon, 1378-1394), Benedictus XIII (Avignon, 1394-1417) en Innocentius VII (Rome, 1404-1406) als proosten van Sint-Veerle aangeduid⁸⁸⁷. In werkelijkheid was het wellicht Livinus de Bleckere die Portier opvolgde, hoewel de gegevens hieromtrent beperkt zijn⁸⁸⁸. Hij verkreeg van Benedictus XIII (Avignon, 1394-1424) in 1406 immers een gunst toegewezen, waarbij hij als actuele proost van Sint-Veerle werd genoemd⁸⁸⁹. Reeds in 1404 verscheen hij al in een oorkonde van de Sint-Baafsabdij in dezelfde hoedanigheid, net zoals in 1411⁸⁹⁰. Ook de opvolging van Johannes Nilis (Senior) liep niet van een leien dakje. Na diens overlijden werd Johannes Isenbaert door het kapittel verkozen als nieuwe proost en ontving hij eveneens het vorstelijk *placet* hiervoor. Niettemin was het neef Johannes Nilis junior die uiteindelijk de nieuwe proost zou worden, hoewel hiervoor geen precieze dateringsgegevens voorhanden zijn. De Castillion bijvoorbeeld spreekt ook van slechts één Johannes Nilis en verwacht beide personen dus met elkaar⁸⁹¹. Verder ontbreken gegevens over het einde van het proostschap van Philippus Nigri, die zeker in 1563 overleed. Volgens de Castillion werd hij meteen opgevolgd door Petrus Damant, hoewel deze auteur toegeeft pas over documentatie uit de bronnen te beschikken vanaf 1590⁸⁹². Recenter geanalyseerde gegevens laten echter toe hem zeker al in 1560 als proost te situeren⁸⁹³. Na de bisschopswijding van Damant bleef de proosdij zeven jaar vacant alvorens ze voor twee

⁸⁸⁷ H. Nélis, *Suppliques et lettres de Clément VII*, p. 602, nr. 794; J. Paye-Bourgeois, *Lettres de Benoît XIII*, p. 38, nr. 66; M. Maillard-Luyssaert, *Lettres d'Innocent VII*, p. 45-46, nr. 32.

⁸⁸⁸ Ook de Castillion meldt deze figuur als proost. J.-B. de Castillion, *Sacra Belgii*, p. 76-77.

⁸⁸⁹ M.-J. Tits-Dieuaide, *Lettres de Benoît XIII*, p. 191-192, nr. 501. Ook in 1405 werd hij al als proost vermeld, P. Briegleb, A. Laret-Kayser, *Suppliques*, p. 777, nr 3548.

⁸⁹⁰ RAG, SBB, serie charters, nrs. 1508 en 1580.

⁸⁹¹ J.-B. de Castillion, *Sacra Belgii*, p. 80.

⁸⁹² *Ibidem*, p. 81-82.

⁸⁹³ P. P. J. L. Van Peteghem, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII Provinciën*, Nijmegen, 1990, p. 440.

jaar door Nicolaus Fierens werd bezet. Leo de Meyere tenslotte was de proost die het kapittel door de translatie loodste en tijdens wiens proostschap er opnieuw een prebende voor de proost werd voorzien. Een aantal proosten beschikte weliswaar (onafhankelijk van hun waardigheid) ook over een kanunniksprebende in het Sint-Veerlekapittel. Dit konden we achterhalen voor de proosten Johannes van Cuelsbrouck (gespreid over twee periodes: 1420-1427; 1443-1447), Antonius Maurel (6 februari tot 25 april 1446), Johannes Nilis (1490-1501) en Johannes Nilis Junior (permutatie als kanunnik in 1504). Ook Willelmus Bertrandus maakte vanaf 1512 deel uit van het kanunnikencollege, nadat hij van paus Julius II (1503-1513) voor een prebende was voorgedragen. Van drie proosten weten we zeker dat ze als bekleeders van de waardigheid overleden, terwijl minstens vijf anderen actief hun proostschap beëindigden. Hierbij moet steeds voor ogen worden gehouden dat de proosten van Sint-Veerle weliswaar over inkomsten en voorrechten verbonden aan hun proostschap beschikten, maar niet over een prebende zoals de andere kanunniken. Gemiddeld bleven de proosten 11 jaar in functie, met als uitersten 1 jaar en 5 maanden en 26 jaar en 8 maanden. De mediaan bedraagt 14 jaar en 11 maanden⁸⁹⁴.

Over de aanstelling van de proosten – die geen onbelangrijke figuren waren, zoals verder wordt besproken – beschikken we over een aantal bijkomende gegevens. Proost Johannes Cuelsbrouck bijvoorbeeld werd in 1413 met de nodige eerbewijzen ontvangen. De kanunniken trokken bij die gelegenheid in processie getooid met witte en zwarte kappen naar de kapel van Sint-Eligius (in de Geldmunt), samen met de abten van Drongen en de Sint-Pietersabdij en nog een aantal anderen. Vervolgens werd een gebed gelezen aan het versierde altaar van Sint-Veerle. De leden van het kapittel werden naar het hoogaltaar geleid, “*ubi juramento praestito reduxerunt iterum in chorum installandum et ad pacis osculum recipiendum*”⁸⁹⁵. Dadelijk begon het *Te Deum Laudamus*, gevolgd het antifoon *Veni Sancti Spiritus*, lezingen en een collecte. Bij deze gelegenheid kreeg de nieuwe proost zijn stal in het koor en zijn stem in de kapittelvergadering⁸⁹⁶. Verder weten we dat de proosten Nicolaus Fierens en Leo de Meyere respectievelijk door Filips II en aartshertogin Isabella werden voorgedragen. Fierens verscheen in juni 1597 met zijn benoemingsbrief voor het kapittel, dat hij verzocht om hem als proost te kiezen. Het kanunnikencollege deelde daarop mee dat de beslissing hem schriftelijk kenbaar zou worden gemaakt, via de Gentse bisschop. Nog dezelfde maand, op 20 juni, werd hij door deken Adrianus van Steelant en kanunnik Egidius Warnier in het kapittel

⁸⁹⁴ De gegevens over Isenbaert werden hierin niet verwerkt, aangezien hij niet tot de officiële proosten werd gerekend.

⁸⁹⁵ De zogenoemde ‘vredeskus’, zie R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 20.

⁸⁹⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 2.

voorgeleid en in het bezit gesteld van zijn stal in het koor. Nog eens drie dagen later betaalde hij zijn intredegeld en beloofde hij zich strikt aan de residentieplicht te houden⁸⁹⁷. Reeds op 20 mei werd in de *acta capituli* een brief vermeld waarin “Nicolaus de Firentio of iets gelijkluidends” door Filips II was aangeduid om de vacante proostfunctie in te vullen, dit na de aanstelling van Petrus Damant (zijn voorganger) tot nieuwe bisschop van Gent⁸⁹⁸. Ook over het ceremonieel waarmee de aanstelling van een nieuwe proost gepaard ging, komen we via Fierens meer te weten. Deken en kanunniken begeleidden hem bij zijn introductie op 20 juni plechtig van het kapittelhuis naar het koor van de kerk, waar hij door elk kapittelid werd gekust. De klokken werden geluid, het orgel weerklonk en er werd een *Te Deum* gezongen, waarna het gezelschap opnieuw naar het kapittelhuis trok⁸⁹⁹. Zijn opvolger, Leo de Meyere, volgde eenzelfde procedure: hij legde zijn brief van aartshertogin Isabella (“gelijkaardig aan deze van Fierens”) aan het kapittel voor, met het verzoek hem als proost aan te duiden. De volgende dag organiseerde het college een verkiezing, waarbij de Meyere inderdaad werd geselecteerd en waarvan hij een schriftelijk bewijs ontving⁹⁰⁰. Johannes Nilis senior en junior waren beiden op aansturen van de paus (toen Alexander VI, 1492-1503) voor de waardigheid aanbevolen. De onfortuinlijke Johannes Isenbaert werd zoals eerder reeds vermeld verkozen door het kapittel en kreeg ook de vorstelijke instemming, maar moest helaas de duimen leggen voor de pauselijke kandidaat, Johannes Nilis junior. Ook Judocus Pype tenslotte gold als een pauselijke kandidaat en was wellicht door Julius II (1503-1513) aanbevolen.

Naast de proosten werd ook getracht het overzicht van de dekenen van het kapittel te reconstrueren. Zij waren ‘volwaardige’ kanunniken, in die zin dat men pas deken kon worden indien men al lid was van het kanunnikencollege. In tegenstelling tot wat bij de proosten het geval was, werden deze waardigheidsbekleders dus steeds intern gekozen, zoals dit sinds de 14de eeuw was voorgeschreven door de kapittelstatuten⁹⁰¹.

⁸⁹⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 35 v°-36 v°.

⁸⁹⁸ *Ibidem*, f° 129 r°.

⁸⁹⁹ *Ibidem*, f° 129 v°.

⁹⁰⁰ *Ibidem*, f° 130 r°-v°. Zoals in 1594 in de kapittelakten genoteerd diende ook de stemming zelf schriftelijk te gebeuren, hetzij door persoonlijke aanwezigheid, hetzij via ondertekende stembrief. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 127 v°.

⁹⁰¹ RAG, SPA, reeks II, nr. 28.

Tabel 29 Overzicht van de geïdentificeerde dekenen van het Sint-Veerlekapittel tijdens de onderzoeksperiode

Naam	Jaartal oudst teruggevonden vermelding als deken	Begin	Einde	Reden
Henricus Braem	1362	?	?	?
Ogerus Portier ⁹⁰²	1386	?	ten laatste 1389	Verkiezing proost?
Laurentius Maech	1402	?	1418	Overlijden
Jacobus Sanders	1418	?	27/06/1438	Ontslag/resignatie
Simon Robertus		20/02/1447	vóór 07/07/1452	?
Egidius van Hamme	1469	?	12/08/1471	Overlijden
Egidius Gobeert		12/08/1471	10/12/1473	Resignatie
Ludovicus Schauvlieghe		10/12/1473	27/11/1475	Overlijden
Petrus van Houtte / de Ligno		27/11/1475	19/06/1478	Permutatie
Thomas van Houtte / de Ligno		19/06/1478	vóór 30/06/1482	Overlijden
Johannes Stappins		05/07/1482	03/01/1483	Overlijden
Petrus Doolaghe		03/01/1483	14/05/1492	Overlijden
Cornelius Voet		14/05/1492	12/05/1508	Overlijden
Johannes Braem		12/05/1508	22/01/1529	Overlijden
Johannes Zalaert		?	?	?
Jacobus vander Guchte	1538	?	25/10/1556	Resignatie
Henricus van Ideghem		?	06/12/1572	Overlijden
Matheus Bruys	1557	?	vóór 29/10/1584	Desertie
Adrianus van Steelant		07/12/1584	14/02/1605	Resignatie
Philippus Jaddaert		04/03/1605	??/??/1627-1628	Intrede

Ook voor wat de dekenen van het kapittel betreft, was het niet mogelijk een ononderbroken chronologie te reconstrueren. Niettemin zijn een aantal wetenswaardigheden te noteren. Zo lijkt Ogerus Portier de enige deken te zijn geweest die het ooit tot proost schopte. In 1386 werd hij vermeld als deken van het kapittel, terwijl hij drie jaar later als proost verschijnt. Exacte begin- en einddata zijn evenwel niet bekend. Jacobus Sanders gaf in 1438 zijn ontslag als deken omwille van zijn gevorderde leeftijd⁹⁰³. Zoals verder zal blijken, bleef hij wel kanunnik van het kapittel tot aan zijn overlijden in 1454⁹⁰⁴. Philippus Jaddaert stopte om dezelfde reden als deken en trad in bij de dominicanen. Petrus van Houtte ontving in 1475 de waardigheid van kapitteldeken, nadat hij reeds een kanunniksprebende had verworven. In 1478

⁹⁰² M. Boone signaleert een zekere Hughe vander Most als deken in 1384 en 1387, maar van deze figuur vonden we geen sporen terug. M. Boone, *Gent*, 1988, IV, p. 17.

⁹⁰³ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 113 v°.

⁹⁰⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 17.

permuteerde hij zowel prebende als waardigheid met naamgenoot Thomas van Houtte. Dit is opmerkelijk, aangezien het dekenschap in principe niet prebendegebonden was, zoals ook de aanstelling van Petrus van Houtte al bewees⁹⁰⁵. Verder is naar aanleiding van de aanstelling van Philippus Jaddaert een anekdote te noteren in verband met diens voorganger, Adrianus van Steelant. Die resigneerde “om verschillende redenen die zijn gemoed beroeren”, maar ook om als kanunnik te gaan resideren in het Sint-Baafskapittel⁹⁰⁶. Op de dag van die resignatie werd reeds een nieuwe deken gekozen. Van Steelant zelf nam ook deel aan deze verkiezing, wat in theorie ongebruikelijk was gezien zijn voornemen om elders de residentie op te nemen⁹⁰⁷.

Van Steelant zelf was in 1584 bij afwezigheid tot deken verkozen⁹⁰⁸. Na zijn aanvaarding van deze taak, werd – net zoals bij de aanstelling van de proosten werd gedaan – een *Te Deum* gezongen⁹⁰⁹. Enigszins mysterieus zijn de aanstellingen van Jacobus vander Gucht en Matheus Bruys tot dekens van Sint-Veerle. Deze zouden volgens de soms vage aanwijzingen de periode 1538-1584 overspannen, terwijl er ook aanwijzingen bestaan dat het dekenschap van Henricus van Ideghem (waarvan de begindatum onbekend is, maar dat in principe dateert van na de verwerving van zijn kanunniksprebende op 7 december 1525) doorliep tot aan zijn overlijden in 1572. In ieder geval ging zijn prebende datzelfde jaar over naar Adrianus van Steelant, die in 1584 als opvolger van de ‘gedeserteerde’ Bruys deken van het kapittel werd. Opmerkelijk is vooral dat we het dekenschap van van Ideghem enkel vernemen uit bronnen met betrekking tot zijn jaargetijde, zoals cotidianerekeningen en registers van jaargetijden en fundaties, die dateren van na zijn overlijden in 1572⁹¹⁰. In tegenstelling tot vander Gucht en Bruys treffen we hem niet als deken aan in eigentijdse documenten. Wél wordt hij in de kroniek van de gebroeders van Campene aangeduid als deken van Sint-Veerle, bij de vermelding van zijn begrafenis in 1572⁹¹¹. Een antwoord op de kwestie is wellicht te vinden in het archief van het bisdom. In een rekening van 24 december 1583 wordt Matheus Bruys vermeld als ex-religieus, die een alimentatie ontving van de algemeen ontvanger⁹¹². Dit verklaart ook waarom het beneficie-einde van Bruys als

⁹⁰⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 25-27.

⁹⁰⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 128 v° - 129 r°.

⁹⁰⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 134 r°.

⁹⁰⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 1 r° - v°.

⁹⁰⁹ *Ibidem*, f° 3 r°.

⁹¹⁰ Zie bijvoorbeeld RAG, SV, nr. 16, 23, 71; SBB, serie SN, nr. 165, f° 34 r°; serie S, nr. 235. Verder wordt het jaargetijde van kanunnik en deken van Ideghem ook vermeld in UBG, HSL, Ms. 11766, f° 145 r°. Zijn grafschrift dat eveneens gewaagt van zijn waardigheid van deken is te vinden in SAG, OA, Reeks LXXXIV, Religieuze en caritatieve instellingen, nr. 1, f° 44v°.

⁹¹¹ Ph. Blommaert, *Vlaemsche kronijk*, p. 110.

⁹¹² RAG, SBB, serie K, nr. 18958.

desertie werd aangeduid: wellicht had hij immers de clericale staat opgegeven. De eenvoudigste verklaring zou luiden dat dit het gevolg was van een vlucht ten tijde van de eerste Beeldenstorm, omstreeks 1566. Het lijkt immers waarschijnlijk dat Henricus van Ideghem om deze reden als vervanger werd aangeduid en ook als de werkelijke deken werd beschouwd. Mits enig puzzelwerk bleek dat de situatie wellicht nog iets complexer was dan dat. De laatste vermelding van Bruys als deken daterend van vóór de godsdienstoorlogen, is van 1562⁹¹³. Vervolgens verschijnt hij weliswaar nog in de kapittelbronnen in 1567 en 1575-76 (ten tijde van de Calvinistische Republiek), maar dan louter als kanunnik⁹¹⁴. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat Bruys zijn waardigheid (maar niet zijn prebende) had opgegeven, maar dit door omstandigheden nooit officialiseerde, of dat hij zonder meer was gevlucht en er dus een vervanger werd aangesteld. Het feit dat hij in 1577 opnieuw als deken wordt vermeld, kan op zijn (tijdelijke) terugkeer wijzen, zonder dat hij ooit officieel zijn waardigheid had geresigneerd⁹¹⁵. Het is onduidelijk of het dekenschap van van Ideghem ooit officieel werd gemaakt en hij – behalve in documenten van persoonlijke aard – ooit de dekentitel voerde. De turbulente periode waarin deze gebeurtenissen plaatsvonden, rechtvaardigt een dergelijke hypothese. Ze zou bovendien verklaren waarom Adrianus van Steelant als de directe opvolger van Matheus Bruys werd aangeduid in een lijst van kapittelliden uit 1595⁹¹⁶.

De bronnen die we gebruikten voor het reconstrueren van de kapittelsamenstelling zijn zeer divers van aard. Dit leidt echter ook tot specifieke problemen. Zo weten we uit een overzicht van jaargetijden en fundaties en uit de *cotidianerekeningen* van het kapittel dat Reinerius de Donckere eveneens deken van het kapittel was, maar omwille van het ontbreken van een jaartal van zijn stichting (enkel dag en waarde van het jaargetijde worden vermeld) kon deze figuur niet precies in de tijd worden gesitueerd⁹¹⁷. Mogelijk kan ook deze clericus ergens rond de eerste helft of het midden van de 16de eeuw worden geplaatst.

Een aantal algemene vaststellingen dat met betrekking tot de deken kon worden gedaan, is als volgt. Voor zover we over bruikbare gegevens beschikken, was men gemiddeld 8 jaar en 4 maanden deken van het kapittel. De mediaan ligt echter lager, namelijk op 4 jaar en 9 maanden. Dit geeft meteen aan dat er enige verschillen te noteren vallen tussen korte en lange dekencarrières. De uitersten worden bepaald door

⁹¹³ RAG, SBB, serie B, nr. 4877/2.

⁹¹⁴ RAG, SV, nr. 23, 37, 152.

⁹¹⁵ RAG, SV, nr. 16.

⁹¹⁶ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r.

⁹¹⁷ RAG, SV, nr. 23, 37; SBB, serie SN, nr. 304.

6 maanden en 20 jaar en 8 maanden⁹¹⁸. Uit het overzicht blijkt zeer duidelijk dat de dekens die slechts korte tijd in functie bleven, voornamelijk in de jaren 70 en 80 van de 15de eeuw zijn te situeren. In de 16de eeuw leken de dekens hun waardigheid merkbaar langer te behouden, hoewel hier rekening moet worden gehouden met minder exacte gegevens voor bijvoorbeeld het midden van de eeuw. Ook de eerder besproken Matheus Bruys bleef wellicht minder lang in functie dan de cijfers zonder context doen vermoeden. Ter vergelijking: de dekens van het Brugse Sint-Donatianskapittel behielden in de periode 1350-1450 op één uitzondering na gemiddeld twintig jaar hun waardigheid⁹¹⁹. Bij de redenen voor het beëindigen van het dekenschap vonden we negen overlijdens tegenover zeven ‘actieve’ eindes. Een verklaring hiervoor kan liggen in het feit dat dekens mogelijk pas op latere leeftijd voor deze waardigheid werden gekozen, nadat ze er reeds een aantal jaar als kanunnik hadden opzitten en dus het vertrouwen genoten van hun collega’s. Als we onderstaande tabel bekijken, lijkt deze hypothese echter niet volledig op te gaan. Figuren als Johannes Stappins en Cornelius Voet waren inderdaad al langer kanunnik vooraleer ze tot deken werden gekozen, maar bij Ludovicus Schauvlieghe en Thomas van Houtte bijvoorbeeld was dit zeker niet het geval⁹²⁰. Een andere mogelijkheid kan eventueel de leeftijd van de personen in kwestie zijn, waar (al dan niet stilzwijgend) rekening mee werd gehouden bij het kiezen, los van de anciënniteit binnen het kapittel. Voor wat de Brugse dekens van Sint-Donatians betreft, wees De Keyser op het feit dat de keuze van een nieuwe deken geen sinecure was, gezien de verwachtingen die er mee gepaard gingen. Zo moest de verkozenen in ieder geval resideren om zijn taken ter harte te kunnen nemen⁹²¹.

Tabel 30 Chronologie kanunniksprebenden van de dekens van Sint-Veerle

Naam	Begin	Einde	Verkiezing tot deken	Reden einde beneficie
Laurentius Maeck	1389	1418	?	Overlijden
Jacobus Sanders	1416	1454	?	Overlijden
Simon Robertus	1445	1452	1447	Overlijden
Egidius van Hamme	1459	1471	?	Overlijden
Egidius Gobeert	1471	?	1471	?
Ludovicus Schauvlieghe	1473	1475	1473	Overlijden
Petrus van Houtte / de Ligno	?	1478	1475	Permutatie
Thomas van Houtte / de Ligno	1478	1482	1478	Overlijden

⁹¹⁸ Philippus Jaddaert bleef nog langer in functie, maar een precieze einddatum is niet gekend.

⁹¹⁹ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 23.

⁹²⁰ Bovendien lijkt het er op dat van Houtte zijn waardigheid van deken samen met zijn prebende ontving door permutatie, *ut supra*.

⁹²¹ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 23.

Naam	Begin	Einde	Verkiezing tot deken	Reden einde beneficie
Johannes Stappins	1461	1483	1482	Overlijden
Petrus Doolaghe	1480	1492	1483	Overlijden
Cornelius Voet	1463	1508	1492	Overlijden
Johannes Braem	1499	1529	1508	Overlijden
Johannes Zalaert	1522	?	?	?
Henricus van Ideghem	1525	1572	?	Overlijden
Jacobus vander Guchte	1524	?	?	?
Matheus Bruys	?	?	?	Desertie
Adrianus van Steelant	1572	1605	1584	Permutatie
Philippus Jaddaert	1578	1627/1628	1605	Intrede

Een andere categorie van geestelijken die binnen het kanunnikencorps kan worden onderscheiden, zijn de pastoors van de Sint-Veerlekerk. Zoals bekend was één van de kanunniken belast met de zielzorg en was hij naast ‘gewoon’ lid van het kapittel ook verantwoordelijk voor de pastorale zorg.

Tabel 31 Bekende gegevens over de kanunniken-pastoors van Sint-Veerle

Naam	Jaartal oudste vermelding	Begin	Einde	Reden
Johannes de Burch	1406	?	?	?
Johannes Baerck	1411	?	11/03/1412	Overlijden
Petrus de Neckere		11/03/1412	?	?
Sigerus vande Steene	1419	?	02/06/1419	Permutatie
Walterus Tkind		02/06/1419	10/05/1450	Overlijden
Johannes de Clercq / Clericus		24/10/1455	12/06/1465	Permutatie
Judocus Vijd		12/06/1465	18/10/1470	Permutatie
Egidius de Bake		18/10/1470	28/10/1470	Permutatie
Judocus Vijd		28/10/1470	02/05/1480	Overlijden
Petrus Doolaghe		02/05/1480	14/05/1492	Overlijden
Livinus Nilis		23/05/1492	23/06/1497	Resignatie
Cornelius vander Varent		23/06/1497	30/11/1533	Overlijden
Livinus Grenier		1584	vóór 23/06/1592	Overlijden
Cornelius de Vlaminck		23/06/1592	29/10/1599	Desertie
Johannes van Butsele		29/10/1599	24/06/1600	Tijdelijke vervanging de Vlaminck
Egidius Warnier		29/10/1599	24/06/1600	Tijdelijke vervanging de Vlaminck
Andreas vander Beken		15/09/1600	19/08/1605	Overlijden
Henricus Hembeke			02/06/1606	Permutatie
Simon de Moor		02/06/1606	09/02/1615	Ontheven van zielzorg

Zoals bovenstaande tabel duidelijk weergeeft, zijn de gegevens over de pastoors voor bepaalde periodes zeer lacunair. Dankzij de *acta capituli* enerzijds en het hoger aangehaalde kopieboek van de Castillion anderzijds, beschikken we niettemin over

enkele precieze data in verband met de bezitters van de zogenoemde pastorale prebende. Aan het einde van de 16de eeuw werd de pastoorsfunctie als verlaten beschouwd door de lange afwezigheid van Cornelius de Vlaminck. Kapelaan Johannes van Butsele en kanunnik Egidius Warnier werden bij wijze van tijdelijke oplossing met de zielzorg belast⁹²². De laatste pastoor van het kapittel in zijn ‘oude’ vorm, Simon de Moor, behield zijn kanunniksprebende tot aan zijn overlijden. Niettemin moest hij, in navolging van de afspraken die gemaakt werden bij de translatie, de zielzorg overlaten aan de proost, terwijl de pastoor van Sint-Niklaas de ‘geografische’ Sint-Veerleparochie onder zijn hoede nam⁹²³. Op basis van de dateringen is het ook voor de pastoors mogelijk enige cijfers te verschaffen in verband met de duur van hun beneficie. Zo bleven ze gemiddeld 12 jaar en 2 maanden in functie, met uitschieters van 10 dagen tot 36 jaar en 5 maanden. De mediaan ligt op 8 jaar en 6 maanden. Bij deze berekening werden drie personen weggelaten, namelijk de twee tijdelijke vervangers die gedurende 8 maanden de zielzorg waarnamen, en Simon de Moor, die weliswaar van de zielzorg ontheven werd maar zijn prebende tot aan zijn overlijden behield. Een opvallend gegeven is verder permutatie tussen Judocus Vijd en Egidius de Bake, die tijdens de tweede helft van de 15de eeuw een kleine stoelendans hielden. Vijd verwierf het beneficie in 1465 door driehoekspermutatie met Judocus en Johannes de Keyser, maar ruilde het na vijf jaar met de Bake voor een periode van 10 dagen, waarna hij het beneficie weer opnam en dit tot aan zijn overlijden, 10 jaar later. Helaas zijn geen gegevens bekend over de beneficiés waarvoor hier kortstondig werd geruild. We weten wel dat Vijd eerst pastoor in Sint-Niklaas (Waas) was alvorens hij kanunnik in Sint-Veerle werd. Van de 21 ‘full-time’ pastoors van wie we over gegevens beschikken, waren er zeven die als bekleder van deze functie overleden, zes die permuteerden, één resignatie, één desertie, vijf met een onbekende reden voor het beëindigen van het beneficie en één pastoor die de zielzorg moest afstaan. Qua verdeling tussen ‘natuurlijke’ en ‘onnatuurlijke’ redenen voor het beëindigen van hun beneficie komen deze cijfers in grote mate overeen met het globale beeld voor alle kanunniken. Waar in principe alle kanunniken in aanmerking kwamen voor de waardigheid van deken of zelfs proost, was dit voor de pastoorsfunctie niet het geval. Deze was immers prebendegebonden: de prebende van de kanunnik-pastoor was er logischerwijze één die als ‘sacerdotaal’ kan worden omschreven en dus de priesterwijding vereiste. Alle sacerdotale prebenden waren ter collatie van de proost van het kapittel, zoals Declercq reeds aantoonde⁹²⁴. Eén van de pastoors, Johannes Nilis, was een kandidaat die werd voorgedragen door paus Innocentius VIII (1484-1492). Zijn voorganger, Petrus Doolaghe, was naast pastoor ook

⁹²² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 38 v°.

⁹²³ *Ut supra*.

⁹²⁴ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 85-86.

deken van het kapittel en deken van de christenheid in Gent. Opmerkelijk is verder dat kapelaan Johannes van Butsele, die samen met Egidius Warnier tijdelijk werd belast met de zielzorg, eerder voor zijn kapelanij van Sint-Jacob was gepresenteerd door Cornelius de Vlaminck, precies de kanunnik-pastoor die hij wegens desertie mee diende te vervangen⁹²⁵. De geïdentificeerde pastoors van de Sint-Veerlekerk maakten bij het verwerven of verlaten van hun beneficie voor zover we konden nagaan geen gebruik van procuratoren. Als verklaring zou kunnen worden geopperd dat de betrokkenheid van deze kanunniken als zielzorgers groter was. Het feit dat het verlaten van het beneficie door het kapittel gewichtig als 'desertie' werd beoordeeld, kan hier eveneens op wijzen. Daarbij moet vooral ook in aanmerking worden genomen dat aan de afwezigheid van 'gewone' kanunniken minder zwaar werd getild.

Bij het bestuderen van de bronnen werd duidelijk dat de identificatie van de prebenden (subdiaconaal, diaconaal, sacerdotiaal en al dan niet grafelijk) bij benoemingen niet steeds consequent gebeurde en ook fouten bevatte. We leiden dit niet enkel af uit onze eigen bevindingen, ook de *acta capituli* geven een concreet voorbeeld hiervan. Bij de opvolging van kanunnik Michael Noeufcourt, die gedurende meer dan vijftig jaar aan het kapittel was verbonden en in 1622 overleed, rees er verwarring omtrent de aard van zijn prebende, aangezien het kapittel in zijn sterfhuis de collatiebrief niet kon vinden.

Het reconstrueren van de opvolging zou eventueel bijkomend kunnen worden onderzocht aan de hand van de goederen die aan elke prebende waren verbonden, maar dit viel buiten de mogelijkheden van dit onderzoek. Bij wijze van voorbeeld stelden we een chronologie op van de prebende die toebehoorde aan de kapelaan van het *castrum*, een beneficie dat door de vorst als patroon werd begeven.

⁹²⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 96 r°.

Tabel 32 Overzicht geïdentificeerde beneficianten kapelanij van het *castrum* tijdens de onderzoeksperiode

Naam	Begin	Einde	Reden einde	Opvolger	Voorganger	Presentatie door (zoals in bron)
Petrus de la Trémoille	?	11/09/1443	Overlijden	Petrus vander Hane	?	?
Petrus vander Hane	11/09/1443	28/06/1499	Onbekend	Johannes Braem	Petrus de la Tremoille	Graaf / Hertog
Johannes Braem	28/06/1499	22/01/1529	Overlijden	Rogierius vanden Berghe	Petrus vander Hane	Filips de Schone
Rogierius vanden Berghe	22/01/1529	?	?	?	Johannes Braem	Keizer
Egidius Warnier	??/??/1570	08/03/1612	Permutatie	Judocus van Pouke	?	Aartshertogen
Egidius Warnier	??/??/1570	20/03/1613	Overlijden	Alexander Ballet	?	?
Alexander Ballet	20/03/1613	?	?	?	Egidius Warnier	Aartshertogen

Hiaten waren ook hier onvermijdelijk. Daarnaast springt ook het beneficie van Egidius Warnier in het oog, dat tweemaal werd opgenomen. Warnier resigneerde in maart 1612 en overleed een jaar later. Na zijn resignatie legde Judocus van Pouke via Franciscus de Castille een collatiebrief van de aartshertogen aan het kapittel voor, waarbij hij verzocht om collatie in de kapelanij van het *castrum* met de waardigheid van kanunnik. Het kapittel stond hem daarop de kapelanij toe⁹²⁶. In de *acta capituli* wordt een deel van deze procedure een jaar later herhaald, na het overlijden van Warnier, maar dan met Alexander Ballet als protagonist. Hij legde het kapittel eveneens een collatiebrief van de aartshertogen voor, waarbij hij verzocht om het kanonikaat en de prebende van Warnier. De brief van de aartshertogen kende hem een stal in het koor en alle rechten toe. Marcus Bardeloos introduceerde hem in het kapittel⁹²⁷. Blijkbaar werden de prebende en de kapelanij die er bij hoorden, tijdelijk ontdubbeld. Uit het verdere

⁹²⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°.

⁹²⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 6 v°.

verloop van de gebeurtenissen blijkt echter dat Ballet later ook als kapelaan van het *castrum* werd beschouwd. In april 1614 lieten de aartshertogen hem bovendien toe om (tegen betaling) als kapelaan van de Oudburg én kanunnik deel te hebben in de gemene goederen en uitdelingen van het kapittel⁹²⁸. De last van de kapelanij omvatte een hoogmis op elke derde dag van de week⁹²⁹. Ook betaalde hij als kapelaan van het *castrum* de jaarlijkse kosten aan de cotidiane voor het jaargetijde van keizer Boudewijn van Constantinopel, onder meer tijdens de rekenjaren 1613-1614 en 1614-1615⁹³⁰. Uiteindelijk werd de kwestie in mei 1615 officieel: hij ontving de kapelanij van het *castrum* en behield ook zijn kanunniksprebende, in ruil voor de tienden in Desteldonk die aan de castrale kapelanij waren verbonden en die hij reeds in 1614 had afgestaan aan het kapittel⁹³¹.

Alle grafelijke kapelanen waarvoor deze informatie voorhanden is, werden effectief door de opvolgers van de graven van Vlaanderen aangeduid, zoals voor deze prebende was voorgeschreven. Van de personen over wie zowel een begin- als einddatum van het beneficie beschikbaar is, kunnen we zonder twijfel stellen dat ze zeer lang in functie bleven. Het gemiddelde (van weliswaar maar drie clerici) bedraagt 42 jaar en 9 maanden. Niettemin was het verschil tussen de uitersten ook groot, namelijk 29 jaar en 7 maanden enerzijds tegenover 55 jaar en 9 maanden anderzijds. De kanunniken die door de graven voor de bediening van hun kapelanij in het Gravensteen werden gekozen, lijken op basis van deze gegevens dan ook zeer lang in dienst te zijn gebleven. Twee kanunniken maakten gebruik van een procurator bij het verwerven van hun beneficie. Johannes de Meyere en Johannes vanden Berghe vertegenwoordigden respectievelijk Petrus vander Hane en Rogerius vanden Berghe. Bij deze laatste is het niet ondenkbaar dat er een familieband bestond tussen prebendaris en procurator. De Meyere kan dezelfde persoon zijn als degene die van 1512 tot 1518 kapelaan was bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk. Johannes vanden Berghe konden we niet identificeren als een clericus die ooit aan de Sint-Niklaas- of de Sint-Veerlekerk was verbonden.

Net zoals we eerder voor de Sint-Niklaaskerk de gegevens uit de taxatielijst van 1455 'invulden', trachtten we dit ook te doen voor het Sint-Veerlekapittel. We beschikken immers over een dergelijke lijst voor het jaar 1533, waarin de kanunniken (behalve proost, deken en pastoor) met naam worden genoemd⁹³². Dit stelde ons in de

⁹²⁸ 84 r°-85 v°.

⁹²⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 69 v°-71 r°.

⁹³⁰ RAG, SV, nr. 25, f° 8 r°.

⁹³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 69 v°-71 r° en RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 154 v°.

⁹³² RAG, SPA, serie I, nr. 50, p. 30-31.

mogelijkheid om ook voor Sint-Veerle te proberen een dwarsdoorsnede te maken van de samenstelling van het kapittel op een gegeven tijdstip. Gezien de onduidelijkheid die er bestaat rond sommige proosten en dekenen, kon in dit geval alleen de vermoedelijke proost worden geïdentificeerd. De deken kan Jacobus vander Guchte zijn geweest, maar aangezien hij ook tussen de elf overige kanunniken verschijnt, is dit minder waarschijnlijk (het kapittel telde immers twaalf kanunniken).

Tabel 33 Beneficianten in de Sint-Veerlekerk in 1533

Naam	Beneficie/ Waardighe id	Begin	Einde	Reden	Voorganger	Opvolger
Philippus Nigri	/	01/05/1528	?	?	Willelmus Bertrandus	?
Deken	?	?	?	?	?	?
Cornelius vander Varent	Pastoor- kanunnik	23/06/1497	30/11/1533	Overlijden	Livinus Nilis	?
Petrus vander Heyden	Kanunnik	22/05/1506	11/05/1534	Resignatie	Petrus Stuerbout	?
Henricus de Neckere	Kanunnik	?	15/10/1554	Permutati e	?	Lucas Mayaert
Henricus Coeman	Kanunnik	?	?	?	?	?
Jacobus vander Straten	Kanunnik	?	?	?	?	?
Dominicus Everaert	Kanunnik	31/01/1520	?	?	Nicolaus Everaert	?
Johannes Braem	Kanunnik	21/05/1522	?	?	Antonius van Damme	?
Jacobus vander Guchte	Kanunnik	02/05/1524	?	?	Gossuinus de Simay	?
Henricus van Ideghem	Kanunnik	07/12/1525	06/03/1572	Overlijden	?	Adrianus van Steelant
Judocus Croesius	Kanunnik	11/06/1527	?	?	Judocus de Ponte	?
Rogerius vanden Berghe	Kanunnik	22/01/1529	?	?	Johannes Braem	

In dit overzicht konden slechts drie clerici ‘volledig’ worden gedateerd. Zij bleven gemiddeld 36 jaar en 11 maanden als prebendaris aan het kapittel verbonden. De mediaan ligt op 36 jaar en 5 maanden, wat eveneens vrij hoog is. De kortste gekende beneficiëduur was deze van Petrus vander Heyden, die 28 jaar in functie bleef. Henricus van Ideghem (de enigszins enigmatische deken van het kapittel) was koploper met 46 jaar en 3 maanden. Net zoals voor de kapelannen van het *castrum* het geval was, lijkt het er op basis van de beperkte gegevens op dat kanunniken in de Sint-Veerlekerk hun prebendes gedurende meerdere decennia behielden. Opmerkelijk is vooral dat dit ook zo bleef in de 16de eeuw, een periode die zoals uit het eerder gegeven overzicht van de

historiek van het kapittel bleek, een verlies van financiële en materiële middelen met zich meebracht. We beschikken niet over aanduidingen die er op wijzen dat deze figuren specifiek ‘vorstelijke’ kandidaten waren, hoewel dit uiteraard niet is uitgesloten.

Van de 226 geïdentificeerde kanunniken weten we van 41 personen uit de kapittelbronnen door wie ze werden voorgedragen voor hun beneficie⁹³³. Vergeleken met de gegevens voor het Sint-Donatianskapittel in Brugge, waar voor de periode 1350-1450 amper vijftien van de 270 kanunniken níét konden worden toegeschreven aan een collator, is dit een eerder pover resultaat⁹³⁴. Onder hen bevinden zich ook de zes eerder genoemde kapelannen van het *castrum* (zie tabel nr. 37) van wie we over deze data beschikken. Negen van de overige kanunniken kunnen als pauselijke kandidaten worden gezien, veertien als vorstelijke, negen van hen werden voorgedragen door het kapittel en drie kregen een beneficie door het reservatierecht van de Leuvense universiteit⁹³⁵. Prebendarissen van dit laatste ‘type’ kwamen eerder nog niet aan bod. Hun aantal blijft bovendien beperkt. Hoger (3.1.1) werd reeds toelichting gegeven bij het reserveren van beneficijs door universiteiten, waardoor minder gegoede studenten zich van een vast inkomen konden verzekeren. De *artes*-faculteit van de Leuvense universiteit verwierf het *privilegium nominationum* in 1483 en mocht daardoor vacante beneficijs in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden aan studenten begeben. Een eerste voorbeeld is dat van Johannes Castelet, die in juni 1599 een benoemingsbrief van de universiteit voorlegde aan het kapittel. Met die brief solliciteerde hij naar de prebende die vacant was geworden door het overlijden van Jacobus Falempin, een sterfgeval dat dateerde van 31 december 1597⁹³⁶. Reeds een jaar later zou Castelet door procuratie resigneren voor de kapelanij van Sint-Amandus in de Sint-Niklaaskerk, die mogelijk lucratiever was. Eerder die maand wordt in de *acta* immers een notariële akte vermeld, in verband met een akkoord dat Castelet met de proost had gesloten en waarbij deze laatste ‘in pariteit’ eigenaar werd van zijn prebende⁹³⁷.

Henricus Blitterwijck wendde zich begin april 1602 tot het kapittel met de vraag om in het bezit te worden gesteld van de prebende van de overleden Gerardus Mayaert, een prebende waarop hij de rechten verwierf door toedoen van de universiteit. De kapittelakte die deze vraag beschrijft, vermeldt verder dat de collegiale een boete zou

⁹³³ Het betreft hier twee bronnen, enerzijds de *acta capituli* en anderzijds het kopieboek uit de 18de eeuw.

⁹³⁴ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 26.

⁹³⁵ Hierbij dient te worden opgemerkt dat in het kopieboek van presentatie- en introductieakten niet systematisch de collator wordt vermeld. Het is onduidelijk of de collatie door ‘externe’ collatoren bijvoorbeeld meer accuraat werd genoteerd of gekopieerd dan deze door de proost.

⁹³⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 34 r°-v°.

⁹³⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 44 r°.

ontvangen van 20 florijnen indien ze niet akkoord ging⁹³⁸. Dit wijst er op dat het recht van de universiteit vrij dwingend was. Blitterwijck werd daarenboven opgevolgd door een andere kandidaat van de *alma mater*, Petrus van Oudenhaghen. Paulus de Smet (*Fabri*), kanunnik van het Sint-Goedelekapittel te Brussel, trad daarbij als procurator op. Ook hij werd bij de aanstelling echter vervangen, door Gerardus Gheerts. Deze laatste werd in naam van de Smet als ‘officiële’ procurator op 14 juni 1606 in het bezit gesteld van diens stal in het koor en stem in het kapittel. Hij werd tevens gemachtigd om de inkomsten uit de prebende in zijn naam te ontvangen. Dit voorval doet veronderstellen dat ook het aanstellen van procuratoren wellicht volgens een bepaalde procedure verliep of dat er akten hieromtrent werden opgesteld. Hieruit blijkt in ieder geval dat de vervanging niet vrijblijvend was⁹³⁹. Als bewijs van zijn studie werd op 23 juni door de deken een attest van de Leuvense universiteit voorgelegd⁹⁴⁰.

Eerder haalden we reeds de dekens en proosten onder pauselijke kandidaten aan, maar ook ‘gewone’ kanunniken konden door een kerkvorst worden voorgedragen. De finesses van het reservatierecht werden reeds uit de doeken gedaan. Terwijl we voor de kandidaten van de universiteit van Leuven enkel over (eind) 16de- eeuwse voorbeelden beschikken, ligt de nadruk bij de pauselijke benoemingen eerder op de 15de eeuw, wat overeenstemt met het hoger aangehaalde citaat van Laenen⁹⁴¹. Een eerste clericus in dit rijtje is Henricus de Neckere, die op voordracht van de Heilige Stoel een kanunniksprebende verkreeg in maart 1413⁹⁴². Petrus Pluto was de volgende die we ontmoetten, “*gratiae apostolicae sibi factae*”⁹⁴³. Bij beide presentaties weten we echter niet over welke paus het hier precies gaat: de benoeming vond plaats ten tijde van het Westers schisma, waardoor zowel Benedictus XIII (Avignon, 1394-1423) als Gregorius XII (Rome, 1406-1415) in aanmerking komen. In theorie was er zelfs een derde mogelijkheid, namelijk Johannes XXIII (Pisa, 1410-1415), maar dit is weinig waarschijnlijk. Naar analogie met het eerdere voorbeeld van de proosten, ging het wellicht om de keuze van de Franse paus. In 1430 treffen we Gerardus Spadebate aan, die vermoedelijk door de door het Concilie van Konstanz aangeduide eenheidspaus Martinus V was

⁹³⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 75 v°-76 r°.

⁹³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166 151 v°-152 r°.

⁹⁴⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 14 r°.

⁹⁴¹ Het veelvuldiger voorkomen van de universiteit eind 16de eeuw kan misschien vanuit een contrareformatorische dynamiek worden begrepen. De onderzoeksresultaten van Gert Gielis wijzen in ieder geval op de niet onbelangrijke rol van de afgestudeerden van de theologische faculteit van Leuvense universiteit als grondleggers voor het katholieke herstel. G. Gielis, *Hemelbestormers. Leuvense theologen en hun streven naar geloofseenheid en kerkvernieuwing (1519-1578)*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2014.

⁹⁴² UBG, HSL, Ms. 567, p. 1.

⁹⁴³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 2.

voorgedragen⁹⁴⁴. Johannes Lambertus en Henricus vander Wede traden in 1440 tot het kapittel toe en kregen hun prebende door toedoen van (wellicht) Eugenius IV, de opvolger van Martinus V. Het is opmerkelijk dat de bron (het door de Castillion samengestelde register van gekopieerde collatieakten) geen specificaties geeft omtrent de pausen. Het Westers Schisma was in theorie dan wel beëindigd, in de praktijk bleef er tot in 1449 een (weliswaar weinig invloedrijke) tegenpaus vanuit Avignon opereren. Lambertus resigneerde in 1444, vander Wede permuteerde na amper enkele maanden. Deze laatste liet zowel bij zijn aanstelling als bij zijn permutatie Antonius van Zwanenarde als procurator optreden⁹⁴⁵. Een jaar later ontving Franciscus van Hamme een prebende door tussenkomst van de toenmalige paus, die Nicolaas V (1447-1455) moet zijn geweest⁹⁴⁶. Van Hamme overleed elf jaar later, in 1452, als houder van het beneficie. Een apostolische brief die aan Pius II (1458-1464) moet worden toegeschreven, bezorgde Johannes Stappins in 1461 een plaats in het kapittel en een stal in het koor, die hij zou houden tot aan zijn overlijden in 1484⁹⁴⁷. Nicolaus Everaert ontving in 1474 een prebende van de regerende kerkvorst, toen Sixtus IV (1471-1484), en zou dit beneficie tot in 1520 behouden, toen het door permutatie overging op zijn naamgenoot Dominicus Everaert. Livinus Nilis kreeg van Innocentius VIII (1484-1492) in 1492 een gelijkaardige gunst, die hij door procuratie van Nicolaus de Driverre aannam⁹⁴⁸. Nilis resigneerde in 1497. De laatste in het rijtje is Willelmus Bertrandus, eerder al genoemd bij de bespreking van de proosten, die vermoedelijk door Julius II (1503-1513) van een prebende in het kapittel werd verzekerd⁹⁴⁹. Over het einde van zijn beneficie zijn geen gegevens bekend.

Onder de pauselijk benoemden beschikken we over voorbeelden van zowel zeer korte (vander Wede) als lange (Everaert) beneficieperiodes. Qua redenen voor het einde van het beneficie zijn er twee voorbeelden van overlijdens, twee resignaties en twee permutaties, wat – ondanks de beperkte hoeveelheid gegevens – doet denken aan de algemene cijfers voor de kanunniken. Twee beneficianten maakten daarenboven gebruik van een procurator. Henricus vander Wede bleef slechts enkele maanden in functie en permuteerde daarna voor een kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-

⁹⁴⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁹⁴⁵ Van Zwanenarde was een Brugs clericus en notaris die in Rome als pauselijk notaris onder meer de betaling van de annaten van andere geestelijken op zich nam. J.M. Murray, *Notarial instruments in Flanders between 1280 and 1452*, Brussel, 1995, p. 40, 59; H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 258, 265.

⁹⁴⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 14-15.

⁹⁴⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁹⁴⁸ *Ibidem*, p. 24, 26.

⁹⁴⁹ *Ibidem*, p. 60.

Jacobskerk⁹⁵⁰. In tegenstelling tot wat voor het Sint-Donatiaanskapittel het geval is, beschikken we niet over gegevens die het melden van de ontvangst van expectanties door de paus aan het kapittel documenteren. De Keyser kon via gegevens hierover in de *acta capituli* aantonen dat het merendeel van de clerici die een expectantie ontvingen, dit nooit meldden aan het kapittel (dus voor het beneficie in kwestie vacant werd). Ze ondernamen met andere woorden geen concrete poging om de hen toegekende gunst ook effectief te claimen⁹⁵¹. Voor Sint-Veerle ontbreekt informatie over dergelijke kennisgevingen, dus is het bijzonder moeilijk om een idee te krijgen van het aantal expectanten versus degenen die werkelijk in het bezit werden gesteld van een prebende in het kapittel. Ook voor de beneficianten die via het reservatierecht hun prebende ontvingen, is weinig bijkomende informatie voorhanden over de precieze aanleiding voor de reservatie, of over eventuele tussenpersonen die het pad naar de reservatie of expectatie plaveiden.

Als opvolgers van de graven van Vlaanderen beschikten ook de hertogen van Bourgondië over het collatierecht van een aantal prebenden in het kapittel. Aan de hand van het register van introductieakten kon een aantal figuren worden opgelijst van wie we zeker weten dat ze hun prebende van de graaf ontvingen⁹⁵². Zo bezorgde Karel de Stoute een beneficie aan Laurentius de Malgavere in 1454. Hij overleed in 1459 en werd opgevolgd door de (eveneens door Karel voorgedragen) Balduinus de Jonghe⁹⁵³. Deze behield het beneficie tot 1463⁹⁵⁴. De permutatieconstructie tussen Egidius de Bake en Joos Vijd (beiden gekozen door de hertog), kwam hoger reeds aan bod bij de bespreking van de pastoors. Van Filips de Goede konden we vijf beneficianten identificeren, namelijk Petrus Gerardus, kanunnik van 1455 tot zijn permutatie in 1462, Johannes Baelde die zijn prebende ontving in 1438, gevolgd door Jacobus de Smet in 1439⁹⁵⁵. Johannes Neefs werd eveneens kanunnik aan het begin van 1438, maar resigneerde nog datzelfde jaar⁹⁵⁶. Johannes Vallagrapa op zijn beurt ontving een prebende in 1453⁹⁵⁷. Het beneficie van Petrus de Mote werd in 1487 gecollateerd door Maximiliaan van

⁹⁵⁰ *Ibidem*, p. 10.

⁹⁵¹ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 80-81.

⁹⁵² We beperken ons hier tot de personen die *nominatim* in verband werden gebracht met grafelijke voordracht. Logischerwijze behoren ook hun voorgangers en opvolgers tot deze categorie, hoewel ze niet individueel worden besproken.

⁹⁵³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 16, 18. Boone veronderstelde bij deze de Jonghe een mogelijke link met het lid van de poorterij of de weverij, maar benadrukt het hypothetische karakter hiervan. M. Boone, *Gent*, 1988, IV, p. 17.

⁹⁵⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 20.

⁹⁵⁵ *Ibidem*, p. 8, 9, 17, 20.

⁹⁵⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁹⁵⁷ *Ibidem*, p. 89, 9, 17.

Oostenrijk, waarna hij kanunnik bleef tot zijn overlijden in 1506⁹⁵⁸. Door toedoen van Maximiliaan als regent voor zijn zoon Filips de Schone volgde de eerder genoemde Egidius de Bake Petrus Stuerbout op in 1487. In 1506 beëindigde hij zijn beneficie in Sint-Veerle door permutatie⁹⁵⁹. Twee collaties konden worden toegeschreven aan de gunst van Karel V. Petrus de la Rue werd aangesteld in 1509 en resigneerde in 1516, waarna hij werd opgevolgd door zijn (vermoedelijke) broer Jacobus (*ut infra*), die eveneens de vorstelijke instemming genoot⁹⁶⁰. Antonius van Damme ontving zijn prebende in 1522 als opvolger van Petrus Clita (net als de la Rue eveneens een musicus uit de hofkapel, *ut infra*), maar resigneerde vrijwel meteen en werd opgevolgd door Johannes Braem⁹⁶¹. Van Nicolaus vander Meulen weten we ten slotte dat hij in 1611 door de aartshertogen werd voorgedragen als opvolger van Nicolaus du Loz⁹⁶². Onder dit groepje geestelijken waren er dus slechts twee aan te wijzen die als houder van hun kanunniksprebende overleden. De overigen (voor zover bekend) resigneerden of permuteerden. De meeste kanunniken bleven enkele jaren in functie, twee van hen gedurende een langere periode (Petrus de Mote en Petrus Stuerbout). Johannes Neefs en Antonius van Damme daarentegen resigneerden al vrij snel. Petrus de Mote en Jacobus de la Rue maakten gebruik van procuratoren, respectievelijk Michael de Blandere (kanunnik van Sint-Veerle) en Gerardus Reijs.

Naast de gegevens over de procuratoren bij pauselijke, universitaire of vorstelijke voordrachten, kan het inschakelen van procuratoren ook voor wat de kanunniken in het algemeen betreft nader worden bekeken. We weten van veertig kanunniken dat ze zich bij het verwerven of beëindigen van hun beneficie ooit door een procurator lieten vertegenwoordigen. Bij drie van hen, Nicolaus du Loz, Paschasius Gheerolfs en Henricus vander Wede, was dit zowel bij het begin als het einde het geval. Walterus Henricus aanvaardde twee keer een prebende door procuratie, door Martinus Florent en kanunnik Johannes Stappins. Vander Wede schakelde twee keer Antonius de Zwanenaerde in, terwijl du Loz eerst een beroep deed op Jacobus Delvael en later op Dionysius Blommaert. De laatste twee waren beiden kanunniken van het kapittel. Gheerolfs' procuratoren waren respectievelijk Judocus Gheerolfs en kanunnik Henricus de Neckere. Het overzicht van de kanunniken en hun procuratoren is als volgt⁹⁶³

Tabel 34 Overzicht kanunniken en hun procuratoren

⁹⁵⁸ *Ibidem*, p. 50-51.

⁹⁵⁹ *Ibidem*, p. 33, 50.

⁹⁶⁰ *Ibidem*, p. 59, 66. *Ut infra*.

⁹⁶¹ *Ibidem*, p. 69-71.

⁹⁶² RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 132 r°-133 r°.

⁹⁶³ Deze tabel omvat ook alle reeds genoemde kanunniken en hun procuratoren.

Naam kanunnik	Begin	Einde	Procurator	Status
Johannes Sarotte	09/12/1418		Jacobus Sanders	Kanunnik
Johannes Mey	19/02/1419		Livinus Kinderen	Kanunnik
Johannes Colpaert	25/03/1427		Johannes Bruusch	Kanunnik
Johannes Cuelsbrouck		25/03/1427	Walterus Tkind	Kanunnik
Jacobus van Zeveren	06/04/1434		Johannes Nemegeheer	Kanunnik
Henricus vander Wede	11/02/1439		Antonius de Zwanenaerde	
Henricus vander Wede		23/06/1440	Antonius de Zwanenaerde	
Petrus vander Hane	11/09/1443		Johannes de Meyere	
Willelmus Machekier	08/05/1450		Johannes de Belde	Kanunnik
Henricus de Tolleneere	10/05/1450		Johannes van Brakel	Kanunnik
Johannes Piquet	12/04/1452		Johannes Lambertus	Kanunnik 1440-1444
Gudwalus vander Haghe	11/08/1452		Petrus de Jonghe	Kapelaan
Emundus de Smet	28/10/1457		Johannes Gillioen	
Egidius van Hamme	04/04/1459		Johannes Stappins	Kanunnik 1460-1483
Walterus Hendrix	23/05/1459		Johannes Stappins	Kanunnik 1460-1483
Quintinus Lanneau	09/01/1472		Johannes Rampaert	
Walterus Hendrix	01/06/1479		Martinus Florent	
Willelmus de Keyser / Cesaris	29/06/1483		Cornelius Voet	Kanunnik
Hubertus de Crytsche	19/10/1490		Dionysius Donckerwolke	Kanunnik
Livinus Nilis	23/05/1492		Nicolaus de Drivere	Kanunnik
Martinus vander Weyden	26/07/1501		Johannes vander Straten / de Platea	Kanunnik
Johannes Tielman		28/12/1505	Johannes Robertus	
Willelmus Bertrandus	27/02/1512		Johannes Urbanus	Kapelaan
Jacobus de la Rue	18/06/1516		Gerardus Reijs	

Naam kanunnik	Begin	Einde	Procurator	Status
Johannes Huughs	31/12/1520		Leonardus Bertrandus	Kanunnik
Paschasius Gheerolfs	13/05/1522		Judocus Gheerolfs	
Leonardus Bertrandus		13/05/1522	Jacobus van Aalst	
Paschasius Gheerolfs		16/04/1524	Henricus de Neckere	Kanunnik
Henricus van Ideghem	07/12/1525		Gerardus de Stoovere	
Rogierius vanden Berghe	22/01/1529		Johannes vanden Berghe	
Cornelius Wouters	30/11/1533		Egidius Honderscellinc	
Judocus vanden Broele	11/06/1534		Johannes Caen	
Jeronimus France	15/08/1588		Petrus van Loo	Kanunnik
Nicolaus du Loz	27/04/1602		Jacobus Delvael	Kanunnik
Petrus van Oudenhaghen	14/04/1606		Gerardus Gheerts	Kapelaan
Nicolaus du Loz		19/06/1606	Dionysius Blommaert	Kanunnik
Judocus van Pouke	13/03/1612		Franciscus vande Castele	Kanunnik
Johannes Goossens		22/05/1613	Michael Zackelvoet	

Achttien kanunniken lieten zich door een medelid vertegenwoordigen, drie door kapelannen van het kapittel en vier door toekomstige kanunniken. Onder de procuratoren van de kanunniken die niet aan Sint-Veerle te linken waren, verschijnen er twee met een zelfde familienaam als de kanunnik in kwestie, en kan een familiale band worden verondersteld (Judocus Gheerolfs en Johannes vanden Berghe voor respectievelijk Paschasius Gheerolfs en Rogierius vanden Berghe). Onder de dekenen van het kapittel (niet in de tabel) treffen we slechts één voorbeeld aan van een kanunnik die deze waardigheid door procuratie opnam, met name Egidius Gobeert via Johannes de Planke in 1471⁹⁶⁴. De titel van proost werd vaker via procuratoren aanvaard, namelijk door Matheus van Brakel in 1443 (via Johannes de Beelde, kanunnik), Simon de Sluza in 1473 (via Andreas Biest, kapelaan Sint-Niklaaskerk), Johannes Isenbaert in 1501 (via Hubertus de Crytsche, kanunnik), Petrus Pype in 1508 (via Henricus Rugman) en Philippus Nigri in 1528 (via Johannes Braem, kanunnik). Opmerkelijk is het voorkomen van Hubertus de Crytsche, die zich zoals hoger aangehaald zelf liet vertegenwoordigen voor het ontvangen van zijn kanunniksprebede. Het merendeel van de procuraties,

⁹⁶⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 22.

zowel voor prebenden als voor waardigheden binnen het kapittel, gebeurde zoals uit deze bevindingen valt af te leiden ‘intern’, namelijk door andere leden of kapelannen van het kapittel⁹⁶⁵. De gegevens voor pakweg de vorstelijke, pauselijke of universitaire kapelannen doen niet noodzakelijk veronderstellen dat zij vaker gebruik maakten van procuratoren, maar de informatie hierover is beperkt en mogelijk onvolledig.

Tot slot bekeken we ook voor de beneficianten en dignitarissen van de Sint-Veerlekerk de opvolging tussen naamgenoten. Gezien de beperktheid van de gegevens, maakten we één tabel voor zowel kanunniken, kapelannen als dignitarissen.

Tabel 35 Opvolging beneficiés en waardigheden door naamgenoten in de Sint-Veerlekerk

Aard	Naam beneficianten	Voornaam oude beneficiant	Reden einde	Voornaam nieuwe beneficiant	Jaartal
Kapelanijs OLV	Adriaens	Jeronimus	Overlijden	Adrianus	1610
Kanunnik	de la Rue	Petrus	Resignatie	Jacobus	1516
Kanunnik	Everaert	Nicolaus	Permutatie	Dominicus	1525
Kanunnik	van Houtte	Petrus	Permutatie	Thomas	1478
Kanunnik	Mayaert	Lucas	Resignatie	Gerardus	1570
Proost	Nilis	Johannes senior	Overlijden	Johannes junior	1501/1502

In tegenstelling tot wat voor de kapelannen in de Sint-Niklaaskerk het geval was, konden we hier een stuk minder voorbeelden traceren. Tussen acht kanunniken kan een verwantschap vermoed worden op basis van familienaam. Dat het hierbij telkens om beneficie-eindes door ruil of resignatie gaat, versterkt dit vermoeden. Van Petrus en Jacobus de la Rue weten we uit de literatuur dat ze broers waren (*ut infra*), en ook Johannes Nilis junior kwam hoger al aan bod als de neef van de gelijknamige senior, bij de bespreking van de proosten en de pauselijke benoemingen. Bij het enige kapelanenduo in deze tabel was sprake van opvolging na overlijden. Net zoals voor de kapelannen in de Sint-Niklaaskerk gebeurde, kunnen we de vraag stellen in hoeverre deze opvolging reeds was geregeld in de voorafgaande periode, dus tijdens het leven van Jeronimus Adriaens. Uit de bronnen zelf valt hier helaas geen bijkomende informatie over af te leiden.

⁹⁶⁵ In geval van Gudwalus vander Haghen en Petrus de Jonghe kan eventueel ook een link bestaan via het lid van de poorterij of de weverij. Cf. M. Boone, *Gent*, 1988, IV, p. 17.

3.1.4 Nabeschouwingen

In dit onderdeel van het onderzoek wilden we in het bijzonder aandacht besteden aan de wijze waarop beneficiëes werden verworven door de leden van de onderzoekspopulatie, en aan wat de beschikbare bronnen ons precies vertellen over de procedures die hierbij werden gevolgd. Het bestaande (doorgaans prosopografische) onderzoek naar clerici richt zich immers voornamelijk op de netwerken achter het voordragen van bepaalde kandidaten (*ut infra*). Minder aandacht wordt besteed aan de concrete, praktische stappen die leidden tot een beneficie, de vertaling van deze stappen in het archiefmateriaal en de bijkomende vragen die dit oproept. Een uitzondering hierop vormen studies die zich specifiek op kanunniken richtten en waarbij het administratieve proces van presentatie en collatie meer uitgebreid werd besproken⁹⁶⁶. Door het combineren van twee instellingen met een verschillende achtergrond qua patronaat en met afwijkende bronnen die ons over hun beneficie-toekenningen inlichten, konden een aantal interessante vaststellingen worden gedaan. Bovendien moesten deze bronnen op een andere wijze worden benaderd: in de registers van de Sint-Pietersabdij moest in zekere zin meer ‘gezocht’ worden naar clerici van de Sint-Niklaaskerk, aangezien deze banden presentatie-akten bevatten betreffende alle kerken die onder het patronaat van de abdij vielen. De voornaamste bronnen die we voor Sint-Veerle konden aanwenden, het kopieboek van receptie- en introductieakten en de *acta capituli*, waren wat dit betreft eenduidiger: het zijn immers documenten die slechts één instelling, het kapittel, aanbelangden. Daartegenover staat dat de éénvormigheid van de documenten uit de registers van de abdij toeliet zeer systematisch en chronologisch te werk te gaan. Bovendien kon – eens een aantal personen was geïdentificeerd – ook gelet worden op hun aanwezigheid in andere patronaatskerken van de abdij, waardoor de verzamelde informatie aanzienlijk kon worden uitgebreid. Voor Sint-Veerle moest er als het ware meer gepuzzeld worden, aangezien de beschikbare bronnen chronologisch meer diffuse informatie opleverden.

⁹⁶⁶ Onder meer De Keyser wijdde een uitvoerig hoofdstuk aan de benoeming van de Brugse kanunniken, zowel vanuit het meer technische standpunt als op het vlak van beïnvloeding. Zie hiervoor hoofdstuk 1 “Opname in het kapittel” in R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 1-136. Ook in de licentiaatsverhandeling van Van Hofstraeten kwam de procedure voor het benoemen van kanunniken aan bod. B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 77-82. Hetzelfde geldt voor Hélène Millet, die aandacht besteedde aan de benoeming van kanunniken van het kathedraal kapittel te Laon in het deel « Comment, quand et pourquoi devient-on chanoine de Laon? ». H. Millet, *Les chanoines*, p. 151-232. Jacques Nazet besteedde eveneens enige aandacht aan de benoeming en installatie van de Henegouwse kanunniken, zij het minder uitgebreid dan De Keyser en Millet: J. Nazet, *Les chapitres*, p. 82-88.

De kapittelbronnen op zich lieten ook veel minder toe om systematisch beneficiëes te traceren die deze clerici elders bezaten, in vergelijking met de registers van de abdij⁹⁶⁷.

Op het vlak van de concrete beschrijving van het spreekwoordelijke administratief traject dat moest worden afgelegd bij het verwerven van een beneficië, vormden de kapittelakten van Sint-Veerle zonder meer de meest interessante bronnen. Hoewel uit de presentatieregisters van de Sint-Pietersabdij behoorlijk wat gegevens over de beneficianten zelf vallen af te leiden, vertellen deze documenten eerder weinig over wat er precies gebeurde wanneer een beneficië vacant werd. Deze bronnen documenteren een aantal *personalia* op het moment van de presentatie en collatie, maar ze verschaffen *in se* weinig bijkomende informatie over de procedure die bij de vacatie van een beneficië in werking trad. Zo blijven we in het ongewisse over de manier waarop de patroon werd ingelicht over de vacatie (speelden lokale ambtenaren als rentmeesters hier bijvoorbeeld een informerende rol), of hierover officieel werd gecorrespondeerd (werd een vrijgekomen beneficië publiek bekend gemaakt op één of andere manier) en of kandidaten zich bij wijze van spreken (al dan niet louter theoretisch) persoonlijk bij de abt konden aandienen in de hoop gepresenteerd te worden. Ook over de wijze waarop de presentatie bij de bisschop gebeurde – op vaste ‘zittingsdagen’, al dan niet in aanwezigheid van de fysieke kandidaten, of louter formeel per akte? – tasten we in het duister⁹⁶⁸. Wellicht mag worden uitgegaan van een grote verantwoordelijkheid van de kandidaat in kwestie bij de afhandeling. Een duidelijk beeld van de procedure is er echter niet. Mogelijk moesten voorgedragen kandidaten er zelf voor zorgen dat hun ‘dossier’ bij de bisschop belandde, bijvoorbeeld door het voorleggen van een

⁹⁶⁷ Dergelijke informatie was weliswaar voorhanden, maar op beperktere schaal.

⁹⁶⁸ Voor wat de rol van de Doornikse bisschop tijdens de 15de eeuw betreft, kan worden gewezen op het feit dat Jean de Toisy (1410/1413-1433), Jean Chevrot (1436/1438-1460), Guillaume Fillastre (1460/1461-1473) en Ferry de Clugny (1473/1474-1483) aanzienlijke hertogelijke raadsheren waren, die bijgevolg in de prinselijke entourage verkeerden eerder dan aan het bisschoppelijke hof. M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, “Het archief van de bisschoppen van Doornik: een inventaris uit 1477”, *HKCG*, CXLIX, 1983, p.139-175. De vicarissen-generaal, de ‘plaatsvervangers’ van de bisschoppen, zullen dus ook in collatie-aangelegenheden in naam van de bisschop zijn opgetreden tijdens hun afwezigheid. De ‘suffragaanbisschop’ die de taken van bijvoorbeeld Ferry de Clugny overnam, was Egidius de Baerdemaker, bisschop van Sarepta en minderbroeder die in de periode 1473-1476 twee maal de kapelanij van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk bezat. In de daaropvolgende periode werd de situatie nog complexer, toen zich binnen het bisdom Doornik een schisma aftekende (1483-1506), dat leidde tot de aanstelling van verschillende kandidaten. M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 379-381. De precieze impact hiervan voor de tijdgenoot is moeilijk te meten. Eigentijdse bronnen doen uitschijnen dat aan deze kwestie door gewone gelovigen beperkt aandacht werd besteed aangezien de zielzorg gegarandeerd bleef. Het waren eerder de conflicten tussen clerici en op het hogere niveau die voor schandalen zorgden. H. Callewier, “‘Quis esset episcopus Tornacensis ignorabatur’: het schisma van Doornik (1483-1506), Kortrijk, 2009, p. 20-21 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 117). Uit de bronnen blijken niet meteen praktische problemen die dit opleverde voor de collatie van de beneficiëes.

presentatiebewijs van de abt, eventueel aangevuld met bewijsstukken in verband met hun wijding en legitieme afkomst. Ook over de precieze beoordeling van dergelijke dossiers (werden hiaten door de bisschoppelijke administratie onderschept of kwamen deze pas bij contestatie aan het licht?) tasten we in het duister. Voor zover bekend vond er vóór het Concilie van Trente geen systematische registratie van de wijdingen door de bisdommen plaats, wat dus veel ruimte laat voor interpretatie. Hetzelfde geldt voor het optreden van de procuratoren: verschenen zij fysiek voor de abt, of waren zij louter degene die in naam van een resignerende clericus een schriftelijke kennisgeving voorzag? En vertegenwoordigden zij de beneficiant enkel bij de abt, of ook bij de bisschop? Hoewel we kunnen vermoeden dat dit inderdaad het geval was, blijft het gissen naar het concrete mechanisme. Aanvullend hierbij kan worden opgemerkt dat we in de bronnen evenmin letterlijke aanwijzingen vonden voor weigeringen van permutaties, hoewel hier en daar wel doorstreepte notities opdoken in de presentatieregisters⁹⁶⁹. In de kapittelakten werden af en toe wel notities gevonden in verband met de betwisting van de toekenning van bepaalde beneficies⁹⁷⁰. We kunnen weliswaar vermoeden dat gelijkaardige betwistingen ook voor beneficies die door de abt werden begeven, voorkwamen, maar opnieuw is niet duidelijk wat in een dergelijk geval de gebruikelijke procedure was. Werd een eventuele klacht gericht aan de bisschop, die de presentatie diende te bekrachtigen, of werd de abt als patroon hierover aangesproken? Het weze duidelijk dat de werking van het beneficiesysteem nog veel marge laat voor nieuwe vragen en hypothesen. Een auteur van belangrijke overzichtswerken over de organisatie en werking van de middeleeuwse (Franse) kerk als Gaudemet, lijkt de vraag naar de wijze waarop de ‘benoemingsworkflow’ effectief in de praktijk werd gebracht, in het geheel niet te stellen. Hij beperkt zich tot het algemene, meer formele kader dat door de canonieke regelgeving werd bepaald, maar dat weinig zaken precies definieerde⁹⁷¹. Veel heeft uiteraard te maken met het bronnenmateriaal, dat ons hierover weinig informatie prijsgeeft. Dit staat enigszins in contrast tot de situatie in Engeland, waar voor bepaalde kloosters in de archieven meer uitgebreide gegevens werden aangetroffen in verband met de vacatie en collatie van beneficies. Zo is er informatie bekend over bodes die werden uitgestuurd om de patroon in te lichten over het overlijden van een beneficiant, naast correspondentie met lekenheren

⁹⁶⁹ Voor Sint-Veerle is één 17de-eeuws voorbeeld bekend waarbij bisschop Triest een nadere verantwoording vroeg alvorens een permutatie goed te keuren. RAG, SV, serie charters, nr. 888.

⁹⁷⁰ Zie onder meer het hoger genoemde voorbeeld van Petrus Thiry. In het onderzoek van H. Callewier kwamen dergelijke weigeringen door het Sint-Donatiaanskapittel eveneens aan bod. H. Callewier, *De papen*, 2011, p. 194-197.

⁹⁷¹ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 248-249; *Idem*, *Église et cité*, p. 443-445.

betreffende potentiële kandidaten⁹⁷². In het archief van de Sint-Pietersabdij werden vooralsnog geen gelijkaardige documenten aangetroffen. Met betrekking tot de Noord-Brabantse pastoors, vermeldde Bijsterveld in zijn studie een zeker ceremonieel dat met de feitelijke aanstelling gepaard ging⁹⁷³.

Het staat zonder meer vast dat beneficiëes in ijlt tempo van eigenaar konden wisselen en dat in sommige gevallen gewaagd kan worden van heuse ‘permutatiecarroussels’ waarbij enkele gegadigden de benoemingen onderling door- en teruggaven. Niettemin kon ook worden aangetoond dat er evenzeer beneficiënten te vinden waren die hun functie in de Sint-Niklaaskerk voor langere tijd behielden en in die zin (althans in theorie) voor stabiliteit zorgden. Over de effectieve aanwezigheid van de benoemde clerici, is hiermee weliswaar niets gezegd.

De *acta capituli* van Sint-Veerle boden meer concreet inzicht in de handelswijze bij beneficiëeverwerving en getuigden inderdaad van een vrij grote mate van verantwoordelijkheid bij de beneficiant zelf. Uit de *acta* vernemen we bijvoorbeeld dat er een bepaalde termijn was waarbinnen de presentatie van kapelannen na de vacatie van een beneficie moest plaatsvinden, die wellicht tien dagen bedroeg. Zo werd deze termijn na het ontslag van Adrianus van Rijsel (de Lille) in 1601 met een maand verlengd, wellicht omdat de kanunnik die aan de beurt was niet beschikbaar was of niet meteen een kandidaat had⁹⁷⁴. Ook moet rekening worden gehouden met het reservatierecht van de paus, dat eveneens van toepassing was op vacante beneficiëes waarvan de presentatietermijn werd overschreden. Mogelijk kon via verlenging van de termijn een pauselijke reservatie worden vermeden. Kanunnik Michael Noeufcourt vroeg in 1606 tot twee keer toe uitstel voor de presentatie van een vervanger voor het beneficie van de overleden Johannes Plasschaert, om het vervolgens af te staan om nieuw uitstel te vermijden⁹⁷⁵. Dat de volgorde en de systematiek die achter het beurtrolsysteem school zeer ernstig werden genomen en rigoureus werden gevolgd, bewijzen de conflicten die hierover rezen. Zo betwistte Johannes van Boterdaele het presentatierecht van drie weken dat toeviel aan proost Leo de Meyere na het overlijden van kapelaan Gerardus Gheerts in 1614. Hij kreeg in deze gelijk van de bisschop, die oordeelde dat de prebende die kort tevoren aan het proostschap was gehecht, geen extra presentatietijd opleverde⁹⁷⁶. Het relatief hoge aantal kapelanijen en het verloop van de kapelannen zorgde er voor dat de kanunniken ook binnen het beurtrolsysteem regelmatig konden

⁹⁷² P. Heath, *The English Parish Clergy on the Eve of the Reformation*, London, 1969, p. 33-34.

⁹⁷³ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 53-54.

⁹⁷⁴ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 37 v°.

⁹⁷⁵ *Ibidem*, f° 135 v°, 164 r°, 166 v°.

⁹⁷⁶ *Ibidem*, f° 145 r°.

presenteren. Zo weten we dat Jacobus Sanders, die kanunnik werd op 6 mei 1416, op 4 september van dat jaar al voor de zevende keer aan zet was⁹⁷⁷. Kapelannen die door een patroon van buiten het kapittel werden voorgedragen (bijvoorbeeld de heer van Wieze voor de kapelanismen van Halen, of het geslacht Gheerolfs voor de kapelanismen van het Heilig Kruis), legden het kapittel een collatiebrief voor en vroegen om in het bezit te worden gesteld van hun kapelanism⁹⁷⁸. Ook de *presentator* kon een *procurator* aanstellen, zoals het geval was bij Petrus Gheerolfs, die zich door Johannes de Backere liet vertegenwoordigen voor het presenteren van Christophorus de Backere als kapelaan bij het altaar van het Heilig Kruis in 1606⁹⁷⁹. Bij de benoeming van kanunniken werd een gelijkaardige strategie gevolgd: de vorst ofwel de proost verleenden de kandidaat van hun voorkeur een collatiebrief, die ze (zelf of middels een procurator) samen met hun tonsuurbewijs dienden voor te leggen in de kapittelvergadering met de vraag om te worden toegelaten⁹⁸⁰. Na goedkeuring ontvingen ze de prebende en een stal in het koor, en werden ze in principe door de jongste (residerende) kanunnik in het kapittel geïntroduceerd⁹⁸¹. Bij de aanvaarding van Petrus van Loo werd bovendien vermeld dat hij geacht werd zich te gedragen in overeenstemming met de besluiten van het Concilie van Trente⁹⁸². Een kanunnik kon een prebende ontvangen waarvoor hij nog niet over de vereiste wijding beschikte, maar moest dan binnen een bepaalde periode deze wijding ontvangen en hiervan een attest voorleggen aan het kapittel. Arnoldus Lauttens bijvoorbeeld leverde in 1599 een dergelijk bewijs af, dat getuigde van zijn diakenwijding⁹⁸³. Voor de onderzoeksperiode werden zo goed als geen originele collatiebrieven teruggevonden, maar blijkens de (gedeeltelijke) afschriften hiervan in de kapittelakten, konden deze behoorlijk wat informatie bevatten⁹⁸⁴. Zo komen we uit de

⁹⁷⁷ RAG, SV, nr. 157.

⁹⁷⁸ Dit was bijvoorbeeld het geval voor Cornelius Dhondt in 1600 en Johannes van Wijnendaele in 1610. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 49 v°; nr. 167, f° 105 r°.

⁹⁷⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 176 r°. Beide de Backeres waren wellicht wel verwanten. Voor de Sint-Donaaskerk bleef een voorbeeld bewaard van een benoeming door procratie waarvan de akte van delegatie van het collatieright door de proost, bewaard bleef. Dergelijke vormen van procuratie waren evenwel uitzonderlijk. R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 39-40.

⁹⁸⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 198.

⁹⁸¹ Wellicht wordt met "jongste" kanunnik de meest recente bedoeld.

⁹⁸² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, 37 v°-38r°.

⁹⁸³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 34 r°. Op 9 juli 1428 legde Johannes Seguinat een bewijs voor dat hij acoliet en subdiaken was, maar het is niet duidelijk of dit gewoon ter verantwoording van een bestaande situatie was, of nadat hij de wijding had moeten verwerven om aan de voorwaarden van zijn prebende te voldoen. Hij was op dat ogenblik al meer dan tien jaar aan het kapittel verbonden. UBG, HSL, Ms. 568, p. 184.

⁹⁸⁴ Ook De Keyser vond voor Sint-Donatiaan geen originele akten terug. R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 56. Voor Sint-Veerle beschikken we (voor wat de onderzoeksperiode betreft) over twee notariële akten waarbij de aanstelling van kapelanismen wordt bevestigd. RAG, SV, serie charters, nrs. 165 en 166. Verder bleven ook twee resignatie-akten en een akte van ontslag wegens absenteïsme bewaard. RAG, SV, serie charters, nrs.

collatiebrief die Ludovicus Hoste in 1607 van de aartshertogen ontving, te weten dat hij op dat ogenblik 53 jaar oud was en kapelaan te Rocourt in het bisdom Atrecht. Hij permuteerde met Daniel de Buck, toen 27 jaar oud, die zich door een *procurator* liet vertegenwoordigen. Hoste werd door Johannes vander Haghen in het kapittel geïntroduceerd⁹⁸⁵. In bepaalde gevallen werden bij de collatie bijkomende voorwaarden gesteld, bijvoorbeeld in verband met de (in theorie vanzelfsprekende) residentieplicht. In geval van overtredingen of conflicten, konden bijkomende maatregelen op de collatiebrief van de beneficiant in kwestie worden genoteerd, zoals het geval van Judocus van Boterdaele illustreert. Wegens niet-residentie werd zijn kapelanijbezit ter discussie gesteld en werd hierover door de secretaris van het kapittel een aantekening gemaakt op zijn collatiebrief⁹⁸⁶. Hoger haalden we reeds het voorbeeld van de vacante prebende van Michael Noeufcourt aan, waaruit bleek hoe de originele collatiebrieven van belang konden zijn voor het geheugen van het kapittel. De informatie over de prebende van Noeufcourt bleek in het eerste kwart van de 17de eeuw immers niet (meer) in het kapittelarchief voorhanden, waardoor men op zoek moest naar het origineel in zijn sterfhuus⁹⁸⁷. De zorg voor het kapittelarchief en voor de afhandeling van nalatenschappen van overleden kapittelleden was een punt dat in de statuten die bisschop Antonius Triest in 1627 oplegde, voor het eerst bijzondere aandacht genoot. Zoals dit voorbeeld illustreert, vestigde de bisschop met deze maatregel de aandacht op een reëel probleem. Een aanvulling op de middeleeuwse kapittelstatuten uit 1615 vermeldde reeds dat kandidaten voor een beneficium een collatie- en tonsuurbewijs aan het kapittel dienden voor te leggen. Dit gebruik was wellicht in de praktijk al vroeger van toepassing, maar eerder niet expliciet in de statuten vermeld. Tot dan beperkten deze zich immers tot het vermelden van de verplichting tot het betalen van een intredegeld, het maken van een koormantel en het zweren van een eed van trouw⁹⁸⁸. De al dan niet voorgelegde bewijsstukken werden tijdens de onderzoeksperiode niet systematisch geregistreerd – in het beste geval werd er nota van de voorlegging ervan genomen in de *acta*. Het 15de-eeuwse register dat door de Castillion werd gekopieerd, bevatte weliswaar de registratie van de aanvaarding van de kanunniken en hun introductie in het kapittel, maar het was geen kopieboek van de collatieakten in strikte zin. Afschriften of aantekeningen in verband met de stukken uit de voorgelegde ‘dossiers’, zoals tonsuur- of wijdingsbewijzen, komen er evenmin in voor, net zoals in de

229 en 330. Voor de 17de en 18de eeuw bleef een handvol documenten met betrekking tot collaties en resignaties bewaard, RAG, SV, serie charters, nrs. 875, 933, 954, 956, 967.

⁹⁸⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 10 r°-11r°.

⁹⁸⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 36 r°-v°.

⁹⁸⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 166 v°.

⁹⁸⁸ Zie bijvoorbeeld ook de vermelding hiervan in afzonderlijke statutenredacties, bijlage 1.

registers van Sint-Pieters het geval was. De Keyser vermeldt in verband hiermee dat de Brugse collatieakten waarvan afschriften in de *acta capituli* werden opgenomen volgens een geijkte formulering werden opgesteld. Eerst werd de oorzaak van de vacatie toegelicht en vervolgens de opvolger aangeduid. De akte besluit met een verzoek aan de kanunniken om de kandidaat in hun college op te nemen en hem in het koor en het kapittel te installeren. De rechtshandeling ging bovendien steeds gepaard met een expliciete verwijzing naar het collatierecht van de proost⁹⁸⁹. Voor het Brusselse Sint-Goedelekapittel bleek het aan de hand van cartularia waarin collatieakten bewaard bleven in combinatie met de *acta capituli* zelfs mogelijk om de onderscheiden stappen in het benoemingsproces te reconstrueren⁹⁹⁰. De akten die de Castillion voor Sint-Veerle kopieerde, zijn ten dele gelijkaardig aan deze van Sint-Donatiaan, maar wijken toch enigszins af. Bij hem wordt de datum vermeld, gevolgd door de naam van de kandidaat die *receptus est* of *introducatus est* in het vacante kanonikaat met de reden van vacatie. Het verschil is weliswaar subtiel, maar toch reëel: in de gekopieerde collatieakten van Sint-Donatiaan diende de goedkeuring nog te gebeuren, terwijl dit in Sint-Veerle al achter de rug was. Bovendien werd in het kopieboek de *collator* niet consequent vermeld. Dit staat in schril contrast met de situatie in Sint-Donatiaan, waar het collatierecht van de proost net zeer sterk in iedere akte werd benadrukt.

Een ander punt dat we hier kunnen aanhalen en dat ook al met betrekking tot de vacante prebenden ter begeving van de abt van Sint-Pieters werd besproken, is de kennisgeving van de vacatie. Wanneer een kanunnik overleed wiens prebende ter begeving van de vorst was bijvoorbeeld, moest deze hiervan op de hoogte worden gesteld, zodat een nieuwe kandidaat kon worden gepresenteerd⁹⁹¹. Hetzelfde gold allicht voor een kanunnik of kapelaan die absent was, en elders overleed, en waarover het kapittel dus eveneens diende te worden ingelicht. De procedure die in zo'n geval werd gevolgd, liet in het kapittelarchief evenmin sporen na. In geval van resignatie of permutatie werd het beneficie als het ware 'teruggegeven' in handen van de collator, hetzij de proost of de vorst. Hierover waren wel aanwijzingen te vinden in de bronnen⁹⁹². Onduidelijkheden over de status van *beneficia* kwamen dan ook voor en konden aanleiding geven tot conflicten. In 1613 kwam het tot onenigheid tussen Petrus

⁹⁸⁹ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 36-37.

⁹⁹⁰ B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 77-82.

⁹⁹¹ Voor Sint-Veerle moet wel rekening worden gehouden met de nauwe interactie die er tussen de graaf en bepaalde van zijn kanunniken bestond, waardoor deze vraag mogelijk als redundant kan worden beschouwd. *Ut infra*.

⁹⁹² Voorbeelden zijn Egidius Dhertoghe, die "in handen van het kapittel" resigneerde uit zijn kapelanij in 1584, RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 1 v°-2 r°. Daniel de Buck op zijn beurt resigneerde door procuratie "in handen van de aartshertogen" in 1607, RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 10 r°-11 r°.

Thiry, zangmeester in de Sint-Niklaaskerk en sinds 1612 kapelaan bij het altaar van Sint-Livinus in de Sint-Veerlekerk, en de residerende kapelannen van de collegiale, die weigerden zijn status van kapelaan te erkennen (en hem, aansluitend hierbij, de toegang tot de kapittelkelder wilden ontzeggen). Volgens de kapelannen kon hij geen “titel” of aanstellingsakte voorleggen, wat volgens hen logisch was: zijn voorganger Christianus de Bytere was immers nog in leven en had ook niet officieel geresigneerd als kapelaan. In november 1613 werd naar aanleiding van de kwestie-Thiry in de kapittelvergadering gesteld dat vacatie kon omwille van de volgende redenen: overlijden, resignatie, afname van het beneficie, onbekwaamheid en desertie, wanneer onduidelijk is waar de eigenaar van het beneficie zich bevindt en het als ‘verlaten’ wordt beschouwd. Blijkbaar was dit laatste hier aan de orde en werd Thiry in het gelijk gesteld. Deze *casus* illustreert evenwel de moeilijkheden die een dergelijke vorm van vacatie met zich kon meebrengen, juist door het gebrek aan een formele beëindiging van het beneficie⁹⁹³. Ook dient rekening te worden gehouden met het feit dat de inkomsten uit vacante beneficies toekwamen aan de patroon, of in het geval van het kapittel, aan de kerkfabriek.

Wat in dit onderdeel niet aan bod kwam, waren de beneficies in kapelanijen die werden begeven door particuliere stichters (bijvoorbeeld de ambachten), in het bijzonder in de Sint-Niklaaskerk. De reden hiervoor is dat we simpelweg geen bronnen hierover aantreffen, zoals bijvoorbeeld losse benoemingsakten. Dit levert een *dark number* van geestelijken op, waarvan we de naam niet kennen en die nergens officieel werden geregistreerd. Vanuit het standpunt van de abt van Sint-Pieters bijvoorbeeld, ware het nochtans interessant om te weten wie er in zijn patronaatskerk aan de slag was, zeker wanneer deze personen niet door hemzelf werden voorgedragen voor hun beneficie. Het ontbreken van dergelijke bronnen kan wellicht worden teruggevoerd tot de vaststelling dat het beneficiesysteem een eeuwenoude praktijk inhield, waarvan de administratie robuust bleef, in de zin dat ze weinig werd aangepast aan evoluties die zich doorheen de tijd voordeden, zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van het fenomeen van de kapelanijstichtingen. Nochtans zijn het precies dergelijke ‘afzonderlijke patronaten’ die een idee zouden kunnen geven van de ‘stedelijke’ invloed op de aanstelling van de geestelijkheid, zoals werd vastgesteld voor de Noordelijke Nederlanden⁹⁹⁴. Wellicht heeft de ouderdom van de kerkelijke instellingen in de Zuidelijke Nederlanden hier veel mee te maken en was er in het geheel minder marge om op dit terrein een voet tussen de deur te krijgen.

⁹⁹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 162 v°-163 r°; RAG, serie S, nr. 234, f° 39 r°-v°; RAG, SV, nr. 129.

⁹⁹⁴ J. Kuys, “Who controlled”, *passim*.

Tot slot van dit onderdeel overlopen we nog even de meest markante bevindingen. Globaal stelden we vast dat er sprake was van een zekere interactie tussen de beneficianten van beide kerken, ondanks hun verschillende patronen. Tien tot zestien procent van de beneficianten bezat ooit een beneficie in de andere kerk⁹⁹⁵. Bovendien kon via de presentatieregisters worden afgeleid dat de kapelannen van Sint-Niklaas ook in de andere Gentse kerken een ruime bedrijvigheid kenden. Deze bevindingen zijn interessant omdat ze gegevens (hoe beperkt ook) verschaffen over het beneficiebezit van individuen over de patronaatsgrenzen binnen één stad heen.

Meer specifiek konden we vaststellen dat de duur van het beneficiebezit in de Sint-Niklaaskerk gemiddeld korter was dan dit in Sint-Veerle. De meest voorkomende redenen voor het beëindigen van een beneficie waren overal resignatie of permutatie, en vooral onder de kapelannen van Sint-Niklaas was het verloop groot (71%). In de Sint-Veerlekerk kwamen zogenoemde ‘onnatuurlijke’ vacaties onder de kapelannen minder voor en duurde het bezit van een kapelanij gemiddeld iets langer. De helft van de kapelannen behield het beneficie tot aan hun overlijden, waaruit we afleidden dat deze meer als een doel op zich werden beschouwd. Ook onder de kanunniken was het overlijden van de prebendaris de belangrijkste unieke oorzaak van de vacatie van het beneficie (47%), hoewel de ‘onnatuurlijke’ beneficie-eindes er een groter aandeel van het totaal gekende aantal bepaalden. Procuratoren werden in beide kerken door zowel kapelannen als kanunniken vooral in de eigen instelling gezocht. De verklaring hiervoor is wellicht louter aan praktische motieven toe te schrijven. Familiebanden leken hierbij minder aan de orde te zijn. Opvolging als houder van een beneficie door personen met een zelfde naam (die dus vermoedelijk verwanten waren) kwam vooral onder de kapelannen van de Sint-Niklaaskerk meer frequent voor. Dit lijkt te wijzen in de richting van een zekere bewegingsvrijheid die in Sint-Veerle minder ruim was. In die zin zou een beneficie in de Sint-Niklaaskerk als een makkelijker onderling te beheren ‘ruilgoed’ kunnen worden gezien dan één in Sint-Veerle. Dit biedt op zijn beurt dan weer een voedingsbodem voor hypothesen over een lossere greep van de abt – in vergelijking met de graaf en het kapittel – op de beneficiés die hem ter begeving toekwamen. Uit de geraadpleegde bronnen kon een zekere invloed van het pauselijk gezag worden afgeleid, die binnen de Sint-Niklaaskerk beperkt bleef. De onvolkomenheden van het reservatiesysteem bleken bijvoorbeeld zeer duidelijk uit de proostwissel eind 13de-begin 14de eeuw, waarvoor verschillende kandidaten zich op pauselijke voordracht in Sint-Veerle konden aandienen. Of zij dit ook werkelijk deden, konden we niet achterhalen, maar in ieder geval werd van drie van hen de reservatie niet in een proostfunctie omgezet. In een ander voorbeeld leek het pauselijk gezag het dan weer te halen boven

⁹⁹⁵ Louter op basis van de geraadpleegde bronnen, het werkelijke cijfer kan hoger liggen.

de collatie door het kapittel en de hertog als patroon. Gezien de beperkte concrete gegevens over de presentatie van de kanunniken is het helaas moeilijk om uitspraken te doen over de rol van proost, patroon, paus en universiteit en de druk die zij konden uitoefenen bij de collatie⁹⁹⁶. In onderdeel 3.2 wordt hier via andere wegen verder op ingegaan.

Met betrekking tot de dignitarissen van het kapittel viel op te merken dat de meeste proosten niet tot het einde van hun leven deze waardigheid behielden. Ze bleven gemiddeld elf jaar aan het hoofd van het kanunnikencollege staan. Bij de dekenen (die in theorie per definitie al lid waren van het kapittel en over een prebende beschikten) lag dit cijfer hoger. De gemiddelde duur van een dekenschap lag dan weer lager, op ongeveer acht jaar, maar de schommelingen tussen de uitersten waren zeer groot. Er kon daarenboven (en enigszins verrassend) geen duidelijke correlatie worden aangetoond tussen de anciënniteit van de kanunniken en hun verkiezing tot deken. Hoewel we in sommige gevallen zijn ingelicht over het bijeenroepen van de kanunniken of het oproepen tot het versturen van hun ondertekende stem voor een deken- of proostverkiezing, bieden de bronnen geen informatie over de criteria die hierbij van belang waren of de argumenten die de doorslag gaven⁹⁹⁷. We weten evenmin of men kon kandideren voor de waardigheden van deken en proost of niet. In ieder geval werden hiervan geen aanwijzingen gevonden⁹⁹⁸. Onder de pastoors van het kapittel bleek het eveneens iets meer gebruikelijk om de prebende 'trouw' te blijven tot aan het einde van hun leven. Ze bezaten deze gemiddeld twaalf jaar. Bovendien bleek geen enkele pastoor zich ooit van een *procurator* te hebben bediend bij het aanvaarden van het beneficie, waardoor een meer rechtstreekse betrokkenheid kan worden verondersteld. De grafelijke kapelanen van het *castrum* waren de spreekwoordelijke kampioenen qua duur van hun beneficie, met een gemiddelde van meer dan 42 jaar. Hoewel de gegevens zeer beperkt zijn, kan de relatie tot de graaf en de symboolfunctie van de aloude kapel van het Gravensteen, hiervoor betekenisvol zijn geweest. Op basis van een steekproef van het kapittel zoals het samengesteld was in het jaar 1533, wisten we te acherhalen dat de toenmalige kanunniken gemiddeld 36 jaar in functie bleven, wat eveneens zeer lang is. Hoewel het merendeel van de prebenden waarvan we over gegevens beschikken niet tot

⁹⁹⁶ Het gewicht dat door Hélène Millet aan de pauselijke tussenkomst bij de collaties in het – weliswaar kathedrale – kapittel van Laon werd vastgesteld, kon voor Sint-Veerle louter op basis van benoemingsdocumenten niet overtuigend worden aangetoond. H. Millet, *Les chanoines*, p. 151-159.

⁹⁹⁷ De Keyser stelde hetzelfde vast voor Brugge: R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, p. 37.

⁹⁹⁸ Wellicht was het "*maior et sanior pars*"-principe bij verkiezing van toepassing, zoals vastgelegd in de statuten door Antonius Triest uit 1627. Dit principe werd traditioneel in clericale middens toegepast, waarbij het mogelijk was beslissingen te nemen zonder dat hieraan voorafgaand een consensus noodzakelijk was. Zie B. Guenée, *L'Occident*, p. 257-258.

aan het overlijden van de beneficiant werd behouden, kon de duur ervan niettemin oplopen.

Bij deze bevindingen moeten uiteraard een aantal kanttekeningen worden geplaatst: ten eerste is er de vaststelling dat deze resultaten steeds slechts op basis van lacunair materiaal konden worden afgeleid en dat zelden tot nooit volledige reconstructies konden worden voorgelegd. Een tweede aandachtspunt betreft de periodisering van de voorhanden zijnde gegevens: voor Sint-Niklaas is vooral de 15de en het begin van de 16de eeuw goed gedocumenteerd, terwijl het overwicht voor Sint-Veerle (zeker wat betreft kwalitatieve gegevens) voornamelijk eind 16de, begin 17de eeuw is te situeren. Dit kan een aantal vertekeningen opleveren: zo zou kunnen worden aangenomen dat ook de kapelannen in de Sint-Niklaaskerk na de religieus onrustige tijden die Gent in de tweede helft van de 16de eeuw kende, zich 'stabiliseerden'. Door de grote materiële en morele verliezen die waren geleden, is het immers niet ondenkbaar dat een rationalisering zich evenzeer liet voelen onder de prebendarissen. Minder speculatie op de beneficiemarkt zou hiervan een gevolg kunnen zijn, bijvoorbeeld veruitwendigd in een meer stabiel beneficiebezit. Bijkomend onderzoek naar de kapelanijen van de afzonderlijke parochiekerken zou hiervoor van grote waarde zijn. Als voornaamste oorzaak moet wellicht worden gedacht aan het feit dat er eenvoudigweg minder clerici waren doordat velen waren gevlucht of aan hun klerikale status hadden verzaakt. De situatie in het bisdom was immers bijzonder precair, zoals blijkt uit de *Relatio status* die bisschop Damant in 1597 aan de paus stuurde. Naast een lange lijst van vernielde kerken en kloosters en het gevaar van vrijbuiters die kwamen brandschatten, haalde Damant hierin op het nijpende priestertekort aan, waardoor cumulatie een noodzaak was⁹⁹⁹.

Het aantal vermeldingen van presentaties in de registers van Sint-Pieters nam naar het einde van de 16de eeuw gevoelig af. Dit kan enerzijds wijzen op een verminderde beschikbaarheid of bedrijvigheid op de beneficieruilm Markt door het priestertekort, maar het kan anderzijds evenzeer een indicator zijn van de afgenomen aandacht of greep van de monastiek-abbatiale administratie met betrekking tot de (registratie van) de presentaties tijdens deze periode¹⁰⁰⁰. Vast staat in ieder geval dat de positie van de abt na 1584 fel verzwakt was. De monnikengemeenschap was immers gevlucht en vond bij terugkeer een compleet geruïneerde abdij, wat in eerste instantie tot materiële problemen leidde. Ook het geestelijk gezag van de abt en het respect ten aanzien van

⁹⁹⁹ J. Roegiers, *De oprichting*, p. 72-73.

¹⁰⁰⁰ De bronnen geven geen rechtstreekse aanwijzingen van beneficiés die vacant bleven door een tekort aan beschikbare geestelijken. Door de aard van de notities in het presentatieregister van Sint-Pieters, waarbij bijvoorbeeld de overlijdensdatum van de vorige beneficiant niet nadrukkelijk wordt vermeld, is het moeilijker hier vat op te krijgen wanneer ook aanvullende documenten als rekeningen ontbreken.

zijn waardigheid hadden sterk te lijden gehad onder de calvinistische doortocht¹⁰⁰¹. Het is bovendien genoegzaam bekend dat na deze troebele periode orden als de kapucijnen, dominicanen en augustijnen zich zeer sterk profileerden als ‘geestelijke reddingswerkers’ in het katholieke kraterlandschap dat tijdens de woelige tweede helft van de 16de eeuw door de hervormingsgezinden was geschapen. Dit stond in schril contrast tot de relatieve onmacht van de seculiere clerus, wat op termijn tot conflicten zou leiden¹⁰⁰². Uit de literatuur is bovendien voldoende bekend dat de decreten van het Concilie van Trente – die van de clerus een grotere betrokkenheid en toewijding eisten en mee de sleutel tot het herstel moesten vormen – pas vanaf de regering van de aartshertogen (1598-1621/1633) echt systematisch ingang vonden¹⁰⁰³. Verder onderzoek waarin ook de andere Gentse parochiekerken worden betrokken, zou op dit vlak ongetwijfeld nog interessante inzichten kunnen bieden. In eerste instantie en op kleinere schaal kan een onderzoek naar (de duur van) de beneficijs na de translatie van 1614 (toen bijvoorbeeld de kapelanijen werden geünieerd) al van bijzonder grote waarde zijn als vergelijkingsmateriaal.

¹⁰⁰¹ Het herstel werd ingezet onder abt Lambert Hubert (1582-1593) en verder doorgevoerd door Cornelis Columbanus Vranckx (1597-1615) en Joachim Arsenius a Schaick (1615-1631). D. Lievois, “De Sint-Pietersabdij van 1584 tot haar opheffing”, in G. Declercq, *Ganda en Blandinium*, p. 86-88.

¹⁰⁰² Getuige hiervan onder meer de talloze betwistingen tussen de in 1614 opgerichte congregatie van Gentse parochiepastoors en de orden.

¹⁰⁰³ M. Cloet, “Antoon Triest, prototype van een contrareformatorische bisschop, op bezoek in zijn Gents diocees (1622-1657)”, *BMGN*, XCI, 1976, p. 395.

3.2 Portrettering van de geestelijken

3.2.1 Proloog

Het opstellen van een overzicht van de kanunniken, pastoors en kapelannen van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel voor de periode 1384-1614 resulteerde in een lange lijst persoonsnamen. Achter elk van deze namen gaat een uniek verhaal schuil, hoewel het voor slechts een deel van deze clerici mogelijk was momentopnames of episodes uit hun leven te reconstrueren. De sterke focus van dit onderzoek op het ‘eigen’ archief van de beide onderzochte instellingen heeft hier uiteraard veel mee te maken. Het is mede door die focus dat deze studie onmogelijk als prosopografisch kan worden omschreven. Er werd weliswaar gebruik gemaakt van prosopografische ‘technieken’, maar door het feit dat in eerste instantie inzicht moest worden verworven in de historiek en de werking van beide instellingen met het oog op het faciliteren van een betere ontsluiting van de archieven, bleef het personenonderzoek in vergelijking met andere studies beperkt¹⁰⁰⁴. Uit de geraadpleegde kerk- en kapittelbronnen konden flarden informatie over de persoonlijke achtergrond van bepaalde clerici worden verzameld, maar deze staan niet toe van elke geestelijke een kwalitatief profiel te schetsen, noch sterk gekwantificeerde analyses van deze groep clerici als representatieve onderzoekspopulatie te presenteren. Ons onderzoek is door zijn sterke ‘archiefcomponent’ onvermijdelijk eerder institutioneel van inslag, waardoor een voorstelling van dit hoofdstuk als een sociale geschiedenis van de clerus van de bestudeerde instellingen al te pretentieve zou klinken. Een prosopografie of collectieve biografie beoogt immers het beschrijven van de externe karakteristieken van een min of meer homogene groep personen, door het verzamelen van een zo groot mogelijke hoeveelheid gegevens per individu (die beantwoorden aan een sterk afgebakende vraagstelling), zonder daarbij al te sterk de persoonlijkheid van het individu te benadrukken dan wel de gemeenschappelijke kenmerken van de groep bloot te leggen. Mede omwille van de door Hendrik Callewier geformuleerde waarschuwing om de term ‘prosopografie’ niet ijdel te gebruiken, hoeden we ons ervoor dit deel van het onderzoek als prosopografisch te omschrijven¹⁰⁰⁵. Hoger haalden we reeds aan dat we ons voor het

¹⁰⁰⁴ *Ut infra*.

¹⁰⁰⁵ Th. de Hemptinne, “Over kanunniken”, p. 196; H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 18. Binnen een dergelijk type onderzoek is het van groot belang een aanzienlijk percentage van de onderzoekspopulatie te kunnen identificeren en documenteren om als collectieve biografie relevant te zijn. Hoewel we er in zijn geslaagd een 1024 clerici te identificeren, beschikken we slechts voor een deel van deze personen over meer uitgebreide

onderscheiden van de onderzoekspopulatie baseerden op het al dan niet beschikken over een beneficie, en dit voor personen die aan één van beide kerken waren verbonden tijdens de periode 1384-1614. Een dergelijke strikte afbakening werd door Hilde De Ridder-Symoens als één van de basisvereisten voor het prosopografisch onderzoek omschreven¹⁰⁰⁶. De criteria voor het afbakenen van een onderzoeksgroep kunnen echter zeer sterk variëren¹⁰⁰⁷. De lange onderzoeksperiode vormt hier, hoewel duidelijk afgelijnd, een hindernis voor diepgravend onderzoek naar elk van de opgelijste figuren. Onder 3.1 lichtten we reeds onze keuze voor de gebeneficieerde clerus van Sint-Niklaas en Sint-Veerle toe, in vergelijking met de selecties die in andere studies naar de geestelijkheid werden gemaakt. In ons geval primeerde omwille van het eerste onderzoeksluik een institutioneel gegeven, namelijk het al dan niet behoren tot één van beide instellingen. Hieraan werd een tweede voorwaarde gekoppeld, in de vorm van het al of niet beschikken over een prebende. Dit kon op zijn beurt immers gelinkt worden aan een deelonderzoek naar de administratieve ‘praktijk’ rond het patronaat en de activiteit van het beneficiëren¹⁰⁰⁸. Wat we met deze component van het onderzoek beogen, is niet zozeer het groepsportret of de spreekwoordelijke doorsnede van de beneficianten van beide kerken te onthullen, maar wel te toetsen in hoeverre reeds in ander onderzoek aan het licht gebrachte ‘types’ geestelijken ook in deze kerken aanwezig waren. Concreet willen we met andere woorden (een deel van) deze beneficianten een gezicht geven.

De in het verleden uitgevoerde studies naar laatmiddeleeuwse en vroegmoderne clerici verwijzen zonder uitzondering naar het eerder negatieve beeld dat blijktens kronieken en eigentijdse commentatoren onder de tijdgenoten van de bestudeerde geestelijken heerste¹⁰⁰⁹. Meer recent, in de jaren zestig en zeventig van de 20ste eeuw, schetste de liberale en notoir antiklerikale historicus Paul Rogghé een uitermate negatief beeld van de 14de en 15de-eeuwse Gentse geestelijkheid, hoewel hij zelf aangaf

“... geen vergelijking met Sodom en Gomorra [te wensen]”

bijkomende persoonsinformatie, wat het becijferen van groepskenmerken op representatieve basis onmogelijk maakt.

¹⁰⁰⁶ Zij stelde hierbij drie criteria voorop, namelijk een thematisch, chronologische en geografische begrenzing. H. De Ridder-Symoens, “Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis”, p. 102.

¹⁰⁰⁷ Zo zijn er verschillende gradaties van ‘strengheid’ mogelijk. Zie bijvoorbeeld Callewier, die zijn eigen criteria ten aanzien van de Brugse clerus vergelijkt met deze van H. Millet voor wat betreft de clerus in ‘staatsdienst’. H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 20.

¹⁰⁰⁸ Dit vormde zowel vanuit archivistisch als historisch standpunt een interessante denkoefening, zoals verder zal blijken.

¹⁰⁰⁹ R. De Keyser, *Het Sint-Donaaskapittel*, 3 dln.; A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, H. Callewier, *De papen*, 2014.

Nog volgens Rogghé onderging de stad op geestelijk vlak niet meer dan

“... haar tijd, die zielig was, vol van verleidingen, van onevenwicht en van smartelijke, etterende ellende en misbruiken, waartegen een geschokt gezag niet tegenop (*sic*) kon”¹⁰¹⁰

Zijn analyse vertoont dan ook treffende gelijkenissen met het pessimistische beeld dat de geestelijke Jacques Toussaert van de laatmiddeleeuwse geloofsgemeenschap in haar geheel schilderde in zijn vaak verketterde *Sentiment religieux en Flandre*¹⁰¹¹. Auteurs als Arnoud-Jan Bijsterveld, Raf De Keyser en Hendrik Callewier echter, slaagden er in via hun onderzoek het deprimerende beeld van de luie, domme en zedeloze geestelijke bij te stellen. Zo stelde eerstgenoemde auteur met betrekking tot de Noord-Brabantse pastoors en pastoors-waarnemers vast dat hun scholingsgraad zeker in de 16de eeuw toenam en in verhouding stond tot het toegenomen aantal universitaireren onder de leken. Ook in de Kerk bleef men met andere woorden niet ongevoelig voor het besef dat een gedegen opleiding noodzakelijk was, niet louter voor het goed uitoefenen van een beroep, maar evenzeer voor het nastreven van succes op zowel sociaal als maatschappelijk gebied¹⁰¹². Verder concludeerde hij dat niet zozeer de dichotomie tussen pastoors afkomstig uit de zogenoemde ‘elite’ dan wel het ‘volk’ van belang was, als wel het feit dat elk van hen, als individu, voortdurend schipperde tussen de lekenwereld en het kerkelijke kader¹⁰¹³. Alleen al voor het uitbouwen van een clericale carrière waren contacten met bijvoorbeeld leken-patronaatsheren onontbeerlijk. Pas met het Concilie van Trente werden beide sferen duidelijker en radicaler van elkaar onderscheiden¹⁰¹⁴. Het grootste knelpunt was volgens Bijsterveld dan ook de rekrutering van de pastoors, waarop weinig tot geen toezicht werd gehouden. Het quasi ongenaakbare patronaatsrecht in combinatie met de politieke en economische belangen

¹⁰¹⁰ P. Rogghé, “Gent in de XIVe en XVe eeuw. De geestelijkheid”, p. 145. In een eerder artikel bood hij reeds een bloemlezing van de kritiek van eigentijdse auteurs als Lodewijk van Velthem, Jan van Boendale, Boudewijn de Loore, Jan de Weert, Jan van Diksmuide en Jan van Ruusbroeck aan. P. Rogghé, “Gent in de XIVe en XVe eeuw. Geloof en devotie, kerk en volk”, *AVHM*, XX, 1969, p. 212-213.

¹⁰¹¹ Het boek dat resulteerde uit het doctoraatsonderzoek van Toussaert sloeg in als een bom onder de traditionele Vlaamse kerkhistorici en werd op veel kritiek onthaald (onder meer door de geestelijke-historicus Antoon Viaene), zowel omwille van de ‘aanstootgevende’ resultaten die zijn eerder sociologische aanpak ressorteerde als omwille van zijn slordige afwerking. L. Milis, “De devotionele praktijk in de Laat-Middeleeuwse Nederlanden”, in J.D. Janssen (ed.), *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12de tot de 15de eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel, 21-24 oktober 1981*, Brussel, 1982, p. 137-138. Zie ook de inleiding van deze verhandeling.

¹⁰¹² A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 371.

¹⁰¹³ In dit verband wordt verwezen naar de eerder door Burke aangehaalde ‘biculturaliteit’ van de clerus. A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 373.

¹⁰¹⁴ *Ibidem*, p. 374. Zie ook F. Rapp, « Rapport introductif », in *Le clerc séculier*, p. 25.

die bij het toekennen van beneficijs een rol speelden, herleidden kerkelijke ambten tot machtsmiddelen en handelswaar. De negatieve perceptie door de tijdgenoot was zijns inziens dan ook eerder te wijten aan de apathie en het individualisme van de hogere kerkelijke instanties, die er niet in slaagden de loyaliteit van lokale clerici ten aanzien van de kerk te laten primeren over direct eigenbelang¹⁰¹⁵. In dit laatste horen we als het ware een met concrete argumenten geschraagde echo van de conclusie die Rogghé in verband met de laatmiddeleeuwse Gentse clerus formuleerde. Tot gelijkaardige vaststellingen kwam Callewier, die het karikaturale beeld van de laagopgeleide, al te vaak door wereldse verlokkingen verleide geestelijke eveneens nuanceerde. Hij wees (terecht) op het feit dat ‘de clerus’ onmogelijk als een sociale categorie kan worden gezien, omwille van de grote verschillen die er waren qua achtergrond en scholing¹⁰¹⁶. Onder de residerende Brugse clerus onderscheidde hij echter vooral hoog opgeleide geestelijken, die deel uitmaakten van netwerken die in de stad een knooppunt vonden. Dankzij specifieke ‘talenten’ zoals muzikale of administratieve kwaliteiten, of omwille van hun afkomst konden ze zich in deze netwerken installeren en er voordeel uit halen. Uit dit onderzoek bleek evenzeer dat er eerder met een beschuldigende vinger moest worden gewezen naar de kerkelijke overheden die in gebreke bleven inzake het bestrijden van onregelmatigheden en misbruiken, dan naar de clerici op het meer lokale niveau zelf. Het feit dat pausen en bisschoppen maar ook wereldlijke heren zelf baat hadden bij het uitbouwen van een ‘clienteel’, ondermijnde een transparante werking van bijvoorbeeld het beneficijsysteem. Het werk van Callewier is vooral voor wat dit element betreft schatplichtig aan het eerder gevoerde onderzoek van Raf De Keyser naar de kanunniken van het Brugse Sint-Donatianskapittel, die de krijtlijnen hiervan in de jaren zeventig van de 20ste eeuw uitzette¹⁰¹⁷. In navolging van Jongkees, die reeds in de jaren 1940 de uitbouw van een ‘nationale kerk’ onder de regering van de Bourgondische hertogen Filips de Goede en Karel de Stoute detecteerde, stelde Callewier vast dat ook in Brugge het beneficiëwezen als een instrument in de vorstelijke centralisatiepolitiek werd gehanteerd¹⁰¹⁸. De sterke verwevenheid tussen administratie, hofcultuur en kerkelijke ambten leidde volgens hem tot de zogenoemde Bourgondische paradox. Enerzijds gingen in burgerlijke en hertogelijke middens vanaf de 15de eeuw in toenemende mate kritische stemmen op ten aanzien van de clerus. Anderzijds waren

¹⁰¹⁵ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 369-370.

¹⁰¹⁶ Het benaderen van de clerus als een sociale groep werd eerder al door Dumolyn in vraag gesteld. J. Dumolyn, *Staatsvorming*, p. 166.

¹⁰¹⁷ Een deel van de onderzoekpopulatie van beide studies overlapt immers, naast het feit dat ook bij H. Callewier vooral geestelijken van Sint-Donatiaan in beeld komen, wat te verklaren is door de gunstige archiefsituatie voor deze instelling.

¹⁰¹⁸ Via de zogenoemde ‘bastaardfeodaliteit’, waarbij hoge kerkelijke ambten werden toegekend als een beloning die uit de schatkist kon worden bespaard. Th. de Hemptinne, “De geestelijken”, p. 60.

het precies mecenassen of patronen uit deze middens die door stichtingen, schenkingen en beneficietoekenningen als beloning voor bewezen diensten, deze clerici in hun status hadden gefaciliteerd¹⁰¹⁹. De Keyser stelde dit zelfs nog iets scherper, door te opperen dat de meest bekwame clerici niet resideerden, aangezien zij vooraf waren gerekruteerd door administraties en hoven en hun beneficie dus vooral als een beloning ontvingen¹⁰²⁰. Bram Van Hofstraeten ging in zijn analyse van de kanunniken van het Brusselse Sint-Goedelekapittel nog verder, en concludeerde dat

“de kanonikale waardigheid ... er aan het einde van de middeleeuwen immers verworpen [lijkt] te zijn tot een instrument: het betreft middelen in plaats van mensen”¹⁰²¹

Hoewel bij de geciteerde auteurs de nadruk vooral ligt op kanunniken en pastoors, kan ook het onderzoek naar de Antwerpse kapelannen als toetssteen worden gehanteerd. In zijn studie over de kapelannen van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal kwam Jozef Van Den Nieuwenhuizen immers tot vergelijkbare vaststellingen. Ook de leden van zijn onderzoekspopulatie bleken relatief goed geschoold en hielden er naast hun religieuze taken functies in de administratie op na¹⁰²². In quasi elke genoemde studie met laatmiddeleeuwse en vroegmoderne geestelijken als onderwerp lijkt dus sprake te zijn geweest van een ‘laveren tussen kerk en wereld’, zoals Bijsterveld het treffend betitelde. Onderzoek naar clerici in de tweede helft van de 16de eeuw ligt daarentegen (onder meer omwille van de bronnensituatie) een stuk moeilijker, zoals Lottin reeds aanhaalde¹⁰²³. Het feit dat tot nu toe slechts weinig onderzoekers zich voor wat de clerus betreft aan deze onderzoeksperiode waagden, is in dit opzicht exemplarisch. Toch kan worden vermoed dat ook tijdens deze periode gelijkaardige interacties tussen kerk en wereld nog van groot belang waren¹⁰²⁴. Voor wat het Rijselse Sint-Pieterskapittel van 1598 tot 1668 betreft, detecteerde Lottin bijvoorbeeld een gematigdheid die mee als indicator van een dergelijke evenwichtsoefening kan worden beschouwd:

¹⁰¹⁹ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 351-354.

¹⁰²⁰ R. De Keyser, *Het St.-Donaaskapittel*, p. 771

¹⁰²¹ B. Van Hofstraeten, “De dignitarissen”, p. 247.

¹⁰²² J. Van Den Nieuwenhuizen, *Kapelaniewezen en kapelannen te Antwerpen van de oorsprong tot 1477*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1963, p. 350-351.

¹⁰²³ Een uitzondering hierop volgt het scriptieonderzoek van Ann Breemersch, dat voor de 16de eeuw (tot 1568) een uitermate negatief beeld schetste van de Torhoutse kapittelleden. De auteur geeft weliswaar zelf aan dat het beeld wellicht wordt vertekend door het overaccentueren van notities in verband met sancties in de *acta capituli*. A. Breemersch, *Het Sint-Pieterskapittel te Torhout (1469-1568)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1981, p. 189.

¹⁰²⁴ A. Lottin, *Lille*, p. 78.

« Au total, le chapitre Saint-Pierre de Lille ne semble avoir été ni un lieu de scandales, ni un foyer d'intense dévotion »¹⁰²⁵

Uit het bovenstaande kunnen we afleiden dat het stereotype beeld van de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne clerus intussen ruimschoots werd bijgesteld. Het feit dat diverse auteurs voor verschillende steden en regio's tot zeer gelijkaardige vaststellingen kwamen, maakt het aannemelijk dat de grote lijnen ook voor de kanunniken, pastoors en kapelannen van het Gentse Sint-Veerlekapittel en de Sint-Niklaaskerk van toepassing waren¹⁰²⁶. Het is bijgevolg niet onze ambitie om in dit onderdeel het spreekwoordelijke wiel heruit te vinden. Hélène Millet haalde in het besluit van haar onderzoek naar de kanunniken van het kathedraal kapittel van Laon reeds aan dat er geen redenen zijn om aan te nemen dat de clericale 'situatie' en samenstelling in gelijkaardige instellingen in eenzelfde regio onderling sterk afwijkend zouden zijn geweest¹⁰²⁷. Om de eerder gedane vaststellingen met betrekking tot de clerus te toetsen, presenteren we hierna enkele (al dan niet impressionistische) portretten van 'onze' geestelijken. We baseren ons hiervoor in eerste instantie op de namenlijst die we reconstrueerden, waaruit we een aantal personen lichtten over wie zowel in de geraadpleegde bronnen als in de literatuur bijkomende informatie voorhanden was en van wie we dus over meer dan louter enkele basisgegevens beschikken. Dit overzicht claimt, als logisch gevolg hiervan, geen exhaustiviteit of exclusiviteit. Een deel van de besproken clerici kwam onder meer in het hoger aangehaalde onderzoek reeds aan bod.

“Een kernprobleem is dit der benoemingen. Daar convergeren alle vragen naar sociale afkomst, territoriale herkomst, intellectuele achtergrond, beneficiaal succes, mogelijkheid tot ontsnappen aan de kanunnikale plichten zonder verlies van dito rechten”¹⁰²⁸

Dit citaat van De Keyser overstijgt zijn studie naar Brugse kapittelheren en vat ons inziens de essentie van ieder onderzoek naar gebeneficieerde clerici zeer treffend

¹⁰²⁵ *Ibidem*, p. 84. In zijn onderzoek verwijst hij (wanneer mogelijk) echter ook naar vroegere periodes, zoals de jaren 70 van de 16de eeuw.

¹⁰²⁶ Zo leek het ook bij de (Noord-)Franse laatmiddeleeuwse en vroegmoderne clerus bijvoorbeeld goed mee te vallen met de scholingsgraad en geletterdheid. Hoewel Rapp meent dat « ... on était très loin de l'idéal dont le catholicisme tridentin devait après 1563 accroître encore les exigences », beoordeelt ook hij het beeld dat van clerici werd geschetst als een groteske karikatuur. F. Rapp, « Rapport introductif », p. 15-17.

¹⁰²⁷ Millet kwam dan ook tot vergelijkbare vaststellingen met betrekking tot haar onderzoekspopulatie als de hiervoor geciteerde auteurs. H. Millet, *Les chanoines*, p. 317-318. Dat ook op bredere schaal parallellen zijn te detecteren, illustreren de bijdragen in H. Millet (ed.), *Les chanoines au service de l'état en Europe du XIIIe au XVIe siècle*, Modena, 1992.

¹⁰²⁸ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, p. 761.

samen. Elke historicus die een poging wil wagen dit segment van de geestelijkheid te doorgronden, kan immers niet aan het gegeven van de benoemingspolitiek voorbij. Hoger becijferden we reeds de beschikbare informatie in verband met de door ons onderzochte beneficiés, terwijl we in dit onderdeel zullen pogen ook het ruimere plaatje in beeld te brengen.

3.2.2 Het netwerk als sleutel

Met het systeem van de kerkelijke benoemingen is onlosmakelijk het fenomeen van de netwerken verbonden. Onder 3.1 haalden we al even aan hoe belangrijk het voor een geestelijke was om zich op één of andere wijze met een patroon te affiliëren, in de hoop zo een vast inkomen door beneficie te kunnen bemachtigen. De waarde van een solide netwerk voor een aspirant-beneficiant stond buiten kijf. Door mechanismen als patronage en makelaardij kon een geestelijke – net zozeer als bij leken het geval was – zich van een inkomen (laten) verzekeren. Volgens Wim Blockmans was in clericale middens vooral sprake van makelaardij of *brokerage*. Dit begrip was volgens hem van toepassing in situaties waarin tussenpersonen hun toegang tot machtige personen of tot openbare middelen gebruikten om anderen van zich afhankelijk te maken. Het ging dus om een praktijk van informele machtsuitoefening. De reden waarom deze vorm van ‘bemiddeling’ voornamelijk in clericale middens waar te nemen was, is nog volgens Blockmans te wijten aan het feit dat de voorschriften van kwalificaties voor geestelijken formeel vastlagen en ook de aanstellingsprocedure volgens een geïkt stramien verliep. Deze stelling strookt niet volledig met onze eerdere vaststellingen, waaruit blijkt dat er nog heel wat ‘zwarte gaten’ zitten in onze kennis over de (laatmiddeleeuwse en vroegmoderne) kerkelijke benoemingsprocedures. Bovendien werd pas met het Concilie van Trente echt werk gemaakt van algemeen geldende voorschriften inzake de ‘weging’ van kandidaten voor geestelijke ambten. Tussenpersonen waren in het volgens Blockmans omschreven proces belangrijk en zelfs noodzakelijk om toegang te krijgen tot een patroon. Dit in tegenstelling tot het patronagesysteem, waarbij de relatie tussen de ‘cliënt’ en ‘patroon’ direct was. Niettemin vertonen beide systemen gelijkaardige kenmerken: zo belichamen ze allebei een vrij traditioneel relatiepatroon en bestaan ze in de schaduw van een officiële norm, waarvoor ze flexibele, meer informele en alternatieve machtsmiddelen bieden binnen het ruimere kader van een eerder complexe samenleving¹⁰²⁹. In beide door Blockmans toegelichte systemen is sprake van

¹⁰²⁹ W. Blockmans, “Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden”, *TSG*, XI, 3, 1985, p. 231, 237, 244. Hij stelde

een ongelijke afhankelijkheidsrelatie tussen een kandidaat-beneficiant en een makelaar dan wel patroon. De dunne grens tussen beide sferen (zo die al kan worden onderscheiden) zal blijken uit de hiernavolgende voorbeelden. Toch kon – zoals Bijsterveld terecht stelde – ook sprake zijn van horizontale netwerken, waarbij de betrokken partners min of meer gelijkwaardig waren. Voorbeelden van dergelijke netwerken zijn te vinden in kapittels, waarvan de verschillende leden onderling beneficijs ruilden of elkaar gunsten verleenden. In dezelfde logica gelden ongelijke netwerken dan als verticaal¹⁰³⁰. Netwerken, patronage en makelaardij zijn begrippen die in een theoretisch kader kunnen worden gelinkt aan het concept ‘sociaal kapitaal’ zoals het door de Franse socioloog Pierre Bourdieu in 1980 werd geïntroduceerd¹⁰³¹. Het is niet onze bedoeling *in extenso* op de theorie van Bourdieu in te gaan, maar niettemin willen we niet nalaten dit begrip kort te duiden. Volgens Dario Gaggio moet sociaal kapitaal worden gezien als een individuele eigenschap van mensen. Hij beschouwt het als een hulpmiddel dat doelbewust ontstaat als gevolg van sociale relaties, zoals vriendschap, verwantschap of deelname aan een gemeenschappelijke activiteit¹⁰³². Sociaal kapitaal moet dan ook worden begrepen als een eigenschap van een individu, die gegenereerd wordt door de relaties van het subject tot anderen, in netwerken. In die zin vormen sociale netwerken de voedingsbodem voor sociaal kapitaal¹⁰³³. Dit maakt duidelijk dat onderzoek naar de clericale benoemingspolitiek niet kan gebeuren zonder rekening te houden met de achtergrond en relaties van de onderzochte geestelijken.

In tegenstelling tot wat in het verleden vaak het geval was, ligt in het onderzoek naar clerici de laatste decennia de nadruk niet langer op het individuele optreden (of zelfs het ‘sociaal isolement’) van geestelijken, maar wel op de verbanden en interacties die er evenzeer waren, zowel tussen clerici onderling als met leken¹⁰³⁴. We verwijzen in dit verband andermaal naar Bijsterveld, die vier ‘types’ relevante relaties onderscheidde,

daarenboven dat dergelijke systemen eigen waren aan een staat-in-wording, waarin de centralisatie nog niet algemeen was en persoonlijke relaties een grote rol speelden.

¹⁰³⁰ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 213.

¹⁰³¹ P. Bourdieu, “Le capital social: notes provisoires”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, XXXI, 1980, p. 2-3.

¹⁰³² D. Gaggio, “Do Social Historians Need Social Capital?”, *Social History*, XXIX, 2004, p. 499-513.

¹⁰³³ Interacties en netwerken kunnen via prosopografisch onderzoek en sociale netwerkanalyse worden blootgelegd, maar ze worden hierdoor niet verklaard. Het vinden van een verklaring kan pas gebeuren door de context en de omstandigheden waarin interacties plaatsgrijpen, te bevragen. Cruciaal hierbij is de aandacht voor de wisselwerking van sociaal kapitaal met de andere door Bourdieu omschreven kapitaalsvormen, namelijk het economisch, cultureel en symbolisch kapitaal. Met economisch kapitaal worden concrete ruilgoederen (waaronder geld) bedoeld. Cultureel kapitaal duidt op onderwijs en het bezit van of de toegang tot cultuurproducten zoals kunst. De autoriteit om in een bepaalde context handelend op te treden als ‘legitieme actor’, wordt dan weer omschreven als symbolisch kapitaal. J. Haemers, “Protagonist of antiheld? Over sociaal kapitaal en geschiedenis”, *TSEG*, V, 2008, p. 34, 49-54.

¹⁰³⁴ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 199.

met name verwantschap (familiebanden in ruime zin), groepssolidariteit (bijvoorbeeld op basis van geografische herkomst, studies aan eenzelfde universiteit of collegialiteit), vriendschap en patroon-cliënt-verhoudingen¹⁰³⁵. Het inzetten van familiebanden wordt vandaag in verband gebracht met nepotisme, maar dit werd door tijdgenoten niet noodzakelijk als iets negatief gepercipieerd, eerder integendeel¹⁰³⁶. Een beroep doen op bemiddelaars was immers onontbeerlijk voor het uitbouwen van een kerkelijke carrière¹⁰³⁷. In de door ons onderzochte instellingen waren theoretisch twee belangrijke patronen aan zet, namelijk de abt van de Sint-Pietersabdij en de graaf van Vlaanderen. Ook tussen beide bestond er een zekere afhankelijkheidsrelatie: zo werd de abtskeuze van Sint-Pieters in de 15de eeuw sterk beïnvloed door de landsheren. Reeds vanaf het einde van de 14de eeuw werden deze abten daarenboven ingezet als diplomaten in de grafelijke en hertogelijke politiek, wat hen in sommige gevallen toeliet uit te groeien tot intimi en raadgevers van de vorst¹⁰³⁸. In de 16de eeuw breidde de landsheerlijke invloed over de Gentse abten zich nog verder uit, toen Karel V van Leo X een *indult* of vrijbrief wist te bekomen die hem het voorrecht verleende alle abten in de Nederlanden te benoemen. Ook Karels zoon, Filips II, beschikte verder over dit privilege, dat werd bevestigd door Pius IV. Vooral met de Sint-Pietersabdij bleven de wederzijdse contacten bijzonder hecht¹⁰³⁹.

Onder de beneficianten van de Sint-Niklaaskerk en vooral het Sint-Veerlekapittel bevonden zich een aantal figuren die contacten onderhielden met de hoogste politieke kringen. Bijgevolg hadden zij ook voor wat het verwerven van een beneficie betrof een stevig voetje voor. Door de vaststelling dat voor velen onder hen een beneficie in één van beide instellingen slechts een etappe was in hun carrière, moet wel steeds rekening worden gehouden met het feit dat het hier louter de theoretische gebeneficieerde bezetting van de beide kerken betreft, en dus niet steeds degenen die werkelijk aanwezig waren en de diensten waarnamen.

¹⁰³⁵ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 214. 'Vriendschap' gold in veel gevallen echter als een eufemisme voor het vierde type, de patroon-cliëntrelaties.

¹⁰³⁶ *Ibidem*, p. 215.

¹⁰³⁷ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 199.

¹⁰³⁸ Hetzelfde gold voor de Sint-Baafsabdij. P. Trio, "Ganda en Blandinium", p. 46-48. Philippus Conrault II (*ut infra*) bijvoorbeeld, werd de biechtvader van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk.

¹⁰³⁹ J. Van de Wiele, "De zestiende eeuw. De Sint-Baafsabdij afgeschaft en gesloopt, de Sint-Pietersabdij een ruïne", in G. Declercq (ed.), *Ganda en Blandinium*, p. 76.

3.2.3 Tussen kerk en wereld

In wat volgt, brengen we de besproken clerici in categorieën onder op basis van verschillende criteria. In eerste instantie richten we de aandacht op de kapittelleden die een bepaalde waardigheid droegen, namelijk deze van proost of deken. Alle proosten en dekens die reeds onder 3.1 werden opgelijst, kunnen immers van (minstens enkele) aanvullende gegevens worden voorzien. Zo kan een continue reeks van elk van beide types waardigheidsbekleders worden gereconstrueerd, wat interessant vergelijkingsmateriaal biedt met eerder gevoerd onderzoek. Voor de overige indeling wordt het accent vooral gelegd op de raakvlakken die er waren tussen kerk en wereld. Daarom werden enkele karakteristieken geselecteerd, waarbinnen telkens een aantal clerici uit de populatie werd ondergebracht en besproken. Deze kwalificatie houdt echter geen absolute of exclusieve categorieën in. Meer dan één besproken clericus kan immers onder verschillende kopjes voorkomen. Een aantal kenmerken staat in direct verband tot het netwerk waartoe de clericus in kwestie behoorde en dat hem ook van nut was bij het verwerven van zijn beneficie. Andere karakteristieken speelden dan weer minder een rol bij de benoemingsijver op zich, maar bepalen niettemin interessante, weerkerende of eerder zeldzame eigenschappen onder (de bestudeerde) clerici. Uiteraard kan een geestelijke nooit typologisch ‘gevat’ worden op basis van één bepaald talent, een eigenschap of handeling. We beogen niettemin op basis van de besproken portretten een aantal parallellen te kunnen trekken of verschillen te detecteren in vergelijking met het reeds gevoerde onderzoek naar andere instellingen en steden. Bij de beschrijvingen wordt in de mate van het mogelijke ook gepoogd een impressie te geven van de activiteit van de clericus in kwestie binnen de kerkelijke instelling, van engagementen die hij er aanging of van conflicten waarbij hij betrokken was. Aan de hand van de bewaarde *acta capituli* bleek dit vooral voor de laat 16de- en begin 17de eeuwse kanunniken van Sint-Veerle deels mogelijk. *Grosso modo* is de hiernavolgende bespreking als volgt te benaderen:

- indeling volgens de interne logica van de instelling / de al dan niet formele hiërarchie binnen het kader van de kerk in kwestie (dignitarissen / pastoors / kapelaan van het *castrum*) (3.2.3.1.1 tot en met 3.2.3.1.5)
- indeling volgens de wijze van verwerving van het beneficie / invloedssfeer waartoe de geestelijke behoorde:
 - wereldlijke bemiddeling / invloedssfeer (3.2.3.2.1)
 - kerkelijke bemiddeling / invloedssfeer (paus/bisschop) (3.2.3.2.2 en 3.2.3.2.3)
 - door eigen talent (muziek), vaak ook een link met de voorgaande twee (3.2.3.2.4)

- indeling naar ‘toevallige’ gemeenschappelijke eigenschappen of activiteiten, die weliswaar verband houden met professionele activiteiten en typerend zijn voor een deel van de populatie:
 - notarissen (3.2.3.3.1)
 - professoren (3.2.3.3.2)
 - humanisten en auteurs (3.2.3.3.3)
 - kanunniken van het Sint-Baafskapittel (3.2.3.3.4)

3.2.3.1 Indeling naar interne structuur, hiërarchie en waardigheden

3.2.3.1.1 Proosten van Sint-Veerle

Ogerus Portier

De eerste proost die we in de onderzochte periode ontmoetten, was Ogerus Portier. We treffen hem in de bronnen aan van 1386 tot 1394. Hij was afkomstig van een familie die tot de erfachtige lieden van de stad en dus het patriciaat werd gerekend. Zijn vader, Gerelm Portier, was erfelijk laat van de Sint-Baafsabdij. Ook zijn moeder, Clementine Tsuul, stamde af van een aanzienlijke familie, die zich zowel in het stadsbestuur als onder de 14de-eeuwse monniken van de Sint-Baafsabdij liet opmerken. Het echtpaar was bijzonder vermogend, onder meer door diverse rechten en eigendommen waarover ze beschikten in het Sint-Baafsdorp, in Gent en in Dendermonde. Ogerus had drie broers, Goessin (III), Gerelm en Jan¹⁰⁴⁰. Goessin Portier trad in naam van de Sint-Baafsabdij op als ontvanger van de goederen in de Vier Ambachten en Wondelgem, Evergem en Sleidinge¹⁰⁴¹. Het is onduidelijk wanneer Ogerus precies aan het hoofd van het kapittel kwam te staan, maar zeker is dat hij vanaf 1389 als proost in de bronnen verschijnt. In 1389 werd hij genoemd als mede-collator bij een permutatie voor een kanunniksprebende in het kapittel¹⁰⁴². Verder vidimeerde hij in 1391 in zijn waardigheid van proost een *bulle* van Urbanus V uit 1367 gericht aan de benedictijnerabten uit de aartsbisdommen Sens en Reims¹⁰⁴³. Opmerkelijk is dat Portier alvorens tot proost te worden verkozen, ook deken van de collegiale was geweest. In 1386 werd hij uit hoofde van deze waardigheid als beschermer van de Sint-Baafsabdij aangesteld¹⁰⁴⁴. Geen enkele van de door ons onderzochte (latere) proosten zou een gelijkaardig carrièreverloop binnen de Gentse collegiale kennen. Hij beschikte over een eigen zegel, waarop onder een gotische luifel de Heilige Veerle stond afgebeeld, met palmtak in de linkerhand. Ook de proost zelf werd op het zegel afgebeeld, aan de rechterzijde van de heilige, evenals de familiewapens van de Portiers¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴⁰ V. Vander Haeghen, « Autour des van Eyck. Cartulaire », *HMGOG NR*, XV, 1914, p. 6.

¹⁰⁴¹ RAG, SBB, serie K, nr. 10480.

¹⁰⁴² M. Gastout, *Suppliques*, p. 264, nr. 158.

¹⁰⁴³ RAG, SBB, serie charters, nr. 1369B.

¹⁰⁴⁴ M. Gastout, *Suppliques*, p. 96, nr. 106. Zie ook RAG, SBB, serie charters, nr. 1315.

¹⁰⁴⁵ J.-B. Lavaut, « Quelques sceaux du diocèse de Gand. VII », *MSH*, 1873, p. 127-128; zie ook: http://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/inventaris/index/eaid/BE-A0510_005990_005868_FRE/zoekterm/pharailde/inventarisnr/I5990586818040/level/file#c:36.c:39. Volgens Lavaut stonden aan de voeten van de heilige vogels afgebeeld, maar dit blijkt niet uit het afgietsel van het zegel in de hier weergegeven afbeelding. Lavaut identificeerde naast de palmtak ook brood in de handen van de heilige, maar dit lijkt eerder een pot te zijn.

Figuur 12 Zegel van proost Ogerus Portier
ARA, Zegelafgietsels, nr. 18040

Ogerus had in 1356 de lagere wijdingen ontvangen en was priester sinds 1366¹⁰⁴⁶. Hij overleed in 1394, vóór 1 juli¹⁰⁴⁷. Uit een supplek van een zekere Michael van Wetteren aan Bonifatius IX blijkt dat hij op het ogenblik van zijn overlijden kapelanijen bezat in de meeste Gentse parochiekerken, namelijk Sint-Niklaas, Sint-Jacob, Sint-Michiel, Heilig Kerst en Sint-Jan¹⁰⁴⁸. Hij stichtte een jaargetijde in de kapittelkerk, dat op 11 mei werd gevierd¹⁰⁴⁹.

Livinus Nevelinc, alias de Bleckere

Een volgende figuur die we als proost kunnen beschouwen, was degene die in de kapittelbronnen als Livinus de Bleckere wordt aangeduid. Hij werd in het verleden reeds

¹⁰⁴⁶ *Ibidem*, p. 14.

¹⁰⁴⁷ Op dat ogenblik werd immers door Bonifatius IX verzocht om het proostschap van de overleden Ogerus Portier aan Henricus Goethals toe te kennen. M. Gastout, *Suppliques*, p. 602, nr. 794.

¹⁰⁴⁸ *Ibidem*, p. 145, nr. 25.

¹⁰⁴⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 235; RAG, SV, nr. 4, f° 10 r°.

geïdentificeerd als Livinus Nevelinc of de Gandavo¹⁰⁵⁰. Nevelinc was blijkens charters van de Sint-Baafsabdij zeker proost van Sint-Veerle in 1404¹⁰⁵¹. In 1411 droeg hij met eigen middelen bij aan herstelwerken aan de kapittelschool¹⁰⁵². De concurrentiestrijd die schijnbaar volgde op het proostschap van Ogerus Portier werd hoger al toegelicht. De weinige beschikbare bronnen lijken er op te wijzen dat Nevelinc in deze kwestie aan het langste eind trok, ten nadele van curiaal Anselmus Fabri van Breda, de eerder genoemde raadsheer en hoge geestelijke Henricus Goethals en Johannes Sersymoens, die alledrie over een expectantie beschikten (zie 3.1.3.3)¹⁰⁵³. Hoe Nevelinc er in slaagde deze waardigheid te bemachtigen vóór zijn waarschijnlijke concurrenten, blijft onduidelijk. Hij kan uiterlijk tot 1413 proost zijn gebleven (met name tot het aantreden van Cuelsbrouck), hoewel we niet over exacte gegevens over het hoe en waarom van zijn terugtreden beschikken¹⁰⁵⁴. Hij was afkomstig uit het bisdom Doornik en had er studies in Parijs opzitten, waar hij de graad van *magister* in de *artes* en doctor in de decreten haalde. Het jaar van zijn oudste vermelding als proost was tevens het jaar waarin hij zijn studies aanvatte. Zowel voor zijn studiejaren als voor zijn doctoraat ontving hij een toelage van de stad Gent¹⁰⁵⁵. Omstreeks 1415 schopte hij het aan zijn *alma mater* tot decaan van de faculteit canoniek recht, waardoor hij bijgevolg voornamelijk in de Franse hoofdstad resideerde¹⁰⁵⁶. In 1418, het jaar waarin hij tot priester werd gewijd, ontving hij van Martinus V een expectatieve prebende in het kapittel van Doornik en van Sint-Donatiaan te Brugge¹⁰⁵⁷. Omtrent dit laatste beneficie vocht hij een procedureslag uit met Franco Keddekin. Hij permuteerde de Brugse prebende in 1427 samen met zijn pastoorschap van de parochie Blandain voor een beneficie in de Sainte Chapelle te Parijs. Door het feit dat zijn prebendebezit in Brugge echter niet geldig was, werd paus Martinus V succesvol om de annulatie van deze ruil verzocht. Ook een proces

¹⁰⁵⁰ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 187.

¹⁰⁵¹ RAG, SBB, serie charters, nrs. 1508 en 1580. In 1405 en 1406 werd hij in pauselijke documenten als proost vermeld: M.-J. Tits-Dieuaide, *Lettres*, p. 191-192, nr. 501; P. Briegleb, A. Laret-Kayser, *Suppliques*, p. 777, nr. 3548.

¹⁰⁵² RAG, SV, nr. 157.

¹⁰⁵³ Ook door de Castillion wordt de Bleckere als de onmiddellijke opvolger van Portier vermeld. J.-B. de Castillion, *Sacra Belgii*, p. 76-77.

¹⁰⁵⁴ Evenmin kon worden aangetoond dat Nevelinc ooit een prebende in het Sint-Veerlekapittel verwierf. De gegevens van Callewier hieromtrent lijken foutief, evenals zijn datering van het proostschap. H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Nevelinc.

¹⁰⁵⁵ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Nevelinc.

¹⁰⁵⁶ Hij was er zeker nog decaan in 1442. R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III p. 186-188; *Idem*, « Chanoines séculiers et universités: Le cas de Saint-Donatien de Bruges (1350-1450) », in J. Ijsewijn, J. Paquet (ed.), *The Universities in the Late Middle Ages*, Leuven, 1978, p. 593. Het verwerven van de doctorsgraad vergde voornamelijk een financiële eerder dan een intellectuele inspanning. R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, II, p. 223, 242.

¹⁰⁵⁷ R. De Keyser, III, p. 186

in verband met zijn prebende te Doornik verloor hij. Aan paus Eugenius IV vroeg hij om in het bezit te worden gesteld van het dekenaat van Saint-Germain-l'Auxerrois in Parijs, evenwel zonder gunstig gevolg. Nevelinc overleed in 1443. De afhandeling van zijn nalatenschap verliep evenmin zonder slag of stoot: er ontstond namelijk een conflict tussen Nevelincs zus en erfgename Clara en de uitvoerders van het testament¹⁰⁵⁸. Clara trok daarop naar Parijs om er de hulp van de universiteit in te roepen en wist zich gesteund door de stad Gent en raadgevers van hertog Filips de Goede. Nevelinc had immers ook een band met het hertogelijke hof: in 1414 was hij aanwezig geweest op het Concilie van Konstanz in de hoedanigheid van rekwestmeester van Jan zonder Vrees, van wie hij eveneens een leen had ontvangen in de periode 1437-1442¹⁰⁵⁹. Mogelijk hield zijn terugtreden als proost verband met de verdere ontwikkeling van zijn loopbaan aan wereldlijke en geestelijke hoven. In 1418 was hij immers actief als auditeur bij de pauselijke Rota of kanselarij en een jaar later als officiaal van het bisdom Doornik onder bisschop Jean de Thoisy (de latere kanselier van Bourgondië)¹⁰⁶⁰. In het laatste bisdom zou hij ook vicaris zijn geweest in 1413 en 1419¹⁰⁶¹. Onder meer in 1427 trad hij als scheidsrechter op in een zaak tussen Arnoldus Robosch, kanunnik van Sint-Veerle en het kapittel zelf, in verband met het cumuleren van beneficies en de gevolgen hiervan voor de residentieplicht. Het verdict in deze kwestie luidde dat Robosch tot *foraneus* werd verklaard en dus zijn rechten op inkomsten uit zijn beneficie verloor indien hij niet resideerde¹⁰⁶².

Voor de Bleckere lijkt het proostschap van Sint-Veerle dus slechts het begin van zijn carrière te hebben gemarkeerd. Uit zijn testament wordt duidelijk dat hij het reguliere kapittel van Onze-Lieve-Vrouw ten Walle te Elsegem een warm hart toedroeg: het werd begiftigd met een kelk, een houten kist, een kostbaar fluwelen ornament en twee nieuwe glasramen voor de kloosterkerk. Ook de Sint-Veerlekerk werd in het kader van zijn zieleheil niet vergeten. In het kapittelarchief bevinden zich diverse akten van rentestichtingen ten behoeve van zijn jaargetijde, onder meer op goederen aan de Reep en in de Voldersstraat¹⁰⁶³. Hij wenste onder meer een jaarlijkse requiemmis aan het hoogaltaar, evenals diensten bij de altaren van Sint-Agatha en Sint-Lieven en Sint-Ivo. Ook liet hij vastleggen dat in zijn doopkerk, de Sint-Niklaaskerk, jaarlijks op 3 december

¹⁰⁵⁸ Nevelinc had verder misschien een broer Joris, die raadsheer bij de Raad van Vlaanderen was. J. Dumolyn, *Staatsvorming*, CD-Rom in bijlage.

¹⁰⁵⁹ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 187, W. Brandmüller, *Das Konzil von Pavia-Siena 1423-1424*, Asschendorff, 1968, p. 52.

¹⁰⁶⁰ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 187.

¹⁰⁶¹ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Nevelinc.

¹⁰⁶² RAG, SV, serie charters, nr. 370.

¹⁰⁶³ RAG, SV, serie charters, nrs. 322, 327, 328, 340, 343, 344, 345, 349, 350. Onder meer zijn opvolger als proost, Jan van Cuelsbrouck, trad hiervoor in zijn naam op.

of daaromtrent een uitdeling door de tafel van de Heilige Geest zou worden georganiseerd¹⁰⁶⁴. In de Sint-Veerlekerk werd zijn jaargetijde zeker nog in de 16de en begin 17de eeuw gevierd¹⁰⁶⁵. Van zijn jaargetijdestichting in de Sint-Niklaaskerk zijn bovendien sporen te vinden in het *obituarium* van de Heilige Geest, waarin hij als kanunnik van Doornik en voormalig proost van Sint-Veerle werd vermeld¹⁰⁶⁶. Nog tijdens zijn leven, in 1418, waren de relieken van het kapittel in een verguld schrijn ondergebracht, weliswaar na zijn proostschap¹⁰⁶⁷.

In 1440 werd een zekere Johannes de Bleckere kanunnik van het Sint-Veerlekapittel, die overleed in 1443 en als prebendaris werd opgevolgd door Johannes Cuelsbrouck. Een eventuele verwantschap tussen beide Bleckeres is niet bekend maar niet onwaarschijnlijk¹⁰⁶⁸. Deze Johannes de Bleckere (priester en aangeduid als *magister*) was daarnaast gedurende twee periodes kapelaan in de Sint-Niklaaskerk, van 1437 tot 1440 en van 1441 tot 1443. Hij bekam dit beneficie in 1441 na resignatie van een mogelijk verwante Cornelius de Bleckere. Eerder had hij ook een kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in de Gentse Sint-Jacobskerk bezeten¹⁰⁶⁹.

Johannes Cuelsbrouck

Tot de belangrijkste politieke figuren die ooit beneficies in Sint-Niklaas en Sint-Veerle bezaten, behoorde zonder meer Johannes Cuelsbrouck. Qua familiale afkomst kan hij worden gesitueerd in de hoogste Gentse burgerkringen. Via de huwelijken van zijn zus Sophie was hij verwant aan de families van Massemen en van Munte¹⁰⁷⁰. Zijn nicht Marie (dochter van Sophie) trouwde met Jean Chastelain en werd moeder van Georges, die later bekendheid zou verwerven als officiële kroniekschrijver van Filips de Goede en Karel de Stoute¹⁰⁷¹. In de bronnen komt een tweede Johannes Cuelsbrouck voor, die *nato*

¹⁰⁶⁴ RAG, SV, serie charters, nr. 349.

¹⁰⁶⁵ RAG, SV, nr. 23, 25, 37, 99; SBB, serie S nr. 235

¹⁰⁶⁶ RAG, SBB, Serie SN, nr. 106 en M. De Smet, *Ter laevenessen*, I, p. 84.

¹⁰⁶⁷ RAG, SV, serie charters, nr. 342.

¹⁰⁶⁸ UBG, BHSL, Ms. 567, p. 10-11.

¹⁰⁶⁹ In 1437 permuteerde hij het pastoorschap te Eksaarde voor de kapelanij in Sint-Niklaas. RAG, SPA, Reeks I, nr. 45, f° 129 v° en 143 r°; 147 r° en 151 v°; f° 119 r°. Het is wellicht ook hij die als “Joh. Blecker de Gandavo Torn. d.” in de matrikels van de Keulse universiteit in het jaar 1422 voorkomt. Zie H. Keussen, W. Schmitz, *Die Matrikel der Universität Köln 1389 bis 1559. Erster Band 1389-1466*, Bonn, 1892, p. 186. Online via https://archive.org/stream/Die_matrikel_der_Universitt_Kln_bd_1#page/n323/mode/2up (geraadpleegd op 30 november 2014).

¹⁰⁷⁰ Beide behorend tot de pro-hertogelijke elite. G. Small, *The Chronicle and Career of George Chastelain (c. 1415-1475). A Study in the Political and Historical Culture of the Court of Burgundy*, University of Edinburgh, unpublished PhD, 1994, p. 28-29, 38-40.

¹⁰⁷¹ G. Small, *George Chastelain*, p. 17-18.

Gerardi wordt genoemd en eveneens kanunnik van Sint-Veerle was (van 1443 tot 1447)¹⁰⁷². Deze ‘tweede’ Johannes werd door Small geïdentificeerd als de oudste zoon van de broer van de proost, Gerardus¹⁰⁷³. Cuelsbrouck was een geleerd man: hij studeerde canoniek recht in Parijs en mocht zich ook *magister in artibus* noemen¹⁰⁷⁴. Onder meer door zijn studies mag worden aangenomen dat hij het Frans zeer goed beheerste¹⁰⁷⁵. Zijn feestelijke ontvangst als nieuwe proost van het Sint-Veerlekapittel in 1413 werd onder 3.1.3.3 al aangehaald¹⁰⁷⁶. Tijdens zijn proostschap, in 1433, werd de kerk met een nieuw glasraam vereerd. Het bevatte taferelen van de Kruisiging, Sint-Jan de Evangelist en het hertogelijke paar, Filips de Goede en Isabella van Portugal¹⁰⁷⁷. Zoals reeds herhaaldelijk werd aangestipt, was aan het proostschap in deze periode geen prebende verbonden. Niettemin beschikte Cuelsbrouck gedurende twee momenten wél over een beneficie in het kapittel, namelijk van 1420 tot 1427. Deze stond hij af door permutatie voor een prebende in het Sint-Romboutskapittel van Mechelen¹⁰⁷⁸. Hij was in de eerste plaats geestelijke, maar werd in 1419 ook raadsheer van de Raad van Vlaanderen, het hoogste juridische orgaan binnen het graafschap¹⁰⁷⁹. Hij zou er zetelen tot 1429 maar was omwille van zijn proostschap regelmatig afwezig tijdens de zittingen¹⁰⁸⁰. In ieder geval trad hij in zijn hoedanigheid van raadsheer op in een geschil tussen de steden Brussel en

¹⁰⁷² Hij permuteerde zijn beneficie in 1421 voor de boskapel in Afsnee. RAG, SPA, reeks I, nr. 2, f° 60 r°.

¹⁰⁷³ Volgens een notitie in de presentatieregisters van Sint-Pieters ontving deze Johannes in 1469 een kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van Oudergem, door resignatie van een zekere Johannes Cuelsbrouck senior. Het betreft hier mogelijk een vergissing, aangezien proost Johannes op dat ogenblik al meer dan twintig jaar was overleden. RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 66 r°. Aan het begin van de 16de eeuw was een naamgenoot, Gerardus Cuelsbrouck, abt van de Sint-Baafsabdij. Omstreeks dezelfde periode komt een Simon Cuelsbrouck in de bronnen voor als kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw achter het hoogaltaar in Sint-Niklaas. 44 174 r°. Mogelijk was hij ook degene die als procurator optrad bij de resignatie van Johannes Lefevere als kapelaan in de Sint-Niklaaskerk in 1415. RAG; SPA, 2, f° 34 r°.

¹⁰⁷⁴ Foppens schrijft Cuelsbrouck de graad van doctor in de rechten toe. J. F. Foppens, *Histoire*, p. 101. Hij werd in de kapittelbronnen *licentiatu in decretis* en *magister in artibus* genoemd. UBG, HSL, Ms. 567, p. 2. Small noemt Cuelsbrouck voor de Chastelains een “example of the potential benefits of a more rigorous education”. G. Small, *The Chronicle*, p. 46.

¹⁰⁷⁵ Het belang van de kennis van het ‘walsch’ onder de Gentse elite werd reeds aangestipt door P. Rogghé, “De Gentse klerken in de 14de en 15de eeuw. Trouw en verraad”, *AVHM*, XI, 1960, p. 125-126.

¹⁰⁷⁶ Mogelijk ging het kapittel naar aanleiding van deze gebeurtenis over tot een nieuwe redactie van de statuten. A. Somers, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

¹⁰⁷⁷ G. Small, *The Chronicle*, p. 41-42.

¹⁰⁷⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 6.

¹⁰⁷⁹ D. Lauwers, *De leden van de Raad van Vlaanderen onder Jan zonder Vrees (1405-1419)*, geraadpleegd via http://www.thesis.net/jan_zonder_vrees/leden_rvv_hfst_4_1.htm#_ftnref121 (geraadpleegd op 28 november 2014).

¹⁰⁸⁰ J. Dumolyn, *Het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2001, fiche Jan van Culsbrouc.

Mechelen¹⁰⁸¹. Zijn onregelmatige aanwezigheid in de Raad doet vermoeden dat hij zijn klerikale taken vrij ernstig nam¹⁰⁸². Zo hield hij onder meer toezicht op de Sint-Veerleschool toen de zoon van Thierry Gherbode, de secretaris van de hertog, er les volgde¹⁰⁸³. Toch moet ook in overweging worden genomen dat Cuelsbrouck verder nog een aantal andere beneficijs cumuleerde en daarnaast optrad als pauselijk rechter en commissaris, onder meer met betrekking tot de uitvoering van een bulle voor de Sint-Baafsabdij¹⁰⁸⁴. In dienst van de hertogen trad hij op als ambassadeur aan de Curie en onderhandelde hij in 1416 een vrede tussen Vlaanderen en Engeland aan het hof van de Franse koning. Drie jaar later werd hij andermaal afgevaardigd voor vredesbesprekingen met Engeland. Uiteindelijk kwam het in 1420 tot een bestand, waarbij Cuelsbrouck als vertegenwoordiger van hertog Filips de Goede aanwezig was¹⁰⁸⁵. Een andere kwestie waarin beroep op hem werd gedaan, betrof een jurisdictiegeschil tussen de stad Gent en het bisdom Doornik inzake het *privilegium fori*, het principe volgens hetwelk de geestelijke stand onder meer aan de wereldlijke jurisdictie was onttrokken. Bisschop Jean de Thoisy trok hierbij aan het langste eind, geruggensteund door de Franse koning en de Bourgondische hertog, van wie hij respectievelijk raadsheer en kanselier was¹⁰⁸⁶. Hij werd verder als *jurisconsult* of expert geraadpleegd door de schepenbank van de Sint-Pietersheerlijkheid, toen deze eerder tevergeefs de Gentse schepenen om advies had verzocht bij de beoordeling van een geschil¹⁰⁸⁷. Ondanks het feit dat hij op dat ogenblik niet langer als raadsheer zetelde, bleef men een beroep doen op zijn vakkennis. In 1435 werd hij aangesteld als gastheer voor de pauselijke onderhandelaar bij het verdrag van Atrecht, kardinaal Nicolò Albergati, wat zijn hoge aanzien onderstreept¹⁰⁸⁸. We weten dat hij als proost zeker verantwoordelijk was voor de collatie van kanunnik Egidius Boenaert, maar gezien zijn relatief lange

¹⁰⁸¹ D. Lauwers, *De leden*, geraadpleegd op 28 november 2014.

¹⁰⁸² J. Dumolyn, *Staatsvorming*, p. 172.

¹⁰⁸³ G. Small, *George Chaistelain and the Shaping of Valois Burgundy*, London, 1997, p. 31.

¹⁰⁸⁴ A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, I, p. 246; J. Dumolyn, *Het hogere personeel*, fiche Jan van Culsbrouc. RAG, SBB, serie charters, nr. 1738. Hij was onder meer aangesteld als *cantor* in het kathedraal kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Doornik, naast zijn prebende te Mechelen. J.B. Foppens, *Histoire du Conseil de Flandre*, Bruxelles, 1869, p. 101. Mogelijk was hij ook de Johannes de Cuelsbrouck die in 1439 in het bezit kwam van de kapelanij bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk en waaruit hij in 1444 resigneerde. RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 139 v° en 155 r°. Misschien was hij tevens degene die in 1442 een kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw had in de Sint-Jacobskerk, *ibidem*, f° 150 v°. In 1403 bezat hij bovendien kapelanijen te Ronse, Boechout, Geraardsbergen en de Sint-Janskerk te Gent. M.-J. Tits-Dieuaide, *Lettres*, p. 120-121, nr. 283.

¹⁰⁸⁵ I. Gijs, *De diplomaten onder de Bourgondische hertogen in de Noordelijke gebieden voor de periode 1419-1435: hun opleiding, bevoegdheid en sociale achtergrond*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1982, p. 142-143.

¹⁰⁸⁶ D. Lauwers, *De leden*; J. Buyse, "De Thoisy (Jean)", *NBW*, I, Brussel, 1964, kol. 931-933.

¹⁰⁸⁷ J. Dumolyn, *Staatsvorming*, p. 23.

¹⁰⁸⁸ G. Small, *The Chronicle*, p. 43-44.

periode als proost moeten het er vanzelfsprekend meer zijn geweest¹⁰⁸⁹. Ook Cuelsbrouck had een eigen zegel, waarop de patroonheilige van het kapittel stond afgebeeld met klokkentorens, geknielde engelen en twee vogels. Op het wapenschild dat het zegel verder sierde, stonden drie rozen afgebeeld¹⁰⁹⁰.

Figuur 13 Zegel van proost Johannes Cuelsbrouck
ARA, Zegelafgietsels, nr. 17530

Volgens de inscriptie op zijn grafsteen, gesitueerd voor het hoogaltaar van de Sint-Veerlekerk, overleed hij op 18 juli 1443¹⁰⁹¹. Zijn jaargetijde werd zeker tot in de 17de eeuw in de Sint-Veerlekerk gevierd. In augustus 1443 schonken zijn neven en nichten als erfgenamen diverse erfelijke renten aan het kapittel, voor de bekostiging van zijn

¹⁰⁸⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 7

¹⁰⁹⁰ J.-B. Lavaut, « Quelques sceaux du diocèse de Gand. VII », *MSH*, 1873, p. 128; J.-B. de Castillion, *Sacra Belgii*, p. 88, fig. 4. Zie voor de online weergave van het afgietsel van zijn zegel uit 1416 http://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/inventaris/index/eadid/BE-A0510_005990_005868_FRE/zoekterm/pharailde/inventarisnr/15990586817530/level/file#c:35.c:29.

¹⁰⁹¹ J. F. Foppens, *Histoire*, p. 101; V. Despodt, “Dat du best, was ic ende wat ic bem, dat sal tu werden”. *Gentse grafmonumenten en grafschriften tot het einde van de Calvinistische Republiek (1584)*, III, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2001, 1.8./007.

jaargetijde¹⁰⁹². Hijzelf stichtte zeker een rente ter waarde van 18 lb. par. op diverse huizen in de Pitsteeg, waar hij zelf ook woonde. Zijn privéwoning werd twee jaar na zijn dood in bruikleen gegeven aan zijn eerder genoemde neef Johannes, de zoon van zijn broer Gerardus¹⁰⁹³. Het was dezelfde neef, kanunnik van Sint-Veerle en te Doornik, die zich in 1464 over de details in verband met het jaargetijde van zijn oom bekommerde. Hij liet immers voor de Gentse schepenen akteren dat er driemaal per jaar een requiemmis diende te worden gevierd, op 27 april, 27 augustus en 27 december. Verder werden heel wat bijkomende diensten verordend, onder meer op de feestdag van Maria in oktober. Ook brooduitdelingen werden vastgelegd. Dit alles werd bekostigd met de eerder genoemde rente, bezet in de Pitsteeg¹⁰⁹⁴.

Matheus van Brakel

De opvolger van Johannes Cuelsbrouck aan het hoofd van het kapittel was Matheus van Brakel. Hij was afkomstig uit het graafschap Holland, bisdom Utrecht, en was hoogstwaarschijnlijk een afstammeling van de adellijke familie van Brakel. Hij was de gelegitimeerde bastaardzoon van Judocus van Brakel, een priester¹⁰⁹⁵. Hijzelf had minstens een onwettige dochter¹⁰⁹⁶. Zijn verkiezing door het Gentse kapittel werd bevestigd door de bisschop van Doornik op 30 augustus 1443, hoewel hij zich bij die gelegenheid door Johannes de Beelde liet vertegenwoordigen¹⁰⁹⁷. Eerder trad ene Johannes van Brakel, mogelijk een verwant, in zijn naam als *procurator* naar voor in 1441. Deze Johannes ontving in 1444 een kanunniksprebende in Sint-Veerle, wellicht door toedoen van Matheus¹⁰⁹⁸. Een andere kanunnik met wie hij mogelijk geaffilieerd was, was Wijt van Brakel van het Sint-Hermeskapittel te Ronse¹⁰⁹⁹. In 1459 permuteerde van Brakel zijn proostschap met Antonius Maurel/Moreel voor een prebende in het kapittel van Saint-Quentin en de Sint-Servatiuskapelanij in de Sint-Janskerk¹¹⁰⁰. De

¹⁰⁹² RAG, SV, serie charters, nr. 412. Tijdens zijn leven had hij diverse renten gekocht, onder meer op een huis in de Beerstraat. Zie nrs. 384, 398.

¹⁰⁹³ RAG, SV, serie charters, nr. 414, 469.

¹⁰⁹⁴ RAG, SV, serie charters, nr. 469.

¹⁰⁹⁵ W. Van Hille, *Poorterij en nationaliteit*, Handzame, 1984, p. 186; H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche van de Brakele.

¹⁰⁹⁶ B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 256.

¹⁰⁹⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 11.

¹⁰⁹⁸ Hij overleed al in 1445. UBG, HSL, Ms. 567, p. 12. Over deze gunst, zie B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 256.

¹⁰⁹⁹ B. Van Hofstraeten, *Beloond*, p. 256.

¹¹⁰⁰ De permutatie voor Saint-Quentin is te vinden bij H. Dubrulle, *Bullaire de la province de Reims sous le pontificat de Pie II*, 1905, p. 71, terwijl de bijkomende Servatiuskapelanij in het kopieboek van de introductieakten te vinden is: UBG, HSL, Ms. 567, p. 19. Het bezit van deze laatste kapelanij door van Brakel (dat weliswaar maar

meeste auteurs situeren het proostschap van van Brakel pas op 30 januari 1459 en halen hiervoor de voordracht door Filips de Goede zoals vermeld bij Dubrulle aan, hoewel hij volgens onze bron zeker al op 30 augustus 1443 tot proost was verkozen¹¹⁰¹. Ook de Castillion signaleert hem reeds vroeger als proost, zeker in 1453¹¹⁰².

Van Brakel sprokkelde een aanzienlijk clericaal palmares bijeen. Zijn eerste beneficie was er één in het kapittel van Middelburg in 1427. In de periode 1433-1438 was hij als niet-residerend kanunnik verbonden aan de Sint-Pieterscollegiale te Turnhout. Intussen had hij in 1437 ook de *cura* van Delft weten te verwerven. In 1440 werd hier nog één van de pastoorsporties van Ransdorp in Waterland aan toegevoegd, waar hij evenmin resideerde. Een jaar later ontving hij ook een vicarie in de parochiekerk van Gapinge. Het daaropvolgende jaar werd hij koster in de Sint-Catharinakerk van Duisburg¹¹⁰³. In 1443 werd hij in de *acta capituli* van Sint-Donatiaan vermeld als *baccalaureus* in het burgerlijk recht, maar hij liet zich volgens De Keyser pas in 1445 te Leuven immatriculeren¹¹⁰⁴. In 1437 komt hij in de matrikels van de Leuvense universiteit echter al voor als *prepositus Sancte Pharaellis Gandensis*, dus bovenvermelde datering berust wellicht op een vergissing¹¹⁰⁵. In de hoger genoemde akte betreffende zijn aanstelling tot proost van Sint-Veerle uit 1443 werd hij daarentegen louter met de titel *dominus* aangeduid. Zijn wijding ontving hij tussen 1427 en 1437: in het eerstgenoemde jaar verzocht Filips de Goede het Sint-Donatianskapittel om zijn kapelaan (van Brakel) toe te staan zijn eerste mis aan het hoofdaltaar van hun kerk te laten opdragen, wat het college aanvaardde¹¹⁰⁶. Toen hij in 1437 toetrad tot het Sint-Goedelekapittel, was hij zeker priester¹¹⁰⁷. In 1447 werd hij er verkozen tot deken. Van Brakel kan als een intimus van Filips worden omschreven: vanaf 1430 komt hij voor als *cantor* van de hertogelijke kapel, vanaf 1436 als kapelaan. In 1438 stond hij omschreven als onderaalmoezenier van de hertog¹¹⁰⁸. Drie jaar later werd hij daarenboven in de *acta capituli* van Sint-Donatiaan

een grote maand duurde, van 19 november tot 27 december 1459) wordt bevestigd door RAG, SPA, reeks II, nr. 45, f° 27 r°, zoals ook vermeld in de fiche van Callewier.

¹¹⁰¹ H. Dubrulle, *Bullaire*, p. 71, nr. 91. Vermeld bij R. De Keyser en B. Van Hofstraeten. Callewier vermeldt twee periodes: 1443-1453 en 30 januari 1459 tot 6 oktober 1459, hoewel het niet geheel duidelijk is waarop dit gebaseerd werd. Zie voor de aanduiding 1443: UBG, HSL, Ms. 567, p. 11.

¹¹⁰² J.B. De Castillion, *Sacra Belgii*, p. 79.

¹¹⁰³ Over deze beneficies, zie R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 130.

¹¹⁰⁴ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 129. Overgenomen door zowel Van Hofstraeten als Callewier. B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 257 en H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche de Brakele.

¹¹⁰⁵ E. Reusens, *Matricule de l'université de Louvain. Tome I: 1426 (origine) - 30 août 1453*, Bruxelles, 1903, p. 189.

¹¹⁰⁶ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 129.

¹¹⁰⁷ B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 257.

¹¹⁰⁸ Prevenier identificeerde hem als aalmoezenier van 1438 tot 1460. W. Prevenier, « En marge de l'assistance aux pauvres: l'aumonerie des comte de Flandre et des Ducs de Bourgogne (13e- début 16e) », in *Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, p. 107.

vermeld als raadgever¹¹⁰⁹. De Moreau omschrijft hem als beschermeling van hertogin Isabella van Portugal¹¹¹⁰. Terzelfdertijd verwierf hij een prebende in datzelfde kapittel, die hij zou behouden tot 1461. Hij verkeerde er in het gezelschap van andere hofzangers-beneficianten als Petrus Godefroy, Estienne Petault en Egidius Joye. De ‘dichtheid’ aan musici en mecenasen was er bijzonder groot, zowel onder de residerende als de niet-residerende kanunniken. Verder mocht hij zich in 1443 kanunnik noemen van Onze-Lieve-Vrouw te Antwerpen en Sainte-Waudru te Bergen tot 1446, toen hij er zijn prebende doorgaf aan de befaamde componist Guillaume Dufay¹¹¹¹. Van 1459 tot 1461 kwam hier het pastoorsbeneficie van de Sint-Jan-de-Doperkerk van Molenbeek bij. Tijdens dezelfde periode bezat hij de proosdij van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Brugge. In de Sint-Donatianskerk bezat hij verder ook de kapelanij bij het altaar van Sint-Julianus. Hij was tenslotte kanunnik van de kapittels van Sint-Hippoliet te Delft, Sint-Pieter te Anderlecht en Sint-Gertrudis te Nijvel¹¹¹². Zijn zeer indrukwekkende beneficiebezit in combinatie met zijn functie aan het hof maakt het evident dat van Brakel in geen enkele van de genoemde instellingen resideerde, maar daarentegen vooral in de entourage van de hertog verbleef¹¹¹³. Matheus van Brakel overleed op 5 mei 1461 en werd begraven in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge. Hij stichtte jaargetijden in de kapittels van Brugge (Onze-Lieve-Vrouw), Turnhout en Brussel (Sint-Goedele)¹¹¹⁴. Zijn betrokkenheid lijkt het grootst te zijn geweest in zijn ‘laatste’ beneficie, namelijk dit in Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, waar hij aandrang op de installatie van een nieuw orgel en lid was van een broederschap¹¹¹⁵. In de archieven van

¹¹⁰⁹ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 129. Dubrulle spreekt zelfs van ‘raadsheer’, H. Dubrulle, *Bullaire*, p. 50.

¹¹¹⁰ E. De Moreau, *Histoire de l'Église en Belgique. IV: l'Église aux Pays-Bas sous les ducs de Bourgogne et Charles Quint, 1378-1559*, Bruxelles, 1949, p. 76. In de uitgegeven brieven van de hertogin vonden we evenwel geen sporen van correspondentie terug. M. Sommé, *La correspondance d'Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne (1430-1471)*, Ostfildern, 2009 (Instrumenta Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, 18)

¹¹¹¹ R. Strohm, *Music in Late Medieval Bruges*, Oxford, 1985, p. 25. Strohm omschrijft van Brakel als “*councillor of the duke and active diplomat*”. Zie ook H. Callewier, “What You Do on the Sly ... Will Be Deemed Forgiven in the Sight of the Most High: Gilles Joye and the Changing Status of the Singers in 15th-Century Bruges”, *Yearbook of the Alamire Foundation*, I, 2009, p. 89-109 en *Idem*, “The Singers”, 215-220.

¹¹¹² R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 130-131; en later bij B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 257-259 en H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche de Brakele.

¹¹¹³ Specifiek met betrekking tot het Sint-Donatianskapittel, beschikte hij over een prinselijk privilege dat hem toestond niettemin de inkomsten uit zijn prebende aldaar te innen. R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, p. 130, later ook H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche de Brakele. Hij was evenwel niet de enige musicus-beneficiant die een dergelijk voorrecht genoot. R. Strohm, *Music*, p. 94.

¹¹¹⁴ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, p. 131; H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche de Brakele; B. Haggh, *Music, Liturgy and Ceremony in Brussels, 1350-1500*, University of Illinois, unpublished PhD, 1988, p. 558.

¹¹¹⁵ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche de Brakele. Hijzelf was overigens ook organist, R. Strohm, *Music*, p. 44.

het Sint-Veerlekapittel vonden we geen aanwijzingen van een gelijkaardig engagement terug.

Antonius Maurel/Moreel

Hierboven vermeldden we reeds dat proost Matheus van Brakel in 1459 zijn proostfunctie ruilde met Antonius Maurel. Deze laatste werd hierbij als *scientificus dominus et magister* omschreven, wat er op wijst dat hij een geleerd man moet zijn geweest¹¹¹⁶. Hij zou reeds in 1445 een kanunniksprebende hebben ontvangen ter collatie van de toenmalige proost, wellicht van Brakel¹¹¹⁷. Hij permuteerde dit beneficie in 1446 met een zekere Lucas van Brakel, vermoedelijk een verwant van Matheus, voor de kosterij te Gentbrugge¹¹¹⁸. Maurel was zeker in 1449 kapelaan en onderaalmoezenier van Filips de Goede en bijgevolg een bekende van van Brakel, met wie hij op zijn beurt een kanunniksprebende in het kapittel van Saint-Quentin en de kapelanij van Sint-Servatius in de Sint-Janskerk ruilde. Hij had de priesterwijding ontvangen en was afkomstig uit het bisdom Kamerijk¹¹¹⁹. Hij wordt bij Sanderus genoemd als mandataris van de stad Brugge in de jaren 1461, 1464 en 1465¹¹²⁰. Als aalmoezenier en raadsheer van de hertog volgde hij Matheus van Brakel op, en behield deze functie van 1460 tot 1468¹¹²¹. In 1449 was hij betrokken bij een conflict over een portie van de parochie Coudekerke in het bisdom Utrecht, waarbij hij het onderspit delfde tegen Gerardus Jacobus van Bergen¹¹²². Maurel overleed vóór 12 mei 1473. Tot dat ogenblik bekleedde hij de waardigheid van proost van het Sint-Veerlekapittel¹¹²³. Hij was de begever van de prebenden van kanunniken Livinus Waert, Quintinus Lanneau, Egidius de Bake en Judocus Vijd¹¹²⁴. Over zijn begraafplaats en eventuele stichtingen werden geen gegevens teruggevonden.

¹¹¹⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 19.

¹¹¹⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 12.

¹¹¹⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 13. Deze Lucas, over wie geen verdere gegevens bekend zijn, overleed al het daaropvolgende jaar. *Ibidem*, p. 13-14.

¹¹¹⁹ *Repertorium Germanicum*, VI, nr. 266. Online geraadpleegd via <http://194.242.233.132/denqRG/index.htm> (op 1 december 2014).

¹¹²⁰ A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, I, p. 203. In 1461 en 1464 werd hij genoteerd als proost van Sint-Veerle, in 1465 als aalmoezenier.

¹¹²¹ Zie ook J. Marix, *Histoire de la musique*, p. 172, 214, 255-260.

¹¹²² *Repertorium Germanicum*, VI, nr. 266. Online geraadpleegd via <http://194.242.233.132/denqRG/index.htm> (op 1 december 2014).

¹¹²³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 25.

¹¹²⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 18, 21-22, 23.

Simon de Slusa

Op 12 mei 1473 werd Simon de Slusa aangesteld tot nieuwe proost van Sint-Veerle, door procuratie van Andreas Biese¹¹²⁵. Korte tijd later, in oktober 1474, was de waardigheid weer vacant door *cessio* van de Slusa¹¹²⁶. Een blik op zijn palmares verklaart waarom we mogen aannemen dat deze proost wellicht weinig tot niet bij het kapittel was betrokken. Hij was waarschijnlijk afkomstig uit Sluis en werd ook Dodoens genoemd. Zijn broers Petrus en Johannes waren eveneens geestelijken, de ene was raadgever van bisschop van Utrecht David van Bourgondië, de andere kapelaan in de Sint-Salvators- en Sint-Walburgakerk te Brugge¹¹²⁷. In 1451 liet hij zich aan de Leuvense universiteit immatriculeren. Hij behaalde de graden van *magister in artibus* en doctor in de medicijnen¹¹²⁸. Bij zijn aanstelling in Sint-Veerle werd hij al als *magister* aangeduid. Opmerkelijk is dat de Slusa nooit de priesterwijding ontving: hij had zeker in 1478 de wijding tot acoliet en subdiaken ontvangen, maar maakte zowel ervoor als erna gebruik van dispensaties voor het verwerven van prebenden, bijvoorbeeld in het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge en het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk. Daarnaast bezat hij tal van andere beneficies. Hij was subdiaken in de Sint-Salvatorskerk te Brugge en kapelaan van de eerste mis in de crypte en bij het altaar van het Heilig Kruis in de Sint-Janskerk in Gent. In dezelfde kerk verwierf hij in 1462 de onderkosterij. In 1455 was hij pastoor van de Sint-Michielsparochie in de dezelfde stad, maar vrijgesteld van residentie. Verder was hij kapelaan in de parochiekerk van Beerst, koster in Vladslo, Leke en Sint-Niklaas en pastoor in Blankenberge en Geel. In 1470 was hij kapelaan van de graven van Holland. Tot zijn grotere beneficies behoorden zijn prebenden in de kapittels van Sainte-Sainte-Waudru in Bergen, Sint-Pieter in Rijsel en Sint-Lambert in Luik. Hij was ook proost en aartsdiaken in Utrecht en proost van het Sint-Romboutskapittel van Mechelen¹¹²⁹. In het klooster van Reinsberg ten slotte, bezat hij eveneens een beneficie. Hoewel zijn clericale palmares zonder meer indrukwekkend te noemen is, verkeerde de Slusa toch vooral in lekenmiddens. Hij was de lijfarts van Filips de Goede van 1460 tot 1467 en van zijn zoon en opvolger Karel de Stoute van 1467 tot 1474, van wie hij tevens de kamerheer was. Verder wordt hij genoemd als leermeester

¹¹²⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 25. De Slusa werd onder zijn Latijnse naamsvariant opgenomen in bijlage 1.

¹¹²⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 26.

¹¹²⁷ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Simon de Slusa.

¹¹²⁸ Zijn graad in de medicijnen behaalde hij te Leuven. G. Louis, "Enkele nota's betreffende de hogere geestelijkheid in het Sint-Romboutskapittel te Mechelen van 1383 tot 1501", *HKKOLKM*, LXIX, 1965, p.35.

¹¹²⁹ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Simon de Slusa. Bij Louis wordt hij omschreven als één van de weinige proosten die uitdrukkelijk als priester in de Mechelse kapittelbronnen werd vermeld, hoewel hij allicht beroep deed op een dispensatie. G. Louis, "Enkele nota's", p. 36. Zie ook J. Vindevoghel, *Dekens en kanunniken van het Lieve-Vrouwe-kapittel te Kortrijk van 1400 tot 1481*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1962, p. 224-228.

van Maximiliaan van Oostenrijk en raadsheer van Karel de Stoute. In 1493 komt hij nog als geneesheer van de hertog voor. Zijn rijkdom blijkt duidelijk uit zijn renten- en boekenbezit, waarvan het laatste 321 werken telde. Hij schonk zijn bibliotheek aan de universiteit van Keulen. Hij overleed in 1499 te Mechelen en werd er begraven in de Sint-Romboutskerk. Hij stichtte jaargetijden in Brugge, Luik en Mechelen en beurzen voor arme studenten in Leuven¹¹³⁰. In de Sint-Veerlekerk werden voor zover we konden nagaan geen diensten ter ere van zijn nagedachtenis gevierd.

Johannes Nilis (senior)

Na de korte (en wellicht nooit reële) passage van Simon de Sluza kwam een pauselijke kandidaat aan het hoofd van het kapittel te staan. Johannes Nilis werd op 15 oktober 1474 in de collegiale geïntroduceerd door Sixtus IV¹¹³¹. Sinds 1472 beschikte hij er over een kanunniksprebende¹¹³². Nilis was als secretaris en *abbreviator* verbonden aan de Curie en verbleef bijgevolg in Rome. In juli 1474 werd aan het kapittel een brief voorgelegd die getuigde van zijn aanwezigheid aldaar¹¹³³. Een kleine vier jaar later, in juni 1478, werd in het college bekend gemaakt dat hij het *privilegium universitatis Romanae* had ontvangen, dat hem vrijstelling van verplichtingen in de collegiale verleende¹¹³⁴. Hij was doctor in beide rechten, een graad die hij wellicht te Leuven behaalde¹¹³⁵. Aan de Curie betaalde hij in 1488 en 1492 de annaten voor Gaspar van Dycke en Petrus de Thymo, pastoors van de respectieve parochies Etten en Keerbergen in de bisdommen Luik en Kamerijk¹¹³⁶. Nilis was verder ook proost van het Sint-Romboutskapittel te Mechelen en kanunnik van Onze-Lieve-Vrouw te Antwerpen, Sint-Donatiaan te Brugge en Sint-Lambertus te Luik. Ook in het kapittel van Sint-Pieter te Rijsel bezat hij sinds 1473 een kanunniksprebende¹¹³⁷. In 1481 overleed ene Martinus Nilis, die hij een kanunniksprebende in Sint-Veerle had bezorgd¹¹³⁸. Zijn neef Livinus Nilis werd daarenboven in 1492 door Innocentius VIII als kanunnik-pastoor

¹¹³⁰ Zie voor alle informatie H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Simon de Slusa.

¹¹³¹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 26.

¹¹³² UBG, HSL, Ms. 567, p. 23.

¹¹³³ RAG, SV, nr. 157; UBG, HSL, Ms. 568, p. 187.

¹¹³⁴ *Idem*.

¹¹³⁵ G. Louis, "Enkele nota's", p. 34.

¹¹³⁶ E. Brouette, *Les libri annatarum pour les pontificats d'Eugène IV à Alexandre VI*, Rome, 1963, p. 61, 106, nr. 328. De tekst vermeldt "Reerberghen", maar dit moet wellicht "Keerberghen" zijn. Etten is waarschijnlijk te identificeren als Etten-Leur in het hedendaagse Noord-Brabant (Nederland).

¹¹³⁷ G. Louis, "Enkele nota's", p. 40; G. Colman, *De kanunniken van O.L.Vrouwkapittel te Antwerpen (1441-1512)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1961, p. 179-180.

¹¹³⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 28-29.

voorgedragen en resigneerde in 1497¹¹³⁹. Johannes Nilis overleed in 1501¹¹⁴⁰. Eerder haalden we al de moeilijkheden rond zijn opvolging aan¹¹⁴¹. Het kapittel duidde immers Johannes Isenbaert aan, die ook het vorstelijk *placet* ontving¹¹⁴². Uiteindelijk was het Nilis' naamgenoot en neef Johannes die het haalde en met pauselijke steun zijn oom opvolgde als hoofd van het kapittel. Het feit dat Nilis senior hoogstwaarschijnlijk aan de Curie overleed, kan hier van doorslaggevend belang zijn geweest voor het claimen van de benoeming. Nilis senior beschikte over een proostzegel, met afbeelding van de patroonheilige van het kapittel¹¹⁴³.

Johannes Nilis (junior)

De neef van Johannes Nilis senior won dus het pleit over zijn opvolging, ten nadele van Johannes Isenbaert. In tegenstelling tot wat voor Isenbaert het geval is, beschikken we niet over een akte die getuigt van zijn aanstelling. Wel weten we dat hij eveneens een kanunniksprebende bezat, de derde sacerdotale¹¹⁴⁴. Hij was de broer van Livinus Nilis, die eveneens door hun oom Johannes senior met prebenden werd begunstigd¹¹⁴⁵. In 1503 was Johannes junior wellicht de geestelijke die door permutatie de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in het Koor in de Gentse Sint-Jacobskerk verwierf¹¹⁴⁶. Hij was ook kapelaan in de Sint-Niklaaskerk, bij het altaar van Sint-Laurentius. Nilis junior overleed in 1508 aan de Curie¹¹⁴⁷. Bij zijn overlijden werd hij aangeduid als *magister* en *clericus*, afkomstig uit het bisdom Kamerijk. Colman signaleert dat hij in 1487 in Leuven de titel van doctor in de rechten behaalde. Net als zijn oom was hij actief aan de pauselijke Curie, waar hij de titel van *sacri palatii apostolici causarum auditor* droeg. Sinds 1500 was hij door toedoen van diezelfde oom kanunnik van Onze-Lieve-Vrouw te Antwerpen¹¹⁴⁸. Hij had wellicht nooit de priesterwijding ontvangen, ondanks zijn sacerdotale prebende. Kanunnik

¹¹³⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 40-41; G. Colman, *De kanunniken*, p. 179-180. Livinus ontving eveneens een prebende in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Antwerpen.

¹¹⁴⁰ UBG, HSL, Ms. 567, p. 42.

¹¹⁴¹ Ook de Castillion en Sanderus werden hier op het verkeerde been gezet en beschouwden beide Nilissen als één en dezelfde persoon. Zij situeerden vóór Nilis Senior bovendien de figuur van Henricus de Glimes. Deze de Glimes was kanunnik te Luik, apostolisch *protonotarius*, hertogelijk nuntius aan de Curie en kapelaan van Karel de Stoute. Volgens hen werd hij in 1476 benoemd als proost, wat evenwel niet strookt met onze gegevens. J.B. De Castillion, *Sacra Belgii*, p. 80; A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, I, p. 246.

¹¹⁴² UBG, HSL, Ms. 567, p. 43.

¹¹⁴³ G. Demay, *Inventaire des sceaux de la Flandre recueillis dans les dépôts d'archives, musées et collections particulières du département du Nord*, II, Paris, 1873, p. 171, nr. 6277.

¹¹⁴⁴ RAG, SV, nr. 87 f° 6 v°.

¹¹⁴⁵ Onder meer te Gent en Antwerpen, *ut supra*.

¹¹⁴⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 132 v°.

¹¹⁴⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 150 v°.

¹¹⁴⁸ G. Colman, *De kanunniken*, p. 181.

Michael de Blandere kreeg zijn prebende in het kapittel na collatie door proost Nilis junior¹¹⁴⁹. Over deze figuur is verder weinig geweten.

Judocus Pype

Na Johannes Nilis Junior werd Judocus Pype in 1508 per apostolische brief aanbevolen voor het proostschap. Keizer Karel ging hiermee akkoord en verleende zijn *placet* aan de benoeming van Pype, die als procurator Henricus Rugman inschakelde¹¹⁵⁰. Zijn aanstellingsakte van Julius III bleef bewaard in het kapittelarchief¹¹⁵¹. Judocus was doctor in beide rechten en pauselijk notaris¹¹⁵². In het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge bezat hij van 1505 tot 1513 de 23ste kanunniksprebende¹¹⁵³. In 1512 vaardigde Julius II een breve uit die hem het proostschap van het Sint-Walburgakapittel te Veurne toekende¹¹⁵⁴. Zeker van 1509 tot 1514 was een zekere meester Joos Pype als kanunnik aan dit kapittel verbonden¹¹⁵⁵. Over deze proost zijn geen verdere gegevens bekend, maar er mag worden aangenomen dat hij niet resideerde en wellicht te Rome verbleef. De einddatum van zijn proostschap, noch de oorzaak ervan, konden worden achterhaald.

Willelmus Bertrandus

Kanunnik Willelmus Bertrandus werd in februari 1513 in het kapittel geïntroduceerd via zijn procurator Johannes Urbanus¹¹⁵⁶. Hij was zeker proost van 1515 tot 1524 en werd *magister* genoemd¹¹⁵⁷. Hij was doctor in de decreten, apostolisch gezant en notaris, en beschikte over een eigen (rood) zegel. Bij de blijde intrede van Karel V in Gent, stond hij mee in voor de organisatie en het verloop van de officiële plechtigheden¹¹⁵⁸. Verder is bekend dat hij de kapelanij van Sint-Servatius in de Gentse Sint-Janskerk bezat, waaruit hij resigneerde in 1516. In 1522 permuteerde een zekere Leonardus Bertrandus zijn

¹¹⁴⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 46.

¹¹⁵⁰ UBG, HSL, Ms. 567, p. 57.

¹¹⁵¹ RAG, SV, serie charters, nr. 545.

¹¹⁵² J.B. De Castillion, *Sacra Belgii*, p. 80.

¹¹⁵³ J. F. Foppens, *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium necnon prepositorum, decanorum, etc. ecclesiae cathedralis S. Donatiani Brugensis*, Brugge, 1731, p. 173.

¹¹⁵⁴ A. Chazaud, *Inventaire sommaires des Archives départementales antérieures à 1790, Nord: Archives civiles, Séries A et B*, Moulins, 1883, p. 419.

¹¹⁵⁵ J. Van Acker, "Geestelijke leden van de H. Kruisbroederschap van Veurne vóór 1560", *Westhoek-info*, XXVII, 2011, p. 3-46.

¹¹⁵⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 60.

¹¹⁵⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 72; RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 170 v°.

¹¹⁵⁸ M. Gachard, *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas. Tome deuxième. Itinéraire de Charles-Quint de 1506 à 1551. Journal des voyages de Charles-Quint de 1514 à 1551, par Jean de Vandenesse*, Bruxelles, 1874, p. 529-530.

kanunniksprebende van Sint-Veerle voor een kapelanij in de Sint-Michielskerk. Deze geestelijke was mogelijk verwant aan Willelmus¹¹⁵⁹. Het verhaal van Bertrandus blijft het meest vage van de proosten die we onderzochten, aangezien de beschikbare gegevens beperkt waren.

Philippus Nigri

De proost die naar alle waarschijnlijkheid Bertrandus opvolgde, Philippus Nigri, biedt ons in tegenstelling tot zijn voorganger materiaal voor een goed gestoffeerde biografie¹¹⁶⁰. Hij was afkomstig uit het bisdom Terwaan, waar hij in Boulogne-sur-Mer omstreeks 1490 werd geboren als zoon van Simon Nigri en Madeleine de Lobel¹¹⁶¹. Zijn vader bekleedde hoge functies aan het Franse hof, eerst als wapenmeester en later als tesorier. Hij moet wellicht worden beschouwd als een telg uit de zogenoemde ambtenarenadel, personen in overheidsdienst van wie de dienstbaarheid had geleid tot een (lagere) adellijke titel¹¹⁶². Philippus had een zus, Catharina, die uit haar huwelijk met Etienne de l'Espinoy een zoon Philippus had, die net als zijn oom voor de geestelijke stand koos. Deze Philippus de l'Espinoy was kanunnik en deken van het Sint-Romboutskapittel te Mechelen en later ook raadsheer in de Grote Raad aldaar, als opvolger van zijn oom. Een andere neef van Nigri, Carolus de l'Espinoy, had eveneens zitting in de Grote Raad en was tevens erfgenaam van zijn oom¹¹⁶³.

Nigri behaalde de graad van doctor in beide rechten, wellicht te Parijs¹¹⁶⁴. Hij had eveneens de priesterwijding ontvangen en maakte na zijn studies carrière als apostolisch *protonotarius*, vervolgens ook als kanunnik en aartsdiaken van de bisdommen Terwaan én Kamerijk, respectievelijk te Brussel en Sint-Omaars. Hij werd daarenboven kanunnik van grote kapittels als deze van Luik en Kamerijk¹¹⁶⁵. Zijn beneficiebezit was uitgebreid, met verder kanunniksprebenden in Sint-Walburga te Veurne en Sint-Gertrudis te Nijvel. Naast zijn geestelijke ambten bekleedde Nigri ook belangrijke posities binnen seculiere overheidsorganen. In de Grote Raad van Mechelen bekleedde hij van 1522 tot 1543 de functie van kerkelijk raadsheer, naast de positie van

¹¹⁵⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 69-70.

¹¹⁶⁰ Volgens de Castillion moet er tussen de proosten Bertrandus en Nigri nog een zekere Martinus van Loo worden gesitueerd, maar de auteur beschikt niet over verdere gegevens over deze figuur. In het geraadpleegde bronnenmateriaal vonden wij geen enkele verwijzing naar deze persoon als proost of lid van het Sint-Veerlekapittel. J.B. De Castillion, *Sacra Belgii*, p. 80.

¹¹⁶¹ F. Koller, *Au service de la Toison d'Or (Les officiers)*, 1971, p. 26; M. Baelde, *De collaterale raden onder Karel V en Filips II, (1531-1578)*, 1965, p. 290 (VKVAWLSKB, Klasse der Letteren, 60).

¹¹⁶² B. Van Hofstraeten, "De dignitarissen", p. 227.

¹¹⁶³ M. Baelde, "De collaterale raden", p. 291; B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 386.

¹¹⁶⁴ M. Baelde, "De collaterale raden", p. 290.

¹¹⁶⁵ B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 386-390.

rekwestmeester. Een nieuwe sprong in zijn carrière vormde zijn aanstelling tot kanselier van de Orde van het Gulden Vlies in 1531. Vier jaar later werd hij benoemd tot raadsheer in de Raad van State en de Geheime Raad¹¹⁶⁶. Wegens zijn onderhandelings talent werd Nigri eveneens belast met diplomatieke opdrachten. Zo onderhandelde hij in naam van de keizer mee over het huwelijk van Filips II en Mary Tudor. Ook bij de hervorming van de Rekenkamer in Rijsel en de oprichting van de door Trente geïnspireerde theologische faculteit in Douai was hij nauw betrokken¹¹⁶⁷. In 1538 was hij ook al door Maria van Hongarije aangesteld om met de Grote Raad te overleggen over een antwoord aan de Gentenaren op hun weigering om in te gaan op de eerder uitgevaardigde vorstelijke bede. Met de hertog van Aarschot onderhield hij een zeer intense briefwisseling, waarin hij onder meer zijn visie deelde over de Gentse opstand¹¹⁶⁸. In 1550 werd hij door Viglius voorgedragen als vertegenwoordiger op het Concilie van Trente¹¹⁶⁹. De politieke ambten die hij wist te vergaren, werkten als een katalysator voor zijn geestelijke carrière: in 1532 werd hij deken van het Sint-Romboutskapittel te Mechelen, een waardigheid die hij tot 1546 zou behouden. Hij trad in 1537 toe tot het Sint-Goedelekapittel in Brussel en ontving er de eerste sacerdotale prebende. Hetzelfde jaar werd hij bovendien tot deken verkozen. Van het Harelbeekse Sint-Salvatorskapittel werd hij proost in 1541. In januari 1528 werd hij als nieuwe proost in het Sint-Veerlekapittel geïntroduceerd via zijn procurator Johannes Braem, op dat ogenblik deken. Op 1 mei van dat jaar begaf hij zich persoonlijk naar de collegiale om zijn waardigheid eigenhandig in bezit te nemen¹¹⁷⁰. In 1536 onving hij van Paulus III een pauselijke breve die hem toestond te mogen biechten bij een zelfgekozen biechtvader, om een draagaltaar te bezitten waarmee hij op verschillende plaatsen missen op kon dragen en om vlees te mogen eten tijdens de vasten¹¹⁷¹. In 1541 werd hij door dezelfde paus in zijn waardigheid van proost van Sint-Veerle gelast met de uitvoering van een bulle. Meer bepaald ging het om de translatie van de monnikengemeenschap van Sint-Baafs - die tot seculier kapittel was omgevormd - naar de Gentse Sint-Janskerk. Hij werd

¹¹⁶⁶ M. Baelde, "De collaterale raden", p. 290; B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 388.

¹¹⁶⁷ B. Van Hofstraeten, "De dignitarissen", p. 215.

¹¹⁶⁸ Voor een overzicht van zijn diplomatieke activiteiten zie Ch. Piot, « Nigri (Philippe) », in *Biographie Nationale*, V, 1899, kol. 735-736; M. Baelde, "De collaterale raden", p. 291.

¹¹⁶⁹ Ch. Piot, « Nigri », kol. 736.

¹¹⁷⁰ UBG, HSL, Ms. 567, p. 79.

¹¹⁷¹ Deze gunst werd aan een schare van hoogwaardigheidsbekleders verleend, waaronder Lucas Munich, abt van Sint-Baafs, Carolus Michault, proost van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel te Brugge, Lambertus de Briardo, voorzitter van de Grote Raad van Mechelen, Franciscus vander Gracht, grootbaljuw van Gent, Frodinus Buetis, advocaat te Gent, Daniel Dierman, scholaster van Sint-Baafs, Johannes de Mayo, kanunnik van Sint-Walburga te Veurne, Joannes de Langhe, secretaris van de keizer, Joannes Baert, stadspensionaris van Gent en Franciscus de Brune. RAG, SBB, serie charters, nr. 3373.

hierin bijgestaan door de proost van het Sint-Romboutskapittel te Mechelen en de deken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Brugge¹¹⁷². De betrokkenheid van Nigri bij de dagelijkse werking van het Sint-Veerlekapittel was wellicht beperkt.

De kroon op zijn kerkelijke carrière vormde zijn benoeming tot eerste bisschop van het nieuw opgerichte Antwerpse diocees, hem verleend door Filips II in 1559. Deel uitmakend van een select genootschap waartoe zich ook belangrijke theologen als Viglius van Aytta mochten rekenen, had Nigri immers een voortrekkersrol gespeeld bij de hervorming van de bisdommen in de Nederlanden¹¹⁷³. Een combinatie van politieke tegenwerking vanuit de Staten van Brabant en zijn overlijden staken echter een stokje voor zijn uiteindelijke aanstelling. Hij stierf in Brussel (waar hij ook resideerde) op 4 januari 1563 (de feestdag van de Heilige Veerle) en werd begraven in de Sint-Goedelekerk¹¹⁷⁴. Onder meer zijn neef Carolus l'Espinoy trad op als uitvoerder van zijn testament, dat in 1555 was opgesteld. Nigri had tijdens zijn leven ook een aantal werken gepubliceerd, waaronder het *Tractatus de exemptione canonica* uit 1524 en adviezen getiteld *Super duplici juri institutiones*¹¹⁷⁵.

Petrus Damant

De volgende proost die we konden identificeren, was opnieuw een figuur van niet geringe komaf, die in dezelfde hoge kringen vertoefde als Nigri. Hoewel we niet over een begindatum van zijn proostschap in Sint-Veerle beschikken, menen we te mogen aannemen dat Petrus Damant (of Damman) Philippus Nigri opvolgde aan het hoofd van het kapittel. Mogelijk beschikte de instelling tijdens de moeilijke jaren die volgden op het proostschap van Nigri – met onder meer de beeldenstormen en de Calvinistische Republiek – niet over een proost en bleef de waardigheid enige tijd vacant. De oudst bekende vermelding van Damant aan het hoofd van het Sint-Veerlekapittel dateert uit 1560. De Castillion noemt hem als proost vanaf 1558¹¹⁷⁶. Hij verwierf het proostschap dus zeker nog tijdens het leven van Philippus Nigri, wat veronderstelt dat deze de waardigheid resigneerde of permuteerde. Damant werd in 1530 geboren te Mechelen, in een Bourgondische adellijke familie die groot aanzien genoot. Zijn vader, Petrus senior, was naast tesorier ook raadsheer van Karel V. Nicolaas, zijn broer, deed nog beter en schopte het tot raadsheer in de Raad van Brabant, de Geheime Raad en de Raad van State. Daarenboven werd hij ook president van de Raad van Vlaanderen en kanselier van

¹¹⁷² RAG, SBB, serie charters, nr. 3440.

¹¹⁷³ B. Van Hofstraeten, "De dignitarissen", p. 215.

¹¹⁷⁴ Net zoals veel van zijn voorgangers, verbleef Nigri dus in de buurt van zijn meest vooraanstaande (wereldlijke) werkgever.

¹¹⁷⁵ Ch. Piot, « Nigri », kol. 737. Het eerste werk werd uitgegeven door l'Espinoy in 1578 en 1598.

¹¹⁷⁶ J.B. De Castillion, *Sacra Belgii*, p. 81; P. P. J. L. Van Peteghem, *De Raad*, p. 440.

Brabant. Een andere broer, Franciscus, was wapenkoning van de orde van het Gulden Vlies¹¹⁷⁷. Tot de verwanten van de Damants behoorde de hoger genoemde Viglius van Aytta, onder meer president van de Geheime Raad en proost van het Sint-Baafskapittel na het overlijden van zijn echtgenote Jacoba, de zus van onze proost Petrus¹¹⁷⁸. Hij had nog een jongere broer Johannes, die eveneens tot de geestelijke stand behoorde. Deze Johannes werd in de matrikels van de Leuvense universiteit aangeduid als geboren te Brussel¹¹⁷⁹. Net als bij Philippus Nigri het geval was, boden Damants afkomst en relaties hem gunstige loopbaanvooruitzichten. Vóór 1587 wordt Damant in de kapittelbronnen niet met de *magistertitel* aangeduid¹¹⁸⁰. Ook van een eventuele wijding wordt geen melding gemaakt, een gegeven dat reeds door andere auteurs werd aangestipt¹¹⁸¹. Volgens Van Hofstraeten was hij priester en doctor in beide rechten¹¹⁸². In 1558 legde Georgius Dhane als procurator een dispensatiebrief aan het kapittel voor, die de afwezigheid van Damant omwille van universitaire studies verantwoordde¹¹⁸³. We stelden vast dat Damant wellicht al op jonge leeftijd als clericus ‘gelanceerd’ werd. Reeds in 1543-1544, vermoedelijk als amper dertien- à veertienjarige, verschijnt een *magister* Petrus Damant als kapelaan in het Sint-Walburgakapittel van Veurne¹¹⁸⁴. Hij was mogelijk de ‘kanunnik Damman’ die er vanaf 1546-1547 voorkomt en die in 1549 het register van *assignementen van de legers, renten van de proostie, canthori, thresorie, ses cleene proven, 28 capelrien ende vande fabrycke der collegiale kercke* optekende. Dit register bevat een retrospectief overzicht van de inkomsten en daaraan verbonden lasten van verschillende prebenden, beneficijs en ‘leden’ van het Veurnse kapittel en is daardoor één van de belangrijkste bronnen van en over de instelling¹¹⁸⁵. Kanunnik Damman wordt tot 1549-1550 in de Walburgacollegiale gesignaleerd¹¹⁸⁶. Ook in het Sint-

¹¹⁷⁷ F. Koller, *Au service*, p. 30-31; B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 307.

¹¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 30-31. Kardinaal Granvelle had de sluiting van dit huwelijk bemiddeld, aangezien het de wens van keizer Karel en landvoogdes Maria van Hongarije was Viglius aan de Brusselse politiek te binden. Een verbintenis met een dochter uit één van de meest vooraanstaande, in Brussel residerende families moest dit doel realiseren. J.P. Guépin, *De drie dichten broers, Grudius, Marius en Secundus in brieven, reisverslagen en gedichten*, Groningen, 2000, p. 354.

¹¹⁷⁹ A. Schillings, *Matricule de l'Université de Louvain, IV : Février 1528 - Février 1569*, Bruxelles, 1961, p. 423.

¹¹⁸⁰ In 1587 noemt men hem “*magister et dominus*”. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 120 v°.

¹¹⁸¹ M.-J. Marinus, “Pieter Damant”, in M. Cloet, L. Collin, R. Boudens (ed.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen Geschiedenis*, Gent, 1991, p. 52. Omwille van zijn latere kerkelijke carrière is het echter weinig waarschijnlijk dat hij geen priester zou zijn geweest.

¹¹⁸² B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 307.

¹¹⁸³ RAG, SV, serie charters, nr. 675. Over de aard van deze studies wordt evenwel geen informatie gegeven.

¹¹⁸⁴ J. Van Acker, “De geestelijke leden”, p. 22-23, 41.

¹¹⁸⁵ Gezien de problematische archiefsituatie van het Walburgakapittel bevat dit document bijgevolg heel wat informatie die ook voor de ‘archiefloze’ periode relevant is. J. Van Acker, “De geestelijke leden”, p. 16-17.

¹¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 34.

Donatiaanskapittel te Brugge zou hij een prebende hebben gehad, zoals Hellin aanhaalde¹¹⁸⁷. Damant zou verder een prebende hebben bezeten in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Antwerpen. In 1554 werd hij geestelijk raadsheer bij de Raad van Vlaanderen en kanunnik van het Sint-Baafskapittel te Gent¹¹⁸⁸. De carrière van Damant in Sint-Baafs loopt quasi parallel met de aanwezigheid van Viglius daar, die er in 1556 *coadjutor* werd en in 1562 de waardigheid van proost ontving. Dit heeft zonder twijfel een gunstige invloed gehad op zijn verdere geestelijke loopbaan. Reeds in 1560 had dezelfde Viglius hem gelanceerd als buitengewoon raadsheer bij de Raad van Vlaanderen¹¹⁸⁹. Op 2 maart 1569 volgde Petrus zijn broer Johannes op als kanunnik van het Sint-Goedelekapittel te Brussel, in ruil voor de Catharinakapelanij in de Sint-Lambertuskerk van Heverlee¹¹⁹⁰. Omgekeerd nam Johannes de prebende van Petrus in het Gentse Sint-Baafskapittel over¹¹⁹¹. Petrus bezat echter nog een prebende in de Gentse kathedraal en slaagde er zo in *cantor* te blijven van 1557 tot 1585¹¹⁹². Volgens Hellin verkreeg hij van de paus een dispensatie voor zijn cumul met de proosdij van Sint-Veerle¹¹⁹³. Tijdens de periode 1575-1589 was hij dus verbonden aan de beide Gentse kapittels. Uit de *acta capituli* van Sint-Veerle blijkt echter dat zijn betrokkenheid daar eerder gering was: In 1585 was hij weliswaar aanwezig bij de algemene kapittelvergadering, maar van 1586 tot 1590 liet hij telkens verstek gaan¹¹⁹⁴. Volgens Hellin resideerde hij sinds 1563 in Gent, toen hij er tot deken van Sint-Baafs werd verkozen. Hij zou deze waardigheid pas in 1585 effectief opnemen¹¹⁹⁵. In 1589 werd hij benoemd tot bisschop van Gent, na het bijzonder korte episcopaat van Willelmus Lindanus (1588-1588). Op 18 juni 1590 werd zijn benoeming door Gregorius XIV (1590-1591) bekrachtigd en op 15 oktober van hetzelfde jaar werd hij gewijd. Als devies koos hij voor *Deum redama* (betuig wederliefde aan God). Een opmerkelijke anekdote is dat Damant in zijn hoedanigheid van *ordinarius* het koor van de oude Sint-Veerlekerk diende te herwijden, nadat de kanunniken door het afspringen van de eerste translatie naar de

¹¹⁸⁷ E.-A. Hellin, *Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église cathédrale de S. Bavon à Gand, suivies d'un recueil des épitaphes modernes et anciennes de cette église*, Gent, 1772, p. 27.

¹¹⁸⁸ M.-J. Marinus, "Pieter Damant", p. 52.

¹¹⁸⁹ P. P. J. L. Van Peteghem, *De Raad*, p. 440.

¹¹⁹⁰ B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 307, 309.

¹¹⁹¹ *Ibidem*, p. 308.

¹¹⁹² Van Peteghem vermeldt een geschil tussen Damant en Gabriël van Vlieden in verband met de benoeming tot *cantor*, dat in 1557 door de Raad van Vlaanderen in het voordeel van Damant werd beslecht. P. P. J. L. Van Peteghem, *De Raad*, p. 440. Marinus stelt dat Damant al in 1556 *cantor* werd, maar geeft hiervoor geen bronvermelding. M.-J. Marinus, "Pieter Damant", p. 52.

¹¹⁹³ E.-A. Hellin, *Histoire*, p. 27.

¹¹⁹⁴ De *acta capituli* van Sint-Veerle zijn min of meer continue bewaard vanaf 1584. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 119 r°, 120 v°; serie SN, nr. 165 f° 9 v°; serie SN, nr. 198.

¹¹⁹⁵ E.-A. Hellin, *Histoire*, p. 28.

Sint-Niklaaskerk gedwongen waren hun oude kerk opnieuw in te nemen. Er zijn twee versies bewaard van de *acta* die hier iets over vermelden. Uit één van beide blijkt dat het wellicht de aartsdiaken was die deze taak op zich nam en de eerste steen voor het nieuwe koor wijdde. Deze steen zou de inscriptie van de bisschop dragen, met name “*Petrus Damant D. gr. Eps. Gandaven.*”¹¹⁹⁶. De andere vermelding gewaagt louter van de tekst van de inscriptie die als volgt zou luiden: “*Petrus Damant, D. gratia Episcopus Gandavensis iuxta ceremonias Pontificalis Ro. accepit [cementur] a cementario et lapidem posuit retro Summum Altare*”¹¹⁹⁷. Door Damants benoeming tot bisschop bleef de proostfunctie van Sint-Veerle gedurende zeven jaar vacant. In 1594 verleende hij op verzoek van de deken van Sint-Veerle de toestemming om een nieuwe proost te kiezen¹¹⁹⁸. Als bisschop was hij bovendien reeds in 1608 akkoord gegaan met de maatregelen die het kapittel wilde treffen om ook de proost van de collegiale een prebende te bezorgen¹¹⁹⁹.

Volgens Marinus werd Damants episcopaat gekenmerkt door een “ernstig tekort aan dynamisme” en liet hij zich bijvoorbeeld nauwelijks in met het bisschoppelijk seminarie, dat gezien de periode en de omstandigheden waarin het bisdom verkeerde, zijn aandacht zeker had verdiend. Damants episcopale immobilisme ging zelfs zo ver dat zijn aartsdiaken Antonius Triest (de latere bisschop en ‘kampioen’ van de katholieke reformatie) door de overheid om advies werd gevraagd. Triest stelde een ‘minimumprogramma’ op van de meest dringende maatregelen die dienden te worden getroffen met het oog op het katholiek herstel, waar de bisschop evenwel niet bijster veel aandacht aan schonk. Pas kort voor zijn dood, in 1609, stelde Damant een vicariaat aan dat hem bijstond en plaatsvervangende beslissingsmacht had. Daarnaast plande hij een diocesane synode waar de decreten van het derde concilie van de Mechelse kerkprovincie uit 1607 zouden worden bekend gemaakt alsook de besluiten van de eerste Gentse synode (uit 1571!) gepreciseerd. De bijeenkomst werd ironisch genoeg verhinderd door het overlijden van de bisschop¹²⁰⁰. Hij stierf op 14 september 1609 en werd begraven in de Sint-Baafskathedraal, waar een imposant marmeren praalgraf met zijn beeltenis zijn laatste rustplaats aanduidt. In de kathedraal bevindt zich ook een triptiek die zijn naam draagt, en die hij schonk ter versiering van het altaar in zijn grafkapel. Het drieluik is van de hand van hofschilder Otto van Veen (1557-1629) en stelt op het centrale paneel de opwekking van Lazarus uit de doden voor. Het rechterzijpaneel is een portret van de bisschop in devote houding.

¹¹⁹⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 127 r°-v°.

¹¹⁹⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 85 r°.

¹¹⁹⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 95 v°.

¹¹⁹⁹ RAG, SVV, serie SN, nr. 168, notitie einde register.

¹²⁰⁰ M.-J. Marinus, “Pieter Damant”, p. 52-54.

Figuur 14 Portret van Petrus Damant door Otto van Veen (1608)
Collectie Sint-Baafsathedraal © Lukasweb

Ook in de *Flandria Illustrata* van Sanderus werd een portret van de derde bisschop van Gent opgenomen.

Figuur 15 Portret van Petrus Damant in *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus

Nicolaus Fierens

Na de bisschopsbenoeming- en wijding van Damant bleef de proosdij van Sint-Veerle jarenlang vacant. In november 1594 werd in de kapittelakten melding gemaakt van een verkiezing, maar er werd aan toegevoegd dat het uiteindelijk zeven jaar duurde alvorens de nieuwe proost door de landsheer als patroon werd gecollateerd. Al die tijd stond de deken *de facto* aan het hoofd van de collegiale, op dat ogenblik Adrianus van Steelant (*ut infra*). Op 20 juni 1597 werd ten slotte Nicolaus Fierens benoemd tot proost, weliswaar op voorwaarde dat hij zich strikt aan de residentieplicht zou houden¹²⁰¹. Hoger haalden we reeds het verloop van deze benoeming aan, die op voordracht van de vorst gebeurde. Hij ontving zijn waardigheid uit handen van de deken en één van de kanunniken alsook een stal in het koor. Als intredegeld betaalde hij 20 lb. gr. en 2 florijnen¹²⁰². Voor zijn benoeming werd Fierens aangeduid als pastoor van het *castrum*, waarmee we volgens Hellin “*la citadelle de Gand*” of het Spaans Kasteel voor ogen moeten houden¹²⁰³. In augustus 1598 ontving hij van de deken 24 lb. voor een zijden kap¹²⁰⁴. Hij

¹²⁰¹ RAG, SBB, serie K, nr. 2300.

¹²⁰² RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 36 v°.

¹²⁰³ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 129 r°. E.-A. Hellin, *Histoire*, p. 394. De pastoor van het Spaans Kasteel was een legeraalmoezenier, in militaire context ook wel kapelaan-majoor genoemd. Kandidaten voor deze functie dienden zich aan te melden bij de vicaris-generaal en konden vervolgens door de landsheer worden bevestigd. In de 17de eeuw gebeurde een kandidaatstelling soms op aansturen van het Hof. G. Maréchal, “De vergeten Gentse parochie. Het Spaans Kasteel in de 17de eeuw”, *HMGOG NR*, LXV, 2011, p. 132.

was afwezig bij de algemene kapittelvergaderingen van 1598 en 1599¹²⁰⁵. In 1588 was Fierens op voordracht van Filips II reeds kanunnik geworden van het Sint-Baafskapittel, een prebende die hij tijdens zijn proostschap van Sint-Veerle behield¹²⁰⁶. Hij werd bij die gelegenheid aangeduid als kapelaan van Filips II. *Magister* Fierens resigneerde eind juni 1599¹²⁰⁷. Over deze figuur zijn verder weinig gegevens bekend.

Leo(n) de Meyere

De laatste proost die we tijdens de onderzochte periode aantreffen, was de Antwerpenaar Leo de Meyere. Op 22 juni 1599 legde hij het kapittel zijn benoemingsbrief van aartshertogin Isabella voor, direct na de resignatie van Nicolaus Fierens. Volgens de kapittelakten was de Meyeres akte identiek aan het exemplaar dat Fierens twee jaar daarvoor bij zijn aanstelling ontving¹²⁰⁸. Het kapittel besloot de volgende dag een stemming te organiseren, waarop hij inderdaad werd verkozen¹²⁰⁹.

Amper enkele weken na zijn benoeming vroeg hij het college reeds om een maand afwezig te mogen zijn¹²¹⁰. Later datzelfde jaar, op 3 december 1599, stemde de vergadering toe met zijn verzoek om drie dagen en drie nachten te “pernocteren”, zonder daarbij zijn residentieplicht te schenden. Deze beslissing werd op 10 december met acht dagen verlengd, om hem in de mogelijkheid te stellen de graad van diaken te ontvangen¹²¹¹. Op 18 december 1599 werd hij te Antwerpen effectief tot diaken gewijd¹²¹². Omwille van zijn frequente afwezigheden besloot het kapittel in februari 1603 om de proost als *foraneus* te beschouwen, conform de kapittelstatuten en de besluiten van het Concilie van Trente. Het kapittel had hiervoor in de persoon van kanunniken Jacobus Delvael en Michael Noeufcourt juridisch advies ingewonnen¹²¹³. Als gevolg hiervan kwam het tot een opstootje, waarbij de Meyere op “arrogante en ongepaste manier” beledigingen uitte voor het hele kapittel. Volgens hem erkenden de kapittelheren hem niet als hun overste en verklaarden ze hem daarom tot *foraneus*¹²¹⁴.

¹²⁰⁴ RAG, SV, nr. 16. Het is ook mogelijk dat met *cappa serica* een fonds werd bedoeld dat was bestemd voor de aankoop en het onderhoud van liturgische gewaden en ornamenten, naar analogie met de dienst die ook in de Sint-Baafscollegiale werd gesticht. J. Roegiers, “Sint-Baafs”, p. 116.

¹²⁰⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 23 r°, 32 r°.

¹²⁰⁶ E.-A. Hellin, *Histoire*, p. 394, RAG, SBB; serie charters, nr. 4024.

¹²⁰⁷ RAG, SBB, serie K, nr. 2300.

¹²⁰⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 130 v°. De brief van Isabella dateerde van 16 juni.

¹²⁰⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 130 v°.

¹²¹⁰ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 131 r°.

¹²¹¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 39 v°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 131 r°.

¹²¹² J. van den Nieuwenhuizen, *De wijdingsregisters van het bisdom Antwerpen. I. 1570-1611*, Antwerpen, 2008, p. 140.

¹²¹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 93 v°-94 r°.

¹²¹⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 94 r°.

Vervolgens liet hij per notariële akte van Dionysius Blommaert aan het college weten dat hij het komende jaar conform de statuten zou resideren om de vruchten van de proosdij te kunnen innen¹²¹⁵. Ondanks zijn frequente afwezigheden lijkt hij op de jaarlijkse algemene kapittelvergadering wel telkens op post te zijn geweest. Ook bij de verkiezing van deken Philippus Jaddaert was hij present¹²¹⁶. In 1607 was hij in een proces verwickeld met Adrianus Vareus, proost van Sint-Baafs, in verband met het recht op voorrang bij parochiale synoden¹²¹⁷. Het eindeloze gekibbel met Sint-Baafs in verband met het recht van preëminentie was een oud zeer, dat terugging tot de tijd toen het kathedrale kapittel nog een abdij was. Hetzelfde jaar slaagde de Meyere er in een hervorming van één van de subdiaconale prebenden in gang te zetten. Dit had voor gevolg dat de proost aanspraak kon maken op de goederen en inkomsten van deze prebende, die op dat ogenblik aan kanunnik Nicolaus du Loz toebehoorde. De maatregel werd goedgekeurd op het provinciaal concilie te Mechelen en ook voormalig proost en bisschop Damant gaf zijn *fiat*. Uiteindelijk werd het besluit pas na bekrachtiging door bisschop Johannes Franciscus van der Burgh in 1613 effectief ten uitvoer gebracht¹²¹⁸. Aangezien de betreffende prebende er één van de grafelijke was, kreeg de landsheer ter compensatie het begeavingsrecht van een extra prebende, waardoor de verhouding zes-zes werd voor de graaf en het kapittel¹²¹⁹. Eerder, in 1599, had de Meyere al een akkoord gesloten met kanunnik Castelet in verband met de “paritaire” eigendom van diens prebende (zie 3.1.3.3 en voetnoot 837). Het prebende-thema stond met andere woorden hoog op zijn prioriteitenlijst. Uit de kapittelakten blijkt niettemin een zekere ergernis over de afwezigheid van de proost in combinatie met zijn streven naar een eigen prebende¹²²⁰.

In april 1602 werd de Meyere afgevaardigd om samen met door de Raad van Vlaanderen aangestelde commissarissen en de abt van Sint-Pieters te onderhandelen om een translatie naar en unie met de Sint-Niklaaskerk te kunnen realiseren¹²²¹. Twee jaar later, in juli 1604, werd hij opnieuw naar de abt gestuurd om tot een akkoord te komen¹²²². Nadat een andere kanunnik als afgevaardigde van de collegiale naar een kerkelijke bijeenkomst werd gezonden, kwam het in 1608 tot een conflict. Hij meende dat zijn collegae hierdoor afbreuk deden aan zijn waardigheid en de regels niet

¹²¹⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 100 v°.

¹²¹⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 130 r°.

¹²¹⁷ RAG, SBB, serie K, nr. 2300, volgnummer 58.

¹²¹⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 140 r°-v°.

¹²¹⁹ G. Declercq, “Nieuwe inzichten”, p. 85. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 167 r°-v° en *ut supra*.

¹²²⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166.

¹²²¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 78 r°-v°.

¹²²² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 118 v°.

respecteerden¹²²³. De reden waarom het kapittel een andere vertegenwoordiger aanstelde, is wellicht te vinden in zijn regelmatige afwezigheid. Op 9 oktober 1609 legde hij de vergadering van kanunniken een bewijs van zijn absentie voor, dat specificeerde dat hij afwezig was geweest sinds het feest van de Annuntiatie (25 maart) tot Sint-Mauritius (22 september)¹²²⁴. In februari 1610 stemden de kanunniken in met zijn nieuwe vraag om afwezig te mogen zijn tot het volgende feest van Sint-Jan (24 juni). Niettemin werden restricties opgelegd: voor het uitoefenen van de zielzorg zou de viceproost de inkomsten ontvangen. Evenmin had de Meyere recht op vergoedingen tot en met het volgende Kerstfeest, uitgezonderd de som van 12 lb. gr., zelfs als hij terug resideerde en de kerk frequenteerde. Deze consensus over zijn afwezigheid werd ook goedgekeurd door de aartsbisschop van Mechelen en opgenomen in de *acta capituli* aldaar. De instemming hiervoor werd begin maart 1610 gegeven¹²²⁵. De Meyere had aan het kapittel op 22 november 1609 zijn groot nieuw brevier afgestaan, op voorwaarde dat het tijdens de komende advent zou worden gebruikt¹²²⁶. In het najaar van 1612 tekende het college andermaal zijn langdurige afwezigheid op. Hij zou resideren vanaf Onze-Lieve-Vrouw Visitatie (31 mei) maar was niet aanwezig tussen 7 juli en 30 september van dat jaar, en werd hiervoor ter verantwoording geroepen¹²²⁷.

Tijdens zijn proostschap begaf hij drie kanunniken, namelijk Johannes vander Haghen, Marcus Bardeloos en Andreas Denys, en presenteerde hij de kapelanen Johannes vanden Brande, Johannes de Bisschop, Johannes de Turri en Simon de Vrient¹²²⁸.

Dankzij de kapittelakten was het mogelijk het parcours van de Meyere binnen Sint-Veerle duidelijker in beeld te brengen dan dat van zijn voorgangers. Zijn residentie of beter zijn absenteïsme, bleek daarbij een belangrijk pijnpunt. De ijver die hij aan de dag legde voor het voorzien van een prebende voor de proost was opmerkelijk. Zijn pogingen om zijn herhaalde afwezigheid te legitimeren, waren – in dezelfde geest – vooral gericht op het behouden van zijn inkomsten. In een periode waarin de collegiale voor belangrijke beslissingen stond met betrekking tot haar verdere bestaan, was het van belang over een goede vertegenwoordiger te beschikken in de figuur van het kapittelhoofd. Wellicht speelde deze overweging mee toen de proost in 1613 eindelijk zijn langverwachte prebende werd toegezegd. Het kapittel stond toen immers voor

¹²²³ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 137 r°.

¹²²⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 85 v°.

¹²²⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 134, f° 137 v°.

¹²²⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 87 v°.

¹²²⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 181 r°, 182 v°.

¹²²⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 58 v°, 84 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 161 r°, 168 r°-v°, 180 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 15v°-16 r°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 134 v°.

cruciale momenten, met de nakende translatie in zicht. Het conflict dat eerder al rees omdat het college een andere kanunnik als vertegenwoordiger had afgevaardigd, onderstreept de belangen die voor de collegiale op het spel stonden. Wellicht hoopten de kapittelheren met een geprebendeerde proost ook een aanwezige proost te krijgen, die ten allen tijde als hun vertegenwoordiger optrad¹²²⁹. Helaas zou het moeilijk blijken de residentie-efficiëntie van de nieuw verworven prebende te toetsen aan de realiteit. Leo de Meyere permuteerde in 1616 immers de proosdij van Sint-Veerle voor deze van het Sint-Salvatorskapittel in Harelbeke¹²³⁰. Daar overleed hij op 28 december 1630¹²³¹. De ruil kwam er op vraag van de Harelbeekse proost Philippus de Clerc, omwille van een conflict met zijn kapittelheren. De Gentse bisschop Franciscus van der Burch was aanvankelijk tegen deze wissel gekant, maar gaf uiteindelijk een positief advies, ironisch genoeg omdat de Meyere de problemen met het Gentse kapittel volgens hem goed had weten te trotseren. Hij achtte de Meyere geknipt om « *oisement appaiser les querelles et difficultez dont ceste eglise est maintenant embrouillee* »¹²³².

De Meyere was licentiaat in de rechten en apostolisch *protonotarius*¹²³³. Wellicht voerde hij de laatste titel louter ceremonieel, zoals vanaf de 16de eeuw gebruikelijk was. Hij beschikte in ieder geval over zijn persoonlijk proostzegel, dat werd aangepast na zijn aanstelling tot *protonotarius*¹²³⁴. Sanderus omschreef hem als “*vir scriptus et eruditione clarus*”¹²³⁵. Hij was actief als auteur en schreef onder meer de werkjes getiteld *Panegyres Marianas binas, alteram Annuntiationis, alteram Assumptionis die solemni dictam*, gedrukt bij Moretus en Verdussen te Antwerpen, respectievelijk in 1602 (Annuntiatio) en 1607 (Assumptie)¹²³⁶. Het tweede werd in 1613 herdrukt bij Verdussen als *Panegyricus Mariae Virgini Triumphanti*, een lofrede ter ere van de Heilige Maagd die hij op het feest van

¹²²⁹ A. Somers, “Making a Virtue out of Necessity? The Chapter of St. Pharahild in Ghent and its Attitude towards the Decrees of the Council of Trent”, in W. François, V. Soen, D. Vanysacker, *Church, Censorship & Reform in the Early Modern Habsburg Netherlands*, te verschijnen.

¹²³⁰ RAG, SV, serie charters, nr. 837.

¹²³¹ R. De Mérode, *Recueil de chansons, poèmes et pièces en vers français relatifs aux Pays-Bas publié par les soins de la Société des Bibliophiles de Belgique*, II, Bruxelles, 1871, p. 20; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 127 v°.

¹²³² ARA, Archief Audiëntie, nr. 940, f° 136 (17) r°. L. De Frenne, *Gent en de aartshertogen, 1598-1621*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2003, p. 134-136.

¹²³³ *Ut infra* “Notarissen”. Het is wellicht omwille van deze activiteiten dat De Meyere frequent afwezig was.

¹²³⁴ J.-B. Lavaut, « Quelques sceaux du diocèse de Gand », *MSHAAB*, 1878, p. 128-129.

¹²³⁵ A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, I, p. 27.

¹²³⁶ R. de Mérode, *Recueil*, p. 22. Voor een bespreking van de werken van de Meyere, zie ook H. Helbig, « Notices sur quelques livres rares du XVIe siècle », *MSHAAB*, XXXV, 1861, p. 413. Hij werd ook behandeld in J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica, sive virorum in Belgio vita, librorumque nomenclatura. Continens scriptores a clarissimis viris Valerio Andrea, Auberto Miraeo, Francisco Sweertio, aliisque, recensitos, usque ad annum M.D.C.LXXX. Tomus Secundus*, Bruxelles, 1739, K. Jonckheere, *Denkend aan de Nederlanden. Ernst en luim in de culturele eenheid noord-zuid*, Tielt, 1970, p. 813-814.

Maria Assumptie had uitgesproken als proost te Gent. De Meyere was daarnaast degene die het emblemenboek *Quinti Horatii Flacci Emblemata* van Otto van Veen (gedrukt te Antwerpen in 1607 en 1612) van Franstalige verzen voorzag¹²³⁷. Eerder was hij ook de auteur van het gedicht *Prosopopée d'Anvers à la bienvenue du Sérénissime prince Ernest par la grâce de Dieu archiduc d'Autriche*, een uitgesproken anti-Frans en anti-“Hollands” politiek pamflet dat werd gepubliceerd in 1594¹²³⁸. In dit eigenaardige werk werd Ernest geprezen als de overwinnaar op de Turken. Ook voor de hertog van Alva had hij lovende woorden: hij omschreef hem als de arts die “de kanker kwam uitsnijden en het land genezen” en beschouwde hem als uitvoerder van goddelijke wetten en beschermer van het katholiek geloof. Don Juan was in de bewoordingen van De Meyere een tweede Atlas, die een belangrijke ondersteunende rol had gespeeld. Korte tijd later, in 1598, schreef hij zijn humanistisch geïnspireerde *Poème d'avis pour la paix Belgique*, gericht aan aartshertog Albert. Dit gedicht bevatte een combinatie van allegorie en mythologie, waarin de landvoogd erin slaagde het monster dat de eenheid in de Zuidelijke Nederlanden bedreigde, te verjagen. Beide werken waren duidelijk door de politiek-godsdienstige situatie geïnspireerd¹²³⁹. Het stuk raakte verspreid in de Noordelijke Nederlanden en deed er stof opwaaien, in die mate dat een zekere Theophilus een *Response* publiceerde. In 1599 verscheen bij Moretus een werk getiteld *Funus Guilielmi Assonlevillii Bouchautii D. a variis adornatum*. Het bestond uit brieven, verzen, sonnetten, ... die aan Christoffel d'Assonleville geadresseerd waren door verschillende correspondenten, naar aanleiding van de dood van zijn zoon Willem. Onder de auteurs bevond zich onder meer Justus Lipsius. De Meyere gaf te verstaan dat hij nauw verwant was met d'Assonleville. Zelf voegde hij aan het verzamelwerk een voorwoord, een ode aan de overledene en een epitaaf toe. Over zijn stijl werd gezegd dat « *Si la poésie n'est pas de premier ordre, on peut dire cependant qu'elle a une certaine énergie et du coloris. Et, en tout cas, elle est le vif reflet d'une opinion* »¹²⁴⁰.

Context en vaststellingen

Ter afronding van deze eerste portrettenreeks is het mogelijk enkele karakteristieken aan te stippen die de proosten van het Sint-Veerlekapittel tijdens de onderzoeksperiode typeren. Quasi zonder uitzondering waren het figuren van welstellende komaf, die in de meeste gevallen hogere studies hadden genoten, voornamelijk in de rechten. Geen enkele van de besproken heren was ‘exclusief’ als proost aan de Gentse collegiale

¹²³⁷ A. Adams, S. Rawles, A. Saunders, *A Bibliography of French Emblem Books*, II, Genève, 2002, p. 555.

¹²³⁸ R. de Mérode, *Recueil de chansons*, p. 20; 79-80.

¹²³⁹ R. de Mérode, *Recueil de chansons*, p. 20; R. Vermaseren, *De katholieke Nederlandsche geschiedschrijving in de XVIe en XVIIe eeuw over den opstand*, Maastricht, 1941, p. 136-138.

¹²⁴⁰ R. de Mérode, *Recueil de chansons*, p. 22-23.

verbonden: stuk voor stuk bezaten ze meerdere beneficies, sommigen in Gent, de meesten binnen een breder gebied dat zich niet beperkte tot het bisdom Doornik of het latere bisdom Gent, maar ook de diocesen Kamerijk, Utrecht, Luik, Antwerpen ... omvatte. Een aanzienlijk deel van de proosten was bovendien actief te Rome, in de pauselijke administratie. Daarnaast beperkten de geziene proosten zich evenmin tot functies in kerkelijke instellingen: het merendeel bekleedde uiteenlopende posities aan het hof, gaande van aalmoezenier tot arts, van zanger tot raadsheer. Het staat buiten kijf dat deze contacten, zowel met wereldlijke als geestelijke gezagsdragers, hun beneficiebezit gunstig beïnvloedden. Twee van de besproken proosten werden voor een bisschopsstoel voorgedragen, waarvan weliswaar slechts één het bezit ervan kon verzilveren. Vanaf het laatste kwart van de 15de tot het begin van de 16de eeuw lijken vooral de pausen greep te hebben gehad op de proosdij van Sint-Veerle, en wisten ze er hun voorkeurskandidaten te installeren. Enig nepotisme was de proosten bovendien niet vreemd, getuige hun bemiddeling voor familieleden in zowel Sint-Veerle als andere instellingen. Het meest sprekende voorbeeld hiervan is zonder twijfel het duo Johannes Nilis senior en junior, die naast opeenvolgende proosten ook oom en neef waren.

Zeer opmerkelijk is het feit dat – ondanks het in hoofdstuk twee geïllustreerde ‘verval’ waarvan in Sint-Veerle sprake was vanaf de 16de eeuw – de proosten van de collegiale nooit van de minsten waren. Dit is des te merkwaardiger als we bedenken dat er behalve goederen uit de proosdij tot 1613 géén beneficie aan deze waardigheid was verbonden. De collegiale moet met andere woorden als grafelijke stichting toch nog een zekere (symbolische) waarde hebben vertegenwoordigd, waardoor het (vaak louter titulaire) bekleeden ervan als een eretitel werd gezien. Opmerkelijk was bovendien dat twee van de laatste drie proosten uit de onderzoeksperiode eveneens een prebende bezaten in het sinds 1559 kathedrale Sint-Baafskapittel. Hun beider voorkeur ging duidelijk eerder naar laatstgenoemde instelling uit. Hierbij kan opnieuw de link worden gelegd met het ontbrekende proostbeneficie in Sint-Veerle enerzijds, maar ook met de rijkdom en uitstraling van het Sint-Baafskapittel – die zonder enige twijfel groter waren dan deze van Sint-Veerle (*ut infra*).

Een punt dat uitnodigt tot verder onderzoek komt voort uit de vaststelling dat de proosten vanaf het midden van de 15de eeuw breder werden gerekruteerd. Tot dat ogenblik waren de onderzochte proosten – Portier, Nevelinc/de Bleckere en Cuelsbrouck – alledrie van Gent afkomstig. Dit gegeven is des te interessanter als we bedenken dat Georges Declercq reeds aanstipte dat onder de 13de en 14de-eeuwse proosten van het kapittel opvallend veel namen van Gentse patriciërs geslachten

voorkwamen¹²⁴¹. Ogerus Portier lijkt – hoewel de informatie over deze figuur beperkt is – de laatste te zijn geweest die én van Gentse afkomst was, én een min of meer tot Gent gelimiteerde ‘actieradius’ had. Het feit dat hij als enige deken was alvorens tot proost te worden aangeduid, versterkt dit. De daarop volgende kapittelhoofden, Nevelinc en Cuelsbrouck, waren evenwel nog steeds van Gentse komaf, maar hadden door hun opeenvolgende carrièrestappen een veel breder bereik, dat de grenzen tussen de kerkelijke en wereldlijke context overschreed. Vooral voor Nevelinc lijkt het proostschap van Sint-Veerle slechts een eerste stap in een bloeiende loopbaan te zijn geweest. Na Cuelsbrouck is een duidelijke breuk met het verleden merkbaar. Kandidaten blijken vanaf dat ogenblik breder te worden ‘gerekruteerd’ (in zoverre deze term al relevant is binnen het patronagesysteem) maar hadden desondanks een aantal gedeelde kenmerken. Voortaan lijken vooral ‘extra-capitulaire’ bezigheden te hebben geleid tot benoemingen in het kapittel, zoals reeds door tal van auteurs werd vastgesteld voor andere instellingen¹²⁴². Bijkomend onderzoek naar waardigheidsbekleders van het Sint-Veerlekapittel in de eerste twee eeuwen van het bestaan van de instelling zou hier zonder meer tot verhelderende inzichten kunnen leiden. Meer specifiek denken we aan de invulling van de waardigheid en de rol van de dynastieke wijziging aan het eind van de 14de eeuw. In 1384 ging het patronaatsrecht immers over op de nieuwe graaf van Vlaanderen, Filips de Stoute, afkomstig uit het Bourgondische huis van Valois. De impact van de Bourgondische hertogen als kerkelijke patronen op het beneficiesysteem is genoegzaam bekend. Kerkelijke benoemingen boden de landsheer immers de mogelijkheid om trouwe ambtenaren te belonen, zonder daarvoor eigen middelen aan te moeten snijden. Terzelfdertijd stelde een dergelijke tactiek hen in de mogelijkheid een ‘staatskerk’ uit te bouwen¹²⁴³. In 1441 sloot Filips de Goede een concordaat met de paus dat expectatieve gunsten en reservaties grotendeels afschafte. Hoewel er eind 15de eeuw ook vanuit de clerus zelf protest rees tegen de politisering van de kerkelijke benoemingen, bleef het benoemen van vorstelijke getrouwen zeker onder de proosten van Sint-Veerle een gangbare praktijk. Des te opmerkelijker is het feit dat Callewier onder de Brugse clerus in de loop van de 15de eeuw een dalende impact van de Curie registreerde, terwijl we voor de proosten van de Gentse collegiale precies de

¹²⁴¹ De 14de-eeuwse proost Jan Beyhard bijvoorbeeld, liet jaargetijden stichten in alle Gentse parochiekerken, wat we kan worden gezien als bewijs van een grotere lokale verankering. Voor de 15de en 16de-eeuwse proosten werden geen gelijkaardige stichtingen meer waargenomen. Zie onder meer RAG, OKA Sint-Jacobs, serie charters, nr. 10 en RAG, KA Sint-Michiels, serie charters, nr. 11.

¹²⁴² Tot de meest recente behoren B. Van Hofstraeten, “De dignitarissen”, p. 246 voor het Sint-Goedelekapittel en H. Callewier, *De papen*, 2014, *passim* voor het Sint-Donatiaanskapittel.

¹²⁴³ Het eerste werk dat deze materie in detail behandelde, was A.G. Jongkees, *Staat en kerk*. Heel wat latere studies naar (voornamelijk) kapittels, bevestigden dit beeld. In de hiervoor geschetste portretten werden dergelijke werken uitvoerig in de voetnoten aangehaald.

tegengestelde beweging waarnamen. Aan het begin van de 16de eeuw was zelfs sprake van een uitgesproken overwicht van de paus op de landsheer¹²⁴⁴.

3.2.3.1.2 Dekens van Sint-Veerle

Ogerus Portier

In de bronnen als deken vermeld in het jaar 1386. Was in 1391 zeker proost. Meer informatie onder 3.2.3.1.1.

Laurentius Maech

Omstreeks dezelfde periode als Cuelsbrouck (begin 15de eeuw), was Laurentius Maech aan het kapittel verbonden. Ook over deze figuur zijn in de literatuur heel wat interessante aanwijzingen te vinden, naast de gegevens die we in de kapittelbronnen aantreffen. ‘Onze’ Laurentius Maech was de zoon van een gelijknamige vader en had op zijn beurt een onwettige zoon met dezelfde naam, verwekt bij Margriete de Brune. Zijn vader was meermaals tot Gents schepenen verkozen en mocht zich tot twee keer toe overdeken van de weverij noemen. Ook trad hij herhaaldelijk op als diplomatiek gezant in Engeland tijdens de Gentse oorlog van 1379-1385. Hij nam bovendien actief deel aan de vredesbesprekingen tussen de stad Gent en de hertog¹²⁴⁵. Bijgevolg kan de afkomst van kanunnik Laurentius worden gesitueerd in de corporatieve middenklasse. Hij werd wellicht door toedoen van Filips de Stoute kanunnik van het kapittel in 1389 en werd er ten laatste in 1402 tot deken verkozen. Bij zijn overlijden in 1416 was hij bovendien deken van de christenheid in Gent¹²⁴⁶. De betrokkenheid van Maech bij het kapittel was reëel: zo droeg hij samen met de andere kanunniken in 1411 financieel bij aan de 18 lb. par. die nodig waren voor herstellingen aan de kapittelschool¹²⁴⁷. Ook werd hij in 1412 door Henricus Goethals – deken van het kapittel van Luik – berispt, nadat die als scheidsrechter was aangesteld in het conflict tussen de Sint-Baafsabdij en het Sint-Veerlekapittel in verband met het recht van voorrang tijdens processies¹²⁴⁸. Maech verzette zich echter tegen het oordeel van Goethals¹²⁴⁹.

¹²⁴⁴ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 200-201.

¹²⁴⁵ M. Boone, “Maech, Lauwereins de”, *NBW*, XIII, Brussel, 1990, kol. 515.

¹²⁴⁶ *Ibidem*, kol. 515-516.

¹²⁴⁷ RAG, SBB, serie S nr. 234, f° 111 r°-v°.

¹²⁴⁸ Over Hendrik Goethals zie onder andere R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 225-228 en M. Boone, J. Dumolyn, « Henri Goethals, doyen de Liège († 1433): un homme d’église gantois au service des ducs de Bourgogne Jean sans Peur et Philippe le Bon », in J.-M. Cauchies (ed.), *Hommes d’Église et pouvoirs à l’époque bourguignonne (XIVe-XVIe s.)*. Publication du Centre Européen d’Études Bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles), XXXVIII, 1998, p. 89-105. Zoals we hoger reeds aanstipten, kwam ook hertogelijk raadsheer en hoge geestelijke Goethals

Van Maech is een zegel bekend dat hij in zijn hoedanigheid van kapitteldeken in 1410 gebruikte¹²⁵⁰.

Figuur 16 Zegel van proost Laurentius Maech
ARA, Zegelafgietsels, nr. 17885

Hij overleed vóór 9 december 1418 en stichtte een jaargetijde in de Sint-Veerlekerk¹²⁵¹. Uit het cartularium van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw uit dezelfde kerk blijkt dat hij tijdens zijn leven regelmatig optrad bij transacties van de gilde¹²⁵². Hij begiftigde ze bovendien in zijn testament met een jaarlijkse rente van 12 lb. par., bezet op het huis dat was gelegen tussen het augustijnenklooster enerzijds en zijn eigen woning anderzijds. Hieruit weten we bijgevolg dat Maech in de buurt van de Augustijnenkaai woonde, een deel van de stad waar ook de heren verbonden aan de Raad van Vlaanderen

in aanmerking voor de waardigheid van proost als opvolger van Ogerus Portier, hoewel hij deze niet wist te verzilveren.

¹²⁴⁹ RAG, SBB, serie charters, nr. 1600. In 1411 ging het kapittel akkoord om de abt bij generale processies te volgen, maar hield zich hier blijkbaar niet aan. RAG, SBB, serie charters, nr. 1582. De discussie over het recht van voorrang tussen Sint-Veerle en Sint-Baafs (de abdij zowel als het kapittel) sleepte eeuwenlang aan. Zie ook 3.2.3.3.4, context en vaststellingen.

¹²⁵⁰ ARA, collectie zegelafgietsels, nr. 17885.

¹²⁵¹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 3.

¹²⁵² Zie hiervoor RAG, SV, nr. 151.

graag vertoefden¹²⁵³. De zoon en naamgenoot van Laurentius wordt in de literatuur vaak geciteerd als een voorbeeld van ‘maximale sociale mobiliteit’¹²⁵⁴. Laurentius junior werd door zijn vader bij een tante ondergebracht met de uitdrukkelijke wens om hem “*te leerne clergie ende deught ende heere*”. Hiervoor werd hij aan de zorgen van priester Simon van Roeselare toevertrouwd, hoewel hij zelf niet werd getonsureerd¹²⁵⁵. Hij slaagde er immers in door zijn competenties en financieel vermogen op te klimmen tot de positie van algemeen ontvanger van Vlaanderen, Artesië en Mechelen in 1446 en wist zich daardoor in de hoogste politieke rangen te installeren. Vanaf 1463 zetelde Laurentius junior als raadsheer in de Raad van Vlaanderen¹²⁵⁶.

Jacobus Sanders

De opvolger van Laurentius Maech als kapitteldeken was Jacobus Sanders. Op 9 december 1418, bij de introductie van Johannes Sarrote als opvolger (als kanunnik) van de overleden Laurentius Maech, trad hij op als procurator en werd hij als *decanus* aangeduid. De *terminus post quem* voor zijn benoeming is 6 mei 1416, de datum waarop hij zijn kanunniksprebende in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Dendermonde met Johannes de Ammecourt permuteerde voor één in het Sint-Veerlekapittel¹²⁵⁷. Op dat ogenblik was Laurentius Maech echter nog in leven, en deze behield zijn waardigheid wellicht tot aan zijn dood. Op 27 juni 1438 bood Sanders zijn ontslag als deken en kanunnik aan omwille van zijn hoge leeftijd, waardoor hij zijn taken niet meer naar behoren kon uitoefenen. Dit werd hem door het kapittel toegestaan¹²⁵⁸. Dit suggereert dat hij zich plichtsbewust van zijn taken als kanunnik en deken kweet. Hij was bovendien lid van de broederschap van Sint-Barbara in de Sint-Veerlekerk, waarvoor hij een doodschuld van 6 lb. par. betaalde¹²⁵⁹. Hoger haalden we reeds aan dat hij amper enkele maanden na zijn aanstelling tot deken al voor de zevende keer aan de beurt was voor de presentatie van een vacante kapelanij. Bij die gelegenheid stelde hij Jacobus

¹²⁵³ *Ibidem*; RAG, SV, serie charters, nrs. 306, 351. Zie hiervoor onder meer de biografische nota's van de griffiers van de Raad van Vlaanderen opgenomen in J. Verfaillie, *Au coeur de la cour*, II, passim.

¹²⁵⁴ J. Dumolyn, “Dominante klassen en elites in verandering in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen”, *JMG*, V, 2002, p. 92.

¹²⁵⁵ M. Boone, “Maech”, kol. 516.

¹²⁵⁶ M. Boone, “Maech”, kol. 516-519. Hij stichtte onder meer een kapel in de Sint-Janskerk die hij hoogstwaarschijnlijk begiftigde met de Calvarietriptiek. *Ibidem*, kol. 517-518; P. Trio, “De Calvarietriptiek uit de Gentse Sint-Baafskathedraal (derde kwart vijftiende eeuw). Een nieuw onderzoek naar de opdrachtgever”, in R. Bauer, M. De Smet, B. Meijns, P. Trio (ed.), *In de voetsporen van Jacob van Maerlant. Liber amicorum Raf de Keyser. Verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedenisdidactiek*, Leuven, 2002, p. 362-374.

¹²⁵⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 3.

¹²⁵⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 113 v°, UBG, HSL, Ms. 568, p. 185.

¹²⁵⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 227, f° 21 r°, 33 r°.

Triest voor als opvolger van de overleden Petrus de Backere¹²⁶⁰. Hij stichtte een jaargetijde in de Sint-Veerlekerk, dat op 4 oktober werd gevierd¹²⁶¹. Precieze gegevens over zijn leeftijd of afkomst zijn niet bekend. Hij werd aangeduid als *dominus* en priester, wat suggereert dat hij weliswaar de priesterwijding had ontvangen maar geen hogere studies had ondernomen. Hij is wellicht de Jacop Sanders die in een akte van 26 november 1414 werd aangeduid als priester en via zijn voogd aan Lievin Coolins een stuk meers verkocht te Ertvelde¹²⁶². Daarop trad deze Jacop zelf op als voogd voor de genoemde Lievin, toen deze de meers vervolgens schonk aan de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Veerlekerk¹²⁶³. Hij werd in meerdere documenten aangeduid met het patroniem “Janssone” of als “zoon van Jan”¹²⁶⁴.

Simon Robertus

De eerstvolgende deken die in de bronnen kan worden aangetroffen, is Simon Robertus. Het is niet duidelijk of hij de rechtstreekse opvolger van Jacobus Sanders was (na een periode van vacatie) of niet. Hij werd deken op 20 februari 1447, dus bijna tien jaar na het terugtreden van Sanders¹²⁶⁵. Zijn kanunniksprebende had hij ontvangen in februari 1445, als opvolger van Johannes van Brakel. Zijn stal bevond zich aan de linkerzijde van het koor¹²⁶⁶. Twee jaar later, op 20 februari 1447 werd hij op gezag van de paus geïntroduceerd in de kanunniksprebende van Johannes Nemegheer. Het is niet geheel duidelijk wat er toen met zijn voorgaande prebende gebeurde. Hij werd op dat ogenblik al als deken aangeduid¹²⁶⁷. Hij overleed vóór 7 juli 1452, want op die datum werd de kapelanij die hij in de Sint-Niklaaskerk bezat, toegekend aan Gudwalus de Dunio¹²⁶⁸. Een maand later, op 11 augustus, werd zijn kanunniksprebende door de proost aan Gudwalus vander Haghen doorgegeven¹²⁶⁹. Symon Robertus werd net als zijn voorganger Jacobus Sanders aangeduid als *dominus* en priester. Van hem is geen jaargetijde in de Sint-Veerlekerk bekend.

¹²⁶⁰ RAG, SV, nr. 157.

¹²⁶¹ RAG, SV, nr. 4, f° 4 v°; RAG, SBB, serie S, nr. 235.

¹²⁶² RAG, SV, serie charters, nr. 332.

¹²⁶³ RAG, SV, serie charters, nr. 339.

¹²⁶⁴ *Idem* en RAG, SV, nr. 151, f° 39 v°.

¹²⁶⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 12.

¹²⁶⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 12.

¹²⁶⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 12.

¹²⁶⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 14 r°.

¹²⁶⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 15.

Egidius van Hamme

In 1426 had Egidius van Hamme als kapelaan van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk de pauselijke toestemming ontvangen om inkomsten uit verschillende beneficies te mogen combineren¹²⁷⁰. Dit zou hem goed van pas komen, aangezien hij er meer dan een handvol wist te verzamelen. In 1457 bezat hij de kapelanij van Sint-Blasius in de Sint-Janskerk, die hij een jaar later met Bartholomeus de Jonghe verruilde voor de Sint-Lievenskapelanij in de Sint-Veerlekerk¹²⁷¹. Tot 1457 was hij pastoor van Sleidinge en kapelaan bij het altaar van Sint-Antonius in de Sint-Jacobskerk geweest¹²⁷². In de Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk bezat hij daarnaast de kapelanij van de Heilige Geest, waarin hij in 1458 Petrus de Jonghe Junior opvolgde¹²⁷³. Hetzelfde jaar werd hij opperkoster in de Sint-Janskerk, door permutatie voor de kosterij van Volkegem¹²⁷⁴. Zijn aanwezigheid in de Sint-Michielskerk als kapelaan maakt zijn alomtegenwoordigheid in de Gentse parochiale *portuskerken* compleet¹²⁷⁵. Veel verder weg van Gent, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Tongeren, bezat hij de kapelanij van Sint-Barbara¹²⁷⁶. Op 7 april 1459 werd hij door middel van een driehoekspermutatie met “*illustrissimi principis familiaris*” Walterus Henricus en diens neef Johannes Gillioen kanunnik van het Sint-Veerlekapittel. Hijzelf, aangeduid als “*principis secretarius*”, gaf bij deze ruil zijn kapelanij bij het altaar van Sint-Lieven aan Gillioen door en ontving de prebende van Henricus¹²⁷⁷. Van Hamme werd bij zijn aanstelling in het kapittel geregistreerd als *magister* en priester¹²⁷⁸. Minstens vanaf 1469 trad hij als deken van het kapittel op¹²⁷⁹. Zeker van 1458 tot 1461 was hij actief als hertogelijk secretaris¹²⁸⁰. Hij beschikte over zijn eigen zegel, rond van vorm en uit witte was, met de afbeelding van zijn wapen¹²⁸¹.

Egidius van Hamme was weliswaar priester, kanunnik en kapitteldeken, maar dat weerhield hem er niet van openlijk een vrouw en kind te hebben. In 1470 liet hij voor de Gentse schepenen een lijst van onroerende goederen die in zijn huis aanwezig waren,

¹²⁷⁰ H. Dubrulle, « Les bénéficiers », p. 261; BAIX, François, *La chambre apostolique*, p. 155, nr. 421.

¹²⁷¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 202 v°.

¹²⁷² RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 202 v°, 204 r°. E. De Moreau, *Histoire de l'église en Belgique*, IV, p. 79.

¹²⁷³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 208 r°.

¹²⁷⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 209 r°.

¹²⁷⁵ P. Cockshaw, W. Paravicini, *Prosopographie*, p. 133.

¹²⁷⁶ *Idem*.

¹²⁷⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 19. Walterus Henricus was onder meer klerk en keldermeester van de kapel van Filips de Goede en Karel de Stoute. B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 343. Bij deze permutatie trad Johannes Stappinc, de toekomstige kapitteldeken, op als procurator.

¹²⁷⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 19-20.

¹²⁷⁹ J.-B. Lavaut, « Quelques sceaux », p. 128.

¹²⁸⁰ P. Cockshaw, W. Paravicini, *Prosopographie*, p. 133.

¹²⁸¹ J.-B. Lavaut, « Quelques sceaux », p. 128.

registreren als eigendom van Lijsbette van Cauwenberghe, *zynder huusvrouwen daer hij kindekin by heeft*¹²⁸². Volgens Cockshaw overleed hij in 1477, maar uit de introductieakten van het kapittel blijkt dat hij al zes jaar eerder zou zijn gestorven, namelijk vóór 12 augustus 1471¹²⁸³. Na zijn overlijden gingen zowel zijn kanunniksprebende als de decanale waardigheid over op zijn opvolger, Egidius Gobeert, die als “*sanctissimi Papae familiaris*” werd aangeduid¹²⁸⁴.

Egidius Gobeert

Zoals hiervoor aangehaald, was de opvolging van van Hamme door Egidius Gobeert een ietwat bijzonder geval. Niet enkel ontving Egidius de kanunniksprebende die voorheen aan zijn naamgenoot had toebehoord, ook werd hij schijnbaar meteen als deken van het kapittel aangeduid. Hij liet zich hiervoor op 12 augustus 1471 vertegenwoordigen door Johannes de Planke¹²⁸⁵. Bij zijn aantreden werd hij als priester omschreven. Gobeert zou slechts zeer kort deken blijven, want hij resigneerde amper twee jaar later uit deze waardigheid, in december 1473¹²⁸⁶. Het is niet duidelijk hoe lang hij verder zijn kanunniksprebende behield. Ene Egidius Gobeert of Gilles Gobet/Gobert volgde in 1468 Johannes le Fèvre op als tweede wapenkoning van de Orde van het Gulden Vlies¹²⁸⁷. Hij overleed in 1492¹²⁸⁸. Aangezien geen enkele auteur die deze Gobert in Gulden Vlies-context situeert melding maakt van een eventuele klerikale staat, lijkt het weinig waarschijnlijk dat het om dezelfde persoon gaat. Bovendien hoorden geestelijken zich volgens de traditionele opvattingen afzijdig te houden van militaire aangelegenheden.

¹²⁸² Afschrift, aangetroffen in UBG, HSL, Ms. 3517.

¹²⁸³ P. Cockshaw, W. Paravicini, *Prosopographie*, p. 133; UBG, HSL, Ms. 567, p. 22

¹²⁸⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 22.

¹²⁸⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 22.

¹²⁸⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 26.

¹²⁸⁷ F. Koller, *Au service*, p. 140; A. Pinchart, *Notes inédites sur George Chastellain et Julien Fossetier*, Gand, 1862, p. 24. Nog tijdens het leven van le Fèvre was hij diens rechterhand en plaatsvervanger geweest. Van kindsbeen af was hij bovendien door hem opgeleid in de heraldiek. De wapenkoning was één van de belangrijkste taakuitvoerders binnen de ridderorde. Hij werd immers belast met de externe betrekkingen en het bezorgen van boodschappen van de prins. De wapenkoning of heraut was bovendien degene die de kapittels van het Gulden Vlies organiseerde en instond voor het ceremoniële aspect. Het belang van een goede heraldische kennis stond buiten kijf. H. Kervyn de Lettenhove, *La Toison d'or: notes sur l'institution et l'histoire de l'ordre (depuis l'année 1429 jusqu'à l'année 1559)*, Bruxelles, 1907, p. 26. De Bourgondische hofkroniekschrijver Chastellain wijdde een passage aan de ceremonie waarbij le Fèvre zijn titel en eretekens plechtig resigneerde ten voordele van zijn zelfgekozen opvolger. G. Chastellain, *Chronique de Jean le Fèvre, seigneur de Saint-Rémy*, II, uitgegeven door F. Morand, p. I-LXIII; P. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises de Gand: église cathédrale de Saint-Bavon*, Gand, p. 135. Gobeert werd ook Fusil genoemd en bezat in 1474 het leen Acquembronne, naast het leen Cléty, dat gehouden werd van het graafschap Fauquembergue. J. Bartier, *Légistes*, p. 151

¹²⁸⁸ F. Koller, *Au service*, p. 140.

Over de eerder vermelde status van de geestelijke Egidius Gobeert als *familiaris* van de paus vonden we evenmin sporen terug. Deken Egidius Gobeert is wellicht te vereenzelvigen met de Gilles Gobert die eind 15de eeuw gesignaleerd werd als *cantor* in het Sint-Walburgakapittel van Veurne¹²⁸⁹.

Ludovicus Schauvlieghe

De kanunnik die Gobeert na zijn korte decanaat opvolgde, was Ludovicus Schauvlieghe. Hij was kanunnik van de Gentse collegiale vanaf 10 december 1473, toen hij Johannes Cuelsbrouck (de neef van de voormalige proost) opvolgde¹²⁹⁰. Op dezelfde datum werd hij bovendien aangeduid als opvolger van Gobeert in de waardigheid van deken¹²⁹¹. Hij bezat een expectatieve prebende sinds 1 mei 1462, toen hij er tevens één in de kerk van Amiens ontving¹²⁹². Bij dezelfde gelegenheid werd hij licentiaat in de decreten en priester genoemd. In 1451 had hij afstand genomen van het pastoorsambt te Wijlegem, door permutatie voor dezelfde functie in de Gentse Heilig Kerstkerk¹²⁹³. Nog vroeger, in 1442, resigneerde hij zijn kapelanij bij het altaar van Sint-Daniel in de Sint-Veerlekerk¹²⁹⁴. Ook hij had slechts korte tijd de dagelijkse leiding over het kapittel, want hij overleed al vóór 27 november 1475 in *Curia Romana*¹²⁹⁵.

Petrus van Houtte / de Ligno

Ludovicus Schauvlieghe was aan de Curie overleden, wat impliceerde dat het opnieuw de kerkvorst was die aan zet kwam voor het benoemen van zijn opvolger. Andermaal werd de statutaire bepaling dat de deken door de leden van het college uit hun midden moest worden gekozen, niet gerespecteerd. Op 27 november 1475 werd *magister* Petrus van Houtte immers door de paus aangeduid als nieuwe deken: “*inductus fuit in possessionem dignitatis decanatus nec non canonicatus et prebendae*”¹²⁹⁶. Dat van Houtte wellicht wel al tot de kapittelheren behoorde, blijkt uit de beëindiging van zijn beneficie in de Sint-Veerlekerk. Op 19 juni 1478 permuteerde hij zijn kanunniksprebende immers met Thomas van Houtte, mogelijk een verwant, voor diens kapelanij bij het altaar van

¹²⁸⁹ C. C[arton], F. V[ande Putte], H. V[andeveld], « Collégiale de Sainte-Walburge à Furnes », ASEB, XII, 1862-1863, p. 111.

¹²⁹⁰ UBG, HSL, Ms. 567, p. 26.

¹²⁹¹ *Idem*.

¹²⁹² H. Dubrulle, *Bullaire*, p. 108, nr. 474.

¹²⁹³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 175 r°.

¹²⁹⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 10.

¹²⁹⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 27.

¹²⁹⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 27.

Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Niklaaskerk¹²⁹⁷. Van Houtte was afkomstig uit een familie van Brugse magistraten. Zijn broers, Martinus en Laurentius, waren er respectievelijk poorter en raadslid, en kanunnik van het Sint-Donatiaanskapittel. Dat hij residentie hield te Gent is weinig waarschijnlijk. Zeker in 1478 resideerde hij te Rome, terwijl hij in de periode van 1468 tot 1491 vooral in Brugge verbleef. Hij was doctor in de decreten, *baccalaureus* in de theologie en had de priesterwijding ontvangen. Petrus van Houtte kon op weinig sympathie rekenen van Romboud de Doppere, collega-geestelijke en kroniekschrijver te Brugge. Hij werd door hem niet alleen een *simoniacus* of ambtenkoper genoemd; de Doppere voegde er niet zonder enige spot aan toe dat van Houtte wellicht ook “bisschop van de Charonboot was”. De beneficielijst van van Houtte is inderdaad lang. Er mag van de veronderstelling worden uitgegaan dat hij zijn kanunniksprebende van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge als zijn hoofdbeneficie beschouwde. Hij bezat het van 1466 tot 1492. Nog in de Reiestad was hij pastoor van de Sint-Gillisparochie. Overige beneficië bezat hij te Hoogdele als kapelaan van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw (1455), te Beveren (1468) en Sint-Pieters-op-de-Dijk (1470) als pastoor, in kapelanijen in het hospitaal en het begijnhof van Diksmuide en de kerk te Damme (1473-1474). Gedurende een zeer korte periode was hij ook pastoor van de Gentse Sint-Janskerk (1473-1474). Verder bezat hij nog enkele kanunniksprebenden: in het Sint-Hermeskapittel van Ronse van 1479 tot 1492, en in 1492 ook in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Doornik. Van Sint-Hermes was van Houtte ook proost¹²⁹⁸. In deze laatste hoedanigheid was hij in 1487 aangesteld als *vicarius* van abt Raphael de Mercatel van Sint-Baafs, om in zijn naam voordrachten of benoemingen te doen voor beneficië die tot de bevoegdheid van de abt behoorden¹²⁹⁹. Maximiliaan van Oostenrijk en Filips de Schone stelden hem in diezelfde waardigheid in de periode 1485-1487 dan weer samen met de Mercatel aan tot bewaarder van de inkomsten van het bisdom Doornik, toen het episcopaat vacant was en de opbrengsten tijdelijk onder sekwestre waren geplaatst¹³⁰⁰. Verder trad hij in Rome als procurator op voor diverse abten, eerder nam hij ook al een taak als ontvanger van de Sint-Baafsabdij op zich¹³⁰¹.

Kort voor zijn dood werd hij tot deken van Sint-Donatiaan gekozen. In 1482-1483 werd hij door de stad Brugge vergoed voor vredesonderhandelingen waar hij in Frankrijk aan had deelgenomen.

¹²⁹⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 27.

¹²⁹⁸ RAG, SBB, serie charters, nrs. 557, 558, 21797

¹²⁹⁹ RAG, SBB, serie charters, nr. 2610A.

¹³⁰⁰ RAG, SBB, serie charters, nr. 2579 en SBB, serie K, nr. 10645.

¹³⁰¹ RAG, SBB, serie R, nr. 88, 792 en SBB, serie K, nr. 7728.

Petrus van Houtte overleed in 1492 en werd begraven te Ronse. Hij hechtte veel belang aan zijn memoriecultus en deed ten behoeve hiervan diverse stichtingen, waaronder een jaargetijde bij de karmelieten te Brugge en een kapel en mis in Sint-Hermes te Ronse. Hij liet bovendien het klooster van de zwartzusters in dezelfde stad oprichten¹³⁰². In Sint-Veerle zijn geen stichtingen ter zijner nagedachtenis bekend. Zijn testamentuitvoerders waren drie kanunniken van Sint-Donatiaan, Johannes Coolbrant, Paschasius de Prato (vander Weyden) en Adrianus Milot. Eerstgenoemde twee waren respectievelijk ook als kapelaan aan de Sint-Niklaaskerk en kanunnik aan het Sint-Veerlekapittel verbonden¹³⁰³.

Thomas van Houtte / de Ligno

Petrus van Houtte werd opgevolgd door een naamgenoot en wellicht verwant van hem, Thomas. Hij werd kanunnik van het kapittel op 19 juni 1478 en volgde in die hoedanigheid Petrus op, waarmee hij zijn kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Niklaaskerk permuteerde¹³⁰⁴. Wanneer of hoe hij deken werd, is niet geheel duidelijk. Hij bekleedde de waardigheid in ieder geval bij zijn overlijden, vóór 30 juni 1482¹³⁰⁵. Zeker in 1467 en 1477 was hij deken van de christenheid in Gent¹³⁰⁶. De kritiek die de Doppere aan het adres van zijn voorganger had geuit, was zeker ook op deze van Houtte van toepassing. Hij bezat immers tal van beneficijs en was zeer bedreven in de kunst van het permuteren van kerkelijke functies, waardoor zijn ambtstermijnen vaak minder dan een jaar bedroegen. Hij was kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Sint-Niklaaskerk van 1478 tot 1481¹³⁰⁷. Zijn opvolger was Johannes van Houtte. Eerder had hij dezelfde kapelanij al eens gepermuteerd met Andreas van Houtte in 1471, voor het kosterschap te Hoogdele¹³⁰⁸. Van 1460 tot 1461 bezat hij in de Gentse Sint-Niklaaskerk de kapelanij van Maria Magdalena, die hij eveneens doorgaf aan Johannes van Houtte¹³⁰⁹. In de Sint-Janskerk bezat hij de kapelanijen van Sint-Petrus en Paulus (1462-1467), Sint-Christina (1467-1468), Sint-Blasius (1472), Sint-Livinus en Sint-Bavo

¹³⁰² G. Vanden Bosch, *Monasticon van zwartzusters-augustinessen in België*, Brussel, 1998, p. 383 (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 18).

¹³⁰³ Alle niet-Sint-Veerlegerelateerde informatie is afkomstig uit H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Petrus de Ligno, tenzij anders vermeld.

¹³⁰⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 27.

¹³⁰⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 29.

¹³⁰⁶ Volgens Callewier in de periode 1461-1468, maar wellicht dus langer. H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Thomas Lijnem (*sic*). RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 51 r°.

¹³⁰⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 51 v°, 62 v°.

¹³⁰⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 73 v°.

¹³⁰⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 27 v°, 34 v°.

(1474), naast het pastoorschap (1468-1470) en de scholasterij (1467)¹³¹⁰. Nog te Gent was hij in 1466-1467 eigenaar van de kapel van Sint-Catharina ter Hooie¹³¹¹. Verder bezat hij in de Sint-Michielskerk de kapelanijen van Sint-Michiel (1467) en Sint-Nicasius (1467), en was hij er pastoor in 1470¹³¹². Het jaar 1467 markeerde voor hem een hoogtepunt in zijn permutatie-activiteit, met tal van snelle beneficiewissels.

Hij bezat buiten Gent de kapelanij van de Heilige Verrijzenis in de Sint-Walburgakerk van Brugge (1467), de kapelanij van het Heilig Kruis te Rupelmonde (1467), de kosterijen van Beveren bij Harelbeke (1467-1468), Lovendegem (1467-1468), Dudzele (1467), Gentbrugge (1468), Sint-Denijs-Westrem (1478) en in 'een' Sint-Simon en Sint-Judaskerk, de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in Bost (1468-1472), en het pastoorschap van Sint-Denijs-Westrem, dat hij andermaal met Johannes van Houtte permuteerde¹³¹³.

Over deze geestelijke is verder weinig informatie bekend. Vast staat in ieder geval dat de van Houtte's goed vertegenwoordigd waren onder de Gentse geestelijken, ook al konden geen concrete familiebanden worden aangetoond. Zijn talloze beneficië te Gent doen vermoeden dat hij er wellicht ook resideerde. Ondanks zijn grote bedrijvigheid op de beneficiemarkt behield hij zijn kanunniksprebende in Sint-Veerle tot aan zijn dood.

Johannes Steppinc/Stappins

Johannes Steppinc of Stappins ontving op 13 november 1461 zijn stal in het koor en stem in het kapittel van Sint-Veerle dankzij een apostolische brief¹³¹⁴. Hij werd bij die gelegenheid als priester aangeduid. Op 5 juli 1482 werd hij door het kapittel tot deken verkozen¹³¹⁵. Hij kon deze waardigheid slechts zeer kort bekleden, want hij overleed al vóór 3 januari 1483¹³¹⁶. Ook elders in en rond Gent had hij beneficië bezeten: hij werd op 5 juni 1457 kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor in de Sint-Niklaaskerk en resigneerde er op 18 juni 1462¹³¹⁷. Op 9 januari 1458 verwierf hij de kapelanij van Sint-Christophorus in de Sint-Jacobskerk, die hij bezat tot 28 mei 1462¹³¹⁸. Vanaf die datum was hij koster van de kapelanij van Halle te Harelbeke. Op 24 juni 1463 werd hij opnieuw kapelaan in de Sint-Jacobskerk, dit keer van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, een kapelanij die hij behield tot aan zijn overlijden¹³¹⁹. In mei 1464 werd hij koster in Sint-

¹³¹⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 33 v°, 40 r° en nr. 45, f° 39 v°, 54 r°, 57 v°, 60 r°, 71 v°.

¹³¹¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 53 v°.

¹³¹² RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 56 r°, 57 v°, 59 r°, 71 v°.

¹³¹³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 57 v°, 58 r°-v°, 60 r°, 62 r°-v° en nr. 44, f° 33 v°, 51 r°, 52 r°.

¹³¹⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 20.

¹³¹⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 29.

¹³¹⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 30, RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 64 r°.

¹³¹⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 37 v°, 202 r°.

¹³¹⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 36 v°, 205 r°.

¹³¹⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 41 v°.

Denijs-Westrem, maar permuteerde dit beneficie meteen¹³²⁰. Op ongeveer hetzelfde ogenblik verwierf hij de kapelanij van Sint-Jan-de-Doper in de Sint-Janskerk te Gent¹³²¹.

Johannes Steppinc was zeker in 1466 lid van de broederschap van Sint-Barbara in de Sint-Jacobskerk, waar hij ook kapelaan was¹³²². Hij werd – voor zover we konden nagaan – niet als *magister* aangeduid en had waarschijnlijk geen hogere studies ondernomen. Over deze figuur zijn weinig bijkomende gegevens bekend.

Petrus Doolaghe

Magister Petrus Doolaghe was een priester uit het bisdom Kamerijk die als kanunnik belast met de zielzorg werd aangesteld op 2 mei 1480. Hij werd in het kapittel geïntroduceerd door Walterus Henricus¹³²³. Na het overlijden van deken Steppinc werden op 3 januari 1483 alle kanunniken in het kapittel bijeen geroepen. Tot de aanwezigen behoorden Jacobus van Zeveren, Cornelius Voet, Egidius de Bake, Nicolaus Everardus, Henricus Cooman en Petrus Doolaghe. De verkiezing van de nieuwe deken werd voorafgegaan door een lofbetuiging aan de Heilige Geest, waarna Doolaghe unaniem als deken werd aangeduid. Hij werd dadelijk in de waardigheid geïnstalleerd en kreeg alle voorrechten van het dekenschap alsook een nieuwe plaats in het koor en de kapittelvergadering¹³²⁴. Daarmee werd hij naast kanunnik en pastoor dus ook de *primus inter pares* van het college.

Na het overlijden van Johannes vander Straten (de Platea) slaagde hij erin een vermoedelijke verwant, Johannes Doolaghe, in 1489 tot kanunnik te laten benoemen¹³²⁵. Deze Johannes resigneerde amper een jaar later¹³²⁶. Eerder had hij met dezelfde Johannes in 1479 een kapelanij in de Sint-Janskerk geruild voor het pastoorschap van deze kerk¹³²⁷. In 1484 kwam hij in het bezit van de kapelanij van Sint-Catharina ter Hooie¹³²⁸. In 1492 presenteerde Doolaghe Michael Clemme (?) tot kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw¹³²⁹. Hij bleef kanunnik-pastoor en deken tot aan zijn overlijden, vóór 14 mei 1492¹³³⁰. Ondanks zijn drievoudige taak binnen het kapittel resideerde hij niet permanent. Op 5 juni 1481 had Doolaghe van het kapittel immers de gunst

¹³²⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 43 v°, 44 r°.

¹³²¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45 f° 44 r°.

¹³²² P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 219.

¹³²³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 28.

¹³²⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 30-31.

¹³²⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 34.

¹³²⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 36-37.

¹³²⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 55 r°.

¹³²⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 68 v°.

¹³²⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 38-39.

¹³³⁰ UBG, HSL, Ms. 567, p. 39.

verkregen dat hij ondanks zijn niet-residentie, jaarlijks 3 lb. gr. en het zogenoemde kapittelbrood mocht ontvangen¹³³¹. Het is mogelijk dat hij in deze periode vooral als pastoor van de Sint-Janskerk actief was.

Verder vonden we ook een aanduiding van zijn activiteit als deken van de christenheid van Gent, in het jaar 1481¹³³².

Cornelius Voet

Kanunnik Cornelius Voet werd op 9 december 1463 in het koor van de Sint-Veerlekerk geïnstalleerd en kreeg toen eveneens zijn stem in het kapittel¹³³³. Hij beschikte over de eerste subdiaconale prebende, die bovendien castraal en prinselijk was, en dus door de graaf werd begeven¹³³⁴. In het renteboek van de grafelijke prebende werd hij aangeduid als priester¹³³⁵. Na bijna dertig jaar aan het kapittel verbonden te zijn geweest, werd Voet op 14 mei 1492 aangesteld tot kapitteldeken, na het overlijden van Petrus Doolaghe. Hij werd verkozen door het kanunnikencollege, bestaande uit hemzelf, Nicolaus Everaerts, Henricus Cooman, Nicolaus de Drivere, Petrus Stuerbout en Hubertus de Crytsche¹³³⁶. Hijzelf bekleedde deze waardigheid nog enige tijd, tot aan zijn overlijden vóór 8 mei 1508¹³³⁷. In 1463, het jaar van zijn toetreden tot het kanunnikencollege, werd zijn prebende getaxeerd op 70 lb. tourn.¹³³⁸. Cornelius Voet werd in de Sint-Veerlekerk begraven¹³³⁹. Zeker eind 16de en begin 17de eeuw werd zijn jaargetijde door het kapittel nog onderhouden¹³⁴⁰.

Voet was apostolisch en keizerlijk notaris en authenticiceerde in die hoedanigheid de akte met het relaas van Blijde Intrede van Filips de Schone in Gent, die weliswaar door procuratie via een aantal hoge edelen en ambtenaren plaatsvond. Samen met Hubertus de Crytsche, eveneens kanunnik van Sint-Veerle en notaris, verleende hij rechtsgeldigheid aan de akte die eerder door notaris Leo Pavonis was geredigeerd ¹³⁴¹.

¹³³¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 114 v°.

¹³³² V. Fris, « Contributions à la biographie Gantoise », *BMGOG*, XV, 1907, p. 82.

¹³³³ UBG, HSL., Ms. 567, p. 20.

¹³³⁴ RAG, SV, nr. 72 en nr. 86, f° 6 v°.

¹³³⁵ RAG, SV, nr. 72.

¹³³⁶ UBG, HSL., Ms. 567, p. 39.

¹³³⁷ UBG, HSL., Ms. 567, p. 51-55.

¹³³⁸ H. Dubrulle, *Bullaire*, p. 166, nr. 840.

¹³³⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 52.

¹³⁴⁰ RAG, SV, nr. 23 en nr. 54; RAG, SBB, serie S, nr. 235.

¹³⁴¹ M. Rousset, *Le cérémonial diplomatique des cours de l'Europe ou collection des actes, mémoires et relations qui concernent les dignitez, titulatures, honneurs et prééminences; les fonctions publiques des souverains, leurs sacres, couronnemens, mariages, batêmes & enterremens; les investitures des grands fiefs; les entrées publiques, audiences, fonctions, immunité et franchises des ambassadeurs & autres ministres publics; leurs disputes & démâlez de préséance. Et*

Hij tekende ook de akte op betreffende de eedaflegging, eveneens te Gent, van Margaretha van Oostenrijk, dochter van aartshertog Maximiliaan, als regentes van de Nederlanden in 1507¹³⁴².

Voet was daarenboven één van de notarissen (naast Willelmus Huyghe, abt van Drongen) die in 1494 instond voor het verzorgen van authentieke afschriften van de getuigenissen in verband met de mirakelen van de Heilige Coleta. Deze werden later opgenomen in de *Acta Sanctorum*¹³⁴³.

Hij was wellicht ook de Cornelius Voet aan wie Lievin de Hert op 6 februari 1493 een “steenkin” verkocht, gelegen bij het augustijnenklooster¹³⁴⁴. In een Leuvens matrikel van het jaar 1460 treffen we een Cornelius Voet, de Gandavo aan als *magister* in de *artes*¹³⁴⁵.

Johannes Braem

De volgende deken van het Sint-Veerlekapittel was Johannes Braem. Zijn naam doet vermoeden dat hij afkomstig was uit een Gentse familie. Op 28 juni 1499 werd hij op voordracht van Filips de Schone in het kapittel geïntroduceerd als kapelaan van het *castrum*¹³⁴⁶. Een kleine tien jaar na zijn opname in de collegiale werd hij door het college tot deken verkozen. Van zijn verkiezing is een relatief uitgebreid relaas bewaard. Na de begrafenis van deken Cornelius Voet in de kapittelkerk werd door de aanwezige kanunniken een termijn afgesproken om samen te komen en om hun afwezige collega's van de nakende verkiezing in te lichten. Op de datum van afspraak, na het luiden van de klokken, kwamen volgende kanunniken in het kapittel bijeen: Nicolaus Everaert, Cornelius vander Varent, Johannes Braem, Petrus Bonivicini (Goetghebuer), Johannes de Lapede, Victor de Moro, Walterus de Novavilla en Petrus vander Heyden. Johannes de Hont, hun afwezige confrater, liet zijn stem per notariële akte bezorgen. Unaniem kozen ze voor Johannes Braem, “*virum utique providum, moribus gravam, scientia et virtuosus actibus commendatum et merito commendabilem*”. Hij beschikte verder over de vereisten qua leeftijd en afkomst (wettige geboorte). Vervolgens werd de verkozene plechtig verzocht of hij bereid was de waardigheid van deken op te nemen, waarmee hij

en général tout ce qui a rapport au cérémonial et à l'étiquette, I, Amsterdam – Den Haag, 1739, p. 395-399; J.-B. Lavaut, « Quelques sceaux »,

¹³⁴² E. De Quinsonas, *Matériaux pour servir à l'histoire de Marguerite d'Autriche duchesse de Savoie, régente des Pays-Bas*, III, Paris, 1809, p. 181-195.

¹³⁴³ J. Bollandus S.J., *Acta Sanctorum Martii*, I, Venezia, 1735, p. 537; p. 9; N. N., *Sacra rituum congregatione celsitudine regia eminentissimi D. card. ducis Eboracensis Ambianen. seu Gandaven. canonizationis Beatae Coletae virginis reformatricis ordinis S. Clarae*, Roma, 1751, p. 9; A. Van Corstanje, *Vita Sanctae Coletae*, Tielt, 1982, p. 73.

¹³⁴⁴ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobilienmarkt*, p. 203.

¹³⁴⁵ J. Wils, *Matricule de l'université de Louvain. II : 31 août 1453 – 31 août 1485*, Bruxelles, 1946, p. 71.

¹³⁴⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 41.

instemde. Daarop werd een *Te Deum Laudamus* gezongen in het hoogkoor en werd de nieuwe deken naar zijn koorstoel geleid¹³⁴⁷.

Johannes Braem trad op als *procurator* en *vicaris* (plaatsvervanger) van Philippus Nigri bij diens aanstelling tot proost in januari 1528. Nigri zou zelf pas in mei naar het kapittel komen om zijn waardigheid persoonlijk op te nemen¹³⁴⁸.

Braem was verder lid van de broederschap van Sint-Barbara van 1505 tot aan zijn overlijden. In de jaren 1512-1514 werd hij aangeduid als “*mede regierer*”, in 1510 als “*principael regierer*”¹³⁴⁹. Tijdens het rekenjaar 1506-1507 ontving hij van de broederschap een som van 4 lb. 16 s. par. voor het laten vervaardigen van twee kandelaars¹³⁵⁰. Dumon vermeldt een Johannes Braem als kanunnik van Sint-Veerle en ontvanger van het Wenemaerhospitaal in 1529, maar dit was wellicht zijn naamgenoot, medekanunnik en vermoedelijke verwant, die ook wel als Johannes Braem junior of *filius Petrus* werd aangeduid en in 1522 tot de collegiale toetrad¹³⁵¹.

Deken Braem overleed vóór 22 januari 1529¹³⁵².

Johannes Zalaert

Over de verkiezing van Johannes Zalaert tot deken zijn we in feite niet ingelicht. Het beschikbare kopieboek van introducties stopt immers met aantekeningen over het opnemen van nieuwe geestelijken in de kerk na het overlijden van Braem. Wel weten we zeker dat hij op 21 mei 1522 een kanunniksprebende ontving, die hij met Petrus Goetghebuer ruilde voor zijn kapelanij bij het altaar van Sint-Antonius in de kerk van Dikkelvenne¹³⁵³. De oudste vermelding van Zalaert in het kapittelarchief als deken dateert van het jaar 1557. In de collectie zegelafgietsels van het Algemeen Rijksarchief bevindt zich een zegel van “*Jean Salaert, doyen de S. Pharaïlde à Gand , 1433*”, maar deze datering is wellicht verkeerd. We weten immers zeker dat op dat ogenblik Jacobus Sanders de dekenale waardigheid bekleedde. Waarschijnlijk wordt hier dus 1533 bedoeld¹³⁵⁴.

¹³⁴⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 52-55.

¹³⁴⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 76-79.

¹³⁴⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 216, f° 62 r°, 69 r°, 73 r°, 77 r°, 84 r°, 87 r°, 89 r°, 95 v°, 99 r°, 101 r°, 106 r°, 108 r°, 113 r°, 118 v°, 124 v°, 130 v°; RAG, SBB, reeks S, nr. 238.

¹³⁵⁰ RAG, SBB, serie S, nr. 216, f° 69 r°.

¹³⁵¹ N. N. Dumon, *Fragmens généalogiques*, IV, Gand, 1862, p. 96; UBG, HSL, Ms. 567, p. 70-71.

¹³⁵² UBG, HSL, Ms. 567, p. 75-76.

¹³⁵³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 71.

¹³⁵⁴ ARA, collectie zegelafgietsels, nr. 18309.

Figuur 17 Zegel van deken Johannes Zalaert
ARA, Zegelafgietsels, nr. 18309

Ook in het register van *anniversaria* van de kerk wordt Zalaert als deken vermeld, weliswaar zonder situering in de tijd¹³⁵⁵. Over Johannes is verder weinig informatie bekend. Zijn naam doet vermoeden dat hij van een aanzienlijke Gentse familie afkomstig was¹³⁵⁶.

Jacobus vander Guchte

De opvolger van Johannes Zalaert als dagelijks leider van het kapittel was Jacobus vander Guchte. Hij was op 2 mei 1524 kanunnik van Sint-Veerle geworden, na permutatie met Gossuinus de Simay voor zijn kapelanij bij het altaar van Zabulo in de parochiekerk van Axel¹³⁵⁷. In de introductieakte werd hij als *magister* omschreven. Van 1535 tot 1557 komt hij voor in de rekeningen van de broederschap van Sint-Barbara in

¹³⁵⁵ RAG, SV, nr. 4, f° 4 r°.

¹³⁵⁶ In 1539 verschijnt een Jan Salaert als Gents vertegenwoordiger “*du membre de la bourgeoisie*” bij de ondervraging van Jacob van Quickelberghe, gezant van de stad Oudenaarde, die naar de regentes werd gestuurd met het bericht van instemming met de vorstelijke bede van 1537. L.-P. Gachard, *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint: par un anonyme, suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement*, Bruxelles, 1846, p. 619. Deze Jan wordt ook in de Gentse memorieboeken vermeld.

¹³⁵⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 72-73.

de Sint-Veerlekerk, waarvan hij in 1539-1540 ook ontvanger was. Tijdens het rekenjaar 1535-1536 trad hij bovendien een half jaar lang op als kapelaan van de broederschap en werd hij vergoed voor de maandagse en dinsdagse missen¹³⁵⁸. In 1533 werd bepaald dat hij als priester in processies voorrang had op zijn collega Jacobus de la Rue, ondanks diens langere staat van dienst¹³⁵⁹.

In een taxatielijst van de beneficië uit 1538 komt hij voor het eerst als deken van Sint-Veerle voor. We beschikken echter niet over een precieze datum of jaartal van zijn verkiezing¹³⁶⁰. In de hoedanigheid van deken trad hij onder meer als pauselijk commissaris op. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de aanstelling van Johannes Molineus tot levenslang coadjutor van Johannes de Mayo, de deken van het Sint-Baafskapittel in 1551¹³⁶¹. Eerder, in 1549, was hij reeds door de nuntius gemachtigd om een aantal renten te verkopen ten behoeve van de voltooiing van de verfraaiingswerken aan de Sint-Baafskerk¹³⁶². Op 28 april 1544 was hij dan weer als vertegenwoordiger van het Sint-Veerlekapittel (samen met Florentius van Huffele) aanwezig op een bijeenkomst bijeengeroepen door de bisschop van Doornik, ten behoeve van het aanduiden van geschikte afgevaardigden voor het Concilie van Trente¹³⁶³.

In één document werd hij aangeduid als de pastoor van het kapittel, maar we konden niet bevestigen of hij inderdaad (al dan niet door een ruil binnen het kapittel) over deze prebende beschikte¹³⁶⁴.

Hij was mogelijk de Jacobus vander Guchte die al in 1517 van de prior, subprior en het convent van Sint-Baafs de kapelanij van Sint-Anna toegewezen kreeg¹³⁶⁵. In 1528 was een Jacobus vanden Guchte als *cotidianist* en kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw achter het Hoogkoor aanwezig in de Sint-Jacobskerk¹³⁶⁶. In de jaren vijftig van de 16de eeuw was vander Guchte ook actief op de beneficiemarkt. In 1553 verkreeg hij een beneficie in de abdij van Oudenburg, wellicht door toedoen van Philippus Nigri, op dat ogenblik proost van het kapittel. Vander Guchte werd immers gekozen uit een lijst van kandidaten die was opgesteld op basis van het indult dat in 1552 werd uitgevaardigd. Gezien Nigri's

¹³⁵⁸ RAG, SBB, reeks S, nr. 238.

¹³⁵⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 116 v°.

¹³⁶⁰ RAG, SV, nr. 88.

¹³⁶¹ RAG, SBB, serie K, nr. 11906.

¹³⁶² RAG, SBB, serie B, nr. 5230/2.

¹³⁶³ J. Le Plat, *Monumentorum ad historiam Concilii Tridentini potissimum illustrandam spectantium amplissima collectio*. Tomus III, Leuven, 1783, p. 235.

¹³⁶⁴ RAG, Fonds D'Hoop, serie charters, nr. 30. De beschrijving luidt: Jacobus Van De Gucht, pastoor van Sint-Veerle te Gent, krijgt bevel wijlen Laurent Penneman, kanunnik van genoemd kapittel, te vervangen, 22 december 1557.

¹³⁶⁵ RAG, SBB, serie charters, nr. 3123.

¹³⁶⁶ F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, II, Gent, 1978, p. 59.

positie van raadsheer en specialist canoniek recht was hij allicht de best geplaatste persoon om vander Guchte aan te bevelen¹³⁶⁷. In 1556 permuteerde hij een kapelanij te Axel voor de parochiekerk van Mariakerke¹³⁶⁸. Hetzelfde jaar resigneerde hij als kapelaan bij het altaar van Sint-Jacobs in de Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk en deed hij afstand van de kapelanij bij het altaar van Sint-Amandus in de Sint-Niklaaskerk¹³⁶⁹. Een jaar later permuteerde hij zijn pastoraat te Mariakerke en werd hij koster van Wijlegem¹³⁷⁰. Hij resigneerde als deken op 25 oktober 1556¹³⁷¹.

Uit zijn beneficiegegevens blijkt dat vander Guchte behoorlijk oud moet zijn geworden, aangezien hij al sinds 1517 in het kerkelijk milieu actief was. Het is niet duidelijk wanneer vander Guchte overleed en of hij zijn beneficie in Sint-Veerle eventueel al vroeger beëindigde. Hij stichtte in ieder geval een jaargetijde in de kerk, dat onder meer de uitdeling van 64 broden omvatte, waarvan negen voor de kanunniken¹³⁷².

Matheus Bruys/Brunsch

Een figuur over wie weinig informatie bekend is, was Matheus Bruys of Brunsch (ook Bruusch). Hij begon zijn carrière in Sint-Veerle wellicht als kapelaan. Op 20 januari 1540 schonk Lieven Bruys, Gents poorter, aan de *cotidiane* van Sint-Veerle 2 s. gr. per jaar erfelijke rente, bezet op een stuk kouter naast “*Sceenkin meers*” te Scheldewindeke. Deze gift was ten voordele van zijn zoon Matheus, en van alle kapelannen die na hem de tweede kapelanij Gheerolfs buiten het koor zouden bezitten¹³⁷³. Uit een ongedateerde lijst van prebendarissen blijkt dat hij de tweede sacerdotale prebende bezat en dus wellicht priester was of dit althans hoorde te zijn¹³⁷⁴. In 1543-1545 komt een Matheus Bruys voor als zanger-vicaris in de Sint-Baafscollegiale¹³⁷⁵.

Uit een *vidimus* van zijn hand van een pauselijke uitvoeringsakte van 3 maart 1557, blijkt dat hij op dat ogenblik deken van Sint-Veerle was¹³⁷⁶. Een gelijkaardig document is voorhanden uit 1562¹³⁷⁷.

¹³⁶⁷ ARA, Audiëntie, nr. 1250, f° 1 f° 1 r°, 18 r°, nr. 1473/1. Met dank aan Paul Van Peteghem die ons hierop attent maakte.

¹³⁶⁸ SPA, reeks I, nr. 46, p. 45.

¹³⁶⁹ SPA, reeks I, nr. 46, p. 45, 48.

¹³⁷⁰ SPA, reeks I, nr. 46, p. 53.

¹³⁷¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, p. 42.

¹³⁷² RAG, SBB, serie S, nr. 235.

¹³⁷³ RAG, SV, nr. 151, f° 94 r°.

¹³⁷⁴ RAG, SV, nr. 87.

¹³⁷⁵ B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 110.

¹³⁷⁶ RAG, SBB, serie K, nr. 10745.

¹³⁷⁷ RAG, SBB, serie B, nr. 4877/2.

Op 24 december 1583 ontving hij van de algemeen ontvanger een alimentatiegeld van 15 lb. tourn. als ex-religieus, wat betekent dat hij de clericale staat had verlaten, zoals we onder 3.1.3.3 al aanhaalden¹³⁷⁸. Door het kapittel werd dit als “desertie” aangeduid¹³⁷⁹.

Tijdens de jaren 1572-1573 en 1577 kwam hij als respectievelijk kanunnik en deken voor in rekeningen, in 1577 ook als auditeur¹³⁸⁰. In de *cotidianerekeningen* van 1569-1573 wordt weliswaar “een” Bruys (voornaam onbekend) als zanger uitbetaald, maar mogelijk ging het om een naamgenoot, misschien de eerder genoemde vicaris uit Sint-Baafs¹³⁸¹. Onze hypothese is dat hij nà 1562 en wellicht ten tijde of ten gevolge van de eerste Beeldenstorm een tijd absenteerde waardoor zijn functie als vacant werd beschouwd. Dit zou verklaren waarom Henricus van Ideghem bij zijn overlijden in 1572 als deken van het kapittel werd aangeduid. Na diens overlijden en de vermoedelijke (al dan niet tijdelijke) terugkeer van Bruys, werd hij in 1577 mogelijk in zijn waardigheid (die hij waarschijnlijk nooit officieel opgaf) gerestitueerd. Wellicht onder impuls van de nieuwe escalaties verliet hij de geestelijke stand vervolgens voorgoed. Het lijkt geen toeval dat zijn laatste vermelding als deken dateert van mei 1577, luttele maanden voor de installatie van het radicale calvinistische stadsbestuur.

In 1583 betaalde hij het kapittel een sourente van 2 s. 4 d. par. per jaar op een huis op het einde van het “*Pantsijser straetken*” aan de “*Nagelkensbrug*”, met vooraan een stenen gevel. Hij werd hierbij niet langer als geestelijke of als lid van het kapittel aangeduid¹³⁸². Bovendien lag hij in 1587 nog in conflict met het kapittel en liet hij zijn opvolger Adrianus van Steelant dagvaarden voor het geestelijk hof te Gent en Mechelen¹³⁸³. Het zou tot een compromis komen tussen beide partijen, waarbij het kapittel Bruys 12 lb. 10 s. groten uitbetaalde, al is niet geweten wat de aard van de onenigheid was¹³⁸⁴.

Henricus van Ideghem

Bij de bespreking van Matheus Bruys haalden we Adrianus van Steelant als zijn officiële opvolger aan, maar er is nog een persoon die we voor van Steelant moeten bespreken. Hij kwam eveneens in het luik over het beneficiesysteem aan bod. We beschikken immers over gegevens van een “parallelle” deken, die ten tijde van het decanaat van Bruys onder dezelfde titel in de bronnen verschijnt.

¹³⁷⁸ RAG, SBB, serie K, nr. 18958.

¹³⁷⁹ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r°.

¹³⁸⁰ RAG, SV, nrs. 16, 23, 37.

¹³⁸¹ RAG, SV, nr. 23.

¹³⁸² RAG, SV, nr. 147, f° 5 r°.

¹³⁸³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 27 r°.

¹³⁸⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 32 r°.

Henricus van Ideghem, zoon van Henricus, ontmoeten we voor het eerst als kanunnik op 7 december 1525. Hij wordt als deken van het kapittel genoemd in documenten betreffende jaargetijden en fundaties, maar in eigentijdse kapittelbronnen kwamen we hem niet als dusdanig tegen. Dat hij op zijn minst als *de facto* deken van het kapittel bekend stond, bewijzen zijn *memoriastichting* en zijn grafsteen. Van Ideghem overleed op 13 december 1572 en werd begraven in de Sint-Veerlekerk. Hij verordende een jaargetijde op zijn sterfdag, een lof ter ere van de Heilige Drievuldigheid en één ter ere van Onze-Lieve-Vrouw op feestdagen¹³⁸⁵. Het was wellicht geen toeval dat Henricus van Ideghem baccalaureus in de theologie was: mogelijk werd als vervanger voor Bruys een toegewijde en goed opgeleide figuur met een lange staat van dienst gezocht om tijdens deze woelige periode de dagelijkse leiding waar te nemen. De schaarse bronnen lichten ons niet in over het feit of van Ideghem ooit officieel in de decanale waardigheid werd geïnstalleerd. In ieder geval werd na zijn overlijden zijn voorganger Bruys opnieuw als deken beschouwd en was hij het die door Adrianus van Steelant in de waardigheid werd opgevolgd¹³⁸⁶. Opmerkelijk is wel dat dezelfde van Steelant weliswaar de kanunniksprebende van van Ideghem overnam (*ut infra*).

Adrianus van Steelant

Met Adrianus van Steelant kregen zowel Hendrik van Ideghem als Matheus Bruys een opvolger, de eerste officieel enkel als kanunnik, de tweede als deken. In een latere ledenlijst van de collegiale werd zijn opvolging na het overlijden van van Ideghem op 6 december 1572 gesitueerd. Zoals we weten overleed Henricus van Ideghem pas op 13 december en moet deze datum wellicht met minstens een week worden bijgesteld¹³⁸⁷. Hij ontving bij deze gelegenheid de eerste diaconale prebende. Na bijna twaalf jaar lidmaatschap van het kapittel werd hij op 19 oktober 1584 in het karmelietenklooster tot deken verkozen door de kanunniken Mayaert, Warnier, Valcke, Noeufcourt, Falempin, van Boterdaele en Grenier. Hijzelf was niet aanwezig bij de electie, volgens De Jonghe omdat hij nog niet was “teruggekeerd”¹³⁸⁸. Hij aanvaardde de waardigheid op 7 december, waarop een *Te Deum* werd gezongen in de kapittelkerk¹³⁸⁹. Op 16 september 1598 ruilde hij zijn diaconale prebende voor een subdiaconale. Dit gebeurde door een driehoekspermutatie tussen van Steelant, Arnoldus Luttens en Egidius Dhertoghe. Luttens kreeg de prebende van van Steelant, die op zijn beurt de subdiaconale (en door

¹³⁸⁵ V. Despodt, *Dat du best*, III, 1.8./013.

¹³⁸⁶ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r.

¹³⁸⁷ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r°.

¹³⁸⁸ Hiermee wordt bedoeld teruggekeerd na de periode van de Calvinistische Republiek. B. De Jonghe, *Gendsche geschiedenissen*, p. 457.

¹³⁸⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 1 r°-v°, 3 r°.

de vorst te begeven) prebende van Dhertoghe ontving. Dhertoghe zelf werd kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in de parochie Haasdonk¹³⁹⁰. De prebende die van Steelant van dan af bezat, was ook degene die in 1602 deel uitmaakte van het rekest dat werd ingediend met als doel ook de proost van een prebende te voorzien¹³⁹¹. Van Steelant was niet louter deken van Sint-Veerle, hij bezat ook een kanunniksprebende in het Sint-Baafskapittel die hij op 21 januari 1605 had ontvangen¹³⁹². Hij besloot in dit laatste kapittel te resideren, wat betekende dat hij niet langer deken van Sint-Veerle kon blijven. Omwille van zijn residentie in Sint-Baafs, maar ook “om verschillende redenen die zijn gemoed beroeren”, resigneerde hij op 14 februari 1605 als deken van Sint-Veerle. Hiermee wilde hij het kapittel de mogelijkheid bieden snel een nieuwe deken te verkiezen. Op zijn motieven komen we verder terug. Zijn kanunniksprebende behield hij nog een jaar langer, tot aan de permutatie met Nicolaus du Loz op 2 juni 1606¹³⁹³. Hijzelf was bijgevolg ook aanwezig bij de verkiezing van zijn opvolger op 4 maart, als lid van het kapittel¹³⁹⁴. Andermaal permuteerde hij zijn kanunniksprebende, weliswaar zonder het kapittel te verlaten. Eerder dat jaar ontving hij immers een sacerdotale prebende in dezelfde collegiale, waarvoor hij al op 14 april was gecollateerd¹³⁹⁵.

Adrianus van Steelant had dus zowel een diaconale, subdiaconale als sacerdotale prebende bezeten, wat bijgevolg veronderstelt dat hij ook over deze drie wijdingen beschikte. In 1572 werd hij in een bron al als priester aangeduid¹³⁹⁶. Hij werd tevens *magister* genoemd en was in 1561 als *Adrianus Stelant Gandensis* te Leuven geïmmatriculeerd¹³⁹⁷. Toch werd hij in de meeste bronnen als *dominus* omschreven. Slechts sporadisch treffen we hem als *magister* aan, voor het eerst in 1584¹³⁹⁸.

Van Steelant overleed op 8 september 1613 en werd in de Sint-Baafskathedraal begraven in het graf van zijn ouders. Blijkens de inscriptie was hij de zoon van Jan van Steelant, zoon van Boudewijn, heer van Steelant en Peerboom en Adriane Biese, dochter van Nicolaas en *dame* van Verrebroek. Adrianus van Steelant was licentiaat in beide rechten en van aanzienlijke komaf. Zijn grootvader, Boudewijn, was ridder en heer van Vremdyck en Peerboom en schepen van de Keure in 1452. Via de zus van zijn grootvader

¹³⁹⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 25 r°-v°.

¹³⁹¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 7 r°.

¹³⁹² M. Gysseling, *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel II: Sint-Baafsabdij en Sint-Baafskapittel als instelling. Gemene goederen van kapittel en bisdom (nrs. 7535-13978)*, Brussel, 1997, p. 251.

¹³⁹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 157 r°. Hij permuteerde zijn prebende voor het kosterschap te Vosselaar in het bisdom Antwerpen.

¹³⁹⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° S234, f° 34 v°.

¹³⁹⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 34 v°.

¹³⁹⁶ RAG, SV, nr. 16.

¹³⁹⁷ A. Schillings, *Matricule*. IV, p. 627.

¹³⁹⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165 f° 3 r°.

was hij verwant aan andere belangrijke families, zoals Hembyse en Damman. Hij had een zus, Johanna, die gehuwd was met Joos Cabooter, schepen en raadsheer te Brugge¹³⁹⁹. De familie van Steelant had haar wortels in Assenede-Ambacht, waar het dorp Steeland gelegen was. Het betrof een adellijk geslacht dat sinds eind 12de eeuw bekend was en begin 14de eeuw in grafelijke dienst kwam. De van Steelants wisten een wijd vertakt netwerk uit te bouwen, dat zich over het gehele graafschap Vlaanderen uitstreekte¹⁴⁰⁰.

Over de activiteiten van van Steelant in en voor de collegiale zijn we dankzij de *acta capituli* behoorlijk goed ingelicht. Op 4 januari en 1 februari 1585 werd hij afgevaardigd om over een potentiële translatie te overleggen met de pastoors en parochianen van de Sint-Michiels- en Sint-Niklaasparochie¹⁴⁰¹. Eerder, op 22 december 1584, had hij in het kapittel reeds verslag uitgebracht over voorafgaand overleg met het Sint-Baafskapittel¹⁴⁰². Nog in verband met de translatie naar de Sint-Niklaaskerk werd hij op 14 juni 1585 met kanunnik Warnier op pad gestuurd om met de kapittelproost te spreken over een unie van de goederen van Sint-Niklaas en Sint-Veerle, op vraag van de pastoor van Sint-Niklaas¹⁴⁰³. In 1589 – nadat de eerste translatiepoging was afgesprongen – werd deze beweging herhaald, maar toen moesten gesprekken worden aangeknoopt met de kerkfabriekmeesters en parochianen van Sint-Niklaas¹⁴⁰⁴. Van 1588 tot 1606 was hij *syndicus capituli*, of de vertegenwoordiger van het kapittel in officiële aangelegenheden. Er zijn tal van voorbeelden die illustreren dat hij deze taak – ook na zijn aftreden als deken – ter harte nam. In het bijzonder met betrekking tot de translaties naar de Sint-Niklaaskerk en de reïnstallatie van het kapittel in zijn voormalige kerk speelde hij een niet onbelangrijke rol. Op 5 april 1585 werd hij met Warnier afgevaardigd om te spreken met Jan de Blasere en Antonius Matte, advocaat en procureur van de Raad van Vlaanderen, over de zaak Serlippens. Het ging meer bepaald over de nieuwe huizen die waren gebouwd op gronden van de kerk nadat deze door het calvinistische stadsbestuur waren verkocht. Het onderhoud had als doel antwoorden te formuleren op het rekwes dat door Serlippens ten laste van het kapittel bij de Raad van Vlaanderen was ingediend¹⁴⁰⁵. Hetzelfde jaar, op 15 mei, werd hij met kanunnik Mayaert afgevaardigd om de klok te recupereren die aan het kapittel toebehoorde en in de kerk

¹³⁹⁹ J.-J. Gailliard, *Bruges et le Franc, ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, I, Bruges, 1857, p. 122.

¹⁴⁰⁰ F. Buylaert, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)*, Gent, 2011, p. 655 (Historische Monografieën Vlaanderen, 1).

¹⁴⁰¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 117 v°-118 r°.

¹⁴⁰² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 3 v°.

¹⁴⁰³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 10 r°.

¹⁴⁰⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 44 v°.

¹⁴⁰⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 7 v°.

van het Sint-Elizabethbegijnhof hing (cf. hoofdstuk 2)¹⁴⁰⁶. Op 27 juli 1590 werd van Steelant samen met kanunniken Warnier en Goossens gelast met het opstellen van een suppliek voor de vorst, met het verzoek om een subsidie voor het repareren van de Sint-Veerlekerk. Daarbij werd ook een vraag gehecht aan het vicariaat, om een klok te mogen recupereren die in Sint-Niklaas was blijven hangen na de eerste translatie. Eerder was het ditzelfde trio dat was aangewezen om akte te nemen van de mededeling van de abten van Baudelo en Drongen. Zij waren belast met de uitvoering van de *bulle* en het vorstelijk *placet* die de abt van Sint-Pieters had verkregen in verband met het verplicht verlaten van Sint-Niklaaskerk door het kapittel¹⁴⁰⁷.

Later datzelfde jaar, in september, werd van Steelant er op uit gestuurd om met de kerkmeesters van Sint-Niklaas te overleggen bij de vicaris over meubelen en – opnieuw – de klok van het kapittel die in de Sint-Niklaaskerk waren gebleven en die het college terug wilde¹⁴⁰⁸. Het klokkendebacle hield nog enige tijd aan: in 1590 werd hij verzocht de vervolging te starten om de goederen van het kapittel, waaronder de klok, terug te krijgen. In augustus 1591 verscheen hij hierover voor de officialiteit van het bisdom¹⁴⁰⁹. Door zijn collega-kanunniken werd hij in 1592 afgevaardigd om aanbestedingen te doen voor herstelwerken aan de kerk¹⁴¹⁰. Een goed decennium later, in 1602, was hij degene die met commissarissen aangesteld door de Raad van Vlaanderen diende te overleggen over de voorwaarden voor een nieuwe translatie en unie met Sint-Niklaas, die moest worden onderhandeld met de abt van Sint-Pieters¹⁴¹¹. De eigenlijke onderhandelingen met de abt ving hij in 1604 aan¹⁴¹².

Ook bij politieke en religieuze vergaderingen en bijeenkomsten werd van Steelant ingeschakeld. Zo werd hij in maart 1589 en augustus 1590 naar de Statenvergaderingen gestuurd en was hij in 1602 de afgevaardigde van het kapittel bij een bijeenkomst van geestelijken uit het district Gent¹⁴¹³.

Tal van praktische en administratieve kwesties kwamen eveneens bij hem terecht. Het inspecteren en verhuren van huizen op het Veerleplein, het laten uitvoeren van reparaties, het afpalen van prebendegoederen van kapittelleden en het overleggen met de nazaten van Henricus van Ideghem over een ontoereikende rente voor diens jaargetijde nam hij onder meer op zich¹⁴¹⁴.

¹⁴⁰⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 9 r°.

¹⁴⁰⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 61 v°.

¹⁴⁰⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 62 v°.

¹⁴⁰⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 62 v°, 66 r°.

¹⁴¹⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 85 r°.

¹⁴¹¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 78 r°-v°.

¹⁴¹² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 118 v°.

¹⁴¹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 46 r°, 61 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 88 v°.

¹⁴¹⁴ Sn 165, f° 3 r°, 7 r°, 9 r°, 11 r°, 13 v°, 63 v°.

Een interessante opdracht ontving hij op 19 mei 1586, toen hij werd belast met een onderzoek naar de kapittelstatuten en hun conformiteit met de besluiten van het Concilie van Trente. Zoals we hoger reeds aanhaalden, zou het tot 1627 duren alvorens de integrale richtlijnen opnieuw op punt werden gesteld. In 1589 en 1600 werden wel bijkomende reglementen voor de kapelannen gegeven, wat mogelijk een resultaat was van het onderzoek van van Steelant¹⁴¹⁵. In een procesdossier uit 1614 werd hij aangeduid als “*attestator*” van een aantal problemen met betrekking tot de niet-residentie van de kapelannen en het gebruik van de kapittelkelders, dus het is zeer waarschijnlijk dat hij inderdaad de motor was geweest achter de bijkomende reglementen¹⁴¹⁶.

Adrianus van Steelant kunnen we beschouwen als een relatief aanwezige deken. Hij was present op de meeste generale kapittels tussen 1585 en 1605. Ook bij de gewone kapittelvergaderingen was hij regelmatig van de partij¹⁴¹⁷. Verder nam hij diverse administratieve taken voor de *members* van het kapittel waar. Hij was ontvanger van de huishuren, kelders en winkelhuren van 1591 tot 1598 en 1602 tot 1604. Tussen de jaren 1585 en 1599 trad hij tien keer op als auditeur van deze rekening¹⁴¹⁸. Verder was hij in 1586, 1595-1596 en 1602 auditeur van de rekeningen van de kleine leden en in 1600-1601 van de goederen *Remanet* (of eeuwige concessies)¹⁴¹⁹. Van 1603 tot 1607 was hij administrator van het *member* van de Burggravie, terwijl hij van 1595 tot 1597 de rekeningen van de kelder had opgesteld¹⁴²⁰. Hij trad op als ontvanger van de *mercenarii* in 1588-1589, 1592-1597 en 1599-1602¹⁴²¹. Ook als *cotidianist* was hij zeer actief, waarvoor hij regelmatig werd uitbetaald in de periode 1588-1602¹⁴²². Er zijn verschillende voorbeelden bekend van diensten van afwezige collega's die door hem werden overgenomen¹⁴²³. Zeker in 1586 werd in de kapittelakten opgetekend dat hij alle missen van zijn prebende zelf waarnam¹⁴²⁴. In 1596 en 1598 was hij auditeur van de *cotidianerekeningen*¹⁴²⁵.

Van 1588 tot 1602 trad hij regelmatig op als aflosser van de landcijnzen en sourenten van de broederschap van Sint-Barbara aan de *cotidiane*, maar ook als ontvanger van de

¹⁴¹⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 17 v°.

¹⁴¹⁶ RAG, SV, nr. 129.

¹⁴¹⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 120 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 3 r°, 4 r°, 4 v°, 7 r°, 10 r°, 12 r°, 12 v°, 19 r°. RAG, SBB, serie SN, nr. 198.

¹⁴¹⁸ RAG, SV, nr. 52.

¹⁴¹⁹ RAG, SV, nr. 54; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 19 v°, 96 v°-97 r°.

¹⁴²⁰ RAG, SV, nr. 152 en nr. 155.

¹⁴²¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 66 v° en serie SN, nrs. 298, 300, 301, 302 en 304.

¹⁴²² RAG, SBB, serie SN, nrs. 298, 300, 301, 302 en 304.

¹⁴²³ RAG, SV, nr. 54; RAG, SBB, serie SN, nr. 304, RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 121 r°.

¹⁴²⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 19 r°.

¹⁴²⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 300 en nr. 301.

Burggravie en tussenpersoon voor het innen en betalen van andere renten ten gunste en ten laste van de *cotidiane*¹⁴²⁶. Tijdens de jaren 1585-1587 werd hij aangesteld tot één van de kerkfabriekmeesters¹⁴²⁷.

In zijn hoedanigheid van deken van Sint-Veerle werd hij in 1604 door bisschop Damant aangeduid als één van de *provisores* van het in 1569 opgerichte bisschoppelijk seminarie. In totaal waren er vier dergelijke *provisores*, waarvan er vanaf 1603 twee werden aangeduid uit het Sint-Baafskapittel (één door de bisschop en één door het kapittel zelf) en twee uit de stadsclerus. De *provisores* waren in feite degenen die het reële toezicht uitoefenden op het seminarie ten tijde van Damants episcopaat, die zoals we eerder reeds aanhaalden niet als de meest actieve contrareformatorische bisschop kan worden beschouwd¹⁴²⁸. Van Steelant zou deze functie levenslang blijven bekleden.

Begin 1605 stemde het kapittel in met een schikking in verband met de grote vruchten van zijn prebende, die hij ondanks zijn residentie in Sint-Baafs zou blijven ontvangen¹⁴²⁹. Hoger haalden we reeds aan dat van Steelant ook als deken resigneerde omwille van redenen “die zijn gemoed beroerden”. Deze hebben wellicht te maken met een aantal incidenten die zich omstreeks deze periode in het Sint-Veerlekapittel voordeden.

Tussen 1589 en 1604 werden in de kapittelakten enkele kwesties genoteerd waarbij van Steelant was betrokken. Zo was er een conflict met *promotor capituli* van Boterdaele die zich volgens 'statutenbewaker' van Steelant niet conform de voorschriften gedroeg¹⁴³⁰. In 1602 ontstond een nieuw conflict tussen beide heren¹⁴³¹. De tridentijnse ijver van van Steelant had eerder ook al proost de Meyere geërgerd, die in 1600 van zijn deken “*stilte [eiste] inzake de laatste observaties van de statuten, op straffe van uitsluiting van de uitdelingen*”. Hieraan werd toegevoegd dat de deken diende te gehoorzamen¹⁴³².

In 1601 was hij zelf op het matje geroepen door de *promotor* (weliswaar niet langer Boterdaele), omdat hij het officie van Sint-Niklaas als een *semiduplex* feest had beschouwd, terwijl dit volgens het brevier een *duplex* moest zijn. Dit zorgde voor groot ophef en leidde er toe dat hij maandelijks instructies kreeg over de officies en werd aangemaand rekening te houden met de rubrieken in het Romeins brevier¹⁴³³. Vanuit zijn eerdere verantwoordelijkheid ten aanzien van de kapittelstatuten en de decreten van Trente kan deze berisping als een blaam worden beschouwd. In 1604 ten slotte,

¹⁴²⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 298, 300, 301, 302 en 304.

¹⁴²⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 10 r°, 19 v°, 28 r°.

¹⁴²⁸ J. Roegiers, *De oprichting*, p. 72-76, 173.

¹⁴²⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 127 v°.

¹⁴³⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 45 e.v.

¹⁴³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 81 r°-v° en 93 r°.

¹⁴³² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 47 r°.

¹⁴³³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 81 r°-v°.

werd zijn aanwezigheid op de kapittelvergadering van 6 april “geroyeerd”, omdat hij op eigen houtje op zoek was gegaan naar het testament van Petrus van Loo, om een onduidelijkheid in verband met diens nalatenschap en begrafenis op te helderen. Hij had het testament weliswaar gevonden en aan het kapittel voorgelegd, maar omdat hij niet had gewacht op een resolutie van het college werd hij op de vingers getikt¹⁴³⁴. De combinatie van enerzijds de gelegenheid die een benoeming in Sint-Baafs bood en anderzijds de spanningen die er in Sint-Veerle duidelijk waren, deden van Steelant besluiten om voortaan in het andere Gentse kapittel te resideren. Zijn inspanningen om de statuten te doen respecteren (en daarmee ook de Tridentijnse decreten?) werden niettemin enigszins overschaduwd door het behouden van zijn beneficium in Sint-Veerle, waardoor ook hij zich aan cumulatie schuldig maakte.

Philippus Jaddaert

De opvolger van Adrianus van Steelant, *magister* Philippus Jaddaert, is de laatste deken die we in onze onderzoeksperiode aantreffen. Hij ontving een sacerdotale prebende op 12 mei 1578, als opvolger van kanunnik Johannes Heys¹⁴³⁵. Conform zijn prebende had hij de priesterwijding ontvangen. Hij werd op 4 maart 1605 tot deken verkozen na de resignatie van van Steelant¹⁴³⁶. Tot aan zijn verkiezing was Jaddaert geen bijster aanwezige kanunnik geweest. Sinds 1586 tot 1603 was hij regelmatig afwezig en werd hij door collega-kanunniken vervangen bij de uitvoering van de diensten die aan zijn prebende waren verbonden¹⁴³⁷. Hij werd in november 1594 persoonlijk opgeroepen om zijn stem uit te brengen voor de verkiezing van een nieuwe proost of om zijn ondertekende stem te laten bezorgen¹⁴³⁸.

In 1603 presenteerde hij zich voor residentie en kreeg hij dispensatie voor het dragen van de koormantel, op voorwaarde dat hij zich aan zijn confraters conformeerde wanneer hij in het kapittel verscheen¹⁴³⁹. In september van hetzelfde jaar verzocht hij echter alweer om de toelating om twee weken te mogen absenteren¹⁴⁴⁰. In februari 1604 herhaalde dit scenario zich: hij werd opgeroepen voor een gewichtige onderhandeling, en vroeg het kapittel hierom enkele maanden te mogen absenteren uit de stad. Dit werd hem toegestaan, op voorwaarde dat hij plaats en tijd doorgaf en zijn residentieplicht

¹⁴³⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 116 r°.

¹⁴³⁵ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r°.

¹⁴³⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 134 r° en RAG, SBB, serie SN, nr. 166 f° 130 r°.

¹⁴³⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 18 r°, 69 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 7 r°, 62 v°, RAG, SV, nr. 50, f° 59 r°.

¹⁴³⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 95 v°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 127 v°.

¹⁴³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 101 r°.

¹⁴⁴⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 104 v°.

naderhand vervulde¹⁴⁴¹. Hetzelfde jaar werd hij mee afgevaardigd naar de onderhandelingen met de abt van de Sint-Pietersabdij in verband met een nieuwe translatie¹⁴⁴². Op kerstavond 1604 werd hij door de toenmalige deken geëxcuseerd voor zijn afwezigheid, mits betaling van 22 groten¹⁴⁴³.

Zijn veelvuldige absenties lijken geen bezwaar te hebben gevormd voor zijn verkiezing. Opvallend is wel dat Jaddaert – eens deken – opvallend meer aanwezig was. Zo woonde hij vanaf 1604 jaarlijks het generaal kapittel bij¹⁴⁴⁴. Ook hij ontpopte zich tot een deken die nauw bij de administratie van het kapittel en zijn leden was betrokken. Net als zijn voorganger bekleedde hij verschillende jaren de post van *syndicus capituli*, een taak die mogelijk traditioneel voor de deken was bestemd. Hij nam deze taak van 1604 tot 1611 op zich¹⁴⁴⁵. Hij trad op als auditeur van de *cotidianerekeningen* in 1605-1606 en 1610-1614, van de kapelanij van Sint-Anna in 1609 en 1612-1614, van de huizen en kelders van het kapittel in 1604 en 1609-1611 en van de vacante kapelanjien in 1608, 1611 en 1614¹⁴⁴⁶. In respectievelijk 1607 en 1614 stelde hij de rekening van de kelder en de vacante kapelanjien op¹⁴⁴⁷. Van 1605 tot 1614 werd hij door de *cotidiane* in loden uitbetaald voor zijn deelname aan de diensten¹⁴⁴⁸. Na het overlijden van ontvanger Johannes Plasschaert tekende hij zijn rekening en trad hij op als testamentuitvoerder¹⁴⁴⁹. In het rekenjaar 1609 werd hij door de *cotidiane* betaald voor het maken van de vormen van de loden voor de jaargetijden¹⁴⁵⁰. Hetzelfde lid betaalde hem tussen 1609 en 1613 12 lb. par. voor het ordenen en registreren van de papieren van de kerk. Van zijn hand is het register met analyses van de oorkonden die in 1612 in het kapittelarchief voorhanden waren¹⁴⁵¹. In 1604 was hij *cantor* en fabriekmeester, deze laatste functie oefende hij ook het daaropvolgende jaar uit¹⁴⁵².

¹⁴⁴¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 109 v°.

¹⁴⁴² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 118 v°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 133 v°.

¹⁴⁴³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 125 v°.

¹⁴⁴⁴ Enkel voor het jaar 1608 vonden we geen gegevens terug. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 143 v°. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 114 v°-116 r°, 134 r°, 154 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 8 r°, 69 r°, 99 r°, 128 v°, 164 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 12 r°, 49 v°.

¹⁴⁴⁵ RAG, SV, nrs. 17, 23, 54 en RAG, SBB, serie SN, nr. 166.

¹⁴⁴⁶ RAG, SV, nrs. 23, 25, 52, 60, 155; RAG, SBB, serie SN, nr. 307.

¹⁴⁴⁷ RAG, SV, nrs. 70, 152.

¹⁴⁴⁸ RAG, SV, nr. 25; RAG, SBB, serie SN, nr. 305-306.

¹⁴⁴⁹ RAG, SV, nrs. 23, 71

¹⁴⁵⁰ RAG, SV, nr. 25.

¹⁴⁵¹ G. Declercq, "Nieuwe inzichten", p. 70.

¹⁴⁵² RAG; SBB, serie SN, nr. 166, f° 114v°-116 r°, 134 r°.

Hij werd als vertegenwoordiger van het kapittel aangeduid voor het bijwonen van de provinciale synode van 1607 en de diocesane synode van 1613¹⁴⁵³. In 1610 was hij door het kapittel op pad gestuurd om de nieuwe bisschop Carolus Maes te feliciteren¹⁴⁵⁴.

In 1611 werd hij verantwoordelijk voor het afhandelen van de overdracht van de relik van de Heilige Veerle, die het kapittel van de bisschop en het Sint-Baafskapittel had ontvangen (*ut supra*)¹⁴⁵⁵.

Hij sloot in 1613 mee het akkoord dat een subdiaconale prebende aan de proostfunctie verbond¹⁴⁵⁶. Met betrekking tot de translatie tekende hij mee de onderhandelde besluiten, waaronder clausules in verband met zijn eigen prebende, die na zijn overlijden aan de pastoor van Sint-Niklaas zou toekomen. Hij was eveneens aanwezig bij de officiële uitvoering van de translatie, op 28 juni 1614¹⁴⁵⁷. We weten dat hij minstens één keer in een conflict terecht kwam, waarbij hij een klacht indiende tegen medekanunnik Hoste omdat deze ongepast en clownesk taalgebruik tegen hem had gebruikt in de kerk. Hij eiste een biecht en excuses, waarop Hoste door het college werd vermaand en een straf riskeerde bij herhaling¹⁴⁵⁸.

Philippus Jaddaert bleef deken van het kapittel tot in 1627 of 1628. Omwille van zijn gezegende leeftijd van 82 jaar en zijn zwakke gezondheid nam hij afstand van zijn waardigheid en koos hij voor intrede bij de dominicanen¹⁴⁵⁹.

De reden voor Jaddaerts afwezigheid tijdens de eerste jaren van zijn prebende kan het feit zijn geweest dat hij een ambt als notaris bekleedde te Brussel. In een lijst van notarissen uit 1597 werd immers ‘een’ Philippe Jaddaert in die hoedanigheid genoemd¹⁴⁶⁰. Dit zou ook een verklaring kunnen bieden voor de gewichtige onderhandeling waarvoor hij in 1604 enkele maanden diende te absenteren buiten Gent.

Verder valt over deze deken te noteren dat hij wordt vermeld in het ledenregister van de broederschap van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk, waarin hij als *decanus* van Sint-Veerle geregistreerd staat¹⁴⁶¹. Van de priorij Hertoginnedal in Oudergem inde hij

¹⁴⁵³ Deze laatste werd evenwel verhinderd door het overlijden van bisschop Damant, *ut supra*. RAG, SV, nr. 157; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 48 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 24 v°.

¹⁴⁵⁴ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 137 v°.

¹⁴⁵⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 138 r°-v°.

¹⁴⁵⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 198.

¹⁴⁵⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 48 v°, 49 v°.

¹⁴⁵⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 25 r°.

¹⁴⁵⁹ RAG, SV, nr. 129.

¹⁴⁶⁰ L.-G. Galesloot, *Inventaire du notariat général de Brabant et des protocoles qui y ont été réunies: suivi des inventaires des protocoles de notaires de l'ancien duché de Brabant, qui sont conservés dans différents dépôts publics, et précédé d'un exposé historique de l'ancienne législation belge sur le notariat*, Bruxelles, 1862, p. LXXXVI.

¹⁴⁶¹ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises. II*, p. 199.

jaarlijks een rente bezet op goederen te Eizingen¹⁴⁶². Hij bezette in 1611 zelf een rente op zijn huis in Onderbergen, waar hij ook woonde, ten voordele van het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel¹⁴⁶³. Over deze deken, zijn af- en herkomst, is verder slechts weinig persoonlijke informatie bekend.

Context en vaststellingen

Na het bespreken van de laatste deken kunnen we ook hier enkele in het oog springende kenmerken noteren. Een aantal dekens was afkomstig van families die lokaal sterk verankerd waren, zoals de Portiers, Maechs, Braems en Salaerts¹⁴⁶⁴. Minstens één deken, Adrianus van Steelant, was van adellijke komaf. Zeker acht van hen hadden hogere studies genoten, hoewel niet van alle dekens duidelijk is in welk domein ze hun graad behaalden¹⁴⁶⁵. Tot de gekende studies behoren onder meer rechten en theologie. Als we het beneficiebezit naast de prebende in Sint-Veerle bekijken, lijkt de actieradius van de dekens gemiddeld iets minder groot te zijn geweest dan deze van de proosten, met bij sommigen een uitgesproken nadruk op kerkelijke functies binnen Gent.

Zeker twee dekens kwamen door pauselijke interventie in het kapittel terecht, waarvan één ook meteen deken werd. De pauselijke invloed was dan wel kleiner dan bij de aanstelling van de proosten, maar het is niettemin opmerkelijk dat ook hier precies in de periode waarin de pauselijke invloed traditioneel minder voelbaar werd, er in Sint-Veerle kandidaten van de Curie op het voorplan kwamen. Zo kwamen de decanaten van pauselijke kandidaten Schauvlieghe en Steppinc ongeveer overeen met de eerste jaren van het proostschap van Johannes Nilis senior, eveneens een pauselijke kandidaat¹⁴⁶⁶. De hertog op zijn beurt had dan weer de hand in de collaties van de kanunnikprebenden van Laurentius Maech, Egidius van Hamme, Cornelius Voet en Johannes Braem, niet toevallig een gezelschap waarin hovelingen of verwanten van hovelingen van de graaf goed vertegenwoordigd waren. Een ‘rechtstreekse’ dienaar van de hertog onder deze figuren was Egidius van Hamme als hertogelijk secretaris. Het aantal directe

¹⁴⁶² A. Uyttebrouck, A. Graffart, *Inventaire des archives du prieuré de Val-Duchesse à Auderghem*, Bruxelles, 1979, p. 150.

¹⁴⁶³ J.-B. C.F. Béthune de Villers, A. Van Werveke, *Het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel te Gent, bijgenaamd de Leugemeete: Oorkonden*, Gent, 1902, p. 91.

¹⁴⁶⁴ Hetzelfde geldt voor de bij Boone vermelde Hughe vander Most, die wij weliswaar niet in de geraadpleegde bronnen aantreffen. M. Boone, *Gent*, 1988, IV, p. 17.

¹⁴⁶⁵ Opvallend is dat Renate Callewaert hetzelfde vaststelde in verband met de Harelbeekse dekens, vergeleken met de proosten. R. Callewaert, *Studie*, p. 276.

¹⁴⁶⁶ Een gelijkaardig scenario speelde zich af in het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Antwerpen. Als reactie hierop verzocht de hertog van Brabant in 1502 via een brief aan de kapittelheren om als college over te gaan tot de dekenverkiezing, zonder daarbij rekening te houden met pauselijke preoccupaties. G. Colman, *De kanunniken*, p. 351.

hertogelijke ambtenaren lag hiermee lager dan bij de proosten, hoewel ook hier connecties en netwerken duidelijk een rol speelden. Het is bovendien in de periode waarin de concurrentiestrijd tussen paus en graaf nog duidelijk voelbaar was, dat maar liefst drie dekens de waardigheid meteen bij hun aantreden ontvingen, wat inging tegen de statuten van het kapittel. Deze drie, Egidius Gobeert, Ludovicus Schauvlieghe en Petrus van Houtte, werden met andere woorden niet onder het kanunnikencollege gekozen, maar meteen tot deken gekatapulteerd. Een dergelijke gang van zaken ondergroef als het ware de garantie op het plichtsbewustzijn van de dekens, een gegeven dat beter werd gewaarborgd indien de kapittelleden de kandidaten zelf konden kiezen¹⁴⁶⁷.

Onder de dekens bevond zich een aantal notoire cumulards, voornamelijk tijdens de 15de eeuw. Hun spreekwoordelijke aanvoerder was Petrus van Houtte. Niettemin lijken de dekens in vergelijking met de proosten een iets meer bescheiden beneficiebezit te hebben gehad. Ook onder de bekleders van deze waardigheid kwam het voor dat verwanten werden benoemd in dezelfde instelling, zoals Thomas van Houtte en Johannes Braem, en mogelijk een tweede Bruys. Zeker twee dekens waren vader van een onwettige zoon, één van hen (van Hamme) woonde zelfs openlijk samen met zijn concubine.

De betrokkenheid van de dekens en hun aanwezigheid lijken gemiddeld groter te zijn geweest dan deze van de proosten, vooral tijdens de 16de eeuw. Ook het feit dat het merendeel in functie overleed, is betekenisvol ten aanzien van de toestand bij de proosten. Dit heeft logischerwijze ook repercussies voor de jaargetijdenstichtingen in Sint-Veerle, die talrijker waren onder de dekens¹⁴⁶⁸. Als waardigheidsbekleders hadden de dekens de dagelijkse leiding over het koor, wat hun aanwezigheid noodzakelijk maakte. Het feit dat twee van hen resigneerden omwille van hun hoge leeftijd, waardoor ze hun taken niet meer naar behoren konden uitoefenen, onderstreept de grotere aandacht en zorg die er was. Van twee dekens, Laurentius Maeck en Philippus Jaddaert, weten we waar ze woonden, respectievelijk aan de Augustijnenkaai en in Onderbergen, allebei op wandelafstand van het kapittel (weliswaar niet binnen de parochiegrenzen). Opvallend was verder het aantal dekens dat lid of zelfs bestuurslid was van één van de broederschappen in de Sint-Veerlekerk, vooral deze toegewijd aan de Heilige Barbara. Eén deken was daarenboven broederschapslid in de Sint-Jacobskerk. Dergelijke

¹⁴⁶⁷ Onder meer De Keyser alludeerde hier al op. *Ut supra*.

¹⁴⁶⁸ Bij de dekens en proosten van Sint-Salvator in Harelbeke werd tot 1442 de omgekeerde verhouding vastgesteld qua aanwezigheid en jaargetijden. De proost beschikte in Harelbeke wel over een prebende, wat ongetwijfeld dit verschil mee verklaart. Ook met betrekking tot het beneficiebezit, lijkt de verdeling eerder omgekeerd te zijn geweest en waren het voornamelijk de dekens die meerdere en wijder verspreide beneficies bezaten. R. Callewaert, *Studie*, p. 279-280.

lidmaatschappen vormen een bijkomende indicator van de meer lokale inbedding van de deken tegenover de proosten. Zeer opvallend zijn de vaststellingen die bij de laatste twee dekenen werden gedaan. Beiden waren reeds langer kanunnik van het kapittel alvorens tot deken te worden verkozen, waarna hun betrokkenheid en aanwezigheid merkbaar toenam. Onder de dekenen bevond zich één kanunnik die eveneens lid was van het Sint-Baafskapittel en – net zoals bij de proosten het geval was – de voorkeur gaf aan het kathedraal kapittel. Wanneer we bovenstaande gegevens op een rijtje zetten, kunnen we evenwel stellen dat de functie van kapitteldeken in Sint-Veerle (onder meer door hun grotere praktische rol) in veel mindere mate lijkt te zijn uitgehold dan deze van proost.

3.2.3.1.3 Kanunniken-pastoors van Sint-Veerle

Zowel bij de bespreking van de proosten als de dekenen zijn we er in geslaagd over elke figuur een aantal gegevens (hoe beperkt ook) weer te geven. Voor de geestelijken die geen waardigheid bekleedden, bleek het een stuk moeilijker te zijn om behalve wat informatie over hun beneficie, hun profiel aan te vullen. In wat volgt leggen we ons toe op de kapittelleden die de pastoorsprebende bezaten. Aangezien de informatie voor deze figuren een stuk beperkter was, kozen we ervoor ons louter te concentreren op de clerici over wie meer substantiële gegevens konden worden teruggevonden. Het overzicht is bijgevolg chronologisch, zij het met hiaten. Een meer uitgebreide namenlijst is te vinden in tabel 31.

Livinus Grenier

Livinus Grenier werd in het bezit gesteld van de prebende met *cura* in 1584¹⁴⁶⁹. Hetzelfde jaar was hij aanwezig op de kapittelvergadering waar Adrianus van Steelant tot deken werd gekozen¹⁴⁷⁰. Hij werd mee afgevaardigd om de huizen op het Sint-Veerleplein te inspecteren en om met de kanunniken van Sint-Baafs te spreken over een mogelijke translatie¹⁴⁷¹. In mei 1586 verzocht hij het college om een jaar te mogen absenteren, wat hem in ruil voor een som van 15 stuivers werd toegestaan¹⁴⁷². De vraag kwam wellicht voort uit het feit dat hij datzelfde jaar de diensten overnam van de sacerdotale prebende van Jacobus Falempin en de subdiaconale prebende van Hugo de Brune¹⁴⁷³. Later dat

¹⁴⁶⁹ RAG, SV, nr. 87, f° 6 v°.

¹⁴⁷⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 1 r°. Vermeld als “teruggekeerd” na de godsdienstberoerten in B. De Jonghe, *Ghendtsche geschiedenissen*, p. 457.

¹⁴⁷¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 117 v°.

¹⁴⁷² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 17 v°.

¹⁴⁷³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 18 r°, 19 r°.

jaar, in september, werden deze waargenomen door Johannes van Boterdaele en Johannes Goossens, omdat Grenier verzwakt was en de wekelijkse diensten niet langer kon uitvoeren¹⁴⁷⁴.

In 1587 werd hij verschillende keren als afgevaardigde van het kapittel op pad gestuurd. Zo moest hij met de Gentse magistraat onderhandelen over de privileges van het kapittel inzake het betalen van de vijfde penning door *suppoosten* van de collegiale¹⁴⁷⁵. Hij werd verder naar de Sint-Niklaaskerk gestuurd om er diverse kerkrekeningen na te kijken, die wellicht verband hielden met de afgesprongen translatie¹⁴⁷⁶.

In 1588 werd hij door het kapittel gestraft omdat hij zijn missen niet goed had opgedragen. Hij werd verplicht om de dagen rond Aswoensdag een middelgrote zak tarwe te verdelen onder de gelovigen. Er werd niet geëxpliciteerd wie met 'de gelovigen' werd bedoeld, het kapittel zelf of de omwonenden van de kerk¹⁴⁷⁷. Het daaropvolgende jaar werd hij nogmaals als gezant van de collegiale ingezet en werd hij zowel in april als mei naar de abt van Sint-Pieters gestuurd. Het doel van deze zendingen was om het antwoord van het kapittel in verband met de meningsverschillen over de unie van Sint-Niklaas en Sint-Veerle te bezorgen¹⁴⁷⁸. In juni 1590 werd hij door het kapittel verschoond van het frequenteren van het koor omwille van zijn hoge leeftijd en zwakke gezondheid¹⁴⁷⁹. Tijdens zijn carrière als kanunnik introduceerde hij meermaals nieuwe kapelannen in de kerk, met name Jacobus Oosterlynck, Georgius vanden Berghe, Georgius Zoethelene en Daniel de Dondere¹⁴⁸⁰. Hij trad op als *cotidianist* in 1585-1592 en aanwezig bij de algemene kapittelvergaderingen van 1585 tot 1591¹⁴⁸¹. In 1588-1590 was hij auditeur van de *cotidianerekeningen*, van de rekeningen van de vacante kapelanjien in 1589, van de kerkfabriek in 1587-1588, van de kleine leden in 1587-1589 en van de kelders, winkels en huishuren in 1585-1586 en 1588-1592¹⁴⁸².

Naast zijn prebende in Sint-Veerle bezat Grenier ook enkele andere beneficijs. Zo was hij deken van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk en pastoor van de Sint-Michielskerk te Gent¹⁴⁸³. In 1553 trad ene Lieven Grenier op als ontvanger van de Gentse

¹⁴⁷⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 23 r°.

¹⁴⁷⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 120 r°.

¹⁴⁷⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 31 v°.

¹⁴⁷⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 122 v°.

¹⁴⁷⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 47 r°-48 v°.

¹⁴⁷⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, 59 r°, 79 r°.

¹⁴⁸⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 26 r°, 32 r°, 35 v°.

¹⁴⁸¹ RAG, SV, nrs. 23-24; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 9 v°, 17 v°, 28 r°, 37 v°-38 r°, 48 v°-49 r°, 57 r°, 67 r°.

¹⁴⁸² RAG, SV, nrs. 16, 23, 52, 70; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 28 r°, 38 v°-38r°, 49 r°.

¹⁴⁸³ P. Gimblet, *Den Vlaemschen indicateur ofte aenwyzer der wetenschappen en vrye-konsten. Met octroy exclusif van zyne majesteyt den keyzer en koning, voor zyne Nederlanden*, XIII, Gent, 1785, p. 321.

abdij van Nieuwenbos¹⁴⁸⁴. Hij wordt verder geciteerd als bemiddelaar voor de pastoor van Sint-Maartens Ekkergem, die na de herovering van Gent op de calvinisten elders de mis wenste op te dragen omwille van de vernielingen die aan zijn eigen kerk waren toegebracht. Eerst celebreerde hij in de kapel van Poortakker, maar toen hij gebruik wilde maken van de kerk van het Rijke Gasthuis werd dit hem niet toegestaan. Pas na tussenkomst van Grenier, zelf oud-zielzorger van de Sint-Maartensparochie, kon de overste van het hospitaal worden overtuigd dat de pastoor hier wel degelijk recht op had¹⁴⁸⁵. Door de pastoors, kerkmeesters en notabelen van de Sint-Niklaasparochie werd in 1584 – in volle onderhandeling voor een eerste translatie – geïnsinueerd dat hij zich had ingelaten met ketterse praktijken, in een poging hem te compromitteren om hun doel, namelijk een verhuis naar de Sint-Niklaaskerk, gerealiseerd te zien¹⁴⁸⁶. Er mag immers worden verondersteld dat Grenier als pastoor van de Sint-Michielskerk meer voelde voor een translatie van de collegiale naar zijn ‘andere’ parochie. Het feit dat hij bij de twisten die er waren tussen kerk en kapittel tijdens de eerste cohabitatie werd ingeschakeld als onderhandelaar, lijkt dan ook een bijkomend zenuwpunt in de verhoudingen bloot te leggen.

Livinus Grenier overleed op 7 april 1592, op 82-jarige leeftijd. Hij was gedurende 34 jaar priester geweest en overleed in de hoedanigheid van pastoor van Sint-Michiels en kanunnik van Sint-Veerle, aldus het grafschrift op zijn blauwstenen muurzerk in zijn parochiekerk¹⁴⁸⁷. Dit betekent niet alleen dat hij pas op 48-jarige leeftijd de wijding had ontvangen, maar ook dat hij al een zeventiger was toen hij de pastoorsprebende in de Sint-Veerlekerk ontving.

Cornelius de Vlaminck

Cornelius de Vlaminck ontving zijn prebende op 30 oktober 1592, toen hij nog pastoor was te Bazel in het Waasland¹⁴⁸⁸. Begin november kondigde hij aan vanaf Kerstmis te zullen resideren¹⁴⁸⁹. Op 4 juni 1593 presenteerde hij zich voor strikte residentie vanaf het vigilie van Sint-Jan-Baptist (23 juni) tot en met Sint-Apollonia (9 februari). Na afloop van deze periode werd hij door het kapittel van zijn residentieplicht ontheven¹⁴⁹⁰. De

¹⁴⁸⁴ J. Duverger, “Enkele aantekeningen betreffende de Gentsche Middelnederlandsche literatuur”, in *Album prof. dr. F. Baur*, deel II, Brussel, 1948, p. 229.

¹⁴⁸⁵ J. de Saint Genois, Ph. Blommaert, *Graf- en gedenkschriften der provincie Oost-Vlaanderen. Eerste reeks. Parochiekerken: Gent*, I, Gent, 1865, p. 4.

¹⁴⁸⁶ AAM, Officialiteit, nr. 1456.

¹⁴⁸⁷ *Ibidem*, p. 184. In deze publicatie werd ook een afbeelding van zijn wapenschild opgenomen.

¹⁴⁸⁸ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r°. Dit gebeurde mogelijk op pauselijke voordracht, cf. RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 84 v°.

¹⁴⁸⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 86 v°.

¹⁴⁹⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 89 r°, 91 v°.

Vlaminck had in Leuven gestudeerd, waar hij in 1568 in de *artes* promoveerde als lid van de pedagogie “de Burcht” (ook wel “het *Castrum*” genoemd)¹⁴⁹¹.

Tijdens de rekenjaren 1593-1594, 1596-1597 en 1598-1599 droeg hij telkens een jaar lang de eerste dinsdagse mis op in de kapelanijen van Adrianus Snick, Simon de Moor en Jacobus Brant¹⁴⁹². De Vlaminck was aanwezig bij de algemene kapittelvergaderingen van 1594 tot 1599¹⁴⁹³. Tijdens de jaren 1593-1599 had hij recht op uitdelingen van de *cotidiane*¹⁴⁹⁴. Hij trad ook op als auditeur van de rekeningen van de kleine leden (1594-1596, 1598-1599), van de *cotidiane* (1595), van de rekening van de deken en het kapittel (1596), de vacante kapelanijen (1595) en de kerkfabriek (1595, 1597-1599)¹⁴⁹⁵. De rekeningen van winkels en huishuren stelde hij op van 1594 tot 1599¹⁴⁹⁶. Tijdens de jaren 1596 en 1597 was hij *promotor capituli*, in 1598 en 1599 viceproost¹⁴⁹⁷. In februari 1597 werd hem toegestaan om de metten en completen over te slaan, ten behoeve van zijn studie¹⁴⁹⁸. Hetzelfde jaar werd hem opgedragen aan kanunnik Warnier de statuten voor te lezen (wellicht uit hoofde van zijn taak als *promotor*), in het bijzonder de passages die zijn prebende met kapelanij van het *castrum* aangingen¹⁴⁹⁹. Ook werd hij in september 1597 door de Raad van Vlaanderen verzocht om gedurende drie weken “*niet onder het volck te converseren*” omwille van zijn aanwezigheid (als pastoor?) in het sterfhuis bij het overlijden van de dochter van Jan vander Haghen¹⁵⁰⁰.

Op 29 oktober 1599 werd hij tot *foraneus* uitgeroepen door het kapittel en kreeg zijn beneficie de status van ‘gedeserteerd’. De reden hiervoor was zijn aanvaarding van een pastoorsfunctie met *cura* te Cassel¹⁵⁰¹. Er werden twee tijdelijke vervangers aangesteld, kanunnik Egidius Warnier en kapelaan Johannes van Butsele. Hijzelf had van Butsele in februari 1595 voorgedragen voor een kapelanij in de kerk¹⁵⁰². Op 20 juni 1600 permuteerde hij zijn beneficie officieel voor de kapelanij van “de lange Moeder Gods” in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge¹⁵⁰³.

¹⁴⁹¹ E.-H.-J. Reusens, « Promotions de la faculté des arts de l’université de Louvain », 1428-1707, *ASHEB*, V, p. 403.

¹⁴⁹² RAG, SV, nr. 70.

¹⁴⁹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 92 v°, 93 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 5 r°, 13 r°, 23 r°-24v°, 32 r°.

¹⁴⁹⁴ RAG, SBB, serie SN, nrs. 300, 301, 302; RAG, SV, nr. 37, f° 32 v°.

¹⁴⁹⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 92 v°-93 r°, 96 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 23r°-24 v°, 32 r°; RAG, SBB, serie SN, nrs. 15, 16, 24, 70, 300.

¹⁴⁹⁶ RAG, SV, nr. 52.

¹⁴⁹⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 5 r°, 17 v°, 32 r°; RAG, SV, nr. 23 r°-24 v°.

¹⁴⁹⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 12 v°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 128 r°-129 v°.

¹⁴⁹⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 19 v°.

¹⁵⁰⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 20 r°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 37 r°.

¹⁵⁰¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 38 v°.

¹⁵⁰² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 96 r°.

¹⁵⁰³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 44 v°.

Johannes van Butsele

Johannes van Butsele was in feite geen pastoor van de Sint-Veerlekerk, zoals we eerder al aanhaalden. Hij nam de *cura* slechts tijdelijk waar als vervanger, van 29 oktober 1599 tot Sint-Jansmis (24 juni) 1600, samen met kanunnik Egidius Warnier¹⁵⁰⁴. Hij werd aangeduid als priester en *magister*¹⁵⁰⁵. Het is niet duidelijk wat precies de redenen waren (ervaring of misschien een poging tot ‘gedwongen’ residentie?) om hem als tijdelijke co-pastoor van het kapittel aan te stellen. In ieder geval is het opmerkelijk dat hij als kapelaan hiervoor werd uitgekozen, en niet één van de andere kapittelheren.

In juni 1586 had hij de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna ontvangen, in ruil voor een beneficie als diaken te Eine¹⁵⁰⁶. Zeker na enkele jaren werd duidelijk dat van Butsele geen bijzonder aanwezige geestelijke zou zijn. Hij werd – voor zover we konden nagaan – een eerste maal tot de orde geroepen in juli 1589. De kapittelheren droegen de kerkbaljuw op hem aan te sporen te reageren op zijn herhaalde afwezigheid in het koor. Een maand later legde het kapittel hem opnieuw zijn frequente afwezigheden bij het officie voor, waarop hij argumenteerde dat verschillende bezigheden hem weghielden. Hij beloofde in de toekomst het koor te frequenteren¹⁵⁰⁷. Nog een maand later, begin september, werden aan hem als terechtwijzing de statuten voorgelezen, in het bijzijn van de andere kapelannen. Voornamelijk de passages die stelden dat hij uit hoofde van zijn beneficie lijfelijk diende aanwezig te zijn bij de getijden en andere diensten, waren van belang¹⁵⁰⁸. Deze publieke terechtwijzing maakte schijnbaar weinig blijvende indruk. In mei 1592 werd hij door het kapittel veroordeeld: hij kreeg een boete van 18 lb. par. opgelegd wegens afwezigheid tijdens de officies op zon- en feestdagen. Als hij in het toekomende jaar nog afwezig zou zijn op de genoemde dagen, moest hij zich hiervoor op voorhand verantwoorden, zoniet zou hij worden gestraft¹⁵⁰⁹. In 1595 werd hij als “*capellanus foraneus*” omschreven en moest hij voor het kapittel verschijnen omwille van zijn residentie op twee plaatsen, namelijk te Heusden en Gent¹⁵¹⁰. In 1596 verzocht hij het college officieel om afwezig te mogen zijn om buiten Gent de *cura animarum* waar te nemen. Als tegemoetkoming moest hij het kapittel het volgende jaar 2 lb. vl. betalen, vanaf Sint-Jansmis¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 38 v°.

¹⁵⁰⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 39 v°.

¹⁵⁰⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 21 r°.

¹⁵⁰⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 21 v°.

¹⁵⁰⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 51 r°-v°. RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 124 v°.

¹⁵⁰⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 127 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 83 r°-v°.

¹⁵¹⁰ Zie ook “Heusden”, in F. De Potter, F. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, III, Gent 1866, p. 38, die de aanvang van zijn pastoraat in Heusden precies in 1595 situeert.

¹⁵¹¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 35 r°, RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 6 v°.

Meteen na het aflopen van zijn tijdelijke zielzorgfunctie voor het kapittel, liet hij de collegiale weten dat hij het komende jaar, tot Sint-Jansmis 1601, de *cura* van Heusden zou bedienen. Hij wenste een regeling te treffen over zijn residentie, die bestond uit een vergoeding ten voordele van de kerkfabriek van het kapittel¹⁵¹². Dit viel echter niet bij iedereen in goede aarde: in november 1601 trokken de proost en kanunniken Warnier en Boterdaele naar de bisschop om de dispensatie die hem was verleend, te bespreken. Volgens de statuten was dit immers niet toegestaan en was een dergelijke gang van zaken evenmin conform de algemene canonieke regels¹⁵¹³. Ondanks zijn veelvuldige absenteïsme wist hij tijdens de periode 1588-1589, 1592-1597 en 1599-1602 niettemin inkomsten te genereren uit de *cotidiane*, wat betekent dat hij niet altijd afwezig was¹⁵¹⁴. Tijdens de jaren 1593, 1596, 1598 en 1599 was hij ook auditeur van de rekeningen van de *cotidiane*, jaargetijden en lucratieven¹⁵¹⁵.

Na het overlijden van kanunnik Petrus van Loo bezorgde hij begin juni 1604 een inventaris waarvan hij stelde dat ze door de overledene zelf was opgesteld en zijn testament bevatte¹⁵¹⁶. Enkele weken later nam het kapittel van hem een vergulde zilveren beker terug, die was gevonden in de kist van van Loo, en die ter herinnering in de sacristie van de kerk werd geplaatst¹⁵¹⁷. Uit de kapittelakten blijkt niet heel duidelijk wat precies de rol van van Butsele in deze aangelegenheid was, en of de beker onterecht in zijn bezit was gekomen. De eerdere vermaning van deken van Steelant in dezelfde kwestie (*ut supra*), doet vermoeden dat de afhandeling van deze nalatenschap in ieder geval voor beroering zorgde. In 1605 trad hij op als testamentuitvoerder van kanunnik-pastoor Andreas vander Beken¹⁵¹⁸.

De kapelanij bij het altaar van Sint-Anna die hij bezat, werd na zijn overlijden begin 1606 uitgedoofd. De opbrengsten ervan werden aangewend voor het verhogen van de prebenden van kanunniken Jaddaert en de Buck, ter waarde van 5 lb. vl. en met last van één mis per week. Verder ging 4 lb. vl. per jaar naar de kleine *cotidiane* (kanunniken en kapelanen). De rest werd gebruikt voor het *member* van de *mercenarii*, dat de administratie over deze inkomsten kreeg en jaarlijks instond voor de uitbetaling aan de twee voornoemde prebenden en de *cotidiane*. Uit de opbrengsten van het eerste jaar (ter waarde van 200 lb. Vl.) moest een beker voor de kerk worden gemaakt¹⁵¹⁹.

¹⁵¹² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 45 r°.

¹⁵¹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 69 r°-v°.

¹⁵¹⁴ RAG, SBB, serie SN, nrs. 298, 299, 300, 301, 302, 304; RAG, SV, nr. 37.

¹⁵¹⁵ RAG, SBB, serie SN, nrs. 299, 300, 301, 302.

¹⁵¹⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 16 r°.

¹⁵¹⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 118 r°.

¹⁵¹⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 140 v°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 39 r°.

¹⁵¹⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 39 v°. Zie in verband hiermee ook ARA, Geheime Raad, Spaanse periode, nr. 1141.

Andreas vander Beken

Andreas vander Beken kreeg een collatiebrief voor de pastorale prebende met *cura* van de proost van Sint-Veerle. Op 20 juni 1600 verzocht hij het kapittel om hiervan in het bezit te worden gesteld. Hij had de prebende gepermuteerd met Cornelius de Vlaminck voor de kapelanij “de langhe moeder Gods” in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Brugge¹⁵²⁰. In september van datzelfde jaar bezorgde de proost hem ook de titel van viceproost¹⁵²¹. Als ‘jongste’ of meest recente kanunnik, introduceerde hij de kapelannen Johannes Meganck, Cornelius Dhont en Johannes Dughelaere in het bezit van hun kapelanij tijdens de jaren 1600-1601¹⁵²². Vander Beken was aanwezig op alle algemene kapittelvergaderingen tijdens zijn kanonikaat en werd ieder jaar in de *cotidianerekeningen* vermeld¹⁵²³. Hij trad op als auditeur van de rekeningen van de kerkfabriek (1601-1602, 1605), van de goederen *Remanet* (1601, 1603), van de huizen en huren (1601, 1604) en was verder ontvanger van de kelder (1601-1602, 1605) en van de huizen en huren (1602, 1603-1604)¹⁵²⁴. Van 1601 tot 1603 was hij kerkfabriekmeester, in de jaren 1602-1603 *promotor* en van 1602 tot aan zijn dood *cantor*¹⁵²⁵. In juni 1603 vaardigde het kapittel hem af om te onderhandelen met Gillis Bonjours over diens zoon Gilleken, die kandidaat-koraal was, wellicht vanuit zijn positie van *cantor*¹⁵²⁶. Twee jaar later was hij aanwezig bij verkiezing van deken Jaddaert¹⁵²⁷.

In 1605 werd hij voor het zingen van de hoogmis gedurende twee halve jaren vervangen door Daniel de Buck¹⁵²⁸. Hij overleed omstreeks 5 augustus 1605 en werd begraven de daaropvolgende dinsdag (9 augustus) om acht uur. Johannes van Butsele en Johannes Plasschaert werden aangesteld tot testamentuitvoerders¹⁵²⁹. In zijn testament liet hij optekenen dat een nieuw graf moest worden gemaakt voor de kanunniken, wellicht omdat het vroegere door de vernieling van de kerk was vernietigd. Op 7 oktober werden kanunnik Goossens en de deken afgevaardigd om dit graf te inspecteren¹⁵³⁰. Uit een notitie in de kapittelakten blijkt dat in februari van 1606 nog niet alle kosten waren betaald: de deken werd verzocht om het geld uit het sterfhuis te gebruiken om de begrafenisrechten te betalen en de koster te vergoeden voor het

¹⁵²⁰ RAG, RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 44 v°.

¹⁵²¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 131 v°.

¹⁵²² RAG, SBB, serie SN, nr. 166 47 r°, 54 r°, 68 r°

¹⁵²³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 59 r°-v°, 79 r°-81 v°, 97 r°-98 r°, 114 v°-116 r°, 134 r°; RAG, SV, nrs. 25, 37.

¹⁵²⁴ RAG, SV, nrs. 16, 54, 152; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 59 r°-v°, 79 v°-81 r°, 97 r°-98 r°, 141 v°,

¹⁵²⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 79 v°-81 r°, 97 r°-98 r°, 134 v°-135 v°.

¹⁵²⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 101 r°.

¹⁵²⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 130 r°.

¹⁵²⁸ RAG, SV, nr. 54.

¹⁵²⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 39 r°.

¹⁵³⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 142 v°.

kleden van het lijk. Verder was ook zijn misstichting (met brood en wijn) financieel nog niet afgehandeld, evenals het kanunnikengraf dat hij had laten verordenen¹⁵³¹.

Simon de Moor

Alvorens toe te treden tot het college van kanunniken, kwam Simon de Moor eerst als kapelaan in de kapittelkerk terecht. Begin juni 1589 werd hij kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw¹⁵³². Op dat ogenblik was hij ook pastoor van Zwijnaarde¹⁵³³. In 1601 presenteerde hij zich voor residentie, maar vroeg meteen dispensatie op zon- en feestdagen omwille van zijn voornoemd pastoorsambt. De andere dagen zou hij het koor wel frequenteren. In ruil voor deze gunst betaalde hij de som van 9 florijnen¹⁵³⁴.

In juni 1606 werd hij door proost de Meyere gecollateerd als kanunnik, door permutatie van zijn kapelanij in Sint-Veerle en die van Sint-Jacob in de Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk¹⁵³⁵. Iets meer dan een half jaar later had hij zijn residentieplicht volbracht en verzocht hij het kapittel hiervan te worden ontslagen¹⁵³⁶. De Moor nam regelmatig diensten waar in de vacante kapelanijen en predikte zeker sinds 1609 de zondagse sermoenen¹⁵³⁷. Hij was auditeur van de Sint-Annakapel (1609), de kerkfabriek (1612-1614), de *cotidiane* (1610), de vacante kapelanijen (1608), de goederen *Remanet* (1607-1611) en de huishuren (1609, 1613)¹⁵³⁸. Verder trad hij ook op als kerkfabriekmeester (1607-1608, 1611) en *promotor* (1607-1608)¹⁵³⁹. Deze laatste functie bekleedde hij wellicht ook al in 1606, toen hij door de deken werd gevraagd om kapelaan Antonius de Buck te waarschuwen dat hij onder het zingen van de metten pauzes moest houden tijdens de psalmen, zoals bepaald door de statuten¹⁵⁴⁰. In 1611 kwam het tot een conflict met dezelfde deken, over het schema van de diensten (dat voor hem en de missen die hij waarnam wellicht ongunstig uitkwam)¹⁵⁴¹. In de aanloop naar de translatie werd in de kapittelvergadering van 7 maart 1614 gesteld dat hij zijn pastoorsprebende mocht behouden, mits residentie¹⁵⁴².

¹⁵³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 149 v°.

¹⁵³² RAG, SBB, serie K, nr. 2300, nr. 57.

¹⁵³³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 50 r°.

¹⁵³⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 61 v°.

¹⁵³⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 157 v°-158 r°, 178 r°.

¹⁵³⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 177 r°.

¹⁵³⁷ RAG, SV, nr. 17, nr. 155

¹⁵³⁸ RAG, SV, nrs. 17, 25, 54, 60; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 176 v°.

¹⁵³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 8 r°, 36 r°, 164 v°.

¹⁵⁴⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 166 v°.

¹⁵⁴¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 148 r°.

¹⁵⁴² RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 48 v°. Zie hoofdstuk 1 voor de precieze regeling met betrekking tot deze prebende.

Context en vaststellingen

De pastoors over wie meer dan wat basisgegevens werden gevonden, vertonen enkele interessante gelijkenissen. Zo had het merendeel de priesterwijding ontvangen (wat vereist was voor de prebende in kwestie) en traden ze wel vaker op als vertegenwoordigers van of in naam van het kapittel. Eén pastoor werd zelfs nadrukkelijk als viceproost aangeduid. Van een andere kunnen we vermoeden dat hij een wellicht niet onbelangrijke rol speelde in de onderhandelingen voor de eerste translatie, waardoor hij ook in opspraak werd gebracht. Hoger haalden we reeds aan dat de pastoor-kanunniksprebende in Sint-Veerle door de proost werd begeven. In dit geval stelde deze dus een spreekwoordelijke rechterhand aan buiten de deken, die de dagelijkse leiding over het college had. Bijna zonder uitzondering namen de pastoors-kanunniken administratieve functies in het kapittel voor hun rekening, als ontvanger of auditeur van de rekeningen van de *members*. Ze waren doorgaans op post op de algemene kapittelvergaderingen, ook al bezaten ze elders (vooral in en rond Gent) eveneens beneficies en hielden ze zich niet aan hun strikte residentieplicht. Een gegeven dat hierbij in het oog springt, is dat het in het merendeel van de gevallen om pastoorsbeneficies ging, waaraan dus eveneens een zielzorgfunctie was verbonden. Het staat buiten kijf dat de “andere” parochies waaraan de kanunniken-pastoors waren verbonden groter en lucratiever waren dan deze van Sint-Veerle. De mogelijkheid dat een acuut priestertekort aan het einde van de 16de eeuw voor deze situatie verantwoordelijk was, is wellicht niet meteen aan de orde. In een dergelijk geval zouden de *acta capituli* hier immers naar alle waarschijnlijkheid melding van hebben gemaakt. Opmerkelijk is verder dat meer dan één kanunnik-pastoor tot *promotor capituli* werd aangesteld en in die hoedanigheid toezag op het correct en zedelijk gedrag van zijn collega's. Over hun studies bezitten we geen nadere gegevens. Van slechts pastoor-kanunnik de Vlaminck weten we dat hij *magister* in de *artes* was en vele jaren na het afronden van deze opleiding van diensten werd vrijgesteld omwille van een studie. Helaas is niet duidelijk om wat voor bijkomende studie het ging.

3.2.3.1.4 Kapelannen van het *castrum* van Sint-Veerle

Bij dit onderdeel gelden dezelfde opmerkingen die reeds onder bij de bespreking van de pastoors werden geformuleerd.

Petrus vander Hane

Petrus vander Hane werd voorgedragen voor zijn kanunniksprebende door de graaf en ontving deze op 11 september 1443. Hij liet zich hiervoor vertegenwoordigen door Johannes de Meyere, pastoor van de Gentse Sint-Michielskerk¹⁵⁴³. Verder komt hij als lid van de broederschap van Sint-Barbara in de Sint-Veerlekerk voor van 1453 tot 1510. Wellicht overleed hij tijdens dit laatste jaar, want in de rekeningen voor 1509-1510 werd een requiemmis voor zijn nagedachtenis genoteerd¹⁵⁴⁴. Zijn beneficie werd om onbekende redenen beëindigd op 28 juni 1499¹⁵⁴⁵.

Petrus de la Trémoille

Het is niet bekend op welke datum Petrus de la Trémoille toetrad tot de collegiale. Op 14 februari 1419 werd hij “*nobilis et circumspectus vir*” vermeld als kapelaan van het *castrum* en kanunnik van Onze-Lieve-Vrouw in Doornik. De inkomsten van de castrale kapelanij bedroegen op dat ogenblik zo’n 200 kronen¹⁵⁴⁶. De la Trémoille overleed vóór 11 september 1443¹⁵⁴⁷. Zoals de hiervoor vermelde notitie doet uitschijnen, was hij van adellijke afkomst. Vermoedelijk was hij lid van of verwant aan de familie van de heren van Dours¹⁵⁴⁸. Een naamgenoot van hem, Pierre de la Trémoille, trad in dienst van Filips de Stoute op als kamerheer en schildknaap, vanaf 1396-1397 ook als raadsheer¹⁵⁴⁹. “Onze” Petrus werd ofwel door hertog Jan, ofwel door zijn vader Filips voorgedragen

¹⁵⁴³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 11.

¹⁵⁴⁴ RAG, SBB, serie S, nrs. 216, 227.

¹⁵⁴⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 41.

¹⁵⁴⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 112 v°-113 r°.

¹⁵⁴⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 11.

¹⁵⁴⁸ L. Morery; *Le grand dictionnaire historique ou le melange curieux de l'histoire sacrée et profane*, IV, Paris, 1707, p. 808.

¹⁵⁴⁹ Onder meer het feit dat deze Pierre werd geboren in 1347 sluit een identificatie als de Petrus van het Sint-Veerlekapittel uit. C. Chattaway, *The Order of the Golden Tree. The Gift-Giving Objectives of Duke Philip the Bold of Burgundy*, Turnhout, 2006, p. 181 (Burgundica, 12). Deze Pierre voerde in opdracht van de hertog ook talrijke ambassades uit. Tussen 1384 en 1413 trad hij op als gezant van de hertog in tal van diplomatieke kwesties. Hij werd daarin sommige keren bijgestaan door hoge raadsheren als Thierry Gherbode, Jean de Thoisy (bisschop van Doornik) en Hendrik Goethals (*ut supra*). De inhoud van zijn opdrachten behelsde zowel financiële, politiek-economische en militaire kwesties als geheime missies. Ook onder Filips’ opvolger, Jan zonder Vrees, bleef Pierre de la Trémoille in functie als raadsheer en kamerheer. C. De Borchgrave, *Diplomaten en diplomatie onder hertog Jan zonder Vrees. Impact op de Vlaamse politieke situatie. Bijlagen*, Brussel, 1992, p. 126-130.

voor de castrale prebende in Sint-Veerle. Het feit dat het precies de kapelanij van het *castrum* betrof, versterkt het vermoeden van verwantschap met de hoveling Pierre. In 1388 was een andere vermoedelijke verwant van hem, Louis de la Trémoille, onder invloed van Filips de Stoute tot bisschop van Doornik aangesteld, waar Petrus zoals hoger vermeld kanunnik was¹⁵⁵⁰.

Egidius Warnier

Egidius Warnier werd kanunnik van Sint-Veerle en kapelaan van het *castrum* in 1570¹⁵⁵¹. Vanaf 1584 (het 'beginpunt' van de bewaarde kapittelakten), weten we dat hij regelmatig optrad voor het kapittel. Zo was hij degene die samen met deken van Steelant werd afgevaardigd om te overleggen met de Raad van Vlaanderen over de kwestie Serlippens (cf. van Steelant)¹⁵⁵². Ook bij het overleg met het Sint-Baafskapittel in verband met een translatie was hij present, net als bij de bijeenkomsten met de (afwezige) proost van Sint-Veerle en de verantwoordelijken van de Sint-Michiels- en Sint-Niklaasparochie in 1584 en 1585¹⁵⁵³. Ook in andere aangelegenheden, zoals overleg in verband met de stichting van wijlen deken van Ideghem, werd hij samen met de deken afgevaardigd¹⁵⁵⁴.

Op 30 januari 1585 besliste de kapittelvergadering dat hij "van de zijde van de deken naar de zijde van de proost" moest overgaan¹⁵⁵⁵. Dit had vermoedelijk te maken met zijn aanstelling tot viceproost een jaar eerder. Wellicht wilde men hem aan de kant van de proost in het koor installeren, om zo diens afwezigheid te compenseren. Warnier bleef viceproost tot 1597¹⁵⁵⁶.

¹⁵⁵⁰ Louis de la Trémoille was een raadsheer van zowel de hertog van Bourgondië als de Franse koning. V. Tabbagh, « Pouvoir épiscopal et pouvoir ducal dans les états des ducs Valois de Bourgogne », in J.-M. Cauchies (ed.), *Hommes d'Église*, p. 18 ; M. Maillard-Luypaert, « Entre soustraction et restitution d'obédience : les relations « douces-amères » de Pierre d'Ailly, évêque de Cambrai, avec ses « proches » (1398-1408) », in A. Marchandise, J.-L. Kupper, *A l'ombre du pouvoir. Les entourages princiers au Moyen Âge*, Liège, 2003, p. 14 ; J. Pycke, « De Louis de la Trémoille à Ferry de Clugny (1388-1483) : cinq évêques tournaisiens au service des ducs de Bourgogne », in J. Dumoulin, J. Pycke (eds.), *Les Grands Siècles de Tournai (12e-15e siècles)*, Tournai-Louvain-la-Neuve, 1993, p. 209-237. Ph. Contamine, « La Trémoille », *Lexicon des Mittelalters*, V, 1991, kol. 1748-1750.

¹⁵⁵¹ RAG, SV, nr. 87, f° 6 r°.

¹⁵⁵² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 7 v°.

¹⁵⁵³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 3 v°, 10 r°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 117 v°-118 r°.

¹⁵⁵⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 9 r°.

¹⁵⁵⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 14 r°;

¹⁵⁵⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 119 r°-120 v°, RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 1 v°, 17 v°, 37 v°-38 r°, 48 v°-49 r°, 57 v°, 58 r°, 67 r°, 80 r°-v°, 88 v°, 92 v°, 93 r°, 96 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 13 r°, 32 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 198.

Samen met deken van Steelant kreeg hij de taak om de kapittelstatuten aan hun conformiteit met de decreten van het Concilie van Trente te toetsen¹⁵⁵⁷. In 1586 nam hij de diensten waar van de sacerdotale prebende van de afwezige Gerardus Mayaert. Aangezien hij ook priester was, werd hij hiervoor geschikt bevonden¹⁵⁵⁸. Uit het resolutieboek van de Sint-Niklaaskerk blijkt dat hij in 1587 een koraal genaamd Thomaes van dezelfde parochie onder zijn hoede had genomen. De kostprijs bedroeg 50 gulden, die betaald werd door de ontvanger van het kapittel. Aansluitend werd echter te kennen gegeven dat de collegiale over onvoldoende middelen beschikte om de tafelkosten van de jongen nog een jaar langer te vergoeden¹⁵⁵⁹. Twee jaar later, in februari 1589, werd Warnier opnieuw naar de Sint-Niklaaskerk gestuurd voor onderhandelingen over een eventuele unie¹⁵⁶⁰. Ook in 1590, 1602 en 1604 speelde hij een rol bij initiatieven en onderhandelingen in verband met de herstelling van de oude Sint-Veerlekerk en een eventuele nieuwe translatie¹⁵⁶¹.

In 1596 werd hij aangesteld als vervanger van kanunnik Dhertoghe, die ging resideren in de Sint-Baafskathedraal. In ruil voor het overnemen van zijn diensten kreeg hij ook de inkomsten uit diens subdiaconale prebende¹⁵⁶². Als viceproost stelde hij de nieuw verkozen proost Nicolaus Fierens in 1597 in het bezit van zijn rechten en installeerde hij hem in het koor¹⁵⁶³. Ook bij de verkiezing van deken Jaddaert in 1605 was hij aanwezig¹⁵⁶⁴.

Samen met Johannes van Butsele werd hij van 29 oktober 1599 tot 24 juni 1600 aangesteld als plaatsvervangend pastoor van de Sint-Veerleparochie (zie 3.1.3.3). De Vlaminck had hem twee jaar eerder de statuten voorgelezen, *ut supra*.

Op 13 maart 1612 resigneerde hij als grafelijk kapelaan, om diensten in de kapelanij van het Heilig Kruis in Vrasene waar te nemen¹⁵⁶⁵. Hoger haalden we al aan dat de kanunniksprebende en waardigheid van kapelaan van het *castrum* ten tijde van de bediening door Warnier lijkt te zijn ontdubbeld (zie 3.1.3.3). Uiteindelijk zou het Alexander Ballet zijn die hem officieel opvolgde¹⁵⁶⁶. Warnier overleed in 1613¹⁵⁶⁷. In zijn

¹⁵⁵⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 17 v°.

¹⁵⁵⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 18 r°.

¹⁵⁵⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 2 r°.

¹⁵⁶⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 44 v°.

¹⁵⁶¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 133 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 61 v°, 85 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 78 r°-v°, 118 v° Zie hiervoor ook de bespreking van deken Adrianus van Steelant. Hij werd bijvoorbeeld ook mee afgevaardigd naar de Statenvergadering.

¹⁵⁶² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 3 v°, 7 r°.

¹⁵⁶³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 16 r°.

¹⁵⁶⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 130 r°.

¹⁵⁶⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 156 r°-v°; RAG, SV, nr. 25, f° 67 r°.

¹⁵⁶⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 6v°; RAG, SV, nr. 25, f° 67 v°.

¹⁵⁶⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 6 v°.

hoedanigheid van viceproost werd duidelijk van hem verwacht dat hij de deken vergezelde bij activiteiten waaraan de proost diende deel te nemen, zoals onderhandelingen over de translatie. Zijn activiteit terzake legt dus evenzeer het pijnpunt bloot van de afwezige kapittelproosten, dat wellicht steeds tot hetzelfde argument, met name het ontbreken van een prebende voor de proost, kan worden teruggevoerd. Warnier trad verder ook op als *syndicus* in 1590-1591, als *promotor* in 1593-1595 en als auditeur van de rekeningen van de kerkfabriek (1587-1588, 1593, 1595), van de huishuren (1585-1595), van de *cotidiane* (1573, 1587) en van de kleine leden (1586, 1592)¹⁵⁶⁸. In 1606 was hij ontvanger van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw¹⁵⁶⁹. Hij werd door de *cotidiane* uitbetaald tijdens de jaren 1570-1577, 1585-1594, 1597-1602 en 1605-1609¹⁵⁷⁰. In 1585 en 1590 trad hij op als keldermeester¹⁵⁷¹. Hij was verder regelmatig aanwezig bij de gewone kapittelvergaderingen en woonde zeker ook de algemene vergaderingen van 1584 tot 1597 en 1599 tot 1603 bij¹⁵⁷².

Een belangrijke taak die Warnier buiten het Sint-Veerlekapittel had bezeten, was zijn aanstelling tot *provisor* van het bisschoppelijk seminarie. Hij werd in die hoedanigheid door de bisschop (op dat ogenblik Petrus Damant) geïnstalleerd in 1600 en behield de functie tot 1603-1604¹⁵⁷³.

¹⁵⁶⁸ RAG, SV, nrs. 16, 23, 52, 70; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 19 v°, 80 r°-v°.

¹⁵⁶⁹ RAG, SV, nr. 23.

¹⁵⁷⁰ RAG, SV, nrs. 23, 24, 25, 37, 71.

¹⁵⁷¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 7 r°, 62 v°.

¹⁵⁷² RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 119 r°-120 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 1 v°, 17 v°, 37v°-38 r°, 48 v°-49 r°, 57 v°, 58 r°, 67 r°, 80 r°, 88 v°, 92 v°-93 r°, 96 v°-97 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 5 r°, 13 r°, 32 r°, 43 r°, 79 v°, 97 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 198.

¹⁵⁷³ J. Roegiers, *De oprichting*, p. 75, 173. Zie ook de bespreking van deken Adrianus van Steelant.

Een collega-provisor van Warnier was zijn medekanunnik van Sint-Veerle Marcus Bardeloos. (RAG, SV, nr. 25; RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 168 r°-v°) *Magister* en priester Bardeloos was lid van de collegiale sinds 1612 en mogelijk verwant aan Carolus Bardeloos, kanunnik van Sint-Baafs en zoon van de gelijknamige raadsheer uit de Raad van Vlaanderen. (E.A. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 393-394; RAG, SBB, serie K, nr. 6130. Charles Bardeloos senior was gehuwd met Joanne Dhertoghe (misschien verwant aan kanunnik Egidius) en overleed in 1613. Hij werd begraven in de Sint-Michielskerk. Ph. Blommaert, *Inscriptions*, p. 208. Bardeloos werd in 1613 net als Warnier voordien door de bisschop aangesteld als *provisor* van het bisschoppelijk seminarie, als vertegenwoordiger van de stadsclerus. (J. Roegiers, *De oprichting*, p. 96-97, 107, 173) Opmerkelijk is dat hij in deze hoedanigheid op pad werd gestuurd om de achterstallige taksen op de *beneficia simplicia* ten voordele van het seminarie te innen. Ook het Sint-Veerlekapittel had immers verzuimd om tijdig te betalen en moest worden aangepakt. Hij zou deze functie behouden tot na 1623. Het Sint-Veerlekapittel zou zeker tussen 1613 en 1625 zijn bijdrage in deze taks niet betalen. Zie ook A. Pasture, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633): principalement d'après les archives de la nonciature et de la visite ad limina*, Leuven, 1925, p. 187.

Alexander Ballet

Alexander Ballet ontving op 20 maart 1613 een collatiebrief voor de prebende met kapelanij van het *castrum* van de aartshertogen¹⁵⁷⁴. Een dag later presenterde hij zich bij het kapittel voor strikte residentie¹⁵⁷⁵. Ballet werd in de collegiale geïntroduceerd door “*juniozem canonicus*” Marcus Bardeloos¹⁵⁷⁶. In oktober van hetzelfde jaar legde hij het kapittel een voorstel voor, waarbij hij vroeg om te kunnen genieten van de koordistributies, gemeenschappelijke goederen en andere inkomsten. In december van 1614 werd door het college besloten hiermee akkoord te gaan, in ruil voor het zingen van de hoogmis in de kapelanij van het *castrum* en het zingen van het *Angelus*, naast het afstaan van de tiende van Desteldonk¹⁵⁷⁷. Hij woonde de generale kapittels bij in 1613 en 1614 en was gedurende dit laatste jaar ook auditeur van de rekening van de huishuren¹⁵⁷⁸. Hij was verder lid van de broederschap van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk, wellicht sinds de translatie¹⁵⁷⁹.

Een andere kapelaan van het *castrum* was onder meer Johannes Braem (*cf.* dekens).

Context en vaststellingen

Ook bij deze besprekingen springen enkele zaken in het oog. Deze figuren werden weliswaar benoemd door de vorst, maar lijken desondanks niet in het bijzonder uit adellijke middens afkomstig te zijn: enkel van Petrus de la Trémoille is zijn hoge geboorte bekend. Misschien was Petrus vander Hane verwant aan de adellijke familie D'Hane, maar we beschikken niet over gegevens die dit bevestigen. Johannes Braem op zijn beurt was wellicht afkomstig uit een familie die behoorde tot de traditionele Gentse stadselite. Zoals we in tabel 37 reeds aantoonde, bleven de kapelannen van het *castrum* gemiddeld vrij lang hun titel voeren. Het beneficie van grafelijk kapelaan was met andere woorden behoorlijk stabiel. Deze stabiliteit wordt bijvoorbeeld bevestigd door de dekenverkiezing van Johannes Braem. Hij werd door zijn medekanunniken gekozen om de dagelijkse leiding in het kapittel op zich te nemen, waarmee ze blijk gaven van het feit hem bekwaam te achten voor deze taak. Een andere kapelaan van het *castrum*, Egidius Warnier, trad eind 16de eeuw ook geregeld op als vertegenwoordiger van de collegiale, in de hoedanigheid van viceproost. Het meest opvallende kenmerk dat meerdere kapelannen van het *castrum* deelden, was hun lidmaatschap van

¹⁵⁷⁴ RAG, SV, nr. 116; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 6 v°.

¹⁵⁷⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 18 v°.

¹⁵⁷⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 6 v°.

¹⁵⁷⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 30 r°, 38 r°, 69 v°-71 r°, 84 r°-85 v°; RAG; SBB; serie S, nr. 234, f° 146 v°.

¹⁵⁷⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 12 r°, 48 r°; RAG, SV, nr. 52.

¹⁵⁷⁹ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises*, II, p. 199.

broederschappen in de Sint-Veerlekerk (en na de translatie de Sint-Niklaaskerk)¹⁵⁸⁰. Het blijft evenwel onduidelijk of er een direct verband bestond met de functie van grafelijke kapelaan, hoewel dit door het feit dat het om verschillende broederschappen ging minder aannemelijk is. Waarschijnlijker is de link met de eerder vermelde stabiliteit van de functie: de kapelannen van het *castrum* waren vrij aanwezige kanunniken, die zich allicht meer verbonden voelden met de kerk en dus sneller deelnamen aan devotionele activiteiten van de confrerieën.

3.2.3.1.5 Pastoors van de Sint-Niklaaskerk

Eerder haalden we al aan dat er vreemd genoeg niet bijzonder veel pastoors van de Sint-Niklaaskerk konden worden geïdentificeerd op basis van het kerkarchief en de presentatieregisters van de Sint-Pietersabdij¹⁵⁸¹. Uit de reeks namen die we konden reconstrueren, waren er slechts een aantal waarover bijkomende informatie werd aangetroffen in de literatuur, het kerkarchief en de presentatieregisters.

Johannes de Vlieghe / Volatoris

Johannes de Vlieghe was zeker in 1383 pastoor van de Sint-Niklaaskerk en werd in die hoedanigheid aangetroffen tot omstreeks 1400¹⁵⁸². In 1401 was hij tevens deken van de christenheid van Gent. Boone suggereerde een eventueel verband met de familie de Vlieghe die deel uitmaakte van het lid van de kleine neringen¹⁵⁸³.

Magister Jan de Vlieghe was daarnaast ingeschreven als lid van de broederschap van Sint-Jacob in het gelijknamige Gentse hospitaal, meer bepaald in de afdeling van de Sint-Niklaasparochie. Hij betaalde er een doodschuld van 60 s. par. In de Sint-Niklaaskerk zelf maakte hij deel uit van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade¹⁵⁸⁴. Verder stichtte hij een jaargetijde dat werd gevierd op 5 augustus, en dat ten laste was van de pastoors van de kerk. Zelf trad hij op als testamentuitvoerder van Jacob Busteel in 1389 en Godeveert uten Hove in 1399¹⁵⁸⁵.

¹⁵⁸⁰ Dit was het geval bij drie van de vijf besproken voorbeelden. Indien Warnier niet enkel ontvanger was, maar ook lid, zelfs vier van de vijf.

¹⁵⁸¹ Een overzicht met de namen van alle door ons geïdentificeerde gebeneficieerde pastoor is te vinden in tabel 19.

¹⁵⁸² RAG, SBB, serie S, nr. 168. Hij is niet te verwarren met de Johannes Volatoris die door Strohm (weliswaar zonder bronverwijzing) werd geïdentificeerd als kanunnik van Sint-Veerle en die overleed in 1396. R. Strohm, "Magister Egardus and Other Italo-Flemish Contacts", in G. Cattin, P. Dalla Vecchia (eds.), *L'Ars Nova Italiana del Trecento VI. Atti del Congresso internazionale "L'Europa e la musica del Trecento"*. Certaldo, Palazzo Pretorio, 19-20-21 luglio 1984, Certaldo, 1984, p. 54.

¹⁵⁸³ M. Boone, *Gent*, 1989, IV, p. 10.

¹⁵⁸⁴ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 206.

¹⁵⁸⁵ M. De Smet, *Ter laevenessen*, bijlage II, deel 3, nr. 291.

Victor de Vlieghe

Een vermoedelijk familielid van de hiervoor besproken Johannes was priester Victor de Vlieghe. Volgens de Potter was hij pastoor van de Sint-Niklaaskerk in 1413 en 1433¹⁵⁸⁶. Indien beide pastoors inderdaad verwant waren, kan ook voor Victor een link met het lid van de kleine neringen worden verondersteld. Omstreeks 1430 moet er bovendien een derde de Vlieghe, een zekere Pieter, pastoor van de Sint-Niklaaskerk zijn geweest¹⁵⁸⁷. Op 3 januari 1419 schonk Victor aan Zeger vander Moere in diens hoedanigheid als ontvanger van de Heilige Geest van de Sint-Niklaaskerk een jaarlijkse rente van 15 gr., bezet op zijn huis in de Kromsteeg (de huidige Sint-Niklaasstraat, vlakbij de kerk)¹⁵⁸⁸. In 1422 stelde hij een landcijns van 2 s. groten in op een goed in de nabijgelegen Bennesteeg¹⁵⁸⁹. Net als Johannes was hij lid van de Sint-Jacobsbroederschap, als lid van de parochie Sint-Niklaas¹⁵⁹⁰. Victor de Vlieghe stichtte in de Sint-Niklaaskerk een jaargetijde dat werd gevierd op 30 juni en 15 november (respectievelijke Commemoratio Pauli en Sint-Eugenius). Deze waren ten laste van de pastoors van de kerk en de cotidianen. Qua diensten verordende hij vigilies, negen “lessen” en commendaties (gebeden voor overledenen) met koor en mis gezongen door de cotidianisten. Dubbele porties cotidianelood waren voorzien op de feestdagen van Pasen, Pinksteren, Sacramentsdag, Hemelvaart, Maria-Boodschap en Sint-Nicolaas¹⁵⁹¹.

Paulus Beye

Paulus Beye resigneerde als pastoor van de Sint-Niklaaskerk op 3 juni 1441. De verdere informatie die we over deze figuur bezitten, is de aanleiding om hem niet hier, maar onder de titel “Bisschoppelijke hovelingen en dienaren” (3.2.3.2.3) te bespreken.

Oliverus de Corte

Oliverus de Corte werd als pastoor van de Sint-Niklaaskerk vermeld in de taxatielijst van 1455, waarbij zijn beneficium werd geschat op 50 lb. Verder beschikken we niet over gegevens over deze pastoor, die als priester en *dominus* werd aangeduid¹⁵⁹².

¹⁵⁸⁶ F. De Potter, *Gent*, III, p. 505. Zie ook RAG, SV, serie vraagteken, 32.

¹⁵⁸⁷ D. Lievois, “Fruit en fruitverkopers in Gent (1357-1542)”, *HMGOG NR*, LX, 2006, p. 78.

¹⁵⁸⁸ RAG, SN, serie charters, nr. 198.

¹⁵⁸⁹ *Ibidem*, nr. 202.

¹⁵⁹⁰ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 206.

¹⁵⁹¹ M. De Smet, *Ter laevenessen*, bijlage II, deel 3, nr. 292. Net als bij de jaargetijden van Johannes de Vlieghe en Michael vander Machelt / Machtildis (*ut infra*) was er bijzondere aandacht voor de geestelijken en dienaren die bij het jaargetijde werden betrokken.

¹⁵⁹² J. Warichez, « État bénéficial », p. 12.

Michael vander Machelt / Machtildis

Net als Oliverus de Corte wordt Michael Machtildis vermeld in de taxatielijst van 1455. Ook zijn beneficium werd op 50 lb. gewaardeerd¹⁵⁹³. Priester en *magister* Machtildis permuteerde zijn beneficium op 21 april 1500 met Gossuinus de Simay voor het pastoraat te Moerbeke en de kapelanij bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk¹⁵⁹⁴. Op 13 juni 1504 werd hij kapelaan van Sint-Christina in de Sint-Janskerk, na permutatie met priester Bussardus vanden Hessche voor het pastoraat te Moerbeke¹⁵⁹⁵. Michael Machtildis was mogelijk verwant aan een andere pastoor van de Sint-Niklaaskerk, *magister* Pieter Vermachtilden, die omstreeks 1420 en 1430 door Boone en Lievois wordt geattesteerd¹⁵⁹⁶. Volgens de gegevens van Marjan De Smet stichtte Michael ten laste van de armendis een jaargetijde in de Sint-Niklaaskerk, dat werd gevierd op 9 december. Bij de herdenkingsdiensten werden negen “lessen” voorzien, en werd een *Venite*, lauden en het *Clementissime* gezongen. Naast vergoedingen voor de pastoors en kerkdienaren en de schenking van kaarsen voor het offertorium, moest aan 22 armen van de parochie een brood worden bedeed. Het jaargetijde werd zeker in 1578-1579 nog gevierd¹⁵⁹⁷. Dat Machtildis het tijdens zijn leven niet steeds nauw nam met wat men als gepast gedrag voor een geestelijke zou kunnen omschrijven, bewijst de boete van 6 lb. die hij van de officiaal van Doornik kreeg opgelegd in 1470. Op het kerkhof van de Sint-Niklaaskerk had hij een zekere Gentenaar genaamd Philippus neergeslagen, nadat die hem had betrapd op het dragen van lekenkleding¹⁵⁹⁸. Vermoedelijk moet hij toen reeds behoorlijk oud zijn geweest.

Petrus de Rest

Magister Petrus de Rest, uit het bisdom Atrecht, werd op 22 november 1459 pastoor van de Sint-Niklaaskerk, in opvolging van Willelmus Harout, met wie hij een permutatie

¹⁵⁹³ *Ibidem*, p.

¹⁵⁹⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 124 v°-125v°.

¹⁵⁹⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 136 r°. Vanden Hessche was ontvanger van de armendis van de Sint-Niklaaskerk van 1494 tot 1511.

¹⁵⁹⁶ Pieter Vermachtilden wordt onder meer vermeld in bronnen van de nering van de kaasverkopers. D. Lievois, “Fruit”, p. 78; M. Boone, *Gent*, 1988, IV, p. 10.

¹⁵⁹⁷ Het jaargetijde wordt voor het eerst vermeld in de rekeningen van 1498-1499, alsook in de rekenjaren 1499-1504, hoewel Machtildis toen zeker nog in leven was. Zie ook M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 411. Zijn opvolger als pastoor van Moerbeke (Bussardus vanden Hessche) was op dat ogenblik ontvanger van de armendis, zie noot 1595. De broodbedeling zou zijn bezet door de zus van Machtildis. M. De Smet, *Ter Laevenessen*, bijlage II, deel 3, nr. 280. Op 30 september 1579 overleed een naamgenoot van de pastoor, die werd begraven in de Sint-Niklaaskerk. Zie V. Despodt, *Dat du best*, III, 1.7/065.

¹⁵⁹⁸ M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Compotus*, II, p. 617.

aanging voor het kosterschap in “Ossthera” bij Kortrijk¹⁵⁹⁹. Op 9 maart 1462 resigneerde hij als kapelaan van het Gentse Hebberechtshospitaal¹⁶⁰⁰. Hij werd pastoor van Kemzeke op 6 september 1464¹⁶⁰¹. Op 12 februari 1470 beëindigde hij een kosterschap te Schoondijke, door permutatie voor het pastoorschap in Vrasene¹⁶⁰². Vervolgens nam hij op 7 maart 1471 een kosterschap in Vladslo aan¹⁶⁰³. Later datzelfde jaar werd hij kapelaan van Sint-Pieter in Temse¹⁶⁰⁴. Op 9 november 1473 verwierf hij de kapelanij van Sint-Cornelius in de Gentse Sint-Jacobskerk¹⁶⁰⁵. In februari 1477 werd hij kapelaan bij het altaar van het Heilig Kruis in de Sint-Janskerk, een kapelanij die hij een jaar later (op 15 januari) permuteerde voor de kapelanij van Sint-Niklaas in dezelfde kerk¹⁶⁰⁶. Hij overleed op 31 oktober 1486¹⁶⁰⁷. Op dat ogenblik bezat hij eveneens de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Sint-Jacobskerk¹⁶⁰⁸. Wellicht had hij zijn pastoorschap in de Sint-Niklaaskerk toen al opgegeven.

Ludovicus Abe

Met betrekking tot pastoor Ludovicus Abe bleef een charter bewaard betreffende de uitvoering van zijn laatste wilsbeschikking door de armenmeesters van de kerk. Hij overleed vóór 5 september 1489¹⁶⁰⁹. Het document in kwestie dagtekent van 4 januari 1488. Hiermee verordende hij gedurende twaalf jaar een wekelijkse mis op maandag in de kapel van Sint-Niklaas-ten-Poele, gelegen aan de Koornaard waar de pastoor destijds woonde. Verder wenste hij na zijn overlijden een jaar lang een donderdagse mis aan het hoogaltaar (met uitzondering van Witte Donderdag) met diakens en subdiakens en alle koorleden, te weten naast de celebrant ook de pastoors, twee *visenterers*, twee ontvangers, twee scholasters, twee kosteren, twaalf cotidianisten, een organist en orgelblazer. Allen dienden te verschijnen in habijt geschikt voor de tijd van het jaar, vóór het *Gloria*, en zich naar het graf van Abe te begeven terwijl ze de psalm *Miserere* zongen gevolgd door *de Profundis* en *Clementissimi*. Vervolgens moesten ze terugkeren naar het koor om er hun lood te ontvangen. Op zijn naamfeest, de feestdag van de Heilige Lodewijk, diende een aalmoezenbedeling plaats te vinden voor de huisarmen

¹⁵⁹⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 27 r°.

¹⁶⁰⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 35 r°.

¹⁶⁰¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 45 r°.

¹⁶⁰² RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 69 v°.

¹⁶⁰³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 73 v°.

¹⁶⁰⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 78 v°.

¹⁶⁰⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 38 r°.

¹⁶⁰⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 48 r°, 51 v°.

¹⁶⁰⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 75 v°.

¹⁶⁰⁸ RAG, SPA, reeks I; nr. 44, f° 75 v°.

¹⁶⁰⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 84 r°.

van de kerk, eveneens gedurende twaalf jaar. Verder moesten taften gordijnen of een altaarkleed worden gemaakt voor het hoogaltaar en een sierkleed voor het Sacramentshuis, uitgevoerd in lijnwaad met rode, paarse of zilveren versiersels. Na zijn overlijden diende bij de religieuzen van Melle (wellicht de priorij Onze-Lieve-Vrouw ten Hole) een uitvaart met negen “lessen” en een requiemmis te worden besteld. De armenmeesters ontvingen voor de uitvoering van deze wilsbeschikking een totaal van 21 lb. 7 s. 8 gr¹⁶¹⁰.

Petrus Hermanus

De opvolger van Ludovicus Abe was Petrus Hermanus, priester uit het bisdom Kamerijk. Hij startte zijn pastoorscarrière in de Sint-Niklaaskerk op 5 september 1489¹⁶¹¹. Voorheen was hij kapelaan geweest bij het altaar van Maria Magdalena in dezelfde kerk¹⁶¹². Sinds december 1476 was hij pastoor van Hillegem¹⁶¹³. Tot de beneficiëes die hierop volgden behoorde onder meer de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Gentse Sint-Jacobskerk in oktober 1492¹⁶¹⁴. De kosterij van Sint-Denijs-Westrem volgde op 3 juni 1496, die hij de 22ste van dezelfde maand verruilde voor een kanunniksprebende van Onze-Lieve-Vrouw in Brugge¹⁶¹⁵. Nog tijdens die maand permuteerde hij zijn pastoraat van de Sint-Niklaaskerk voor het pastoraat in Semmerzake¹⁶¹⁶. Vervolgens werd hij koster in Beveren en Temse in respectievelijk 1504 en 1505 en kapelaan in Lovendegem in 1514¹⁶¹⁷. In 1518, tenslotte, resigneerde hij als kapelaan van het Gentse Hebberechtshospitaal¹⁶¹⁸.

Gossuinus de Simay

Gossuinus de Simay was een priester uit het bisdom Doornik die op 8 oktober 1492 Florentius de Deckere opvolgde als kapelaan bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk¹⁶¹⁹. Enkele jaren nadien, op 21 april 1500, verruilde hij deze kapelanij voor de pastoorsportie van Sint-Niklaas die op dat ogenblik aan Michael Machtildis toebehoorde (*ut supra*). In de kerkrekeningen werd jaarlijks vermeld dat hij naar

¹⁶¹⁰ RAG, SN, serie charters, nr. 286.

¹⁶¹¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 84 r°.

¹⁶¹² RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 84 v°.

¹⁶¹³ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 47 v°.

¹⁶¹⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 96 v°.

¹⁶¹⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 107-108 r°.

¹⁶¹⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 108 v°.

¹⁶¹⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 136 r°, 142 r°, 167 r°.

¹⁶¹⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 181 v°.

¹⁶¹⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 96 r°.

aanleiding van het Sint-Niklaasfeest en de processie ter ere van de patroonheilige een som geld en een nieuw paar handschoenen ontving¹⁶²⁰. In de presentatieregisters van de Sint-Pietersabdij staat een notitie op datum van 17 mei 1513, die meldt dat Gossuinus resigneerde als pastoor en werd opgevolgd door Livinus Reyns, met wie hij een permutatie aanging voor de kapelanij bij het altaar van Sint-Catharina in de Sint-Janskerk, maar deze notitie werd doorstreept¹⁶²¹. Het zou daarentegen de kapelanij bij het altaar van Sint-Gerulphus in de Sint-Niklaaskerk zijn geweest, die hij met Reyns ruilde¹⁶²². In een taxatielijst van 1530 wordt hij in de hoedanigheid van kapelaan van Sint-Gendulphus vermeld, met een schatting van zijn beneficie ter waarde van 40 s.¹⁶²³. Op 29 november 1515 permuteerde hij zijn kapelanij bij het altaar van Sint-Lieven in de Sint-Veerlekerk met Walterus de Novavilla voor een kanunniksprebende in dezelfde kerk¹⁶²⁴. Op 2 mei 1524 nam hij opnieuw afstand van dit beneficie in ruil voor de kapelanij bij het altaar van Zabulo in de parochiekerk van Axel¹⁶²⁵. De Simay werd nergens met de *magistertitel* aangeduid, hoewel een gelijknamige persoon op 12 april 1466 in Leuven werd geïmmatriculeerd voor de *artes*-opleiding¹⁶²⁶.

Hoewel de Simay pas vanaf 1500 ‘officieel’ de pastoorsportie bezat, trad hij voordien al op als plaatsvervanger, bijvoorbeeld voor pastoor Petrus Hermanus in 1591¹⁶²⁷. Uit de rekening van de ontvangsten van de Gentse deken van de christenheid uit 1498-1499 komt hij naar voor als kapelaan en één van de “*officiantium taxe viceregentium*” van de Sint-Niklaaskerk¹⁶²⁸. Ook vroeger al nam hij de pastoorsfunctie waar, want op 13 oktober 1489 was hij als “*dieneere vander eender portie van der kerke parochiale van Senter Niclaus*” één van de vragende partijen bij de schepenen van de Keure voor de oprichting van een broederschap ter ere van Sint-Rochus en Sint-Antonius in de Sint-Niklaaskerk (zie 4.2.3.1)¹⁶²⁹. Eerder was hij ingeschreven als lid van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade in dezelfde kerk¹⁶³⁰. De Simay stichtte er bovendien een jaargetijde met brooduitdeling dat werd gevierd op het feest van Sint-Hubertus (3 november) en dat ten laste was van de tafel van de Heilige Geest¹⁶³¹.

¹⁶²⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 1, *passim*.

¹⁶²¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 163 v°.

¹⁶²² *Idem*.

¹⁶²³ RAG, SPA, reeks I, nr. 152, f° 79 v°.

¹⁶²⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 64-65.

¹⁶²⁵ *Ibidem*, p. 72-73.

¹⁶²⁶ J. Wils, *Matricule. II*, p. 169.

¹⁶²⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 143, f° 194 v° e.v.

¹⁶²⁸ M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 411, 416.

¹⁶²⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 143, f° 190 v° e.v.

¹⁶³⁰ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 143.

¹⁶³¹ M. De Smet, *Ter laevenessen*, bijlage II, deel 3, nr. 270.

Hubertus de Crytsche

Een tweede pastoor van Sint-Niklaas die ook een beneficie in Sint-Veerle bezat, was *magister* Hubertus de Crytsche. Hij komt in een taxatielijst uit 1496-1497 voor als pastoor van de Sint-Niklaaskerk¹⁶³². Net als de Simay ontving hij tijdens het rekenjaar 1500-1501 in die hoedanigheid een nieuw paar handschoenen naar aanleiding van de processie ter ere van de patroonheilige van de kerk¹⁶³³. Op hetzelfde ogenblik was hij als kanunnik verbonden aan het Sint-Veerlekapittel, en dit sinds 19 oktober 1490, toen hij een pastoorsportie in Maldegem permuteerde voor een prebende in de Gentse collegiale¹⁶³⁴. De Crytsche was daarenboven ook pastoor van één van de porties van de Sint-Jansparochie. Dit blijkt onder meer uit de notariële akte die op 4 januari 1500 werd opgesteld ter vaststelling van het reglement voor de zusters van Sint-Joris (augustinessen) die binnen diezelfde parochie waren gehuisvest. Bij deze gelegenheid werd hij als *magister in artibus* aangeduid¹⁶³⁵. Samen met zijn medepastoor Johannes de Fine trad hij verder ook op als notaris bij de authenticatie van getuigenissen betreffende het leven van de Heilige Coleta¹⁶³⁶. Als keizerlijk en apostolisch notaris authenticeerde hij samen met kanunnik Cornelius Voet van het Sint-Veerlekapittel een akte over de Blijde Intrede van Filips de Schone, zoals eerder reeds werd aangehaald¹⁶³⁷. Hubertus de Crytsche overleed vóór 4 april 1505¹⁶³⁸.

Livinus de Coninc

Livinus de Coninc was zeker tijdens de jaren 1512-1515 als pastoor aan de Sint-Niklaaskerk verbonden. In 1514-1515 was hij bovendien deken van de christenheid in Gent¹⁶³⁹. De Coninc was verder als lid ingeschreven in de broederschap van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk¹⁶⁴⁰.

Johannes de Wilde

Ook Johannes de Wilde combineerde zijn pastoorsbeneficie van de Sint-Niklaaskerk een tijdlang met de functie van deken van de christenheid. Hij werd pastoor op 21 juni 1513,

¹⁶³² RAG, SPA, reeks I, nr. 287.

¹⁶³³ RAG, SBB, serie SN, nr. 1.

¹⁶³⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 38.

¹⁶³⁵ Ch. Diericx, *Mémoires*, II, p. 464.

¹⁶³⁶ P. de Vaux, P. de la Roche et de Baume, *Les vies de Ste Colette Boylet de Corbie, réformatrice des frères mineurs et des clarisses (1381-1447)*, Paris, 1911, p. 201.

¹⁶³⁷ M. Rousset, *Le cérémonial diplomatique*, p. 395-399.

¹⁶³⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 47.

¹⁶³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 1.

¹⁶⁴⁰ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 215.

na permutatie voor het pastoorschap in Maldegem. Hij verwierf bij die gelegenheid ook de kosterij van Sint-Denijs-Westrem¹⁶⁴¹. Hij kwam vervolgens in de rekeningen voor als pastoor tijdens de jaren 1513-1515, 1527-1538 en 1541-1542, als deken van de christenheid in 1527-1528¹⁶⁴². In een taxatielijst van 1533 werd het beneficie van *sire* Jehan de Wilde op 40 lb. 10 s. geschat, in 1540 op 50 lb.¹⁶⁴³. Hij is wellicht dezelfde Johannes de Wilde die in 1530 de kapelanij van Sint-Joris bediende en wiens beneficie op 30 s. werd getaxeerd, aangezien deze Johannes op dat ogenblik ook deken van de christenheid was¹⁶⁴⁴. In 1540 werd hij nogmaals in die hoedanigheid vermeld. Tijdens hetzelfde jaar komt een Johannes de Wilde voor als kapelaan bij de tertianen in de Sint-Niklaasparochie¹⁶⁴⁵. De Wilde wordt nergens als *magister* vermeld, maar wel als priester afkomstig uit het bisdom Doornik¹⁶⁴⁶. Hij was binnen de Sint-Niklaaskerk lid van minstens twee broederschappen, deze van Sint-Anna en Onze-Lieve-Vrouw op de Rade¹⁶⁴⁷.

Willelmus Lievins

Willelmus Lievins was pastoor van de Sint-Niklaaskerk tijdens het rekenjaar 1542-1543¹⁶⁴⁸. Hij is misschien te vereenzelvigen met de Willem Lievins die pastoor was van de Sint-Michielskerk. Deze geestelijke diende in 1561 in opdracht van de Gentse schepenen twee vrouwen, Lynken Claeys en Tanneken Delmeere, te ondervragen over hun *heresien* en hen te overhalen terug te keren *ten rechten weghe*. Toen zijn tussenkomst niet het gewenste effect leek op te leveren, werden beide vrouwen ter dood veroordeeld¹⁶⁴⁹. Over deze figuur als pastoor van de Sint-Niklaaskerk konden uit het kerkarchief geen verdere gegevens worden achterhaald.

Egidius Nijs

Egidius Nijs wordt zeker in de periode 1543-1569 als pastoor in de rekeningen van de Sint-Niklaaskerk vermeld¹⁶⁵⁰. Hij werd vermoedelijk geboren omstreeks 1499 en

¹⁶⁴¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 164 r°.

¹⁶⁴² RAG, SBB, serie SN, nr. 1.

¹⁶⁴³ RAG, SPA, reeks I, nr. 50, p. 29, RAG, SV, nr. 88.

¹⁶⁴⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 537, f° 80 r°.

¹⁶⁴⁵ RAG, SV, nr. 88.

¹⁶⁴⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 164 r°.

¹⁶⁴⁷ P. Trio; *Volksreligie*, 1990, p. 215.

¹⁶⁴⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 1.

¹⁶⁴⁹ J.B. Cannaert, *Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen*, Gent, 1835, p. 496-497; J. Decavele, *De dageraad*, p. 452; J. Scheerder, *De inquisitie in de Nederlanden in de 16de eeuw*, Antwerpen, 1944, p. 82.

¹⁶⁵⁰ RAG, SBB, serie SN, nrs. 1, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 215, 217, 218, 220, 221, 222.

overleed in 1571¹⁶⁵¹. Na zijn dood maakte de Gentse bisschop (op 27 mei) het voornemen bekend om nog slechts één pastoorsportie in de Sint-Niklaasparochie te behouden¹⁶⁵². Hij was één van de pastoors die in het jaar 1567 in verband met de troebelen werden ondervraagd en van wie een getuigenis over deze periode bewaard bleef in het archief van de Raad van Beroerten¹⁶⁵³.

Matheus de Gaey

Matheus de Gaey was een priester afkomstig uit het bisdom Terwaan, die op 18 juni 1558 zijn pastoorsbeneficie van de Sint-Niklaaskerk ruilde voor de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor in dezelfde kerk¹⁶⁵⁴. Hij is mogelijk te identificeren als de gelijknamige auteur van de *Almanack en prognosticatie voor 1559*¹⁶⁵⁵. De Potter vermeldt de Gaey als auteur van twee (hem weliswaar onbekende) godsdienstige werkjes, één over de hulpmiddelen van de christenen tegen ketterijen en één over de wijze waarop de sacramenten van biecht en communie dienden te worden ontvangen¹⁶⁵⁶.

Zacharias Rots

Zacharias Rots treffen we voor het eerst aan in een kerkrekening van 1576-1577, waarin hij werd betaald als “gheselle vanden choir” voor het bijwonen van de poortersmis¹⁶⁵⁷. Volgens het relaas van Bernardus de Jonghe diende hij op 21 oktober 1584 zijn eerste mis als parochiepastoor op te dragen in de schipperskapel, omdat de parochiekerk op dat ogenblik nog deels als stal werd gebruikt en te zeer was beschadigd¹⁶⁵⁸. Rots zou bijgevolg de pastoor moeten zijn die in het rekest van de Sint-Niklaaskerk aan de landsheer wordt vermeld als voorbeeld van een bekwame parochieherder, die ook kamerling en klerk van de voormalige bisschop (Cornelius Jansenius) zou zijn

¹⁶⁵¹ In 1567 werd hij vermeld als “68 jaar oud”. A. L. E. Verheyden, *Het Gentsche martyrologium (1530-1595)*, Brugge, 1946, p. 35 (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, XCVI).

¹⁶⁵² Ph. Blommaert, *Vlaemsche kronijk*, p. 94; F. De Potter, *Dagboek*, p. 336.

¹⁶⁵³ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt*, New York, 2008, p. 156. Nijs getuigde onder meer over de terechtstellingen van Jooris de Guesseme, Pieter de Prince en Jan Meereghem. A. L. E. Verheyden, *Het Gentsche martyrologium*, p. 35-36. ARA, Raad van Beroerten, nr. 76, f° 291 v°.

¹⁶⁵⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, p. 59.

¹⁶⁵⁵ R. Jansen-Sieben, *Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur*, Utrecht, 1989, p. 11-13; J. Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: De almanak als lectuur en handelswaar*, Zutphen, 1999, p. 385.

¹⁶⁵⁶ F. De Potter, *Gent*, III, p. 505.

¹⁶⁵⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 1 r°.

¹⁶⁵⁸ B. de Jonghe, *Gentsche geschiedenissen*, p. 457. Dit naar het relaas van Philips de Kempnaere, zie 1.2.2, waarin hij ook wordt vermeld als voormalig koraal van Sint-Michiel.

geweest¹⁶⁵⁹. We vonden evenwel niet meteen sporen die deze identificatie ondersteunen¹⁶⁶⁰. Hij verzocht het in de Sint-Niklaaskerk residerende Sint-Veerlekapittel in 1586 om een wekelijkse beurtrol in te stellen voor de diensten bij het hoogaltaar, en dus de werklast te verdelen¹⁶⁶¹. In 1588 ontving hij van de parochie een som van 6 lb. gr. ter gelegenheid van de professie van zijn nicht Tanneke vander Cruucen. Bij deze gelegenheid werd hij als “pater Zacharias” aangeduid, wat er kan op wijzen dat hij aanvankelijk geen seculiere, maar een reguliere geestelijke was¹⁶⁶². Van pastoor Rots is bovendien geweten dat hij omstreeks 1585 een groot aanmoediger was van de organisatie van zondagsscholen door de jezuïeten¹⁶⁶³. Een andere mogelijkheid is bijgevolg dat hij één van de zogenoemde “paters van Melle” (reguliere kanunniken van de priorij van Onze-Lieve-Vrouw ten Hole) was, die aan het eind van de 15de en het begin van de 16de eeuw mee werden ingeschakeld bij het uitvoeren van de erediensten in de Sint-Niklaaskerk¹⁶⁶⁴.

Antonius Antonius

Antonius Antonius was de zoon van Pierre, afkomstig uit Leuven. Hijzelf werd geboren in *Therebais* in het prinsbisdom Luik¹⁶⁶⁵. Antonius had een priesterwijding ontvangen en werd *magister* genoemd. Hij was als pastoor aan de Gentse Sint-Niklaaskerk verbonden

¹⁶⁵⁹ AAM, Officialiteit, nr. 1456. Cf. Epiloog: logboek van de translaties.

¹⁶⁶⁰ Zo word hij in ieder geval niet vermeld in het lijstje van getrouwen van Jansenius in J. Roegiers, “Cornelius Jansenius” in M. Cloet, L. Collin, R. Boudens, *Het bisdom Gent*, p. 39. Ook in de inventaris van het archief van het bisdom lijkt hij niet te worden genoemd, wat niet uitsluit dat zijn naam wel in bepaalde documenten kan vermeld zijn. Verder onderzoek in het archief van het bisdom zou hierover uitsluitsel kunnen geven.

¹⁶⁶¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 23 r°.

¹⁶⁶² RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 3 v°.

¹⁶⁶³ E. Put E., M. D'Hoker (eds.), *Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw)*, *Repertorium en archiefgids, Vlaanderen en Brussel*, Brussel, 2007 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 116). Online geraadpleegd via de zoekrobot van het Rijksarchief: http://search.arch.be/fr/producteurs-darchives/resultats?localDescription_term_source=P4587&view=eac&localDescription_term_ABS_Category=X1&inLanguageCode=DUT&start=25 op 31 mei 2015.

¹⁶⁶⁴ Sinds 1585 verbleven deze geestelijken in het hospitaal van de augustijnen te Hulst, om vanaf 1595 via Gent naar Melle terug te keren. De bijzondere band tussen de priorij en de Sint-Niklaasparochie bleek ook uit het testament van Ludovicus Abe. Verder maakte één van de kanunniken van Melle, Franciscus vander Beken, in opdracht van de Sint-Niklaaskerk zes schilderijen ten bedrage van 9 lb. gr., die waren bestemd voor het versieren van de Sacramentstoren. In 1601 zorgde dezelfde kanunnik voor het herbinden van een missaal dat aan de kerk toebehoorde, waarvoor hij 7 s. gr. kreeg. R. De Keyser, « Prieuré de Ten Hole à Melle », *Monasticon belge*, VII, 4, p. 671. Aan de hand van de overgebleven archivalia van de priorij, en in het bijzonder het *obituarium* en de akten van professies, kon hij echter niet als dusdanig worden geïdentificeerd. De beschikbare gegevens zijn evenwel beperkt. RAG, Priorij O.-L.-V. ten Hole te Melle, nrs. 3 en 25.

¹⁶⁶⁵ Dit toponiem is misschien te identificeren als het huidige Thorembais-Saint-Trond in de hedendaagse provincie Waals-Brabant.

en permuteerde dit beneficie voor een prebende in het Sint-Baafskapittel op 5 maart 1593. Hij behield weliswaar de *cura* over de Sint-Niklaasparochie tot aan zijn overlijden, ondanks zijn resignatie¹⁶⁶⁶. Als pastoor van Sint-Niklaas sloot Antonius bijvoorbeeld in februari 1594 een akkoord met het Sint-Veerlekapittel in verband met de klok van Sint-Veerle die in Sint-Niklaas was gehangen naar aanleiding van de eerste translatie¹⁶⁶⁷. Antonius overleed op 8 april 1595 en werd begraven in de beuk van de Sint-Baafskathedraal, aan de tweede pilaar. Aan zijn overlijden was een periode van ziekte voorafgegaan, zoals vermeld in zijn testament van 17 januari datzelfde jaar. Hij kreeg een zerk met zijn wapenschild en stichtte in dezelfde kerk een jaargetijde. Bij zijn begrafenis liet hij broden bedelen aan de koralen, de kerkdienaren, 27 oude grauwezusters van Sint-Jacobs, dertig arme clarissen en dertien oude kapucijnen, naast de “gewone” armen. Verder moest aan de kapucijnen maandelijks een vaatje bier worden bezorgd en aan de clarissen een som geld ten bedrage van 24 s. gr. Jan van Doorne, die bij de zieke kanunnik had gewaakt voor en na zijn overlijden, werd niet vergeten en kreeg hiervoor een vergoeding, net als zijn dienstmeid Elisabeth. Zijn lichaam werd gewassen en opgebaard door de eerder genoemde grauwezusters¹⁶⁶⁸. Hij schonk 33 s. 4 gr. voor een nieuw Sacramentshuis in de Sint-Niklaaskerk¹⁶⁶⁹.

Adrianus Pletincx

Magister en priester Adrianus Pletincx vierde zijn eerste diensten (sermoen, hoogmis, vespers en lof) als pastoor van de Sint-Niklaasparochie op 2 april 1595¹⁶⁷⁰. In de presentatieregisters werd hij al in 1594 aangeduid als opvolger van Antonius Antonius, wat gezien de ziekte van deze laatste niet onmogelijk was¹⁶⁷¹. In maart 1595 werd hij bovendien ook al *tegenwoordich pastor* van de Sint-Niklaaskerk genoemd. Tijdens diezelfde maand maart werd hij ontboden bij bisschop Petrus Damant die hem de

¹⁶⁶⁶ E. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 366; RAG, SPA, reeks I, nr. 46, deel 2, p. 24; RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 9 v°. De vorige bezitter van de prebende was Folcard d'Aytta, een verwant van proost Viglius die van dezelfde het beneficie ontving. De aanstelling van een kanunnik-pastoor kan in verband worden gebracht met het voornemen van bisschop Cornelius Jansenius, die tijdens zijn episcopaat de intentie kenbaar maakte om Sint-Niklaas van een bekwame, geleerde pastoor te voorzien, bij voorkeur een theoloog (*ut supra*).

¹⁶⁶⁷ RAG, SV, nr. 111.

¹⁶⁶⁸ Meer details zijn te vinden in zijn testament en de rekening van zijn sterfhuis: RAG, SBB, serie K, nr. 6197.

¹⁶⁶⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 294, f° 10 r°. Dit Sacramentshuis werd in 1595 onder zijn opvolger Adrianus Pletincx als een torenconstructie in barokstijl gerealiseerd door steenhouwer Lieven Plumion. Twee jaar later werd een contract gesloten met schilder Lucas Horenbaut om de boog boven het Sacramentshuis volledig te beschilderen. Tijdens de tweede helft van de 17de eeuw werd het stuk verkocht en afgebroken. M.-C. Laleman, D. Lievois, “De Gentse Sint-Niklaaskerk. Archeologisch onderzoek in het koor”, *Stadsarcheologie*, XI, 1987, nr. 2, p. 18-19.

¹⁶⁷⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 9 v°.

¹⁶⁷¹ *Idem*.

kanunniksprebende in het Sint-Baafskapittel wilde toekennen die had toebehoord aan zijn voorganger als pastoor, wijlen Antonius Antonius. Deze laatste bleek op dat ogenblik nog niet te zijn overleden, en het beneficie was bijgevolg niet vacant. Antonius overleed pas een maand later, *wezende de maendt vanden Paus*, waardoor Adrianus de kanunniksbenoeming aan zijn neus zag voorbijgaan. Uiteindelijk was het de universiteit van Leuven die Johannes Dilenus van de prebende van wijlen Antonius wist te voorzien¹⁶⁷². Het feit dat uitgerekend Damant de kersverse pastoor een kanunniksprebende wilde bezorgen, is interessant wanneer we dit beschouwen tegen de achtergrond van de translatiekwestie. Tijdens de jaren 1590 verbleef het Sint-Veerlekapittel – waarvan Damant tot kort tevoren de proost was – immers in precaire omstandigheden terug op zijn oude locatie na het afspringen van de eerste translatie. Misschien kan dit initiatief van de bisschop worden gezien als een poging om enige *goodwill* te kweken bij de parochieherder van Sint-Niklaas.

Op 22 juni 1595 resigneerde Pletincx het pastoorsbeneficie van de Sint-Michielskerk, wellicht omwille van zijn aantreden in Sint-Niklaas¹⁶⁷³. Na de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk werd hij zoals overeengekomen in de translatieakte uit hoofde van zijn waardigheid als pastoor lid van de collegiale. Bij de eerste algemene kapittelvergadering van na de translatie, op 3 juli 1614, was hij meteen aanwezig¹⁶⁷⁴. Later diezelfde maand deed hij het kapittel een voorstel om jaarlijks een processie te houden op de feestdag van de Heilige Anna¹⁶⁷⁵. Dat Pletincx de devotie voor de moeder van Maria genegen was, blijkt onder meer uit zijn lidmaatschap van de broederschap die aan deze heilige was toegewijd¹⁶⁷⁶.

Pletincx overleed in 1627 en werd begraven in de Sint-Niklaaskerk. Ten tijde van de aanpassingen aan de kerk onder pastoor Rogerius Nottingham (omstreeks 1662) werd een grafkelder gemetseld voorbehouden voor de pastoors van de kerk, waarnaar ook de stoffelijke resten van Pletincx werd overgebracht. Hij werd er samen begraven met zijn opvolger Johannes Debbaut (†1631) en later ook Nottingham zelf (†1691). In 1663 werd het graf op verzoek van Nottingham van een zerk voorzien door steenhouwer Jacques Cocx¹⁶⁷⁷.

¹⁶⁷² N. N., *Privilegia Academiae Lovaniensi per Summos Pontifices & Supremos Belgii Principis Concessa Variis Edictis, Decretis, Sententiis, Concordatis, & c. Confirmata*, Leuven, 1728, p. 184-186. Mogelijk had ook Antonius het beneficie door tussenkomst van Damant ontvangen, die in 1593 al bisschop van Gent was.

¹⁶⁷³ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, p. 24 (tweede nummering).

¹⁶⁷⁴ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 134 v°.

¹⁶⁷⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 144 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 54 v°.

¹⁶⁷⁶ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises*, p. 199; *Idem, Monuments de la ville de Gand*, II, Gent, 1852, p. 78.

¹⁶⁷⁷ M.-C. Laleman, D. Lievois, “De Gentse Sint-Niklaaskerk”, p. 27-28.

Context en vaststellingen

Eén van de zaken die opvalt bij het nader bestuderen van de pastoors van de Sint-Niklaasparochie, was het feit dat drie van hen tijdens de 15de en 16de eeuw als deken van de christenheid van Gent actief waren (Johannes de Vlieghe, Livinus de Coninc en Johannes de Wilde). De deken was de lokale ‘agent’ van de bisschop, die toezicht hield op de geestelijkheid in zijn decanaat. Op de aard en modaliteiten van deze functie wordt dieper ingegaan bij de bespreking van de bisschoppelijke hovelingen en dienaren (3.2.3.2.2).

Twee parochieherders bezaten ooit een kanunniksprebende in het Sint-Veerlekapittel (Hubertus de Crytsche en Gossuinus de Simay), één in het Sint-Baafskapittel (Antonius Antonius) en één in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Brugge (Petrus Hermanus). Adrianus Pletincx zag een soortgelijke kans nipt aan zijn neus voorbijgaan. Binnen Gent bezaten zeker drie van de onderzochte pastoors ooit de *cura* van een andere parochie, namelijk Sint-Michiel (Willelmus Lievins en Adrianus Pletincx) en Sint-Jan (Hubertus de Crytsche). In verband met aanwezigheden is weinig geweten, al doen de hiervoor vermelde cumulaties van beneficijs vermoeden dat er ook sprake was van absenteïsme. Het feit dat de Simay nog voor zijn officiële aanstelling reeds als plaatsvervanger werd genoemd, bevestigt dit. Eerder stelden we reeds vast dat de meeste pastoors hun beneficie door permutatie beëindigden en dat de gemiddelde (zekere) ambtsduur slechts enkele jaren bedroeg. De permutaties dienden meestal voor het bekomen van interessantere beneficijs, zoals de hiervoor aangehaalde kanunniksprebenden. Voorbeelden als de Rest en Hermanus geven aan hoe het pastoraat van Sint-Niklaas voor sommigen slechts een kort intermezzo betekende. Langere pastoraten lijken vooral in de 16de eeuw voor te komen, hoewel de gegevens vaak te onvolledig zijn om hier precieze uitspraken over te doen (cf. 3.1.3.2). Voor een figuur als Paulus Beye was het pastoorbeneficie wellicht een louter formele aangelegenheid. Mogelijk waren er ook pastoors die net als vele andere geestelijken op de vlucht sloegen ten tijde van de troebelen en/of de Calvinistische Republiek.

Gegevens over het opleidingsniveau van de pastoors waren slechts beperkt en vooral vanaf het einde van de 15de en de 16de eeuw voorhanden. De meeste pastoors werden wel als priester aangeduid en hadden dus de vereiste wijding ontvangen. Qua afkomst (voor zover bekend) lijkt in de 15de eeuw het bisdom Doornik de bovenhand te hebben gehad¹⁶⁷⁸, terwijl in de 16de eeuw ook priesters uit Terwaan en Luik werden aangesteld (de Gaey en Antonius)¹⁶⁷⁹. In de 15de eeuw was mogelijk sprake van familiale

¹⁶⁷⁸ Met name voor de niet-besproken pastoors Reyns, de Keyser (Cesaris) en Grenier. Petrus de Rest was afkomstig uit het bisdom Atrecht, Petrus Hermanus uit Kamerijk.

¹⁶⁷⁹ Onder de niet-besproken pastoors werd ook Nicolaus van Gent als van het bisdom Terwaan aangeduid.

verwantschap onder enkele pastoors, namelijk Johannes en Victor de Vlieghe (eventueel ook Pieter). Het is evenwel niet duidelijk of zij onderling een rol speelden bij elkaars benoeming. Van één van hen, Victor, weten we zeker dat hij in Gent een huis bezat, vlakbij de parochiekerk. Ook pastoor Ludovicus Abe woonde vlakbij de kerk, in de Koornaard. Verdere gegevens in verband met afkomst, woonplaats of verwantschappen konden uit het parochiearchief en de collatieregisters niet worden afgeleid.

Uit deze schaarse informatie kan een zekere parallel worden getrokken met het onderzoek van Arnoud-Jan Bijsterveld naar de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Noord-Brabantse pastoors (inclusief de pastoor-waarnemers, een categorie die hier niet aan bod komt). Hij stelde vast dat vooral de kerkelijke kaders de oorzaak waren van het feit dat de loyaliteit van de pastoors ten aanzien van de Kerk vaak te wensen overliet, en de voorkeur uitging naar het realiseren van persoonlijk voordeel. Opnieuw kunnen de voorbeelden van de Rest en Hermanus worden genoemd. De ‘permutatiedrift’ die vooral in de late 15de en vroege 16de eeuw onder de Gentse pastoors van Sint-Niklaas werd waargenomen, kan gelden als een afspiegeling hiervan. Bijsterveld stelde verder vanaf de 16de eeuw een toegenomen scholingsgraad vast. In de Sint-Niklaaskerk lijkt dit niet echt het geval te zijn: ook in de 15de eeuw troffen we een aantal pastoors aan die de *magistertitel* droegen, hoewel de precieze aard van hun studies vaak onduidelijk bleef.¹⁶⁸⁰ Enkele pastoors hielden zich vanaf het midden van de 16de eeuw bezig met auteursactiviteiten, wat kan wijzen op een zeker intellectueel peil en niveau van geletterdheid. Uit schenkingen of jaargetijdenstichtingen van pastoors zoals Johannes en Victor de Vlieghe, Michael vander Machelt, Ludovicus Abe, Gossuinus de Simay of Antonius Antonius (die weliswaar kanunnik van Sint-Baafs was) kan ook een zekere identificatie met de parochiekerk worden afgeleid.

Ondanks de karige beschikbare informatie kan een opvallende eigenschap worden aangeduid die een aantal van de besproken pastoors van de Sint-Niklaaskerk gemeen hadden, namelijk het lidmaatschap van één (de Vlieghe, Coninc, Pletincx) of meer (Simay, de Wilde) broederschappen in de parochiekerk. Twee pastoors (Johannes en Victor de Vlieghe) waren bovendien als parochianen van Sint-Niklaas lid van de broederschap van Sint-Jacob in het gelijknamige hospitaal. Vooral de broederschappen van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade en Sint-Anna ‘scoorden’ goed. De eerste kende

¹⁶⁸⁰ Hierbij werden ook de niet-besproken pastoors in acht genomen. We stelden voor de 15de eeuw zeven op zestien *magisters* vast (de Vos, vander Machelt, Harout, de Rest, Hermanus, Grenier en de Crytsche), tegenover acht op negentien (Schollaert, vanden Eede, Goethals, van Gent, Nijs, Reynaert, Rots, Noetschalc en Antonius) in de 16de eeuw.

traditioneel een aanzienlijk aantal geestelijken onder de leden (*ut infra* 4.2.3.1)¹⁶⁸¹. Via broederschappen konden de pastoors op alternatieve wijze aansluiting vinden bij hun parochianen. Volgens Nicholas Terpstra begunstigde de symbolische verwantschap die tijdens de vroegmoderne periode via broederschappen werd vormgegeven immers een bemiddelingstaal en -model tussen geestelijken en leken “*outside the binary dynamic of laity and clergy*”¹⁶⁸². De co-stichting door pastoor de Simay van de broederschap van Sint-Rochus en Antonius is hiervan een mooi voorbeeld. Voor wat het einde van de 16de eeuw betreft, kan de activiteit van pastoors in broederschappen ook vanuit een post-Tridentijns perspectief worden geïnterpreteerd. Onder invloed van de katholieke hervorming verschoof de klemtoon binnen de broederschapsactiviteiten van sociabiliteit naar gebedsverering¹⁶⁸³. Via de promotie van devotionele activiteiten werd namelijk gepoogd het katholiek eenheidsgevoel te hernieuwen¹⁶⁸⁴. Door zelf lid te worden, onderschreef de pastoor op ondubbelzinnige wijze de vereringsactiviteiten van de broederschap in kwestie.

Aansluitend hierbij wijzen we op enkele zaken die vooral naar het eind van de 16de eeuw toe kunnen worden vastgesteld, en die eveneens verband hielden met het bestrijden van reformatorische ideeën en/of het ijveren voor katholiek herstel. Zo waren zowel Willelmus Lievins als Egidius Nijs in zekere zin betrokken bij de vervolging van gereformeerden in de stad, waarbij de ene als ‘bekeerder’ werd ingeschakeld en de andere in zijn hoedanigheid van toezichthouder op de parochie door de Raad van Beroerten werd ondervraagd. Pastoor de Gaey was mogelijk de auteur van enkele werkjes die de sacramenten van biecht en communie als onderwerp hadden. Het ‘contrareformatorische’ aan dit gegeven ligt in het feit dat het eerstgenoemde

¹⁶⁸¹ In de parochiale Onze-Lieve-Vrouwebroederschappen was de clerus niet alleen goed vertegenwoordigd, in aanvang (tot omstreeks de 16de eeuw) waren geestelijken ook de stichters ervan. P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 342.

¹⁶⁸² N. Terpstra, “Boundaries of Brotherhood: Laity and Clergy in the Social Spaces of Religion”, in N. Terpstra, A. Prosperi, S. Pastore (eds.), *Faith’s Boundaries. Laity and Clergy in Early Modern Confraternities*, Turnhout, 2012, p. XII (Europa Sacra, 6). Het ware interessant na te gaan of er een verband bestond tussen de ‘residentiegraad’ van de pastoors in kwestie en hun lidmaatschap van een confrerie. Dit bleek op basis van de geraadpleegde bronnen helaas niet ten volle te achterhalen. Voor een in Gent wonende figuur als Victor de Vliegheer bijvoorbeeld, lijkt het wel waarschijnlijk.

¹⁶⁸³ E. Put, “Het elan van de katholieke hervorming. Nieuwe structuren, nieuwe standaarden (1596-1648)”, in *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis*, Antwerpen, 2009, I, p. 127.

¹⁶⁸⁴ Religieuze broederschappen werden ten tijde van de katholieke hervorming “... opgericht om de openbare eredienst te bevorderen en op te luisteren en een persoonlijker beleefde vroomheid bij de leken te stimuleren”. M. Therry, “Lekenvroomheid en godsdienstige mentaliteit”, in M. Cloet e.a. (eds.), *Het bisdom Gent*, p. 198-200. Volgens Terpstra werden broederschappen tijdens dezelfde periode door kerkelijke overheden gepercipieerd als de “*delegated agents of a revived and ambitious Tridentine Church*”. N. Terpstra, “Boundaries”, p. XVI.

sacrament door de hervormden werd afgewezen, terwijl het tweede op ‘afwijkende’ wijze werd geïnterpreteerd. De bijdrage van pastoor Rots aan het herstel van het Roomse-katholieke geloof bestond voornamelijk in het aanmoedigen van het zondagsonderricht zoals het werd gegeven door de jezuïeten, het “pauselijke keurcorps” van geestelijken dat een zeer grote rol speelde bij de rekatholicisering van de Zuidelijke Nederlanden¹⁶⁸⁵. Pastoor Antonius op zijn beurt verordende op zijn sterfbed de schenking van een nieuw Sacramentshuis voor de parochie. In eerste instantie ging het om een materiële tussenkomst na de vermoedelijke vernieling of vernietiging van het vroegere exemplaar tijdens de beeldenstormen. Daarnaast kan wellicht ook hier een bijkomende betekenis aan de orde zijn geweest, gericht op het herstel van de devotie van het Heilig Sacrament. Ten tijde van de Calvinistische Republiek werd de jaarlijkse *Corpus Christiprocessie* waarin het Heilig Sacrament werd rondgedragen, geannuleerd¹⁶⁸⁶. Bovendien was de verering van het lichaam van Christus in de vorm van de geconsacreerde hostie als christocentrische devotie één van dé vrome praktijken bij uitstek die door post-Tridentijnse geestelijkheid werd gepromoot. Dit was vooral omwille van het veronderstelde zuiverende karakter ervan, dat moest leiden tot een meer individuele geloofsbeleving¹⁶⁸⁷. Het belang van de Sacramentsverering was tijdens de laatmiddeleeuwse periode al gebleken uit de schenking van pastoor Abe¹⁶⁸⁸. Antonius’ opvolger Pletincx van zijn kant moedigde de devotie van de Heilige Anna aan en stuurde meer bepaald aan op het instellen van een jaarlijkse processie. De verering van de moeder van Maria kende al hoogdagen in de 14de en 15de eeuw en was bijgevolg niet nieuw. Haar devotie werd als het ware herontdekt en in de 17de eeuw “met een vernieuwd elan, met een hogere sensitiviteit onderwezen”¹⁶⁸⁹. Tenslotte kan nogmaals

¹⁶⁸⁵ Over de jezuïetenorde in het algemeen, zie J. O’Malley, *The Jesuits; Cultures, Sciences and the Arts, 1540-1773*, Toronto, 2000.

¹⁶⁸⁶ A.-L. Van Bruaene, “A Breakdown of Civic Community? Civic Traditions, Voluntary Associations, and the Ghent Calvinist Regime (1577-84)”, in N. Eckstein, N. Terpstra (eds.), *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe*, Turnhout, 2009, p. 286.

¹⁶⁸⁷ M. Therry, “Lekenvroomheid”, p. 195. Over de vroegste geschiedenis van deze verering, zie C.M.A. Caspers, *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de Late Middeleeuwen*, Leuven, 1992, p. 61-126.

¹⁶⁸⁸ Het feest van Sacramentsdag en de ermee gepaard gaande Sacraments- of *Corpus Christiprocessie* was tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode de meest universele en belangrijke processie van het kerkelijke jaar, die in tal van Europese steden plaatsvond. De processie die uitging op de tweede donderdag na Pinksteren stond bol van symboliek: het lichaam van Christus diende er als metafoor voor het maatschappelijke lichaam, met de nadruk op de eenheid van de stedelijke gemeenschap en het bestaan van diverse ledematen of sociale geledingen. Zie J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 130.

¹⁶⁸⁹ A. Hoste, “De religieuze achtergrond, de thematiek en de verscheidene genres van de devotieprenten”, *Vlaanderen*, XLI, 1992, p. 169. De middeleeuwse Sint-Annaverering werd onder meer ‘gepromoot’ door de Gentse karmeliet Arnold Bostius († 1499).

worden gewezen op de intentie van bisschop Jansenius om de parochiekerk van een goed opgeleide en bekwame pastoor te voorzien.

Uit bovenstaande gegevens mag niet worden besloten dat de eind 16de- en begin 17de-eeuwse pastoors van de Sint-Niklaaskerk belangrijke katholieke hervormers waren. Wel lijken een aantal onder hen op één of andere wijze (meer of minder uitgesproken) te zijn geprikkeld door de ideeën over katholiek herstel door hervorming en poogden zij hieraan een bijdrage te leveren op het lokale niveau. De interactie met de lekenparochianen – die in dit onderzoek niet verder aan bod komt – was hiervoor uiteraard van groot belang¹⁶⁹⁰. De klassieke top-down-benadering met betrekking tot de post-Tridentijnse parochie – waarbij de rol van geestelijken sterk werd benadrukt – werd intussen immers ruimschoots genuanceerd en bijgesteld ten voordele van een meer actieve participatie van de parochianen¹⁶⁹¹. Verder onderzoek waarin ook de ‘gewone’ parochianen worden betrokken, zou dan ook interessante resultaten kunnen opleveren. Voor bijkomende gegevens over de pastoors zelf en hun activiteiten kunnen de Gentse schepenregisters een bron van bijkomende informatie zijn. Het was helaas niet mogelijk om binnen de duur van dit onderzoek met deze zeer omvangrijke bronnenreeks aan de slag te gaan, waardoor de achtergrond van de hier besproken figuren slechts ten dele voor het voetlicht kon worden geplaatst.

¹⁶⁹⁰ Uit het dossier in verband met de aanloop naar de eerste translatie blijkt onder meer dat de parochianen in 1584 zeer gul waren voor hun kerk. *Ut supra*.

¹⁶⁹¹ Zie hiervoor onder meer het lopende doctoraatsonderzoek van Michal Bauwens naar de Gentse Sint-Jacobsparochie. Internationale studies zijn onder meer deze van Kaplan, Parker en Pollmann: B. Kaplan, *Divided by faith*; C. Parker, *Faith on the margins*; J. Pollmann, *Catholic identity*.

3.2.3.2 Indeling naar invloedssfeer / wijze van (bemiddeling voor) ‘intrede’ in Sint-Veerle of Sint-Niklaas

Vanaf hier wordt niet langer een onderscheid gemaakt op basis van de instelling waartoe de besproken geestelijken behoorden. Clerici van zowel Sint-Niklaas als Sint-Veerle worden verder door elkaar vermeld, op basis van bepaalde gemeenschappelijke kenmerken naast hun beneficie in één van beide instellingen. De voorstelling is chronologisch opgevat, gebaseerd op het jaar van toetreden tot de onderzochte kerken. In deze eerste ‘categorie’ vermelden we een viertal subcategorieën, met name de wereldlijke, pauselijke en bisschoppelijke hovelingen en dienaren, naast de musici. Voor een aanzienlijk deel van de besproken geestelijken is deze indeling gelinkt aan de wijze waarop ze een beneficie verwierven in één van de door ons onderzochte kerken. Ook deze indeling is – net zoals de clustering volgens ‘karakteristieken’ – uiteraard niet absoluut. Beter wordt ze als oriënterend beschouwd bij de contextuele analyse van de geïdentificeerde geestelijken.

3.2.3.2.1 Wereldlijke hovelingen en ambtenaren

Onder ‘hovelingen’ verstaan we niet louter de leden van het huishouden of *hôtel* van de landsheer, maar evenzeer degenen die in het staatsapparaat een rol hadden te spelen als (hoge) ambtenaar. Volgend citaat biedt een uitstekende weergave hiervan:

“Het begrip hof is niet eenduidig te definiëren. Het betekent tegelijkertijd de gebouwen (huis, hotel, burcht, woontoren, paleis, jachtslot, lusthof) waar de hertog en zijn familie afwisselend verblijven, de huishouding waarin een gehiërarchiseerd netwerk van loontrekkenden van allerlei rang en stand instaan voor de dagelijkse materiële en religieuze behoeften, voor de ontspanning, de gezondheid en de veiligheid van de vorstelijke familie. Het is eveneens het beheersorgaan van de staat, waarin de leden van de hertogelijke raad (ontstaan uit de oude *curia*), de leden van de kanselarij (ontstaan uit de vorstelijke kapel), maar ook schildknappen en ridders de hertog helpen bij zijn regerings- en administratieve taken en bij de oorlogsvoering. Het hof verenigt als sociaal milieu in de Bourgondische tijd veel uiteenlopende functies, zoals centraliteit, personenbinding en cliëntelisme, redistributie, mecenaat en representatie.”¹⁶⁹²

Voorbeelden van geestelijken die aan deze criteria voldeden, volgen hieronder.

¹⁶⁹² Th. de Hemptinne, “Vorsten en hovelingen”, in W. P. Blockmans, W. Prevenier (eds.), *Prinsen en poorters*, Antwerpen, 1998, p. 16.

Johannes Sarrote

Gentenaar Laurentius Maech werd als kanunnik van Sint-Veerle opgevolgd door de Bourgondiër Johannes Sarrote. Deze figuur kunnen we wellicht vereenzelvigen met de Jean Sarrote die in 1401 verschijnt als klerk van hertogelijk secretaris Pierre de Courlon. Hij werd in 1408 tresorier of *maistre de la chambre aux deniers* van de graaf van Charolais, toen Filips de Goede, en diens zussen. Eens hertog van Bourgondië, bleef Filips een beroep doen op Sarrote, die hij aanstelde als secretaris en *maistre de la chambre aux deniers du duc*¹⁶⁹³. Reeds in 1411 was Sarrote als secretaris-ambassadeur van Jan zonder Vrees gevangen genomen in Italië¹⁶⁹⁴. In dienst van de Franse vorst en de Bourgondische hertog, was hij één van de weinige secretarissen die diensten aan beide broodheren cumuleerde¹⁶⁹⁵. In augustus 1418 was hij immers op voorspraak van Jan zonder Vrees ook benoemd tot klerk, notaris en secretaris van koning Karel VI¹⁶⁹⁶. Hij ontving het beneficie in de Sint-Veerlekerk in december van hetzelfde jaar middels procuratie door Jacobus Sanders, maar permuteerde echter al in augustus 1419¹⁶⁹⁷. We vonden geen verdere aanwijzingen van activiteiten in het kapittel, wat het vermoeden versterkt dat hij nooit resideerde. Sinds 1410 bezat hij eveneens een prebende in het kapittel van Sint-Wandreges Sainte-Waudru te Bergen. Hij overleed ongeveer een jaar na de permutatie van zijn prebende in Sint-Veerle, in ieder geval vóór 14 oktober 1420¹⁶⁹⁸.

Johannes Seguinat

Een andere hoge Bourgondische ambtenaar die een kanunniksprebende in de Gentse collegiale verwierf, was Johannes (Jean) Seguinat. Hij begon zijn carrière aan het hof als klerk van hertogelijk kapelaan Jacques Templeuve ten laatste in 1402. Vervolgens werd hij klerk van de secretaris van Jan zonder Vrees, de latere kanselier Jean de Saulx¹⁶⁹⁹. In 1413 werd hij zelf secretaris. Vanaf dat ogenblik werd hij met de titel van *magister* aangeduid, hoewel hij allicht eerder studies in de rechten afrondde¹⁷⁰⁰. Vanaf 1416 werd hij aangesteld tot ondertekenaar in financiële zaken. Ook Seguinat werd door dezelfde

¹⁶⁹³ P. Cockshaw, *Prosopographie des secrétaires de la cour de bourgogne (1384-1477)*, Ostfildern, 2006, p. 84 (Instrumenta Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, 16).

¹⁶⁹⁴ P. Cockshaw, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982, p. 181 (Standen en Landen, 79).

¹⁶⁹⁵ *Ibidem*, p. 193, noot 1110. Zie ook Johannes Seguinat hierna.

¹⁶⁹⁶ P. Cockshaw, W. Paravicini, « Prosopographie », p. 84

¹⁶⁹⁷ UBG, HSL, Ms. 567 p. 3-4.

¹⁶⁹⁸ P. Cockshaw, W. Paravicini, « Prosopographie », p. 84.

¹⁶⁹⁹ *Ibidem*, p. 88. Zie ook B. Schnerb, *Jean sans Peur. Le prince meurtrier*, Paris, 2005, p. 349.

¹⁷⁰⁰ J. Van Rompaey, *De grote raad van de hertogen van Boergondië en het parlement van Mechelen*, 1973, p. 185 (VKVAWLSKB, Klasse der Letteren, 73).

hertog voorgedragen als secretaris bij de Franse koninklijke kanselarij. Na de voor de hertog fatale clash met de dauphin op de brug van Montereau in 1419, werd Seguinat – die aanwezig was – ter plaatse gevangen genomen. Na een opsluiting van iets minder dan twee jaar, eerst in Melun en later te Bourges, werd hij in 1421 weer vrijgelaten. Nog hetzelfde jaar verzocht hij Filips de Goede zijn taken als secretaris in de kanselarij opnieuw te mogen opnemen, een vraag waar de nieuwe hertog ook op in ging¹⁷⁰¹. In 1434 droeg dezelfde Filips Seguinat voor als raadsheer bij de Rekenkamer, wat de leden van de financiële controle-instelling niet beviel. Zij stelden kanselier Rolin op de hoogte van het feit dat ze Seguinat niet bekwaam vonden als rekenplichtig ambtenaar. Cockshaw merkte op dat het bezwaar van de leden van de Rekenkamer tegen Seguinats vermeende incompetentie enigszins vreemd aandoet, aangezien hij eerder als secretaris al met financiële zaken was belast en bijvoorbeeld ook de algemene rekeningen voor het graafschap Henegouwen had afgehoord in 1427-1428 en 1436. Toch leek de hertog oren te hebben naar de grieven van de rekenplichtigen: hij ontnam Seguinat het recht om te titel van rekenmeester te dragen en te tekenen, maar bood hem wel een pensioen van 200 frank per jaar aan. Ook zijn waardigheid en prerogatieven mocht hij behouden, evenals de vrije toegang tot de Rekenkamer¹⁷⁰². In 1428 werd hem door de hertog de eerste vacante prebende in de kapittels van Péronne of Aire beloofd, maar uiteindelijk werd hij kanunnik van de Sint-Walburgacollegiale te Veurne. Op dat ogenblik was hij reeds kanunnik van Sint-Veerle, met name sinds juni 1417¹⁷⁰³. In het jaar van de hertogelijke belofte, 1428, legde hij het kapittel een bewijs voor van zijn wijdingen tot acoliet en subdiaken¹⁷⁰⁴. Hij behield zijn prebende tot aan zijn overlijden, dat volgens Cockshaw vóór 14 juni 1439 moet worden gesitueerd. Blijkens het kopieboek van introductieakten van het kapittel zou dit vroeger hebben plaatsgevonden, aangezien zijn opvolger Jacobus de Smet wegens het overlijden van Seguinat reeds op 31 juli 1438 door Filips de Goede werd gecollateerd¹⁷⁰⁵. Ondanks de relatief lange duur van zijn kanunnikaat, zeker 21 jaar, vonden we geen verdere aanwijzingen over activiteiten binnen het kapittel. Net zoals bij Sarrote het geval was, beduidt zijn rijkgepulde

¹⁷⁰¹ P. Cockshaw, W. Paravicini, « Prosopographie », p. 88; P. Cockshaw, « Le personnel », p. 93; J. Van Rompaey, “De grote raad”, p. 177. B ; Schnerb, *Jean sans Peur*, p. 684. Over de moord op Jan zonder Vrees te Montereau, zie het ooggetuigenverslag van Seguinat zoals geciteerd in R. Vaughan, *John the Fearless. The Growth of Burgundian Power*, Woodbridge, 2002 (reprint), p. 278-279.

¹⁷⁰² P. Cockshaw, W. Paravicini, « Prosopographie », p. 89; J. Bartier, *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire*, Brussel, 1955, p. 411 (ARB, Classe des Lettres, Mémoires, L, 2). Dit wordt evenwel niet vermeld in J. Dumolyn, *Staatsvorming*.

¹⁷⁰³ P. Cockshaw, W. Paravicini, « Prosopographie », p. 89.

¹⁷⁰⁴ UBG, HSL, Ms. 568, p. 184.

¹⁷⁰⁵ Dit uiteraard tenzij de datum in de kopie verkeerd werd overgenomen. De chronologie van de vermelde akten is echter doorlopend, wat tegen dit argument pleit. UBG, HSL, Ms. 567, p. 8-9.

seculiere carrière in combinatie met het feit dat zijn prebende in Sint-Veerle schijnbaar aan het oog van eerdere onderzoekers ontsnapte, het louter formele van dit beneficiebezit.

Fortigarius de Placentia

De Bruggeling Fortigarius de Placentia of Forteguerre de Plaisance werd kapelaan in de Sint-Veerlekerk op 25 november 1429 door procuratie van Jacobus “*dictus Pape*”. In de akte betreffende zijn introductie in de kapittelkerk werd hij aangeduid als aalmoezenier van hertog Filips (de Goede)¹⁷⁰⁶. Er zijn geen verdere gegevens voorhanden in verband met zijn aanwezigheid in Gent, maar er mag worden aangenomen dat de Placentia nooit resideerde of diensten waarnam. Al sinds 1427 was hij immers aalmoezenier van de hertog¹⁷⁰⁷. Hij was aanwezig bij de doopplechtigheid van Antoon, zoon van Filips de Goede en Isabella van Portugal in Brussel in 1430¹⁷⁰⁸. In 1436 werd hij eerste hofkapelaan en in 1439 bisschop van Atrecht, waar hij voordien kanunnik en aartsdiaken was geweest. Bij die gelegenheid werd hem een buitengewone eer betoond: niemand minder dan de hertog zelf ontving de nieuwe bisschop bij de Sint-Michielspoort en nam deel aan alle plechtigheden die met zijn intronatie verband hielden¹⁷⁰⁹. Verder was hij proost van Sint-Walburga in Veurne en Sint-Pieters te Rijsel¹⁷¹⁰. Door tussenkomst van de hertog mocht hij zich bovendien tijdelijk proost van West-Friesland noemen¹⁷¹¹. De Placentia zou ook degene geweest zijn die David van Bourgondië, bastaardzoon van Filips de Goede en proost van Sint-Donatiaan te Brugge, tot bisschop van Terwaan

¹⁷⁰⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 6-7.

¹⁷⁰⁷ Hij werd in deze hoedanigheid opgevolgd door Matheus van Brakel, *ut supra*. J.-A. Buchon, *Collection des chroniques nationales françaises, écrites en langue vulgaire du treizième au quinzième siècle, avec notes et éclaircissements*. XVe siècle, Paris, 1826, p. CLIV; W. Prevenier, « En marge de l'assistance », p. 107.

¹⁷⁰⁸ J. Marix, *Histoire de la musique et des musiciens de la Cour de Bourgogne sous le règne de Philippe le Bon (1420-1467)*, Strasbourg 1939, p. 168.

¹⁷⁰⁹ *Ibidem*, p. 168-169.

¹⁷¹⁰ N. N., *Aanhangsel op de kerkelijke oudheden van Nederland, behelsende van Ryns algemeene voorrede op dat werk, eenige verbeterde en vermeerderde lysten der proosten en dekenen, so de vyf kerken van Utrecht, als van West-Vriesland, gelyk ook een brief aan den heer Hoyneck van Papendrecht, aartspriester van Mechelen*, Utrecht, 1744, p. 394. Naar analogie met het traject dat Johannes van Bourgondië, bastaardbroer van Filips de Goede volgde, lijkt het proostschap te Rijsel ook voor de Placentia een spreekwoordelijk 'zoethoudertje' te zijn geweest alvorens een bisschopswijding te ontvangen. R. Vaughan, *Philip the Good. The Apogee of Burgundy*, Woodbridge, 2002 (reprint), p. 236.

¹⁷¹¹ A.G. Jongkees, *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen, 1425-1477*, Groningen en Batavia, 1942, p. 300-302 (Bijdragen van het Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht, uitgegeven door Dr. O. Oppermann, XXI).

wijdde¹⁷¹². Fortigarius overleed op 11 februari 1453 en werd begraven in de kathedraal van Atrecht¹⁷¹³.

Franciscus van Gent / de Gandavo

Zoals zijn naam doet vermoeden, was Franciscus de Gandavo of 'van Gent' afkomstig uit de gelijknamige stad. We troffen hem aan als kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Niklaaskerk vanaf 2 oktober 1426. Terzelfdertijd werd hij kapelaan bij het altaar van Sint-Christina in de nabijgelegen Sint-Janskerk. Beide kapelanijen verwierf hij door ruil voor het pastoorsbeneficie te Poesele¹⁷¹⁴. Op 5 juni 1438 werd hij opgevolgd door Johannes de Pels. De reden voor het beëindigen van zijn beneficie is niet bekend¹⁷¹⁵. Hij was deken van Kortrijk in 1444. Hetzelfde jaar resigneerde hij als kapelaan uit de Sint-Janskerk en als koster te Vladslo¹⁷¹⁶. Van Gent heeft als geestelijke nooit te Gent geresideerd. Hij verkreeg zijn beneficie in de Sint-Niklaaskerk op vraag van Filips de Goede, samen met enkele andere kerkelijke ambten¹⁷¹⁷.

Hij was afkomstig uit een aanzienlijke familie. Zijn broer Jan was secretaris van Filips de Goede en achtereenvolgens notaris en ontvanger van de exploten, en griffier in de Raad van Vlaanderen. Ook zijn neef Franciscus was aan deze instelling verbonden, als raadslid. Hij was mogelijk verwant met een familie van Brugse magistraten. Hijzelf had een natuurlijke dochter – Marieke – bij Elisabeth Robauts, met wie hij openlijk samenleefde¹⁷¹⁸. Franciscus was een geleerd man en had er studies rechten en decreten te Keulen, Bologna en Parijs opzitten¹⁷¹⁹. Hij was in dienst bij de Bourgondische hertog als ambassadeur in het Duitse Rijk, en was verder raadsheer van Vlaanderen (1431-1437), van Holland en Zeeland (periode 1432-1452, met onderbrekingen) en raadsheer-rekwestmeester van de Grote Raad (1438-1463)¹⁷²⁰. Niet enkel op politiek vlak wist hij een groot gewicht in de schaal te leggen, ook wat het verwerven van religieuze ambten betrof, was hij allerminst een kleine garnaal¹⁷²¹. Hij overleed op 8 mei 1561 en werd

¹⁷¹² G. Marlot, *Histoire de la ville, cité et université de Reims*, Reims, 1863, p. 299.

¹⁷¹³ L. Archon, *Histoire ecclésiastique de la chapelle des Rois de France*, II, Paris, 1711, p. 410-411.

¹⁷¹⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 217 v°.

¹⁷¹⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 130 v°.

¹⁷¹⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 155 r°.

¹⁷¹⁷ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 264.

¹⁷¹⁸ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Franciscus de Gandavo.

¹⁷¹⁹ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 263; R. De Keyser, « Chanoines séculiers », p. 593.

¹⁷²⁰ *Ibidem*, p. 264; J. Dumolyn, *Staatsvorming*, p. 66 en CD-Rom in bijlage. M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*, Hilversum, 2000, p. 78, 136, 360-361, 375, 407.

¹⁷²¹ Zo was hij kanunnik en deken van Sint-Hermes te Ronse vanaf 1424, kanunnik te Beauvais, Utrecht, Harelbeke, Rijsel en Dendermonde in 1431, en vanaf hetzelfde jaar tot 1461 ook van Sint-Donatiaan te Brugge.

begraven in de Kortrijkse kapittelkerk. In zijn nalatenschap bevond zich een aantal boeken, voornamelijk over burgerlijk en kerkelijk recht¹⁷²².

Egidius van Schorisse / de Scornaco

Egidius de Scornaco of van Schorisse was een clericus met een bijzonder goed gevuld palmares. Hij was van adellijke – zij het onwettige – afkomst en verwant aan de heren van Schorisse, waarvan minstens vier leden deel uitmaakten van het Sint-Hermeskapittel te Ronse. Hij behaalde de graden van *magister in artibus* en *baccalaureus* in beide rechten. In 1421-1423 studeerde hij aan de universiteit van Pavia, in 1424 te Bologna. In 1431 werd hij als licentiaat in de rechten en doctor in de decreten aangeduid. Hij verbleef in het kader van studie ook in Parijs, zeker in 1447. Bij Johannes de Oliva legde hij zich toe op de theologie van 1456 tot 1459. Van Schorisse was dus zonder meer een bijzonder geleerd en goed opgeleid man. Voor de paus trad Egidius op als *judex apostolicus*. Hij was referendaris van Martinus V van 1421 tot 1431.

In 1428 komt hij voor als subdiaken, wellicht met Kerstmis 1431 werd hij ook tot priester gewijd. Zijn Gentse beneficie in één van ‘onze’ instellingen behoorde tot één van zijn kleinere. Hij werd op 19 september 1438 kapelaan bij het altaar van Sint-Laurentius in de Sint-Niklaaskerk, wat hij zou blijven tot 23 augustus 1441¹⁷²³.

In hertogelijke dienst verscheen hij als raadsheer en rekwestmeester van Filips de Goede. Hij was in die hoedanigheid aanwezig bij het derde huwelijk van de hertog met Isabella van Portugal. In de aanloop naar de echtverbintenis werd hij in 1428-1429 onder meer met Jan van Eyck als diplomaat-ambassadeur naar Portugal gestuurd ter

Verder bezat hij prebenden van Sainte-Waudru te Bergen in 1436-1461 en van het kapittel in Cassel van 1441 tot 1460. Voor zijn benoeming tot deken van Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk (wat hij zou blijven van 1441 tot 1461) ontving hij de priesterwijding. Daarnaast bezat hij de hoger genoemde kapelanijen in Gent, de kosterij van Vladslo en het pastoraat te Poesele. Ook in Gentbrugge was hij koster (1432), evenals in Wervik (kosterscholaster, 1455-1460) en in de Kortrijkse Sint-Maartenskerk (1455-1460). Verder weg bezat hij ook een kapelanij in de Sint-Hypolituskerk te Delft (1431). R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 263-264; H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Franciscus de Gandavo.

¹⁷²² R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 263-264

¹⁷²³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 132 v°, 146 v°. Hij bezat verder kapelanijen in de Gentse Sint-Jacobskerk van 1421 tot 1455, in de parochiekerk van Oostkerke tijdens dezelfde periode, in de kerk van Mater in 1421-1431, in de Sint-Niklaaskapel van de leprozerie te Edelare van 1421 tot 1460, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Damme van 1421 tot 1431, in de Brugse Sint-Walburgakerk in 1431, in Rollegem in 1425, in Moorsele van 1425 tot 1455 en in Oudenaarde in 1431. Tot zijn kanonikale beneficies behoorden deze in het domkapittel van Doornik, het Sint-Hermeskapittel van Ronse (1418-1439, 1443-1460), het Sint-Salvatorkapittel van Harelbeke waar hij ook proost was (1420-1459), in Kamerijk (domkapittel vanaf 1421, Saint-Géry 1421-1460), een kanunnikaat (1431) en het proostschap van Sint-Gertrudis in Nijvel. Verder was hij ook aartsdiaken van Valenciennes in de kathedraal van Kamerijk vanaf 1428 en van Brugge in de kathedraal van Doornik van 1451 tot 1460. Zijn langstlopende prebende was deze van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge, die hij bezat van 1416 tot 1460. Van Sint-Salvator te Brugge was hij van 1418 tot 1431 pastoor, evenals van Sint-Walburga in 1431.

afhandeling van het huwelijkscontract. Hij maakte ook deel uit van de entourage van de nieuwe hertogin tijdens haar verblijf te Gent, tot februari 1432¹⁷²⁴. Egidius van Schorisse overleed op 16 februari 1460 en stichtte een jaargetijde in Sint-Donatiaan en in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Halle¹⁷²⁵.

Andreas de Wierenghes

Andreas de Wierenghes was een priester uit het bisdom Utrecht die door Filips de Goede werd voorgedragen voor een beneficie, wellicht omwille van zijn (niet nader gespecificeerde) aan de hertog bewezen diensten¹⁷²⁶. Hij resigneerde als kapelaan in de Gentse Sint-Niklaaskerk op 10 juli 1441¹⁷²⁷. Vanaf dezelfde datum was hij kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de Brugse Sint-Walburgakerk. In oktober 1444 verkreeg hij het hoger genoemde beneficie in de vorm van een prebende in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Den Haag¹⁷²⁸.

Georgius Bladelin

Geen rechtstreekse hoveling, maar wel een naaste verwant van een aanzienlijk figuur in de Bourgondische hofhouding was Georgius Bladelin. Hij was afkomstig uit een Brugse familie van magistraten en was de onwettige zoon van Pieter senior en Cathérine Castermans. Zijn bekendste familielid was zijn halfbroer Pieter, ontvanger-generaal van Filips de Goede en stichter van de stad Middelburg-in-Vlaanderen, voor wie hij als testamentuitvoerder optrad¹⁷²⁹. Naast zijn halfbroer had hij nog een broer Antonius en een zus Catharina. Ook hijzelf had een onwettige dochter, Margaretha, die in het testament van Pieter werd vermeld. Bladelin werd te Leuven geïmmatriculeerd in 1441. In 1452 werd hij door de universiteit tot drie jaar strafstudie veroordeeld, al is niet bekend om welke reden. Hij nam zich voor om studies in Keulen aan te vatten, maar dit werd nooit gerealiseerd. Hij werd subdiaken en priester gewijd in respectievelijk 1448 en 1451. In het jaar van zijn subdiakenwijding werd Bladelin *alias* Leestmakere kapelaan bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk, op 27 februari¹⁷³⁰. Hij

¹⁷²⁴ M. Sommé, « Les conseillers et collaborateurs d'Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne, au milieu du XVe siècle », in A. Marchandise, J.-L. Kupper, *A l'ombre du pouvoir*, p. 345.

¹⁷²⁵ De informatie over Egidius van Schorisse is, tenzij anders in voetnoten vermeld, afkomstig uit R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 195-196 en H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Egidius de Scornaco.

¹⁷²⁶ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Andreas de Wieringhes.

¹⁷²⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 146 r°.

¹⁷²⁸ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Andreas de Wieringhes.

¹⁷²⁹ J. Braekevelt, *Pieter Bladelin, de Rijksse Rekenkamer en de stichting Middelburg-in-Vlaanderen (ca. 1444-1472): de ambities van een opgeklommen hofambtenaar versus de bescherming van het vorstelijk domein*, Brussel, 2012.

¹⁷³⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 163 r°.

resideerde voornamelijk te Brugge, waar hij datzelfde jaar een kanunniksprebende in het Sint-Donatiaanskapittel verwierf. Hij zou deze behouden tot 1459, om er van 1469 tot 1480 opnieuw één te bezitten¹⁷³¹. Bladelin zelf was nochtans niet onbesproken. Callewier omschreef hem als een grote lastpost in het Brugse kapittel: schulden, concubinaat, verzuim, beledigingen en fysieke dreigementen... de lijst van zaken die hem ten laste werden gelegd, is lang. Hij werd hiervoor door het kapittel tot twee maal toe geëxcommuniceerd (in 1452 en 1458), zelfs opgesloten in de stads- en kapittelgevangenis (in 1452) en bij zijn broer onder huisarrest geplaatst (1453). Het bleek niettemin vergeefse moeite¹⁷³². Over zijn overlijden en begraafplaats zijn geen gegevens bekend.

Walterus Henricus

Op 23 mei 1459 verwierf Walterus Henricus de kanunniksprebende in het Sint-Veerlekapittel die had toebehoord aan Emundus Fabri, en waarbij Johannes Steppinc voor hem als procurator optrad¹⁷³³. Een klein jaar later, op 4 april 1460, bezorgde *illustrissimi principis familiaris* Henricus zijn neef Johannes Gillioen door *permutatio triangularis* de kapelanij bij het altaar van Sint-Lieven in de Sint-Veerlekerk. Zijn neef werd geïntroduceerd door Johannes Stappins, die later dat jaar tot deken van het kapittel werd verkozen. Egidius van Hamme, de voormalige kapelaan van Sint-Lieven en *principis secretarius*, ontving op zijn beurt de kanunniksprebende van Henricus¹⁷³⁴. Twintig jaar later, op 1 juni 1479, volgde Walterus Henricus Paschasius de Prato op als kanunnik in het Sint-Veerlekapittel, waardoor hij opnieuw tot de collegiale toetrad¹⁷³⁵. Deze laatste resigneerde zijn beneficie in handen van de hertog, aan wiens hof hij als zanger verbleef. Het is bij deze meteen duidelijk dat ook Henricus in de hertogelijke kringen actief was. Van 1445 tot 1447 was hij vierde keldermeester van de kapel van hertog Filips de Goede. Vanaf 1447 schoof hij een plaats op en werd hij als derde keldermeester genoemd. Tijdens de jaren 1450-1452 en 1453-1456 was hij respectievelijk als vierde en derde klerk actief. Het daaropvolgende jaar, 1457, was hij verbonden aan de kapel van Karel de Stoute, wiens klerk hij bleef toen deze in 1467 zijn vader als hertog

¹⁷³¹ Nog te Brugge was hij pastoor van de Sint-Salvatorparochie in 1458. Eerder, in 1455, verwierf hij een gelijkaardig beneficie te Wingene en later (1465) ook te Moerkerke. Vanaf een onbekende datum tot eind 1469 was hij kapelaan bij het Catharina-altaar in Oost-Groede en van april 1472 tot eind 1473 deken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Geervliet. In 1460 was hij deken van de christenheid te Aardenburg.

¹⁷³² H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Georgius Bladelin; R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 309-310.

¹⁷³³ UBG, HSL, Ms. 567, p. 18.

¹⁷³⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 19.

¹⁷³⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 27-28.

opvolgde. Van 1470 tot 1476 werd hij opnieuw keldermeester en werd hij omschreven als *illustrissimi Caroli ducis orator*.

Walterus Henricus was afkomstig uit het bisdom Kamerijk en werd geboren in Trélon in het graafschap Henegouwen. Hij was als koraal verbonden aan de kathedraal van het bisdom, die door Soenen werd omschreven als « *une véritable pépinière de talents* » en meerdere latere hofmusici voortbracht¹⁷³⁶. In 1455 liet hij zich inschrijven aan de Leuvense universiteit. Hij was priester, maar had ook een zoon, Johannes¹⁷³⁷.

Henricus wist dankzij zijn hertogelijke dienst een stevige waaier aan beneficiés te verzamelen¹⁷³⁸. Hij resideerde voornamelijk te Brussel, waar hij overleed op 5 december 1494 en werd begraven in de kapittelkerk van Sint-Goedele. Henricus liet een groot fortuin na, bestaande uit huizen te Bergen (twee), Leuven en Brussel, naast zilver- en goudwerk. Hij begiftigde onder meer de kartuizers van Scheut en Leuven. Zijn collectie zangboeken liet hij na aan zijn natuurlijke zoon. Reeds tijdens zijn leven was hij een groot stimulator geweest van de Mariaverering, die hij promootte door het stichten van officies ter ere van de Heilige Maagd in verschillende kerken. Te Gent stichtte hij onder meer Mariamissen bij de augustinessen¹⁷³⁹.

Philippus Conrault

Een knap staaltje nepotisme is te vinden in de benoeming van kapelaan Philippus Conrault. Op 13 december 1459 werd hij gepresenteerd voor de kapelanij van Onze-

¹⁷³⁶ M. Soenen, « Un amateur de musique à Bruxelles à la fin du XVe siècle: Gautier Henri, chanoine et écolâtre de Sainte-Gudule », in H. Coppejans-Desmedt (ed.), *Album Carlos Wyffels aangeboden door zijn wetenschappelijke medewerkers*, Brussel, 1987, p. 425, 427.

¹⁷³⁷ M. Soenen, « Un amateur », p. 423-436, 439; B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 342.

¹⁷³⁸ Zo was hij in 1448 kapelaan in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekerk en van 1450 tot 1476 kanunnik van het Leuvense Sint-Pieterskapittel. In dezelfde stad was hij ook kapittelheer in de Sint-Jacobskerk van 1461 tot 1465. Te Mechelen bezat hij vanaf 1454 ook het pastoorsbeneficie van de Sint-Petrus en Pauluskerk. Een jaar later, in 1455, verwierf hij een kanunniksprebende in het Sint-Romboutskapittel aldaar, die hij behield tot 1471. Aan de collegiale van Anderlecht was hij van 1459 tot 1462 verbonden. Verder bezat hij prebenden in de kapittel van Sainte-Waudru te Bergen en Saint-Vincent te Soignies. Het kanunnikaat te Bergen bezorgde hij net als het kapelaansbeneficie in Sint-Veerle aan zijn neef Johannes, weliswaar een paar decennia later, in 1492. Zeker tijdens de periode 1474-1494 was Henricus verder proost van Saint-Quentin. De kapelanijen die hij de zijne mocht noemen waren deze van Sint-Antonius-van-de Zavel in de lente van 1465, naast de kapelanijen van Sint-Michiel in de Mechelse Onze-Lieve-Vrouwekerk en Sint-Jan in de kapittelkerk van Bergen (deze laatste tot 1474). In de kapittelkerk van Sint-Gertrudis te Nijvel was hij kapelaan van de Heilige Drievuldigheid in 1474 en in de Sint-Niklaaskerk van Brussel kapelaan van de Heilige Geest en het Heilig Kruis in 1478. Zijn belangrijkste beneficie was echter zijn kanunniksprebende in het Sint-Goedelekapittel, die hij van hertog Filips de Goede ontving in 1465. Aan dezelfde collegiale werd hij in 1465 ook scholaster. Bij zijn dood was hij tevens proost van het Sint-Aldegondiskapittel te Maubeuge. G. Louis, "Enkele nota's", p. 262-266, M. Soenen, « Un amateur », p. 425-436; B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 343-345.

¹⁷³⁹ M. Soenen, « Un amateur », p. 432-436.

Lieve-Vrouw in Sint-Niklaas, als opvolger van Willelmus de Schaghe¹⁷⁴⁰. Mogelijk ruilde hij deze kapelanij voor degene bij het altaar van Sint-Amandus, maar hierover vonden we geen gegevens terug. Vast staat dat hij op 19 november 1462 deze laatste kapelanij verliet om in te treden in de Sint-Pietersabdij¹⁷⁴¹. Philippus Conrault was de neef van de gelijknamige abt van de Sint-Pietersabdij, tevens patroon van de Sint-Niklaaskerk. Een link met zijn benoeming hoeft dus niet ver te worden gezocht. Daarenboven volgde Conrault zijn oom op aan het hoofd van de abdij, nadat die resigneerde in zijn voordeel. Beiden waren afkomstig uit Poligny, bij Arbois in Bourgogne¹⁷⁴². Hij zou de instelling leiden van 1471 tot aan zijn overlijden in 1490. Philippus II gold als een geleerd man (hij was *doctor* in de decreten), die bekommerd was om het materieel en geestelijk peil van de gemeenschap. Zo konden de abdijgebouwen, de bibliotheek (die hij sterk uitbreidde), het scriptorium en het archief op zijn bijzondere aandacht en zorg rekenen. In de Onze-Lieve-Vrouwekapel van de abdij zou ook een portret van hem hebben gehangen.¹⁷⁴³ Hij werd als *consanguineus* van aartshertog Maximiliaan aangeduid en zou zijn biechtvader zijn geweest¹⁷⁴⁴. Volgens Sanderus ondernam Conrault in opdracht van de landsheer ook een missie naar Engeland omstreeks het jaar van overlijden¹⁷⁴⁵. Zijn oom en voorganger was ten tijde van de Gentse oorlog met Filips de Goede verscheidene keren als onderhandelaar in naam van de stad opgetreden¹⁷⁴⁶.

Petrus de Vlenke

Een clericus die in heel wat categorieën kan worden ondergebracht, is Petrus de Vlenke. Op 7 april 1470 werd hij kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Niklaaskerk, een beneficie dat hij dezelfde dag al permuteerde¹⁷⁴⁷. In 1444 had hij ook al

¹⁷⁴⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 27 v°.

¹⁷⁴¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 39 r°.

¹⁷⁴² Baron de Reiffenberg, « Suite des notices et extraits des manuscrits relatifs à la Belgique, et qui se trouvent soit dans les dépôts publics, soit dans les bibliothèques particulières », *BCRH*, V, 1841-1842, p. 207-208. "Oom" Philippus Conrault was op zijn beurt dankzij zijn eigen oom, bisschop Jean Chevrot, abt kunnen worden. M. Prietzel, « Canonistes et gens de finances. Les officiers de l'évêque de Tournai au XVe siècle », in J.-M. Cauchies, *Finances et financiers des princes et des villes à l'époque bourguignonne*, Turnhout, 2004, p. 125 (Burgundica, 8).

¹⁷⁴³ P. Trio, "De late middeleeuwen", p. 50-52.

¹⁷⁴⁴ A. Berthod, « Relation d'un voyage littéraire dans les Pays-Bas français et autrichiens », *MDISHFC*, III, 1844, p. 466.

¹⁷⁴⁵ A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, p. 288; S. & L. de Sainte-Marthe, *Gallia Christiana qua series omnium archiepiscoporum, episcoporum et abbatum Franciae, vicinarumque ditionum ab origine ecclesiarum, ad nostra tempora*, IV, Paris, 1756, p. 177; P. Trio, "De late middeleeuwen", p. 68.

¹⁷⁴⁶ P. Trio, "De late middeleeuwen", p. 69.

¹⁷⁴⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 70 v°.

gedurende een maand een niet nader bepaalde kapelanij in deze kerk bezeten. In 1462 werd hij kanunnik van Sint-Veerle¹⁷⁴⁸.

De Vlenke kan zonder meer als de ‘supercumulard’ onder de onderzochte clerici worden beschouwd. Zijn lijst van verworven en gepermuteerde beneficies is ontstellend lang¹⁷⁴⁹. Behalve de resultaten van zijn cumulatie-ijver, valt er over de Vlenke nog meer interessants te vertellen. Zo was hij de onwettige zoon van Kortrijkzaan Johannes de

¹⁷⁴⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 20.

¹⁷⁴⁹ Van 1444 tot 1454 was hij kanunnik van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge, waar hij in 1446 als *cantor* optrad. Nog in 1444 was hij kapelaan in de parochiekerk van Bourghelles en Bailleul. Aan de kerk van Keiem was hij met intervallen als kapelaan verbonden in de jaren 1445-1455. In de Kortrijkse Sint-Maartenskerk was hij pastoor in de periode 1446-1455, 1462-1467 en 1468-1472. In 1449 was hij kapelaan in Sint-Piatus in Doornik, in Wijtschate en pastoor in Reimerswaal. In Camphin bezat hij de kapelanij van Sint-Anna van 1449 tot 1450, in Schoondijke deze van het hoogaltaar in 1449 en 1452. Overige kapelanijen waren deze van het hof ten Broucke in Lovendegem in 1449-1450, Sint-Catharina in de Sint-Hermeskerk van Ronse in 1450, de kapelanij van de priemen in de Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekerk in 1452 en de kapelanij van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal in dezelfde stad in 1453. In Brugge bezat hij de kapelanij van de eerste mis bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Salvatorkerk in 1450-1451 en bij het altaar van Sint-Kruis in Sint-Donatiaan in 1454-1463. De Sint-Basiliuskapel behoorde hem toe in 1457. Nog in Sint-Salvator was hij kapelaan in 1478.

De lijst van kapelanijen is daarmee nog verre van volledig. Hij bezat er verder nog in Vivenkapelle in 1445-1475, in het Kortrijkse Sint-Niklaashospitaal in 1455 en in kapel de Hoogmosscher in dezelfde stad in 1455-1462. Voorts waren er nog de kapelanij van Sint-Blasius in de Gentse Sint-Janskerk in 1459 en 1470-1472, de kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in Sint-Eloois-Winkel in 1460-1464, in Handzame in 1460, in Mariakerke in 1461, in het begijnhof van Kortrijk in 1462-1473, bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Janskerk tot 1462 en bij het gelijknamige altaar in de parochiekerk van Moerkerke in 1463-1464. In Rollegem-Kapelle was hij kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw tot 1463, in de Gentse Sint-Jacobskerk bij het altaar van Sint-Jacob tot 1464. Eveneens op zijn palmares stond de kapelanij van Sint-Baafs en Sint-Lieven in de Gentse Sint-Janskerk tot 1464, evenals deze van Sint-Michiël in de parochiekerk van Roeselare in 1465. In de parochiekerk van Oostkerke bezat hij de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw van 1466 tot 1469, en van 1467 tot 1470 de kapelanij van het Heilig Kruis in de Sint-Janskerk in Gent. Tot 1468 was hij kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in Wevelgem, van de Sint-Joriskapel in Kortrijk, bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in Damme en van “*veteris curtis*” in Moorsele. In Dentergem had hij de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw in zijn bezit vanaf 1469, drie jaar later behoorde ook de kapelanij bij het Sint-Gillisaltaar in de Gentse Sint-Michielskerk hem toe. Tot slot was hij tot 1475 kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van Beveren-Roeselare.

Hiermee is het overzicht van de Vlenkes beneficiebezit echter nog steeds niet ten einde. In 1453 was hij in de Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekerk aangesteld tot vicaris, waar hij van 1454 tot 1457 ook kanunnik was, en van 1467 tot 1472 *cantor*. De Vlenke was één van de kanunniken die bisschop Jean Chevrot om een bevestiging verzocht van de statuten van het in de Leiestad gestichte Commuun der Zeven Getijden, en die ook verkreeg op 12 mei 1450. In Zuienkerke had hij een *servicium* van 1455 tot 1478. Te Doornik was hij van 1456 tot 1462 lid van het domkapittel. In Cadzand was hij in 1462 pastoor, evenals in de Gentse Sint-Janskerk. Van 1463 tot 1464 was hij kanunnik en deken van het Sint-Pieterskapittel in Komen. Nog in 1463 was hij pastoor van Sint-Kruis bij Brugge. In de eerder genoemde kapel Hoogmosscher in Kortrijk was hij in 1463 koster, evenals in de Sint-Salvatorkerk van Harelbeke in 1465 en in de Sint-Donatiaanskerk te Brugge bij de kapel van Onze-Lieve-Vrouw in 1463-1464. Twee jaar later, in 1465, werd hij pastoor van Nieuw Oostende en in 1470 ook van de Damse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Voor meer gedetailleerde dateringen, zie R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 173-174; H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Petrus de Vlenke.

Vlenke en Janne Bernaerds, die werd gelegitimeerd in 1474. Zijn vader was onder meer schepen, proost, weesheer en kerkmeester in Kortrijk, waar hij ook werd begraven. Petrus de Vlenke zelf was *magister in artibus* en zeker vanaf 1444 priester. In opdracht van de bisschop van Doornik trad hij op als zegelaar van de officialiteit in 1442-1469, als vicaris-generaal in 1462-1463 en als vicaris in 1472. In 1456 vertegenwoordigde hij het pauselijk gezag als subcollector van de tienden in hetzelfde bisdom. Voor de abt van Saint-Quentin trad hij in de jaren 1469-1471 ook als vicaris op. Naast ambten in de Kerk vervulde de Vlenke ook diensten in wereldlijke context. Zo werd hij in 1456 en 1463 genoemd als dienaar van de Bourgondische hertogen. In combinatie met zijn diensten aan kerkelijke waardigheidsbekleders heeft dit hem zeker geen windeieren gelegd bij het verwerven van zijn talrijke beneficies. In 1457 trad Petrus de Vlenke daarenboven ook op als notaris. Hij overleed op 7 mei 1478 en stichtte een jaargetijde (met schenkingen) in de Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Tijdens zijn leven was hij opgetreden als testamentuitvoerder van Franciscus van Gent, uit wiens bibliotheek hij zich een werk van Petrus Crescentius toeëigende. Vermoedelijk kan één van de beeldhouwwerken uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk aan hem worden toegeschreven¹⁷⁵⁰.

Johannes Coolbrant

Een hertogelijk secretaris met een kleiner beneficie in één van de onderzochte instellingen, was Johannes Coolbrant. Hij bezat de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Sint-Niklaaskerk sinds 30 juni 1472. Op 30 december 1477 zou hij deze hebben geresigneerd, maar ook in augustus 1486 en 1499 komen einde-beneficievermeldingen voor, beide keren door overlijden¹⁷⁵¹. Uit andere bronnen weten we echter dat hij reeds stierf in augustus 1480. Coolbrant was geboren in 1431, wellicht in Sint-Maria-Oudenhove bij Zottegem in het bisdom Kamerijk. Hij was de zoon van Pieter en de oom van diverse clerici van het Brugse Sint-Donatiaanskapittel, met name Jacobus en Johannes Coolbrant en Petrus vander Stichele. Hijzelf had twee zonen, Johannes en Andreas. Enkel de laatste werd als bastaard vermeld. Het grootste deel van zijn carrière resideerde hij te Brugge, met name van 1455 tot aan zijn dood in 1480. Coolbrant liet zich in Leuven immatriculeren en werd *magister in artibus*. In 1460-1461

¹⁷⁵⁰ Alle informatie over de Vlenke is afkomstig uit R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 173-174; H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Petrus de Vlenke; P. De Baets, "Pieter de Vlenken als kapelaan van Viven (1445-1475)", *Rond de poldertorens*, XLIV, 2002, 2, p. 61-66.

¹⁷⁵¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 51 r°, 74 v°, 116 v°. Deze zijn mogelijk te linken aan familieleden-naamgenoten, met name een zoon of neef van hem, zie verder.

ontving hij van de stad Brugge een subsidie voor zijn eerste misviering als priester¹⁷⁵². Te Gent bezat hij naast zijn kapelanij in Sint-Niklaas ook kapelaansbeneficies in de Sint-Jans- (1472) en Sint-Jacobskerk (1462-1463)¹⁷⁵³.

In 1476 werd Coolbrant genoemd als hertogelijk secretaris. Hij zou ook hertogelijk raadsheer zijn geweest, zeker in 1474¹⁷⁵⁴. Volgens de kroniek van Nicolas Despars werd hij in de politiek woelige periode die volgde op de dood van Karel de Stoute in 1477 gevangen gezet in het Brugse steen. Er kon hem schijnbaar onvoldoende ten laste worden gelegd, waarop hij weer werd vrijgelaten.

Als apostolisch en keizerlijk notaris werkte hij daarnaast in opdracht van de stad Brugge (1455-1463). Zijn talenkennis blijkt uit het feit dat hij voor de stad onder meer brieven uit het Spaans vertaalde¹⁷⁵⁵. Verder trad hij op als pensionaris en afgevaardigde voor Brugge (1467-1477) en eenmalig ook voor de Leden van Vlaanderen in Savoye en Piëmonte (1478-1479)¹⁷⁵⁶. Johannes Coolbrant was een vermogend man, met vier eigendommen te Brugge, een huis in de Gentse Sint-Jansparochie en gronden te Zottegem en Sint-Maria-Oudenhove. Hij werd begraven in de Sint-Donatianskerk en deed *memoriastichtingen* te Brugge en Sint-Maria-Oudenhove. Zijn Gentse huis en de inboedel van zijn Brugse woning, evenals zijn studieboeken gingen naar zijn zoon Johannes. Zijn andere (bastaard)zoon, Andreas, ontving 12 lb. gr. De eerder besproken Petrus van Houtte trad op als één van zijn testamentuitvoerders¹⁷⁵⁷.

Arthur de Bourbon

Op 27 januari 1478 werd een zekere Arthur de Bourbon gepresenteerd als kapelaan bij het altaar van Sint-Amandus in de Sint-Niklaaskerk. Aan de basis hiervan lag een permutatie met Johannes van Houtte voor zijn pastoorsbeneficie te Lembeke¹⁷⁵⁸. Op 31 december 1482 werd zijn kapelanij aan Johannes Gegart gegeven, nadat hij was overleden¹⁷⁵⁹. Kapelaan Arthur is misschien te vereenzelvigen met de zoon van Jean de

¹⁷⁵² Hij was *clericus installatus*, kapelaan, koster en uiteindelijk vanaf 1461 ook kanunnik van Sint-Donatiaan. Hij trad geregeld op als vertegenwoordiger van deze collegiale.

¹⁷⁵³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 34 r°, 41 r°. Verder was hij tot 1471 kapelaan in Sint-Piatus te Doornik, in 1476 pastoor te Gentbrugge en van 1472 tot 1480 koster te Diksmuide.

¹⁷⁵⁴ H. Schnabel-Schüle, W. Daum, B. Althammer, *Vergleichende Perspektiven, Perspektiven des Vergleichs: Studien zur europäischen Geschichte von der Spätantike bis ins 20. Jahrhundert*, Mainz, 1998, p. 103.

¹⁷⁵⁵ J.M. Murray, *Notarial instruments*, p. 85-86.

¹⁷⁵⁶ W. P. Blockmans, *Handelingen van de Leden en Staten van Vlaanderen (1467-1477). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 1971, p. 323, lemma Coolbrant (Jan).

¹⁷⁵⁷ Alle informatie over Coolbrant is, tenzij anders in voetnoot vermeld, afkomstig uit H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Johannes Coolbrant*.

¹⁷⁵⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 51 v°.

¹⁷⁵⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 64 r°.

Bourbon en broer van Milo en Philippe de Bourbon, allen ridders en hovelingen van de Bourgondische hertogen. Deze Arthur was licentiaat in de rechten, tot priester gewijd en apostolisch *protonotarius*. Tot zijn beneficijs hoorden onder meer het abbatiaat van de abdij van Notre Dame in Boulogne en het pastoorschap te Gouda in 1475. Zeker in 1463 was hij raadsheer onder Filips de Goede, een ambt dat hij ook onder diens opvolger Karel de Stoute wist te behouden. Ook werd hij rekwestmeester van het parlement van Mechelen¹⁷⁶⁰. Onder Filips was hij verscheidene keren ingeschakeld als diplomaat, onder meer bij gesprekken met de paus te Rome en in onderhandelingen tussen Bourgondië en Frankrijk¹⁷⁶¹. In Holland moest hij toezien op de betaling van de amortisatierechten door de clerus, samen met topdiplomaat en collega-clericus Antoine Haneron¹⁷⁶². Bartier geeft te kennen Arthur de Bourbon na 1477 niet verder te kunnen situeren¹⁷⁶³. Mogelijk kwam zijn diplomatieke carrière toen ten einde en legde hij zich verder toe op het verzamelen van kerkelijke ambten, wat hem misschien in Gent deed belanden. Gezien het gewicht van zijn overige beneficijs is het weinig waarschijnlijk dat de Bourbon ooit resideerde of regelmatig diensten waarnam in de Sint-Niklaaskerk. Een argument dat tegen de identificatie van deze kapelaan Arthur met de Bourgondische hoveling Arthur pleit, is het feit dat hij in het presentatieregister louter als *dominus* werd aangeduid, wat enigszins vreemd is gezien zijn adellijke afkomst, studies en clericale staat van dienst.

Petrus le Barbier

Petrus le Barbier was kapelaan van Maximiliaan van Oostenrijk in 1486 en van Filips de Schone in 1502. Tussen 1515 en 1517 diende hij Karel V. Hij is niet te verwarren met zijn naamgenoot Petrus le Barbier, die we bij de humanisten onderbrachten. Beide Barbiers waren allicht verwanten¹⁷⁶⁴. Priester Petrus Barbier, afkomstig uit het bisdom Doornik, werd op 29 december 1494 als kanunnik in het kapittel geïntroduceerd, wellicht op voordracht van de vorst¹⁷⁶⁵. Op 13 november 1505 permuteerde hij zijn beneficium met Victor de Moor voor het pastoraat van Lovendegem¹⁷⁶⁶. In 1509 treffen we hem opnieuw in de kapittelkerk aan, dit keer als vicaris, een functie die hij ruilde voor zijn pastorij¹⁷⁶⁷.

¹⁷⁶⁰ R. Stein, *De hertog en zijn staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden ca. 1380 - ca. 1480*, Hilversum, 2014, p. 267.

¹⁷⁶¹ J. Bartier, *Légistes*, p. 207-208.

¹⁷⁶² A.G. Jongkees, *Staat en kerk*, p. 228.

¹⁷⁶³ J. Barthier, *Légistes*, p. 309.

¹⁷⁶⁴ P. G. Bietenholz, "Pierre Barbier", in *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*. Vol. 1-3, Toronto-Buffalo-London, 1985, p. 93.

¹⁷⁶⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 40.

¹⁷⁶⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 142 r°.

¹⁷⁶⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 153 v°.

Raphael en Antonius de Mercatel

Een figuur die amper nog introductie behoeft, is Raphael de Mercatel. Op 13 juni 1505 werd hij kapelaan van de Sint-Joriskapel op het kerkhof van de Sint-Niklaaskerk. Hij permuteerde dit beneficie met zijn bastaardzoon Antonius, priester en *doctor in decretis* die zo kanunnik werd van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Brugge. Procurator van dienst was Petrus Hermanus. Enkele dagen later, op 22 juni, trad dezelfde procurator op toen Raphael het beneficie resigneerde¹⁷⁶⁸. Het doel van de transactie, namelijk zijn zoon Antonius aan een kanunniksprebende helpen, was immers bereikt. Raphael was één van de vele onwettige kinderen van hertog Filips de Goede. Dat deze prins goed voor zijn bastaarden zorgde en ze op belangrijke politieke en religieuze posten neerpootte of interessante huwelijksallianties voor hen regelde, is welbekend¹⁷⁶⁹. Raphael werd vermoedelijk in Brugge geboren omstreeks 1437. De naam van zijn moeder is niet bekend, zijn stiefvader was een lid van de Italiaanse koopmansfamilie Marcadelli di Marcadello, aan wie Raphael zijn naam ontleende. Hij werd bestemd voor een clericale carrière en vatte wellicht in functie hiervan studies theologie aan te Parijs, waar hij in 1462 tot *magister* promoveerde. De Mercatel was achtereenvolgens monnik van de Gentse Sint-Pietersabdij en abt van Oudenburg van 1463 tot 1478, alvorens door toedoen van aartshertog Maximiliaan aan het hoofd van de Sint-Baafsabdij te komen. Hij liet grote bouwwerken uitvoeren aan zowel de abdij zelf als aan de refuge te Brugge, waar hij het merendeel van de tijd verbleef. De Mercatel beijverde de omvorming van de abdij tot een bisdom (!) bij de paus, maar zag zijn inspanningen terzake niet beloond. Wel werd hij wijbisschop van Rhodus, opnieuw dankzij de aartshertog. Het was in die hoedanigheid dat hij 1498 de wijding van Petrus Quicke (op zijn beurt eveneens een kandidaat van Maximiliaan) tot bisschop van Doornik assisteerde. Verder trad de Mercatel ook op als raadsheer en vertegenwoordiger van de clerus. Samen met de eerder besproken Petrus van Houtte was hij verantwoordelijk voor de onder sekwestre geplaatste goederen van het bisdom Doornik. In 1482 werd hij naar de Franse koning gestuurd om mee te onderhandelen over de Vrede van Atrecht. Bij de bespreking van de bedetoekenning in 1496 vormde hij de schakel tussen het hof en de clerus als stand. Raphael de Mercatel trok zich vanaf 1507 terug in de refuge te Brugge om er zijn weelderige levensstijl verder te zetten, terend op de inkomsten van zijn rentestichting die ten laste van de abdij was bezet. De Mercatel overleed op 3 augustus 1508 en werd begraven in de abdij te Gent, waarvoor hij een (verloren gegane) marmeren graftombe had laten verordenen. Het bekendst is hij wellicht om zijn bibliotheek, een bijzonder

¹⁷⁶⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, 141 r°-v°.

¹⁷⁶⁹ R. Vaughan, *Philip the Good*, p. 132-133.

rijke collectie met verluchte handschriften die hij liet aankopen of vervaardigen¹⁷⁷⁰. Het ging in hoofdzaak om wetenschappelijke werken met humanistische inslag, over onder meer geschiedenis, filosofie, occulte wetenschappen en filosofie van het Oosten¹⁷⁷¹.

Tot deze ‘categorie’ van geestelijken kan nog een resem anderen uit de besproken clerici worden toegevoegd die we – niet verwonderlijk – reeds onder de dignitarissen van het kapittel ontmoetten. Zo onder meer de proosten Johannes Cuelsbrouck, Matheus van Brakel, Antonius Maurel, Simon de Sluza, Philippus Nigri, Petrus Damant en Nicolaus Fierens (cf. 3.2.3.1.1), naast deken Egidius van Hamme (cf. 3.2.3.1.2).

Context en vaststellingen

Reeds in deel I van deze verhandeling werd duidelijk dat clerici al vroeg een rol speelden in de landsheerlijke administratie. Prevenier stelde dat tot de 12de eeuw de notie ‘sociale stand’ quasi volledig samenviel met een bepaalde sociale functie. Voor de geestelijkheid was naast het uitvoeren van godsdienstige taken immers een monopoliepositie binnen de ambtenarij weggelegd. Door de nood aan opleiding die er was voor het uitvoeren van bepaalde opdrachten, kwam de kanselarijwerking bijvoorbeeld logischerwijze vooral in handen van geestelijken terecht. Vaak ging het daarbij om clerici die behoorden tot de door de graaf zelf opgerichte kapittels en grafelijke kapellen, waardoor beide instellingen – kanselarij en kapel – als het ware één identiteit vormden¹⁷⁷². Het begrip *clericus* had bijgevolg een dubbele betekenis. Voor de Katholieke Kerk duidde het haar dienaren aan die de tonsuur hadden ontvangen, uit een wettig huwelijk waren geboren en een celibatair leven leidden (althans in theorie), zelfs nog voor ze enige wijding hadden gekregen¹⁷⁷³. Een minder juridische interpretatie volgde uit het feit dat het precies geestelijken waren die lange tijd het monopolie op schriftactiviteiten uitoefenden. De nadruk lag daarbij op hun opleiding, hun kennis van het Latijn en hun ervaring met administratieve praktijken, wat hen tot gegeerd personeel maakte. In bovenstaand overzicht van de geestelijken-hovelingen ligt het accent vooral op de periode onder het bestuur van hertog Filips de Goede (1419-1467).

¹⁷⁷⁰ De informatie uit deze notitie werd ontleend aan K. G. Van Acker, “Marcatellis, Raphael de, abt en bisschop”, *NBW*, II, Brussel, 1966, kol. 505-510.

¹⁷⁷¹ Th. de Hemptinne, “De geestelijken”, p. 64.

¹⁷⁷² W. Prevenier, “Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (veertiende tot zestiende eeuw)”, *BMGN*, LXXXIV, 1972, 1, p. 44. Over het samenvallen van stand en functie, zie ook H. De Ridder-Symoens, “Training and Professionalization”, in W. Reinhard, (ed.), *Power Elites and State Building*, Oxford, 1996, p. 150.

¹⁷⁷³ H. Millet, P. Moraw, “Clerics in the State”, W. Reinhard, (ed.), *Power Elites*, p. 173; P. Cockshaw, *Le personnel*, p. 219-220. Volgens deze laatste was getrouwd zijn zelfs geen obstakel voor het behouden van de clericale status.

Dit is geen toeval. In het verleden werd reeds door tal van auteurs gewezen op de stijging van het aantal geestelijken dat optrad in dienst van de hertog. Onder de Bourgondiërs en in het bijzonder onder Filips de Goede groeide de traditionele grafelijke *curia* immers uit tot een belangrijke factor in het machtsvertoon van de nieuwe dynastie. Dit ging niet louter gepaard met een uitbreiding van het staatsapparaat, maar evenzeer met een toenemende graad van professionalisering, door het inschakelen van goed opgeleid personeel. Dergelijke professionelen werden niet zelden in clericale middens gerecruteerd. Bijkomend voordeel was dat geestelijken minder tot facties behoorden en (opnieuw: in theorie) geen nakomelingen hadden voor wie ze postjes wilden bekomen, wat hen tot loyalere dienaren maakte¹⁷⁷⁴. In de andere richting kon de vorst door het inschakelen van clerici en het belonen via het prebendesysteem uiteraard een deel van zijn personeelskosten op de Kerk afwentelen¹⁷⁷⁵. Door het accapareren van wat Prevenier ‘de institutionele kerk’ noemde, slaagden de hertogen er bovendien in deze te herleiden tot een schakel in het Bourgondisch staatsapparaat, door het voeren van een strategische benoemingspolitiek (al dan niet met behulp van de paus) bij de vacatie van hoge kerkelijke posities¹⁷⁷⁶. Onder impuls van Filips II zou dit systeem naar zijn ultieme vorm worden gevoerd. Filips zorgde er immers met zijn hervorming van de bisdommen voor dat de kerkelijke indeling van de Nederlanden aan de staatkundige realiteit werd aangepast. Hierdoor wist hij zich van de benoemingsmogelijkheid van een nog groter aantal bisschoppen te verzekeren¹⁷⁷⁷. De ‘nationale kerk’ die tijdens de Bourgondische periode in toenemende mate vorm had gekregen, maakte het moeilijk om de geestelijken te negeren. Toen aan het einde van de 15de eeuw de rol van clerici in hoge politieke functies in toenemende mate in vraag werd gesteld, was het precies het systeem dat hen groot had gemaakt dat er voor zorgde dat ze niet zomaar aan de kant konden worden geschoven. Voornamelijk in vorstelijke

¹⁷⁷⁴ Toch kan ook worden opgemerkt dat clerici in zekere zin moeilijker te controleren waren, aangezien ze zowel juridische als fiscale privileges genoten. H. Millet, P. Moraw, “Clerics in the State”, p. 185. De Ridder-Symoens stelde zelfs precies het omgekeerde, namelijk dat lekenambtenaren loyaler en docielier waren, aangezien ze meer afhankelijk waren van hun ‘meester’. H. De Ridder-Symoens, “Training and Professionalization”, p. 150. Over de privileges en kenmerken van de clerus, zie ook Th. de Hemptinne, “De geestelijken”, p. 55-58. Algemeen in verband met de *curia*, zie M. Vandermaesen, “Curia comitis en grafelijke en hertogelijke raad” (11de eeuw-1482), in W. Prevenier, B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 44-63 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72).

¹⁷⁷⁵ A.G. Jongkees, *Staat en kerk*, p. 276.

¹⁷⁷⁶ W. Prevenier, “Ambtenaren”, p. 45; P. Cockshaw, *Le personnel*, p. 144-145.

¹⁷⁷⁷ H. Cools, *Mannen met macht edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Walburg, 2001, p. 140.

raden en parlementen wisten de geestelijken zich te handhaven¹⁷⁷⁸. Niettemin mag het aandeel van de geestelijken onder de ambtenaren niet worden overschat. Noch het ambtenarenapparaat, noch de clerus zijn immers in hun totaliteit ten gronde gekend, wat het moeilijk maakt om absolute uitspraken te doen over de inschakeling of de aanwezigheid van clerici binnen het staatsapparaat¹⁷⁷⁹. Onderzoekers die zich in het verleden reeds toediepten op de studie van het profiel van gewestelijke ambtenaren stelden wel vast dat – voor zover de clerici in dienst van de staat konden worden geïdentificeerd – hun rol beperkt bleef¹⁷⁸⁰. Temidden de groep zogenoemde ‘*clerics in the state*’ zijn twee subcategorieën te onderscheiden: enerzijds de geestelijken die omwille van persoonlijke kwaliteiten een rol speelden in de politiek en administratie, anderzijds zij die omwille van hun kerkelijke waardigheid ook een aandeel hadden in het publieke leven¹⁷⁸¹. Als we kijken naar de levensloop van ‘onze’ clerici, valt op dat velen hun beneficies eerder naar het einde van hun carrière toe verwierven, wat een duidelijke illustratie biedt van het alternatieve beloningssysteem dat de prebenden de vorst boden¹⁷⁸². Logischerwijze bepalen de beneficies in het Sint-Veerlekapittel hier het overwicht. Dit heeft een dubbele verklaring: enerzijds is er immers het feit dat de graaf als patroon van de instelling zijn invloed direct kon doen gelden. Anderzijds moet rekening worden gehouden met de waarde en het aanzien van een kanunniksprebende tegenover een kapelaansbeneficie in een ‘gewone’ parochiekerk.

Een aantal eigenschappen van de door ons onderscheiden clerici-hovelingen werd eerder door andere auteurs als kenmerkend aangestipt. Het merendeel van deze figuren had een hogere opleiding gevolgd, voornamelijk in de rechten¹⁷⁸³. In een onderzoek naar

¹⁷⁷⁸ H. Millet, « La place des clercs dans l'appareil d'État en France à la fin du Moyen Âge » in J.-P. Genet, B. Vincent (eds.), *État et église*, p. 246.

¹⁷⁷⁹ H. Millet, « La place des clercs », p. 239; *Idem*, « Les chanoines au service de l'état: bilan d'une étude comparative », in J.-Ph. Genet (ed.), *L'État moderne: genèse. Bilans et perspectives: actes du colloque tenu au CNRS à Paris, les 19-20 septembre 1989*, Paris, p. 137-138.

¹⁷⁸⁰ Voorbeelden zijn te vinden bij J. Dumolyn, *Staatsvorming*, p. 165-172 en M. Damen, *De staat van dienst*, p. 208-209. Zie ook H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 344.

¹⁷⁸¹ H. Millet, P. Moraw, “Clerics in the State”, p. 175.

¹⁷⁸² Van Hofstraeten stelde met betrekking tot de grote kanunniken van Sint-Goedele te Brussel: “Pas uit de positie van landsheerlijk functionaris volgt de verwerving van kerkelijke beneficia”. B. Van Hofstraeten, “De dignitarissen”, p. 246. In een artikel van de Moreau worden tal van voorbeelden aangehaald van hovelingen die beneficies in grafelijke kapittels kregen toegewezen, waaronder heel wat figuren die ook ooit aan Sint-Veerle waren verbonden. De Gentse collegiale zelf wordt door de auteur echter niet behandeld. E. De Moreau, « Les familiers des ducs de Bourgogne dans les canonicats des anciens Pays-Bas », in *Miscellanea Historica in honorem Leonis van der Essen universitatis catholicae in oppido lovaniensi iam annos XXXV professoris*, Bruxelles, 1947, p. 1-9.

¹⁷⁸³ Volgens De Ridder-Symoens mag dit als een bewuste keuze worden beschouwd. Rechtenstudies konden immers lucratievere ambten opleveren dan bijvoorbeeld een filosofische of theologische opleiding. H. De Ridder-Symoens, “Training and Professionalization”, p. 158.

geestelijken in dienst van de Franse vorsten stelde Millet reeds vast dat zij vaker universitaire studies achter de rug hadden dan hun collega's¹⁷⁸⁴. Callewier voegde hier voor de Brugse seculiere clerus aan toe dat het bij voorkeur om rechtenstudenten ging, zoals ook hier het geval is¹⁷⁸⁵. Daarmee kwamen deze geestelijken tegemoet aan de groeiende behoefte aan juridisch geschoolde ambtenaren. Ook qua aard van de wereldlijke ambten die 'onze' geestelijken uitoefenden, zijn er parallellen: net zoals in Brugge het geval was, betreft het zowel taken als raadsheren, secretarissen, klerken, ambassadeurs, rekwestmeesters...¹⁷⁸⁶. Onder meer hun kennis van het Latijn, van het redevoeren en het feit dat ze vaak over internationale connecties beschikten die hen konden beschermen, maakte van deze geestelijken interessante kandidaat-ambassadeurs¹⁷⁸⁷. Een klein deel van hen was bovendien ook in dienst van de Franse koning, zoals bijvoorbeeld Sarotte en Seguinat. Bartier merkte op dat clerici weliswaar belangrijke posten bekleedden in de hertogelijke raden en de kanselarij, maar dat ze daarentegen in de mate van het mogelijke door collega-rekenplichtigen uit het financiële kader werden geweerd¹⁷⁸⁸. Het voorbeeld van de "uitdrijving" van Johannes Seguinat uit de Rekenkamer lijkt dit te bevestigen. In omgekeerde richting stelde Cockshaw vast dat zich onder de hertogelijke secretarissen een groot aandeel geestelijken bevond, of beter, dat een aanzienlijk deel van de secretarissen ook geestelijke ambten verwierf als beloning voor hun trouwe dienst¹⁷⁸⁹. Zoals uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, was een beneficie in Sint-Niklaas en (hier voornamelijk) Sint-Veerle lang niet het enige kerkelijke inkomen dat deze geestelijken genoten, noch was het vorstelijke netwerk het enige waar ze toe behoorden. Ook met andere instanties als de bisschop, de paus en zelfs de stedelijke overheid onderhielden sommigen contacten¹⁷⁹⁰. Tot de hier opgelijste geestelijken behoorden er enkele van adellijke

¹⁷⁸⁴ H. Millet, « Les chanoines au service de l'état », p. 143.

¹⁷⁸⁵ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 343. De zangers die vaker aan koralenscholen hun opleiding hadden genoten, vormden hierop een uitzondering. Deze groep werd in ons onderzoek onder een aparte titel behandeld, hoewel ze uiteraard ook in vorstelijk dienstverband voorkwamen.

¹⁷⁸⁶ *Ibidem*, p. 339. Zie voor gelijkaardige vorstelijke dienstverbanden van de Utrechtse kanunniken van Oudmunster B. Van den Hoven van Genderen, *De Heren van de Kerk*, p. 306 e.v. Bij deze vaststellingen moet uiteraard steeds rekening worden gehouden met het feit dat de gelijklopende resultaten voor een deel te maken hebben met de vaststelling dat de onderzoeksgroepen van de verschillende auteurs ook identieke personen bevatten.

¹⁷⁸⁷ H. Millet, « La place des clercs », p. 243; H. Millet, P. Moraw, "Clerics in the State", p. 177.

¹⁷⁸⁸ J. Bartier, *Légistes*, p. 73-74.

¹⁷⁸⁹ P. Cockshaw, *Le personnel*, p. 81-82.

¹⁷⁹⁰ Interessant in dit verband is het volgende citaat van Millet en Moraw, dat weliswaar betrekking heeft op de vroegmoderne periode: "During the early modern period, relations between Pope and clergy have almost always been mediated by the sovereign". H. Millet, P. Moraw, "Clerics in the State", p. 175. Bepaalde clerici kregen ook

afkomst, hoewel we er – gezien hun opleidingsniveau – mogen van uitgaan dat de sociale stand waartoe een geestelijke behoorde geen doorslaggevende factor was bij het verwerven van een ambt¹⁷⁹¹. Een deel van hen had bovendien natuurlijke kinderen, terwijl sommigen zelf ook uit buitenechtelijke relaties geboren waren, waarvan er één, Raphael de Mercatel, een natuurlijke zoon van de hertog was.

In verband met hun aanwezigheid valt uit hun levensschetsen op te merken dat slechts enkelingen ook daadwerkelijk ooit diensten in de Gentse collegiale waarnamen. Het beste voorbeeld hiervan – en quasi de uitzondering – vormt Johannes Cuelsbrouck, die een deel van zijn wedde als raadsheer moest afstaan aan zijn plaatsvervanger in de Raad van Vlaanderen, omdat hij zijn kerkelijke taak als proost van Sint-Veerle liet primeren op zijn functie binnen het gerechtshof¹⁷⁹².

In dit overzicht ligt de nadruk nogal sterk op de periode tot aan de regering van Karel V. Zoals we reeds meermaals aanhaalden, heeft dit te maken met de bronnensituatie, die voor de 16de eeuw een stuk minder goed is. Bovendien moet rekening worden gehouden met het feit dat vanaf de tweede helft van de 16de eeuw het Sint-Baafskapittel het meer prestigieuze Gentse kapittel was, waar voor aanzienlijke figuren uit de vorstelijke entourage interessantere prebenden te bemachtigen waren¹⁷⁹³. Het feit dat in de 16de eeuw de figuren uit de vorstelijke entourage die aan Sint-Veerle waren verbonden vooral als proost werden aangetroffen, duidt opnieuw op het eerder symbolische van deze waardigheid, die toen immers nog ongebeneficieerd was en niet als een uitzonderlijk gewichtige materiële beloning kon worden beschouwd.

3.2.3.2.2 Pauselijke hovelingen of curialen

*« Travailler à la Curie romaine, ne fût-ce comme tâcheron, c'est nouer des liens, s'assurer des appuis, se mettre à l'affût des bénéfices ecclésiastiques vacants. Bref, le point de départ d'une « belle carrière » qui permet aussi d'espérer des lendemains plus sûrs »*¹⁷⁹⁴.

Bovenstaand citaat van Monique Maillard-Luypaert was ook op een aantal van de door ons onderzochte geestelijken die carrière maakten aan het pauselijke hof van toepassing, zoals blijkt uit het volgende.

toelagen van de stad voor het bekostigen van hun studies en levensonderhoud. H. De Ridder-Symoens, “Training”, p. 155.

¹⁷⁹¹ W. Prevenier, “Ambtenaren”, p. 45. Callewier merkte in dit verband op dat het aantal geestelijke aan het hof van adellijke afkomst verhoudingsgewijs groter was dan onder de geestelijken die geen hoveling waren. H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 343.

¹⁷⁹² J. Dumolyn, *Staatsvorming*, p. 171-172.

¹⁷⁹³ Zie onder andere het eerder aangehaalde voorbeeld van Viglius.

¹⁷⁹⁴ M. Maillard-Luypaert, « Des clercs au service de la Curie romaine. L'exemple du diocèse de Cambrai pendant le Grand Schisme d'Occident (1378-1417) », in J.-M. Cauchies, *Hommes d'Eglise*, p. 32

Livinus Nilis

Livinus Nilis werd op 23 mei 1492 door pauselijke tussenkomst van Innocentius VIII kanunnik-pastoor van Sint-Veerle¹⁷⁹⁵. Hij liet zich vertegenwoordigen door Nicolaus de Drive en was naar alle waarschijnlijkheid geen aanwezige pastoor, want hij resigneerde na amper twee jaar, in juni 1497¹⁷⁹⁶. Wellicht had Johannes Nilis, de toenmalige proost en tevens pauselijk gunsteling, een hand in deze aanstelling gehad. Livinus was immers een neef van de proost, net als zijn broer, Johannes Nilis junior, die later dezelfde waardigheid bekleedde. Een bijkomende reden om aan te nemen dat hij niet aanwezig was in het kapittel, vormt het gegeven dat hij evenmin een onbekende was aan de Curie, waar hij de functie van *palatii apostolici notarius principalis* bekleedde. De prebende in het Gentse kapittel vormde slechts een opstapje naar meer: Nilis ontving in 1499 van paus Alexander VI immers een kanonikale prebende in het Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekapittel en was op dat ogenblik ook deken van het Sint-Gorikskapittel in Haaltert. In Antwerpen zou hij nog aangesteld worden tot *cantor* en scholaster¹⁷⁹⁷. Zeker van 1503 tot 1521 resideerde hij te Antwerpen, nadien trok hij terug naar Rome. Nilis verzamelde verder een aantal niet onaanzienlijke beneficijs, met name de pastorie van de Antwerpse burchtkerk, de parochiekerk van Ranst, een kapelanij in Sint-Gumarus te Lier, een kapelanij in Welle en een kanunniksprebende in Hoegaarden. In 1504 werden hem via een zekere kardinaal-bisschop Rafaël prebenden toegewezen in de kapittels van Amiens, Kamerijk, Terwaan en Sint-Omaars, het aartsdiaconaat Henegouwen, het dekanaat van Sint-Omaars en kapelanijen in Sint-Donatiaan te Brugge en Saint-Paul te Parijs. Het is niet zeker of hij deze ook effectief in bezit kreeg. Nilis stichtte in de Antwerpse kathedraal een kapelanij van het Heilig Kruis, waar zijn jaargetijde op 12 januari werd gevierd¹⁷⁹⁸.

Tot de curialen rekenen we uit de besproken personen verder de proosten Livinus Nevelinc, Johannes Nilis Senior en Junior, en Willelmus Bertrandus (cf. 3.2.3.1.1), naast dekens Egidius Gobeert en Ludovicus Schauvlieghe (cf. 3.2.3.1.2), musicus Maubranus de Orto (cf. 3.2.3.2.4), humanist Petrus le Barbier (cf. 3.2.3.3.3), de ambtenaren en hovelingen Egidius de Scornaco en Petrus de Vlenke (cf. 3.2.3.2.1).

¹⁷⁹⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 40.

¹⁷⁹⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 41.

¹⁷⁹⁷ Zo was hij van 1510 tot 1524 kanunnik-scholaster van het Antwerpse kapittel. M. Vinck-Van Caekenberghe, *Een onderzoek naar het leven, het werk en de opvattingen van Cornelis van Ghistele (1510/11-1573), rederijker en humanist*, Gent, 1996, p. 22-23.

¹⁷⁹⁸ G. Colman, *De kanunniken*, p. 183-185.

Context en vaststellingen

De grootste ‘machine’ aan de Curie, die dus ook het meeste personeelsleden telde, werd gevormd door de kanselarij. Hiertoe behoorden onder meer notarissen en abbreviatoren, die belast waren met de schriftactiviteiten in naam van de paus, waarbij de laatsten enkel instonden voor het vervaardigen van minuten¹⁷⁹⁹. Verder troffen we ook clerici aan die als auditeur of *judex* aan de Rota of hoge pauselijke rechtbank waren verbonden. Dit hof sprak zich voornamelijk uit in zaken betreffende het (uiteraard canonieke) huwelijksrecht. Het functioneerde volgens een rotatiesysteem, waarbij de auditeurs of rechters alternerend recht spraken. Het al dan niet beschikken over banden met de pauselijke kringen vormde meer dan eens de basis voor kerkelijke benoemingen en hele carrières, zoals de familie Nilis duidelijk illustreert. Ondanks het feit dat geen van deze clerici (de beide proosten Johannes en Livinus) hun ambt in het Gentse kapittel ooit als een hoofdbezigheid beschouwde, is het niettemin opvallend hoe ze – eens één van hen in de instelling was opgenomen – alle drie via Sint-Veerle een stap vooruit zetten in hun carrière. Het belang van het behoren tot een dergelijke *familia* is intussen welbekend¹⁸⁰⁰. Curialen waren traditioneel hoger opgeleide figuren, hier voornamelijk in de rechten¹⁸⁰¹. De beneficiés die zij wisten te bemachtigen waren doorgaans hogere, met name kanunniksprebenden. Het feit dat zich onder meer drie proosten onder deze figuren bevinden, geeft hun aanzien goed weer. Cumul was eerder regel dan uitzondering, net als absenteïsme en niet-residentie. Volgens Callewier startten veel geestelijken hun carrière in Rome om daarna beneficiés in de Nederlanden te verwerven¹⁸⁰². Dit lijkt in het geval van de onderzochte Gentse clerici eveneens, maar daarom niet noodzakelijk, in deze volgorde te zijn gegaan. Een figuur als Maubranus de Orto bijvoorbeeld wist zich als zanger van het bisschoppelijke hof immers op te werken tot lid van de pauselijke kapel (*ut infra*). Opmerkelijk is alleszins wel dat heel wat van de pauselijke dienaren en *familiarii* ook als wereldlijke hovelingen kunnen worden beschouwd. Figuren als Egidius de Scornaco, Maubranus de Orto, Petrus de Vlenke, Egidius Gobeert ... maakten ook carrière in de vorstelijke entourage. De verwevenheid tussen de verschillende middens was aanzienlijk, wat er toe leidde dat een carrière in één ‘sector’ quasi automatisch tot interessante opportuniteiten in andere contexten leidde. De veelheid aan manieren waarop de onderzochte clerici in de pauselijke

¹⁷⁹⁹ *Ibidem*, p. 35.

¹⁸⁰⁰ *Ibidem*, p. 43.

¹⁸⁰¹ Maillard-Luyppaert stelde met betrekking tot de curialen uit het bisdom Kamerijk vast dat minder dan één derde van de pauselijke dienaren een universitaire graad bezat, een cijfer dat onder de *abbreviatores* weliswaar opliep tot de helft. Onder de personen die wij hier behandelen, ligt het aandeel ‘zekere’ universitair gediplomeerden eveneens rond de helft. *Ibidem*, p. 36.

¹⁸⁰² H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 331.

invloedssfeer terecht kwamen, direct of indirect, via een ‘werkgever’, een familielid, studies in Italië... geven het belang aan van elke relatie, vriendschap of verwantschap die “de motor kan vormen van een carrière”¹⁸⁰³. Pausen kenden immers slechts zelden gunsten toe uit eigen beweging; eerder gingen ze al dan niet in op verzoeken die tot hen werden gericht¹⁸⁰⁴. Het hoger aangehaalde benoemingssysteem via supplek vormt hier een duidelijk voorbeeld van. De reden waarom curialen vooral in de betere kringen te situeren waren, is relatief eenvoudig. De betekenis van een clericus voor de Kerk hing onder meer af van zijn opleiding en zijn dienstbetoon aan het instituut, met andere woorden, het voordeel en aanzien waartoe hij al dan niet kon bijdragen. Logischerwijze waren het vooral welstellende geestelijken die het zich konden veroorloven om hogere studies aan te vatten en naar Rome te reizen, er hun kans te wagen en zich te bewijzen in pauselijke dienst, wat vervolgens weer mogelijkheden schiep voor het verwerven van beloningen in de vorm van beneficies¹⁸⁰⁵. Niet alle pauselijke dienaren waren noodzakelijkerwijs in Rome (of ten tijde van het Schisma in Avignon) actief. Een voorbeeld is Petrus de Vlenke, die als *subcollector* van de pauselijke tienden in het bisdom Doornik optrad en bijgevolg vanuit de Nederlanden opereerde¹⁸⁰⁶. De aangehaalde voorbeeld-geestelijken in dit onderdeel zijn voornamelijk in de 15de en begin 16de eeuw te situeren. Curialisten werden traditioneel uit de Romeinse aristocratie gerecruteerd, althans tot aan de periode van het Westers Schisma (1378-1417). Vanaf het ogenblik dat zich te Avignon een ‘tegencurie’ ging ontwikkelen, ontstond ook daar een groeiende behoefte aan goed opgeleide geestelijken. Vanaf dan werden ook andere recruiteringsgebieden – dus buiten de traditionele Italiaanse middens – aangesneden. Ook het feit dat het pauselijke dispensatie- en benoemingsapparaat meer dan ooit tevoren draaide, deed de nood aan geestelijke ambtenaren (zowel te Avignon als Rome) steeds toenemen¹⁸⁰⁷. Vanaf de tweede helft van de 15de eeuw was sprake van een ‘italianisering’, hoewel we juist in deze periode toch over verschillende voorbeelden beschikken (Bertrandus, Gobeert, Schauvlieghe, de ‘Nilissen’)¹⁸⁰⁸. Tot de 17de eeuw

¹⁸⁰³ M. Maillard-Luybaert, « Des clerics au service de la Curie romaine », p. 44.

¹⁸⁰⁴ B. Van den Hoven van Genderen, *De Heren van de kerk*, p. 338.

¹⁸⁰⁵ *Ibidem*, p. 339.

¹⁸⁰⁶ Collectoren waren verantwoordelijk voor een volledige kerkprovincie, subcollectoren voor een bisdom. F. Baix, *La chambre apostolique*, p. xxxvii-xlvi.

¹⁸⁰⁷ M. Maillard-Luybaert, « Des clerics au service de la Curie romaine », p. 32; H. Nelis, « Clercs des Pays-Bas à l’université d’Avignon en 1394 », *BTFG*, II, 1923, p. 707-709; H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 330.

¹⁸⁰⁸ Het betreft hier voorbeelden tot het eerste kwart van de 16de eeuw. Nadien beschikken we over minder gegevens. Het aantal Nederlanders onder de hoge curialen was in het algemeen eerder laag, zelfs tijdens het korte pontificaat van de ‘Nederlandse’ Paus Adrianus VI (1522-1523). In deze periode wist niettemin een hondertal Nederlanders (lagere) betrekkingen in Rome te verwerven. A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 312-313; P. Partner, *The Pope’s Men: the Papal Services in the Renaissance*, Oxford, 1990. Onder hen onder meer Petrus le Barbier, die onder de humanisten wordt besproken. Over het pontificaat van Adrianus VI, zie B. Munier,

bleven geestelijken uit de Nederlanden weliswaar een rol spelen in pauselijke kringen, zij het in sterk afgenomen mate¹⁸⁰⁹. Van de hier vermelde geestelijken waren er drie als schrijvers actief (notaris, secretaris en abbreviator) en evenveel in de Rota (*judex*, *auditeur*), één werd als *familiaris* vermeld, één als zanger in de pauselijke kapel en één als *subcollector*. Eén geestelijke was daarenboven pauselijk gezant. Allen waren ze verbonden aan het pauselijke hof te Rome¹⁸¹⁰. De *protonotarii* werden hier doelbewust achterwege gelaten, aangezien deze titel in de loop van de 15de eeuw niet langer verwees naar de hoogste notarissen in de pauselijke kanselarij, maar eerder als een eretitel werd toegekend. Deze figuren worden daarom onder het luik ‘notarissen’ besproken¹⁸¹¹.

3.2.3.2.3 Bisschoppelijke hovelingen en dienaren

Naast geestelijken die aan de Curie actief waren, konden ook clerici worden geïdentificeerd die op een lager niveau aan de meer regionale bisschoppelijke hoven waren verbonden, hetzij in de directe administratie van de bisschop, hetzij als mandataris ter plaatse in de parochies en dekenijen van het bisdom.

Lucas Rijm

Lucas Rijm was zeker van 1394 tot 1413 (en vermoedelijk reeds vroeger en ook later) kanunnik van het Sint-Veerlekapittel. Hij was daarenboven pastoor in de Sint-Jacobsparochie van 1388 tot 1393¹⁸¹². Zijn pastoorsportie in laatstgenoemde parochie verloor hij ten gevolge van strubbelingen voortkomend uit het Westers Schisma, waarbij Bonifatius IX hem dit beneficie afnam. Ter compensatie verzocht hij de paus van Avignon, Benedictus XIII, om een alternatief. Deze tegenpaus wendde zich hierop tot de abt van de Sint-Pietersabdij om te bemiddelen, zodat voor Rijm een beneficie ter collatie van de bisschop of het kapittel van Doornik kon worden bekomen¹⁸¹³. Op dat ogenblik was Rijm zelf als zegelaar verbonden aan het geestelijk hof van Doornik, bevoegd voor het diaconaat Brugge. Lucas Rijm is mogelijk te vereenzelvigen met de Luuc Rijm die in

“Nederlandse curialen en hofbeambten onder het pontificaat van Adriaan VI”, *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, Derde Reeks, 1959, X, p. 199-226.

¹⁸⁰⁹ Zie ook de bevindingen van H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 334-335.

¹⁸¹⁰ In de onderzoekspopulatie van Bijsterveld bijvoorbeeld, bevond zich slechts één curiaal te Avignon. A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 310.

¹⁸¹¹ Zie ook H. Callewier, “Brugge, vijftiende-eeuws centrum”, p. 88-89; T. Frenz, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471-1527)*, Tübingen, 1986, p. 203-204.

¹⁸¹² F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, II, p. 42, 98-99, 203.

¹⁸¹³ J. Paye-Bourgeois, *Lettres de Benoit XIII*, p. 253, nr. 514; P. Briegleb, A. Laret-Kayser, *Suppliques de Benoit XIII*, p. 202, nr. 781.

1377 van de stad Gent een toelage ontving van 80 lb. “*tulpe siere scole*” te Parijs¹⁸¹⁴. Zijn familienaam – de Rijms waren een aanzienlijk patriciërsgezicht dat tot de Gentse politieke en economische top laag behoorde – versterkt dit¹⁸¹⁵. Hij behaalde meerdere graden, namelijk deze van *magister in artibus*, *baccalaureus in legibus* en licentiaat in de decreten. In 1411 droeg hij bij aan herstellingen aan de kapittelkerk- en school, en in datzelfde jaar vond er een kapittelvergadering plaats in zijn eigen huis, dat hij te Gent bezat¹⁸¹⁶. Zeker begin 17de eeuw werd zijn jaargetijde nog gevierd in de Sint-Veerlekerk¹⁸¹⁷.

Paulus Beye

Van *magister* en priester Paulus Beye weten we – voor wat Gent betreft – enkel dat hij als pastoor van de Sint-Niklaasparochie resigneerde op 3 juni 1441. Hij is wellicht te vereenzelvigen met de Paulus Beye die zijn clericale carrière aanvatte als kapelaan van de Antwerpse burchtkerk. In 1417 werd hij zegelaar van het bisschoppelijk hof te Kamerijk. Hij werd door Martinus V aangesteld tot apostolisch *protonotarius* en kreeg vermoedelijk in 1427 de titel van aartsdiaken van Kamerijk. Hij bezat verder een kanunniksprebende te Sint-Omaars in 1428 en was pastoor te Kamerijk en Haaltert. Hij verbleef wellicht nooit in Gent, maar voornamelijk in Rome, Kamerijk en Antwerpen. Zijn kapelanij in de Antwerpse burchtkerk verruilde hij kort voor zijn dood voor een kanonikaat in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel. Hij overleed in 1443¹⁸¹⁸. Hij behoorde tot een kranse van pauselijke gunstelingen waarvan ook Anselmus Fabri de Breda en Henricus Goethals deel uitmaakten¹⁸¹⁹. Beide laatsten kwamen in aanmerking voor het proostschap van het Sint-Veerlekapittel, maar wisten deze aanstelling niet daadwerkelijk te bekomen (*ut supra*). Paulus Beye is wellicht de enige geestelijke uit ons onderzoek naar wie een straat werd genoemd (met name in Deurne, provincie Antwerpen).

¹⁸¹⁴ A. Van Werveke, *De rekeningen der stad Gent: tijdvak van Philips van Artevelde 1376-1389*, Gent, 1893, p. 76.

¹⁸¹⁵ Door huwelijksallianties wisten ze zich bovendien ook met de aristocratie te linken. L. Vantaggiato, “Civil Disputes in Fourteenth-Century Ghent. The Case study of the Feud between the Rijn and Alijn Families”, *HMGOG NR*, LXIV, 2010, p. 61; F. Buylaert, *Repertorium*, p. 596-597.

¹⁸¹⁶ RAG, SV, nr. 157.

¹⁸¹⁷ RAG, SV, nr. 54.

¹⁸¹⁸ F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen. VI. Onder de hertogen van Bourgondië – hertogen van Brabant (1406-1477)*, Antwerpen, 1937, p. 31-32, 62.

¹⁸¹⁹ « Chroniques », *BIHBR*, 2, 1922, p. 187.

Johannes Ketelboetere

Johannes Ketelboetere was afkomstig uit een welstellende Gentse familie, die tot de sociale en politieke elite van de stad werd gerekend. Hij was pastoor van de Sint-Michielskerk toen hij op 4 december 1488 de kapelanij van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk ontving. Hij resigneerde ze op 26 maart 1490¹⁸²⁰. Ketelboetere was *magister in artibus* en priester. In de Sint-Jacobskerk verwierf hij op 8 november 1498 de kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw¹⁸²¹. Verder bekleedde hij de positie van deken van de christenheid van Gent¹⁸²². Hij overleed op 13 februari 1519 en werd begraven in de Sint-Michielskerk. Tot zijn erfgenamen behoorden de kinderen van zijn broer Jacques Ketelboetere, ontvanger-generaal van Vlaanderen¹⁸²³.

Johannes Blocqueel

Johannes Blocqueel resigneerde als kapelaan bij het altaar van Sint-Laurentius in de Sint-Niklaaskerk op 10 december 1516¹⁸²⁴. Eerder dat jaar was hij door permutatie kapelaan geworden bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in Beerst, in ruil voor het pastoorschap van de Brugse Sint-Michielskerk¹⁸²⁵. Hij komt verder ook voor als *scholasticus* van het kapittel van Sint-Salvator te Brugge (waar hij ook kanunnik was) en als zegelaar van de Doornikse bisschop¹⁸²⁶. Over deze figuur kon verder weinig informatie worden achterhaald. Hij was zeker in 1532 nog in leven¹⁸²⁷.

Bisschoppelijke dienaren die in andere categorieën werden besproken, zijn de ambtenaren en hovelingen Petrus de Vlenke en Egidius van Schorisse (cf. 3.2.3.2.1), de proosten Petrus Damant en Philippus Nigri (cf. 3.2.3.1.1), de notarissen Egidius van Beversluus, Johannes Neefs, Victor de Moor en Herstinus Ghiselins (cf. 3.2.3.3.1) en Livinus Nilis (cf. 3.2.3.2.2). Droegen eveneens de titel deken van de christenheid: de dekens Laurentius Maech, Thomas van Houtte en Petrus Doolaghe (cf. 3.1.3.1.2) en de pastoors Johannes de Vlieghe, Livinus de Coninc en Johannes de Wilde (cf. 3.2.3.1.5). Georgius Bladelin was deken van de christenheid in Aardenburg (cf. 3.2.3.2.1).

¹⁸²⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 81 r°, 87 r°.

¹⁸²¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 116 r°.

¹⁸²² Zie voor de uitgave en contextualisering van het register dat hij in deze hoedanigheid opstelde M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », *passim*.

¹⁸²³ E. De Busscher, « Peinture murale à l'huile du XVe siècle, à Gand – Indices primordiaux de l'emploi de la couleur à l'huile, au XVe siècle, à Gand – Recherches sur les anciens peintres gantois », *MSH*, 1859, p. 121-122.

¹⁸²⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 174 r°.

¹⁸²⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 173 r°. Hij bezat dit pastoraat te Brugge sinds 1496, G.-F. Tanghe, *Parochieboek of beschrijving van Sint-Michiels; gevolgd door eene lofspraak van den patroon*, Brugge, s.d., p. 19.

¹⁸²⁶ A. Miraeus, *Opera diplomatica*, p. 1272-1274.

¹⁸²⁷ G.-F. Tanghe, *Parochieboek*, p. 19.

Context en vaststellingen

Het grootste deel van de geestelijken die op één of andere wijze in dienst of opdracht van een bisschop optraden, waren gelinkt aan het hof te Doornik. Onder de hervormde bisdommen treffen we Gent en Antwerpen aan (met respectievelijk bisschop Damant en bisschop-elect Nigri). Daarnaast waren twee van de genoemde geestelijken gelinkt aan het bisschoppelijke hof van Kamerijk (Beye en van Schorisse), terwijl één geestelijke zowel ooit aartsdiaken was in het bisdom Kamerijk (aartsdiaconaat Henegouwen) als deken van Sint-Omaars in het bisdom Terwaan (Nilis). De meest voorkomende functie was deze van deken van de christenheid. Het decanaat bakende het ambtsgebied af van een deken, bestaande uit een aantal parochies, de *christianitas*. De deken fungeerde als mediator tussen de bisschop (door wie hij werd aangesteld) en de pastoors. Tot zijn taken behoorde onder meer de deelname aan en verslaggeving over de diocesane synodes. Zijn administratieve opdrachten bestonden uit het bijhouden van rekeningen van de geïnde sommen en het redigeren van lijsten van woekeraars, geëxcommuniceerden, overspeligen en andere kerkelijke overtreders. Algemeen gesteld was het zijn taak toezicht te houden op de parochies van zijn decanaat en er verslag over uit te brengen bij de bisschop. De laatmiddeleeuwse deken van de christenheid kan worden gezien als een niet onbelangrijk radertje in het bisschoppelijke bestuursmechanisme¹⁸²⁸. Tijdens de 15de eeuw werd in de Gentse dekenij jaarlijks een synode of lekenvisitatie gehouden, waarop de bisschop hoogstwaarschijnlijk niet (steeds) in persoon aanwezig was. Het is echter onduidelijk of hij bij deze gelegenheden door de deken dan wel de officiaal werd vertegenwoordigd¹⁸²⁹. In het verleden werd aangenomen dat de Gentse landdeken te vereenzelvigen was met de kapitteldeken van Sint-Veerle, maar deze stelling werd intussen ontkracht, zoals ook blijkt uit onze resultaten¹⁸³⁰. In tegenstelling tot de Brugse dekens van de christenheid, leken de Gentse (althans deze die wij ontmoetten) niet noodzakelijk te resideren (van Houtte, Doolaghe). Een gegeven dat wel overeenkomt, is het feit dat het voornamelijk om ‘hogere’

¹⁸²⁸ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 328.

¹⁸²⁹ Via synodes kon de bisschop zich persoonlijk documenteren over de kerkelijke toestanden binnen zijn diocees, zowel betreffende het plichtsbef van de clerus als de zedelijkheid van de leken. In geval van onregelmatigheden kon hij bestraffend optreden. Vanaf de 13de eeuw fungeerden in Gent de stadsschepenen als synodale getuigen, met de nadruk op getuigenissen over incest, overspel en woeker. D. Lambrecht, *De parochiale synode in het oude bisdom Doornik gesitueerd in de Europese ontwikkeling, 11de eeuw-1559*, Brussel, 1984, p. 12-13, 196, 290-291 (VKAWLSKB, 113).

¹⁸³⁰ M. Boone, Th. de Hemptinne, « Le clergé », p. 377-378. In Noord-Brabant leek er wel een verband te bestaan tussen de dekens en bepaalde parochies. A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 308. Bovendien waren onder meer drie pastoors van de Sint-Niklaaskerk ooit deken van de christenheid. In het algemeen is nog relatief weinig geweten over de dekens van de christenheid. M. Prietzel, « Canonistes », p. 124.

geestelijken leek te gaan, met name pastoors¹⁸³¹. Bijsterveld stelde voor wat de Noord-Brabantse parochies betrof vast dat het aanzien en het intellectuele peil van de dekenen tussen de decanaten onderling erg onstabiel was¹⁸³². Helaas beschikken we voor wat de hier aangehaalde dekenen betreft over iets te weinig persoonsgebonden informatie om het profiel van deze functionarissen verder uit te diepen, maar niettemin staat vast dat er onderling grote verschillen waren. Een figuur als Thomas van Houtte – deken van Sint-Veerle en notoir cumulard – suggereert een heel ander beeld dan figuren als de pastoors van Sint-Niklaas en wellicht meer lokaal verankerde geestelijken de Vlieghe, Ketelboetere, de Wilde en de Coninc. Een duidelijke karakterisering wordt verder bemoeilijkt door het feit dat weinig is geweten over de aanstellingsprocedure van de dekenen: konden zij zich presenteren of waren het louter pionnen die door de bisschop werden geselecteerd? De criteria zijn niet bekend, wat het ook moeilijk maakt vast te stellen in hoeverre de functie al dan niet kon worden uitgehold door de aanstelling van ‘carrièristen’ als bijvoorbeeld van Houtte.

Andere geestelijken die optraden voor de bisschop waren de zegelaars. Zij vormden de groep ambtenaren die was belast met de financiën van de officialiteit, de bisschoppelijke rechtbank. Tot de taken van de zegelaar behoorde het jaarlijks voorleggen aan de bisschop van het overzicht van inkomsten en uitgaven, verbonden aan de bisschoppelijke rechtspraak. De afrekening gebeurde in het bijzijn van hoge bisschoppelijke ambtenaren, soms ook van de bisschop zelf¹⁸³³. Officialen en zegelaars behoorden tot de belangrijkste radertjes in de administratie en financiën van de bisschop en werden vaker beloond met gunsten en beneficies ‘ dicht bij huis’, zoals het voorbeeld van de Kortrijkzaan Petrus de Vlenke treffend illustreert¹⁸³⁴.

Bij het verder te bespreken onderdeel over de notarissen halen we enkele voorbeelden aan van bisschoppelijke notarissen (*ut infra*). Zij kunnen worden beschouwd als lagere diocesane ambtenaren, die hetzij aan een geestelijk hof, hetzij rechtstreeks aan een bisschop, wijbisschop of deken waren verbonden. Over deze figuren is doorgaans weinig informatie bekend, aangezien notariaats- of secretariaatsfuncties aan een bisschoppelijk hof slechts als tussenstappen in de clericale carrière werden gezien en bijgevolg van korte duur waren. Enkel notarissen die lucratieve posten waren beloofd, bleven doorgaans langer in dienst van de bisschop¹⁸³⁵. ‘Onze’ voorbeelden van bisschoppelijke notarissen (Neefs, Ghiselins en van Beversluus)

¹⁸³¹ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 329.

¹⁸³² A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 308.

¹⁸³³ M. Van Melkebeek, *Compotus sigilliferi curie Tornacensis. Rekeningen van de officialiteit van Doornik, 1429-1481*, I, Brussel, 1995, p. XI.

¹⁸³⁴ M. Prietzel, « Canonistes », p. 129; zie algemeen M. Van Melkebeek, *De officialiteit*, p. 72-93.

¹⁸³⁵ *Ibidem*, p. 124.

wisten alledrie een mooie waaier aan beneficiés te verzamelen, zij het niet noodzakelijk via bisschoppelijke gunst (*ut infra*).

Een andere categorie van bisschoppelijke ambtenaren was deze waartoe Egidius van Schorisse en Paulus Beye behoorden, namelijk de aartsdiakens. Dit waren in oorsprong de eerste aan een kathedraal verbonden diakens, die het toezicht hielden op de overige diakens en de lagere clerici. Daarnaast bezaten ze het recht van toezicht op de lagere clerici en de kerkgebouwen in het bisdom. Omstreeks de 13de eeuw was het ambt op zijn hoogtepunt en had de bisschop er nagenoeg geen invloed meer op. Naderhand begon het aartsdiaconaat aan belang in te boeten en vervelde het stilaan tot een loutere bron van inkomsten voor de bezitter ervan, zonder dat er nog een bijzondere machtsuitoefening mee gepaard ging¹⁸³⁶. Zowel Beye als de Scornaco behoorden niet louter tot de bisschoppelijke invloedssfeer en wisten zich ook via andere kanalen (wereldlijk en pauselijk) op te werken.

Zeker voor wat de laatmiddeleeuwse periode betreft, mogen we er van uitgaan dat de geestelijken die in bisschoppelijke dienst actief waren, als succesvol kunnen worden bestempeld. Ze waren doorgaans hoogopgeleid, vaak ook van goede komaf en beschikten in sommige gevallen over een goed gevulde beneficieportefeuille, zoals reeds voor de Brugse clerici werd vastgesteld¹⁸³⁷. Prietzel merkte op dat aan het Doornikse bisschoppelijke hof relatief weinig juristen waren verbonden, vergeleken met de wereldlijke pendant van de hertogen van Bourgondië¹⁸³⁸.

Voor de 16de eeuw beschikken we over minder informatie voor de bisschoppelijke dienaren, met uitzondering van de twee geestelijken die het zelf (bijna) tot bisschop schopten. De aanwezigheid van het Sint-Baafskapittel sinds de jaren dertig van de 16de eeuw kan dit wellicht mee verklaren. Zeker vanaf het ogenblik waarop het tot een kathedraal kapittel werd omgevormd en de link met het nieuwe bisdom Gent heel nadrukkelijk werd, lijkt het logisch dat heel wat dienaren daar werden gerekruteerd. Als voorbeeld kan de latere bisschop Antonius Triest dienen, die zijn kerkelijke carrière aanving in het Sint-Baafskapittel en er tot aartsdiaken werd aangesteld. Ook Clemens Crabbeels (1534-1592), de secretaris van bisschop Cornelius Jansenius en vervolgens vicaris-generaal van het bisdom, was een kanunnik van Sint-Baafs alvorens hij deze functies opnam¹⁸³⁹. Tot slot kan worden opgemerkt dat het niet binnen het vermogen van een bisschop lag om dienaren of hovelingen die hij wenste te belonen met een prebende, buiten de grenzen van zijn eigen bisdom aan te stellen. Dit ging zijn

¹⁸³⁶ W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen*, p. 208-225.

¹⁸³⁷ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 329.

¹⁸³⁸ M. Prietzel, « Canonistes », p. 123.

¹⁸³⁹ N. N. Smits, "Crabbeels, Clemens", in *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, I, Leiden, 1911, kol. 648.

rechtsmacht te buiten. Bijgevolg strekte zich voor gunstelingen in ‘wereldlijke’ of ‘gecombineerde’ dienst een groter beneficieterritorium uit¹⁸⁴⁰.

3.2.3.2.4 Musici

Een categorie van geestelijken die nauw verbonden was met de drie voorgaande, is die van de zangers en componisten. Veelal maakten ze immers carrière aan een wereldlijk of geestelijk hof, in ruil waarvoor ze met beneficiës werden bedankt. Dit gebeurde eens ze niet langer in staat waren hun muzikale activiteiten naar behoren uit te oefenen of omwille van het overlijden van hun broodheer.

Paschasius de Prato

Paschasius de Prato werd op 12 maart 1478 of 1479 geïnstalleerd als kanunnik van het Sint-Veerlekapittel¹⁸⁴¹. Hij resigneerde korte tijd later in handen van de hertog, want op 1 juni 1479 werd zijn opvolger al in de collegiale geïntroduceerd¹⁸⁴². De Prato overleed na een periode van ziekte op 15 november 1481. Hij was mogelijk afkomstig uit een Brugse familie van magistraten en resideerde nooit te Gent, maar voornamelijk in Brugge en aan het Bourgondische hof. Hij was priester gewijd en had zijn eerste mis in 1454 gevierd in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Kortrijk. De Prato bezat heel wat beneficiës, waaronder verschillende kapelanijen in Brugse kerken, naast een kanunniksprebende in het Sint-Donatiaanskapittel. Deze prebende ontving hij van hertog Filips de Goede en was exempt van residentieplicht¹⁸⁴³. Verder beschikte hij over beneficiës te Kortrijk, Harelbeke, Sijsele, Zierikzee, Kaprijke en Oudenaarde. Hij werd door aartshertog Maximiliaan ook voorgedragen voor een prebende in het kapittel van Saint-Aubain te Namen. De Prato was lid van de Bourgondische hertogelijke kapel van 1464 tot 1479, eerst als clericus (1464-1469) en later als kapelaan (1469-1479). Vermoedelijk was hij de componist van een stuk getiteld *Nescio quis paquin*. Hij had een buitenechtelijke dochter, Marye. Te Brugge was hij lid van de broederschappen van Onze-Lieve-Vrouw in de Onze-Lieve-Vrouwekerk en van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, gesticht door de Brugse kleermakers. Hij voorzag een jaargetijde in Sint-Donatiaan en er werden diensten voor

¹⁸⁴⁰ M. Prietzel, « Canonistes », p. 129-131.

¹⁸⁴¹ Het precieze jaartal is onduidelijk: het gaat om informatie afkomstig uit het kopieboek van introducties, maar het is niet zeker of de Castillion bij de redactie hiervan de oude of nieuwe stijl hanteerde bij het weergeven van data. UBG, HSL, Ms. 567, p. 27. In de namenlijst in bijlage werd hij opgenomen onder ‘de Prato’ en niet onder ‘vander Weyden’ of een gelijkaardige Nederlandse variant, aangezien hij in de literatuur met vooral met zijn Latijnse naam werd aangeduid.

¹⁸⁴² UBG, HSL, Ms. 567, p. 27-28.

¹⁸⁴³ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Paschasius de Prato; R. Strohm, *Music*, p. 94.

hem gehouden in dezelfde kerk en bij de Brugse predikheren¹⁸⁴⁴. Gezien de einddatum van zijn lidmaatschap van de Bourgondische kapel en de introductiedatum in Sint-Veerle, kan het beneficie dat de Prato van zijn vroegere werkgever in de Gentse collegiale ontving als een pensioen voor bewezen diensten worden beschouwd.

Maubranus de Orto

Maubranus of Marbrianus de Orto wordt als kapelaan van de Sint-Niklaaskerk vermeld in een taxatielijst uit 1496¹⁸⁴⁵. Hoewel we geen verdere informatie hebben over zijn passage in deze kerk, is er toch één en ander over deze figuur te vertellen. Hij was wellicht afkomstig uit Doornik en werd er omstreeks 1450 als Mabrianus Dujardin geboren¹⁸⁴⁶. Als onwettige zoon ontving hij in 1505 legitimatiebrieven voor zijn geboorte. Een jaar later werd hij door Filips de Schone in de adelstand verheven. Zeker in 1513 had hij de priesterwijding ontvangen. Hij behoorde tot de entourage van bisschop Ferry de Cluny en reisde in 1482 in diens gezelschap naar Italië. Na het overlijden van zijn broodheer vervoegde hij de pauselijke kapel¹⁸⁴⁷. De Orto maakte carrière als zanger en componist: hij was van 1484 tot 1494 *cantor* in de Sixtijnse kapel en trad in 1505 in wereldlijke dienst, als *cantor*-kapelaan van de hertogelijke *grande chapelle*. Hij componeerde in de loop van zijn carrière heel wat stukken, die tot verschillende genres behoorden¹⁸⁴⁸. Maubranus was één van de zangers die in 1506 mee scheep ging met Filips de Schone richting Spanje, als eerste kapelaan van de landsheerlijke kapel¹⁸⁴⁹. Terug in de Nederlanden bleef hij ook onder Karel V deze functie behouden, van 1509 tot 1522¹⁸⁵⁰. Hij zou ook raadsheer zijn geweest en misschien kamerheer¹⁸⁵¹. In 1513 ontving de Orto omwille van zijn muzikale verdiensten een prebende in het Sint-Goedelekapittel van Maximiliaan van Oostenrijk. Hij resigneerde in 1518. Verder bezat hij beneficies als kapelaan in Eine, kanunnik in Komen, Nijvel (tevens deken), Antwerpen en Maastricht en pastoor te Namen. Zijn kapelanij in de Sint-Niklaaskerk verwierf hij wellicht (naast tal van andere beneficies) door pauselijke

¹⁸⁴⁴ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Paschasius de Prato; R. Strohm, *Music*, p. 48; J. Marix, *Histoire de la musique*, p. 214.

¹⁸⁴⁵ RAG, SPA, reeks II, nr. 537.

¹⁸⁴⁶ L. P. Grijp, I. Bossuyt, *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam, 2001, p. 145; B. Jones, *The Hutchinson Concise Dictionary of Music*, New York, 1999, p. 469.

¹⁸⁴⁷ J. Rodin, *Josquin's Rome. Hearing and Composing in the Sistine Chapel*, Oxford, 2012, p. 189.

¹⁸⁴⁸ Voor een bespreking, zie J. Rodin, *Josquin's Rome*, chapter V.

¹⁸⁴⁹ G. Van Doorslaer, « La chapelle musicale de Philippe le Beau », *RBAHA*, IV, 1934, p. 152.

¹⁸⁵⁰ L. P. Grijp, I. Bossuyt (eds.), *Een muziekgeschiedenis*, p. 145 geven als begindatum in dienst van Karel 1512, terwijl M. T. Ferer al aanwijzingen heeft vanaf 1509. M. T. Ferer, *Music and Ceremony at the Court of Charles V: The Capilla Flamenca and the Art of Political Promotion*, Woodbridge, 2012, p. 49-50.

¹⁸⁵¹ G. Colman, *De kanunniken*, p. 1310; B. Van Hofstraeten, *Beloond voor bewezen diensten*, p. 397.

provisie tijdens zijn verblijf te Rome. De Orto was na zijn carrière als zanger voornamelijk als kanunnik te Nijvel actief, waar hij overleed in 1529¹⁸⁵².

Petrus Clita

Petrus Clita werd op 13 november 1501 geselecteerd als zanger voor de reis naar Spanje van Filips de Schone, die hem ook als zijn persoonlijke kapelaan aanduidde¹⁸⁵³. Hij ontving hiervoor twaalf schellingen per dag. Na zijn terugkeer naar de Nederlanden werd zijn loon verlaagd naar tien schellingen, maar vanaf 1506 – bij aanvang van een nieuwe reis naar Spanje met de vorst – weer opgetrokken tot twaalf. Na Filips' overlijden bleef hij in dienst van diens echtgenote, Johanna, tot aan het ontbinden van de muziekkapel in 1508, waarbij de uit de Nederlanden afkomstige zangers werden teruggestuurd¹⁸⁵⁴. Hij werd tot de zogenoemde Bourgondische hofkapel gerekend¹⁸⁵⁵. Wellicht niet toevallig in het jaar van zijn terugkeer, op 2 juni 1508, werd hij benoemd tot kanunnik van het Sint-Veerlekapittel¹⁸⁵⁶. Deze prebende kan bijgevolg als een compensatie worden beschouwd, zoals bijvoorbeeld ook bij Petrus de la Rue het geval was (*ut infra*). Hij behield zijn prebende in de Gentse collegiale tot aan zijn overlijden in 1522¹⁸⁵⁷. Clita was wellicht geen priester en had vermoedelijk ook geen universitaire titel. Zijn prebende was één van de subdiaconale¹⁸⁵⁸. Van hem is een jaargetijde bekend in de Sint-Veerlekerk¹⁸⁵⁹. Hij maakte ook deel uit van de hofkapel van aartshertog Karel. Vanaf 1510 begonnen zijn leeftijd en verzwakte stem hem parten te spelen, waardoor hij zijn functie niet langer zoals voorheen kon uitoefenen. In 1512 werd hem als zanger een pensioen van 72 lb. toegekend¹⁸⁶⁰.

¹⁸⁵² L. P. Grijp, I. Bossuyt (eds.), *Een muziekgeschiedenis*, p. 145.

¹⁸⁵³ E. Vander Straeten, *Les musiciens néerlandais en Espagne du douzième au dix-huitième siècle: études et documents (gravures, musique et table)*, Bruxelles, 1885, p. 153. Vanaf de regering van Filips de Schone werd de muziekkapel ontubdeld in een *grande chapelle* en een *petite chapelle*. Deze laatste was verbonden aan de privékapel van de hertog en bestond voornamelijk uit geestelijken die er ook spirituele taken uitoefenden. Tot het personeel van een dergelijke *petite chapelle* behoorden twee kapelannen, die de *basses messes* of gesproken missen opdroegen. B. Bouckaert, "Musical Relations between the Court and Collegiate Chapels in the Netherlands, 1450-1560", in J. J. Carreras, B. García García, T. Knighton, *The Royal Chapel in the Time of the Habsburgs: Music and Court Ceremony in Early Modern Europe*, Woodbridge, 2005, p. 104.

¹⁸⁵⁴ M. T. Ferer, *Music and Ceremony*, p. 51-52.

¹⁸⁵⁵ T. Knighton, "A meeting of chapels: Toledo, 1502", in J. J. Carreras, B. García García, T. Knighton, *The Royal Chapel in the Time of the Habsburgs: Music and Court Ceremony in Early Modern Europe*, Woodbridge, 2005, p. 88.

¹⁸⁵⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 56.

¹⁸⁵⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 69.

¹⁸⁵⁸ RAG, SV, nr. 87, f° 6 v°.

¹⁸⁵⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 235.

¹⁸⁶⁰ G. Van Doorslaer, « La chapelle », p. 144.

Petrus de la Rue

Tot één van de bekendste namen onder de leden van het kanunnikencollege behoorde componist en zanger Petrus (Pierre) de la Rue. Hij werd in de collegiale geïntroduceerd op 30 mei 1509 door provisie en collatie van keizer Maximiliaan en aartshertog Karel¹⁸⁶¹. De la Rue werd wellicht te Doornik geboren omstreeks 1460, als zoon van miniaturist Jehan en Gertrude de la Haye. Hij had twee broers, Jean (Johannes) en Jacques (Jacobus), en een zus Jeanne (Johanna)¹⁸⁶². Hij kreeg zijn muzikale opleiding waarschijnlijk in de koralenschool van het Onze-lieve-Vrouwekapittel in de bisschopsstad. Het is niet bekend waar hij tot priester werd gewijd¹⁸⁶³. In de kapittelbronnen van Sint-Veerle wordt hij zelfs helemaal niet als priester aangeduid. In 1482 en van 1483 tot 1485 was hij als tenor verbonden aan de dom van het Italiaanse Siena¹⁸⁶⁴. Eind 1489 zong hij in opdracht van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw te 's Hertogenbosch, waarvan hij later ook lid werd. Hij zou er blijven tot begin 1492, toen hij werd aangesteld als zanger van de Bourgondische hofkapel onder Maximiliaan¹⁸⁶⁵. Vanaf 1494 vergezelde hij de nieuwe vorst, Filips de Schone, op tal van reizen waaronder deze naar Spanje in 1501 en 1506. In 1503 ontmoette hij het Franse vorstenpaar in Lyon¹⁸⁶⁶. Na het onverwachte overlijden van Filips te Burgos in 1506, werd de la Rue door Margaretha van Oostenrijk in bescherming genomen. Zij was het die haar vader Maximiliaan per brief van 7 april 1509 verzocht om de la Rue een prebende in de Gentse collegiale te bezorgen, die dezelfde dag vacant was geworden. Mogelijk bezat hij er reeds een kapelaansbeneficie bij het altaar van Sint-Lieven en Sint-Ivo¹⁸⁶⁷. Margaretha schijnt een zeer grote bewondering te hebben gehad voor de la Rue als zanger en componist. Na zijn terugkeer naar de Nederlanden maakte hij bovendien deel uit van haar kapel¹⁸⁶⁸. Margaretha's brief miste duidelijk zijn effect niet, aangezien de la Rue nog geen twee maanden later (na het *fiat* van de keizer) in het kapittel werd voorgesteld¹⁸⁶⁹. De la Rue bezat daarnaast ook prebenden in de kapittels van Namen en Dendermonde¹⁸⁷⁰. Verder trad hij van 1509 tot 1516 regelmatig op als zanger aan het hof. De la Rue voelde in dit laatste jaar zijn levenseinde naderen en trok zich terug te Kortrijk, waar hij zijn testament dicteerde en

¹⁸⁶¹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 59.

¹⁸⁶² J. Robyns, *Pierre de la Rue (circa 1460-1518). Een bio-bibliographische studie*, 1954, p. 13-17 (VKBA, Klasse der Schone Kunsten, VIII, 2).

¹⁸⁶³ J. Robyns, "Rue, Pierre de la", *NBW*, VIII, Brussel, 1979, kol. 653-654.

¹⁸⁶⁴ *Ibidem*, kol. 654.

¹⁸⁶⁵ J. Robyns, "Pierre de la Rue", p. 21-22.

¹⁸⁶⁶ *Ibidem*, p. 23.

¹⁸⁶⁷ *RAG*, SV, nr. 87.

¹⁸⁶⁸ J. Robyns, "Rue, Pierre de la", kol. 655.

¹⁸⁶⁹ Zie ook H. Meconi, *Pierre de la Rue and Musical Life at the Habsburg-Burgundian Court*, Oxford, 2003, p. 42.

¹⁸⁷⁰ *Ibidem*, p. 42-43.

nog twee jaar als residerend kanunnik van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel doorbracht. Hij beschikte er sinds 1505 immers over een prebende. Nog in 1516 had hij ontslag genomen uit de hofkapel en zijn prebende in Sint-Veerle geresigneerd¹⁸⁷¹. Hij overleed op 20 november 1518 als een bijzonder vermogend man en werd begraven in de Kortrijkse collegiale, waar hij – net als op andere plaatsen in dezelfde stad – een jaargetijde stichtte¹⁸⁷². Uit zijn grafschrift blijkt dat hij een kuis en vroom leven leidde¹⁸⁷³. In tegenstelling tot tijdgenoten-musici als Guillaume Dufay, Josquin Desprez, Nicolaas Gombert en Jacob Obrecht lijkt de la Rue een vrij minzaam en onbesproken man te zijn geweest¹⁸⁷⁴. Zijn opvolger in de Gentse collegiale was Jacobus de la Rue, wellicht de broer van de musicus, die zich bij zijn introductie op 18 juni liet vertegenwoordigen door Gerardus Reijs¹⁸⁷⁵. Het siert de la Rue in zekere zin dat hij zich ging toeleggen op residentie in Kortrijk en daarvoor zijn prebende in Gent opgaf¹⁸⁷⁶. Anderzijds bewijst het feit dat dit beneficie vervolgens naar zijn broer ging, dat enig nepotisme hem ondanks zijn schijnbaar grote deugzaamheid niet vreemd was.

Jacobus de la Rue

Zoals we hiervoor aanhaalden, was hij mogelijk de broer van zanger-componist-kanunnik Petrus de la Rue, die de prebende van laatstgenoemde in Gentse collegiale overnam in juni 1516. Hij werd als *magister* aangeduid. Over deze Jacobus zijn weinig data bekend, maar het feit dat hij de broer van Petrus was, wordt ondersteund door een gegeven uit 1534. In dat jaar kwam het tot een conflict tussen de la Rue en kanunnik Nicolaus Everaert in verband met het voorzitten van de kapittelvergaderingen. De la Rue meende hier als oudste kanunnik aanspraak op te kunnen maken, wat betwist werd door Everaert. Deze laatste argumenteerde dat hij als priester voorrang had ten aanzien van subdiaken de la Rue¹⁸⁷⁷. Het geschil werd beslecht in het voordeel van Everaert. De la Rue was zeker tot in september 1537 aan de Sint-Veerlecollegiale verbonden¹⁸⁷⁸. In het archief bleef een register van inkomsten uit zijn prebende bewaard, beginnend vanaf

¹⁸⁷¹ Zijn ontslag aan het hof had wellicht te maken met het feit dat hij een derde afreis richting Spanje – dit keer in het kielzog van Karel V na het overlijden van Ferdinand van Aragon – niet meer zag zitten. *Ibidem*, p. 43-44.

¹⁸⁷² Voor meer details over het testament van de la Rue, zie *ibidem*, p. 45.

¹⁸⁷³ J. Robyns, “Pierre de la Rue”, p. 26-31.

¹⁸⁷⁴ H. Meconi, *Pierre de la Rue*, p. 52.

¹⁸⁷⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 66.

¹⁸⁷⁶ Al moet worden opgemerkt dat de la Rue zich bij zijn eerdere resignatie in de kapittels van Namen en Dendermonde hiervoor ruimschoots financieel liet compenseren. Zie H. Meconi, *Pierre de la Rue*, p. 45.

¹⁸⁷⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 117 r°; RAG, SV, nr. 157.

¹⁸⁷⁸ Dat jaar stelde hij immers nog mee een nieuwe baljuw aan voor de heerlijkheid Overbroek, die tot zijn prebende behoorde. RAG, SV, nr. 72.

1518 en verder aangevuld tot 1545, dus mogelijk bleef hij tot dan in functie¹⁸⁷⁹. Het feit dat hij in de jaren dertig van de 16de eeuw de oudste kanunnik van het kapittel was, kan er bijgevolg op wijzen dat hij omstreeks dezelfde periode als Petrus de la Rue werd geboren en in de periode van het geschil rond de zeventig jaar moet zijn geweest. Van deze de la Rue zijn we niet ingelicht over zijn eventuele muzikale kwaliteiten, maar omwille van de link met Petrus nemen we hem in dit deel het overzicht op. Meconi wees ook op het bestaan van deze kanunnik en het was volgens haar op verzoek van Petrus dat Jacobus door Karel V tot kanunnik werd benoemd. Dat Jacobus – in tegenstelling tot zijn moeder en broer Johannes – niet in de la Rues testament wordt vermeld, kan bovendien wijzen op het feit dat hij deze broer reeds op een andere manier van een gunst had voorzien¹⁸⁸⁰.

Judocus vanden Broele

Een andere zanger-clericus die deel uitmaakte van de keizerlijke muziekkapel, was Judocus vanden Broele¹⁸⁸¹. In 1531 vertrok hij als zanger in keizerlijke dienst uit Keulen naar het hof te Brussel (waar hij op een beneficielijst werd vermeld) en vandaar naar Dendermonde¹⁸⁸². In een personeelslijst van de *grande chapelle* wordt hij in 1534 als zanger vermeld, onder begeleiding van *maestro di capella* Adria Picard en *maestro de los muchachos* Nicolaas Gombert. Zijn naam komt ook voor in een lijst van achterstallige betalingen voor dienaren van het keizerlijk hof voor de periode 1520-1531, waarin hij wordt genoemd als personeel van de *grande et petite chapelle*¹⁸⁸³. Hij wordt verder vermeld in beneficie- en speellijsten van musici en zangers voor de keizerlijke residenties te Granada in 1526, Toledo en Valladolid in 1534 en Barcelona in 1535¹⁸⁸⁴.

De passage van vanden Broele in het Sint-Veerlekapittel moet worden gesitueerd in zijn ‘Spaanse’ periode. Het is bijgevolg logisch dat hij zich bij zijn introductie als kanunnik op 11 juni 1534 door *procurator* Johannes Caen liet vertegenwoordigen¹⁸⁸⁵. Het is weinig waarschijnlijk dat *magister* vanden Broele ooit effectief zijn diensten in Sint-Veerle heeft waargenomen. Hij overleed immers al in 1535, toen hij na een val van zijn paard bij het oversteken van de Alpen om het leven kwam¹⁸⁸⁶. Interessant is

¹⁸⁷⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 76.

¹⁸⁸⁰ H. Meconi, *Pierre de la Rue*, p. 46-47.

¹⁸⁸¹ Van Nevel omschrijft hem als “*vicair impérial*”. P. Van Nevel, *Nicolas Gombert et l’aventure de la polyphonie franco-flamande*, Paris, 2004, p. 47.

¹⁸⁸² M. T. Ferer, *Music and Ceremony*, p. 95-96.

¹⁸⁸³ *Ibidem*, p. 99; J. Schmidt-Görg, *Nicolas Gombert Kapellmeister Kaiser Karls V. Leben und Werk*, Tutzing, 1971, p. 48.

¹⁸⁸⁴ M. T. Ferer, *Music and Ceremony*, p. 90, 102.

¹⁸⁸⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 83-84.

¹⁸⁸⁶ P. Van Nevel, *Nicolas Gombert*, p. 47.

daarenboven dat hij één van de honderd clerici was die op 3 april 1535 van keizer Karel V een privilege ontvingen in verband met de vruchten van hun prebende en de uitdelingen¹⁸⁸⁷. Hij kreeg deze gunst als “cantor van het castrum”, waarmee wellicht op zijn beneficie te Kortrijk werd gedoeld. Vanden Broele bezat immers niet enkel in Sint-Veerle een prebende, ook aan de grafelijke Onze-Lieve-Vrouwecollegiale te Kortrijk was hij verbonden, met name (zoals het privilege aangaf) als cantor¹⁸⁸⁸. Vermoedelijk was hij uit deze stad afkomstig en was hij eerder als koraal verbonden aan de kapittelkerk aldaar. Hij bezat er eveneens een huis in de Onze-Lieve-Vrouwestraat¹⁸⁸⁹.

Rogierius de Crayere

De Crayere werd op 26 augustus 1594 aangeduid als kapelaan ter vervanging van de gedeserteerde Jacobus Brant. Hij ontving de kapelanij bij het altaar van het Heilig Kruis. De Crayere was een clericus afkomstig uit het bisdom Doornik. Op het ogenblik van zijn aanstelling in Sint-Veerle was hij als organist aan de Gentse Sint-Michielskerk verbonden¹⁸⁹⁰. In 1598 kocht het Sint-Baafskapittel van hem een motetbundel met werk van Andreas Pevernage¹⁸⁹¹.

Simon de Vrient

Simon de Vrient *filius Adriani* werd kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in de Sint-Veerlekerk op 28 september 1612¹⁸⁹². Hij beschikte over een presentatiebrief van de proost voor de kapelanij van wijlen Johannes Goethals. Hij mocht gedurende één jaar alle vruchten van zijn kapelanij innen in functie van zijn studie aan de theologische faculteit van Douai. Hij permuteerde op 3 juni 1616 met Petrus Blanckaert voor diens kapelanij in het Brusselse Sint-Goedelekapittel en werd er ook zangmeester¹⁸⁹³. In 1613 aanvaardde het kapittel ‘een’ Simon de Vrient als *mercenarius*, voor de som van 8 lb. gr. en inkomsten uit de emolumenten¹⁸⁹⁴.

Matheus van Brakel (cf. de proosten) en Walterus Henricus (cf. de hovelingen en ambtenaren) kunnen eveneens tot deze categorie van geestelijken worden gerekend.

¹⁸⁸⁷ RAG, SBB, serie vraagteken, nr. 40.

¹⁸⁸⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 83-84.

¹⁸⁸⁹ J. Schmidt-Görg, *Nicolas Gombert*, p. 59-60.

¹⁸⁹⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, p. 93 v°.

¹⁸⁹¹ B. Bouckaert, “Het muziekleven in Sint-Baafs”, p. 187.

¹⁸⁹² RAG, SBB, serie K, nr. 2300, nr. 57; RAG, SBB, serie S, nr. 233.

¹⁸⁹³ RAG, SBB, serie S, nr. 233, p. 102; R. Wangermée, « Les maîtres de chant des 17 et 18e siècles à la collégiale des SS. Michel et Gudule à Bruxelles », *Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, Mémoires de la Classe des Beaux-Arts*, VI, 1, p. 48.

¹⁸⁹⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 31 r°.

Context en vaststellingen

In hoofdstuk 2 van deze verhandeling haalden we reeds aan dat de kapittelkerken een vooraanstaande rol speelden in de verspreiding en bloei van de polyfonie in de Lage Landen (cf. 2.3.3.3). De 15de eeuw werd voor wat de muziekproductie in Gent betreft door Haggh-Huglo gekarakteriseerd als de overgangstijd tussen de bloeiperiode van de grote abdijen met hun Gregoriaanse muziekcultuur, en de turbulente 16de eeuw. De muziekcollecties van de parochiekerken, waaronder zich enkele grote *antifonaria* en *graduales* bevinden, illustreren dit. Het was bovendien de periode waarin dezelfde parochiekerken naar het voorbeeld van de kapittels in toenemende mate *cotidianes* oprichtten. Nog volgens Haggh resulteerde de muzikale activiteit in de Gentse kapittelkerken – Sint-Veerle en later Sint-Baafs – in een vooruitstrevende polyfonie, die zich zowel uitte in compositie als uitvoering. Beide instellingen volgden hiermee de algemene trend die zich ook in naburige steden liet opmerken¹⁸⁹⁵. Specifiek in verband met het Sint-Veerlekapittel bespraken we al de *cotidiane* en de koralenstichting. Door de lacunaire bronnensituatie was het niet mogelijk een overzicht te maken van de opeenvolgende zangmeesters en cantoren die aan de kerk waren verbonden, een manco dat eerder al door Bouckaert werd gesignaleerd¹⁸⁹⁶. Niettemin werden voor zowel Sint-Niklaas als Sint-Veerle enkele personen geïdentificeerd die we in de categorie ‘musici’ konden onderbrengen en die – niet toevallig – voornamelijk in de genoemde overgangperiode te situeren zijn. Net zoals in de Brugse kerken het geval was, waren de meest vooraanstaande zangers en componisten figuren die evenzeer in de hoogste hertogelijke kringen hun diensten aanboden¹⁸⁹⁷. Zoals uit dit overzicht duidelijk blijkt, kunnen deze personen (net als in de andere categorieën het geval is) niet strikt als ‘Gentse’ clerici worden omschreven. Op basis van de geschetste portretten kunnen de volgende vaststellingen worden gedaan. De meeste figuren die we identificeerden, zijn aan het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw te situeren. Het merendeel van de besproken musici maakte carrière aan het landsheerlijke hof, één geestelijke schopte het tot in de pauselijke muziekkapel¹⁸⁹⁸. We troffen onder hen drie componisten aan (de la Rue, de Prato en de Orto). Vier van hen verbleven in het kader van hun muzikale activiteiten bovendien een tijdlang in het buitenland (de Orto, de la Rue, de Clita en

¹⁸⁹⁵ B. Haggh, “Sources for plainchant”, p. 59.

¹⁸⁹⁶ B. Bouckaert, *Het muziekleven*, p. 228-229.

¹⁸⁹⁷ R. Strohm, *Music, passim*.

¹⁸⁹⁸ Over de werking van de hofmuziekkapel ten tijde van de Habsburgers en de succesvolle interactie met kapittelkerken, zie B. Bouckaert, “Musical relations”, *passim*. Bij tabel 9.5 van dit artikel moet worden opgemerkt dat het aangegeven aantal prebenden dat te Gent door de vorst kon worden begeven foutief is. Alleen al in Sint-Veerle waren er meer dan de twee en vijf die daarin respectievelijk voor de jaren 1480 en 1517 worden genoemd.

vanden Broele). Geen enkele van de besproken clerici was in Gent als zangmeester of *cantor* actief, een functie die elders (bijvoorbeeld aan Sint-Goedele te Brussel) wel werd opgenomen. Bij de genoemde voorbeelden ging het in drie gevallen om personen die als kapelaan in Sint-Niklaas of Sint-Veerle actief waren, en om vier kanunniken¹⁸⁹⁹. Van het merendeel van de aanzienlijke musici kan het Gentse beneficie worden beschouwd als een beloning voor bewezen diensten, waarbij de bemiddeling van Margaretha van Oostenrijk voor de prebende van Petrus de la Rue als het meest sprekende voorbeeld geldt. Opmerkelijk is het verschil met het laatmiddeleeuwse Brugge, waar schijnbaar meer musici in de stadskerken en het Sint-Donatiaanskapittel actief waren, alvorens aan het hof carrière te maken en vervolgens naar Brugge terug te keren¹⁹⁰⁰.

Excursie: Zangmeesters en koralen

Bij de bespreking van de verschillende *members* van het kapittel (cf. 2.3.3) besteedden we aandacht aan deze die optraden in functie van de muziekuitvoering. Hoewel de overgeleverde bronnen beperkt zijn, bleek hieruit dat aan de kapittelkerk heel wat zangers waren verbonden, waaronder *vicarii*, koorkinderen of *bonifanten* en *cotidianisten*. Voor de middeleeuwse periode zijn geen bronnen voorhanden die toelaten de koorkinderen te identificeren, maar aan de hand van de laat-16de-eeuwse *acta capituli* komen we toch één en ander te weten over de opname van koralen in de kapittelkerk. We lichtten dit reeds uitgebreid toe onder punt 2.3.3.3. Vooral de kapittelkerken oefenden een grote aantrekkingskracht uit op getalenteerde jonge zangers en hun ouders, die hoopten via het koraalschap een vaste betrekking in de kerk te veroveren. Zoals reeds bleek uit eerder gevoerd onderzoek naar Brugge gold ook op dit gebied helaas het principe dat velen waren geroepen, maar weinigen werkelijk uitverkoren. Slechts een enkeling slaagde er in zich van koraal op te werken tot kapelaan of kanunnik. De meeste ex-koralen raakten immers niet verder dan het koster- of roedragerschap, als ze al niet eerder waren weggestuurd omwille van hun afgenomen zangkwaliteiten (de zogenoemde stembreuk) of hun gebrek aan discipline¹⁹⁰¹. Hoewel we op basis van de beschikbare gegevens moeilijk uitspraken kunnen doen over de ‘muzikale loopbanen’ in Gent, hebben we toch gepoogd enkele gegevens op een rijtje te zetten over zowel zangmeesters als koralen. Aan de hand hiervan kunnen enkele korte carrièreschetsen worden gemaakt¹⁹⁰².

¹⁸⁹⁹ Jacobus de la Rue werd hierbij niet meegerekend, aangezien hij zelf geen musicus was.

¹⁹⁰⁰ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 285-297.

¹⁹⁰¹ Zie bijvoorbeeld het wegsturen van de zonen van Jan Hutsebaut (Hanskin en Pauwelkin) wegens “*negligent gedrag*” in 1614. RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 55 v°.

¹⁹⁰² Deze horen technisch gezien eerder thuis onder de indeling naar interne logica, maar werden omwille van thematische verwantschap hier geplaatst.

Thomas vander Horst

Thomas vander Horst, zoon van Symoen, was een Gents poorter die door het kapittel als zangmeester werd aangenomen op 13 april 1601¹⁹⁰³. Hij vervulde de functie zeker tot 1603, maar werd geregeld tot de orde geroepen. Zo oordeelde de vergadering op 16 augustus 1602 dat de zangmeester *annex* schoolmeester van de koralen niet afwezig mocht zijn, tenzij hij een schriftelijk bewijs van gerechtvaardigd belet kon voorleggen¹⁹⁰⁴. Nog geen half jaar later, op 12 maart 1603, werd hij weliswaar verlengd in zijn ambt, maar met de waarschuwing de *bonifanten* fatsoenlijk te onderwijzen¹⁹⁰⁵. Vander Horst gaf zijn zangmeesterschap in Sint-Veerle in 1604 op voor eenzelfde, maar wellicht meer lucratieve en prestigieuze functie in het Brusselse Sint-Goedelekapittel¹⁹⁰⁶.

Ludovicus le Petit

Een zangmeester met een wel zeer korte staat van dienst in Sint-Veerle was Ludovicus le Petit, zoon van Johannes en *clericus* uit Sint-Omaars. Hij werd door het kapittel aanvaard op 25 februari 1612¹⁹⁰⁷. Op zijn eigen vraag werd hij nog geen drie maanden later, op 11 mei, ontheven van deze taak¹⁹⁰⁸.

Petrus Thiry

Petrus Thiry, afkomstig uit Avesnes (Noord-Frankrijk), werd op 29 mei 1611 door de pastoor, kerk- en armenmeesters van de Sint-Niklaaskerk in dienst genomen als kapelaan. Dit geschiedde na het vertrek van de reguliere kanunniken van de priorij Onze-Lieve-Vrouw ten Hole van Melle, die de diensten in de kerk mee hadden opgeluisterd. Hij werd eveneens belast met het zang- en muziekonderricht aan de drie koralen die de kerk toen telde¹⁹⁰⁹. Een klein jaar later, op 11 mei 1612, werd hij aangesteld als kapelaan bij het altaar van Sint-Lieven en Sint-Ivo in de Sint-Veerlekerk¹⁹¹⁰. Volgens één van de bronnen die zijn aanvaarding vermelden, volgde

¹⁹⁰³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 59 v°. Hij werd mogelijk voorafgegaan door Adrianus vander Stoct, die op 25 maart van hetzelfde jaar werd aangenomen maar wiens benoeming wellicht snel weer ongedaan werd gemaakt. RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 12 v°.

¹⁹⁰⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 87 v°.

¹⁹⁰⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 97 v°.

¹⁹⁰⁶ B. Bouckaert, "Bijdragen", III, p. 177; E. Schreurs, K. Van Wonterghem, "Nieuwe biografische gegevens over de zangmeesters van Sint-Goedele te Brussel", MA, XIII, 1996, p. 162-163.

¹⁹⁰⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 153 v°.

¹⁹⁰⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 162 r°.

¹⁹⁰⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, f° 17 v°-18 r°.

¹⁹¹⁰ RAG, SBB, serie K, nr. 2300, nr. 57. RAG, SBB, serie S, nr. 233, p. 150.

deze aanstelling op het overlijden van kapelaan Christianus de Bytere¹⁹¹¹. De diensten van deze kapelanij zouden tijdelijk zijn waargenomen door Judocus van Pouke, Georgius vanden Berghe en Egidius Bonjours¹⁹¹². Op dezelfde datum werd Thiry zangmeester van Sint-Veerle, als opvolger van le Petit. Zijn verloning bestond uit 8 lb. gr. van het *member* van de *mercenarii*, 6 lb. vl. van de ontvanger van de *bonifanten*, een dubbel aandeel van de gefundeerde lauden, missen en votieven, plus 5 lb. vl. extra voor goed onderricht aan de koorkinderen tijdens het eerste jaar¹⁹¹³. Een maand later, op 22 juni, presenteerde hij zich voor strikte residentie, die in januari 1613 werd opgeheven¹⁹¹⁴. Iets later die maand, op 28 januari, blijkt uit de kapittelakten dat er een conflict was ontstaan. Drie kapelannen, Georgius vanden Berghe, Gerardus Gheerts en Natalius Fonteyne dienden *more antiquorum capellanorum* immers klacht in tegen Petrus Thiry, Johannes de Backere en Johannes Parmentier. Dit laatste drietal had namelijk gevraagd van hun residentieplicht te worden ontheven met behoud van inkomsten. In het bijzonder met betrekking tot Thiry voegde het eerstgenoemde trio aan hun bezwaren toe dat hij onterecht in het bezit was gekomen van de kapelanij van wijlen de Bytere, en dat ze hem bijgevolg weigerden te erkennen. De Bytere had immers nooit formeel geresigneerd (en was niet overleden, zoals een andere bron suggereert). Het kapittel gaf echter te kennen dat het desertie ook als een geldig beneficie-einde beschouwde en dat Thiry dus wel recht had op zijn kapelanij (cf. 3.1.4)¹⁹¹⁵. Het feit dat in juli en september een deel van zijn gemaakte onkosten en achterstallige betalingen moest worden vergoed met inkomsten uit de kelder van de kapelannen, wijst op dit gelijk¹⁹¹⁶. In mei 1613 kreeg hij de toelating om buiten de stad te gaan, op voorwaarde dat hij voor Pinksteren terugkeerde¹⁹¹⁷. Aansluitend bij zijn terugkeer presenteerde hij zich andermaal voor residentie¹⁹¹⁸. Hij was aanwezig bij het opstellen van een inventaris van muziekboeken van het kapittel, die in 1616 werd gecompileerd en door de deken aan de pastoor van Sint-Niklaas werd overhandigd. Deze inventaris bevat onder meer vermeldingen van werken van Petrus II Phalesius, Andreas Pevernage en Orlandus

¹⁹¹¹ Dit werd bijvoorbeeld overgenomen in B. Bouckaert, "Bijdragen", III, p. 174.

¹⁹¹² RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 162 v°-163 r°. Over deze laatste figuur bestond nogal wat onduidelijkheid: Thiry werd weliswaar aangeduid als opvolger "door overlijden", maar wellicht werd de kapelanij vacant verklaard wegens het verblijf van de Bytere in Spanje. In 1614 werd door het kapittel verzocht om een officieel attest van zijn overlijden, waarna bleek dat hij nog in leven was. RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 191 r° en RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 58 v°.

¹⁹¹³ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 162 v°.

¹⁹¹⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 169 r°, 189 r°.

¹⁹¹⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 191 v°-192 v°. Zie ook RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°-v° en SV, nr. 129.

¹⁹¹⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 21 r°; 26 v°.

¹⁹¹⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 12 v°.

¹⁹¹⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 19 r°.

Lassus¹⁹¹⁹. In 1626, jaren na de translatie, werd hij op 23 maart ook kapelaan van Halen in de Sint-Niklaaskerk, waarvoor hij werd gepresenteerd door Carolus van Ideghem, heer van Wieze¹⁹²⁰. Petrus Thiry overleed vóór 23 juni 1641¹⁹²¹.

Carolus vande Castele

In 1593 verschenen Baruch vande Castele, Amant Spillebaut en Clais Letterwerck voor het kapittel ter presentatie van hun respectievelijke zonen Charelken, Hansken en Stoffelken als kandidaat-koraal¹⁹²². Charelken moet op dat ogenblik reeds als koraal actief zijn geweest, aangezien uit een notitie in de kapittelakten blijkt dat hij in november 1592 als *bonifant* les kreeg van scholaster vander Stoct¹⁹²³. De eerste twee jongens werden voor drie jaar in dienst genomen, de laatstgenoemde voor vier jaar. Opmerkelijk is dat zowel vader vande Castele als vader Spillebaut voor het kapittel werkten: Baruch als klokkenluider en orgelblazer (van 1590 tot 1607), vervolgens als kerkbaljuw (tot 1608) en Amant als grafmaker (1509-1604). Beide heren weigerden in 1594 te tekenen voor de diensten van hun kinderen bij de *bonifanten*, waarop Charelken en Hansken een gage van 30 s. gr. ontvingen maar werden ontslagen¹⁹²⁴. Het eerstgenoemde koorkind was zeker in 1596 weer door het kapittel in dienst genomen, want dat jaar werd aan de ontvanger de opdracht gegeven om hem uit het *member* van de H. Geest 20 s. groten te betalen voor het komende jaar 1597¹⁹²⁵. Op 31 januari 1597 werd Carolus vande Castele *filius* Baruch kapelaan bij het altaar van Sint-Lieven en Sint-Ivo, in opvolging van Ludovicus Hoste¹⁹²⁶. Dat hij op dat ogenblik nog zeer jong moet zijn geweest, getuigt een aantekening van 10 november 1600 waarbij de deken door de proost wordt opgelegd om de minderjarigheid van vande Castele als belemmering voor residentie, door de vingers te zien¹⁹²⁷. In 1601 was hij daarnaast als *mercenarius* actief, in de periode 1599-1602 ook als *cotidianist*¹⁹²⁸. Pas in oktober 1602 droeg Carolus zijn eerste mis op. Zijn vader wist op 27 september van het kapittel te bekomen dat dit mocht doorgaan in het koor van de kerk, op het uur van de zondagse

¹⁹¹⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 144 v°; het originele document is te vinden in RAG, SV, nr. 121. Zie ook B. Bouckaert, "Bijdragen", III, p. 174.

¹⁹²⁰ RAG, SV, nr. 116.

¹⁹²¹ RAG, SBB, serie S, nr. 233, p. 150.

¹⁹²² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 89 v°.

¹⁹²³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 86 v°.

¹⁹²⁴ *Ibidem*, f° 93 v°.

¹⁹²⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 7 r°.

¹⁹²⁶ RAG, SBB, serie K, nr. 2300, RAG, SV, nr. 10, f° 2 v°.

¹⁹²⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 131 v°.

¹⁹²⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 69 v°, RAG, SV, nr. 37, 155.

hoogmis¹⁹²⁹. Eerder dat jaar, in de maand april, was de promotor van het kapittel tegen Carolus opgetreden in verband met niet nader gespecificeerde “excessen en delicten” waaraan hij zich schuldig had gemaakt¹⁹³⁰. Vande Castele bleef kapelaan in de Sint-Veerlekerk tot aan zijn overlijden, vóór 28 augustus 1617¹⁹³¹.

Adrianus en Jacobus van Vroyenhove

Adriaentkin van Vroyenhove werd in 1596 door zijn vader, kleermaker Daniel, aan het kapittel voorgesteld toen hij ongeveer elf jaar oud was. Het kind werd door de kanunniken als koraal aangenomen voor een periode van zes jaar. In 1600 kreeg zijn vader van de kapittelheren de toelating om zijn zoon bij de jezuïeten school te laten lopen. Een jaar later, in 1601, werd ook Adriaans toen negenjarige broertje Jacques voor vier jaar als *bonifant* in de kerk opgenomen¹⁹³². In 1602 werd vader van Vroyenhove opgezocht door de kapitteldeken en kanunnik Michael Noeufcourt, met de boodschap dat hij zijn beide zonen met meer ijver naar de school (wellicht wordt hier de jezuïetenschool bedoeld) en de kerk diende te sturen¹⁹³³. In juni 1608 besteedde vader Daniel zoon Jacques aan het kapittel uit als *vicariot*, waardoor deze laatste in ruil voor een bedrag van 3 lb. gr. per jaar in loden diende aanwezig te zijn op zon- en feestdagen, tijdens de metten, hoogmis en vespers. Tijdens de week diende hij naast de vespers ook de andere diensten bij te wonen¹⁹³⁴. In december van het daaropvolgende jaar kreeg Jacobus (*sic*) de toestemming om in Doornik zijn diensten als *vicariot* te verlenen en ontving hij hier zelfs een aanbevelingsbrief voor¹⁹³⁵. Nog eens een jaar later, in december 1610, werd hij door het Sint-Veerlekapittel als *mercenarius* aangenomen¹⁹³⁶. Daniels andere zoon, Adrianus, deed nog beter en ontving op 13 december 1602 de kapelanij bij het altaar van Sint-Antonius, volgend op de professie van Petrus Heyse. Hij moet toen ongeveer zeventien jaar oud zijn geweest¹⁹³⁷. Hij behield dit beneficie iets meer dan vier jaar en resigneerde om onbekende redenen in april 1607¹⁹³⁸.

¹⁹²⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 89 r°-v°.

¹⁹³⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 77 r°-v°.

¹⁹³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 180 v°.

¹⁹³² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 23 v°, 49 v°.

¹⁹³³ *Ibidem*, f° 97 v°.

¹⁹³⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 39 r°.

¹⁹³⁵ *Ibidem*, f° 75 r°.

¹⁹³⁶ *Ibidem*, f° 118 r°.

¹⁹³⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 233, p. 144 en RAG, SV, nr. 87, f° 4 v°.

¹⁹³⁸ RAG SBB, serie SN, nr. 166, f° 183 v°.

Christophorus Letterwerck

De zoon van Clais Letterwerck, Christophorus of Stoffelken, ontving bij zijn toelating tot de koralen een 'kerel' (kledingstuk) en een vergoeding van 10 s. gr. per jaar. Na afloop van zijn eerste vierjarige 'contract', op Sint-Jansmis 1597, trok zijn vader naar het kapittel om een verlenging te vragen. Er werd ingestemd met twee extra jaren. Hij ontving bij die gelegenheid een nieuwe kerel en de som van 20 s. gr. voor zijn diensten aan de kerk¹⁹³⁹. Bij de volgende verlenging was het zijn moeder die optrad en voor hem twee bijkomende jaren als koraal regelde. Zijn vergoeding bedroeg toen 3 lb. 10 s. gr. tot Sint-Jansmis 1600¹⁹⁴⁰. Bij het aflopen van zijn tweede verlenging als koraal onderhandelde Christophorus' moeder andermaal met de kapittelheren. Er werd besloten dat haar zoon niet langer *Bonifant* zou blijven, maar wel twee jaar als vicaris in dienst kon komen tegen een vergoeding van 4 lb. per jaar. In ruil voor deze som moest hij aanwezig zijn tijdens alle diensten op zon- en feestdagen en alle getijden op weekdays. Bij dezelfde gelegenheid werd hem door het kapittel een nieuwe kerel bezorgd. Zijn moeder op haar beurt, beloofde haar zoon niet voor het aflopen van de afgesproken termijn uit de kerk weg te halen.¹⁹⁴¹ De ouders van Letterwerck hadden wellicht gehoopt hem via de koralenschool van een carrière in het kapittel te verzekeren, door een beneficie als kapelaan of wie weet zelfs kanunnik. Op 12 maart 1604 presenteerde Christophorus Letterwerck zich voor de functie van onderwijzer van de koralen. Als ex-koraal zal hij ongetwijfeld een geschikte kandidaat hebben geleken. Hij werd op 19 maart aangenomen en ontving hiervoor een gage van 3 lb. vl. per jaar, naast andere vergoedingen. Hij moest zijn werk naar behoren vervullen en nam zijn intrek in een huis voorzien voor de nieuwe zangmeester¹⁹⁴². Letterwerck zou het evenwel nooit tot kapelaan of kanunnik aan de collegiale schoppen. Sinds 1606 komt hij in de kapittelbronnen als *mercenarius* voor. Vanaf datzelfde jaar werd hij ook expliciet als zangmeester vermeld en trad hij in het huwelijk¹⁹⁴³. Hij behield zijn functies van *mercenarius* en zangmeester zeker tot 1611. Vanaf 1605 wordt hij bovendien als loodgever omschreven. Tijdens het eerstgenoemde jaar werd hij door het kapittel verlengd in deze drie hoedanigheden, op voorwaarde dat hij de koralen goed zou onderwijzen en steeds aanwezig zou zijn in de lessen¹⁹⁴⁴. In de loop van 1610 was hij

¹⁹³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 36 v°, nr. 165 f° 89 v°.

¹⁹⁴⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 64 r°.

¹⁹⁴¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 64 r°.

¹⁹⁴² RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 111 v°-112 r°.

¹⁹⁴³ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 154 r°, 168 r°; RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 36 r°, 50 r°, 70 r°. Een gehuwde zangmeester was tot de 18de eeuw geen uitzonderlijke praktijk. E. Schreurs, K. Van Wonterghem, "Nieuwe biografische gegevens", p. 10.

¹⁹⁴⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 129 r°.

immers bij herhaling aangemaand om het koor te frequenteren, waarbij werd bedreigd met zijn ontslag als zangmeester¹⁹⁴⁵. Wellicht bleef hij na zijn verlenging van 1611 niet veel langer in dienst, maar het is niet duidelijk welke weg(en) hij vervolgens insloeg¹⁹⁴⁶.

Marten Stocman

Dat lang niet alle goede koralen in het kapittel konden blijven, bewijst ook het verhaal van Marten Stocman. Hij werd omwille van zijn verdiensten als koorkind door het kapittel in 1599 als zanger aangenomen voor de som van 4 lb. gr. per jaar, maar slaagde er niet in een beneficie in de kapittelkerk te verwerven. Hij wordt verder niet meer in de bronnen vermeld, waardoor we mogen aannemen dat zijn carrière in Sint-Veerle bij deze positie strandde¹⁹⁴⁷.

Egidius Bonjours

De moeder van Gillekin Bonjours kwam op 23 juni 1601 haar zoontje aan de kapittelheren presenteren om gedurende twee jaar bij hen als koraal in dienst te treden. Hij zou van het kapittel een kerel ontvangen en onderricht worden in muziek en “dat wat tot het koor behoort”¹⁹⁴⁸. Nog geen maand later, op 11 juli, werd hij door het kapittel aanvaard als koraal op zon- en feestdagen, tegen een vergoeding van 20 s. groten per jaar en een paar schoenen¹⁹⁴⁹. Zijn diensten in het kapittel werden tijdens de jaren 1604 en 1605 verlengd. Ook in 1607 was hij zeker nog als koraal aan het kapittel verbonden en ontving hij naast een som van 3 lb. gr. ook een paar schoenen¹⁹⁵⁰. Het daaropvolgende jaar was hij als *vicariot* aan de collegiale verbonden en onderhandelde zijn moeder met de kanunniken in verband met een verlenging van nog eens twee jaar¹⁹⁵¹. In 1609 verzocht hij om in het bezit te worden gesteld van de kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw, die toebehoorde aan Livinus vander Spurt. Het kapittel antwoordde dat ze hierover zouden beraadslagen, aangezien hij niet frequent bij diensten aanwezig was. Uiteindelijk werd hij gepresenteerd op 2 mei van dat jaar en hij zou in april 1612 resigneren¹⁹⁵². In de lente van 1610 werd hij wel aangenomen als *mercenarius* en tegen de zomer kreeg hij voor de duur van een trimester eveneens de

¹⁹⁴⁵ *Ibidem*, f° 118 r°, 127 v°.

¹⁹⁴⁶ Deze Christophorus is niet te verwarren met zijn naamgenoot en vermoedelijke verwant die van 1598 tot aan zijn overlijden in 1606 de kapelanij bij het altaar van Sint-Lieven en Sint-Ivo bediende. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 26 v°, SBB, serie S, nr. 233, p. 146.

¹⁹⁴⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 12 r°.

¹⁹⁴⁸ *Ibidem*, nr. 166, f° 63 v°.

¹⁹⁴⁹ *Ibidem*, f° 102 r°.

¹⁹⁵⁰ *Ibidem*, f° 112 r°, 138 v°, RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 15 v°.

¹⁹⁵¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 39 r°.

¹⁹⁵² *Ibidem*, f° 65 v°, 160 v°; RAG, SBB, serie K, nr. 2300; RAG, SV, nr. 10.

functie van koster toebedeeld¹⁹⁵³. In 1611 werd hij officieel tot voltijds koster aangesteld (d
(wat weliswaar geen beneficie omvatte)¹⁹⁵⁴. Ten tijde van zijn kosterschap – in 1612 of 1613, na zijn resignatie als kapelaan – trad hij in het huwelijk en ontving hij van de cotidiane van de kerk (waarvoor hij eveneens actief was) een “bruiloftsgeld”¹⁹⁵⁵. Mogelijk beviel het kapelaanschap hem onvoldoende of wogen de voordelen van het beneficie niet op tegen het feit dat hij afstand moest doen van het wereldse leven. Ondanks de moeite die zijn ouders zich hadden getroost om voor hem de weg naar een beneficie te plaveien, nam hij er spontaan afstand van. Niettemin bleef hij wel aan de kapittelkerk verbonden, zij het dan als lekendienaar. In verband met Bonjours’ positie op het randje van een wereldlijk en religieus bestaan, valt nog de volgende anekdote te noteren. Eind 16de eeuw werd een proces gevoerd voor de schepenen van de Keure waarvan hij mee het voorwerp uitmaakte. Er was immers een conflict gerezen tussen het kapittel en de stad in verband met de dienst in de burgerwacht door “suppoosten” van het kapittel, en de contributie die hiervoor diende te worden betaald. Verschillende dienaren van de collegiale, zoals twee ontvangers, de kerkbaljuw, de organist, de klokkenluider, de scholaster, de koster en de grafmaker waren hiervan vrijgesteld. Bonjours werd beschouwd als een “weerd persoon” die weliswaar in de kerk kwam zingen maar niet gelijk was aan bijvoorbeeld een scholaster. Hij was op dat ogenblik als schoolmeester en vicaris actief en werd daarom geacht “borgherlijcke exercitie” te doen zonder de mogelijkheid hiervan te worden vrijgesteld¹⁹⁵⁶.

Context en vaststellingen

De kerken en kathedralen van de Lage Landen waren aan het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw « *fort depourvus de bons chantres à cause des troubles et des calamités du temps* », aldus landvoogd Alexander Farnese. De gegevens die we konden achterhalen met betrekking tot het Sint-Veerlekapittel wijzen – hoe beperkt ook – in een gelijkaardige richting. Bovendien blijkt uit de bespreking van de laat-16de-eeuwse zangmeesters dat het Brusselse Sint-Goedelekapittel zich in ieder geval wel als muziekcentrum wist te handhaven, zoals reeds werd vastgesteld door Schreurs en Van Wonterghem. Het feit dat Thomas vander Horst een carrière aan het Brusselse kapittel boven de Gentse collegiale verkoos, is bijgevolg niet vreemd¹⁹⁵⁷. Er werden weliswaar

¹⁹⁵³ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 96 r°, 102 r°, 103 r°.

¹⁹⁵⁴ *Ibidem*, f° 126 r°.

¹⁹⁵⁵ RAG, SV, nr. 25, f° 92 v°, nr. 155, f° 37 r°.

¹⁹⁵⁶ RAG, SV, nr. 129.

¹⁹⁵⁷ E. Schreurs, K. Van Wonterghem, “De 16de- en vroeg-17de-eeuwse zangers verbonden aan het Sint-Goedelekapittel in Brussel. Deel 1”, *MA*, XIV, 1997, 1, p. 15-21.

ook zangmeesters uit Noord-Frankrijk aangetrokken (Thiry, le Petit), maar dit alleen bood uiteraard geen garantie op een heropleving.

Omwille van de bronnensituatie is het niet eenvoudig om te meten in hoeverre Sint-Veerle tijdens de 15de-eeuwse bloeiperiode al dan niet een kweekvijver voor muzikaal talent was. Ook een vorm van ‘nazorg’ in Sint-Veerle ten aanzien van zijn koralen kon, in tegenstelling tot wat het geval was in het Sint-Baafskapittel, niet worden vastgesteld. Zo konden arme (ex-)koralen van de Gentse kathedraal zeker in de tweede helft van de 16de eeuw dankzij beursstichtingen als deze van Viglius toch hogere studies aanvatten. Op die manier maakten ze meer kans op een bloeiende loopbaan (al dan niet buiten het kapittel)¹⁹⁵⁸. Hoedanook waren de middelen voor de koralen in Sint-Veerle in de 16de eeuw en zeker vanaf de periode van de beeldenstormen beperkter dan deze in Sint-Baafs¹⁹⁵⁹. Net als in de kathedrale kerk het geval was, mogen we zoals Bouckaert reeds veronderstelde ook in Sint-Veerle uitgaan van een grote mobiliteit onder de zangers. De mogelijkheid bestond dat zij eveneens in de Gentse parochiekerken hun diensten aanboden¹⁹⁶⁰.

Na 1578 lag het muzikale leven in Sint-Veerle door de gebrekkige infrastructuur en een tekort aan middelen zo goed als stil¹⁹⁶¹. Vanuit dit opzicht mag het dan ook geen verwondering wekken dat de koralen aan het einde van de 16de eeuw eerder lokaal leken te worden gerekruteerd, bijvoorbeeld onder de zonen van lagere (leken-)kerkdienaren¹⁹⁶². Uit de vaststelling dat het wellicht geen buitengewoon getalenteerde zangers, noch uitermate gedisciplineerde leerlingen waren, mogen we afleiden dat het kapittel zich wellicht ten dele moest tevreden stellen met wat er werd aangeboden en bijgevolg niet al te streng kon rekruteren. Kinderen (en hun ouders) die tot de orde werden geroepen, bleven immers koraal en konden op latere leeftijd zelfs een beneficie verwerven, zoals het voorbeeld van Adrianus van Vroyenhove illustreert. Uit voorbeelden als deze van Egidius Bonjours en Christophorus Letterwerck blijkt dan weer de dunne grens met het wereldlijke leven waar de ex-koralen vaak mee bleven flirten, eens duidelijk was dat hen wellicht geen grote kerkelijke carrière wachtte.

¹⁹⁵⁸ Voor wat Viglius betreft, gaat het om beurzen in het gelijknamige college dat hij te Leuven stichtte. B. Bouckaert, “Het muzikleven in Sint-Baafs”, p. 169.

¹⁹⁵⁹ Dit geeft anderzijds wel aan hoe substantieel de stichting van de Mirabello was. De 16de-eeuwse *bonifanten* functioneerden immers nog steeds dankzij de middelen die in zijn fundatie waren voorzien. *Ibidem*, p. 281bis.

¹⁹⁶⁰ B. Bouckaert, *Het muzikleven*, p. 104-105. Dit laatste is evenwel moeilijker te toetsen, aangezien op de Sint-Jacobskerk na geen lijsten van bijvoorbeeld cotidianisten zijn bewaard.

¹⁹⁶¹ *Ibidem*, p. 264.

¹⁹⁶² We beschikken echter niet over afdoende bewijsmateriaal uit de bronnen om te stellen dat de rekrutering in de 15de eeuw breder gebeurde, dit berust slechts op een veronderstelling naar analogie met Bouckaert.

Samenvattend kunnen we stellen dat de ‘grote’ musici die we in de bronnen van de door ons onderzochte instellingen (en meer specifiek deze van het kapittel) aantreffen, eerder aan het einde van hun loopbaan voorkwamen dan aan het prille begin. Ze waren allen aan de collegiale gelinkt tijdens de (laatste) bloeiperiode van het kapittel, eind 15de-begin 16de eeuw. Het ging evenmin om figuren die voordien al aan het kapittel waren verbonden, of zelfs uit Gent afkomstig waren. Dit versterkt de indruk dat Sint-Veerle eerder dan een opleidingscentrum voor musici een plek was waar verdienstelijke zangers en componisten in de hoogdagen van de polyfonie met een beneficie werden beloond voor bewezen diensten. De bronnen voor de Gentse parochiekerken, waaronder Sint-Niklaas, verschaffen helaas weinig informatie over de zangers die er actief waren. Hoewel de koralenstichting van de Mirabello en de talloze fundaties het kapittel tijdens de 15de eeuw muzikale glans hadden gegeven, stond het muziekleven er eind 16de-begin 17de eeuw op een laag pitje¹⁹⁶³. De woorden van Farnese lijken voor wat de Gentse collegiale betreft bijgevolg niet zonder betekenis.

¹⁹⁶³ Hoewel de muziekinventaris van 1616 en de *acta capituli* aanwijzingen bieden van een herstel van de muziekcollectie en het muziekleven, moest Sint-Veerle ongetwijfeld de duimen leggen voor de muziekensembles van pakweg Sint-Baafs in Gent en Sint-Goedele in Brussel.

3.2.3.3 Indeling naar enkele weerkerende, typerende eigenschappen

3.2.3.3.1 Notarissen

Eerder werd reeds gewezen op de quasi exclusieve rol die geestelijken tot de 13de eeuw bekleedden in de schriftactiviteiten van de grafelijke administratie. De etymologische verwantschap van het begrip *clericus* aan het hedendaagse ‘klerk’ onderschrijft deze link¹⁹⁶⁴. Onder de onderzochte geestelijken troffen we echter ook figuren aan die – los van een publieke of private administratie – als notaris optraden. Het openbare notariaat kende een organische groei en werd niet van de ene dag op de andere ingevoerd. Vanaf de 13de eeuw kreeg het in onze streken meer en meer vorm, hoewel er reeds langer *notarii* in loondienst aan de slag waren in landsheerlijke en kerkelijke kanselarijen. Vanuit Noord-Italië sijpelden de terminologie van het geleerde, in de 11de eeuw ‘herontdekte’ Justiniaanse recht en de notariële technieken via tal van contacten (universiteiten, boekenbezit, dienstverbanden) meer en meer in de Noordelijke gebieden door¹⁹⁶⁵. Tijdens de late middeleeuwen waren het vooral geestelijken die als notaris actief waren, waaronder ook *clerici tonsurati* die nooit effectief carrière maakten in de kerk¹⁹⁶⁶. In zowel de Sint-Niklaaskerk als het Sint-Veerlekapittel troffen we bijgevolg geestelijken aan die zich ook met notariële activiteiten inlieten.

Johannes de Grijsperre

Johannes de Grijsperre was als kanunnik aan het Sint-Veerlekapittel verbonden in 1410. Over zijn toetreden tot de collegiale zijn geen exacte gegevens bekend. In hetzelfde jaar was hij tevens pastoor van Blankenberge. Hij bezat daarnaast een aantal beneficies te Brugge, als *rector scholarum* van het Sint-Donatiaanskapittel van 1404 tot 1406, pastoor van de Sint-Walburgakerk van 1426 tot 1436 en kanunnik en pastoor van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel tot 1426.

Grijsperre werd in 1428 voor het eerst als priester vermeld. Hij had in Keulen gestudeerd en was een leerling van Johannes de Voirboch. Hij verkreeg de graden van *magister in artibus* en doctor in de decreten. Zeker in 1426 trad hij op als notaris¹⁹⁶⁷.

¹⁹⁶⁴ Zie bijvoorbeeld E. Verwijs, J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1969-1971, lemma ‘clerc’.

¹⁹⁶⁵ M. Oosterbosch, M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, P. Pieyns-Rigo, Ph. Godding, “Het notariaat in de Belgische territoria tijdens de Middeleeuwen”, in C. Bruneel, Ph. Godding, F. Stevens (eds.), *Het notariaat in België van de Middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1998, p. 24-28.

¹⁹⁶⁶ M. Oosterbosch, *Het openbare notariaat in Antwerpen tijdens de late middeleeuwen (1314-1531): een institutionele en prosopografische studie in Europees perspectief*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling KUL, 1992, I, p. 351; H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 346.

¹⁹⁶⁷ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Johannes de Grijsperre.

Johannes Nemegheer

Op 30 oktober 1419 werd Johannes Nemegheer als kanunnik in de collegiale geïntroduceerd, na permutatie voor een kapelanij in de Sint-Niklaaskerk¹⁹⁶⁸. Hij behield zijn prebende tot aan zijn overlijden, vóór 20 februari 1447¹⁹⁶⁹. Nemegheer was keizerlijk en apostolisch notaris, en was in die hoedanigheid verbonden aan het bisschoppelijk hof van Doornik¹⁹⁷⁰. Vóór zijn toetreden tot het Sint-Veerlekapittel, in 1411 en 1412, trad hij als notaris op in een kwestie tussen het kapittel en de Sint-Baafsabdij in verband met het recht van voorrang¹⁹⁷¹. Nog in 1411 werd hij samen met proost Livinus de Bleckere aangesteld om getuigen te horen in een zaak waarbij de Sint-Baafsabdij meende bepaalde tienden niet te hoeven betalen aan het bisdom, aangezien zij in de betreffende regio goederen hadden verloren door oorlog en overstromingen¹⁹⁷². Hij werd bij die gelegenheid kanunnik van het kapittel te Mechelen genoemd. In 1418 akteerde hij de afspraken in een geschil tussen de Sint-Baafsabdij en het kapittel van Doornik, en in 1424 de getroffen schikking in een onenigheid tussen de Sint-Baafs- en Sint-Pietersabdij. In beide zaken werden kwesties over tienden behandeld¹⁹⁷³. Verder trad hij op als scheidsrechter bij een transactie tussen de abdijen van Saint-Bertin en Sint-Baafs in 1434¹⁹⁷⁴. Uit het *Corpus Catalogorum Belgii* blijkt dat hij een Doorniks brevier bezat¹⁹⁷⁵. Hij was misschien verwant aan Henricus Nemegheer, die in 1439 een kapelanij in de Sint-Niklaaskerk permuteerde voor één in de Sint-Veerlekerk¹⁹⁷⁶.

Egidius van Beversluus

Op 22 december 1427 ontving Egidius van Beversluus een kapelaansbeneficie bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk¹⁹⁷⁷. In 1455 werd hij in een taxatielijst vermeld als houder van deze kapelanij¹⁹⁷⁸. Op 17 juni 1440 permuteerde hij de kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in dezelfde kerk¹⁹⁷⁹. Een jaar later, op 20 juni, werd

¹⁹⁶⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 4.

¹⁹⁶⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 12.

¹⁹⁷⁰ J.M. Murray, *Notarial instruments*, p. 40.

¹⁹⁷¹ RAG, SBB, serie charters, nrs. 1582, 1583, 1595.

¹⁹⁷² RAG, SBB, serie R, nr. 816/1.

¹⁹⁷³ RAG, SBB, serie charters, nr. 1689 en 1764.

¹⁹⁷⁴ RAG, SBB, serie charters, nr. 1908.

¹⁹⁷⁵ A. Derolez, *Corpus Catalogorum Belgii: Counts of Flanders, Provinces of East Flanders, Antwerp and Limburg*, Brussel, 1999, p. 107.

¹⁹⁷⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 138 r°.

¹⁹⁷⁷ H. Dubrulle, *Les bénéficiers*, p. 273; F. Baix, *La chambre apostolique*, p. 225, nr. 589.

¹⁹⁷⁸ J. Warichez, « État bénéficial », p. 13.

¹⁹⁷⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 143 r°.

hij er koster, een beneficie dat hij na amper twee dagen opnieuw afstond¹⁹⁸⁰. Ongeveer terzelfdertijd permuteerde hij de kapelanij van Sint-Gervasius in de Sint-Janskerk voor de kosterij van Sint-Maartens Ekkergem, op 24 juni¹⁹⁸¹. Naast Gentse beneficië bezat van Beversluus er nog tal van andere¹⁹⁸².

Hij werd vermoedelijk geboren tussen 1417 en 1421. Hij was de zoon van Arnoldus en had een broer Johannes, die onder meer kapelaan was van het Potteriehospitaal te Brugge. Dit is hoogstwaarschijnlijk dezelfde Johannes *filius Arnoldus* die op 19 januari 1460 een kapelanij van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk resigneerde, die hij misschien via zijn broer had verworven¹⁹⁸³. Egidius had mogelijk een bastaardzoon, Augustijn. Van Beversluus studeerde in 1443-1448 in Parijs bij Martinus de Fraxinis en werd *baccalaureus* in de decreten in 1445. In 1442 ontving hij de wijding van subdiaken, in 1449 werd hij ook priester. Zijn voornaamste residentieplaats was Brugge, maar hij verbleef ook langere periodes te Parijs (1443-1448) en Doornik (1461-1469, 1473). Van 1442 tot 1454 trad Egidius van Beversluus op als keizerlijk notaris. Hij was bovendien in dezelfde hoedanigheid verbonden aan het geestelijk hof van Doornik. In 1452 fungeerde hij als scheidsrechter in een geschil tussen het Sint-Donatiaanskapittel en de kapelannen van de Brugse Basiliuskapel. Zelf raakte hij meermaals in conflicten verwikkeld en werd hij zelfs beschuldigd van corruptie. Paus Nicolaus V excommuniceerde hem in 1450 als aanhanger van het concilie van Basel en Felix V, maar deze veroordeling werd teniet gedaan. In 1451 ondernam hij een bedevaart naar Mechelen. Van Beversluus overleed vóór 20 juli 1473. Hij stichtte meerdere jaargetijden, voornamelijk te Brugge. Zijn overlijden werd gegraveerd in de grafplaat van zijn moeder, die in de Sint-

¹⁹⁸⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 145 v°, 146 r°.

¹⁹⁸¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 145 v°. Deze had hij wellicht op 16 april 1440 verworven, *Idem*, f° 142 v°.

¹⁹⁸² Zo was hij pastoor van Oostrozebeke in 1439-1440, kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in Tielt in 1440, koster-scholaster van Slijpe en Steene in 1441, koster in Saaftinge in 1441, in Sint-Andries tot 1442 en in Edelare vanaf 1443. In de Sint-Kruiskerk te Brugge was hij pastoor van 1442 tot 1458 en kapelaan van 1462 tot 1465. Nog te Brugge bezat hij van 1465 tot 1472 het pastoorsbeneficie in de Sint-Jacobskerk. Verder was hij als scholaster verbonden aan de kerken van Leffinge, Mannekensvere en Willekenskerke (in de buurt van Nieuwpoort) in 1441. In 1442-1443 was hij kapelaan van Sint-Laurentius in Dudzele, in 1455 pastoor van Kruishoutem, van Dudzele in 1459-1462 en van Klemskerke in 1464-1465. Hij bezat eveneens een kapelanij en kosterij te Ronse (1450, 1459) en kapelanijen in Flines, Oostkamp en Diksmuide (1465). Van Beversluus bezat verder ook kanunniksprebenden, onder meer in het Brugse Sint-Donatiaanskapittel (1441-1473), te Doornik (1458-1469), Kamerijk (1458-1459) en Ronse (1460, 1468-1472)¹⁹⁸². Zijn Brugse kanunniksbeneficie gold zonder meer als zijn belangrijkste, en het was vooral voor deze instelling dat hij als vertegenwoordiger optrad.

¹⁹⁸³ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 27 v°. Hij had deze op 20 oktober 1453 in het bezit gekregen als opvolger van Petrus de Wageneere. RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 185 v°.

Donatiaanskerk lag begraven. Zijn broer Johannes van Beversluus was één van zijn testamentuitvoerders¹⁹⁸⁴.

Johannes Neefs / Nepotis

Johannes Nepotis (*alias* de Serkeghem) was de bastaardzoon van een priester genaamd Johannes en van ene Marie vander Cruce. Hij werd wellicht in Zerkegem geboren, pas in 1449 werd zijn afkomst gelegitimeerd. Hij werd kanunnik van de Gentse collegiale op 15 januari 1437, na collatie door Filips de Goede¹⁹⁸⁵. Hij resigneerde na korte tijd, op 9 augustus van het daaropvolgende jaar¹⁹⁸⁶. Ook in het Veurnse Walburgakapittel bezat hij een prebende, van 1449 tot 1453. In het Brugse Sint-Donatiaanskapittel was hij zeer kort kanunnik, van 26 september tot 9 oktober 1453. Hij had te Leuven gestudeerd en werd in 1431 *magister* in de *artes*. In 1453 komt hij voor als licentiaat in de decreten. Hij was tijdens de jaren 1441-1442 verbonden aan de Leuvense Alma Mater, eerst als *tentator licentiandorum* en daarna als examinerator aan de *artes*faculteit. Op 30 mei 1453 werd een Johannes Nepos aangeduid als nieuwe vicescholaster van de Leuvense stadsschool, als opvolger van Walterus Nepotis¹⁹⁸⁷. In 1438-1439 had hij te Rome verbleven, waar hij voor verschillende clerici de annaten betaalde. Tijdens dezelfde jaren trad hij ook op als *procurator* voor de abt van Zonnebeke en de Brugse Eekhoutabdij. Neefs was verder actief als pauselijk notaris en was in die hoedanigheid ook verbonden aan het hof van de bisschop in 1466-1467¹⁹⁸⁸.

Ricardus van Munte

Van Munte werd kapelaan bij het altaar van Maria Magdalena in Sint-Niklaas op 25 september 1444¹⁹⁸⁹. Hij permuteerde deze kapelanij in 1447¹⁹⁹⁰. Van Munte overleed voor

¹⁹⁸⁴ R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 292-294; H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Egidius de Beversluus; R. Strohm, *Music*, p. 26.

¹⁹⁸⁵ UBG, HSL, Ms. 567, p. 8

¹⁹⁸⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 9.

¹⁹⁸⁷ M. Nelissen, J. Roegiers, E. Van Mingroot, *De stichtingsbul van de Leuvense universiteit, 1425-1914*, Leuven, 2000, p. 69.

¹⁹⁸⁸ Alle informatie over Nepos, tenzij anders vermeld in voetnoot, is afkomstig uit R. De Keyser, *Het St. Donaaskapittel*, III, p. 248 en H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Johannes Nepotis.

¹⁹⁸⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 155 r°.

¹⁹⁹⁰ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 161 r°. In 1445 had hij reeds geresigneerd als pastoor van Schelderode. RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 155 r°. Hij was ook pastoor van Bossuit van 1441 tot 1443, van Letterhoutem in 1443 en van Diksmuide van 1447 tot 1458. Op 7 oktober 1443 permuteerde hij zijn kapelanij van Sint-Bartholomeus in Geraardsbergen voor deze van Sint-Vedastus in de parochiekerk van Menen. Hij maakte aanspraak op een kanunniksprebende in het Brugse Sint-Donatiaanskapittel, maar slaagde er niet in het beneficie ook effectief te verwerven. Wel werd hij koster van de Heilig Kruiskapel in dezelfde kerk, tot 1447.

19 juli 1458, toen hij als kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in de Crypte in de Sint-Janskerk werd opgevolgd door Arnoldus van Marke¹⁹⁹¹.

Van Munte was *magister in artibus* en studeerde rechten te Parijs. Vanaf 1445 werd hij als priester aangeduid. Zeker vanaf 1447 trad hij op als keizerlijk notaris en in 1443 was hij ook als klerk in dienst van de stad Damme¹⁹⁹².

Georgius Daens

Georgius Daens wordt in de taxatielijst van 1455 vermeld als kapelaan bij het altaar van Maria Magdalena in de Sint-Niklaaskerk, een beneficie dat werd belast ten bedrage van 18 lb. 18 s¹⁹⁹³. Sinds 25 juli 1442 bezat hij ook de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna in de Sint-Veerlekerk¹⁹⁹⁴. Omstreeks dezelfde periode was hij bovendien als pastoor van de Sint-Michielsparochie actief¹⁹⁹⁵. Daens had de priesterwijding ontvangen en trad op als notaris¹⁹⁹⁶.

Herstinus Ghiselins

Herstinus of Hostinus Ghiselins was kapelaan van het Heilig Kruis in de Sint-Niklaaskerk sinds 22 juni 1457. Hij resigneerde op 16 juni 1459¹⁹⁹⁷. Vanaf 19 november 1462 was hij in dezelfde kerk verbonden aan de kapelanij van Sint-Amandus, als opvolger van Philippus Conrault II¹⁹⁹⁸. Een kleine acht jaar later, op 4 mei 1470, resigneerde hij dit beneficie¹⁹⁹⁹. Ook Ghiselins verzamelde daarnaast een behoorlijk aantal beneficies²⁰⁰⁰.

¹⁹⁹¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 209 r°.

¹⁹⁹² H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Ricardus Munte.

¹⁹⁹³ J. Warichez, « État bénéficial », p. 13.

¹⁹⁹⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 10.

¹⁹⁹⁵ V. Vander Haeghen, *Inventaire des archives de la ville de Gand. Établissements religieux*, Gent, 1887, p. 104.

¹⁹⁹⁶ M. Nuyttens, *Inventaris van het archief van de Priorij van Sint-Maartens-Bos te Sint-Martens-Lierde*, Brussel, 1976, p. 77.

¹⁹⁹⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 26 r°.

¹⁹⁹⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 39 r°.

¹⁹⁹⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 71 r°.

²⁰⁰⁰ Hij was verder kapelaan van de *presbyterorum eremitorum* in de Sint-Jacobsparochie, tot 1450-1455. In 1454 werd hij in dezelfde parochie kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, waaruit hij in 1469 resigneerde. Hij zou kapelaan zijn geworden van het Sint-Janshospitaal in 1463, maar deze notitie werd in het register van presentaties doorstreept. In september 1465 werd hij koster in Vrasene. Door permutatie van de kapelanij van Sint-Christina in de Sint-Janskerk, deze van Sint-Nicasius in de Sint-Michielskerk, de kapelanij van de Heilige Verrijzenis in de Sint-Walburgakerk in Brugge en de kapelanij van het Heilig Kruis in Rupelmonde, werd hij in 1467 scholaster van eerstgenoemde kerk (tot 1474). Hetzelfde jaar werd hij er ook koster. De kapelanij van Sint-Nicasius in de Sint-Michielskerk verwierf hij in 1469 opnieuw. Nog in 1467 werd hij ook koster in Beveren bij Harelbeke en permuteerde hij het kosterschap te Dudzele. In juni van het daaropvolgende jaar werd hij dan weer koster van Lovendegem en resigneerde hij de kosterij van Beveren. In 1471 werd hij koster van de parochie Baarle. In 1459-1460 was hij één van de pastoors van de Brugse Sint-Kruiskerk, vanaf 1462 was hij er

Naast zijn geestelijke activiteiten trad Ghiselins vanaf 1448 op als pauselijk en keizerlijk notaris²⁰⁰¹. Hij was ook gezworen notaris van het bisschoppelijk hof te Doornik. Hij behaalde de graad van *magister in artibus* en was wellicht geen priester. In de periode 1459-1474 resideerde hij te Gent, waar ook het merendeel van zijn beneficies zich situeerde. Rogghé signaleert hem bovendien als stadspensionaris en procureur-generaal, wat zijn aanwezigheid in Gent mee verklaart²⁰⁰². Ghiselins overleed in 1474²⁰⁰³.

Johannes vande Walle / de Valle

Johannes de Valle of vande Walle werd kapelaan bij het altaar van Sint-Gerulphus in de Sint-Niklaaskerk op 6 november 1480. Hij permuteerde deze kapelanij op 26 maart 1487²⁰⁰⁴. Ook vande Walle wist een aardig aantal beneficies te verzamelen²⁰⁰⁵.

Hij was *magister in artibus*, geïmmatriculeerd te Leuven in 1457. Vanaf 1462 komt hij als priester voor. Hij verbleef het grootste deel van zijn carrière te Brugge, waar hij vermoedelijk uit een magistraatsfamilie stamde, en was er vooral in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel actief²⁰⁰⁶. Tussen 1484 en 1494 was hij bedrijvig als notaris. Hij werd

kapelaan. In 1461 werd hij kapelaan in de Sint-Donatiaanskerk. Verder bezat hij kapelanijen in de parochiekerk van Houtem in 1431, in de Sint-Catharinakerk van Doornik in 1444, in Houtave in 1447-1449 en in Lo tot 1449. Hij was daarnaast nog pastoor van Dudzele in 1457. RAG, SPA, reeks I, nr. 45, f° 41 r°, 48 r°, 57 v°, 58 v°, 62 r°, 66 r°, 74 r°, 171 v°, 179 r° en H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Herstinus Ghiselins.

²⁰⁰¹ Zie bijvoorbeeld P. Van Duyse, E. De Busscher, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867, nr. 604, 629.

²⁰⁰² P. Rogghé, "Gent in de XIVe en XVe eeuw. De geestelijkheid", p. 116.

²⁰⁰³ H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Herstinus Ghiselins.

²⁰⁰⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 58 r°, 76 v°.

²⁰⁰⁵ In Brugge was hij kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in 1475 en koster van de kapelanij van Sint-Petrus en Paulus in de Sint-Donatiaanskerk in 1485-1486. In dezelfde kerk was hij kapelaan bij het altaar van Sint-Ivo en Sint-Catharina van 1486 tot 1491. In de Onze-Lieve-Vrouwekerk was hij dan weer kapelaan bij het altaar van Sint-Jan-de-Doper van 1487 tot 1491, vicaris in 1491 en kapelaan bij het altaar van Sint-Catharina. Aan de Brugse Sint-Gilliskerk tenslotte, was hij verbonden als kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw. Ook buiten Brugge bezat hij meer dan een handvol beneficies. In Odegem (Steenbrugge) was hij tot 1462 kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw en aansluitend pastoor. Hij was er ook kapelaan van het hoogaltaar in de Sint-Trudoabdij vanaf 1468. In de Oudenburgse Sint-Baafskerk bezat hij de kapelanij van Sint-Laurentius in 1473. Te Gent was hij kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in de gelijknamige kerk tot 1487, bij het altaar van het Heilig Kruis in de Sint-Michielskerk tot 1489 en bij de altaren van Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Petrus en Paulus in de Sint-Janskerk in 1489-1491 en in 1495-1524. RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 83 v°, 109 r°, 196 r°. Verder behoorde de kapelanij van Sint-Niklaas in de Sint-Bertijnskerk van Poperinge hem vanaf 1487 toe en was hij koster in Dudzele en pastoor in Lissewege in 1487 en 1488. Overige pastoorsbeneficies in zijn bezit waren deze te Mariakerke in 1489-1491 en 1500-1516, en Wachtebeke in 1492-1493. RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 83 v°, 126 r°, 174 v°.

²⁰⁰⁶ De akte betreffende zijn collatie als kapelaan in de Sint-Niklaaskerk vermeldt weliswaar Kamerijk als zijn dioceses van herkomst. RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 58 r°.

kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in het Koor in Sint-Veerle in 1516. Johannes vande Walle overleed in 1524²⁰⁰⁷.

Cornelius vander Varent

Op 23 juni 1497 werd Cornelius vander Varent, *magister* en priester, in het kapittel geïntroduceerd als nieuwe kanunnik-pastoor²⁰⁰⁸. Hij was onder meer één van de kiesgerechtigden bij de aanduiding van deken Cornelius Voet in 1508²⁰⁰⁹. Bij de Blijde Intrede van keizer Karel in Gent anno 1515, stond hij samen met proost Bertrandus als apostolisch en keizerlijk notaris mee in voor het authenticeren van het relaas van deze intrede²⁰¹⁰.

Kort voor zijn overlijden in 1533 liet hij twee van zijn huizen hypothekeken ten voordele van een jaargetijde²⁰¹¹. Hij overleed vóór 30 november van dat jaar²⁰¹². Tijdens zijn leven waren in Gent verschillende vander Varents als clerici actief, onder meer in de Sint-Niklaaskerk. Zo troffen we Adrianus, Carolus, Daniel en Ricardus vander Varent aan, waarvan minstens een verwantschap tussen Ricardus en Carolus vermoed kan worden.

Henricus Cooman

Een andere notaris die aan Sint-Veerle was verbonden, was Henricus Cooman²⁰¹³. Hij was als kanunnik lid van de collegiale en overleed op 11 augustus 1502²⁰¹⁴. Over deze geestelijke zijn geen bijkomende gegevens bekend.

Victor de Moor

Victor de Moor was een clericus die mogelijk een flink aantal Gentse beneficijs wist te verzamelen. Zo was hij kanunnik van Sint-Veerle vanaf 15 november 1505, door permutatie voor een pastoorsfunctie te Lovendegem. Hij kon het kapittel hiervoor een

²⁰⁰⁷ Tenzij anders in voetnoten vermeld is de informatie over Johannes de Valle afkomstig uit H. Callewier, *De papen*, 2011, fiche Johannes de Valle.

²⁰⁰⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 41.

²⁰⁰⁹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 52-55.

²⁰¹⁰ M. Gachard, *Collection*, p. 530. Andere notariële akten van zijn hand bevinden zich bijvoorbeeld in het archief van het bisdom. RAG, SBB, serie charters, nr. 2928.

²⁰¹¹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 116 v°.

²⁰¹² UBG, HSL, Ms. 567, p. 81.

²⁰¹³ Zie bijvoorbeeld voor een akte van zijn hand V. Vander Haeghen, *Het Klooster ten Walle en de abdij van den Groenen Briel: stukken en oorkonden*, Gent, 1888, p. 216-218.

²⁰¹⁴ UBG, HSL, Ms. 567, p. 45.

benoemingsbrief van Filips de Schone voorleggen²⁰¹⁵. Het beneficie te Lovendegem had hij pas zeer kort tevoren verworven, namelijk op 24 maart 1505²⁰¹⁶. In 1508 was hij één van de kanunniken die tot het kiescollege behoorde toen Cornelius Voet als deken werd aangeduid²⁰¹⁷. Eerder was Victor de Moor kapelaan geweest van Sint-Gendulphus in de Sint-Niklaaskerk, van 1480 tot 1481, alsook pastoor van de Sint-Laurentiusparochie in Saaftinge²⁰¹⁸. In 1481 ontving hij de kapelanij van Sint-Jacob in de Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk, die hij resigneerde in 1505. Hetzelfde deed hij op dat ogenblik als kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw in de Crypte in de Sint-Janskerk²⁰¹⁹. Kanunnik de Moor was verder pastoor van één van de porties van de Sint-Michielsparochie en deken van de christenheid van Gent. In het jaar 1507 werd hij in die driedubbele hoedanigheid genoemd toen hij mee de getuigenisakte ondertekende betreffende de eedaflegging van Margaretha van Oostenrijk als regentes van de Nederlanden²⁰²⁰. Als keizerlijk en pauselijk notaris was hij daar samen met toenmalig kapitteldeken Cornelius Voet voor aangesteld. Victor de Moor overleed voor 29 mei 1509²⁰²¹. In mei 1520 overleed een andere Victor de Moor, kapelaan van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer in de Sint-Jacobskerk. Het is niet ondenkbaar dat sommige van de hiervoor genoemde (kapelaans)beneficies aan deze de Moor toekwamen in plaats van aan de kanunnik-notaris²⁰²². Beiden werden als priester aangeduid.

Dionysius Blommaert

Dionysius Blommaert, licentiaat in de rechten, werd door de aartshertogen Albert en Isabella op 3 juni 1606 in het bezit gesteld van de prebende van wijlen Henricus Blitterwijck²⁰²³. Eerder was hij kapelaan geweest bij het altaar van Sint-Gendulphus in de Sint-Niklaaskerk, waaruit hij in 1597 resigneerde²⁰²⁴. In juni 1600 was hij ook al kapelaan geworden van Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor in de Sint-Jacobskerk²⁰²⁵. In 1603 verwierf hij de gelijknamige kapelanij in de Sint-Niklaaskerk²⁰²⁶. Blommaert was geen aanwezige kanunnik.

²⁰¹⁵ UBG, HSL, Ms. 567, 48; RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 142 r°.

²⁰¹⁶ SPA, reeks I, nr. 44, f° 139 r°.

²⁰¹⁷ UBG, HSL, Ms. 567, p. 52-55.

²⁰¹⁸ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 56 r°, 60 r°.

²⁰¹⁹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 139 r°.

²⁰²⁰ E. De Quinsonas, *Materiaux pour servir*, p 181-195.

²⁰²¹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 59.

²⁰²² RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 188 r°.

²⁰²³ ARA, Geheime Raad, Spaanse periode, nr. 1141.

²⁰²⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, deel 2, p. 36.

²⁰²⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, deel 2, p. 42.

²⁰²⁶ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, deel 2, p. 48.

Op 8 juni 1606, kort na zijn aanstelling, trad hij weliswaar nog op als *procurator* voor Nicolaus du Loz bij diens resignatie als kanunnik van Sint-Veerle²⁰²⁷. De 23ste van dezelfde maand presenteerde hij zich bij het kapittel voor strikte residentie, maar op 12 augustus kreeg hij voor het eerst de toelating om acht dagen afwezig te zijn²⁰²⁸. Op 29 augustus vroeg en kreeg hij opnieuw de toestemming om tijdelijk te mogen absenteren²⁰²⁹. Dat zijn afwezigheid een structureel karakter kreeg, blijkt uit de compositie voor zijn afwezigheid waar hij het college om verzocht op 27 april 1607. De bedoeling hiervan was enkele jaren te kunnen absenteren. Hij kreeg hiervoor de toelating op 4 mei, maar moest de vervanging voor zijn diensten betalen uit de grote vruchten van zijn prebende²⁰³⁰. Het volgende jaar diende hij opnieuw een verzoek tot verderzetting van zijn niet-residentie in, maar het kapittel zag hem liever resideren. Uiteindelijk stemde het college in, op voorwaarde dat hij zelf zou instaan voor de kosten voor zijn vervanging²⁰³¹. Ook in 1609, 1610 en 1611 werd een gelijkaardige regeling getroffen²⁰³². In 1612, op 1 juni, gaf het kapittel te kennen liever iemand te zien resideren in zijn plaats. Enkele weken later, op 22 juni, ruilde hij zijn kanunniksprebende met Marcus Bardeloos voor de kapelanij van Sint-Catharina in het Diksmuidse begijnhof.²⁰³³

Blommaerts continue absentie in Gent maakt het wellicht mogelijk hem te identificeren als de apostolische notaris, kanunnik en scholaster van het Ieperse kathedraal kapittel, waar hij ook als officiaal optrad²⁰³⁴.

Tot de clerici-notarissen behoorden verder ook pastoor Hubertus de Crytsche (cf. 3.2.3.1.5), hovelingen en ambtenaren Arthur de Bourbon, Johannes Coolbrant, Petrus de Vlenke (cf. 3.2.3.2.1), proosten Judocus Pype, Willelmus Bertrandus, Philippus Nigri, Nicolaus Fierens, Leo de Meyere (cf. 3.2.3.1.1) en dekens Cornelius Voet en Philippus Jaddaert (cf. 3.2.3.1.2).

²⁰²⁷ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 135 r°.

²⁰²⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 161 r°, 165 r°.

²⁰²⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 165 r°.

²⁰³⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 1 v°-2 r°.

²⁰³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 37 r°, 67 v°-68 r°.

²⁰³² RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 79 v°, 102 v°, 130 v°.

²⁰³³ RAG; SBB, serie SN, nr. 167, f° 164 r°, 168 r°-v°.

²⁰³⁴ A. Vandenpeereboom, *Ypriana: Jansenius. Les frères mineurs franciscains. Le chapitre de Saint-Martin*, 1882, p. 147; P. F. X. De Ram, *Nova et absoluta collectio synodorum tam provincialium quam dioecesanarum archiepiscopatus Mechlinensis accedunt illuc spectantia rei ecclesiasticae monumenta, pleraque inedita: omnia diligenter recognita ac in sectiones quinque distributa. Pars prima*, Mechelen, 1828, p. 351.

Context en vaststellingen

Sinds de 12de eeuw werd het benoemen van notarissen als een keizerlijk prerogatief beschouwd, maar vanaf de 13de eeuw was ook de pauselijke interesse voor het notariaat als instituut aanzienlijk toegenomen. De notarisoorkunde werd in die periode door de Curie immers gelijkgesteld aan de zegeloorkonde. Aan eerstgenoemd type akten werd daarenboven eeuwige geldigheid toegekend. Dit gaf het startsein voor de overname van het notariaat door de Curie, wat er voor zorgde dat het instituut zich door de hele christelijke wereld verspreidde. Geen van beide ‘types’ benoemingen was aan een territoriale beperking onderworpen: de keizerlijke notarissen waren bevoegd waar het gezag van de keizer werd erkend, terwijl hetzelfde gold voor de pauselijke notarissen en het gezag van de kerkvorst. In wezen was er dus geen onderscheid tussen keizerlijke en pauselijke notarissen, louter hun titulatuur verschilde. De basis voor zowel het pauselijk als het keizerlijk notariaat werd immers gevormd door de universele aspiraties van beide instanties²⁰³⁵. De benoeming van pauselijke notarissen gebeurde door het Romeinse college van *protonotarii*, waarvan proost Leo de Meyere er één was²⁰³⁶. Zoals gezegd werd het notarisambt (zowel pauselijk als keizerlijk benoemden) tijdens de late middeleeuwen bij uitstek door geestelijken uitgeoefend. Uit de hier opgelijste biografische schetsen blijkt dat een meerderheid de twee machtigingen bezat, wat kan worden beschouwd als een voorzorgsmaatregel in geval van ongeldigheid van één van beide benoemingen²⁰³⁷. Van de bovenstaande voorbeelden had het merendeel een hogere wijding – deze van priester – ontvangen. Dit was weliswaar in tegenspraak met een door Innocentius III uitgevaardigde decretale uit 1211 die het priesterschap onverenigbaar achtte met het notarisambt, maar in de praktijk leek het in ieder geval geen bezwaar op te leveren. *Grosso modo* twee derde van de notarissen zou zelfs een hogere wijding hebben gehad. Het geestelijk statuut bracht voor deze figuren voordelen mee, zoals het *privilegium fori*, wat op zijn beurt dan weer de perceptie verscherpte van het notariaat als een kerkelijke instelling, ook al was de notaris in kwestie door de keizer benoemd. Pas vanaf 1500 zette de laïcisering van het notarisambt zich door²⁰³⁸.

²⁰³⁵ M. Oosterbosch, M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, P. Pieyns-Rigo, Ph. Godding, “Het notariaat”, p. 16.

²⁰³⁶ C. de Moreau de Gerbehaye, “De pauselijke notarissen en de ‘pastoors-notarissen’”, in C. Bruneel, Ph. Godding, F. Stevens (eds.), *Het notariaat*, p. 141. Vanaf de 16de eeuw werd deze titel weliswaar in toenemende mate louter als eretitel toegekend.

²⁰³⁷ M. Oosterbosch, M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, P. Pieyns-Rigo, Ph. Godding, “Het notariaat”, p. 59.

²⁰³⁸ *Ibidem*, p. 52-53. Het feit dat we vanaf de 16de eeuw over minder voorbeelden van geestelijken-notarissen beschikken, kan hier betekenisvol zijn. Niettemin moet rekening worden gehouden met de schaarsere gegevens voor deze periode. Murray meldt als opmerkelijk gegeven het feit dat een openbaar notaris, Wedericus Grauman, in 1373 in de administratie van het Sint-Veerlekapittel actief was. Grauman trad echter reeds in 1368 in de hoedanigheid van kanunnik als testamentuitvoerder op voor kapittelproost Jacobus Storm

Een specifieke opleiding tot notaris bestond niet. Velen genoten zoals gezegd een ‘geestelijke’ opleiding, waardoor ze minstens een basiskennis hadden van lezen, schrijven en Latijn. Praktijkervaring kon worden opgedaan in een kanselarij of als leerjongen bij een dienstdoend notaris, hoewel we hier niet over concrete voorbeelden beschikken²⁰³⁹. Algemeen lag de scholingsgraad van notarissen tijdens de late middeleeuwen vrij hoog en steeg ze nog tijdens de 15de en 16de eeuw, onder meer onder impuls van de in 1425 opgerichte Leuvense universiteit. Toch bleef een groot deel ‘steken’ bij een *artès* diploma en koos slechts een minderheid daarna nog voor een studie aan één van de hogere faculteiten, wat ook uit de hier aangehaalde voorbeelden blijkt. Toch mag er niet uitgegaan worden van een oorzakelijk verband in de zin dat universitaire studies werden aangevat met het oog op het uitoefenen van het notarisambt. Het behalen van een hoger diploma getuigde immers eerder van hogere ambities of aspiraties buiten het notariaat²⁰⁴⁰. Een figuur als Nepos bijvoorbeeld maakte eveneens carrière aan de universiteit en het bisschoppelijke hof. Ook van Beversluus opereerde in dienst van de bisschop, net als Ghiselins. Daarenboven trad een aanzienlijk deel van de proosten van het Sint-Veerlekapittel ooit als notaris op. Het verhaal van Grijsperre vormt samen met dat van Nepos en Blommaert een aanvulling op de vaststelling aan dat er ook een zekere link is waar te nemen tussen notariaat en onderwijsfuncties²⁰⁴¹.

Traditioneel zijn drie types notarissen te onderscheiden: de gelegenheidsnotarissen, de notarissen-ambtenaren en de zelfstandige notarissen. Geen van de door ons aangehaalde geestelijken behoorde tot de laatste categorie. Hoewel algemeen wordt gesteld dat notarissen die slechts occasioneel en als bijverdienste optraden vooral te vinden waren onder kapelannen, lijkt deze bewering – hoe gering de gegevens hier ook zijn – niet volledig op te gaan²⁰⁴². Callewier stelde in verband met de Brugse geestelijken vast dat degenen die een kanunniksprebende hadden verworven, minder als gelegenheidsnotaris optraden²⁰⁴³. Voor de notarissen-ambtenaren vormde het notariaat een verlengstuk van hun hoofdberoep dat zich vaak in de administratieve of juridische sfeer situeerde. Tot deze groep behoorde onder meer een figuur als Nigri, die daarnaast ook groot politiek aanzien genoot²⁰⁴⁴. De opmerkingen die reeds eerder werden

en was dus wel degelijk een geestelijke. J.M. Murray, *Notarial instruments*, p. 56 en RAG, SV, serie charters, nr. 226.

²⁰³⁹ M. Oosterbosch, M. Vleschouwers-Van Melkebeek, Pieyns-Rigo, Ph. Godding, “Het notariaat”, p. 53.

²⁰⁴⁰ *Ibidem*, p. 54-55.

²⁰⁴¹ *Ibidem*, p. 53.

²⁰⁴² *Ibidem*, p. 61.

²⁰⁴³ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 346. Hoewel dit hier niet overduidelijk het geval lijkt te zijn geweest, is het gezien de beperkte omvang van de gegevens moeilijk hier algemene uitspraken over te doen.

²⁰⁴⁴ M. Oosterbosch, M. Vleschouwers-Van Melkebeek, Pieyns-Rigo, Ph. Godding, “Het notariaat”, p. 61.

geformuleerd met betrekking tot de ambtenaren, zijn ook hier van toepassing. Hun praktijkervaring en vaardigheden brachten hen in interessante posities op het raakpunt van verschillende invloedssferen (denk bijvoorbeeld aan bisschoppelijk notaris en stadspensionaris Ghiselins), die het verwerven van (hogere) beneficië in positieve zin konden beïnvloeden.

3.2.3.3.2 Professoren

Uit het geheel van biografische schetsen dat onder 3.2.3 aan bod komt, blijkt dat vooral universitaires te vinden waren onder de onderzochte kanunniken²⁰⁴⁵.

“De relatie tussen de universiteit en de wereldlijke en kerkelijke overheden, tussen *studium*, *regnum* en *sacerdotium* was er één van geven en nemen en van soms wankelende en wisselende machtsverhoudingen”.

Met deze uitspraak doelde Hilde De Ridder-Symoens op het feit dat de middeleeuwse universiteiten – hoewel ze waren ontstaan als “emanaties van intellectueel enthousiasme” – relatief snel werden aangewend door “gezagsdragers van allerlei slag, pausen en bisschoppen, keizers, koningen en prinses, stedelijke magistraten en burgers” bij het realiseren van hun agenda’s. Voornamelijk door hun corporatistische structuur wisten de universiteiten zich niettemin te handhaven en zich aan te passen aan de eisen van een samenleving waarin de machtsverhoudingen voortdurend balanceerden²⁰⁴⁶. Onder meer de eerder aangehaalde *bulle* die de universiteit van Leuven in de 15de eeuw verkreeg in verband met het bevelen van beneficië in de Bourgondische Nederlanden, vormt hiervan een illustratie. Roegiers stelde dat gedurende de hele vroegmoderne tijd Leuvense alumni over het hele land in kapittels werden “gedropt”²⁰⁴⁷. De Leuvense *Alma Mater* speelde daarenboven geen onbelangrijke rol voor het humanisme in de Nederlanden. Van daaruit leidden, aldus nog Roegiers, “vele humanistische wegen naar elders”. Vooral de pedagogie de Lelie blijkt een belangrijk humanistisch vormings- en uitstralingscentrum te zijn geweest²⁰⁴⁸. We komen

²⁰⁴⁵ Weliswaar met de beperking dat er vooral voor kanunniken gegevens beschikbaar waren.

²⁰⁴⁶ H. De Ridder-Symoens, “*Studium, regnum, sacerdotium*. De relatie tussen universiteit, wereldlijke overheid en kerk in de Middeleeuwen”, in G. M. Schermer, M. E. Stuart (eds.), *Universiteit en samenleving: confrontatie of interactie?*, Nijmegen, 1994, p. 12.

²⁰⁴⁷ J. Roegiers, “Kapittels en kanunniken – voor en na de castratie”, in G. Van Gemert (ed.), *Orbis doctus, 1500-1850: perspectieven op de geleerde wereld van Europa: plaatsen en personen: opstellen aangeboden aan professor dr. J.A.H. Bots*, Amsterdam, 2005, p. 30; *Idem*, “Professorencarrière aan de oude universiteit Leuven (1425-1797)”, in *Liber Amicorum dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en historiografie*, Leuven, 1987, p. 227-239.

²⁰⁴⁸ J. Roegiers, “Oppositie en integratie: de universiteiten en het humanisme”, in G. M. Schermer en M. E. Stuart, *Universiteit en samenleving: confrontatie of interactie?*, Nijmegen, 1993, p. 33-34, 37.

hier in een volgend punt nog op terug. Hoewel het aantal aangetroffen voorbeelden gering is, is het niettemin interessant om ook een blik te werpen op de professoren onder de bestudeerde geestelijken.

Johannes Vermeulen / de Molendino

In een taxatielijst van 1496 wordt *magister* Johannes de Molendino aangeduid als kapelaan in de Sint-Niklaaskerk. Hij is misschien te identificeren als de gelijknamige kapelaan te Brugge en leraar aan het *Collège Cardinal Lemoine* te Parijs in 1500. Deze Johannes was een vriend van Petrus de Ponte (Verbrugghen), Bruggeling en leraar in de *artes* te Parijs²⁰⁴⁹. Johannes de Molendino trok zich na zijn Parijse carrière terug te Doornik, waar hij een kanunniksprebende had verworven. Blijkens de uitgegeven correspondentie van Erasmus ontving hij in 1518 een brief van dezelfde in verband met de controversiële priester, humanist en bijbelvertaler Jacques Lefèvre. Uit de bewuste brief wordt duidelijk dat zowel Erasmus als de Molendino Lefèvre gunstig was gezind²⁰⁵⁰.

Livinus Hoir

Livinus Hoir, *magister* en priester afkomstig uit het bisdom Gent, ontving de kapelanij bij het altaar van Sint-Amandus in de Sint-Niklaaskerk op 11 augustus 1600. Hij is wellicht te vereenzelvigen met de Livinus Hoir die door de Leuvense *Artes*-faculteit werd voorgedragen voor een prebende in het Sint-Baafskapittel²⁰⁵¹. Deze Livinus was actief als professor in de *rhetorica* aan dezelfde faculteit²⁰⁵².

Andere geestelijken in dienst van universiteiten waren proost Livinus Nevelinc/de Bleckere (cf. 3.2.3.1.1) en Johannes Nepos (cf. 3.2.3.3.1).

Context en vaststellingen

Bij deze bespreking is het van belang op te merken dat de gegevens over geestelijken uit de twee Gentse kerken die ook aan universiteiten actief waren, zeer beperkt zijn en bovendien deels onzeker.

²⁰⁴⁹ A. Dewitte, "De Ponte, Petrus", *NBW*, VII, Brussel, 1977, kol. 720.

²⁰⁵⁰ P. G. Bietenholz (ed.), *Correspondence of Erasmus: Letters 594-841, 1517 to 1518*, Toronto, 1979, p. 266-268. Jacques Lefèvre d'Étaples speelde samen met figuren als Erasmus en Agricola een belangrijke rol in de aanvaarding van humanistische ideeën in theologische middelen. J. Roegiers, "Oppositie en integratie", p. 42.

²⁰⁵¹ N. N., *Privilegia academiae lovaniensi*, p. 155, 184.

²⁰⁵² H. De Vocht, *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense, 1517-1550: the foundation*, Leuven, 1951, p. 74.

Het is interessant om hier wat dieper in te gaan op de gemiddelde duur van de onderscheiden studies, die ook door de reeds onder andere titels besproken geestelijken werden ondernomen. De 'laagste' voortgezette opleiding was deze in de *artes* of de zogenoemde 'zeven vrije kunsten'. Dit was een eerder algemeen oriënterende opleiding, die onder meer Latijnse grammatica, Aristotelische logica en natuurfilosofie omvatte. Naargelang de universiteit en de genoten vooropleiding duurde deze studie zo'n drie tot acht jaar. Gewoonlijk kon na twee jaar examen worden afgelegd voor het diploma van *baccalaureus*, gevolgd door dit van licentiaat na nog eens twee jaar studie. Pas daarna kon men deelnemen aan de proef voor het behalen van de titel van *magister*, die toeliet om zelfstandig onderwijs te geven. Het *artes*diploma vormde weliswaar geen basisvereiste om toegelaten te worden tot de hogere faculteiten, maar ging in de praktijk regelmatig aan een diploma in de rechten, medicijnen of theologie vooraf. Rechtenstudenten konden opteren voor kerkelijk recht of decreten en Romeins recht of *leges*. De drie mogelijke graden waren binnen deze studie het *baccalaureaat*, de licentie en de doctorstitel. Het behalen van deze titels duurde drie tot negen à elf jaar, afhankelijk of de student een opleiding in beide rechten combineerde. Een aspirant-medicus deed er 28 maanden tot drie jaar over om tot *baccalaureus* te promoveren, de licentiaatstitel kon hij twee jaar daarna verwerven. Na amper een half of een volledig jaar voortgezette studie, lag ook de doctorstitel binnen bereik. De meest prestigieuze studie die men kon ondernemen, was deze in de theologie. Na vijf jaar kon de student examen doen voor de titel van *baccalaureus biblicus*. Pas na nog eens zeven jaar (gecombineerd met lesgeven en preken) werd men *baccalaureus formatus*. Daarna was het mogelijk de licentiaats-, meesters- of doctorstitel te behalen, wat niet realiseerbaar was vóór het 35ste levensjaar. Logischerwijze vloeit hieruit voort dat niet alle studenten die zich lieten immatriculeren, ook een academische titel behaalden. Studies in de theologie en de medicijnen bijvoorbeeld, waren dure aangelegenheden. Uit cijfers van Moraw blijkt dat aan de 15de- eeuwse Italiaanse en Zuid-Franse universiteiten een aanzienlijk deel van de afgestudeerden uit juristen bestond. Aan de Duitse universiteiten en in Parijs waren dan weer veel meer *artes*studenten te vinden, tot 75 à 80%²⁰⁵³.

Maar keren we terug naar de professoren. In drie van de vier bovengenoemde voorbeelden, ging het om professoren in de *artes*, één voorbeeld (Nevelinc) betrof een canoniek jurist. We stelden vast dat twee van de vier te Parijs doceerden, de andere twee te Leuven, wat logisch lijkt vanuit het graafschap Vlaanderen. Nevelinc, Hoir en Vermeulen waren geestelijken die via of na het bekleden van hun posities aan de universiteit kanunniksprebenden wisten te bekomen, terwijl Neefs reeds kanunnik was

²⁰⁵³ B. Van den Hoven van Genderen, *De Heren van de kerk*, p. 253-254. Zie voor informatie over studenten en universiteiten in de middeleeuwen en de vroegmoderne periode de bibliografie van H. De Ridder-Symoens.

voor hij in dienst van de universiteit trad. Dit lijkt overeen te komen met de vaststelling van Callewier, dat het professoraat na de studie voor een aantal jaar werd waargenomen, alvorens men opteerde voor de financiële zekerheid die een beneficie bood²⁰⁵⁴. Het beneficiesysteem schiep zoals hoger aangehaald ook voor universiteiten een mogelijkheid om arme studenten – of in dit geval voormalige personeelsleden – van een levensonderhoud te voorzien. In vergelijking met de resultaten uit ander onderzoek, lijkt het aantal geestelijken dat actief was binnen de universiteit hier eerder beperkt. Zeker voor het Sint-Veerlekapittel is dit opmerkelijk. Aan het kapittel van Sint-Goedele bijvoorbeeld, waren alleen al in de periode 1430-1459 zeker vier kanunniken aan de Leuvense universiteit als professor actief, naast twee anderen die deel uitmaakten van de universitaire raad²⁰⁵⁵. Onder het geheel van de onderzochte Noord-Brabantse pastoors, werden door Bijsterveld 48 geestelijken aangetroffen die aan een universiteit waren verbonden, waaronder negen hoogleraren. Deze geestelijken-professoren waren vooral actief aan de universiteiten van Leuven, Keulen en Parijs²⁰⁵⁶. Tot de laatmiddeleeuwse kanunniken van het Utrechtse kapittel van Oudmunster konden zeker achttien hoogleraren worden gerekend, die aan dezelfde, hiervoor genoemde universiteiten verbonden waren²⁰⁵⁷. Onder de Brugse seculieren werden in de periode 1411-1477 dan weer 38 geestelijken geteld die eveneens in universitaire dienst voorkwamen. Het grootste aandeel bleek er actief aan de *artefaculteiten*. Ook hier kwamen de universiteiten van Leuven en Parijs het vaakst voor. Een enkeling was hoogleraar in Keulen²⁰⁵⁸. Afgaand op de eerder beperkte resultaten in deze categorie, lijken de twee Gentse instellingen dus geen aantrekkingspolen voor academici te zijn geweest. Vergelijkend onderzoek naar de geestelijkheid van de overige Gentse kerken zou op dit gebied interessant kunnen zijn, hoewel de resultaten niet noodzakelijk zouden afwijken. Vanaf de 16de eeuw was te Leuven bovendien sprake van een laïcisering van het hooglerarenkorps²⁰⁵⁹.

²⁰⁵⁴ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 308.

²⁰⁵⁵ B. Van Hofstraeten, “De dignitarissen”, p. 216.

²⁰⁵⁶ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 305-306.

²⁰⁵⁷ B. Van den Hoven van Genderen, *De Heren van de kerk*, p. 263.

²⁰⁵⁸ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 307.

²⁰⁵⁹ A. J. A. Bijsterveld, *Laverend*, p. 306.

3.2.3.3.3 Humanisten, auteurs, rederijkers

Het verband tussen geestelijken en administratieve schriftactiviteiten werd in de voorgaande categorieën reeds aangehaald. Hier kan nog een bijkomende dimensie aan worden toegevoegd, die we in hedendaagse termen als de ‘cultuursector’ zouden kunnen omschrijven. Daarmee doelen we op een gediversifieerde categorie van clerici voor wie we hun sympathie voor of deelname aan activiteiten in de humanistische en literaire sfeer, rederijkerskamers en drukkerijen als onderscheidend criterium hanteren. Roegiers definieerde het humanisme als “de literaire en filosofische component van de renaissance” waarvoor de boekdrukkunst van bijzonder groot belang was²⁰⁶⁰. Binnen de door ons onderzochte groep geestelijken, troffen we de volgende figuren aan die we tot deze ‘cultuursector’ rekenen.

Johannes Lievens

In 1488 en 1491 was er aan de Sint-Veerlekerk een priester-kapelaan bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw verbonden met de naam Johannes Lievens²⁰⁶¹. Hij was misschien de *her Jan Lievins, presbiter* die vermeld stond in het ledenboek van de rederijkerskamer Mariën Theeren in de Sint-Jacobskerk, voor de jaren 1478-1484. In 1480 kwam hij in de rekeningen van dezelfde kerk als *cotidianist* voor²⁰⁶². Helaas konden we deze figuur niet nader identificeren²⁰⁶³.

²⁰⁶⁰ J. Roegiers, “Oppositie en integratie”, p. 28-30. Tijdens de 15de en 16de eeuw werd het intellectuele leven gekleurd door de opkomst van het humanisme. De herwaardering van de antieke wereld en meer bepaald de antieke (Griekse en Latijnse) taal en literatuur, stond hierbij centraal. Het beoogde doel of beter het humanistische ideaal dat hierachter school, was het bevrijden van kennis en wetenschap van elke vorm van obscurantisme. Door precies het contact met de cultuur van de klassieke oudheid, achtte het humanisme ieder individu in staat zichzelf maximaal te ontplooiën. In eerste instantie stond de filologie centraal: het lezen, bestuderen en “uitzuiveren” van handschriften met teksten van antieke auteurs. De kritische benaderingsmethode en de hang naar authenticiteit die van deze activiteit de kern vormden, zouden zich echter ook naar andere wetenschaps- en maatschappelijke domeinen verbreiden, niet in het minst naar het geloof. Bijgevolg kan de opkomst van het reformatorische gedachtegoed niet worden losgekoppeld van de ontwikkeling en bloei van het humanisme. Opmerkelijk voor het prille Nederlandse humanisme was dat het – in tegenstelling tot zijn Italiaanse voorganger – in eerste plaats voornamelijk in religieuze middens tot ontwikkeling kwam. Waar in Italië vooral literaire lekenauteurs en filologen de spil vormden, ging het in de meer noordelijke gebieden vaker om scholastieke theologen, mystici en filosofen. J. Ijsewijn, “The Coming of Humanism”, p. 196. Het “humanisme van het Noorden” kan daarom in sterke mate als een christelijk humanisme worden omschreven. J. De Zutter, “Humanisme”, in J. Decavele (ed.), *Keizer tussen stropdragers*, p. 98-102; K. Lamont, *Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse Gentenaar: Marcus van Vaernewijck*, Gent, 2005, p. 41 (VMGOG, 30).

²⁰⁶¹ UBG, HSL, Ms. 567, p. 35; RAG, SV, nr. 91.

²⁰⁶² F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, p. 149-150.

²⁰⁶³ A-L. Van Bruaene, “De gildenbroeders”, p. 185.

Petrus le Barbier

De tweede Petrus le Barbier die we in de onderzoekspopulatie aantreffen, was sinds 3 januari 1517 kapelaan bij het altaar van Sint-Laurentius in de Sint-Niklaaskerk²⁰⁶⁴. In 1530 werd hij in een taxatielijst in dezelfde hoedanigheid vermeld, waarbij zijn beneficie op 20 s. werd getaxeerd²⁰⁶⁵. Le Barbier was in tegenstelling tot zijn naamgenoot (de eerder besproken kapelaan van Filips de Schone en Maximiliaan) afkomstig uit het bisdom Atrecht. Hij was priester en werd als *magister* aangeduid. Dit laatste was het resultaat van zijn studies die hij op 3 augustus 1510 te Leuven aanving. Le Barbier werkte als corrector bij de Leuvense drukker Dirk Martens in 1513, waar hij vermoedelijk in contact kwam met Erasmus, voor wie hij grote bewondering had en met wie hij regelmatig correspondeerde²⁰⁶⁶. In 1516 werd hij kapelaan en secretaris van kanselier Jean le Sauvage, die hij in 1517 naar Spanje volgde. Na het overlijden van le Sauvage in 1518 ging le Barbier in dienst bij de toekomstige paus Adrianus VI, die hem in 1522 naar Rome bracht. Zijn nieuwe broodheer overleed het daaropvolgende jaar, maar niet voordat voor le Barbier een beneficie en benoeming tot deken was geregeld in het Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekapittel. In 1527 of 1528 kon hij zijn prebende in bezit nemen en zijn residentie in Kortrijk aanvatten. Hij verleende daarnaast nog enkele diensten aan kardinaal Girolamo Aleandro in 1524 en 1525 en aan Charles de Lannoy, de Spaanse regent van Napels vanaf 1525. Door zijn contacten met het hof en de Curie trad hij op als de ‘bewaker’ van een aantal aan Erasmus toegekende gunsten, waaronder een beneficie in het Kortrijkse kapittel waarvan hij de inkomsten genoot. Le Barbier was zelf geen actieve geleerde, maar toonde wel belangstelling voor het inhoudelijke werk van Erasmus.

Verder was hij belast met de zorg voor een aantal verweesde neven, wat hem in financiële moeilijkheden bracht. Om uit de kosten te raken diende hij betalende gasten in huis te nemen, zoals de uit Utrecht afkomstige professor Latijn Cornelis van Auwater. Le Barbier stierf op 7 december 1551 of 13 januari 1552²⁰⁶⁷.

²⁰⁶⁴ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 174 r°.

²⁰⁶⁵ RAG, SPA, reeks II, nr. 537, f° 79 v°.

²⁰⁶⁶ Het belang van de in Italië geschoolde Martens (1446/7-1534) voor de verspreiding van humanistische geschriften, is nauwelijks te onderschatten. Zo was hij de eerste drukker in de Nederlanden die uitgaven in het Grieks en het Hebreeuws verzorgde, werkte hij intens samen met het *Collegium Trilingue* van de Leuvense universiteit en vormde zijn huis een thuishaven voor belangrijke humanisten zoals Erasmus. J. Roegiers, “Oppositie en integratie”, p. 36-37.

²⁰⁶⁷ P. G. Bietenholz, “Pierre Barbier”, p. 93-94.

Cornelius Wouters

Cornelius Wouters liet op 30 november 1533 per *procurator* een notariële akte aan het kapittel bezorgen *de dato* 17 november, waarin hij officieel verzocht de prebende met zielzorg in het Sint-Veerlekapittel te ontvangen. Deze was vacant geworden door het overlijden van Cornelius vander Varent. Het kapittel stemde hiermee in en de proost ging over tot collatie²⁰⁶⁸. Behalve het feit dat hij als *magister* werd aangeduid, beschikken we over weinig bijkomende gegevens voor deze figuur. Hij was waarschijnlijk de Cornelius Wouters, zoon van Jan, raadsheer in de Raad van Vlaanderen. Deze Cornelius was tot 1554 kanunnik van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge, het jaar waarin hij resigneerde²⁰⁶⁹. Hij was een intieme vriend en mecenas van de humanist Joris Cassander (1516-1566)²⁰⁷⁰. Cassander bepleitte een vreedzame coëxistentie van de verschillende godsdiensten en liet zich inspireren door de visie van Erasmus. Hij schreef verschillende werken waarin hij kritiek uitte op de Katholieke Kerk, zonder deze evenwel officieel af te vallen. Al zijn publicaties kwamen op de *Index* terecht. Ook Wouters zelf kan de auteur van een kritisch werk zijn geweest, met name de *Historie van Broeder Cornelis*, een satire over de onwrikbare minderbroeder Cornelis Brouwer, die een groot tegenstander was van religieuze tolerantie²⁰⁷¹. In ieder geval werd dit werk in de Brugse humanistische middens waarin ook Wouters verkeerde, geproduceerd en gefinancierd²⁰⁷². Wouters en Cassander onderhielden een intense briefwisseling. Beiden dienden ook omwille van hun humanistische ideeën toevlucht te zoeken tot een verblijf in het Duitse Rijk²⁰⁷³. Wouters overleed op 12 augustus 1582. Hij is niet te verwarren met Cornelius Wouters of Cornelius Valerius, letterkundige uit de Noordelijke Nederlanden en leermeester van Justus Lipsius²⁰⁷⁴.

²⁰⁶⁸ UBG, HSL, Ms. 567, p. 81.

²⁰⁶⁹ H. Q. Janssen, "Georgius Cassander, geschetst naar aanleiding eener godgeleerde dissertatie", in H. Q. Janssen, J.H. Van Dale, *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, IV, Middelburg, 1859, p. 170; J. Decavele, *De dageraad*, p. 65.

²⁰⁷⁰ Over Cassander, zie: J. Decavele, J. Bach, "Cassander, Joris", in *Oxford Encyclopedia of the Reformation*, Oxford, 1996, p. 271.

²⁰⁷¹ Deze hypothese werd geopperd in C. Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistisch bewind (1578-1584)*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2004. Online via:

http://www.thesis.net/brugge_calvinistisch/brugge_calvinistisch_hfst_2.htm#_ftnref410 (geraadpleegd op 23 december 2014). Voor het integrale drukwerk, zie: <http://www.flandrica.be/flandrica/items/show/1013>.

²⁰⁷² K. Bostoen, "Broer Cornelis en zijn historie: een politieke satire", *Literatuur*, I, 1984, p. 259.

²⁰⁷³ K. Dekker, *The Origins of Old German Studies in the Low Countries*, Leiden, 1999, p. 21.

²⁰⁷⁴ E. Sandys, *A History of Classical Scholarship. From the revival of learning to the end of the eighteenth century (in Italy, France, England, and the Netherlands)*, II, Cambridge, 2010 (reprint), p. 216, 305; J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica, sive virorum in Belgio vita, scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclatura*, I, Brussel, 1739, p. 202.

Johannes Fiers

Johannes Fiers resigneerde op 5 juni 1557 als kapelaan bij het altaar van Sint-Anna in de Sint-Niklaaskerk en als kapelaan van de Heilige Geest in de Sint-Jacobskerk²⁰⁷⁵. Hij is wellicht te vereenzelvigen met de Jan Fiers die tijdens hetzelfde jaar als kapelaan optrad voor rederijderskamer de Fonteine, die immers haar kapel in de Sint-Niklaaskerk had²⁰⁷⁶. We konden niet achterhalen of hij zelf ook als rederijker actief was.

Carolus van Auweghem

Een kapelaan van de Sint-Veerlekerk die mogelijk in verband kan worden gebracht met literaire activiteiten, is Carolus van Auweghem. Hij permuteerde als kapelaan bij het altaar van Sint-Anna in Sint-Veerle op 3 juni 1586, hoogstwaarschijnlijk voor een andere kapelanij in de kapittelkerk²⁰⁷⁷. In 1601 komt hij namelijk in de *acta capituli* voor als vertegenwoordiger van de kapelannen, wat doet veronderstellen dat hij er op dat ogenblik zelf ook één was²⁰⁷⁸. Misschien kan deze figuur worden vereenzelvigd met de Carolus van Auweghem die door Blommaert wordt genoemd als auteur van politieke balladen, evenwel zonder verdere toelichting²⁰⁷⁹. Een anti-Orangistisch refrein dat aan een zekere Ch. van Auweghem wordt toegeschreven, is ‘*Een nieu liedeken*’. Ook ‘*Ghent, ghy waert een stadt vul vreden*’ wordt verondersteld uit de pen van dezelfde auteur te zijn gevloeid, die de initialen C.A. gebruikte²⁰⁸⁰. Het feit dat het hier anti-Orangistische en pro-katholieke balladen betreft, laat de mogelijkheid open dat een clericus ze neerschreef. Een zekere Charles van Hauweghem schonk daarenboven in het jaar 1600 respectievelijk 3 s. 4 gr. en 3 s. gr. voor een nieuwe klok en dak voor de Sint-Niklaaskerk, wat – indien het inderdaad om dezelfde persoon gaat – ondersteunt dat deze figuur het katholieke herstel genegen was²⁰⁸¹.

Geestelijken die eveneens onder deze titel kunnen worden gekwalificeerd, waren de eerder besproken proost Leo de Meyere (cf. 3.2.3.1.1) en pastoor Matheus de Gaey (cf.

²⁰⁷⁵ RAG, SPA, reeks I, nr. 46, p. 49.

²⁰⁷⁶ Ph. Blommaert, *Beknopte geschiedenis der kamers van Rhetorica te Gent*, Gent, 1838, p. 48.

²⁰⁷⁷ RAG, SBB, serie K, nr. 2300, nr. 57.

²⁰⁷⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 132 r°.

²⁰⁷⁹ Ph. Blommaert, *Politieke balladen, refereinen, liederen en spotdichten der XVIe eeuw*, Gent, 1847, p. iv.

²⁰⁸⁰ T. Mannaerts, “Hoort, hoe ’t gaet te Ghendt”. *De mentaliteit van de katholieke bevolking onder calvinistisch bewind (1577-1584). Onderzoek aan de hand van de politieke en religieuze balladen en refreinen*, UB Gent, hs. 583, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2009, p. 81. Een goede algemene introductie over de inzet van balladen en refreinen als politiek verzetsmiddel te Gent biedt D. Coigneau, “Literatuur en pennestrijd”, in J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom*, 91-102.

²⁰⁸¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 295, f° 1 v°; RAG, SBB, serie SN, nr. 296, f° 2 r°.

3.2.3.1.5) als auteurs, naast Raphael de Mercatel (cf. 3.2.3.2.1) als humanist-verzamelaar en professor Johannes Vermeulen (cf. 3.2.3.3.2) als humanist²⁰⁸².

Context en vaststellingen

De gegevens over de hier bijeengebrachte figuren zijn enerzijds divers maar anderzijds ook onzeker en eerder beknopt. De clerici in kwestie lieten zich vaak niet eenduidig identificeren.

“Nergens anders treedt zo begaafd talent aan” luidden in 1529 de vaak geciteerde woorden waarmee Desiderius Erasmus naar Gent verwees. Hij bezondigde zich hiermee aan de stijlfiguur van de overdrijving, volgens De Zutter “in die dagen een elementaire vorm van beleefdheid”²⁰⁸³. Onder de Gentenaars waren dan wel geen humanisten van Europees kaliber te vinden, het gedachtegoed van de zogenoemde “prins der humanisten” kende er niettemin ruim navolging. Erasmus’ boeken waren er in talrijke boekhandels verkrijgbaar en zijn ideeën over overleg, pacifisme en openheid vonden er ingang bij een brede groep die zowel religieuzen als leden van de stedelijke elite omvatte. De gedaanten die dit humanisme aannam, varieerden van oppervlakkige sympathie tot een grote vertrouwddheid met het ‘universitaire’ humanisme²⁰⁸⁴. Niet enkel geleerden, maar ook adellijke sympathisanten en *mecenae*, politici en magistraten bekenden zich als humanist. Onder de clerus kende de beweging zoals gezegd eveneens ruime aanhang, wat voor sommigen tot een evenwichtsoefening op het slappe koord van de orthodoxie leidde en hen in een dubbelzinnige situatie bracht. Dit was zeker het geval naarmate het er meer de schijn van kreeg dat humanisme en reformatie naadloos in elkaar overliepen. Niettemin staat vast dat ook onder de geestelijken heel wat intellectuelen een bijdrage hebben geleverd aan de bloei van het humanisme. De Zutter stelt dat de geschiedenis van het humanisme in Gent (zoals ook elders het geval is) vooral een verhaal van markante individuen is, die “met verbazend enthousiasme en optimisme de weg helpen effenen naar de *bonae litterae*”²⁰⁸⁵. Kenmerkend voor het 16de-eeuwse Gent was bovendien de kruisbestuiving tussen een aantal ‘sectoren’ en de humanistische idealen. Een eerste aan te stippen punt was de aanwezigheid van talrijke scholen en onderwijsmogelijkheden, gaande van de kapittelschool van Sint-Veerle over de kloosterscholen tot Latijnse of “grote”, Dietse of “kleine” scholen en armenscholen,

²⁰⁸² Over deze laatste, zie J. Ijsewijn, “The Coming”, p. 237.

²⁰⁸³ J. De Zutter, “Humanisme”, in J. Decavele (ed.), *Keizer tussen stropdragers*, p. 96.

²⁰⁸⁴ J. Decavele, *Gent van keizer Karel V naar koning Filips II*, Gent, 1985, p. 14.

²⁰⁸⁵ J. De Zutter, “Humanisme”, p. 98.

naast uiteraard de school van de Hiëronymieten of broeders van het Gemene Leven²⁰⁸⁶. Schrift en lectuur stonden daarbij centraal. De invloed was wederzijds: het humanisme moedigde onderwijs en kennis van de klassieke talen aan, maar terzelfdertijd bevorderde het onderwijs ook de verdere verspreiding van de humanistische idealen²⁰⁸⁷. Nauw hiermee verwant was de ontwikkeling en verspreiding van de boekdrukkunst, waarbij Gent – na Antwerpen en Leuven – eveneens een vooraanstaand centrum vormde. Onder meer aan het Veerleplein, in de directe nabijheid van de kapittelkerk, waren meerdere boekbinders-verkopers en drukkers gevestigd²⁰⁸⁸. Onlosmakelijk hiermee verbonden was ook de bloei van de rederijkerscultuur. Centraal hierin stonden stedelijke literaire genootschappen, die zich bekwaamden in het opvoeren van publieke en private toneelvoorstellingen en het opluisteren van allerhande publieke gebeurtenissen als processies en optochten.²⁰⁸⁹ De rederijkerij kende veel navolging onder de stedelijke middenklasse en de zelfbewuste kleine burgerij, wier aandacht uitging naar onderwerpen als religieuze en maatschappelijke emancipatie. ‘Hun’ humanisme was veel meer volkstalig²⁰⁹⁰. Rederijderskamers in Gent ontwikkelden zich sinds het begin van de 15de eeuw uit ‘buurtgroepen’ die naar aanleiding van publieke feesten toneelstukken opvoerden. Deze genootschappen werden in toenemende mate officieel door het stadsbestuur erkend, zoals *de Fonteine* in 1448. De houding van de rederijderskamers was ambivalent: enerzijds traden ze bij gelegenheden als Blijde Intredes op als spreekbuizen van de centrale overheid, terwijl ze anderzijds ook vaak kritiek leverden op maatschappelijke of religieuze thema’s²⁰⁹¹. De niet zelden kerkelijke thema’s en verhalen die in steeds scherpere toneelstukken aan bod kwamen, konden op toenemend argwaan rekenen van zowel Kerk als overheid. Specifiek in Gent leken de kamers elk in afgelijnde wijken te recrutereren. Onder meer onder de ambachtslui werden

²⁰⁸⁶ H. De Ridder-Symoens, “Lieven van Pottelsberghe”, p. 101-131. Zie ook *Idem*, “Education and Literacy in the Burgundian-Habsburg Netherlands”, *Canadian Journal of Netherlandic Studies*, XVI, 1995, p. 6-21.

²⁰⁸⁷ J. Decavele, “Onderwijs”, in J. Decavele (ed.), *Keizer tussen stropdragers*, p. 68-72.

²⁰⁸⁸ *Idem*, “Boekdrukkunst”, in *Ibidem*, p. 80-89.

²⁰⁸⁹ A.-L. Van Bruaene, “A wonderfull tryumfe, for the wyning of a pryse: Guilds, Ritual, Theater, and the Urban Network in the Southern Low Countries, ca. 1450-1650”, *Renaissance Quarterly*, LIX, 2006, p. 374-405 en A.-L. Van Bruaene, “Sociabiliteit en competitie. De sociaal-institutionele ontwikkeling van de rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)”, in B. Ramakers (ed.), *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2003, p. 47-48.

²⁰⁹⁰ M. Boone, A.-L. Van Bruaene, « De la politique à l’humanisme: la culture publique à Gand et à Anvers aux XVe et XVIe siècles », in D. Crouzet, E. Crouzet-Pavan, Ph. Desan (eds.), *Cités humanistes, cités politiques (1400-1600)*, Paris, 2014, p. 11.

²⁰⁹¹ J. Bloemendal, A. Van Dixhoorn, “Literary Cultures and Public Opinion in the Early Modern Low Countries”, in J. Bloemendal, A. Van Dixhoorn, E. Strietma, *Literary Cultures and Public Opinion in the Low Countries, 1450-1650*, Leiden/Boston, 2011, p. 34. Over rederijders en prinselijke feesten: S. Mareel, *Voor vorst en stad. Rederijdersliteratuur en vorstenfeest in Vlaanderen en Brabant (1432-1561)*, Amsterdam, 2010.

veel leden geworven. Hierdoor rees bij de centrale overheid in toenemende mate de vrees dat de kamers een politieke agenda te realiseren hadden, waarvoor ze als tegenwicht in 1493 een ‘prinselijke’ rederijderskamer oprichtten (*de Balsemblomme*), evenwel zonder groot succes²⁰⁹². Volgens Van Bruaene hebben de rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden “door hun intellectuele, kritische *habitus*, hun omgang met volkstalige religieuze teksten en hun mobiliteit de Reformatie en de Opstand in de Nederlanden mentaal mee voorbereid”²⁰⁹³. Niettemin lijken de kamers het ten tijde van de Calvinistische Republiek niet onder de markt te hebben gehad. Ondanks de steun van het gereformeerde stadsbestuur was het in tijden van zware religieuze tegenstellingen geen sinecure om het ledenaantal op peil te houden²⁰⁹⁴. In de kamer van *Mariën Theeren* bijvoorbeeld, haakten heel wat leden af onder de Calvinistische Republiek. Het aantal rederijders dat openlijk en actief wenste te participeren, lijkt in deze periode eerder beperkt te zijn geweest²⁰⁹⁵.

Als we deze algemene gegevens combineren met onze bevindingen over de geestelijken, kunnen enkele opmerkelijke zaken worden aangestipt. Zeker wanneer we de beschikbare informatie vergelijken met de situatie onder de (weliswaar laatmiddeleeuwse) Brugse clerus, zijn enkele parallellen en verschillen te onderscheiden. Zo werden de humanisten onder de Brugse clerici door Callewier omschreven als afkomstig uit de middenklasse en muzikaal en intellectueel begaafd. Desondanks waren het vaak lieden die slechts een bescheiden kerkelijke carrière uitbouwden en weinig tot geen buitenlandse ervaring hadden opgedaan. Hun opvattingen waren bijwijlen ronduit libertijns te noemen en hadden geen uitstaans met het prille humanisme dat bijvoorbeeld in de Bourgondische hofentourage opgang maakte²⁰⁹⁶. Op basis van de (weinige) figuren die wij bespraken, lijkt dit beeld maar gedeeltelijk te kloppen. De kerkelijke carrière van Petrus le Barbier kan bijvoorbeeld bezwaarlijk bescheiden worden genoemd. Hij leefde weliswaar in de eerste helft van de 16de eeuw, wat qua periodisering een verschil maakt. Cornelius Wouters lijkt dan weer wel op lokaler vlak als geestelijke actief te zijn geweest. Een bijkomend kenmerk is het feit dat deze persoonlijkheid als een eerder ‘voorzichtige’ of ‘gematigde’ humanist kan worden beschouwd, die nogal sterk leek aan te sluiten bij het christelijk humanisme.

²⁰⁹² A.-L. Van Bruaene, “A Breakdown”, p. 280-281.

²⁰⁹³ A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 255.

²⁰⁹⁴ A.-L. Van Bruaene, “De Calvinistische Republiek in Gent (1577-1584): een stedelijke samenleving onder hoogspanning”, in D. Praet (ed.), *Protestantisme. Aspecten van de Reformatie tussen Humanisme en Verlichting*, Gent, 2014, p. 44-45.

²⁰⁹⁵ A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 149-171.

²⁰⁹⁶ H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 313.

Opmerkelijk is bovendien de link die er bij le Barbier was met het hof, in tegenstelling tot wat bij de Brugse clerici-humanisten het geval was.

Verder bespraken we ook twee kapelannen die verbonden waren (als lid of kapelaan) aan de Gentse rederijderskamers. Bijkomend onderzoek naar deze en gelijkaardige figuren zou interessante resultaten kunnen opleveren²⁰⁹⁷. Beiden waren gelinkt aan een stedelijke kamer. Eén van hen, Lievens, was lid van *Mariën Theeren* kort vóór de oprichting van de prinselijke kamer. Het ware interessant te weten of van deze figuur (inzoverre kapelaan en rederijker één en dezelfde persoon waren) niet eerder verwacht werd om zich als (oud-) kapelaan van Sint-Veerle naderhand bij *de Balsemblomme* aan te sluiten. We moeten het antwoord op deze vraag helaas schuldig blijven. Afgaand op de door Van Bruaene voorgestelde profilering van de Gentse rederijders en meer in het bijzonder deze van *Mariën Theeren*, kan worden aangenomen dat deze Lievens wellicht afkomstig was uit de Gentse sociale middengroepen²⁰⁹⁸.

Eén van ‘onze’ geestelijken (Matheus de Gaey) was verder de mogelijke auteur van een almanak. Dergelijke drukwerkjes kwamen voor vanaf het einde van de 15de eeuw en bevatten naast een kalender ook informatie van tijdrekenkundige, astronomische en medische aard. Vanaf de 16de eeuw werden daar ook astrologische voorspellingen aan toegevoegd, terwijl vanaf de 17de eeuw meer en meer praktische informatie over bijvoorbeeld marktdagen werd opgenomen. De compiler van een almanak werd doorgaans door een uitgever betaald voor de samenstelling van de inhoud van het drukwerk²⁰⁹⁹. Indien de priester en almanakauteur uit ons voorbeeld inderdaad te vereenzelvigen zijn, dan mag dit gerust opmerkelijk worden genoemd. Er waren vermoedelijk slechts weinig geestelijken die optraden als ‘auteur’ van almanakken, zoals in de 16de-eeuwse Noordelijke Nederlanden het geval was. Voornamelijk omwille van het astrologisch-voorspellende karakter van deze drukwerken stond de Rooms-Katholieke Kerk er immers weigerachtig tegenover. Het Concilie van Trente bijvoorbeeld wees astrologie weliswaar niet radicaal af, maar was de discipline evenmin genegen. Hetzelfde geldt overigens voor de hervormers Luther en Calvijn²¹⁰⁰. De tijd was immers van God en daar had de mens niet over te speculeren²¹⁰¹. Zowel in het Duitse rijk, Frankrijk als Engeland lijkt de rol van (gereformeerde) clerici als samenstellers van

²⁰⁹⁷ De rol van clerici in rederijderskamers werd tot nu toe slechts beperkt onderzocht. *Ibidem*, p. 317.

²⁰⁹⁸ A.-L. Van Bruaene, “De gildenbroeders”, p. 180.

²⁰⁹⁹ J. Salman, *Populair drukwerk*, p. 16-17, 356.

²¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 51-52.

²¹⁰¹ Een link kan worden gemaakt naar het woekerverbod, dat vanuit een gelijkaardige logica werd beredeneerd.

almanakken dan weer minder marginaal te zijn geweest²¹⁰². Dit maakt het voorbeeld van de pastoor-compiler des te interessanter en nodigt uit tot verder onderzoek.

De twee ‘politieke’ auteurs die we hier ten slotte vermeldde, Carolus van Auweghem en de eerder behandelde Leo de Meyere, waren beiden uitgesproken pro-katholiek en kunnen bijgevolg tot het ‘contrareformatorische’ kamp worden gerekend. Allebei waren ze bovendien verbonden aan de Sint-Veerlekerk. Van Auweghem was de vermoedelijke componist van een antigeuzenlied. Dit waren pro-katholieke, Spaansgezinde liederen die golden als reactie op de politieke balladen die als “Geuzenliederen” bekend stonden. Deze werden genoemd naar de “Geuzen” of aanhangers van de anti-Spaanse edelen na de afwijzing van hun smeekschrift door de landvoogd in 1566²¹⁰³. In tegenstelling tot de protestanten, die het lied zeer actief als wapen inzetten, drong het gebruik ervan voor katholieke hervormingsdoeleinden pas in de 17de eeuw ten volle door²¹⁰⁴. Het feit dat van Auweghem als clericus actief in een kapittelkerk vertrouwd was met muziekopvoering en zang, maakt zijn identificatie wellicht iets waarschijnlijker. Over deze figuur is niettemin weinig met zekerheid geweten²¹⁰⁵. Een bijkomend element dat vóór zijn vereenzelviging met onze clericus pleit, blijkt uit de inhoud van het lied. In de ballade die aan Carolus wordt toegeschreven, roept de auteur de calvinisten op om de stad te verlaten of zich te bekeren, zodat de oude religie kan worden hersteld. Petrus Dathenus wordt voorgesteld als de valse raadgever van Jan van Hembyze (in verband met het schenden van de geloofsvrede) en met Judas vergeleken. In het bijzonder de beeldspraak die stelt dat er een moment zal komen waarop de calvinisten zullen knielen voor de priesters, monniken en kloosterzusters die ze nu viseren, kan in dit opzicht van betekenis zijn²¹⁰⁶.

De gegevens waarover we beschikken laten niet toe te stellen dat de Sint-Niklaaskerk of het Sint-Veerlekapittel literaire of humanistische centra waren. Toch constateerden we dat nieuwe ideeën er onder de gebeneficeerde geestelijken doorsijpelden, zij het in voorzichtige vorm en niet steeds zeer uitgesproken. Voor wat het Sint-Veerlekapittel

²¹⁰² J. Salman, *Populair drukwerk*, p. 358.

²¹⁰³ A. Pettegree, *Reformation and the Culture of Persuasion*, Cambridge, 2005, p. 70-71; F. Higman, “Music”, in A. Pettegree (ed.), *The Reformation World*, London, 2000, p. 492; M. De Bruin, “Geuzen- en antigeuzenliederen”, in L. P. Grijp, I. Bossuyt (eds.) *Een muziekgeschiedenis*, p. 175-178.

²¹⁰⁴ C. Van Leeuwen, “Zang als geestelijk wapen in de Contrareformatie”, in *Ibidem*, p. 232-238.

²¹⁰⁵ Zie algemeen: R. Speecke, *Negen politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*, RUG, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1975; L. Bovendaerde, *Politieke en contra-reformatorische refreinen uit de tweede helft van de zestiende eeuw, naar een gelijktijdig Gents handschrift. Een diplomatische tekstuitgave met verklarende aantekeningen*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1960.

²¹⁰⁶ T. Mannaerts, “Hoort, hoe ’t gaet te Ghendt”, p. 142-143.

betreft, kropen eind 16de en begin 17de eeuw twee geestelijken in hun pen om aan hun politiek-religieuze standpunten uiting te geven. De literaire kwaliteit van hun geschriften was daarbij echter van secundair belang, veeleer stond het herstel van het Spaans-Oostenrijkse en katholiek-religieuze gezag voorop.

Tot slot van dit onderdeel over de culturele activiteiten van de geestelijken kan nog worden opgemerkt dat in het Sint-Veerlekapittel zeker eind 16de eeuw jaarlijks een passiespel werd opgevoerd. In de kapittelakten is hiervan telkens de verdeling te vinden van de voornaamste rollen onder de kanunniken. Het geplande onderzoek van Barbara Haggh-Huglo naar het *ordinale* van het kapittel kan hierover mogelijk nog aanvullende gegevens verschaffen voor de middeleeuwse periode²¹⁰⁷.

3.2.3.3.4 Kanunniken van het Sint-Baafskapittel

Vanaf 1536 was het Sint-Veerlekapittel niet langer de enige collegiale in de stad. De oprichting van een tweede kapittel en de omvorming ervan tot een kathedraal college in 1559 zorgden voor deining in het Gentse religieuze landschap. Aanvankelijk werd het Sint-Baafskapittel bevolkt door de voormalige monniken, die – op verzoek van abt Lucas Munich zelf – voortaan als seculiere kanunniken door het leven gingen²¹⁰⁸. De Gentse opstand van 1539 tegen Karel V liet het verhaal voor de nieuwbakken kanunniken echter een onvoorziene wending nemen. Als vergelding voor de stedelijke rebellie, voorafgegaan door de weigering een nieuwe oorlogsbelasting goed te keuren, liet Karel onder meer de oude abdijgebouwen afbreken om er plaats te maken voor een dwangburcht, het zogenoemde Spaans kasteel. De kanunniken van Sint-Baafs verloren daarbij hun onderkomen aan de samenvloeiing van Leie en Schelde en werden vervolgens ondergebracht in de Sint-Janskerk. De oudste en grootste parochiekerk van de stad onderging hierdoor een statuutswijziging wat bovendien een verschuiving op het plan van de patronaatsrechten veroorzaakte²¹⁰⁹. Net zoals in het Sint-Veerlekapittel het geval was, had de vorst in Sint-Baafs een aantal prebenden ter begeving, namelijk twaalf van de vierentwintig. De andere helft was ter collatie van de proost. Door de oprichting van het bisdom Gent in 1559 ging de bisschop een grotere rol spelen in de samenstelling van het kapittel. De ‘nieuwe’ bisschoppen in de Nederlanden waren niet

²¹⁰⁷ In het Brugse Sint-Donatianskapittel werd deze traditie zeker sinds 1476 in ere gehouden. H. Callewier, *De papen*, 2014, p. 316.

²¹⁰⁸ Reeds de 15de-eeuwse abten probeerden de abdij om te vormen tot een kapittel, waardoor ze onder meer niet langer gebonden zouden zijn aan de gelofte van armoede. Meer informatie over de pogingen en concrete stappen die leidden tot de omvorming zijn te vinden bij J. Roegiers, “Sint-Baafs”, p. 107-111.

²¹⁰⁹ Over de indeling van het Gentse territorium volgens dit patronaatsrecht, zie 1.1.2.

zelden Leuvense theologen, die zich in hun kapittels in de mate van het mogelijke omringden met gelijkgestemde collega's, oud-studenten of andere getrouwen²¹¹⁰.

De aanwezigheid van een tweede kapittel leidde onder meer tot een opflakking van de oude discussie tussen Sint-Veerle en Sint-Baafs in verband met het recht van voorrang. Het nieuwe statuut van de voormalige abdij zorgde voor een bijkomende dimensie, aangezien de landvoogd ook hier een vinger in de pap had. Bovendien had Sint-Baafs als kathedraal kapittel een zekere missie in de politiek-religieuze context van de tweede helft van de 16de eeuw. Het ware interessant na te gaan in hoeverre de kapittelheren nieuwkomers waren die binnen Gent exclusief aan Sint-Baafs waren verbonden of als getrouwen van de bisschop konden doorgaan, wat echter niet binnen het doel van dit onderzoek lag. Alvast enkelen onder hen waren reeds aan andere Gentse kerken gelinkt, waarvan wij hier Sint-Niklaas en Sint-Veerle behandelen.

Georgius de Backere/Pistor

Georgius de Backere kwam op 1 mei 1517 in het bezit van de kapelanij van Sint-Niklaas in de gelijknamige kerk²¹¹¹. In 1527 bezat hij ook de kapelanij bij het altaar van het Heilig Kruis in de Sint-Veerlekerk²¹¹². Eerder, in 1511, was hij aan de Leuvense universiteit gepromoveerd tot licentiaat in de theologie²¹¹³. De Backere was verder als pastoor verbonden aan de Sint-Jacobskerk van 1530 tot aan zijn overlijden²¹¹⁴. Hij was één van de eerste kanunniken van het Sint-Baafskapittel die voorheen geen monnik waren en werd in 1548 door zijn medekanunniken tot tresorier verkozen. Hij zou deze functie door interne strubbelingen echter nooit opnemen²¹¹⁵. Hij overleed op 25 september 1554.

Judocus Croesius

Op 11 juni 1527 verruilde Judocus Croesius zijn kapelanij bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in Sint-Veerle voor een kanunniksprebende in dezelfde kerk²¹¹⁶. Die prebende werd in een taxatielijst uit 1533 geschat op 8 lb. 28 s.²¹¹⁷. Hij droeg missen op voor de

²¹¹⁰ Over de rol van de Leuvense theologen bij de oprichting van de nieuwe bisdommen en hun aandeel in de 'herbronning' van de 16de-eeuwse Kerk (onder meer als bisschoppen), zie G. Gielis, *Hemelbestormers*. Over de "Leuvense" theologen-medewerkers van de eerste Gentse bisschop Jansenius, zie ook J. Roegiers, "Sint-Baafs", p. 121-122.

²¹¹¹ RAG, SPA, reeks I, nr. 44, f° 175 v°.

²¹¹² UBG, HSL, Ms. 567, p. 75.

²¹¹³ J. Reusens, « Promotions de la faculté des arts de l'université de Louvain 1428-1797 », *ASHEB*, II, 1865, p. 249; E. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 162, 323.

²¹¹⁴ F. Verstraeten, *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, II, Gent, 1976, p.42, 98-99, 203.

²¹¹⁵ E. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 162; A. Sanderus, *Flandria illustrata*, p. 240.

²¹¹⁶ UBG, HSL, Ms. 567, p. 74-75; RAG, SBB, serie charters, nr. 3291.

²¹¹⁷ RAG, SPA, reeks I, nr. 50, p. 31.

broederschap van Sint-Barbara tijdens de jaren 1527-1531 en was wellicht ook lid van de broederschap tot aan zijn overlijden in 1556²¹¹⁸. Hij was de neef van Jacobus Croesius, die tot 1576 eveneens deel uitmaakte van het Sint-Veerlekapittel en die na het overlijden van Judocus als testamentuitvoerder zijn nog verschuldigde lidgeld aan de broederschap betaalde. Uit Judocus' testament blijkt echter dat hij ook een broer had die eveneens Jacobus heette. Judocus werd door Karel V voorgedragen voor een prebende en de waardigheid van *cantor* in het Sint-Baafskapittel in 1543 of 1544. Mogelijk was het eveneens Karel die hem zijn prebende in Sint-Veerle had bezorgd. Croesius, *magister in artibus*, werd aangeduid als één van de honderd geestelijken in dienst van de keizer die de vruchten van zijn prebende mocht innen zonder te resideren. Hellin vermeldt zijn grafschrift, dat stelt dat hij stierf op 29 juli 1559, maar dit lijkt niet te kloppen met de rekening van zijn sterfhuis die al op 14 december 1557 werd overgedragen, naast andere bronnen die het meer aannemelijke, eerder vermelde jaartal 1556 suggereren²¹¹⁹. Hij stichtte een jaargetijde met brooduitdeling voor de armen in de Sint-Baafskathedraal en werd begraven in de kapel van de Heilige Anna in dezelfde kerk, in een graf dat hij samen met zijn zus Lutgaert had laten maken en dat zes à zeven voet lang moest zijn. In zijn testament schonk hij onder meer geldsommen aan de kerk van Boekel, de Gentse minderbroeders, de 'Burggravie van Sint-Veerle' en de gemene armen van de stad. Opmerkelijk in verband met zijn jaargetijde is de clause dat indien zijn wensen in verband met zijn jaarmis in Sint-Baafs niet voldoende werden nageleefd, hij de opdracht gaf zijn *anniversaria* naar de Sint-Veerlekerk te verplaatsen. In het Wenemaerhospitaal moest bovendien op de dag van zijn uitvaart voor zijn zieleheil worden gebeden. Zijn inwonend dienstpersoneel ontving een gouden kroon, *Grietkin*, de dochter van zijn zus Berlinde, schonk hij 7 lb. gr., door haar moeder te bewaren tot aan haar huwelijk²¹²⁰. De erfgenamen van zowel zijn zus Berlinde als zijn broer Jacobus werden bedacht met provenen. Naast zijn neef Jacobus traden twee kanunniken van Sint-Baafs, Gabriël Vlierden en Egidius Goethals, als testamenteurs op.

Egidius Dhertoghe

Egidius Dhertoghe werd geboren te Dendermonde als zoon van Jacobus en Anna Meerbels. Hij was mogelijk verwant aan de adellijke familie de Hertoghe uit het Waasland²¹²¹. De geestelijke Egidius Dhertoghe is niet te verwarren met de gelijknamige

²¹¹⁸ RAG, SBB, serie S, nr. 238.

²¹¹⁹ E. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 142; RAG, SBB, serie K, nr. 6211; RAG, SBB, serie S, nr. 238.

²¹²⁰ RAG, SBB, serie K, nr. 6211, RAG, SBB, oorkonden, nr. 3485.

²¹²¹ N. N. Dumont, *Quartiers généalogiques des familles nobles des Pays-Bas*, I, Köln, 1776, p. 189-190. Dambruyne identificeerde de Gentse familie de Hertoghe als katholiek en koningsgezind, waarvan de leden geen mandaten uitoefenden ten tijde van het calvinistisch bewind. J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 671.

medicus die een *Epistolam de gestatione foetus mortui per XIII annos, historiam memorabilem* schreef en in contact stond met Rembert Dodoens²¹²². Zeker in april 1574 bezat de clericus in het Sint-Veerlekapittel de kapelanij bij het altaar van Sint-Anna²¹²³. Op 30 oktober 1584 resigneerde hij als kapelaan en nam op 3 november een kanunniksprebende in zowel Sint-Veerle als Sint-Baafs aan²¹²⁴. Vanaf 1596 zou hij gaan resideren in het kathedraal kapittel, maar hij bleef wel de grote vruchten van zijn prebende in Sint-Veerle behouden voor het komende jaar²¹²⁵. Kanunnik Warnier nam zijn diensten over²¹²⁶. Dhertoghe zou aan het collegiale kapittel verbonden blijven tot 19 juni 1598, toen hij eerst zijn prebende ruilde voor deze van toenmalig deken Adrianus van Steelant, en vervolgens met Arnoldus Lattens voor de kapelanij van Onze-Lieve-Vrouw te Haasdonk²¹²⁷.

Tijdens de periode waarin hij aan Sint-Veerle was verbonden, trad hij geregeld voor het kapittel op. Zo werd hij op de kapittelvergadering van 9 juni 1585 afgevaardigd om in Antwerpen een missaal met noten, een graduaal en een *antifonarium* te kopen. De muziekcollectie van het kapittel moet tijdens de beeldenstormen nagenoeg compleet vernietigd zijn geweest, waardoor nieuwe aankopen zich opdrongen. Op 20 september 1585 liet Dhertoghe het college weten dat hij terug was uit Antwerpen²¹²⁸. In februari 1586 werd voor de Gentse schepenen van de Keure een zaak behandeld waarin hij was betrokken. Ten tijde van de onlusten was door een zekere Thomas vander Crayen een oliemolen opgericht op een erf dat tot de prebende van Dhertoghe behoorde. Het was gelegen op de oude vesting van de stad, tussen het Rabot en Vogelenzang in de Wondelgemmeers. Omdat de vorst als collator van de prebende van Dhertoghe betrokken partij was, moest de kwestie door de Geheime Raad worden behandeld²¹²⁹.

Hetzelfde jaar werd Dhertoghe zelf belast met een onderzoek naar de statuten van het kapittel en hun conformiteit met de Tridentijnse besluiten. Bij dezelfde gelegenheid werd hij benoemd tot ceremoniemeester en *promotor capituli*²¹³⁰. Omdat hij een priesterwijding bezat en dus aan de vereiste voorwaarden voldeed, werd hij aangesteld als plaatsvervanger voor de diensten van deken Philippus Jaddaert²¹³¹. Hij bleef *promotor*

²¹²² J. F. Foppens, *Bibliotheca belgica*, p. 30.

²¹²³ RAG, SV, nr. 149.

²¹²⁴ RAG, SV, nr. 157; RAG, SBB, serie SN, nr. 165 1 v°-2 r°.

²¹²⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 3 v°, 6 v°.

²¹²⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 7 r°.

²¹²⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 25 r°-v°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 130 v°.

²¹²⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 12 r°-v°.

²¹²⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 165 14 v°-16 v°.

²¹³⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 17 v°.

²¹³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 18 r°.

en *magister presentiarum* in 1587²¹³². Hetzelfde jaar liet hij Adrianus vander Stoct opsluiten in de kapittelkerker omwille van door hem begane excessen²¹³³. In mei 1588 startte hij een procedure tegen Jacobus Coolins wegens het eten van vlees op verboden dagen²¹³⁴. Dat jaar nam hij voor een bepaalde termijn ook de diensten in de kapelanij van Adrianus Braekman waar, die was overleden²¹³⁵. Hij was aanwezig bij de algemene kapittelvergaderingen van 1584 tot 1598²¹³⁶. Verder trad hij op als auditeur van de rekeningen van de vacante kapelanijen (1588-1589), van de kapittelkelder (1586, 1591-1596), de kerkfabriek (1587-1589, 1591, 1593, 1595, 1600), de kleine leden (1588, 1589, 1590, 1593, 1594) en de *cotidiane* (1585, 1588-1590, 1592-1593, 1595)²¹³⁷. De functie van kerkmeester beoefende hij in 1588-1593, die van ontvanger van de *bonifanten* in 1598-1599²¹³⁸.

Dhertoghe behoorde eveneens tot het groepje kanunniken dat werd afgevaardigd om met de verantwoordelijken van de Sint-Niklaasparochie te onderhandelen over een nieuwe translatie in 1589²¹³⁹. Ook bij de aanvraag voor een reparatie-subsidie en de kwestie van de in de Sint-Niklaaskerk achtergebleven klok was hij betrokken²¹⁴⁰. Hetzelfde jaar schonk hij, wellicht niet toevallig, een som geld voor het herstel van de Sint-Niklaaskerk²¹⁴¹. In 1592 vaardigde het kapittel hem af om aanbestedingen te doen voor herstelwerken aan de kerk²¹⁴². Nog dat jaar werd hij samen met Johannes Goossens in een alternerend systeem aangesteld tot secretaris van het kapittel²¹⁴³.

In 1595 kwam het tot een conflict waarbij Dhertoghe zich moest verantwoorden voor ongepaste en vulgaire uitlatingen over de andere kapittelleden. De aartsdiaken van Gent diende tussen te komen, waarbij Dhertoghe werd vermaand, zich voortaan hoorde te gedragen en vredig met zijn confraters moest omgaan, zowel binnen als buiten het koor²¹⁴⁴.

In april 1612, toen hij niet langer kanunnik van Sint-Veerle was, ontving hij bij notariële akte een jaarlijkse som van 10 lb. gr. van zijn oud-collega en kanunnik te Rijsel,

²¹³² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 28 r°.

²¹³³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 33 v°.

²¹³⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 36 v°.

²¹³⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 121 r°.

²¹³⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, 198; RAG, SBB, serie S, nr. 234.

²¹³⁷ RAG, SV, nrs. 16, 23, 24, 37, 52, 57, 58, 70; RAG, SBB, serie SN, nr. 29; RAG, SBB, serie SN, nr. 165, *passim*; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 120 v°.

²¹³⁸ RAG, SBB, serie SN, nrs. 165-166, *passim*; RAG, SV, nr. 195ter.

²¹³⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 44 v°.

²¹⁴⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 61 v°, 62 v°.

²¹⁴¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 293.

²¹⁴² RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 85 r°.

²¹⁴³ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 126 v°.

²¹⁴⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165 f° 98 r°-99 r°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 128 r°.

Jacobus Cousaert²¹⁴⁵. In augustus 1591 was hij opgetreden als *procurator* voor Jacobus Delvael, een mede-kanunnik in Sint-Baafs²¹⁴⁶.

Egidius Dhertoghe overleed op 29 september 1613 en werd begin oktober begraven. Zijn testament, dat kort voor zijn overlijden werd opgesteld, bleef bewaard. Daarin staat te lezen dat hij wenste te worden begraven in de buurt van het graf (“aan de voeten”) van Maarten Loot, tijdens zijn leven penitentier van Sint-Baafs. In zijn testament bedacht hij onder meer de kinderen van zijn broer Jacques en deed hij schenkingen aan de Gentse melaatsen en armen en aan verschillende kloosters in Gent en Dendermonde. Hij stichtte twee (vervolg)studiebeurzen in Leuven ter waarde van 50 lb. gr. per jaar, die moesten worden bezorgd aan nakomelingen uit zijn familie die reeds een vooropleiding te Leuven of Douai hadden genoten. De collatie van deze beurzen diende eerst te gebeuren door kanunnik vander Meeren van Dendermonde, na diens overlijden door de pastoor van de Dendermondse Onze-Lieve-Vrouwekerk en twee erfgenamen van Dhertoghe. De rekening van zijn sterfhuis werd opgesteld door Adrianus Vareus, Johannes Wilgiers en Johannes vander Meere, kanunniken te Gent en Dendermonde²¹⁴⁷.

Gerardus Noeufcourt

Gerardus Noeufcourt werd tot kapelaan bij het altaar van Sint-Anna gekozen op 30 oktober 1584, als opvolger van Egidius Dhertoghe²¹⁴⁸. Hij was een niet-residerend kapelaan, maar mocht wel over een deel van de opbrengsten van zijn kapelanij beschikken²¹⁴⁹. Zijn broer, Michael, was sinds 1574 als kanunnik aan het Sint-Veerlekapittel verbonden. In 1586 ontving deze laatste de inkomsten uit de kapelanij van zijn afwezige broer²¹⁵⁰. Gerardus zelf was door Filips II aangesteld tot kanunnik van het Sint-Baafskapittel in 1578, als opvolger van Bucho Aytta van Zwichem (neef van Viglius)²¹⁵¹. Hij nam deze prebende in bezit op 30 juli²¹⁵². Op 20 juni 1586 verklaarde hij

²¹⁴⁵ RAG, SBB, serie SN, nr. 167, f° 158 r°.

²¹⁴⁶ RAG, SBB, serie SN, nr. 198.

²¹⁴⁷ RAG, SBB, serie K, nr. 6158; H. Lentz, *Fondations de bourses d'étude établis en Belgique: fondations isolées dites volantes : IV: Recueil des fondations de la Flandre Orientale*, Bruxelles, 1894, p. 47-48.

²¹⁴⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 2 r°.

²¹⁴⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 8 r°-9 r°.

²¹⁵⁰ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 14 r°. Michael bleef kanunnik tot 1619, toen hij zijn prebende als kanunnik permuteerde voor de kapelanij van Sint-Lieven en Sint-Ivo. Hij overleed in 1622. In 1588 werd hij genoemd in een lijst van kanunniken van het kapittel van Tholen. C. P. Hoyne van Papendrecht, *Vita Viglii ab Aytta Zuichemi ab ipso Viglio scripta, ejusque, nec non Joachimi Hopperi et Joannis Baptistae Tassii opera historica aliaque analecta ad historiam scissi belgii potissimum attinentia in sex partes divisa. Tomus terius, pars secunda*, 's Gravenhage, 1743, p. 251.

²¹⁵¹ RAG, SBB, serie charters, nr. 3984.

²¹⁵² E. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 261.

een jaar lang afwezig te zullen zijn, maar hij liet zijn diensten overnemen door een priester en bleef de inkomsten ontvangen. Een maand eerder had hij verklaard te zullen resideren²¹⁵³. Uiteindelijk permuteerde hij zijn kapelanij met Johannes van Butsele voor een functie als diaken in de parochiekerk van Eine op 23 juni 1586²¹⁵⁴. Gerardus Noeufcourt overleed op 28 augustus 1605 aan de gevolgen van de pest. Noeufcourt had zijn financiën niet helemaal op orde, zoals blijkt uit een schuldvordering die bij het kathedraal kapittel werd ingediend in 1598. In dit document staat te lezen dat hij zijn meid gedurende de drie jaar dat ze bij hem in dienst was, nooit had betaald en haar bovendien had voorgelogen over haar vergoeding:

*« Remonstre en toute humilité Catherine Colette, povre et anchienne femme, comme elle auroit servie de meschire en la maison du chanoisne Noeufcourt le temps de trois ans, sans avoir gaigné ung seul pattart de gage, soubz pretz qu'il auroit promis de recompenser a la mort par testament liberallement, ce qu'il ne seroit advenu, pour ce qu'il l'auroit faict sortir de son service de manière que la remonstrante auroit esté [?] aultre maison pour gainger en servant les bonnes gens sa povre vie »*²¹⁵⁵.

Johannes van Daele

Magister en priester Johannes van Daele werd op 3 februari 1595 door procuratie van Johannes van Butsele kapelaan bij het altaar van Sint-Jacob in de Sint-Veerlekerk²¹⁵⁶. Tien jaar eerder, op 11 januari 1585, was hij kanunnik geworden van het Sint-Baafskapittel en aartspriester van Gent. Hij droeg de titel van licentiaat in de theologie en ontving van bisschop Damant op 3 april 1602 ook de titel van aartsdiaken. Hij overleed op 29 juni 1603 en werd begraven in het schip van de kerk, onder een grafsteen die zijn wapen droeg²¹⁵⁷.

Kanunniken van Sint-Baafs die reeds op basis van een ander kenmerk aan bod kwamen, zijn de proosten Nicolaus Fierens en Petrus Damant (cf. 3.2.3.1.1), deken Adrianus van Steelant (cf. 3.2.3.1.2) en pastoor Antonius Antonius (cf. 3.2.3.1.5).

Context en vaststellingen

Wat bij het overlopen van deze figuren meteen in het oog springt, is het feit dat er voor meerderen onder hen een link was of kan worden verondersteld met de Leuvense universiteit. Hoger haalden we reeds aan dat het onder de 'nieuwe' bisschoppen van de

²¹⁵³ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 17 v°, 20 v°.

²¹⁵⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 21 r°.

²¹⁵⁵ RAG, SBB, serie K, nr. 11945.

²¹⁵⁶ RAG, SV, nr. 10, f° 2 r°; nr. 87, f° 4 r.

²¹⁵⁷ E. Hellin, *Histoire chronologique*, p. 129, 206, 268.

tweede helft van de 16de eeuw gebruikelijk was om collega's en oud-studenten rond zich te verzamelen²¹⁵⁸. Gielis omschreef de theologische faculteit echter ook als “een wachtkamer voor een (bij voorkeur lucratief) kerkelijk ambt”²¹⁵⁹. Zo waren er onder de hier besproken figuren twee licentiaten in de theologie, naast één kanunnik die er een beurs stichtte (Dhertoghe) en dus wellicht zelf ook te Leuven had gestudeerd. Het stichten van beurzen door kanunniken van Sint-Baafs was een courante praktijk, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de inventaris van het kapittelarchief²¹⁶⁰. Het feit dat Dhertoghe daarenboven belast werd met het toetsen van de kapittelstatuten van Sint-Veerle aan de Tridentijnse decreten, was wellicht niet zonder betekenis. Een vierde kanunnik, Antonius Antonius, was dan weer uit Leuven afkomstig en droeg de *magistertitel*, die hij naar alle waarschijnlijkheid in zijn geboortestad behaalde. Een ander opmerkelijk gegeven is dat drie van hen ooit pastoor waren in de stad, met name Antonius, de Backere en Fierens, van respectievelijk de parochies Sint-Niklaas, Sint-Jacob en de garnizoensparochie in het Spaans kasteel. De Backere bleef zijn parochie combineren met een kanunniksprebende, daterend van vóór de troebelen en de oprichting van het nieuwe bisdom. Ook Antonius behield titulair de *cura*. Als verklaring hiervoor kan aan verschillende, weliswaar verwante pistes worden gedacht, zoals het priestertekort na de onlusten of het belang van goed opgeleide zielzorgers voor het verdedigen van het katholicisme op het lokale niveau. Het feit dat de Backere als licentiaat in de theologie kon gelden als een bekwaam geestelijke, kan duiden op een vroege maatregel in deze zin, zeker als we denken aan de toenemende populariteit van het anabaptisme omstreeks dezelfde periode. Voor de Sint-Niklaaskerk weten we dat bisschop Cornelius Jansenius ooit het voornemen moet hebben geformuleerd om de parochie van een geleerde pastoor – bij voorkeur een theoloog – te voorzien, gezien het potentieel van de parochie (*ut supra*, epiloog). Een verdere vergelijking met de pastoors van de overige stedelijke parochiekerken ware bijgevolg interessant.

²¹⁵⁸ Deze bisschoppen hadden een uitgesproken “Tridentijns” profiel en waren niet in de eerste plaats politieke figuren zoals voorheen vaker het geval was. G. Gielis, *Hemelbestormers*, p. 390. (niet-definitieve paginering, manuscript ter beschikking gesteld door de auteur). De eerder besproken Petrus Damant vormt weliswaar een uitzondering op deze stelling.

²¹⁵⁹ G. Gielis, *Hemelbestormers*, p. 422 (niet-definitieve paginering, manuscript ter beschikking gesteld door de auteur).

²¹⁶⁰ M. Gysseling, *Inventaris*, II, *passim*. Zie ook onze bespreking van de musici, waar onder meer stichtingen ten behoeve van koralen werden aangehaald. College- en beursstichtingen floreerden sinds de eerste helft van de 16de eeuw, toen de zogenoemde ‘nieuwe religie’ ingang vond. Dergelijke colleges vormden een reactie hiertegen en kunnen daarom als ‘proto-seminaries’ worden beschouwd, die voornamelijk tot doel hadden bekwaame priesters op te leiden (in de theologie). G. Gielis, *Hemelbestormers*, p. 432 (niet-definitieve paginering, manuscript ter beschikking gesteld door de auteur).

Het merendeel van de onder deze titel besproken geestelijken bezat de priesterwijding en liet zich begraven in de kathedraal. Zeer frappant is de passage in de jaargetijdenstichting van Croesius, die weliswaar de voorkeur gaf aan Sint-Baafs maar Sint-Veerle achter de hand hield in geval zijn wensen niet werden gerespecteerd. Deze clausule kan wellicht als exemplarisch worden beschouwd voor de houding van de ‘dubbelkanunniken’, die Sint-Baafs boven Sint-Veerle prefereerden. Niet enkel was het aanzien van een kathedraal kapittel immers groter, ook de potentiële invloed (als rechtstreekse kring rond de bisschop²¹⁶¹) en de verloning speelden hierbij een rol (Sint-Baafs was via de gecompenseerde abdijgoederen immers stevig gedoteerd, terwijl Sint-Veerle op spreekwoordelijk zwart zaad zat). Het feit dat de meeste van de hier besproken clerici eerst in Sint-Veerle een positie verwierven en pas daarna naar Sint-Baafs ‘doorstroomden’, geeft eerstgenoemd kapittel als het ware het elan van een kanonikaal zoethoudertje, waarbij vooral de symbolische waarde van tel was. Kanunniken als Croesius, Noeufcourt en Fierens ontvingen hun beneficies in de kathedrale kerk bovendien via de vorst, de eerstgenoemde twee beschikten daarnaast ook over familiale banden die er hun positie verstevigden.

Bij wijze van uitsmijter bij dit onderdeel willen we nog enkele merkwaardigheden aanstippen die een interessant licht werpen op het weerkerende gekibbel tussen de beide Gentse kapittels. Op 23 april 1539 gaf Karel V het bevel tot dagvaarding van het Sint-Veerlekapittel om te verschijnen voor de Raad van Vlaanderen. Dit geschiedde na een klacht van het Sint-Baafskapittel, omdat de kapittelheren van Sint-Veerle in 1538 hadden geweigerd deel te nemen aan *dies rogationibus* of Kruisdagen, waartoe ze omwille van de schenking van de relieken van de Heilige Veerle door de abdij verplicht waren. Niet alleen hadden de kanunniken verzuimd zich naar de Sint-Baafsabdij te begeven, bovendien hadden ze hun eigen poorten gesloten gehouden toen de kapittelheren van Sint-Baafs in processie naar de Sint-Veerlekerk trokken²¹⁶². Hoewel de realiteit uiteraard complexer was (*ut supra*, 2.4.1), ligt hierin wellicht een kiem van conflict verscholen. Zolang Sint-Baafs immers een abdij was, voldeden de kanunniken van Sint-Veerle aan de verplichtingen van de Kruisdagenceremonie. Vanaf het ogenblik echter dat de instelling in hun vaarwater kwam, groeide het verzet. Niet alleen wekte dit tweede en bovenal zeer vermogende kapittel argwaan, het feit de voorkeur van de landvorst – die *nota bene* van oudsher hùn patroon was – duidelijk naar Sint-Baafs uitging, was ronduit

²¹⁶¹ Tijdens de episcopaten van Jansenius, Lindanus en Damant werd het kapittel in zijn geheel geraadpleegd voor belangrijke aangelegenheden. Dit wijzigde onder bisschop Carolus Maes (1609-1612), die vooral op het vicariaat steunde en daarmee een gevoelig verlies aan invloed voor de kanunniken veroorzaakte. J. Roegiers, “Sint-Baafs”, p. 131.

²¹⁶² M. Gysseling, “Uit de vroege geschiedenis”, p. 50-52.

bedreigend. De vaststelling dat Karel in zijn vermaning aan Sint-Veerle met geen woord repte over zijn status als patroon van de eerste Gentse collegiale, spreekt boekdelen over de wijze waarop deze boodschap bij de kapittelheren moet zijn aangekomen. De beweegredenen van de keizer, die Gent met de omvorming van Sint-Baafs en de translatie naar Sint-Jan “een vooraanstaande kapittelkerk wilde geven”, moeten – ook al berustten ze voor een deel op retoriek – een bittere pil zijn geweest²¹⁶³. In 1541 bepaalde Karel V dat de helft van de kanonikaten in het Sint-Baafskapittel voortaan door hem zou worden begeven, waardoor hij ook in de benoemingspolitiek van het tweede Gentse kapittel een stevig aandeel kreeg²¹⁶⁴. Een bijkomend interessant fenomeen is het gegeven dat vanaf de jaren 1540 ook in de Sint-Baafskerk een Sint-Veerlecultus werd ingevoerd, waarmee de nieuwe collegiale zich ook op het devotionele vlak op het territorium van Sint-Veerle begaf²¹⁶⁵. Ondanks de spreekwoordelijke verwaarlozing van Sint-Veerle door zijn patroon Karel V, kon het kapittel wel op de erkenning van de paus blijven rekenen. In de nasleep van de translatie van Sint-Baafs naar de Sint-Janskerk diende bijvoorbeeld een patronaatsruil met de Sint-Pietersabdij te worden geregeld. De proost van Sint-Veerle werd samen met zijn collega's van Mechelen (Sint-Rombout) en Brugge (Sint-Donatiaan) aangesteld om hierop toe te zien. In de jaren 1550 en 1560 zouden de proosten en dekenen van Sint-Veerle bovendien herhaaldelijk worden belast met de uitvoering van pauselijke *bullae* voor het Sint-Baafskapittel, voornamelijk in verband met de collatie van kanunniksprebenden en het aanstellen van dignitarissen in het kathedraal kapittel²¹⁶⁶. Bij de afhandeling van een aantal goederenkwesties naar aanleiding van de omvorming van de monnikengemeenschap tot een collegiale in 1536-1537, had de paus eerder al een beroep gedaan op de deken van Sint-Veerle voor het garanderen van de uitvoering van pauselijke beslissingen met betrekking tot ‘het nieuwe kapittel van de keizer’. De aanhoudende spanning die er was tussen de beide kapittels (en dan vooral uitgaand van Sint-Veerle ten aanzien van Sint-Baafs) blijkt ook uit de verslagen van provinciale concilies die na de proclamatie en aanvaarding van de decreten van het Concilie van Trente in de Nederlanden in 1565 werden georganiseerd. In het aartsbisdom Mechelen vonden de eerste concilies plaats in de jaren 1570, 1574 en 1607. De geregistreerde tussenkomst van de proost van Sint-Veerle op een dergelijk concilie beperkt zich tot een aantekening uit 1607. Uit deze notitie blijkt dat de kwestie van de voorrang op het Sint-Baafskapittel voor de collegiale van het grootste belang was, ook al had de Kerk in de Nederlanden op dat ogenblik ongetwijfeld andere katten te

²¹⁶³ RAG, SBB, serie K, nr. 10520.

²¹⁶⁴ J. Roegiers, “Sint-Baafsabdij”, p. 113.

²¹⁶⁵ P. Trio, *Volksreligie*, 1989, p. 244.

²¹⁶⁶ Dit blijkt onder meer uit diverse beschrijvingen in M. Gysseling, *Inventaris*, II, *passim*.

geselen²¹⁶⁷. De ‘strijd’ met het Sint-Baafskapittel ging met andere woorden onverminderd voort. Dit is enigszins opmerkelijk wanneer we vaststellen dat minstens een aantal kanunniken (en wellicht ook kapelannen), waaronder dignitarissen van Sint-Veerle, in de twee instellingen aanwezig waren. Bij de bespreking van de translatieakten haalden we reeds aan dat de voorkeur van de kanunniken van Sint-Veerle in eerste instantie uitging naar een verhuis naar de Sint-Baafskathedraal. Zijzelf argumenteerden in 1584 immers tégen de translatie naar de Sint-Niklaaskerk. De voorstanders ervan redeneerden onder meer dat Sint-Veerle in Sint-Baafs slechts een ondergeschikte rol zou hebben te spelen, een gegeven dat wordt ondersteund door een ongedateerd document uit het kapittelarchief. Het omvat zestien vragen of – zoals het stuk stelt – “*dubia*” die verband houden met een potentiële translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Gentse kathedraal²¹⁶⁸. De zogenoemde twijfels behelzen de positie van Sint-Veerle in de kathedraal: wat er dient te gebeuren met de waardigheden, welke rol spelen de kanunniken bij de diensten, over welke rechten beschikken ze... Dat de translatie zoals hier voorgesteld niet doorging, mag wellicht geen verwondering wekken: de kanunniken van Sint-Veerle zouden inderdaad worden gereduceerd tot “*parvi canonici*” en uitgesloten van de verkiezing voor het bekleden van waardigheden als proost, deken, cantor of tesorier. “*In regimene ecclesie*” kregen ze geen zeggenschap en hun plaats in het koor was symbolisch, namelijk achter de kanunniken van Sint-Baafs (*idem* voor de kapelannen). Hun eigen statuten zouden niet langer van tel zijn, want ze werden ondergeschikt aan deze van het kathedraal kapittel. Een translatie naar de Sint-Baafskathedraal zou dus het einde hebben betekend van de autonomie en het aanzien van Sint-Veerle als (prinselijk) kapittel. In een ‘gewone’ parochiekerk kon het zich nadrukkelijker beroepen op zijn exceptionele status en de waardigheid die het de parochiekerk verschaftte. Bij de tweede translatiepoging was bijgevolg niet langer sprake van een unie met het Sint-Baafskapittel. Het verzet van de kanunniken van Sint-Veerle en de hardnekkigheid waarmee ze bleven ijveren voor een erkenning van hun veronderstelde recht van preëminentie, leek bijgevolg voort te komen uit een reële bedreiging. Hun oppositie kan ook worden gelezen vanuit een gevoel van teleurstelling, omwille van de gemiste kans zich opgewaardeerd te weten tot kathedrale kanunniken in 1584-1585, zeker als we bedenken dat er (weliswaar beperkte en eerder vage) aanwijzingen zijn dat bisschop Jansenius reeds (onuitgevoerde) plannen had om Sint-Veerle en Sint-Baafs te verenigen²¹⁶⁹. Een laatste opmerkelijk feit is ten slotte het

²¹⁶⁷ P. F. X. De Ram, *Synodicon*, I, p. 132, 237, 273 et seq., 406.; *Ibidem*, IV, p. 101, 107.

²¹⁶⁸ RAG, SV, nr. 103. Een gelijkaardige vragenlijst bestaat ook met betrekking tot de Sint-Niklaaskerk, zij het onbeantwoord en eerder in kladversie. AAM, *Officialiteit*, nr. 1456.

²¹⁶⁹ De aanduiding “wijlen de bisschop” kan in 1584 immers alleen op Jansenius duiden, gezien de lange vacatuur na zijn overlijden. AAM, *Officialiteit*, nr. 1456. Deze plannen moeten bijgevolg dateren uit de periode

gegeven dat in de officiële akten en documenten in verband met de translatie van het Sint-Veerlekapittel naar de Sint-Niklaaskerk, met geen woord werd gerept over het voorbeeld van Sint-Baafs en de Sint-Janskerk. Een halve eeuw eerder was er binnen Gent immers een precedent geschapen, waarbij een collegiaal kapittel op aansturen van de landsheer zijn intrek nam in een stedelijke parochiekerk. Bij die gelegenheid werden tal van akten en regels opgesteld, die in de *casus* van Sint-Veerle tot voorbeeld hadden kunnen dienen in de afspraken die werden gemaakt met de betrokkenen van de Sint-Niklaasparochie²¹⁷⁰. Al deze kleine vaststellingen sterken het vermoeden dat verder onderzoek naar de relatie tussen beide kapittels (ook na 1614 en voor zover de bronnensituatie dit toelaat) nog interessante resultaten zou kunnen opleveren.

1568-1576. Verder kan in dit verband ook de ‘overstap’ van deken Adrianus van Steelant in herinnering worden gebracht, die gewaagde van “verschillende redenen die zijn gemoed beroeren” bij zijn keuze voor Sint-Baafs (3.2.3.2). Van Steelant werd immers op een cruciaal ogenblik, in het najaar van 1584 tot deken van Sint-Veerle verkozen.

²¹⁷⁰ J. Roegiers, “Sint-Baafs”, p. 113.

3.2.4 Epiloog

Voor wat de dignitarissen van het kapittel betreft, bleek dat de proosten van Sint-Veerle doorgaans van goeie afkomst waren, meerdere beneficijs combineerden en bijgevolg vaak absenteerden. Vanaf het midden van de 15de eeuw lijken ze breder te zijn ‘gerekruteerd’, terwijl het tot dat ogenblik om meer lokale figuren leek te gaan. Bijkomend onderzoek naar de 13de en 14de eeuw zou (indien mogelijk) interessant kunnen zijn voor het scherper stellen van dit keerpunt. Opvallend was verder het toegenomen aantal pauselijke kandidaten vanaf de 16de eeuw, op een ogenblik waarop in gelijkaardige instellingen veeleer sprake was van een afname. Dit kan worden gelinkt aan de strijd tussen de paus en het wereldlijk gezag om de kerkelijke benoemingen, die traditioneel vooral in de 15de eeuw woedde, maar in Sint-Veerle schijnbaar nog wat langer doorwerkte. Toch mag ook het belang van andere relaties, in dit geval familiebanden tussen de ‘Nilissen’, niet uit het oog worden verloren. Eerder was uit de bevindingen in verband met het beneficiebezit al gebleken dat er een bijzonder groot verloop was onder de proosten, waardoor de functie eerder ceremonieel en van symbolisch gewicht was. In de concrete, dagelijkse praktijk van het kapittel bood de waardigheid hierdoor wellicht slechts een beperkte directe meerwaarde. Het feit dat aan het proostschap tot begin 17de eeuw geen prebende was verbonden, is uiteraard ook een factor van betekenis.

De kapitteldekens daarentegen waren meer lokaal verankerd en hadden gemiddeld gesproken ook een minder grote beneficie-actieradius. Velen onder hen hadden wel gestudeerd. Onder de 15de-eeuwse dekens was nog veel sprake van cumul, maar vanaf de 16de eeuw werd hun betrokkenheid en aanwezigheid groter. Begin 16de eeuw troffen we ook onder de dekens enkele pauselijke kandidaten aan. Al bij al lijkt de functie van kapitteldeken (zeker in de loop der tijd) minder te zijn uitgehold dan het proostschap van Sint-Veerle. Dit had te maken met het principe van verkiezing uit de leden, waardoor een meer bekwaam en ervaren figuur kon worden aangeduid. Er kan worden gewaagd van een grotere directe inzetbaarheid en dus praktisch nut van de dekens ten opzichte van de proosten. Ook het feit dat we onder deze figuren meerdere broederschapsleden aantreffen, suggereert een grotere lokale betrokkenheid. Voor zowel de proosten als de dekens slaagden we er in alle bekende figuren in meerdere of mindere mate te bespreken, wat in de daaropvolgende categorieën niet langer het geval was.

De beschreven pastoors van het kapittel cumuleerden weliswaar veel, maar waren zeker eind 16de eeuw toch present op momenten van overleg zoals de kapittelvergaderingen. Voornamelijk in en rond Gent bezaten ze andere beneficijs met zielzorg. De meeste pastoors waarvoor we gegevens terugvonden, namen bovendien administratieve functies binnen het kapittel op zich. Meerdere onder hen traden ook op als interne *promotor*. Daarnaast functioneerden ze bij bepaalde gelegenheden als

vertegenwoordigers van de collegiale, bijvoorbeeld in afwezigheid van de proost, samen met de deken.

De meest aanwezige en 'trouwe' dignitarissen van Sint-Veerle waren de kapelannen van het *castrum*. Hun beneficies waren van zeer lange duur. Mogelijk speelde het symbolische van deze functie – deze kanunniken waren immers de prinselijke kapelaan bij uitstek – hierbij een rol. Meer dan eens traden deze geestelijken – mogelijk omwille van dezelfde symboliek – op als representanten van het kapittel, bijvoorbeeld in de onderhandelingen over de translatie bij ontstentenis van een aanwezige proost. Ook in de broederschappen waren ze goed vertegenwoordigd, wat net als bij bepaalde pastoors een zekere mate van aanwezigheid en betrokkenheid suggereert.

Uit de bespreking van een selectie van pastoors van de Sint-Niklaaskerk bleek dat een aantal onder hen ooit als deken van de christenheid van Gent optrad en dus als lokale 'agent' van de bisschop fungeerde. We weten dat ook de pastoors van de andere parochiekerken deze post bekleedden. Bijkomend onderzoek naar deze geestelijken (dus inclusief deze verbonden aan de andere stadskerken) zou ongetwijfeld meer informatie kunnen opleveren in verband met deze functie en de wijze van toekenning ervan (bijvoorbeeld via een zekere parochiale verdeelsleutel of louter ten persoonlijke titel). Onder de pastoors van Sint-Niklaas troffen we eveneens een aantal kanunniken aan, zowel te Gent als elders. Voor deze figuren gold het pastoraat als een tussenstap in hun carrière, hoewel één kanunnik de *cura* over de parochie bleef behouden. Ondanks de beperkte informatie, mag worden verondersteld dat ook hier sprake was van absenteïsme en cumul. Eerder haalden we al aan dat het verloop onder de beneficianten in de Sint-Niklaaskerk zeer groot was, in het bijzonder onder de kapelannen. Desondanks kon worden vastgesteld dat de pastoraat vanaf de 16de eeuw gemiddeld langer werden en dat bepaalde pastoors uit verderaf gelegen gebieden afkomstig waren. Verder was sprake van een zeker opleidingsniveau en ook de wijdingen waren meestal in orde. Een grote gemene deler onder de pastoors van Sint-Niklaas was het lidmaatschap van broederschappen in de kerk, met één voorbeeld van een pastoor die eveneens medestichter was. Onder de pastoors van de tweede helft van de 16de eeuw waren er ten slotte een aantal bij wie we (al dan niet uitgesproken) handelingen of maatregelen detecteerden die kunnen worden gekaderd in de pogingen tot katholiek herstel na de woelige periode van de beeldenstormen en de Calvinistische Republiek. Er zijn bovendien aanwijzingen dat bisschop Jansenius hogere eisen stelde met betrekking tot het niveau van de parochieherders uit het laatste kwart van de 16de eeuw.

In een tweede luik van deze bespreking selecteerden we een aantal geestelijken volgens het criterium van de invloedssfeer waartoe ze konden worden gerekend, of de wijze waarop ze (via eventuele bemiddeling) hun beneficium verwierven. Hier onderscheidden we onder meer wereldlijke ambtenaren en hovelingen, die veel gelijkenissen vertoonden met gelijkaardige (of identieke) profielen uit onderzoek naar clerici in

andere steden en regio's. Deze figuren waren traditioneel erg bedreven in het cumuleren van beneficië en bijgevolg weinig aanwezig. In de bestudeerde instellingen troffen we ze vooral in de 15de eeuw aan, ten tijde van de Bourgondische hertogen en de uitbouw van de zogenoemde staatskerk. Een ander kenmerk van deze subcategorie is het feit dat ze vaak tot meerdere invloedssferen konden worden gerekend en dus via verschillende netwerken aan hun carrière bouwden. De door ons gedetecteerde hovelingen waren vooral figuren die met een 'Gents' beneficië werden beloond en dus eerder in de eindfase van hun professionele leven waren aanbeland, eerder dan dat ze er als talent waren ontdekt.

Gelijkaardige karakteristieken vertoonden de geestelijken die we als curialen of pauselijke vertrouwelingen omschreven. Ook zij cumuleerden en absenteerden naar hartelust. Vaak ging het om hoog opgeleide en vermogende clerici, die we vooral in de 15de en begin 16de eeuw aantreffen. Naderhand nam deze invloed af, wat ongeveer gelijkloopt met de terugval van het aantal curialen dat uit de Nederlanden afkomstig was in de verdere loop van de 16de eeuw. Ook kan worden opgemerkt dat er geen nadrukkelijke 'clustervorming' was, in de zin dat de pausen gedurende een bepaalde periode het benoemingsrecht wisten te monopoliseren. Net als bij de wereldlijke hovelingen ging het in veel gevallen immers om carriëristen die zich niet tot één invloedssfeer beperkten, maar de spreekwoordelijke knechten van meerdere meesters waren en daardoor – al dan niet toevallig – ook aan de paus konden worden gelinkt. Zoals we eerder opmerkten benoemden de pausen vooral op (onrechtstreeks) verzoek en was het dus eveneens zaak om zich zo goed mogelijk in beeld te werken bij personen aan wie de paus bereid was dergelijke gunsten toe te kennen.

Een derde 'kring' die we onderscheidden was deze van de bisschoppelijke hovelingen en dienaren. Tot deze groep rekenden we meerdere pastoors, voornamelijk in de functie van deken van de christenheid. Ook zij cumuleerden vaak meerdere beneficië, waren hoger opgeleid en van gegoede afkomst. Al bij al bleek deze vorm van 'verwantschap' op zich niet van doorslaggevende betekenis te zijn in de periode waarin Gent deel uitmaakte van het bisdom Doornik. Vaak was het een combinatie van invloedssferen die er voor zorgde dat geestelijken in deze groep succesvolle carrières uitbouwden. Ze groeiden bij wijze van spreken nog verder door na de bisschoppelijke dienst. Qua bereik van de beneficiëring was de bisschop bovendien beperkt in vergelijking met wereldlijke en pauselijke patroons, gebonden als hij was aan de geografische grenzen van zijn bisdom. Na de oprichting van het bisdom Gent lijken vooral de kanunniken van het Sint-Baafskapittel een plaats te hebben gehad in de bisschoppelijke hofhouding, die voor grote uitdagingen stond tijdens en na de woelige tijden van de tweede helft van de 16de eeuw.

Een laatste en bijzonder interessante categorie binnen dit luik was deze van de musici. Ook bij hen was sprake van een grote interferentie van invloedssferen. Veel van de hier besproken figuren onvingen een beneficië (voornamelijk in Sint-Veerle) als

beloning voor bewezen diensten. Zij hadden echter geen ‘dragende’ functie in het muziekleven van de onderzochte Gentse kerken. Dit was in tegenstelling tot de situatie in Brugge, waar veel clerici een succesvolle carrière als zanger of componist begonnen nadat hun muzikale loopbaan in een Brugse kerk werd gelanceerd. Bijkomende informatie over de laatmiddeleeuwse koralen van Sint-Veerle ware echter nuttig om dit verschil als bron van talent duidelijker te staven. Zeker aan het eind van de 16de eeuw leek de kwaliteit van het muziekleven in de collegiale eerder pover en diende het kapittel zich voornamelijk te behelpen met zangertjes die zich ‘binnen handbereik’ bevonden.

Een derde onderdeel van de bespreking spitste zich toe op enkele meer diffuse, maar niettemin weerkerende eigenschappen die bij een deel van de bestudeerde geestelijken werden vastgesteld. Zo konden in eerste instantie heel wat notarissen worden onderscheiden, die weliswaar vooral occasioneel notariële opdrachten uitvoerden. Deze figuren beschikten over een zeker opleidingsniveau, zij het dan wellicht vooral in functie van hogere ambities dan louter het vervullen van een ambt als notaris. Bij deze groep was praktijkervaring belangrijk voor het uitbouwen van een succesrijke carrière. Daarnaast was er sprake van een grote diversiteit, zowel hoge als lagere, aanwezige en absente geestelijken verrichtten notariële handelingen. Ondanks de toenemende laïcisering van het schriftpersoneel binnen tal van administraties lijkt de initiële link tussen de begrippen ‘clericus’ en ‘klerk’ niet volledig te zijn verdwenen. Het beoefenen van notariële activiteiten hield met andere woorden stand als een generieke eigenschap bij een deel van de geestelijkheid.

Bij de bespreking van twee andere karakteristieken die we onderscheidden, beschikten we over weinig uitgebreide of vaststaande gegevens. Onder de (in aantal beperkte) professoren troffen we vooral figuren aan die hun beneficie verwierven nadat ze reeds aan een universiteit carrière hadden gemaakt, voornamelijk te Leuven en Parijs. Tot de figuren die we eerder in ‘culturele’ middens situeerden, behoorden eerder gematigde humanisten, waarvan één bovendien een link had met het soevereine hof. Verder troffen we twee auteurs van pro-katholieke werken aan, die weliswaar eerder omwille van hun motieven in deze categorie relevant waren dan als resultaat van hun literaire kwaliteiten. Opmerkelijk was wel dat één van de pastoors van Sint-Niklaas mogelijk als auteur van een almanak kan worden geïdentificeerd, wat een eerder uitzonderlijk gegeven is.

Ten slotte herkenden we ook een aantal clerici als kanunniken van het Sint-Baafskapittel. Bij deze geestelijken kon een sterke link worden gedetecteerd met de universiteit van Leuven, waar meerdere van hen hadden gestudeerd. Velen onder hen hadden de priesterwijding ontvangen. Tot deze groep behoorde ook een aantal pastoors van Gentse parochiekerken, een gegeven dat misschien kan worden gelinkt aan het religieuze tumult van de tweede helft van de 16de eeuw en het priestertekort en de nood

aan bekwame zielzorgers dat hieruit volgde. Opnieuw zou het interessant zijn dit vanuit vergelijkend perspectief te toetsen aan gegevens voor de andere stadsparochies. Bij de kanunniken die zowel tot de Gentse collegiale als kathedrale kerk behoorden, ging de voorkeur overduidelijk uit naar het tweede kapittel. De *trigger* van de traditionele elitevorming rond een bisschoppelijk kapittel was hier uiteraard niet vreemd aan. Bijkomend onderzoek naar het Sint-Baafskapittel in de 16de eeuw zou zonder meer interessant zijn, alleen al voor de gegevens die het zou kunnen opleveren in verband met de ambigue relatie tussen de beide Gentse kapittels.

Bij het compileren van de bevindingen kunnen we de eerder aangehaalde stelling van Hélène Millet in herinnering brengen. Zoals zij al opmerkte, bleken de globale vaststellingen in verband met de onderzochte Gentse geestelijkheid slechts op geringe punten af te wijken van de resultaten die reeds uit eerder onderzoek naar nabijgelegen regio's aan het licht kwamen. Essentieel bleek inderdaad het gegeven dat de benoemingen niet louter als doel maar evenzeer als middel werden beschouwd. Ook voor veel van 'onze' geestelijken was het realiseren van politiek en economisch voordeel bij het verwerven van een beneficie immers van groter belang dan louter godsdienstige motieven. Een goede opleiding gaf daarenboven een extra duw in de rug. Daarnaast bleken administratieve of muzikale talenten van grote waarde voor de (wereldlijke en geestelijke) netwerken waarin de clerici zich bewogen en de mogelijkheden die deze hen boden bij het beklimmen van de carrièreladder. De verwevenheid van deze netwerken en het voortdurende balanceren van de geestelijken op de grens van verschillende werelden, konden eveneens voor de besproken Gentse voorbeelden worden onderschreven. Evenmin bleken 'onze' clerici immuun voor wereldse verlokkingen, zoals elders het geval was. Ook voor wat de bronnensituatie betreft, waren parallellen merkbaar met gelijkaardig onderzoek. Zo bleek de 16de eeuw voor de Gentse geestelijkheid evengoed een lastige periode voor het verzamelen van min of meer continue gegevens.

Ter afsluiting van dit lange hoofdstuk kunnen we de volgende karakteristieken destilleren voor de twee instellingen. In het Sint-Veerlekapittel bleken vooral de kanunniksprebenden vaak te zijn ingezet als beloningsmateriaal, voornamelijk in de latere fase van de loopbaan van de beneficiant in kwestie. Daarenboven was het in veel gevallen niet het unieke beneficie van de begunstigde. Bij sommigen kregen we de indruk dat Sint-Veerle (vooral in de 16de eeuw) een spreekwoordelijke 'wachtkamerfunctie' had, waarbij een beneficie werd toegekend in afwachting van een ander, bijvoorbeeld in het Sint-Baafskapittel. Daarentegen leek het in de 15de eeuw vaker te gaan om één beneficie in een optelsom van vele. Zeldzamer zijn de voorbeelden waar het beneficie in de Gentse collegiale als een vertrekpunt diende, hoewel ze niet onbestaande zijn. Uit de bespreking van het beneficiebezit onder 3.1.3.3 onthielden we echter ook een groot deel van de kanunniken zijn beneficie vrij lang behield en er dus

zeker ook sprake was van stabiliteit. Ter illustratie: in de tweede helft van de jaren 1580 - na de val van de Calvinistische Republiek - zien we bijvoorbeeld dat een aantal kanunniken elkaars diensten overnam, wellicht omdat sommigen nog niet waren teruggekeerd na hun vlucht voor de onlusten. Dit verklaart misschien mee de scherpe kritiek die er in dezelfde periode was ten aanzien van de kapelannen, die in de ogen van de kanunniken hun taken verwaarloosden en als gevolg hiervan een nieuw reglement kregen opgelegd²¹⁷¹.

Onder de kapelannen heerste wellicht een grotere diversiteit, in sommige gevallen slaagden koorknapen er in om een kapelaanschap te verwerven, maar de gekende voorbeelden zijn schaars en beperkt tot het einde van de 16de eeuw.

Voor de Sint-Niklaaskerk is het moeilijker om uitspraken te doen, aangezien de bronnen uit het kerkarchief weinig uitgebreide informatie prijsgaven. Niettemin kon worden vastgesteld dat beneficiés in de parochiekerk zeer snel wisselden en vaak als ‘schakelbeneficiés’ fungeerden in ruiloperaties. Opmerkelijk was ook de schijnbare ongelijkheid van bepaalde ruiloperaties, hoewel dit eerder een algemeen toepasbare opmerking is. Bovendien bleek enigszins verrassend dat er geen uitgesproken continuïteit was in de carrières van de pastoors. Ambtsperiodes duurder hier (voornamelijk in de laatmiddeleeuwse periode) evenmin noodzakelijk lang, ook al zou men kunnen vermoeden dat een functie als pastoor in een grootstad op zich een vrij aantrekkelijke positie was voor een geestelijke. De schijnbaar oninteressante *deals* die bepaalde permutaties op het eerste zicht inhielden, zouden verder kunnen worden uitgediept. Het feit dat een aantal hiaten in onze kennis over de precieze procedure van het presenteren en collateren voor en door de abt van de Sint-Pietersabdij niet kon worden gevuld, bemoeilijkt het achterhalen van de motieven achter bepaalde keuzes. Het ware vanuit dit perspectief bijzonder interessant om ook de geestelijkheid van de andere Gentse parochies onder de loep te nemen, in vergelijkend perspectief en voor kortere, afzonderlijke periodes, waardoor het personenonderzoek meer diepgravend en op basis van uitgebreider bronnenmateriaal zou kunnen worden gevoerd. Op deze wijze zouden voor bepaalde deelaspecten wellicht fijnmaziger conclusies worden bereikt. Opmerkelijk is in ieder geval dat – zoals bijvoorbeeld ook de resultaten van het onderzoek naar de laatmiddeleeuwse Brugse geestelijkheid is af te leiden – het bijzonder moeilijk blijkt om echt vat te krijgen op de parochiale clerus, de pastoors en kapelannen, die niet tot de kerkelijke elite der kanunniken behoorden.

Tot slot lijkt – bij het overlopen van de geschetste profielen – in de 15de eeuw ook in Gent de Bourgondische wens tot uitbouw van een nationale kerk voelbaar te zijn

²¹⁷¹ A. Somers, “Making a Virtue”, te verschijnen en *Idem*, “Ad utilitatem”, te verschijnen.

geweest. Het Sint-Veerlekapittel vormde hiervoor het instrument bij uitstek, de Sint-Niklaaskerk (logischerwijze) in mindere en meer indirecte mate. Het merendeel van de besproken beneficianten was op één of andere wijze bekwaam of verdienstelijk, zij het niet noodzakelijk op het religieuze terrein. Onder de laat-16de- en vroeg 17de-eeuwse ‘Gentse’ geestelijken leek op religieus vlak een relatieve gematigdheid te hebben geprimeerd, die niet als louter negatief dient te worden gepercipieerd. Bij een aantal geestelijken kiemde immers het zaad van de Tridentijnse ideeën en het streven naar katholiek herstel, wat zich op verschillende – nu eens subtiele en dan weer meer uitgesproken – wijzen manifesteerde.

Hoofdstuk 4 De kerk in stad en wereld / Stad en wereld in de kerk

4.1 De parochie als wereldlijke structuur en seculier kader in de stad²¹⁷²

“We can all think of alternative past foci of community other than the parish – some larger and some smaller than the parish, as for example a street or district in a town setting, or even perhaps a small town itself. Yet in general terms I can think of no such community focus that had anything approaching the administrative, legal social and cultural importance of the parish – or its frequent northern equivalent, the township”²¹⁷³

In het besluit van zijn boek ‘Parish and Belonging’ vat Keith Snell het belang van de parochie als structurerend element in de samenleving treffend samen. Zijn onderzoek handelde dan wel over eerder landelijke regio’s van de 18de tot de 20ste eeuw, toch is zijn stelling ook transposeerbaar naar de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne stedelijke context. Hoewel het karakter van de parochie als instelling in essentie van religieuze aard was, vormde het meer dan louter de context waarbinnen het devotionele leven van de stedelingen zich afspeelde. Sinds de Karolingische periode werden parochies in eerste instantie aangeduid als bidplaatsen, pas later ook als territoriale afbakeningen. De toenemende verstedelijking en bevolkingsgroei vanaf de 11de eeuw brachten een

²¹⁷² Een eerdere versie van onderdeel 4.1 werd in samenwerking met prof. dr. M. Boone gepresenteerd tijdens sessie M14 “A Comparative History of Urban Neighbourhoods in the Western City (12th-16th century)” op het 12de internationale congres van de European Association for Urban History, met als thema “Cities in Europe, Cities in the World”, te Lissabon (3-6 september 2014).

²¹⁷³ K. D. M. Snell, *Parish and Belonging. Community, Identity and Welfare in England and Wales, 1700-1950*, Cambridge, 2006, p. 499.

toename van het aantal parochies met zich mee. Opmerkelijk is dat de grenzen van deze nieuwe entiteiten weliswaar algemeen waren geaccepteerd en in stand werden gehouden, maar slechts zelden formeel werden opgetekend²¹⁷⁴. Toch waren deze informele grenzen reële grenzen, die niet louter een religieuze gemeenschap rond een kerk afbakenden, maar ook de basis vormden voor de organisatie van niet-religieuze aspecten van het dagelijks leven. Gent behoorde tot de omvangrijkste van de laatmiddeleeuwse Europese steden, wat het ontstaan gaf aan een groeiende behoefte aan herkenbare en beheersbare eenheden op een lager niveau. Deze noodzaak liet zich zowel op het politieke, economische, juridische, militaire als administratieve plan voelen. In wat volgt, geven we een overzicht van de voornaamste initiatieven, die alle op één of andere wijze kleine maar essentiële radertjes vormden in het mechanisme van het stedelijk bestuur.

4.1.1 Link met de ‘gebuurten’

Het kader dat de parochie als geografische omschrijving voor zowel devotionele als seculiere activiteiten bood, werd mee ingevuld door de gebuurten²¹⁷⁵. Deze spontaan gegroeide rechtskringen kwamen traditioneel rond plattelandskerken voor, maar ook in de stad troffen ze een gunstige voedingsbodem. De oorsprong hiervan kan wellicht worden gevonden in de landelijke gebieden die door de groeiende stadsontwikkeling bij de geürbaniseerde kern werden aangehecht²¹⁷⁶. Grote middeleeuwse steden als Gent (met circa 64 000 inwoners omstreeks 1350) vertoonden daarenboven onmiskenbaar de behoefte aan lokaal overleg, dat de kloof naar het centrale stadsbestuur kon dichten. De rol die deze buurschappen speelden, diende louter en alleen het lokale belang, buiten de bestaande politieke en sociaal-economische mechanismen om. De notie ‘buurt’ wordt geassocieerd met begrippen als ‘samenleven’ en ‘toeëigening’²¹⁷⁷. Het ‘agency’-concept is bij de gebuurten dan ook zeer sterk aanwezig, met name het vermogen om zelfstandig te handelen en eigen beslissingen te nemen. De oudste vermelding van een Gents gebuurte dateert uit 1354²¹⁷⁸. Sinds de late middeleeuwen telde de stad er een

²¹⁷⁴ M. Carnier, “De parochiegrens. Een resistente grens met veel invloed”, *Tijd-Schrift*, IV, 2014, 1, p. 7-10.

²¹⁷⁵ Voor een overzicht van de Gentse gebuurten die eind 18de eeuw per parochie bestonden met aanduidingen op kaart, zie K. Vervaeke, *De gebuurten te Gent*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1982, p. 189-197.

²¹⁷⁶ K. Vervaeke, *De gebuurten*, p. 4-5.

²¹⁷⁷ C. Deligne, C. Billen, « Voisinages, coexistences, appropriations: introduction », in C. Deligne, C. Billen, *Voisinages*, p. 13.

²¹⁷⁸ De Gentse gebuurten tijdens het ancien régime werden uitgebreid besproken door Johan Decavele, de auteur van het tot nu toe enige diachronische onderzoek terzake. J. Decavele, “De gebuurten tot omstreeks 1800”, in J. Decavele (ed.), *Gebuurteleven en dekenijen te Gent, 14de-20ste eeuw*, Gent, 1992, p. 19.

tweehondertal²¹⁷⁹. De gebruiken van de afzonderlijke gebuurten – vaak niet groter dan één of enkele straten – werden in toenemende mate in reglementen gecodificeerd. Tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw werden deze voorschriften door de stedelijke overheid overgenomen, waardoor de gebuurten ook juridisch werden verankerd en hun reilen en zeilen meer en meer werd geformaliseerd. Toch traden de buurschappen al sinds het einde van de 15de eeuw als rechtspersonen op, bijvoorbeeld in geschillen²¹⁸⁰. De oudst bewaarde formele rekening van een gebuurte dateert van 1473 en is er één van de Ketelpoort²¹⁸¹. Zeker sinds het einde van de 15de eeuw werden de gebuurten voorgezeten en vertegenwoordigd door een deken en twee proviseerders²¹⁸². In de loop van de 16de eeuw werd hier nog een baljuw aan toegevoegd²¹⁸³. De grootste gemene deler in het optreden van de gebuurten in de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode betrof het handhaven van de orde en veiligheid, het beschermen of vrijwaren van gemeenschappelijke voorzieningen door het uitvoeren van nutswerken en het bevorderen van de gemeenschapzin via het organiseren van spelen en optochten en het aanmoedigen van devoties. Dit waren allemaal zaken die we vandaag als elementen ‘van algemeen nut’ zouden omschrijven²¹⁸⁴. De gebuurten werden daarenboven – zeker in financieel precaire tijden – in toenemende mate door de stad ‘aangemoedigd’ om taken op zich te nemen. Tegelijk vormden ze een belangrijk instrument voor sociale controle en een doorgeefluik voor klachten en wensen aan het stadsbestuur²¹⁸⁵. We mogen hierbij

²¹⁷⁹ A.-L. Van Bruaene, “Een religieuze republiek”, p. 136.

²¹⁸⁰ J. Decavele, “De gebuurten”, p. 20-21, 38-40. Over de ‘signaalfunctie’ van burenen in de middeleeuwen, zie M. Carlier, “Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en magen en burenen in een middeleeuwse stad”, in M. Carlier, A. Greve, P. Stabel; W. Prevenier (eds.), *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22-23 augustus 1996)*, Leuven-Apeldoorn, 1997, p. 81. (Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, 7).

²¹⁸¹ SAG, Oud archief, serie 128/1.

²¹⁸² De naamgeving van de functies vertoont opvallende gelijkenissen met deze van bijvoorbeeld de ambachten. Zie onder meer M. Boone, « Les anciennes démocraties des Pays-Bas? Les corporations flamandes au bas Moyen Age (XIVe-XVIe siècles): intérêts économiques, enjeux politiques et identités urbaines », *Tra economia e politica: le corporazioni nell'Europa medievale, Ventesimo convegno internazionale di Studi (Pistoia, 13-16 maggio 2005)*, Pistoia, 2007, p. 187-228 en P. Stabel, “Guilds in Late Medieval Flanders: Myths and Realities of Guild Life in an Export-Oriented Environment”, *Journal of Medieval History*, XXX, 2004, p. 187-212.

²¹⁸³ J. Decavele, “De gebuurten”, p. 20-21. Voor een overzicht van de functie-inhoud van deze figuren, zie *ibidem*, p. 32-33.

²¹⁸⁴ Eind 17de eeuw ging het stadsbestuur de gebuurten ook actief inzetten voor het uitvoeren of financieren van taken, zoals openbare werken, registratie van vreemdelingen, openbare wacht, het inkwartieren van soldaten en zo meer. M. Jacobs, “Sociaal kapitaal van burenen. Rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (zeventiende-achttiende eeuw)”, *Volkskundig Bulletin*, XXII, 1996, p. 169-170; H. Deceulaer, “Implicaties van de straat: rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (17de en 18de eeuw)”, *HMGOG NR*, L, 1996, p. 123 e.v.; H. Deceulaer, “Stadsbestuur en buurtbewoners in Gent. Interactie, participatie en publieke opinie, 1658-1668”, *BMGN*, CX, 1995, p. 21.

²¹⁸⁵ A.-L. Van Bruaene, “Een religieuze republiek”, p. 136.

niet uit het oog verliezen dat de onderlinge solidariteit in de gebuurten mee bepaald werd door de parochies waarin ze gelegen waren. Het gemeenschapsgevoel dat in en door de wijkorganisaties werd aangewakkerd, was in essentie terug te brengen tot een geografische criterium. Niettemin bleef het in sterke mate op godsdienstige leest geschoeid door de talloze verplichtingen die het gebuurteleven met zich meebracht die zich binnen en rond de parochiekerk afspeelden²¹⁸⁶. Voorbeelden daarvan zijn het bijwonen van begrafenissen, dopen en huwelijken, naast het vieren van vaste missen ter ere van het gebuurte. Uit het reglement voor het gebuurte van Sint-Veerle uit 1624 valt af te leiden dat het zich uitstreckte binnen de grenzen van de vroegere (geografische) parochie²¹⁸⁷. De Sint-Niklaasparochie telde in de 18de eeuw niet minder dan 23 gebuurten, namelijk de Bennesteeg en Krommesteeg (gedeeltelijk), “Cathalognestraat”, Donkersteeg, Geldmunt, Hooiaard, Koornlei, Grote Koornmarkt, Kleine Koornmarkt, “Kudderedutstraat” (= Korte Ridderstraat), Meere, Lange Munte, Korte Munte, “Pharaeldeplaats” (= Sint-Veerleplein), Predikherenlei, “Putte” (= Gouden Leeuwplaats), Heilig Sacramentstraatje, Klein Turkeijen, Veldstraat “bij de Rijkeletten” (= Recolletten), Veldstraat “Spinroke”, Veldstraat “Dry Coppen”, Veldstraat “bij het Conincxken”, Oude Vismarkt en Volderstraat²¹⁸⁸. Het gebuurte van de Sint-Veerleplaats werd wellicht begin 17de eeuw samen met de territoriale parochie ingelijfd bij de Sint-Niklaasparochie.

²¹⁸⁶ J. Decavele, p. “De gebuurten”, p. 16. Een religieuze connotatie kan ook worden gedetecteerd in het ‘project’ van het gebuurte van de Oudburg in de 17de eeuw, om een eigen kapel op te richten en te onderhouden. M. Jacobs, “Sociaal kapitaal”, p. 157 e.v. Voor een vergelijking met enkele Italiaanse steden, zie C.F. Black, “Confraternities and the Parish in the Context of Italian Catholic Reform”, in J. Donnelly, M. W. Maher, *Confraternities and Catholic Reform in Italy, France and Spain*, Missouri, 1999, p. 2-5 (Sixteenth Century Essays and Studies, 44).

²¹⁸⁷ “... de generale ghebueren van St. Pharahilden plaetse, beginnende van thuyt daer tegenwoordigh in woont Mr. Gillis Pype streckende naer de Hooftbrugge, ende soo wederkeerende dander inde vande selfde strate van tcleen huysen van Mr. Louwys Pierssens staende op den voet vande voornomde brugge naer St. Pharahilden kercke achter de selfde kercke ende alsoo keerende naer de Crane tot ende met het huys van Pieter Soetins daude”. C. Van der Meeren, *Ordonnantie voor de buurt van het Sint-Veerleplein te Gent*, Gent, 1624.

²¹⁸⁸ Een compilatie van de gekende 18de-eeuwse lijsten van Gentse gebuurten is te vinden bij K. Vervaeke, *De gebuurten*, p. 132-185.

Figuur 18 Ordonnantie voor de buurt van het Sint-Veerleplein door Cornelis vander Meeren (1624)
Gent, Universiteitsbibliotheek, catalogusnummer BIB.G.006176

4.1.2 Rol in politieke context

De Gentse parochies vertolkten ook op het politieke plan een organisatorische rol. Sinds het zogenoemde 'Charter van Senlis', uitgevaardigd door de Franse koning Filips de Schone in 1301, kreeg de stedelijke machtsuitoefening haar beslag in een systeem van twee schepenbanken met dertien leden, de schepenen van de Keure en de schepenen van Gedele²¹⁸⁹. De leden van beide banken werden jaarlijks op 15 augustus aangeduid volgens een getrapt kiessysteem, waarbij acht kiesheren (vier vorstelijke 'herenkiezers' en vier aangeduid door de uittredende magistraat of 'stedekiezers') hun keuze bekendmaakten²¹⁹⁰. De 'Keure' was verantwoordelijk voor de algemene politieke en

²¹⁸⁹ Het betreft hier een korte periode waarin de Franse kroon rechtstreeks over Vlaanderen regeerde, vanaf de gevangenneming van graaf Gwijde van Dampierre (†1305) en diens zoon Robrecht van Bethune (†1322) in 1300. J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004, p. 23-25 (Standen en Landen, 24) en D. Nicholas, *Medieval Flanders*, New York, 1992, p. 191; M. Boone, "Het 'charter van Senlis' (november 1301) voor de stad Gent. Een stedelijke constitutie in het spanningsveld tussen vorst en stad (met tekstuitgave)", *HMGOG NR*, LVII, 2003 1-46.

²¹⁹⁰ M. Boone, "Openbare diensten", p. 72-73; J. Dumolyn, P. Stabel, "Aan de zijlijnen van een conflict? Gent en het Gentse in 1302", in P. Trio, D. Heirbaut, D. van den Auweele (eds.), *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, p. 57; J. Van

financiële besluitvorming, de verordening van *voorgeboden* (ordonnanties en reglementen) en het algemeen beheer van de stad, terwijl ‘Gedele’ voornamelijk als vrederechter optrad in kleinere conflicten en de oppervoogdij over de wezen waarnam. Daarmee beschikte het voltallige schepencollege over zowel wetgevende, bestuurlijke als rechterlijke macht²¹⁹¹. Omstreeks 1369 werd de machtsverdeling binnen beide banken geformaliseerd. Elk van de zogeheten ‘Drie Leden’ van de stadsbevolking kreeg een vast aantal schepenfuncties toegewezen. Concreet ging het om zes poorters of patriciërs (lid 1), en telkens tien leden van de weverij of het draperieambacht (lid 2) en de kleine neringen (lid 3). Het overkoepelend overlegorgaan van deze Drie Leden, de Collatie of Grote Raad, bestond uit een tiental poorters, de overdeken en onderdekens van de weverij en de kleine neringen, naast de gezworenen van de weverij²¹⁹². Wellicht bestond de voornaamste taak van deze raad uit het formuleren van juridische adviezen en het uitvoeren van financiële controles²¹⁹³. Zeker sinds 1314 organiseerde de weverij zich in 23 wijken, verdeeld over het stedelijk territorium. De overdeken en gezworenen (samen het bestuurscollege) van het ambacht werden via een getrapt systeem verkozen, waarbij de parochies Sint-Jan, Sint-Michiël, Sint-Jacob, Sint-Niklaas en Onze-Lieve-Vrouw als ‘kiesdistricten’ fungeerden²¹⁹⁴. Het politieke gewicht van Gent als grootste Vlaamse stad in de volksvertegenwoordiging binnen het graafschap zorgde ervoor dat het schepenambt voor velen een springplank vormde naar ambten of activiteiten op een hoger niveau. Lokale schepenen konden zo opklimmen van parochiale vertegenwoordigers tot rechtstreekse gesprekspartners van de graaf en zijn administratie²¹⁹⁵. Met de *Concessio Carolina* van 1540 – die na de opstand tegen de keizer een aanzienlijke beknotting van de Gentse stedelijke privileges vastlegde – wijzigde het uitzicht van deze raad. Ze werd niet langer samengesteld op basis van de Drie Leden, maar kreeg een topografische invulling met de zeven stadsparochies als uitgangspunt. Per parochie werden zes collatieheren aangeduid door de hoogbaljuw (de vorstelijke vertegenwoordiger in de stad) en de schepenen. Hun aantal werd aangevuld met de uittredende schepenen van de laatste twee jaren²¹⁹⁶.

Leeuwen, “Het decor van een machtswissel. Ruimtegebruik bij de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw”, *HMGOG NR*, LVII, 2003, p. 49-50.

²¹⁹¹ In de meeste Vlaamse steden werd het toezicht over de wezen waargenomen door een afzonderlijke weeskamer, maar in Gent bleef dit terrein voorbehouden aan de schepenen. M. Boone, “Openbare diensten”, p. 74, 81.

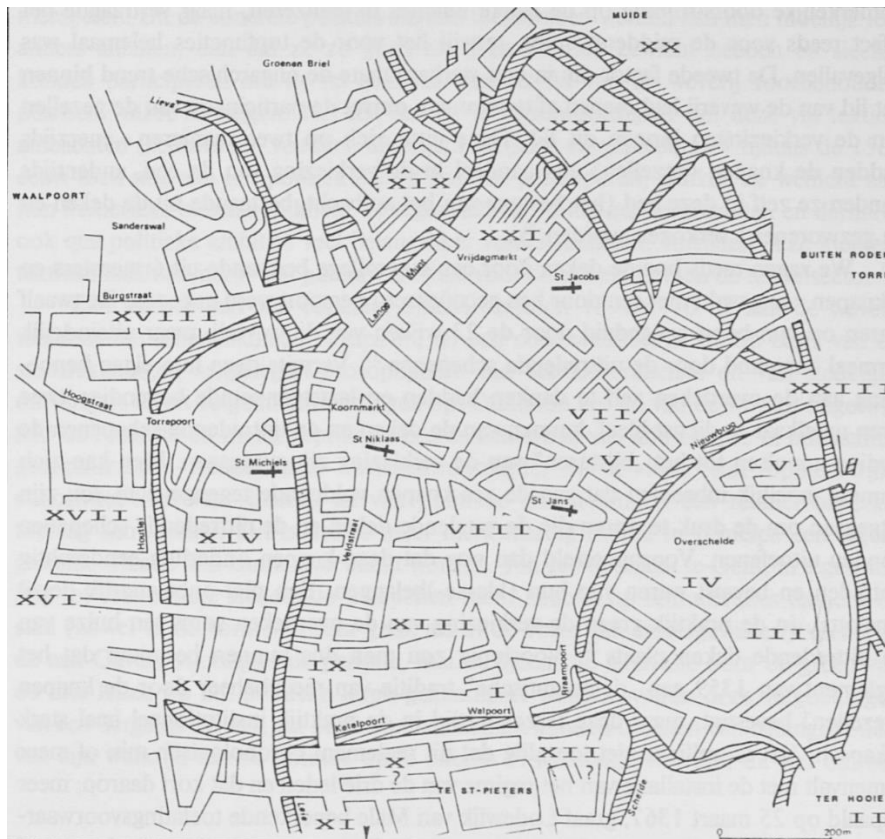
²¹⁹² J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 90.

²¹⁹³ Rechtstreekse bronnen die verwijzen naar de taken en bevoegdheden van de Collatie ontbreken immers, waardoor deze veronderstelling op indirecte aanduidingen is gebaseerd. J. Haemers, *De Gentse opstand*, p. 33.

²¹⁹⁴ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 65.

²¹⁹⁵ Zie W. P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*.

²¹⁹⁶ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 549-550.

Figuur 19 Kaart van de Gentse wijkindeling
M. Boone, 1991

4.1.3 Rol in militaire en fiscale context

De wijken vormden niet louter de rekruteringsbasis voor nieuwe (politieke) vertegenwoordigers van de ambachten, maar bepaalden daarnaast ook een verdeelsleutel voor de militaire conscriptie. “Weerbare mannen” werden niet enkel op basis van hun beroep opgeroepen voor dienst in het gemeenteleger, maar ook naargelang hun woonplaats. Naast meer professionele krachten afkomstig uit de stedelijke schuttersgilden (kruis- en handbooggilden) bestond het gemeenteleger voornamelijk uit voor de dienst geschikte mannen die onder de bevolking werden gerekruteerd. Wanneer de stad troepen wilde mobiliseren, werd eerst en vooral bepaald hoeveel dienstplichtigen elk van de drie leden diende te leveren. De wijze van rekruteren werd aan ieder individueel lid overgelaten. Logischerwijze kende het systeem gebaseerd op de wijkindelingen voornamelijk bij de draperie (die het invoerde)

navolging. Elke wijk beschikte bovendien over een ‘wijkhuis’, waar de troepen verzamelden en het militaire materiaal werd bewaard²¹⁹⁷.

Het lid van de poortერი daarentegen, hield tijdens en na de 14de eeuw het systeem van de “koninkstavelrij” in stand als basis voor de rekrutering. Stavelrijen waren oude fiscaal-administratieve indelingen die territoriaal waren gebaseerd. Ook dit systeem vertoonde een duidelijke link met het Gentse parochiale netwerk: elk van de hiervoor aangehaalde parochies was immers opgedeeld in een aantal ‘opperkoninkstavelrijen’, die op hun beurt uit tien koninkstavelrijen bestonden, onder leiding van een koninkstavel of hoofdman van een afdeling gewapende mannen²¹⁹⁸. Een bijkomend voordeel van een circonscriptionssysteem gebaseerd op een topografisch criterium was dat er reeds op voorhand sprake was van een zeker gemeenschapsgevoel onder de gerekruteerde mannen, wat de eenheid binnen het gemeenteleger versterkte²¹⁹⁹. De rol van de stedelijke militie werd niettemin vanaf eind 15de eeuw ingeperkt ten voordele van een professioneler georganiseerd beroepsleger²²⁰⁰. Behalve mobilisatie in oorlogstijd stonden de koninkstavelrijen ook in voor de verdediging van en ordehandhaving binnen delen van de stad en aan de stadspoorten. In geval van brand werden ze eveneens opgetrommeld om het vuur te blussen²²⁰¹. De koninkstavelrijen vormden daarnaast het uitgangspunt voor een fiscale aanslag, de zogenoemde “*tallia*”, een directe belasting. De oorsprong ervan moet worden gezocht in het feit dat van elke burger een contributie werd verwacht voor het behoud en de verdediging van de stedelijke gemeenschap. Ook degenen die niet ‘fysiek’ konden bijdragen zoals ouderen, vrouwen en kinderen, werden op alternatieve wijze aangesproken via het heffen van een taks. Deze werd vanaf de 14de eeuw meer en meer verlaten ten voordele van indirecte belastingen, de ‘*assizen*’, die op consumptiegoederen werden geheven. Opvallend is dat men in tijden van crisis bij voorkeur teruggreep naar het stavelrijssysteem, dat vanuit fiscaal oogpunt een meer stabiele basis bood²²⁰². Uit de stadsrekeningen blijkt dat de belastingen die op basis van de opperkoninkstavelrijen werden geïnd, boekhoudkundig werden verwerkt per

²¹⁹⁷ J. Haemers, B. Verbist, “Het Gentse gemeenteleger in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Een politieke, financiële en militaire analyse van de stadsmilitie”, *HMGOG NR*, LXII, 2008, p. 304-305.

²¹⁹⁸ De term is afgeleid van het Latijnse *comes stabuli* en is in feite een volkstalige verbastering van het Middelfranse *connestable*. E. Verwijs, J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, lemma ‘conincstavel’.

²¹⁹⁹ J. Haemers, B. Verbist, “Het Gentse gemeenteleger”, p. 307.

²²⁰⁰ J. Decavele, “De gebuurten”, p. 14.

²²⁰¹ M. Boone, “Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late Middeleeuwen (14de-15de eeuw)”, in *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime)*, Brussel, 1984, p. 94.

²²⁰² Dit was vaak het geval na crisisperiodes, zoals ten tijde van de Gentse nederlaag tegen Filips de Goede in Oudenaarde in 1452, en na de periode van Gentse opstand tussen de jaren 1477 (de dood van Karel de Stoute) die eindigde in een nederlaag tegen Maximiliaan van Oostenrijk in 1492 (en die werd besloten met de vrede van Cadzand). J. Haemers, B. Verbist, “Het Gentse gemeenteleger”, p. 307.

parochie²²⁰³. Daarbij was een fiscale opdracht geënt op een militaire structuur, waaraan het parochiale territorium ten grondslag lag²²⁰⁴.

Een volgend element dat we hier aanhalen houdt eveneens verband met de parochie als ‘eenheid’ in een militair kader, maar is van iets latere datum dan de koninkstavelrijen. In de aanloop naar de eerste Beeldenstorm van augustus 1566 anticipeerde het stadsbestuur (weliswaar tevergeefs) op een escalatie van het toegenomen antikatholieke klimaat in de stad door het instellen van een verplichte burgerwacht. Eens te meer diende de parochie als eenheid voor het oproepen van dienstplichtigen. Concreet werden de zeven parochies ingedeeld in zeventien kwartieren, met aan het hoofd telkens twee superintendents die afkomstig waren uit de adel en de burgerij. Zij oefenden het gezag uit over in totaal 190 ‘vingteniers’, die op hun beurt de leiding hadden over eenheden van 19 personen. De Sint-Niklaasparochie telde twee kwartieren, de Sint-Veerle-, Sint-Michiels- en Sint-Maartensparochie samen vijf. Ten tijde van de Calvinistische Republiek werd de burgerwacht een permanent instrument en gold een algemene dienstplicht, die tot 1752 stand hield²²⁰⁵. Vanaf 1572 waren er achttien kwartieren of wijken, onder leiding van een kapitein. In deze wijkindeling was volgens Decavele de Sint-Veerleparochie niet meegerekend²²⁰⁶. Dienstweigeraars dienden een financiële compensatie te betalen die per wijk werd geïnd. De efficiëntie van dit systeem leidde ertoe dat deze wijkindeling voortaan ook de basis vormde voor andere fiscale activiteiten, maar ook voor tal van tellingen en registraties, zoals graantellingen, bevolkingstellingen en vreemdelingenregistratie²²⁰⁷.

4.1.4 Rol in juridische context

Ook voor de rechtspraak vormde de parochie in de 15de eeuw een uitgangspunt. In Gent bestonden zes zogenoemde “costeryen”, een term die het rechtsgebied aanduidde van de “smalle wetten” en hun “vindere”. Deze vindere waren te vergelijken met vrederechters,

²²⁰³ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobiëlenmarkt*, p. 98; L. Charles, “De Gentse registers van het huisgeld als kadastrale bron: mogelijkheden en beperkingen (17de-18de eeuw)”, *HMGOG NR*, XLVI, 1992, p. 157.

²²⁰⁴ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobiëlenmarkt*, p. 101. Het hanteren van de parochie als uitgangspunt voor het heffen van taksen was geen uniek Vlaams fenomeen. Ook in Engeland, bijvoorbeeld, kwamen gelijkaardige systemen voor. B. Kümin, *The Shaping*, Aldershot, 1996, p. 58.

²²⁰⁵ J. Decavele, “De gebuurten”, p. 14-15; A. Despretz, “Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, *HMGOG NR*, XX, 1966, p. 14-18.

²²⁰⁶ Uit de *acta capituli* weten we echter dat ook dienaren van het kapittel die als ‘wereldlijke’ personen werden beschouwd, werden opgeroepen voor de burgerwacht of contributies moesten betalen. Cf. ‘Excursie: zangmeesters en koralen’, bespreking Egidius Bonjours.

²²⁰⁷ J. Decavele, “De gebuurten”, p. 16.

die verbonden waren aan ‘smalle wetten’ of rechtbanken die op parochiale basis georganiseerd werden²²⁰⁸. Ze hielden zich voornamelijk bezig met het bemiddelen in twisten tussen Gentse poorters, waarbij ze bevoegd waren in zaken betreffende schuldvorderingen tot 240 gr. vl.²²⁰⁹. De vinders werden geacht goed op de hoogte te zijn van het reilen en zeilen in hun buurt en werden daarom ook voor andere zaken op het lokale niveau ingeschakeld. Een goed voorbeeld daarvan is de inning van het *issuerecht*, een taks die de stad mocht heffen op het vermogen dat haar ‘verliet’ door huwelijk, erfenis of migratie²²¹⁰. Concreet ging het om de “*upper- en ondercosterye*” van Sint-Jan en Sint-Michiel, en de “*costeryen*” van Sint-Niklaas en Sint-Jacob²²¹¹. De oorsprong van deze kosterijen gaat terug tot de 13de eeuw²²¹². Tijdens de 15de eeuw waren aan elke kosterij vier vinders verbonden, tijdens de 16de eeuw werd dit aantal opgetrokken tot vijf. De vinders werden jaarlijks aangesteld door de schepenen van de Keure en kwamen tweemaal per week samen²²¹³. De kosterij van Sint-Niklaas strekte zich uit over het gebied

“...beghinnende ’t alver langher Munten lancx de Leye up totten Wittenaeerde buuten Pedercelle poorte, ende alf de Kethelveste”²²¹⁴.

De Sint-Veerleparochie maakte geen deel uit van het systeem van kosterijen, waarvan het *castrum*gebied was uitgesloten²²¹⁵.

²²⁰⁸ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobiëlenmarkt*, p. 117. Opnieuw kunnen we verwijzen naar Kümin, die in de Engelse parochies eveneens de praktijk van “*justice at its humblest level*” vaststelde: B. Kümin, *The Shaping*, p. 58.

²²⁰⁹ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 564.

²²¹⁰ J. Decavele, “De gebuurten”, p. 13; M. Boone, “Openbare diensten”, p. 80-81.

²²¹¹ A. Van Coppenolle, *Het parochiewezen te Gent vanaf 1200 tot heden*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1961, p. 26.

²²¹² M. Boone, *Gent*, 1991, p. 124.

²²¹³ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 565.

²²¹⁴ A. E. Gheldolf, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Tome premier: Coutume de la ville de Gand*, Bruxelles, 1868, p. 683.

²²¹⁵ De opperkosterij van Sint-Michiel beperkte zich immers tot “... van achter Sente Veerelden tot ’t Hender weerelt, achter de Biloke, de Zantpoort veste totter Leye ende de zyde van ’s Princen Hove totter Hooftbrugghe”, terwijl de onderkosterij het gebied omvatte “... van an ’t rabbotkin achter de wal, Voghelensanghe, achter den Augustinen, de Ledertauwers gracht, de Mourlee, de Lieve ende totter Mude poorte met dat daer ancleeft”. A. E. Gheldolf, *Coutumes*, p. 683-684. Het territorium van de “abdijparochies” van Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieters en Heilig Kerst dat binnen de stadswallen viel, werd tot één van de overige kosterijen gerekend. M. Boone, *Gent*, 1991, p. 125.

4.1.5 Identificatie en eenvoud als ordenend principe

De gemeenschapsbevorderende functie van parochies kwam zeer sterk tot uiting in de caritatieve, devotionele en culturele initiatieven die door de parochianen aan de parochiekerken werden gekoppeld, zoals bijvoorbeeld armendissen, broederschappen en rederijerskamers. Dit komt verder meer uitgebreid aan bod²²¹⁶. Daarnaast bood de parochie ook op andere vlakken houvast en vormde ze “een baken van eenvoud en duidelijkheid” te midden van het kluwen aan rechtsgebieden en wereldlijke instellingen dat in de loop der eeuwen was ontstaan²²¹⁷. Het mag dan ook geen wonder heten dat net deze zeer herkenbare, maar initieel kerkelijke indeling als uitgangspunt werd genomen voor de stroomlijning van de politieke, juridische, fiscale en administratieve structuren binnen de stad. Door de verankering met de lokale gemeenschap bood ze immers ‘horizontale’ houvast te midden van de voornamelijk ‘verticaal’ georganiseerde aspecten van het stedelijke leven. In zijn onderzoek naar de Engelse parochie in de 15de-16de eeuw stelde Kümin terecht vast dat de kerk voor de parochianen veel meer betekende dan louter een religieus instituut. De grens tussen de spirituele en profane aspecten van het gemeenschapsleven was niet absoluut, maar speelde zich essentieel rond de kerk als ontmoetingsplaats af²²¹⁸.

“... the parish offered humbler members of society a platform not only for the expression of their religious sentiments, but also for the exercise of an unusual degree of responsibility and political power”²²¹⁹

De aangehaalde voorbeelden tonen daarenboven ook aan dat ‘profane’ indelingen waaraan de parochie ten grondslag lag, zowel *top-down* werden opgelegd als spontaan ontstonden.

Het belang van de basis die de Gentse parochies boden voor seculiere instellingen en activiteiten, is bijgevolg tweeledig. Enerzijds was er de identificatie met de parochie als een sociale entiteit, die bijvoorbeeld voor de organisatie van de circonscription en de dagelijkse werking van de gebuurten van belang was. Het aanmoedigen van de onderlinge solidariteit die in essentie was geënt op het ‘lidmaatschap’ van eenzelfde lokale geloofsgemeenschap bevorderde het welslagen van deze initiatieven. Anderzijds

²²¹⁶ Voor voorbeelden van andere, meer profane doelen waarvoor kerken in Europese steden konden worden aangewend, raadplege men P. Trio, M. Desmet (eds.), *The Use and Abuse of Sacred Places in Late Medieval Towns*, Leuven, 2006 (Mediaevalia Lovaniensia, I, Studia 38).

²²¹⁷ M. Carnier, “De parochiegrens”, p. 10.

²²¹⁸ B. Kümin, *The Shaping*, p. 53. “... by the Tudor age, it was the logical local government unit”. *Ibidem*, p. 257.

²²¹⁹ B. Kümin, “The English Parish in a European Perspective”, in K. L. French, G. Gibbs, B. A. Kümin, *The Parish in English Life*, p. 30.

bood de louter geografische afbakening van het stadsgebied in parochies een veelzijdige toetssteen voor het verder opdelen van de stad in administratieve eenheden. Parochiegrenzen waren immers welbekend en boden bijgevolg ankerpunten voor het organiseren van tal van niet-religieuze aspecten van het stedelijke leven. Zonder overdrijving kan dus worden gesteld dat parochies uiting gaven aan normen en waarden van de gemeenschap, die zich weerspiegelden op uiteenlopende vlakken. Ze waren, in de woorden van Peter Arnade, “*central to shaping social identities*”²²²⁰. De middeleeuwse stad werd door Max Weber omschreven als een knooppunt van functies: een militair-defensieve organisatie, een economische markt, een eenheid van recht en rechtspraak en een entiteit met recht op zelfbestuur²²²¹. Zonder hier al te diep op in te gaan, kunnen we stellen dat hiervoor werd aangetoond dat heel wat van deze kenmerken – al dan niet rechtstreeks – vorm kregen via parochiale niveau. De organisatie van aspecten van stadsverdediging, zelfbestuur en jurisdictie steunde immers in sterke mate op de parochie als structurerende eenheid.

Ondanks het feit dat de Sint-Veerleparochie op administratief-juridisch gebied niet altijd als volwaardig werd meegerekend, werd bij de alternatieve stadsindelingen voor militaire doeleinden ook Sint-Veerle als afzonderlijke parochie vermeld. Omwille van de gelimiteerde geografische omvang van de ‘fysieke’ parochie mag worden verondersteld dat de parochie- en buurtgrenzen nagenoeg identiek waren. Vanuit dit opzicht ware het dan ook bijzonder interessant om na te gaan of de opheffing van de geografische Sint-Veerleparochie na de translatie van 1614 zich op één of andere wijze heeft vertaald in activiteiten van de leden van het gebuurte, die vanaf dan parochianen van de Sint-Niklaaskerk waren²²²². Indien hiervoor geschikte bronnen kunnen worden gevonden (bijvoorbeeld in de stedelijke archieven), zou ook onderzoek naar de interactie tussen gebuurte en parochie/kapittel vóór de translaties tot verhelderende bevindingen kunnen leiden. Een eerste dergelijk voorbeeld staat in een passage uit de *Kronyk van Vlaenderen*, waarin de Blijde Intrede van Filips de Goede in Gent wordt beschreven. Bij deze gelegenheid hadden “*de heeren van der capitren, prochianen ende ghebuers van Sente Verhildenkerke*” één van de meest spectaculaire *tableaux-vivants* voorzien, die werd

²²²⁰ P. Arnade, *Realms of Ritual*, p. 44.

²²²¹ M. Weber, “Die Stadt”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, XLVII, 1921, p. 621-772.

²²²² We troffen sporen aan van protesten van parochianen van Sint-Veerle tegen de (reeds uitgevoerde) translatie naar de Sint-Niklaaskerk. Zie RAG, SV, nr. 129. De beschikbare gegevens zouden verder moeten worden onderzocht en gecontextualiseerd om op basis hiervan bijkomende uitspraken te doen. Zie ook M. Bauwens, A. Somers “The Institutional Nature”, te verschijnen. Vlak voor deze verhandeling werd ingediend, ving in het kader van een masterproef geschiedenis aan de Universiteit Gent een onderzoek naar de gebuurte van het Sint-Veerleplein aan.

opgevoerd van aan de Hoofdbrug tot de Gravenbrug²²²³. Het ware vanzelfsprekend uitermate boeiend meer te weten te komen over het initiatief, de totstandkoming en het aandeel van elk van de genoemde partijen in de organisatie dit schouwspel. Voor de Sint-Niklaaskerk zou een dergelijke studie eveneens interessant kunnen zijn, al is de verhouding tussen parochie en gebuurten in dat geval sowieso een relatie van één op veel. Bovendien is er in de ‘modale’ parochiekerken automatisch meer sprake van een grote interactie met en invloed van de lekenparochianen, zoals zal blijken uit wat volgt. Het weze tot slot duidelijk dat de informatie over de onder 4.1 besproken wereldlijke structuren niet werd verzameld door raadpleging van de kerkarchieven zelf, maar (door de aangehaalde auteurs) eerder in de stedelijke archieven werd gezocht.

²²²³ De geëvoeerde stukken waren ontleend aan fragmenten uit de bijbelboeken Psalmen, Jesaja en Exodus en werden bekroond met een prijs. Ph. Blommaert, C.P. Serrure, *Kronyk van Vlaenderen van 581 tot 1467*, II, 1839-1840, p. 248-251 (De Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 3). Arnade vertaalde deze passage verkeerdelijk als een initiatief van “*captains, parishioners and neighbours of the church of Sint-Veerle*”, wat meteen een heel ander beeld geeft. P. Arnade, *Realms of Ritual*, p. 140.

4.2 Parochiale instellingen als barometer van ‘clericaliteit’ versus ‘laïciteit’

In 4.1 besteedden we aandacht aan de rol van de parochie als structurerend element in een seculiere context, maar ook de omgekeerde oefening is mogelijk. Kerken waren immers geen steriele instellingen die louter en alleen door geestelijken werden bevolkt en bestuurd. Volgens Jan Kuys beschikte een stedelijke overheid over enkele theoretische mogelijkheden om invloed op de zielzorg binnen haar grondgebied uit te oefenen. Een eerste optie bestond uit het verwerven van het collatierecht, waardoor ze rechtstreeks de bevoegdheid kreeg om een kandidaat-pastoor voor te dragen²²²⁴. Waar we in hoofdstuk 1 van deze verhandeling nog verwezen naar de hypothese van Milis in verband met de rol van stedelingen in het ontstaan van nieuwe stedelijke parochies in de 11de en 12de eeuw, bleek uit hoofdstuk 3 dat de rechtstreekse invloed van de stedelijke overheid in de benoeming van geestelijken zo goed als onbestaand was. Uit het onderzoek van Boone werd eerder al duidelijk dat er tijdens de Bourgondische periode geen nadrukkelijke link tussen de Gentse parochiepastoors en het stadsbestuur kon worden gedetecteerd²²²⁵. Dit stemt overeen met Kümins vaststelling dat bisschoppen en kerkelijke instellingen het leeuwendeel van het parochiale patronaat accumuleerden, zoals onder meer in Brabant, Engeland en een selectie Hanzesteden het geval was²²²⁶. Tot gelijkaardige constataties kwamen voor de bisdommen Terwaan en Atrecht ook Carnier en Delmaire²²²⁷. De bekende voorbeelden van een stedelijke invloed op kerkelijke benoemingen zijn dan ook zeldzaam²²²⁸. Andere opties voor ‘stedelijke’ inmenging boden zich aan in de vorm van incidentele of periodieke betalingen aan pastoors of kapelannen, controle op de kerkelijke financiën of het uitvaardigen van verordeningen in verband met de zielzorg, zoals het begunstigen van de activiteiten van bedelorden. De wijze waarop invloed werd uitgeoefend, was weinig uniform en sterk onderhevig aan lokale verschillen en accenten²²²⁹. Wellicht de meest efficiënte weg om het religieuze kader binnen te dringen, bood zich te Gent aan in de vorm van de

²²²⁴ J. Kuys, “Stedelijke zeggenschap over de pastoor in de Late Middeleeuwen. Het geval Kampen als voorbeeld van ‘verstedelijking’ van het pastoorsambt”, *Trajecta*, XIV, 2005, p. 286.

²²²⁵ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 94-95.

²²²⁶ B. Kümin, “The English Parish”, p. 18.

²²²⁷ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 234; B. Delmaire, *Le diocèse d’Arras*, p. 276-277.

²²²⁸ Er zijn verspreide gevallen bekend uit Italië, de regio rond de Pyreneeën en Baskenland, Saksen, Friesland, Braunschweig, Keulen, London en Norwich. B. Kümin, “The English Parish”, p. 22.

²²²⁹ J. Kuys, “Stedelijke zeggenschap”, p. 286-288.

parochiale instellingen. Deze structuren creëerden voor leken immers een mogelijkheid om te participeren in het kerkelijke raderwerk op het lokale niveau.

Het spanningsveld tussen de Kerk en de lekenwereld kwam in het verloop van deze verhandeling reeds herhaaldelijk aan bod. De parochiale instellingen vormden het toneel bij uitstek waarop de betrokkenheid en invloed van leken duidelijk tot uiting kwamen. Het binnendringen van de ‘wereld’ in de door ons onderzochte kerken wordt in dit onderdeel dan ook verder onder de loep genomen. Hierbij kon worden gesteund op reeds eerder gevoerd onderzoek naar de (voornamelijk laatmiddeleeuwse) Gentse situatie.

4.2.1 De kerkfabrieken

De lekeninvloed die via kerkfabrieken op het geestelijk leven werd uitgeoefend, was volgens Jan Kuys “indirect, maar substantieel”²²³⁰. De zorg voor de kerk, het materiële beheer en behoud van het patrimonium waren immers ten laste van de gemeenschap van gelovigen, betiteld als “kerkfabriek”. Dit systeem was organisch tot stand gekomen. De traditionele parochiale inkomsten, namelijk offergaven en tienden (cf. hoofdstuk 1) waren vanaf de 12de eeuw verdeeld geraakt tussen de patroon, de pastoor en eventuele externe tiendheffers. Dit leidde tot een situatie waarbij deze inkomsten niet langer voor het onderhoud van het kerkgebouw werden aangewend. Externe tiendheffers hadden immers doorgaans weinig tot geen affiniteit met de parochie, de pastoor had deze middelen nodig voor zijn eigen onderhoud en ook de patroon zag deze opbrengsten liever als een extra inkomen dan als in de kerk te investeren middelen. Bijgevolg waren het vooral de parochianen zelf die (het financieren van) de bouw, het onderhoud en de verfraaiing van de parochiekerk op zich namen. Dit aanvankelijke *ad hoc*-initiatief evolueerde naar een meer geïnstitutionaliseerde vorm, de kerkfabriek of *fabrica*²²³¹. In oorsprong was het de parochiepriester die de administratie over de fabrieksgoederen voerde²²³². Pas vanaf de 12de-13de eeuw duidde het begrip “kerkfabriek” de groep parochianen aan die zich met de administratie van de goederen behorend tot de parochiekerk bezig hield, toen ook leken mee als beheerders optraden. De eerste

²²³⁰ J. Kuys, “Stedelijke zeggenschap”, p. 288.

²²³¹ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 401. Voor wat het bisdom Atrecht betreft, wees Delmaire op de materiële verantwoordelijkheid van de patroon en de parochianen die van toepassing was op respectievelijk het onderhoud van koor en het schip van de kerk. B. Delmaire, *Le diocèse d'Arras*, p. 277.

²²³² W. . De Keyzer, A. Minke, M. Vander Eycken, R. Van Laere, *Richtlijnen en aanbevelingen voor het beheer van het archief van de kerkfabriek en van andere parochiearchieven*, Brussel, 1997, p. 31-32 (*Miscellanea Archivistica. Studia*, 96).

kerkfabrieken werden vanaf het midden van de 12de eeuw niet toevallig in Italië aangetroffen, waar de zogenoemde *mouvement communal* het eerst voet aan de grond kreeg. Via Frankrijk aan het einde van de 12de en het begin van de 13de eeuw, kwam het fenomeen ook in Vlaanderen voor vanaf de 13de eeuw (*kerkemagistri*)²²³³. De gespreide dynamiek voor het ontstaan van kerkfabrieken heeft wellicht te maken met het enthousiasme of de noodzaak om het kerkgebouw uit te breiden, te herstellen of te verfraaien, wat mogelijk een stimulans vormde voor de ontwikkeling van een meer formele organisatiestructuur²²³⁴. De inrichting van middeleeuwse kerkfabrieken vond haar oorsprong dus niet in een canoniek voorschrift, wat er toe leidde dat de vorm, werking en organisatie ervan ook niet strikt vast lag. Pas vanaf de 16de eeuw en vooral na het Concilie van Trente kwamen er richtlijnen in verband met de inrichting van raden en kerkfabrieken. Volgens de decreten van het Concilie werd het fabrieksgoed als kerkelijk eigendom beschouwd, waardoor de beheerders ervan ertoe gehouden werden jaarlijks verslag uit te brengen van hun activiteiten. In eerste instantie diende te worden gerapporteerd aan de pastoor of deken, die het document vervolgens aan de bisschop of de officiaal stuurde²²³⁵. Concrete instructies in verband met de eigenlijke administratie bleven niettemin uit. Naargelang de omvang van de parochie werden sinds de middeleeuwen uit de parochianen jaarlijks twee of meer kerkmeesters verkozen, die belast werden met de administratie van de kerkfabriek. De wijze van verkiezing verschilde van plaats tot plaats: combinaties van pastoors, schepenen en notabelen als leden van de kerkfabriek kwamen in uiteenlopende samenstellingen voor²²³⁶. In de Gentse stadsparochies waren er vaak tot vier kerkmeesters aanwezig. Over de wijze van verkiezing zijn we niet ingelicht. De duur van het kerkmeesterschap lag er evenmin strikt vast en varieerde van parochie tot parochie. Gewoonlijk werd minstens één kerkmeester in zijn mandaat verlengd, om een zekere continuïteit in de administratie te garanderen. Een priester trad als ontvanger-boekhouder op, al zien we zeker in de 16de eeuw en later ook leken in deze functie opduiken²²³⁷. Tot de opdrachten van de

²²³³ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 279. De oudste vermelding dateert reeds uit 1180: B. Delmaire, J.-L. Decherf, *Un compte de la fabrique de l'église de Nieppe (1472-1473)* », *Mémoires de la Société d'Histoire de Comines-Warneton*, XXIII, 1993, p. 33-50.

²²³⁴ M. Carnier, *Bidplaatsen*, p. 403.

²²³⁵ W. De Keyzer, A. Minke, M. Van Der Eycken, R. Van Laere, *Richtlijnen*, p. 33. "They [= ecclesiastical authorities] kept insisting on annual accounting to ecclesiastical authorities and on the involvement of parish priests in the administrative process", B. Kümin, *The Shaping*, p. 20.

²²³⁶ W. De Keyzer, A. Minke, M. Van Der Eycken, R. Van Laere, *Richtlijnen*, p. 34.

²²³⁷ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 95-96; RAG, SBB, serie SN, nr. 295, *passim*. Zie bijvoorbeeld ook de lijst van ontvangers van de Gentse Sint-Jacobsparochie in A. Somers, *Inventaris van het archief van de kerkfabriek en parochie Sint-Jacobs te Gent, met inbegrip van de parochiale instellingen, (1231) 1302-1885*, Brussel, 2011, p. 41-44 (Rijksarchief te Gent. Inventarissen, 91).

kerkmeesters behoorden de administratie van de kerkfabriekgoederen, het innen van renten en giften en de betaling van diensten, reparaties en ornamenten²²³⁸.

In Duitsland en Italië was de greep van de gemeentelijke overheid op de kerkmeesterverkiezingen vrij groot, en werden de leden verkozen door de gemeenteraad uit hun eigen rangen of uit de stedelijke burgerij²²³⁹. In Nederland was dit vooral vanaf de 14de eeuw het geval²²⁴⁰. Boone toonde reeds aan dat ook in het 'Bourgondische' Gent de invloed van de stedelijke overheid op de administratie van de kerkfabrieken reëel was. De helft tot twee derden van alle Gentse kerkmeesters was in die periode immers op het politieke plan actief, een getal dat oploopt tot 80% indien familiebanden met stedelijke mandatarissen worden meegeteld. Vooral het lid van de poorterij was goed vertegenwoordigd, wat wellicht kan worden verklaard door een combinatie van aanzien en rijkdom. Vooral dit laatste was interessant met het oog op het in de middeleeuwen in zwang zijnde gebruik om tekorten in de boekhouding door de administrateurs met eigen middelen te laten aanvullen²²⁴¹. Deze situatie was evenwel allerm minst uniek en kwam bijvoorbeeld frequent voor in de Noordelijke Nederlanden²²⁴². In Engeland was sprake van een breed scala aan sociale achtergronden onder de kerkmeesters, hoewel het zelden om de meest of minst welvarende inwoners van de parochie ging²²⁴³. Heel wat Gentse kerkmeesters bleven geruime tijd in functie. Ook tijdens de 16de eeuw detecteerden we in de kerkrekeningen figuren die meerdere jaren het mandaat behielden. Tijdens die periode was er eveneens een stevige link met het stadsbestuur, zoals blijkt uit de namen en functies in onderstaande tabel²²⁴⁴. Voor kerk-

²²³⁸ Vanuit West-Europees comparatief standpunt waren deze taken vrij universeel. B. Kümin, *The Shaping*, p. 23. Over het gebruik van kerkrekeningen in historisch onderzoek, zie onder meer de discussie tussen B. Kümin en C. Burgess: C. Burgess, "Pre-Reformation Churchwardens' Accounts and Parish Government: Lessons from London and Bristol", *TEHR*, CXVII, nr. 471, 2002, p. 306-332; B. Kümin, "Later Medieval Churchwardens' Accounts and Parish Government: Looking beyond London and Bristol", *TEHR*, CXIX, nr. 480, 2004, p. 87-99 en C. Burgess, "The Broader Church? A rejoinder to 'Looking beyond...'", in *Ibidem*, p. 100-116. Over hetzelfde onderwerp: A. Foster, "Churchwardens' accounts of early modern England and Wales: some problems to note, but much to be gained", in K. French, G. Gibbs, B. Kümin (eds.), *The Parish in English Life*, p. 74-93. Voor de Nederlanden, zie J. Kuys, "Churchwardens' Accounts", p. 95-109.

²²³⁹ J. Gaudemet, *Le gouvernement*, p. 280.

²²⁴⁰ J. Kuys, "Stedelijke zeggenschap", p. 288; J. Kuys, "Who controlled", p. 86.

²²⁴¹ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 97-98.

²²⁴² J. Kuys, "Secular Authorities", p. 114-117.

²²⁴³ B. Kümin, *The Shaping*, p. 256.

²²⁴⁴ De informatie is afkomstig uit M. Boone, *Gent*, 1989, deel IV, p. 10-11 voor de periode 1380-1455 en RAG, SBB, serie SN, nrs. 1, 206-226, 227-233, 258-287 en reeks S, nrs. 11, 13, 14, 18, 30, 208 voor de periodes 1500-1550, 1554-1577, 1579-1615 en 1480-1491. Bij de gegevens uit de lijst van Boone zijn de toevoegingen zoals ze door de auteur werden gedaan, overgenomen. De toevoegingen bij de personen vanaf 1500 tot 1600 zijn een combinatie van gegevens uit de rekeningen en informatie over de (al dan niet latere) politieke mandaten van deze personen die ons werd meegedeeld door Jelten Baguet.

noch armenmeesters betekende het ambt een *fin-de-carrière*klus waarin men rustig kon uitbollen na een leven op het publieke toneel. Evenmin vormde het het vanzelfsprekende startschot van een politieke loopbaan, aangezien een zekere mate van eer, aanzien en ervaring vereist waren om binnen een kerkfabriek te worden aangesteld²²⁴⁵.

Tabel 36 Overzicht van bekende kerkmeesters van de Sint-Niklaaskerk (1384-1614)

Periode	Naam	Toevoeging
Tussen 1380-1455	Jan Clocman de Oude	Meester
Tussen 1380-1455	Jan Couweric	Meester
Tussen 1380-1455	Boudin de Grutere	Meester, schepen van de Keure en Gedele, herenkiezer
Tussen 1380-1455	Ghiselbrecht de Grutere	Meester, schepen van de Keure, herenkiezer
Tussen 1380-1455	Jan van Haersele	Meester
Tussen 1380-1455	Pieter Hueribloc	Meester, schepen van de Keure, stedekiezer, deken van de kleine neringen
Tussen 1380-1455	Gillis de Kempe	Meester, schepen van Gedele
Tussen 1380-1455	Jan vander Linden	Meester, schepen van Gedele
Tussen 1380-1455	Joos vander Muelen	Meester, schepen van de Keure en Gedele
Tussen 1380-1455	Pieter vander Muelen	Meester, schepen van de Keure en Gedele
Tussen 1380-1455	Jan Poucstraten	Meester
Tussen 1380-1455	Jan Sersymoens	Meester, schepen van de Keure en Gedele, deken van de kleine neringen
Tussen 1380-1455	Jacob uten Hove	Meester, schepen van de Keure en Gedele
Tussen 1380-1455	Heindric Valeyns	Meester
1480-1481	Joos Polleyt	
1480-1483	Jacop de Grutere	
1480-1481, 1488-1489	Clays de [Ghier?]	
1482-1483	Jan de Rantere	
1482-1483	Boudin de Moor	
1482-1483	Justaes Scelstraete	
1488-1489	Jan Dullaert	
1488-1489, 1500-1507	Sanders van Vaernewijc	
1488-1489	Christoffels van West	
1489-1491	Willem van Sente Jacopshuus	
1489-1491	Justaes Scietcatte	
1489-1491	Olivier de Baenst	

²²⁴⁵ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 98-102.

Periode	Naam	Toevoeging
1489-1491	Lievin de Vos	
1500-1507	Jan Claeys	Schepen van de Keure, herenkiezer, stedekiezer, tesorier, tesorier van <i>issue</i> , lid van de weverij
1500-1512	Lievin Dherde	Schepen van de Keure en Gedele
1500-1514	Lievin van Bost	
1507-1514	Lievin de Grutere	Voorschepen, schepen van de Keure, herenkiezer, lid van de poorterij
1507-1515	Denijs Vlamijnc	Schepen van Keure en Gedele, herenkiezer, "blauwer"
1512-1515	Bouwin vanden Steene	Schepen van Gedele, kruidenier
1514-1515	Philips de Grutere	<i>Mer</i> , ridder, voorschepen, herenkiezer, lid van de poorterij
1514-1515	Jan vanden Stoorme	
1527-1528	Cornelis de Poorthere	
1527-1528	Matheus van Deynse	Schepen van de Keure en Gedele
1527-1528, 1530-1531	Pieter van Wymeersch	
1527-1531, 1537-1541, 1546-1548	Willem van Himbiese	Vader van Jan, de leider van de Calvinistische Republiek, voorschepen, schepen van de Keure, herenkiezer, tesorier, lid van de poorterij
1529-1530	Pieter vander Meersch	
1529-1533	Lievin Heyndricx	Meester, schepen van de Keure en Gedele,
1529-1533	Jan Ryckaert	Schepen van de Keure en Gedele, lid van de weverij
1531-1533	Fransois van Nieuwenhuus	Schepen van Gedele, lid van de poorterij
1531-1533, 1543-1547	Jan Sanders	Schepen van de Keure en Gedele, herenkiezer
1535-1537	Clais de Buc	
1535-1537	Willem de Meuleneere	Schepen van de Keure en Gedele,
1535-1539	Jan de Vos	Ridder, voorschepen, lid van de poorterij
1535-1539, 1554-1557	Anthuenis Buridaen	
1554-1555, 1560	Jan van Himbiese	<i>Filius</i> Willem, voorschepen, schepen van de Keure en Gedele, lid van de poorterij
1554-1555	Lievin de Buck	Schepen van Keure en Gedele, tijkwever
1537-1541	Cornelis Note	
1539-1543	Marten Huerebloc	Herenkiezer
1539-1543	Lievin van Casele	<i>Filius</i> Willem, schepen van de Keure en Gedele, tesorier, tesorier van de werken

Periode	Naam	Toevoeging
1541-1545	Willem van Lake	Schepen van de Keure en Gedele
1541-1545	Fransoys van Hove	
1543-1547	Andries Seys	Schepen van de Keure en Gedele, tesorier van <i>issue</i>
1545-1546	Lowijs Bette	Voorschepen, schepen van de Keure, herenkiezer, tesorier van de werken, lid van de poortery
1545-1549	Martin van Deynse	
1547-1550	Gillis Maenins	
1547-1550, 1561-1563	Philips de Grutere	Jonkheer, heer van Axpoele, voorschepen, schepen van de Keure en Gedele, herenkiezer, lid van de poortery
1549-1550	Fransoys Lobberjoos	
1549-1550	Lauwereins de Mueleneere	Schepen van de Keure en Gedele
1554-1557	Chaerles van Destele	
1555-1559	Jan van Morsle	
1555-1559	Lievin van Wymersch	
1557-1559	François van Himbiese	Meester, jonkheer, voorschepen, schepen van de Keure en Gedele, lid van de poortery
1557-1560	Jan Meynkins	Schepen van de Keure en Gedele
1559-1561	Jan van Pottelsberghe	Schepen van de Keure en Gedele, tesorier, lid van de poortery
1559-1563, 1578-1583	Jaques Bets	Jonkheer, heer van Angrelles, voorschepen, schepen van de Keure en Gedele, lid van de poortery
1560-1565	Arendt van Grijspeere	Schepen van de Keure, lid van de poortery
1560-1565	Fransoeis van Melle	
1563-1567	Fransoeis Huereblock	Schepen van de Keure, tesorier, tesorier van de werken
1563-1567	Thomaes van Craeyen	Schepen van de Keure en Gedele,
1565-1566	Pieter Cauwenburch	Heer van Linthere, jonkheer, schepen van de Keure en Gedele, lid van de poortery
1565-1569	Fransoeis vander Haghen	Schepen van de Keure, lid van de poortery
1566-1569	Lievin Sanders	Meester, <i>filius</i> Jan, schepen van de Keure en Gedele
1567-1569	Jan Bets	Voorschepen, schepen van de Keure en Gedele, lid van de poortery
1567-1571	Jooris Damast	Jonkheer, schepen van de Keure
1570-1573	Joos Huusman	Meester
1570-1573	Andries van Zare	<i>Filius</i> Denijs, schepen van de Keure en Gedele, tesorier van de

Periode	Naam	Toevoeging
		werken
1571-1573	Gillis vanden Putte	
1571-1575, 1584-1597, 1599-1607	Anthuenis Triest	Jonkheer, ridder, heer van Merelbeke, Lemberge en Ruddershove, voorschepen, schepen van de Keure, lid van de poorterij
1573-1575	Pieter de Bil	Meester, advocaat
1573-1577	Pieter le Cocq	Meester, raadsheer / procureur-generaal in de Raad van Vlaanderen
1573-1577	Gillis de Baenst	Jonkheer, schepen van de Keure en Gedele, tesorier van <i>issue</i> , lid van de poorterij
1575-1577	Roelant van Himbiese	Secretaris van de Keure
1575-1577	Loys van Hame	
1578-1583	Andries vander Sare	
1578-1583	Raphael van Velde	
1578-1583	Jan Heyse	
1578-1583	Reynier van Waesbeerghe	Meester
1578-1583	Joore van Overwaele	Schepen van Gedele
1584-1589	Jan Bets	Jonkheer
1584-1594	Jacques de Guiest	
1584-1597, 1607-1609	Olivier Meyne	Comys van de imposten in het Kwartier van Gent
1586-1587	Jooris Damast	Jonkheer, schepen van de Keure
1586-1587	Roelant Boucraegie	
1589-1595, 1607-1610	Joos Ranst	Schepen van Gedele
1593-1597	Gillis Goetghebuer	
1595-1599	Jan de Moormeester	
1596-1597	Jan Seys	Schepen van Gedele
1596-1597	Lauwereins Dullaert	
1597-1599	Anthonis Schoorman	<i>Raet ordinare</i> in de Raad van Vlaanderen
1597-1601	Pieter Bazelins	Meester, doctor in de medicijnen
1597-1598, 1610-1614	Philips van Seclyn	Jonkheer, heer van Herpelghem, schepen van de Keure en Gedele, tesorier
1598-1603	Jan Mallepart	
1599-1602	Matheeus van Deynse	
1601-1605	Ghelain vander Marien	
1602-1607	Jan de Visschere	
1603-1607	Lieven van Tessele	
1605-1609	Albijn Vilain	
1607-1610	Olivier de Blieck	
1610-1614	Pieter de Meulemeester	
1612-1614	Jan van Ydegheem	

Periode	Naam	Toevoeging
1612-1614	Jan van Crayenbrouck	

In de Sint-Veerlekerk ging het er enigszins anders aan toe. Er was weliswaar sprake van een *fabrica*, maar deze betrof enkel het kapittel en niet de parochie (die in oorsprong zo goed als samenvielen). Deze *fabrica* was één van de *members* van het kapittel. De kerkmeesters (meestal twee) werden zeker sinds 1382 tijdens de algemene kapittelvergadering aangeduid onder de leden van het kapittel en droegen gedurende het daaropvolgende jaar de titel van *magister fabrica*, gewoonlijk tot het volgende generaal kapittel²²⁴⁶. Tot hun taken behoorde de verantwoordelijkheid voor de boekhoudkundige stukken van het kapittel (*registri munimentorum*), naast de inschrijving en ontvangst van inkomsten van nieuwe beneficianten. De documenten in kwestie werden bewaard in het “*secreet*” van het kapittel, waarvan naar aloude gewoonte de vier oudste kanunniken een sleutel hadden²²⁴⁷. De rekeningen werden gehoord door het kapittel zelf en de secretaris of ontvanger ondertekende de stukken. Verder was het de taak van de kerkmeesters mee te onderhandelden over aangelegenheden die direct of indirect verband hielden met het welzijn of het onderhoud van de kerk, of met de uitvoering van de diensten²²⁴⁸. Na zijn aanstelling door het kapittel ontving de koster van hen het overzicht van liturgische voorwerpen van de kerk. Deze inventaris, die door de vorige koster moest worden opgesteld bij het neerleggen van zijn functie, werd door de kerkmeesters gecontroleerd²²⁴⁹. De ontvanger van de kerkfabriek was gedurende een dertigtal jaar (zeker van de jaren 1570 tot 1600) een kapelaan van de kerk, de geestelijke Johannes Plasschaert²²⁵⁰. In het kerkbestuur was met andere woorden geen sprake van lekeninmenging. Bepaalde officies werden wel door leken waargenomen (*ut supra*, 2.3.3.4), maar nooit werden zij ingeschakeld in de administratie van de kerkgoederen. Het waren kortom de parochianen in de strikte, oorspronkelijke zin van de kapittelparochie die de functie van kerkmeester waarnamen (*cf.* 2.4.2). Na de translatie van 1614 werden nog afzonderlijke rekeningen opgesteld van de “*fabricque van Ste Pharahilden in Ste Niclaus keercke*” die werden goedgekeurd door het kapittel, hoewel de middelen dienden te worden aangewend zoals afgesproken in de translatie-akte²²⁵¹. Uit de rekeningen blijkt dat vooral uitgaven werden gedaan voor de *cotidiane*, het onderhoud van de kapel op het Sint-Veerleplein, de klok, de uitbetaling van renten...

²²⁴⁶ RAG, SV, nr. 127, p. 255.

²²⁴⁷ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 6 r°.

²²⁴⁸ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 96 v°.

²²⁴⁹ RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 183 r°.

²²⁵⁰ RAG, SBB, serie SN, nrs. 165-167, *passim*.

²²⁵¹ De laatste rekening van de onafhankelijke Sint-Veerlekerk dateert van 1613-1614. De eerstvolgende rekening documenteert het rekenjaar 1615-1616. RAG, SV, nr. 17.

Tot een stuk in de 17de eeuw bleef de boekhouding van de *fabrica* van Sint-Veerle deficitair. De administratie van de kerkfabriek van Sint-Niklaas werd intussen verdergezet door de pastoor en *sacristijnen* van de Sint-Niklaasparochie, zoals daar voordien het gebruik was²²⁵².

4.2.2 De tafels van de Heilige Geest

Onder 4.2.1 maakten we al melding dat een deel van het kerkelijke vermogen werd bestemd voor de armen. *Caritas* was sinds de vroegste periode van het Christendom een belangrijk begrip, dat door het vroegmiddeleeuwse *pauperes christi*-ideaal werd gestimuleerd. De vrijwillige armoede naar het voorbeeld van Christus werd hierbij als een deugd beschouwd, waarbij het steunen van onvermogenen als een lovenswaardige daad werd gezien waarmee men zijn hemel kon verdienen²²⁵³. In aanvang waren het vooral kloosters en abdijen die zich met armenzorg bezighielden in de vorm van uitdelingen aan armen, zieken en pelgrims, hoewel in de zetels van de bisdommen ook weeshuizen, hospitalen en andere zorginstellingen het licht zagen. Dergelijke initiatieven konden in toenemende mate van particuliere giften genieten. Vanaf de 5de eeuw en door de uitbreiding van de bisdommen werd de armenzorg meer en meer een aangelegenheid die op het parochiale niveau haar beslag kreeg²²⁵⁴. Iets na de opkomst van de kerkfabrieken werd ook de parochiale armenzorg vanaf de tweede helft van de 13de eeuw een lekenaangelegenheid. Via zogenoemde tafels van de Heilige Geest of armendissen (ook: armentafels), die per parochie werden georganiseerd, werden de armen van de desbetreffende gemeenschap ondersteund. De benaming “tafel” mag vrij letterlijk worden geïnterpreteerd en verwijst naar de originele plaats waar de ondersteuning tot in de vroegmoderne tijd gebeurde, namelijk aan een tafel aan de buitenzijde van de kerk, bij het portaal. De bijstand gebeurde op zondag na de hoogmis, via goederen in natura. Tot de bedeelde producten behoorden voedsel (met brood als hoofdbestanddeel, naast haring, vlees, erwten, vetstoffen, wijn en bier, soms kaas, eieren, boter en vijgen), kledij en schoenen, maar ook brandstoffen als turf, kolen of hout²²⁵⁵. In sommige parochies werden via de tafels ook geneesmiddelen voor arme zieken verschaft²²⁵⁶. Als voorwaarde voor de verleende bijstand dienden de armen in

²²⁵² Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de voormalige Sint-Janskerk, die volledig door het Sint-Baafskapittel werd ‘ingepalmd’, inclusief de kerkfabriek en de armendis. J. Roegiers, “Sint-Baafs”, p. 116.

²²⁵³ C. Lis, H. Soly, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 24.

²²⁵⁴ W. De Keyzer, A. Minke, M. Vander Eycken, R. Van Laere, *Richtlijnen*, p. 36.

²²⁵⁵ In Gent en Brugge deelde men tarwebrood uit, wat eerder uitzonderlijk was. Gewoonlijk werd roggebrood verdeeld. W. Blockmans, W. Prevenier, “Armoede”, p. 524-525.

²²⁵⁶ Dit was bijvoorbeeld in de Gentse Sint-Jacobsparochie het geval. RAG, OKA Sint-Jacobs, nr. 1426.

kwestie een penning of loodje voor te leggen, als bewijs van het feit dat ze tot een bepaalde parochie behoorden²²⁵⁷. Het aantal ondersteunden is moeilijk te berekenen. Via fiscale gegevens kon worden gecijferd dat 18% van de parochianen in de Sint-Jacobsparochie aan het einde van de 15de eeuw als “behoefstig” werd omschreven en steun genoot van de armendis²²⁵⁸. Voor de Sint-Niklaasparochie werd achterhaald dat de parochiale uitdelingen aan de armen tijdens de tweede helft van de 14de eeuw ver achterop hinkten in vergelijking met de middelen die bijvoorbeeld door de aalmoezenij van de Sint-Pietersabdij werden verdeeld²²⁵⁹. De inkomsten van de stedelijke armendissen waren grotendeels uit testamentaire schenkingen afkomstig, bijvoorbeeld uit rentestichtingen waaraan uitdelingen werden verbonden, of door schenkingen voor het zieleheil waaruit de armendis inkomsten genereerde, bijvoorbeeld het verhuren van afgestane huizen²²⁶⁰. Binnen de Sint-Niklaaskerk gold de armendis als de oudst vermelde en numeriek belangrijkste uitvoerder van jaargetijden (ongeveer twee derden), gevolgd door de pastoors en de kerkfabriek (respectievelijk circa 10% en 7%)²²⁶¹.

De administratie van deze instellingen was – net zoals bij de kerkfabrieken – in handen van de parochianen. Uit hun midden werden vier armen- of Heilige Geestmeesters gekozen, die instonden voor het beheer van de tafels. Als ontvanger trad een priester op²²⁶². De armendis van de Sint-Niklaasparochie behoort tot de best en vroegst gedocumenteerde, althans wat de rekeningen betreft. Deze zijn vanaf de vroege 14de eeuw (meer bepaald het rekenjaar 1311-1312) tot 1797 voorhanden. Belangrijk om weten is dat het geen doorlopende reeks originelen betreft. De serie werd aangevuld met dubbels afkomstig uit het Gentse Stadsarchief, kopieën van de rekeningen die ter

²²⁵⁷ L. De Mecheleer, “Armoede”; W. J. Courtenay, “Token Coinage and the Administration of Poor relief During the Late Middle Ages”, *Journal of Interdisciplinary History*, III, 1972, p. 285; G. Maréchal, “Armen- en ziekenzorg”, p. 273-275; G. De Messemaker-De Wilde, “De parochiale armenzorg”, p. 47-58; A. Kawahara, “Imagining Medieval Charity: Social Ritual and Poor Relief in Late Medieval Ghent”, *The Journal of Social Sciences and Humanities*, CCLVII, 1995, p. 1-32 en *Idem*, “The Assistance to the Parish Poor in Late Medieval Flemish Cities: The Holy Spirit Tables in Ghent”, *Clio at Beida*, VII, 2001, p. 304-327.

²²⁵⁸ W. Blockmans, W. Prevenier, “Armoede”, p. 510-511.

²²⁵⁹ *Ibidem*, p. 523-524, W. Blockmans, W. Prevenier, “Poverty in Flanders and Brabant from the Fourteenth to the Mid-Sixteenth Century: Sources and Problems”, *Acta Historiae Neerlandicae. Studies on the History of the Netherlands*, 1978, X, p. 43. Voor informatie over het bereik en de omvang van de armenzorg op het niveau van de parochies in Gent tijdens de onderzoeksperiode, raadplege men naast de hiervoor genoemde artikels ook T. Boden, *Armenzorg te Gent, 1600-1640*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2003, online te raadplegen via http://www.thesis.net/armenzorg/armenzorg_inhoud.htm (geraadpleegd op 29 april 2015), evenals het artikel in de hiernavolgende noot.

²²⁶⁰ G. De Messemaker-De Wilde, “De parochiale armenzorg”, p. 49-50.

²²⁶¹ M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 206-207.

²²⁶² Het ging evenwel niet om de parochiepastoors, op één uitzondering na: Gossuinus de Simay in de periode 1480-1491. Hij was toen echter nog niet officieel als pastoor van de Sint-Niklaaskerk aangesteld, hoewel hij in een rekening uit 1474 al als “prochiepape” wordt vermeld. RAG, SBB, serie S, nr. 204.

verantwoording waren voorgelegd aan de stedelijke overheid of de Armenkamer. Deze laatste instelling hield sinds de oprichting ervan door Karel V in 1535 het toezicht op de caritatieve instellingen in de stad²²⁶³.

Net zoals bij de kerkmeesters was een aanstelling als armenmeester niet van bepaalde duur. Eind 16de eeuw kon een kerk- of armenmeester “gecontinueerd” of “vernieuwd” worden. Ook diende een eed te worden afgelegd, waarvan de tekst niet bewaard bleef²²⁶⁴. Een ander gemeenschappelijk kenmerk met de kerkmeesters was de sterke verbondenheid tussen de laatmiddeleeuwse armenmeesters en de Gentse stedelijke politiek. Ook in deze groep parochiale functionarissen speelde het lid van de poortერი de grootste rol en was het aantal personen met meerdere politieke mandaten zelfs nog talrijker dan bij de kerkmeesters het geval was²²⁶⁵. Ook in de 16de eeuw lijkt deze trend aan te houden, met ‘klinkende’ namen die ook terug te vinden zijn in de jaarboeken van de Armenkamer, zoals van Ydeghe en Vilain²²⁶⁶. Opvallend is dat de familie de Grutere, in de 15de eeuw prominent aanwezig, in de 16de eeuw nagenoeg verdwijnt uit de lijsten van kerk- en armenmeesters²²⁶⁷. Ook de Borluuts en uten Hoves – die net als de de Gruteres enkele gematigde tot overtuigde calvinisten in hun rangen telden – verdwijnen uit het overzicht²²⁶⁸.

Tabel 37 Overzicht van de bekende armenmeesters van de Sint-Niklaaskerk (1384-1614)²²⁶⁹

Periode	Naam	Toevoeging
1380-1455	Jan van Buederwaen	Meester
1380-1455	Gheraard den Brune	Meester
1380-1455	Simon Clocman	Herenkiezer, schepen van Gedele
1380-1455	Pieter de Cooman	Meester
1380-1455	Jan Coppe	Priester
1380-1455	Gheeraert de Coster	Meester

²²⁶³ Dit tot aan de oprichting van de Burelen van Weldadigheid in 1796. A. Somers, *De armenzorg in Gent*, p. 7.

²²⁶⁴ RAG, SBB, serie SN, nr. 196, *passim*.

²²⁶⁵ M. Boone, *Gent*, 1991, p. 99-101.

²²⁶⁶ Vergelijk bijvoorbeeld met de overzichten van notabele families in J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 579, 583-584, 586-587, tabellen 202 en 207-210. Zie ook J. Dambruyne, *Economische conjunctuur en sociale structuren te Gent 1590-1660. Een kwantitatieve verkenning*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1987, p. 287.

²²⁶⁷ Niettemin waren ze in de 16de eeuw koplopers inzake het verzamelen van politieke mandaten. J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 579.

²²⁶⁸ *Ibidem*, p. 538.

²²⁶⁹ Gegevens afkomstig uit M. Boone, *Gent*, 1989, deel IV, p. 11-12, RAG, SBB, serie S, rollen nrs. 136-138 en nrs. 11-82, 169-212; serie SN, rol nr. 157. In de rekeningen van eind 14de en begin 15de eeuw worden de armenmeesters niet bij naam genoemd. Ook hier werden de toevoegingen uit de bijlage van Boone die door de auteur werden gedaan, overgenomen. De schrijfwijze van de namen is deze zoals ze in de bronnen verschijnt. Voor de periode 1500-1600 is de informatie over de politieke mandaten afkomstig uit de rekeningen en vooral uit aanvullingen die door Jelten Baguet werden gedaan.

Periode	Naam	Toevoeging
1380-1455	Everdey de Grutere	Meester, Schepen van Keure en Gedele
1380-1455	Ghiselbrecht de Grutere	<i>Filius</i> Hoste, meester
1380-1455	Ghiselbrecht de Grutere	<i>Filius</i> Ghiselbrecht, meester, herenkiezer, schepen van Gedele
1380-1455	Hoste de Grutere	Meester, schepen van de Keure
1308-1309	Simon de Grutere	Meester, schepen van de Keure
1380-1455	Jan vanden Hamme	Meester
1380-1455	Lievin van Hauwaert	Meester, schepen van de Keure en Gedele
1380-1455	Michiel van Laerne	Meester
1380-1455	Jan van Leyns	<i>Filius</i> Heinric, meester; schepen van de Keure en Gedele
1380-1455	Justaes van Leyns	Meester
1380-1455	Goesin de Pape	Meester
1380-1455	Lievin de Pottere	Meester; schepen van de Keure en Gedele, deken van de kleine neringen
1380-1455	Jan de Sceerere	Meester
1380-1455	Pieter Sersymoens	Meester, herenkiezer, schepen van de Keure en Gedele
1380-1455	Pieter vanden Turre	Meester, schepen van de Keure
1380-1455	Clais uten Hove	Meester, schepen van de Keure en Gedele
1380-1455	Jan uten Hove	<i>Filius</i> Clais, meester, herenkiezer, schepen van de Keure
1380-1455	Jacob uter Galeiden	Meester
1380-1455	Pieter van Vlackem	Priester
1380-1455	Laureins van Westvoerde	Meester, schepen van Gedele
1380-1455	Clais vander Zickelen	Meester, schepen van Gedele
1408-1409	Pieter Sersymoens	Meester, herenkiezer, schepen van de Keure
1469-1470	Symoen Borluut	
1469-1470, 1474-1475	Christoffels van West	
1469-1470, 1474-1475	Joos van Overbeke	
1469-1470, 1475-1475, 1481-1482	Andries Aelgoet	
1474-1475	Mathias de Hane	
1480-1481	Matheus Coquel	
1480-1483	Sanders van Vaernewijc	
1480-1483, 1486-1489, 1490-1491	Joos Steels	
1481-1483, 1486-1489	Joos vande Putte	
1482-1483, 1486-1491	Willem de Vleeschauwere	
1486-1487	Jacop de Grutere	
1488-1489	Jerome van Cuelne	
1489-1490	Joes Steek	
1489-1491	Lievin de Herde	
1489-1491	Lauwereins Dullaert	

Periode	Naam	Toevoeging
1496-1497	Jan de Peystere	
1496-1497	Lievin van Bost	
1496-1497, 1505-1506	Jan Hueribloc	
1505-1507	Anthonis Colpaert	
1505-1507	Joos Yoens	
1505-1510	Arend van Cauwenberghe	Schepen van de Keure
1507-1510	Willem Beys	Schepen van de Keure
1507-1511	Pieter vanden Doorne	Schepen van de Keure
1507-1511, 1512-1513	Joes Meyeraert	Schepen van de Keure en Gedele
1510-1513	Jan Sanders	Schepen van de Keure en Gedele
1511-1513	Fransois van Nieuwenhuis	Schepen van Gedele
1528-1529	Jan Clais	Schepen van de Keure, herenkiezer, schepenkieser, tesorier, tesorier van issue, lid van de weverij
1528-1529	Clais de Buc	
1530-1531	Symoen de Buc	Schepen van Gedele
1530-1531	Lievin Pien	Schepen van de Keure, stedekieser, tesorier van issue
1530-1533	Daneel Christiaens	
1530-1534	Adriaen de Wale	<i>Filius</i> Henrik, schepen van de Keure en Gedele, stedekieser
1532-1534	Cornelis de Poortere	
1533-1534	Loys de Wale	<i>"Gheseyt van Axpoele"</i> , filius Pieter, voorschepen, herenkiezer, schepen van de Keure, lid van de poorterij
1533-1534	Jan van Waesberghe	<i>Filius</i> Gillis, schepen van de Keure en Gedele, tesorier
1538-1539	Gerard Hoestel	
1538-1539	Gillis van Huffele	Schepen van de Keure en Gedele
1538-1539	Lievin van Wijmeersch	
1538-1539	Gillis Wauters	
1554-1555	... de Rycke	
1554-1555	Daneel van Overwaele	
1554-1555	Willem van Vaernewijc	
1554-1555	Joos vander Vynct	
1562-1563	Cornelis van Campene	
1562-1563	Nicolaus de Zaleere	
1562-1564	Anthuenis van Deinse	Schepen van de Keure en Gedele
1562-1564	Michiel van Huckelghem	Schepen van Gedele
1563-1564, 1566-1567	Pieter vander Straten	Schepen van Gedele
1563-1564, 1566-1567	Lievin Damast	
1566-1568	Jan van Pollaere	
1566-1568	Gheeraerdt de Grave	
1567-1568	Lievin de Croocq	Schepen van de Keure
1567-1568	Lievin Bate	

Periode	Naam	Toevoeging
1572-1573	Denys de Rouck	Tresorier
1572-1573	Jan Heyse	
1572-1573	Loys Arents	
1572-1573	Matteus van Deynse	Schepen van Gedele
1586-1589	Joos Ranst	Baljuw van Boekhoute, schepen van Gedele
1586-1589	Tobias vander Walme	
1586-1590	Cornelis vander Mandere	Schepen van Gedele
1586-1591	Jan Mallepart	
1589-1593	Gillis Goetghebuer	
1589-1593	Olivier de Blieck	
1591-1593	Arendt vanden Bossche	
1592-1595	Ghelain vander Marien	
1594-1595	Jan de Moormeestere	Meester
1594-1597	Michiel van Larebeke	
1594-1597	Jooris van Overwale	<i>Filius</i> Jooris, schepen van Gedele
1595-1599	Mattheus van Deynse	<i>Filius</i> Matheus
1595-1599	Adriaen van Hulthem	<i>Filius</i> Adriaen
1597-1600	Jan Thijs	
1597-1601	Adriaen vander Perre	
1599-1603	Simon van Tessele	
1599-1603	Pieter Francque	
1601-1604	Ghyselbrecht de Grave	
1601-1605	Albijn Vilain	
1603-1607	Jan van Vlaenderen	
1603-1607	Pieter de Moor	
1605-1609	Pieter de Meulemeestere	
1605-1609	Olivier Heyse	
1607-1610	Pauwels Codde	
1607-1610	Jan vander Beke	
1609-1613	Guillaume Vlieghe	
1609-1613	Pieter Dhamere	
1612-1615	Anthonis de Leghe	
1612-1615	Philips Dhauwe	
1614-1615	Jan de Waghenare	
1614-1615	Lieven Codde	

In de Sint-Veerlekerk ging het er ook op dit gebied enigszins anders aan toe. Zo zijn er geen aanwijzingen van het bestaan of de aanstelling van armenmeesters voorhanden. In de *acta capituli* wordt wel de aanstelling van een ontvanger voor de tafel van de Heilige Geest vermeld, die zeker in de jaren 1580-1600 dezelfde was als deze van de kerkfabriek. Zoals we hoger aanhaalden (2.3.3.2), was er zeker sinds 1298 een armendis aan de parochie verbonden, die net als de kerkfabriek als *member* werd beschouwd. Over de

werking van deze tafel is bijzonder weinig geweten. Zo bleven er op één exemplaar na geen rekeningen bewaard, enkel leggers van renten en goederen die het vermogen documenteren staan ter beschikking²²⁷⁰. Naar aanleiding van de translatie van 1614 werden de inkomsten van de armendis van de Sint-Veerleparochie voor de helft verdeeld onder de kapittelleden “om hun arme *suppoosten* te onderhouden”, terwijl de andere helft bestemd werd voor uitdeling aan arme parochianen, bij voorkeur deze van de “oude” parochie²²⁷¹. Na de translatie bleef dus enkel de armendis van de Sint-Niklaasparochie actief, waarover alleen de pastoor en de kerkmeesters van laatstgenoemde parochie de zeggenschap behielden, zonder inmenging van het kapittel.

4.2.3 De broederschappen

André Vauchez onderstreepte als voornaamste kenmerk voor de Alpenregio «...l'universalité du phénomène confraternel au derniers siècles du Moyen Âge». In zijn toelichting stelt hij dat «On n'y découvre pas, pour cette époque, de zones totalement dépourvues de confréries»²²⁷². Deze uitspraak kan gemakkelijk worden uitgebreid tot heel Frankrijk en bij uitbreiding Europa²²⁷³. Met betrekking tot de broederschappen binnen het Gentse parochieleven kunnen we vooral verwijzen naar het werk van Paul Trio, die zich in zijn doctoraat toeleegde op de laatmiddeleeuwse broederschappen in de stad. We brengen hier nog even zijn definitie in herinnering, waarin broederschappen werden omschreven als genootschappen met religieuze activiteiten als kernbezigheid, naast de zorg voor arme, zieke of overleden medeleden. Voor een lidmaatschap werd vrijwillig gekozen. Aan de basis lag dus een devotionele groepsgebondenheid, los van beroeps- of andere activiteiten. Korter geformuleerd ging het om “corporaties met een dominant religieus karakter”²²⁷⁴. Voornamelijk tijdens de late middeleeuwen kende het

²²⁷⁰ Het betreft een rekening voor het jaar 1572. Zie RAG, SV, nr. 69A.

²²⁷¹ RAG, SV, nr. 129.

²²⁷² A. Vauchez, « Les confréries au Moyen Âge: esquisse d'un bilan historiographique », *RH*, CCLXXV, 1986, p. 469. Zie ook *Idem*, *Les laïcs*, p. 95-104.

²²⁷³ De inhoudstafel van het tijdschrift *Confraternitas* (toegespitst op middeleeuwse en vroegmoderne broederschappen en gecoördineerd vanuit de universiteit van Toronto) geeft een beeld van het onderzoek terzake sinds de jaren 1990, waarin onder meer de goed gedocumenteerde Italiaanse broederschappen uitgebreid werden bestudeerd. Zie <http://jps.library.utoronto.ca/index.php/confrat/issue/archive> (geraadpleegd op 2 mei 2015). Voor een overzicht van het onderzoek naar broederschappen in de Nederlanden voor de 13de tot de 16de eeuw: B. van den Hoven van Genderen, P. Trio, “Old Stories and New Themes: an Overview of the Historiography of Confraternities in the Low Countries from the Thirteenth to the Sixteenth Centuries”, in E. Jamrozak, J. Burton (eds.), *Religious and Laity in Western Europe 1000-1400. Interaction Negotiation, and Power*, Turnhout, 2006, p. 357-384.

²²⁷⁴ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 39-41, 52.

broederschapswezen een periode van grote bloei. Het had zijn wortels in de vroegmiddeleeuwse *conjuraciones clericorum* die onder het Karolingisch bewind werden omgevormd tot *kalandae* of kalanden²²⁷⁵. Deze transformatie ging gepaard met een adaptatie aan de kerkelijke structuur, onder meer door het conformeren van dergelijke genootschappen aan de bisschoppelijke jurisdictie. Gelijkaardige *conjuraciones* van leken die hun leden bijstand en bescherming boden, werden in de loop van de 9de eeuw door de overheid onder controle gebracht door ze in een parochiaal kader in te schrijven onder het alziend oog van de pastoor. Parallel hiermee verengde de actieradius van de broederschappen, die zich voortaan tot godsdienstige activiteiten beperkten en bijgevolg niet langer in het vaarwater van het openbaar gezag opereerden. In deze vorm sluiten de Karolingische corporaties aan bij de laatmiddeleeuwse broederschappen. Trio onderstreept het onderscheid dat dient te worden gemaakt met de gebedsgemeenschappen die vanaf de 8ste eeuw aan kloosters, abdijen, kapittels en gewone parochiekerken waren verbonden²²⁷⁶. Meer in het bijzonder te Gent verscheen de eerste parochiale broederschap tijdens de tweede helft van de 13de eeuw. Van een echte aanvang is pas sprake vanaf 1300, terwijl een snelle ontwikkeling van het broederschapswezen is vast te stellen vanaf de jaren 1360, wellicht niet toevallig de periode waarin het systeem van de Drie Leden ingang vond in het stedelijk bestuur. Een tweede groeiperiode volgt vanaf 1420, met een lange bloeiperiode van 1470 tot omstreeks 1540²²⁷⁷. Uit de inventarissen van de Gentse kerkarchieven blijkt dat het broederschapsleven in de stad door het instellen van de Calvinistische Republiek nagenoeg werd uitgeschakeld. Tot nu toe werd slechts weinig onderzoek gevoerd naar de ‘reactivatie’ of de oprichting van nieuwe broederschappen in het Gent van na de troebelen, en de rol die ze speelden in het herstel dat met de katholieke reformatie in de nasleep van het Concilie van Trente werd beoogd²²⁷⁸. In de Sint-Niklaaskerk blijken vooral in de 17de en 18de eeuw nieuwe broederschappen te zijn gesticht²²⁷⁹.

²²⁷⁵ Zie ook P. Trio, M. Carnier, « La confrérie nommée "kalande": réminiscence d'une organisation à base décanale, dans le comté de Flandre au Moyen Age », in R. Opsommer, (ed.) *Van Ieperse scholen en lenen, schilderijen en criminelen, uit velerlei eeuwen*, Ieper, 1999, p. 291-299.

²²⁷⁶ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 58-59.

²²⁷⁷ *Ibidem*, p. 77-78.

²²⁷⁸ Onder meer het initiatief hiervoor vormt een interessant uitgangspunt. Het aanmoedigen van nieuwe devoties en bedevaartsoorden, ook door de wereldlijke overheden (onder meer tijdens het bewind van de aartshertogen) is intussen bekend. Op (al dan niet kerkelijke) initiatieven op het lokale niveau, bijvoorbeeld via onderzoek naar de oprichting van nieuwe of de herleving van bestaande broederschappen, werd voor de Vlaamse steden (in het bijzonder Gent) tot nu toe minder gefocust. Recent werd een eerste stap in deze richting gezet in de masterscriptie van S. Verbrugghen, *“Biddende voor den Paus ende Christelyke Princen”*. *Religie en politiek in de broederschap van de heilige Jozef te Gent onder de Aartshertogen (1604-1621)*, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2015. In een meer internationale context werd de laatste jaren veel aandacht besteed aan de vroegmoderne broederschappen. Tot de voorbeelden behoren N. Terpstra, *The Politics of Ritual Kinship*.

Trio onderscheidde verschillende types van broederschappen: abdijbroederschappen, kloosterbroederschappen, parochiale Onze-Lieve-Vrouwbroederschappen, pelgrimsbroederschappen, afgesloten en ten slotte vrije broederschappen²²⁸⁰. De eerste twee categorieën waren aan abdijen en kloosterkerken verbonden, waarbij het initiatief wellicht ook uitging van de gemeenschappen van religieuzen zelf²²⁸¹. Pelgrimsbroederschappen verenigden pelgrims en vereerders van Sint-Jacob van Compostela. Stichters waren doorgaans oud-bedevaarders en aan het lidmaatschap werd als voorwaarde gesteld dat men zelf ook een pelgrimage had ondernomen²²⁸². Afgesloten broederschappen zijn deze die een beperking van het ledenaantal kenden en daardoor een meer elitair karakter hadden. Hierdoor was de participatiegraad van elk afzonderlijk lid bovendien groter, zowel bij devotionele of sociale activiteiten als in het bestuur. Bij de vrije broederschappen was het omgekeerde het geval. Ze kenden geen restricties inzake het aantal leden en waren breed toegankelijk, ook voor niet-parochianen, zowel leken als clerici, mannen als vrouwen. Dergelijke broederschappen

Confraternities and Social Order in Early Modern Italy, Cambridge, 2007; C. Black, P. Gravestock (eds.), *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas: International and Interdisciplinary Perspectives*, Aldershot, 2006; B. Dompnier, P. Vismara (eds.), *Confréries et dévotions dans la catholicité moderne (mi-XVe-début XIXe siècle)*, Rome, 2008; N. Terpstra, A. Prosperi, S. Pastore (eds.), *Faith's Boundaries. Laity and Clergy in Early Modern Confraternities*, Turnhout, 2012. Voor het hertogdom Brabant is de situatie iets beter, zie onder meer de 18de-eeuwse Antwerpse casussen in het themanummer over broederschappen van *Trajecta*, XXII, 2013, nr. 2, naast de licentiaatsverhandeling van Christophe Verheyden: C. Verheyden, *De broederschappen in de plattelandsparochies van de decanaten Brussel-Oost en Leuven (17de-18de eeuw)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2006, online te consulteren op de volgende locatie:

http://www.thesis.net/broederschappen/broederschappen_inhoud.htm (zoals geraadpleegd op 2 mei 2015). Nog voor Brabant kan het onderzoek van Maarten Van Dijck worden aangestipt, waaronder M. F. Van Dijck, "Bonding or Bridging Social Capital? The Evolution of the Brabantine Fraternities during the Late Medieval and the Early Modern Period", in N. Terpstra et al., *Faith's Boundaries*, p. 153-186. Voor de 'Vlaamse' broederschappen kan het recent afgeronde doctoraatsonderzoek van Ellen Decraene naar Aalst worden aangehaald, dat vooral focuste op de rol van vrouwen: E. Decraene, *Voorbij grenzen. Vrouwelijk lidmaatschap van religieuze broederschappen in een vroegmoderne kleine stad in de Zuidelijke Nederlanden*, Universiteit Antwerpen, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2014.

²²⁷⁹ Dit valt althans af te leiden uit M. Gysseling, *Voorlopige inventaris van archief van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel te Gent*, p. 46-48 en B. Augustyn, W. Buntinx, *Archiefvormers*, III, p. 392-406. Deze periode viel echter buiten het bestek van dit onderzoek.

²²⁸⁰ De hiernavolgende typologie werd ontleend aan P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 333-337.

²²⁸¹ Bijsterveld meent een patroon te onderkennen waarin dergelijke broederschappen het voorbeeld vormden voor latere seculiere varianten, met de nadruk op liturgische praktijken en het belang van de dodenherdenking. Daarnaast sluit hij een bijkomende beïnvloeding door oudere, meer profane tradities niet noodzakelijk uit. A.-J.A. Bijsterveld, "Looking for Common Ground: from Monastic *Fraternitas* to Lay Confraternity in the Southern Low Countries in the Tenth to Twelfth Centuries", in E. Jamroziak, J. Burton (eds.), *Religious and Laity*, p. 308.

²²⁸² Hoewel dit in bepaalde gevallen kon worden afgekocht. P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 335.

vertoonden bovendien een sterk autonoom karakter ten aanzien van het kerkbestuur. Het initiatief lag meestal bij een groep leken, voornamelijk in de 15de en 16de eeuw.

In de loop van de 14de eeuw werd in zowat elke Gentse parochiekerk een Onze-Lieve-Vrouwebroederschap opgericht. Dit type rekruteerde in oorsprong wellicht exclusief onder de parochieclerus. Hierin kwam vanaf de 14de eeuw verandering: leken deden hun intrede en de parochiale elite nam de leiding van deze broederschappen over, hoewel de clerus in het ledenbestand vertegenwoordigd bleef. De verering van Onze-Lieve-Vrouw stond centraal en de rekrutering gebeurde op parochiale basis. Tot de 15de eeuw werden de Gentse broederschappen door een beperkte groep bestuurd. Naderhand werd het bestuur ruimer, doorgaans een twaalftal leden onder aanvoering van een hoofdbestuurder. Net zoals bij de kerk- en armenmeesters het geval was, spiegelde de bezetting van het broederschapsbestuur zich aan de politieke spelers. Cathérine Vincent wees op de samenwerking die ontstond tussen kerkmeesters en broederschappen bij het maken van afspraken in verband met het ruimtegebruik en de diensten van de confraters in de parochiekerk. Het feit dat de kerkmeesters tot dezelfde sociale milieus behoorden als de broederschapsleden of zelf lid waren, vereenvoudigde deze contacten²²⁸³. De statuten van de broederschappen werden doorgaans opgesteld door de oprichters ervan, die ze lieten registreren bij de stedelijke overheid. Kerkelijke gezagsdragers bleven hierbij buiten beeld, tenzij ze als mede-oprichters betrokken partij waren²²⁸⁴. Het toetreden tot de broederschap ging gepaard met het betalen van een lidmaatschapsbijdrage, week- en/of jaargelden, naast een doodschuld voor het opdragen van een requiemmis na het overlijden²²⁸⁵. Voorbeelden van ceremonies of rituelen bij het toetreden tot een broederschap zijn schaars²²⁸⁶. Wel is duidelijk dat sommige broederschappen exclusief voor mannen toegankelijk waren en dat ook reguleren in bepaalde gevallen werden geweerd²²⁸⁷.

Met de overgang naar het nieuwe type broederschapsbestuur was ook een omschakeling in het corporatief leven waar te nemen. Waar voorheen activiteiten als memoriediensten, begrafenissen van leden, het ondersteunen van arme of zieke leden en het bijwonen van het patroonsfeest vanzelfsprekend waren, lijken deze vanaf de 15de eeuw af te nemen²²⁸⁸. Het belangrijkste motief dat door Trio werd onderscheiden voor het stichten van broederschappen, was bij deze van het 'oude' type het cultiveren van

²²⁸³ C. Vincent, « Quand l'église fait place à la vie associative », *RHEF*, CXXVI, 1990, p. 214.

²²⁸⁴ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 342.

²²⁸⁵ *Ibidem*, p. 346.

²²⁸⁶ *Ibidem*, p. 166.

²²⁸⁷ *Ibidem*, p. 164.

²²⁸⁸ *Ibidem*, p. 338. In verband met de corporatieve armenzorg, zie P. Trio, "Armenzorg te Gent : een onderzoek naar de steunverlening aan armen bij de broederschappen in de late middeleeuwen", in P. Vandermeersch, L. Stockman (eds.), *Liber Amicorum Achiël De Vos*, Evergem, 1989, p. 181-187.

een welbepaalde devotie. Dit gebeurde voornamelijk door leden of gezaghebbers van de kerken in kwestie. De broederschappen van na 1400 ontstonden uit de vroomheidswensen van leken, vaak behorend tot de betere klassen²²⁸⁹. Het aanmoedigen van devotionele praktijken bracht logischerwijze nieuwe schenkingen en stichtingen met zich mee, waardoor de broederschapsaltaren rijkelijk van ornamenten konden worden voorzien en er tal van missen werden opgedragen. In tegenstelling tot kapelanijsstichtingen bood het lidmaatschap van een broederschap ook aan minder vermogende parochianen de mogelijkheid om hun zieleheil te garanderen, bijvoorbeeld via de doodschuld²²⁹⁰. Volgens Vincent kwam onder meer via de broederschappen duidelijk tot uiting dat de parochiekerk geen sociale ruimte zonder meer symboliseerde, maar wel dé sociale ruimte bij uitstek was, die alle facetten van het christelijk leven raakte²²⁹¹. Deze vaststelling sluit naadloos aan bij de conclusie die onder 4.1.5 werd geformuleerd. Boone benadrukte daarenboven dat de positie die men als individu of genootschap bij de eredienst in een kerkgebouw innam, doorgaans als een indicator voor de sociale status van de betrokkenen kan worden beschouwd²²⁹².

4.2.3.1 De broederschappen in de Sint-Niklaaskerk

Onder deze titel kunnen we in herinnering brengen dat de Sint-Niklaaskerk ook wel de kerk van de gilden en broederschappen werd genoemd. Niet minder dan zeven genootschappen konden tot het einde van de onderzoeksperiode worden onderscheiden.

De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade

De vroegste sporen van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade in de Sint-Niklaaskerk gaan terug tot het jaar 1312. Deze broederschap was wellicht de oudste in de parochiekerk en stond open voor zowel mannen als vrouwen, geestelijken als leken. Zo was tijdens het rekenjaar 1458-1459 priester Johannes de Zaeyere als ontvanger van de broederschap actief. De diensten werden gehouden aan het altaar van Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, aan de noordzijde van het koor van de kerk²²⁹³.

²²⁸⁹ P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 340.

²²⁹⁰ *Ibidem*, p. 345-346.

²²⁹¹ C. Vincent, « Quand l'église », p. 221.

²²⁹² M. Boone, *Gent*, 1991, p. 102-103. Een gelijkaardig patroon is traditioneel van toepassing op de begraafplaatsen in kerken, zie V. Despodt, *Dat du best*, p. 50-51. Vergelijk met V. Bonenkampová, "Waren 'rijke stinkerds' rijk? De sociale stratificatie van de Delftenaren en hun graven in de Oude Kerk", in P. Bitter, V. Bonenkampová, K. Goudriaan (eds.), *Graven spreken. Perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden*, Hilversum, 2013, p. 193-204.

²²⁹³ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 49-56.

Om tot de broederschap te worden toegelaten diende een intredegeld te worden betaald. Ook een jaar- en doodgeld werd geïnd²²⁹⁴. Er was een iets groter aandeel mannelijke dan vrouwelijke leden, die allen binnen de Sint-Niklaasparochie woonden. Onder het ledenaantal bevond zich 5% priesters (9,5% van de mannelijke leden), waarvan enkele parochiepastoors. Onder de leden waren verder ook politieke figuren te situeren, die eveneens deel uitmaakten van het broederschapsbestuur²²⁹⁵. De broederschap bleef actief tot 1577, toen ze ophield te bestaan. In 1588 werd ze heropgericht. Een grote halve eeuw later, in 1642, werd ze verenigd met de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw der Gewillige Slaven, die in 1634 in het leven was geroepen²²⁹⁶.

De broederschap van Sint-Anna

De oprichting van de broederschap toegewijd aan de Heilige Anna werd officieel geakteerd op 22 november 1445, hoewel de confrerie toen reeds een tijdlang actief was. Het altaar van de Heilige Anna waaraan de broederschap missen vierde, was ofwel in het zijkoor, ofwel in de zuidelijke transeptarm te situeren. De broederschapsactiviteiten werden in 1578 tijdelijk onderbroken, maar gingen na het opheffen van de Calvinistische Republiek weer door, blijkens het voortzetten van de ledenlijst²²⁹⁷.

Uit de ledenlijsten van 1476-1477 en 1578 is af te leiden dat een meerderheid van 55% vrouwen deel uitmaakte van de broederschap. De rekrutering beperkte zich niet tot Gent zelf en ook hoogadellijke personen, hovelingen en regionale notabelen konden er (weliswaar louter formeel, dus ongebonden van dienst) toe gerekend worden. Onder meer Maria van Bourgondië en Margaretha van York werden omstreeks 1475-1476 in het broederschapsboek opgenomen. Ook heel wat priesters, 33% van de mannen of 15% van alle leden, behoorden tot de broederschap²²⁹⁸. Om te worden toegelaten, diende een intredegeld te worden betaald, evenals een jaar- en doodgeld. De leden van de Sint-Annabroederschap vormden wellicht een meer kapitaalkrachtig publiek²²⁹⁹. Tot de leden behoorde ook pastoor Adrianus Pletincx, die begin 17de eeuw de devotie bovendien nieuw leven hielp inblazen door zijn ijver voor een processie toegewijd aan de heilige (*ut supra*). In 1642 kreeg de broederschap van Sint-Anna door bisschop Antonius Triest

²²⁹⁴ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 358-366.

²²⁹⁵ *Ibidem*, p. 208-209. Boone spreekt in dit verband van “prominente leden uit het lid der poorteriej”. M. Boone, *Gent*, 1991, p. 102.

²²⁹⁶ B. Augustyn, W. Buntinx e.a., *Archiefvormers*, III, p. 401.

²²⁹⁷ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 125-127.

²²⁹⁸ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 214-215.

²²⁹⁹ *Ibidem*, p. 215, 358, 364, 367.

andermaal een nieuwe impuls²³⁰⁰. Vanaf 1811 fuseerden de broederschappen van Sint-Anna en Sint-Antonius.

De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw ter Poorterie

Het ontstaan van de gilde van Onze-Lieve-Vrouw ter Poorterie, ook wel van de donderdagsmis of poortersmis genoemd, gaat minstens terug tot het einde van de 14de eeuw. De diensten van de broederschap – waaronder een donderdagse mis – werden voltrokken aan het altaar van Onze-Lieve-Vrouw in het Kinderbed in de benedenkerk, waar ook het altaar van de Heilige Margaretha was opgesteld. Onder de leden bevonden zich enkel mannen die tot de toplaag van de stedelijke bevolking, het patriciaat, behoorden. Dit verklaart meteen waarom de broederschap in 1540 ophield te bestaan en de verantwoordelijkheid voor wekelijkse donderdagdienst samen met de archieven, inkomsten en juwelen aan het kerkbestuur werd overgedragen. Met de *Concessio Carolina* van hetzelfde jaar verdween immers de opdeling van bestuursmandaten door de Drie Leden, wat er allicht toe leidde dat de poortersgilde (die op dat ogenblik nog drie leden telde) zijn betekenis verloor²³⁰¹. Over deze broederschap zijn verder weinig gegevens bekend.

De broederschap van Sint-Barbara

Een stichting die voortvloeide uit een testamentaire beschikking was deze ter ere van Sint-Barbara. De zoon van Willem de Knuts, Saladijn, beloofde immers het jaargetijde van zijn vader en de diensten die hij bij het altaar van deze heilige had begiftigd, te onderhouden en te vermeerderen. Om dit doel te realiseren richtte Saladijn wellicht in 1456 samen met vijftien anderen de broederschap op die gebruik maakte van het Sint-Barbara-altaar (ten noorden van het zijkoor). Het ledental beperkte zich tot 25 mannen, veelal gegoede poorters, die een intrede- en jaargeld betaalden. De broederschap bleef zeker tot 1518 actief, maar over het einde ervan zijn weinig gegevens bekend. Wel staat vast dat de goederen en archivalia overgingen naar de armendis²³⁰². De broederschap werd zeker eind 17de eeuw heropgericht, maar mogelijk was er al vanaf de translatie van 1614 opnieuw sprake van een broederschap van Sint-Barbara, namelijk deze uit de Sint-

²³⁰⁰ B. Augustyn, W. Buntinx e.a. *Archiefvormers*, III, p. 394. Deze notitie spreekt van het reactiveren van de broederschap na het uitdoven ten tijde van de Calvinistische Republiek, maar dit stemt niet overeen met de bevindingen van Trio, namelijk dat de ledenlijst na 1584 nog werd aangevuld. Wellicht is het daarom correcter om te gewagen van een impuls dan van een heropstart. Bijkomend onderzoek naar de toestand tijdens de eerste helft van de 17de eeuw zou dit vraagstuk kunnen ophelderen. Op het eerste zicht biedt de bronnensituatie op zich hieromtrent geen duidelijkheid.

²³⁰¹ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 108-109.

²³⁰² *Ibidem*, p. 133-136, P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 358, 362, 367.

Veerlekerk (*ut infra*). Er verschijnen opnieuw archiefdocumenten van een gelijknamige gilde vanaf 1677²³⁰³.

De broederschap van Sint-Judocus

Over de broederschap van Sint-Judocus zijn slechts zeer beperkte gegevens voorhanden. Het oudste spoor leidt naar 1467, maar verder is weinig praktische informatie bekend. Zeker in 1500 werd op de zondag na Drievuldigheidsdag een processie “met de patroonheilige” gehouden²³⁰⁴.

De broederschap van Sint-Rochus en Sint-Antonius

Een broederschap die ontstond op gemeenschappelijk initiatief van de parochiepastoor en een aantal poorters, was deze toegewijd aan Sint-Rochus en Sint-Antonius. Pastoor Gossuinus de Simay en negen mannelijke poorters vroegen in 1489 de goedkeuring voor de oprichting ervan aan het stadsbestuur. Het doel van de stichting was het vermeerderen van de goddelijke diensten en het opluisteren van het interieur van de kerk. Een intredegeld was niet vereist, in tegenstelling tot een jaargeld en doodgeld. Er zijn ledenlijsten beschikbaar met aanduiding van de leden per parochie, dus toetreden was niet exclusief aan parochianen voorbehouden²³⁰⁵. De toewijding aan twee heiligen die voornamelijk ter genezing en bestrijding van de pest werden aanbeden, kan als motief worden vermeld in een periode waarin Gent door de ziekte werd geteisterd. De diensten werden gehouden bij het altaar van Sint-Antonius in de benedenkerk²³⁰⁶. Vanaf het einde van de 15de eeuw was in de naamgeving enkel nog sprake van de Heilige Rochus, die Antonius ook in de liturgie van de broederschap zou gaan verdringen. De broederschap hield op te bestaan vóór 20 oktober 1561. Net zoals bij Sint-Barbara het geval was, gingen de goederen en lasten ervan over naar de armendis²³⁰⁷.

De broederschap van Sint-Petrus en Sint-Paulus

De laatste broederschap die we hier vermelden is deze van Sint-Petrus en Sint-Paulus, die omstreeks 1522 werd gesticht. Gilden die aan deze heiligen werden gewijd, waren

²³⁰³ RAG, SBB, serie SN, nr. 156, 200.

²³⁰⁴ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 136; *Idem*, *Volksreligie*, 1990, p. 359, 362, 367.

²³⁰⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 143, 214.

²³⁰⁶ Volgens RAG, SBB, serie S, nr. 143 lag het altaar van Sint-Antonius in de beuk, naast het altaar van de broederschap van Sint-Joos (Judocus) aan de zuidzijde en dat van Onze-Lieve-Vrouw ter Sneeuw (dat gebruikt werd door rederijkerskamer de Fonteine) aan de westzijde.

²³⁰⁷ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 143-148; *Idem*, *Volksreligie*, 1990, p. 359, 363, 367.

traditioneel gelinkt aan de Romebedevaart. Mogelijk moet de oprichting gezien worden in het kader van het aankomende jubeljaar in 1525, maar zekerheid omtrent de achtergrond of motieven van de stichters is er niet. Het gebruik van het Alexiusaltaar verwijst eveneens naar de pelgrimage naar Rome, aangezien de gelijknamige heilige vaak als bedevaarder werd afgebeeld. De broederschap kende twee geledingen van onbekende betekenis, genaamd “*der grooter blomme*” en “*der cleender blomme*”. Zeker in 1566 was de broederschap nog actief. Intrede- en jaargeld waren niet vereist, de betaling van een doodgeld werd aanbevolen²³⁰⁸.

Vaststellingen

De grote constante bij de besproken broederschappen die in de Sint-Niklaaskerk waren gehuisvest, is de aanwezigheid van vooral vermogende parochianen en bij uitbreiding stedelingen, waaronder een sterke concentratie van poorters. Dit vloeit mee voort uit het feit dat een aantal buurten die binnen de grenzen van de Sint-Niklaasparochie waren gelegen, tot de meest welstellende delen van de stad behoorden²³⁰⁹. Voornamelijk in de broederschappen toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw waren stedelijke notabelen goed vertegenwoordigd. De rekeningen van deze broederschappen werden afgehoord door het kerkbestuur, dat een aanzienlijk aantal leden uit de stadsmagistraat telde²³¹⁰. In die zin was er sprake van een zekere invloed van het kerkbestuur, aangezien het vaak om rechtstreeks betrokken personen ging²³¹¹. Geestelijken kwamen weliswaar als leden voor, maar in slechts één geval weten we zeker dat de stichting op mede-initiatief van een parochiepastoor plaatsvond. Eerder merkten we al op dat het onder de pastoors van Sint-Niklaas gebruikelijk was om lid te worden van één of meer van de broederschappen in de parochie, wat we identificeerden als een uitgelezen mogelijkheid om buiten het strikte hiërarchische kader met leken/parochianen in contact te komen (3.2.3.1.5)²³¹². Philippe Desmette stelde in zijn onderzoek naar de vroegmoderne broederschappen in de bisdommen Doornik en Kamerijk vast dat de relaties tussen pastoors en broederschappen een grote diversiteit vertoonden. Niettemin detecteerde hij in zijn onderzoeksgebied een toegenomen rol voor de geestelijken. Volgens hem traden ze in stijgende mate op als tussenpersonen bij het stichten van broederschappen. De functie

²³⁰⁸ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p.169-172; *Idem*, *Volksreligie*, 1990, p. 359, 363, 367.

²³⁰⁹ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobiëlenmarkt*, p. 194-195.

²³¹⁰ P. Trio, *Volksreligie*, p. 129, 140.

²³¹¹ Voor de Sint-Niklaaskerk zijn voorbeelden bekend van broederschapstransacties waarbij expliciete toestemming van het kerkbestuur nodig was, en waarbij het broederschapsbezit als het bezit van de parochiale gemeenschap werd beschouwd. P. Trio, *Volksreligie*, p. 317. Zie ook de eerder vermelde vaststelling van C. Vincent.

²³¹² “*Fraternities were the spaces where laity and clergy met*”. N. Terpstra, “Boundaries”, p. xii.

van de pastoor als intermediair was bijgevolg een evenwichtsoefening tussen zijn positie als afgevaardigde van de bisschop enerzijds en de koers die de patroon, parochianen en lokale overheden anderzijds van hem verwachtten²³¹³. Op basis van de besproken gegevens lijkt het ons niet meteen gerechtvaardigd van een gelijkaardige situatie te gewagen in de Sint-Niklaaskerk. Algemeen gesproken was er geen nadrukkelijke inmenging van de stedelijke of kerkelijke overheden merkbaar en kunnen de broederschappen worden beschouwd als “spontane creaties van de plaatselijke bevolking”²³¹⁴. Verder onderzoek naar de ‘contrareformatorische’ Gentse broederschappen moet nog uitwijzen of in Gent de greep van de kerkelijke (zowel parochiale als zeer nabije diocesane) overheid het relatief onafhankelijke karakter van het broederschapswezen deed inkrimpen. De al te strikte opvatting van een volledige *top-down* controle in de post-Tridentijnse periode (zoals uitgewerkt in het zogenoemde *confessionaliseringsparadigma* van Reinhard en Schilling) moet – zoals uit studies naar andere regio’s blijkt – echter evenzeer worden genuanceerd²³¹⁵.

²³¹³ Ph. Desmette, « Confréries, curés et paroisses. Collaborations et rapports de force dans quelques villes des diocèses de Tournai et de Cambrai à l’époque moderne », in A. Bonzoni, Ph. Guignet, M. Venard (eds.), *La paroisse urbaine du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 2014, p. 129-145. (Histoire religieuse de la France, 41).

²³¹⁴ P. Trio, *Volksreligie*, p. 322.

²³¹⁵ Algemeen werd immers een verschuiving waargenomen in de richting van een toegenomen ethische controle over het individuele devotionele gedrag. Niettemin kon de diversiteit aan tradities niet volledig worden uitgeschakeld of gemodelleerd naar de wensen van de katholieke hervormingspolitiek, zoals ook werd vastgesteld in Italië, Frankrijk, Spanje en het Duitse Rijk. J. Donnelly, M. W. Maher, *Confraternities*; D. Zardin, “Beyond Crisis: Confraternities in Modern Italy between the Church and Lay Society”, in N. Terpstra e.a., *Faith’s Boundaries*, p. 351-352; *Idem*, “Relaunching Confraternities in the Tridentine Era: Shaping Consciences and Christianizing Society in Milan and Lombardy”, in N. Terpstra (ed.), *The politics*, p. 208-209 en M. R. Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque. Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1570*, Cambridge, 2007. Het volgende citaat geeft een goede samenvatting: “Existing and new confraternities were expected to recognise the authority of the Roman archconfraternities and adhere to cults promoted by Rome such as, for example, those of the Holy Sacrament or the Sacred Heart. Papal indulgences were a strong motivator in this process and a means to ensure the ongoing negotiation between local confraternal elites and Rome. Taken as a whole, the religious agency of lay believers was limited in early modern Catholicism, but at the same time its continuation was guaranteed by the framework that the restyled confraternities offered”. A.-L. Van Bruaene, “Review: Confraternities and devotion in modern catholicity (mid-XV-early XIX century)”, *JEH*, LXII, 1, 2011, p. 163. Zie voor een eerste bespreking van een Gentse casus het besluit van S. Verbrugghe, *Biddende*, p. 120-122. Over het confessionaliseringsparadigma zoals het in de jaren 1970 en 1980 door Wolfgang Reinhard en Heinz Schilling werd ontwikkeld, zie W. Reinhard, “Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters”, *Archiv für Reformationsgeschichte*, LXVIII, 1977, p. 226-251; W. Reinhard, H. Schilling (eds.), *Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*, Münster 1995. Zie ook de kritiek van onder meer U. Lotz-Heumann, “The Concept of “Confessionalization”: a Historiographical Paradigm in Dispute”, *Memoria y Civilización*, IV, 2001, p. 93-114. Een repressief beeld van de post-Tridentijnse broederschapsontwikkeling werd onder meer geschetst door J. Bossy, “The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe”, *Past and Present*, XLVII, 1970, p. 59-60.

4.2.3.2 De broederschappen in de Sint-Veerlekerk

De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw

De broederschap met de oudste vermelding in de Sint-Veerlekerk was deze van Onze-Lieve-Vrouw, die werd geattesteerd in 1359²³¹⁶. De diensten werden gevierd aan het gelijknamige altaar in het zijkoor van de kerk. In oorsprong was aan de broederschap ook een cultus van de Heilige Veerle verbonden, die naderhand verdween. Over de samenstelling van het ledencorpus of de voorwaarden voor toetreding zijn weinig gegevens bekend. Enkel de twee vroegst vermelde provisoren waren leken, daarna kwamen tot in de 16de eeuw louter geestelijken voor, waaronder dekens of kanunniken van het kapittel²³¹⁷. Er diende zeker een intredegeld te worden betaald, alsook een doodgeld²³¹⁸. De confrerie trad zelfstandig op tot de jaren 1570-1571, toen het kanunnikencollege het bestuur volledig overnam²³¹⁹. Ten gevolge hiervan werd de broederschap voortaan als één van de *members* van het kapittel beschouwd²³²⁰. In de nasleep van de translatie van Sint-Veerle naar Sint-Niklaas in 1614, werd in 1615 besloten dat de inkomsten van de kerkfabriek zouden worden verenigd met deze van het kapittel en de vacante kapelanijen, alsook de opbrengsten van de andere *members*, waaronder de broederschap²³²¹.

De broederschap van Sint-Martinus

Wellicht tijdens de eerste helft van de 15de eeuw werd in de kapittelkerk een broederschap ter ere van Sint-Martinus opgericht. Hierover zijn slechts zeer weinig gegevens bekend²³²².

De broederschap van Sint-Barbara

De broederschap van Sint-Barbara zou zijn opgericht in 1440-1441 op aansturen van een groep personen hoofdzakelijk kanunniken en geestelijken behorend tot het kapittel²³²³. In 1450 werd de goedkeuring verkregen van de Gentse schepenen²³²⁴. Over de samenstelling van deze broederschap zijn meer gegevens voorhanden. Ze telde een vast

²³¹⁶ RAG, SV, nr. 127.

²³¹⁷ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 113.

²³¹⁸ *Ibidem*, p. 362, 366.

²³¹⁹ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 95-96.

²³²⁰ B. Augustyn, W. Buntinx e.a., *Archiefvormers*, III, p. 419.

²³²¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 90 r°.

²³²² P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 119; *Idem*, *Volksreligie*, 1990, p. 358, 362, 366.

²³²³ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 120.

²³²⁴ RAG, SV, serie charters, nr. 433.

aantal leden, namelijk vijftien mannen en evenveel vrouwen. Onder de mannelijke leden waren tijdens de 15de eeuw vooral kapelannen en kanunniken van het kapittel te vinden, onder de vrouwen veel zusters uit het Wenemaerhospitaal²³²⁵. De jaarlijkse gezamenlijke maaltijd diende bij beurtrol plaats te vinden in het huis van één van de mannelijke leden²³²⁶. Het bestuur werd gemonopoliseerd door geestelijken, de ontvanger was een priester. Naderhand kwamen meer leken onder de leden voor. Naast een intredegeld diende ook een jaar- en doodgeld te worden betaald²³²⁷. Het uitbreiden van de rekruteringsbasis kan misschien mee verklaard worden door de evolutie van de personele parochiegrenzen naar een eerder geografisch bepaalde afbakening van het parochiale territorium. Een identificatie van de broederschapsleden en hun woonplaatsen zou in dit verband meer klaarheid kunnen scheppen.

Vanaf 1448 maakte de broederschap gebruik van het altaar van Sint-Agatha in het noorden van de benedenkerk. Omstreeks 1471 is er sprake van het Sint-Barbara-altaar, waarop ook het beeld van Sint-Agatha stond opgesteld. De laatste sporen van activiteiten dateren uit 1560²³²⁸. Of de broederschap volledig uitdoofde of werd heropgericht is niet duidelijk, maar in ieder geval was ze begin 17de eeuw weer actief²³²⁹. Op 20 januari 1612 werd in de *acta capituli* genoteerd dat de broederschap in de kerk verschillende stichtingen deed, onder meer twee wekelijkse missen. Het kapittel zorgde voor de wijn, het brood en de verlichting, in ruil voor het gebruik van de ornamenten van de broederschap die ook voordien reeds in de kerk werden gebruikt²³³⁰. In de *acta* is verder sprake van overeenkomsten met de broederschap in verband met de translatie van 1614, waarbij onder meer afspraken werden gemaakt in verband met diensten voor de Heilige Barbara die in de Sint-Veerlekapel (op het Sint-Veerleplein) zouden worden gehouden. In augustus 1614 werd expliciet vermeld dat de proost en de deken met de broederschap overlegden, met als doel deze mee te doen verhuizen naar de Sint-Niklaaskerk²³³¹. In mei 1615 is sprake van het voornemen van het kapittel om een

²³²⁵ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 214. Onder meer de kanunniken Johannes Nemegheer, Egidius Boenaert en Livinus Coolins werden als “één van de eersten” genoemd. RAG, SBB, serie S, nr. 227, f° 21. Ook kapelaan Henricus Bollaert behoorde tot de eerste leden, maar “*hi scieter hute wat hem naer sijn goet costelic was*”. Kapelaan Henricus Nemegheer stapte om dezelfde redenen op (“*scieter hute omme de cost*”). Interessant is bovendien het geval van kapelaan Petrus Gheerts, die in 1470 “*was gheadmitteert boven den ghetale van 15 persoenen mits te competeren van wel 50 lb. gr. p. die hij gaf ...*”. De geestelijke in kwestie had er schijnbaar een flinke som geld voor over om te worden opgenomen in de broederschap.

²³²⁶ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 318.

²³²⁷ *Ibidem*, p. 214, 358, 362, 366.

²³²⁸ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 120-121.

²³²⁹ Mogelijk zelfs al eind 16de eeuw, cf. noot 2370.

²³²⁹ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°. a.

²³³⁰ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 139 r°.

²³³¹ RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 67 r°; RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 145 v°.

rekwest in te dienen bij de Geheime Raad om de diensten van de broederschap “*hier te doene in dese kercke achtervolghende onse translatie*”²³³². Bijkomende gegevens over de broederschapsleden op dit ogenblik zouden een interessant licht kunnen werpen op een aantal zaken. Zo blijkt de steun van de broederschap voor het uitvoeren van de diensten in de kerk niet onbelangrijk te zijn geweest. Dit wordt onderschreven door het feit dat het kapittel zelf belang hechtte aan het ‘meenemen’ van de broederschap en door het gegeven van de stichtingen en het gebruik van de ornamenten²³³³. Informatie over de samenstelling op dat moment (met een overwicht aan leken of clerici?) kan hiervoor van betekenis zijn. In het kapittelarchief ontbreken helaas meer concrete gegevens voor de onderzoeksperiode. Mogelijk leveren de stedelijke archieven hieromtrent meer resultaten. Interessant is in ieder geval dat deken Philippus Jaddaert zeker tijdens de periode 1605 tot 1609 als administrateur van deze broederschap actief was, een functie die hij ook met betrekking tot de *mercenarii* en het *member* van de Burggravië uitoefende²³³⁴. Deze vaststelling kan er op wijzen dat de broederschap naar analogie met het voorbeeld van deze van Onze-Lieve-Vrouw geheel of gedeeltelijk door het kapittel werd ‘overgenomen’ en ze al dan niet effectief als een *member* werd beschouwd. De allusies die we terugvonden in verband met onderhandelingen, suggereren op het eerste gezicht het tegendeel. Onderzoek in het 17de- en 18de-eeuwse kapittelarchief zou meer duidelijkheid kunnen brengen over het voortbestaan van de broederschap en de al dan niet verderzetting van haar onafhankelijke administratie.

²³³² RAG, SBB, serie SN, nr. 168, f° 86 v°.

²³³³ Meer informatie omtrent deze stichtingen zou van bijzonder groot belang kunnen zijn voor de interpretatie van de rol van de parochianen in de post-calvinistische periode. Helaas ontbreken de gegevens om de voltallige bezetting op dat ogenblik te kunnen identificeren. Slechts drie namen zijn bekend: Jan Damman, Willem Croone en Philips de Bisschop in november 1614. RAG, serie SN, nr. 168, f° 67 r°. Willem Croone (*filius* Rombaut) was tot vijf keer toe schepen van de stad en overleed in 1623. Hij werd begraven in de Sint-Baafskathedraal, samen met zijn echtgenote Isabeau Wyts. E.A. Hellin, *Histoire chronologique*, I, p. 532-533. Hij was schepen van Gedele in 1608, 1618 en 1621 en schepen van de Keure in 1610 en 1613. A. Van Heule, P.-C. Vander Meersch, *Memorieboek*, III, p. 140, 143, 147, 153, 157. Ook voor wat Jan Damman betreft, kan een link met het stadsbestuur worden gelegd. “Een” Jan Damman was Keureschepen in 1602 en Gedeleschepen in 1605, *Ibidem*, p. 132, 135. Tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw kwamen eveneens personen met deze naam als schepen of ontvanger voor, vermoedelijk verwanten. In 1614 was een Nicolas Damman, *filius* Jans schepen van de Keure. *Ibidem*, p. 147. Philips de Bisschop was in 1619 en 1622 schepen van Gedele. *Ibidem*, p. 154, 159. Eerder, in 1591-1592 was hij stedelijk ontvanger van de “*issuwe*” en in 1607 van de “*weercke*” geweest, *Ibidem*, p. 121-122, 139. Prosopografisch onderzoek naar het vroegmoderne (in casu laat 16de- en vroeg 17de-eeuwse) stadsbestuur zou hier eventueel nog interessante informatie aan kunnen toevoegen. Een dergelijk onderzoek naar de Gentse stedelijke elite wordt (althans voor de 16de eeuw) momenteel voorbereid door Jelten Baguet.

²³³⁴ RAG, SV, nr. 25.

De broederschap van de Zoete Naam Jezus

De broederschap van de Zoete Naam Jezus werd volgens de bevindingen van Paul Trio in 1537 opgericht, hoewel de activiteiten pas gedocumenteerd zijn vanaf 1554 en dit tot 1575²³³⁵. In de *acta capituli* van Sint-Veerle vonden we een notitie terug waarbij het kapittel reeds op 24 december 1532 aan kapelaan Dominicus de Grave toestond om een broederschap van de Naam Jezus te stichten²³³⁶. Dergelijke confrerieën kwamen voornamelijk vanaf de 16de eeuw voor²³³⁷. Het altaar waar de diensten werden gehouden, bevond zich in de benedenkerk²³³⁸. Uit de ledenlijst voor de periode 1565-1578 blijkt dat een groot deel van de “vroege” leden uit geestelijken bestond, voornamelijk kanunniken en kapelannen. Vrouwen waren niet toegelaten. Naderhand kwamen meer leken voor. Onder hen waren ook twee jonkheren. De meeste leden waren overigens van welstellende komaf, zoals blijkt uit de betaling van de doodschuld²³³⁹. De broederschap beschikte over een eigen beroepsontvanger, die steeds een priester was. De rekeningen werden afgehoord in het kapittelhuis, in tegenstelling tot wat gebruikelijk was bij de broederschappen in andere kerken, waar doorgaans een herberg met dit doel werd bezocht²³⁴⁰. Over intrede- en jaargeld zijn geen gegevens voorhanden. De draad van de broederschap werd qua inschrijvingen na 1593 weer opgenomen, maar het is onduidelijk wie hiervoor de impuls gaf²³⁴¹.

Vaststellingen

Ondanks het feit dat de Sint-Veerleparochie bijzonder klein was, telde ze toch vier broederschappen, of evenveel als de Sint-Michielsparochie²³⁴². Opmerkelijk is de sterke hand die het kapittel in de broederschappen hield, zowel via lidmaatschap als in bestuursfuncties. Bovendien werd de helft ervan door geestelijken en/of kapittelleden gesticht. Ook de administratie werd voornamelijk door clerici gevoerd. Het aantal leden was beperkt, waardoor deze broederschappen een meer exclusief karakter hadden. De intrede- en jaargelden (waarover gegevens voorhanden zijn) lijken eerder aan de hoge kant²³⁴³. Vermeldenswaardig is bovendien dat leden van het Sint-Veerlekapittel enkel

²³³⁵ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 177. Hij baseert zich hiervoor op een stuk ongeklasseerd broederschapsarchief. In een ander document, RAG, SV, nr. 127 is sprake van 6 juli 1537 als stichtingsdatum.

²³³⁶ UBG, HSL, Ms. 568, p. 191.

²³³⁷ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 278.

²³³⁸ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 178.

²³³⁹ P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 163, 218, 359, 363, 367.

²³⁴⁰ *Ibidem*, p. 144, 247.

²³⁴¹ P. Trio, *De Gentse broederschappen*, p. 178.

²³⁴² P. Trio, *Volksreligie*, 1990, p. 92-93.

²³⁴³ *Ibidem*, p. 148.

toetraden tot broederschappen die in hun eigen kerk gehuisvest waren, dit in tegenstelling tot andere geestelijken in de stad²³⁴⁴. De specificiteit van de parochie, die in essentie quasi samenviel met het kapittel, is hier uiteraard niet vreemd aan. Dit verklaart bovendien waarom het aantal vrouwen – op de zusters van Wenemaer na – beperkt was. Vooral de broederschappen van Sint-Barbara en de Naam Jezus waren tot aan de Calvinistische Republiek genootschappen voor en door het kapittel. Zoals we kort aanstipten, ware het interessant meer gegevens te verzamelen over de periode na 1584, hoewel de kapittelbronnen hierover weinig onthullen. Op basis van een handvol aanwijzingen lijkt voor de broederschap van Sint-Barbara bijvoorbeeld een toegenomen lekeninvloed merkbaar.

Het is nuttig om deze bevindingen te vergelijken met een aantal vaststellingen die door Delmaire werden gedaan voor enkele (voornamelijk middeleeuwse) Artesische en Frans-Vlaamse kapittels. De broederschap van Sint-Omaars (gesticht in de gelijknamige stad in de 12de eeuw) telde onder de leden voornamelijk geestelijken behorend tot de parochies die onder het patronaat van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel vielen. Het bestuur bestond tijdens de 15de eeuw uit twee kanunniken en twee schepenen, een perfecte verdeling tussen geestelijken en leken. Deze laatsten konden ook toetreden: de clerici onder het patronaat van het kapittel werden immers aangemoedigd hun parochianen warm te maken voor giften aan de collegiale, waartoe de broederschap een geschikt instrument was. Deels gelijkaardig ging het er aan toe in de broederschap van Notre-Dame-de-la-Treille (Onze-Lieve-Vrouw van de Wijnstok) in het Sint-Pieterskapittel te Rijsel, waar het bestuur op gelijkaardige wijze was samengesteld maar waar het lidmaatschap niet tot enkele parochies was beperkt. In dezelfde collegiale was in de 13de eeuw de broederschap van Sint-Jan-de-Evangelist opgericht, op aansturen van twee kapelannen. Al snel verbreedde de rekrutering en stond toetreding open voor leken, voornamelijk afkomstig uit de stedelijke burgerij. Een gelijknamige broederschap bestond in Sint-Omaars (zeker sinds 1170), waarvan het lidmaatschap zich beperkte tot de stedelijke pastoors. Een zeer specifieke toetredingsvoorwaarde gold in de broederschap van Notre-Dame des Varlets in de collegiale van Lens, waartoe sinds 1226 enkel verloofden konden toetreden²³⁴⁵. In zekere zin was dus sprake van een meer open karakter: de rekrutering en het bestuur waren in de meeste gevallen breder dan bij de

²³⁴⁴ *Ibidem*, p. 227. Dit ook in tegenstelling tot kapittelleden in andere steden, bv. de proost van Saint-Barthélemy in Bethune, die deel uitmaakte van een broederschap in de Sint-Niklaaskapel aldaar. A. de Loisne, *Le cartulaire de Saint-Barthélemy de Béthune, publié ou analysé avec extraits textuels, et précédé d'une introduction*, Saint-Omer, 1985, n° 36.

²³⁴⁵ B. Delmaire, « Les collégiales », p. 51-52; G. Coolen, « La confrérie de Saint-Omer », *Bulletin de la Société des antiquaires de la Morinie*, XVII, 1947-1952, p. 65-87; *Idem*, « La confrérie de Saint-Omer au XIIe siècle », *ibidem*, p. 225-233; *Idem*, « La confrérie des prêtres de Saint-Jean l'Évangéliste », *ibidem*, p. 161-176.

broederschappen in de Sint-Veerlekerk. Interessant is het voorbeeld van de Sint-Omaarsbroederschap, waar de nadruk lag op leden behorend tot de patronaatskerken van de collegiale. Aangezien Sint-Veerle zelf niet het patronaatsrecht uitoefende over andere parochies was de rekrutering in zekere zin gelijkaardig, namelijk eerder gelimiteerd tot 'eigen' parochianen (en dus vooral geestelijken) zoals in de voorbeelden van Sint-Barbara en de Zoete Naam Jezus. Het aanmoedigen tot giften en de sterke aanwezigheid van leden uit de burgerij, wijzen ook bij de Noord-Franse voorbeelden in de richting van een eerder kapitaalkrachtig publiek. Ook lijken de stichtingen hier vaak ouder te zijn dan in de Gentse kapittelkerk het geval was. Opmerkelijk is dat de oudste broederschap in de Sint-Veerlekerk (Onze-Lieve-Vrouw, vóór 1359) wellicht pas ontstond nadat de 'personele' parochie, bestaande uit de bewoners van het Gravensteen en de aanhorigen van het kapittel, werd uitgebreid met de 'nieuwe' inwoners van het *castrum*gebied, waaronder inwoners van het Wenemaergodshuis (gesticht in 1323)²³⁴⁶. Deze ontwikkeling loopt weliswaar parallel met de broederschapsdynamiek in andere parochies, waardoor deze eigenaardigheid allicht niet al te veel dient te worden benadrukt.

In hetzelfde verband kan tenslotte nog worden verwezen naar Alexis Fontbonne, die in het bijzonder de 'capitulaire' broederschappen in Clermont en Riom onderzocht. De door hem bestudeerde confrerieën zijn echter niet meteen vergelijkbaar met deze in de Sint-Veerlekerk. Het betreft immers veeleer broederschappen samengesteld uit het zogenoemde kerkelijk proletariaat, de kapelannen. Deze groepen van geestelijken, die actief waren binnen de kapittelkerken, trachtten via het bewandelen van « *la voie confraternelle* » hun statuut te verbeteren. Dit type van broederschappen bevond zich op de grens tussen twee stromingen: enerzijds de broederschapsbeweging en anderzijds de ontwikkeling van gemeenschappen van seculiere clerici²³⁴⁷. Voor wat het Sint-Veerlekapittel betreft, werd hier hoger reeds naar verwezen. (cf. 2.3.3.1)

²³⁴⁶ Zoals we aanhaalden waren de vroegst vermelde provisoren bovendien leken.

²³⁴⁷ A. Fontbonne, « Les confréries », p. 3-16.

4.3 Tot slot: de kerken en hun leken

In dit hoofdstuk bevestigden we dat de Sint-Niklaas- en Sint-Veerleparochies typologisch erg verschillend waren. Waar de ‘modale’ stadsparochies op zo goed als alle vlakken een geografische rol speelden voor stedelijke bestuursdoeleinden, was dit bij Sint-Veerle veel minder het geval. Het samenvallen van de parochiegrenzen met het aloude *castrum*gebied was hiervan de oorzaak. Omwille van de aard van de stichting, als personele parochie, speelden parochianen er bovendien nooit een rol in de administratie in tegenstelling tot de Sint-Niklaaskerk waar dit contact en de wederzijdse beïnvloeding zeer uitgesproken waren. Zoals Jan Kuys al signaleerde waren collegiale kerken “*managed in a different way*”²³⁴⁸. Deze eigenschap zette zich zelfs tot in de broederschappen – doorgaans dé parochiale lekeninitiatieven bij uitstek – door. Met het oog op het hoofdoel van dit onderzoek, met name het faciliteren van een herinventarisatie van het archief van beide kerken, was een afzonderlijke bespreking van de parochiale instellingen gerechtvaardigd. Hoewel het binnen het bestek van deze studie niet mogelijk was de invloed van (leken)parochianen *in extenso* te onderzoeken, staat niettemin vast dat er significante verschillen waren. Zo volstaat het bijvoorbeeld de verhandeling van Véronique Despodt over de Gentse grafzerken te raadplegen om vast te stellen dat er een duidelijk verschil was in ‘type’ overledenen dat in de respectieve kerken werd begraven²³⁴⁹. In Sint-Niklaas primeerden uitgesproken Gentse families als Rijnvisch, uten Hove, de Grutere, ’s Brunen, Sersymoens, van Vaernewijck, Damas, ... In de Sint-Veerlekerk gewagen de bronnen dan weer vooral van geestelijken van de kerk (met de nadruk op kanunniken) en hoge vorstelijke ambtenaren, zoals de raadsheren Daniel Alaerts, Everaert Gherbode, Omaer Claeszone en uiteraard de *mecenae* Jan en Simon de Mirabello.

²³⁴⁸ J. Kuys, “Churchwardens’ Accounts”, p. 95. Zie ook de bevindingen van Bram van den Hoven van Genderen, die stelde dat de kapittelkerk “een bolwerk [was] van de elitaire, hogere geestelijkheid, een gesloten gemeenschap die zich het liefst aan de burgers buiten onttrok en zeker geen medezeggenschap duldde”. B. van den Hoven van Genderen, *De Heren van de Kerk*, p. 630.

²³⁴⁹ V. Despodt, *Dat du best*, III, 1.7 en 1.8.

Figuur 20 Wapen van Simon de Mirabello uit de “Memoriën” van Anthonio de Succa (1601-1615)

Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Ms. II 1862/1, f° 62 v°

Ook Elisabeth van Lierde, de natuurlijke zus van Lodewijk van Nevers (echtgenote van laatstgenoemde Simon) en Catharina en Joos van Bourgondië (zus en zoon van Filips de Goede) mogen in dit rijtje niet worden vergeten²³⁵⁰.

Hetzelfde geldt voor schenkingen en jaargetijden. In de Sint-Niklaaskerk werd ongeveer één vijfde van de jaargetijden gesticht door grote families. Eén zevende was verordend door geestelijken, waarvan het merendeel een band had met de kerk²³⁵¹. Uit onderzoek naar de *memoria* in de Regensburgse parochiekerken bleek dat daar vanaf 1400 een kentering was waar te nemen in de stichtingsactiviteit. De auteur, Olivier Richard, stelt vast dat *memoria* een sociaal onderscheid ventileerden, dat geënt was op identificatie

²³⁵⁰ Catharina van Bourgondië werd in 1392 geboren als tweede dochter van hertog Jan zonder Vrees. Ze werd op twaalfjarige leeftijd uitgehuwelijkt aan Lodewijk III van Anjou (op dat ogenblik nog een baby, geboren in 1404), maar het huwelijk werd in 1413 verbroken. Catharina verhuisde daarop naar Gent, waar ze op 11 juni 1414 overleed. R. Vaughan, *John the Fearless, the Growth of Burgundian Power*, New York, 1966, p. 194, 205-206, 245-248.

²³⁵¹ M. De Smet, *Ter laevenessen*, p. 204-205. Het gaat om een verhouding van 27 op 48 of 56%. Van de negentien overige geestelijken die nooit in Sint-Niklaas een functie hadden, behoorden er zes ooit tot een andere Gentse kerk (Sint-Jacob, Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Veerle), naast een bisschop van Doornik en een kannunik van Sint-Donatiaan te Brugge. Elf personen werden louter als geestelijke geïdentificeerd, zonder plaatsaanduiding. Deze berekeningen zijn gebaseerd op de tabel met het overzicht van geestelijken van M. De Smet, *Ter laevenessen*, 84-86.

met de stad en territoriaal sentiment. Dit hing nauw samen met de sociale en politieke positie van de stichters. Concreet stichtte de lokale politieke elite missen in kerken verspreid over de hele stad, een activiteit die beduidend afnam na 1400. De testamentaire schenkingsactiviteit van deze bevolkingsgroep plooide zich vanaf dan vooral terug op de eigen parochie. Voor Gent werd een gelijkaardig fenomeen nog niet gedetecteerd, aangezien het onderzoek dat tot nu toe werd gevoerd niet op gelijkaardige wijze in tijd werd gedifferentieerd²³⁵².

Voor de Sint-Veerlekerk beschikken we niet over uitvoerig cijfermateriaal. Bij het overlopen van de reeks 'losse' oorkonden van het kapittel, lijkt vooral het aandeel geestelijken en raadsheren onder de jaargetijden die in de 15de eeuw werden gesticht, op te vallen. Anno 1625 werd naar aanleiding van de reductie van de anniversaria een lijst opgesteld van de eeuwige jaargetijden van het kapittel. In dit overzicht werden veertig personen aangeduid als geestelijke, wat neerkomt op 23% of bijna één vijfde (van 174)²³⁵³. Dit getal overstijgt het cijfer dat uit het onderzoek naar de Sint-Niklaaskerk bleek. Opmerkelijk was dat de kanunniken van Sint-Veerle ook jaargetijden stichtten in de andere parochiekerken, waaronder de Sint-Niklaaskerk – dit in tegenstelling tot wat bij hun lidmaatschap van broederschappen het geval was²³⁵⁴. Op het eerste zicht kwam de omgekeerde beweging minder frequent voor, maar dit dient meer in detail te worden bekeken. Een eigenaardigheid is verder dat in de Sint-Veerlekerk, door het kapittel graag voorgesteld als dé grafelijke hofkerk in Gent, het jaargetijde van slechts één graaf van Vlaanderen werd gevierd: dat van Boudewijn van Constantinopel, dat door zijn

²³⁵² Het spreekt voor zich dat een dergelijke differentiatie een interessant uitgangspunt vormt. Hierbij kan in het bijzonder worden gedacht aan het groeiend politiek belang van de stedelijke middengroepen. Het feit dat de wijkindelingen en dus de lokale verankering voor de Gentse politieke elite van grote betekenis waren, versterkt dit vermoeden. O. Richard, « La memoria du patriciat et le contrôle du territoire urbain à Ratisbonne à la fin du Moyen Âge (XIVe – début du XVIe siècle) », C. Deligne, C. Billen, *Voisinages*, p. 112-118.

²³⁵³ Onder hen waren 38 geestelijken verbonden aan de Sint-Veerlekerk en als dusdanig aangeduid. Het werkelijke aantal clerici ligt dus mogelijk hoger. RAG, SV, nr. 4.

²³⁵⁴ Een interessant voorbeeld van een dergelijke fundatie is het eerder aangehaalde jaargetijde van kapittelproost Jan Beyhard uit 1323 (voetnoot 1241). In totaal waren zes akten in de vorm van chirografen opgesteld (één voor de armendis van elke parochiekerk), die dienden als bewijs van de schenking van een huis voor zijn jaarlijkse herdenkingsmis. Twee in elkaar passende stukken bleven bewaard: RAG, OKA Sint-Jacobs, oorkonde nr. 10 en RAG, KA Sint-Michiels, oorkonde nr. 11. (Over de chirograaf als 'stedelijke' acteervorm, zie M. Boone, "Estre le bien commun et general d'icelle preferé au bien privé et particulier" Vrijwillige rechtspraak, stedelijke identiteit en stedelijke diplomatiek" in H. Brand, J. Benders en R. Nip (eds.), *Stedelijk verleden in veelvoud. Opstellen over laatmiddeleeuwse stadsgeschiedenis in de Nederlanden voor Dick de Boer*, Hilversum, 2011, 197-211.) Onder meer de kanunniken Livinus de Bleckere, Henricus Braem, Livinus de Buc, Jacob de Grutere, Gossuinus Miere, Petrus van Vlachem en de kapelaan Johannes van Graven van de Sint-Veerlekerk werden door M. De Smet als stichters in de Sint-Niklaaskerk geattesteerd tussen het laatste kwart van de 13de eeuw en 1580.

dochter Margaretha was verordend. De teraardebestelling van troonsopvolger Joos van Bourgondië in de collegiale kan dan weer worden gekaderd binnen de integratiepolitiek van diens vader hertog Filips de Goede, die het traditioneel opstandige Gent ook via geestelijke weg probeerde te bewerken²³⁵⁵. De keuze voor de Sint-Veerlekerk diende met andere woorden een tactisch politiek doel. Zoals Boone het stelde: « *L'enlever [= Joos] de la ville où il était né (et où il allait d'ailleurs mourir peu après) aurait été une erreur tactique aux conséquences dramatiques* »²³⁵⁶. Naast Joos zou verder alleen Filips' zus Catharina als wettig lid van het 'grafelijke' huis in de Gentse collegiale worden begraven²³⁵⁷.

Figuur 21 Beeltenis van Catharina van Bourgondië uit de “Memoriën” van Anthonio de Succa (1601-1615)
Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Ms. II 1862/1, f° 58 r°

²³⁵⁵ S. Mareel, *Voor vorst en stad*, p. 24-26. Zie ook M. Sommé, « Le cérémonial de la naissance et de la mort de l'enfant princier à la cour de Bourgogne au XVe siècle » in J.-M. Cauchies (ed.), *À la cour de Bourgogne. Le duc, son entourage, son train*, Turnhout, 1998, p. 33-48 (Burgundica, 1).

²³⁵⁶ M. Boone, « Armes, courses, assembles et commocions. Les gens de métiers et l'usage de la violence dans la société urbaine flamande à la fin du Moyen Âge », *RDN*, CCCLIX, 2005, p. 28. Hoewel het decor van de Sint-Veerlekerk voor de uitvaart van Joos door Sommé werd omschreven als indrukwekkend in zijn soberheid, zorgde de verlichting en de aankleding van het “hôtel” (de twaalf persoonlijke dienaren) van de kleine prins voor de verbeelding van de Bourgondische grandeur. Naar aanleiding van de begrafenis werden de dag zelf in de Sint-Veerlekerk negentig missen gevierd, naast diensten in de overige parochiekerken en de kerken van de bedelorden. De begrafenisdienst werd – net zoals de voorafgaande processie en het vigilie – voorgegaan door de proost. M. Sommé, « Le cérémonial », p. 43-44.

²³⁵⁷ Hoger wezen we reeds op het feit dat binnen Gent vooral de Sint-Pietersabdij dienst deed als necropool bij de vroegere graven van Vlaanderen (cf. 2.3.1.2). Zie ook M. Boone, « Construire la mémoire d'outre-tombe: les comtes de Flandre, leurs successeurs bourguignons et leurs proches sous les dalles funéraires », in E. Crouzet-Pavan, J.-Cl. Maire Vigueur (eds.), *L'art au service du prince. La politique monumentale, artistique et culturelle des États princiers et seigneuriaux. Actes du colloque de Paris (17-19 octobre 2013)*, Rome, 2015, p. 61-87.

De Sint-Niklaaskerk werd vooral begiftigd door de ambachten en stedelijke elites (onder meer via de broederschappen, ambachtskapellen en rederijderskamer), voor wie niet enkel religieuze maar ook representatieve motieven een rol speelden. Het inrichten van een kapel in één van de meest bezochte stadskerken, dus in het hart van de publieke ruimte, ging immers gepaard met groot aanzien. Het bood een uitgelezen kans om de corporatieve identiteit te etaleren en de concurrentie aan te gaan met andere ambachten om de mooiste, de grootste en de meest centrale kapel. Kosten noch moeite werden daarom gespaard om altaren te faciliteren en te begiftigen in functie van het imago en het sociale prestige binnen de stedelijke context²³⁵⁸. Een gelijkaardige, nadrukkelijk ‘stedelijke’ aanwezigheid kon in de Sint-Veerlekerk niet worden vastgesteld. De kapittelkerk ontving vooral opulente schenkingen van figuren die op ‘nationaal’ niveau een rol speelden zoals de de Mirabello’s en de hertogen zelf²³⁵⁹.

In Sint-Niklaas was daarenboven een directe invloed via de parochiale instellingen mogelijk. Uit hoofdstuk 3 bleek dat de lekeninvloed qua patronaatsrecht via kapelanijen beperkt bleef, aangezien dit grotendeels toekwam aan de abt van de Sint-Pietersabdij. De bloei van het broederschaps- en kapelanijwezen zorgde niettemin voor een enorme dynamiek en leidde ertoe dat ook leken vat kregen op het meer inhoudelijke, naast het zakelijke. Hiermee doelen we op devoties en liturgische activiteiten binnen de kerk en de parochie, die ze daarnaast mee beheerden via het administratieve toezicht in kerkfabrieken en armendissen. Kuys stelt dat:

²³⁵⁸ T. Van Gassen, *De ambachten van de metselaars en timmerlieden in laatmiddeleeuws Gent*, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2012, p. 48. Dambruyne stelde vast dat in 1540 niet minder dan 86% van de Gentse ambachten over een eigen kapel beschikte. J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 123. Ook de Gentse rederijderskamers de Fontaine, Mariën Theeren, Sint-Barbara en Sint-Agnete beschikten over kapellen en altaren in de Gentse parochiekerken, met name in Sint-Niklaas, Sint-Jacob, Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Jan. Voornamelijk in Mariën Theeren lijken de leden binnen de parochiegrenzen te zijn gerekruteerd. A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille*, p. 84. Hoger haalden we reeds aan dat de corporatieve middengroepen in de rederijderskamers een cruciale rol speelden (cf. 3.2.3.3.3). De Fontaine werd wellicht mee gesticht door de schilder Claeys vander Meersch en legde zich in het bijzonder toe op de devotie van de Heilige Drievuldigheid. *Ibidem*, p. 44-45. Over de kapel van de Heilige Drievuldigheid in de Sint-Niklaaskerk, zie D. Laporte, D. Lievois, H. Vandenborre, “De Drievuldigheidskapel in de Sint-Niklaaskerk te Gent”, *Stadsarcheologie*, XIX, 1995, 4, p. 12-34.

²³⁵⁹ Men denke naast de omvangrijke Mirabellostichting en het jaargetijde van Catharina van Bourgondië bijvoorbeeld ook aan de glasramen die door Filips de Goede werden geschonken ter nagedachtenis van zijn overleden zus en zoon. M. Damen, “Vorstellijke vensters. Glasraamschenkingen als instrument van devotie, memorie en representatie (1419-1519)”, *JMG*, VIII, 2005, p. 140-200 en B. Schnerb, « La piété et les dévotions de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) », *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2005, CXLIX, 4, p. 1338. Ook Isabella van Bourbon, de echtgenote van Karel de Stoute, werd in de Sint-Veerlekerk herdacht. Over het jaargetijde van Catharina van Bourgondië, zie B. Bouckaert, *Het muziekleven*, 1998, p. 252-253.

“In the late medieval towns the rector and vicar, in actual fact, lost their dominant position in the parish by the rise of alternative religious services originating from guilds, confraternities, mendicants and chantries, which could be financed by the increasing financial power of the town and its citizens”²³⁶⁰.

Chiffolleau wijst in hetzelfde verband echter ook op de gewijzigde rol van een voortdurend groeiende groep geestelijken. Meer bepaald doelt hij hiermee op de evolutie van het beneficiesysteem, waardoor clerici ook buiten de strikt religieuze context taken vervulden (cf. hoofdstuk 3). Steeds meer geestelijken werden bovendien ingeschakeld in ‘gekochte’ missen en gingen daardoor als het ware in loondienst werken:

“La comptabilité des suffrages pour les morts, l’extension de l’économie de marché au « spirituel » transforment évidemment les relations entre les spécialistes anciens de l’intercession et les laïcs, ceux-ci prenant une part nouvelle dans la « gestion » matérielle du sacré.

L’histoire des marguilliers, des fabriques, des « oeuvres des Dômes », des confréries bâtisseuses n’est pas liée seulement aux désirs de participation spirituelle ou d’émancipation politique des laïcs, elle dépend aussi complètement de cette mutation essentielle de la place des fonctions « économiques » des clercs dans la société de la fin du Moyen Âge”²³⁶¹.

De ‘emancipatie’ van de lekenparochianen mag dus niet louter als een krachtige eenrichtingsbeweging worden gezien, waarbij ze een plaats wisten te veroveren in hun parochiekerk. Het inschakelen van priesters als ontvangers in de parochiale instellingen kan immers evenzeer als een indicatie worden beschouwd van de financiële *know-how* en ervaring die clerici buiten het intern kerkelijke kader hadden opgedaan²³⁶².

De Sint-Veerlekerk lijkt geen gelijkaardige stedelijke representatieve waarde te hebben gehad. De symboolfunctie van de collegiale situeerde zich eerder op het hogere politieke plan. Een concrete illustratie hiervan vormt de ‘*re-enactment*’ van de begrafenis van Maria van Bourgondië die in de Sint-Veerlekerk werd gehouden in maart 1483. Deze dienst was een exacte kopie van de ceremonie die precies een jaar eerder door Maximiliaan van Oostenrijk was verordend in de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Alleen ging de opdracht dit keer uit van de Drie Leden (de steden Brugge, Gent en Ieper), die hiermee op symbolische wijze hun legitimiteit als regentschapsraad over de minderjarige Filips de Schone kracht wilden bijzetten. Via de encenering wezen ze het

²³⁶⁰ J. Kuys, “Churchwardens’ Accounts”, p. 95.

²³⁶¹ J. Chiffolleau, « Pour une économie de l’institution ecclésiastique à la fin du Moyen Âge », *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, XCVI, 1, 1984, p. 264-265.

²³⁶² M. Boone, *Gent*, 1990, p. 99.

gezag van Maximiliaan als wettig regent – de ceremonie van 1482 had immers een gelijkaardig doel – nadrukkelijk af²³⁶³. Het belang van de Sint-Veerlekerk voor het etaleren van de dynastieke pracht en praal bleek in 1559 uit de opdracht die het kapittel van Filips II kreeg voor het uitvoeren van een luisterrijke herdenkingsdienst voor zijn vader, de vier jaar eerder overleden Karel V²³⁶⁴. In 1598 werd dit ritueel herhaald, dit keer naar aanleiding van het overlijden van Filips zelf. Een zogenoemde *chapelle ardente* met honderdtwintig kaarsen werd hiervoor in het koor van de kerk opgesteld. Bij de dienst waren het voltallige kapittel, de kapelannen en de bisschop van Gent present. Daarenboven diende de grafelijke kapelaan het volledige koor met zwart laken te laten bekleden. Om aan de uitvoering van dit plechtig officie de nodige ruchtbaarheid te geven, werden de kerkklokken twee dagen lang geluid²³⁶⁵. Ondanks de materiële *malaise* waarin de kerk op dat ogenblik (na het afspringen van de eerste translatie) verkeerde, bleef de dynastieke symboolwaarde intact.

Onder 4.2.4 wezen we al op het conflict dat na de translatie van 1614 rees tussen de lekenparochianen van Sint-Veerle en het kapittel. De parochianen hekelden het feit dat ze niet waren geconsulteerd in deze kwestie en meer in het bijzonder inzake de bestemming van een deel van de goederen van de kerkfabriek voor het vergoeden van kanunniken. Op basis van de bewaarde fragmenten blijkt zeer duidelijk dat de parochianen inspraak wensten, hoewel hen door het kapittel onder meer werd verweten dat ze – los van het feit dat ze simpelweg geen rechten konden doen gelden – zich nooit actief of betrokken hadden getoond in de parochie en ook niet uitblonken in aanwezigheid bij de diensten. Nazicht van de kerkrekeningen voor de jaren 1570-1576 en 1585-1601 lijkt dit beeld te bevestigen: de opbrengsten van de offerblokken bedroegen tijdens de eerstgenoemde periode ongeveer 10 lb. par. per jaar, terwijl ze in de tweede periode (na de terugkeer naar de kerk op het Sint-Veerleplein) quasi onbestaand waren, met geen inkomsten voor de jaren 1591-1598. Op dat ogenblik (in 1591) telde de parochie nochtans tussen de 202 en 243 zielen, zoals blijkt uit de *status animarum*, wellicht niet toevallig één van de oudste van Gent²³⁶⁶. Alternatieve vormen van monetaire of materiële hulp van lekenparochianen troffen we in de rekeningen

²³⁶³ Zie in verband met deze kwestie de artikelen van Jelle Haemers, “Zegels, eden, taal en liturgie. Ideologie, propaganda en het symbolische gebruik van publieke ruimte in Gent (1483)”, *HMGOG NR*, LXI, 2007, p. 183-212 en *Idem*, « L’anniversaire Gantois de Marie, duchesse de Bourgogne (27 mars 1483). Autour de la participation des sujets urbains à un service commémoratif pour une princesse décédée », *Micrologus. Nature, Sciences and Medieval Societies*, XXI, 2014, p. 341-365.

²³⁶⁴ L. Colinez, *Collégiale*, p. 15.

²³⁶⁵ RAG, SBB, serie S, nr. 234, f° 130 r°.

²³⁶⁶ RAG, SBB, serie S, nr. 231. Zie voetnoot 748.

evenmin aan²³⁶⁷. Niet onbelangrijk is dat op basis van het weinige beschikbare materiaal geen eigen parochianen lijken betrokken te zijn geweest bij de vernieling van de kerk tijdens de beeldenstormen, in tegenstelling tot wat bijvoorbeeld gebeurde in de Sint-Jacobskerk²³⁶⁸. Algemeen wordt aangenomen dat de Sint-Veerlekerk vooral omwille van haar symboolwaarde, als incarnatie van het centrale gezag dat in de ogen van de hervormers onder één hoedje speelde met de Katholieke Kerk, door een opgehitste menigte werd bestormd en toegetakeld.

Ondanks het ontbreken van aanwijzingen voor materiële bijstand, vonden we enkele sporen van de betrokkenheid van leken bij het onderhouden van bepaalde devoties, zoals deze van het Heilig Sacrament. Zoals we eerder aanhaalden, werd op deze verering hoog ingezet bij de rekatholicisering van de Zuidelijke Nederlanden. Tijdens de 15de en 16de eeuw was de Sacramentsprocessie daarenboven van groot belang in de context van wat zou worden omschreven als het *civic religion*-fenomeen, aangezien zowel de stedelijke als de centrale overheid zich er mee inlieten²³⁶⁹. In 1592 hadden de parochianen Tobias vander Swalme, Jan van Helst, Baruch vande Castele en Michiel de Meyere als Sacramentsmeesters reeds een kapel uitgezocht in de Sint-Niklaaskerk voor het opdragen van de diensten van het Heilig Sacrament. Ook de broederschap van de Heilige Barbara zou hierbij betrokken zijn geweest²³⁷⁰. Tobias vander Swalme was op dat

²³⁶⁷ In 1593 werd door het kapittel een zeer gedetailleerd tarief (“*taux*”) voor begrafenisdiensten opgesteld. Misschien kan dit worden beschouwd als een poging om extra inkomsten te winnen voor het herstel van de oude kerk. Voor wat de vergoeding van de pastoor betreft, werd verwezen naar het gangbare tarief in de Sint-Niklaaskerk. RAG, SBB, serie SN, nr. 166, f° 7 v° e.v.

²³⁶⁸ In de *acta capituli* is sprake van diefstal van liturgische ornamenten en een roede uit het huis van de conciërge en de kerkbaljuw. RAG, SBB, serie SN, nr. 165, f° 8 v° e.v. Beeldenstormers of “brekers” werden evenwel niet geïdentificeerd. Vergelijk met M. Van Vaernewijck, *Van die beroerlicke tijden*, I, p. 138-39, II, p. 206-07, III, p. 296-97 voor de Sint-Jacobsparochie, waar de emoties onder de parochianen hoog opliepen en culmineerden in het aanvallen van de kerk. Het vernielen van de eigen kerk kan worden beschouwd als een extreme vorm van toeëigening door de parochianen. K. Goudriaan, “Conclusion”, in P. Trio, M. Desmet, *The Use and Abuse*, p. 220. Over het concept toeëigening, zie W. Th. M. Freijhoff, “Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving”, *Trajecta*, VI, 1997, p. 99-118.

²³⁶⁹ M. De Smet, P. Trio, “Processions in Towns. The Intervention of the Urban Authorities in the Late Medieval Urban Processions of the Low Countries”, in M. De Smet, J. Kuys, P. Trio, *Processions*, p. 5-93; A.-L. Van Bruaene, “A Breakdown”, p. 286.

²³⁷⁰ Vander Swalme, vande Castele en de Meyere worden alledrie vermeld in de *status animarum* van 1591. Van Helst komt er weliswaar niet in voor, maar hij wordt in het betreffende document (een processtuk in verband met de kapittelklok) vermeld als parochiaan van Sint-Veerle van omtrent 48 jaar oud. RAG, SV, nr. 129. Vande Castele was klokkenluider, orgelblazer en kerkbaljuw van Sint-Veerle in de periode 1590-1607 en 1607-1608. De link tussen de devoties van Sint-Barbara en het Heilig Sacrament lijkt bovendien niet toevallig: “De Barbara-devotie accordeerde uitstekend met de directieven van de Contra-Reformatie”. C. Caspers, *De Eucharistische vroomheid*, p. 120. Eerder signaleerden we al dat het kapittel aandrong op het ‘meeverhuizen’ van de broederschap van Sint-Barbara in 1614, waarop het sterk steunde voor het gebruik van liturgische ornamenten. Hoger toonden we eveneens aan dat het genootschap op dat ogenblik minstens enkele leden

ogenblik deken van het gebuurte van Sint-Veerle. Opmerkelijk genoeg was hij armenmeester van Sint-Niklaas in de periode 1586-1589, dus ten tijde van de eerste translatie. Hoewel dit momenteel het enige ons bekende voorbeeld is van een 'kapittelparochiaan', geeft het een idee van het belang van het participeren in lokale entiteiten voor de vroegmoderne stedeling. Een dergelijke behoefte werd schijnbaar ook door de leken in de Sint-Veerleparochie gevoeld, zonder dat de kerk hier op het institutionele vlak veel mogelijkheden voor bood²³⁷¹.

Een ander gegeven betreft een schenking van de gildebroeders van Sint-Barbara uit 1527, waarbij financiële steun werd geboden voor het herstel van de kerktoren, om het gebouw waarin de broederschap was gevestigd, te vrijwaren²³⁷². Hoewel we niet ingelicht zijn over de precieze ledensamenstelling van de confrerie op dat ogenblik, zou ook dit een indicatie kunnen inhouden van lekenbetrokkenheid bij de zorg voor de parochiekerk²³⁷³. Voorlopig lijkt het er op dat lekenparochianen vooral in beeld kwamen bij specifieke vereringen. De mate waarin er ook sprake was van identificatie met de kapittelkerk als parochiekerk blijft onduidelijk. Dat er in ieder geval bij sommigen een wens bestond om op het niveau van de buurt en de parochie mee te besturen, illustreert het personage van vander Swalme. Ook de proceszaak van de parochianen tegen het kapittel getuigt van een zekere 'parochiezin'. Daartegenover staat dat qua financiële inbreng voor het materiële herstel het aandeel van de lekenparochianen beperkt was. De identificatie met de fysieke kerk was bij wijze van spreken niet groot genoeg om ook financieel over de brug te komen in tijden van nood. De hier besproken aanwijzingen zijn omwille van de aard van het bronnenmateriaal in het kerkarchief weliswaar

telde die tot de stedelijke elite behoorden. Deze datum (1592) vervroegt daarenboven nog het spoor van 'reactivatie' van de confrerie.

²³⁷¹ In dit verband kunnen we herinneren aan de hoger aangehaalde *tableaux-vivants* die werden georganiseerd door het kapittel, de parochianen en het gebuurte van Sint-Veerle. Moet deze samenwerking worden geïnterpreteerd als een initiatief van de leken waarin het kapittel tussenkwam, of was het kapittel verantwoordelijk en speelden de leken een bijrol? Of was er sprake van een evenwichtige collaboratie? We blijven het antwoord schuldig, maar de vraag is zonder meer uitnodigend. Ph. Blommaert, C.P. Serrure, *Kronyk*, p. 248-251. Ook de omgekeerde beweging kan worden onderzocht, met name in hoeverre de kapittelleden betrokken waren bij het gebuurte. Een ledenlijst van het Sint-Veerlegebuurte begonnen in 1624 lijkt op het eerste zicht in ieder geval geen geestelijken van de (toen weliswaar reeds verhuisde) collegiale als leden te vermelden (ook al beschikten ze toen nog over een kapel aan het Sint-Veerleplein). UBG, catalogusnummer BIB.G.006176. Verder onderzoek naar de periode voor de translatie in de bronnen bewaard op het Stadsarchief kan hierover wellicht meer inzicht verschaffen.

²³⁷² P. Trio, *Volksreligie*, 1993, p. 268.

²³⁷³ Uit het onderzoek van Trio bleek immers dat de samenstelling van het ledental in de loop van de 16de eeuw meer divers werd, *ut supra*. Over de verhouding clerici-leken onder de leden op het ogenblik van de schenking zijn echter geen gegevens beschikbaar.

beperkt, maar niettemin prikkelend. Spoorwerk in de stedelijke archieven zou in deze materie meer duidelijkheid kunnen brengen²³⁷⁴.

Ten slotte moet ook voor ogen worden gehouden dat de materiële en infrastructurele problemen waarmee het kapittel eind 16de en begin 17de eeuw werd geconfronteerd, het moeilijk maakten een politiek van *splendid isolation* ten aanzien van de lekenbevolking in stand te houden. Dit bleek in eerste instantie uit puur praktische overwegingen, zoals het beschikken over ornamenten om het luisterrijk opvoeren van de erediensten – de *core business* van het kapittel – te kunnen garanderen. Uiteindelijk zou het kapittel infrastructureel soelaas worden geboden door de aartshertogen, toen zij hun *fiat* gaven voor de tweede translatie. In dezelfde context kan worden gewezen op de uitgesproken ‘aanwezigheidspolitiek’ die de aartshertogen in Vlaanderen voerden en waarvan hun (weliswaar oprechte) vroomheid de spil vormde. De heropbouw van kerken werd door hen gefaciliteerd, kloosters begiftigd en deelname aan devotionele activiteiten als processies en bedevaarten aangemoedigd²³⁷⁵. Via het herstellen van de eenheid door het propageren van het katholicisme, hoopten ze ook het vorstelijk gezag en aanzien te doen herleven²³⁷⁶. Het Sint-Veerlekapittel, van oudsher een symbool van de grafelijke aanwezigheid in de stad, kon voor hen in het kader van die politiek een machtslegitimerende rol spelen en diende voor de aartshertogen bijgevolg een dubbel

²³⁷⁴ Hierbij moet zeker ook gedacht worden aan de archieven van de Sint-Michielskerk, die – nog volgens Sint-Veerle in het procesdossier – de werkelijke parochiekerk was van de lekeninwoners van het 17de-eeuwse *castrum*gebied. Zij mochten de sacramenten volgens de kapittelheren louter door een gunstmaatregel in de kapittelkerk ontvangen. Ook kan worden gerefereerd aan de rol van leken in de processies die van de Sint-Veerlekerk uitgingen. Het onderzoek van Barbara Haggh-Huglo naar het *ordinale* van de collegiale kan hierover meer informatie bieden. Traditioneel had de stedelijke overheid immers een stevige vinger in de pap bij de organisatie van processies en ommegangen in het centrum. M. De Smet, J. Kuys, P. Trio, “Processions in Towns”, *passim* en E. Lecuppre-Desjardin, A.-L. Van Bruaene, « Déambuler sous le regard de Dieu et parmi les siens: les habitudes processionnelles dans les villes des anciens Pays-Bas (XIIIe-XVIe s.) », in Centre Albert Marinus, *Ommegang! Publication éditée à l’occasion de l’exposition Ommegang! Organisée au Coudenberg du 23 mai au 1er septembre 2013 par le Centre Albert Marinus*, Sint-Lambrechts-Woluwe, 2012, p. 49-58. Verder kan op de verwante ‘kapittelparochieproblematiek’ worden gewezen die wordt besproken in het artikel van B. Restif, « Les paroisses desservies dans les églises cathédrales et collégiales. Enjeux, concurrence et conflits (XVIe-XVIIIe siècle) », in A. Bonzoni, Ph. Guignet, M. Venard, *La paroisse urbaine*, p. 183-198.

²³⁷⁵ L. De Frenne, “Verzoening en herstel van het vorstelijk gezag. De aartshertogen Albert en Isabella en de stad Gent (1598-1621)”, *HMGOG NR*, LX, 2006, p. 247-251. Ondanks hun onvermoeibare (vooral financiële) inzet en persoonlijk engagement, bood het beleid van de aartshertogen volgens Put geen structurele oplossing voor de grote uitdagingen waarmee de Kerk werd geconfronteerd, want “*Ils étaient prêts à supporter l’église, mais toujours dans les marges dictées par la raison d’État*”. E. Put, « Les archiducs et la réforme catholique: champs d’action et limites politiques », in W. Thomas, L. Duerloo, *Albert & Isabella, 1598-1621: essays*, Turnhout, 1998, p. 263.

²³⁷⁶ L. Duerloo, “Pietas Albertina. Dynastieke vroomheid en herbouw van het vorstelijk gezag”, *BMGN*, CXII, 1997, p. 2.

doel²³⁷⁷. Het louter symbolische van deze ingreep blijkt uit het feit dat Albert en Isabella bij hun Blijde Intrede in 1600 pas op de vijfde dag van hun verblijf in Gent hun patronaatskerk met een bezoek vereerden om er de vespers bij te wonen. Aan alle overige misvieringen werd door het vorstenpaar vooral in de spreekwoordelijke ‘concurrent’ van het kapittel – de Sint-Baafskathedraal – deelgenomen²³⁷⁸.

²³⁷⁷ “If a prince or an aristocrat chooses religious symbolism to express his power, this means both that he underlines the validity of the inherited religious symbolic system and that he defines his own position with the help of that symbolic universe”, K. Goudriaan, “Conclusion”, p. 219. Zie meer specifiek voor de Sint-Veerlecasus A. Somers, “A Post-Reformational Contradiction”, p. 14-16.

²³⁷⁸ L. De Frenne, *Gent en de aartshertogen*, p. 85. Voor het tweede bezoek aan de stad, *nota bene* in het translatiejaar 1614, bleef geen bezoek aan de Sint-Veerlekerk gedocumenteerd.

Conclusie

Het praktische probleem dat aan deze verhandeling ten grondslag lag, heeft ons de mogelijkheid geboden een vergelijking te maken tussen twee religieuze instellingen in een laatmiddeleeuwse en vroegmoderne wereldstad. Hierbij werd vertrokken uit een ongewoon perspectief, meer bepaald dit van de respectievelijke archiefbestanden van deze twee instituties. Een dergelijke invalshoek heeft logischerwijze een impact op de resultaten van het onderzoek. Eerder dan het reveleren van grote verrassingen, bevestigden of nuanceerden onze bevindingen eerder gedane vaststellingen of beweringen, of lieten ze toe enkele vergelijkingen te maken. Bovenal prikkelden ze de nieuwsgierigheid en droegen ze diverse pistes aan voor verdere studie.

Van bij het begin was duidelijk dat het onderzoek naar de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel in wezen twee verschillende types instellingen betrof. Zowel uit de bespreking van de organisatie en werking, de personeelssamenstelling als de omgang met leken, kwam dit duidelijk naar voor. Net omwille van deze essentiële verschillen waren beide translaties, zowel deze van 1585 als deze van 1614, quasi van bij het begin gedoemd om vroeg of laat te mislukken. Het waren in eerste instantie nochtans de verantwoordelijken van de Sint-Niklaaskerk die aandrongen op een overbrenging van het kapittel in 1584, in de hoop het aanzien van de vernielde kerk te herstellen en de stedelingen hiermee een gunst te bewijzen. In de praktijk bleek een cohabitatie echter een stuk moeilijker realiseerbaar te zijn. De duurzaamheid van de goede verstandhouding tussen de betrokken partijen bleek helaas beperkt. Het kapittel hield immers krampachtig vast aan zijn vroegere status, zonder rekening te houden met de praktische, dagelijkse realiteit van het resideren in een 'klassieke' parochiekerk – waarin ook leken een grote rol speelden – en met het feit dat het slechts over beperkte eigen middelen beschikte. Het statuut van de Sint-Niklaaskerk werd immers nooit gewijzigd, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Sint-Janskerk die na de komst van het Sint-Baafskapittel een collegiale en korte tijd later ook kathedrale kerk werd, waarvoor zelfs een aanpassing van de eeuwenoude patronaatsgrenzen werd doorgevoerd. Sint-Veerle plooid na de verhuis naar de Sint-Niklaaskerk alleen nog meer op zichzelf terug, zij het in een extern kader. Het goedkeuren van de translatie door de aartshertogen

moet dan ook vooral als een symbolische daad worden begrepen, eerder dan als een religieuze noodzaak.

Uit de historiek van Sint-Veerle bleek dat de collegiale nooit volledig uit de schaduw had weten te treden als kerkelijke instelling van groot aanzien, een rol die het als kapittel van prinselijke oorsprong nochtans aspireerde. Van bij de (late) stichting was zijn groeipotentieel beperkt door de aanwezigheid van de machtige benedictijnerabdijen Sint-Baafs en Sint-Pieters, die het religieuze landschap in en rond Gent domineerden. De omvorming van de Sint-Baafsabdij tot een kanunnikencollege en de verheffing ervan tot kathedraal kapittel, plaatsten Sint-Veerle nog nadrukkelijker in de schaduw. Vanuit puur praktisch oogpunt was een opname in het Sint-Baafskapittel aan het eind van de 16de eeuw wellicht de meest eenvoudige oplossing geweest, hoewel de kapittelleden in een dergelijk geval zowel in naam als functie slechts de tweede viool zouden hebben gespeeld als 'kleine kanunniken'.

De Sint-Niklaaskerk daarentegen was een vrij traditionele maar belangrijke parochiekerk, midden in het commerciële hart van de stad, waar de stedeling zich als parochiaan door aangesproken voelde en waarin hij ook een actieve rol kon spelen. Het was bovendien dé Gentse kerk bij uitstek waarin het verenigingsleven, zowel professioneel, cultureel als devotioneel zijn thuishaven had. Precies uit de vervlechting van het praktische en het symbolische blijkt de representatieve waarde van elk van beide instellingen. De typologie van beide kerken kan als een verklikker worden beschouwd van het belang dat ze respectievelijk voor geestelijken en leken vertegenwoordigden. De 'gebruikers' of 'bestemmelingen' van Sint-Niklaas en Sint-Veerle waren immers verschillend. Het kapittel richtte zich voornamelijk op zichzelf als relict van de grafelijke hofkapel en de prinselijke entourage, terwijl Sint-Niklaas er was voor alle Gentenaren die zich met de kerk of de parochie identificeerden of er thuis waren. Waar leken in Sint-Veerle grotendeels buiten de administratie van de kerkfabriek, armendis en broederschappen werden gehouden (die als 'accessoires' van het kapittel werden beschouwd), vormden ze er in Sint-Niklaas de spil en het kloppende hart van. Het kapittel representeerde voornamelijk de prinselijke (grafelijke) aanwezigheid in de stad, terwijl de parochiekerk als het ware de stad zelf vertegenwoordigde. Ondanks het feit dat de institutionele structuur van Sint-Veerle in theorie weinig tot geen ruimte liet voor lekeninmenging, detecteerden we toch enkele sporen die wezen op een wens tot participatie bij de inwoners van het oude *castrum*gebied. Onder meer de rol van de leden van het gebuurte en hun verhouding tot het kapittel, zowel voor als na de translatie, bieden interessante perspectieven voor bijkomend onderzoek. Hetzelfde geldt voor de inwoners van de geografische Sint-Veerleparochie en de mate waarin zij hun toevlucht zochten en vonden in het parochieleven van bijvoorbeeld Sint-Niklaas of Sint-Michiël.

Ook de geestelijkheid van beide instellingen werd onder de loep genomen. Inzake het patronaat van beide kerken was er immers evenzeer een tegenstelling te bemerken, zij het in omgekeerde zin. In Sint-Veerle trad een leek, de graaf van Vlaanderen en diens opvolgers, als collator op, terwijl in de Sint-Niklaaskerk een hoge prelaat, de abt van de Sint-Pietersabdij, aan zet was. In theorie hadden (andere) leken in beide instellingen de mogelijkheid benoemingen te beïnvloeden via kapelanijsstichtingen. Waar het van toepassing was, leek dit recht in de praktijk echter voornamelijk aan de ‘algemene’ patroon of zijn vertegenwoordiger te zijn doorgegeven. Niettemin moet rekening worden gehouden met een zeker *dark number* aan kapelaansbenoemingen, waarvan wellicht weinig tot geen bronnen werden overgeleverd. Specifiek bij dit luik van het onderzoek analyseerden we een aantal bronnentypes met als doel ook de administratieve praktijk van het beneficiëren van naderbij te kunnen onderzoeken. Hoewel de nadruk vanuit onze ‘praktische’ aanleiding vooral diende te liggen op de eigen archivalia, konden we in deze materie niet om de presentatieregisters van de Sint-Pietersabdij heen. Naast het verzamelen van informatie over de geestelijken van de Sint-Niklaaskerk, grepen we deze bron ook aan om de verschillende stappen, zeg maar de *workflow*, in de rechtshandeling van het beneficiëren te bestuderen. De *modus operandi* die met de vacatie, presentatie en collatie gepaard ging, scheen zich echter niet heel uitgesproken in dit bronnenmateriaal te vertalen. Hieruit bleek zeer duidelijk dat de effectieve informatie die het archiefmateriaal over bepaalde activiteiten biedt, relatief beperkt is. Door het ontbreken van gecentraliseerde gegevens, veronderstelden we een grotere verantwoordelijkheid van de kandidaat-beneficiant om zijn ‘dossier’ succesvol afgehandeld te zien. Uiteraard moet ook rekening worden gehouden met het feit dat het archief van de bevoegde overheid, de bisschop van Doornik, grotendeels werd vernietigd. Op basis van de *acta capituli* en de kopie van het introductieregister van de Sint-Veerlekerk, bleek dat de beneficiant inderdaad zelf enige zin voor initiatief aan de dag diende te leggen. De registratie van nieuwe geestelijken lijkt zich voor beide kerken echter te hebben beperkt tot aantekeningen in registers. Dossiers met bewijzen van wijding, afkomst of collatie werden schijnbaar niet aangelegd, laat staan centraal beheerd. Alleen al de administratieve afhandeling biedt een illustratie van het feit dat men als geestelijke zijn professionele lot voor een deel in eigen handen kon of misschien zelfs moest nemen. Hetzelfde geldt voor de benoemingen via expectantie: we zijn slechts beperkt ingelicht over de totale *succes-rate* van het reservatiesysteem. De aard van de bronnen waarop bij dergelijke benoemingen wordt gefocust, namelijk pauselijke registers van uitgegane stukken, biedt weinig tot geen mogelijkheden om uitspraken te doen over de effectiviteit van het systeem.

Uiteraard speelden bij het verwerven van een benoeming ook andere factoren dan louter de daadkracht van de geestelijke in kwestie een rol. Dergelijke elementen werden bij de bespreking van de portretten aangestipt. Uit de levensschetsen werd duidelijk dat

bepaalde karakteristieken van de gebeneficieerde clerus in naburige regio's ook onder 'onze' geestelijken konden worden herkend²³⁷⁹. Voornamelijk onder de kanunniken vloeiden hun professionele successen voort uit het feit dat ze in verschillende (kerkelijke en wereldlijke) invloedssferen actief waren. In veel gevallen hield dit verband met hun opleiding, of bepaalde vaardigheden of talenten die hen toelieten nieuwe contacten te leggen en aldus hun horizon te verbreden. Uit dit deel van het onderzoek bleek bovendien dat Sint-Veerle voor de patroon (de graaf/hertog) een handig instrument vormde in zijn beloningspolitiek. Qua gewicht lijken de beneficiés er vanuit deze optiek vooral als *fin-de-carrière*beloningen of 'wachtkamerprebenden' te hebben gefungeerd voor leden uit de entourage van de hertog of kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. Toch hoeden we ons voor een al te negatief beeld: evenzeer waren er immers kanunniken die soms decennialang in het bezit bleven van hun prebende en aldus voor een zekere stabiliteit zorgden. Deze figuren bleven – onder andere door hun kleinere actieradius – helaas maar logischerwijze meer in de schaduw. Ook de kapelannen bleven in deze portrettering onderbelicht gezien de lagere marktwaarde van hun beneficiés, waardoor er ook minder 'aanzienlijke' figuren werden aangetrokken en de geïdentificeerde personen moeilijker te duiden waren. Daarnaast stelden we vast dat er geen echte doorstroom was van kapelaansbeneficiés naar kanunniksprebenden in de Sint-Veerlekerk. Dit is in zekere zin opmerkelijk, als we bedenken dat de kapelannen in het gros van de gevallen door de kanunniken zelf werden gepresenteerd. Het bleven niettemin twee afzonderlijke groepen van geestelijken, waartussen regelmatig spanningen ontstonden in verband met bepaalde rechten en plichten, vooral dan van de kapelannen. We zagen verder dat vooral in de Sint-Niklaaskerk de kapelanijen aan een bijzonder hoog tempo van eigenaar wisselden, iets wat de abt ogenschijnlijk leek te gedogen. Eind 16de eeuw stokte deze beweging, wat wellicht is toe te schrijven aan het tekort aan geestelijken of de crisis waarmee de Sint-Pietersabdij op dat ogenblik zelf werd geconfronteerd. Een ambt als pastoor van Sint-Niklaas ging niet noodzakelijk met meer standvastigheid gepaard, hoewel ook hier in de tweede helft van de 16de eeuw sprake was van verbetering. Dit kan het resultaat zijn geweest van de hogere eisen die door bisschop Jansenius aan de bedienaars van Sint-Niklaas als centrumkerk werden gesteld. Hun inbedding in zowel de lokale kerkelijk-institutionele als de parochiale structuur bleek vooral uit het feit dat we ze regelmatig als dekens van de christenheid en leden van broederschappen aantroffen.

Wat we met het onderzoek naar de clerus ook wilden toetsen, is in hoeverre de eigen instellingsarchieven ons over deze groep dienaren inlichten. Dit bleek geen evidentie te zijn. De kapittelakten van Sint-Veerle bieden weliswaar een uitermate boeiende bron

²³⁷⁹ Dit was vanzelfsprekend het geval waar het om dezelfde figuren ging.

waar de preoccupaties en interacties van de geestelijken zeer duidelijk uit blijken, maar helaas bleven deze documenten voor de middeleeuwse periode niet bewaard. Ook de oorkonden en *cartularia* werden slechts ten dele overgeleverd, waardoor we maar voor enkele clerici zijn ingelicht over de transacties waar ze bij betrokken waren of de regelingen die ze troffen voor hun overlijden en nagedachtenis. Voor de Sint-Niklaaskerk bleek dit zelfs nog moeilijker te zijn: het eigen kerk- en parochiearchief ontsluit weinig diepgaande informatie over de geestelijkheid. Opnieuw was de bronnensituatie voor het vinden van dergelijke gegevens niet optimaal, met slechts één resolutieregister en amper een driehondertal charters voor de hele duur van de geschiedenis van de instelling. Rekeningen bleven er wel bewaard, maar deze bieden zeer weinig persoonlijke data over de pastoors en kapelannen. Bijgevolg dienden de basisgegevens in het hogere kerkelijke kader te worden gezocht, met name in het archief van de Sint-Pietersabdij als patroon. De bronnen bewaard in het Gentse stadsarchief zouden voor de ‘stofferij’ van deze figuren in het lokale kader een rijke aanvulling kunnen vormen, zoals bleek uit de gegevens die andere onderzoekers er reeds over de parochiegeestelijkheid aantreffen, onder meer in de schepenakten. We kunnen dus stellen dat het kapittelarchief in theorie beter is gedocumenteerd voor wat betreft de clerus, maar dat de praktijk door de woelige geschiedenis die de instelling kende helaas minder rooskleurig is. Dit houdt allerm minst een negatief waardeoordeel in, het benadrukt integendeel de noodzaak om deze archieven terdege te ontsluiten en de overlevering van de resterende stukken voor de toekomst te verzekeren. Wanneer we de vergelijking maken met ander onderzoek naar clerici in het oude bisdom Doornik, valt op hoe weinig uitgebreid de parochieclerus – en in eerste instantie de pastoors als religieuze spilfiguren op het lokale niveau – ook daar gekend is en hoe sterk het accent steeds verschuift naar de kerkelijke elite, die van de kanunniken.

In de loop van het onderzoek rees ten slotte meermaals de vraag naar andere instellingen die we in de loop van het relaas ontmoetten en die tot nu toe slechts gedeeltelijk werden belicht. We denken meer bepaald aan de grote Gentse abdijen, gewijd aan Sint-Petrus en Sint-Bavo, en aan het Sint-Baafskapittel. De bijzonder rijke archieven van deze instellingen werden tot op heden vooral aangewend voor onderzoek naar de monastieke cultuur en de lokale geschiedenis van de dorpen die binnen hun invloedssfeer lagen. Veel minder werd gefocust op het belang en de invloed van deze kloosters voor de seculiere geestelijken, kerken en parochies die binnen hun patronaatsgebied lagen. Nochtans weten we uit ander onderzoek dat de invloed van deze instellingen op bijvoorbeeld de liturgie zeer groot was. De analyse van het presentatieregister van Sint-Pieters legde daarenboven heel wat hiaten in de kennis over de interactie tussen de abdijen, lokale geestelijken en kerkelijke structuren bloot. In het bijzonder voor het Sint-Baafskapittel ware een personenonderzoek naar de kanunniken – als nieuwe bisschoppelijke én vorstelijke elite – interessant, aangezien dit

ons meer zou kunnen vertellen over de relaties of zelfs overlappings die er waren tussen de beide Gentse kapittels. Ons inziens is vooral het spel van aantrekken en afstoten tussen de twee kanunnikencolleges – voor wie ooit een blauwdruk van unie op de onderhandelingstafel lag – een boeiend gegeven. Een systematische studie van de *acta capituli* van Sint-Baafs zou bijvoorbeeld aanvullende informatie kunnen opleveren over de ‘strijd’ met Sint-Veerle en (de haalbaarheid van) het concept van translatie dat ooit voorlag.

Tot slot kunnen we stellen dat de meerwaarde van dit onderzoek voor een belangrijk deel de eigenlijke verhandeling overstijgt. Meer zelfs, ze moet in feite nog grotendeels worden gerealiseerd. We hopen daarom dat de definitieve ontsluiting van de beide archiefbestanden in de nabije toekomst op de agenda van het Rijksarchief komt en dat de archieven van Sint-Niklaas en Sint-Veerle eindelijk de inventaris en dus de solide, definitieve onderzoeksbasis krijgen die ze – na eeuwen van wanorde – zonder meer verdienen.

Geciteerde archiefbronnen

Aartsbisschoppelijk archief Mechelen

Mechlinensia, nr. 136

Officialiteit, nr. 1456

Algemeen Rijksarchief

Archief van de Audiëntie, nrs. 940, 1473/1, 1250

Archief van de Geheime Raad, Spaanse periode, nr. 1141

Archief van de Raad van Beroerten, nr. 76

Collectie zegelafgietsels, nrs. 17530, 17885, 18040, 18309

Kathedraalarchief Doornik

Registers, nrs. 343, 344

Rijksarchief Anderlecht

Archief van de kapittelkerk van Sint-Michiël en Sint-Goedele te Brussel, nr. 1141

Rijksarchief Gent

Archief van de Sint-Baafsabdij, het Sint-Baafskapittel en het Bisdom Gent

Serie charters, nrs. 557, 558, 1315, 1508, 1580, 1582, 1583, 1595, 1600, 1689, 1764, 1908, 2610A, 2928, 3123, 3291, 3373, 3440, 3485, 21797

Serie B, nrs. 1340, 3984, 5230/2, 4877/2

Serie K, nrs. 79, 2300, 2457, 6130, 6158, 6211, 7728, 10480, 10520, 10580, 10645, 10745, 11906, 11945, 17388, 18958

Serie R, nr. 816/1

Serie S, nrs. 8, 11-82, 143, 168-212, 226, 227, 228, 231, 233, 234, 235, 238, 530

Serie SN, nrs. 1, 15, 16, 24, 29, 70, 76, 106, 130A-Z, 156, 165, 166, 167, 168, 196, 198, 198bis, 200, 206-233, 247, 258-287, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307

Serie S, rollen: nrs. 136, 137, 138

Serie SN, rollen, nr. 157

Archief van het Sint-Veerlekapittel te Gent

Archief, nrs. 3, 4, 10, 16, 17, 21, 23, 24, 25, 37, 50, 52, 54, 57, 58, 60, 65[A], 65[B], 70, 71, 72, 77, 86, 87, 88, 91, 97, 98, 99, 102, 103, 111, 116, 127, 129, 131, 147, 149, 151, 152, 155, 157, 158, 164, 166, 195ter

Serie charters, nrs. 1, 2, 13, 14, 15, 16, 26, 34, 36, 67, 94, 122, 123, 132, 213, 226, 306, 332, 339, 351, 322, 327, 328, 340, 342, 343, 344, 345, 349, 350, 370, 412, 414, 469, 545, 567, 675, 837

Archief van de Sint-Niklaaskerk te Gent

Serie charters, nrs. 198, 286

Serie 'Vraagteken', nrs. 32, 40, 43

Ongeordend, doos CN3LII

Archief van de Sint-Pietersabdij te Gent

Reeks I, nrs. 2, 35ter, 43, 44, 45, 46, 48, 48bis, 50, 61, 152, 287, 561

Reeks II, nrs. 28, 288, 537

Oud archief van de Sint-Jacobskerk te Gent

Archief, nr. 1426

Serie charters, nr. 10

Archief van de Sint-Michielskerk te Gent

Serie charters, nr. 11

Archief van de abdij van Groenenbriel te Gent

Serie charters, nr. 18

Archief van de priorij Onze-Lieve-Vrouw ten Hole te Melle

Archief, nrs. 3, 25

Archief van de Raad van Vlaanderen

Archief, nr. 7626

Fonds D'Hoop

Serie charters, nr. 30

Stadsarchief Gent

Oud archief, reeks LXXXIV, Religieuze en caritatieve instellingen, nr. 1

Oud archief, reeks CXXVIII

Nota's van Werveke

Universiteitsbibliotheek Gent

Catalogusnummer BIB.G.006176

Handschriften, nrs. 567, 568, 572, 573, 3517, 11766

Bibliografie

Bronnenuitgaven en oude drukken

- Abert J. F., Deeters W., *Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten Nikolaus V. vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien 1447-1455*, VI, Tübingen, 1985.
- Archon L., *Histoire ecclésiastique de la chapelle des Rois de France*, II, Paris, 1711.
- Baix F., *La Chambre Apostolique et les "Libri Annatarum" de Martin V (1417-1431)*, Turnhout, 1947-1960 (Analecta Vaticano-Belgica, 14).
- Blommaert Ph., *Vlaemsche kronijk, of dachregister van al het gene gedenkwaardig voorgevallen is, binnen de stad Gent, sedert den 15 juli 1566 tot 15 juni 1585; onderhouden in 't Latijn door Ph. De Kempenare, overgezet door J.P. Van Male, pastor van Bovekerke, thans voor de eerste mael uitgegeven door Ph. B.*, Gent, 1839.
- Blommaert Ph., Serrure C.P., *Kronyk van Vlaenderen van 581 tot 1467*, 1839-1840, 2 dln. (De Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 3).
- Bollandus J., S.J., *Acta Sanctorum Martii*, I, Venezia, 1735.
- Brouette E., *Les libri annatarum pour les pontificats d'Eugène IV à Alexandre VI*, Rome, 1963.
- Chastellain G., *Chronique de Jean le Fèvre, seigneur de Saint-Rémy*, II, uitgegeven door F. Morand.
- De Castillion J.-B., *Sacra Belgii Chronologia in duas partes distributa*, Brussel, 1719, II.
- Degraeve P., *Kort verhael van leven ende mirakelen van de H. Pharaïldis, naar een vita uit 1711 opgetekend door Z.E.H. Kockaert, toenmalig pastoor van Steenokkerzeel*, Steenokkerzeel, 2002.
- De Jonghe B., *Gendsche geschiedenisse ofte kronyke van de beroerten en ketterye binnen en ontrent de stad van Gend sedert het jaer 1566 tot het jaer 1585*, Gent, 1752.
- de Loisne A., *Le cartulaire de Saint-Barthélemy de Béthune, publié ou analysé avec extraits textuels, et précédé d'une introduction*, Saint-Omer, 1985.

- de Mérode R., *Recueil de chansons, poèmes et pièces en vers français relatifs aux Pays-Bas publié par les soins de la Société des Bibliophiles de Belgique*, II, Bruxelles, 1871.
- De Potter F., *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene behelzende het verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen te Gent sedert het begin der godsdienstberoerten tot den 5en april 1571*, Gent, 1870.
- De Quinsonas E., *Materiaux pour servir à l'histoire de Marguerite d'Autriche duchesse de Savoie, régente des Pays-Bas*, III, Paris, 1809.
- De Ram P. F. X., *Nova et absoluta collectio synodorum tam provincialium quam dioecesanarum archiepiscopatus Mechlinensis accedunt illuc spectantia rei ecclesiasticae monumenta, pleraque inedita: omnia diligenter recognita ac in sectiones quinque distributa. Pars prima*, Mechelen, 1828.
- De Ram P. F. X., *Synodicon Belgicum sive acta omnium ecclesiarum belgii a celebrato concilio tridentino usque ad concordatum anni 1801*, Luik, 1828 (reprint 1996), t. I-IV (Centre Nationale de Recherche d'Histoire Religieuse. Études et documents 1).
- de Reiffenberg Baron, « Suite des notices et extraits des manuscrits relatifs à la Belgique, et qui se trouvent soit dans les dépôts publics, soit dans les bibliothèques particulières », *BCRH*, V, 1841-1842, 204-212.
- de Saint Genois J., Blommaert Ph., *Graf- en gedenkschriften der provincie Oost-Vlaanderen. Eerste reeks. Parochiekerken: Gent, I*, Gent, 1865.
- de Sainte-Marthe S. & L., *Gallia Christiana qua series omnium archiepiscoporum, episcoporum et abbatum Franciae, vicinarumque ditionum ab origine ecclesiarum, ad nostra tempora*, IV, Paris, 1756.
- Dubrulle H., *Les bénéficiers des diocèses d'Arras, Cambrai, Thérouanne, Tournai, pendant le pontificat de Martin V d'après les documents conservés aux Archives d'Etat, à Rome*, Leuven, 1905.
- Dumon N. N., *Fragmens généalogiques*, IV, Gent, 1862.
- Dumont N. N., *Quartiers généalogiques des familles nobles des Pays-Bas*, I, Köln, 1776.
- Le Plat J., *Monumentorum ad historiam Concilii Tridentini potissimum illustrandam spectantium amplissima collectio. Tomus III*, Leuven, 1783.
- Longnon A., *Pouillés de la province de Reims*, I, Paris, 1908.
- Foppens J. F., *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium necnon prepositorum, decanorum, etc. ecclesiae cathedralis S. Donatiani Brugensis*, Brugge, 1731.
- Foppens J. F., *Bibliotheca Belgica, sive virorum in Belgio vita, librorumque nomenclatura. Tomus Primus*, Bruxelles, 1739.
- Foppens J. F., *Bibliotheca Belgica, sive virorum in Belgio vita, librorumque nomenclatura. Tomus Secundus*, Bruxelles, 1739.

- Gachard L.-P., *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint: par un anonyme, suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement*, Bruxelles, 1846.
- Gachard M., *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas. Tome deuxième. Itinéraire de Charles-Quint de 1506 à 1551. Journal des voyages de Charles-Quint de 1514 à 1551, par Jean de Vandenesse*, Bruxelles, 1874.
- Gastout M., *Suppliques et lettres d'Urbain VI (1378-1389) et de Boniface IX (cinq premières années: 1389-1394)*, Bruxelles, 1976 (Analecta Vaticano-Belgica, 29; Documents relatifs au Grand Schisme, 7).
- Gheldolf A. E., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Tome premier: Coutume de la ville de Gand*, Bruxelles, 1868.
- Gimblet P., *Den Vlaemschen indicateur ofte aenwyzer der wetenschappen en vrye-konsten. Met octroy exclusif van zyne majesteyt den keyzer en koning, voor zyne Nederlanden*, XIII, Gent, 1785.
- Gysseling M., Koch A. C. F., *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta, Deel I: teksten*, Brussel, 1950.
- Hautcoeur E., *Actes de Sainte Pharailde*, Lille, 1887.
- Hellin E.-A., *Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église cathédrale de S. Bavon à Gand, suivies d'un recueil des épitaphes modernes et anciennes de cette église*, Gent, 1772.
- Hoynck van Papendrecht C. P., *Vita Viglii ab Ayttu Zuichemi ab ipso Viglio scripta, ejusque, nec non Joachimi Hopperi et Joannis Baptistae Tassii opera historica aliaque analecta ad historiam scissi belgii potissimum attinentia in sex partes divisa. Tomus terius, pars secunda*, 's Gravenhage, 1743.
- Lavaut J.-B., « Quelques sceaux du diocèse de Gand. VII », *MSHAAB*, 1868, 293-307; 1869, 1-10; 1870, 178-192, 360-364; 1871, 40-44; 1872, 58-64, 319-326; 1873, 117-130, 371-376; 1874, 121-130.
- Maillard-Luyppaert M., *Documents relatifs au Grand Schisme, tome VII: lettres d'Innocent VII (1404-1406)*, Turnhout, 1987 (Analecta Vaticano-Belgica, 32).
- Miraeus A., Foppens J. F., *Opera Diplomatica et Historica*, II, Leuven, 1723.
- Miraeus A., Foppens J. F., *Opera Diplomatica et Historica*, III, Brussel, 1734.
- Morey L., *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*, IV, Paris, 1707.
- Mussely A., Molitor E., *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre Dame à Courtrai*, Gent, 1880.
- N. N., *Kort verhael van het Leven ende Mirakelen van de H. Pharaildis, maghet, Gemeynelijck genaemt S. Veerle, die tot Steynockerzeel geviert wordt. Ghetrocken uit gheloof-weerdige Schryvers, ende andere authentycke Monumenten*, Brussel, 1711.
- N. N., *Privilegia academiae Lovaniensi per summos pontifices & supremos Belgii principes concessa, variis edictis, decretis, sententiis, concordatis, etc. confirmata*, Leuven, 1728.

- N. N., *Aanhangsel op de kerkelijke oudheden van Nederland, behelsende van Ryns algemeene voorrede op dat werk, eenige verbeterde en vermeerderde lysten der proosten en dekenen, so de vyf kerken van Utrecht, als van West-Vriesland, gelyk ook een brief aan den heer Hoyneck van Papendrecht, aartspriester van Mechelen, Utrecht, 1744.*
- N. N., *Sacra rituum congregatione celsitudine regia eminentissimi D. card. ducis Eboracensis Ambianen. seu Gandaven. canonizationis Beatae Coletae virginis reformatricis ordinis S. Clarae, Roma, 1751.*
- N. N., “*Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta*”, *MGH SS*, XV, 837-842.
- Ossieur E., *Het memorieboek van pastoor Roger Nottingham van de Gentse Sint-Niklaasparochie (1657-1690)*, overdruk uit *Ghendtsche Tydinghen*, XXXII-XXXIII, 2003-2004.
- Paye-Bourgeois J., *Documents relatifs au Grand Schisme, tome IV: lettres de Benoît XIII (1304-1422), tome I (1394-1395)*, Turnhout, 1983 (*Analecta Vaticano-Belgica*, 31).
- Prevenier W., *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, Brussel, 1971 (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Verzameling van de Akten der Belgische Vorsten).
- Reusens E., Schillings A., Wils J. (eds.), *Matricules de l'Université de Louvain*, Bruxelles, 1903-1980, 17 dln (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Publicaties in-4°).
- Rousset M., *Le cérémonial diplomatique des cours de l'Europe ou collection des actes, mémoires et relations qui concernent les dignitez, titulatures, honneurs et prééminences; les fonctions publiques des souverains, leurs sacres, couronnemens, mariages, batêmes & enterremens; les investitures des grands fiefs; les entrées publiques, audiences, fonctions, immunités et franchises des ambassadeurs & autres ministres publics; leurs disputes & démâles de préséance. Et en général tout ce qui a rapport au cérémonial et à l'étiquette*, I, Amsterdam – Den Haag, 1739.
- Sanderus A., *Flandria illustrata, sive descriptio comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi, III tomis absoluta. Tomus I*, Amsterdam, 1641.
- Tanghe G.-F., *Parochieboek of beschryving van Sint-Michiels; gevolgd door eene lofspraak van den patroon*, Brugge, s.d.
- Van Corstanje A., *Vita Sanctae Coletae*, Tielt, 1982.
- Van den Nieuwenhuizen J., *De wijdingsregisters van het bisdom Antwerpen. I. 1570-1611*, Antwerpen, 2008.
- Van der Meeren C., *Ordonnantie voor de buurt van het Sint-Veerleplein te Gent*, Gent, 1624.
- Vander Haeghen V., *Het Klooster ten Walle en de abdij van den Groenen Briel: stukken en oorkonden*, Gent, 1888.
- Vander Haeghen V., « *Autour des van Eyck. Cartulaire* », *HMGOG*, XV, 1914, 3-67.
- Van Heule A., Vander Meersch P.-C., *Memorieboek der stad Ghent van 't jaer 1301 tot 1793*, II, Gent, 1854.

- Van Lokeren A., *Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au Mont Blandin à Gand*, Gent, 1868.
- Van Melkebeek M., *Compotus sigilliferi curie Tornacensis. Rekeningen van de officialiteit van Doornik, 1429-1481*, I, Brussel, 1995.
- Van Vaernewijck M., *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568*, ed. F. Vanderhaeghen, Gent, 1872-1881, 5 dln.
- Van Werveke A., *De rekeningen der stad Gent: tijdvak van Philips van Artevelde 1376-1389*, Gent, 1893.
- Verhulst A., Gysseling M., *Le Compte Général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief" du comté de Flandre au XIIIe siècle*, Brussel, 1962.
- Verwijs E., Verdam J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1969-1971.
- Vleeschouwers-Van Melkebeek M., "Het archief van de bisschoppen van Doornik: een inventaris uit 1477", *HKCG*, CXLIX, 1983, 121-375.
- Vrints van Trauwenfeldt I. C., *Het leven vande H. Pharaïldis*, Gent, 1674.
- Warichez J., « État bénéficial de la Flandre et du Tournaisis au temps de Philippe le Bon (1455) », *ASHEB*, 3e série, V, 1909, 433-473; VI, 1910, 1-38, 151-168, 245-457; VII, 1911, 91-124, 4e série, VIII, 1912, 5-47.
- Wielant F., *Practijcke Civiele*, Amsterdam 1968 (heruitgave door E. Strubbe).

Online bronnen, bronnenoverzichten en databases

Base des collégiales, LAMOP Paris

URL: <http://lamop-appli.univ-paris1.fr/collegiales/>

Flandrica, Vlaamse topstukken online

URL: <http://www.flandrica.be/>

Matrikels van de universiteit Keulen

URL: https://archive.org/details/Die_matrikel_der_Universitt_Kln_bd_1

Medieval Memoria Online, Universiteit Utrecht

URL: <http://memo.hum.uu.nl/database/pages/institutions-nl.html>

Monumenta Germaniae Historica online

URL: <http://www.dmgh.de/>

The Narrative Sources from the Low Countries

URL: <http://www.narrative-sources.be>

Warwick Parish Network, URL

http://www2.warwick.ac.uk/fac/arts/history/res_rec/parishnetwork/

Inventarissen en toegangen

- Augustyn B., Buntinx W., Ceûppens L., Verfaillie J., *Archiefvormers in het gerechtelijk arrondissement Gent, Deel III: privaatrechtelijke instellingen*, Brussel, 2008.
- Bervoets T., *Inventaris van het archief van de officialiteit van het aartsbisdom Mechelen in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen (1510) 1596-1796*, Brussel, 2015 (Archiefbestanden in niet-rijksarchieven, 35).
- Buntinx W., *Gedeeltelijke inventaris van de charters van het Sint-Veerlekapittel te Gent, 1073-1449*, Gent, 1989 (gedeeltelijk vertaling en herwerking van de onvolledige Franse inventaris).
- Carnier M., *Inventaris van het archief van de officialiteit van het bisdom Gent, (1445) 1559-1801*, Brussel, 2005 (Rijksarchief te Gent. Inventarissen, 72).
- Chazaud A., *Inventaire sommaires des Archives départementales antérieures à 1790, Nord: Archives civiles, Séries A et B*, Moulins, 1883.
- Coppieters-Stochove E., « Les archives de l'église Saint-Nicolas », *BMGOG*, V, 1902-1903, 219-238, 239-269.
- Demay G., *Inventaire des sceaux de la Flandre recueillis dans les dépôts d'archives, musées et collections particulières du département du Nord*, II, Paris, 1873.
- De Ridder P., *Inventaris van het oud archief van de kapittelkerk van Sint-Michiël en Sint-Goedele te Brussel. Deel I*, Brussel, 1987 (Algemeen Rijksarchief. Inventarissen, 239).
- Galesloot L.-G., *Inventaire du notariat général de Brabant et des protocoles qui y ont été réunies: suivi des inventaires des protocoles de notaires de l'ancien duché de Brabant, qui sont conservés dans différent dépôts publics, et précédé d'un exposé historique de l'ancienne législation belge sur le notariat*, Bruxelles, 1862.
- Gysseling M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent tot eind 1801. Deel 1: Sint-Baafsabdij en Sint-Baafskapittel als instelling (nrs. 1-7534)*, Brussel, 1997 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 64).
- Gysseling M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel II: Sint-Baafsabdij en Sint-Baafskapittel als instelling. Gemene goederen van kapittel en bisdom (nrs. 7535-13978)*, Brussel, 1997 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 65).
- Gysseling M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent tot eind 1801. Deel 3: Gemene goederen van kapittel en bisdom. Bezittingen door het bisdom geërfd van de abdij (nrs. 13979-21805)*, Brussel, 1997 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 66).
- Gysseling M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel IV: Bezittingen door het bisdom geërfd van de Sint-Baafsabdij (nrs. 21806-27887)*, Brussel, 1998 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 67).
- Gysseling M., Buntinx W., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel V. Bezittingen door het bisdom geërfd van de Sint-Baafsabdij (vervolg). Kerkelijk beleid van het*

bisdom (nrs. 27888-31805), Brussel, 2000 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 69).

Gysseling M., Carnier M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel VI : Kerkelijk beleid van het bisdom (nrs. 31806-34452)*, Brussel, 2004 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 70).

Gysseling M., Carnier M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel VII : Kerkelijk beleid van het bisdom (nrs. 34453-36840)*, Brussel, 2004 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 71).

Gysseling M., Carnier M., *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801. Deel VIII : Kerkelijk beleid van het bisdom (nrs. 36841-38363)*, Brussel, 2004 (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 71).

Gysseling M., "Voorlopige inventaris van archief van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel te Gent", in Gysseling M., *Sint-Baafs en Bisdom Gent. Inventarissen van 'vreemde' archieven*, Gent, 1960, 26-55.

Lybeer A., *Een toegang op het ongeordend gedeelte van het archief van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk (1203-1798) als opstap naar een volwaardige inventaris van het gehele archief*, VUB, onuitgegeven masterscriptie, 2010.

Maréchal G., *Inventaris van de abdij van Groenenbriel te Gent*, Brussel, 1975 (Rijksarchief te Gent. Inventarissen, 54).

N. N., *Inventaire des chartes du chapitre de Ste Pharaïlde à Gand*, Gent, eind 19de eeuw (onvolledige toegang).

N. N., *Chronologische lijst van de charters van het Sint-Veerlekapittel te Gent, 1073-1795*, Gent, 1989 (plaatsingslijst, zonder beschrijvingen).

Nuytens M., *Inventaris van het archief van de Priorij van Sint-Maartens-Bos te Sint-Martens-Lierde*, Brussel, 1976.

Put E., *Inventaris van het archief van de Sint-Romboutsparochie te Steenokkerzeel met inbegrip van de archieven van de armentafel, de choralenfundatie en het Sint-Bernardusbroederschap (15de-20ste eeuw)*, Brussel, 2008 (Rijksarchief te Leuven. Inventarissen, 43).

Schoorman R., *Inventaris van het archief van het Sint-Veerlekapittel en van de heerlijkheid Blaisant te Gent*, Gent, 1889.

Somers A., *Inventaris van het archief van de kerkfabriek en parochie Sint-Jacobs te Gent, met inbegrip van de parochiale instellingen, (1231) 1302-1885*, Brussel, 2011 (Rijksarchief te Gent. Inventarissen, 91).

Somers A., *Inventaris van het archief van het Sint-Veerlekapittel, de parochiale instellingen en members van het kapittel en de heerlijkheid Blaisant te Gent. Reeks charters*, Brussel, 2015 (database).

Somers A., *Inventaris van het archief van de Sint-Niklaaskerk te Gent, met inbegrip van de parochiale instellingen. Reeks charters*, Brussel, 2015 (database).

- Somers A., *Inventaris van het archief van de Sint-Niklaaskerk te Gent, met inbegrip van de parochiale instellingen. Reeks gehavende charters*, Brussel, 2015 (database).
- Uyttebrouck A., Graffart A., *Inventaire des archives du prieuré de Val-Duchesse à Auderghem*, Bruxelles, 1979.
- Vander Haeghen V., *Inventaire des archives de la ville de Gand. Établissements religieux*, Gand, 1887.
- Vandermaesen M., *Inventaris van het oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge (1091-1816)*, Brussel, 1984 (Inventarissen Rijksarchief te Brugge, 27).
- Van Duyse P., De Busscher E., *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gand, 1867.

Werken

- Adams A., Rawles S., Saunders A., *A Bibliography of French Emblem Books*, Genève, 2002, 2 dln.
- Arnade P., *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt*, New York, 2008.
- Arnold J., “Introduction. A History of Medieval Christianity”, in Arnold J. (ed.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*, Oxford, 2014, 1-22.
- Aubrun M., *La paroisse en France des origines au XVe siècle*, Paris, 1986.
- Augustyn B., Palmboom E., *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen : een analytische inventaris van documenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500)*, Gent, 1983 (Publikaties van Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 72).
- Avril J., « La paroisse médiévale. Bilan et perspectives d’après quelques travaux récents », *RHEF*, LXXIV, 1988, 91-113.
- Avril J., « En marge du clergé paroissial: les chapelains de chapellenies (fin XIIe-XIIIe siècles) », in SHMESP, *Le clerc séculier au Moyen Âge. XXIIe Congrès de la S.H.M.E.S. (Amiens, juin 1991)*, Paris, 1993, 121-133 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire Ancienne et Médiévale, 27).
- Axters S., *De geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen, 1950-1956, 4 dln.
- Baekelandt L., *Kapelanen en kapelaniewezenen van het Sint-Pieterskapittel te Rijsel vanaf de oorsprong tot 1500*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1965.
- Baelde M., *De collaterale raden onder Karel V en Filips II, (1531-1578)*, 1965 (VKVAWLSKB, Klasse der Letteren, 60).
- Bartier J., *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire*, Brussel, 1955 (VKBA, Klasse der Letteren, L, 2).
- Bauwens M., Somers A., “The institutional nature of the parish and the restoration of the church after iconoclasm. The case of St James and St Pharahild in Ghent (1566-1614)”, *BTFG*, XCIII, 2015, 3-4, te verschijnen.
- Beghein S., “Klanken in de kathedraal. Muziekleven en muziekcollectie van de Mechelse ‘Metropolitaine’, ca. 1695-1751”, *HKKOLKM*, CXII, 2008, 77-103.
- Bériou N., « Les chapellenies dans la province ecclésiastique de Reims au XIVe siècle », *RHEF*, LVII, 1971, 227-240.
- Berkers M., Laleman M.-C., “Vooruitstrevend of ouderwets? Het Gravensteen als spiegel voor het ontstaan en de ontwikkeling van het kasteel in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen”, *HMGOG NR*, LXV, 2011, 5-41.

- Berlière U., « Les décimes pontificales dans les anciens diocèses belges aux XIIIe et XIVe siècles », *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 1925, 99-125.
- Berthod A., « Relation d'un voyage littéraire dans les Pays-Bas français et autrichiens », *MDISHFC*, III, 1844, 299-484.
- Béthune de Villers J.-B. C. F., Van Werveke A., *Het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel te Gent, bijgenaamd de Leugemeete: Oorkonden*, Gent, 1902.
- Bietenholz P. G. (ed.), *Correspondence of Erasmus: Letters 594-841, 1517 to 1518*, Toronto, 1979.
- Bietenholz P. G., "Pierre Barbier", in *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*. Vol. 1-3, Toronto-Buffalo-London, 1985.
- Bijsterveld A. J. A., *Laverend tussen kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant, 1400-1570*, Amsterdam, 1993.
- Bijsterveld A.-J. A., *Do ut des. Gift giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries*, Hilversum, 2007.
- Bijsterveld A.-J.A., "Looking for Common Ground: from Monastic Fraternitas to Lay Confraternity in the Southern Low Countries in the Tenth to Twelfth Centuries", in Jamroziak E., Burton J. (eds.), *Religious and Laity in Western Europe 1000-1400. Interaction Negotiation, and Power*, Turnhout, 2006, 287-314 (Europa Sacra, 2).
- Billot C., « Les Saintes-Chapelles (XIIIe-XVIe siècles): approche comparée de fondations dynastiques », *RHEF*, LXXII, 1987, 229-248.
- Black C. F., "Confraternities and the Parish in the Context of Italian Catholic Reform", in Donnelly J., Maher M. W., *Confraternities and Catholic Reform in Italy, France and Spain*, Missouri, 1999, 1-26.
- Black C., Gravestock P. (eds.), *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas: International and Interdisciplinary Perspectives*, Aldershot, 2006.
- Blair J. (ed.), *Minsters and Parish Churches*, Oxford, 1988.
- Blockmans F., *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938.
- Blockmans F., *L'équipement commercial de la Flandre avant 1300*, overdruk uit *Annales de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique. Congrès de Namur*, 1938-1939.
- Blockmans W. P., *Handelingen van de Leden en Staten van Vlaanderen (1467-1477). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 1971.
- Blockmans W. P., Prevenier W., "Armoede in de Nederlanden van de XIVe tot het midden van de XVIe eeuw: bronnen en problemen", *TG*, LXXXVIII, 1975, 501-538.
- Blockmans W. P., *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van de Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978 (VKAWLSKB, Klasse der Letteren, 90).

- Blockmans W., Prevenier W., "Poverty in Flanders and Brabant from the Fourteenth to the Mid-Sixteenth Century: Sources and Problems", *Acta Historiae Neerlandicae. Studies on the History of the Netherlands*, X, 1978, 20-57.
- Blockmans W., "Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden", *TSG*, XI, 1985, 3, 231-247.
- Bloemendal J., Van Dixhoorn A., "Literary Cultures and Public Opinion in the Early Modern Low Countries", in Bloemendal J., Van Dixhoorn A., Strietma E., *Literary Cultures and Public Opinion in the Low Countries, 1450-1650*, Leiden/Boston, 2011, 1-35.
- Blommaert Ph., *Beknopte geschiedenis der kamers van Rhetorica te Gent*, Gent, 1838.
- Blommaert Ph., *Politieke balladen, refereinen, liederen en spottichten der XVIe eeuw*, Gent, 1847.
- Boden T., *Armenzorg te Gent, 1600-1640*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2003.
- Bonenkampová V., "Waren 'rijke stinkerds' rijk? De sociale stratificatie van de Delftenaren en hun graven in de Oude Kerk", in Bitter P., Bonenkampová V., Goudriaan K. (eds.), *Graven spreken. Perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden*, Hilversum, 2013, 193-204.
- Bonzon A., *L'esprit de clocher. Prêtres et paroisses dans le diocèse de Beauvais (1535-1650)*, Paris, 1999.
- Boone M., Dumon M., Reusens B., *Immobiëlenmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, Kortrijk-Heule, 1981 (Standen en Landen, 78).
- Boone M., de Hemptinne Th., « Le clergé seculier Gantois en 1498-1499 », *HKCG*, CXLIX, 1983, 377-430.
- Boone M., "Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late Middeleeuwen (14de-15de eeuw)", in *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime)*, Brussel, 1984, 71-114.
- Boone M., *Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces ca. 1385 - ca. 1453*, RUG, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1988.
- Boone M., "Maech, Lauwereins de", *NBW*, XIII, Brussel, 1990, kol. 515-519.
- Boone M., *Gent en de Bourgondische hertogen (ca. 1384-ca. 1453). Sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1991 (VKAWLSKB, 133).
- Boone M., de Hemptinne Th., « Espace urbain et ambitions princières: les presences matérielles de l'autorité princière dans le Gand medieval (12e siècle-1540) » in Paravicini W., *Zeremoniell und Raum. 4. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen veranstaltet gemeinsam mit dem Deutschen Historischen Institut Paris*, Sigmariningen, 1997, 279-304 (Residenzenforschung, 6).
- Boone M., Dumolyn J., « Henri Goethals, doyen de Liège († 1433): un homme d'église gantois au service des ducs de Bourgogne Jean sans Peur et Philippe le Bon », in Cauchies J.-M.

- (ed.), *Hommes d'Église et pouvoirs à l'époque bourguignonne (XIVe-XVIe s.)*. Publication du Centre Européen d'Études Bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles), XXXVIII, 1998, 89-105.
- Boone M., "Het 'charter van Senlis' (november 1301) voor de stad Gent. Een stedelijke constitutie in het spanningsveld tussen vorst en stad (met tekstuitgave), *HMGOG NR*, LVII, 2003, 1-46.
- Boone M., « Armes, courses, assembles et commocions. Les gens de métiers et l'usage de la violence dans la société urbaine flamande à la fin du Moyen Âge », *RDN*, CCCLIX, 2005, 7-33.
- Boone M., « Les anciennes démocraties des Pays-Bas? Les corporations flamandes au bas Moyen Age (XIVe-XVIe siècles): intérêts économiques, enjeux politiques et identités urbaines », *Tra economia e politica: le corporazioni nell'Europa medievale*, Ventesimo convegno internazionali di Studi (Pistoia, 13-16 maggio 2005), Pistoia, 2007, 187-228.
- Boone M., "The Dutch Revolt and the Medieval Tradition of Urban Dissent", *JEMH*, XI, 2007, 4, 351-375.
- Boone M., « Les Républiques calvinistes et la tradition médiévale des révoltes urbaines dans les Pays-Bas », in Weis M. (ed.), *Des villes en révolte. Les Républiques urbaines aux Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle*, Turnhout, 2010, 7-23 (Studies in European Urban History (1200-1800), 23).
- Boone M., "Estre le bien commun et general d'icelle preferé au bien privé et particulier' Vrijwillige rechtspraak, stedelijke identiteit en stedelijke diplomatiek" in Brand H., Benders J. en Nip R. (eds.), *Stedelijk verleden in veelvoud. Opstellen over laatmiddeleeuwse stadsgeschiedenis in de Nederlanden voor Dick de Boer*, Hilversum, 2011, 197-211.
- Boone M., Van Bruaene A.-L., « De la politique à l'humanisme: la culture publique à Gand et à Anvers aux XVe et XVIe siècles », in Crouzet D., Crouzet-Pavan E., Desan Ph. (eds.), *Cités humanistes, cités politiques (1400-1600)*, Paris, 2014, 11-30.
- M. Boone, « Construire la mémoire d'outre-tombe: les comtes de Flandre, leurs successeurs bourguignons et leurs proches sous les dalles funéraires », in Crouzet-Pavan E., Maire Vigueur J.-Cl. (eds.), *L'art au service du prince. La politique monumentale, artistique et culturelle des États princiers et seigneuriaux. Actes du colloque de Paris (17-19 octobre 2013)*, Rome, 2015, 61-87.
- Bossy J., "The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe", *Past and Present*, XLVII, 1970, 51-70.
- Bossy J., *Christianity in the West. 1400-1700*, Oxford/New York, 1989.
- Bostoen K., "Broer Cornelis en zijn historie: een politieke satire", *Literatuur*, I, 1984, 254-261.
- Bouckaert B., Schreurs E., "Bijdragen tot de studie van het muziekleven in de Sint-Veerlekerk te Gent (14de-16de eeuw). De fundatie van Simon de Mirabello (ca. 1280-1346). Deel I", *MA*, XII, 1995, 154-163.
- Bouckaert B., Schreurs E., "Bijdragen tot de studie van het muziekleven in de Sint-Veerlekerk te Gent (14de-16de eeuw). Het koraalwezen. Deel II", *MA*, XIII, 1996, 58-68.

- Bouckaert B., Schreurs E., “Bijdragen tot de studie van het muziekleven in de Sint-Veerlekerk te Gent (14de-16de eeuw). Een muziekinventaris uit 1616. Deel III”, *MA*, XIII, 1996, 174-181.
- Bouckaert B., Schreurs E., *Stemmen in het kapittel. Het muziekleven in Vlaamse kathedralen en kapittelkerken ca. 1300-1600*, Peer, 1998.
- Bouckaert B., *Het muziekleven aan de collegiale kerken van Sint-Baafs en Sint-Veerle in Gent (ca. 1350 - ca. 1600)*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1998.
- Bouckaert B., “Het muziekleven in Sint-Baafs: uitbouw van een professioneel muziekensemble na 1536” in Bouckaert B. (ed.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent/Amsterdam, 2000, 148-189.
- Bouckaert B., “De musici en de muziekcollectie in Sint-Baafs na 1536”, in B. Bouckaert (ed.), *Musicerende engelen. Bijdragen over het muzikaal erfgoed van de Gentse Sint-Baafskathedraal, middeleeuwen - eind 18de eeuw*, Gent, 2005, 47-55.
- Bouckaert B., “Musical Relations between the Court and Collegiate Chapels in the Netherlands, 1450-1560”, in Carreras J. J., García García B., Knighton T., *The Royal Chapel in the Time of the Habsburgs: Music and Court Ceremony in Early Modern Europe*, Woodbridge, 2005, 103-120.
- Bourdieu P., « Le capital social: notes provisoires », *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, XXXI, 1980, 1-3.
- Bovendaerde L., *Politieke en contra-reformatorische refreinen uit de tweede helft van de zestiende eeuw, naar een gelijktijdig Gents handschrift. Een diplomatische tekstuitgave met verklarende aantekeningen*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1960.
- Bozoky É., « La politique des reliques des premiers comtes de Flandre (fin du Xe-fin du XIe siècle) », in: Bozoky É., Helvétius A.-M. (eds.), *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, Turnhout, 1999, 271-292.
- Braekevelt J., *Pieter Bladelin, de Rijselse Rekenkamer en de stichting Middelburg-in-Vlaanderen (ca. 1444-1472): de ambities van een opgeklommen hofambtenaar versus de bescherming van het vorstelijk domein*, Brussel, 2012.
- Brandmüller W., *Das Konzil von Pavia-Siena 1423-1424*, Asschendorff, 1968.
- Breemers A., *Het Sint-Pieterskapittel te Torhout (1469-1568)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1981.
- Brion M., Pype P., Vermeiren G., “Sint-Veerleplein 5, Oude Vismijn & Rekelingestraat 5”, *Archeologisch onderzoek in Gent, 1997-2008*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, 2) Gent, 2008, 100-118.
- Bru M.-A., Steurbaut P., Vermeiren G., “Sint-Veerleplein 2 en 3 & Kleine Vismarkt 7”, *Archeologisch onderzoek in Gent, 1999-2006*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, 2) Gent, 2007, 156-166.

- Bru M.-A., Vermeiren G., "Sint-Veerleplein 5, Oude Vismijn", *Archeologisch onderzoek in Gent*, 1997-2008, 119-133.
- Burgess C., "Strategies for Eternity: Perpetual Chantry Foundation in Late Medieval Bristol", in Harper-Bill C., *Religious Belief and Ecclesiastical Careers in Late Medieval England; Proceedings of the Conference held at Strawberry Hill, Easter 1989*, Woodbridge, 1991, 1-23 (Studies in the History of Medieval Religion, 3).
- Burgess C., "Pre-Reformation Churchwardens' Accounts and Parish Government: Lessons from London and Bristol", *TEHR*, CXVII, 471, 2002, 306-332.
- Burgess C., "The Broader Church? A rejoinder to 'Looking beyond...'", *TEHR*, CXIX, 480, 2004, 100-116.
- Burgess C., Duffy E. (eds.), *The Parish in Late Medieval England*, Donington, 2006 (Harlaxton Medieval Studies, 14).
- Burgess C., "Time and Place: The Late Medieval English Parish in Perspective" in Burgess C., Duffy E., *The Parish in Late Medieval England*, Donington, 2006, 1-28.
- Buylaert F., *Repertorium van de Vlaamse adel* (ca. 1350 – ca. 1500), Gent, 2011 (Historische Monografieën Vlaanderen, 1).
- Buyse J., "De Thoisy (Jean)", *NBW*, I, Brussel, 1964, kol. 931-933.
- Calcoen H., *De vrijmaking van de Sint-Niklaaskerk te Gent in relatie tot het internationaal debat*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2009.
- Callant E., *De Sint-Veerleplaats te Gent. Hare gebouwen, instellingen en gebeurtenissen*, Gent, 1908.
- Callewaert R., *Studie over het Sint-Salvatorskapittel te Harelbeke. Statuten-proosten-dekens (ontstaan-1442)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1977.
- Callewier H., 'Quis esset episcopus Tornacensis ignorabatur': het schisma van Doornik (1483-1506), Kortrijk, 2009 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 117).
- Callewier H., "What You Do on the Sly ... Will Be Deemed Forgiven in the Sight of the Most High: Gilles Joye and the Changing Status of the Singers in 15th-Century Bruges", *Yearbook of the Alamire Foundation*, I, 2009, 89-109.
- Callewier H., "De omgekeerde wereld van de Brugse ezelspaus. Een omstreden aspect van de laat-middeleeuwse kerkelijke feestcultuur", *JMG*, XII, 2010, 175-195.
- Callewier H., *De papen van Brugge. De seculiere clerus in een laatmiddeleeuwse wereldstad 1411-1477*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2011.
- Callewier H., "The Singers of the Bruges Churches and the Music Chapel of the Dukes of Burgundy", in Van Oosterwijk A., Blockmans W. P., Borchert T.-H. (red.), *Staging the Court of Burgundy. Proceedings of the Conference "The Splendour of Burgundy"*, Turnhout, 2011, 215-220.

- Callewier H., *De papen van Brugge. De seculiere clerus in een laatmiddeleeuwse wereldstad (1411-1477)*, Leuven, 2014.
- Carlier M., *Kinderen van de minne? Bastaarden in het vijftiende-eeuwse Vlaanderen*, Brussel, 2001.
- Carlier M., "Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en magen en burens in een middeleeuwse stad", in Carlier M., Greve A., Stabel P., Prevenier W. (eds.), *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22-23 augustus 1996)*, Leuven-Apeldoorn, 1997, 71-92.
- Carnier M., *Bidplaatsen en parochies in het bisdom Terwaan vóór 1300: een institutionele studie*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1996.
- Carnier M., *Parochies en bidplaatsen in het bisdom Terwaan vóór 1300: een repertorium van de dekenijen Veurne en Ieper en een overzicht van alle bidplaatsen in het bisdom*, Brussel, 1999 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën Studia 78).
- Carnier M., "De parochiegrens. Een resistente grens met veel invloed", *Tijd-Schrift*, IV, 2014, 1, 6-17.
- C[arton] C., V[ande Putte] F., V[andevelde] H., « Collégiale de Sainte-Walburge à Furnes », *ASEB*, XII, 1862-1863, 99-101.
- Caspers C. M. A., *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de Late Middeleeuwen*, Leuven, 1992.
- Celis G., *Beschrijving van Gent of geschiedkundige beschouwing der stad en hare merkwaardige gebouwen*, Gent, 1909.
- Celis G., *Beschrijving van Gent. Herziene en vermeerderde uitgaaf*, Gent, 1920.
- Charles L., "De Gentse registers van het huisgeld als kadastrale bron: mogelijkheden en beperkingen (17de-18de eeuw)", *HMGOG NR*, XLVI, 1992, 151-193.
- Chattaway C., *The Order of the Golden Tree. The Gift-Giving Objectives of Duke Philip the Bold of Burgundy*, Turnhout, 2006 (Burgundica, 12).
- Chiffolleau J., *La comptabilité de l'au-delà : les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 - vers 1480)*, Rome, 1980.
- Chiffolleau J., « Pour une économie de l'institution ecclésiale à la fin du Moyen Âge », *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, XCVI, 1, 1984, 247-279.
- Chiffolleau J., Boucheron P. (eds.), *Religion et sociétés urbaines au Moyen Âge: études offertes à Jean-Louis Biget par ses anciens élèves*, Paris, 2000 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire ancienne et médiévale, 60).
- Chiffolleau J., *La religion flamboyante, France (1320-1520)*, Paris, heruitgave 2011.
- Cloet M., *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968.

- Cloet M., "Antoon Triest, prototype van een contrareformatorische bisschop, op bezoek in zijn Gents diocees (1622-1657)", *BMGN*, XCI, 1976, 394-405.
- Cloet M., Daelemans F. (eds.), *Godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven. Religieuze geschiedenis in België sinds 1970*, 1988 (Archief-en bibliotheekwezen in België, 35).
- Cloet M., "Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1627)", in Soly H., Vermeir R. (eds.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, 39-47.
- Cockshaw P., *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982 (Standen en Landen, 79).
- Cockshaw P., *Prosopographie des secrétaires de la cour de bourgogne (1384-1477)*, Ostfildern, 2006 (Instrumenta Herausgeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, 16).
- Cocx-Indesteghe E., "Livinus Hoosterlinc. Een almanak voor 1524", *Scientiarum Historia*, V, 1963, 2, 49-55.
- Coens M., Van Der Straeten J., « Un martyrologe du XIIe siècle à l'usage de Saint-Bavon de Gand (Brit. Mus., Egerton 2796) », *Analecta Bollandiana*, LXXXIV, 1966, 129-160.
- Coigneau D., "Literatuur en pennestrijd", in Decavele J., *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984, 89-112.
- Colinez L.-A., *Collégiale de Sainte-Pharaïlde à Gand*, Gand, 1852 (overdruk uit *Annales de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand*, IV, 1851-1852, 195-233).
- Colman G., *De kanunniken van O.L.Vrouwkapittel te Antwerpen (1441-1512)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1961.
- Confraternitas.*
- Contamine Ph., « La Trémoille », *Lexicon des Mittelalters*, V, 1991, kol. 1748-1750.
- Coolen G., « La confrérie de Saint-Omer », *Bulletin de la Société des antiquaires de la Morinie*, XVII, 1947-1952, 65-87.
- Coolen G., « La conférie de Saint-Omer au XIIe siècle », *Bulletin de la Société des antiquaires de la Morinie*, XVII, 1947-1952, 225-233.
- Coolen G., « La confrérie des prêtres de Saint-Jean l'Évangéliste », », *Bulletin de la Société des antiquaires de la Morinie*, XVII, 1947-1952, 161-176.
- Cools H., *Mannen met macht edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Walburg, 2001.
- Cooper T., *The Last Generation of English Catholic Clergy: Parish Priests in the Diocese of Coventry and Lichfield in the Early Sixteenth Century*, Rochester, 1999 (Studies in the History of Medieval Religion).

- Coppens H., *Archiefterminologie*, Brussel, 2004 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. *Miscellanea Archivistica Manuale*, 49).
- Coudeville C., *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistisch bewind (1578-1584)*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2004.
- Courtenay W. J., "Token Coinage and the Administration of Poor relief During the Late Middle Ages", *Journal of Interdisciplinary History*, III, 1972, 275-295.
- Coutiez Y., Van Overstraeten D. (eds.), *La paroisse en questions. Actes du colloque de Saint-Ghislain, 25 novembre 1995*, Mons, 1998.
- Dambruyne J., *Economische conjunctuur en sociale structuren te Gent 1590-1660. Een kwantitatieve verkenning*, Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1987.
- Dambruyne J., "Een doorgewinterde rebel", in Decavele J. (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, 123-140.
- Dambruyne J., *Mensen en centen. Het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief*, Gent, 2001 (VMGOG, 26).
- Dambruyne J., *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*, Gent, 2002 (VMGOG, 28).
- Damen M., *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*, Hilversum, 2000.
- Damen M., "Vorstellijke vensters. Glasraamschenkingen als instrument van devotie, memorie en representatie (1419-1519)", *JMG*, VIII, 2005, 140-200.
- Danhieux L., "Uit het handboek van de roeddrager van de Sint-Donaaskerk te Brugge", *Biekorf*, LXXV, 1974, 243-254.
- De Baets P., "Pieter de Vlenken als kapelaan van Viven (1445-1475)", *Rond de poldertorens*, XLIV, 2002, 2, 122-129.
- De Borchgrave C., *Diplomaten en diplomatie onder hertog Jan zonder Vrees. Impact op de Vlaamse politieke situatie. Bijlagen*, Brussel, 1992.
- De Bruin M., "Geuzen- en antigeuzenliederen", in Grijp L. P., Bossuyt I., (eds.) *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam, 2001, 174-180.
- De Busscher E., « Peinture murale à l'huile du XVe siècle, à Gand – Indices primordiaux de l'emploi de la couleur à l'huile, au XVe siècle, à Gand – Recherches sur les anciens peintres gantois », *MSH*, 1859, 105-271.
- Decavele J., Art J., « Gand », *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Écclesiastiques*, XIX, kol. 1005-1058.
- Decavele J., "“Genève” van Vlaanderen", in Decavele J. (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984, 32-62.

- Decavele J. (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984.
- Decavele J., *Gent van keizer Karel V naar koning Filips II*, Gent, 1985.
- Decavele J., Van Peteghem P., "Gent 'absoluut' getemd", in Decavele J. (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, 107-133.
- Decavele J., "Boekdrukkunst", in Decavele J. (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, p. xxx
- Decavele J., "Onderwijs", in Decavele J. (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, p. xxx
- Decavele J., "Stropdragers", in Decavele J. (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, 173-180.
- Decavele J., "De gebuurten tot omstreeks 1800", in Decavele J. (ed.), *Gebuurteleven en dekenijen te Gent, 14de-20ste eeuw*, Gent, 1992, 9-52.
- Decavele J., Bach J., "Cassander, Joris", in *Oxford Encyclopedia of the Reformation*, Oxford, 1996, 271.
- Deceulaer H., "Stadsbestuur en buurtbewoners in Gent. Interactie, participatie en publieke opinie, 1658-1668", *BMGN, CX*, 1995, 3-26.
- Deceulaer H., "Implicaties van de straat: rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (17de en 18de eeuw)", *HMGOG NR, L*, 1996, 121-147.
- Declercq P., "De Middeleeuwse kapelanij in het bisdom Doornik", in *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, 133-142.
- Declercq G., "Het ontstaan van het Sint-Salvatorskapittel in Harelbeke", *DL, XX*, 1978, 2, 163-189.
- Declercq G., "Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel in Brugge?", *HGGB, XCCII*, 1985, 245-257.
- Declercq G., "Sekuliere kapittels in Vlaanderen", *DL, XXVIII*, 1986, p. 235-242.
- Declercq G., "Nieuwe inzichten over de oorsprong van het Sint-Veerlekapittel in Gent", *HMGOG NR, XLIII*, 1989, 49-102.
- Declercq G., "Oorsprong en vroegste ontwikkeling van de burcht van Brugge (9de-12de eeuw)", in De Witte H. (ed.), *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Brugge, 1991, 15-45
- Declercq G., "Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)" in Declercq G. (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, 13-40.

- Declercq G., *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het Liber Traditionum Antiquus van de Gentse Sint-Pietersabdij*, Brussel, 1998 (VKAWLSKB, Klasse der Letteren, 164).
- Declercq G., “Een Karolingische lekenabt in Gent. Einhard en de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs”, *HMGOG NR*, LV, 2001, 37-76.
- Declercq G., “Blandinium rond het jaar 1000. Twee eeuwen monastieke bloei en uitstraling in de Gentse Sint-Pietersabdij”, *HMGOG NR*, LVIII, 2004, 59-82.
- Declercq G., « Entre mémoire dynastique et représentation politique. Les sépultures des comtes et comtesses de Flandre (879-1128) », in Margue M. (eds.), *Sépulture, mort et représentation du pouvoir au moyen âge. Tod, Grabmal und Herrschaftsrepräsentation im Mittelalter. Actes des 11es journées lotharingiennes, 26-29 septembre 2000*, Luxembourg, 2006, 321-372 (Publications du Centre luxembourgeois du Documentation et d'Études Médiévales, 18).
- Declercq G., Laleman M.-C., “Archeologie van de stedelijke ruimte” in Boone M., Deneckere G. (eds.), *Gent. Stad van alle tijden*, Brussel, 2010, 18-49.
- De Clercq G., “De kerkelijke instellingen in Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis”, *Nederlandsche Historiebladen*, II, 1939, 117-135.
- Decraene E., *Voorbij grenzen. Vrouwelijk lidmaatschap van religieuze broederschappen in een vroegmoderne kleine stad in de Zuidelijke Nederlanden*, Universiteit Antwerpen, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2014.
- De Cuyper J., “Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk (1199-1212)”, in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, Leuven-Brussel, 1946, 510-527.
- Deforce K., “Houtresten als kennisbron. Het onderzoek van hout en houtskool in de archeologie”, in *Open Monumentendag 2005. Hout-Grondstof stoft tot nadenken*, Brussel, 2005, s.p.
- De Frenne L., *Gent en de aartshertogen (1598-1621)*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2003.
- De Frenne L., “Verzoening en herstel van het vorstelijk gezag. De aartshertogen Albert en Isabella en de stad Gent (1598-1621)”, *HMGOG NR*, LX, 2006, 247-284.
- Degraeve L., *Statuten van het kapittel (1385-1589) en van de broederschap der kapelanen (1324-1361) van de collegiale kerk Sint-Servaas te Maastricht*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1968.
- de Hemptinne Th., “Over kanunniken en intellectuelen in de middeleeuwen. Nota's bij recente publikaties aangaande kapittel, prosopografieën en dataverwerking” *HMGOG NR*, XLI, 1987, 195-199.
- de Hemptinne Th., “Vorsten en hovelingen”, in Blockmans W. P., Prevenier W. (eds.), *Prinsen en poorters*, Antwerpen, 1998, 14-33.

- de Hemptinne Th., « Le chancelier de Flandre sous les comtes de la maison d'Alsace (1128-1191) », heruitgegeven in De Paermentier E., Van Tricht F. (eds.), *Thérèse de Hemptinne. Intuitu fidelis servitii sui. Diplomats and Literacy, Gender and Politics in the Medieval Low Countries. Selected Essays*, Gent, 2013, 7-53.
- de Hemptinne Th., Vandermaesen M., “De ambtenaren van de centrale administratie van het graafschap Vlaanderen van de 12de tot de 14de eeuw”, heruitgegeven in De Paermentier E., Van Tricht F. (eds.), *Thérèse de Hemptinne. Intuitu fidelis servitii sui. Diplomats and Literacy, Gender and Politics in the Medieval Low Countries. Selected Essays*, Gent, 2013, 67-99.
- de Hemptinne Th., Prevenier W., Vandermaesen M., « La chancellerie des Comtes de Flandre (12e-14e Siècle) », heruitgegeven in De Paermentier E., Van Tricht F. (eds.), *Thérèse de Hemptinne. Intuitu fidelis servitii sui. Diplomats and Literacy, Gender and Politics in the Medieval Low Countries. Selected Essays*, Gent, 2013, p. 101-122.
- De Keyser R., *Het Sint-Donaaskapittel te Brugge (1350-1450). Bijdrage tot de studie van de hogere geestelijkheid tijdens de late middeleeuwen*, KU Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1972.
- De Keyser R., « Chanoines séculiers et universités: Le cas de Saint-Donatien de Bruges (1350-1450) », in Ijsewijn J., Paquet J. (eds.), *The Universities in the Late Middle Ages*, Leuven, 1978, 584-597.
- De Keyser R., « Prieuré de Ten Hole à Melle », *Monasticon belge*, VII, nr. 4, Luik, 1984, 655-677.
- De Keyser W., Minke A., Vander Eycken M., Van Laere R., *Richtlijnen en aanbevelingen voor het beheer van het archief van de kerkfabriek en van andere parochiearchieven*, Brussel, 1997 (Miscellanea Archivistica. Studia 96).
- Dekker K., *The Origins of Old German Studies in the Low Countries*, Leiden, 1999.
- Deligne C., Billen C., « Voisinages, coexistences, appropriations: introduction », in Deligne C., Billen C., *Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains (Moyen Age-16e siècle)*, Turnhout, 2007, 3-15 (Studies in Medieval Urban History 1100-1800, 10).
- Delmaire B., Decherf J.-L., « Un compte de la fabrique de l'église de Nieppe (1472-1473) », *Mémoires de la Société d'Histoire de Comines-Warneton*, XXIII, 1993, 33-50.
- Delmaire B., *Le diocèse d'Arras de 1093 au milieu du XIVe siècle. Recherches sur la vie religieuse dans le nord de la France au moyen âge*, I, Arras, 1994.
- Delmaire B., « Les actes de fondation de paroisses dans le Nord de la France au XIIe-XIIIe siècles », *RDN, CCCXL*, 2001, 2, 253-278.
- Delmaire B., « Les collégiales, leurs paroisses et la vie paroissiale dans les villes d'Artois et de Flandre wallonne (XIIe-XVIe siècle) », in Le Bourgeois R., Massoni A., Montaubin P. (eds.), *Les collégiales et la ville dans la province ecclésiastique de Reims (IXe-XVIe siècles). Actes du colloque d'Amiens-Beauvais 3-5 juillet 2009 organisé en l'honneur d'Hélène Millet*, Amiens, 2010, (Histoire Médiévale et Archéologie 23), 41-56.

- De Loos I., « Culte chrétien et chant liturgique », in De Loos I., Monteyne M., Schreurs E. (eds.), *Laus Deo – Pax Vivis: het muziekleven aan de Vlaamse kapittelkerken en kathedralen tot ca. 1800. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling te Brussel, 5 maart – 30 april 1998*, Brussel, 1998, 24-34 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Educatieve Dienst. Dossiers, III, 3).
- De Mecheleer L., *De armoede in onze gewesten van de middeleeuwen tot nu*, Brussel, 1991, (Algemeen Rijksarchief. Educatieve dienst. Dossiers, II, 6).
- De Messemaker-De Wilde G., “De parochiale armenzorg te Gent in de Late Middeleeuwen”, *ABVH*, XVIII, 1980, 47-58.
- De Moreau E., *Histoire de l'Église en Belgique*, Bruxelles, 5 t., 1945-1952.
- De Moreau E., « Les familiers des ducs de Bourgogne dans les canonicats des anciens Pays-Bas », in *Miscellanea Historica in honorem Leonis van der Essen universitatis catholicae in oppido lovaniensi iam annos XXXV professoris*, Bruxelles, 1947, 429-437.
- de Moreau de Gerbehaye C., “De pauselijke notarissen en de ‘pastoors-notarissen’”, in Bruneel C., Godding Ph., Stevens F. (eds.), *Het notariaat in België van de Middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1998, 141-146.
- Demouy P., « Les pueri chori de Notre-Dame de Reims. Contribution à l'histoire des clergeons au Moyen Âge », in *Le clerc séculier au Moyen Âge. Actes du XIIe Congrès national de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public (Amiens, juin 1991)*, Paris, 1993, 135-149.
- Den Teuling A. J. M., *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, 's-Gravenhage, 2003.
- De Paermentier E., *In cuius rei testimonium et firmitatem. Oorkonden en kanselarijwerking in de entourage van de graven en gravinnen van Vlaanderen (1191-1244). Een diplomatische en paleografische studie*, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2010.
- De Paermentier E., « La chancellerie comtale en Flandre et en Hainaut sous Baudouin IX/VI (1195-1206) et pendant la régence de Philippe Ier de Namur (1206-1212) », in de Hemptinne Th., Duvosquel J.-M. (eds.), *Chancelleries princières et scriptoria dans les anciens Pays-Bas X^e-XVe siècles*, Bruxelles, 2010, 259-284.
- De Paermentier E., « Une chancellerie complexe. La production d'actes dans l'entourage comtal pendant l'union personnelle des comtés de Flandre et de Hainaut (1191-1244) », *RH*, CCCXV, 2013, 23-56.
- De Paermentier E., “Versatile profiles: Three Chancery Scribes in the Service of Joan of Constantinople, Countess of Flanders and Hainault (1212-1244) – Walter of Kortrijk, Gilles of Breedene and Fulco Utenhove”, *Scriptorium. International Review of Manuscript Studies*, LXVII, 2013, 1, 3-37.
- Deploige J., *Hagiografische strategieën en tactieken tegen de achtergrond van kerkelijke en maatschappelijke vernieuwingstendensen. De Nederlanden, ca. 920 – ca. 1320*, I, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2002.

- Deploige J., "Twisten via heiligen. Hagiografische dialogen tussen de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs", 941-1079, *HMGOG NR*, LXI, 2007, 31-82
- De Potter F., *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad. Deel III*, Gent, 1834-1904.
- De Ridder-Symoens H., "Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de 16de eeuw", *HMGOG*, XXXII, 1978, 101-132.
- De Ridder-Symoens H., "Studium, regnum, sacerdotium. De relatie tussen universiteit, wereldlijke overheid en kerk in de Middeleeuwen", in Schermer G. M., Stuart M. E. (eds.), *Universiteit en samenleving: confrontatie of interactie?*, Nijmegen, 1994, 12-27.
- De Ridder-Symoens H., "Education and Literacy in the Burgundian-Habsburg Netherlands", *Canadian Journal of Netherlandic Studies*, XVI, 1995, 6-21.
- De Ridder-Symoens H., « La sécularisation de l'enseignement aux anciens Pays-Bas au Moyen Âge et à la Renaissance », in Duvosquel J.-M., Thoen E., *Peasants and Townsmen in Medieval Europe. Studia in Honorem Adriaan Verhulst*, Gent, 1995, 721-738.
- De Ridder-Symoens H., "Training and Professionalization", in Reinhard W., (ed.), *Power Elites and State Building*, Oxford, 1996, 149-172.
- Derolez A., "De bibliotheek van het kapittel van Sint-Donaas te Brugge in de Middeleeuwen", *HKZMTLG*, XV, 1961, 159-173.
- Derolez A., "Scriptorium en bibliotheek tijdens de Middeleeuwen", in Declercq G. (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, 147-160.
- Derolez A., *Corpus Catalogorum Belgii: Counts of Flanders, Provinces of East Flanders, Antwerp and Limburg*, Brussel, 1999.
- Deruelle M., "De Sint-Veerlekerk te Gent", *Oostvlaamse Zanten*, XLVI, 1971, 56-65.
- Derville A., *Les villes de Flandre et d'Artois (900-1500)*, Villeneuve d'Ascq, 2002.
- Derycke L., *De Sint-Michielswijk in Gent (1480-1520) een sociaal-topografische reconstructie*, Gent 1999 (VMGOG, 24).
- de Saint-Genois J., *Histoire de l'hospice de Wenemaer à Gand et de ses fondateurs. Extrait du Messenger des Sciences historiques de Belgique 1853-1854*, Gand, 1854.
- De Schrevel A. C., « Approbation des statuts du chapitre d'Harlebeke par l'official de Thérouanne », *ASHEB*, XXVI, 1896, 273-279.
- Desmet J., *Het muziekleven in Kortrijk in de zeventiende en achttiende eeuw aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Sint-Maartenskerk*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1970.
- De Smet M., 'Ter laevenessen mynre zielen' *Middeleeuwse jaargetijdenstichtingen in de Sint-Niklaaskerk te Gent*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 2000, 5 dln.

- De Smet M., P. Trio, “De verhouding tussen Kerk en stad in de late middeleeuwen, onderzocht aan de hand van het interdict”, *JMG*, V, 2002, 247-274.
- De Smet M., Kuys J., Trio P., *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Urban Level*, KUL, 2006 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 111).
- De Smet M., Trio P., “Processions in Towns. The Intervention of the Urban Authorities in the Late Medieval Urban Processions of the Low Countries”, De Smet M., Kuys J., Trio P., *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Urban Level*, KUL, 2006, 5-93 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 111).
- Desmette Ph., « Confréries, curés et paroisses. Collaborations et rapports de force dans quelques villes des diocèses de Tournai et de Cambrai à l’époque moderne », in Bonzon A., Guignet Ph., Venard M. (eds.), *La paroisse urbaine du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 2014, 129-145 (Histoire religieuse de la France, 41).
- De Smidt F., *De restauratie van de Sint-Niklaastoren te Gent. Archeologische studie*, Brussel, 1967 (VKVWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, 21).
- De Smidt F., *De Sint-Niklaaskerk te Gent. Archeologische studie*, Brussel, 1969 (VKVWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, 23).
- De Smidt F., *Het westportaal van de Sint-Niklaaskerk te Gent*, Brussel, 1970 (VKVWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, 24).
- De Smidt F., *Enkele XIIIde-eeuwse steenhouwersmerken in de Sint-Niklaaskerk te Gent*, Brussel, 1974 (MKVWLSKB, Klasse der Schone Kunsten, XXXVI, 4).
- De Smidt F., “De restauratie van de Sint-Niklaaskerk”, in *De Sint-Niklaaskerk te Gent. Geschiedenis-Iconografie-Kerkschat-Restauratie*, Gent, 1979, 19-37.
- Despodt V., “Dat du best, was ic ende wat ic bem, dat sal tu werden”. *Gentse grafmonumenten en grafschriften tot het einde van de Calvinistische Republiek (1584)*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2001.
- Despretz A., “Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, *HMGOG NR*, XX, 1966, 3-18.
- De Vaux P., de la Roche, Baume P., *Les vies de Ste Colette Boylet de Corbie, réformatrice des frères mineurs et des clarisses (1381-1447)*, Paris, 1911.
- De Vocht H., *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense, 1517-1550: the foundation*, Leuven, 1951.
- Devos E., Collin L., “Behoet mine zinne...”: 1150 jaar Sint-Hermes in Ronse, Gent, 2010.
- De Weijert R. P. G. (ed.), “Lopend promotieonderzoek naar middeleeuwse memoria in de Nederlanden”, *Signum. Tijdschrift van de Contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de middeleeuwen*, XVI, 2004, 63-82.

- De Weijert R., Ragetli K., Bijsterveld A.-J., Van Arentshals J. (eds.), *Living Memoria: Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of Truus van Bueren*, Hilversum, 2011.
- Dewitte A., “Boek- en bibliotheekwezen in de Brugse Sint-Donaaskerk, 13de-15de eeuw”, *Archivum Artis Lovaniense*, 1971, 61-95.
- Dewitte A., “De grafelijke Sint-Donaaskerk te Brugge als middeleeuws cultuurcentrum”, *Studiën en Berichten*, LXVIII, 1971, 207-224.
- Dewitte A., “Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen”, *HGGB*, CIX, 1972, 145-217.
- Dewitte A., “De Ponte, Petrus”, *NBW*, VII, Brussel, 1977, kol. 720.
- De Zutter J., “Humanisme”, in Decavele J. (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, 96-110.
- Dhanens E., *Sint-Niklaaskerk Gent*, Gent, 1960 (Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oostvlaanderen, 3)
- Dhondt J., « Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle », *RDN*, XXX, 1948, 133-156.
- Diericx Ch.-L., *Mémoires sur la ville de Gand*, II, Gent, 1815.
- Dompnier B., Vismara P. (eds.), *Confréries et dévotions dans la catholicité moderne (mi-XVe-début XIXe siècle)*, Rome, 2008.
- Donnelly J., Maher M. W., *Confraternities and Catholic Reform in Italy, France and Spain*, Missouri, 1999 (Sixteenth Century Essays and Studies, 44).
- Dubois A., *Le chapitre cathédral de Saint-Lambert à Liège au XVIIe siècle*, Liège, 1949 (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège, 111).
- Dubois A., « Les statuts du chapitre cathédral de Saint-Lambert à Liège », *HKCG*, CXIII, 1948, 223-252.
- Duerloo L., “Pietas Albertina. Dynastieke vroomheid en herbouw van het vorstelijk gezag”, *BMGN*, CXII, 1997, 1-18.
- Duerloo L., *Dynasty and Piety: Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars*, Farnham, 2012.
- Dumolyn J., *Het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2001.
- Dumolyn J., “Dominante klassen en elites in verandering in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen”, *JMG*, V, 2002, 69-107.

- Dumolyn J., Stabel P., “Aan de zijlijnen van een conflict? Gent en het Gentse in 1302”, in Trio P., Heirbaut D., van den Auweele D. (eds.), *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, 37-63.
- Dumoulin J., « La paroisse urbaine à la fin du moyen âge. Le cas de quatre villes de l’ancien diocèse de Tournai: Bruges, Gand, Lille et Tournai », in Coutiez Y., Van Overstraeten D. (eds.), *La paroisse en questions. Actes du colloque de Saint-Ghislain, 25 novembre 1995*, Mons, 1998, 95-108.
- Dury C., « Fraternités et clergé secondaire du diocèse de Liège au Moyen Âge. Contribution à la protohistoire des assemblées représentatives », *LMA, LCLVI*, 1990, 2, 287-315.
- Duverger J., “Enkele aantekeningen betreffende de Gentsche Middelnederlandsche literatuur”, in *Album prof. dr. F. Baur*, deel II, Brussel, 1948, 227-234.
- Elewaut G., “Herberg en overheid. Politionele en fiskale aspecten van het overheidsoptreden betreffende herbergen in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 17de-18de eeuw”, *HMGOG NR*, XL, 1986, 111-158.
- Fernández Terricabras I., *Philippe II et la contre-réforme. L’église espagnole à l’heure du Concile de Trente*, Paris, 2001.
- Fernández Terricabras I., “Conflictos entre Carlos V y los cabildos catedralicos de Corona de Castilla (1552-1556)”, in Rivero Rodríguez M., Álvarez-Ossorio Alvariño A. (eds.), *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558). Congreso internacional, Madrid 3-6 de julio de 2000, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V*, 2001, II, 361-386.
- Fischer S., *Hiëronymus Bosch. Das vollständige Werk*, Köln, 2013.
- Franck H., “Memoria et Caritas. Jaargetijden als armenzorg in de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Gent in de late middeleeuwen”, *HMGOG NR*, LXVII, 2013, 29-57.
- Freijhoff W. Th. M., “Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving”, *Trajecta*, VI, 1997, 99-118.
- Fontbonne A., « Les confréries capitulaires du XIIe au XVe siècle. Une proposition pour la typologie des confréries: de l’institutionnel au relationnel », *Confraternitas*, XVIII, 2007, 2, 3-16.
- Forster M. R., *Catholic Revival in the Age of the Baroque. Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1570*, Cambridge, 2007.
- Foster A., “Churchwardens’ accounts of early modern England and Wales: some problems to note, but much to be gained”, in French K., Gibbs G., Kümin B. (eds.), *The Parish in English Life 1400-1600*, New York, 1997, 74-93.
- French K., Gibbs G., Kümin B. (eds.), *The Parish in English Life, 1400-1600*, New York, 1997.
- French K., *The Good Women of the Parish: Gender and Religion after the Black Death*, Philadelphia, 2007.

- French K. L. "Localized Faith. Parochial and Domestic Spaces", in Arnold J. (ed.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*, Oxford, 2014, 166-182.
- Frenz T., *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471-1527)*, Tübingen, 1986.
- Fris V., *Histoire de Gand depuis ses origines jusqu'en 1913*, Gent, 1930.
- Gaggio D., "Do Social Historians Need Social Capital?", *Social History*, XXIX, 2004, 499-513.
- Gailliard J.-J., *Bruges et le Franc, ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, I, Brugge, 1857.
- Gaudemet J., *Le gouvernement de l'Église à l'époque classique. IIe partie: le gouvernement local*, Paris, 1979 (*Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident*, VIII, 2).
- Gaudemet J., *La société ecclésiastique dans l'Occident médiéval*, Aldershot, 1980.
- Gaudemet J., *Eglise et société en Occident au Moyen Age*, London, 1984.
- Geary P., « Entre gestion et gesta », in Guyotjeannin O., Morelle L., Parisse M. (eds.), *Les cartulaires. Actes de la table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S. (Paris, 5-7 décembre 1991)*, Paris, 1993, 13-26 (*Mémoires et documents de l'École des chartes*, 39).
- Geary P., *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton, 1994.
- Geary P., "From Charter to Cartulary. From Archival Practice to History", in Maxwell R. A. (ed.), *Representing History, 900-1300: Art, Music, History*, 2010, p. 181-186.
- Genet J.-P., Vincent B. (eds.), *État et église dans la genèse de l'état moderne. Actes du colloque organisé par le C.N.R.S. et la Casa de Velázquez, Madrid, 30 novembre et 1er décembre 1984*, Madrid, 1986 (*Bibliothèque de la Casa de Velázquez*, 1).
- Gielis G., *Hemelbestormers. Leuvense theologen en hun streven naar geloofseenheid en kerkvernieuwing (1519-1578)*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2014.
- Gijs I., *De diplomaten onder de Bourgondische hertogen in de Noordelijke gebieden voor de periode 1419-1435: hun opleiding, bevoegdheid en sociale achtergrond*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1982.
- Gilissen J., *La coutume*, Turnhout, 1982 (*Typologie des sources du Moyen Age occidental*, 41).
- Goudriaan K., "Conclusion", in P. Trio, M. Desmet, *The Use and Abuse of Sacred Places in Late Medieval Towns*, Leuven, 2006, 209-226 (*Mediaevalia Lovaniensia*, I, *Studia* 38).
- Grégoire R., *In de schaduw van het Gravensteen. Een huizenonderzoek in Gent: het Wenemaerhospitaal*, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2011.
- Grierson Th., "The early abbots of St. Bavo's of Ghent", *RB*, XLIX, 1937, 29-61.

- Gryspeerdt A., *Dekens en kanunniken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk tot 1400*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1958.
- Grijp L. P., Bossuyt I. (eds.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam, 2001.
- Guenée B., *L'Occident aux XIVe et XVe siècles: les Etats*, Parijs, 1981.
- Guépin J.P., *De drie dichten broers, Grudius, Marius en Secundus in brieven, reisverslagen en gedichten*, Groningen, 2000.
- Guyotjeannin O., Morelle L., Parisse M. (eds.), *Les cartulaires: actes de la table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du CNRS (Paris, 5-7 décembre 1991)*, Paris, 1993.
- Gyseling M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, Antwerpen-Brussel, 1954.
- Gyseling M., "Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg", *HKOOJ*, XXII, 1986, 5-87.
- Gyseling M., "De proosten van Sint-Baafs en van Sint-Amands", *HKOOJ*, XXXVIII, 1991, 5-17.
- Haemers J., *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004 (Standen en Landen, 24).
- Haemers J., "Zegels, eden, taal en liturgie. Ideologie, propaganda en het symbolische gebruik van publieke ruimte in Gent (1483)", *HMGOG NR*, LXI, 2007, 183-212.
- Haemers J., "Protagonist of antiheld? Over sociaal kapitaal en geschiedenis", *TSEG*, V, 2008, 31-54.
- Haemers J., Verbist B., "Het Gentse gemeenteleger in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Een politieke, financiële en militaire analyse van de stadsmilitie", *HMGOG NR*, LXII, 2008, 291-326.
- Haemers J., « L'anniversaire Gantois de Marie, duchesse de Bourgogne (27 mars 1483). Autour de la participation des sujets urbains à un service commémoratif pour une princesse décédée », *Micrologus. Nature, Sciences and Medieval Societies*, XXI, 2014, 341-365.
- Haggh B., *Music, Liturgy and Ceremony in Brussels, 1350-1500*, University of Illinois, unpublished PhD, 1988.
- Haggh B., "Sources for plainchant and ritual from Ghent and London: a survey and comparison", *HMGOG NR*, L, 1996, 23-72.
- Haggh B., "Muziek in de handschriften van de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij", in Declercq G. (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, 161-167.
- Haggh B., "Muziek en ritueel in de Sint-Baafsabdij: structuur en ontwikkeling van de liturgie, het gregoriaans, de liturgische handschriften en drukken", in Bouckaert B. (ed.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent/Amsterdam, 2000, 46-85.

- Haggh B., "Singers and Scribes in the Secular Churches of Brussels", in F. Kisby (red.), *Music and Musicians in Renaissance Cities and Towns*, Cambridge, 2001, 143-156.
- Hamers L., *Het professorenkorps van de hogere faculteiten aan de Leuvense universiteit in de periode 1425-1525: een socio-professionele studie*, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2002.
- Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks*, LXI, 2007 (themanummer over de Sint-Lievensbedevaart)
- Hautcoeur E., *Histoire de l'église de Saint-Pierre de Lille*, II, 1897.
- Heath P., *The English Parish Clergy on the Eve of the Reformation*, London, 1969.
- Helbig H., « Notices sur quelques livres rares du XVIe siècle », *MSHAAB*, XXXV, 1861, 67-73.
- Hendrickx B., "Het regentschap over Vlaanderen en Henegouwen na het vertrek van Boudewijn IX (VI) op Kruisvaart (1202-1211)", *BTFG*, XLVIII, 2, 1970, 377-393.
- Higman F., "Music", in Pettegree A. (ed.), *The Reformation World*, London, 2000, 491-504.
- Hinschius P., *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, 2, Berlijn, 1878.
- Histoire Urbaine*, 2010, XXVII, nr. 1 (themanummer « Religion civique – Patriotisme urbain »)
- Hofmeister Ph., *Bischof und Domkapitel nach altem und nach neuem Recht*, Württemberg, 1931.
- Holbach R., *Stiftsgeistlichkeit im Spannungsfeld von Kirche und Welt. Studien zur Geschichte des Trierer Domkapitels und Domklerus im Spätmittelalter*, Trier, 1992, 2 dln (Trierer Historische Forschungen, 2).
- Hoste A., "De religieuze achtergrond, de thematiek en de verscheidene genres van de devotieprenten", *Vlaanderen*, XLI, 1992, 167-174.
- Huyghebaert N.-N., « Notes sur l'origine de la pluralité des curés dans l'ancien comté de Flandre », *RHE*, LXIV, 1969, 2, 403-417.
- Huyghebaert N.-N., « Quelques chartes épiscopales fausses pour Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand forgées aux XIIe et XIIIe siècles », *HKCG*, CXLVIII, 1982, 1-90.
- Jacobs M., "Sociaal kapitaal van burenen. Rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (zeventiende-achttiende eeuw)", *Volkkundig Bulletin*, XXII, 1996, 149-176.
- Janssen H. Q., "Georgius Cassander, geschetst naar aanleiding eener godgeleerde dissertatie", in Janssen H. Q., Van Dale J.H., *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, IV, Middelburg, 1859, 145-173.
- Jansen-Sieben R., *Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur*, Utrecht, 1989.
- Jonckheere K., *Denkend aan de Nederlanden. Ernst en luim in de culturele eenheid noord-zuid*, Tielt, 1970.

- Jones B., *The Hutchinson Concise Dictionary of Music*, New York, 1999.
- Jongkees A.G., *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen, 1425-1477*, Groningen en Batavia, 1942 (Bijdragen van het Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht, uitgegeven door Dr. O. Oppermann, XXI).
- Kaplan B., *Divided by faith. Religious conflict and the practice of toleration in early modern Europe*, Cambridge, 2007
- Kawahara A., "Imagining Medieval Charity: Social Ritual and Poor Relief in Late Medieval Ghent", *The Journal of Social Sciences and Humanities*, CCLVII, 1995, 1-32.
- Kawahara A., *Charity and society in medieval Flemish towns*, Tokio, 2001.
- Kawahara A., "The Assistance to the Parish Poor in Late Medieval Flemish Cities: The Holy Spirit Tables in Ghent", *Clio at Beida*, VII, 2001, 304-327.
- Kervyn de Lettenhove H., *La Toison d'or: notes sur l'institution et l'histoire de l'ordre (depuis l'année 1429 jusqu'à l'année 1559)*, Bruxelles, 1907.
- Kervyn de Volkaersbeke Ph., *Monuments de la ville de Gand*, II, Gent, 1852.
- Kervyn de Volkaersbeke Ph., *Les églises de Gand. II: églises paroissiales et oratoires*, Gent, 1858.
- Knighton T., "A meeting of chapels: Toledo, 1502", in Carreras J. J., García García B., Knighton T., *The Royal Chapel in the Time of the Habsburgs: Music and Court Ceremony in Early Modern Europe*, Woodbridge, 2005, 85-102.
- Koller F., *Au service de la Toison d'Or (Les officiers)*, 1971.
- Kümin B., *The Shaping of a Community. The Rise and Reformation of the English Parish, c. 1400-1560*, Aldershot, 1996.
- Kümin B., "The English Parish in a European Perspective", in French K. L., Gibbs G., Kümin B. A., *The Parish in English Life*, Manchester/New York, 1997, 15-32.
- Kümin B., "Later Medieval Churchwardens' Accounts and Parish Government: Looking beyond London and Bristol", *TEHR*, CXIX, 480, 2004, 87-99.
- Kusman D., « Entre noblesse, ville et clergé. Les financiers lombards dans les anciens Pays-Bas aux XIVe-XVe siècles: un état de la question », in Cauchies J.-M. (ed.), *Crédit et société: les sources, les techniques et les hommes (XIVe-XVie s.)*, Publication du centre européen d'études bourguignonnes, XXXIX, 1999, 113-132.
- Kusman D., « Jean de Mirabello dit van Haelen (ca. 1280-1333). Haute finance et Lombards en Brabant dans le premier tiers du XIVe siècle », *BTFG*, LXXVII, 1999, 843-931.
- Kuys J., "Stedelijke zeggenschap over de pastoor in de Late Middeleeuwen. Het geval Kampen als voorbeeld van 'verstedelijking' van het pastoorsambt", *Trajecta*, XIV, 2005, 285-308.

- Kuys J., "Churchwardens' Accounts and Parish Finances in the Netherlands during the Late Middle Ages", in De Smet M., Kuys J., Trio P., *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Urban Level*, KUL, 2006, 93-107 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 111).
- Kuys J., "Secular Authorities and Parish Church Building in Late Medieval Towns in the Netherlands", in De Smet M., Kuys J., Trio P., *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Urban Level*, KUL, 2006, 109-133 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 111).
- Kuys J., "Who controlled the Urban Parish? Some Ways in which Towns in the Late Medieval Northern Netherlands got Control of their Parish Churches", in De Smet M., Kuys J., Trio P., *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Urban Level*, KUL, 2006, 83-91 (KUL. Campus Kortrijk. Subfaculteit Letteren. Preprints, 111).
- Laenen J., *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines. Les institutions*, Brussel, 1994 (Herdruk in de reeks: Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 53).
- Laleman M.-C., "Van tentenkampen tot 'stenen zo hoog als torens'. De ontwikkeling van de Gentse architectuur in de preromaanse en romaanse tijd", in Deseyn G., Dubois M., Fredericq-Lilar M., Poulain N. (eds.), *Gent & architectuur. Trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 1985, 6-23.
- Laleman M.-C., Lievois D., "De Gentse Sint-Niklaaskerk. Archeologisch onderzoek in het koor", *Stadsarcheologie*, XI, 1987, nr. 2, 2-42.
- Laleman M.-C., Raveschot P. (eds.), *Wat 'n leven binnen die muren! Gent 1100-1350: een stadsarcheologische benadering van de Gentse binnenstad*, Gent, 1986.
- Laleman M.-C., « Espaces publiques dans les villes flamandes au moyen âge: l'apport de l'archéologie urbaine », in Boone M., Stabel P. (eds.), *Shaping Urban Identity in Late Medieval Flanders*, Leuven-Apeldoorn, 2000, 25-41 (Studies in Urban, Social, Economic and Political History of the Medieval and Early Modern Low Countries, 11).
- Laleman M.-C., "Het prinselijk hof ten Walle in Gent: recent onderzoek en nieuwe inzichten", *HMGOG NR*, LV, 2001, 199-236.
- Laleman M.-C. "De ontwikkeling van Blandinium", *HMGOG NR*, LVIII, 2004, 3-22.
- Laleman M.-C., "Chateau et pouvoir. Beschouwingen bij symbolarchitectuur in de ontwikkeling van het middeleeuwse Gent", *HMGOG NR*, LXII, 2008, 5-42.
- Laleman M.-C., Vermeiren G., "Ruimte en bebouwing in het centrum van het middeleeuwse Gent", *HMGOG NR*, LXIV, 2010, 3-56.
- Laleman M.-C., « Châteaux et pouvoir à Gand (Flandre Orientale, Belgique) », *Tables rondes du Centre des Recherches Archéologiques et Historiques anciennes et Médiévales*, VII, 2012, 255-279.

- Laleman M.-C., “Bodemverhalen: 40 jaar archeologisch stadsonderzoek in Gent, *HMGOG NR*, LXVIII, 2014, 7-48.
- Lambrecht D., *De parochiale synode in het oude bisdom Doornik gesitueerd in de Europese ontwikkeling, 11de eeuw-1559*, Brussel, 1984 (VKAWLSKB, 113).
- Lamont K., *Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse Gentenaar: Marcus van Vaernewijck, Gent*, 2005 (VMGOG, 30).
- Lauwers D., *De leden van de Raad van Vlaanderen onder Jan zonder Vrees (1405-1419)*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1999.
- Lauwers J., *Steenokkerzeel, ter Ham, Wambeek en Humelgem*, II, Menen, 1987.
- Le Bourgeois R., Massoni A., Montaubin P. (eds), *Les collégiales et la ville dans la province ecclésiastique de Reims (IXe-XVIe siècles). Actes du colloque d'Amiens-Beauvais 3-5 juillet 2009 organisé en l'honneur d'Hélène Millet*, Amiens, 2010 (Histoire Médiévale et Archéologie, 23).
- Le Bras G., *Institutions ecclésiastiques de la chrétienté médiévale*, 2 v., Paris, 1959-1964.
- Le Bras G., *Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident*, 13 v., Paris, 1965.
- Lecuppre-Desjardin E., Van Bruaene A.-L., *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.): Discours et pratique du Bien Commun dans les villes d'Europe (XIIIe au XVIe siècle)*, Turnhout, 2010 (Studies in European Urban History (1100-1800), 22).
- Lecuppre-Desjardin E., Van Bruaene A.-L., « Déambuler sous le regard de Dieu et parmi les siens: les habitudes processionnelles dans les villes des anciens Pays-Bas (XIIIe-XVIe s) », in *Centre Albert Marinus, Ommegang! Publication éditée à l'occasion de l'exposition Ommegang! Organisée au Coudenberg du 23 mai au 1er septembre 2013 par le Centre Albert Marinus*, Sint-Lambrechts-Woluwe, 2012, 49-58.
- Lemarignier J.-F., Gaudemet J., Mollat G., « Institutions ecclésiastiques », in Lot F., Fawtier R. (eds.), *Histoire des institutions françaises du Moyen Age*, Paris, 1962, t. III.
- Lentz H., *Fondations de bourses d'étude établis en Belgique: fondations isolées dites volantes : IV: Recueil des fondations de la Flandre Orientale*, Bruxelles, 1894.
- Leurs S., *De oude kerken van Gent. Sint-Niklaas en Sint-Baafs*, Antwerpen, 1937 (Ars Belgica, 7).
- Lievois D., “De Sint-Pietersabdij van 1584 tot haar opheffing”, in Declercq G. (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, 85-92.
- Lievois D., “Kapellen, huisjes, fruit en bloemen bij de westgevel van de Sint-Niklaaskerk in Gent”, *HMGOG NR*, LIX, 2005, 71-115.
- Lis C., Soly H., *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen-Amsterdam, 1980.

- Löther A., *Prozessionen in spätmittelalterlichen Städten. Politische Partizipation, obrigkeitliche Inszenierung, städtische Einheit, Köln-Weimar-Wien-Böhlau*, 1999 (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit Band 12)
- Lottin A., *Lille. Citadelle de la contre-réforme? (1598-1668)*, Dunkerque, 1984.
- Lotz-Heumann U., "The Concept of "Confessionalization": a Historiographical Paradigm in Dispute", *Memoria y Civilización*, IV, 2001, 93-114.
- Loupès Ph., *Chapitre et chanoines de Guyenne au XVIIe et XVIIIe siècles*, Parijs, 1985 (EHESS Civilisations et société, 70).
- Maier C., "Saints, Tradition and Monastic Identity: the Ghent Relics, 850-1100", *BTFG*, LXXXV, 2, 2007, 223-277.
- Maillard-Luybaert M., « Des clerics au service de la Curie romaine. L'exemple du diocèse de Cambrai pendant le Grand Schisme d'Occident (1378-1417) », in Cauchies J.-M. (ed.), *Hommes d'Église et pouvoirs à l'époque bourguignonne (XIVe-XVIe s.)*. Publication du Centre Européen d'Études Bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles), XXXVIII, 1998, 31-55.
- Maillard-Luybaert M., « Entre soustraction et restitution d'obédience: les relations « douces-amères » de Pierre d'Ailly, évêque de Cambrai, avec ses « proches » (1398-1408) », in Marchandise A., Kupper J.-L., *A l'ombre du pouvoir. Les entourages princiers au Moyen Âge*, Liège, 2003, 13-28.
- Maillard-Luybaert M., « Les chapitres séculiers dans le diocèse de Cambrai (800-1560) », Carnier M., Meijns B. (eds.), *De canonicis qui seculariter dicuntur. Treize siècles de chanoines séculiers dans les anciens Pays-Bas. Thirteen centuries of secular canons in the Low Countries*, te verschijnen.
- Mannaerts T., "Hoort, hoe 't gaet te Ghendt". *De mentaliteit van de katholieke bevolking onder calvinistisch bewind (1577-1584)*. Onderzoek aan de hand van de politieke en religieuze balladen en refrèinen, UB Gent, hs. 583, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2009.
- Mantels R., Van Bruaene A.-L., Verbrugghen C., Deneckere G., "Inleiding", in Mantels R., Van Bruaene A.-L., Verbrugghen C., Deneckere G., *Geloven in Gent. Plaatsen van het religieuze verleden*, Gent, 2015, 48-50.
- Maréchal G., "Armen- en ziekenzorg in de Zuidelijke Nederlanden (11de-14de eeuw)", *AGN*, II, Haarlem, 1980, 268-280.
- Maréchal G., "De vergeten Gentse parochie. Het Spaans Kasteel in de 17de eeuw", *HMGOG NR*, LXV, 2011, 127-176.
- Mareel S., *Voor vorst en stad. Rederijkersliteratuur en vorstenfeest in Vlaanderen en Brabant (1432-1561)*, Amsterdam, 2010.
- Marinus M.-J., "Pieter Damant", in M. Cloet, L. Collin, R. Boudens (eds.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen Geschiedenis*, Gent, 1991, 51-54.
- Marinus M. J., *De contrareformatie te Antwerpen (1585-1676)*, Brussel, 1995 (VKAWLSKB, 155).

- Marix J., *Histoire de la musique et des musiciens de la Cour de Bourgogne sous le règne de Philippe le Bon (1420-1467)*, Strasbourg, 1939.
- Marlot G., *Histoire de la ville, cité et université de Reims*, Reims, 1863.
- Meconi H., *Pierre de la Rue and Musical Life at the Habsburg-Burgundian Court*, Oxford, 2003.
- Meijns B., « Les fondations de chapitres dans le comté de Flandre : La thèse du professor Jan Dhondt et l'état des recherches actuelles », in Heuclin J., Racinet Ph., Schwerdroffer J., Platte H. (eds.), *Les moines dans la ville. Actes du colloque de Lille 31 Mars et 1er Avril 1995*, Rijssel, 1996, 197-211.
- Meijns B., *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven, 2000.
- Meijns B., « Les premières collégiales des comtes de Flandre, leurs reliques et les conséquences des invasions normandes (IXe-Xe siècles) », *BTFG*, LXXXV, 2007, 539-576.
- Meijns B., "In Search of Holy Bones. Relics and the Foundations of Collegiate Churches by the Counts of Flanders (9th-11th C.), *AUFSS*, IV, 2007, 1-26.
- Meijns B., « Les collégiales des villes de Flandre, Xe-XIIe siècles », Le Bourgeois R., Massoni A., Montaubin P. (eds.), *Les collégiales et la ville dans la province ecclésiastique de Reims (IXe-XVIe siècles). Actes du colloque d'Amiens-Beauvais 3-5 juillet 2009 organisé en l'honneur d'Hélène Millet*, Amiens, 2010, 15-28 (Histoire Médiévale et Archéologie 23).
- Milis L., "De devotionele praktijk in de Laat-Middeleeuwse Nederlanden", in Janssen J. D. (ed.), *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12de tot de 15de eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel, 21-24 oktober 1981*, Brussel, 1982, 133-145.
- Milis L., "De middeleeuwse grootstad" in Decavele J. (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, 61-79.
- Milis L., "De kerkhistorische productie in België (1959-1992) betreffende de middeleeuwen", *Trajecta*, 1993, I, 2, 113-123.
- Milis L., *Hemelse monniken, aardse mensen. Het monnikenideaal en zijn betekenis voor de middeleeuwse samenleving*, Antwerpen, 1998.
- Milis L., "The Church in the Low Countries between Gregorian Refom and Avignon", in Deploige J., De Reu M. e.a. (eds.), *Ludo J.R. Milis. Religion, Culture and Mentalities in the Medieval Low Countries. Selected Essays*, Turnhout, 2005, 81-152.
- Millet H., *Les chanoines du chapitre cathédral de Laon, 1272-1412*, Rome, 1982 (Collection de l'École Française de Rome, 56).
- Millet H., « La place des clercs dans l'appareil d'État en France à la fin du Moyen Age » in Genet J.-P., Vincent B. (eds.), *État et église dans la genèse de l'état moderne. Actes du colloque organisé par le C.N.R.S. et la Casa de Velázquez, Madrid, 30 novembre et 1er décembre 1984*, Madrid, 1986, 239-248 (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 1)

- Millet H., « Les chanoines au service de l'état: bilan d'une étude comparative », in Genet J.-Ph. (ed.), *L' état moderne: genèse. Bilans et perspectives: actes du colloque tenu au CNRS à Paris, les 19-20 septembre 1989*, Paris, 1990, 137-146.
- Millet H. (ed.), *Les chanoines au service de l'état en Europe du XIIIe au XVIe siècle*, Modena, 1992.
- Millet H., Moraw P., "Clerics in the State", Reinhard W., (ed.), *Power Elites and State Building*, Oxford, 1996, 173-188.
- Millet H. (ed.), *Fasti Ecclesiae Gallicanae. Répertoire prosopographique des évêques, dignitaires et chanoines des diocèses de France de 1200 à 1500*, Turnhout, 1996-2015, t. 1-15.
- Mollat G., "Expectatives", *Dictionnaire de droit canonique*, V, 1953, kol. 678-690.
- Moraw P., "Über Typologie, Chronologie und Geographie der Stiftskirche im Deutschen Mittelalter", in *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, Göttingen, 1980, 151-174.
- Munier B., "Nederlandse curialen en hofbeambten onder het pontificaat van Adriaan VI", *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, Derde Reeks, 1959, X, 199-226.
- Nazet J., *Les chapitres de chanoines séculiers en Hainaut du XIIe au début du XVe siècle*, Brussel, 1993 (Académie royale de Belgique, Classe des lettres. Collection in 8° 3e série VII).
- Nélis H., « La collation des bénéfices ecclésiastiques en Belgique sous Clement VII (1378-1394) », *RHE*, XXVIII, 1932, 1, 34-69.
- Nélis H., « Clercs des Pays-Bas à l'université d'Avignon en 1394 », *BTFG*, II, 1923, 707-709.
- Nicholas D., *Medieval Flanders*, New York, 1992.
- N. N., "Geschiedenis van de Sint-Niklaaskerk", in *De Sint-Niklaaskerk te Gent*, 9-15.
- N. N., *Vlaamse kunst op perkament. Handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw : tentoonstelling ingericht door de Stad Brugge in het Gruuthusemuseum 18 juli-18 oktober 1981*, Brugge, 1981.
- Nolet W., Boeren P.C., *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1951.
- O'Malley J., *The Jesuits; Cultures, Sciences and the Arts, 1540-1773*, Toronto, 2000.
- Oosterbosch M., *Het openbare notariaat in Antwerpen tijdens de late middeleeuwen (1314-1531): een institutionele en prosopografische studie in Europees perspectief*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling KUL, 1992.
- Oosterbosch M., Vleeschouwers-Van Melkebeek M., Pieyns-Rigo P., Godding Ph., "Het notariaat in de Belgische territoria tijdens de Middeleeuwen", in Bruneel C., Godding Ph., Stevens F. (eds.), *Het notariaat in België van de Middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1998, 28-30.
- Paravicini W., "Die Residenzen der Herzöge von Burgund, 1363-1477", in Patze H., Paravicini W., *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, Sigmaringen, 1991, 445-506

(Vorträge und Forschungen herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Band 36).

Parker C., *Faith on the margins*, London, 2008.

Pasture A., *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633): principalement d'après les archives de la nonciature et de la visite ad limina*, Leuven, 1925.

Pettegree A., *Reformation and the Culture of Persuasion*, Cambridge, 2005.

Pierrard P., « L'écolâtrerie de Saint-Jean et l'enseignement en Valenciennes, des origines aux premières années du XVIIe siècle », *Mémoires du Cercle archéologique et historique de Valenciennes*, III, 1957, p. 29-143.

Pirenne H., *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Brugge, 1951.

Pinchart A., *Notes inédites sur George Chastellain et Julien Fossetier*, Gand, 1862.

Piot Ch., « Les limites et les subdivisions de l'ancien diocèse de Tournai », *ASEB*, XXII, 1870, 175-228.

Piot Ch., « Nigri (Philippe) », in *Biographie Nationale*, V, 1899, kol. 734-737.

Pollmann J., *Catholic identity and the Revolt of the Netherlands, 1520-1635*, Oxford, 2011.

Prevenier W., "Boudewijn IX (VI)", in *NBW*, I, Brussel, 1964, kol. 223-237.

Prevenier W., "De verhouding van de clerus tot de locale en regionale overheid in het graafschap Vlaanderen in de Late Middeleeuwen", *SHG*, CIII, 1968, 9-46.

Prevenier W., "Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (veertiende tot zestiende eeuw)", *BMGN*, LXXXIV, 1972, 1, 44-59.

Prevenier W., « En marge de l'assistance aux pauvres: l'aumonerie des comte de Flandre et des Ducs de Bourgogne (13e- début 16e) », in *Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, 97-138.

Prevenier W., « La chancellerie de l'empire latin de Constantinople (1204-1261) », in Van Aalst V., Ciggaar K. (eds.), *The Latin Empire*, Hermen, 1990, 63-81.

Prevenier W., Augustyn B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72).

Prietzl M., « Canonistes et gens de finances. Les officiers de l'évêque de Tournai au XVe siècle », in Cauchies J.-M., *Finances et financiers des princes et des villes à l'époque bourguignonne*, Turnhout, 2004, 121-131 (*Burgundica*, 8)

Prims F., *Geschiedenis van Antwerpen. VI. Onder de hertogen van Burgondië - hertogen van Brabant (1406-1477)*, Antwerpen, 1937.

- Put E., Marinus M.-J. en Storme H., *Geloven in het verleden, Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet*, Leuven, 1996 (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, Series A, 22).
- Put E., D'Hoker M. (eds.), *Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw), Repertorium en archiefgids, Vlaanderen en Brussel*, Brussel, 2007 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 116)
- Put E., "Inleiding", in Put E., D'Hoker M. (eds.), *Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw). Repertorium en archiefgids. Vlaanderen en Brussel*, Brussel, 2007, 11-59 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 116).
- Put E., "Het elan van de katholieke hervorming. Nieuwe structuren, nieuwe standaarden (1596-1648)", in *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis*, Antwerpen, 2009, I, 99-143.
- Pycke J., *Le chapitre cathédral Notre-Dame de Tournai de la fin du XIe à la fin du XIIIe siècle. Son organisation, sa vie, ses membres*, Louvain-la-Neuve-Bruxelles, 1986 (Université de Louvain, Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie, 6e série, 30).
- Pycke J., *Répertoire biographique des chanoines de Notre-Dame de Tournai, 1080-1300*, Louvain-La-Neuve/Bruxelles, 1988.
- Pycke J., « De Louis de la Trémoille à Ferry de Clugny (1388-1483): cinq évêques tournaisiens au service des ducs de Bourgogne », in Dumoulin J., Pycke J. (eds.), *Les Grands Siècles de Tournai (12e-15e siècles)*, Tournai-Louvain-la-Neuve, 1993, 209-237.
- Rapp F., « Rapport introductif », in *Le clerc séculier au Moyen Âge. XXIIe Congrès de la S.H.M.E.S. (Amiens, juin 1991)*, Parijs, 1993, 9-25 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire Ancienne et Médiévale, 27).
- Reinhard W., "Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters", *Archiv für Reformationsgeschichte*, LXVIII, 1977, 226-251.
- Reinhard W., Schilling H. (eds.), *Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*, Münster 1995.
- Restif B., *La révolution des paroisses. Culture paroissiale et réforme catholique en Haute-Bretagne aux XVIe et XVIIe siècles*, Rennes, 2006.
- Restif B., « Les paroisses desservies dans les églises cathédrales et collégiales. Enjeux, concurrence et conflits (XVIe-XVIIIe siècle) », in Bonzon A., Guignet Ph., Venard M., *La paroisse urbaine du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 2014, 183-198 (Histoire religieuse de la France, 41).
- Reusens E.-H.-J., « Promotions de la faculté des arts de l'université de Louvain, 1428-1797 », *ASHEB*, I-V, 1864-1868, 377-417; 222-332; 5-476; 232-457; 385-406.
- Reusens E., « Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle », *ASHEB*, 2e série, X, 1896, 20-206.

- Richard O., « La memoria du patriciat et le contrôle du territoire urbain à Ratisbonne à la fin du Moyen Âge (XIVe – début du XVIe siècle) », Deligne C., Billen C., *Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains (Moyen Age-16e siècle)*, Turnhout, 2007, 95-118 (Studies in Medieval Urban History 1100-1800, 10).
- Robyns J., *Pierre de la Rue (circa 1460-1518). Een bio-bibliographische studie*, 1954 (VKBA, Klasse der Schone Kunsten, VIII, 2).
- Robyns J., “Rue, Pierre de la”, *NBW*, VIII, Brussel, 1977, kol. 654-665.
- Rodin J., *Josquin's Rome. Hearing and Composing in the Sistine Chapel*, Oxford, 2012.
- Roegiers J., *De oprichting en beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623)*, Gent, 1974.
- Roegiers J., “Professorencarrière aan de oude universiteit Leuven (1425-1797)”, in *Liber Amicorum dr. J. Scheerder. Tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en historiografie*, Leuven, 1987, 227-239.
- Roegiers J., “Oppositie en integratie: de universiteiten en het humanisme”, in Schermer G. M., Stuart M. E., *Universiteit en samenleving: confrontatie of interactie?*, Nijmegen, 1993, 28-46.
- Roegiers J., “Cornelius Jansenius” in M. Cloet, L. Collin, R. Boudens, *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen Geschiedenis*, Gent, 1991, 35-50.
- Roegiers J., “Sint-Baafs: abdij, kapittel, kathedraal”, in Bouckaert B. (ed.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent/Amsterdam, 2000, 106-139.
- Roegiers J., “Kapittels en kanunniken – voor en na de castratie”, in Van Gemert G. (ed.), *Orbis doctus, 1500-1850 : perspectieven op de geleerde wereld van Europa: plaatsen en personen : opstellen aangeboden aan professor dr. J.A.H. Bots*, Amsterdam, 2005, 25-42.
- Rogghé P., “Simon de Mirabello in Vlaanderen. Schatrijke lombard. Grafelijk ambtenaar. Ruwaard van Vlaanderen. Vlaams politicus”, *AVHM*, IX, 1958, 5-56.
- Rogghé P., “Mirabello, Simon de”, *NBW*, I, 1964, kol. 709-711.
- Rogghé P., “De Gentse klerken in de 14de en 15de eeuw. Trouw en verraad”, *AVHM*, XI, 1960, 5-127.
- Rogghé P., “Gent in de XIVe en XVe eeuw. Geloof en devotie, kerk en volk”, *AVHM*, XX, 1969, 194-217.
- Rogghé P., “Gent in de XIVe en XVe eeuw. De geestelijkheid en haar tijd”, *AVHM*, XXIV, 1973, 102-145.
- Rousseau M.-H., *Saving the Souls of Medieval London: Perpetual Chantries at St. Paul's Cathedral (c. 1200-1548)*, London, 2011 (Church, Faith and Culture in the Medieval West).
- Saint-Denis A., « L'apparition d'une identité urbaine dans les villes de commune de France du Nord aux XIIe et XIIIe siècles », in Boone M., Stabel P. (eds.), *Shaping Urban Identity in Late Medieval Flanders*, Leuven-Apeldoorn, 2000, 74-81 (Studies in Urban, Social, Economic and Political History of the Medieval and Early Modern Low Countries, 11).

- Salman J., *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: De almanak als lectuur en handelswaar*, Zutphen, 1999.
- Sandys E., *A History of Classical Scholarship. From the revival of learning to the end of the eighteenth century (in Italy, France, England, and the Netherlands)*, II, Cambridge, 2010 (reprint).
- Schmidt-Görg J., *Nicolas Gombert Kapellmeister Kaiser Karls V. Leben und Werk*, Tutzing, 1971.
- Schnabel-Schüle H., Daum W., Althammer B., *Vergleichende Perspektiven, Perspektiven des Vergleichs: Studien zur europäischen Geschichte von der Spätantike bis ins 20. Jahrhundert*, Mainz, 1998.
- Schnerb B., *Jean sans Peur. Le prince meurtrier*, Paris, 2005.
- Schnerb B., « La piété et les dévotions de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) », *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2005, CXLIX, 4, 1319-1344.
- Schnuerer G., *Kerk en beschaving in de Middeleeuwen*, III, Haarlem, 1941.
- Schreurs E., Van Wonterghem K., “Nieuwe biografische gegevens over de zangmeesters van Sint-Goedele te Brussel”, *MA*, XIII, 1996, 157-165.
- Schreurs E., Van Wonterghem K., “De 16de- en vroeg-17de-eeuwse zangers verbonden aan het Sint-Goedelekapittel in Brussel. Deel 1”, *MA*, XIV, 1997, 1, 15-21.
- Schreurs E., “Kathedralen en collegiale kerken: centra van muziekcultuur in Vlaanderen (late Middeleeuwen tot circa 1650)”, in Bouckaert B. (ed.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent/Amsterdam, 2000, 140-147.
- Simons W., *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen. Chronologie en topografie van de bedelordenverspreiding vóór 1350*, Brugge, 1987.
- Simons W., “The Annales and Medieval Studies in the Low Countries”, in Rubin M. (ed.), *The work of Jacques Le Goff and the Challenges of Medieval History*, New York, 1997, 99-127.
- Simons W., « Dieu, li premierz, plus anciens et souverains bourgeois de tous. Sur la place de la religion dans les villes flamandes (XIIIe-XVe siècle) » in Crouzet-Pavan E., Lecuppre-Desjardin E. (eds.), *Villes de Flandre et d'Italie (XIIIe-XVIe siècle). Les enseignements d'une comparaison*, Turnhout, 2008, 77-103 (Studies in European Urban History (1100-1800), 12).
- Small G., *The Chronicle and Career of George Chastelain (c. 1415-1475). A Study in the Political and Historical Culture of the Court of Burgundy*, University of Edinburgh, unpublished PhD, 1994.
- Smits N. N., “Crabbeels, Clemens”, in *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, I, Leiden, 1911, kol. 648.
- Snell K. D. M., *Parish and Belonging. Community, Identity and Welfare in England and Wales, 1700-1950*, Cambridge, 2006.

- Soen V., “Reconquista and Reconciliation in the Dutch Revolt. The Campaign of Governor-General Alexander Farnese in the Dutch Revolt (1578-1592)”, *JEMH*, XVI, 2012, 1-22.
- Soenen M., « Un amateur de musique à Bruxelles à la fin du XVe siècle: Gautier Henri, chanoine et écolâtre de Sainte-Gudule », in Coppejans-Desmedt H. (ed.), *Album Carlos Wyffels aangeboden door zijn wetenschappelijke medewerkers*, Brussel, 1987, 423-436.
- Soly H., “Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw”, in *L’initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime)*, 11e Colloque international, Spa, 1-4 sept. 1982, *Actes-Handelingen*, Brussel, 1984, 605-631.
- Somers A., *De armenzorg in Gent sinds de middeleeuwen. Zoekwijzer*, Brussel, 2011 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Zoekwijzers, 26).
- Somers A., “A Post-Reformational Contradiction? The Survival of the Chapter of St. Pharahild in Ghent at the turn of the Sixteenth Century”, *Journal of Early Modern Christianity*, I, 1, 2014, 1-28.
- Somers A., “Sint-Veerle: het kapittel. Bij de graven van Vlaanderen”, in Mantels R., Van Bruaene A.-L., Verbrugghen C., Deneckere G., *Geloven in Gent. Plaatsen van het religieuze verleden*, Gent, 2015, 52-57.
- Somers A., “Making a Virtue out of Necessity? The Chapter of St. Pharahild in Ghent and its Attitude towards the Decrees of the Council of Trent (1584-1614)”, in François W., Soen V., Vanysacker D. (eds.), *Church Censorship and Reform in the Early Modern Habsburg Netherlands*, te verschijnen.
- Somers A., “Ad utilitatem et conservationem ipsius status et decorem. De statuten van het Gentse Sint-Veerlekapittel, 1225-1782”, *HKCG*, te verschijnen.
- Somers A., « Specialis est capella Flandrie comitis. Le chapitre comtal de Sainte-Pharaïlde jusqu’au XVIIe siècle », in Carnier M., Meijns B., *De canonicis qui seculariter dicuntur. Treize siècles de chanoines séculiers dans les anciens Pays-Bas. Thirteenth centuries of secular canons in the Low Countries*, te verschijnen.
- Sommé M., « Le cérémonial de la naissance et de la mort de l’enfant princier à la cour de Bourgogne au XVe siècle », in Cauchies J.-M. (ed.), *À la cour de Bourgogne. Le duc, son entourage, son train*, Turnhout, 1998, 33-48 (*Burgundica*, 1).
- Sommé M., « Les conseillers et collaborateurs d’Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne, au milieu du XVe siècle », in Marchandise A., Kupper J.-L., *A l’ombre du pouvoir. Les entourages princiers au Moyen Âge*, Liège, 2003.
- Sommé M., *La correspondance d’Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne (1430-1471)*, Ostfildern, 2009 (Instrumenta Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, 18)
- Speecke R., *Negen politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*, RUG, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1975.

- Speetjens A.-M., "A Quantitative Approach to Late Medieval Transformations of Piety in the Low Countries. Historiography and New Ideas", in Lutton R., Salter E. (eds.), *Pieties in Transition. Religious Practices and Experiences, 1400-1640*, Farnham, 2007, 109-126.
- Speetjens A., "The Founder, the Chaplain and the Ecclesiastical Authorities. Chantries in the Low Countries", in De Weijert R., Ragetli K., Bijsterveld A.-J., Van Arentshals J. (red.), *Living Memoria: Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of Truus van Bueren*, Hilversum, 2011, 195-206 (Middeleeuwse Studies en Bronnen 137).
- Spicer A., "After Iconoclasm. Reconciliation and Resacralisation in the Southern Netherlands, c. 1566-1585", *The Sixteenth Century Journal*, XLIV, 2013, 2, 411-433.
- Stabel P., "Guilds in Late Medieval Flanders: Myths and Realities of Guild Life in an Export-Oriented Environment", *Journal of Medieval History*, XXX, 2004, 178-212.
- Stein R., *De hertog en zijn staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden ca. 1380 - ca. 1480*, Hilversum, 2014.
- Strohm R., "Magister Egardus and Other Italo-Flemish Contacts", in Cattin G., Dalla Vecchia P. (eds.), *L'Ars Nova Italiana del Trecento VI. Atti del Congresso internazionale "L'Europa e la musica del Trecento"*. Certaldo, Palazzo Pretorio, 19-20-21 luglio 1984, Certaldo, 1984, 41-68.
- Strohm R., "The Ars Nova Fragments of Gent", *TVNM*, XXXIV, 1984, 109-131.
- Strohm R., *Music in Late Medieval Bruges*, Oxford, 1985.
- Strubbe E., *Egidius van Breedene (11..-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie*, Brugge, 1942.
- Swanson R. N., *Religion and Devotion in Europe. c. 1215-c. 1515*, Cambridge, 1995.
- Tabbagh V., « Pouvoir épiscopal et pouvoir ducal dans les états des ducs Valois de Bourgogne », Cauchies J.-M. (ed.), *Hommes d'Église et pouvoirs à l'époque bourguignonne (XIVe-XVIe s.)*. Publication du Centre Européen d'Études Bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles), XXXVIII, 1998, 15-29.
- Tabbagh V., *Gens d'Eglise, gens de pouvoir (XIII-XVe siècles)*, Dijon, 2006.
- Terpstra N. (ed.), *The Politics of Ritual Kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*, Cambridge, 2007.
- Terpstra N., "Boundaries of Brotherhood: Laity and Clergy in the Social Spaces of Religion", in Terpstra N., Prosperi A., Pastore S. (eds.), *Faith's Boundaries. Laity and Clergy in Early Modern Confraternities*, Turnhout, 2012, xi-xxxii (Europa Sacra, 6).
- Terpstra N., Prosperi A., Pastore S. (eds.), *Faith's Boundaries. Laity and Clergy in Early Modern Confraternities*, Turnhout, 2012.
- Therry M., *De religieuze beleving bij de leken in het 17de-eeuwse bisdom Brugge (1609-1706)*, Brussel, 1988 (VKAWLSKB, Klasse der Letteren, 128).

- Therry M., “Lekenvroomheid en godsdienstige mentaliteit”, in M. Cloet, L. Collin, R. Boudens (eds.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, 195-207.
- Thompson B., “Habendum et Tenendum. Lay and Ecclesiastical Attitudes to the Property of the Church”, in Harper-Bill C., *Religious belief and ecclesiastical careers in late medieval England : proceedings of the conference held at Strawberry Hill, Easter 1989*, Woodbridge, 1991, 209-237.
- Tits-Dieuaide M.-J., « Les tables des pauvres dans les anciennes principautés belges au moyen âge », *TG*, LXXXVIII, 1975, 562-583.
- Torquebiau P., « Chapitres de chanoines », *Dictionnaire du droit canonique*, 3, 1942, kol. 530-595.
- Trajecta*, XXII, 2013, nr. 2.
- Trio P., “Financing of University Students in the Middle Ages: A New Orientation”, *History of Universities*, IV, 1984, 1-24.
- Trio P., “Armenzorg te Gent: een onderzoek naar de steunverlening aan armen bij de broederschappen in de late middeleeuwen”, in Vandermeersch P., Stockman L. (eds.), *Liber Amicorum Achiel De Vos*, Evergem, 1989, 181-187.
- Trio P., *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen (12de-16de eeuw)*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1989.
- Trio P., *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de Late Middeleeuwen*, Leuven, 1993.
- Trio P., “Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen. Een historisch overzicht (13de-15de eeuw)”, in Declercq G. (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, 41-72.
- Trio P., Carnier M., *La confrérie nommée "kalande": réminiscence d'une organisation à base décanale, dans le comté de Flandre au Moyen Age*, in Opsommer R., (ed.) *Van Ieperse scholen en lenen, schilderijen en criminelen, uit velerlei eeuwen*, Ieper, 1999, 291-299.
- Trio P., “Volksdevotionele aspecten in de Sint-Jans- en de Sint-Baafskerk (tot circa 1560)”, in Bouckaert B. (ed.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent, 2000, 12-45.
- Trio P., “De Calvarietriptiek uit de Gentse Sint-Baafskathedraal (derde kwart vijftiende eeuw). Een nieuw onderzoek naar de opdrachtgever”, in Bauer R., De Smet M., Meijns B., Trio P. (eds.), *In de voetsporen van Jacob van Maerlant. Liber amicorum Raf de Keyser. Verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedenisdidactiek*, Leuven, 2002, 362-374.
- Trio P., Desmet M. (eds.), *The Use and Abuse of Sacred Places in Late Medieval Towns*, Leuven, 2006 (Mediaevalia Lovaniensia, I, Studia 38).
- Trio P., « Les collégiales médiévales en Flandre (environ 1300-1500): entre pouvoir et service », in Le Bourgeois R., Massoni A., Montaubin P. (eds), *Les collégiales et la ville dans la province ecclésiastique de Reims (IXe-XVIIe siècles). Actes du colloque d'Amiens-Beauvais 3-5*

- juillet 2009 organisé en l'honneur d'Hélène Millet, Amiens, 2010, 29-39 (Histoire Médiévale et Archéologie 23).
- Ulbrich T., *Päpstliche Provision oder patronatsherrliche Präsentation? Der Pfründenerwerb Bamberger Weltgeistlicher im 15. Jahrhundert*, Husum, 1998 (Historische Studien, Band 455).
- Uyttebrouck A., « Le rôle des autorités communales dans l'organisation de l'enseignement sous l'Ancien Régime », in *L'initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime)*, 11e Colloque international, Spa, 1-4 sept. 1982, Actes-Handelingen, Brussel, 1984, 577-596.
- Van Acker J., "Geestelijke leden van de H. Kruisbroederschap van Veurne vóór 1560", *Westhoek-info*, XXVII, 2011, 3-46.
- Van Acker K. G., "Abbaye de la Byloque à Gand", *Monasticon belge*, VII, 3, Liège, 1980, 336-348.
- Van Acker K. G., "Marcatellis, Raphael de, abt en bisschop", *NBW*, II, 1966, kol. 505-512.
- Van Bavel B., *Manors and Markets. Economy and Society in the Low Countries, 500-1600*, Oxford, 2010.
- Van Bruaene A.-L., "Sociabiliteit en competitie. De sociaal-institutionele ontwikkeling van de rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)", in Ramakers B. (ed.), *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2003, 45-63.
- Van Bruaene A.-L., "A wonderfull tryumfe, for the wyning of a pryse: Guilds, Ritual, Theater, and the Urban Network in the Southern Low Countries, ca. 1450-1650", *Renaissance Quarterly*, LIX, 2006, 374-405.
- Van Bruaene A.-L., "De gildenbroeders en gildenzusters van Mariën Theeren: een prosopografie op basis van de oudst overgeleverde ledenlijst van een rederijderskamer (Gent, 1474-1484)", *HMGOG NR*, LX, 2006, 153-246.
- Van Bruaene A.-L., *Om beters wille. Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2008.
- Van Bruaene A.-L., "A Breakdown of Civic Community? Civic Traditions, Voluntary Associations, and the Ghent Calvinist Regime (1577-84)", in Eckstein N., Terpstra N. (eds.), *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe*, Turnhout, 2009, 273-291.
- Van Bruaene A.-L., "Een religieuze republiek en citadel" in Boone M., Deneckere G. (eds.), *Gent. Stad van alle tijden*, Brussel, 2010, 96-143.
- Van Bruaene A.-L., "A Religious Republic and Fortress", in Boone M., Deneckere G. (eds.), *Ghent. A City of All Times*, Brussel, 2010, 96-143.
- Van Bruaene A.-L., « Culture politique et capital social pendant la République calviniste à Gand » in M. Weis (ed.), *Des villes en révolte. Les Républiques urbaines aux Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle*, Turnhout, 2010, 35-46 (Studies in European Urban History, 23).

- Van Bruaene A.-L., Speakman-Sutch S., "The Seven Sorrows of the Virgin Mary: Devotional Communication and Politics in the Burgundian-Habsburg Low Countries, c. 1490-1520", *JEH*, LXI, 2010, 2, 252-278.
- Van Bruaene A.-L., "Review: Confraternities and devotion in modern catholicity (mid-XV-early XIX century)", *JEH*, LXII, 1, 2011, 162-164.
- Van Bruaene A.-L., Bauwens M., "De Sint-Jacobskerk te Gent. Een onderzoek naar de betekenis van de stedelijke parochiekerk in de zestiende-eeuwse Nederlanden", *HMGOG NR*, LXV, 2011, 103-125.
- Van Bruaene A.-L., "De Calvinistische republiek in Gent (1577-1584): een stedelijke samenleving onder hoogspanning", in Praet D. (ed.), *Protestantisme. Aspecten van de Reformatie tussen Humanisme en Verlichting*, Gent, 2014, 37-57.
- Van Bruaene A.-L., "Exploring the features and challenges of the urban parish church in the southern Low Countries. The case of 16th-century Ghent", in Spicer A., *Parish Churches in the Early Modern World*, Farnham, 2016, te verschijnen.
- Van Coppenolle A., *Het parochiewezen te Gent vanaf 1200 tot heden*, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1961.
- Vanden Bosch G., *Monasticon van zwartzusters-augustinessen in België*, Brussel, 1998 (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 18).
- Van den Brecht A., Vermeiren G., "Archeologisch vooronderzoek op het Sint-Pietersplein en aan de Tweekerkenstraat", *HMGOG NR*, LVIII, 2004, 23-58.
- Vanden Broecke S., "Seculiere geestelijken in het 17de-eeuwse bisdom Gent: een prosopografie", *Trajecta*, III, 1994, 3, 193-208.
- Van den Hoven van Genderen B., *De Heren van de Kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen*, Zutphen, 1997.
- Van den Hoven van Genderen B., Trio P., "Old Stories and New Themes: an Overview of the Historiography of Confraternities in the Low Countries from the Thirteenth to the Sixteenth Centuries", in Jamroziak E., Burton J. (eds.), *Religious and Laity in Western Europe 1000-1400. Interaction Negotiation, and Power*, Turnhout, 2006, 357-384 (Europa Sacra, 2).
- Van den Nieuwenhuizen J., *Kapelaniewezen en kapelanen te Antwerpen van de oorsprong tot 1477*, KUL, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1963.
- Van den Nieuwenhuizen J. "De parochiale organisatie van Antwerpen tijdens de Middeleeuwen", in Lievens R., Van Mingroot E., Verbeke W. (eds.), *Pascua Mediaevalia. Studies voor Prof. Dr. J.-M. De Smet*, Leuven, 1983, 15-27.
- Vandenpeereboom A., *Ypiana: Jansenius. Les frères mineurs franciscains. Le chapitre de Saint-Martin*, 1882.

- Vandeputte O. (ed.), *Gids voor Vlaanderen. Toeristische en culturele gids voor alle steden en dorpen in Vlaanderen*, Tielt, 2007.
- Vanderlinden H., “Beleg en val in 1584”, in Decavele J. (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984, 103-112.
- Vandermeersch B., « La valse aux collations. Enjeux et échec d’une politique de mainmise du gouvernement des Pays-Bas Autrichiens (1740-1792) », in Carnier M., Meijns B. (eds.), *De canonicis qui seculariter dicuntur. Treize siècles de chanoines séculiers dans les anciens Pays-Bas. Thirteen centuries of secular canons in the Low Countries*, te verschijnen.
- Vanderputten S., Meijns B., « Gérard de Brogne en Flandre. État de la question sur les réformes monastiques du dixième siècle », *RDN*, XCII, 2010, 271-295.
- Vanderputten S., “Flemish Monasticism, Comital Power, and the Archbishops of Canterbury: A Written Legacy from the Late Tenth Century”, in Rollason D., Leyser C., Williams H., *England and the Continent in the Tenth Century. Studies in Honour of Wilhelm Levison (1876-1947)*, Turnhout, 2011, 67-86 (Studies in the Early Middle Ages, 37).
- Vanderputten S., “Female Monasticism, Ecclesiastical Reform and Regional Politics. The County of Flanders and its Surrounding Territories”, *French Historical Studies*, XXXVI, 2013, 363-383.
- Vanderputten S., *Monastic Reform as Process. Realities and Reformations in Medieval Flanders, 900-1100*, Ithaca and London, 2013.
- Vander Straeten E., *Les musiciens néerlandais en Espagne du douzième au dix-huitième siècle: études et documents (gravures, musique et table)*, Bruxelles, 1885.
- Van de Wiele J., “De zestiende eeuw. De Sint-Baafsabdij afgeschaft en gesloopt, de Sint-Pietersabdij een ruïne”, in Declercq G. (ed.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, 73-84.
- Van Dijck M. F., “Bonding or Bridging Social Capital? The Evolution of the Brabantine Fraternities during the Late Medieval and the Early Modern Period”, in Terpstra N., Prosperi A., Pastore S. (eds.), *Faith’s Boundaries. Laity and Clergy in Early Modern Confraternities*, Turnhout, 2012, 153-186.
- Van Doorslaer G., « La chapelle musicale de Philippe le Beau », *RBAHA*, IV, 1934, 21-57, 139-165.
- Van Gassen T., *De ambachten van de metselaars en timmerlieden in laatmiddeleeuws Gent*, UGent, onuitgegeven masterscriptie, 2012.
- Van Hille W., *Poorterij en nationaliteit*, Handzame, 1984.
- Van Hofstraeten B., “De dignitarissen en grote kanunniken van het kapittel van Sint-Goedele en Sint-Michiël te Brussel (1430-1559)”, *JMG*, XIII, 2010, 210-260.
- Van Leeuwen C., “Zang als geestelijk wapen in de Contrareformatie”, in Grijp L. P., Bossuyt I. (eds) *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam, 2001, 232-238.

- Van Leeuwen J., “Het decor van een machtswissel. Ruimtegebruik bij de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw”, *HMGOG NR*, LVII, 2003, 47-70.
- Van Loon J., “De heilige Farahildis: haar naam en de historische waarde van haar vita”, *Naamkunde*, 1982, XIV, 103-115.
- Van Melkebeek M., *De officialiteit van Doornik. Oorsprong en vroege ontwikkeling (1192-1300)*, Brussel, 1985 (VKAWLSKB, 117).
- Van Melkebeek M., “Kerkgeschiedenis (12de-16de eeuw)”, in Art, J., Boone M. (eds.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel II: inleiding tot de lokale geschiedenis van de 12de tot de 18^e eeuw*, Gent, 2004, 187-229.
- Van Mingroot E., “De lange weg naar het bisdom Gent”, in Cloet M., Collin L., Boudens R. (eds.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, 22-27.
- Van Nevel P., *Nicolas Gombert et l'aventure de la polyphonie franco-flamande*, Paris, 2004.
- Van Peteghem P. P. J. L., *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII Provinciën*, Nijmegen, 1990.
- Van Peteghem P., “Exemplaire bestraffing” in Decavele J. (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V, 1500-1558*, Leuven, 1990, 181-190.
- Van Rompaey J., *De grote raad van de hertogen van Boergondië en het parlement van Mechelen*, 1973 (VKVAWSKB, Klasse der Letteren, 73)
- Vantagiatto L., “Civil Disputes in Fourteenth-Century Ghent. The Case study of the Feud between the Rijm and Alijn Families”, *HMGOG NR*, LXIV, 2010, 57-85.
- Van Tongeren L., “De vormgeving van de kruiscultus in de christelijke Oudheid en de Middeleeuwen”, *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek*, XXII, 2006, 243-270.
- Van Werveke A., “De lijdensgeschiedenis van de Sint-Nicolaaskerk”, *BMGOG*, XX, 1912, 121-162.
- Van Werveke H., *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen, 1923.
- Van Werveke H., “Over kerkbouw voor de XIIIe eeuw”, in *Album Prof. dr. J. Vercoullie*, II, Brussel, 1927, 343-349.
- Van Werveke H., *De curve van het Gentse bevolkingscijfer in de 17de en 18de eeuw*, Brussel, 1948 (VKVAWSKB Klasse der Letteren 8).
- Van Werveke H., « A-t-il existé des fortifications à Saint-Omer antérieurement à 878-881? », *BTFG*, XLI, 1949, 1065-1090.
- Vauchez A., « Les confréries au Moyen Âge: esquisse d'un bilan historiographique », *RH*, CCLXXV, 1986, 113-122.
- Vauchez A., *Les laics au Moyen Age. Pratiques et expériences religieuses*, Paris, 1987.

- Vaucherz A., Gaby C., *L'Histoire des moines, chanoines et religieux au Moyen Âge. Guide de recherche et documents*, Turnhout, 2003 (L'Atelier du Médiéviste, 9).
- Vaughan R., *John the Fearless, the Growth of Burgundian Power*, New York, 1966.
- Vaughan R., *John the Fearless. The Growth of Burgundian Power*, Woodbridge, 2002 (reprint).
- Vaughan R., *Philip the Good. The Apogee of Burgundy*, Woodbridge, 2002 (reprint).
- Verbruggen J. F., « Note sur le sens des mots castrum, castellum, et quelques autres expressions qui désignent des fortifications », *BTFG*, XXVIII, 1950, 147-155.
- Verhulst A., "Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12de eeuw", *HMGOG NR*, XIII, 1959, 3-24.
- Vercruysse H., « L'école chapitrale de Notre-Dame et les établissements d'enseignement moyen à Courtrai », *HKGOKK*, VI, 1908-1909, 66-90.
- Verfaillie J., *Au cœur de la cour. Een analyse van de organisatie en het personeel van de griffie van de Raad van Vlaanderen 1386-1795*, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2014, 2 dln.
- Verheyden A. L. E., *Het Gentsche martyrologium (1530-1595)*, Brugge, 1946 (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, XCVI).
- Verheyden C., *De broederschappen in de plattelandsparochies van de decanaten Brussel-Oost en Leuven (17de-18de eeuw)*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2006.
- Verhulst A., Declercq G., "Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking" in J. Decavele (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, 36-59.
- Verhulst A., "De restauratie van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs te Gent tijdens de 10de eeuw", in Berns J. B., Henderikx P. A., Leupen P. H. D., e.a. (eds.), *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D. P. Blok ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag en zijn afscheid als hoogleraar in de nederzettingsgeschiedenis in verband met de plaatsnaamkunde aan de Universiteit van Amsterdam*, Hilversum, 1990, 336-342 (Amsterdamse Historische Reeks. Grote Serie, 12).
- Verhulst A., Laleman M.-C., "Archeologische en historische visies op het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Gent in confrontatie. I. Een historische visie door Adriaan Verhulst. II. Een archeologische visie door Marie-Christine Laleman" in *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologische en historisch probleem, Gemeentekrediet van België, 14de internationaal colloquium, Spa, 6-8 sept. 1988*, Brussel, Gemeentekrediet, 1990, 299-316.
- Verhulst A., "Ieper in de 11de-12de eeuw", in Erkelens-Buttinger E. S. C. (ed.), *De kerk en de Nederlanden. Archieven, instellingen, samenleving*, Hilversum, 1997, 66-85.
- Vermaseren R., *De katholieke Nederlandsche geschiedschrijving in de XVIe en XVIIe eeuw over den opstand*, Maastricht, 1941.

- Verschaffel T., “Bernardus de Jonghe (1676-1749) en de Opstand. De geschiedenis van de Ghendtsche Geschiedenissen”, *HMGOG NR*, XLIII, 1989, 159-171.
- Verschaffel T., *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden*, Hilversum, 1998.
- Verstraeten F., *De Gentse Sint-Jakobsparochie. Deel I: 1100-1500*, Gent, 1975.
- Verstraeten F., *De Gentse Sint-Jakobsparochie, Deel II*, Gent, 1978.
- Vervaeke K., *De gebuurten te Gent*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1982.
- Vincent C., « Les confréries de bas-clerics, un expédient pour la réforme des séculiers? L'exemple du Mans, XIIe-XIIIe siècles », *SHMESP, Le clerc séculier au Moyen Âge. XXIIe Congrès de la S.H.M.E.S. (Amiens, juin 1991), Paris, 1993, p. 121 (Publications de la Sorbonne. Série Histoire Ancienne et Médiévale, 27)*, Paris, 1993, 263-274.
- Vincent C., « Quand l'église fait place à la vie associative », *RHEF*, CXXVI, 1990, 213-226.
- Vinck-Van Caekenberghe M., *Een onderzoek naar het leven, het werk en de opvattingen van Cornelis van Ghistele (1510/11-1573), rederijker en humanist*, Gent, 1996.
- Vindevoghel J., *Dekens en kanunniken van het Lieve-Vrouwe-kapittel te Kortrijk van 1400 tot 1481*, KUL, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1962.
- Vleeschouwers C., “Het beheer van het O.L.Vrouw-Hospitaal te Gent en de stichting van de Cisterciënserinnenabdijen O.L.Vrouw-ten-Bos (1215) en Bijloke (1228) door uten Hove's”, *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, IX, 1971, 11-34.
- Voet L., *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030)*, Brussel, 1949.
- Voisin C.-J., « Recherches sur les petits clerics – clericuli – les enfants de chœur et les musiciens de la cathédrale de Tournai », *BSHLT*, VIII, 1862, 62-123.
- Voordeckers-Declercq M.-H., “De S. Veerlescholen en de schoolstrijd te Gent tot het einde der XIIIe eeuw”, *CBG*, IX, 1963, 382-393.
- Voordeckers-Declercq M.-H., “Het ontstaan van de S. Veerlecultus te Gent”, *HMGOG NR*, XVII, 1963, 3-28.
- Wangermée R., *Les maîtres de chant des 17 et 18e siècles à la collégiale des SS. Michel et Gudule à Bruxelles*, Bruxelles, 1950, (Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, Mémoires de la Classe des Beaux-Arts, VI, 1)
- Warnkoenig L. A., Gheldolf A. E., *Histoire de la Flandre*, III, 1846.
- Willems L., “De Sint-Niklaastoren als oud belfort van Gent”, *BMGOG*, Gent, 1912, XX, 104-110.
- Witdouck R., “Kapittels en kanunniken onder Philippe d'Arbois, bisschop van Doornik (1351-1378)”, *DL*, XXXVII, 1995, 3-110.
- Weber M., “Die Stadt”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, XLVII, 1921, 621-772.

- Wolff R.L., “Baldwin of Flanders and Hainault, First Latin Emperor of Constantinople: his Life, Death and Resurrection, 1172-1225”, *Speculum*, XXVII, 1952, 3, 281-322.
- Wouters A., “Wie was wie en wie deed wat? De personage in en rond de Vlaamse kapittelkerken”, in De Loos I., Monteyne M., Schreurs E. (eds.), *Laus Deo – Pax Vivis: het muziekleven aan de Vlaamse kapittelkerken en kathedralen tot ca. 1800. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling te Brussel, 5 maart – 30 april 1998*, Brussel, 1998, 15-23 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Educatieve Dienst. Dossiers, III, 3).
- Wright S. J., *Parish, Church and People: Local Studies in Lay Religion, 1350-1750*, London, 1988.
- Yamada M., « Le mouvement des foires en Flandre avant 1200 » in Duvosquel J.-M., Dierkens A. (eds.), *Villes et campagne au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège, 1991, 776-789.
- Zardin D., “Relaunching Confraternities in the Tridentine Era: Shaping Consciences and Christianizing Society in Milan and Lombardy”, in N. Terpstra (ed.), Terpstra N., *The Politics of Ritual Kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*, Cambridge, 2007, 190-209.
- Zardin D., “Beyond Crisis: Confraternities in Modern Italy between the Church and Lay Society”, in Terpstra N., Prosperi A., Pastore S. (eds.), *Faith’s Boundaries. Laity and Clergy in Early Modern Confraternities*, Turnhout, 2012, 331-351.

Bijlage 1 Schematisch overzicht van de inhoud van de statuten van het Sint-Veerlekapittel te Gent (1225-1788)²³⁸⁰

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Opdrachtgever statuten	Sint-Veerlekapittel, op gezag van de pauselijke legaat en de bisschop van Doornik.	Wellicht Sint-Veerlekapittel.	Sint-Veerlekapittel.		Bisschop Antoon Triest.	Keizer Jozef II.

²³⁸⁰ Deze tabel biedt een overzicht van de inhoud van de opeenvolgende statutenredacties van het Sint-Veerlekapittel, die te verschijnen zijn in de Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis als A. Somers, “At utilitatem et conservationem ipsius status et decorem. De statuten van het Gentse Sint-Veerlekapittel (1225-1788)”. Om de bijlage niet nodeloos te verzwaren, werd er voor geopteerd enkel dit inhoudelijke overzicht op te nemen, en niet de integrale tekstuittgave. De tussen haakjes weergegeven numerieke of alfanumerieke coderingen verwijzen naar het nummer van de redactie en de indelingen en subindelingen die we in de uitgave aanbrachten. De verwijzing in Romeinse cijfers correspondeert met de volgende archivalia en redacties: I = 1225 = UBG, HSL, Ms. nr. 572; II = 14^{de} eeuw = RAG, SBB, serie S, nr. 226; IV = 1413 = RAG, SBB, serie S, nr. 226; V = 1615 = RAG, SBB, serie SN, nr. 107; VI = 1627 = RAG, SV, nr. 102, VII = 1788 = RAG, SBB, serie SN, nr. 181. (Nummer III, een aanvullende ordonnantie uit 1463 die vooral regels met betrekking tot de liturgie omvatte, werd in dit overzicht niet opgenomen. Deze wordt bewaard in RAG, SV, nr. 3).

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Taal	Latijn	Latijn	Latijn	Latijn	Latijn	Frans
Leden	Deken en kanunniken.	Proost, deken en kanunniken.	Proost, deken en kanunniken.		Proost, deken en kanunniken.	Twaalf kanunniken, waaronder een deken, onder leiding van een proost.
“Members”	/	<i>Cotidiane, bonifanten</i> (II, 3-5, 9), kerkfabriek (II, 29), <i>vicarii</i> en <i>mercenarii</i> (II, 12)	<i>Cotidiane, bonifanten</i> , kerkfabriek, kapel van Halen, kapel van Onze-Lieve-Vrouw (IV, 7f), tafel van de Heilige Geest (IV, 2c), <i>vicarii</i> en <i>mercenarii</i> (IV, 7c)	<i>Bonifanten</i> (VI, 44).	<i>Cotidiane, bonifanten</i> (VII, 12j), kerkfabriek (VII, 12j), tafel van de Heilige Geest (VII, 10q), broederschappen van Sint-Anna en Onze-Lieve-Vrouw (VII, 12j)	<i>Cotidiane, bonifanten</i> , broederschap van Onze-Lieve-Vrouw, Burggravie, <i>mercenarii</i> worden samengevoegd in één <i>member</i> (VIII, 17). Reductie kapelanijen van 37 naar vier (VIII, 7).
Bijzondere vereisten bij toetreden tot het kapittel of aanstelling als kapelaan	/	“Intredegeld” en mantel (II, 7a-b) voor kanunniken en kapelaan van het <i>castrum</i> . “Intredegeld” voor kapelanen (II, 9b).	“Intredegeld” en mantel (IV, 10b) voor kanunniken en kapelaan van het <i>castrum</i> . “Intredegeld” voor kapelanen (IV, 11b).	Tonsuurbewijs, collatiebewijs, vereiste wijding, goede reputatie (VI, toelichting in de marge). Habijt voor officianten (VI, 46).	Vereiste wijding naargelang prebende, legitieme geboorte, geen ander beneficie met zielzorg (VII, 3a-b). “Intredegeld” voor proost, deken, kanunniken en kapelanen (VII, 3d)	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Proost	/	<p>Heeft een “dubbel aandeel” in alle aangelegenheden (II, 8).</p> <p>Representatie kapittel bij synodes (II, 26).</p> <p>Verkiezing door deken en kapittel, aanstelling door bisschop (II, 27).</p>	<p>Proost heeft een “dubbel aandeel” in alle aangelegenheden (IV, 11).</p> <p>Representatie kapittel bij synodes (IV, 21).</p> <p>Verkiezing door deken en kapittel, indien geen priester binnen het jaar gewijd worden (IV, 22).</p>		<p>Hoofdverantwoorde lijke, zielzorg, toezicht en corrigerend optreden. Kan buitengewone vergaderingen bijeenroepen (VII, 5a-b).</p> <p>Vrijheden en rechten en goederen van het kapittel vrijwaren, discretie, zorg voor <i>cotidiane</i> en de Bonifanten (VII, 4a).</p>	<p>Auditeur, zegelbewaarder, vertegenwoordiger van het kapittel, pastoor en verantwoordelijke zielzorg (VIII, 26-31).</p> <p>Bijeenroepen van het kapittel komt hem toe (VIII, 35).</p> <p>Verantwoordelijk voor de sacristie (VIII, 34).</p>
Deken	<p>Afzonderlijke bepalingen over inkomsten (I, 1).</p> <p>Vertegenwoordigt het kapittel op synodes (I, 2).</p> <p>Eerste stem in het kapittel (I, 4).</p>	<p>Ordehandhaving in het koor (II, 27).</p> <p>Verkiezing door proost en kapittel, dadelijke aanstelling + ontvangst prebende (II, 28).</p>	<p>Dagelijkse leiding koor en toezicht op de orde in de kerk en op het kerkhof (IV, 15a).</p> <p>Verkiezing door proost en kapittel, uit de leden van het kapittel (IV, 23).</p>		<p>Verkozen door proost en kanunniken uit de leden, heeft een stal in het koor, verantwoordelijk voor interne orde in het koor: toezicht op Roomse gebruiken, zang, stilte, klokken en ornamenten (VII, 5b).</p>	<p>Verantwoordelijk voor de sacristie (VIII, 34).</p>

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Kanunniken	<p>Prebende (I,9).</p> <p>Dagelijks officie en <i>anniversaria</i> (I, 11).</p>	<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen prebende, discretie, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (II, 4).</p>	<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen prebende, discretie, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (IV, 10a).</p>		<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen prebende, discretie, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (VII, 4e).</p> <p>Bijwonen getijden en psalmen zingen, exemplarisch gedrag (VII, 5c).</p>	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Kapelanen	/	<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen kapelanij, aandacht voor gepaste aanwezigheid in het koor en bij <i>anniversaria</i>, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (II, 4).</p> <p>De stichtingen in hun kapelanij respecteren en zelf de diensten waarnemen. Nalatigheid en schandalen moeten worden vermeden (II, 19a-b).</p>	<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen kapelanij, aandacht voor <i>anniversaria</i>, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (IV, 12a).</p>		<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen kapelanij, aandacht voor <i>anniversaria</i>, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (VII, 4d).</p> <p>Gezangen correct uitvoeren, voorschriften volgen (VII, 5d).</p>	/
Kapelaan van het <i>castrum</i>	/	<p>Trouw en gehoorzaamheid, vrijwaren statuten, (voor)rechten en goederen van het kapittel en de eigen prebende, discretie, zorg voor de <i>cotidiane</i> en de <i>bonifanten</i> (II, 5).</p>	<p><i>Idem</i> als voor de kanunniken (IV, 10c).</p>		/	<p>Deze prebende valt samen met de functie van deken (VIII, 16).</p>

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Parochiepastoor / zielzorg	Vermelding van een <i>presbitero parochialis</i> (I,4), met prebende.	Deken heeft <i>cura animarum</i> (II, 21).	Proost heeft <i>cura animarum</i> (IV, 17).		<i>Cura animarum</i> is aan een bepaalde prebende verbonden (VII, 3b).	Proost neemt de pastoorsfunctie waar (VIII, 32).
Eed	Voor de twee kanunniken-ontvangers, specifieke tekst niet meegedeeld (I, 13).	Proost, deken, kanunniken, kapelaan van het <i>castrum</i> , kapelanen, koster, ontvanger van het kapittel “ <i>et aliorum</i> ”, <i>mercenarii</i> en grootvicarissen, <i>vicarioti</i> , schoolmeester, rector en <i>cantor</i> (II, 2-15). Inclusief tekst van de eden.	Kanunniken, kapelanen, koster, ontvangers (IV, 10, 12-14). Inclusief tekst van de eden. Ook vermelding van een secretaris van het kapittel (IV, 8).		Proost, deken, kanunniken, kapelanen, koster, schoolmeester, ontvanger, “andere dienaren” en secretaris (VII, 4a-i). Inclusief tekst van de eden.	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Kapittelbijeenkomsten	Wekelijks en tweemaal per jaar algemene kapittelvergadering (4/1 en 30/06) (I, 6-8).	Wekelijks op vrijdag en eenmaal per jaar een algemene vergadering op de maandag na Hemelvaart (II, 24b). Discretie is vereist (II, 25a-b).	Wekelijks op vrijdag en eenmaal per jaar algemene vergadering op de maandag na Hemelvaart. Aanwezigheid verplicht (IV, 20).		<p>Wekelijks op vrijdag, aanwezigheid verplicht (VII, 10a).</p> <p>Buitengewone vergaderingen om ernstige redenen (VII, 10^e).</p> <p>Jaarlijkse algemene kapittelvergadering op de tweede, derde en vierde dag na zondag van de octaaf van Hemelvaart.</p> <p>Enkel officiële vergaderingen zijn toegestaan (VII, 10h).</p> <p>Afspraken in verband met stemming (pariteit) en discretieplicht (VII, 10i-m).</p> <p>Op de jaarlijkse vergadering worden ook de statuten voorgelezen (VII, 10o).</p>	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Residentie/Absenteïsme	Vereist, vanaf twee maanden afwezigheid “ <i>foraneitas</i> ” en verlies inkomsten, wordt vastgesteld door de koster, vervanging enkel door <i>vicarii</i> (I, 12).	Residentie wordt aangekondigd, geen cumul met zielzorg in andere parochie (II, 30). Minstens 33 weken, vier dagen per week (II, 31b). Clausules voor zieken, pelgrims en studenten (II, 31a-b, II, 32, II, 37).	Residentie vanaf 39 weken (IV, 25). Clausules voor zieken en studenten (IV, 26, 32), de maximale afwezigheidsduur van pelgrims wordt verlengd (IV, 27).	Residentie wordt aangekondigd (VI, 45).	Residentie wordt aangekondigd, toelating wordt strenger. Effectieve residentie vanaf 33 weken, zoniet “ <i>foraneitas</i> ” (VII, 6a-d). Clausules voor studenten en zieken (VII, 6e-f). Inkomsten van afwezige kapelannen zijn voor de “ <i>mensae capitulari</i> ” (VII, 7e).	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Administratie	Twee kanunniken collecteren en verdelen de opbrengsten uit anniversaria, offerandes en dergelijke (I, 13).	Er is sprake van een ontvanger (II, 11).	Er is sprake van een ontvanger (IV, 14a-b).		<p>Jaarlijks twee verantwoordelijken voor de visitatie van en verslaggeving over goederen en gebouwen, zowel individueel als gemeenschappelijk (VII, 10p).</p> <p>Duidelijke afspraken over verantwoording van rekeningen (VII, 10r).</p> <p>Strikte controle over de goederen, voorwaarden voor verhuur en registratie (VII, 12e-f).</p> <p>Aanwijzingen voor archiefbeheer (VII, 12h-i).</p> <p>Specifieke regels voor de administratie en afhandeling van nalatenschappen (VII, 13a-c).</p>	<p>Goederen worden ondergebracht in vier klassen (VIII, 19-24).</p> <p>Ontvanger (VIII, 12-13) betaalt mits getekend order van de secretaris (VIII, 25).</p> <p>Goederenbeheer is in handen van proost, deken en kapittel (VIII, 25).</p> <p>De proost is de auditeur van de rekeningen (VIII, 26) en opent de brieven (VIII, 36-37).</p>

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Conflictbeheersing / ordehandhaving	/	Problemen worden door de proost behandeld tijdens kapittelvergaderingen. (II, 42). De deken corrigeert ongepast gedrag (II, 28).	De proost treedt intern corrigerend op (IV, 34b).		De proost mag corrigerend optreden (VII, 5a-b). Onenigheden over vruchten van beneficies of kapelanijen, worden intern opgelost (VII, 7b).	Een externe scheidsrechter beslist over geschillen n.a.v. dit reglement (VIII, 39).
Besluitvorming	Deken sluit zich aan bij het “ <i>maior et sanior pars</i> ” (I, 4).	Door het hele kapittel samen, enkel tijdens algemene vergaderingen (II, 43).	Beslissingen in onderling overleg moeten op de algemene kapittelvergadering worden bekrachtigd (IV, 41).		Beslissingen volgens “ <i>maior et sanior pars</i> ”-principe, worden genoteerd in <i>acta capituli</i> (VII, 10f).	Pariteit van stemmen, bij <i>ex aequo</i> dubbele stem voor de proost (VIII, 31).

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Vacatie / Collatie	Stemming door het kapittel, deken heeft eerste stem (I, 14).	Collatie kapelanijen door het kapittel bij beurtrol (II, 44a). Opbrengsten van het eerste jaar dat een prebende vacant wordt, zijn voor de kerkfabriek (II, 29).	Collatie kapelanijen door kapittel bij beurtrol (IV, 35). Opbrengsten van het eerste jaar vacatie zijn voor de kerkfabriek (IV, 31).		Collaties van officies gebeuren in een speciale vergadering, presentatie bij beurtrol door het kapittel binnen een opgelegde termijn (VII, 10t). Opbrengsten van het eerste jaar vacatie zijn voor de kerkfabriek (VII, 7a).	Collatie kapelanijen in handen van de vorst (VIII, 6). Proost kent de officies van klokluider, roedragers en ceremoniemeester toe (VIII, 8). Proost, deken en kapittel beslissen over de aanstelling van de koster, koster-organist, blazer, muzikanten en secretaris (VIII, 10). De proost mag koorkinderen presenteren, het kapittel kiest (VIII, 11).
Wijding	Gepaste wijding voor het beneficie is vereist (I, 9).	Gepaste wijding voor het beneficie is vereist (II, 36).	Gepaste wijding voor het beneficie is vereist (IV, 30).	Vereist (VI, toelichting in de marge).	Gepaste wijding voor het beneficie is vereist (VII, 3a).	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
(Bepalingen voor) dienaren van het kapittel van wie geen beneficie aan hun functie is verbonden	<p><i>Cantor en magister scholarum</i> (I,10) en vicarissen (I, 12).</p> <p>De koster heeft hier uitzonderlijk wel een beneficie, in latere periodes niet (I, 2, 11).</p>	Cf. eden.	<p>Cf. eden.</p> <p>Baljuw (IV, 12b), “<i>magister et cantor scholarum</i>” (IV, 19).</p>	<i>Bonifanten</i> (VI, 44).	<p>Cf. eden.</p> <p>Ook: loodgever (VII, 5e) en roedragers (VII, 5g).</p>	<p>Koster, roedragers, kloklouder, organist, orgelblazer, vier koorknapen en vier muzikanten waaronder de zangmeester (VIII, 8).</p> <p>Ook een ontvanger (VIII, 12, 13) en ceremoniemeester (VIII, 8).</p>
Jurisdictie	Bisschop, gedelegeerd aan de deken (I, 10).	/	In eerste instantie intern optreden proost volgens canoniek recht, bij nalatigheid door het kapittel op hoger niveau de bisschop van Doornik (IV, 34).		/	Proost draagt uiterlijke tekenen van (interne) jurisdictie (VIII, 32).

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Ceremonieel / Officie	<p>Aanwezigheid bij getijden (I, 11).</p> <p>“<i>Ad modum ecclesiae Tornacensis</i>”, koorhabijt, spreekverbod in kerk en atrium (I, 11).</p>	<p>Aanwezigheid bij getijden (II, 16).</p> <p>Correct uitvoeren officie: uitspraak en snelheid (II, 20a-b).</p> <p>Gepast habijt (II, 21).</p> <p>Begrafenisritueel (II, 22).</p> <p>Luiden van de klokken (II, 23).</p>	<p>Aanwezigheid bij getijden, gepast habijt, (IV, 15a-b).</p> <p>Begrafenisritueel (IV, 18).</p> <p><i>Anniversaria</i> (IV, 33b).</p> <p>Luiden van de klokken (IV, 38).</p>		<p>Uitgebreid hoofdstuk met specifieke bepalingen over de uitvoering van het officie door elke van de leden van het kapittel en de officianten (VII, 5a-g).</p> <p>Daarnaast ook gedetailleerde instructies, waaronder bijvoorbeeld voorschriften in verband met gebruik van de <i>usus Romanus</i>, spreekverbod, controle van preken, processies, habijt ... (VII, 8a-v).</p>	<p>Verwijzing naar de statuten van 1627 voor instructies in verband met het officie (VIII, 4).</p> <p>Alle officies zijn ten laste van het kapittel en worden bij beurtrol door de kanunniken waargenomen (VIII, 16).</p>

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Uiterlijk voorkomen en persoonlijk leven	/	<p>Tonsuur, verbod op het dragen van een baard (II, 18).</p> <p>“<i>Veste nuptialis</i>” in het koor en op het kerkhof (II, 16, 21, 29).</p> <p>Kanunniken en kapelannen moeten in het wit gekleed zijn bij begrafenissen van kapittelleden of kapelannen (II, 22).</p>	<p>Tonsuur, verbod op het dragen van een baard (IV, 16).</p> <p>“<i>Veste nuptialis</i>” in het koor en op het kerkhof (IV, 15b).</p> <p>Kanunniken en kapelannen moeten in het wit gekleed zijn bij begrafenissen van kapittelleden of kapelannen (IV, 18).</p>	<p>Tonsuurbewijs, collatiebewijs, vereiste wijding, goede reputatie (VI, toelichting in de marge).</p> <p>Habijt voor niet-kanunniken (VI, 46).</p>	<p>Tonsuur en verbod op het dragen van een baard (VII, 9b).</p> <p>Gepast habijt (VII, 8a, 9a).</p> <p>Verplichting om een halsboord te dragen, verbod op wapendracht (VII, 9c, e).</p> <p>Concubinaat en herbergbezoek zijn verboden, net als “onwaardige beroepen” in sectoren als handel of landbouw (VII, 9d, f, h).</p> <p>Verwijzing naar <i>privilegium fori</i> in juridische aangelegenheden (VII, 9m-n).</p>	/
Biecht	/	/	Jaarlijks verplicht (IV, 34a).		Meermaals per jaar verplicht (VII, 9j).	/

Onderwerp	1225	14de eeuw	1413	(1615)	1627	1788
Individuele inkomsten (op voorwaarde van aanwezigheid)	<p>Dubbele portie voor de deken bij dagelijkse uitdelingen (I, 1).</p> <p>Inkomsten uit prebende, anniversaria en distributies van de <i>cotidiane</i> (I, 1).</p> <p>Vergoeding voor het bijwonen van algemene kapittelvergadering (I, 8).</p> <p>Pitanties voor officianten die de getijden bijwonen (I, 10).</p>	<p>Dubbele portie voor de proost in de “<i>massa panis</i>” (= broodbedelingen) (II, 17).</p> <p>“Grote vruchten” van hun prebende, uitdelingen van de kleine <i>cotidiane</i> en processiegeld (kanunniken) (II, 29, 35).</p> <p>Vergoeding voor bijwonen kapittelvergaderingen (kanunniken) (II, 23, 24b).</p>	<p>“Grote vruchten” van hun prebende (IV, 24).</p> <p>Uitdelingen van de <i>cotidiane</i>, <i>anniversaria</i> (IV, 28b).</p> <p>Processiegeld (kanunniken) (IV, 29).</p> <p>Vergoeding voor bijwonen kapittelvergaderingen (kanunniken) (IV, 20a, c).</p>	<p>Kleine <i>cotidiane</i>, kapittelbrood, <i>anniversaria</i>, processiegeld (kanunniken) (VI, 45).</p>	<p>“(Grote) vruchten” van hun prebende (VII, 3e, 7a).</p> <p>Uitdelingen van de <i>cotidiane</i> (VII, 5c). <i>Anniversaria</i> (VII, 8h-i).</p> <p>Vergoeding voor bijwonen kapittelvergaderingen (proost, deken en kanunniken) (VII, 10a)</p>	<p>Reductie kapelanijen van 37 naar vier, goederen worden samengebracht (kerkfabriek), te verdelen volgens latere bepalingen (VIII, 7, 10).</p> <p>Individuele (prebende)goederen samen in een geheel ondergebracht en gelijk verdeeld (VIII, 14-15).</p> <p>Deel van de inkomsten uit de goederen van de afgeschafte priorij van Elsegem, (kanunniken) (VIII, 24-25).</p>

Bijlage 2 Overzicht van gebeneficieerde geestelijken van Sint-Niklaas (SN) en Sint-Veerle (SV) van 1384 tot 1614²³⁸¹

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Abe	Ludovicus	?-1489 (OV)			
Adriaens	Adrianus			Onze-Lieve-Vrouw, 1610-1616 (P), 1617-1617 (R)	
Adriaens	Jeronimus			Onze-Lieve-Vrouw, 1589-1610 (OV)	?-1610 (OV)
Adriaens	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1589-1610 (ONB)	

²³⁸¹ Inclusief de niet-gebeneficieerde proosten. De cijfers tussen haakjes vermelden data van voorkomen in de bron, dit zijn geen vaststaande begin-of einddata. Wanneer een precieze einddatum van het beneficie bekend is, werd de reden van dit einde tussen haakjes afgekort toegevoegd. De legende is als volgt: OV = overlijden, P = permutatie, R = resignatie, D = desertie, ONB = onbekend, ONT = ontslag, H = huwelijk, PROF = professie of intrede, DIS = diskwalificatie, VG = verwerpen van het geloof. De geestelijken werden alfabetisch gerangschikt op familienaam (inclusief lidwoord of voorzetsel), die waar mogelijk met de Nederlandse variant werden aangeduid. Onzekere vertalingen werden aangeduid met vraagteken, onbekende vertalingen werden onvertaald gelaten en onder de Latijnse vorm opgenomen. Uitzonderingen vormen verder personen die vooral onder hun Latijnse naam in de literatuur bekend zijn, zoals Simon de Slusa, Paschasius de Prato en Philippus Nigri. De voornamen werden in de Latijnse naamsvariant weergegeven.

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Adriaenssens	Adrianus		Maria Magdalena, 1520-?		
Aelters	?			Sint-Veerle (1585-1586, 1593-1594)	
Aerts	Johannes		Sint-Amandus, 1600-1600 (P)	Sint-Antonius, ?	1600-1609 (P)
Aerts	Judocus		Sint-Niklaas, 1612-?	Heilig Kruis, 1619-1632 (OV)	
Agache	Rogierius		Sint-Barbara, 1464-1469 (P)		
Alaerts	Galterus		1443-1449 (R)		
Alaerts	Johannes			Sint-Egidius, 1458-?	
Albertus	Johannes		Sint-Eligius, 1492-1513 (R)		
Alisen	Willelmus			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1417 (P)	
a Mola	Johannes		Sint-Anna, 1551-1554 (R)		
Amours	Dionysius			? (1420)	
Amours	Johannes		Maria Magdalena, ?-1438 (P)		
Andreas	Petrus			Sint-Anna, 1421-?	
Andreus	Giselbertus				?-1472 (P)
Andries / Andreas	Willelmus		Sint-Amandus, ?-1496 (P)		
Anthonius	Georgius		Sint-Gerulphus, 1609-1609 (P)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Antonius	Antonius	(1588)- 1593/1595 (OV)			
Apere	Walterus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1488-1489 (OV)		
Arre	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1489-?		
Audemare	Jacobus			? (1540)	
Audenrogghe	Johannes			Sint-Veerle, ?-1574 (OV)	
Baelde	Johannes				1438-?
Baerck	Johannes				?-1412 (OV)
Baers	Judocus		Sint-Nicasius, 1540	Onze-Lieve-Vrouw, 1538-?	
Baert	Johannes			Sint-Philippus, Jacobus en Margaretha (Wenemaerhospitaal), ?-1590 (OV)	
Baes	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1448-1448 (P)		
Baete	Antonius		1613	Wenemaerhospitaal, 1597-1597 (ONB) ; Sint-Veerle, 1614-?	
Baete	Johannes			Wenemaerhospitaal, ?-1590 (ONB)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Ballet	Alexander				1613-(na 1614)
Bardeloos	Marcus			Sint-Veerle, 1614-?; Sint-Lieven, ?-1648 (P); Onze-Lieve-Vrouw (1614)	1612-?
Bartholomeus	Willebrordus		?, (1593-1594)		
Bataille	Petrus	?-1468 (R)			
Baukin	Livinus		Sint-Gendulphus, (1540)		
Bauwens	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1519-?		
Beels	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw in de Beuk, (1546)		
Benedicte	Paschasius		1612-?		
Bernardus	Johannes		(1391)		
Bernardus	Nicolaus			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1477 (P)	
Berthole	Philippus		Sint-Niklaas, ?-1460 (R)		
Bertrandus	Leonardus				?-1522
Bertrandus	Willelmus				1512-(1524) (ONB), proost 1515-(1524)
Beuyst	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1449-(1455)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Beye	Paulus	?-1441 (P)			
Beymont	Petrus			Sint-Veerle, 1604-?	
Beys	Johannes			? (1438)	
Bide	Jacobus				(1429)
Biest	Andreas		Maria Magdalena, (1496)-1499 (R)		
Biest	Laurentius			Onze-Lieve-Vrouw, (1587)-1596 (OV)	
Biest	Paulinus		Maria Magdalena, 1486-?		
Bintuis?	Fevuagutus?		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1477-?		
Bladelin	Egidius				(1394)
Bladelin	Georgius		Maria Magdalena, 1448-?		
Blanckaert	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1452-1454 (R)		
Blanckaert	Michael		Sint-Anna, 1518-1521 (PROF)		
Blauwvoet	Rogierius		Sint-Gendulphus, 1429-?		
Blitterwijck	Henricus				1602-1605 (OV)
Bloqueel	Johannes		Sint-Laurentius, ?-1516 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Blommaert	Dionysius		Sint-Gendulphus, ?-1597 (R); Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1603-?		1606-1612 (P)
Blommaert	Lucas		Maria Magdalena, ?-1596 (R)	(1605-1609)	(1591)-1612 (P)
Bloyaert	Petrus		Maria Magdalena, 1525-?		
Bocaert	Laurentius		Sint-Eligius, 1476-1488 (P)		
Boechout	Petrus		Maria Magdalena, 1521-1525 (R)		
Boel	Henricus		Sint-Barbara, 1519-1520 (R)		
Boenaert	Egidius				1431-1466 (OV)
Bollaert	Henricus		Onze-Lieve-Vrouw, 1433- (1455); Sint-Amandus, (1457)-1458 (OV)	1458-?	
Bollaert	Johannes		1419-?		(1430)
Bonjours	Egidius			Onze-Lieve-Vrouw, 1609-1612 (R)	
Boomhauwere	Johannes				(1411)-1419 (OV)
Borchgrave	Andreas		Sint-Gendulphus, 1450-1454 (OV)		
Borluut	Leo		Sint-Gendulphus, ?-1429 (R)		
Bossier	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën, 1597-?; Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1608 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Boude	Egidius				(1450)
Boudyns	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1497 (R)		
Boulgin	Livinus		Sint-Gerulphus, (1530)		
Bourgoine	Nicolaus		Maria Magdalena, (1540)		
Bouve	Nicolaus		(13??)		
Bouwens	Johannes		(1494, 1496-1497)		
Boye	Walterus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1439 (OV)		
Braekman	Adrianus			Onze-Lieve-Vrouw, 1585-1588 (OV)	
Braem	Henricus				(1362)
Braem	Johannes				1499-1529 (OV), deken 1508-1529
Braem	Johannes				1522-?
Brakelman	Gerardus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1554/1557-?		
Brant	Jacobus			Heilig Kruis, ?-1594 (D)	
Branteghem	Henricus				(1420)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Brems	Johannes			? (1540)	
Brielman	Johannes			Heilig Kruis (17de eeuw)	
Briselen	Theobaldus		Maria Magdalena, ?-1480 (R)		
Broc	Judocus			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1436-1447 (P)	
Broc	Willelmus		?-1419 (P); ?-1430 (R)		
Brugaisson	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1507 (R)		
Bruggheman	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1449-1449 (P)		
Brune	Nicolaus		(1540)		
Brune	P.		(1482)		
Bruns	Matheus			Gheerolfs (1539)	
Bruunhals	Sigerus		Sint-Amandus, 1439-?		
Bruusch	Johannes			? (1420)	1421-1440 (OV)
Bruys	Matheus			Halen (1577)	(1557)-(1583); deken (1557, 1562, 1577) (D)
Bruys	Matheus		Sint-Nicasius, 1422-1423 (OV)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Buc	Arnoldus			Sint-Veerle, 1575-1594 (OV)	
Burgers / Civis	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, (1455)		
Calle	Petrus			? (1591-1607)	
Cammelin	Willelmus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1469-?		
Caneveld	Johannes		Sint-Eligius, ?-1431 (OV)		
Cardevake	Johannes		(1540)		
Carrijn	Johannes		Sint-Anna, 1508-?		
Castelet	Johannes		Sint-Amandus, 1600-1600 (P)		1599-1600 (P)
Cauron	Petrus		Maria Magdalena, ?-1488 (OV)		
Cavernel	Adam		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1426 (P)		
Ceuleman	Johannes		Sint-Eligius, 1565-1591 (1587?) (OV)		
Ceuleman	Johannes			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, ?-1587 (OV)	
Challeneure	Stephanus		Onze-Lieve-Vrouw, 1415-?		
Chavatte	Petrus			Onze-Lieve-Vrouw, 1590-(1614)	
Christianus	Martinus				1483-1483 (P)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Claes	Willelmus			Sint-Agatha (1418)	
Claeys	Henricus		(1540)		
Claeys	Egidius		Sint-Anna, (1540)		
Claissone	Johannes		Sint-Niklaas, 1460-?		
Clapdorp	Henricus				(1420)
Clarisse	Hugo			Sint-Egidius, 1601-1601 (R); Onze-Lieve-Vrouw, 1601-1605 (P)	
Claus	Willelmus			Sint-Lieven, ?-1442 (P)	
Clays	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1552 (R)		
Cleercampt	Nicolaus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1517 (R)		
Cleinen	Michael		Sint-Laurentius, 1482-?		
Clemens	Michael				1492-?
Clercq	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1510-1514 (OV)		
Clercq	Jacobus		Sint-Egidius, ?-1427 (OV)		
Clercq / Clericus	Johannes				1455-1465 (P)
Clercq / Clericus	Nicolaus		Maria Magdalena, 1519-1521 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Clercq / Clericus	Willelmus			?, ?-1417	
Clevere	Jacobus		Sint-Egidius, 1521-?		
Clincke	Johannes		(1496)		
Clita	Petrus				1508-1522 (OV)
Cluts	Johannes		Sint-Eligius, 1470-?		
Cnudt	Livinus		Sint-Eligius, ?-1480 (R)		
Coc	Johannes		Sint-Niklaas, 1431-?		
Coeman	Henricus			Sint-Veerle, ?-1514 (R)	1473-?; 1514-1534 (OV)
Colin	Cornelius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1474-1474 (P)		
Colin	Johannes		Sint-Egidius, 1457-?		
Colin	Willelmus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1474-1477 (R)		
Colman	Johannes			Halen (1588-1621)	Z.d.
Colpaert	Johannes				1427-1430 (OV)
Conde	Damianus		Maria Magdalena, ?-1514 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Conde	Hubertus		Maria Magdalena, 1514-1516 (R)		
Conget	Judocus			Sint-Daniel, 1609-1643 (OV)	
Conins	Johannes		Sint-Anna, 1514-?		
Conrault	Otto		Maria Magdalena, 1484-1486 (R); ? (1496)		
Conrault	Philippus		Onze-Lieve-Vrouw, 1459-?; Sint-Amandus, ?-1462 (ONB)		
Coolbrant	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1472-1477 (R); ?-1486 (R)		
Coolbrant	Johannes		?; ?-1499 (OV)		
Coolins	Jacobus			Sint-Veerle, 1585-1594 (OV)	
Coolins	Livinus				(1411, 1412)
Coolins	Livinus			? (1585-1586)	
Coolins	Petrus		Sint-Anna, ?-1450 (OV)		?-1450 (OV)
Cooman	Henricus				(1480)-1502 (OV)
Coppins	Johannes			Heilig Kruis (tussen 1588-1621)	
Cortewille	Philippus				?-1584 (DIS)
Cortvriendt	Antonius		Sint-Niklaas, 1611-1612 (ONB)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Cosijn	Franciscus		Sint-Laurentius, (1533, 1540)		
Costere	Johannes		Maria Magdalena, ?-1438 (OV)		
Cote	Petrus		?, ?-1439 (OV)		
Cousaert	Jacobus			Halen (1577)	(1576, 1612)
Cousaert	Johannes				(1572-1573)
Crabbe	Johannes		Sint-Gendulphus, 1488-?		
Cratretus	Rogierius			Heilig Kruis, 1594-?	
Croesius	Jacobus				(1560)-1576 (R)
Croesius	Judocus			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1527 (P)	1527- (1533, 1534)
Crudvad	Walraudus		Heilig Kruis, ?-1492 (P)		
Crul	?			Halen (tussen 1588-1621)	
Cuelsbrouck	Johannes				1420-1427 (P); proost (1413)
Cuelsbrouck, <i>filius</i> Gerardus	Johannes		Maria Magdalena, 1439-1444 (R)		1443-1447 (P)
Cuelsbrouck	Simon		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1517-?; Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1518- 1523 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Cuvelier	Philippus			Halen (tussen 1588-1621)	
Daens	Georgius		Maria Magdalena (1455)	Sint-Anna, 1442-?	
Damant	Petrus				proost (1560-1590)
Daussay	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, 1452-1457 (R); Sint-Barbara (z.d.)		
de Abute	Judocus		Maria Magdalena, ?-1512 (P)		
de Aluddo	Johannes		? (1540)		
de Ammecourt	Johannes				?-1416 (P)
de Backere	Adrianus			Sint-Jacob, 1608-1625 (OV)	
de Backere	Christianus			Heilig Kruis, ?-1610 (OV)	
de Backere	Christophorus			Heilig Kruis, 1606-?	
de Backere	Georgius		Sint-Niklaas, 1517-?	Heilig Kruis (1527)	
de Backere	Johannes			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, 1612-1658 (R)	
de Backere / Pistor	Paridanus		Sint-Niklaas, ?-1415 (OV)		
de Backere	Petrus			?, ?-1416 (OV)	
de Backere	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw, 1439-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Baertmakere	Egidius		Sint-Anna, ?-1475 (R); 1476-1502 (R)		
de Baertmakere	Jacobus		Sint-Anna, 1426-1429 (R)		
de Bake	Egidius				1453-1470 (P), 1470-1487 (P)
de Bave	Johannes			Sint-Anna (1569-1570)	
de Beelde	Johannes				?-1453 (OV)
de Beer	Judocus		Maria Magdalena, 1555-(1565)		
de Beere	Jacobus		* ?, 1459-?; Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1470-?		1463-1478 (OV)
de Belde	Johannes				(1450)
de Bellemaeker	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1595 (OV)	
de Beymont	Petrus			Sint-Veerle, 1604-?	
de Bisschop	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1612-1617 (R)	
de Blandere	Michael				1503-1525 (OV)
de Bleekere	Cornelius		?, 1440-1441 (R)		
de Bleekere	Johannes		1438-1440 (R)		1440-1444 (OV)
de Bourbon	Arthur		Sint-Amandus, 1478-1482 (OV)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Bost junior	Johannes		Sint-Anna, 1451-1458 (R); ?-1463 (R); 1466-?		
de Bost senior	Johannes		Sint-Anna, 1463-1466 (R); Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1449 (P)	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1445-1445 (P)	
de Bost, <i>filius</i> Livinus	Johannes		Sint-Anna, 1457-?		
de Bracke	Johannes		? (1455)		
de Brauwere	Balduinus		Sint-Niklaas (1530)		
de Brauwere	Johannes			? (1533)	
de Brune	Adrianus		Sint-Barbara, ?-1551 (R)		
de Brune	Franciscus		Sint-Barbara (1540)		
de Brune	Hugo		Sint-Eligius, 1559-1565 (R)	Geldmunt (1568)	1568-1598 (OV)
de Brune	Jacobus		Maria Magdalena, 1465-1466 (R)		
de Brune	Petrus		Sint-Barbara, 1551-1565 (R); Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1614-?	(1591-1606)	(1605-1606)
de Bruuts	Johannes		Sint-Eligius, ?-1476 (R)		
de Buck	Antonius			Sint-Veerle, 1575-1575 (OV)	
de Buck	Bussardus		Sint-Anna, 1496-1555 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Buck	Daniel				1605-1607 (P)
de Buck	Petrus		Sint-Barbara, 1476-1519 (R), 1520-?		
de Bundie	Laurentius		Onze-Lieve-Vrouw, 1421-?		
de Burch	Johannes				(1406)
de Bytere	Christianus			Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1602-1612 (D)	
de Caesmaecker	Judocus			Sint-Veerle, 1594-1604 (H)	
de Caplaumont	Balthasar		Heilig Kruis, 1482(?)		
de Carnier	Egidius		?, 1421-?		
de Clerc	Hector		Maria Magdalena, 1451-1463 (R)		
de Clerc	Petrus			Halen (1461)	1447-(1461)
de Clievere	Jacobus		? (tussen 1398-1550)		
de Coene / Cunis	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1454-1457 (R)		
de Coninc / Regis	Georgius		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1523 (R)		
de Coninc / Regis	Livinus			Heilig Kruis, (1482)-1485 (OV)	
de Coninc	Livinus	(1512-1515)			

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Corte	Oliverus	1441, (1455)- ?			
de Coster / Custodis	Nicolaus		Sint-Anna, 1512-1518 (OV)		
de Crane	Hugo				?-1588 (R)
de Crayere	Rogierus			Heilig Kruis, 1594-1621 (ONT)	
de Crytsche	Hubertus	(1494, 1500- 1501)-1505 (OV)			1490-1505 (OV)
de Cupere	Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw, (1569)-1585 (ONT)	
de Dale[...]	Johannes			?, 1419-?	
de Decker	Christianus			Heilig Kruis, ?-1610 (OV)	
de Deckere	Florentius		Maria Magdalena, 1480-1483 (R), ?-1492 (R)		
de Deckere	Philippus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1515- (1540)		
de Dielbeke	Ogerus			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1459 (P)	
de Dobbelare	Bussardus		Heilig Kruis, 1557-1564 (OV)		
de Dobbelare	Philippus		Heilig Kruis, 1564-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Donckere	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1566-?		
de Donckere	Judocus		Sint-Gerulphus, 1491-1520 (OV)		
de Dondere	Daniel			Onze-Lieve-Vrouw, 1588-1588 (D)	
de Dorpere	Cornelius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1552-1554 (OV)		
de Drivere	Nicolaus				1482-1504 (P)
de Eeke	Walterus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1445 (P)	1445-?	
de Flandria	Jacobus			Sint-Lieven, 1423-?	
de France	Henricus				?-1591 (R)
de Gaey	Matheus	?-1558 (P)	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1558-?		
de Galeyda	Johannes			? (1403)	
de Geetrani	Willelmus				?-1414 (OV)
de Germez	Franciscus		Sint-Gendulphus, 1454-?		
de Geus	Daniel			Halen, 1593-1630 (OV)	
de Grave	Dominicus			Sint-Lieven (1532, 1558-1563, 1569-1570)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Grave	Johannes		Sint-Anna, ?-1519 (P)	? (1501-1520)	
de Grijsperre	Johannes				(1410)
de Groote	Adrianus			Halen (1569-1572)	
de Groote	Antonius		Onze-Lieve-Vrouw achter het Hoogaltaar, 1466-1488/1492 (OV)		
de Groote	Johannes		Sint-Eligius, ?-1431 (OV)		
de Groote	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1477-?	
de Gruytere	Franciscus			Halen (1582)	
de Guchteneere	Sebastianus			Heilig Kruis, ?-1586 (OV)	
de Haspere	Johannes		Sint-Anna (1455)		
de Hedehaghen	Philippus			? (1540)	
de Hulstere	Cornelius		? (1494, 1496-1497)		
de Jaghere	Philippus		? (1496)		
de Jansen	Matheus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1566 (R)		
de Jonge	Balduinus				1454/1459-1463 (OV)
de Jonghe / Juvenis	Bartholomeus		Heilig Kruis, 1450-1459 (R)	Sint-Lieven, ?-1458 (P)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Jonghe / Juvenis junior	Petrus		Sint-Barbara, 1447-1449 (P); ?, 1450-1453 (R); ?, 1454-1458 (P)	?, 1456-?	
de Jonghe / Juvenis senior	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor (1455)-1460 (OV)	?, ?-1456 (P),	
de Jonghe	Petrus			? (1508, 1523)	
de Keyser / Cesaris	Johannes	1463-?	(1494, 1496-1497)	(1514)	
de Keyser / Cesaris	Willelmus				1483-?
de la Faille	Jacobus		? (1496)		
de la Mote	Daniel		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1555 (R)		
de Langio	Vincentius				?-1492 (OV)
de la Royere	Michael		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1599 (OV)	Heilig Kruis, 1573-1599 (OV)	
de la Rue	Jacobus				1516-(1545)
de la Rue	Petrus			Sint-Lieven en Sint-Ivo (vóór 1597)	1509-1516 (R)
de la Trémoille	Petrus				1419-(1443)
de le Barde	Johannes		Sint-Laurentius, 1499-1500 (R)		
de Leyns	Willelmus		Sint-Amandus, 1512-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Lo[.]	Stephanus		Sint-Gerulphus, ?-1480 (R)		
de Lossa	Claudius		?, (1496)		
de Lutere	Jacobus / Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), ?-1596 (OV)	
Delvael	Jacobus				1591-(na 1614)
de Malgavere	Laurentius				1454-1459 (OV)
de Mandele	Johannes			Gheerolfs (tussen 1573-1585)	
de Medira	Matheus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer (1540)		
de Mercatel	Antonius		Sint-Joris, ?-1505 (P)		
de Mercatel	Raphael		Sint-Joris, 1505-1505 (R)		
de Meulemeester	Petrus			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1593-1610 (H)	
de Mey / de Maio	Cornelius			Sint-Veerle, 1514-?	
de Meyere	Cornelius		Sint-Amandus, 1515-1515 (R)		
de Meyere	Johannes		*Maria Magdalena, 1512-1519 (P); ?-1558 (OV)		
de Meyere	Leo(n)				1613-1616 (R); proost 1599-1616

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Mil	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1507-1512 (R); Heilig Kruis, 1460-?		
de Montenere	Gerardus			Sint-Egidius, 1417-?	
de Moor	Matheus			? (1508)	
de Moor	Simon			Onze-Lieve-Vrouw, 1589-1606 (P)	1606-(na 1614)
de Moor	Victor		Sint-Gendulphus, 1480-1481 (R)		1505-1509 (OV)
de Mote	Petrus		Sint-Anna, 1524-?		(1502)
de Munck / Monachus	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1498-?		
de Munck / Monachus	Georgius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1499 (R)		
de Munteberghe	Johannes				(1463)
de Neckere	Henricus		Sint-Anna, 1521-1524 (P)	Heilig Kruis, 1554-?	(1520)-1554 (P)
de Neckere	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1449-1462 (P)		
de Neckere	Petrus				1412-?
de Nyele	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer (1455)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Nys	Andreas			Sint-Egidius, 1612-1613 (R)	1613-1633 (R)
de Orto	Maubranus		? (1496)		
de Peystere	Philippus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, (1540)-1558 (P)		
de Placentia	Fortigarius			?, 1429-(1453)	
de Pole	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1457 (R)		
de Prato	Paschasius				1478-1479 (R)
de Pyck	Paulus		Sint-Amandus, 1500-1504 (R)		
de Pynkere	Jacobus			?, 1420-?	
de Raet	Johannes			Sint-Jacob, 1590-1611 (R)	
de Rammelaere	Livinus		Sint-Laurentius, ?-1520 (R)		
de Rest	Petrus	1459-?			
de Ritters	Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), ?-1594 (OV)	
de Rode	Johannes		Maria Magdalena, 1512-?		
de Rode	Hermetus		? (1496)		
de Rune	Johannes			? (1540)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Rycke	Franciscus				(1534)
de Salomon	Johannes		? (1482)		
de Slusa	Simon				proost, 1473-1474 (OV)
de Schaghe	Andreas		Sint-Gerulphus, 1467-?		
de Schaghe	Willelmus		Sint-Gerulphus, 1459-1467 (R); Onze-Lieve-Vrouw, ?-1459 (R); Sint-Amandus, 1459-?		
de Schampeleere	Joachimus		Sint-Eligius, ?-1559 (OV)		
de Scheppere	Georgius		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1512-?		
de Simay	Gossuinus	1500-1513 (P)	Sint-Gerulphus, 1513-?; Maria Magdalena, 1492-1500 (P); Sint-Gendulphus (1530)	Sint-Lieven, ?-1515 (P)	1515-1524 (P)
de Smet	Adrianus			Onze-Lieve-Vrouw, 158-?	
de Smet / Fabri	Emundus				1457-1459 (R)
de Smet / Fabri	Jacobus				1438-1450 (P)
de Smet / Fabri	Johannes		? (1496)		
de Smet	Martinus		Maria Magdalena, 1467-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Smet / Fabri	Martinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1458-1487 (R)		
de Snutere	Matheus		Onze-Lieve-Vrouw, 1457-?		
de Suer	Johannes		Maria Magdalena, 1519		1503-?
de Suure	Martinus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1487 (OV)		
de Tolleneere	Henricus				1450-?
de Tolleneere	Johannes			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, 1587-1639 (OV)	
de Turri	Johannes		?, 1430-?; Sint-Gendulphus, 1455-?		
de Turri	Johannes			Sint-Veerle, 1601-1604 (H)	
de Tysnalis	Jacobus		Sint-Anna, 1512-1514 (R)		
de Vageviere	Johannes		Maria Magdalena, 1447-1448 (ONB)		
de Ververe? / Tincter	Johannes			Sint-Anna, ?-1422 (OV)	(1411)
de Vijldere	Willelmus		? (1496)		
de Visscher	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1612-?	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Vlaminck	Cornelius			? (1592-1600)	1592-1599 (D, cura)/1600 (P)
de Vlenke	Petrus		?, 1444-?; Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1470-1470 (P)		1462-?
De Vliege	Willelmus			Onze-Lieve-Vrouw, 1614-1616 (OV)	
de Vliegere	Johannes		?, 1612-1613 (ONB)		
de Vliegere	Judocus			Onze-Lieve-Vrouw, 1592-1597 ®	
de Vlieghe / Volatoris	Johannes	(1383-1400)			
de Vlieghe	Victor	(1413, 1433)			
de Voghelare	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1499-1501 ®		
de Vos	Andreas			Halen (1569-1570)	
de Vos	Johannes	1441-1441 (P)	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1495-?		
de Vrient	Simon			Onze-Lieve-Vrouw, 1612-1616 (P)	
de Vriese	Ludovicus		Sint-Anna, 1450-1451 (P)	Sint-Egidius en Sint-Niklaas, ?-1450 (P)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Vroe	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1598-1611 (OV)	(1572-1573)
de Wageneere	Johannes		Maria Magdalena, 1447-1448 (R)		
de Wageneere	Petrus		Maria Magdalena, ?-1453 (OV)		
de Walssche	Johannes	(1538-1542)			
de Wannemaecker	Christianus			Sint-Lieven, ?-1584 (R)	
de Weele	Hugo		Sint-Anna, ?-1447 (P)		
de Wierenghes	Andreas		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1441 (R)		
de Wijchuus	Johannes		Sint-Amandus, 1429-?		
De Wilde	Johannes		Sint-Gendulphus, 1481-1491 (OV)		
de Wilde	Johannes	1513- (1527-1538) (1541, 1542)	Sint-Joris, (1530, 1540)		
de Wilde	Willelmus		Sint-Joris ?-1460 (R)		
de Witte	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1497-1518 (OV)	(1499, 1512)	
de Wulf	Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1589 (OV)	
de Wulf	Henricus			Sint-Lieven en Sint-Ivo ?-1598 (OV)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
de Wulf	Livinus			Sint-Lieven en Sint-Ivo (1584)-1598 (OV)	
de Zaeyere	Johannes		Sint-Amandus (1455)-1485 (OV)		
de Zaghere	Robertus			Halen, ?-1436 (R)	
de Zomere	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1496-1499 (PROF)		
de Deken? / Decanus	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw, 1439-1440 (R)		
Delphus	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1511-1514 (R)		
Deseimus	Albertus		Sint-Laurentius, 1595-?		
Deue	G.		? (1482)		
de ?	Judocus	?-1513 (R)			
Diericx	Balduinus		Onze-Lieve-Vrouw, 1442-1447 (P)		
Dhaene	Jacobus			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1605-?; 1614-1619 (ONT)	
Dhertoghe	Egidius			Sint-Anna (1574)-1584 (R)	1584-1598 (P)
Dhondt	Johannes				1506-1508 (P)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Dhont? / Canis	Andreas		Sint-Laurentius, 1516-1517 (R)		
Dhont	Cornelius			Halen, 1600-?	
Dhont? / Canis	Henricus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, (1540)		
Domessent	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1521-?		
Donckerwolke	Dionysius		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, (1494)-1513 (OV)		(1490)-1513 (OV)
Doolaghe	Johannes				1489-1490 (R)
Doolaghe	Petrus				1480-1492 (OV), deken 1483-1492
Doverloope	Johannes				?-1605 (R)
Duerle	Johannes		(1540)		
Dugelaere	Georgius			Sint-Laurentius, 1601-1602 (OV); Sint- Egidius, 1601-1601/1602? (OV)	
du Loz	Nicolaus				1602-1610 (OV)
du Tertre	Daniel		Sint-Egidius, 1551-1552 (R)		
Erngar?	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1487- ?		
Everaert	Christianus			Sint-Veerle, 1587-1606 (OV)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Everaert	Dominicus			Onze-Lieve-Vrouw, 1572-?	1525-?
Everaert	Nicolaus		Sint-Eligius, 1470-(1530)		1473-1525 (P)
Fadins	Michael		Maria Magdalena, 1525-?		
Falempin	Jacobus				1576-(1598)
Faulgueir	Martinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1561 (OV)		
Februarius	Johannes		Sint-Anna 1450-1467 (R)		
Felloen	Martinus	(1542)-1551 (P)	Sint-Niklaas, 1551-1552 (P)		
Feys	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1510-1512 (R); Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, ?-1512 (R)		
Fever	Daniel			Halen, 1593-?	
Fierens	Nicolaus				proost, 1597-1599
Fiers	Egidius		Sint-Anna, 1557-?	Sint-Veerle, ?-1585 (OV)	
Fiers	Johannes		Sint-Anna, ?-1557 (R)		
Fiers	Judocus		Sint-Gendulphus, 1597-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Flenoets	Johannes		Maria Magdalena (1455)		
Fonteyne	Natalius			Sint-Egidius, 1611-?; Heilig Kruis, 1599-?; Sint-Jacob, 1611-?	
France	Jeronimus				1588-1591 (R)
Gerardus	Antonius				1453-1456 (R)
Gerardus	Petrus				1455-1462 (P)
Geremyn	Johannes			Sint-Jacob, ?-1590 (OV)	
Gerve	Johannes		Heilig Kruis, 1430-?		
Gevaert	Petrus		Sint-Anna, 1417-?		
Gheerolfs	Paschasius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1554-1564 (P)	Heilig Kruis, (1538)-1554 (P)	1522-1524 (P)
Gheerolfs	Simon			Gheerolfs (1573-1585)	
Gheerts	Gerardus			Onze-Lieve-Vrouw, 1597-1614 (OV)	
Gheerts	Petrus			? (1440-1481)	
Gheerwijn	Johannes			Sint-Egidius, ?-1590 (OV); Sint-Jacob, (1569)-1590 (OV)	
Ghees	Johannes			Sint-Jacob (vóór 1590)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Ghiselins	Herstinus / Hostinus		Heilig Kruis, 1457-1459 (R); Sint-Amandus, 1462-1470 (R)		
Ghiselins	Johannes		Sint-Niklaas?, 1431-1438 (P)		
Ghisels	Johannes		Sint-Egidius, 1419-1421 (OV)		
Gillioen	Johannes			Sint-Lieven, ?-1459 (P)	
Gobeert	Egidius				1471-(1473), deken 1471-1473 (R)
Godefridus	Livinus		Sint-Joris, 1461-1462 (R)		
Godelieve	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1519-?		
Goeghebuer	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1486-?		
Goetghebuer	Petrus				1502-1522 (P)
Goethals	Balduinus		Sint-Eligius, 1431-1470 (R)		
Goethals	Dionysius	1551-1552 (P)	Sint-Niklaas, ?-1551 (P)		
Goethals	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1585-1588 (D), 1588-1612 (OV)	
Goethals	Simon			Sint-Veerle, 1574-1587 (OV)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Gogart	Johannes / Josephus		Sint-Amandus, 1482-1484 (P)		
Goossens	Johannes			Halen, (1582)-1593 (D)	1585-1613 (ONB)
Grenier	Hubertus	1496-?		Sint-Lieven, ?-1500 (P)	
Grenier	Livinus				1584-1592 (OV)
Grosseteste	Johannes				(1392)-1417 (OV)
Gucht	Livinus		Sint-Gerulphus, 1486-?		
Guysse	Johannes		Sint-Gendulphus (1540)		
Hackaert	Leo		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1513- ?		
Haec	Giselbertus		Maria Magdalena, 1466-1470 (OV)		
Hagaert	Giselbertus		Sint-Niklaas, 1504- 1517 (R)		
Hageland	Georgius			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, (1411)	(1411)
Hames	Willelmus			Sint-Veerle, 1614-1622 (P)	1622-(1637)
Hamme	Michael		Maria Magdalena, ?-1555 (P)		
Harout	Willelmus	?-1459 (P)			

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Haryncx	Laurentius		Maria Magdalena, 1488-?		
Hasebaert	Mauritius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1513-1521 (R)		
Heebins	Jacobus			Sint-Egidius, ?-1417 (P)	
Helegheer	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1603 (OV)		
Hembeke / van Lembeke	Henricus			Onze-Lieve-Vrouw, 1606-1614 (R)	?-1606 (P)
Hendricus	Quintinus			Sint-Egidius, ?-1523 (OV)	
Hendricx	Egidius		Maria Magdalena, 1604-?		
Hendrix / Henricus	Walterus			Sint-Lieven, ?-1460 (ONB)	1459-1460 (P), 1479-?
Herberre	Petrus		Sint-Amandus (1530)		
Herbrant	Petrus		Sint-Amandus, 1515-(1540)		
Herderhou	Johannes			Halen (tussen 1588 en 1621)	
Heremus	Michael		Maria Magdalena (1540)		
Hermanus	Petrus	1489-1496 (P)	Maria Magdalena, 1483-1489 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Hersus	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1589-?	
Herzele	Franciscus			Heilig Kruis, ?-1587 (OV)	
Hextene	Adrianus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1595		
Heybeke	Henricus			Onze-Lieve-Vrouw (1607-1610)	
Heylinc	Livinus			? (1488)	
Heyman	Johannes			?, ?-1614 (ONB)	
Heyne	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer 1524- (1530, 1540)	Kapelaan van de broederschap van Sint-Barbara (1539-1559)	
Heyns	Persevaldus		Maria Magdalena, 1516-?		
Heys	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, 1557-?, Sint- Gendulphus, ?-1592 (OV)		Z.d.
Heyse	Petrus		Sint-Anna, ?-1450 (P)	Sint-Egidius en Sint-Niklaas, 1450-? 1470-?	
Heyse	Petrus			Sint-Antonius, 1596-1602 (P)	
Hielaert	Livinus				1481-1483 (ONB)
Hiele	?			Halen (1569-1570)	
Hijssen	Petrus		Sint-Anna, 1475-1476 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Hoir	Livinus		Sint-Amandus, 1600-?		
Hole	Falsi			? (1540)	
Hondert	Egidius		Sint-Laurentius, 1520-?		
Hoste	Gossuinus		?, 1425-?		
Hoste	Livinus			Sint-Antonius, (1569)-(voor 1595)	
Hoste	Lucas			? (1483-1502)	
Hoste	Ludovicus			Sint-Lieven en Sint-Ivo, (1582)-1597 (D)	1607-(na 1614)
Houcarn	Eligius			Heilig-Kruis (1543, doorstreept)-1587 Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, ?-1587 (OV)	
Houseau	Johannes		Sint-Gerulphus, 1609-?		
Hoye	Petrus		Sint-Anna, 1447-?	Sint-Egidius, ?-1458 (P)	
Hutsebaut	Oliverus			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1610-(na 1622)	
Huughs	Johannes				1520-?
Jacobs	?				(1560-1578)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Jacquelyns	Andreas		Sint-Niklaas, 1591-?		
Jaddaert	Philippus				1578-1627/1628 (PROF), deken 1605-1627/1628
Jenest	Daniel			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), ?-1600 (R)	
Joes	Petrus		Sint-Amandus, 1556-?		
Joucnijn	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1503-1513 (R)		
Keddekin	Franco		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1466- 1466 (P)		
Kemelaincs	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw (1593)		
Ketelboetere	Johannes		Sint-Anna, 1488-1490 (R)		
Keymeulen	Johannes			jezuïeten / filledieusen, 1599-(1610)	
Keytkin	Egidius		Sint-Eligius, 1513-?		
Kindekin	Livinus				(1419-1420)
Knock	Jordanus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1517 (R)		
Koet	Egidius		Maria Magdalena, ?-1439 (O) + koster 1439-1439		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Lambertus	Johannes				1440-1444 (R)
Lanneau	Quintinus				1472-1473 (P)
Laurentius	Johannes		? (1496)		
Lauttens	Arnoldus				1598-1602 (R)
le Barbier	Petrus				1494-1505 (P)
le Barbier	Petrus		Sint-Laurentius, 1517- na 1530		
le Franc	Philippus		Sint-Barbara, 1469-1476 (P)		
Lepelaere	Johannes		?, ?-1422 (R)		
Lereman	Godefridus		? (1540)		
Lepinoy	Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw, 1591-1592 (D); Halen, 1592-?-	
le Tailleur	Stephanus		Heilig Kruis, ?-1482 (R)		
Letterwerck	Christophorus			Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1598-1606 (OV)	
Lieverdey	Arnoldus			Sint-Veerle, 1594-1600 (D)	
Lieverdey	Balduinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1551 (R)		
Lieverdey	Matheus		Heilig Kruis, 1459-1460 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Lievens	Johannes				(1416)
Lievens	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw (1488,1491)	
Lievins	Willelmus	(1542-1543)			
Lits	Gerardus			Gheerolfs, (tussen 1588 en 1621)	
Loens	Judocus		?, 1559-?		
Lombardus	Alexander			Onze-Lieve-Vrouw, 1605-1622 (OV)	
Loons	Georgius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1501-1507 (R)		
Lumpe	Andreas				(1460)
Lutens	Baptiste		Sint-Egidius, 1596-1599 (R)		
Lutens	David			Halen, 1594-1600 (OV)	
Lutens	Judocus			Halen, (1594-1596)	
Luyten	Baptiste			Sint-Veerle, 1594-1594 (H)	
Machekier	Willelmus				1450-1451 (P)
Maech	Laurentius				1389-1418 (OV); deken, (1402)-1418

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Maurel	Antonius				1445-1446 (P); proost 1459-1473 (OV)
Maerschallck	Livinus		Sint-Gerulphus, 1520-?		
Maes	Johannes			? (1501)	
Maguelin	Fredericus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer (1540)		
Malcour	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1508-?		
Marchylle	Leo		Sint-Eligius, 1614-?		
Marquelin	Michael		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1554 (P)		
Marrens	Rogierius			Sint-Antonius, 1607-1607 (R); Sint-Lieven en Sint-Ivo, z.d.	
Martelare	Johannes		Sint-Anna, ?-1433 (R); ?, 1440-1451 (P); ?, 1453-1454 (R)		
Martens	Antonius			Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1584-(1596)	
Maseau	Petrus				(1556-1557)
Mast	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1599-? Sint-Egidius, 1599-?		
Matheus	Petrus				?-1439 (OV)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Mathijs	Gerardus		Sint-Amandus, 1428-1439 (OV)		
Mathijs	Johannes			? (1489)	
Mauve	Antonius		Onze-Lieve-Vrouw, 1457-?; Sint-Barbara, ?-1464/1465 (P)		
Mayaert	Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw, 1545-?	
Mayaert	Gerardus				1570-1602 (OV)
Mayaert	Lucas		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1551-1554 (P)		1554-1570 ®
Meerezone	Petrus		Koster, 1597-?	Heilig Kruis 1599-1606 (R)	
Meganck	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1600-?	
Mercx	Livinus			Halen (1588-1621)	
Mere	Adrianus		Sint-Laurentius, 1500-?		
Meskin	Johannes			? (1420, 1438)	
Metsaert	Jacobus		Sint-Gerulphus, 1457-1459 (OV)		
Metsue	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Hoogaltaar, 1466-1466 (OV)		
Mey	Johannes				1419-?

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Meynssone	Johannes		?, ?-1406 (OV)		
Meyntkins	Livinus			? (1605-1607)	
Michael	Petrus		Sint-Niklaas, ?-1591 (R)		
Mielbeke	Stephanus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1557 (R)		
Moens	Petrus			Onze-Lieve-Vrouw, 1516-?	
Moerman	Johannes		? (1540)		
Morael	Johannes			Sint-Lieven, ?-1423 (P)	1411, 1412, 1415-?
Moraen	Johannes				(1412)
Moraen	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, (1455)-1470 (R); Sint-Amandus, 1471-?	Onze-Lieve-Vrouw, 1472-1481 (R)	
Moraet	Henricus		? (1482)		
Moreel	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1519 (R)	? (1522)	
Moyere	Johannes		?, ?-1420 (R)		
Muecken	Simon		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1510-?		
Multeris	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1510 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Multoris (de Smet / Fabri)	Johannes		1420-?		
Multoris (vande Walle/de Valle)	Johannes		Sint-Laurentius, ?-1431 (P); Sint-Anna, 1433-1440? (P); Onze-Lieve-Vrouw, ?-1439 (P)		
Neefs / Nepotis	Johannes				1437-1438 (R)
Neckebrouck	Johannes			Sint-Egidius, ?-1520 (P)	
Nemegheer	Johannes		?, ?-1419 (P)		1419-1447 (OV)
Nemegher	Henricus		?, ?-1439 (P); ?, 1459-?	Sint-Veerle, 1439-?	
Neron	Vincentius		Sint-Niklaas, 1566-?		
Nevejans	Adrianus			Onze-Lieve-Vrouw (1589-1590)	
Nevejans	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1592 (OV)	
Nevejans	Judocus		Sint-Egidius, 1597-?	Sint-Daniel, 1576-(1596), 1602-1620 (OV)	
Nevelinc	Georgius		?, 1428-?		
Nevelinc, alias de Bleckere	Livinus				proost (1404-1413)
Nigri	Philippus				proost, 1528-?

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Nijs	Egidius	(1543-1569)			
Nilis junior	Johannes		Sint-Laurentius, ?-1508 (OV)		?-1508 (OV) , proost (1502)-1508
Nilis senior	Johannes				1472-1501 (OV); proost, 1474-1501
Nilis	Livinus				1492-1497 ®
Nilis	Martinus				?-1481 (OV)
Noel	Hecharius / Zacharius			Gheerolfs (16 ^{de} eeuw)	
Noetschalc	Martinus	(1582-1583, 1588)			
Noeufcourt	Gerardus			Sint-Anna, 1584-1586 (P)	
Noeufcourt	Michael			Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1619-1622 (OV)	1574-1622 (OV)
Noppe	Antonius		Maria Magdalena, 1470-1480 (R)		
Numan	Nicolaus			Sint-Lieven, ?-1449 (P)	
Oleris / Cleris	Leo		Maria Magdalena, 1480-1483 (OV)		
Oosterlynck	Jacobus			Onze-Lieve-Vrouw, 1587-1587 (ONT)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Osto	Luca			? (1501)	
Overwaele	Johannes			? (1604-1609) + koster (1605-1609)	
Paepe?	Godeverdus		Heilig Kruis, ?-1430 (OV)		
Palinck	Walterus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1415 (P)		
Panonis	Johannes		Sint-Gendulphus, ?-1488 (R); Maria Magdalena, 1489-1505 (OV)		
Pape	Gossuinus		? (1482)		
Pape	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1440-?		
Papejans	Egidius				(1562)
Paridaen	Johannes		? (1482)		
Parmentier	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1476-1481 (R)		
Parmentier	Johannes			Sint-Veerle, 1611-1614 (OV); Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1611-?	
Passet	Arnoldus		Sint-Anna, 1429-?		
Paulus	Nicolaus			? (1471)	
Penninc	Petrus		Sint-Niklaas, 1415-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Perot	Egidius		Sint-Amandus, 1484-?, (1494)		
Petrus	Johannes		Sint-Niklaas, ?-1493 (P)		
Philomenus	Johannes		Sint-Amandus, 1504-1509 (R)		
Pien	Henricus		Sint-Anna, 1466-?		
Pien	Johannes		1558-1466 (H)		
Piens	Egidius		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1520-1522 (R)		
Pinguelieu	Paulus		Maria Magdalena, 1505-1508 (P)		
Piquet	Johannes				1452-1455 (ONB)
Plasschaert	Johannes			Sint-Daniel, (1570?, 1585)-1607 (OV)	
Plenick	Jacobus			Halen (tussen 1588-1621)	
Pletincx	Adrianus	1595-1627 (OV)			1614-?
Plettinc	Golinus				1414-1420 (P)
Plouvier	Jacobus			Halen (1535-1536)	
Plouvier	Martinus			? (1490, 1508, 1522)	
Plouvier	Petrus		Sint-Gendulphus, ?-1442 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Pluto	Petrus				1413-?
Pollon	Johannes		Sint-Laurentius, 1431-1432 (P)		
Portier	Ogerus		(1394)		deken, (1386) (1389); proost (1389, 1391-1394)
Pottere	Egidius		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1421 (P)		
Prop	Walterus		? (1496)		
Prot	Guido		Sint-Amandus, 1484-?		
Pype	Judocus				proost, 1508-?
Rabaud	Nicolaus			? (1436-1438)	
Rechen	Oliverus			? (1540)	
Reingoot	Giselbertus		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1492-?		
Reymer	Erasmus		Onze-Lieve-Vrouw, 1566-?		
Reynaert	Nicolaus	1558-(1577)	Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1552-1558 (P)		
Reyns	Egidius		Sint-Joris, 1460-1461 (R), 1462-1482 (R), 1483-1488 (OV)		
Reyns	Egidius		Sint-Eligius, ?-1521 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Reyns	Livinus	1513-?	Sint-Gerulphus, 1513-1513 (P)		
Rijm	Lucas				(1394)-1413 (OV)
Rijns	Gerardus			Onze-Lieve-Vrouw, 1481-(1508)	
Robertus	Simon		?, ?-1452 (OV)		1445-1452 (OV), deken 1447-1452
Robosch	Arnoldus				1419-1434 (OV)
Robosch	Johannes			Sint-Lieven, ?-1441 (P); Sint-Veerle, 1449-?	
Roelfs	Egidius		Sint-Laurentius, 1432-1438 (P)		
Rogiers	Thomas		Maria Magdalena, ?-1518 (R)		
Ronse	Franciscus	(1530-1541)			
Rothast	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Hoogaltaar, 1484-?		
Rots	Zacharias	1584-(1588)			
Rutsemeles	Livinus		Sint-Anna, 1554-?		
Rysselinck	Antonius			?, 1608-?	
Sadeleere	Johannes		Sint-Amandus, ?-1419 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Saleburn	Matheus		Sint-Laurentius, (1494)-1499 (P)		
Sanders	Jacobus				1416-1454 (OV), deken, (1418)-1438 (ONT)
Sanghine	Theodericus			Sint-Lieven (1613)	
Sarotte	Johannes				1418-1419 (P)
Savate	Philippus			Onze-Lieve-Vrouw, 1590/1596-1601 (R)	
Scaep	Henricus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1481-1505 (OV)		
Scappine	Johannes				(1463)
Scellinc	Georgius			Onze-Lieve-Vrouw, 1459-?	
Schauvlieghe	Ludovicus			Sint-Daniel, ?-1442 (R)	1473-1475 (OV), deken 1473-1475
Schelderode	Robertus			Sint-Antonius, 1575-1576 (OV)	
Schinckele	Petrus				(1555-1556)
Schollaert	Egidius	(1500-1501)			
Schorre	Egidius		? (1598-1600)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Schulen	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1448 (R); Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1448-1458 (P)		
Schuurman	Johannes		Sint-Joris, 1488-1491 (OV)		
Scrivers	Gossuinus		Sint-Anna, ?-1496 (R)		
Seguinat	Johannes				1417-1438 (OV)
Serskamp	Johannes			? (1592)	
Sersymoens	Johannes		? (1394, 1395)		
Sersymoens	Livinus		Koster, 1459-1479 (OV)		
Seseyn	Franciscus			Sint-Jacob, ?-1585 (OV); Sint-Daniel, ?-1585 (OV)	
Seulemoots	Johannes		Maria Magdalena, 1438-?		
Seys	Johannes			?, ?-1415 (OV)	
Seys	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1589 (OV)	(1565)
Silvius	Adrianus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1561-?		
Smitere	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het altaar, 1438-(1455)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Snelle	Livinus		Sint-Egidius, 1552-1555 (R); Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1564-?	Sint-Daniel, 1580-1602 (OV)	
Spadebate	Gerardus				1430-?
Stael	Jacobus		Sint-Gendulphus, 1412-?		
Stappins	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1457-1462 (R)		1461-1483 (OV), deken 1482-1483
Stock	Martinus		Sint-Barbara, 1598-?		
Stocman	Johannes		Sint-Gerulphus, 1415-1435 (OV)		
Stoep	Livinus		?, 1426-?; Onze-Lieve-Vrouw, 1427-?		
Stoppeleere	Hector		Sint-Niklaas, 1444/1445-1457 (R)		
Strael	Johannes		Sint-Gendulphus, ?-1450 (OV)		
Stuckelin	Andreas			Sint-Egidius, 1590-(na 1614)	
Stuckelin	Stephanus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1487-?		
Stuerbout	Dominicus		Heilig Kruis, 1505/1506-1557 (R)		
Stuerbout	Petrus			Sint-Jacob, 1506-?	1487-1506 (P)
Stuten	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1524-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Surgine	Antonius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1500-?		
Tack	Theodericus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1595-1599 (R)		
Tahon	Franciscus			Halen (tussen 1588 en 1621)	
Taillerus	Valentinus			Heilig Kruis, (1596?)-1627 (OV)	
Tartare	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1474-?		
Teeamis?	Jacobus		Sint-Barbara, 1565-?		
Thiry	Petrus		?, 1611-(1620)	Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1612-1641 (OV)	
Thomas	Willelmus			Halen (tussen 1588 en 1621)	
Thyels	Osto		Heilig Kruis, 1492-?		
Tielman	Johannes				1505-1505 (R)
Tienens	Johannes		Sint-Niklaas, 1498-?		
Tkind	Walterus		?-1450 (OV)		1419-1450 (OV)
Torreman	Jacobus		Maria Magdalena, 1518-1519 (OV)		
Triest	Jacobus			? 1416-?	
Tweescelle	Henricus		?, 1418-1428 (P)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Urbanus	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, 1523-?		
uten Hove / Ex Curia	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1486-?		
uten Hove / Ex Curia	Philippus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1477-1486 (R)		
Uuterwulghen	Johannes			Sint-Lieven en Sint-Ivo, (1569)-1598 (ONB)	
Valcke	Johannes				?-1588 (OV)
Vallagraba	Johannes				1453-?
van Aalst / de Alosto	Matheus		Maria Magdalena, ?-1430 (P); ?-1451 (OV)		
van Aalst	Paschasius				?-1489 (R)
van Aalst / de Alusto	Paschasius		Sint-Lieven, 1500-?		
van Aire / de Area	Johannes		? (1496)		
van Asper	Egidius		Sint-Amandus, 1485-1485 (R), 1486-1500 (R)		
van Asper	Johannes		Sint-Anna, 1440-1449 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Asper	Vincentius		Sint-Anna, 1449-1488 (R)		
van Assche	Johannes				(1614)
van Assenede	Johannes				(1411)
van Audenhove	Arnoldus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1522-?		
van Auweghem	Carolus			Sint-Anna, ?-1586 (P)	
van Auweghem	Lucas			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, (1585)-1596 (OV)	(1587, 1596)
van Bazeghem	Georgius		Maria Magdalena (1540)		
van Beheet	Christophorus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1523-?		
van Belle	Johannes		? (1482)		
van Beversluus	Egidius		Maria Magdalena, 1427-1441 (P); Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1440 (P); Koster, 1441-1441		
van Beversluus	Johannes		Maria Magdalena, 1453-1460 (R)		
van Boone	Balduinus				(1594)
van Boterdaele	Johannes				1584-1617 (ONB)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Boterdaele	Judocus			Onze-Lieve-Vrouw, 1611-1624 (R)	
van Brakel	Georgius		Sint-Anna, 1518/1519-?		
van Brakel	Johannes				1444-1445 (OV)
van Brakel	Johannes		Sint-Eligius, 1453-1457 (OV)		
van Brakel	Lucas				1446-1447 (OV)
van Brakel	Matheus				proost (1443-1459)
van Brakel	Wernerus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1433 (P)		
van Branteghem	Cornelius		Sint-Amandus, 1422-1428 (R)		(1417)
van Butsele	Johannes			Sint-Anna, (1588)-1606 (OV)	Pastoor maar geen kanunnik in 1599-1600
van Capellen	Carolus			Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1597-?	
van Cottem	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1500-1500 (R)		
van Crombrugghe	Judocus		Maria Magdalena, 1463-1467 (P)	Van Halen, 1467-?	
van Daele	Ignatius			Gheerolfs (tussen 1588 en 1621)	
van Daele	Johannes			Sint-Jacob, 1595-?	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vande Castele	Adrianus			Sint-Egidius, ?-1617 (OV)	
vande Castele	Carolus			Sint-Lieven en Sint-Ivo, 1597-1617 (OV)	
vande Castele	Christophorus			Sint-Lieven (1599-1600)	
vande Castele	Franciscus				1612-?
van de Fevere	Johannes		Sint-Amandus, ?-1415 (R)		
vande Keere	Adolphus			Sint-Gerulphus, 1606-1608 (R)	
vande Keere	Henricus		Sint-Egidius, 1555-1565 (R)		
vande Mare	Johannes		Maria Magdalena, 1483-?		
vanden Berghe	Bartholomeus			Sint-Barbara, (1524-1538)	
vanden Berghe? / de Monte	Georgius		Sint-Egidius, 1480-1508 (R)		
vanden Berghe	Georgius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1599-?	Onze-Lieve-Vrouw, 1592-1611 (OV); Heilig Kruis, 1587-1599 (D)	
vanden Berghe? / de Monte	Jacobus		Sint-Egidius, 1508-1523 (OV)		
vanden Berghe	Rogierus				1529-(1533)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vanden Berghe? / de Monte	Stephanus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1462-1471 (R)		
vanden Bosch? / de Busco	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw (1403)	
vanden Boven	Johannes		Sint-Anna, 1476-?; Maria Magdalena, ? - 1484 (OV)		
vanden Brande	Johannes			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, 1602-1612 (R)	
vanden Brande	Matheus			?, ?-1458 (P)	
vanden Broecke	Johannes		Sint-Joris, 1482-1483 (R)		
vanden Broele	Judocus				1534-?
vanden Brule	Stephanus		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1502-?		
vanden Bulke	Rogierius			Onze-Lieve-Vrouw, ?-1472 (OV)	
vanden Cante	Willelmus			? (1482, 1492)	
vanden Cathelinen	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1510 (R)		
vanden Cathelinen	Judocus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1510-?		
vanden Dale	Johannes		Sint-Anna, ?-1476 (OV)		
vanden Dale	Nicolaus			? (1451)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vanden Eede	Giselbertus	(1502-1510) (1547-1548, 1550)?			
vanden Eynde? / de Fine	Johannes		Maria Magdalena, ?-1520 (R)		1503-?
vanden Hamme	Arnoldus		Sint-Eligius, 1457-1470 (R)		1466-1474 (P)
vanden Hede	Judocus		?, 1499-?		
vanden Heede	Dominicus			Onze-Lieve-Vrouw, 1607-(1610)	(1613-1614)
vanden Hove	Johannes		Sint-Anna, 1502-?		
vanden Keyhem	Judocus			Sint-Egidius, 1601-?	
vanden Lips	Jacobus		Sint-Eligius, 1592-?, Sint-Geldulphus, 1593-?		
vanden Rede	Johannes		Maria Magdalena (1530)		
vanden Slycke	Johannes		Sint-Amandus, 1485-1486 (R)		
vanden Weerde	Livinus			? (1522)	
vande Poele? / de Palud	Johannes		Heilig Kruis, 1498-1505 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vande Poele? / de Palud	Paulus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1508-1508 (R)		
vander Beke? / de Beka	Johannes		?, ?-1425 (ONB)		
vander Beke	Johannes		?, 1611-1613 (ONB)		
vander Beken	Andreas				1600-1605 (OV)
vander Beken	Philippus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1557-?		
vander Brugghe	Johannes			? (1508)	
vander Burcht? / de Castris	Gerardus			? (1522)	
vander Burcht? / de Castris	Henricus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1462-1466 (P)		
vander Craye	Egidius		Maria Magdalena, 1430-?		
vander Eecken	Laurentius		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1492-1502 (OV)		
vander Eycken? / de Quercu	Egidius		? (1494, 1496-1497)		
vander Eycken? / de Quercu	Johannes		Sint-Anna, ?-1512 (P)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vander Eertbrugghe	Franciscus		Sint-Anna, 1555-1558 (R)		
vander Gracht	Antonius		Sint-Amandus, 1511-1512 (R)		
vander Gracht	Jacobus			Halen, (1570)-1593 (OV)	
van der Gracht	Johannes			Sint-Jacob, 1586-1595 (OV)	
vander Guchte	Jacobus		Sint-Amandus, ?-1556 (R)		1524-?, deken (1538)-1566 (R)
vander Haghe	Gudwalus		? (1455)		1452-1457 (OV)
vander Haghen	Johannes				1606-(na 1614?)
vander Haghen	Laurentius			? (1523)	
vander Hane	Petrus				1443-1499 (ONB)
vander Hede? / de Heda	Petrus		Heilig Kruis, 1498-1498 (P)		
vander Hellen	Egidius		Sint-Laurentius 1441-1482 (OV); koster, 1439-1441 (P)		
vander Hellen	Judocus		?, 1431-?; koster, ?-1439 (R)	?, 1415-?	
vander Hellen	Petrus		Sint-Egidius, 1427-1457 (OV)		
vander Hennen	Ludovicus		Sint-Anna, ?-1508 (P)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vander Heyden	Petrus			Sint-Jacob, ?-1506 (P)	1506-1534 (R)
vander Heyen	Matheus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1514-?		
vander Heyens	Willelmus			? (1489)	
vander Houven	Jeronimus		Maria Magdalena, 1520-1525 (R)		
vander Houven	Ludovicus		Sint-Anna, 1477-(1494)		
vander Houven	Petrus		Sint-Anna, 1467-1477 (R)		
vander Linden	Egidius			Heilig Kruis, 1597-(1602)	
vander Linden? / de Thilia	Johannes		? (1540)		
vander Machelt / Machtildis	Michael	(1455)-1500 (P)	Maria Magdalena, 1500-?		
vander Mander	Johannes			Gheerolfs (1569-1570)	
vander Meere	Ingelbertus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1493-1495 (R)		
vander Meere	Laurentius		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1520 (OV)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vander Meersch	Adrianus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1495-1496 (R); Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1514 (R); Sint-Amandus, 1496-?; Onze-Lieve-Vrouw, ?-1518 (OV)		
vander Meersch	Eduardus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1495-?		
vander Meersch	Johannes			? (1508)	
vander Meulen	Nicolaus				1611-?
vander Meulen	Petrus		Sint-Amandus, 1605-?; ?, 1611-?	Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1605-1611 (ONT)	
vander Mote	Adrianus			Sint-Daniel, ?-1609 (P)	
vander Schelde	Arnoldus		? (1496)		
vander Schelde	Robertus			Sint-Antonius, (1584)-1596 (OV)	
vander Schelstraete	Alexander		? (1496)		
vander Schueren	Johannes			Halen, ?-1466 (P)	
vander Snict	Adrianus			Onze-Lieve-Vrouw, 1587-1615 (OV)	
vander Spurt	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1608-1609 (OV)	Onze-Lieve-Vrouw, 1572-1609 (OV); koster (1587, 1589)	(1587, 1605-1606)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vander Stat	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1480-1524 (R); Sint-Joris, 1499/1505-?	? (1508)	
vande Steene / de Lapide	Johannes				1504-1520 (OV)
vande Steene / de Lapide	Petrus			Sint-Anna, 1473-?	
vander Stoct	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1477-1500/1506 (R)		
vander Stoct	Adrianus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1477 (R)		
vander Straten? / de Platea	Johannes				1483-1489 (OV)
vander Straten	Livinus		Sint-Egidius, 1523-1551 (R)		
vander Straten	Petrus			Sint-Lieven (1569-1597)	
vander Straten	Michael		Sint-Eligius, 1521-1522 (OV)		
Vandersyp	N.			Heilig Kruis (tussen 1588 en 1621)	
vander Varent	Adrianus			Onze-Lieve-Vrouw, 1447-?	
vander Varent	Carolus		Sint-Gendulphus, 1552-?; Onze-Lieve-Vrouw, ?-1556 (R)		
vander Varent	Cornelius				1497-1533 (OV)
vander Varent	Daniel		Sint-Niklaas, 1492 of 1497/1498-1498 (P)		(eind 16de eeuw)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vander Varent	Ricardus		Sint-Gendulphus, ?-1552 (R)		
vander Velde	Jacobus			Onze-Lieve-Vrouw, (1573)-1590 (OV)	
vander Wede	Henricus				1439-1440 (P)
vander Weyden? / de Prato	Adrianus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1512-?		
vander Weyden? / de Prato	Johannes		Maria Magdalena, 1508-1512 (OV)	Onze-Lieve-Vrouw, (1506)-1512 (OV)	
vander Weyden? / de Prato	Martinus				1501-1503 (P)
vander Zucht	Livinus		Sint-Gerulphus, (1496)-1513 (P)		
vande Schelstraete	Paschasius		Sint-Laurentius, 1500-?		
vande Steene / de Lapide	Sigerus		? (1405)-1426 (OV)		?-1419 (P)
vande Velde	Jacobus			Onze-Lieve-Vrouw, (1573)-1590 (OV)	
vande Velde	Livinus			? (1508)	
vande Visscherie	Antonius			Halen (1594-1596)	
vande Visscherie	Ludovicus		Maria Magdalena, 1596-1604 (P)	Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1595-1605 (R)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
vande Vijvere / de Vivario	Philippus		Sint-Anna (1455)		1447-1472 (OV)
vande Vivere	Augustinus			Halen, 1611-?	
vande Voorde	Johannes		Sint-Niklaas, 1440-1444/1445 (OV)		
vande Walle / de Valle	Johannes		Sint-Gerulphus, 1480-1487 (P)	Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1516- (1524)	
vande Walle	Nicolaus			Onze-Lieve-Vrouw, 1417-?	
vande Walle	Petrus		? (1496)		
vande Walle	Philippus			Heilig Kruis (1550)-1582 (OV)	
vande Wiele	Johannes			Sint-Laurentius en Sint-Catharina, 1596-1601 (OV)	
vande Wijngaard / de Vinea	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw, 1477-?		
van Douai / de Duaco	Petrus		? (1600)		
van Duyn / de Dunio	Gudwalus		Sint-Gerulphus, 1448-1457 (P)		1452-?
van Dycke	Adrianus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1506-1509 (R), 1514-1512 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Dycke	Carolus			Sint-Daniel, ?-1580 (OV)	
van Dycke	Ludovicus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1509-?		
van Eerde / de Erda	Jordanus		?, ?-1503 (R)		
van Eetveld	Daniel				1506-1514 (R)
van Eyghem	Judocus			Sint-Gerulphus, 1608-?	
van Gent	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw, 1426-1438 (ONB)		
van Gent	Nicolaus	1552-?			
van Gelder	Jasper		Maria Magdalena (1534)		
van Gelder	Petrus		Sint-Amandus, 1415-?; Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1447-?		
van Hamme	Egidius		Sint-Anna, ?-1417 (P)	Sint-Lieven, 1458-1460 (P)	1459-1471 (OV), deken (1469)-1471
van Hamme	Franciscus		Sint-Barbara, 1449-?; Onze-Lieve-Vrouw, ?-1452 (OV)		1450-?
van Hamme	Johannes			Sint-Lieven, 1442-?	
van Hamme	Paschasius			Halen (tussen 1588 en 1621)	
van Hansbeke	Henricus			?, ?-1420 (OV)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Hasselt	Johannes			? (1483, 1492, 1508)	
van Hautem	Gondulfus		Sint-Eligius, 1592-1614 (OV)		
van Hauwaert	Judocus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1557-1559 (OV)		
van Heerweghe	Livinus	(1511-1513)			
van Hems	Josephus			Sint-Veerle, 1585-?	
van Herzele	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1470-1495 (OV)		
van Heule	Johannes		(1540)		
van Hiessche	Paschasius		Sint-Niklaas, 1552-1566 (OV)	Heilig Kruis (voor 1566)	
van Houcers?	Johannes		Sint-Anna, ?-1512 (R)		
van Houtte / de Ligno	Andreas		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1471-1476 (P)		
van Houtte / de Ligno	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1478 (P); Sint-Amandus, 1470-1471 (R), 1473-1477 (P); 1516-?; Maria Magdalena, 1461-1465 (P)		
van Houtte / de Ligno	Petrus				?-1478 (P); deken, 1475-1478 (P)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Houtte / de Ligno	Thomas	1468	Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1471 (P); 1478-1482 (OV); Maria Magdalena, 1460-1461 (R)		1478-1482 (OV), deken 1478-1482 (OV)
van Houtte / de Ligno	Willelmus		Sint-Amandus, ?-1516 (R)		
van Huffele	Livinus		?, ?-1421 (P)		?-1437 (OV)
van Hulle	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1559-1566 (R)	Onze-Lieve-Vrouw, (1560)-1589 (ONB)	
van Hulst	Cornelius		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1498 (R)		
van Ideghem	Henricus				1525-1572 (OV); deken (?-1572)
van Ideghem	Johannes			Gheerolfs (1607-1611)	
van Impe	Judocus		Sint-Laurentius, 1508-?		
van Larebeke	Johannes			Sint-Ivo, 1606-1619 (P); Sint-Egidius, 1606-?	
van Lier / de Lira	Antonius		Sint-Amandus, 1496-1496 (R)		
van Loo	Adrianus			Sint-Egidius, 1606-1606 (OV)	
van Loo	Petrus			? (1585)	1588-(1603)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Loo	Philippus			Halen, ?-1593 (D)	
van Looveld	Michael		Sint-Joris, 1491-1499 (R)		
van Lovendegem	Salomon		?, ?-1419 (OV)		
van Maldeghem	Judocus			Gheerolfs, 1608-?	
van Marke	Arnoldus		Sint-Barbara, 1438-1439 (P)		
van Marke	Ludovicus			Onze-Lieve-Vrouw, 1552-(1574)	1574 -1574 (OV)
van Melle	Cornelius			Sint-Egidius, (1582)-1590 (OV)	
van Mendonk	Arnoldus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1524 (R)		
van Meulebeke	Jacobus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, ?-1484 (P)		
van Munte	Johannes		Sint-Barbara, 1439-1447 (R)		
van Munte	Petrus		Sint-Anna (1540)-1551 (OV)		
van Munte	Ricardus		Maria Magdalena, 1444-1447 (P)		
van Nevele	Johannes			? (1487-1508)	
van Nieuwendorpe / de Novavilla	Walterus			Sint-Lieven, 1515-?	1505-1515 (P)
van Nieuwlande	Judocus		Sint-Eligius, 1522-?		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Ooteghem	Johannes			Sint-Veerle, 1604-?	
van Ooteghem	Laurentius		?, 1613-?	Sint-Egidius, 1613-?	
van Ooteghem	Livinus			Sint-Veerle, 1604-1614 (R)	
van Oudenhaghen	Petrus				1606-?
van Outrive	Willelmus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1505-1510 (OV)		
van Outrive	Wulfardus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1510-?		
van Overackere	Sebastianus		Sint-Niklaas, 1457-?		
van Parijs	Winnocus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1481-1481 (OV)		
van Perchevale	Livinus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1552 (P)		
van Pottelsberghe	Johannes		Sint-Eligius, ?-1453 (OV)		
van Pouke	Judocus			? (1607-1614)	1609/1612-1625 (OV)
van Rijsel / de Lille	Adrianus		Sint-Gerulphus, 1601-1609 (P)	Onze-Lieve-Vrouw, 1588-1588 (ONB); Sint-Veerle, 1600-1601 (R)	
van Schoonbeke	Eligius		Onze-Lieve-Vrouw, 1476-1477 (R)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Schoonbeke	Judocus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1476 (R)		
van Schoonberghe / de Pulcromonte	Nicolaus		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1506-?		
van Schorisse / de Scornaco	Egidius		Sint-Laurentius, 1438-1441 (R)		
van Steelant	Adrianus				1572-1605 (R), deken 1584-1605 (R)
van Steelant	Hubertus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1498-1498 (R)		
van Steelant	Johannes		Sint-Amandus, 1419-1421 (R)		
van Steelant	Johannes		Maria Magdalena, ?-1486 (R)		
van Steenhuyse	Adrianus			? (1471)	(1440-1481)
van Steenstrate	Henricus				1420-?
van Vlassenbrouck	Judocus			? (1488)	
van Vroyenhove	Adrianus			Sint-Antonius, 1602-1607 (R)	
van Vuerheet	Laurentius		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor (1540)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
van Wayenberghe	Ludovicus		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1460-1466 (P)		
van Wijnendaele	Johannes			Onze-Lieve-Vrouw, 1610-1659 (OV); Heilig Kruis, 1610-1619 (VG)	
van Zeveren	Jacobus				1434-1487 (OV)
van Zingem	Johannes				(1411)-1419 (OV)
Vechte	W.		? (1540)		
Vekemans	Antonius		Sint-Gendulphus, ?-1480 (R)		
Verbrugghe / de Ponte	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1499-1502 (R), ?-1510 (R)	(1506, 1512)	
Verbrugghe / Pontanus	Johannes		Sint-Amandus, ?-1605 (OV)		
Verbrugghe / de Ponte	Judocus				1524-1527 (P)
Verkinderen / de Puero	Willelmus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1512-1512 (P)		
Vermeulen	Adrianus			Sint-Daniel, 1607-1609 (R)	
Vermeulen	Franciscus		Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën, ?-1597 (R)	Onze-Lieve-Vrouw (Halen), 1593-1598 (PROF)	

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Vermeulen / de Molendino	Johannes		? (1496)		
Vermeulen	Petrus			Sint-Veerle, 1606-1623 (D); ?, ? -1611 (ONB)	(1609-1610)
Vertruyen	Lennon		Onze-Lieve-Vrouw, 1441-1442 (R)		
Veys	Gerardus			? (1505-1522)	
Vijd	Judocus			?, ?-1449 (P)	1465-1470 (P), 1470-1480 (OV)
Visch	Johannes		Sint-Amandus, 1421-1422 (R)		
Visere	Judocus			Sint-Lieven, 1441-?	
Vlaminck	Johannes		Sint-Eligius (1530)		
Voet	Cornelius				1463-1508 (OV), deken 1492-1508
Volvers	Petrus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer (1540)		
Vriends	Petrus		Sint-Gerulphus, ?-1415 (OV)		
Vroomont	Victor				?-1449 (P); ?-1553 (R)

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Vylync	Georgius		Onze-Lieve-Vrouw in het Koor, 1502-1506 (P)		
Waelben	Johannes		Sint-Amandus, 1509-1512 (P)		
Waert	Livinus				1456-?
Wandele	Ludovicus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1493 (R)		
Warin	Reginaldus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1554-?		
Warnier	Egidius				1570-1613 (OV)
Warnier	Thomas			Sint-Philippus, Sint-Jacob en Sint-Margaretha, 1590-1618 (OV)	
Wayberch	Egidius		?, 1419-1460 (R)		?-1419 (P)
Wijst	Johannes		1439-?	Sint-Veerle, ?-1439 (P)	
Wildemeersch	Johannes			Heilig Kruis, 1586-1599 (OV)	
Wilgiers	Franciscus			Onze-Lieve-Vrouw, 1587-1587 (OV)	
Willaerd	Philippus		Onze-Lieve-Vrouw, 1420-?		
Willaerd	Willelmus		Onze-Lieve-Vrouw, ?-1420 (P)		
Willebrant	Judocus		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, ?-1480 (OV)		

Naam	Voornaam	Pastoor SN	Kapelaan SN	Kapelaan SV	Kanunnik SV
Willebroordt	Judocus		Onze-Lieve-Vrouw, 1518-?; Maria Magdalena, ?-1520 (R)		
Willems	Ludovicus		Sint-Egidius, 1565-1597 (OV)	Sint-Egidius, (1582)-(1597)	
Wilson	Theodericus		Sint-Gerulphus, 1435-1448 (P)		
Wisso	Rogierius		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor, 1466-?		
Wouters	Cornelius				1533-?
Ymendale	?			filledieusen (1569-1570)	
Zalaert	Johannes				1522-?; deken (1533/1557)-?
Zalaert	Reinerius				(1587-1588)
Zeghers	Johannes		Onze-Lieve-Vrouw achter het Koor (1540)	?, (1591-1606)	
Zoethelene	Georgius			Heilig Kruis, 1587-?; Sint-Gerulphus, ?-1606 (OV)	
Zuerendriessche	Cornelius		Sint-Eligius, 1488-1492 (OV)		
Zurinc	Franco		Onze-Lieve-Vrouw op de Vloer, 1481-1503 (R)		

Bijlage 3 Charters

Toelichting bij de series charters van Sint-Niklaas en Sint-Veerle

De charterreeksen van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel bevatten zoals de naam doet vermoeden documenten die op basis van hun vormelijke kenmerken als een afzonderlijk geheel worden beschouwd en aldus worden bewaard. Volgens de in het Rijksarchief gehanteerde definitie van Herman Coppens is een charter “een blad perkament, waarop een akte is geschreven, die ter bekrachtiging is gezegeld”²³⁸². Het betreft hier dus louter een fysieke, materiële verschijningsvorm. De term “oorkonde” daarentegen, duidt op een redactionele vorm ofwel de vorm waarin de akte is gesteld. Deze wordt nog volgens Coppens omschreven als “een in plechtige vorm opgestelde akte”²³⁸³. De oorkonden die werden overgenomen in *cartularia* en kopieboeken zijn in deze ontsluitingsoefening buiten beschouwing gelaten. Het hier behandelde archief betreft charters met een diverse inhoud, waarvan het gros gerelateerd is aan het goederenbeheer van zowel de parochiekerk en het kapittel als hun verwante instellingen. Voor de Sint-Niklaaskerk bleven amper 311 charternummers bewaard, naast 26 zwaar gehavende (wellicht alle toebehorend aan de armendis) die afzonderlijk worden bewaard. De reeks charters van het Sint-Veerlekapittel telt 969 nummers, waaronder heel wat schepenakten die werden ontvangen in het kader van transacties met betrekking tot de heerlijkheid Blaisant, die was verbonden aan één van de kanunniksprebenden van het kapittel. Bovendien kan worden opgemerkt dat in

²³⁸² H. Coppens, *Archiefterminologie*, nr. 579.

²³⁸³ *Ibidem*, nr. 487.

bepaalde gevallen stukken aan deze reeks werden toegevoegd die strikt genomen geen charters noch oorkonden zijn²³⁸⁴.

In de inleiding van het *corpus* werd reeds kort gewezen op de archiefgeschiedenis van Sint-Niklaas en Sint-Veerle. Beide archiefbestanden kregen het hard te verduren, wat tot op vandaag zijn sporen nalaat in de overgebleven stukken. De grote brand van 1176 is er wellicht de oorzaak van dat er nog amper oudere oorkonden van het kapittel bewaard bleven. Ook de opeenvolgende beeldenstormen drukte hun stempel op het archief van beide instellingen. De verschillende verhuisoperaties van het kapittel zorgden er bovendien voor dat er ook in de 17de en 18de eeuw nog heel wat stukken verloren gingen. Na het vertrek van het Sint-Veerlekapittel uit de Sint-Niklaaskerk in 1783 bleven nog heel wat archivalia in de kerk achter. De stukken die wel mee waren verhuisd, werden na de opheffing van het kapittel in 1797 overgebracht naar het archief van het Schelvedepartement, de voorloper van het Rijksarchief in Gent. Tijdens de 19de eeuw werden tal van toevoegingen gedaan met stukken afkomstig uit de variareeksen, terwijl in 1835 een partij charters werd aangekocht van een zekere de Laval. Andere toevoegingen in de charterreeks zijn afkomstig uit het Algemeen Rijksarchief (nrs. 429 en 958). Het Grootseminarie van Gent schonk in 1968 een zwaarbeschadigde pauselijke oorkonde of bulle uit 1762. Een groot deel van de charters met betrekking tot de heerlijkheid Blaisant is verder afkomstig uit het archief van de Heilig Kerstkerk, de kerk van de parochie waarbinnen de heerlijkheid was gelegen.

De oorkonden van de Sint-Niklaaskerk berustten tot 1955 in de kerk zelf, waar ook het andere archief werd bewaard. De archieven die zich daar ter plaatse in de archiefkamer bevonden, werden in 1955 in bewaring gegeven bij het Rijksarchief. Datzelfde jaar werd een ruiloperatie opgezet met Stadsarchief, waardoor nog extra bescheiden van de kerk in het Rijksarchief terecht kwamen. De reeks charters die we hier beschreven, is samengesteld uit stukken die uit beide neerleggingen afkomstig zijn en die nog niet eerder werden ontsloten²³⁸⁵.

Het merendeel van de charters van beide instellingen dateert uit de middeleeuwse periode en de 16de eeuw. Vanaf de 17de eeuw neemt hun aantal sterk af en zien we ook meer papieren documenten opduiken, die mogelijk recenter aan de archiefblokken werden toegevoegd (zie onder meer de hiervoor vermelde aanwinsten). Dit gegeven

²³⁸⁴ Een voorbeeld van een oorkonde die geen charter is, is nr. 890 uit de charterreeks van Sint-Veerle. Deze akte van bisschop Triest is immers gesteld op papier en niet op perkament. Een stuk dat noch als charter, noch als oorkonde kan worden omschreven, is nr. 257 uit dezelfde reeks, een rekening in rolvorm. Deze stukken werden voorlopig in het bestand gelaten, in afwachting van de nadere ontsluiting en herordening van het overige archief.

²³⁸⁵ B. Augustyn, W. Buntinx e.a., *Archiefvormers, Deel III*, p. 45-50, 394-424.

moet bij een integrale ontsluiting van de archieven van Sint-Niklaas en Sint-Veerle zeker mee in rekening worden genomen.

Toelichting bij de ontsluiting

Traditioneel werden charters en oorkonden uit de collectie van het Rijksarchief toegankelijk gemaakt in de vorm van regesten of inhoudelijke analyses van de stukken, waarbij de redactionele vorm niet werd vermeld²³⁸⁶. Voor de beschrijving van de charterreeksen van de Sint-Niklaaskerk en het Sint-Veerlekapittel hielden we een andere aanpak voor ogen, waarbij zowel aan diplomatische als archivistische kenmerken aandacht werd besteed. Een specifiek sjabloon voor de inventarisatie van dergelijke series, zoals dit voor “gewone” archiefreeksen bestaat, is immers niet voorhanden. Als gevolg hiervan werd geopteerd voor een ontsluiting in databasevorm, die kan worden beschouwd als een pilootproject. De flexibiliteit van het format in Microsoft Access laat immers toe om in de toekomst zaken toe te voegen, te verwijderen of te wijzigen. De aanvankelijke bedoeling was om de beschrijvingen volledig online te publiceren, gekoppeld aan de beelden van de originele charters. Dit bleek vooralsnog praktisch niet realiseerbaar. Momenteel wordt daarom volstaan met het online ter raadpleging aanbieden van de basisbeschrijvingen (bestanddeelnummer, redactionele vorm, inhoud, materiële vorm en omgezette datering). Digitale beelden van de originele stukken werden hieraan gekoppeld, maar deze zijn vooralsnog enkel in de leeszalen van het Rijksarchief te raadplegen via de zoekrobot ‘Zoeken naar archieven’²³⁸⁷. Op de CD-rom werd voor elke database/inventaris ook een ‘Algemene beschrijving van het archief’ (ABA) of inleiding op de inventaris in PDF-formaat toegevoegd. Voor de inhoud hiervan werd in sterke mate gesteund op het *corpus* van deze verhandeling²³⁸⁸.

In wat volgt geven we een korte handleiding bij de databases, waarbij telkens de verantwoording van de opgenomen velden wordt gegeven en een aantal gemaakte keuzes wordt toegelicht. Een belangrijke opmerking vooraf is alvast dat we dit concept als een generiek model hebben opgevat. Dit betekent dat enkele velden zijn toegevoegd die voor deze specifieke bestanden misschien niet steeds van even groot belang zijn,

²³⁸⁶ H. Coppens, *Archiefterminologie*, nr. 180.

²³⁸⁷ <http://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven> geraadpleegd op 9 oktober 2015.

²³⁸⁸ Deze ABA werd opgesteld in het sjabloon voor archiefinventarissen dat wordt gebruikt in het Rijksarchief.

maar die voor andere chartercollecties wel rijk(er) kunnen worden gestoffeerd. Op de CD-ROM in bijlage zijn drie databases te vinden: deze met de beschrijvingen van de charters van Sint-Veerle, deze van Sint-Niklaas en een klein bestand betreffende de zwaar beschadigde charters van Sint-Niklaas. De reden waarom deze laatste stukken als een afzonderlijk bestand werden beschreven, is dat ze ook fysiek als een apart archiefblok worden beschouwd en omwille van hun materiële toestand afzonderlijke bewaaromstandigheden vereisen.

De handigste manier om de database te raadplegen is via de formulierweergave. Het geopende formulier telt in totaal 21 velden. Via kleurcodes werd een onderscheid gemaakt tussen de verschillende 'soorten' informatie die deze velden bevatten. Het overzicht is als volgt:

Blauw veld: technische informatie (voor de archiefinstelling).

Bestandsnaam: code van het type 514_0256_000_00001_000_0_0001. Deze codering komt overeen met de bestandsnaam van de gescande charters en is louter voor intern gebruik in het Rijksarchief. Dit laat toe de beelden van de stukken te koppelen aan de archiefbeschrijvingen. '514' staat hierbij voor Rijksarchief Gent, terwijl '256' het archiefbloknummer aanduidt. Het cijfer eerste cijfer '1' wijst op het bestanddeelnummer of aanvraagnummer, terwijl de laatste '1' aangeeft dat dit charter uit één exemplaar bestaat. In het geval er meerdere stukken in één charteromslag zitten (die dus samen een bestanddeelnummer vormen, bijvoorbeeld in geval van meerdere afschriften), werden de opeenvolgende charters oplopend genummerd met de extensie '0001', '0002' enzovoort. Bij transfixen (charters die ook fysiek aan elkaar verbonden zijn) werd in bepaalde gevallen gebruik gemaakt van de toevoeging '_0001A', '_0001B' etcetera.

Rode velden: basisinformatie met betrekking tot de beschrijving.

Inventarisnummer: het bestanddeelnummer, in dit geval ook het aanvraagnummer van het desbetreffende stuk in de leeszaal.

Inventarisnummer toevoeging: voorlopig nog niet gebruikt, in afwachting van de herordening.

Inhoud: archivistische beschrijving van het stuk, te beginnen met de redactionele vorm, indien bekend de acterende instantie, de na(a)m(en) van de partij(en) en de rechtshandeling. Er werd naar gestreefd de beschrijvingsvolgorde zo consequent mogelijk aan te houden. Het merendeel van de stukken werd daarom beschreven volgens het stramen 'Akte waarbij...' of 'Akte verleden voor ... waarbij/betreffende...'. De keuze voor de uniforme omschrijving als 'akte' met nadere bepaling van de rechtshandeling, wordt bovendien verantwoord door het feit dat er bij toepassing van

de bestaande archiefterminologie (die vooral gericht is op gemengd archief) in heel wat gevallen meerdere mogelijkheden zijn per beschreven charter, zonder dat er evenwel een formele hiërarchie bestaat die aangeeft wat in welk geval de voorkeur geniet²³⁸⁹.

Formele datering: de datum zoals vermeld in het charter.

Omgezette datering: de hedendaagse datering.

Groene velden: bijkomende informatie, zowel diplomatisch als archivistisch van aard.

Plaats: locatie van uitgave/aktering, hedendaagse plaatsnaam.

Ontwikkelingsstadium: volgens de archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen “Het stadium waarin een document verkeert tussen de eerste vastlegging in een ontwerp en de laatste vorm waarin het in één of meerdere archieven wordt opgenomen”²³⁹⁰. In de terminologie van Coppens werden de volgende ontwikkelingsstadia opgenomen die relevant kunnen zijn bij de beschrijving van oorkonden: (authentiek) afschrift, grosse, expeditie, minuut, klad en concept. Bij de beschrijving van de oorkonden van Sint-Niklaas en Sint-Veerle maakten we voornamelijk melding van afschriften, aangezien van het merendeel van de akten kan worden aangenomen dat het om expedities gaat²³⁹¹.

Materiële vorm: fysieke verschijningsvorm van het stuk, doorgaans ‘charter’, een enkele keer is sprake van een rol of katern (*ut supra*).

Verwante stukken: dit veld is bedoeld om in de online publicatie van de inventaris te linken naar de (inhoudelijk) verwante documenten uit hetzelfde bestand en bevat dus telkens de bestandsnamen van de stukken waarnaar wordt verwezen.

²³⁸⁹ Een verkoop geregeld voor de schepenen van de Keure van Gent in 1415 kan volgens de terminologie van Herman Coppens immers terzelfdertijd worden omschreven als oorkonde, contract en als schepenbrief. *Idem* bijvoorbeeld voor testamenten. Er werd bewust niet voor “oorkonde” geopteerd om verwarring met de materiële vorm “charter” (die soms – vanuit archivistisch standpunt onterecht – door elkaar worden gebruikt) te vermijden. Bovendien leek de term akte “een geschrift, opgemaakt om als rechtsgeldig bewijs van het daarin vermelde te dienen” ons iets flexibeler dan oorkonde, namelijk “een in plechtige vorm opgestelde akte”. H. Coppens, *Archiefterminologie*, nrs. 371 en 487. De enige uitzondering op deze regel zijn de pauselijke akten, die als “bulle” werden aangeduid.

²³⁹⁰ *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, 's-Gravenhage, 2003, nr. 45.

²³⁹¹ Expeditie: “een voor uitreiking of uitzending bestemd exemplaar (dat zich steeds in het archief van de bestemming bevindt)”, H. Coppens, *Archiefterminologie*, nr. 567.

Taal/schrift: doorgaans Middelnederlands, Middelfrans of Latijn, mogelijkheid om uitzonderlijke schrifttypes aan te duiden, bijvoorbeeld bij zeer oude oorkonden (hier niet van toepassing).

Drager: in theorie perkament, soms papier.

Uiterlijke kenmerken: hier kunnen onder meer zegels, beschadigingen, versieringen of transfixen worden aangeduid²³⁹².

Geschiedenis en verwerving: vooral van toepassing voor toegevoegde stukken, voor zover de wijze en datum van aanwerven bekend is. Soms af te leiden uit dorsale notities.

Echtheid: bij de hier beschreven stukken telkens ‘niet verdacht’, maar de mogelijkheid werd toegevoegd met het oog op de beschrijving van andere oorkondencollecties waarin zich geïdentificeerde *falsa* bevinden.

Uitgave: indien bekend.

Literatuur: bibliografische referenties naar artikelen en werken die gebaseerd zijn op de oorkonden zelf, er gebruik van maakten of er inhoudelijk mee verwant zijn.

Duplicaat: indien bekend. In theorie bestaat van alle oorkonden een duplicaat, met name de scan van het origineel dat via de leesalen van het Rijksarchief kan worden geraadpleegd. Ook kan worden overwogen om hier te verwijzen naar eventuele afschriften in cartularia en kopieboeken²³⁹³.

²³⁹² Transfigeren betekent dat de zegelstaarten van charters worden gebruikt om aan één of meer bestaande charters een extra charter te bevestigen door de nieuwe zegelstaart voor aanhechting van het zegel door de bestaande zegelstaarten te steken. De bestaande charters fungeren dan als retroacta bij het meest recente charter. Zie *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, bij nr. 25.

²³⁹³ Er bleven enkele kopieboeken bewaard waarin afschriften van charters van het Sint-Veerlekapittel en zijn *members* zijn opgenomen. Sommige exemplaren bevinden zich in het archief van het kapittel bewaard op het Rijksarchief te Gent. Het betreft onder andere een bundel kopieën van akten en oorkonden (1323-18de eeuw), een *cartularium* van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw (16de eeuw), een bundel akten op perkament van de heerlijkheid Blaisant (1636-1663), een *cartularium* (1584-1765) en een bundel akten en resoluties (1459, 1735-1796). Verder bleven een handboekje met afschriften van brieven en oorkonden (17de eeuw), een *cartularium* van de broederschap van Sint-Barbara (1449-1487) bewaard. Daarnaast zijn er nog een aantal registers met kopieën van oorkonden bekend. Zie hiervoor RAG, *Archief van het Sint-Veerlekapittel*, nrs. 150, 151B, 154, 158, 162, naast RAG, *Archief van Sint-Baafs en Bisdome Gent*, reeks SN, nr. 198; *Idem*, reeks S, nr. 227. De handschriftencollectie van de Gentse Universiteitsbibliotheek herbergt drie 18de-eeuwse manuscripten die (onder meer) afschriften bevatten van oudere oorkonden van het kapittel. Ze worden bewaard onder de nummers 567, 572 en 573. In de National Library in London bevindt zich een gelijkaardig handschrift in de collectie Additional Manuscripts, onder nummer 16954. Dit manuscript stemt overeen met het nummer 572 uit de collectie van de Universiteit Gent, maar is iets uitgebreider. Een kopie ervan is op microfilm te

Opmerking: andere bijzonderheden, bijvoorbeeld dorsale notities of fouten in datering kunnen hier worden gesignaleerd. Hier werd vooral melding gemaakt van archivistische dorsalen, eerder dan van inhoudelijke²³⁹⁴.

Gele velden: eventuele hyperlinks (nog niet operationeel).

Zegel: link naar de collectie zegelafgietsels van het Rijksarchief (waar mogelijk)²³⁹⁵.

Thesaurus Diplomaticus: *idem*, voorlopig enkel toevoeging van de code van het betreffende document in de Thesaurus Diplomaticus²³⁹⁶.

Tot slot nog enkele praktische opmerkingen die van belang kunnen zijn bij het zoeken in de database. Plaatsnamen werden uniform gemaakt naar de hedendaagse schrijfwijze (Blasam, Blazan, Blasant, Blasan, ... werden omgezet naar Blaisant). Persoonsnamen werden om redenen van consequentie overgenomen zoals in de bron, aangezien eenduidige identificatie niet steeds mogelijk was²³⁹⁷. Munteenheden werden afgekort volgens het volgende principe:

raadplegen in de handschriftenleeszaal van de Universiteitsbibliotheek. Voor de Sint-Niklaaskerk denken we aan de volgende stukken: een *cartularium* van de Heilige Geesttafel (1561-1622), een inventaris van het kerkarchief met kopieën van akten (1471-1591), naast een *cartularium* van de *cotidiane* (1473) en de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw (1420-1425). Respectievelijk RAG, *Archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent*, reeks SN, nrs. 120, 118, 127 en 153.

²³⁹⁴ Voor wat de charters van Sint-Veerle betreft, waren vaak drie soorten dorsalen aanwezig: de inhoudelijke, die hier niet in rekening werden gebracht, naast de oude archivistische (vaak zelfde hand als de inhoudelijke, beide in inkt) en een vermoedelijk 19de- eeuwse in rood of blauw potlood. Vooral de oude archivistische dorsalen zijn interessant, aangezien ze een idee geven van de wijze van klasseren die werd aangehouden tijdens de zogenoemde dynamische fase, toen het archief nog administratief nut had. Het gaat doorgaans om alfanumerieke coderingen, waarbij de letters zowel wijzen op plaatsen (bv. bij aanduiding van goederenbezit, H = Hulst, G = Gent, S = Zomergem, W = Willemskerke, enz.) als op handelingen (R = reductie) of de archiefvormer-destinataris (C = kapittel, P = parochie, B = broederschap). Bij de verdere ontsluiting van het archief kunnen deze aanduidingen nog van pas komen. Het was binnen dit onderzoek helaas niet mogelijk hier verder op in te gaan.

²³⁹⁵ <http://search.arch.be/nl/tips/99-zegelafgietsels> geraadpleegd op 9 oktober 2015.

²³⁹⁶ P. Tombeur, W. Prevenier, P. Demonty M.-P. Laviolette, *Thesaurus Diplomaticus*, Turnhout, 1997, CD-ROM. Deze database bevat informatie over alle in het Latijn gestelde diplomatische bronnen (oorkonden, diplomata, bullen) tot het jaar 1200, voortgebracht door natuurlijke personen of rechtspersonen, waarvan de bezittingen gesitueerd zijn in de Zuidelijke Nederlanden, de vorstendommen Luik en Stavelot-Malmedy, het Groothertogdom Luxemburg binnen zijn huidige grenzen en de gebieden van de Nederlandse provincies Noord-Brabant, Gelderland en Zeeland. Een nieuwe, uitgebreide en open-accessversie van de Thesaurus Diplomaticus (met akten tot 1250) werd gelanceerd op 16 november 2015, vlak na het ter perse gaan van deze verhandeling.

²³⁹⁷ Landvorsten als Filips de Goede en Karel de Stoute werden ook met hun “hedendaagse” naam geïdentificeerd.

lb. = pond
s. = schellingen
d. = denieren
p. = penningen
gr. = groten
par. = parisis
tourn. = tournoois
vl. = vlaams

Verder werd geopteerd voor het gebruik van “tafel van de Heilige Geest” boven “armendis”.

Ordering

De archivalia uit charterreeksen werden in de loop van hun geschiedenis op basis van een vormelijk aspect, namelijk hun voorkomen in chartervorm, als een afzonderlijke serie documenten bewaard. In tegenstelling tot wat gebruikelijk is in een archief dat stukken met een veelheid aan redactionele vormen herbergt, vormden de organisatie of werking, noch het onderscheid aan archiefvormers in dergelijke oorkondenverzamelingen een criterium voor de ordening ervan. Zowel de oorkonden van Sint-Niklaas als deze van Sint-Veerle werden in het verleden doorlopend genummerd, waarbij de chronologie (ook voor de onbeschreven oorkonden) als ordeningscriterium werd gebruikt. Bij deze ordening/nummering dient de kanttekening te worden gemaakt dat ze weliswaar pretendeerde een chronologische orde aan te houden, maar dat dit in de praktijk niet steeds het geval was. Akten in *vidimus*vorm bijvoorbeeld werden geklasseerd op datum van de gevidimeerde oorkonde, terwijl dit niet de correcte datum van de eigenlijke akte is. Bijgevolg is de huidige volgorde van de oorkonden niet langer strikt chronologisch, aangezien we er voor opteerden de bestanddeelnummers (dit zijn de aanvraagnummers in de leeszaal) voorlopig te behouden²³⁹⁸. We verantwoorden deze keuze door te verwijzen naar het tot op heden slechts gedeeltelijk geordende archief van de Sint-Niklaaskerk, waarin zich mogelijk nog niet-beschreven charters van beide parochies, de parochiale instellingen, het kapittel en zijn *members* kunnen bevinden. Eens het volledige volume aan ongeklasseerd archief van beide instellingen is weggewerkt – en een eventuele aanvulling van deze charterreeks op basis hiervan is gebeurd – kan alsnog een nieuwe volgorde in de documenten worden aangebracht, al dan niet in virtuele vorm.

²³⁹⁸ Voor de charters van Sint-Veerle werd in de nummering bijvoorbeeld rekening gehouden met de mogelijk onbestaande maar in ieder geval ontbrekende nummers 323 en 388, waarvan geen vroegere beschrijvingen bekend zijn.

Oude toegangen

De respectievelijke databases kregen als toegangsnummer K122 (charters Sint-Veerle), PAR91 (charters Sint-Niklaas) en PAR92 (gehavende charters Sint-Niklaas). Toegang K122 vervangt de oude, bestaande toegangen. Het betreft de onvolledige *Inventaire des Chartes du Chapitre de Ste Pharaïlde à Gand* van het einde van de 19de eeuw (toegang 021/2). Deze inventaris omvatte niet alle charters, maar gaf enkel een overzicht van de oorkonden die eind 19de eeuw in het Rijksarchief Gent berustten, met aan aantal losse toevoegingen. Intussen werd een aantal oorkonden die in deze toegang beschreven stonden, uit het bestand verwijderd en elders ondergebracht. Ook de gedeeltelijke vertaling en bewerking door Willy Buntinx van de 19de-eeuwse Franse inventaris, *Gedeeltelijke inventaris van de Charters van het Sint-Veerlekapittel te Gent, 1073-1449*, uit 1989 met toegangsnummer 021/3, komt bij deze te vervallen. Het enige volledige overzicht dat tot nu toe beschikbaar was, is de *Chronologische lijst van de charters van het Sint-Veerlekapittel te Gent, 1073-1795*, eveneens uit 1989 (toegang 021/4), die weliswaar enkel de data van de akten weergeeft, naast aanduidingen in verband met uit de reeks verwijderde oorkonden. De oorkonden van de Sint-Niklaaskerk waren tot het verschijnen van voorliggende inventaris inhoudelijk geheel onbeschreven. De database vormt bijgevolg de eerste en enige toegang op het archief.